

Yajurvediya Maithrayani Samhita

यजुर्वेदीय

मैत्रायणी-संहिता ।

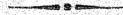
भनेकवेदिकानां साहाय्येन विविधप्राचीनलिखितपुस्तकपाठानुसारेण च

Śrīpādaśarmā

संशोध

Sataralekar

भट्टाचार्येण श्रीपादशर्मणा दामोदरभट्टसूनुना सांतबलेकरकुलजेन
संपादिता

Sa2V22
Mait/Sat

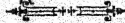
सा च

8162

औन्धराजधान्यां

भारतमुद्रणालये मुद्रयित्वा स्वाध्यायमण्डलद्वारा प्रकाशिता ।

4 (S. Satara)

विक्रमीयसंवत् १९९८; शालिवाहनशकः १८६४

Mehar Chand Lachhman Das

Sanskrit - ... - Sellers

1411 Street, Sanganian, Lahore

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 8162

Date. 15-1-59

Call No. Sa 2V22

Mu/Sat

मुद्रकः प्रकाशकश्च- व० श्री० सातवळेकर, B. A.

स्वाध्याय-मण्डलं, भारतमुद्रणालयं, औधनगरम्, (सातारा-प्रदेशे) मुम्बई-प्रान्ते

मैत्रायणी-संहितायाः प्रस्तावः ।

इयं५ विस्मृष्टिर्यत् आवभूव यद्वि वा वुधे यद्वि वा न ।

यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्तसो अङ्गं वेदु यद्वि वा न वेदु ॥२०॥ [मै० सं० ४।१।३]
विश्वानि देव सवितुर्दुरितानि परा सुव । यजुद्रं तन्न ऽ आ सुव ॥ [वा० य० ३०।३]

अथ प्रास्ताविकं किञ्चित् ।

प्रारम्भे कुलदेवतामिह महालक्ष्मीयुतां रेणुकाम् । भक्तामीष्टकरीं मतिस्मृतियशोऽर्थायुःपरानन्ददाम् ॥
प्रत्यूहौघविदारणक्षममथो द्वैमातुरं शारदाम् । सूर्यं शुक्लयजुःप्रवर्तकमृषिं श्रीयाज्ञवल्क्यं नमः ॥१॥

अज्ञानवार्धि परिशुष्य यन्मे ज्ञानं त्वदादाश्रुतितन्त्रयुग्मम् ।

यत्क्षोणिवृन्दारकवृन्दवन्द्यं नित्यं नमामो गुरुमण्डलं तत् ॥२॥

ॐ नमः श्रीमत्सद्गुरुहृदयानन्दसरस्वतीचरणकमलेभ्यः ॥३॥

पुराण इत्येव न सर्ववित्स्यान्नव्यो गुणी ज्ञः किमु नार्चनीयः ।

चेदस्ति नव्येऽपि हि दोषलेशो नोपास्यते धूमयुतः किमग्निः ॥४॥

अधिकृत्य श्रुतिं चेमां मैत्रायणीय-संहिताम् । प्रस्तुयते त्विदं किञ्चित्छालाबोधहेतवे ॥५॥

तथा वेद्यमवेद्यं च वेदविद्यो न विन्दति । स केवलं मूढमतिर्ज्ञानभारवहः स्मृतः ॥

[म० भा० शा० प० मो० ध० १४१-५१]

सुविदितमेवैतत्सुधियो वेदविद्यारहस्यवेदिनां संख्यावतां तत्र प्रविवक्षूणां छात्रवृन्दानां च । इह सम्भूय संसरद्भिः
धर्माधर्मैतद्विपाकरूपजात्यायुर्भोगीरविद्याऽस्मितारागद्वेषाभेनिवेशाव्यक्तेष्वैतैरभिभूताधिदेवताध्यात्मिकतापन्नयैश्च परिभूयमानैः
समस्तैः प्राणिवर्गैः—

सुखमिच्छति सर्वोऽपि भूयादेतत्सदा मम । इत्थं दुःखं तथा द्वेष्टि मा भूदेतत्कदापि मे ॥

इति मनुष्यस्वभावसुखमसंकल्पानुसारेण कुतोऽपि क्वचिदपि लेभमात्रेणापि दुःखासंस्पर्शं सुखमर्थावभ्युदयलक्षण-
मैहिकं पारलौकिकं निःश्रेयसलक्षणं पारमार्थिकं च परमानन्दवाच्यं सुखं काम्यते । तदुपलब्धौ च प्राक्तनस्व-स्व-गुणकर्म-
प्रभावाद्यनुसारेण विविधमार्गान्वेषणपुरःसरमविश्रान्तं प्रयत्यते च ।

प्रयत्नस्य पुरुषार्थ-वाच्यत्वम् ।

प्रयत्नः पुरुषार्थ इति ज्ञानार्थान्तरम् । 'पुरुषार्थ' शब्दश्चैवं व्युत्पाद्यते शास्त्रविज्ञिर्यत् "पुरुषेण साध्यो यः कश्चन
लौकिकोऽलौकिको वाऽयः पुरुषार्थः" इति । ननु पुरुषार्थपदं बहुव्रीहिणा तत्पुरुषेण वा समासेन कुतो न व्युत्पाद्यते इति
चेद्वदामः, पूर्वत्रार्थासङ्गस्यापत्तेरुत्तरत्र योग्यताविरहादिति । तेन निरुक्ता व्युत्पत्तिरेव स्पष्टयते । उक्तव्युत्पत्तिसव्यपेक्षया
साध्यं साधनं चेत्युभयमपि तयोरभेदोपचारवृत्त्या पुरुषार्थपदभाग्यमवति । तदेव च प्रयत्नस्वरूपमिति ।

पुरुषार्थस्य द्वैविध्यम् ।

स च पुरुषार्थो लौकिकालौकिकभेदेन द्विधा जायते । ऐहिकपुत्रपुत्रविद्याधनदाराप्रतिष्ठामानकीर्तिराज्यसाम्राज्य-
प्रभृतिलक्षणो लौकिकोऽभ्युदयस्तत्साधनानि च । अलौकिकोऽपि द्विधा पारत्रिकाभ्युदयपारमार्थिकनिःश्रेयसभेदात् । तत्र

प्रथमो देवविद्यादिकोक्तं गावां तत्तदात्मना यावत्पुण्यपुञ्जबलोदयं तत्रत्यविधिविषयोपसृक्तिलक्षणः पारमार्थिकोऽभ्युदय-
स्तःसाधनानि च । द्वितीयं पारमार्थिकं निःश्रेयसं स्वात्मानुभवस्तसाधनानि चेति ।

पुरुषार्थ-चतुष्टये उपेयोपायभावः ।

अत एव च धर्मादिचतुष्टये पुरुषार्थतामभिमन्यमानेन मनुना विचिन्तितं—

धर्मार्थावुच्यन्ते श्रेयः कामार्था धर्म एव च । अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ इति

[मनु० २।२२४]

कैश्चिदाचार्यैरभिप्रेयते धर्मांशं श्रेयस्करो कामहेतुत्वादिति । अर्थकामौ श्रेयस्करो मुखकारणत्वादित्यन्यैरभिमन्यते ।
धर्म एव श्रेय आत्यन्तिकसुखजनकत्वादित्यपरे समाद्वियन्ते । अर्थ एव चेह लोके श्रेय इतीतरे प्रवदन्ति । धर्मार्थकाम-
लक्षणस्त्रिवर्ग एवान्वोऽन्यमविरुद्धः सम्पुरुषार्थतया श्रेय इति तु वास्तविकी स्थितिरिति मनोरभिप्रायः । तन्मतेऽस्य
त्रिवर्गस्य समं परस्परानुपमदेन निषेवणे चरमो मोक्षाख्यः पुरुषार्थस्त्वर्थसिद्ध एवेत्यभिसन्धेयम् । अन्येषामध्यात्मविद्वां
मते तु परमत्वेनाभिमतस्तुरीयो मोक्षाख्यः स्वतन्त्रः पुरुषार्थः । स एव च प्राप्तव्यत्वेनोपेयपदवीमधिरोहति । इतरे चोपायाः ।
तत्रापि साक्षादुपायस्तु धर्माख्यः प्रथमः पुरुषार्थः । मध्यमयोरितरयोरर्थकामयोरथ तत्राप्यारत्वेन तदुपसर्जनत्वात् । एतेन
अर्थकामव्यापारवता धर्मेणापवर्गमधिगच्छेदिति पर्यवसन्नं भवति ।

वेदस्य धर्ममूलत्वम् ।

तस्मैतस्य धर्मादिपुरुषार्थचतुष्टयस्य मूलं सर्वज्ञानविज्ञानैकाग्रतनं वेद एवेति । तथा चाह मनुः— “वेदोऽखिलो
धर्ममूलम्” इति । अस्यां च मनुक्तौ धर्मपदमितरपुमधर्मयस्योपलक्षणं तस्यापि यथार्थज्ञानस्य वेदाधीनत्वात् । मूलत्वं
नाम— अन्यानपेक्षत्वे सति स्वतस्त्वेनानिगतावाधितार्थबोधकत्वम् । तच्च वेदादन्यत्र न सम्भाव्यते । वेदस्यान्यानपेक्षत्वं
पुरुषकर्तृकत्वाद्यभावात्स्वतस्त्वं च कारणद्वेषबाधकदोषविरहितत्वाच्चैत्यन्यत्र माध्यन्दिनज्ञातपथस्योपोद्गते क्षुण्णम् ।

वेद एव पुरुषार्थस्य परमं साधनम् ।

वेदोदितं कर्म कर्तुमर्हस्य पुंसः परमं पुरुषार्थसाधनं वेदशास्त्रमेवेति विज्ञेयं—

“हविरग्नौ हव्यते, सोऽग्निरादित्यमुपसर्पति, तत्सूर्यो रश्मिभिर्वर्पति, तेनान्नं भवति,
अथेह भूतानामुत्पत्तिः स्थितिश्चेति, हविर्जायते”

इत्यस्याः श्रुतेः स्वसत्ता । मनुस्मृत्याह—

विर्मति सर्वभूतानि वेदशास्त्रं सनातनम् । तस्मादेतत्परं मन्ये यजन्तोरस्य साधनम् ॥ इति [मनु० १२।९९]
अस्य पुरुषार्थस्येयार्थः ।

वेदमहिमा ।

एतावानस्य वेदस्य महिमा—

पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुः सनातनम् । अशक्यं चाप्रमेयं च वेदशास्त्रमिति स्थितिः ॥९४॥

चातुर्वर्ण्यं त्रयो लोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् । भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं वेदात्प्रसिध्यति ॥९५॥

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः । वेदादेव प्रसिध्यन्ति प्रसूतिगुणकर्मतः ॥९८॥

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्रतत्राश्रमे वसन् । इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१०२॥

इत्यादिरिति । [मनु० १२।९४, ९५, ९८, १०२]

अत एव च मैत्रायण्युपनिषद् यत्कण्ठरवेणावदत् यद्वेदेऽप्यभिहितं तत्सत्यं, यद्वेदेषूक्तं तद्विद्यास उपजीव-
यन्ति, तस्माद्वाहणो नावैदिकमभिधीयते इति । [मैत्रा० उप० प्र० ७।१०] तत्सङ्गच्छते ।

वेदस्वरूपम् ।

वेदो नाम-- धर्मार्थतीन्द्रियार्थावबोधको वाक्यराशिः । तदुक्तं शास्त्रकृद्भिः—

‘अक्षानुमोपमाद्यैर्यो धर्मार्थयो न गम्यते । यस्मात्तं वेदं एवाह तस्माद्देव इति प्रथमा ॥’ इति ।

अर्थ-विद्या-सुधाकर-कर्तृमिस्तु “वेदो नाम वेद्यन्ते ज्ञाप्यन्ते धर्मार्थकाममोक्षा अनेनेति व्युत्पत्त्या चतुर्वर्ग-साधन-भूतो ग्रन्थविशेषः । करणे चत् बाहुल्यकामिति ।” वेदशब्दो व्याख्यातः । स च वेदो मन्त्रब्राह्मणारमकः ।

‘मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्’ इति कात्यायनापस्तम्बस्याषाडबौधायनकौशिकप्रभृतिप्रायः सर्वेषामृषीणां सम्मतः पन्थाः । तत्राव्यभिचरितस्वरवर्णसंस्कारविशिष्टाध्ययनाध्यापनानुपूर्वसमागतः सम्सर्वादो सर्वस्मिन्नपि भारते प्रति-शास्त्रमविभागेन विराजमानो य एकच्छन्दोऽनुबद्धो विभागः स मन्त्रराशिः । विधिविषेधार्थवादादिभिर्भेदैर्मन्त्रलिङ्गादि-प्रदर्शितार्थस्य विनियोगप्रतिपादको व्याख्यानोपव्याख्यानभूतच्छन्दोविरहितो गद्यसदृशो वाक्यकदम्बकोऽपरो विभागो ब्राह्मणराशिः । उभाभ्यामप्यंशोऽभ्यां वेदशब्दश्चरितार्थ इति ।

वेदश्चतुर्धा ।

स चैकोऽपि मन्त्रब्राह्मणरूपो वेदः पुनश्चतुर्धा विभज्यते ऋग्यजुःसामाथर्ववेदात् । तथा चोक्तमाथर्वणिकश्रुतौ—

यस्माद्दृचो अपातक्षन्त्यजुर्यस्मादुपाकषन् ।

सामानि यस्य लोमान्यथर्वाङ्गिरसो मुखं स्कुम्भं तं ब्रूहि कतमः स्विदेवः सः ॥ इति

[अथर्व० १०.७.२०]

तथा मैत्रायणीयानामुपनिषत्प्रथमि—

एतस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरसाः ॥ इति [मैत्रा० उप० १.३२]

स्रष्टमाभ्यां श्रुतिभ्यां चातुर्वेद्यमावेदितं भवति । चरणव्यूहेऽपि—

तत्र यदुक्तं चातुर्वेद्यं चत्वारो वेदा विज्ञाता भवन्ति, तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदश्चेति, इति ।

एषां चतुर्णामपि वेदानां व्यवहारे कचिदभेदेन कचिद्भेदेन च सम्प्रयोगो दृश्यते । यथा—

‘अयमर्थो वेदेनापि ज्ञाप्यते’ ‘अथ च वेदा एव शरणं, वेदाः प्रमाणम्’ इति चेति । अत्र च—

‘अनुद्धृतावयवभेदविवक्षया बहुप्रेकषचनम्’

‘अनुद्धृतावयवभेदविवक्षया बहुषु बहुवचनम्’ इतीमौ न्यायावयवसर्वेभ्यो । ते चावयवास्त्रयः—ऋग्यजुःसामवाच्याः तत्र निवृत्तपादाक्षरावसाना क्तचः, अनियतपादाक्षरावसानानि यजुषि, प्रगीतसाध्या क्तच एव सामानि । अनर्थैवावयवत्रयया वेदे त्रयी शब्दो रूढः । चतुर्थाऽप्येकोऽवयवः समसि यदथर्वमुनिदृष्टा क्तच आथर्वणिका मन्त्रा इति । परं तेषां मन्त्राणामु-द्भवेवान्तरहितत्वात् पृथक्निर्देशोऽकारि वैदिकैः । एतेन ऋग्यजुषो ऋग्वेदो, यजुर्वहुलो यजुर्वेदः, सामबहुलः सामवेदः, आथर्वणिकमन्त्रबहुलोऽथर्ववेद इति प्रसिध्यति ।

विभाग-प्रयोजक-कारणम् ।

एतद्विभागप्रयोजकञ्च तातुर्होत्रम् । चातुर्होत्रं नाम-हौथमाध्वर्यवमौद्गात्रं ब्रह्मत्वं चेति यजुर्वेदो विदुः । तथा चात्र श्रीमद्भागवतं—

तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वेदनैः प्रभुः । सव्याहृतिकान्सोऽकारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥

ऋगथर्वयजुःसाम्नां राद्रीनुद्धृत्य वर्गशः । चतस्रः संहिताश्चक्रे सूत्रे मणिगणा इव ॥ इति

[ब्राह्मणसूक्त्ये पष्ठोऽध्याये]

तथा वायुपुराणे—

एक एवासीत्यजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् । चातुर्होत्रमभूत्तस्मिन्तेन यज्ञमकल्पयत् ॥
आध्वर्यवं यजुर्मिस्तु ऋषिर्भवं होत्रमेव च । औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मह्वं चाप्यध्वर्यमभिः ॥
ततः स ऋचमुद्वृथ्य ऋग्वेदं समकल्पयत् । होतुकं कल्प्यते तेन यज्ञवाहं जगद्धितम् ॥
सामभिः सामवेदं च तेनोद्गात्रमरीरचत् । राजस्त्वधर्ववेदेन सर्वकर्मण्यकारयत् ॥ इति
एतेन भगवता वेदव्यासेन यज्ञेषु आध्वर्यवाशास्विज्यव्यवस्थां प्रतिपिपादयिषया एक एव वेदराशिस्तत्तत्प्रकरणशो
मन्त्रगणं समुद्धृत्य चतुर्धा विवक्ष्यते इति ।

अनेके शाखाभेदाः ।

तत्रैकैकोऽपि ऋगादिवेदो गुरुशिष्य-प्रशिष्य-प्रणाख्याश्रुतर्षिद्वाराग्नेकाभिः शाखाभिर्विभक्तः सम्प्रभूव । ऋग्वेद एक-
विंशतिधा, यजुर्वेद एकशतधा, सामवेदः सहस्रधा, अधर्ववेदो नवधा समभवदिति श्रुतपथस्योपोद्गाते सोपपत्तिकं निरूपितं
तत्तत्र द्रष्टव्यं नात्र विस्तरमिष्या पुनः प्रपञ्चयते ।

यजुर्वेदस्य सङ्ख्याः ।

प्रकृतस्य यजुर्वेदस्य षडशीतिसंख्यावान्कृष्णयजुःशाखाभिधेयो बौधायनापस्तम्बमैत्रायणादिब्रह्मसम्प्रदायावरुद्धः
एकः सङ्ख्यः । पञ्चदशसंख्यावाच्युकृष्णयजुःशाखाभिधेयः कण्वमाध्वन्दिनादिरादित्यसम्प्रदायावरुद्धोऽपरः सङ्ख्यः । इमावेव द्वौ
मुख्यौ सङ्ख्ये । ब्रह्मादित्यसम्प्रदायविषयिणी विशेषपञ्चां स्वस्वदीये शतपथब्राह्मणस्योपोद्गाते द्रष्टव्या । अन्ययोः सङ्ख्यायोः
पुनः सूत्रभेदेन षट् सङ्ख्याः समभवन् । तथा चोक्तं भगवता कात्यायनेन मन्त्राभ्यान्तिहरापरपथायिसूत्रमन्त्राप्रकाशिकायां—

शुक्लस्य यजुषः पञ्च दश शाखाश्च ताः स्मृताः । कृष्णस्य यजुषः शाखाः षडशीतिरुदाहृताः ॥६४॥
एवमेकोत्तरशतं शाखाः प्रोक्ता हि याजुषे । एतद्वेदे षट्कल्पाश्च प्रोक्ताः कात्यायनादिभिः ॥६५॥
कात्यायनः कल्पकर्ता शुक्ले वाजसनेयके । बौधायनापस्तम्बौ च भारद्वाजस्तथैव च ॥६६॥
तथा हिरण्यकेशी च सत्यापादस्तु पञ्चमः । पञ्चैव कल्पकर्तारः कृष्णे स्युस्तेत्तिरीयके ॥६७॥
कण्वादिपञ्चदशसु कल्पः कात्यायनः स्मृतः । औखेयाद्येकविंशत्सु बौधायन इति स्मृतः ॥६८॥
खाण्डिकेयाद्येकविंशत्सु पस्तम्ब इति स्मृतः । चरकादिद्वादशानां भारद्वाज इति स्मृतः ॥६९॥
मानवाद्यद्वादशसु स्मृतो हिरण्यकेशिकः । गाग्यादिपञ्चदशसु सत्यापाद इति स्मृतः ॥७०॥
एवं षट् कल्पकर्तारस्तत्तच्छाखाकदम्बके । शाखाभेदेऽपि कल्पैक्ये कर्मभेदो न विद्यते ॥७१॥
इति । एतेन कृष्णयजुर्वेदीयषडशीतिशाखासु सूत्रभेदेनावतरा पञ्च सङ्ख्याः सम्तीति सुस्पष्टमेव ।

शुक्ल-कृष्णात्व-व्यवहार-मूलानि ।

शुक्लवं मन्त्रब्राह्मणयोः पार्थक्येनाभिधानमूलकं, कृष्णत्वं च तयोर्ष्यामिश्रवेनैकत्राभिधानमूलकम् ।

तथा चाभ्यवायि— आर्यविद्यासुवाकरे—

‘याज्ञत्रलक्ष्णेनादित्याह्वयोऽयं यजुर्वेदः शुक्ल इत्यभिधीयते यतोऽत्र दर्शपूर्णमासप्रभृतिसर्वयज्ञेषूपयुक्तानां यजुर्मन्त्राणां
ब्राह्मणासङ्कीर्णानां यथायोग्यक्रमेण विन्यासेन याज्ञिकानां इयामोहाजनानात् । प्राचीनयजुर्वेदस्य तु ब्राह्मणसङ्कीर्णत्वात्-
तथाऽप्यमन्त्राणामप्यनुक्रमेण पाठाभावाच्च ततो यज्ञकर्मनुष्ठानमामांस्य दुर्ज्ञेयत्वाकृष्णत्वमिति’ इति । कण्वसंहिता-
भाष्योपक्रमे सायणाचार्या अपेक्षमेवामिप्रयन्ति स्म—

प्रवर्तितः खण्डशस्तैर्न सम्यगवुध्यते नृभिः । आध्वर्यवं क्वचिद्वौत्रं क्वचिदित्यव्यवस्थया ॥

बुद्धिमाहित्यहेतुत्वात्तद्यजुः कृष्णमीरितम् । याज्ञवल्क्यस्ततः सूर्यमापध्यासाद्धीतवान् ॥

व्यवस्थितप्रकरणं यजुः शुक्लं तदीर्यते । पौराणिकां कथामेतां वेदव्याख्यान आदरात् ॥ इति ।

एतदेव भक्ष्यन्तरेण कात्यायनेनाप्यवोचि—

यजुर्वेदः कल्पतरुः शुक्लः कृष्ण इति द्विधा । सत्त्वप्रधानाच्छुक्लास्थो यातयामत्ववर्जितात् ॥६०॥

कृष्णस्तु तित्तिरेर्भक्ष्यात्तामसायातयामतः ॥

इति मन्त्रभ्रान्तिहरपरपर्यायसूत्रमन्त्रप्रकाशिकायाम् । एतदेवास्मपुराणे श्रीविद्यारण्यगुरुचरणाः श्रीशंकरानन्दयति-

वर्णा भन्ववदन्—

शुक्लं कृष्णं यजुर्वेदा कृष्णं स्यात्तैत्तिरीयकम् । शुक्लं वाजसनेयिनामिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥

वांस्या च भक्षणेनापि कृष्णाभ्यासम्यजूप्यपि । इति । [आत्म० पु० १०।२६]

चरणव्यूहभाष्ये त्वन्यथोपवर्णयते—

‘एतत्सखिलं सशुक्तिं मध्याह्ने शुक्लवर्णेन सूर्येण दत्तं तच्छुक्लयजुः परिसंख्यातम् । वेदोपक्रमणे चतुर्दशीयुक्त-
पूर्णमाग्रहणाच्छुक्लयजुः, तैत्तिरीयकैर्वेदोपक्रमणे औदयिकपूर्वग्रहणादथात्कृष्णप्रतिपद्विद्वपौर्णमासीग्रहणात्कृष्णयजुरिति
वा’ इति ।

आद्ययजुर्वेदः ।

सविशेषमत्र विमुच्यते — यदिदानीमनुपदोक्तशुक्लकृष्णः प्रख्यात्युपष्टम्भकप्रामाणिकवचोनिकरास्त्वस्यापि
षडशीतिशाखासङ्ख्ये कृष्णत्वं निःसंदेहं प्रतीयते । तथापि तदात्मानं शुक्लकृष्णभेदभवनत्वाचीनतमं मन्यमाना मैत्रायणी-
यादयो न सहन्ते । ते त्वत्र विषये स्वीयमतमन्यथाऽऽविष्कुर्वन्ति । तथा च मैत्रायणीयाङ्गिकदर्पणस्य भूमिकायां मोहज्ञातीयाः
पं० पाठकोपनामकाः श्रीहर्षजीसुत-सामकुण्डलाखिणः प्राहुः— ‘अयं शाखाभेदश्च व्यासकुतवेदविभागानन्तरं सम्भवति ।
अत एव सर्वयजुषां निधानं महर्षिवैशम्पायनः आद्ययजुर्वेदाचार्यः । ननु —

ततः शतपथं कृत्स्नं सरहस्यं ससंग्रहम् । चक्रे सपरिशेषं च हर्षेण परमेण ह ॥

कृत्वा चाध्ययनं तेषां शिष्याणां शतमुत्तमम् । विप्रियार्थं सशिष्यस्य मातुलस्य महात्मनः ॥

इति शान्तिपूर्वगुक्तत्वाच्छतपथब्राह्मणवेदमितां योगी याज्ञवल्क्यः कुतो न यजुर्वेदाचार्य इति चेत्सत्यं स योगी-
श्वरो भगवतो वैशम्पायनमहर्षेर्भगिनेयः कल्परामानन्तरगते वर्षपूर्गे तपःसमुपाजितस्थापारस्य यजुर्वेदस्य निधानम् ।
यजुर्वेदस्याद्यापरभेदवत्त्वं पुराणेतिहासेभ्यः प्रतीयते ।

तथाहि— ‘न काश्चिद्वेदकर्ता च वेदस्मार्ता चतुर्मुखः’ इति पराशरवचनात्कल्पादौ सृष्टिसमये ब्रह्मणो मुखात्पादुर्भू-
तस्य ऋगादिमिश्रितस्यैकात्मस्वरूपस्य वेदस्य धारणेऽसमर्थान्तरपमेधसो जनान्समालोक्य युगत्रयपर्यं पराशरात्सत्यवत्यां
समुद्भूतेन भगवता व्यासेन वेदश्चतुर्धा विभेदयाज्जक्रे । एवं विभिक्षस्य वेदस्य ऋग्यजुःसामाथर्वसंज्ञकाश्चत्वारो भागाः क्रमेण
पैल-वैशम्पायन-जैमिनि-सुमन्तुभिरधीताः शिष्याश्चाध्यापिता अनेकशालाखरूपतां प्रतिपेदिरे इति नाविदितं विदुषाम् । एता-
वन्तं कालं त्रिलोक्यां न वाजसनेयवेदनामाप्यश्रूयत । समपद्यन्त च बहुन्यश्वमेधादीनि कर्माणीति पुराणेतिहासग्रन्थे-
भ्योऽवगम्यते । स कालः सत्यत्रेताद्वापरयुगसंज्ञोऽनुमितवर्षगणनयाऽष्टाशीतिसहस्राधिकाष्टात्रिंशत्शतात्मकः [२८,८८,०००]
व्यतीयाय ।

ततो यजुर्वेदमध्यापयतो महर्षेर्वैशम्पायनस्यान्तेवासी भिक्षभिक्षशाखा अधीयानानां छात्राणां मेधावी अनुपम-
सामर्थ्यवान्परम्पराप्राप्तस्याष्टवेदस्य षडशीत्यन्तर्गतान्यतमया शाखया संस्कृतस्तेजःपुञ्ज इव याज्ञवल्क्य कृषिश्वरक-
शाखेकदेशपारदशाऽऽसीत् । अवाधारणगुरुभक्तिमतोऽप्यस्य केनचित्कारणेन श्रीवैशम्पायनगुरोर्वैमल्यं समजनीति गुर्वनुज्ञाया-
ऽधीतां शालां परित्यक्तवान् । तां तैत्तिरीयामाचक्षते । न हि तेजस्विनोऽध्याक्रियां सहन्त इति स उभ्रेण तपसा सूर्यसुपासा-
ङ्गक्रे । प्रसन्नादादित्याद्यजुर्वेदमवाप्य तदुपरि ब्राह्मणं निर्मेमे इति भारतादवगम्यते । अयं यजुर्वेदः समनन्तरोक्तवर्षपूर्वो-
त्तरमाविर्भूतो वाजसनेयतया प्रसिद्धोऽपरोऽभिधीयते ।

‘यजुर्वेदस्य षडशीति भेदा भवन्ति’ इति चरणव्यूहस्तु आद्ययजुर्वेदपरः । तत्रोपलभ्यमाना भेदाः चरका आह्वरकाः

कटाः प्राच्यकटाः कपिष्ठकटाश्चायणीया वारतन्तवीयाः श्वेताः श्वेततरा औपमन्यवः पाताण्डिनेया मैत्रायणीयाश्चेत्यादि तथा चरकविशेषाणां तैत्तिरीयाणां द्वौ भेदावित्यादि सर्वमार्धविद्यासुधाकरे निरूपितं परमगुरुचरणैस्तत्तत् एवावधार्यम् ।

‘एकशतमध्वर्युशाखाः’ इति महाभार्यं तु- आध्याययजुर्वेदस्य षडशीति शाखासंख्यायां वाजसनेयनामकस्यापर- यजुर्वेदस्य कण्वादिपञ्चदशशाखानां सम्मेलनेन सङ्गतं भवति । इत्याद्यभिधायाम्ने- ‘अथ सूर्योपलब्धाद्देवात्पूर्वं वेदे न किञ्चिद्भेदकं विशेषणमासीत् । पश्चात् ‘अस्यदुत्तमः’ इति न्यायेन श्रीयाज्ञवल्क्योपलब्धं यजुर्मार्गं शुक्लमभिमन्यमानाः समग्रमाद्यवेदं कृष्णमाचक्षते, तत् न विचारसहं सर्ववेदस्य तथात्वे नियामकाभावात् ।

न च- ‘तानीमानि शुक्लानि यजूंश्च’ इति ब्राह्मणं नियामकं तद्ब्राह्मणस्य श्रीयाज्ञवल्क्योद्भावितत्वेन तत्पूर्वमसत्त्वेन तस्यानियामकत्वात्तथा व्यवहारस्यानावश्यकत्वाच्च । अपर्येदस्य नवीनत्वं प्रकटयितुं येषां कृष्णशुक्लभेदार्थमाग्रह एव तैश्चोपलब्धयस्यसर्गवत् यजुषां तद्वत्त्वं वक्तव्यम् । तथा च याज्ञवल्क्योपलब्धस्यापर्येदस्य शुक्लत्वं, याज्ञवल्क्याधीतव्यकृतस्य कस्यचिदापरयजुर्वेदेद्वैकभागस्य कृष्णत्वं, न तु समग्रस्याद्यवेदस्येवेलभ्यते । स च भागद्वैत्तिरीय इति पुराविदो वदन्ति ।

अत्रोपष्टम्भकं—

शुक्लं कृष्णमिति द्वेधा यजुश्च समुदाहृतम् । शुक्लं वाजसनेयं स्यात्कृष्णं स्यात्तैत्तिरीयकम् ॥
इति स्मृत्यन्तरम् । “एवं सति तदुभयोपाधिनिर्मुक्तस्य ब्राह्मणा स्मृतस्य वैशम्पायनाध्यापितस्य वेदस्य आध- यजुर्वेद इति व्यवहारः सिद्ध एव” इत्यादि वस्तुतस्तु- वेदस्य शब्दब्रह्मतया निरुपाधिकस्यैव ब्रह्मत्वेन शुक्लकृष्णोपाध्यनौ चित्यम् ।” इत्यन्तरम् ।

एतास्त्रिंशः पञ्च श्रौतमहर्षिणाः कृष्णशाखिणो वक्तव्ये सत्यपि भूयसि वैमत्ये, न सर्वोऽप्यंशः परामुद्यते, किन्तु याचानंशः प्रकृतप्रसंगमभिसंयुजति तावानेव । तथाहि- एकशतशाखात्मकस्य यजुर्वेदस्य शुक्लकृष्णतया भेदशालित्वे स्वीयामर्याचं प्रदर्श्य-आध्यापरभेदवचान्तररूपिः परब्राह्मणौ कारणानि नोदङ्कितानि । नापि शुक्लत्वकृष्णत्वनिरूपकः प्राङ्निरूपितः प्रामा- णिकवचःसमुदायोऽपार्थक्यः कृतः । तथाऽऽध्यापरभेदवत्त्वे उपष्टम्भकानि मूलवचनानि नोदृश्यानि । अतस्तेषामभिप्रेतं श्रद्धेयं न वेति सन्दिग्धते न श्रेयतसा । असन्मते तु- प्रायः सर्वत्रेतिहासपुराणेषु चरणव्यूहादिपरिशिष्टेषु श्रुतिस्मृतिषु शिष्टपरम्परासु चैकशतशाखात्मकस्य यजुर्वेदस्य मध्ये षडशीतिशाखासङ्ख्यः कृष्णः, पञ्चदशशाखासङ्ख्यः शुक्ल इति यो व्यवहारः स मौलिकत्वात्प्रामाणिकत्वादाय वृद्धमा च बालं प्रख्यातत्वाच्चावश्यं समादरणीयः । आध्यापरविभागोपेक्षणं तु केवलमुपल- ष्ठिपरिवाप्यर्ममूलं तदितरप्रमाणविभूतमतोऽकिञ्चिन्करमिति ।

यजुर्वेदः ।

अत्र विशुद्धव्यमेव चेद्वास्तविकी स्थितिरन्यादशी । तथाहि- मूलतो महर्षिणा वैशंपायनेन श्रीमत्तो वेदव्यासादधीतस्य यजुर्वेदस्य सप्तविंशति शाखाः कृताः । तदुक्तं विष्णुपुराणे तृतीयोऽंशे पञ्चमेऽध्याये—

यजुर्वेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महामतिः वैशम्पायननामासौ व्यासशिष्यश्चकार वै ॥
शिष्येभ्यः प्रददौ तादृक् जगद्गुप्तेऽप्यनुकमात् । याज्ञवल्क्यस्तु तस्याभुङ्क्ष्वहारातस्तुतो द्विजः ॥
शिष्यः परमधर्मज्ञो गुरुवृत्तिपरः सदा ॥’ इत्यादि [१-३] सप्तविंशत् ।

सप्तविंशतिः यजुषः प्रधानशाखाः इति तद्वैक्यायम् । वैशम्पायननामेति । अत्येव चरक इति नामान्तरम् । तथा च- ‘कलापी वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च कठचरकाल्लुक् एतत्पाणिनीयसूत्रयोः काशिकाहृतौ-वैशम्पायनान्तेवासिनो नव । चरक इति वैशम्पायनस्याख्या । तत्सम्बन्धेन सर्वे तदन्तेवासिनश्चरका इत्युच्यन्ते । वैशम्पायनान्तेवासी कटाः । कटान्तेवासी खाण्डायनः । वैशम्पायनान्तेवासी कलापी इति । ते च नव शिष्या अनयोरेव सूत्रयोस्तरव- बोधिन्यां प्रोक्ताः-वैशम्पायनान्तेवासिनस्तु नव । १ आलम्बिः, २ कलिङ्गाः, ३ कमलः, ४ ज्ञचाभः, ५ आरुणिः, ६ ताण्ड्यः, ७ इशामायनः, ८ कठः, ९ कलापी इति । तत्र कठो द्वादश- १ चरकाः, २ आह्वरकाः, ३ आतिष्ठलकटाः, ४

प्राच्यकटाः, ५ कपिष्ठलकटाः, ६ वारायणीयाः, ७ चारायणीयाः, ८ खेताः, ९ श्वेताश्वतराः, १० औषमन्थवाः, ११ वातापिङ्ग-
नेयाः, १२ मैत्रायणीयाः, इति चरणव्यूहे ।

तन्नापि मैत्रायणीयाः सप्त—१ मानवाः, २ वाराहाः, ३ दुन्दुभाः, ४ ऐंकेयाः, ५ हारिद्रवीयाः, ६ इयामाः, ७ इयामा-
यणीयाः, इति चरणव्यूहे एव ।

तन्नापि हारिद्रवीयाः पञ्च—१ आसुरिणः, २ गार्ग्याः, ३ शार्कराक्ष्याः, ४ मार्गाः, ५ वासवीयाः, इति चरणव्यूहे एव ।

तथा कालापादचत्वारः— १ हारिद्रवीयाः, २ छागलिनः, ३ तौम्बुरुविनः, ४ औलुपिनः, इत्युक्तपाणिनिसूत्रयोः
प्रातःजलमहाभाष्ये तत्त्वबोधिन्यां चेति । यद्यप्येव हारिद्रवीयानां कठेषु कालापेषु चोभयत्र पाठः— तथापि तेषां न पार्थ-
क्येन परिगणना । अतश्च न सप्तविंशतिसंख्याक्षतिः । ता एताः सप्तविंशति शाखाः प्राच्योदीच्यमध्यदेशभेदात् त्रिधा
भिद्यन्ते । नव प्राच्या नवोदीच्या नव मध्यदेश्याश्चेति । तथा चाभ्यधापि ब्रह्माण्डपुराणे पूर्वभागे पञ्चविंशतमेऽध्याये—

षडशीतिस्तथा शिष्याः संहितानां विकल्पकाः । सर्वेषामेव तेषां वै त्रिधा भेदाः प्रकीर्तिताः ॥

त्रिधा भेदास्तु ते वेदभेदेऽस्मिन्नवके शुभे । उदीच्या मध्यदेश्याश्च प्राच्याश्चैव पृथग्विधाः ॥

इयामानिरुदीच्यानां प्रधानः सम्बभूव ह । मध्यदेश्यप्रतिष्ठाता चारुणिः प्रथमः स्मृतः ॥

आलम्बिरादिः प्राच्यानां त्रयो देश्यादयस्तु ते । इत्येते चरकाः प्रोक्ताः संहितावादिनो ब्रिज्जाः ॥ इति

अत्रेतरा एकोनषष्टिः शाखा अस्यैव सप्तविंशच्छाखासङ्घस्य मूलाग्ररूपो विस्तरः । तेन 'षडशीतिस्तथा शिष्याः
सर्वेषामेव तेषां वै त्रिधा भेदाः' इत्याहुक्तिर्न विस्वाद्यते इति । [अत्र दशमे पृष्ठे मुद्रितो यजुर्वेदशुको दर्शनीयोऽस्ति ।]

आसु सप्तविंशतिशाखास्वन्ततमां शाखां महर्षेर्वैशम्पायनादधीतां याज्ञवल्क्यस्तत्वाज । तां त्यक्त्वा शाखामन्ये वैश-
म्पायनस्य— '१ कटाः, २ वारायणः, ३ उपमन्युः' इत्येते त्रयश्चरकाः शिष्यास्तित्तिरिगिण्यो भूत्वा जगद्भुततस्ते तित्तिरयः
कृष्णयजुर्वेदिन इति प्रसिद्धिं गताः । इतो याज्ञवल्क्यो भगवन्तमादित्यमाराध्य तस्मादन्त्यं यजुर्वेदमधीयाय । ततः शुक्र-
यजुर्वेद इति प्रसिद्धोऽभूत् । शुक्रत्वकृष्णत्वकारणानि तु पूर्वमेव निगदितान्यतो न पुनर्निगद्यन्ते । एष इतिहासः प्रायः
सर्वेष्वपि पुराणेषु प्रख्यातोऽतो न मूलवचनान्युद्धृतानि । प्रकृता मैत्रायणी शाखा तु मूलभूतासु सप्तविंशतिषु यजुर्वेदशाखा-
स्वन्तर्भवत्यतस्तस्याः 'यजुर्वेदः' इत्येव शुक्रकृष्णाद्यापरलक्षणोपाधिविवर्जितो व्यवहारोऽस्तु नाम ।

सर्वस्य षडशीति-शाखा-कदम्बकस्य यजुर्वेदस्येदानीन्तना परम्परया सम्प्रवर्तमाना कृष्णत्वप्रसिद्धिस्वध्ययनधर्माचार-
कर्मकलापासादस्यनिबन्धना समानगुर्वत्त्वनिबन्धना चेति वयं प्रतीमः ।

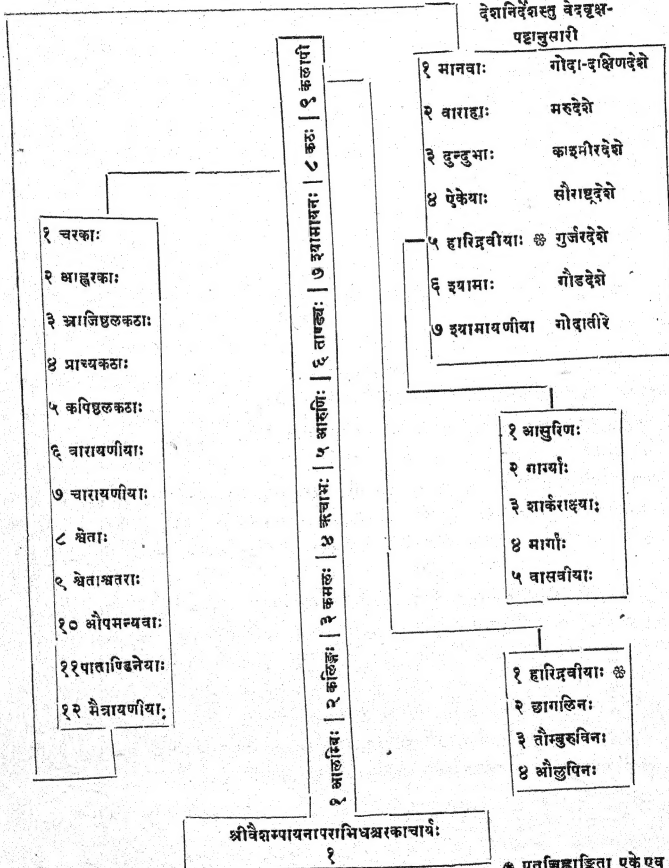
मैत्रायणी शाखा ।

इयं च मैत्रायणी शाखा चरणव्यूहमनुसृत्य प्राङ्निरूपितानां द्वादशानां चरकाणां कठानां वा मध्येऽन्तिमा शाखेति
वेदितव्या । मैत्रायणीयानां सप्त भेदाः, हारिद्रवीयाणां पञ्च भेदाः, कालायानां चतुर्भेदास्तु पूर्वमेव प्रख्याताः । शाखा-नाम-
'स्वकुलपारम्पर्यागतस्वाध्यायशब्दवाच्यस्य वेदस्य नाम' इति शामशास्त्रि-द्विज-विरचिते वेदविचारे । एकस्मिन्नपि
वेदेऽनेक-शाखाभेद-हेतुस्तु तत्रैव वेदविचारे— 'स्वरसंस्कार-पाठवाक्यन्यूनाधिक्य-सूत्र-ब्राह्मणादि-वैलक्षण्यमेवेति । एतेन
सर्वांश्च शाखाभेदः संहिताभेदमूल इति सिध्यति ।

'षडशीतिस्तथा शिष्याः संहितानां विकल्पकाः ।'

इत्येष ब्रह्माण्डपुराणस्थो वेदविभागानन्तरमुपक्रान्त उपक्रमोऽप्यमुमेवार्थं पुष्पातीति । एतेन यस्कैश्चिदुच्यते
काश्चन शाखाः संहिता-भेदमूलाः, काश्चन शाखाः सूत्रभेदमूला इति तत्तुच्छमेवोक्तविरोधात् ।

सप्तविंशतिशाखात्मको यजुर्वेद-वृक्षः ।

१ अथर्व च शाखापट्टो चरणव्यूह-
प्रस्ताण्डपुराणाजुसारी ।

७ एतच्चिह्नाङ्किता एकै एव न भिन्नाः ।

$$१२ + ७ + ५ + ४ = २८ - १$$

आपस्तम्बाः, सत्याषाढाः, हिरण्यकेशिनः, बौधायनाः, भारद्वाजाः, इतीमाः, संज्ञास्तु सूत्रभेदमुक्ताः ।

यथा आश्वलायनाः, शांखायनाः, कातीयाः, खादिरा इत्याद्याः संज्ञाः । एवाश्च सर्वाः संज्ञाः संव्यवहारार्थाः । स च व्यवहारः प्राक्छास्त्रासंघपरिच्छेदे प्रदर्शित एवेति । आस्तां नामेत्येवं मुख्यगणेश्वान्त-गणानां विस्तरः सम्पन्नः ।

एतेनेयं मैत्रायणीया संहिता अद्योपलब्धयावद्यजुर्वेदसंहितासु प्राचीनतमा चेति मन्तव्यमापद्यते ।

मैत्रायणी-संहिताकालः ।

मैत्रायणी-संहिताया वेदैकदेश्वात्तद्रूपेणावस्थानकालः— 'शब्द इति चेन्नातः प्रभवामप्रत्यक्षानुमानाभ्याम्' इत्यत्र ब्रह्मसूत्रभाष्ये श्रीमच्छङ्करदेशिकपाद्वेदत एव सृष्टिसम्भवस्य साधितत्वात् 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै' इति श्वेताश्वेतरश्रुत्या ।

युगान्तेऽन्तर्हितान्वेदान्सेतिहासान्महर्षयः । लेभिरे तपसा पूर्वमनुज्ञाताः स्वयंभुवा ॥

इति स्मृत्या च सृष्ट्यादिरेव ब्रह्मद्वारको वेदाविर्भावकाल इति । संहितात्वेनावस्थानकालस्तु—

ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतैः । चतुर्युगेष्वथ व्यस्ता द्वापररादौ महर्षिभिः ॥ इति ।

एवं चतुर्युगेषु परम्परया प्राप्तस्ते वेदाः द्वापरमादिष्यन्स तद्वचनांशलक्षणस्य समयस्य तस्मिन्द्वापरान्ते व्यस्ता विभक्ताः ।

अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मभगवांल्लोकभावचनः । ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥

पराशरात्सत्यवत्यामंशंशकलया विभुः । अवतीर्णो महाभागो वेदं चक्रे चतुर्विधम् ॥ इति ।

एतेन द्वापरस्य चरमे काले कलेः प्रारम्भात्पूर्वं भगवता व्यासरूपेणावतीर्य ऋगादिरूपेण वेदराशिश्चतुर्धा व्यभाजि, वेदविध्यमनाम्नास इति स्वनामान्वर्थमकारि च । तथा—

ब्रह्मणा चोदितो व्यासो वेदान्त्र्यस्तु प्रचक्रमे । अथ शिष्यान्स जग्राह चतुरो वेदपारगान् ॥

ऋग्वेदश्चावकं पैलं जग्राह स महामुनिः । वैशम्पायननामानं यजुर्वेदस्य चाग्रहीत् ॥

जैमिनिं सामवेदस्य तथैवाथर्ववेदवित् । सुमन्तुस्तस्य शिष्योऽभूद्वेदव्यासस्य धीमतः ॥

तत्र—

विभेद प्रथमं विप्रः पैल ऋग्वेदपादपम् । इन्द्रप्रमितये प्रादाद्वाष्कलाय च संहिते ॥

चतुर्धा स विभेदाथ वाष्कलिर्द्विजसंहिताम् । इत्यादि । यजुर्वेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महामुनिः ।

वैशम्पायन नामासौ व्यासशिष्यश्चकार वै । शिष्येभ्यः प्रददौ ताश्च जग्रहुस्तेऽप्यनुकमात् ॥

इत्यादि च [विष्णुपुराणे ३।४-५] इत्येवं क्रमेण प्रत्येकस्य ऋगादिवेदस्य संहितारूपेण विभजनं शिष्यप्रशिष्यद्वारा तद्ग्रहणपरम्परयाऽध्ययनं च तदानीमेव द्वापरान्ते कलरादौ प्रवृत्तमासीदिति सुविशदमवगम्यते । सोऽयं संहितीकरण-कालः प्राचीनानां नवीनानां चैतिह्यविदां मते इतः पूर्वं पट्टमहस्य ६००० संवत्सराव्याकृतनः काल इति सुनिश्चितम् ।

अतो मैत्रायणी-संहिताया अपि संहितात्वाद्यजुर्वेदस्य सप्तविंशसंहितास्वन्वयतमत्वाच्च स एव संस्करणकाल + इति ।

मैत्रायणी-संहिता ।

'मित्रशब्दस्य नडादिस्वास्तडादिभ्यः फगिति फगि कृते आयज्ञादेशे मैत्रायण' इति, तस्माच्छ्रुतस्थाने इयज्ञादेशे च विहिते मैत्रायणीया इति सिध्यति । किञ्च हविंसे चतुर्भिः शब्दध्याये—

विदोदासस्य दायदो ब्रह्मर्षिर्मित्रयुर्नृप । मैत्रायणी ततः शाखा मैत्रेयास्तु ततः स्मृताः ॥ इति ।

+ कालनिर्णयासुग्राहकं तादृशं सुदृढमन्तर्गतप्रमाणं तु मैत्रायणी-संहितायां नोपलभ्यते ।

अर्थान्मैत्रेयेण श्रुतविंशा प्रवर्तिता संहिता मैत्रायणीसंहितेति प्रतिबुद्धिमता । एषा च मैत्रायणी-संहिता द्विषण्वध्या-
यात्मिका कण्ठग्राह्यस्वरा ब्राह्मणमिश्रा चेति ।

एतदध्ययनम् ।

मन्त्राः पूर्वं समुत्पन्नाः कल्पो मन्त्रानुसारणः । ब्राह्मणे तु यदुत्पन्नं तत्प्रमाणं निबोधत ॥
काण्डानि चात्र चत्वारि ख्यापकानि तु कर्मणाम् । औपनिषदमारण्यं विधेयं पञ्चमं तथा ॥
पदशतान्यनुवाकानां वेदे मैत्रायणीयके । त्रयोविंशोत्तराणि स्युरेषा संख्याऽऽनुवाककी ॥
प्रथमं शतं 'प्र वो वाजे' द्वितीयं 'विश्वरूपके' । तृतीयं शतं 'मायाहि' चतुर्थं 'हृदये' शतम् ॥
संहितायां समाप्तायां 'खिलादौ' पञ्चमं शतम् । 'त्रैपेयु' च शतं षष्ठमनुवाके विरुत्तरे ॥
पदान्यायुतान्याहुश्चत्वार्यष्टौ शतानि च । गोपथेऽष्टौ सहस्राणि मातरश्च गणाः स्मृताः ॥
एकं शतसहस्रं तु सहस्राणि च विंशतिः । त्रिपञ्चाशच्छतान्याहुः पदानां च द्विसप्ततिः ॥
पुनरुक्ते सहस्राणि पुनरष्टौ शतानि च । एकादशभिन्नानि यानि गायन्ति गोपथे ॥
सखिले पुनरुक्तानां षट्सहस्राणि संख्यया । ऋचां द्वादशसाहस्रं संहिता षट् खिलानि तु ॥
अनुष्टुभा चतुष्पदा छन्दसा सम्मिता बुधैः । अनुष्टुप्पादवृत्तेन यजुषां स्थानमिष्यते ॥
त्रिसहस्रो यजुःपिण्डः कल्पन्निशच्छतः स्मृतः । द्वादशैव सहस्राणि तथा सप्त शतानि च ॥
सप्तत्रिंशत्तथाऽऽर्चीनां ब्राह्मणं परिचक्षते । अक्षराणां प्रवक्ष्यामि परिसंख्यां सुनिश्चितम् ॥
चतुःशतसहस्रं तु न्यूनं षोडशभिः स्मृतम् । अत्रेणाङ्गेन संयुक्तं लक्षणेन समायुतम् ॥
'इपे धाः' शतसाहस्री संख्यायोगः स एव तु ॥
मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदलिङ्गगुणो यत्र पठ्यते । यजुर्वेदः स विधेयः शेषाः शाखास्तथाः स्मृताः ॥

मन्त्रब्राह्मणयोर्व्यामिश्रत्वस्य संहितापदक्रमरूपं त्रिविधं पठनं त्रिगुणत्वमित्यर्थः । तथा तत्रैवाग्नि—

मैत्रायणीयाशाखायां संहितायां तु कण्डिकाः । द्वे सहस्रे च चत्वारि शतानि सप्ततिस्तथा ॥

अनुवाकास्तु चत्वारि शतानि परिसंख्यया । प्रपाठकास्तु त्रिंशद्वै प्रसंख्याता यथाक्रमम् ॥ इति ।

एवमष्टावक्रकारिकासु मैत्रायणीयाध्ययनं संख्यया सङ्कलितमिति ।

आर्यविद्या-मुपाकरो तु—

अष्टादश सहस्राणि मन्त्रब्राह्मणयोः सह । यजुर्वि यत्र पठ्यन्ते स यजुर्वेद उच्यते ॥

इति एवं यजुषां परिसंख्यानमुक्त्वम् ।

वाराहगुह्ये मानवगुह्ये चोत्तर्गोपाकर्मणी प्रकृत्याध्ययनस्यादावन्ते च शान्तेः पठनमहितम् ।

तथा च—

आदिमा शान्तिः ।

'कृतं वदिष्यामि, सधं वदिष्यामि, ब्रह्म वदिष्यामि, तन्मामवतु, तद्वक्तारमवतु, अवतु मां, अवतु वक्तारं, वाङ्मे
मनसि प्रतिष्ठिता, मनो मे वाचि प्रतिष्ठितं, आविरायुर्मेधि धेहि, वेदस्य वाणीस्वा उपतिष्ठन्तु' इति ।

अन्तिमा शान्तिः ।

'एतेन धर्मेण, कृतमवादिषं, सधमवादिषं, ब्रह्मवादिषं, तन्माऽऽवीतु, तद्वक्तारमावीतु, आवीदावीन्मामाऽऽवीतद्व-
क्तारं, वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता, मनो मे वाचि प्रतिष्ठितं, आविरायुर्मेधि धेहि वेदस्य वाणीस्थाः प्रतिष्ठन्तु' इति ।

मैत्रायणीय-संहितायां विषयाः ।

प्रथमे काण्डे ।

प्रपा०	विषयः
१	दर्शपूर्णमासौ ।
२	अध्वरः ।
३	ग्रहाः ।
४	यजमानब्राह्मणम् ।
५	अग्न्युपस्थानम् ।
६	आधानम् ।
७	पुनराधानम् ।
८	अग्निहोत्रब्राह्मणम् ।
९	चतुर्होतारः (चातुर्होतुकः)
१०	चातुर्मास्यानि ।
११	वाजपेयः ।

द्वितीये मध्यमे काण्डे ।

प्रपा०	विषयः
१-४	काम्या इष्टयः ।
५	काम्याः पशवः ।
६	राजसूयः ।
७-१३	अग्निचितिः ।
तृतीये उपरिकाण्डे ।	
१	अग्निचितिब्राह्मणम्
(उद्धृतग्रीयः)	
२	तम दशानः ।
३	तम स्तोमभागः ।
४	तत्र त्रयोधारीयः ।
५	" " " "

६ अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

तत्राग्नावैष्णवम् ।

७ " " "

८ आह्वरः ।

९ सङ्कतन्ताः ।

१० पालीवन्ताः ।

११ सोत्रामणीयः ।

१२-१६ अश्वमेधः ।

चतुर्थे खिलकाण्डे ।

१ पुरोडाशब्राह्मणम् ।

२ गोनामिकः ।

३-४ राजसूयब्राह्मणम् ।

५-८ अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

९ प्रवस्यः ।

१०-१४ याज्ञवल्क्याः ।

मैत्रायणीय-संहितायां स्वर-विमर्शः ।

मैत्रायणीय-शाखायां तावच्चातुःस्वर्यं मुख्यम् । ते च चत्वारः स्वराः—

१ उदात्तः, २ अनुदात्तः, ३ स्वरितः, ४ प्रचयः चेति । तत्र स्वरितः सप्तधाऽस्ते—

१ जात्यः, २ अभिनिहितः, ३ प्रलिष्टः, ४ क्षैप्रः, ५ तैरोच्यजनः, ६ तैरोविरामः, ७ पादवृत्तः, चेति भेदात् ।

तत्र जात्यादयश्चत्वारः स्वराः प्रकम्पन्तेऽतस्तत्तद्देशतुर्धा कम्पस्वरः । इति स्वराः ।

स्वरलक्षणानि स्वरलेखन-पद्धतिश्च ।

(१) उच्च उदात्तः— ऊर्ध्वं रक्तोऽर्धादुद्वेखितश्चोदात्तः । यथा 'प्र'

(२) नीचोऽनुदात्तः— नीचरक्तोऽर्धादधोरेखितश्चानुदात्तः । यथा 'नु'

(३) उपरि विधारकतस्तिर्यग्रक्तो वा (w) स्वरितः । यथा 'सुभुतायु कर्मणा, स्वरः' (एष^{११} उपरिलिख्यते)

(४) अकम्पस्वरितपरोऽक्षरमध्ये रक्तः प्रचयः । यथा 'त्र्यम्बकं यजामहे' (एषोऽक्षरमध्ये लिख्यते)

(५) एकपदेऽनुदात्तपूर्वोऽपूर्वो वा स्वरितो जात्यः । अथवा व्यञ्जनैर्यौ यत्र प्रयुज्येते ततः परम् । अपूर्वो नीचपूर्वो वा जात्यः स्वारः स उच्यते । यथा— 'धान्यम्, तुन्वं', अथवा 'धान्यम्, स्वरिति । उभयथा प्रवृत्तिः ।

(६) उदात्त एकार ओकारश्च अनुदात्तलोपेऽभिनिहितः । अथवा— एदेतो रुच्योर्यत्र नीचोऽकारः परो यदि । एकीभावो भवेत्तत्र स्वरोऽभिनिहितस्तदा ॥ यथा— प्रमुक्ष्वेऽश्विनोः, कुम्भोऽसि, अथवा डेवोऽसि, येऽराः, योह्यः' ।

(७) उदात्तानुदात्तयोर्ह्रस्वयोरिकारः प्रलिष्टः स्वरितः । अथवा— इकार उच्चः पूर्वस्मिन्परस्मिन्निहितस्य च । प्रलिष्टमादुराचार्याः स्वरवर्णविदस्तदा ॥ यथा— 'द्विवि चक्षुरातमम्, अमीमम्' ।

(८) उदात्तेकारोकारयोः स्थाने यवयोः परोऽनुदात्तः क्षैप्रः । अथवा-

इ उ स्थाने यवौ जायेते उच्चयोस्तथोः । ताभ्यामुभयतः स्वारः क्षैप्र इत्यभिधीयते ॥

यथा- युयुधुस्मत्, न्विन्द्रम् ।

(९) उदात्तपूर्वं यत्किञ्चिच्छन्दासि स्वरितं भवेत् । एष सर्वैर्बहुस्वारस्तैरोव्यञ्जन एव च ॥

यथा- केतवो विरुश्मयो जुनं अनु ।

(१०) अवग्रहापरो यत्र स्वरितः स्यादनन्तरः । तैरोविरामं तं विन्द्यादुदात्तो यच्च विग्रहः ॥

यथा- गोपता इति गोऽपतौ, यजुर्पतिमिति यजुऽपतिम् ।

(११) स्वरे चेत्स्वरितो यत्र विवृत्त्या तत्र संयुतः । एतच्च पादवृत्तस्य लक्षणं परिकीर्तितम् ॥

यथा- भ्रुवाऽअसदन् ।

जात्यादयश्चस्वारः प्रक्रमन्ते उदात्तस्वरितपरस्वे क्रमेण यथा-

स्वः१रिति । योः१ह्यः । येः१राः अर्भीः१मम् । ध्यः१स्मत् । उः१किम् । देवोः१सि ।

उदात्तानुदात्तस्य स्वरितः । यथा- ' इय त्वा ' ।

नोदात्तस्वरितयोः । यथा- इवे त्वोर्जे, अश्वाक्वः ।

स्वरितारसंहितायामनुदात्तानाम् । यथा- अग्निमीळे ।

नोदात्तः स्वरितयोः । यथा- शन्नो देवीः, व्यचक्षयुस्त्वः ।

उदात्तवानेक उदात्तः । यथा- प्रार्पयतु, क्वावरम् । इति ।

एकोदात्तं पदं विन्द्यात्तच्छिष्टं निहतं स्मृतम् । उदात्तानिहतः स्वारः स्वरितात्प्रच्यो भवेत् ॥

उदात्तात्स्वरितात्पूर्वं नान्यमापद्यते स्वरम् । इति । स्वरलक्षणानि स्वरपद्धतिश्च ।

प्रकृते संहितामुद्गमे उपरिष्ठात्प्रदक्षितायाः स्वरलेखनपद्धतेः कश्चित्कवचित्स्थले विपरिवर्तनं कृत्वा स्वराणामङ्कन-
माहृतं मुद्गनसौकर्याय । तच्च स्वरविपरिवर्तनं सङ्केतमात्रेण दिग्दक्षितमादिमे एव पृष्ठे । तदेतत्सर्वत्राप्यनुसन्धेयं
वेदवेदिभिरिति ।

वेदवेदार्थपरिज्ञाने स्वरविज्ञानं तु परमावश्यकम् । यतः स्वरपरिज्ञाने वेदपाठः याथातथ्यः शुद्धश्च भवति । तथा
वेदार्थावबोधोऽपि यथार्थतो जायते । अत एवाहुर्विचक्षणवेत्तव्याः-

वेदपाठे स्वरा ह्येते शुद्धपाठप्रयोजकाः । वेदार्थस्यानवच्छेदे विरोधज्ञासिकारणाः । इति ॥

अत एव च शतपथश्रुत्या- ' श्रीर्वैस्वरः ' । [श० ब्रा० ११।१२।१०]

इति स्वस्य वेदसम्पदपता प्रतिपादिता । स्वपरिज्ञानेऽनिष्टफलमपि श्रूयते पाणिनीयशिक्षायां-

मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह ।

स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् ॥ इति ॥

अतोऽत्रैवं स्वरपरिज्ञाने प्रयतितव्यमिति यावत् ।

ऋग्वेदसंहिताया मैत्रायणीयसंहितायाश्च स्वरलेखनपद्धतेस्तारतम्यम् ।

प्रायः ऋग्वेदसंहिताया मैत्रायणीयसंहितायाश्च स्वरलेखनपद्धतिः समाना । क्वचित्कश्चिद्धेदः ॥

स च यथा- ऋग्वेदसंहितायामुदात्तस्वरश्चिद्धहीनः, मैत्रायणीयसंहितायामुदात्तस्वर ऊर्ध्व रेखाङ्कितः, उदाहरणं-

ते देवा रात्रिममृजन्त [ते देवा रात्रिममृजन्त] ।

तथा ऋग्वेदे जात्यः स्वरितः स्वरः उध्वं रेखाङ्कितः, उदाहरण-वीर्यं । स्वः ।

मैत्रायणीये तु जालस्वरितोऽनुदात्तपरत्वेऽधोऽर्ध्वकरेखाङ्कितः उदात्तपरत्वे त्वचिह्नितश्चङ्कपूर्वः । क्रमेणोदाहरणं—

सुोऽकामयत । अश्स्वन्तः इति ।

अनेनैवं ज्ञायते वैदिकानां स्वरलेखनपद्धतौ विभिन्नः सङ्केतः परस्परं शाखापार्थक्यप्रदर्शनकारण इति भाति । तत्र केषाञ्चिस्वरलेखनपद्धतिः स्वरचिह्नानामल्पत्वकल्पनेन लाघवमनुपरति, केषाञ्चिस्वरचिह्नानां बहुत्वकल्पनया गौरवमावहति । तथापि फलोन्मुखं गौरवं न दोषायते । अत उभयविधाऽपि स्वरलेखनपद्धतिः शास्त्रदृष्ट्या साधीयसीति नञ्चेतसा प्रतीयते ।

काश्मीरप्रदेशे ऋग्वेदसंहिता मैत्रायणीयस्वरलेखनपद्धत्यैव लिखिताऽऽस्ते इति केवलं श्रूयते, परन्त्वद्यावधि न सा दृश्यमागता । इतोऽधिकविशेषस्तु मैत्रायणीयप्रातिशाख्यादौ द्रष्टव्यः ।

मैत्रायणीय-संहितायामुल्लिखिता ऋषयः ।

- १ कपिवनो भौवायनः । [मै० १।४।५।३४]
- २ केशिनं वेदाभ्यं गन्धर्वोत्तरसोऽपृच्छत् । [मै० १।४।१२।३४]
- ३ एतद् स वा आह केशी सालकाभिः केशिनं दाभ्यम् । [मै० १।६।५।४६]
- ४ ततः केशी षष्ठिकमोद्धारिमभ्यवदत् । [मै० १।४।१२।६०]
- ५ तद् स वा आह नारदः । [मै० १।५।८]
- ६ आहण औपवेशिः । [मै० १।५।९, ३।६।४-६, ३।७।४, ३।९।०।५]
- ७ दाक्षायणाः । [मै० १।८।९।६०]
- ८ क्रीतो वैतहोत्रः कृणां क्रौत्ये । [मै० ४।२।६।४०]
- ९ वसिष्ठ एव प्रायश्चित्तिः विद्वान्जकार । [मै० १।४।१२।६१]
- १० वसिष्ठः जमदग्निः ।
- ११ अगस्तिः कश्यपः ।
- १२ एतौ वै विश्वामित्रौ यज्ञस्याणी अपश्यत् । [मै० ४।८।४।७]
- १३ इति ह साह भरद्वाजः । [मै० ४।८।४।७]
- १४ एतद् स वा आह वासिष्ठः सात्यह्वयः । [मै० ४।८।७।१४]

मैत्रायणीयोपनिषदुल्लिखिता ऋषयो राजानश्च ।

१ शाकान्यः २।१, ६।३०	८ यौवनाश्वः १।५	१५ ययातिः १।५
२ कौत्सायनः ५।२	९ वशियाश्वः "	१६ अनरण्यः "
३ मैत्रिः १।३, २।२	१० अश्वपतिः "	१७ अक्षसेनः "
४ सुयुञ्जः १।५	११ शशबिन्दुः "	१८ मरुतः "
५ भूमियुञ्जः "	१२ हरिश्चन्द्रः "	१९ भरतः "
६ इन्द्रयुञ्जः "	१३ अम्बरीषः "	२० बृहद्वयः १।१, २।१
७ कुन्तलाश्वः "	१४ स्वर्वातिः "	इत्यादिः

मैत्रायणीय-प्रातिशाख्योल्लिखिता ऋषयः ।

- १ आत्रेयः ५।३३, २।५, ६।८
 २ वाल्मीकिः ५।३८, २।६, २।३०, २।४
 ३ पौष्करसाहिः ५।३९-४०, २।१।२६, २।५।६
 ४ छाक्षिः ५।४०, २।६, २।६
 ५ कौडिण्यः ५।४०, २।५।४, २।६।३, २।६।९
 ६ गौतमः ५।४०
 ७ साङ्क्यः ८।२०, १०।२२, २।४।१७
 ८ उख्यः ८।२१, १०।२१, २।४।२५
 ९ काण्डमायनः ९।१, २।३।७

- १० अग्निवेश्यः ९।४
 ११ छाक्षायणः ९।६, २।६।२-३
 १२ वात्सप्रः १०।२३
 १३ अग्निवेश्यायनः २।२।३२
 १४ शांखायनः २।३।७
 १५ मैत्रायनः २।५।१, २।५।६, २।६।२-३
 १६ कौडलीयपुत्रः २।५।२
 १७ भारद्वाजः २।५।३

अन्यत्रोपलभ्यमानानि मैत्रायणीयश्रुतेरुद्धरणानि ।

- १ मैत्रायणी श्रुतिः- 'अयज्ञोपवीती शौचनिष्ठः काममेकं वैणवं दण्डमाददीत' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
 २ " " 'श्रीमत्रैणवान्दण्डान्दक्षिणे पाणौ धारयेदेकं वा यद्येकं तदा सशस्त्रं वपनं कृत्वा विसृज्य यज्ञोपवीतं च त्रिपु वणेष्वेकामारं भैक्षमश्रीयान्माधुकरिं वा' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
 ३ " " 'अथान्यः पवित्राङ्कशाटी परिहितो सुण्डो उदरपात्र्यरण्यनिष्ठो भिक्षार्थं प्राप्तं प्राविशेत् । सार्वप्रदक्षिणेनाविचिक्षितं सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिशस्तवर्जम्' इति । विश्वेश्वर्या यतिधर्मसंग्रहे ।
 ४ मैत्रायणीयाः पठन्ति- 'मनुर्वै यत्किञ्चावदत्तज्ञेयमेवावदत्, इति । [मै. २।१।५] कुल्लुकादि-मनुस्मृति-टीकासु ।
 ५ मैत्रायणीया श्रुतिः- 'ततो यः सोमोऽप्यारच्यत तमन्नाऽउपप्रावर्तयत् । स्वाहेन्द्रशत्रुर्वैश्व' इति । [मै. २।४।३] इति- 'यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपरधात् । इत्यत्र पाणिनीय-शिक्षा-व्याख्याने ।
 ६ मैत्रायणी श्रुतिः- 'अग्निगोश्रानिको मैत्रायणीरिति श्रुतिः' (मानवगृह्ये १।२।१।३)
 अत्र प्रथमानि त्रीण्युद्धरणानि प्रकृत्यायां मैत्रायणी-संहितायां ब्राह्मणे वा नोपलभ्यन्ते । प्रायः ह्यमान्युद्धरणानि काठक-ब्राह्मणस्य स्फुरिति भाति । यतः क्वचिदुल्लिखितपुस्तकादौ उद्धरणानामग्रे- 'इति काठक-ब्राह्मणम्' इति लेशोऽधिको दृश्यते ।
 ७ मैत्रेयोल्लेखः- 'अथातः शौच उद्गीयः तद्ध बको दाहभ्यो ग्लानो वा मैत्रेयः स्वाध्यायसुद्वयाज' इति छान्दो० (१।१।२।१)
 ८ " 'एतद्ध स्वेताह्विद्वापमेकादशाक्षं मौडूख्यं ग्लानो मैत्रेयोऽभ्याजगाम, इति गोपथ्यब्राह्मणे पूर्वार्धे (१।३।१)
 ९ " सत्याषाढश्रौतसूत्रव्याख्याने गोपीनाथीये मैत्रायणीयब्राह्मणश्रुतिरुद्धृता वर्तते ।
 १० " न भाह्वकमरमाभिस्तथा मैत्रायणीयकम् ब्राह्मणं चरकाणां च श्रुतं मन्त्रोपबृंहणम्' इति ऋग्वेदभाष्ये उपक्रमे वेदाध्यक्षानोपायं प्रकृत्य वेङ्कटमाधवः प्राह ।
 ११ " 'शौनकः शाकुनेयश्च मैत्रेयो मैमतायनिः' इति चरकसंहितायां सूत्रस्थाने प्रथमेऽध्याये लोकोपकारिणी महर्षिस्माचटकमहर्षिसिंघे ।

मैत्रायणीसंहितायाः प्रकरणबद्धता ।

तैत्तिरीय-संहितापेक्षया मैत्रायणीयसंहितायां वाजसनेयिसंहितावत्प्रकरणबद्धता विशिष्टतया दृश्यते । केवलमेकं तैत्तिरीयसंहितां वर्जयित्वा प्रायः सर्वान् संहितासु प्रकरणविष्टवन्मसि । तत्र तावत्संहितापदस्यैवः पर्यालोचनीया सम्पूर्वाद्वातेः कर्मणि क्ते 'दधातेहिः' (पा. सू. ७।४।४२) इत्येवं संहितापदं निष्पन्नम् । अथांनुसन्धानपूर्विका स्युत्पत्तिस्तु 'संहन्यन्ते विभिन्नार्थेष्वन्वदोदेवताविनियोगशालिनो मन्त्राः सूक्तानि वा यस्यां प्रकरणाद्यानुपूर्व्यां एकत्रीक्रियन्ते सा संहितेत्युच्यते' । तेन हि संहितात्वसमन्वितवृत्तिवत्प्रकरणबद्धत्वमिच्छार्थो निरूप्यते ।

एवं चेत्तर्हि केवलमेकस्यां तैत्तिरीयसंहितायामेव तत्कृतो न विद्यत इति चेत्तत्र बीजमेतदेवास्ति, यत्—

यदैनमुक्तवान्कोपान्मुञ्च विद्यां मयेरिताम् । याज्ञवल्क्यगुरुः श्रीमान्वैशम्पायननामकः ॥१६॥
अष्टाङ्गयोगवित्तस्य शिष्यो वाजसनेयकः । करिणीकर्ममार्गेण विद्यां चच्छर्द सोऽपि ताम् ॥१७॥
भूमौ यजुंषि तान्यासस्यर्वचांसि सर्वतः । मुक्तानि याज्ञवल्क्येन वैशम्पायनवाक्यतः ॥१८॥
सर्वतः स्थितमालोक्य दीतं तं यजुषां गणम् । वान्तं शिष्येण सम्प्राह वैशम्पायननामकः ॥१९॥
शिष्यानन्यानिदं वाक्यं त्रिस्त्रयाविष्टचेतसः । यथाशास्त्रमधीतानि यजुंषि मुनिसत्तमाः ॥२०॥
याज्ञवल्क्येन मुनिना सूर्यवचांसि तान्यतः । गृह्णीध्वं सहसा विप्रास्त्वरितं ब्रह्मणः सभाम् ॥२१॥
इत उत्प्लुत्य गच्छन्ति न्यैतान्यस्मद्धनानि भोः । वान्तानीति विचारं मा कुरुत ब्राह्मणोत्तमाः ॥२२॥
शरीरान्तरतो वान्तं भक्ष्यं भवति देहिनाम् । ततस्तित्तिररूपणि कृत्वा शटिति योगतः ॥२३॥
दिवि भूमौ प्रसर्पन्ति गृह्णन्तु मुनिसत्तमाः । एवमुक्ते मुनिगणास्तेन तित्तिररूपिणः ॥२४॥
यजुंषि जगद्गुः शीघ्रं सूर्यभानि समन्ततः । यथा तित्तिरयो लोके पतङ्गान्सर्वतः स्थितान् ॥२५॥
भक्षयन्ति क्षुधाऽऽक्रान्ता भूमौ वा नभसि स्थितान् । एवं मुनिगणः सोऽयं तित्तिरः परिकीर्तितः २६
वान्त्या च भक्षणनापि कृष्णान्यासस्यजुंष्यपि । ब्रह्मविद्या च तेष्वेवा कथिताऽऽरण्यके सदा ॥२७॥
इत्युपनिषद्भले आत्मपुराणे दशमेऽध्याये तैत्तिरीये आनन्दवल्क्युपनिषद्भाष्याने ।

तथा चात्र तद्वीकां—

‘ करिणीकर्म गजवत्पीतस्योद्धरणं तद्वीक्या । स याज्ञवल्क्योऽधीतमलयजह्रूपदेशात् । यजुंषि यजुःसंज्ञा मन्त्रा याज्ञवल्क्येन त्यक्ताः । अभिमानिदेवरूपेण सूर्यवद्भास्वरमूर्त्यो भूमौ सर्वतोऽवकीर्णं इत्यर्थः । वान्ता इति । अत्र वान्त-
त्वमालोच्य विलम्बो न कार्यः देहान्तरेण वान्तभक्षणे दोषाभावादित्यर्थः ’ इति ।

किञ्च—

कृष्णं शुक्रमिति द्वेधा तत्कृष्णं तैत्तिरीयकम् । वैशम्पायनशिष्येण याज्ञवल्क्येन यद्यजुः ॥२८॥
अधीत्य वान्तमाचार्यकोपभीतेन योगिना । गुरुः शिष्यमुवाचैत्थं कुध्वा केनापि हेतुना ॥२९॥
प्रत्यर्पय मदीयां त्वं विद्यामत्यर्पयन्त च । योगसामर्थ्यतो विद्यां मूर्तां कृत्वाऽवमत्तदा ॥३०॥
गृह्णीतं तद्यजुर्वीतमित्यन्यान्गुरुरब्रवीत् । अन्ये तित्तिरयो भूत्वा किञ्चित्किञ्चिदभक्षयन् ॥३१॥
प्रवर्तितः खण्डशस्तेन सम्यगबुध्यते नृभिः । आध्वर्यवं कचिद्धौत्रं कचिदित्यव्यवस्थया ॥३२॥
बुद्धिमालिन्यहेतुत्वाच्चयजुः कृष्णमीरितम् । याज्ञवल्क्यस्ततः सूर्यमाराध्यास्मादधीतवान् ॥३३॥
व्यवस्थितप्रकरणं तद्यजुः शुक्रं तदीयते । पौराणिकीं कथामेतां वेदव्याख्यान आदरात् ॥३४॥

इत्यादि काण्वसंहिताभाष्येप्रकमे श्रीसायणाचार्याः ।

एवमाद्याख्यायिकाणां तात्पर्येऽर्थे परिगृहीते यदा च याज्ञवल्क्येन वैशम्पायनमहर्षेर्गुरोराज्ञया तदधीतो यजुर्गणस्य क-
स्तदानीं स इतस्ततो भूमौ विप्रकीर्णः सम्प्रकरणानुपूर्वीविच्छेदमापद्यते स्म । तादृगवस्थ एवैव यजुर्गणोऽन्यैर्मुनिभिर्वैश-
म्पायनगुरोराज्ञैव तित्तिरिपश्चिरूपमास्थाय भक्षकियया इनायत्तीकृतोऽतस्तत्र प्रकरणाद्यनुपूर्वीनिबद्धता नास्तीति गम्यते ।

किञ्च वेदविचारे तैत्तिरीय-यजुर्वेदस्य त्रिगुणत्वं प्रकृत्य मन्त्रब्राह्मणयोर्व्यामिश्रणेऽन्यकारणमुपक्षिप्तम् । तथा हि—
केचिदनभिज्ञा मत्सरिणो वा यजुर्वेदः पूर्वं वाजसनेविशाखावद्व्यामिश्रतयाऽवस्थितः । तदनन्तरं तैत्तिरीय-शाखायाः
सारस्वत-पाठवशात् मन्त्रब्राह्मणयोर्व्यामिश्रतया त्रिगुणत्वं सम्प्रज्ञमिति वदन्ति ।

ननु— सारस्वतपाठेन तैत्तिरीयशाखायाः को विशेषः सम्पन्न इति चेदुच्यते— काण्डेऽकाण्डान्तररूप इति । इदं कुत्र
इहमित्युच्यते । तित्तिरीयाचार्यकृतकाण्डानुक्रमणिकायां यजुर्वेदस्य पूर्वमेव मन्त्रब्राह्मणव्यामिश्रत्वं सारस्वतपाठात् । काण्डा-

उत्तराख्यामिश्रत्वं च सविस्तरमसिद्धत्वं ।

काण्डशेषान्पथ्याकाण्डं विद्व्यात्तु विचक्षणः । यथा सारस्वते पाठे ज्ञानमात्रमिहोच्यते ॥ इति
इत्युक्तम् ।

अध्ययनं तु सारस्वतपाठानुसारेणैव कर्तव्यमन्यथा कलाभावात् । तस्माद्यजुर्वेदस्येतरवेदवत्पूर्वं मन्त्रभागास्ततः
परं ब्रह्मभागा इत्यव्यामिश्रता नास्ति । अत एवास्य वेदस्य त्रिगुणत्वमुपपन्नतरम् ।

एतद्विषयं तु यावन्मूलग्रन्थः काण्डानुक्रमणी न दृश्यते, तावदधिकं लिखितुं न प्रभवामो वयम् ।

मैत्रायणीय-संहितायाः स्वविषये अन्यवेदपारतन्त्र्यं नास्ति ।

एषा च मैत्रायणी संहिता तावद्यजुःसंहिताऽतस्तस्या अभिषेयो विषय आध्वर्यवं कर्म । तच्च पारयितुं नास्या
अन्यवेदाश्रयणाद्यंशेक्षा किन्तु स्वातन्त्र्येणैव प्रभविष्युस्तीति ।

ननु, एतस्यां संहितायां बहवो ऋग्मन्त्रा दृश्यन्ते, तेन ऋगाश्रयत्वमस्तीति चेन्न, नायं नियमः यदस्मिन्वेद एव ऋचः,
यजुर्वेदे एव यजुषि, सामवेदे एव सामानीति । प्रत्युत वेदस्य त्रयीति प्रख्यापकाः 'नियतपादाक्षरावसाना ऋचः, अनियत
पादाक्षरावसानानि यजुषि, प्रणीतिसाध्या ऋच एव सामानि' इत्येतल्लक्षणविशिष्टास्त्रयोऽप्यवयवास्त्रिषु चतुर्विं विवेदेषु
सन्तीति । तन्न विशेषस्तावदेतावानेव ऋग्वेदे ये यजुःसामनी तयोर्ऋग्वेदधर्माक्रान्तरत्वं, यजुर्वेदे ये ऋक्सामनी तयो-
र्यजुर्वेदधर्माक्रान्तरत्वं, सामवेदे ये ऋग्यजुषी तयोः सामवेदधर्माक्रान्तरत्वं, अथर्ववेदे यान्यग्यजुःसामानि तेषामथर्ववेद-
धर्माक्रान्तरत्वं । धर्माक्रान्तरत्वं नाम तदीयस्वरसंस्कारनिबद्धत्वमिति भावः । इतरहिमन्वेदे इतरवेदावयवोपात्मभस्तु
तत्तद्वस्वरस्य प्रयोगविधिक्रमागतयिनियोगप्रपत्तिसंख्येक्षाशूलक इति ।

अनेनैव न्यायेनैकास्मिन्नपि वेदे बह्वयः शाखासंहितास्तास्वन्नयोऽन्यमन्त्रा उपलभ्यन्ते क्वचिद्ब्राह्मणेऽप्युपलभ्यन्ते,
तत्रापि एतदेव बीजमिति मन्तव्यम् ।

किञ्चैतादृशस्थलेषु एकत्र विद्यमानो मन्त्रोऽन्यत्र क्वचिस्समानः क्वचिन्मन्यूनः क्वचिदधिकश्च दृश्यते, तथा क्वचि-
न्मन्त्रसंख्याऽपि न्यूनानि दृश्यते । एतच्च वैलक्षण्यं प्रथममध्ययनाध्यापनप्रवचनशूलकमग्रे तदेव च शाखाभेदप्रयोजक-
मभूदतस्मान्निमित्तकमिति चिरन्तना वैदिकाः संवदन्ति ।

नैवात्रता एषा संहिता पूर्वभवा, एषा च तदनन्तरभवा, एषा तु तस्या अपि समनन्तरभवेत्याद्यनुमातुं शक्यं,
किन्तु सर्वैः संहिताः समकाला एवेति ।

नच शाखाभेदप्रवृत्तीतिहाससदृश तु पौर्वापर्यं दृश्यत एवेति वाच्यम् । तादृशं प्रवृत्तिनिमित्तकं संहिताकालान्तर्वर्ति
पौर्वापर्यं तु सर्वैरप्यङ्गीक्रियत एव । अत एव चास्माभिरेषा मैत्रायणीसंहिता प्राचीनेति प्रागवोचि । यादृशं पौर्वापर्यं
प्रत्याख्यायते तच्च प्रथमं काचन संहिता जाता ततो बहोः कालादनन्तरं तस्यामेव संहितायां न्यूनाधिक्यं वैलक्षण्यमापा-
द्यान्या संहिता सम्भवूव । अनयैव रीत्योत्तरोत्तरं संहिताप्रणयनं समभवदित्येतादृशम् । तेन नोक्तविरोधः ।

मैत्रायणीयानामितुराज्जात्यम् ।

(१) मानवकल्पसूत्रं स्मार्तं श्रौतं च ।

प्रकरणानि ।

१. स्मार्तसूत्रं, द्वावध्यायौ

२. प्राक्सोमः, अध्यायाष्टकम्

३. अग्निष्टोमः, अध्यायपञ्चकम्

ग्रन्थ-संख्या च

६२३

१०१२

८१०

४. इष्टिकल्पः, द्वावध्यायौ	५२६
५. चयनकल्पः, द्वावध्यायौ	४०५
६. वाजपेयकल्पः, द्वावध्यायौ	३००
७. प्रायश्चित्तकल्पः, एकोऽध्यायः	२२५
८. प्रवर्यकल्पः, एकोऽध्यायः	१८०
९. राजसूयः, अध्यायपञ्चकम्	९००
१०. अनुग्राहिकम्, एकोऽध्यायः	२५०
११. शुक्लम्, एकोऽध्यायः	३६५
१२. प्रवराध्यायः, एकोऽध्यायः	२००
१३. श्राद्धकल्पः, एकोऽध्यायः	१००
१४. प्रतिग्राहिकम्, एकोऽध्यायः	
जननशान्तिपञ्चकरुद्रजपविधानाभ्यां सहितम्	१८०
	<hr/> ६०२६

भाष्याणि ।

१ कुमारभाष्यं प्राक्सोमीयम्, अध्यायाष्टकम्	२२००
२ अष्टावक्रभाष्यं खार्तकलीयम्, द्वावध्यायौ	२३००
३ शुक्लभाष्यम्, द्वावध्यायौ	७५०
४ सूत्रवृत्तिः, अध्यायषट्कम्	१६००
मिलित्वा ग्रन्थसंख्या ६०२६ + ६८५० = १२८७६	<hr/> ६८५०

मनुस्मृतिमानवगृह्ययोः परस्परं संवादः ।

१. मनुस्मृत्येकपक्रमो द्वितीयेऽध्याये ब्रह्मचारिधर्मान्प्रकृत्येति । मानवगृह्यस्याधुपक्रमो ब्रह्मचारिधर्मान्प्रकृत्येवेति ।
२. मनुस्मृतौ (२।२।१९) 'ब्रह्मचारिणः सर्वसुण्डनं वा शिखावर्जं मुण्डनं वा जटासन्धारणम्' । मानवगृह्येऽपि (१।२।६) 'मुण्डो वा स्याज्जटिलो वा स्यादथवा स्याच्छिखाजटः' ।
३. मनुस्मृतौ (२।२।२०) 'सायम्प्रातः सूर्यस्तोदयेऽस्तमये च यदि स्वपेतद् प्रायश्चित्तम्' । मानवगृह्येऽपि (१।३।१) एवमेव ।
४. मनुस्मृतौ (४।१५) 'श्रावण्यां पौर्णमास्यामुपाकुर्वीत्' । मानवगृह्येऽपि (१।४।१) एवमेव ।
५. मनुस्मृतौ (३।४) 'गुरोरनुमतिं गृहीत्वा समावृत्तः स्यात्' । मानवगृह्येऽपि (१।२।१८) एवमेव ।
६. मनुस्मृतौ (४।४०) 'रजस्वलाया सह शयनदिनिषेधः' । मानवगृह्येऽपि (१।२।१९) एवमेव ।
७. मनुस्मृतौ (२।१०४) 'ग्रामाद्वह्निनिर्गत्यारण्ये एकान्ते सन्ध्यामुपासीत' । मानवगृह्येऽपि (१।२।२) एवमेव ।
८. मनुस्मृतौ (२।१७७) 'ब्रह्मचारिणो मधुमांसाशनं स्त्रीस्पर्शादिकं च वर्ज्यम्' । मानवगृह्येऽपि (१।१।११-१२) एवमेव ।

अस्मिन्मानवगृह्ये मन्त्रब्राह्मणे विनाऽप्यः कोऽपि ग्रन्थो नोद्धतो दृश्यते ।

(२) वाराहकल्पसूत्रं श्रौतं स्मार्तं च ।

वाराहगुह्योक्ता परिशिष्टग्रन्थाः ।

अतः परं परिशिष्टं मैत्रायणीय-सूत्रस्य— १. गृह्यमगुह्यं पुरुषः प्रायश्चित्तानुग्राहिक, २. दौत्रक, ३. कुल्लिक, ४. उत्तरेष्टिक, ५. वैष्णव, ६. आध्वर्यविका आषक, ७. चातुर्होत्रिक, ८. गोनामिक, ९. अकुलपादरहस्य, १०. प्रतिग्रहवमक, ११. सुषोत्सर्ग, १२. प्रश्न, १३. द्रविण, १४. षट्कारणप्रधान, १५. सान्देहिक, १६. प्रवराध्याय, १७. रुद्रविधान, १८. छन्दोऽनुक्रमणी, १९. अन्तःकल्प, २० प्रवासविधि, २१. प्रातरुपस्थान, २२. भूतोत्पत्तिः ।

इति द्वाविंशतिः परिशिष्टसंख्यानाम् । पञ्चदशोऽङ्के ३ (मानवसूत्रानुसारिण्यः) अष्टावक्रकारिकाः, ४ प्रातिशाख्ये हस्यादयो भूयांस आर्षेग्रन्थाः सन्तीति । मैत्रायणीयानां संहितायाः पदपाठः, क्रमपाठः जटाघटविकृतिपाठश्चाप्यस्तीति तच्छास्त्रीयवैदिकानां सुखतः श्रूयते ।

पदपाठः ।

मैत्रायणीयानां पदपाठो द्विधा दृश्यते । एकः पदपाठः केवलं मन्त्रभागमात्रः ङोऽष्टादसुरिसम्पादितः पुण्यपत्तने ऽस्तीति भाष्यते तच्छास्त्रीयः । अपरश्चात्रत्यैतच्छास्त्रीयानां सन्निधे वर्तमानो मन्त्रब्राह्मणोऽस्यभागयोः पदपाठः । अयं च पदपाठः स्वस्वरूपेण प्रायः ऋग्वेदसंवादीति दूरीदृश्यते ।

मैत्रायणीयमारण्यकम् अथवा मैत्रायण्युपनिषद् ।

मैत्रायणीयमारण्यकम् अथवा मैत्रायण्युपनिषद्वैतस्याः संहिताया अन्ते परिशिष्टरूपेणाङ्कयित्वा सन्निविष्टमस्ति । तच्च सप्तप्रपाठात्मकमस्ति । ग्रन्थसंख्याऽनुपाततः ५४७ वर्तते ।

प्रपाठकः	खण्डाः	प्रपाठकः	खण्डाः
१	४	४	६
२	७	५	२
३	५	६	३८
		७	११

अस्यां चोपनिषदि बृहद्भरतस्य शाकायन्यमुनेश्च संवादरूपेण शरीरमाश्रितिकं दुःखतन्मित्रं कष्टप्रदमित्याद्युपकथ्य ब्रह्मविद्या न्यरूपि । तथा— 'उपोतिः प्राणोद्गीयमूर्तामूर्तादित्यायत्राग्निहोत्रपङ्क्तसमाधिप्रभृत्यनेकोपासयस्त्वज्ञानजनका विषयाश्च बृहदारण्यकादीतरोपनिषत्समानाश्चात्रापि निरूपिताः सन्ति । तेषु कतिपये विषया उत्तरकालिकोपनिषत्समाना नवीना इव आभान्ति । तथापि न तावता इयमुपनिषत्तन्मीमेति वक्तुमिष्यते । यतः प्राचीनास्त्वुपनिषत्सु सम्भाव्यते किंल शरीरस्य दुःखमयत्वव्यक्तिगत्वादिवर्णनं यथा गभोपनिषदादाविति ।

अत्र च 'अथ किमेतैर्वा पदेऽन्ये महाधनुर्बराश्चक्रवर्तिनः केचित् सुयुञ्ज-भूरियुञ्ज-इन्द्रयुञ्ज-कुबलयश्च-यौवनाश्च-वष्टयश्च-अथपति-शशविम्बु-हरिश्चन्द्र-अम्बरीष-ननक्तु- शर्षाति-अनरण्य-अस्येनादयोऽथ मरुत-भरतप्रभृतयो राजानश्च' इति भारतीयचक्रवर्तिनां राज्ञां नामान्युल्लिखितानि सन्ति । तथा ब्रह्मणोऽनेकविधानि नामानि च निरूपितानि दृश्यन्ते ।

उपनिषद्भाष्याः ।

अस्यामुपनिषदि श्रीसंकराचार्यकृतं भाष्यं श्रीरामतीर्थयतिविरचिता दीपिका, श्रीनारायणसूरिप्रणीता दीपिका, श्रीप्रकाशात्मना कृता दीपिका, श्रीविज्ञानभिक्षुविरचिता मैत्रेयोपनिषदालोकः, एवं पञ्च भाष्याः सन्तीति श्रूयते । तत्र श्रीरामतीर्थयतिविरचिता दीपिका पुण्यपत्तनस्थानन्दश्रमसुद्धिते 'उपनिषदो समुपचये' मूलचोपनिषदा सह सम्मुद्धिता ऽस्तीति । एषा चोपनिषद्व्यव्याप्ति निर्णयसागर-सुबई इत्यादिषु अष्टोत्तरोपनिषत्समुदायेषु मूलमात्रा सुदिता वर्तते, परन्तु तच्च संस्करणमन्यतन्मशुद्धं पाठभेदसङ्कुलितमात्रुप्राविहीनम् । एतत्प्रकृतं तु संस्करणं सर्व्वरमपवादः ।

वर्जितमानुष्यायुतमत्यन्तविशुद्धं यथा स्वात्तया सम्पादितमिति ।

मैत्रायणीयाणां वसतिः ।

मथुरादिं समारभ्य यावद्गुर्जरदेशतः । व्याप्य वायव्यदेशं वै शाखा मैत्रायणी स्थिता ॥ इति महर्षिणे ।

मथुरादिस्तु श्रीमन्नाशिकक्षेत्रोत्तरस्यां दिशि तन्मण्डलान्तर्वर्ति-श्रीमुखरक्षेत्र-प्रत्यासन्नः पर्वतः । तत आरभ्य गुर्जर-देशपर्यन्तं वायव्यप्रदेशे मैत्रायणीया निवसन्तीत्यर्थः । गुर्जर्सौराष्ट्रयोर्निवासिनो मैत्रायणीयाश्च मोडज्ञातीया इति व्यव-हियन्ते । महाराष्ट्रेऽपि नागपूर-नन्दुरवार-भडगांव-नाशिकक्षेत्र-प्रभृति-स्थलेषु एषां भूयस्त्वेन वसतिरास्ते । तथेदानीमप्येतेषु सकलशाखापारगा आहिताग्नयश्चापि समुपलभ्यन्ते । वेदवृक्षपट्टे तु मैत्रायणीयाणां वसतिर्गोदाक्षिणदेशे प्रदर्शिता । स्यात्कदाचित्पूर्वं परमिदानीन्तु न दृश्यते । इति ।

धन्यवादाः ।

एतस्या मैत्रायणीयसंहिताया मुद्रापणे श्रीमत्परमहंस-परिव्रजकवर्य-श्रीकृष्णानन्द-सरस्वतीस्वामिमहाभागाः श्रीमन्नासिकपञ्चवर्षावासिनः (पूर्वाश्रमस्था मैत्रायणी-शाखाललामभूता विद्वद्गुरिष्ठाः पं० श्री० दिनकर गणेश सुटे महोदयाः) इत्येतेः सर्वविधं साहायमकारीति मुद्रा प्रकाश्य तेष्व्योऽस्माकं नतिततयो विलसन्तुतराम् ।

तथा— वे० मू० श्री० शंकर हरि जोशी अभ्योणकर नासिक ।

तथा— वे० मू० विनायक शिवराम पुराणिक नासिक ।

इत्येताभ्यां मैत्रायणीय-शाखीय-वैदिक-प्रवराभ्यां पुस्तकप्रदान-पत्रसंशोधनप्रभृति-साहाय्यं कृतमतस्तेभ्यो बहु-धन्यवादान्प्रदमः । तथा च मैत्रायणीयशाखावलम्बिनां परिषन्मन्त्रिभिः श्रीमन्निः सखाराम-गोपाल-सैन्धुर्णाकिर महोदयेरनेक-विधं साहाय्यं कृतमतस्तेऽपि धन्यवाद्योग्याः ।

अपि च श्रीशौचसंस्थानस्थ-स्वाध्यायमण्डलाध्यक्षैः पण्डितप्रकाण्डैः श्री श्रीपाद दामोदर सातवलेकर शास्त्रि-महाभागैर्मित्रवास्तव्येनैतत्प्रस्तावनालेखनकार्यं भारो मयि न्यस्तः । तदीयैषोपकृतिर्न कदापि विस्मयाभ्यहम् ।

प्रख्याते भुवि भारतेऽनन्तरसव्यालेन्दु (१८६३) संज्ञे शके । वर्षेऽस्मिन्वृषणामके भृगुदिने माघेऽसिते पञ्चमे ॥ प्रस्तावोऽभिनवो व्यलेखि समयैर्मैत्रायणीयश्रुतेः । सन्तुष्येयुरनल्पसूक्ष्ममतयो निर्मेत्सरा कोविदाः ॥ १॥ दूरमुत्सार्य मात्सर्यं सदसच्चित्तकारणाः । ज्ञास्तं गृह्णन्तु संशोध्य प्रार्थयामीति सादरम् ॥ २॥

श्रीगोदातटगार्ह्यनासिकगतो माध्यन्दिनस्त्रायवित् । श्रौतस्मार्तविधानकौशलमतिस्व्याप्यपाराशरः ॥

वारे इत्युपनाम सत्कुलजनिर्जैरामपौत्रः सुधीः । आत्याजीसुत आस्त वेदतिलकः श्रीश्रीमदण्णाभिधः ॥ ३॥

श्रौतस्मार्तविधौ कुशाग्रधिवर्णो धर्मागमे मर्मभिन् । मीमांसानयकोविदः श्रुतिकृती वेदार्थवद्भादरः ॥

काव्ये तीर्थपदं दधद् द्विजवरः श्रीश्रीधरस्तत्सुतः । सद्दिद्याभरणेत्युपाधिसहितः प्रास्ताविकं व्यालिखत् ॥ ४॥

एतादृशभूरिपरिश्रमे लिखिते प्रास्ताविकेऽस्मिन्मिमतमानुषस्वभावसुलभतया प्रमादादज्ञानाद् दग्धोपाहः । यस्त्वाल्लि-तमन्याभूतं वा तन्निर्मेत्सरा गुणग्रहणतयराः प्राज्ञवराः संतोष्य सारग्रहणं करिष्यन्तीति तान्दयाद्वैष्टीमित्रबुधगणान्पुनः पुनः साजलिबन्धं सप्रश्रयं विज्ञाप्य विरामि ।

श्रीक्षेत्र-नासिके

माघकृष्णपञ्चम्यां शृगुवासरे प्रातः

शालिवाहन शकः १८६३

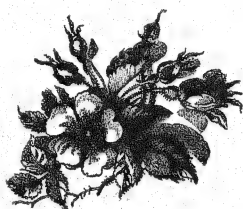
(ता० ६।१।१९४२ इ०)

विद्वद्गणेश्वरः

श्रीमन्नासिकक्षेत्रनिवासी वारे हय्युपाहः

वैदिक-तिलक

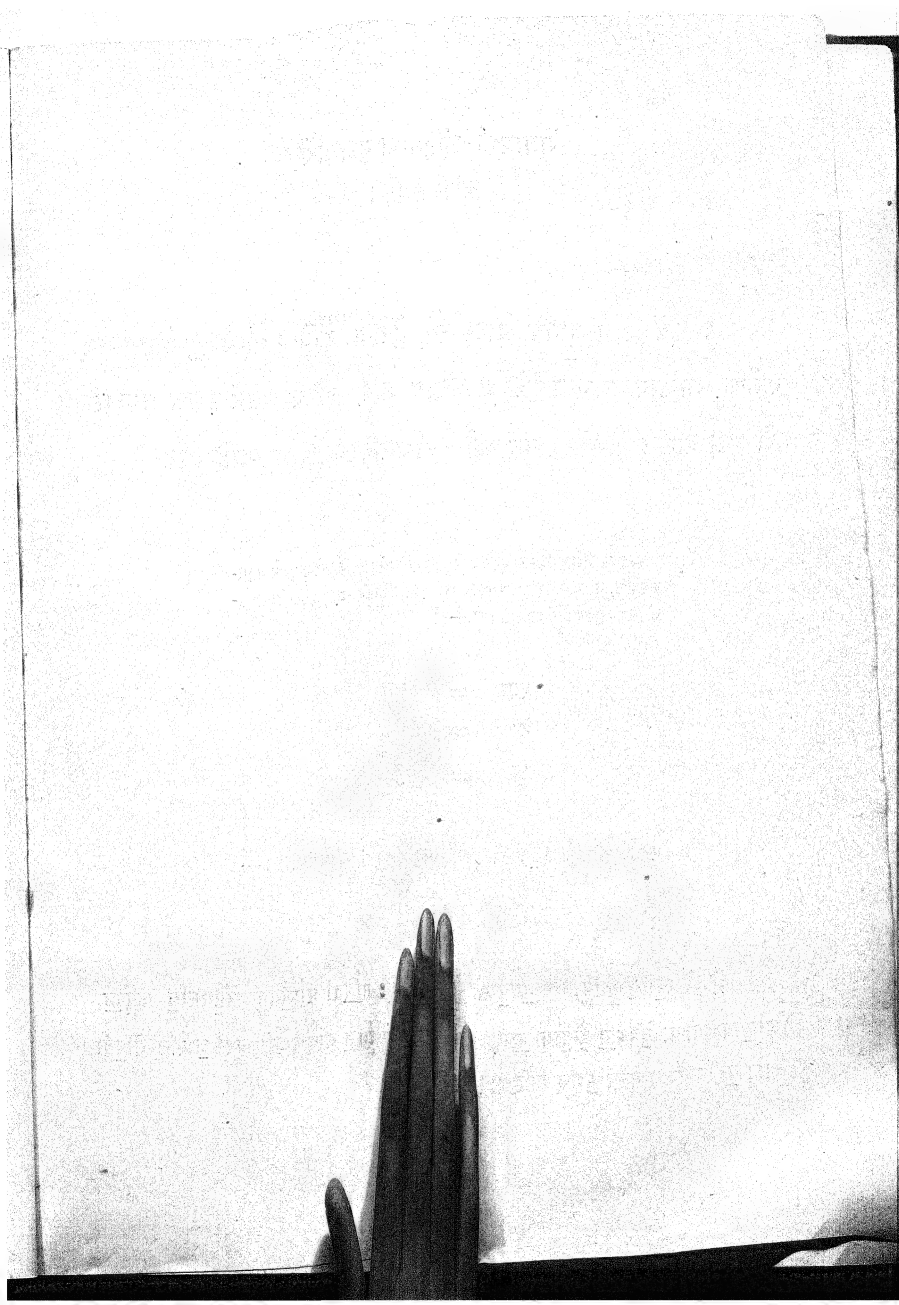
श्रीमदण्णाशास्त्रिभूतुः श्रीधरशर्मा ।

मैत्रायणी-संहितायाः विषयसूची ।

प्रपा०	विषयः	पृष्ठं	प्रपा०	विषयः	पृष्ठं
(आदिम) प्रथमं काण्डम् ।			४	" "	(वसोधीरीयः) २३९
१	दृश-पूर्णमासौ ।	१	५	" "	" २४८
२	अध्वरः ।	६	६	अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः । (आज्ञावैष्णवम्) "	२५८
३	ग्रहाः ।	१७	७	" "	" २५८
४	यजमान-ब्राह्मणम् ।	२८	८	" "	(आसुराः) २६८
५	अग्न्युपस्थानम् ।	३९	९	" "	(सैकान्ताः) २८०
६	आधानम् ।	४९	१०	" "	(पालीवन्ताः) २८९
७	पुनराधानम् ।	६३	११	सौत्रामणीयः ।	२९६
८	अग्निहोत्र-ब्राह्मणम् ।	६६	१२	अश्वमेधः ।	३०८
९	चतुर्होतारः ।	७६	१३	" "	३१३
१०	चातुर्मास्यानि ।	८९	१४	" "	३१६
११	वाजपेयः ।	९५	१५	" "	३१८
			१६	" "	३२०
(मध्यम) द्वितीयं काण्डम् ।			(खिलं) चतुर्थं काण्डम् ।		
१	काम्या इष्टयः ।	१०३	१	पुरोडाश-ब्राह्मणम् ।	३२९
२	" "	१११	२	गोनामिकः ।	३४१
३	" "	११९	३	राजसूय-ब्राह्मणम् ।	३५२
४	" "	१२७	४	" "	३५९
५	काम्याः पशवः ।	१३३	५	अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।	३६७
६	राजसूयः ।	१४३	६	" "	३७६
७	अग्निचितिः ।	१४९	७	" "	३८६
८	" "	१७१	८	" "	३९४
९	" "	१७९	९	प्रवर्गः ।	४०२
१०	" "	१८४	१०	याज्यानुवाक्याः ।	४१३
११	" "	१९०	११	" "	४२७
१२	" "	१९३	१२	" "	४३९
१३	" "	१९७	१३	" "	४५६
			१४	" "	४६६
(उपरि) तृतीयं काण्डम् ।			मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेद-सम्प्राः ।		
१	अग्निचिति-ब्राह्मणम् । (जुहूमग्नीयः) २१०		मैत्रायणी-संहिता-सम्प्राणां वर्णानुक्रमसूची		
२	" " (इष्टानः) २१९		मैत्रायणीयमारण्यकम् ।		
३	" " (स्तोमभागः) २३०				

मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणार्थं स्वरचिह्नानि ।

ॐ इषे त्वा सुभूताय, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय
कर्मणा, आप्यायध्वमघ्न्या देवेभ्या इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशः
सो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात ब्रह्मी—यजमानस्य पशून् पमहि ॥१॥

अत्र स्वरचिह्नान्यक्षराणासुरसि वा सिरसि वारोहन्ति । तानि तथैव मुद्रापथिबुभु-
शक्यानि, तादृगायसाक्षराणामभावात् । अतोऽधोलिखितानि स्वरचिह्नानि मैत्रायणी-
संहिताया मुद्रणार्थं संकल्प्यन्ते । यथा—

त्वा	=	त्वा
यं	=	यु
जु	=	जु

एतेषां स्वरचिह्नानां संयोजनेनैव मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणं भविष्यति । यथा—

ॐ इषे त्वा सुभूताय, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणा,
आप्यायध्वमघ्न्या देवेभ्या इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशस्तो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ
स्यात ब्रह्मी—यजमानस्य पशून् पमहि ॥ १ ॥

अथ यजुर्वेदीय

मैत्रायणी-संहिता ।

प्रथमं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

दर्श-पूर्णमासी ।

[श्रीगणेशाय नमः ॥ ओम् ॥ नमो यजुर्वेदाय ॥]

॥ ॐ ॥ इषे त्वा सुभूतायु, वार्यव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु अष्टतमाय कर्मणा,
आप्यायध्वमम्या देवेभ्या इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशक्तो ध्रुवा अस्मिन्
गोपतौ स्यात बह्वी, — यजमानस्य पशून् पाहि ॥ १ ॥

गोषदुसि, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टारातिः ॥ २

प्रैयमगाद्धिर्षणा बहिर्रछ मनुना कृता स्वधया वितृष्टा ।

तयावहन्ते कवयः पुरस्तात् ॥ ३

देवानां परिषूतमसि विष्णो स्तुपोऽतिसृष्टो गवां भागो देवस्य त्वा सवितुः सुसुवेऽश्वि-
नोर्बाहुभ्यां पुष्णो हस्ताभ्यां, बहिर्देवसदनं दामि ॥ ४

अतस्त्वे बहिः शतवलिशं विरोह, सहस्रवलिशा वि वयं रुहेम ॥ ५

अयुषिता योनि, — रदित्या रास्नासीन्द्राण्याः संनहनै, पूर्वा ते ग्रन्थि ग्रथातु, सं ते मा
स्थादि, — न्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे, बृहस्पतेर्मूर्धोहराम्यु३, — वन्तरिक्षं वी, — हदित्या-
स्त्वा पुष्टे सादयामि ॥ २॥ ६

[१] मै. ४, १, १ । तै. १, १, १ । काठ. १, १ । कपि. १, १ । वा. १, १ । काण्व. १, १-३ । मा. श्रौ. १, १, १ । [मा व स्तेन... शक्तं । अथर्व. ४, २१, ७]

[२] मै. ४, १, २ । तै. १, १, २ । काठ. १, २ । कपि. १, २ । मा. श्रौ. १, १, १ । [देवस्य त्वा० । अथर्व. १३, ५१, २]
मै० १

शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे, वंसूनां पवित्रमसि शतधारं सहस्रधारमल्लिद्रतनुः ॥ द्यौरसि,
पृथिव्यसि, मातरिश्वनो धर्मः ॥ विश्वहोतुर्धोमन् तसीद ॥ पौषाय त्वां, —दित्या रास्तासि,
कामधुक्षः, सा विश्वयुरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्वभूरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्व-
कर्मस्त्वसौ, हुतं स्तोको, हुतो द्रप्सो, ज्ये पाहि विप्रुषः, सुपचा देवेभ्यो हव्यं पुचा,—
ज्ये त्वा बृहते नाकाय स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामि, न्द्राय त्वा भागं सोमेनातनन्मि, विष्णो
हव्यं रक्षस्वा,—ऽऽपो जागृतं ॥३॥

७-१०

वैषाय वां, कर्मणे वा, सुकृतायु वां, देवीरापोऽग्नेगुवोऽग्नेणीयोऽग्नेऽस्य यज्ञस्य प्रेतां,
—ऽग्नं यज्ञं न्यताग्नं यज्ञपतिं, युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतये, युयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतये,
प्रोक्षिता स्थ, संसीदन्तां दैवीविंशो, वानस्पत्यासि, वर्षवृद्धमस्यु३, —वन्तरिक्षं वीहि,
प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टारति, —वैरसि, ध्वर ध्वरन्तं यो अस्मान् ध्वराद्, यं वयं ध्वराम
तं ध्वर ॥४॥

११

देवानामसि बह्वितम् संस्मितम् पप्रितम् जुष्टतमं देवहूतमम, —हुतमसि हविर्धोनं, हंहस्व,
मां ह्वा, —विष्णोः क्रमोऽस्यु, —रं वाताय, मित्रस्यु वृथक्षुषा प्रेक्षे, देवस्य वः सवितुः प्रस३वे-
ऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, यच्छन्तु पञ्च, गोपीयाय वो नारातये, ज्ये वो जुष्टा-
न्निर्वपाम्यमुष्मै वो जुष्टानि, —दं देवानामिदमु नः सह, हंहन्तां दुर्यो, स्वाहा द्यावापृथिवी-
भ्यां, निर्वैरुणस्य पाशादमुक्षि, स्वरभिर्व्युक्षं ज्योतिर्वैश्वानरमु३, —वन्तरिक्षं वीहि, —दित्या
व उपस्थे सादयामि ॥ ५ ॥

१२

देवो वः सवितोत्पुनात्वंल्लिद्रेण पवित्रेण । वंसोः सूर्यस्य रुश्मिभिः ।

१३

अग्रे वो जुष्टान् मोक्षाम्यमुष्मै वो जुष्टान्, यद्वोऽशुद्ध आलेभै तं शुन्धध्वं, —मदित्यास्त्व-
गस्यं, वधूतं रक्षो, ऽवुधूतारतिरं, —दित्यास्त्वंगसि, प्रति त्वादित्यास्त्वंगेत्तु, पृथुग्रावासि
वानस्पत्यः, प्रति त्वादित्यास्त्वंगेत्तु, भैजिह्वासि वाचो विस्जृजन्मां, —युषे वो, बृहद्ग्रावासि
वानस्पत्यो, देवेभ्यो हव्यं शमीष्व, सुशमि शमीष्व, कुटरुरसि मधुजिह्वं स्त्वया वयं

[३] मै. ४, १, ३ । तै. १, १, ३ । काठ. १, ३ । कपि. १, ३ । वा. १, २-४ । काण्व. १, ४-७ । मा. श्रौ. १, १, ३ ।

[४] मै. ४, १, ४ । तै. १, १, ४-५ । काठ. १, ४ । कपि. १, ४ । वा. १, ६-८, ११, १२ । काण्व. १, ९-११, १७, १८ ।
मा. श्रौ. १, २, १ ।

[५] मै. ४, १, ५ । तै. १, १, ४ । काठ. १, ४ । कपि. १, ४ । वा. १, ८-११ । काण्व. १, १२-१५ । मा. श्रौ. १, २, १ ।

[६] मै. ४, १, ६ । तै. १, १, ६ । काठ. १, ५ । कपि. १, ५ । वा. १, १२-१६ । काण्व. १, १६, १८-२४ । मा. श्रौ. १, २, २ ।

संघातं संघातं जेष्मे, पर्मावदो, जर्मावद, रायस्पोषमावद ॥ ६ ॥ १४

वर्षवृद्धमसि, प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु, परापूतं रक्षः, परापूतारातिः, प्रविद्धो रक्षसां भागो, ऽदित्यास्त्वंगस्य, वधूतं रक्षो, ऽवधूतारातिर, दित्यास्त्वंगसि, प्रति त्वादित्यास्त्वंगवेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति त्वादित्यास्त्वंगवेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति त्वा पार्वती वेत्तु, दित्या स्कम्भोऽसि, धान्यमसि, धिनुहि देवान्, प्राणाय त्वा, ऽपानाय त्वा, व्यानाय त्वा, दीर्घामनु प्रसुतिं संस्पृशेथामा, ऽऽयुषे वो, मित्रस्य वृश्चक्षुषावेक्ष्ये, देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णातु ॥ ७ ॥ १५

निर्दग्धं रक्षो, निर्दग्धारातिः, समुद्रं मां धां, ध्रुवमसि, पृथिवीं दृष्ट्वा, ऽपामे-
ऽग्निमामादं जहि, निः क्रव्यादं नुदस्वा, ऽग्ने देवयजनं वह, धरुणमस्य, न्तरिक्षं दृष्ट्वा,
धन्वमसि, दिवं दृष्ट्वा, धर्मासि, विश्वा विश्वानि दृष्ट्वा, चिदसि, परिचिदसि, विश्वासु
दिक्षु सीद, सजातानस्मै यजमानाय परिवेशय, सजाता इमं यजमानं परिविशन्तु, वसुनां
रुद्राणामादित्यानां भृगूणामक्षिरसां धर्मस्य तपसा तप्यध्वम् ॥ १६

यानि धर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः ।

पूर्णास्तान्यपि व्रतं इन्द्रवायूं विमुञ्चताम् ॥ ८ ॥ १७

देवस्य वः सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूर्णो हस्ताभ्यां संवृषामि ।

देवो वः सवितोत्पुनात्त्वलिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रुदिमसिः ॥ १८

समापा ओषधीभिर्गृह्णन्तां समोषधयो रसेन ।

सं रेवतीर्जगतीः शिवाः शिवाभिः समसृक्षतापः ॥ १९

सीदन्तु विशो, जनयत्यै त्वा, घर्मोऽसि विश्वायु, धर्मं धर्मे श्रयस्वो, रुं प्रथस्वो,

रुं ते यज्ञपतिः प्रथतां, स ते तन्वा तन्वः पृच्यन्ताम् ॥ २०

परि वाजपतिः कर्विरिर्हव्यान्पृक्रमीत् । दधुद्रत्नानि दाशुषे ॥ २१

देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नक्ते पृथिव्या, अग्ने ब्रह्म गृह्णीष्व ॥ २२

[७] मै. ४, १, ७ । तै. १, १, ५-६ । काठ. १, ५-६ । कपि. १, ६ । वा. १, १६, १९, २० । काण्व. १, २५, ३१-३४ । मा. श्रौ. १, २, २ ।

[८] मै. ४, १, ८ । तै. १, १, ७ । काठ. १, ७ । कपि. १, ७ । वा. १, १७-१८ । काण्व. १, २७-३० । मा. श्रौ. १, २, ३ ।

[९] मै. ४, १, ९ । तै. १, १, ८ । काठ. १, ८, १० । कपि. १, ८, १० । वा. १, २१-२२; ११, २५ । काण्व. १, ३६-३८; १२, २५ । मा. श्रौ. १, २, ३ । [परि वाजपतिः... दाशुषे । ऋ० ४, १५, ३ । सा. ३०]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुश्वेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुदा, इन्द्रस्य बाहुर्गुप्ति
दक्षिणः सहस्रमृष्टिः शततेजा, वायुस्तिग्मतेजाः, पृथिवि देवयजनि मां हिंसिषं तामोषधीनां
मूलं, व्रजं गृह गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव सवितः शतेन पशैः परमस्यां
परावति यो अस्मान् द्रैष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मां मोचि, मां वः शिवा
ओषधयो मूलं हिंसिषं, व्रजं गृह गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव सवितः
शतेन पशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्रैष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मां
मोचि, द्रप्सस्ते दिवं मां स्कान, व्रजं गृह गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधानं देव
सवितः शतेन पशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्रैष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो
मां मोचि, वंसवस्त्वा परिगृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वा परिगृह्णन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा,
ऽऽदित्यास्त्वा परिगृह्णन्तु जागतेन छन्दसा, ऽपारं पृथिव्या अदेवयजनं, सत्यसदस्यु,—
तसदसि, धर्मसदसि ॥ २३

पुरा क्रूरस्य विसृपो विरञ्चिन उदादाय पृथिवीं जीरिदानुम् ।

तमैरयंश्चन्द्रमसि स्वधाभिस्तां धीरासः कवयोऽनुदृश्यायजन्त ॥ १० ॥ २४

प्रत्युष्टं रक्षाः, प्रत्युष्टाराति,—रायुः प्राणं मां निर्माजीं,—श्वश्रुः श्रोत्रं मां निर्माजीं,—

वीचं पशून् मां निर्माजीं,—यज्ञं प्रजां मां निर्माजीं,—स्तेजोऽसि, शुक्रमसि, ज्योतिरस्य,—
मृतमसि, वैश्वदेवमसि ॥ २५

हविरसि वैश्वानरं घृतीतशुष्मं सत्यौजाः ।

सहोऽसि सहस्वारातिं सहस्व पृतनायतः ॥ २६

सहस्रवीर्यमसि, तन्वा जिन्वा,—ऽऽज्यस्याज्यमसि हविषो हविः सत्यस्य सत्यं,

सत्याभिहितं सत्येन त्वार्भिधारयाम्य,—दब्धेन त्वा चक्षुषाविक्षे रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय ॥ २७

धामासि प्रियं देवानामनाघृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥ २८

देवीरापः शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वं, शुद्धा वयं सुपरिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्म,

कृष्णोऽस्याखरेष्टा, अग्रेये घृतं भुव, वेदिरसि, बहिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, बहिरसि, वेद्यै

त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, स्वाहा पितृभ्यो धर्मपात्रभ्यः ॥ ११ ॥ २९

[१०] मै. ४, १, १० । तै. १, १, ९ । काठ. १, ९ । कपि. १, ९ । वा. १, २४-२८ । काण्व. १, ४०-४५ । मा. श्रौ. १, २, ४ ।

[११] मै. ४, १, १२-१३ । तै. १, २, १० । काठ. १, १०-११ । कपि. १, १०-११ । वा. १, २९-३१ । २, १; ६, १३ ।

काण्व. १, ४६, ४७, ४९; २, १-४; ६, १७ । मा. श्रौ. १, २, ५ ।

पूषा ते ग्रन्थिः विव्युत, विष्णो स्तुपोऽस्य, — रु ग्रथस्वोर्णप्रदः स्वासस्थं देवेभ्यो,
गन्धर्वोऽसि विश्वावसुर्विश्वस्मादीपमाणो, यज्ञमानस्य परिधिरेडं ईडितं, इन्द्रस्य वाहुरसि
दक्षिणो, यज्ञमानस्य परिधिरेडं ईडितो, मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्ताः, यज्ञमानस्य
परिधिरसीडं ईडितः ॥ ३०

नित्यहोतारं त्वा कवे द्युमन्तुः समिधीमहि ॥ ३१

वर्षिष्ठे अग्निं नाके पृथिव्याः सूर्यस्त्वा रुमिमिः पुरस्तात् पातु कस्याश्चिदभिन्नस्त्वा,
विश्वजनस्य विधृती स्थो, वसूनां रुद्राणामादित्यानां सदोऽसि सुचां योनि, — बौरसि जन्मना
जुह्वनार्धं प्रियां देवानां प्रियेण नास्त्रा, ध्रुवं सदसि सीदा, — अन्तरिक्षमसि जन्मनोपमृन्नाम प्रियां
देवानां प्रियेण नास्त्रा, ध्रुवं सदसि सीद, पृथिव्यसि जन्मना ध्रुवां नाम प्रियां देवानां प्रियेण
नास्त्रा, ध्रुवं सदसि सीद, ऋषभोऽसि शाकरो वषट्कारस्य त्वा मात्रायाः सादयामि ॥ ध्रुवां
असद्वतस्य योनौ सुकृतस्य लोकं, ता विष्णो पाहि ॥ पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि
मां यज्ञयुग्म् ॥ विष्णुनि स्थ, वैष्णवानि धामानि स्थ प्राजापत्यानि ॥ १२ ॥ ३२-३५

सूर्यमे मेऽयं स्तः स्वावृतौ स्रपावृता, अग्नाविष्णु विंजिहाथां, मां मा हिंसिष्टं,
लोकं मे लोककृतौ कुण्ठतं, मां मोदोषिष्टमात्मानं मे पातः, शिवौ भवतमद्य नो, विष्णो
स्थामासी, — त इन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृणोहवताभिः समारभ्यः ॥ ३६

ऊर्ध्वो अश्वरो दिविस्पृगहृतो यज्ञो यज्ञपतेः ।

इन्द्रवान् त्ववान् बृहद्भाः ॥ ३७

वीहि मधोर्धृतस्य, स्वाहा, सं ज्योतिषा ज्योतिः ॥ ३८

वाजस्य मा प्रसवेनोद्गमिणोदजिग्रभत् ।

अथा सपत्नानिन्द्रो मे निग्रामेणाधराः अकः ॥ ३९

उद्गामश्च निग्रामश्च ब्रह्म देवाः अवीवृधत् ।

अथा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान् व्यस्यताम् ॥ ४०

वसुरस्य, — पावसुरसि, विश्वावसुरस्य, — सुमी रिहाणा व्यन्तु वयो, वशां पृश्निभृत्वा

मरुतो गच्छ, ततो नो वृष्यावत् ॥ ४१

[२२] मै. ४, १, १३ । तै. १, १, १०-११ । काठ. १, ११ । कपि. १, ११ । वा. २, २-६ । काण्व. २, २-३ । मा. श्रौ. १, २, ६ ।

[नित्यहोतारं (वीतिहोत्रं) त्वा...समिधीमहि] (क. ५, २६, ३ । सा. १, ५, २३)

[३३] मै. ४, १, १४ । तै. १, १, १२-१३ । काठ. १, १२ । कपि. १, १२ । वा. २, ७-९; १६, १८, २१; ८, २१; १७, ६३-६४ ।

काण्व. २, १०, १२, १४; १४, ३५, ३९; ९, २१; १८, ६३-६४ । मा. श्रौ. १, ३; १-४ ।

संस्त्रावमागा स्थेषा बृहन्तः प्रस्तरैश्चा बृहिषदश्च देवाः ।
 इमा वाचुमभि विश्वे गृणन्तः स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ४२
 देवा गातुविदो गातुं विन्वा गातुंभित, मनसस्पते सुधात्विमं यज्ञं दिवि देवेषु वाति
 धाः, स्वाहा ॥१३॥ ४३ [४३]

॥ इति प्रथमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

अध्वरः ।

आपो देवीः शुन्धत मा मधुमन्तं मधुमतीर्देवयज्यायै ॥ १
 औषधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैतुं हिंसीः । यां ते शिवन्तमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥ २
 देवश्रुदिमान् प्रवपे, स्वस्त्युत्तरं अशीय ॥ ३
 हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः प्रचक्रमुरिहित्वावर्धमापः ।
 शतं पवित्रा विततान्यासु तैर्मिमा देवः सुविता पुनातु ॥ ४
 आपो मा सार्तरः स्रदयन्तु घृतैस् मा घृतप्लुः पुनन्तु ।
 विश्वं हि रिप्रं प्रवहन्तु देवीरुदिताभ्यः शुचिरा पुत एमि ॥ ५
 विष्णोः शर्मसि, शर्म मे यज्ञो, — जै त्वा, महीनीं पयोऽस्य पामोषधीनां रसो, वचोधा
 अस्मि, वचो मे धेहि ॥ वृत्रस्यासि कुनीनुका चक्षुषो मे वयोधा, अन्तरहं त्वया द्वेषो
 अन्तररातीर्दधे महता पर्वतेन, चक्षुष्पा अस्मि, चक्षुर्मे पाहि ॥ चित्पतिस्त्वा पुनातु,
 वाचस्पतिस्त्वा पुनातु ॥ ६-८
 देवस्त्वा सविता पुनात्वछिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ ९
 तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तं शक्यम् ॥१॥ १०
 आकृत्यै प्रयुजे अग्नये स्वाहा, मेधायै मनसे अग्नये स्वाहा, दीक्षायै तपसे अग्नये स्वाहा,
 सरस्वत्यै पूणे अग्नये स्वाहा ॥ ११
 आपो देवीर्बृहतीविश्वशंसुवो धावापृथिवी उरो अन्तरिक्षः ।
 बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु । स्वाहा ॥ १२

[१] मै. ३,६,२-३ । तै. १,२,१ । काठ. २,१ । कपि. १,१३ । वा. ४,१-४ । काण्व. ४,२-५ । मा. औ. २,१,१ ।

[हिरण्यवर्णाः (एकपादः) अथर्व. १,३३,१] आपो (अस्मान्) मा० । ऋ. १०,१७,१०; अथर्व. ६,५१,२]

[२] मै. ३,६,४,५,८ । तै. १,२,२ । काठ. २,२-३ । कपि. १,१४-१६ । वा. ४,७-१०,५-६ । काण्व. ४,८-११,६,७ ।

मा. औ. २,१,१ । [विश्वो देवस्य० ऋ० ५,५०,१]

विश्वो देवस्य नेतुर्भेतो वुरीत सख्यम् ।

विश्वो राय इषुष्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे । स्वाहा ॥ १३

ऋक्सामयोः शिल्पे स्थ, — स्ते वामारुमा, आ मोदचः पातः, विष्णोः शर्मासि,
शर्म मे यच्छ, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १४

इमां धियः शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षः वरुण संशिक्षाधि ।

ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नावः रुहेयम् ॥ १५

सूर्याग्नी द्यावापृथिवी उरो अन्तरिक्षापः ॥ ओषध्या उप मा दीक्षायां दीक्षापतयो ह्यध्वं,
देव सवितस्त्वं दीक्षायां दीक्षापतिरसी, — त्वं मा संतं पा, — ह्यर्गस्याङ्गिरस्यूर्णमदा, ऊर्जं
मयि धेही, — न्द्रस्य योनिरसि, गोपाय मा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १६-१७
कृषिः सुसुस्यामृत्कृषे सुपिप्लां ओषधीस्कृधि ।

विषाणे विष्यैतं ग्रन्थिः यदस्य गुःपितः हृदि मनो यदस्य गुःपितम् ॥ १८

बृहन्नसि वानस्पत्यः, सुद्युम्नो द्युम्नं यजमानाय धेहि, नक्षत्राणां मातीकाशात् प्राहि ॥ १९

आ वो देवास ईमहे वामं प्रयुत्यध्वरे ।

यद्वो देवास आगुरि यज्ञियासो हवामहे ॥ २०

स्वाहा यज्ञं मनुसः स्वाहा दिवं स्वाहा पृथिव्याः स्वाहोरोरन्तरिक्षात् स्वाहा वातात्
परिगृह्णामि, स्वाहा ॥ २१

नक्षत्राणां सकाशान्मा यौषः, व्रतं चरत ॥ २२

दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये ।

वचोधां यज्ञवाहसं सुतीर्था नो असद्वशे ॥ २३

ये देवा मनुजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितरस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा ॥ २४

शिवाः पीता भवत यूयमापो अस्माकं योना उदरे सुजैवाः ।

इरावतीरनमीवा अनागसः शिवा नो भवत जीवसे ॥ २५

कामो हविषां मन्दिष्टोऽग्रे त्वं सु जाग्रहि वयं सु मन्धिषीमहि ।

गोपाय नः स्वस्तये प्रबुधे नः पुनस्कृधि ॥ २६

पुनर्मनः पुनरायुर्ना आगात् पुनः प्राणः पुनराकृतमागात् ।

वैश्वानरोऽदब्धस्तनुपा अपबाधतां दुरितानि विश्वा ॥

२७

त्वमग्ने व्रतपा असि देवा आ मर्त्येष्व ।

त्व९ यज्ञेष्वीड्यो व्रतमस्मासु धारय ॥

२८

पूषा सुनीना९ सोमो राघ्रसां, मां पुणन् पूर्यो विराधिष्ट, मां९ वयमायुषा वर्चसा च,
रास्त्वैयत् सोमां, — ss भूयो भर, देवः सुविता वंसोर्वसुदावा, वायुर्गोपां, —स्त्वष्टाधिपतिः,
पूषा प्रतिग्रहीता, देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान्मदिन्तुमस्त९ वो मां क्रमीष९,
याः पुशूनामृषभै वाचस्ताः सूर्यो अग्ने शुक्रो अग्ने ताः प्रहिणोमि यथाभाग९ वो अन्न, शिवां नः
पुनरायन्तु वाचो, वायवे त्वा, वरुणाय त्वा, रुद्राय त्वा, निर्ऋत्यै त्वे, —न्द्राय त्वा,
मरुद्भ्यस्त्वा ॥३॥

२९

इयं ते शुक्र तन्नरिद९ वर्च, —स्तया संभुव, आजं गच्छ, जूरसि धृता मनुसा जुष्टा विष्णवे,
तस्यास्ते सुत्यसवसः प्रसवे तन्वो यन्त्रमशिय, स्वाहा, शुक्रमसि, चन्द्रमस्य, —मृतमसि,
वैश्वदेवमसि, चिदसि, मनासि, धीरसि, दक्षिणासि, यज्ञियासि क्षत्रियास्य, —दिति-
रस्युभयतः शीष्णि, सां नः सुम्राची सुम्रातीची भव, मित्रस्त्वा पर्दि वधातु, पूषाध्वनः प्रात्वि,
—न्द्रायाघ्यक्षायां, —तु त्वा माता मन्युताम, —नु पिता, ऽनु आता संगभ्यो, ऽनु सखा
स्यूध्यः, सां देवि देवमछेही, —न्द्राय सोम९, रुद्रस्त्वावर्तयतु, स्वस्ति सोमसखा पुनरौहि,
वस्त्व्यसि, रुद्रास्य, —दितिरस्या, —दित्यासि, चन्द्रासि, रुद्रासि, बृहस्पतिश्चा सुञ्जे
रम्णातु, रुद्रो वंसुभिराचुके, पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्षि यज्ञिया इडायास्पदे घृतं वृत्ति-
स्वाहा, ऽस्यै रमस्वा, —ऽस्यै ते राय, —स्त्व, राय, —स्त्व तव रायो, मां रायस्पोषेण वि-
शौम, —स्त्वष्टीमन्तस्त्वा सपेम ॥४॥

३०

सूर्यस्य चक्षुरारुहमग्रैरक्षणः कनीनिकाम् । यदंतशेभिरीयुसे आजमानो विपश्चिता ॥ ३१
अपि पन्थामगन्महि स्वस्तिगामुनेहसम् । येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वंसु ॥३२

[पुनर्मनः पुनरा० । अथर्व. ६. ५३. २ ॥ त्वमग्ने व्रतपा० । ऋ० ८. ११. १; अथर्व० १९. ५९. १]

[४] मै. ३, ७, ५-७ । तै. १, २, ४-५ । काठ. २, ५ । कपि. १, १७-१८ । वा. ४, १७-२२ । काण्व. ४, २६-३१ ।
मा. श्रौ. २, १, ३; १, ४, २ ।

[५] मै. ३, ७, ७ । तै. १, २, ६-७ । काठ. २, ६ । कपि. १, १९ । वा. ४, ३२, २९, २४-२७ । काण्व. ४, ३२, ३९, ४४, ४१ ।
मा. श्रौ. २, १, ३-४ ।

आस्माकोऽसि, शुक्रस्ते ग्रह, स्वाहा त्वा विचिद्भ्यः ॥ ३३

अभि त्वं देव < सुवितारुमोष्योः क्विक्कृतुमर्चामि सत्यसुवस < रत्नघामभि ग्रियं मतिम् ।

ऊर्ध्वा यस्यामेतिर्भौ अदिद्युतस्त्वमीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत शुक्रतुः कृपां स्वः ॥ ३४

प्रजाभ्यस्त्वा, प्रजास्त्वानुप्राणन्तु, प्रजाः प्राहि, शुक्रं ते शुक्र शुक्रैण चन्द्रं चन्द्रेणा-
मृतममृतेन क्रीणामि देव सोमः शकम् यत्ते गौर, —स्मै ते चन्द्राणि, तपसस्तनूरसि प्रजापुतेर्वर्णः,
सहस्रपोषं पुष्यन्ति, परमेण पुशुना क्रियस्वा, —ऽस्मै ते वन्धुः सुवाङ्महाङ्गारे वम्भारेऽस्तरहस्तः
कृशान एतै वः सोमक्युणा, स्तान् रक्षध्वं, मा वो दभन्, दुश्शक्षा वो मावक्षत् ॥ ५॥ ३५
स्वजा असि, स्वभूरस्य, —स्मै कर्मणे जातं, ऋतेन त्वा गृह्णाम्यु, —तेन नः प्राहि मित्रो
ना एहि मित्रघः सह रायस्पोषेण, —न्दस्योरुमाविश दक्षिणमुशन्नुयन्तु < स्योनः स्योनम् ॥ ३६

उदायुषा स्वायुषोदोषधीना < रसेन । उत्पर्जन्यस्य धाम्नोदस्थाममृतं अनु ॥ ३७

उर्ध्वन्तरिक्ष < वीह्य, —दित्याः सदा आसीद ॥ ३८

अस्तभाद् घामुषभौ अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीद्विश्वा भुवनानि सप्राद् विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ ३९

वनेषु < व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पयो अघ्नासु ।

हत्सु क्रतु < वरुणं दि३क्ष्वर्ध्नि दिवि सूर्यमदघात् सोममद्रौ ॥ ४०

धूरसि, ध्वर ध्वरन्तु < यो अस्मान् ध्वरा, —य < वयं ध्वराम तै ध्वर ॥ ४१

वारुणमसि, वरुणस्त्वोत्तभात्, वरुणस्य स्कम्भोऽसि ॥ ४२

प्रच्यवस्य भुवनस्पते विश्वान्यर्भि घामानि ।

मा त्वा परिपरिणो मां परिपन्थितो मां त्वा वृका अघार्यवो विदन् ॥ ४३

श्येनो भूत्वा परापत यजमानस्य नो गृहै स < स्कृतम् । देवैभ्यः सुत्यायै ॥ ४४

नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महौ देवाय तदृत् < सपर्यत ।

दूरदृशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय श < सत ॥ ४५

वारुणमसि, वरुणस्त्वोत्तभात्, वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसि ॥ ४६

[अभि त्वं देवं । अथर्व० ७, १४, १-२]

[६] मै. ३, ७, ८, ९ । तै. १, २, ८-२० । काठ. २, ७ । कपि. १, १९; २, १ । वा. ४, २७, २८, ३०, ३१, ३४-३६; ५, १ ।

काण्व. ४, ३८, ४०, ४२, ४३, ४६-४८; ५, १ । मा. श्रौ. २, १, ४, ५ । [अस्तभाद्घायां (घामुषभो) वृषभो० ।

क० ३, ३०, ९; ८, ४२, १] [वनेषु (३) व्यन्तरिक्षं० । क. ५, ८५, २] [नमो मित्रस्य० । क० १०, ३७, १]

विचुत्तो वरुणस्य पांशः, प्रत्युस्तो वरुणस्य पांशो, नमो वरुणस्य पांशाया, —ऽग्रेस्तनू-
रुसि, विष्णवे त्वा, सोमस्य तनूरसि, विष्णवे त्वा, —ऽतिथेरातिथ्यमसि, विष्णवे त्वा,
—ऽग्रये त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वा, ज्येनाय त्वा सोमभूते, विष्णवे त्वा, वारुणमसि,
वरुणोऽसि धृतव्रतो, वरुणस्य ऋतुसंस्तुतासीदु, वरुणाय त्वा ॥६॥ ४७

अग्नेर्जनित्रमसि, वृषणौ स्था, उर्वेयस्या, —युरसि, पुरुंवा असि, गायत्रमसि,
त्रिष्टुवासि, जगदसि ॥ भवतं नः समनसौ समोक्तसौ सचेतसा अरेपसौ ॥ मां यज्ञं हिंसिष्टं मां
यज्ञपतिं जातवेदसौ, शिवौ भवतमद्य नः ॥ अग्रा अग्निश्चरति प्रविष्टा ऋषीणां पुत्रो अधिराजं
एषः ॥ तस्मै विधेम हविषा वयं, मां देवानां यूयुपाम भागधेयम् ॥ आपतये त्वा गृह्णामि
परिपतये त्वा गृह्णामि, तनूनप्त्रे शकमुने शाकुराय शकमुना अजिष्ठाय, —ऽनाधृष्टमस्य, —नाधृष्यं
देवानामोजः ॥ अभिशस्तिषां अनभिश्चस्तेन्यम् ॥ अनु म इदं व्रतं व्रतपुतिमन्युतामनु दीक्षां
दीक्षापुतिरञ्जसा, सत्यमुपागां, सुवितं मा धा, अग्रे व्रतपते यां ममु तनूरेषां सां त्वय्य,
—अग्रे व्रतपते यां तव तनूरियं सां मयि, सह नौ व्रतपते व्रतिनोव्रतान्य, —शूरं शुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनुर्विद्वा, आ त्वमिन्द्राय प्यायस्वा, तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामां, —प्यायय
सखीन्तसन्वा मेधया, स्वस्ति ते देव सोम सुत्यंमशीय स्वस्त्यौदंमेषां राया, एष्टा वामनि,
प्रैषं भगाय, ऋतमृतवादिभ्यो, नमो दिवे, नमः पृथिव्यै ॥ ४८-५५

यां ते अग्रेऽयाश्यां तनूर्विषिष्टा गहनेष्टा ।

त्वेपं वंचो अपावधीर्यं वंचो अपावधीः ॥ स्वाहा ॥ ५६

यां ते अग्रे रजाश्यां, यां ते अग्रे हराश्यां, यां ते अग्रे रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि,
तस्यै ते स्वाहा ॥ ७ ॥ ५७

तप्तायुनी मेऽसि, विचायुनी मेऽस्य, —वतान्मा नाथितं, —मवताव्यथितं, —मग्रे अङ्गिरो-
र्योऽस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना नान्नेहि, वसवस्त्वा हरन्तु गायत्रेण छन्दसा, वित्स्वं यज्ञपते,
—र्येत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन त्वादधे, अग्रे अङ्गिरो यो द्वितीयस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना
नान्नेहि, रुद्रास्त्वा हरन्तु त्रैष्टुमेन छन्दसा, वित्स्वं यज्ञपते, —र्येत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन

[७] मै. ३, ७, १०; ३, ८, २; ३, ९, ५ । तै. १, २, १०-११ । काठ. २, ८ । कपि. २, २-३ । वा. ५, २-८ । काण्व. ५,
२-१२ । मा. श्रौ. १, ७, १; २, २, १ । [अशाव (अ) निश्चरति० । अथर्व० ४, ३९, ९]

[८] मै. ३, ८, ५ । तै. १, २, १२ । काठ. २, ९ । कपि. २, ३ । वा. ५, ९-१३; ३३, ३० । काण्व. ५, १३-१८; ३३, ३० ।
मा. श्रौ. १, ७, ३ । [विश्राड् बृहात्पिबतु० । ऋ० १०, १७०, १ । ता० ६२८, १४५३]

त्वादधे, अग्ने अङ्गिरो यस्तृतीयस्यां पृथिव्यामध्वस्यायुना नाग्निह्यादित्यास्त्वा हरन्तु जागतेन
छन्दसा, वित्स्व यज्ञपुते, यैतैऽनाष्टुष्टं धामानाधुष्यं तेन त्वादधे, विदेरमे नभो नाम यत्ते,
सिंहीरसि, महिषीरसि, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व, न्द्रघोषास्त्वा पुरस्तादसुभिः
पान्तु, पितरस्त्वा मनोजवा दक्षिणतः पान्तु, रुद्रास्त्वा प्रचेतसः पश्चात् पान्तु, विश्वकर्मा
त्वादित्यैरुत्तरात् पातु, सिंहीरसि सपत्नसाही, स्वाहा, सिंहीरसि रायस्पोषवनिः, स्वाहा,
सिंहीरसि सुप्रजावनिः, स्वाहा, सिंहीरस्यादित्यवनिः सजातवनिः, स्वाहा, सिंहीर-
स्यां, वह देवान् देवायते यजमानाय, स्वाहा, भूतैभ्यस्त्वा, विश्वायुरसि, पृथिवीं दृह,
ध्रुवक्षितिरस्य, न्तरिक्षं दृहान्युत, क्षिदासि, दिवं दृह, ज्यैर्मैस्मास्य, अग्नेः पुरीषमस्य,
अग्नेः कुलायमसि ॥ ५८

विभ्राड् बृहत् पिबतु सोम्यं मध्वायुदैधद्यज्ञपुता अविहृतम् ।

वातयुतो यो अग्निरक्षति त्मेना प्रजाः पिपार्ति बहुधा विराजति ॥ ८॥ ५९

देवश्रुतो देवेष्वाघोपेथाम् ॥ ६०

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विम्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेका इन्मही देवस्य सवितुः परिद्युतिः ॥ ६१

अप जन्यं भयं नुद मां चक्रा अवत्सत । गृहं सोमस्य गच्छतं गच्छदिन्द्रस्य निःकृतम् ॥ ६२

इदं विष्णुविचक्रमे त्रेधा नित्ये पदा । समूढमस्य पांसुरैः ॥ ६३

इरावती धेनुमती हि भूतं सूर्यवर्तिनीं मनवे यशस्ये ।

व्युष्कन्ना रोदसी विष्ण एते दार्धर्यं पृथिवीमभितो मयूखैः ॥ ६४

सुवागावद देव दुयं अरिष्यन्नरिष्यतः ॥ ६५

आ नो वीरौ जायतां कर्मण्योऽभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यः ।

यं बह्वोऽनुजीवान्यौ बहूनामसद्वशी ॥ ६६

वैष्णवमुसि, विष्णुस्त्वोत्तभातु ॥ ६७

दिवौ विष्ण उत वा पृथिव्या उरौवा विष्णो बृहतौ अन्तरिक्षात् ।

हस्तौ पृणस्व बहूभिर्वसुव्यैरात् प्रयच्छ दक्षिणादौत सव्यात् ॥ ६८

[९] मै. ३, ८, ७ । तै. १, २, १३ । कठ. २, १० । कपि. २, ४ । वा. ५, १४-२१ । काण्व. ५, १९-२७ । मा. श्रौ. २, २, २ ।

[युञ्जते मन ० । ५, ८१, १] [इदं (५) विष्णुविं ० । ऋ. १, २२, १७; अथर्व. ७, २६, ४; वा. २, २२; १६६९]

[इरावती धेनुमती ० । ऋ. ७, १९, ३] [दिवो (वा) विष्णो ० । अथर्व. ७, २६, ८]

विष्णोर्नु क० वीर्याणि प्रवोच० यः पार्थिवानि विममे रजा०सि ।

यो अस्कृभायदुत्तर० सधस्थ० विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥

६९

विष्णोः पृष्ठमुसि, विष्णो रराटमसि, विष्णोः शिष्टे स्थो, विष्णोः स्युरासि,
विष्णोर्ध्रुवोऽसि, वैष्णवमुसि, विष्णवे त्वा ॥

७०

प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो नु भीमः कुचरो गिरिष्ठाः ।

यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति ध्रुवनानि विश्वा ॥९॥

७१

देवस्य त्वा सवितुः प्रसृश्वेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽग्निरसि, नारिर,—
सीदमह० रक्षसो ग्रीवा अपिक्रन्तामी,—दमह० यो मे समानो योऽसमानोऽरातीयति तस्य ग्रीवा
अपिक्रन्तामि, बृहन्नसि बृहद्राया, बृहतीमिन्द्राय वाच० वद रक्षोहण० वलगृह्ण० वैष्णवी०,
सम्राडसि सप्तर्हे,—दमह० तान्वलगानुद्वपामि यान्मे समानो यानसमानो निचखान ये कुल्फदुधे,
निरस्तो वलगः, स्वराडस्यभिमातिहे,—दमह० तान्वलगानुद्वपामि यान्मे सजातो यानसजातो
निचखान ये जानुदधे, निरस्तो वलगो, विराडसि रक्षोहे,—दमह० तान्वलगानुद्वपामि यान्मे
संवन्धुर्योनसवन्धुनिचखान ये नाभिदधे, निरस्तो वलगः, सम्राडस्यशस्तिहे,—दमह० ता-
न्वलगानुद्वपामि यान्मे, भ्रातृव्यो यानभ्रातृव्यो निचखान ये अ०सदधे, निरस्तो वलगः,
सर्वराडस्यरातीयतो हन्ते,—दमह० तान्वलगानुद्वपामि यान्मे संजन्यो यानसजन्यो निचखान ये
शीर्षदधे, निरस्तो वलगः ॥

७२

समृश इमानायुषे वर्चसे च देवानां निर्धिरसि द्वेषोयवनः ।

युयोश्ध्यस्मद्वेषा०सि यानि कानि च चक्रुम ॥

७३

देवानामिदं निहितु० यदस्त्यथासाहि प्रदिशश्चतस्रः । कृष्णानो अन्ये अधरान् त्सपन्तान् ॥१०॥७४

पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृषद्वन्ता, यवोऽसि,
यावय द्वेषो अस्मद्य,—वयाराति, पितृषद्वन् त्वा लोकमवस्तृणामि ॥

७५

उञ्जश्रयस्व वनस्पते सज्जदेवैर्नु बहिषा ।

नितानस्त्वा मारुतो निहन्तु मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणा ॥

७६

[विष्णोर्नु क० । क. १,१५४,१; अथर्व. ७,२६,१] [प्र तद्विष्णु० । क. १,१५४,२; अथर्व. ७,१६,२-३]

[१०] मै. ३,८,८ । तै. १,३,१-२ । काठ. २,११ । कपि. २,५ । वा. ५,२२-२४ । काण्व. ५,२८-३० । मा. श्रौ. २,
२,३; १,८,२ । [देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]

[११] मै. ३,८,९ । तै. १,३,१-२ । काठ. २,१२ । कपि. २,६ । वा. ५,२६-३०,२५ । काण्व. ५,३३-३८,३१,१२ ।
मा. श्रौ. २,२,३; १,८,२ ।

ब्रह्मवर्नि त्वा क्षत्रवर्नि पर्युहामि, ब्रह्म द२ह, क्षत्र द२ह रायस्पोषं द२ह, प्रजो द२ह, सजातानस्मै यजमानाय द२ह ॥ घृतेन द्यावापृथिवी आपृण, विश्वजनस्य छायासि ॥

७७-७८

परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः। वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः॥७९॥
इन्द्राय त्वेन्द्रस्य स्यूरसी, न्द्रस्य ध्रुवोऽस्यै, न्द्रमसी, न्द्राय त्वा, रक्षोघ्नो वो वलग्नः
प्रोक्षामि वैष्णवान्, रक्षोहणं त्वा वलग्नहनमवसिश्चामि वैष्णवं, रक्षोहणं त्वा वलग्नहनमवस्तु-
णामि वैष्णवं, रक्षोघ्नी वा२ वलग्नी उपदधामि वैष्णवीं, रक्षोघ्नी वा२ वलग्नी पर्युहामि
वैष्णवीं, रक्षोहणं त्वा वलग्नहनमास्तृणामि वैष्णवं ॥११॥

८०

विभूरसि प्रवाहुणो, वह्निरसि हव्यवाहनः, श्वानोऽसि प्रचेतास्तु, थोऽसि विश्ववेदा,
अवस्युरसि दुवस्वा, नङ्गारिरसि वम्भारिरुशि, गसि कर्विः, गुन्धुरसि मार्जालीयः, सम्रा-
डसि कृशानुः, परिषद्योऽस्यास्तश्च्यो, नभोऽसि प्रतकांसं, मृद्योऽसि हव्यवद्धनः, संगरोऽसि
विश्ववेदा, कृतधामासि स्वज्योतिः, समुद्रोऽसि विश्वव्यचा, अ३जोऽस्यैकुपाद, हिरसि
बुध्न्यः, कव्योऽसि कव्यवाहुनो, रौद्रेणानीकेन पाहि माये, पिपृहि मा, नमस्ते अस्तु,
मा मा हिंसीः ॥१२॥

८१

त्वं सोम तनूकृद्भयो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः। उरुं युन्तासि वरूथ२ स्वाहा ॥

८२

जुषाणो अप्तुराज्यस्य वेतु। स्वाहा ॥

८३

अधे नयु सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्।

युयो३ ध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्ति२ विधेम ॥

८४

उरुं विष्णो विक्रमस्वोरुं श्रयाय नस्कृधि।

घृतं घृतवने पिब प्रं गृ युञ्जपति तिर। स्वाहा ॥

८५

एवा वन्दस्व वरूणं बृहन्ते नमस्या धीरुममृतस्य गोपाम्।

स नः शर्म त्रिवरूथ२ विय२ सत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥

८६

उ३र्वन्तरिक्ष२ वीह, दित्याः सदा आसीद, देव सर्वितुरेष ते सोम, स्त२ रक्षस्व,

[परि त्वा गिर्वणो०। ऋ. १,१०,१२]

[११] मै. ३,८,१०। तै. १,३,३। काठ. २,१३। कपि. २,७। वा. ५,३१-३४। काण्व. ५,३९-४३। मा. श्री. २,२,४।

[१३] मै. ३,९,१। तै. १,३,४। काठ. ३,१। कपि. २,८। वा. ५,३५,३६, ३८-४०। काण्व. ५,४४,४५,४८-५०।

मा. श्री. २,२,४। [अग्ने नय०। ऋ. १,१८९,१; अथर्व. ४,३९,१०] [उरुविष्णो०। अथर्व. ७,२६,३]

मा त्वा दभन्, दुश्श्रक्षास्ते मावक्ष्यदे,—तत्त्वं देव सोम देवानुपावृत, इदमहं मुनुष्यान् त्सह
रायस्पोषिण प्रजया चोपावर्ते, नमो देवैभ्यः, स्वर्धा पितृभ्यो, निर्वैरुणस्य पाशादमुक्षि,
स्वरभिव्यक्ष्यं ज्योतिर्वैश्वानरं,—मग्ने व्रतपते या तेषु तन्मैर्यमभूदेवा सा त्वं,—र्यग्ने व्रतपते या
मेषु तन्स्त्वय्यमभूदियं सा मयि, पुनर्नो व्रतपते व्रतिनोव्रतानि, यथायथं नौ व्रतपते व्रति-
नोव्रतानि, वि व्रतानि सृजावहे ॥ १३ ॥

८७

अत्यन्यानुगां, नान्यानुपागाम्,—वीक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदं, तं त्वा जुषामहे
देवयज्याये जुष्टं विष्णवे, विष्णवे त्वा ॥

८८

उरुं विष्णो विक्रमस्वोरुं क्षयाय नस्कृधि ।

घृतं घृतवने पिव प्र मु यज्ञपतिं तिर । स्वाहा ॥

८९

ओषधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैत्रं हिंसीः । या ते शिवत्तमा तन्स्त्वयैनुष्टपस्पृश ॥ ९०

यै त्वामयं स्वधितिस्तिग्मेतेजाः प्रणिनाय महते सौमगाय ।

दिवमग्ने मा हिंसी,—रन्तरिक्षं मध्येन, पृथिव्याः संभुव, आजं गच्छ ।

वन्तस्पते शतवलिशो विरोह सहस्रवलिशा वि वयं रुहेम ॥

९१

पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवै त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृपदना, यवोऽसि,
यावय द्वेषो अस्मद्य,—वयाराति, पितृपदनं त्वा लोकमवस्तुणामि ॥ स्वावेशोऽस्यग्नेनां नेतृणां,—
मयि त्वा स्थास्यति, तस्य वित्स्व ॥ घृतेन द्यावापृथिवी आपुण, देवस्त्वा सवितो मध्वानकु ॥
इन्द्रस्य च्चषालमसि, सुपिःपला ओषधीस्कृधि, दिवमग्नेणोत्तमाना,—ऽन्तरिक्षं मध्येनापुण,
पृथिवीमुपरेण दृंह ॥

९२-९५

ता ते धामान्युदमसि गमध्यै गावो यत्र भूरिवृक्षा अयांसः ।

अत्राह तदुरुगायस्य विष्णोः परमं पदमवभाति भूरि ॥

९६

विष्णोः कर्माणि पश्यतु यतो व्रतानि पस्पृशे । इन्द्रस्य युज्यः संखा ॥

९७

ब्रह्मवर्ति त्वा क्षत्रवर्ति पर्युहामि, ब्रह्म दृंह, क्षत्रं दृंह, रायस्पोषं दृंह, प्रजां
दृंह, सजातान्स्मै यजमानाय दृंह ॥

९८

[१४] मै. ३,९,२-४ । तै. १,३,५-६ । काठ. ३,२-३ । कपि. २,९-१० । वा. ५,४२,४१,४३; ६,१-६ ।

काण्व. ५, ५२,५१,५३-५५; ६,१-७ । सा. श्री. १,८,१-२ । [शुन्धन्तां (शुम्भन्तां) लोकाः ।

अथर्व. १८,४,६७] [याते ग्रामाः । ऋ. १,१५४,६] [विष्णोः कर्माणि० । ऋ. १,२२,१९;

अथर्व. ७,२६,६; सा. १६७१]

तद्विष्णोः परमं पदं शच्या पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ १९

परिवीरसि, परि त्वा दैवीविंशो व्ययन्तां, परिमं यजमानं मनुष्यात्सह रायस्पोषेण
ग्रजया च व्ययन्तां, दिवं सानूपेषु, दिवं ते धूमो गच्छत्व, न्तरिक्षं ज्योतिः, पृथिवीं भस्म,
स्वाहा ॥ १४ ॥ १००

इषे त्वो, पावीरस्यु, पो देवान् दैवीविंशः प्रागुर्विहय उशिजो, बृहस्पते धारया वसुनि,
हव्या ते स्वदं, देव त्वष्टर्वसुरणे, रेवृती रमध्वं, देवस्य त्वा सवितुः गुसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां
पूष्णो हस्ताभ्यामादद, कृतस्य त्वा देवहविः पशेन प्रतिमुञ्चाम्य, मुध्मै त्वा जुष्टं, धर्षा मा-
नुषा, अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षाम्य, नु त्वा माता मन्युतामनु पितानु भ्राता संग्रभ्योऽनु
सखा संयूथ्यो, ऽनुमानावह देवान् देवायते यजमानाया, ऽपौ पेरुरसि, स्वात्तं सद्गविरापो
देवीः स्वदन्तु, स ते वायुर्वीतेन गच्छता सं यज्ञत्रैरङ्गानि सं यज्ञपतिराशिषा, धृतेनाक्तौ
पशूस्त्रायेथाम् ॥ १०१

ये बध्यमानमनु बध्यमाना अन्वैक्षन्त मनुसा चक्षुषा च ।

अग्निष्टं अग्ने प्रमुमोक्तु देवः प्रजापतिः ग्रजया सः सराणः ॥ १०२

रेवति प्रेधा यज्ञपतिमाविशो, रो अन्तरिक्ष सज्जदेवेन वातेन ॥ १०३

तमनास्य हविषो यज समस्य तन्वा भव । वर्षीयो वर्षीयसो यज्ञं यज्ञपतौ धाः ॥ १०४

स्वविदसि, स्वविच्वा स्वरिहि३, स्वर्मह्यं, स्वः पशुभ्यो, लोकविदसि, लोकं
विच्वा लोकमिहि, लोकं मह्यं, लोकं पशुभ्यो, नाथविदसि, नाथं विच्वा नाथमिहि,
नाथं मह्यं, नाथं पशुभ्यो, गातुविदसि, गातुं विच्वा गातुमिहि, गातुं मह्यं, गातुं
पशुभ्यः ॥ १०५

न वा एतन्मित्रयसे नोत रिष्यसि देवं इदेषि पृथिभिः शिवेभिः ।

यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुःकृतस्तत्र त्वा देवं सुविता दधातु ॥ १०६

शमितार उपेतन यज्ञं देवेभिरन्वितम् । पाशान् पशुं प्रमुञ्चत बन्धाद्यज्ञपतिं परि ॥ १०७

अदितिः पाशान् प्रमुमोक्त्वेतान् पशोः पाशान् पशुपतेरभि ।

[तद्विष्णोः परमं० । ऋ. १, २२, २०; अथर्व. ७, २६, ७; सा. १६७२]

[१५] मे. ३, ९, ६, ७ । तै. १, ३, ७-८ । काठ. ३, ४-६ । कपि. २, ११-१३ । वा. ६, ७-११; २३, १६ । काण्व. ६, ८-१५;
२५, १८ । सा. श्रौ. १, ८, ३ । [न वा (उ) एतन्मित्रं० । ऋ. २, १६२, २१; १०, १७, ४; अथर्व. १८, २, ५५]

यो नो द्वेष्ट्यधुरः स पद्यतां तस्मिन् पाशान् प्रतिमुञ्चाम एतान् ॥ १५ ॥ १०८
 नमस्त आताना, —नर्वाकं प्रेहि यजमानाय घृतस्य कुर्यामनु सह रायस्पोषेण, देवीरापः
 शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वः, शुद्धा व्यः सुपरिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्म, वाचमस्य मा
 हिंसीः, श्राणमस्य मा हिंसी, —श्वरस्य मा हिंसीः, श्रोत्रमस्य मा हिंसी, —र्यत्ते
 क्रूरः यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व, गात्राप्यस्य मा हिंसीश्च, —रित्राणस्य
 मा हिंसी, —नीमिमस्य मा हिंसी, —मैदूमस्य मा हिंसीः, पायुमस्य मा हिंसीः,
 शमस्वः ॥ १०९

ओंषुघे त्रायस्वैनः स्वधिते मैतः हिंसीः ।

यां ते शिवतमा तनूस्तथैनमुपस्पृश ॥ ११०

पृथिव्यै त्वा, रक्षसां भागोऽसी, —दमहः रक्षोऽवबाध, इदमहः रक्षोऽधमं तमो नया,
 —मीषं त्वोर्जे त्वा, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व ॥ घृतैः द्यावापृथिवीं प्रोणुवाताम्,
 —मुष्मै त्वा जुष्टं, नमः सूर्यस्य संदंशे ॥ उ३र्वन्तरिक्षः वीहि, प्रत्युष्टः रक्षः, प्रत्युष्टारति,
 —वायोः स्तोकांतां, प्रयुता द्वेषांसि, स्वाहो, —ध्वन्तमसं मारुतं देवं गृह्यतम् ॥ ११६ ॥

१११-११३

जुष्टं देवेभ्यो हव्यं घृतावुद, —मुष्मै त्वा जुष्टः, रेडस्य, —सिद्धा श्रीणात्वा, —पस्त्वा समरिण्व-
 न्वा, —तस्य त्वा ध्राज्यै पूष्णोरंश्वा ऊष्माणोऽव्यथिषेऽपामोषधीनाः रंसो, घृतं घृतपावानः
 पिबत, वसाः वसापावानः पिबता, —न्तरिक्षस्य हविरसि, स्वाहा त्वा वाताय, दिशः
 प्रदिश आदिशो विदिश उदिशो दिश, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदिध्य, —दैन्द्रोऽपानो अङ्गे
 अङ्गे निबोध्यदौ, —न्द्रो व्यानो अङ्गे अङ्गे विबोध्यत ॥ ११४

देव त्वष्टृर्भूरि ते सत्समेतु संलक्ष्म यद्विष्णुरूपं वभूव ।

देवत्रा यन्तमवृसे संवायो अनु त्वा माता पितरो मदन्तु ॥ १७ ॥ ११५

समुद्रं गृह्य स्वाहा, —न्तरिक्षं गृह्य स्वाहा, देवः सुवितारं गृह्य स्वाहा, —ऽहोरात्रं गृह्य

[१६] मै. ३, १०, १ । तै. १, ३, ८-९ । काठ. ३, ६ । कपि. २, १३ । वा. ६, १२-१६ । काण्व. ६, १६-२२
 मा. श्रौ. १, ८, ४ ।

[१७] मै. ३, १०, ४ । तै. १, ३, १० । काठ. ३, ७ । कपि. २, १४ । वा. ६, १८-२० । काण्व. ६, २३-२७ ।
 मा. श्रौ. १, ८, ५ ।

स्वाहा, मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहा, धावापृथिवी गच्छ स्वाहा, छन्दांसि गच्छ स्वाहा, सौमं गच्छ स्वाहा, यज्ञं गच्छ स्वाहा, दिव्यं नभो गच्छ स्वाहा, — अग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहा, मनो हार्दिं यज्ञौ, — पृथीभ्यस्त्वा ॥ ११६

धास्रोधास्रो राजन्नितो वरुण नो मुञ्च यदापो अह्या वरुणेति शृणामहै ।

ततो वरुण नो मुञ्च ॥

११७

उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मदवाधमं वि मध्यमं अथाय ।

अथा वयमादित्य व्रतं तवानागसो अदितये स्याम ॥

११८

सुमित्रा ना आपा ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै सन्तु ।

यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विषमः ॥ १८ ॥

११९ [१६२]

॥ इति प्रथमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

ग्रहाः ।

हविष्मतीरिमा आपो हविष्मान् देवो अध्वरः ।

हविष्मं आ विवासति हविष्मं अस्तु सूर्यः ॥

१

अग्नेवोऽपन्नगृहस्य संदसि सादयामि, देवानां भागधेयी स्थे, — न्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थ,

मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थ, विश्वेषां देवानां भागधेयी स्थ, सुम्रायुव सुक्रयाय सुमं धत्त २

हृदे त्वा मनस्ये त्वा दिवे त्वा सूर्याय त्वा । ऊर्ध्वमिममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ ३

शृणोत्वग्निः समिधा हवं मे शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीः ।

शृणोतु वावाणो विदुषो नु यज्ञं शृणोतु देवः सुविता हवं मे ॥

४

देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान् मदिन्तुमस्तं देवेभ्यः श्रुक्पेभ्यो दात येषां

भागं स्थ स्वाहा, कार्ग्यसि, समुद्रस्य वोऽक्षित्या उञ्जये, वसुना रुद्राणामादित्यानां पञ्च-

जनी स्थ, वसुवो रुद्रा आदित्या एता वः पञ्चजनी स्थ, समुद्रं गन्धर्वेषामन्वातिष्ठत वातस्य

पत्नमेडिता, वामी ते संदक्षि विश्वं रेतो धेपीय तव वामीरनु संदक्षि ॥ ५

[१८] मै. ३, १०, ७ । तै. १, ३, ११ । काठ. ३, ८ । कपि. २, १५ । वा. ६, २१-२२; १२, १२ । काण्व. ६, २८-३१, १३, १३ । मा. श्रौ. १, ८, ६ । [धास्रो धास्रो... नः ॥ २ ॥ उदुत्तमं वरुण...स्याम ॥ ३ ॥ क्र. १, २४, १५; सा. ५८९; अथर्व. ७, ८३, २-३]

[१] मै. ४, ५, १-४ । तै. १, ३, १२-१३ । काठ. ३, ९ । कपि. २, १६ । वा. ६, २३-२९ । काण्व. ६, ३३, ३४, ३६, ३८-४२ । मा. श्रौ. २, २, ५; २, ३, १-२ । [यमस्ये पृत्तु मर्त्यं ० । क्र. १, २७, ७; सा. १४१५]

यस्मिन्ने पुत्सु मर्त्यमवा वाजेषु युं जुनाः । स यन्ता शश्वतीरिषः ॥ ६
जुष्टो वाचो भूयांसं, जुष्टो वाचस्पति, —र्यद्वाचो मधुमत्तस्मै स्वाहा, स्वाहा संस्वत्वै ॥ १॥

७

निग्राभ्या स्थ देवश्रुत, —स्तर्पयत मां, —युर्मे तर्पयत, तर्पयत मा, ग्राणं मे तर्पयत,
तर्पयत मा, —ऽपानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, व्यानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, चक्षुर्मे तर्पयत,
तर्पयत मा, श्रोत्रं मे तर्पयत, तर्पयत मा, मनो मे तर्पयत, तर्पयत मा, वाचं मे
तर्पयत, तर्पयत मा —ऽऽत्मानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, ग्रजं मे तर्पयत, तर्पयत मा,
गृहान् मे तर्पयत, तर्पयत मा, पशून् मे तर्पयत, तर्पयत मा, गणैर्मा मा त्रितीत्यत, तर्प-
यत मा ॥ २॥

८

देवस्य त्वा सवितुः प्रसरेवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुदे, प्रावास्यध्वरकृदेवेभ्यो,
गभीरमिममुध्वरं कृधि ॥ ९

इन्द्राय त्वा सुषुप्तं मधुमन्तं पयस्वन्तम् ।

इन्द्राय त्वाभिमातिग्न इन्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवृता इन्द्राय त्वादित्यवते ॥ १०

अग्नये त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वा, श्येनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वा ॥ ११

श्वात्रा स्थ वृत्रतुरो राध्वं गूर्ता अमृतस्य पत्नीः ।

ता देवीर्देवत्रैमं यज्ञं धत्तोपहृताः सोमस्य पिबन्त ॥ १२

यत्ते सोम दिवि ज्योतिर्येद पृथिव्यां यदुरा अन्तरिक्षे तेनासै यज्ञपतय उरु रायं कृध्यं,
—धि धात्रे वोचो, मां मै, —मीं संस्विकथा, ऊर्जं धत्स्वो, —र्जमस्मासु धेहि, धिष्णो
ईदिते इडेथा, —मूर्जं दधाथा, —मूर्जमस्मासु धत्तं, मां वा हिंसिषं, मास्मान् युवं हिं-
सिष्टम् ॥ ३ ॥ १३

वाचस्पतये पवस्व विष्णो अशुभ्यां गभस्तिपूतः ॥ देवो देवानां पवित्रमसि येषां भागोऽसि ॥

[२] काठ. ३, १० । कपि. २, १७ । वा. ६, ३०-३१ । काण्व. ६, ४३-४४ । मा. श्रौ. २, ३, २; २, ४, १ ।

[३] मै. ४, ५, ४ । तै. १, ४, १ । काठ. ३, १० । कपि. २, १७ । वा. ६, ३०, ३२-३५ । काण्व. ६, ४३, ४५-४८ ।
मा. श्रौ. २, ३, ३ ।

[४] मै. ४, ५, ७ । तै. १, ४, २, १ । काठ. ४, १ । कपि. ३, १, २, १७ । वा. ७, १-३, ६; ६, ३६ । काण्व. ७, १-३, ५;
६, ४९ । मा. श्रौ. २, ३, ३, ४ । [प्रागपागुदगधरागं । अथर्व. २०, १३४, १-६]

मधुमतीर्ना इषस्कृधि, स्वांकृतोऽस्यु, ३-वर्न्तरिक्षं वीहि, विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः
पाथिवेभ्यो, मनुस्त्वाष्ट्र, स्वाहा त्वा सुभव सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्यः, प्राणाय त्वा,
यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहा, प्राणपागधरागुदुगेतास्त्वा दिशा
आधाव, न्वेभ्य निस्सुर, समरिर्विदाम् ॥ ४ ॥ १४-१६

उपयामगृहीतोऽसि ॥

१७

अन्तर्युच्छ मघवन् पाहि सौमसुरुष्यं रायः समिषो यजस्व ।

अन्तस्ते द्यावापृथिवी दधाम्यन्तर्दधाम्यु ३-वर्न्तरिक्षम् ।

सजोषा देवैरवरैः परैश्चान्तर्यामि मघवन् मादयस्व ॥

१८

वाक्त्वाष्ट्र, स्वाहा त्वा सुभव सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्योऽपानाय त्वा ॥ ५ ॥ १९

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अन्धो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयम् ॥

२०

उपयामगृहीतोऽसि, वार्यवे त्वा ॥

२१

इन्द्रवायू इमे सुतो उप प्रयोमिरागतम् । इन्द्रवो वामुशन्ति हिं ॥

२२

उपयामगृहीतोऽसि, वार्यव इन्द्रवायुभ्यां त्वै, प ते योनिः, सजोषोभ्यां त्वा ॥ ६ ॥ २३

अयं वा मित्रावरुणा सुतः सौम क्रतावृधा । ममेदिहं श्रुतं हवम् ॥

२४

उपयामगृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वै, प ते योनिर्क्रतायुभ्यां त्वा ॥ ७ ॥ २५

या वां कशा मधुमत्याश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥

२६

उपयामगृहीतोऽस्य, श्विभ्यां त्वै, प ते योनि, माध्वीभ्यां त्वा ॥ ८ ॥ २७

उपयामगृहीतो, ऽसि, देवेभ्यस्त्वोपयामगृहीतोऽसि, विश्वदेवेभ्यस्त्वो, पयाम-

गृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥

२८

[५] मै. ४, ५, ६ । तै. १, ४, ३ । काठ. ४, १ । कपि. ३, १ । वा. ७, ४-६ । काण्व. ७, ४, ५ । मा. श्रौ. २, ३, ४ ।

[६] मै. ४, ५, ८ । तै. १, ४, ४ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ७, ८ । काण्व. ७, ६, ७ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[आ वायो भूष० ऋ. ७, ९२, १ । इन्द्रवायू इमे० ऋ. १, २, ४]

[७] मै. ४, ५, ८ ; ४, ६, ५ । तै. १, ४, ५ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ९, १० । काण्व. ७, ८, ९ । मा. श्रौ. २, ३, ५ ।

[अयं वां मित्रा० । ऋ. १, ४७, १ (डि. पादः) ; २, ४१, ४]

[८] मै. ४, ६, १ । तै. १, ४, ६ । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । वा. ७, ११ । काण्व. ७, १० । मा. श्रौ. २, ३, ६ ।

[या वां कशा० । ऋ. १, २२, ३]

[९] तै. ३, २, १० । काठ. ४, २ । कपि. ३, २ । मा. श्रौ. २, ३, ८ ।

दितेः पुत्राणामदितेरकारिषमुरुक्षमणां बृहतां वुरुथिनाम् ।

येषां नामानि विहितानि धामशश्चितैर्धजन्ति भुवनाय जीवसे ॥

२९

उपयामगृहीतोऽसि, विष्णोस्त्वोरुक्रमे गृह्णामि, विष्ण उरुक्रमैष ते सोम, स्तं रक्ष-
स्व, मां त्वा दभन् दु, श्रक्षस्ते मावक्ष्यदु, यं वंसुः पुरोवसुर्वाक्या वाचं मे पात्व, यं
वसुर्विदद्रसुश्चक्षुःपांश्चक्षुर्मै पात्व, यं वंसुः सस्यद्रसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पातु ॥ ९ ॥ ३०

अयं वेनश्चोदयत् पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायु रजसो विमानि ।

इममपां संगमे सूर्यस्य शिशुं न विभ्रा मर्तिभी रिहन्ति ॥

३१

उपयामगृहीतोऽसि, षण्डाय त्वै, ष ते योनि, श्रीरतायै त्वा ॥ १० ॥

३२

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठराजं बर्हिषदं स्वर्हृशम् ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयन्तुमनु यासु वर्धसे ॥

३३

उपयामगृहीतोऽसि, मर्काय त्वै, ष ते योनिः, प्रजाभ्यस्त्वा ॥ ११ ॥

३४

अपनुत्तौ षण्डामर्कौ सह तेन यं द्विष्मो, छिन्नस्य ते देव सोम दक्षस्य रायस्पोषस्य सुवी-
र्यस्याभिग्रहीतारः स्याम ॥ तुथोऽसि जन्धायया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु, तुथोऽसि जन्धायया
देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्वनापृष्टासि, सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि, सुप्रजाः प्रजाः
प्रजनयन्नाभिपरीहि ॥

३५-३६

इन्द्रेण मनु्युना युजावचाधे पृतन्यतः । मृता वृत्राण्यप्रति ॥

३७

संजग्मानौ दिवा पृथिव्यां शुक्रौ शुक्रशोचिषौ तौ देवौ शुक्रमन्थिना आयुर्यज्ञे धत्तमायुर्यज्ञ-
पुतौ, पुमांसं गर्भमाधत्तं गविष्योः प्राणान् पशुषु यच्छतं, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनो-
ऽधिष्ठानमसि, निरस्तः षण्डो, निरस्तो मर्कः सह तेन यं द्विष्मः ॥

३८

या मृथमां सस्कृतिर्यज्ञे अस्मिन् यः पुरमो बृहस्पतिश्चिकित्वान् ।

यो मध्यमो वरुणो मित्रो अग्निस्तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोत तस्मै सूर्याय सुतमाजुहोत

॥ १२ ॥ ३९

[१०] मै. ४, ६, ३ । तै. १, ४, ८ । काठ. ४, ३ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १६, १२ । काण्व. ७, १५, ११ । मा. औ. २, ३, ५ ।

[अयं वेनश्चोदयत् । ऋ. १०, १२३, १]

[११] मै. ४, ६, ३ । तै. १, ४, ९ । काठ. ४, ३ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १२, १६ । काण्व. ७, ११, १५ । [तं प्रत्नथा
पूर्वथा । ऋ. ५, ४४, १]

[१२] मै. ४, ६, ३ । काठ. ४, ४ । कपि. ३, ३ । वा. ७, १२-१५, १७, १८ । काण्व. ७, १२-१४, १७-१९ । तै. ब्रा. १,
१, १, १-५ । ताण्ड्य-ब्रा. १, ४, ३ । मा. औ. २, ४, १ ।

ये देवा दिव्यैकादश स्थं पृथिव्यामध्यैकादश स्थं ।

अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थं ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वम् ॥

४०

उपयामगृहीतोऽस्या, —ग्रयणोऽसि स्वाग्रयणो, जिन्वु यज्ञं, जिन्वु यज्ञपतिम्, —मि
संवृनानि पाह्यं, —तस्त्वा विष्णुः पातु, विश्वं त्वं प्राहीन्द्रियेणै, —ए ते योनि, —विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः ॥ १३ ॥

४१

उपयामगृहीतोऽसि ॥

४२

इन्द्राय त्वा बृहद्भुते वयस्वत उक्थायुधम् । यत्त इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा ॥ ४३
एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वो, —पयामगृहीतोऽसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुधं गृह्णामि, पुनर्हवि-
रसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुधं पृणामि यज्ञस्यायुषे ॥ १४ ॥

४४

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमुत आ जातमग्निम् ।

कविं स भ्राजमतिथिं जनानामासन्नां पात्रं जनयन्त देवाः ॥

४५

उपयामगृहीतोऽसि, वैश्वानराय त्वा ॥ ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युत-
क्षितम्, एष ते योनि, —वैश्वानराय त्वा ॥

४६-४७

ध्रुवं ध्रुवेण हविषा वः सौमं नयामसि ।

यथा नः सर्वा इज्जन्तः संगमं सुमना असत् ॥

४८

दिवि दिव्यान् दृष्ट्वान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यान् पार्थिवान् ॥ १५ ॥

४९

उपयामगृहीतोऽसि, मध्वे त्वा, माध्वाय त्वा, शुक्राय त्वा, शुचये त्वा, नभसे
त्वा, नभस्याय त्वे, —पाय त्वो, —जीय त्वा, सहसे त्वा, सहस्याय त्वा, तपसे त्वा,
तपस्याय त्वा ॥ १६ ॥

५०

[१३] मै. ४, ६, ४ । तै. १, ४, १० । काठ. ४, ५ । कपि. ३, ४ । वा. ७, १९-२० । काण्व. ७, २०-२३ । मा. श्री. २, ३, ५ ।
[ये देवासो० । ऋ. १, १३९, ११; अथर्व. १९, २७, ११-१३]

[१४] मै. ४, ६, ५ । तै. १, ४, १२ । काठ. ४, ५, ६ । कपि. ३, ४ । वा. ७, २२, २३ । काण्व. ७, २४, २५ । मा. श्री.
२, ३, ५; २, ४, ३ ।

[१५] मै. ४, ६, ६ । तै. १, ४, १३ । काठ. ४, ५ । कपि. ३, ५ । वा. ७, २४-२५ । काण्व. ७, २६-२८ । मा. श्री. २, ३, ५ ।
[मूर्धानं दिवो० । ऋ. ६।७।१; सा. ११४०; ध्रुवं ध्रुवेण... रत् । ऋ. १०, १७३, ६; अथर्व. ७, ९४, १]

[१६] मै. ४, ६, ७ । तै. १, ४, १४ । काठ. ४, ७ । कपि. ३, ५ । वा. ७, ३० । काण्व. ७, ३० । मा. श्री. २, ४, २ ।

इन्द्राग्नी आगतः सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेषिता ॥	५१
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राग्निभ्यां त्वे, —प ते योनि, —रिन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥१७॥	५२
ओमासध्वर्षणीधृतो विश्वे देवासा आगत । दाश्वःसो दाश्वः सुतम् ॥	५३
उपयामगृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य, एष ते योनि, —विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥१८॥	५४
इन्द्र मरुत्व इह पाहि सौमः यथा शार्याते अपिबः सुतस्य ।	
तव प्रणीती तव शूर शर्मन्नात्रिवासन्ति कुर्वयः सुयज्ञाः ॥	५५
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥१९॥	५६
जनिष्ठा उग्रः संहसे तुराय मन्द्र औजिष्ठो बहुलाभिमानः ।	
अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदंशु माता यद्वीरं यजनजनिष्ठम् ॥	५७
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२०॥	५८
मरुत्वन्तः वृषभः वावृधानमकुवारिं दिव्यः शासमिन्द्रम् ।	
विश्वासाहमवसे नूतनायोयः सुहोदामिह तः हुवे ॥	५९
उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२१॥	६०
मरुत्वाः इन्द्र वृषभो रणाय पिबा सौममनुष्वधं मदाय ।	
आसिध्वस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वः राजासि प्रदिवः सुतानाम् ॥	६१

[१७] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १५ । काठ. ४, ७ । कपि. ३, ५ । वा. ७, ३१ । काण्व. ७, ३१ । मा. श्रौ. २, ४, २, ३ ।

[इन्द्राग्नी आगतः ५० । ऋ. ३, १२, ११; सा. ६, ६९]

[१८] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १६ । काठ. ४, ७ । कपि. ३, ५ । वा. ७, ३३ । काण्व. ७, ३३ । मा. श्रौ. २, ४, २ ।

[ओमासध्वर्षणी० । ऋ. १, ३, ७]

[१९] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १८ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ७, ३५ । काण्व. ७, ३५ । मा. श्रौ. २, ४, ४ ।

[इन्द्र मरुत्व इह । ऋ. ३, ५, १७]

[२०] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १८ । तै. ब्रा. २, ८, ३, ४-५ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ३३, ६४; ७, ३५ ।

काण्व. ३२, ६४; ७, ३५ । मा. श्रौ. २, ४, ४ । [जनिष्ठा उग्रः० । ऋ. १, ०, ७३, १]

[२१] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १७ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ७, ३६ । काण्व. ७, ३६ । [मरुत्वन्तः (न्तं)

वृषभः । ऋ. ३, ४, ७, ५]

[२२] मै. ४, ६, ८ । तै. १, ४, १९ । काठ. ४, ८ । कपि. ३, ६ । वा. ७, ३८ । काण्व. २८, १० । [मरुत्वाः (त्वां)

इन्द्र वृषभो० । ऋ. ३, ४, ७, १]

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२२॥६२

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्धिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहि शत्रून् रेपा, मृधो नुदस्वाधाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ ६३

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२३॥६४

महं इन्द्रो यं ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमं हव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥ ६५

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै, —ष ते योनि, —महेन्द्राय त्वा ॥२४॥ ६६

महं इन्द्रो नृवदां चर्षणिप्रा उत द्विवर्हा अमिनः संहोभिः ।

अस्मद्रियगवावृधे वीर्यायोरुः पृथुः संकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ ६७

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै, —ष ते योनि —महेन्द्राय त्वा ॥२५॥ ६८

कदा चन स्तरीरुसि नैन्द्र सशसि दाशुषे ।

उपोपेक्षु मघवन् भूया इक्षु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ ६९

उपयामगृहीतोऽस्या, —ऽऽदित्वेभ्यस्त्वा ॥

कदा चनः प्रयुच्छस्युभे निपासि जन्मनी । ७०

तुरीयादित्य संवनं त इन्द्रियमातुस्था अमृतं दिवि ॥

उपयामगृहीतोऽस्या, —ऽऽदित्वेभ्यस्त्वा ॥ ७१

यज्ञो देवानां प्रत्येतु सुभ्रमादित्यासो भवता मृडयन्तः ।

आ वोऽर्वाची सुमतिर्ववृत्त्यादहोश्चिद्या वरिखोर्वित्तरासत् ॥ ७२

अहं परस्तादहमवस्तादहं विश्वस्य संवनस्य राज्ञा ।

अहं सर्वेषुभ्यतो ददर्श यदन्तरिक्षं तदु नः पिताभूत् ॥ ७४

[२३] मै. ४,६,८ । तै. १,४,४२ । कपि. ३,६ । वा. ७,३७ । काण्व. ७,३८ । मा. औ. २,४,६ ।

[सजोषा इन्द्र सगणो । ऋ. ३।४७।२]

[२४] मै. ४,६,८ । तै. १,४,२० । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,४० । काण्व. ७,४० । मा. औ. ७,२,४ ।

[महं (हाँ) इन्द्रो यं । ऋ. ८।६।१; अथर्व. २०।१३८।१; सा. १३०७]

[२५] मै. ४,६,८ । तै. १,४,२१ । काठ. ४,८ । कपि. ३,६ । वा. ७,३९ । काण्व. ७,३९ । मा. औ. २,४,६ । [महं

(हाँ) इन्द्रो नृवदा । ऋ. ६।१९।१]

[२६] मै. ४,६,९ । तै. १,४,२; २,४,८,२२ । काठ. ४,१० । कपि. ३,८ । वा. ८,२-४,९ । काण्व. ८,१-३,९ ।

मा. औ. २,५,१ । [कदा चन स्तरीरुसि । ऋ. ८।५।१७; कदा चन प्रयुच्छस्युभे । ऋ. ८।५।१७;

यज्ञो देवानां । ऋ. १।१०।७।१]

उन्नम्भय पृथिवीं श्रीश्नन्ध्यादौ दिव्यं नमः ।

उन्नो दिव्यस्य नो धातुरीशानो विष्णा धृतिम् ॥ २६ ॥

७५

अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्द्रुं शिवेभिरद्य परिपाहि नो बुधे ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकुर्नो अघशंस ईशत ॥

७६

उपयामगृहीतोऽसि, सावित्रोऽसि जन्धाया, जिन्वु यज्ञं, जिन्वु यज्ञपतिम्, भि
संव्रनानि पाह्य, —तस्त्वा विष्णुः पातु, विश्वं त्वं प्राहीन्दिग्येण ॥ २७ ॥

७७

उपयामगृहीतोऽसि ॥ सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो, बृहदुक्षे नमः ॥ एष ते योनि, —विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः ॥ २८ ॥

७८-७९

उपयामगृहीतोऽसि, बृहस्पतिसुतस्य ता इन्द इन्द्रियावृतः ॥ पत्नीवन्तं ग्रहं राध्यासम् ॥

अग्रांश्च पत्नीवाश्च त्स्रजस्त्वष्टा सोमं पिब ॥ २९ ॥

८०-८२

उपयामगृहीतोऽसि, हरिरसि हार्योजनो हरिवान् हर्यो स्यातां, स्तुतस्तोमस्य ते देव सोम
शस्तोर्व्यस्येष्टयजुषः ॥ हरिवतो हार्योजनस्य हरिवन्तं ग्रहं राध्यासम् ॥ हर्योर्धानां हरिवतीः
सहसोमा इन्द्राय, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ३० ॥

८३-८५

अग्रा आयूषि पवसा असुवोर्जमिषं च नः । अरे वाधस्व दुह्युनाम् ॥

८६

उपयामगृहीतोऽस्य, —ग्रये त्वायुधमत, एष ते योनि, —ग्रये त्वायुधमते ॥ ३१ ॥

८७

ओजस्तदस्य तित्विष उभे यत् समावर्तयत् । इन्द्रश्चमेव रोदसी ॥

८८

उपयामगृहीतोऽसी, —न्द्राय त्वौजस्वत, एष ते योनि, —रिन्द्राय त्वौजस्वते ॥ ३२ ॥

८९

[२७] मै. ४, ७, १ । तै. १, ४, २४ । काठ. ४, १० । कपि. ३, ८ । वा. ३३, ६९, ८४; ८, ७ । काण्व. ३२, ६९, ८४; ८, ६ ।
मा. श्रौ. २, ५, १ । [अदब्धेभिः सवितः ० । ऋ. ६।७।१।३; शिवेभिरद्य ० । अथर्व. ७।८४।१,
रक्षा माकुर्नो ० । अथर्व. १९।४७।६]

[२८] मै. ४, ७, १ । तै. १, ४, २६ । काठ. ४, १० । कपि. ३, ८ । वा. ८, ८ । काण्व. ८, ७ । मा. श्रौ. २, ५, १ ।

[२९] मै. ४, ७, ४ । तै. १, ४, २७ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ९, १० । काण्व. ८, ८, १०-११ । मा. श्रौ. २, ५, २ ।

[३०] मै. ४, ७, ४ । तै. १, ४, २८ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ११, १२ । काण्व. ८, १२-१३ । मा. श्रौ. २, ५, ४ ।

[३१] मै. ४, ७, ३ । तै. १, ४, २९ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. १९, ३८; ३५, १६; ८, ३८ । काण्व. ८, १९, २०-२१,
४०; २९, ३७; ३५, ४८ । मा. श्रौ. ७, २, २ ।

[अग्रा (अ) आयूषि ० ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७; १४६४; १५१८]

[३२] तै. १, ४, ३० । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ३९ । काण्व. ८, २१ ।

अहश्चरस्य केतवो वि रश्मयो जनं अनु । आजन्तो अग्रयो यथा ॥ ९०

उपयामगृहीतोऽसि, सूर्याय त्वा आजस्वत, एष ते योनिः, सूर्याय त्वा आजस्वते ॥

॥३३॥ ९१

इन्द्रमिन्द्ररी वहतोऽप्रतिष्ठशवसम् । ऋषीणां च स्तुतीरूपं यज्ञं च मानुषाणाम् ॥ ९२

उपयामगृहीतोऽसी, न्द्राय त्वा हरिवत, एष ते योनिः, रिन्द्राय त्वा हरिवते ॥३४॥ ९३

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि, रातं देवेभ्यो दक्षाय

दक्षवृधम, शिह्वरैभ्यस्त्वा क्रतायुभ्या इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यो वातापिभ्यः पर्जन्यात्मभ्यः,

पृथिव्यै त्वा, उन्तरिक्षाय त्वा, दिव्यै त्वा, उद्भयस्त्वौषधीभ्यो वनस्पतिभ्यस्त्वा, प्राणाय

त्वा, उपानाय त्वा, व्यानाय त्वा, सतं त्वा, सुते त्वा, भूताय त्वा, भव्याय त्वा,

येन प्रजा अछिद्रा अजायन्त तस्मै त्वा प्रजापतये विश्वक्रमणे विश्वव्यचसे विभूदान्ने विश्वं भागं

जुहोमि, स्वाहा ॥ ९४

तिस्रो जिह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्रेरकृष्वन्नुशिजो अमृत्यवे ।

तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजं लोकम् द्वे उप जामी ईयतुः ॥३५॥ ९५

अग्निः प्रातःसवनात् पात्वस्मान् वैश्वानरो विश्वश्रीविश्वशंभुः ।

स नः पावको द्रविणं दधात्वायुष्मन्तः सहस्रधा स्याम ॥ ९६

अग्रये त्वा प्रवृहामि गायत्रेण छन्दसे, न्द्राय त्वा प्रवृहामि त्रैष्टुभेन छन्दसा, उदित्येभ्यस्त्वा

प्रवृहामि जागतेन छन्दसा, रेशीनां त्वा पत्मन्नाधुनोमि, मान्दानां त्वा पत्मन्नाधुनोमि,

भन्दनानां त्वा पत्मन्नाधुनोमि, पुतनानां त्वा पत्मन्नाधुनोमि, पस्त्यानां त्वा पत्मन्नाधुनोमि,

माध्वीनां त्वा पत्मन्नाधुनोमि, मधूद्यानां त्वा पत्मन्नाधुनोमि, देवयानीनां त्वा पत्मन्नाधुनो-

म्यु, उपयामगृहीतोऽसि, शुक्रं त्वा शुक्र शुक्राय गृह्णाम्यहो रूपं सूर्यस्य रश्मिषु ॥ ९७

[३३] तै. १,४,२१ । काठ. ४,११ । कपि. ३,९-१० । वा. ८,४० । काण्व. ८,२२ । [अहश्चरस्य केतवो० ।

ऋ. १, ५०, ३ । अथर्व. १३, २, १८; २०, ४७, १५ । सा. ६३४]

[३४] मै. ४, ७, ६ । तै. १, ४, २८ । काठ. ४, ११ । कपि. ३, ९ । वा. ८, ३५ । काण्व. ८, १६ । मा. श्रौ. २, ५, १ ।

[इन्द्रमिन्द्ररी वहतो० । ऋ. १, ८४, २ । सा. १०३०]

[३५] तै. ३, ५, ८ । काठ. ३०, ५, ६ । मा. श्रौ. ७, २, ४ ।

[३६] मै. ४, ७, ७ । तै. ३, १, ९, ५; ३, ३, ३ । काठ. ३०, ६ । वा. ८, ४८-५० । काण्व. ८, ३०-३२ । मा. श्रौ. ७, १, १ ।

मै. ४

आं सुमुद्रां अचुच्यवुर्विवो धारा असञ्चत ॥

९८

ककुभं रूपं वृषभस्य रोचते, बृहद्वसूनामाधीतौ रुद्राणां कर्मन्नादित्यानां चैतसी, न्द्राय
त्वा विभ्रवसे जुहोम्यु, शिक्त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसाग्नेधीमोपेहि, वशीक्त्वं देव सोम
त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रस्य धामोपेहि, स्मत्सखा देव सोम जागतेन छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथा
उपेहि ॥ ३६ ॥

९९

उदु त्यं जातवेदसं देवं वृहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥

१००

चित्रं देवानामुदुगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।

आग्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥

१०१

द्यां गृह्य, स्वर्गह्य, रूपं वो रूपेणाम्येमि वयसा वय, स्तुथो वो विश्ववेदा विभजतु वर्षिष्टे
अग्नि नाके पृथिव्याः ॥

१०२

एतत्ते अग्ने राध एति सोमच्युतं, तन्मित्रस्य पथा नय ॥

१०३

अयं नो अग्निर्वैरिवस्कृणोत्वयं मधुः पुरं एतु प्रभिन्दन् ।

अयं शत्रून् जयतु जर्कृषाणोऽयं वाजं जयतु वाजसातौ ॥

१०४

कृतस्य पथा प्रेतृश्चन्द्रदक्षिणा, ब्राह्मणमथ कृध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमृषिमार्षेयं सुधातु-
दक्षिणम् ॥ वि स्वः पश्य ३ व्यन्तरिक्षं, यत् स्वः सदस्यै, रस्मद्राता मधुमतीर्दिवत्रा गृह्यत, प्र-
दातारमाविशता, जनवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नः स संस्कृतम् ॥ ३७ ॥

१०५-१०६

धाता रतिः सुवितेदं जुषन्तां प्रजापतिर्वरुणो मित्रो अग्निः ।

विष्णुस्त्वष्टा प्रजया संरराणो यजमानाय द्रविणं दधातु ॥

१०७

- [३७] मै. ४, ८, २, ३ । तै. १, ४, ४३ । काठ. ४, ९ । कपि. ३, ७ । वा. ७, ४१, ४२, ४४-४६; ६३, ४६; ८, ४१; ३३, ३१ ।
काण्व. ८, २३, २४; ९, ६-७, ९, १२; ३२, ३१; १४, ४८ । मा. श्रौ. ७, २, ५ । [उदुत्यं जातवेदसं० । ऋ. १, ५०, १ ।
अथर्व. १३, २, १६; २०, ४७, १३ । सा. ३१ । चित्रं देवानां० । ऋ. १, ११५, १ । अथर्व. १३, २, ३५ । सा. ६२९]
[३८] मै. ४, ८, ४ । तै. १, ४, ४४ । काठ. ४, १२ । कपि. ३, १० । वा. २, २१, २४; ८, १७, १५, १६, १४, १८-२२ । काण्व.
२, ३९, ४४; ९, १७, १५, १४, १८-२२ । मा. श्रौ. २, ५, ४ । [धाता रतिः सविते० । अथर्व. ७, १७, ४ । समिन्द्र
णो मनसा० । ऋ. ५, ४२, ४ । सं वर्त्सा पयसा० । अथर्व. ६, ५३, ३ । यानावह (याँ२५ आवह) । अथर्व.
७, ९७, ३ । सुगा वो देवाः० । अथर्व. ७, ९७, ४ । यन्न यज्ञे गच्छ० । अथर्व. ७, ९७, ५-६ । देवा गातुचिदो० ।
अथर्व. ७, ९७, ७-८]

संमिन्द्र नो मनुसा नेषि गोमिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्त्या ।

सं ब्रह्मणा देवकृतं यदेस्ति सं देवानां सुमतौ यज्ञियानाम् ॥

१०८

सं वर्चसा पयसा सं तन्भिरगन्महि मनुसा सं शिवेन ।

त्वष्टा सुदर्शो विदधातु रायोऽनु नो मार्तु तश्चो यद्विरिष्टम् ॥

१०९

सुगा वो देवाः सदाना कृणोमि यं आजग्मेदु सं सवनं जुषाणाः ।

यक्षिवांसः पपिवांसश्च विश्वेऽस्मे धत्त वसवो वसुनि ॥

११०

यानावह उशतो देव देवांस्तान् प्रेरयु स्वे अग्रे सधस्थे ।

बहमाना भरमाणा हवींष्यसु धूर्म दिवमातिष्ठतानु ॥

१११

यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्नग्रे होतारमवृणीमहीह ।

ऋधगयाडधृगुताशमिष्ट विद्वान् यजानन्नुपयाहि यज्ञम् ॥

११२

यज्ञ यज्ञं गृह, यज्ञपतिं गृह, स्वं योनिं गृह, स्वाहै, — यं ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्त-

वाकः सुवीर, — स्वेन संभुव, आजं गृह, देवा गातुविदो गातुं विच्चा गातुंमिषु, मनुसस्पते

सुधास्विमं यज्ञं दिवि देवेषु वाते धा, स्वाहा ॥ ३८ ॥

११३

उरुं हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ ।

अपदे पादा प्रतिधातवेऽकृतापुवक्ता हृदयावृधश्चित् ॥

११४

शतं ते राजन् भिषजः सहस्रमुर्वी गुभीरा सुमतिष्टे अस्तु ।

आरे वाधस्व निर्वृति पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥

११५

अग्नेरनीकमप आविवेशापां नपात प्रतिरिधदसूर्यान् ॥

११६

दमेदमे समिधं यक्ष्यग्रे प्रति ते जिह्वा घृतमुचरण्यत् ॥

११७

समुद्रे ते हृदयमश्नन्तः सं त्वा विशन्त्वौषधीरुतापः ।

यज्ञस्य ते यज्ञपते सूक्तोक्तौ नमोवाकं विधेम स्वाहा ॥

११८

[३९] मै. ४, ८, ५, । तै. १, ४, ४५ । काठ. ४, १३ । कपि. ३, ११ । वा. ८, १२, २३-२५, २७; ३, ४८; २०, १८, १९, २२, २३; ३८, २५ । काण्व. ८, १२; ९, २३-२६, २२, ४, ७; ३८, २४; ३, ५६ । [उरुं हि राजा ॥] ऋ. १, २४, ८ । उडुत्ते (त्ये) मधुमत्तमा... इव । कण्वा इव भृगवः ॥ ऋ. ८, ३, १५-१६ । अथर्व. २०, १०, १-२; २०, ५९, १-२; सा. २५१, १३६२; १३६३ । यथोऽस्येधिषी (य) महि० । अथर्व. ७, ८९, १; १९, ३१, १२ । अपो (आपो) अद्यान्वचा० । ऋ. १, २३, २३; १०, ९, ९; अथर्व. ७, ८९, १; ९, १, १४; १०, ५, ४६]

अवभृथ निचुङ्कुण निचुरुरसि निचुङ्कुणो, गृहं गृहो, —ऽव नो देवैर्देवकुतुर्मेनो यक्ष्य, —व
मर्त्यैर्मर्त्यकृतं चिकित्वा, —ऽनुरोरा नो देव रिषस्पाद्य, —प्सु धौतस्य ते देव सोमनृभिष्टुतस्य यस्तो
गोसनिर्भक्षो यो अश्वसनिस्तस्य ता उपहृता उपहृतस्य भक्षयामि, विचृत्तो वरुणस्य पाशः,
प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशो, नमो वरुणस्य पाशायो, —नेतर्वैशीयो ना उन्मयामिः ॥ ११९

उदुत्ते मधुमत्तमा गिर स्तोमास ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ॥ १२०

कण्वा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिद्विजमानशुः ।

उदैतुः प्रजायुत वचो दधाना युष्मान् राय उत यज्ञा असश्वतः ॥ १२१

गायत्रं छन्दो अनु स२रमध्वमथा स्यात सुरमयो गृहेषु ।

एधोऽस्येधिषीमहि समिदुसि संमेधिषीमहि ॥ १२२

अपो अद्यान्वचारिष२ रसेन समसुक्ष्महि ।

पयस्वानशा आगुमं तं मा स२सुज वचसा ॥ ३९ ॥ १२३ [२८५]

॥ इति प्रथमकाण्डे ग्रहो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

यजमान-ब्राह्मणम् ।

ममाग्रे वचो विहवेवस्तु वयं त्वेन्धानास्तन्वं पुषेम । १

मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रस्त्वयोध्यक्षेण पृतना जयेम ॥

अग्ने व्रतपते व्रतमालप्स्ये, तंते प्रब्रूमस्तं, —हो गोपाय, तंज्ञकेयम् ॥ २

अग्नि२ होतारमुप तं२ हुवे देवान् यज्ञियानिह यान्यजामहै ।

व्यन्तु देवा हविषो मे अस्या देवा यन्तु सुमनस्वमानाः ॥ ३

युनजिम त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायामै वोढवै जातवेदः ।

इन्धानास्त्वा सुग्रजसः सुवीरा ज्योग्जीवेम बलिहृतो वयं ते ॥ ४

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् राधो मध्वानः सचन्ताम् ।

अस्माकं सन्त्वाशिषः ॥

५

आमाशिषो दोहकामा इन्द्रवन्तो हवामहे । धुक्षीमहि प्रजाभिपम् ॥

६

सां मे सत्याशीदेवान् गम्याजुष्टरा पण्यात् पण्यतरा ॥

७

अरेडता मनसा देवान् गच्छ, यज्ञो देवान् गच्छतु, यज्ञो देवान् गम्यात् ॥

८

वि ते मुञ्चामि रशनां वि रश्मीन् वि योक्त्राणि परिचर्तनानि ।

धृत्तादस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र सा ब्रूताद्वागधां देवतासु ॥

९

इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यतिभिराशीदो वसुभिः ।

अङ्गिरसो मे अस्य यज्ञस्य प्रातरनुशकैरहूषुः ॥

१०

तस्य मा यज्ञस्येष्टस्य वीतस्य द्रविणेहागम्या, —दसुर्यज्ञो, वसुमान्यज्ञ, —स्तस्य मा यज्ञस्य
वसोर्वसुमतो वस्विहागच्छत्व, —दो मागच्छत्व, —दो मागम्यात् ॥ १ ॥

११

सं यं यज्ञपतिराशिषा, सदासि, सन्मे भूयाः, पूर्णमसि, पूर्णं मे भूयाः, सर्वमसि,
सर्वं मे भूयाः, अक्षितमस्य, —क्षितं मे भूयाः, प्राच्या दिशा देवा ऋत्विजो मार्जयन्तां,
दक्षिण्या दिशा मासाः पितरो मार्जयन्तां, प्रतीच्या दिशा गृहाः पशवो मार्जयन्ता, —मुदीच्या
दिशाषा ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्ता, —मूर्ध्व्या दिशा यज्ञः सवत्सरो मार्जयता, विष्णुः
पृथिव्या व्यक्रस्त गायत्रेण छन्दसा, निर्भक्तः सं यं द्विष्मो, विष्णुरन्तरिक्षे व्यक्रस्त
त्रैष्टुभेन छन्दसा, निर्भक्तः सं यं द्विष्मो, विष्णुर्दिवि व्यक्रस्त जागतेन छन्दसा, निर्भक्तः
सं यं द्विष्मो, जगन्मन्त्र स्वः, सं ज्योतिषाम्मे, —दमहमष्ट्युष्ट्राणं निवेष्टयामि, तेजोऽसि,
समहं प्रजया, सं मया प्रजा, समहं पशुभिः, सं मया पशवो, ऽथे गृहपते सुगृहपतिरहं
त्वया गृहपतिना भूयासं, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अस्थूरिणौ गार्हपत्यं दिदा-
ञ्छतं हिमाद्राय, राधांसि संपृचाना असंपृचानौ तन्वो, ऽसा अनु मा तन्वं, —श्चिन्नो
दिव्यस्तन्तु, —मी मानुषश्छेदि, दिव्याद्वाग्नो मा छित्सि मा मानुषा, —ज्योतिषे तन्तवे त्वा ॥
॥ २ ॥ १२

[२] मै. १, ४, ६, ७ । तै. १, ६, ५-६ । काठ. ५, ५ । वा. ६, १०; २, २५, २७ । काण्व. ६, १२; २, ४६-४७, ४९-५० ।

सा. श्री. १, ४, ३; २, ३, ६ । शत. भा. ३, ७, ४, १०-११ ।

ये देवा यज्ञहन्ः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१३
ये देवा यज्ञमुषः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१४
यास्ते रात्रयः सवितर्देव्यानीः सहस्रयज्ञमभि संबभूवुः । गृहैश्च सर्वैः प्रजयान्वग्रेऽस्वो रुहाणास्ततरा रज्ञाऽसि ॥	१५
ये देवा यज्ञहन्तो अन्तरिक्षे अध्यासते । वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१६
ये देवा यज्ञमुषो अन्तरिक्षे अध्यासते । वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१७
अगन्म मित्रावरुणा वरेण रात्रीणां भागो युवयोषो अस्ति । नाकं गृष्णानाः सुकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥	१८
ये देवा यज्ञहन्तो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	१९
ये देवा यज्ञमुषो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥	२०
येनेन्द्राय सममरुन् पयाऽस्युत्तमेन हविषा जातवेदः । तैनाग्रे त्वमुत वर्धया मां सुजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आ धेहि मा ॥	२१
वेदोऽसि, वेदो मा आभर, तृऽग्रेऽहं, तृप्तस्त्वम् ॥	२२
घृतवन्तं कुलार्थिनं रायस्पोषं सहस्रिणम् । वेदो वाजं ददात मे ॥	२३
निद्विषन्तं निरराति दह, रुद्रास्त्वायलब्ध्वा, —ऽऽदित्यास्त्वास्तृणन् ॥	२४
गोमं अग्रेऽविमं अश्वीं यज्ञो नृवत्सुखा सदा मीदप्रमृष्यः । इडावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुधयः सभावान् ॥	२५
सं पत्नी पत्या सुकृतेषु गलताऽ यज्ञस्य युक्तौ धुर्या अभूयाम् ॥	२६
आपृणानो विजहता अरातिं दिवि ज्योतिरुत्तममारभेथाऽ स्वाहा ॥	२७
पत्नि पत्न्येषु ते लोको, नमस्ते अस्तु, मां मा हिऽसी, —र्यां सरस्वती वेश्रयन्मनी तस्यै स्वाहा ॥	२८
यां सरस्वती वेश्रयन्गीना तस्यास्ते भक्तिवानो भूयास्म ॥	२९
अयाश्चार्धेऽस्य न भिशस्तिश्च सत्यमिच्छमया असि । अयाः सन् मनसा कृऽतोऽयाः सन् हव्यमृहिषेऽया नो धेहि भेषजं स्वाहा ॥ ३ ॥ ३०	

[३] मै. १, ५, ८ । तै. ३, ५, ४; १, ६, ६, ४ । काठ. ५, ६, ४ । वा. १५, ५०; ३, ६३; ४, ९ । काण्व. १६, ७२; ४, ११ ।

मा. श्रौ. १, ४, ३, १; १, ३, ५ । [गोमं (माँ) अग्नेऽविमं (माँ) ० । ऋ. ४, २, ५]

देवान्जन्मगन्धर्वा, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागलतु, पितृन् जन्मगन्धर्वा, —स्ततो मा यज्ञस्या-
शीरागलतु, मनु३य्याजन्मगन्धर्वा, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागलतु, —पे ओषधीर्वेनस्पतीजन्म-
गन्धर्वा, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागलतु, पञ्चजनं जन्मगन्धर्वा, —स्ततो मा यज्ञस्याशीरागलतु,
पञ्चानां त्वा वातानां धर्वाय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा दिशां धर्वाय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा
सलिलानां धर्वाय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पृष्ठाणां धर्वाय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां
धर्वाय गृह्णामि, चरोस्त्वा पञ्चविलस्य धर्वाय गृह्णामि ॥ ३१

धामासि प्रियं देवानामनापृष्टं देवयजनम् । देववीतयै त्वा गृह्णामि ॥ ३२

भूरस्माकं, हव्यं देवानामा, —ऽऽशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्णामि ॥ ३३
समृतयज्ञो वा एषं यदृशपूर्णमासौ, कस्य वाह यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमार्गलन्ति कस्य
वा न, बुद्धूनां सुमानमर्हयजमानानां यः पूर्वधुरग्निं गृह्णाति स श्वो भूतं देवता अभियजते,
ममाग्रे वचो विहवेष्वस्ति, —ति पूर्वमग्निं गृह्णाति, देवता वा एतत् पूर्वधुरग्रहीत, ताः श्वो भूशते-
ऽभियजते, बर्हिषा वै पूर्णमासे व्रतमुपयन्ति वत्सैरमावास्यायां, पुरा वत्सानामपाकृतोदिस्पत्य-
श्रीयाता, हस्ता अवर्तिज्य दक्षिणशतोऽग्निमुपतिष्ठेतां, —ऽग्ने व्रतपते व्रतमालप्स्या, इत्यग्निर्वै
देवानां व्रतपतिर्ब्राह्मणो व्रतभृद, व्रतपतय एषं प्रोच्य व्रतमालभते, ऽग्निं होतारमुप तं
हुवा, इति येन हविर्निवृप्स्यन्त्यस्योत्तुभिर्मृशेद्, देवतानां वा एषं ग्रहो, देवता वा एतद्ग्र-
ही, —द्युनज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन, —ति परिधिषु परिधीयमाणेषु वदेद्, —त्रेवी एष यो गो, ऽग्निमे-
तद्युनक्ति, युक्तोऽस्मै हव्यं वहत्य, —स्मास्विन्द्र इन्द्रियं दुधात्वि, —तीडायामुपहूयमानायां
वदेदि, —डाया वा एष दोहा, इडां वा एतद्दुहं, ऽथो इन्द्रियं वा इडे, —न्द्रियमेवात्म-
न्धत्ता, आमाशिषो दोहकामा, इत्याशिषो वै दोहकामा यजमानमभिसर्पन्ति, ता दक्षिणतो
यजमानलोकमुपतिष्ठन्ते, ता यथा धेनवोऽदुग्धा अपक्रासन्त्येवमस्मादाशिषोऽदुग्धा अपक्रा-
सन्ति य एवं न वेदा, —ऽथ य एवं वेदाशिष एव दुहे, सा मे सत्याशीर्देवानां गम्यादि, —ति
प्रस्तरे प्रहीयमाणे वदेत्, सत्यां वा एतदाशिषं देवानां गमयित्वाथ वरं वृणीत, एतद् स्म
वा आहौपावृजानः श्रुतेह, सहस्रेणैष्टां कमु ष्वीदतोऽधि वरं वरिष्यामहा, इति सहस्रेण यक्षीये,
—ति ह स्म वाचं ततः पुराह, वि ते मुञ्चामि रश्नां वि रश्मीनि, —ति परिधिषु प्रहीयमाणेषु

[४] मे. १, ४, ९ । ते. १, ६, १ । काठ. ५, ६ । वा. ८, ६०; १, ३१ । काण्व. ९, ४६; १, ४९ । मा. श्रौ. १, ४, १ ।

[५] मे. १, ४, १ । ते. १, ६, ७; १, ७, ३ । काठ. ३१, १५; ३२, २-३ ।

वदेद्, देवता वा एतत् स्वर्गे लोकं गमयित्वा प्रतिष्ठाप्य व्यमौनि, —ष्टौ यज्ञो भृगुभिरिति, यज्ञस्य वा एष दोहो, यज्ञमेतद्ब्रह्म, एतद्ब्रह्म वा आह कपिवनो भौवायनः, किमु स यज्ञेन यजेत यो गामिव यज्ञं न दुहित, सुदोहतरो हि गौरिति ॥५॥ ३४

सं५ यज्ञपतिराशि, —वेति यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति, यजमानो वै यज्ञपति, —यज्ञो यजमानभागो, यद्यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति यज्ञपता एवं यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यदि प्रवसेत्समिष्टयजुषा सह जुहुया, —दद्या एवं यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यद्वर्विनिर्वप्यन्नमौ निष्टपत्य-
ग्रेरेव यज्ञं निर्भिमीते, ५थ यद्वर्विनिर्वप्यन्यजमानाय प्राहु यज्ञपतेरेवाधि यज्ञं निर्भिमीते, ऽग्निर्वै भूयांसं प्रदहत्ये, —तं५ वै लोकं५ यजमानोऽन्वतिमुच्यते यदेता आपोऽतिसृज्यन्ते, ऽल्लिन्नं५ सावयितव्या, अद्भिर्वै एतद्यजमानोऽग्नेरात्मानुमन्तर्धत्ते, द्र्यां वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति सोमपा अन्येऽसोमपा अन्यं हुतादोऽन्येऽहुतादोऽन्ये, एते वै देवा आहुतादो यद्वाङ्मण, एतदेवत्य एष यः पुराणीजान, एते वा एतस्य प्रजायाः पशूनामीशन्ते३, तेऽस्याः प्रीता इषमूर्जमादायापक्रामन्ति, यदन्वाहार्यमन्वाहरति तमिव तेन प्रीणाति, दक्षिणतः-सङ्गद्यः परिहर्त्वा आह, दक्षिणावतैव यज्ञेन यजता, आहुतिभिरेव देवान् हुतादः प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीता इषमूर्जं नियच्छन्ति ॥ ६ ॥ ३५

सदुसि, सन्मे भूया, इत्याशिषो वा एता, —स्ता एवावरुन्धे, पूर्णमसि, पूर्णं मे भूया, इति पूर्णो ह वा अमंत्राङ्गैः संभवति, सर्वमसि, सर्वं मे भूया, इति सर्वो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवत्य, —क्षितमस्य, —क्षितं मे भूया, इत्यक्षितो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवति, प्राच्या दिशा देवा ऋत्विजो मार्जयन्तामि, —त्येता वै यज्ञस्य मृष्टय, एताः शान्तुयस्ता, बैजवापयो विदामक्र५, —स्तेषां मृष्टो यज्ञः शान्तो भूद्घातुकः पुशुपतिः पशू५, —स्तद्य एव५ वैद्मृष्ट एवास्यु यज्ञः शान्तो भवत्य, —घातुकः पुशुपतिः पशून्, विष्णुः पृथिव्या५ व्यक्र५स्त गायत्रेण छन्दसे, —ति विष्णुमुखो वै देवा असुरानेभ्यो लोकैभ्यः प्रणद्य स्वर्गी लोकमाय५स्त, —द्विष्णुमुखो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकैभ्यः प्रणद्य स्वर्गी लोकमेत्य, —गन्म३ स्वरि, —ति स्वर्गमिव लोकमेति, सं ज्योतिषाम्, —मेति ज्योतिर्हि स्वर्गो लोक, इदमहममुष्य प्राणं निवेष्ट-

[६] मे. १, ४, २ । तै. १, ७, ३ । वा. ६, १० । काठ. ६, १२ ।

[७] मे. १, ४, २ । तै. १, ७, ५-६ । काठ. ३२, ५ । वा. २, २५, २७ । काण्व. २, ४६, ४७, ४९, ५० ।

यामी,—ति प्राणमेवांस्य निवेष्टयती,—त्थं पर्यावर्तते, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य
वा एतद्वादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तते, तेजोऽसी,—त्याह, तेजोऽहन्निः, स वै हित्वा प्रजां
च पशूँश्च स्मरेति, यदाह, समहं प्रजया, स मया प्रजा, समहं पशुभिः, स मया
पशवा, इति प्रजायां चैव पशुषु च प्रतिष्ठित्य,—अग्रे गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना
भूयासः, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, इत्यग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो,
नार्ति नृतिः, पुत्रस्य नाम गृह्णाति, प्रजामेवानु समतानीत, स वै मानुषमेवाभ्युपावर्तते,
मनुष्यस्य हि नाम गृह्णाति, यदाहल्लिखो दिव्यस्तन्तुमी मानुषश्छे,—दीति दिव्यं चैव मानुषं
च समतानीद्, दिव्याद्वाहो मां लिखि मां मानुषा,—दित्युमा इमं लोकं जयतः, सह स्वर्गे
लोके भवतः ॥ ७ ॥

३६

इति य एवं देवा यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्च पृथिव्यां तांस्तीर्त्वान्तरिक्षमाकृद्द, य एवं देवा
यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्चान्तरिक्षे तांस्तीर्त्वा दिव्यमग्न, य एवं देवा यज्ञहन्श्च यज्ञमुषश्च दिवि तां-
स्तीर्त्वा सुजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आधादेनः, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यन्पुरोडाशः, केशा वेदो,
यद्वेदेन पुरोडाशः समाहिं यज्ञस्य सर्वत्वायां मेध्यत्वाय, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं
देवा वेदेनाविन्दः,—स्तद्वेदस्य वेदत्वः, यद्वेदेन वेद्यामास्ते यज्ञमेवास्यै विन्दति, पत्न्यै वेदं
प्रयच्छति, दुरनुवेदो वा अमुञ्च यज्ञो, यज्ञमेवास्यै विन्दति, त्रिः प्रयच्छति, त्रिपत्या हि
देवा, उपस्था आस्यते, पुमांसं जानुका भवति, पशवो वै वेद, औषधयोऽहोष,
एष खलु वै पशूनां लोको यदन्तराशी, स्वं वा एतं लोकं यजमानो आतुव्यस्य पशून् वृङ्क्ते,
ऽधमासेऽधमासे वै यज्ञो विच्छिद्यते, संततमाहवनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य संतत्यै, तं संतु-
मुत्तरेऽधमासेऽभियजते, गोमं अग्नेऽविमं अश्वीं यज्ञ, इति गोमन्तमेवाविमन्तमश्विनः यज्ञ-
मुकरि,—हावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रथिः पृथुबुध्नः सभावा,—नित्याशिष्यमेवांशास्ते, स
पत्नी पत्या सुकृतेषु गलतामित्येष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गे लोके भवतो, या
वा एतस्य पत्नी सैतं संप्रति पश्चादन्वास्ते, यत् संप्रति पश्चादन्वासीत प्रजामस्या निद्वेहेद्,
यदाह पत्नि पत्न्येष ते लोक, इति लोकमेवास्या अकर,—निदाहुकोऽस्याः प्रजां भवति, या
संरस्वती वेशयम्,—नीति वेशयम्, वेशनिवास्यै तैन यच्छत्यु,—तास्याजीवन्तः सजाता
उपासते, वाचाभिन्वस्य ब्राह्मणस्य वा राजन्यस्य वौपास्महा, इति मांसं तु न पच्यु,—

स्तस्मिन्नग्नौ यत् पचेयुः कृव्यादं कुरु, — न हि तस्मिन्नग्नौ मा०सं पचन्ति यस्मिन्नाहुतीर्जुह्वत्य, — या-
श्चाग्नेऽस्यनभिश्चस्ति, — श्वेत्यया वै नामैषाग्नेः प्रिया तन्, — रयां मर्याधैर्युगे, — ति खलु वा आहु, —
धैश्चैवाग्नौ यज्ञे क्रियते यच्च न, — यां चैवाग्नौ यज्ञस्य प्रायश्चित्तिः विभ्रं यां च न तस्यैषोभयस्य
प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥

३७

देवान् जन्तुमग्नयज्ञे, इति स्कन्नमभिमुन्त्रयेत्, जन्० वा एतद्यज्ञस्य गच्छति यत् स्कन्दति,
जनोऽहीर्यमस्मदग्नि, यज्ञस्य वा एतज्जन्तुं गतस्याग्निषमवुरुन्धे, पञ्चानां त्वा वातानां धर्त्राय
गृह्णामीति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्ध्वा, — ऽयं वाव यः पवत एष यज्ञ, — स्तमेवाग्र-
हीत्, पञ्चानां त्वा दिशो धर्त्राय गृह्णामी, — तीमां एवं पञ्च दिशोऽग्रहीत्, पञ्चानां त्वा सलि-
लानां धर्त्राय गृह्णामीति, पशवो वै सुलिलं, पशून्नेवाग्रहीत्, पञ्चानां त्वा पृष्ठानां धर्त्राय
गृह्णामी, — त्ति पृष्ठान्येवाग्रहीत्, तेनास्य पृष्ठवन्तौ दर्शपूर्णमासौ संतुता अविच्छिन्नौ भवतः,
पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां धर्त्राय गृह्णामीति, छन्दांसि वै पञ्च पञ्चजनां, — छन्दांस्येवाग्र-
ही, — चुरोस्त्वा पञ्चविलस्य धर्त्राय गृह्णामी, — तीमे वै लोकाश्चरुः पञ्चविल, इमानेव लोकान-
ग्रहीत् ॥

३८

धाम्नासि प्रियं देवानामनृष्टं देवयजनम् । देवर्षित्यै त्वा गृह्णामि ॥

३९

इति प्रज्ञात आज्यग्रहः पथागाद्, भूरस्माक्, हव्यं देवानां, मार्शिषो यजमानस्ये, — ति
भूतिमुवात्मन् आशास्ते, हव्यं देवैभ्य, आशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्णा-
मी, — त्ति देवताभ्य एवैनं देवताभिरग्रहीत् ॥ ९ ॥

४०

देवतानां वा एतदायतनं यदाहवनीयो, यदन्तराग्नी तत् पुशुनीं, मनुष्याणां गार्हपत्यः,
पितृणामेदनः पचुनः, सर्वा ह वा अस्य यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमागच्छन्ति य एवं वेद, पूर्वं
आग्निमपरं च परिस्तरतीत्वा आह, मनुष्याणां वै नवावसानं, प्रियं नवावसानमेवाकर्मध्य-
त्वाया, — ऽग्नेर्जिह्वासि वाचो विसर्ज्जन्, — मिति पुरोडाऽश्नानावपति, देवतानां वा एष ग्रहो,
देवता वा एतदग्रही, — देतद्व स्म वा आहारुण ओपवेशि, — रहुतासु वा आहमाहुतिषु देवता हव्यं
गमयामि, संस्थितेन यज्ञेन सुस्थ्यां गच्छानी, — ति तद्य एवं वेदाहुतास्वेवास्याहुतिषु देवता
हव्यं गच्छति संस्थितेन यज्ञेन सुस्थ्यां गच्छत्यौ, — लखलाभ्यां वै दृषदा हविष्कुदेहि ॥ इति

[९] मै. १, ४, ४ । काठ. ३२, ६ । वा. १, ३१ । काण्व. १, ४९ । मा. श्रौ. ३, १ ।

[१०] तै. १, ६, ८ । काठ. ३२, ७ । वा. १, १५ । काण्व. १, २३ ।

देवा यज्ञाद्रक्षास्स्यपान्नत यदौलखला उद्वादयन्ति हृषदौ समान्ति ॥ हविष्कृदेहि ॥ इत्याह
रक्षसामपहत्या, अपः प्रणीय वाचं यच्छति, मनसा वै प्रजापतिर्यज्ञमतनु, तौलखलयोद-
दितोरध्वर्युश्च यजमानश्च वाचं यच्छतां, प्रजापतिरेव भूत्वा मनसा यज्ञं तन्वाते, न सर्वाणि
सह यज्ञायुधानि ग्रहत्यानि, मानुषं तत्र क्रियते, नैकमेकं, पितृदेवस्य तद्, द्वे द्वे सह
ग्रहृत्ये, याज्यानुवाक्ययो रूपस्यवसत्यु, भयास्तेन पशून्वरुन्धे ग्राम्याश्चाराण्याश्च,
यद्ग्राम्यस्य नाश्रति तेन ग्राम्यान्वरुन्धे, ऽथ यदारण्यस्याश्रति तैनारण्या, नयो इन्द्रियं वा
आरण्यं, मिन्द्रियमेवात्मन्धत्ते, न माषाणामश्रीयाद, यज्ञियां वै माषा, न तस्यु साय-
मश्रीयाद्यस्य प्रातर्यस्यमाणः स्याद, प्रतिजग्धेन वै देवा हव्येन वसीधोभूयमगच्छन् प्रतिजग्धेनासुराः
परामवस्ते, दप्रतिजग्धेन वा एतद्वव्येन यजमानो वसीयोभूयं गच्छति, परास्य भ्रातृव्यो
भवति, यो वै श्रद्धामन्तलभ्य यजते पापीयान् भवत्या, ऽऽपो वै श्रद्धा, न वाचा गृह्यन्ते न
यजुषा, ऽति वा एतां वाचं नैदन्त्यति वर्यं, मनस्तु नातिनेदन्ति, यद्यपो गृहीयादिसौ तद्धि
मनसा ध्याये, दिव्यं वा एतासां पात्रम्, नयैवेना अग्रहीत्, श्रद्धामालभ्य यजते, न
पापीयान् भवति ॥१०॥

४१-४४

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, प्रेधममुक्षन्ति प्र हवि, रिध्मः प्रथमं आहुतीनां, कस्माद्वयैषां
हविषां याज्यानुवाक्याः सन्ति, कस्मादिध्मस्य नैति ॥ अग्रये समिध्वमानायानुब्रूहि ॥ इति
पुरोनुवाक्या सामिधेनी, याज्योपवाको वषट्कारो, यत्र वै यज्ञस्यातिरिक्तं क्रियते तद्यजमानस्याति-
रिक्तमात्मन् जायते, यदन्ताम् वै यज्ञश्छिद्यते क्षोधुको यजमानो भवति, परिधानीयया सामि-
धेनीनामुत्तममिध्मस्य समर्थय, त्यक्षोधुको यजमानो भवति, नास्यातिरिक्तमात्मन् जायते, यो
वै प्रजापतिः सप्तदशं यज्ञेऽन्वायत्तं वैद नास्य यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रतिष्ठति ॥
ओ आवय ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ अस्तु श्रौषद् ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ यज ॥ इति द्व्यक्षरम् ॥ यं यजा-
महे ॥ इति पञ्चाक्षरं, अक्षरो वषट्कारं, एवं वै प्रजापतिः सप्तदशं यज्ञेऽन्वायत्तो, यद्यनुवा-
क्याया एति यदि याज्याया, अतश्चैदेवं नैति नास्य यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रति-
तिष्ठति, न वै तद्विद्य यदि ब्राह्मणा वा स्मोऽन्नाह्मणा वा यदि तस्य वा कषेऽस्मोऽन्यस्य
वा यस्य ब्रूमहे, यस्य हरेत्तैव ब्रुवाणो यजते तं तदिष्टमागच्छति, नैतुरमुपनमति, तत् प्रवरे
प्रवर्धमाने ब्रूयात् ॥ देवाः पितरः पितरो देवा, योऽस्मै स सन्नुजे, योऽस्मि स संक्रोमि,

शुनं स इष्टं॑ शुनं॑ शान्तं॑ शुनं॑ कृतं॑ भूयात् ॥ इति तद्य एव कश्च स संन्यजुते तं तदिष्टमाग-
च्छति, नैतुरमुपनमति ॥ यज्ञस्य॑ त्वा प्रमयाभिर्मया परिमयोन्मया परि गृह्णामि ॥ इति गायत्री वै
यज्ञस्य॑ प्रमां, त्रिष्टुभिमां, जगती परिमां, —ऽनुष्टुबुं, —नैतानि वै छन्दांसि यज्ञं॑ वहन्ति,
तैरेवैनं परिगृह्णाति ॥११॥

४५-५९

केशिनं॑ वैदारभ्यं॑ गन्धर्वाप्सरसोऽपृच्छन्, कथां यजमानो यजमानेन आतृव्येण सहेङ्कुसीं,—
त्यहं॑ वेदा, इत्यब्रवीत्, तेऽब्रुवन्, —ज्ञां तो यज्ञं॑ व्याचक्ष्वा, इति तैभ्यो यज्ञं॑ व्याचष्ट,
तेऽब्रुवन्, तैनेन॑ यजमानो यजमानाद् आतृच्यात् पापीयान्त्स्यादिति, तेऽब्रुवन्,—स्तथा वै ते
यज्ञं॑ विधास्यामो यथा यजमानो यजमानं आतृव्यमभिमविष्यसीं,—ति तस्मा आहुतीर्यज्ञं॑
व्यदधु,—स्ततः॑ केशीं षण्डिकमौद्गारिमभ्यभव,—दमि आतृव्यं॑ यज्ञेन॑ भवति य एव॑ वेद,
प्राणो वा आघारः, पूर्वार्धं॑ होतव्यो, मुखत एवास्य प्राणं दधाति, प्राणो वा आघारो,
मध्यतो होतव्यो, मध्यत एवास्य प्राणं दधात्या,—ऽऽघारं॑ भूयिष्ठमाहुतीनां जुहुयात्, प्राणो वा
आघारः, प्राणमेवास्य भूयिष्ठं करोति, सैतममाधारमाधारयेत्,—प्राणो वा आघारः,
प्राणस्य सैतत्या, ऊर्ध्वमाधारमाधारयेत् स्वर्गकामस्य, यजमानो वा आघारो, यज-
मानमेव स्वर्गं लोकं गमयति, यं द्विष्यात्तस्य न्यश्चमाधारयेत्, पापीयान् भवत्य,—भिक्रामन्ती
वा एकाहुति,—रूपकामन्त्यैका, प्रतिष्ठितैका, यामुभिक्रामं जुहोति साभिक्रामन्ती, यामुप-
क्रामं जुहोति सापक्रामन्ती, यां सुमानं त्रिष्टुन् जुहोति सा प्रतिष्ठिता, यं कामयेता,—ऽभि-
तरं॑ वंसीयाञ्छ्रैयान् तस्या,—दिति तस्याभिक्रामं जुहुयात्, तेन सोऽभितरं॑ वंसीयाञ्छ्रैयान्
भवत्य,—थ यं कामयेता,—पतरं पापीयान् तस्यादिति, तस्यापक्रामं जुहुयात्, तेन सोऽपतरं॑
पापीयान् भवत्य,—थ यं कामयेत्, न वंसीयान् तस्यान् पापीयानिति, तस्य समानं त्रिष्टुन् जुहु-
यात्,—तेन स न वंसीयान् पापीयान् भवत्य,—तवो वै भूयाजोः, सुमानं होतव्या ऋतूनां प्रति-
ष्ठित्यै, यात्रैराज्यभागस्य सौत्तरार्धं होतव्या, ततो योत्तरा सा रक्षोदेवस्या, या सोम-
स्याज्यभागस्य सा दक्षिणार्धं होतव्या, ततो या दक्षिणा सा पितृदेवस्यै,—तदा अन्तराहुती-
नां लोकः, क्लृप्ता अस्याहुतयो यथापूर्वं॑ हूयन्ते य एव॑ वेद, या धूमं जुहोति तां तमसि
जुहोति, ततो यजमानोऽरोचुको भवति, यामङ्गारेषु जुहोति सान्धाहुति,—स्ततो यजमानस्य

चक्षुः प्रमायुकं भवत्यु, — भे ज्योतिष्मति होतृश्च्ये, ऽरोचुको यजमानो भवति, नास्य चक्षुः प्रसीयते, यामत्राह्मणः प्राश्नाति सां स्कन्नाहुति, — स्तस्या वसिष्ठ एवं प्रायश्चित् ५ विदां चकार ॥ ब्रध्न पाहिं ॥ इति पुरोडाशमभिमृशेद्, भजतां भागीं, मां भागो भक्त, ब्राह्मणानामिदं हविः सोम्यानां ५ सोमपानां, नैहो ब्राह्मणस्याप्यस्ति, कुर्वतो मे मां क्षेष्ट, ददतो मे मां पदसत् ॥ इति दक्षिणीशेष्वेवं यज्ञं प्रतिष्ठापयत्यस्कन्मविश्रुब्ध, — मुतं यामत्राह्मणः प्राश्नाति सां स्यु हुतैव भवति ॥ १२ ॥

६०-६३

यस्याज्यमनुत्पूतं ५ स्कन्दति सां वै चित्रां नामाहुति, — स्ततो यजमानस्य चित्रं प्रमायुकं भवति, चित्रं देयं, सैवं तस्य प्रायश्चित्, — रथं यस्यात्पूतं ५ स्कन्दति सां वै स्कन्नां नामाहुति, — स्ततो यजमानः प्रमायुको भवति, वेरो देयः, सैवं तस्य प्रायश्चित्, — रथं यस्य पुरोडाशौ दुःशुतो भवतुस्तद्विषमदैवत्यं, यदा तद्विः संतिष्ठेताथ चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुलमिवोपहरेत्, सैवं तस्य प्रायश्चित्, — रथं यस्य पुरोडाशौ क्षायुतस्तं यज्ञं वरुणो गृह्णाति, यदा तद्विः संतिष्ठेताथ तदेवं हविर्निर्वपेद्, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्, — रथं योऽदक्षिणेन यज्ञेन यजते तं ५ यजमानं ५ विद्या, — दक्षिणेन हि वा अये ५ यज्ञेन यजते, ऽथ न वसीयान् भवती, — त्युर्वैरा समृद्धा देयात्, सैवं तस्य प्रायश्चित्, — रथं यस्य कपालं मिद्येत तत् संध्याद्, गायत्र्या त्वा शताक्षरया संध्यामि ॥ इति वाग्वै गायत्रीं शताक्षरा, वाचैवैनत् संध्यात्, — यं यस्य कपालं नश्यति तं वा इयं ५ स्वर्गोल्लोकानन्तर्दधाति, यदा तद्विः संतिष्ठेताथामये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपे, — दियं वा अग्निवैश्वानर, इमामेवं भामर्धेयेनोपासरत् स्वर्गस्य लोकस्यानन्तर्हित्या, अथ यस्याहुतिर्बहिष्परिधिं स्कन्दति सां वै जीवनडाहुति, — रमीधं ब्रूयात् ॥ एतां ५ संकृष्य जुहुधि ॥ इत्यग्निं सर्वा देवताः, सर्वाभिरेवास्य देवताभिर्हुतं भवति, पूर्णपात्रं मग्निं देयं, सैवं तस्य प्रायश्चित्, — यजमानो वै जुह्व, — श्रीतृव्य उपभु, — न प्रक्षिणतेव होतृश्च्यं, यत् प्रक्षिणीयाद्यजमानं प्रक्षिणीयाद्, व्युषतेव होतृश्च्यं, देवेष्वो वा एतां यदाहुतयो, ये द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, देवेषुभिरेवैनं ५ विपृषति, स्तृणुत एवं, पुत्रो वा आहुतयो रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृ, — न सह होतृश्च्यं, यत् सह जुहुयाद्द्रायास्य पुत्रं निषिद्ध्या,

—दुत्तरार्धपूर्वार्धं होतुश्च्यमाहुतीनामसुसृष्ट्या, अथो एवमस्य रुद्रः पशून्ननभिमानुक्तो भवति

॥१३॥ ६४-६७

आश्विष्णवमेकादशकपालं निर्वपेददर्शपूर्णमासां आलप्स्यमानो, ऽभिर्वै सर्वा देवंता विष्णूर्यज्ञो, देवंताश्चैव यज्ञं चालभ्य दर्शपूर्णमासां आलभते, जयानु त्वो जुह्वति, देवांश्च वा असुराश्चास्प-
र्धन्त, स प्रजापतिरेतान् जयानपश्यत्, तानिन्द्राय प्रायच्छत्, तैः सुस्तम्भं सुस्तम्भमसुरान-
जयत्, सस्तम्भं सुस्तम्भं भ्रातृव्यं जयति यस्यैते हुयन्ते ॥ आकृतं चाकृतिश्च ॥ इति यज्ञो वा
आकृतं, दक्षिणाकृतिः ॥ चित्तं च चित्तिश्च ॥ इति मनो वै चित्तं, वाक्चित्तिः ॥ आधीतं
चाधीतिश्च ॥ इति प्रजा वा आधीतं, पशूना आधीतिः ॥ विज्ञातं च विज्ञातिश्च ॥ इत्यग्नौ विज्ञातं,
साम विज्ञातिः ॥ भगश्च क्रतुश्च ॥ इति प्रजापतिर्वै भगो, यज्ञः क्रतुः ॥ दर्शश्च पूर्णमासश्च ॥
इति दर्शपूर्णमासा एव तद् द्वादश, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवाप्त्वावरुन्दे,
प्रजापतिः प्रायच्छज्जयानिन्द्राय वृष्ण, उग्रः पृतनासु जिष्णुः ॥ तैर्भिर्वीजं वाजयन्तो जयेम
तैर्भिर्विश्वाः पृतना अभिष्यामः ॥ इति त्रयोदशीमाहुतिं जुहुया, —दस्ति मासस्त्रयोदश, —स्तमेवैतया-
प्त्वावरुन्दे ॥ अग्ने बलदः सहा ओजः क्रममाणाय मे दा अभिश्चिस्तिकृतेऽनभिश्चस्तेन्याय ॥ अस्यां
जनतायां श्रेष्ठयाय स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, यन्तु कामयेत, चित्रमस्यां जनतायां स्यामिति,
चित्रमहं तस्यां जनतायां भवति, शबलं त्वस्यात्मन् जायते ॥१४॥ ६८-८५

अग्नये भग्निनेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, भग्युन्नादं स्यामिति, प्रजापतिर्वै भगो,
यज्ञः क्रतुः, स इमाः प्रजा भग्नेनाभिरक्षति, तस्मात् सर्वो मन्यते, मां भगोऽरिष्यति मां
भगोऽरिष्यतीति, यदग्नये भग्निने भगुमेव साक्षाद्वाप्त्वावरुन्दे, भग्युन्नादो भवत्यु, —भौ
सह दर्शपूर्णमासा आलभ्या, उक्ता अन्यः शृङ्गे सितो मुच्यते, दर्शो वा एतयोः पूर्वः पूर्णमासा
उत्तरो, ऽथ पूर्णमासं पूर्वमालभन्ते, तदयथापूर्वं क्रियते, तत् पूर्णमासमालभमानः संरस्वत्यै
चरं निर्वपेत् संरस्वते द्वादशकपाल, —ममावाऽस्या वै संरस्वती पूर्णमासः संरस्वा, —नुमा एवैनौ
यथापूर्वं कल्पयित्वा लभता, रुद्रया, क्रुधौत्येवा, —ऽथो मिथुनत्वाय ॥१५॥ ८६ [३७१]

॥ इति प्रथमकाण्डे यजमान-ब्राह्मणं नाम चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अग्न्युपस्थानम् ।

उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाश्रये । ओरिं अस्मै च शृण्वते ॥	१
अग्निर्मूर्धा दिवं ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रेतसि जिन्वति ॥	२
उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह सादयध्वै ।	
उभा दातारा इषां रुयीणामुभा वाजस्य सारये हुषे वाम् ॥	३
अयमिह ग्रथमो धायि धातुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेण्वीड्यः ।	
यमप्रवानो भृगवो विरुरुचुर्वेनेषु चित्रं विभवं विशे विशे ॥	४
अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुहे अहयः । पयः सहस्रसामृषिम् ॥	५
अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।	
तं जानन्नग्न आरोह ततो नो वर्धया रयिम् ॥	६
दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरिंश्चस्य वाजिनः ।	
सुरभिं नो मुखा कर्त् प्र ना आयूषि तारिषत् ॥	७
अग्न आयूषि पवसा आसुवोर्जमिषं च नः । ओरिं वाधस्व दुहन्ताम् ॥	८
अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥	९
अग्ने पवस्व स्वगा अस्मै वर्चः सुवीर्यम् । दधत् पौषं रयिं मयि ॥	१०
अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वया । आ देवान् वृक्षि यक्षि च ॥	११
स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवं इहावह । उप यज्ञं हविश्च नः ॥	१२

[१] मै. १, ५, ५, ५ । तै. १, ५, ५ । काठ. ६, ९ । कपि. ४, ८ । वा. ३, ११-१३; १५, १६, १४; १३, १४; १५, २०; १५, २६; २३, ६; १२, ५२; १५, ५६; २३, ३२; १९, ३८; ३५, १६; २६, ९; ८, ३८; १७, ८-९ । काण्व. ३, १७-१९, २१, २२, २०; १६, ४१, ४७; ३२, ६; २५, ३४; ८, १९; २१, ४०; २९, ३७; ३५, ४८; २८, १२; २९, ३८-३९; ८, २०; १८, १० । सा. श्रौ. १, ६, २ । [उपप्रयन्तो अध्वरं० ऋ. १, ७४, १; साम. १३७९ । अग्निर्मूर्धा दिवः० ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७; १५३२ । उभा वामिन्द्राग्नी० ऋ. ६, ६०, १३ । अयं ते योनिर्ऋत्वियो० ऋ. ३, २९, १०; अथर्व. ३, २०, १ । अयमिह ग्रथमो० ऋ. ४, ७, १ । अस्य प्रत्नामनु० ऋ. ९, ५४, १ । सा. ७५५ । दधिक्राव्णो० ऋ. ४, ३९, ६; १०, १८६, १; अथर्व. ४, १०, ६; २०, १३७, ३; सा. ३५८ । प्र ना (ण) आयूषि तारिषत्० ऋ. १, २५, १२; अथर्व. १२, २, १३; १४, २, ६७; १९, ३४, ४; सा. १८४, १८४० । अग्न आयूषि पवसं० ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७, १४६४; १५१८ । अग्निर्ऋषिः पवमानः० ऋ. ९, ६६, २०; सा. १५१९ । अग्ने पवस्व स्वगा० ऋ. ९, ६६, २१ । अग्ने पावक० ऋ. ५, २६, १; सा. १५२१ । स नः पावक० ऋ. १, १२, १० । अग्निः शुचिब्रततमः० ऋ. ८, ४४, २१ । उदग्ने शुचयस्तव० ऋ. ८, ४४, १७; सा. १५३४ । शुक्रा आजन्त ईरते० अथर्व. १३, २, १ ।

अग्निः शुचिब्रततमः शुचिर्विश्वः शुचिः कविः । शुची रोचता आहुतः ॥ १३

उदग्ने शुच्यस्तव शुक्रां भ्राजन्त ईरते । तव ज्योतींश्च्यवैयः ॥ १४

अग्नीषोमा इमं सु मे शृणुतं वृषणा हवम् । प्रति सूक्तानि हर्यतं भवतं दाशुषे मयः ॥ १५

अग्निस्तिग्मस्तिग्मतेजाः प्रति रक्षो देह्यतु संहृतामरातिम् । अपाघशंसं नुदताम् ॥ १६

अग्ने सपत्नसाह सपत्नान् मे सहस्व । मा मा तृतीर्षन्तारीत् ॥ १७

त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि, स मांमायुषा वर्चसा सृज, स त्वमग्ने सूर्यस्य ज्योतिषां गथाः ॥ १८

समृषीणां स्तुतेन स प्रियेण धाम्ना सपहमायुषा सं वर्चसा स गृजया सं रायस्पोषेण गमीय ॥ १९

इन्द्रानास्त्वा शतं हिंसा युमन्तुः समिधीमहि ।

वयस्वन्तो वयस्कृतं सहस्वन्तः सहस्कृतम् । अग्ने सपत्नदम्भन सुवीरासो अदाभ्यम् ॥ २०

अग्नेः समिदस्य, —भिदस्य मा पाहि, सौमस्य समिदसि, परस्पां म एधि, युमंस्य समिदसि, मृत्योर्मा पाद्या, —ऽस्युर्धा अग्नेऽस्यायुर्मे धेहि, वर्चोधा अग्नेऽसि, वर्चो मे धेहि, चक्षुष्पां अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाहि, श्रोत्रपां अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाहि, तनुपां अग्नेऽसि तन्वं मे पाहि, यन्मे अग्र ऊनं तत्रन्वस्तन्मा आपृणा, —ऽग्ने यन्ते तपस्तेन तं प्रति तप यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, अग्ने यन्ते शोचिस्तेन तं प्रतिशोच यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, अग्ने यन्ते अचिस्तेन तं प्रत्यर्च यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, अग्ने यन्ते हरस्तेन तं प्रति हर यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, अग्ने यन्ते तेजस्तेन तं प्रति तितिगिध यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, अग्ने रुचां पते नमस्ते रुचं, मयि रुचं धा, —श्चित्रावसोः स्वस्ति ते पारंमुशीयां वागवसोः स्वस्ति ते पारंमुशीयां, —ऽम्भः स्था, —ऽम्भो वो भक्षीय, महः स्थ, महो वो भक्षीयो, —र्जः स्था, —र्जो वो भक्षीय, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषो वो भक्षीय ॥ रेवती रमध्वमस्मिन्वोना अस्मिन्गोश्रेष्ठे, ऽयं वो बन्धु, —रितो मापगात, बह्वीर्भवत, मा मा हासिष्ट ॥ सुहृतांसि विश्वरूपा, मोर्जा विशा गोपत्येना गृजया रायस्पोषेण ॥ मयि वो राय श्रयन्ता, सहस्रपोषो वोऽशीय ॥ २ ॥

२१-२४

उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषावस्तथियां वथम् । नमो भरन्ता एमसि ॥

२५

राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानं स्वें दमे ॥	२६
स नः पितेव सूनवैऽग्रे सूपायनो भव । सचस्वा नः स्वस्त्ये ॥	२७
अग्रे त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरुध्यः ।	
तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नायु नूनमीमहे सखिभ्यः ॥	२८
वसुरश्रिर्वसुश्रवा अष्टा नक्षि द्युर्मत्तमं रथि द्वाः ।	
स नो बोधि श्रुषीं हवमुरुष्या नो अघायतः समस्मात् ॥	२९
अभ्युस्थां विश्वाः पृतुना अरांतीस्तदग्निराह तदु सौम आह ।	
वृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूर्वा ना आधात सकृतस्यु लोके ॥	३०
ऊर्जा वः पश्याम्युर्जां मा पश्यत । रय्या वः पश्यामि रय्यां मा पश्यत ॥	३१
संपश्यामि प्रजा अहमिदप्रजसो मानवीः । सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥	३२
इडा स्थ मधुकृतः स्योनां माविशतेर्मदः । सहस्रपोषं वोऽशीय ॥	३३
भुवनमसि सहस्रपोषपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्तिवानो भूयास्मै, डासि	
व्रतभृत, त्वयि व्रतं, व्रतभृदसि ॥३॥	३४
महि त्रीणामवोऽस्तु दुर्ध्वं मित्रस्यार्यम्णः । दुराधर्षं वरुणस्य ॥	३५
नहि तेषाममां सतां नाध्वसु वारणेषु च । ईशे रिपुध्वंसः ॥	३६
ते हि पुत्रासो अदितेश्छर्दिष्यन्त्यजसम् । प्र दाशुषे वार्याणि ॥	३७
सोमानं स्वर्णं कण्वहि ब्रह्मणस्पते । कुक्षीवन्तं य औशिजः ॥	३८
यो रेवान्यो अमीवहा वसुर्वित् पुष्टिवर्धनः । स नः सिषक्तु यः शिवः ॥	३९
मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युमं चित्रश्रवस्तमम् ॥	४०
कदा च न स्तरीरसि कदा च न प्रयुलसि ॥	४१

[३] मै. १,५,१० । तै. १,५,६ । काठ. ७,१ । कपि. ५,१ । वा. ३,२२-२६ । काण्व. ३,३०-३४ । [उप त्वाग्रे दिवे० । ऋ. १,१,७; सा. १४ । राजन्तमध्वराणां० । ऋ. १,१,८ । स नः पितेव० । ऋ. १,१,९ । अग्रे त्वं नो अन्तम० । ऋ. ५,२४,१; सा. ४४८,११०७ । तं त्वा शोचिष्ठ० । ऋ. ५,२४,४; सा. ११०९ । वसुरश्रिर्वसु० । ऋ. ५,२४,३; सा. ११०८ स नो बोधि० । ऋ. ५,२४,३ ।]

[४] मै. १,५,११ । तै. १,५,६ । काठ. ७,२ । कपि. ५,२ । वा. ३,३१-३३,२८,२९,३४,३६; ११,६२; ८,२-३ । काण्व. ३,३२-४१,३६,३७, ४२,४४; ८,१-२; १२,६४ । सा. श्री. १,६,२ । [सोमानं स्वर्णं० । ऋ. १,१८,१; सा. १३९; १४६३ । यो रेवान्यो० । ऋ. १,१८,२ । महि त्रीणामवोऽस्तु० । ऋ. १०,१८५,१ । नहि तेषाममां० । ऋ. १०,१८५,२ । ते हि पुत्रासो० । ऋ. १०,१८५,३ । कदा च न स्तरीरसि० । ऋ. ८,५१,७; सा. ३०० । पति ते दूडमो० । ऋ. ४,९,८ । मित्रस्य चर्षणी० । ऋ. ३,५९,६ ।]

परि ते दूडभो रथोऽस्मिं अश्रुत विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥

४२

निश्रदोऽमि३, न्यहं तं मृयास५ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, अमिभूरस्य३, —
भ्यहं तं मृयास५ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः, प्रभूरसि, प्राहं तमति मृयास५ यो
अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ पूर्वा मा पथिपाः पातु, पूर्वा मा पशुपाः पातु, पूर्वा माधिपाः
पातु, प्राची दिगभिर्देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासादभिः सां कृळुतु, दक्षिणा दिगिन्द्रो
देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासादिन्द्रः सां कृळुतु, प्रतीची दिङ्मरुतो देवता, यो
मैतस्या दिशो अभिदासान्मरुतः सां कृळुतु, —दीची दिङ्मित्रावरुणौ देवता, यो मैतस्या दिशो
अभिदासान्मित्रावरुणौ सां कृळुतु, —ध्वी दिक् सौमो देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासात्
सौमः सां कृळुतु, धर्मो मा धर्मेणः पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा, —ऽऽयुश्च प्रायुश्च चक्षुश्च
विचक्षुश्च प्राङ् चाप्राङ् चो, —रुक् उरुक् स्य ते वाचा वयं स भर्क्तेन गमेमहमे गृहपते ॥४॥४३-४४

यस्य वा अग्निहोत्रे स्तोमो युज्यते स्वर्गमस्मै भवत्यं, —यज्ञो वा एष यत्र स्तोमो न युज्यत,
उपप्रयन्तो अध्वरं, —मितीयं वा उपोति, —रितं एवं स्तोमं युनक्त्यं, —थो इमामेव स्तोममुपयुन-
क्त्यं, —थो या एवं प्रजा भूतानामन्वतीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्त्यं, —स्य प्रतामेतु द्युत, —मि-
त्यसौ वै लोकः प्रतै, —ममृत एवं स्तोमं युनक्त्यं, —थो देवा वै प्रतै, तानेव स्तोममुपयुन-
क्त्यु, —भयत एवं स्तोमं युनक्तीतश्चासुतश्च, देवान् वा एष प्रयुज्य स्वर्गं लोकमेति, यदाहो-
पोषेभु मघवन् भूया इक्षु ता, इतीयं वा उपोति, —रस्यामेव प्रतितिष्ठत्यं, —थ यदुपवत् पदमाह
या एवं प्रजा आभविष्यन्तीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्ति, परि ते दूडभो रथा, इत्युभयत एवैतया
स्तोमं युक्तं परिगृह्णातीतश्चासुतश्च, —अग्निर्मधे, —ति स्वर्गां तैनु, दिवः कृक, —दिति स्वर्गां तैनु,
पतिः पृथिव्या अयं, —मिति मिथुना तैना, —ऽपां रैतांसि जिन्वती, —ति रैतस्वती पशव्या
सर्वसमृद्धा, गायत्र्योपास्थित, गायत्रोश्छमिर्गायत्रं छन्दाः, स्वेनैवेनं छन्दसोपास्थितो, —मा
वामिन्द्राधी आहुवध्या, इत्युभौश्छेतेौ सहा, —ऽमुं वा अयं दिवा भूते प्रविशति, तस्मादुसौ
दिवा रोचत, इमामसौ नक्तं, तस्मादयं नक्तं, यदुभा वामित्वाहोमा एवैना अहम्बद्का-
रमुपतिष्ठत, उभयोर्लोकयो रोचतेऽस्मिंश्चाग्निश्च, त्रिष्टुभोपास्थिता, —ज्यमिह प्रथमो धायि

[५] मै. १,५,१ । तै. १,५,७ । काठ. ७,४ । कपि. ५,३ । वा. ३,११-१६,३४,३६; ८,२; १५,२६; ३३,६ । काण्व. ३,
१७-२२,४२,४४; ८,१; १६,४७; ३२,६ । [उपप्रयन्तो अध्वरं । ऋ. १,७४,१; सा. १,३७९ । अग्निर्मधे
दिवः । ऋ. ८,४४,१६; सा. २७,१५३२ । उभा वामिन्द्राग्नी । ऋ. ६,६०,१३ । अयं ते योनिर्ऋ. ३,
२९,१०; अथर्व. ३,२०,१ । अयमिह प्रथमो । ऋ. ४,७,१ । अस्य प्रत्ना । ऋ. ९,५४,१; सा. ७,५५]

एष उद्धृत, —स्तं देवाः छन्दोभिः पर्वस्त्वणन्, यदुपतिष्ठते छन्दोभिरेवैनं परिस्तृणात्यु, —अयमस्मा
अक, —रक्षीषोमीयया पूर्वपक्ष उपस्थेयो, ऽरक्षीषोमीयो वै पूर्वपक्षो, ऽपरपक्षायेवैनं परिददा, —
त्यैन्द्राग्न्यापरपक्ष उपस्थेय, ऐन्द्राग्नौ वा अपरपक्षः, पूर्वपक्षायेवैनं परिददाति, सर्वो ह
वा एनं देवताः संप्रदायमनपेक्षं गोपायान्ति य एव॥ विद्वानभिमुपतिष्ठते ॥७॥ ४८

त्वमग्ने ह्ययं वर्चा असी, —ति वंसीयसे श्रेयस आशिषमाशास्ते, स मां मायुषा वर्चसा सृजे, —
त्यात्मना आशास्ते, स त्वमग्ने ह्ययस्य ज्योतिषां गुथा, इति सह श्रेते तर्हि ज्योतिषी
भवतुः, समृषीणां स्तुतेनेति, छन्दांसि वा ऋषीणां स्तुते, छन्दोभिरेवैनं समर्धयति,
सं प्रियेण धाम्ने, ज्योतिषां वा अग्नेः प्रियं धामाहुतिभिरेवैनं समर्धयति, समर्हमायुषा स
वर्चसा सं प्रजया स रायस्पोषेण गमी, —त्याशिषुमेवांशास्ता, इन्द्रानास्त्वा शतं हिमा, इति
प्रतुनाजिह्वाहति, —स्तया राज्ञन्या उपतिष्ठेत्, यदा हि राज्ञन्यः प्रतुना जयत्यथो भवत्यु, —
तागजान्या उपतिष्ठेत्, सर्वो हि प्रतुना जिगीषति, सर्वो बुभूषति, मनोवै दंज्ञ जाया
आसन्, दंशपुत्रा नवपुत्राऽष्टपुत्रा सप्तपुत्रा षट्पुत्रा पञ्चपुत्रा चतुष्पुत्रा त्रिपुत्रा द्विपुत्रैकपुत्रा,
ये नृवांसस्तानेक उपसंस्कामश्द, येऽष्टौ तान् द्वौ, ये सप्त तांस्त्रयो, ये षट् तांश्चत्वारो,
ऽथ वै पञ्चैव पञ्चासं, —स्ता इमाः पञ्च दशत इमान् पञ्च निरभजन्, यदेव किंच मनोः स्वमा-
सीत्, तस्मात् तै वै मनुमेवोपाधावन्, मना अनाथन्तु, तैभ्य एताः समिधः प्रायच्छत्, तामिधै
तै तान् निरदह, —स्ताभिरेनान् पराभावयन्, परापाप्मानं श्रातृव्यं भावयति य एव॥ विद्वानेताः
समिध आदधात्यु, —अग्नेः समिदस्य, —मिश्रस्त्या मा पाही, —त्यमिश्रस्त्या एनं पाति, सौमस्य
समिदसि, परस्पां म एधी, —ति परस्पां अस्य भवति, यमस्य समिदसि, मृत्योर्मा
पाही, —ति मृत्योरिनं पात्ये, —तद्ध स्म वा आह नारद, इदं वावाग्न्युपस्थानुमासे, —त्यमि-
श्रस्त्या एनं पाति, परस्पां अस्य भवति, मृत्योरिनं पाति ॥८॥ ४९

आयुधी अग्नेऽस्या, —ऽऽयुर्मे धेही, —त्यायुरेवास्मिन् दधाति, वर्चोषा अग्नेऽसि, वर्चो मे
धेही, —ति वर्च एवास्मिन् दधाति, चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाही, —ति चक्षुरेवास्या पाति,
श्रोत्रपा अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाही, —ति श्रोत्रमेवास्या पाति, तनुपा अग्नेऽसि, तनुं मे पाही, —

[८] मै. १, ५, २ । तै. १, ५, ७ । काठ. ७, ६ । कपि. ५, ५ । वा. ३, १९, १८ । काण्व. ३, २६, २७, २४, २५ ।

[९] मै. १, ५, २ । तै. १, ५, ७-८ । काठ. ७, ६-७ । कपि. ५, ५ । वा. ३, १७, १८, २०-२२ । काण्व. ३, २३, २४, २६, २७-२९ ।

ति तन्मेवास्य पाति, यन्मे अग ऊनं तश्चस्तन्मा आपूणे, —ति यदेवास्यात्मन ऊनं यत्
 प्रजाया यत् पुशूनां तदेवैतेनापूरयति, तदाप्याययत्यं, —ये यत् ते तपा, इत्येतां वा अयेस्तन्वो
 ज्योतिष्मती, —रेतद् स्म वा आहारुण औष्वेक्षि, —यान् वसीयसुः श्रेयस आत्मनो आतृव्यानभि-
 प्राजानीमाभिष्टानयेस्तनृभिर्ज्योतिष्मतीभिः पराभावयामे, —ति परा पाप्मानं आतृव्यं भावयति यं
 एवं विद्वानग्निमुपतिष्ठते, ऽग्रे रुचां पते नमस्ते रुचं, मयि रुचं धा, इति शान्तमेवं रुचमा-
 त्मन धत्ते, तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति, चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीये, —ति रात्रिवै चित्रावसु,
 —रहुरवीगवसु, —रगिवै रात्रि, —रसा आदित्योऽह, —रेते वै भज्जे, ते ईद्रे, त्रिराह, त्रिषत्या हि
 देवा, रौचते ह वा अस्य यज्ञो वा ब्रह्म वा यं एवं वेदा, —ऽम्मः स्थो, —ऽम्भो वो भक्षीये, —
 त्यम्भो रेहेता, महः स्थ, महो वो भक्षीये, —ति महो रेहेता, ऊर्जः स्थो, —र्जः वो भक्षीये,
 —त्यूर्जो रेहेता, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषः वो भक्षीये, —ति रायस्पोषो रेहेता, रेवृती
 रमध्वमस्मिन् योता अस्मिन् गोष्ठे, इति स्वं एवंना योनौ स्वं गोष्ठे संश्लेषयत्यं, —यं वो
 बन्धु, —रितो मापगात, बह्वीर्भवत, मा मा हासिष्ठे, —त्याशिषुमेवाशास्ते, वत्समालभते,
 वत्सन्तिकान्ता हि पशव, एवं वै सहस्रपोषस्येष्टे, पुष्यति सहस्रं, न सहस्रादवपद्यते यं
 एवं वेद, संहितासि विश्वं, —रूपेति रूपेण रूपेण रेहेषां संहिता, रूपैरेवैनां संसर्ध-
 यति, नामासामग्रही, —न्मित्रमाभिरकृतो, —ते हि यदा मित्रस्य नाम गृह्णाति मित्रमेवैतेन
 कुरुते ॥९॥

५०

सप्त वै बन्धुमतीरिष्टका अग्नौ चित्या उपधीयन्ते, तां वै तां अमुष्मा एवं लोकाय, सप्त
 ग्राम्या इष्टका, —स्ता अत्रोपधेया, गौश्चाश्वश्चाश्वतरंश्च गर्दभोऽजा चाविश्वं पुक्षुषो, यद्गामाल-
 भुते गवैव चिता भुवन्त्यं, —थो आलब्ध एवोपधीयन्ते, पराङ् वा एषं छन्दोभिः स्वी लोक-
 मेत्यन्यदन्यच्छन्दः समारोह, —मुपत्वाग्ने दिवै दिवा, इति यदेतं गायत्रेण तृचैतोपतिष्ठत,
 इयं वै गायत्र, —यस्यामेव प्रतितिष्ठत्यं, —ये त्वं नो अन्तुमा, इत्येतां वा अग्रेस्तृयोः त्रियां
 तनूर्वृक्षध्या, तमेव त्रैति, नैनमभिदासन्स्तृणुते, चतसृभिर्द्विपदाभिरुपतिष्ठते, चतुष्पादो
 वै पशवो, द्विपाद् यजमानो, गृहां गार्हपत्यो, गृह्णु चैव पशुं च प्रतितिष्ठ, —त्यूर्जो वः
 पश्या, —म्यूर्जो मा पश्यते, —त्यूर्जेनाः पश्यत्यु, —जैनं पश्यन्ति, रय्यां वः पश्यामि, रय्यां

[१०] मै. १,५,३ । तै. १,५,८ । काठ. ७,७-८ । वा. ३,२२,२५ । काण्व. ३,३०,३३ । [उप त्वाग्ने... यमसि० ।

अ. १,१,७; सा. १४ । अग्ने त्वं नो... वरूध्यः । अ. ५,२४,१; सा. ४४८; ११०७]

मा पश्यते, —ति रय्यैनाः पश्यति, रय्यैनं पश्यन्ति ॥

५१

संप्रयामि प्रजा अहमिदप्रजसो मानवीः । सर्वं भवन्तु नो गृहे ॥

५२

इत्यैडीश्व वा इमाः प्रजा मानवीश्च, ता एवावारुद्ध, ता आद्या अकृते, —डाः स्थ मधुकृता, इतीडा रक्षेता मधुकृतः, स्योना मविशतेरमेदा, इतीरमेदा रक्षेता, भुवनमसि सहस्रपोष-
पुषी, —ति भुवन रक्षेत् सहस्रपोषपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्तिवानो भूयास्मे, —
त्याशिषुमेवाशास्ता, इडासि व्रतमृदि, —तीडा रक्षेता व्रतमृत्, त्वयि व्रत, व्रतमृदसी, —ति
व्रतमृदयेषां ॥१०॥

५३

महि त्रीणामवोऽस्त्वि, —ति प्राजापत्येन तृचैर्नोपतिष्ठते, प्राजापत्या वा इमाः प्रजा, —स्ता
एवावारुद्ध, ता आद्या अकृता, —ऽथो प्रजापतिमेवोपैति, प्रजापता एव देवतासु प्रतिपिष्ठति,
सोमान र्वरुण, —मिति ब्राह्मणस्पत्ययोपतिष्ठते, ब्रह्मणि प्रतिपिष्ठत्यं, —थो ब्रह्मवर्चसमेवावरुद्धे,
यो वै ब्रह्मणि प्रतिपिष्ठेन स्पर्धते पूर्वोऽस्मात् पद्यत, उभयीर्वी अग्निहोत्रिणि देवता आश र्सन्ते
याम्यश्च जुहोति याम्यश्च न, मित्रस्य चर्षणीवृता, इति मैत्र्योपतिष्ठत, उभयत एवैतया
मित्रमकृतेतश्चामुत्थ, कदा च न स्तरीरसी, —त्यैन्द्रीभ्यां बृहतीभ्यामुपतिष्ठत, ऐन्द्रा वै
पशव, —स्तनिवावारुद्ध, तानाद्यानकृत, परि ते दूढभो रथा, इत्यसौ वा आदित्यो दूढभो
रथ, एष वा इमा उभौ लोकौ समीयते, सर्वमेवैतया परिगृह्णाति, निद्रोऽसि, रन्यह
तं मृद्यास र्यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म, इति पाण्योवगृह्णीयाद्यदि पापीयसा स्पर्धेता, —
ऽभिभूरस्य, —रभ्यहं तं भूयास र्यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म, इति दक्षिणतः पदोऽवगृ-
ह्णीयाद्यदि सदृशेन स्पर्धेत, प्रभूरसि, प्राहं तमतिभूयास र्यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म,
इति प्रपुदेनावगृह्णीयाद्यदि श्रेयसा स्पर्धेत, सर्वानिवैनानभिभवति, सर्वानतिभवति, सर्वान-
तिक्रामति, पूर्वा मा पथिपाः पात्वि, —तीयमेव, पूर्वा मा पशुपाः पात्वि, —त्यन्तरिक्षमेव,
पूर्वा माधिपाः पात्वि, —त्यसा एवमानेव लोकानुपासर, —देभ्यो लोकैभ्य आत्मानं परिधत्तेऽहि-
सायै, प्राची दिगग्निर्देवते, —ति तनूपात्तमेव दिक्षु निधत्ते, —ऽथ येन स्पर्धते येन वा व्यभि-
चरते स एता एव देवता कृत्वा पूर्वा पराभवति, सप्त वै पुरुषे महिमान्, —स्ते वा एनेनेड्या,
—स्ते वै ते सप्तऋषय एव, प्राणा वै सप्तऋषयः, प्राणान् वा एतदीडा, ईडे ह वै स्वान्

[११] मै. १,५,४। तै. १,५,८। काठ. ७,९। वा. ३,३१,२८; ११,६२; ३,३४,३६; ८,२; ३३,२७; ६,२२, २०,
१९; ३५,१२; ३६,२३; ३८,२३। काण्व. ३,३९,३६; १२,६४; ३,४४,४२; ८,१; ३२,२७; ६,३१; २२,४;
३५,४५; ३६,२३; ३८,२३। [महि त्रीणामवो०। ऋ. १०,१८५,१। मित्रस्य चर्षणी...स्तमम्। ऋ. ३,५९,६]

प्राणान्, वृद्धं आतुव्यस्य प्राणान्, नैनमभिदासन्स्तृणुते य एव५ वेद, धर्मो मा धर्मणः
पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा, —ऽऽयुश्च प्रायुश्च चक्षुश्च विचक्षुश्च श्रोत्रं चापाङ् चौरुकं,
इत्ययं५ वा उरुकं, एष विभजति, तद्यदेष भजति तदेतस्मिन्नेव पुनराभजत्यं, —श्रे गृहपते-
ऽग्नि५ सन्निधे यजमान, एतद्वै यजमानस्य स्वं५ यदग्निं, —रेतदग्नेयं यजमान, आयतनमिव
वा एतत् क्रियते, ज्योतिषे तन्तुवे त्वे, —त्यन्तराग्नीं उपविश्य वदे, —द्यामेव पुर आशिषुमाशास्ते
यां पश्चात् तामात्मन् धृचे ॥११॥

५४

ददन्मा, इति वै दीयते, सदुदि वा एष ददाति योऽग्निहोत्रं जुहोति, यद्यत् कामयेत्
तत् तदग्निहोत्रं ययि५ याचे, —दुप हैनं तन्नमति, तदाहु, —कृच्छति वा एष देवान् य एनान्
त्सदुदि याचतीति, तस्मात् तद्दि नोपस्थेयो, यमो वा अग्नियत्, तं देवा यस्या यममपावुव५, —
स्ता५ यदपृच्छन्त्सन्निवादि, —द्यामतेति, तेऽब्रुवन्, न वा इयमिममित्थं मृष्यते, रात्री५ सृजा-
वहा, इत्यहवीं तर्हीसीन्नं रात्रि, —स्तं देवा रात्रिमसृजन्त, ततः श्वस्तनमभवत्, ततः सा तम्-
मृष्यत्, तस्मादाहु, —रहोरात्राणि वावावं मृषयन्तीति, सा वै रात्रिः सृष्टा पशून्नुभिसममिलत्,
तं देवाश्छन्दोभिरेवं पशून्न्वपश्य५, —छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त, यदुपतिष्ठते छन्दोभिर्वी
एतत् पशून्नुनपश्यति, छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयते, ५थो आहु, —वैरुणो वै स तद् रात्रिभूत्वा
पशून्ग्रसतेति, तं देवाश्छन्दोभिरेवं वरुणात् पशून् प्रामुञ्च५, —छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त यदुप-
तिष्ठते छन्दोभिर्वी एतद् वरुणात् पशून् प्रमुञ्चति छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयते, यज्ञो यज्ञो वै संसृष्टे,
५थाकस्यविदो मन्यन्ते, सोम एव संसृष्टता, इत्यग्नीषोमीयायाः पुरस्ताद्विहव्यस्य चतस्त्रा क्रचो
वदे, —दाग्न्यस्य पुरोडाशस्य द्वे याज्यानुवाक्ये कुयीं, —देतेनैव हवीं५प्यासन्नान्यमिमृशेद्,
वृ३इत्तेऽन्यस्य यज्ञं नास्यान्यो यज्ञ५ वृद्धे, संयज्ञो भवत्ययज्ञा इतरः ॥१२॥

५५

अग्नि५ वा एते चित्यं चिन्वते य आहिताग्नयो दशपूर्णमासिन, —स्तेषा५ वा अहोरात्राण्येवैष्टुका
उपधीयन्ते, यत्र पञ्च रात्रीः स५द्विता वसेत् तज्जुह्यात्, पञ्च रात्र्यः पञ्चाहानि सा दशत्
संपद्यते, तन्नैवै कर्तवा, अयत् तद्, दशस्वेव रात्रिष्वन्तम५ होत३व्यं, तथा यत् क्रियते,
न सर्वेषु युक्तेषु होत३व्य५, वास्तौ जुहुयान्ना, ५युक्तेष्व, —यत् क्रियते, सर्वाण्यन्यानि

[११] तै. १.५.९। काठ. ७.१०। कथि. ५.६।

[१२] तै. ३.४.१०। मा. श्रौ. १.६.४। [अर्मावहा... एधि नः०। ऋ. ७.५५.१। वालोप्यते प्रति... चतुष्पदे०।

ऋ. ७.५४.१]

युक्तानि स्थु, —रश्मिष्ठस्य दक्षिणो युक्तः स्यात्, सन्ध्यस्य योक्त्रं परिहृत, —मथ जुहुया, —न वास्तौ जुहोति, यत्समुत्क्रियते, तन्न वृक्ष्यं, सर्वेष्वेव युक्तेषु होतव्यं, वास्तोष्पत्यं ३ ह्येत, —न हीनमन्वाहरेयं, रुद्राय हि तद्धीयते, यद्धीनमन्वाहरेयं रुद्रं भूतमन्वाहरेयु, —यैद्यनुवाहः स्यात् पूर्वं तं प्रवहेयुरप वोद्धरेयु, —यैद्धीयेतु हीयेतैव तं, —दथ जुहुयात् ॥ ५६

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेव एधि नः ॥ ५७

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्त्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।

यत्त्वेमेहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १३ ॥ ५८

पशून्मे शस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥ अग्ने सहस्राक्ष शतमूर्धञ्शतं ते प्राणाः सहस्रमपानां, —स्त्वं साहस्रस्यु राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥ प्रजां मे नर्य पाहि, तां मे गोपायास्माकं पुनरागमां, —दग्ने गृहपते सुगृहपतिरिह त्वया गृहपतिना भूयांस, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥ ५९-६१

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायतं युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पूषैतानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६२

पशून्मे शस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमां, —दित्याहवनीयमुपतिष्ठत, आहवनीयायैव पशून् पुरिदाय प्रैत्य, —अग्ने सहस्राक्ष शतमूर्धं, —न्निति सहस्राक्षो ३ ह्येष शतमूर्धा, शतं ते प्राणाः सहस्रमपानां, इति शतं ३ ह्येतस्य प्राणाः सहस्रमपानां, —स्त्वं साहस्रस्यु राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय, —त्याशिषुमेवाशास्ते ॥ प्रजां मे नर्य पाहि, तां मे गोपायास्माकं पुनरागमां, —दिति गार्हपत्यमुपतिष्ठते, गार्हपत्यायैव प्रजां पुरिदाय प्रैत्य, —अग्ने गृहपते सुगृहपतिरिह त्वया गृहपतिना भूयांस, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, इत्यग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो, नार्तिं ३ नीतो, ऽन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं पुनरागमां, —दिति दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते, दक्षिणाग्नेय एवान्नं परिदाय प्रैति ॥ ६३-६४

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायतं युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पूषैतानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६५

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशून्ः पूषा, ऽहोरात्राभ्यां चैव मित्रावरुणाभ्यां च गृहान्पुरिदाय प्रैति ॥ अग्निं समधिहि ॥ इत्याह, भस्म त्वा उपतिष्ठते ॥ पशून्मे शस्यजुगुप, —स्तान्मे

पुनर्देहि ॥ इत्याहवनीयं पुनरेत्योपतिष्ठत, आहवनीयेनैव पशून्गुप्तानात्मन् धत्ते ॥ अग्रे सहस्राक्ष
शतमूर्धञ्शतं ते प्राणाः सहस्रमपाना, स्त्वस् साहस्रस्य राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥
प्रजां मे नर्याजुगुप, स्तां मे पुनर्देहि ॥ इति गार्हपत्यं पुनरेत्योपतिष्ठते, गार्हपत्येनैव प्रजां
गुप्तानात्मन् धत्ते ॥ अग्रे गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भयासुः, सुगृहपतिस्त्वं मया
गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्याजुगुप, स्तन्मे पुनर्देहि ॥ इति दक्षिणाग्निं पुनरेत्योपतिष्ठते,
दक्षिणाग्निनैवांन्नं गुप्तमात्मन् धत्ते ॥ ६६-७५

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् जृगुपतः युवम् ।

अविनष्टानविहृतान् पुषैरानभ्युरक्षीदास्माकं पुनरागमान् ॥

७६

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशवः पूषा, ऽहोरात्राभ्यां चैव मित्रावरुणाभ्यां च गृहान्
गुप्तानात्मन् धत्ते ॥ १४ ॥ ७७ [४४८]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्न्युपस्थानं नाम पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

आधानम् ।

प्र वो वाजा अभिष्टवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवान् जिगाति सुमयुः ॥ १

उप त्वा जुश्हो प्रसु घृताचीर्यन्तु हर्यत । अग्रे हव्या जुषस्व नः ॥ २

उदग्रे तव तद् घृतादूर्चो रोचता आहुतम् । निःसानं जुश्हो मुखे ॥ ३

प्रजा अग्रे सञ्चासयेहाशश्च पशुभिः सह । राष्ट्राण्यस्मिन् धेहि यान्यामुन्तसवितुः सर्वे ॥ ४

अयं ते योनिर्कृत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तै जानन्नम्रा अरोह ततो नो वर्धया रयिम् ॥ ५

आयं गौः पृश्निरकमीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयन्तस्वः ॥ ६

त्रिःशङ्कामा विराजति वाक् पुतपाय हूयते । व्युख्यन्महिषो दिवम् ॥ ७

अन्तश्चरत्यर्णवे अस्य प्राणादपानतः । प्रति वाः सरो अहभिः ॥ ८

[१] तै. १, ५, ३; ५, ७, ९ । काठ० ७, १२, १३ । कपि० ६, २, ४; ७, १ । तै. ब्रा. १, २, १, १३, १६; १, २, ७, १;
१, १, ४, ८ । वा. ३, ४, १४, ६, ८, ७; १३, ३४, १ (प्र. पा.); ३, ५; १९, ३८; ३५, १६ (प्र. पा.) । काण्व.
३, ४, १०, ६, ८, ७; १४, ३६, १ (प्र. पा.); ३, ५; ८, १९; २१, ४०; २९, ३७; ३५, ४८ (प्र. पा.) । मा. श्रौ.
१, ५, १-३ । [प्र वो वाजा० । ऋ. ३, २७, १] [आयं गौ० । ऋ. १०, १८९, १ । अथर्व. ६, ३१, १;
२०, ४८, ४ । सा. ६३० । त्रिःशङ्कामा० । ऋ. १०, १८९, ३ । अथर्व. ६, ३१, ३; २०, ४८, ६ । सा. ६३२ ।
अन्तश्चरत्यर्ण० । ऋ. १०, १८९, २ । अथर्व. ६, ३१, २; २०, ४८, ५ । सा. ६३१ ।]

इतो जज्ञे प्रथमं स्वाद्योनेरधि जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवैभ्यो हव्या बृहत प्रजानन् ॥

९

यो नो अग्निः पितरो हरेत्स्वन्तरमर्त्यो मर्त्य आविवेश ।

तमात्मनि परिगृहीमसीह नैदेवो अस्मानुवहायु परायत् ॥

१०

दोह्या च ते दुग्धशृङ्गोर्वी, ते ते भागधेयं प्रयच्छामि, ताभ्यां त्वादधे, धर्मः शिर, स्तं
द्वयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यत् ते शुक्र शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचा रुचमशीथाः ॥

११

मयि गृह्णाम्यहमग्रे अग्निं सह प्रजया वंचुर्सा धनेन ।

मयि भूत्रं मयि रायो दधामि मदेम शर्तहिमाः सुवीराः ॥

१२

भूर्भुवो, ऽङ्गिरसां त्वा देवानां व्रतेनादधे, ऽग्नेष्टा देवस्य व्रतेनादधा, इन्द्रस्य त्वा

मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्टा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥

१३

आच्छदि त्वा छन्दो दधे द्यौर्मह्यसि भूमिर्भूना ।

तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निर्मन्नपत्यायादधे ॥

१४

अग्रा आयूषि पवसे, ऽग्निर्मेष्टिर, अग्रे पवस्व ॥१॥

१५

या वाजिन्नग्नेः पवमाना श्रियां तनूस्तामावुह, या वाजिन्नग्नेः पावकां श्रियां तनूस्तामावुह,
या वाजिन्नग्नेः शुचिः श्रियां तनूस्तामावुह ॥

१६

यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्तसुमुद्रादुत वा पुरीषात् ।

श्येनां ते पक्षा हरिणोत बाहू उपस्तृत्यं जनिम तत् ते अर्वन् ॥

१७

ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे वृष्णे शुष्माय, सपत्नतूरसि वृत्रतूः ॥

१८

प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानग्नेरग्रे पुरो अग्निर्भवेह ।

विश्वा आशा दीद्यद्विभाहूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥

१९

[२] मै. १,६,७; २,८,१२ । तै. ४,२,८,१; ३,५,११,१; १,८,१६,१; ४,६,५,५; ४,४,११ । काठ. ७,१३-१४; ४,०,७; ३,९,१ । ऋषि. ६,३-४; ७,२ । वा. ११,८३; २९,१२; १७,६६; ३४,१५; १७,७९,८९-९१; १०,२७; २०,२; ३४,५३,५७; १३,२५; १४,६,१५,१६,२७; १५,५७ । काण्व. १२, ८४; ३१,२४; १८,६६,७९; ३३,९; १९,३-५; ११,३७; २१,९३; ३३,४१,४५; १४,२६; १५,५,१६,३१; १६,७९ । तै. वा. १,१,७,१-३ । मा. श्रौ. १,५,४-५ । [यदक्रन्दः प्रथमं । ऋ. १,१६३,१ । इडा (ला) यास्त्वा पदे० । ऋ. ३,२९,४ । समुद्रादूर्जि०...आततान (आविवेश) । ऋ. ४,५८,१-३ । निषसाद धृत० । ऋ. १,२५,१० । उत नोऽहिर्बुध्न्यः । ऋ. ६,५०,१४ । प्र नूनं ब्रह्मण० । ऋ. १,४०,५ ।]

अभ्युस्थाः विश्वाः पृतुना अरातीस्तदग्निराह तदु सोम आह ।

बृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूर्वा ना आधात सकृत्स्यु लोकं ॥

२०

ध्रुवः ३स्वरं, — क्षिरसां त्वा देवानां व्रतेनादधे, ज्येष्ठा देवस्य व्रतेनादधे, इन्द्रस्य त्वा मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्ठा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥

२१

आछदि त्वा छन्दो दधे धौर्मिह्वासि भूमिर्भूना ।

तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निमन्नपत्यायादधे ॥

२२

यत् ते शुक्र शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजस्रं तेन त्वादधे ॥

२३

इडायास्त्वा पदे वयं नामा पृथिव्या अधि ।

जातवेदो निधीमहमे हव्याय वोढवे ॥

२४

सम्राट् च स्वराट् चाग्ने ये ते त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जं यछ, विराट् च प्रभूश्चाग्ने ये ते त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जं यछ, विभूश्च परिभूश्चाग्ने ये ते त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जं यछ ॥२५

समुद्रादूर्ध्विर्धुमं उदारदृणां शुना सममृतत्वमानद् ।

धृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥

२६

वयं नाम प्रब्रवामा धृतस्यास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः ।

उप ब्रह्मा शुणवञ्चस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद्वोरै एतत् ॥

२७

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।

त्रेधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्ये आतृतान ॥

२८

ये अग्रयः समनसा औषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।

ते विराजसभिसंयन्तु सर्वा ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुस्पदे ॥

२९

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त कषयः सप्त धाम प्रियाणि ।

सप्त ऋत्विजः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त होत्रा ऋतुथा नु विद्वान् त्सप्त योनीरापृणस्व

धृतेन स्वाहा ॥ ३०

ये अग्रयो दिवो ये पृथिव्याः समगच्छन्तीषमूर्जं वंसानाः ।

ते अस्मा अग्रये द्रविणं दन्वेष्टाः प्रीता आहुतिभाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत स्वाहा ॥

निषसाद धृतव्रतो वरुणः प३स्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥

३१-३२

उत नो ऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वजं एकपातं पृथिवीं सुमुद्रं ।

स्तुतां मन्त्राः कविशस्ता अवन्तु न एनां राजन् हविषा मादयस्व ॥

३३

प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिमैन्त्रं वदन्त्युक्थ्यम् ।

यस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओंकांसि चक्रिरे ॥

३४

धर्मः शिरः, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं योर,
—कौं ज्योति, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
यो, —वीतः प्राणः, —स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
योः ॥ अविषं नः पितुं पंच ॥

३५-३६

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥

३७

ये अग्नयः समनसा ओषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।

ते विराजमभिसंयन्तु सर्वा ऊर्जं नो धत्त द्विपदे चतुष्पदे ॥ २ ॥

३८

प्रजापतिर्वी इदमग्न आसीत्, तं वीरुधोऽभ्युरोह, —असुर्यो वा एतां यदोषधयः, —स्ता अति-
तिष्ठिषिषन्नतिष्ठिषं नाशकरोत्, सोऽशोचत्, सोऽतप्यत्, ततोऽग्निरसृज्यत्, तमग्निं सृष्टं
वीरुधां तैजोऽगच्छत्, ता अशुष्यं, न ततः पुराशुष्यन्, त्सं प्रजापतिरग्निमाधत्ते, —मा एवा सुहा,
इति ता असहत्, तत् सादयै वावैषं आधीयते, तद्यथादो वसन्ताशिशिशरेऽग्निर्वीरुधः सहत
एवं सपत्नं भ्रातृव्यमेवतिं सहते य एवं विद्वानग्निमाधत्त, एतावद्वा अस्या अनभिमतं
यावद्वैदिः परिगृहीता, तामुद्धेत्याप उपसृज्याग्निमाधत्ते, यज्ञियामेवैनां मेध्यां कृत्वाधत्ते,
ऽग्नेवी इयं सृष्टादभिमेद, —ति मा धक्ष्यतीति, यदप उपसृज्याग्निमाधत्तेऽस्या अनतिदा-
हायै, —षा वै प्रजापतेः सर्वता तर्न्येदापः, सर्वत एनं प्रजाः सर्वतः पशवोऽग्निं पुण्येन भवन्ति
य एवं विद्वानप उपसृज्याग्निमाधत्ते, यावद्वै वराहस्य चषलं तावृतीयमग्न आसीद्, यद्गुराह-
विहतमुपास्याग्निमाधत्त इमामेवं तन्नापाराड्, —स्या एनं मोत्रायामध्याधत्ते, तस्मादेषा वुराहाय
विघ्नदत्त, एषं श्वस्या मोत्रां विभर्ति, देवपाणयो वै नामासुरा आसं, —स्तं देवगवीरपा-
जं, —स्ता अन्वगछं, —स्ता अभ्याजं, —स्तासां पयोऽहीयत्, तेऽब्रुवन्, यद्वा आसां
वर्मभूतदुहास्तेति, तद्गुराहो भूत्वासुरेभ्योऽग्निं देवानागच्छत्, तस्माद्वराहं मावोऽनुधावन्ति स्वं

पयो जानानां, — स्तद्यावत् प्रियमेव पशूनां द्विपदां चतुष्पदां पयस्तावत्प्रियः पशूनां द्विपदां चतुष्पदां भवति य एवं च विद्वान् ब्राह्मविहितमुपास्याग्निमाधत्ते, एतद्वा अस्यां अनुभिमतं यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनमनुभिमतंऽध्याधत्ते, रसो वा ए३णोऽस्या उदैषद्य-
द्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनं रसेऽध्याधत्ता, ऊर्गवी ए३णोऽस्या उदैषद्यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनमुज्यैध्याधत्ते, प्रजापतेर्वी एष स्तनो यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्ते प्रजापतिरेवास्मै स्तनमपिदधात्य, — न्नाद्यमस्मा अवुरुन्धे, ऽधुध्यता च स्वानां पुरःस्थाता भवति य एवं च वेदै, — तावद्वा अमुष्या इह यज्ञियं च यदूषा, यदूषानुपकीर्याग्निमाधत्तेऽमुष्या एवैनं यज्ञियंऽध्याधत्ते, न वा अनुषरिहः पशवो रेतो दधते, यदूषानुपकीर्याग्निमाधत्ते रेत एवैतदधाति, पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, एष वा अग्निर्वैश्वानरो यदुसा आदित्यः, स यदिहासीत्तस्थैतद्वस्म यत्सिकृता, यत्सिकृता उपकीर्या-
ग्निमाधत्ते स्वं एवैनं योनौ स्वं भस्मन्नाधत्ते, शिथिरो वा इयमेग्र आसीत्, तां प्रजापतिः शर्कराभिरदृहद्, यं शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते, इमामेव तद् दृहति ष्ट्र्यै, तद्वयमां प्रजापतिः शर्कराभिरदृहद्वेदमस्मिन् पशवो दृहन्ते य एवं च विद्वान्शर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते, इन्द्रो वै वृत्राय वज्रं ग्राह्यत्, तस्य या विग्रुषा आसंस्ताः शर्करा अभवन्, यं शर्करा उपकीर्या-
ग्निमाधत्ते वज्रमेव सपत्नाय प्रातृव्याय प्रहरति, यं द्विपदां तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै प्रहरति, स्तृणुत एवं, पुरीषीं, — ति वै गृहमोधिनमाहुः, पुरीषस्य खलु वा एतन्निरूपं यदाखुकिरि, — यदाखुकिरिमुपकीर्याग्निमाधत्ते पुरीषीं गृहमेधीं भवति ॥ ३ ॥ ३९

अग्निं च वै देवा विभाजं नाशकनुवन्, यत्प्राञ्चमहूरन्तर्त्तर्वः पुरोऽभवद्, यत्प्रत्यञ्चमहूरन्तर्त्तर्वः पश्चाभुवत्, तमश्चेन पूर्ववाहोदवह च स्तदश्वस्य पूर्ववाहः पूर्ववाट्त्वम्, — प्रैर्वै विभक्त्या अश्वोऽध्याधै दीयते, ऽविभक्तो वा एतस्याग्निरेनाहितो योऽश्वमग्न्याधैवे न ददात्य, — य योऽश्वमग्न्याधैवे ददाति विभक्त्यै, विभाज्यैवैनमाधत्ते, स्तोमपुरोगवा वै देवा असुरानभ्यजयन्ने, — व खलु वै स्तोमो यदश्वो, यदश्वं पुरस्तान्नयन्त्याभिजित्या, अभिजित्यैवैनमाधत्ते, प्रजापतेर्वै चक्षुर-
श्वयत्, तस्य यः श्वयथा आसीत् सोऽश्वोऽभवद्, यदश्वं पुरस्तान्नयन्ति यजमानायैव चक्षुर्दधाति, न पराङ्मुखसृज्यो, यत् पराञ्चमवसृजेद्यजमानं चक्षुर्जबाद, — न्वः स्यात्, प्रत्यवगृह्णाधैयो,

यजमानावैव चक्षुः त्र्यवग्रही, — न पदं अर्धेयो, वास्तव्यं कुर्याद्द्रोऽस्य पशून्नुभिमातुकः
 स्यात्, पार्श्वत इतो वेतो वार्धेयो, न वास्तव्यं करो, — त्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्भवति,
 गायत्री० वै देवा यज्ञमलु प्राहिण्वन्, त्सा रिक्तागल्लत्स्या अग्निस्तेजः प्रायल्लुत्, सोऽजो
 ऽभवद्, यदजमग्न्यावैये ददाति तेज एवावरुन्धे, ऽग्निं वै देवो, यज्ञमुखं वा अग्नी, — यज्ञ-
 मुखेनैव यज्ञमुखं समर्धयति, धेनुं चानङ्गाहं च ददाति, तत्सर्वं वयोऽवरुन्धे, एतद्वै
 सर्वं वयो यद्वेनुश्चानङ्गा, — शेतौ वै यज्ञस्य माता च पिता च यद्वेनुश्चानङ्गा, — श्राज्यं च
 पयश्च धेन्वाः पुरोडाशश्च चरुश्चानङ्गह, — स्तदाहुः, कामदुवा० वा एषोऽवरुन्धे योऽग्न्यावैये
 धेनुं चानङ्गाहं च ददातीति, तर्धेषां पशूनां भूयिष्ठं पुष्टिं कामयेत् तेषां दित्यौही० वयसो दद्या-
 हित्यवाहं च मुक्कुरं, तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै, वावै सोमक्रयणी, दित्यौही० वयसः
 सोमक्रयणी, यदित्यौही० वयसो ददाति वाजुमेवावरुन्धे, चारु वदति यं एवं वैदो, —
 पर्वहण्य० सर्वस्रत्रं देयं, छन्दसा० वा एतन्निरूप० यदुपर्वहण्य० सर्वस्रत्र०, यदुपर्वहण्य० सर्वस्रत्रं
 ददाति छन्दा०स्येवावरुन्धे, पशवो वै छन्दा०सि, पशून्वावरुन्धे, ऽयजित्यौ वै पुरुषो-
 ऽमेध्यं आहन्स्याजायते, पुरुषक्षीरं धयति, हिरण्यं ददात्यात्मानमेव तेन पुनीते, शतमानं
 भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, पूर्वयोर्हविषोर्द्वे त्रि०शंसमाने देये,
 उत्तरस्मि०श्चत्वारि०शंसमानं, तदेनुष्टुदग्रहीत्, तेन स उत्तरं० वंसीयाञ्च्रेयान्भवन्, — त्यज्जाते
 वै तावन्पुरुषो यावदग्निं नाधत्ते, स वै तर्धेवं जायते यद्वैधिमिमाधत्ते, क्षौमे वंसाना अग्निमा-
 दधीयातां, ते अध्वर्यवे देये, उल्वस्य वा एतन्निरूप० यत् क्षौम, — मुल्वमेवापलुम्पेत्,
 हिरण्य० सुवर्णमुपास्याग्निराधेयो, हिरण्य० वा अग्निस्तेजः, सतेजसमेवैनमाधत्ते, तन्नं
 निरस्तवै, यथानुहितं निरस्येदेवै तद्यन्निरस्येदनुध्यायी क्षौधुकः स्यात्, तन्नं निरस्तवा,
 अन्नुध्याय्यक्षोधुको भवति ॥ ४ ॥

४०

यौ वा अस्यायं मुनुश्चोऽग्निरेतमुपासीतो, — न्नमत्येतमु, — पांसिनः प्रजा० विन्दत, एतमुपा-
 सानं पशवा उपतिष्ठन्ते, यदेतमभागधेयमुत्सादेयेत् तस्मा आवृश्चेता, ऽनुध्यायी क्षौधुकः स्यात्,
 तर्धे वनस्पतय आरण्या आश्चं फलं भूयिष्ठं पच्यन्ते तस्य पूर्णस्या० यवमयश्चापयो व्रीहिर्मयश्च
 संगृह्योपास्याधेय, — स्तदेनं द्वयं भागवैयमभ्युत्सादयामकग्राम्यं चारण्यं च, तेन तस्मै नावृश्चेत्,
 ऽन्नुध्याय्यक्षोधुको भवति, यवो वै पूर्वं क्रतुमुखं पच्यत, इतः खलु वा एतं प्राञ्चमुद्वरन्ति,

तस्माद्यवमयः पश्वोपास्यो ब्रीहिमयः पुरं, — स्तवस्वैतस्येयवमयमेव तस्य पश्वोपास्येद्वीहिमयं पुरं,
 प्रजापतेर्वी एतौ स्तनौ, यज्ञमस्य देवा उपजीवन्ति वर्षं मुनुष्या, अन्नाद्यमस्मा अवुरुद्धे,
 ऽक्षुध्यतां स्वानां पुरः स्थाता भवति य एव वैदे, तद्ध स्म वा आह केशी सात्यकामिः
 केशिनं दाम्भ्यम्, — न्नादं जनताया एवमिव व्यमेतस्मा अग्न्याधेयेऽन्नमवारुध्म यथैषोऽन्नमसि,
 तदाहुः, सर्वे वावैतस्येदमन्नं, यज्ञमानं इत्वेवास्मैतदासन्नपिदधाति, तदेव वैदितोर्न
 इत्वेवै कर्तवा इति, त्रिवी इदं प्रजापतिः सत्यं व्याहरत् ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इतीदं वाव भूरिदं
 भुवोऽदः इस्व, — स्तवो ब्राह्मणं अङ्गिरसः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवोऽङ्गिरसां त्वा देवानां
 व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भुवः इस्वरि, — ति पुरो, द्विः पश्वा द्विः पुरं, — स्तद् द्वेषा यज्ञः
 सत्यं प्रत्यष्टाद् द्वेषा यज्ञपतिरं, — य यो ब्राह्मणो वैश्वानरः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवो, ऽग्नेष्टा
 देवस्य व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भुवः इस्वरि, — ति पुरो, द्विः पश्वा द्विः पुरं, — स्तद् द्वेषा
 यज्ञः सत्यं प्रत्यष्टाद् द्वेषा यज्ञपतिरं, — य राज्ञस्यस्यादध्याद्, भूर्भुवो, इन्द्रस्य त्वा मरु-
 त्वतो व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भुवः इस्वरि, — ति पुरो, द्विः पश्वा द्विः पुरं, — स्तद् द्वेषा
 यज्ञः सत्यं प्रत्यष्टाद् द्वेषा यज्ञपतिरं, — न्द्रो वै राजन्यो देवतया मारुती विद्धि, — शा खलु वै रा-
 जन्यो भद्रो भवति, विश्वमस्मा अवुरुद्धे, ऽथ वैश्यस्यादध्याद्, भूर्भुवो, मनोष्टा ग्राम-
 ण्यो व्रतेनादुधा, इति पश्वा, भुवः इस्वरि, — ति पुरो, द्विः पश्वा द्विः पुरं, — स्तद् द्वेषा
 यज्ञः सत्यं प्रत्यष्टाद् द्वेषा यज्ञपति, — ग्रीमणीथ्येन खलु वै वैश्यो भद्रो भवति, ग्रामणीथ्यमस्मा
 अवुरुद्धे, ऽग्निं वै सृष्ट उल्बमपलुम्पं नाशक्रोत्, तस्य प्रजापतिराग्रेयपावमानीभिरुल्बमपाल-
 म्पद्, यदाग्रेयपावमानीभिराश्रुथीः समिध आदधात्युल्बमेवास्यापलुम्पति, पुनात्येनं, यथा
 शिशुं माता रेंदु वत्संश्वा गौरिवमेनं रेदथ, — अग्निं वै सृष्टस्य तैजा उददीप्यत्, तदश्वत्थं प्राविशद्,
 यदाश्वत्थीः समिध आदधाति तैज एवावुरुद्धे, ऽग्निं वै सृष्टो विविचामवृक्षतिष्ठदसमिधमानः,
 स प्रजापतिरबिमेन, मां वावायं हि सिष्यतीति, तं शम्या समैन्धत्, तमशमयत्,
 तं शम्याः शुमीत्वं, यं शुमीमयोः समिध आदधाति समेनमिन्धे, शमयत्येव, स शं
 यज्ञमानाय भवति शं पशुभ्यो, देवा यत्रो जं व्यभजन्त तत् उदुम्बरा उदतिष्ठद्, यदौदुम्बरी
 समिधमादधात्युल्बमेवावुरुद्धे ॥५॥

४१

विप्रियो वा एष पशुभिराधीयत, एष हि रुद्रो यदग्निस्तद्, वाचयेद्, घर्मः शिरस्तं,
 द्यमग्निः सैप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसीति, तदेनं सैप्रियं पशुभिः पुरीषिणमकु, — यै

शुक्र शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचा रुचमशीथा, इति रुचमेवैनमजीगमदे,—ष वा अग्निर्वैश्वानरो यदुसा
आदित्यो, यदुत्तरतो हरेदेवोऽतः स्याद,—यमितो जीवन्तमेवैनं प्रदहेत्, सदक्षिणत एव हा-
र्यैः, स यदा समयाध्वं गच्छेद्य यजमानो वरं दद्यात्, तद्विराजं मध्यतो ऽधिते, विराडेवा-
स्याग्नीन्विदधते, पशवो वै विराट् पशून्वा एतन्मध्यतोऽधिते, ऽसृष्टो वा अग्निरासीद,—थ
प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता अन्धे तमुसीमाल्लोकाननुच्यनश्चन, त्पोऽशोचत्, सोऽतप्यत्,
ततोऽग्निरसृज्यत्, तमग्निं सृष्टमधोऽन्यदधात्, तं या अस्मिल्लोकं आसंस्ता अभिसमा-
वर्तन्त, तं कुल्फदग्नेमुदगृह्णात्, तं या उत्तरस्मिल्लोकं आसंस्ता अभिसमावर्तन्त, तं जानु-
दग्ने तं नाभिदग्ने तमसदग्ने तं कर्णदग्नेमुदगृह्णात्, तं या उत्तरस्मिल्लोकं आसंस्ता अभिसमा-
वर्तन्त, तं कर्णदग्ने नात्युदहो, यत्कर्णदग्नेमत्युदहोयाद्, यजमानो वर्षिष्ठः पशूनां, यज-
मानमुपरिष्ठादग्निरभ्यवददेत्, तदाहुः, कथमद्यैतं ब्रह्मणाहितं प्रच्यावयेयुः, शिथिरं वावैनु-
मेतद्वक्तुः, परैनं वपतीति, तमनिधायैवाथ जानुदग्नेमुदहोयाद्,—थ नाभिदग्नेमथासदग्ने
तद्यथैव प्रजापतिः प्रजा एभ्यो लोकैभ्योऽभिसमावर्तन्तैवमेव यजमानं पशव एभ्यो लोकैभ्योऽभि-
समावर्तन्ते य एव विद्वानग्निमाधुश्चे, अग्निना वै देवतुया विष्णुना यज्ञेन देवा असुरान्
प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजन्, यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान्वा स्यात्तस्य रथचक्रं त्रिरनुपरिवर्तयेयुस्त-
द्, यथैव देवा असुरानग्निना देवतुया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजन्नेवमेव यजमानः
सपत्नं भ्रातृव्यमग्निना देवतुया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजति य एव विद्वानग्नि-
माधुत्ते ॥६॥

४२

एष वै प्रजापती रूपेण यत् पूर्णां सुंग्, यत् पूर्णां सुचं जुहोति प्रजापतिमेवाप्नोति, सप्त
ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा, इत्येतावतीर्वी अग्नेस्तन्वः षोढां सप्त सम, यो वा अस्यैता अग्नि-
मादधानो वितर्षयति विं ह तृप्यति, ता एवास्थ तर्षयति, शमीमयीस्तिस्रः समिधा आदधाति
घृतान्वक्ता घृतस्तोभ्याभिः, संसेनमिन्धे, शर्मयत्येवं, सं शं यजमानाय भवति शं पशुभ्यो-
यै वा एषु त्रिषु लोकैर्वग्नयुस्ते समागच्छन्त्य, स्यं द्रविणमाददामहा, अति नोऽकमीद, हव्यवाद्
भुवतीति, तज्जुह्यात् ॥

४३

ये अग्रयो दिवो ये पुष्टिव्याः सुमागच्छन्तीषमूर्जं वसानाः ।

ते अस्मा अग्नये द्रविणं दुस्वेष्टाः प्रीता आहुतिमाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत ॥ ४४

स्वाहेति तद्विममेव द्रविणवन्तं कृत्वेषाः प्रीता आहुतिभाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परा-
यन्ति, तद्वाचयेद्, धर्मः शिरः, स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्मव, पुरीषमसीति, तदेन
संप्रियं पशुभिः पुरीषिणमक, —यत्ते शुक्र शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजस्रं तेन त्वादुधा, इति संतेज-
समेवैनमाधत्ते ॥

४५

इहायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।

जातवेदो निधीमह्ये हव्याय वोढवे ॥

४६

इति हव्याहुमेवैनमक, —रथैवै सृष्टस्य पशवोऽक्ष्या अवकाशाय प्रापुतन्, तसं प्रजापतिवारवन्ती-
यमसृजत्, तानवारयत्, —तर्हि खलु वा एष सृज्यते यद्वाधीयते, तद्यथैतस्मात्सृष्टात्पशवः
प्रापुतन्नेवमस्मादाहितात्पशवः प्रपतन्त्ये, —यं हि रुद्रो यदग्निः, —स्तद्य एवं विद्वान्वारवन्तीयं
गायते पशुनेव वारयते, वारवन्तीयं वै सृष्ट्वा प्रजापतिर्यि काममकामयत् तमाधोत्, तमेव
काममृधोति यजमानो यं कामं कामयमानोऽग्निमाधत्ते य एवं विद्वान्वारवन्तीयं गायते, —अग्निवै
कृत्वा द्विश्च द्वाव्य इमांल्लोकानदहत्, तं प्रजापतिवारवन्तीयं गायमानो वर्णं विश्रुत् प्रत्येत्,
तमशमयद्, यदेवांस्य कृत्वा द्विश्च द्वाव्यं तञ्जमयति य एवं विद्वान् वारवन्तीयं गायते,
तस्माद्वरणो यज्ञावचरः स्या, —न त्वेनेन जुहुयाद्, यद्वा इदं संघङ्कतं यङ्कुवद्यङ्कुविष्यद्यदिमै
अन्तरा द्यावापृथिवी तद्वामदेव्यं तदेवावरुद्धे य एवं विद्वान् वामदेव्यं गायते, ब्रह्मणो वा एष
रसो यद्यज्ञायर्जियं, यद्यज्ञायर्जियं गायते ब्रह्मण्येव रसं दधाति ॥ ७ ॥

४७

अग्निं वै सृष्टं प्रजापतिः पवमानेनाग्रा उपाधमद्, यत् पवमानाय निर्वपत्युपैवैनं तद्वमति, यत्
पावकाय पुनात्येनं, यञ् शुच्ये यदेवास्यापूतं तदेतेन पुनाति, यत् पवमानाय निर्वपति,
पशवो वै पवमानः पशूनेवावरुद्धे, यत् पावकाया, —अन्तं वै पावकं, —मन्त्रमेवावरुद्धे, यञ्
शुच्ये, पूतं एवास्मिन् रुचं दधाति, यं कामयेता, —ऽपतुरं पापीयान्त्स्यादिति, तस्यैकमेकं
हवींषि निर्वपेत्, तदेनमप्राग्रहीत्, तेन सोऽपतुरं पापीयान् भवत्यं, —य यं कामयेत्, न वसी-
यान्त्स्यान्नं पापीयानिति, तस्य सर्वाणि साकं हवींषि निर्वपेत्, तदेनं संस्मृणाद्भि, तेन
सं न वसीयान्नं पापीयान् भवत्यं, —य यं कामयेतो, —तुरं वसीयान्श्रेयान् तस्यादिति, तस्या-
ग्रये पवमानाय निरुप्याथ पावकाय च शुच्ये चोत्तरे हविषी समानवर्हिषि निर्वपेत्, तदेनमुदग्रहीत्,
तेन सं उत्तरं वसीयान् श्रेयान् भवत्यं, —य यस्य त्रिष्टुभौ वातुष्टुभौ वा जगती वा सस्याश्च्ये
स्यातामिति गायत्रं कामि, —दुर्वीकं छन्दोभ्योऽवपयेत्, तद्यस्यैस्संहायय्या एवं तस्य सस्याच्ये

कुर्याद्, गायत्रोश्च हविर्गायत्रेच्छन्दाः, स्व एवैनं योनौ स्वे छन्दसि प्रतिष्ठापयत्या, — ग्रावै-
ष्णवमेकादशकपालं निर्वपे, — द्विर्वै सर्वा देवता विष्णुयज्ञो, देवताश्चैव यज्ञे चालब्ध, वि-
ष्णवे शिपिविष्टाय त्र्युद्धौ घृतं चरुं निर्वपेद्, यद्विष्णवे, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञमेवालब्ध, यं शि-
पिविष्टं, पशवो वै शिपिविष्टं, पशुनेवावरुद्धे, यत् त्र्युद्धौ, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव
लोकानामोति, यद् घृतं, तेजो वै घृतं, तेज एवावरुद्ध, आदित्यं घृतं चरुं निर्वपेत् पशु-
कामो, धेन्वा वै घृतं पयोऽनङ्गहस्तण्डुला, — स्तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, अग्नीषोमीयं
पुरोडाशं द्वितीयमनुनिर्वपेत्, तद्भ्यो हव्यमुपागा, — नो अस्यान्य ईशे, यर्हि वा एतं पुरा ब्राह्म-
णा निर्वपुः स्तर्होषां न कश्चनैश्च, न हि वा एतमिदानीं निर्वपन्त्यं, — शेषां सर्व ईशे, यदाग्ने-
यं, — स्तेजो वा अग्नि, — स्तेज एवावरुद्धे, यत्सौम्यः, सौगो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसं
ब्रह्मवर्चसेवावरुद्धे, तश्चोऽसौ आदित्यो घृतं चरुस्तं ब्रह्मणे परिहरेयु, — स्तं चत्वारः प्राश्नीयु,
— स्तेभ्यः समानो वरो देव, — श्रुतेर्वी इदमग्ने मिथुनमौद्यतै, — कश्चैका च, द्वौ च द्वे च,
त्रयश्च तिस्रश्च, चत्वारश्च चतस्रश्च, तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै ॥८॥

४८

फलगुनीपूर्णमासे ब्राह्मणस्यादध्यात्, फलगुनीपूर्णमासो वा ऋतूनां मृत्, — मग्निर्देवतानां,
ब्राह्मणो मनुष्याणां, ग्रीष्मे राज्ञेन्यस्यादध्याद्, ग्रीष्मे वा इन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वै राज्ञे-
न्यो बुभूषन् जिघांसति, शरदि वैश्यस्यादध्या, — दक्षं वै शरं, — दक्षेन वैश्यो भूदौ भवत्यु,
— ब्राह्मणस्मा अवरुद्धे, यद्यन्यस्मिन्नुता आदधीत् यदि वा अस्मै स एक ऋतुः शिवः स्याद-
थास्मा ईतरेऽशिवा दुर्योणा भवेयु, — स्तद्यस्यैत्सेत् फलगुनीपूर्णमास एव तस्यादध्यात्, तदस्मै
सर्वं ऋतवः शिवा भवन्ति, सर्व एनमृतवो जिन्वन्ति, स चत्सरस्य वा एतदाश्च यत्
फलगुनीपूर्णमासस्यमह, — यत् फलगुनीपूर्णमासस्यमहरादध्यात् स चत्सरस्यैनमासं चपिदध्याद्,
द्वयहं वा पुरैकाहं वाधेय, — स्तद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति, नैनं स चत्सरस्यासन्नपिदधाति,
तद्यद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति द्वितीयमेव सपत्नस्य भ्रातृव्यस्येन्द्रियं पशून् क्षेत्रं वृज्जानं एति,
कृत्तिकासु ब्राह्मणस्यादध्या, — दग्धेयीः कृत्तिका, आग्नेयो ब्राह्मणः, स्व एवैनं योनौ स्वेऽहन्ना-
धत्ते, प्रजापतेर्वी एतं शिरो यत् कृत्तिका, अग्निरास्यं, शीष्णांश्चमद्यते, उन्नाद्यमस्मा अवरुद्धे,
सप्त कृत्तिकाः, सप्त शीर्षे च प्राणाः, प्राणानस्मिन् दधाति, रोहिण्यां पशुकामस्यादध्यात्,
सौमस्य वा एतन्नक्षत्रं यद्वेदोहिणी, सौमो रेतोधा, रेतोऽस्मिन् दधात्यु, — क्षा वा इयमग्ने

आसीत्, तस्यां देवा रोहिण्याः वीरुषोऽरोहयः, —स्तद्वधेमा अस्याः वीरुषो रूढा एवमस्मिन् पशवो रोहन्ति य एवः विद्वान् रोहिण्यामग्निमाधत्ते, रोहिण्याः स्वर्गकामस्यादध्याद्, रोहिण्याः वै देवाः स्वरायन्, त्वरुवैति, कालकाञ्चा वा असुरा इष्टका आचिन्वत्, दिवमा-रोक्ष्यामा, इति तानिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, स एतामिष्टकामप्युपाधत्, प्रथमा इव दिवमाक्लृमन्ता, —ऽथ स तामाबुहत्, तैऽसुराः पापीयाः सो भवन्तोऽपात्रः शन्तु, या उत्तमा आस्तां तौ युमश्वा अभवताः, येऽध्वरे त ऊर्णावामयो, यां तामिष्टकामाबुहत् सा चित्राभुवद्, यः सपत्नुवान् आतृववान् वा स्यात् स चित्रायामग्निमादधीत्, तद्यथैतस्यामाबुढायामसुराः पापीयाः सो भवन्तोऽपात्रः शन्तुवैमस्य सपत्नो आतृव्यः पापीयान्भवन्पत्रः शन्ते य एवः विद्वान्-चित्रायामग्निमाधत्ते, यः कामयेत, भग्यन्नादः स्यामिति, स पूर्वासु फल्गुनीष्वग्निमादधीत्, भगस्य वा एतदहर्धत् पूर्वाः फल्गुनी, —भग्यन्नादो भवत्य, —थ यः कामयेत, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, स उत्तरासु फल्गुनीष्वग्निमादधीत्, —ऽर्धम्णो वा एतदहर्धत्तुराः फल्गुनी, —दानमर्धमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, तासु राज्ञस्यस्यादध्याद्, दानः ३ श्लेष प्रजानासु-पजीवति, दानमर्धमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, प्रजापतेर्वी एतौ स्तनौ यत्पौर्णमासी चामावास्या च, यत्पौर्णमास्याः वामावास्यायाः वार्धिमाधत्ते प्रजापतिमेव प्रत्तं दुहे, देवा-नाः वा एतौ सदोहविर्धाने यत्पौर्णमासी चामावास्या च, यत्पौर्णमास्याः वामावास्यायाः वार्धिमाधत्ते उभे पुण्याहे उभे यज्ञिये ॥ ९ ॥

४९

न पुरा ह्यर्थस्योदेतोर्मेन्यित्वा, असुरयो विदेवा आधीयत, उद्यत्सु शस्त्रिषु मध्य, —स्तत्स-देवः सैन्द्र उभयोरहो रूप आधीयते, चतुर्विंशत्यां प्रक्रमेणाधेय, —श्रुतुर्विंशत्यश्चरा वै गाय-त्री, गायत्रमग्रेऽछन्दः, स्वे एवैनः योनौ स्वे छन्दस्याधत्ते, तद्यथैतत्सैदपरिमित एव तस्याद-ध्यात्, श्लेषु वै परिमित, —मपरिमितमेवास्मै जीवन्मवर्तुन्दे, ऽग्निर्वै सृष्टः प्रजापतेरध्वदक्रा-मत्, स प्रजापतिरभिमे दद एवासा अभूदिदमहमिति, तस्मिन्ननुनिष्कम्याजुहो, —देतहिं खलु वा एष सृज्यते यज्ञाधीयते, तदाहु, —रम्ण एवानुद्रुत्याधामिहोत्रः होतृव्यमिति, तन्नैवं कर्त्तवा, अयुतं तत् कुण्ड्याग्रायं तद्यज्ञस्य क्रियते यद्योनिः परमवरं कुर्याद, —प्रजनिष्णुः स्या, —

द्ववीं ऽप्येवं पूर्वाणि निरूप्याथ सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति तत्सायं
ज्योतिषा रेतो मध्यतो दधाति ॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॥ इति प्रातस्तत्सायं ज्योतिषा ऽ
रेतो मध्यतो हितं ॥ प्रातः प्रजनयामक, देवाश्च वा असुराश्च संयुक्ता आस, —अथेन्द्रोऽग्निमाधत्त,
तै देवा अविमधु, —रद एवासा अग्निं गोपायमानोऽग्निहोत्रं गोपायमानो भविष्यति, न ना उपै-
ष्यत्य, —मि तो जेष्यन्तीति, तेऽब्रुवन्, यदेवं त्वं किंच कुरवो यदना यजिना यद्विन्दसि तत्ते-
ऽग्निहोत्रं कुर्मो, ज्यहीति, स वा ऐत, तस्माद्राज्यन्यस्याग्निहोत्रमहोतुश्च्य, यश्चक्षुर्वैषं किंच
करोति यद्वन्ति यजिनाति यद्विन्दते यदेन ऽ विश उपतिष्ठन्ते तद्राज्यन्यस्याग्निहोत्रं होतव्य, —
राज्यन्यस्याग्निहोत्राश्च होतुश्च्य, —मिति मीमांसन्ते, यद्वत्त्वा न जुहुयाद्वि यज्ञं छिन्धा, —
ज्जीयेतु वा प्र वा मीयेत, पौर्णमासीममावास्या ऽ वा प्रति होतुश्च्य, —मथो अग्न्युपस्थानं वा
चयितुश्च्य, —स्तैत्रास्य दर्शपूर्णमासौ संतुता अविच्छिन्नौ भवतः ॥१०॥ ५०-५५

यं कामयेत, पशुमान्त्स्यादिति, यो बहुपुष्टस्तस्य गृहादग्निमाहरेयु, —यथा वा एतं सृ-
ज्यमानं पशवोऽन्वसृज्यन्तैर्वमेनमाह्निर्यमाणं पशवोऽन्वाय, —न्त्येष हि रुद्रो यदग्नि, —रथ यं कामये-
ता, —ऽन्नादः स्यादिति, तस्य अष्टादक्षिणाग्निमाहरेयु, —रेष वा अग्नीनामन्नादो, —ऽन्नकरणं अ-
ष्ट, —मन्नाद्यमस्मा अवरुन्दे, तदाहु, —यथा वृषलो निजः पुल्कुकश्चिक्षित्सेदेवं स, इति स
मथ्य एवं, स शं यजमानाय भवति शं पशुभ्यो, यः सोमेनायक्ष्यमाणोऽग्निमादधीत न पुरा
सं वत्सराद्ववीं ऽपि निर्वपेद, रुद्रोऽस्य पशून्नुभिमानुकः स्या, —देतै वै पशवो यद्वीहयश्च
यवाश्च, तेषां चतुःशरावमोदुनं पक्त्वा ब्राह्मणभ्यो जीवतण्डुलमिवोपहरेत्, तद्याभ्यो देवताभ्यो-
ऽग्निमाधत्ते यत्ताभ्यो न जुहुयात्ताभ्या आवृश्चेता, —ऽनुध्यायी क्षोधुकः स्यात्, ताभ्या आज्यस्य
होतुश्च्य, तेन ताभ्यो नावृश्चेत, —ऽनुध्याय्यक्षोषुको भवति, स वत्सुरे हवीं ऽपि निर्वपति,
तदस्य स वत्सरान्तर्हितो रुद्रः पशून् हिनस्ति, स वत्सरमग्निहोत्रमहौषीत्, तत्तपोऽविदत्, स
सर्वेण साकं ऽ स्वर्गं लोकं समाकृष्ट, त्रिवी इदं विराड् व्यकमत गार्हित्यमाहवनीयं सभ्यं,
तद्विराजमाप, —दन्नं वै विरो, —दन्नं वावैतदापन्, मध्याधिदेवने राजन्यस्य जुहुयाद्वाक्यं
क्रवा, वरुणो वै देवानां ऽ राजा, राज्यमस्मा अवरुन्दे, हिरण्यं निधाय जुहोत्य, —अग्नि-
त्येवं जुहोत्यायतनवत्य, —न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयाच्, शतमस्मा अक्षान् प्रयच्छेत्,

तान्विचिनुयाञ्, शतार्धैर्ष्वं पुरुषः शतवीर्या, आयुरेवं वीर्यमाप्नोति, गामस्य तदहः सभायां
 दिव्येषु, —स्तस्याः पुरुषि न हि ऽस्यु, —स्तां सुभासद्भ्या उपहरेत्, तया यदृह्णीयात् तद्वाह-
 णेभ्यो देयं, तत् सम्यमन्नमवरुद्धे ॥ ११ ॥

५६

यस्या राज्ञ्याः प्रातरग्निमाधास्यमानः स्यात्तां रात्रीं चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीव-
 तण्डुलमिवोपहरे, —ददित्वैव प्रजाक्रामौदनमपचत्, सौञ्जिष्टमाश्नात्, तस्या धाता चार्धमा चाजा-
 येता, सापरमपचत्, सौञ्जिष्टमाश्नात्, तस्या मित्रश्च वरुणश्चाजायेता, सापरमपचत्,
 सौञ्जिष्टमाश्नात्, तस्या अंशश्च भंगश्चाजायेता, सापरमपचत्, सैक्षतां, —ञ्जिष्टं मेऽश्नत्यां
 द्वौ द्वौ जायेते, इतो नूनं मे श्रेयः स्याद्यत् पुरस्तादग्नीयामिति, सा पुरस्तादशित्वोपाहर्त्,
 ता अन्तरेव गर्भः संन्ता अवदता, —मावमिदं भविष्यावो यदादित्या इति, तयोरादित्या निहन्ता-
 रमैछु, —स्ता अंशश्च भंगश्च निरहतां, तस्मादेतौ यज्ञेन यजन्ते, ऽंशप्राप्तौऽंशस्य
 भागधेयं, जनं भंगोऽगच्छत्, तस्मादाहु, —जेनो गन्तुश्च, —स्तत्र भंगेन संगच्छता इति, स
 वा इन्द्र ऊर्ध्वं एव प्राणमुनुदश्रयत्, मृतमितरमाण्डमेवापद्यत्, स वाव मार्ताण्डो यस्येमे मुनुष्याः
 प्रजा, सा वा अदितिरादित्यानुपाधाव, —दस्त्वेव स इदं, मा स इदं मोघं परापमदिति,
 तेऽमुव, —न्यैश्पोऽस्माकुमेव ब्रवातै, न नोऽतिमन्याता, इति स वाव विवृत्त्वानादित्यो यस्य
 मनुश्च वैवस्वतो यमश्च, मनुरेवास्मिहोके यश्मोऽमुष्मि, —नेतै वै देवयानान् पथो गोपायन्ति,
 यदादित्यास्त इयक्षमाणं प्रतिनुदन्ते, यो वा एतैभ्योऽप्रोच्याग्निमाधत्ते तमेतै स्वर्गलोकात्प्रतिनु-
 दन्ता, उञ्जिष्टमाणा वा आदित्या, यदुञ्जिष्टे विवर्तयित्वा समिध आदधाति तदादित्येभ्योऽ-
 ग्न्याधेयं प्राह, नैनं स्वर्गलोकात् प्रतिनुदन्ते, सऽवत्सरं मुत्सृजेताग्निमाधास्यमानो, नास्याग्निं
 गृहादरेषु, —नोन्यता आहरेषुः, सऽवत्सरं वृद्धा गर्भाः प्रजायन्ते, प्रजातमेनं वृद्धमाधत्ते,
 द्वादश रात्रीरुत्सृजेत्, द्वादश वै रात्रयः सऽवत्सरस्य प्रतिमा, सऽवत्सरं वृद्धा गर्भाः प्रजा-
 यन्ते, प्रजातमेनं वृद्धमाधत्ते, तिस्र उत्सृजेत्, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकाना-
 मोत्ये, —कामुत्सृजेतै, —को वै प्रजापतिः प्रजापतिमेवाप्नोति, पुरुरवा वा ऐह उर्वशीमविन्दत
 देवी, तस्या आयुरजायत्, स देवान्स्वर्गं लोकं यश्चोऽर्द्धैत्, तेऽमुव, —स्तद्वयं देवा
 इमः, शक्राय मुनुष्यो गमिष्यतीति, सोऽब्रवीद्, बहवो वै मे समाना, —स्तं मा वक्ष्यन्ति,
 किमयं देव्याः पुत्रो देवेभ्यो मातुर्भ्रात्रेभ्य आहर्षी, —दस्त्वेव मे किंचिदिति, तस्मा अग्निर्गर्जति

तश्चैवं प्रायच्छत्, ताम्रुत्सङ्गेऽवधायान्तरत्, ताम्रुत्सायाम्वादधात्, सोऽश्वत्थं आरोहोऽभवद्,
 योखा सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ ब्रह्म, भिर्वै वरुणं ब्रह्मर्चयमागच्छत्
 प्रवसन्तं, तस्य जायां संभवत्, तं पुरस्तादायन्तं प्रतिक्षाय प्रत्यङ् निर्दधत्, सोऽवेत्,
 सर्वं वा इन्द्रियं नृम्णं रेतो निर्लेप्य हरतीति, तदनुपराहाय निर्लुम्पद्, यद्रेता आसीत्सोऽश्वत्थं
 आरोहोऽभवद्, यदुत्सवं सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ हि, प्रजापतिः
 प्रजाः सृष्ट्वा विरिचानोऽमन्यत्, सोऽश्वो भूत्वा सवत्सरं अन्यद् भूम्यां शिरः प्रतिनिधायां-
 तिष्ठत्, तस्याश्वत्थो मूर्ध्नि उदभिन्त, तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वं, तस्मादेष यज्ञावचरः, प्राजा-
 पत्यो हि ॥१२॥

५७

मनुर्वै प्रजाकामोऽग्निमाधास्यमानो देवतायै देवताया अजुहोत्, ततो मित्रावरुणयोरानुहृत्या
 प्रफुल्लेदतिष्ठत्, तस्या घृतं पदोरक्षत्, सा मित्रावरुणा ऐत्, ता अन्नता, माहुत्या वै
 त्वमावयोरजनिष्ठा, मनोस्त्वै त्वमसि, तं परेहीति, सा मनुमैत्, सोऽब्रवी, दंसुरौ वा इमे
 पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, तेऽमुमग्रा आदुधताथामुमथेमं, सा पुन-
 रैत्, तामपृच्छत्, किमभ्युगच्छति, साब्रवी, दमुमेवाग्रा आधिषताथेममथेममिति, सोऽब्रवीत्,
 सकृद्वावांसुराः श्रियोऽन्तमगुः, परा तु भविष्यन्तीति, सोऽब्रवीद्, देवा वा इमे पुण्य-
 मन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, त इममग्रा आदुधताथामुमथेमं, सा पुनरैत्,
 तामपृच्छत्, किमभ्युगच्छति, साब्रवी, दिममेवाग्रा आधिषताथामुमथेममिति, सोऽब्रवीत्,
 सकृद्वाव देवाः संवेण साकं स्वर्गं लोकं समारुक्ष, श्रितः प्रदानात्तु यज्ञमुपजीविष्यन्तीति,
 यः सर्ववेदसं दास्यन्त्स्यात्स इममग्रा आदुधताथामुमथेमं, तद्यथैव देवाः संवेण साकं
 स्वर्गं लोकं समारोहन्नेवमेव यजमानः संवेण साकं स्वर्गं लोकं समारोहति य एवं विद्वानग्नि-
 माधत्ते, सोऽब्रवी, दृषुयो वा इमे पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, त
 इममग्रा आदुधताथेममथामुं, सा पुनरैत्, तामपृच्छत्, किमभ्युगच्छति, साब्रवी, दि-
 ममेवाग्रा आधिषता, येममथामुमिति, सोऽब्रवी, दहं वावाग्न्याधेयं विद्वान्कार, संवेण
 वा एषु लोकैर्धृष्यः प्रत्यष्टुरिति, प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एवं विद्वानग्निमाधत्ते,
 यदमुमाधायेममादध्यादप तदादध्याद्, यद्वामेमाधायामुमादध्यादप तदादध्यात्, तद्विममेवाधा-
 यथेममथामुं, तथा समृद्धा आधीयते, प्राचीनप्रवण आधेय, स्तथा समृद्धा आधीयते,

प्राचीनं मध्यमाद्देशादाधेय, —स्तथा समुद्रा आधीयते, या वै सा प्रफुर्व्यासीत सा गौरभवत्
सैडा सा मानवी धृतपदी मैत्रावरुणी ॥१३॥ ५८ [५०६]

॥ इति प्रथमकाण्डे आधानं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

पुनराधानम् ।

यन्त्रा कुद्रः पुरोवपु मन्युना सुमनस्तार । सुकल्पमये तत्तव पुनस्त्वोद्दीपयामसि ॥ १

यत्ते मन्युपुरोत्तस्य पृथिवीमनूदध्वसे । आदित्या विश्वे तद्देवा वसुवः पुनराभरन् ॥ २

यत्ते भामेन विचक्रान्नीशानो हृदस्पति । पुनस्तदिन्द्रश्चाग्निश्च वसुवः समचीकल्पन् ॥ ३

पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसुवः समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुधीते अग्रे ।

धृतेन त्वं तन्वुः वर्धयस्व रायस्पोषा यजमानः सचन्ताम् ॥ ४

त्रयस्त्रिंशत्तन्तुवो यः क्षितन्वत इमं क्षु यज्ञं सुधया ददन्ते ।

तैमिच्छिद्रमपिदध्मो यदेव स्वाहा यज्ञोऽप्येतु देवान् ॥ ५

मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

इमं यज्ञं सप्ततन्तुं ततै न आ देवा युन्त सुमनस्यमानाः ॥ ६

बृहस्पतिर्नो हविषा धृतेन विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

या इष्टा उषसो याश्च याऽज्यास्ताः संदधामि मनसा धृतेन ॥ ७

अग्नेऽभ्यावर्तिन्नाभिं मावर्तस्वायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण ॥ ८

अग्ने अङ्गिरः शतं ते सन्त्वावृतः सहस्रं त उपावृतः ।

अथा पोषस्य पोषेण पुनर्नो नष्टमाकृषि पुनर्नो रयिमाकृषि ॥ ९

पुनरूर्जो निवर्तस्व पुनरग्न इषायुषा । पुनर्नः प्राह्व्यहसः ॥ १०

सह रय्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्स्यया विश्वतुस्पति ॥ ११

सलिलः सलिंगः संगारस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, केतुः सुकेतुः संकेतस्ते

न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, देवजृते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्यां देवहृति

देवैर्वासुध्व, —मादित्यैभ्यः स्वाहा ॥१॥ १२

[१] मै. १, ७, ४, ५ । तै. १, ५, ३; १, ५, १०; ४, २, १, २, ३; ४, २, ३, ४ । काठ. ८, १४; ३४, १९ । कपि. ८, २ । वा. १२, ४४; ८, ६१; २, १३; १२, ७-१०, ४०, ४१ । काण्व. १२, ८५; १३, ४५; २, २९; १३, ८-११, ४१, ४२ । [यत्वा कुद्रः ० । अथर्व. १२, २, ५ । पुनस्त्वादित्या रुद्रा ० । ऋ. १०, ११६, ८; अथर्व. १२, २, ६]

अथैवं भागः पुनराधेयुः, मेतः वै भागं प्रेप्सन् व्यर्धयति, यथादधानो मन्येत, विं स्यात्
 क्रुध्यता, इत्युत्साद्य पुनरादधीत, यमेव भागं प्रेप्सन् व्यर्धयति तं प्राण्यर्धयत्येव, सर्वमे-
 वाधिये क्रियते, यत्किंच सर्वमेवाधिये भागं प्रदाय सर्वमृद्धिमृधोति, न संभाराः संभृत्या, न
 यजुः कर्तृवा, इत्याहुः, संभृतसंभारो श्लेष कृत्यजुः, स्तदाहुः, संभृत्या एवं संभाराः,
 काश्चैः यजुरिति, पुनरुत्स्यूतः वासो देयं पुनर्णवो रथः पुनरुत्स्यूतोऽनङ्गा, नेतानि वै पुनरा-
 धेयस्य रूपाणि, रूपाण्येवास्याप्त्वावरुद्धे, अग्निर्वी उत्सीदन्नप ओषधीरभ्युत्सीदति, दुर्भा वा
 आपा ओषधयो, यद्भी उपोलपा भवन्त्यञ्च एवैनमौषधीभ्योऽध्याप्त्वावरुद्धे, देवा असु-
 रैर्विजयसुपयन्तोऽग्नौ प्रियास्तन्वुः संन्यदधत्, यन्नो जयेयुरिमा अभ्युपधावेम, यद्यु जयेमेमा
 अभ्युपावतेमहीति, ता देवा जित्वान्वैलुन्, त्सर्वेषां नः सहति, शोऽग्निर्ब्रवीद्, य एवं मां
 सदेवत्य आदधाते स एताभिस्तनूभिः संभ्रवादिति, तं देवा आदधत्, त एताभिस्तनूभिः
 संभवन्, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वुः, पशुभिरेव संभवः, स्तद्य एवं विद्वान् पुनरा-
 धेयमाधत्त एताभिरेवैस्तनूभिः संभवति, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वुः, पशुभिरेव संभवति,
 मनुः पुष्टिकामा आधत्त, स इमान् पोषानपुष्यत्, तेन क्रुद्धं, त्वष्टा पशुकामा आधत्त, त
 इमे त्वाष्टाः पशवः प्राजायन्त, तेन क्रुद्धं, प्रजापतिः प्रजाकामा आधत्त, ता इमाः प्रजाः
 प्राजापत्याः प्राजायन्त, तेन क्रुद्धः, यो वै तमग्रा आधत्त स तेन वंसुना संभवत्,
 तत् पुनर्वसोः पुनर्वसुत्वं, तस्मात् पुनर्वसा आधेयः, पुनर्हि स तेन वंसुना समभूवद्, यो वै
 तमाधत्ताभ्योत्, स तस्मादनुराधास्वाधेया क्रुद्ध्या, क्रुद्धोत्येवा, सथो मिथुनत्वाय ॥२॥ १३

अग्निर्वी उत्सीदन्तसः वत्सरमभ्युत्सीदति, सप्तदश सामिधेनीः काश्चर्याः, पञ्च ऋतवो,
 द्वादश मासा, एष सः वत्सरः, सः वत्सरदेवैनमध्याप्त्वावरुद्धे, तदाहुः, पञ्चदश
 सामिधेनीः काश्चर्या न सप्तदशे, त्येतद्वै सः वत्सरस्य संक्रमणतम, मेतेनाशिष्टमाप्यते, पञ्च-
 दश सामिधेनीः, पञ्चदशार्धमासस्य राज्ञ्य, स्ताभिरेव ता आप्यन्ते, यावन्ति वै सामिधे-
 नीनामर्क्षराणि तावन्ति सः वत्सरस्याहानि, तैरेव तान्याप्यन्ते, अग्निर्वी उत्सीदन्तसः वत्सरम-
 भ्युत्सीदति, षड्वा ऋतवः सः वत्सरः, स्तस्मात् षड्विभक्तयः, सः वत्सरों वा अग्निर्वैश्वानरो,
 यत् षड्विभक्तयः सः वत्सरदेवैनमध्याप्त्वावरुद्धे, सथ यदग्निर्विहुधा विहिर्यत इमान् पोषान्

[१] तै. १,५,१-२ । काठ. ८,१५ । कपि. ८,३ । मा. श्रौ. १,६,५ ।

[३] तै. १,५,२ । काठ. ९,१ । कपि. ८,४ । मा. श्रौ. १,६,५ ।

पुणेषु, तस्मादधिरतावतीर्विभक्तरीरानशे नान्या देवता, यथ यद् दृक्षराः सतीश्वतुरक्षराः क्रियन्त, आचतुरे हि पशवो द्वन्द्वं मिथुना, ऋतवो वै प्रयाजा, अन्नमृतवो, यत् प्रयाजानन्तरियाद-
न्नमन्तरियाद्, यज्ञमुखं वै प्रयाजा, यत् प्रयाजानन्तरियाद्यज्ञमुखमन्तरियात्, तद्यस्यैतस्मैत्तस्यो-
परिष्ठात् प्रयाजानां विभक्तीः कुर्याद्, वीर्यं वै प्रयाजा, वीर्यं विभक्तयो, वीर्यादेवाधि-
वपट्करोति, ताजगृद्धिमभिक्रामति, नानाश्रेयं क्रियते, यथ कस्मात्सह विभक्तयः प्रयाजैरिति,
संवत्सरं वै प्रयाजाः परीज्यन्ते, कस्मादाश्रेयं क्रियते, तस्मान्नानाश्रेयम् ॥३॥ १४

पुनरूजीं निवर्तस्व पुनरग्र इवापुषा । पुनर्नः पाह्यं ह्रसः ॥ १५

इति पुरस्तात् प्रयाजानां जुहुयात् ॥ १६

सह रय्यां निवर्तस्वग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्स्यथा विश्वतस्परि ॥ १७

इत्युपरिष्ठादनुयाजानां जुहुया, दूजीं वा एष पशुभिर्होतृन्तस्मै होतृन्तस्मै दिति, पुनरूजीं निव-
र्तस्व, ति तदूर्जमेव पशून् पुनरुज्जुद्धे, यथो तन्निव भागितः करोत्य, यथो उभयत् एष यज्ञ-
स्याशिष ऋद्धोति, नानाश्रेयं क्रियते, यथ कस्मादाज्यभागा इज्येते इति, चक्षुषी वा एतै यज्ञस्य
यदाज्यभागौ, यदाज्यभागा अन्तरियाच्चक्षुषी यज्ञस्थान्तरियाद्, आ आयूषि पवसा, इति
सौमस्य लोके कुर्याद्, यदाश्रेयी तैनाश्रेयी, यत् प्रावमानां तैन् सौमी, नानाश्रेयं क्रियते, न
सौममन्तर्धन्त्य, त्रिर्मुषी दिवः ककुदि, ति प्रजाकामो वा पशुकामो वा सौमस्य लोके कुर्याद्,
यन्मिथुना तैन् प्रजननवती, यद्वैतस्वती तैन् सौमी, यज्ञेन वा एष व्युध्यते श्योऽग्निमुत्साद-
यते, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पञ्चकपालो यज्ञमेव पुनरालभते, ष्टाकपालः कार्यो, गायत्रो
श्चर्मिर्गायत्रैल्लन्दा, आश्रेयं वा एतत् क्रियते यत् पुनराधेयं, तस्मादष्टाकपाल, स्तब्धं सूक्ष्मं,
पञ्चकपाल एवं कार्यः, पञ्चमाद्वा अध्यूतोः षष्ठं ऋतुरभवत्, समानमेतद्यत् पञ्चमश्च ऋतुः
षष्ठश्च, यत् पञ्चकपालः संवत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुद्धे, प्रजननं वा ऋतवो, अग्निः
प्रजनयिता, यत् पञ्चकपालः प्रजननादेवैनं प्रजनयिता प्रजनयति ॥४॥ १८

वीरहा वा एष देवानां श्योऽग्निमुत्सादयते, श्रुतहायो वीरो, यदेताः श्रुताक्षराः पङ्क्तयो
भवन्ति वीरं वा वैतदेवानामवदयते, उन्वस्मै वै कमाधेयमन्यस्मै पुनराधेयं, न वै तदाधेयेन

[४] मै. १, ७, १ । तै. १, ५, २ । काठ. ९, १-३ । कपि. ८, ४-५ ।

[५] तै. १, ५, २; ४, ४ । काठ. ९, २-३ । कपि. ८, ५-६ ।

स्पृणोति यस्मै कं पुनराधेयं, पुनराधेयेन वाचं तत्स्पृणोति, जरां वै देवहितमायु, —रेतावृतीहिं
समा एति यदेताः शताक्षराः पङ्क्तयो भवन्ति, यावुदेवायुर्नीश्यं तदामोति, तत्स्पृणोति,
तदेवकन्धा, आयुषा वा एष वीर्येण व्युध्यते श्यो ऽग्निमुत्सादयता, आयुर्वीश्यं हिंरण्यं, यं-
द्धिरण्यं ददात्यायुषैवैनं वीर्येण समर्धयति, शतमानं भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,
आयुरेव वीर्यमाप्नोत्या, —दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तं व्यतृष्यन्नि, —तः प्रदा-
नाद्धि देवा यज्ञमुपजीवन्ति, तं वा एतं पुनरादधत, त आर्धुवन्ना, —दित्या वा अस्मिन्नोक्तं
क्रद्धा आदित्या अमुष्मिन्, पशवोऽस्मिन्नृतवोऽमुष्मिन्, —स्तद्य एव विद्वान् पुनराधेयमाधत्त
उभयोरेव लोकयोर्कर्मोत्थस्मिन्श्चाप्नुस्मिन्श्च, सलिलः सलिलः सगुरस्ते न आदित्या हविषो
जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, कैतः सुकैतः सकेतस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा,
देवजृते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्यां देवहृति देवेष्वामुवध्वमादित्येभ्यः स्वाहे, —त्येतैर्वै तैतं
पुनरादधत, त आर्धुवन्, —स्तद्यदेतैः पुनराधत्तेऽथ अमोत्या, —दित्या हि पुनराधेयम् ॥ ५॥

१९ [५२५]

॥ इति प्रथमकाण्डे पुनराधानं नाम सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ॥

अग्निहोत्र-ब्राह्मणम् ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत्, स वा अग्निमेवाग्ने मूर्धतोऽसृजत्, स यतोऽग्निमसृजत् तत् पर्य-
मार्दं, ततो लोहितमवाहरत्, तन्युमार्दं, तत् उदुम्बरः समभवत्, तस्मादुदुम्बरः प्राजापत्यं,—
स्तस्माच्छोहितं फलं पचयत्, सोऽस्मात् सृष्टः पराङ्मैत्रागधेयुमिष्टमानः, स तदेवं नाविन्दत्
प्रजापतिर्यदेहोप्यत्, स स्वं चक्षुरादायाजुहोत् ॥ अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति तद्वा अद-
श्चक्षुर्मन्यन्ते यदसा आदिश्यो, ऽमुं वा एतदस्मिन् जुह्वतो मन्यन्ते, सत्यं वै चक्षुः,
सत्येनाग्निहोत्रं जुहोति य एव विद्वान् जुहोति, भविष्यः सत्यं भवति य एव वैदु, कस्मै
कमग्निहोत्रं हूयता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्य, —अये वा एतद्वृत्यै गुप्त्यै हूयते, यत् सायं
जुहोति रात्र्यै तेन दाधार, यत् प्रातरह्ने तेना, —ग्रौ सर्वां यज्ञान् संस्थापयन्त्य, —थ कस्मा-

देतदेवाग्निहोत्रमुच्यता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्ति, होत्रा वै देवेभ्योऽपाक्रामन्नग्निहोत्रे भाग-
धेयुमिच्छमाना, यत् ॥ अग्निहोत्रम् ॥ इत्याह तेन होत्रा अभिजति, तेनैना भागिनीः करोत्ये,—
षा वा अग्रेऽग्रा आहुतिरह्वयत्, तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वं, सोऽस्मात् सृष्टः पराङ्मैत्राग-
धेयुमिच्छमानः, स तदेव नाविन्दत् प्रजापतिर्यदहोष्यत्, तं स्वा वागभ्यवद,—जुहुवीति,
स इत् एवोन्मृज्याजुहोत् स्वाहा ॥ इति स्वा ह्येनं वागभ्यवदत्, तत् स्वाहाकारस्य जन्म,
तस्मादग्निहोत्रे स्वाहाकारं,—स्तस्माच्छलाटे च पाणौ च लोम नास्त्यं,—तो हि स तदादायाजुहोत्,
तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टास्तमाहु,—ज्येष्ठलक्ष्मीति, प्रजापतिश्छेतदग्रे ज्येष्ठ उद-
मुष्टा,—नैनं संमिता सुकाश्या,—नैनं वा अग्रेऽग्रा आहुतिरह्वयत्, तस्या आहुत्याः पुरुषो
ऽसृज्यत, द्वितीयामजुहोत्, ततोऽश्वोऽसृज्यत, तस्मादश्व उभयादुन्न,—नन्तहितो हि
पुरुषादसृज्यत, तस्मादेनं प्रत्यञ्चं तिष्ठन्तं मन्यन्तै, अश्वो न पुरुषा, इति तृतीयामजुहोत्,
ततो गौसृज्यत, चतुर्थामजुहोत्, ततोऽविरसृज्यत, पञ्चमीमजुहोत्, ततोऽजासृज्यत,
षष्ठीमजुहोत्, ततो यवोऽसृज्यत, सप्तमीमजुहोत्, ततो व्रीहिरसृज्यत,—तै सप्त ग्राम्याः
पशवोऽसृज्यन्त, तानेवावर्नुद्धे य एव विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥ १॥

१-६

अष्टमीमजुहोत्, ततो वसन्तोऽसृज्यत, नवमीमजुहोत्, ततो ग्रीष्मोऽसृज्यत, दश-
मीमजुहोत्, ततो वर्षा असृज्यन्तै,—कादशीमजुहोत्, ततः शरदसृज्यत, द्वादशीमजुहोत्,
ततो हेमन्तोऽसृज्यतो,—अता त्रयोदश्याहुतिरासीदे,—थ शिशिरमसृज्यत, तस्मादेतद्दुतना-
मज्ञानं क्रूरं,—महुताद्धि समभुव,—दहुतादसृज्यत, तदाहु,—ब्रह्मवादिन, ऋतवः पूर्व
ऽसृज्यन्ताः पशवाः, इत्युत ऋतव उत पशवा, इति ब्रूया,—दुर्मयेऽश्वेतं सहासृज्यन्त,
स वा एनमित एव पुनः प्राविश,—देतद्वा अग्निधानं हस्तस्य यत् पाणि,—स्तस्मादेतो हस्त-
स्याग्निर्नैतमा विदहति, यदुन्यमानो हस्तौ प्रतिप्रसारय,—त्ययौ वा एतक्यञ्चनमिच्छते,
अग्निं चै पशवः प्राविशन्त्यग्निः पशून्, प्र ह वा एनं पशवो विशन्ति प्र स पशून् य एव
वेदै,—तद्दस्म वा आह नारदो,—यत्र गां शयानां निर्जानाति मृतमिनामविद्वान् मन्यते, अत्यग्निं
श्छेतै प्रविशन्त्यग्निरेतां,—स्तस्मात् सर्वानुत पशवोऽग्निमभिर्षन्ति, न श्वेतं ऋतेऽश्वे,
—यज्जातः पशून्विन्दत् तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वं, तामप्सु प्राप्तिञ्चत्, सापो न्वदहत्,

ता अग्रये वज्रोऽभवत्, —स्तस्माद्वीर्यं विप्रोक्षताभिर्गभि न प्रोक्ष्यो, यदभिप्रोक्षेद्धतेन यज्ञेन
 यजेत, तां वै प्रजापतिरन्वैच्छत्, तामप्स्वन्वविन्दत्, तामोषधीषु न्युमार्द, तस्मादोषध-
 योऽनभ्यक्ता रेभन्ता, ओषधीभ्यः पशवः, पशुभ्यो मनुश्स्या, अनभ्यक्तो ह रेभते य
 एवं वेद, तयो वसन्ताशिशिरै कक्षः स उपाधेय, एतद्वै तदग्रैः प्रियं धामि, —पां वावं
 साहुतिः श्रायत्य, —अरेवैतया प्रियं धामोपैत्य, —थो पशुमान् भवत्य, —थो आत्मानुमेवैतया
 यजमानः पुनीते, सह वा एता आस्तामग्निश्च धर्यश्च समानं योना अयुसि लोहिते, स आदित्य
 ऊर्ध्वं उदद्रवत्, तस्य रेतः परापतत्, तदग्निर्योनिनोपागृह्णात्, तदेनं व्युदहत्, तस्मा-
 दयोऽत्रुपु प्रतिधुक् क्षीरं विदहति, तस्मादेतज्जुहति, पशूनां वा एतत् पयो यद्
 व्रीहियवौ, तस्मादेतज्जुहति, नातिश्रुतं कार्श्यं, रेतः शोषयेद्, यद्विष्यन्देतोन्मादुको
 ऽस्य प्रजायामाजायेता, ऽमुष्य वा एतदादित्यस्य रेतो हूयतेऽमेध्यमशृतं, समुदन्तं होतृ-
 व्यं, तद्धि शृतं मेध्यं मिथुनं प्रजनिष्णुः ॥२॥

७

स्थाल्यां दुहत्य, —नया वा एतदुपसीदन्ति, नहीमामितो नेतः स्कन्दत्यस्कन्नत्वाया, —र्य-
 कृती भवत्यूर्ध्वैकपाला सदेवत्वाय, सा हि सदेवा, ऽसुश्यं वा एतत् पात्रं यत्कुलालकृतं
 चक्रेवृत्तं, यत्र स्कन्दत्तदपो निनुये, —दापो वै शान्ति, —रापो निष्कृति, —रापो भेषजा,
 यत्र वा एता अस्या उपर्यान्ति तत् प्रशस्ततरा ओषधयो जायन्ते वंहीयसी, —यदि दुह्यमानावभि-
 न्धादन्यया स्थाल्या निर्णिज्यु दोह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, —यद्यभिश्चितं स्कन्देद्य-
 द्युद्रास्यमानं यद्युद्रासितं यद्युन्नीयमानं यद्युन्नीतं यदि पुरः पराहत् होमाय पुनरवनीया-
 न्याभिदुह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति, —वारुणीमृचमनूच्य वारुण्या होतृव्यं, वरुणो वा
 एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदाहन्ति, निष्कृतिरेवैषा प्रायश्चित्ति, —रप्रतिषेक्यं स्यात्तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्च-
 सकामस्या, —ऽथो तुस्तूर्षमाणस्यां, —ऽथो यः कामयेत, वीरो मा आज्ञायेत, —त्यप्रतिषिक्तो वै
 धर्म, —स्तेजो ब्रह्मवर्चसं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति, स्तृणुते यं तुस्तूर्षता, आ हास्य वीरो
 जायता, आज्येन हातृव्यं यस्याप्रतिषेक्यं स्या, —देतद्वा अप्रतिषिक्तं, नेतु स्कन्नस्य प्राय-
 श्चित्तिरस्त्य, —थो न पशुमानिव भवति, पशूनां वा एतत् पयः प्रवृज्यते, शुचं पशुषु दधाति,
 तेजोऽशान्तं पश्विर्दहति, तस्मात् प्रतिषेक्यमेव स्याद्, यदङ्घ्रिः प्रतिषिञ्चैद्धरो विनयेद्,

गांदाहसनेजनेन प्रतिषिच्यं, तद्धि नापो न पय, —स्तदाहुः, स्कन्दति वा एतद्, यद्धि वा एतदौहनात् पर्याक्रियते तद्धि स्कन्धम्, —तद्धिता श्वस्या वनस्पतया, इति तदुद्धिरेव प्रतिषिच्य, —स्तोकेनैकेन न हरो विनयति, शुचं पशूनां श्रमयति, पशवो वै तेजो ब्रह्मवचसं, मिथुनं वा आपश्च पयश्च, मिथुनात् खलु वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुमिश्च प्रजायत, ओदनैन् होतश्च्य, यस्य प्रतिषेक्ष्य, स्यादे, —ष हि प्रतिषिक्तः शान्तो मेध्यो मिथुनः प्रजनिष्णुः ॥३॥

८

प्रजापतिः प्रजा असृजत, तां वै तपुसैवासृजत, स वै स वाचुमेवायुञ्जत, तपो वा एष उपैति यो वाच, यच्छति, सृष्टिः प्रजानामग्निहोत्रं, —मुभयत् एवं प्रजा असृजत इतश्चासृजतश्च, निम्नक्ते सूर्ये वाग्यन्तव्याथो दुहमानायामथो अधिश्रित, उन्नीयमान एवं यन्तश्च्य, —स्तद्व क्लृप्ततमम् ॥ उद्धवः स्य ॥ इत्येवक्षेत ॥ उद्धं प्रजया पशुभिर्भूयासम् ॥ इति प्रजायाः पशूनां सृष्ट्या, अथो अश्वेवैनद्वारयति मेध्यत्वाया, अग्निहोत्रे वै दंपती व्यभिचरेते, पूर्वं यजमानस्य लोकोऽपूरः पत्न्या, यत् प्राचीनमुद्रासयेद्यजमानः प्रमीयत, यत् मृतीचीनं पत्नी, कं धर्ममभ्युदवीवसा, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्यु, —दीचीनमेवोद्वास्थ, —मग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो, नाति नीत, —श्चतुर्लभयति, चतुष्पदस्तेन पशून्वरुन्दे, द्विजुहोति, द्विपदस्तेन, यं कामयेता, अनुज्येष्ठं प्रजया क्रधुयादिति, तस्य पूर्णमग्रा उन्नयेदथ कनीयोऽथ कनीयो, अनुज्येष्ठं प्रजया क्रधोति, तदाहुः, कनीयाऽस्य वा एष यज्ञकृतमुपैति कनीयसीं प्रजां कनीयसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान् भवति, संभितमिवाग्रा उन्नयेदथ भूयोऽथ भूयः, पूर्णमुत्तमं, यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, तदाहुः, ज्योयाऽस्य वा एष यज्ञकृतमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः पशून् भूयोऽन्नाद्यं, वंसीयान् भवत्य, —ध्रुकोऽस्य पुत्रः कुनिष्ठो भवतीति, यद्धि कामयेत, सर्वे सदृशाः स्युरिति, सर्वान् त्समावदुन्नयेत्, सर्वे ह सदृशा भवन्ति, न पश्चादुपसादये, —दपक्रान्तिः सा यज्ञस्य, यत्रैवोन्नयेत् तत्सादयेत्, प्रतरं वा यज्ञस्याभिक्रान्त्या, अनुज्यार्यिन् वा एतदपरं करोति यदपरस्मिन् स्तपन्ति पूर्वस्मिन् जुहति, समयाग्निं हरन्ति, तेनैवैनं प्रीणात्य, —थो अग्निहोत्रस्य वा एतत् पवित्रं, —मपुपोदेवैनं, —दपरस्माद्वै पूर्वं सृष्टं, तमेतावत्वरमय, —स्तस्मात् पुरोऽनुद्रुत्य जुहोति ॥ आयुमे यज्ञ ॥ इति सादयत्वा, —युरेवास्मिन् यज्ञति ॥ वचो मे यज्ञ ॥ इति सादयति, वचं एवास्मिन् यज्ञत्यो, —पुधीर्वा इमा रुद्रा

विषेणाञ्ज५, —स्ताः पशवो नालिशन्त, तं देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्, तसं प्रजापतिरब्रवीद्,
 वार्य५ वृणै, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वै, —त्यब्रुवन्, त्सोऽब्रवी, —न्मदेव३त्यैव समिदु-
 सदिदिति, तस्मात् प्राजापत्या समिद, देवेषु ह्यस्यैषा वार्यवृता, द्वे समिधौ काश्चै, द्वे ह्याहुती,
 एकैव कार्यै, —को हि प्रजापतिरे, —कधा खलु वै समिद्ध, उत बह्वीराहुतयो ह्यन्ते, ता अग्नि-
 नान्ववाकरोत्, ता अस्वदयत्, ताः पुनर्णवा अजायन्तै, —तर्हि खलु वा अग्निहोत्रिणे दर्शपूर्ण-
 मासिने सर्वा ओषधयः स्वदन्ते, यत्समिधुमादधाति सर्वा एवास्मा ओषधीः स्वध्यामकः ॥४॥

९-१७

भूधेवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतर्वेदे, —तद्वै ब्रह्मै, —तत्सत्यमे, —तद्वतं, न वा एतस्माद्वतं यज्ञो-
 ऽस्ति, तस्मादेव५ वदितव्यम् ॥ अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति गर्भिण्या वाचा गर्भं दधाति,
 मिथुनया वाचा मिथुनं प्रजनयति, यद्वाचा च जुहोति यजुषा च तन्मिथुन५, यत्तूष्णीं च
 जुहोति मनुसा च तन्मिथुन५, स्थाणुर्धै पूर्वाहुतिर, —तिहाय पूर्वामाहुतिमुत्तरा होतव्या, स्था-
 णुमेव छम्बदकुरोत्यु, —त्तराहुतिर्भ्यो होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, पशूनेव पूर्वयाहुत्या स्पृणोति
 ब्रह्मवर्चसमुत्तरया, ऽऽग्नेयीं सायममाहुति, —स्तया रेतः सिञ्चति, तद्वेतः सिक्तं रारात्र्यै गर्भं दधाति,
 तत्सौर्या प्रातः प्रजनयामकुरि, —य५ होतव्याथ परांथ पुनर्वस्तात् प्रातरवस्ताद्धि प्रजानां प्रजा-
 तिः, प्रजनन५ हि सौरी, तन्न मूर्ध्व, परापरैव होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्या, उदुङ्दु-
 दिशति ॥ अनाभो मृदं, धूर्तं नमस्ते अस्तु, रुद्रं मृदं ॥ इत्येतां वै रुद्रस्य तन्वः क्रूरा एतानि
 नामान्ये, —ताभिर्वा एष पशूञ्शमायते, ता एवास्य भागधेयेन शमयत्य, —वाचीन५ सायम-
 वृमाष्टि, तस्मात्सायमवाची प्रुष्वै, —त्यूर्ध्व दिवोन्माष्टि, तस्मादूर्ध्वा दिवैति, पराचीनमिव
 वा एतद्यदग्निहोत्र५, यत्पुरस्ताद्याजुष५ वदति धृत्या अनिर्मागय, यो वा अग्निहोत्रस्य वैश्व-
 देव५ वेदाघातुक एनं पशुपतिर्भवत्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्, प्राडासीनो जुहोति, देवा५-
 स्तैन ग्रीणाति, हुत्वोञ्जि५षति, पशूनेव यजमानायोजि५षत्यु, —दुङ्दुदिशति, रुद्रं तैनु
 निरवदयते, दक्षिणतो निमाष्ट्वीं, —षधीश्च तैनु पितृ५श्च ग्रीणाति, प्राश्नाति, मनुश्च५-
 स्तैन ग्रीणात्य, —ङ्गव्या प्राश्नाति, यदत्वाय न दुतो गमयेद्, यदतो गमयेत् सर्पा एनं घातुकाः
 स्युः, सर्पानेव शमयत्यहि५सायै ॥ पूषासि ॥ इति यजुर्वेदे, पशवो वै पूषा, पशूनेवाव-
 रुन्धे, ऽज्ञान्तो वा एषोऽप्रीतः, पुरुषमेध५ वा एष प्रतीक्षते यजमानमेव हव्य५, यद-

अग्निहोत्रहवर्णी निष्टप्रत्यक्षान्तस्तेनाग्निहोत्रहवर्णी प्रतप्य हस्तोऽवधेयो, हस्तो वा प्रतप्याग्निहो-
त्रहवण्यामवधेयः, स्तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणाति, शान्त एनं प्रीतो न हिनस्ती, तथै
पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, अथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तते,
होतृव्यं गार्हपत्याश्नं होतृव्यामि, ति मीमांसन्ते, ऽनुध्यायी वा एष रूक्षो, होत-
व्यमेव ॥ अग्रे गृहपते परिषद्य जुषस्व स्वाहा ॥ इति जुहुयात्, तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणा-
त्य, अथो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोत्य, अथ यत्पूर्वमाहुतिः हुत्वोत्तराः होष्यन्प्रतीक्षते ते-
नैवैनं शमयति, तेन प्रीणात्य, अथो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोत्य, अथ यत्पूर्वमाहुतिः
हुत्वोत्तराः होष्यन् प्रतीक्षते तेनैवैनं शमयति, तेन प्रीणात्य, अथो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं
करोत्य, अथ यदेवांस्य गृह उपह्रियते यदेनमग्निमभिंता आसीना याचन्ति तेनैवैनं शमयति,
तेन प्रीणात्य, अथो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोति ॥५॥

१८-२७

द्वे दुहन्त्यग्निहोत्राय, ज्यायान्वा एकस्या दुग्धादग्निहोत्रिणो लोको, यद् द्वे दुहन्ति ज्यायां सः
वा एतं लोकं यजमानोऽभिजयति, मनुश्च वा इदं मनायी च मिथुनेन प्राजनयताः, यत्स्थान-
र्या च दोहनेन च दुहन्ति मिथुनादेवं प्रजायते ॥ सज्जर्जातवेदो दिवा पुथिव्या जुषाणो अस्य ह-
विषो वीहि स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, वा वा अस्य जातवेदस्या तनूः क्रूरैः, तया वा एष पशून्
शमायते, तमिवांस्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत् ॥ अग्रे दुःशीर्ततनो जुषस्व
स्वाहा ॥ इति जुहुया, देवा वा अस्य शृण्वती तनूः क्रूरैः, तया वा एष पशून् शमायते, तमि-
वांस्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत् ॥ द्वादश रात्रीः सायं सायं जुहुयाद्, द्वादश
वै रात्रयः सः वत्सरोऽस्य प्रतिमा, सः वत्सरो वा अग्निवैश्वानरं, स्तमाहिताग्नयो दर्शपूर्णमासिन
इन्धते, तेषां वा कृतव एवं दारुणि, ये स्थविष्ठा अङ्गारास्ते मासा, ये क्षोदिष्ठास्ते ऽर्धमासा,
अहोरात्राणि शुक्लरा, यत्संधूमं ज्यौतिस्तद्वैश्वदेवं, यच्छोऽहितं तद्दारुणं, यत्सुवर्णं तद्गृहस्य-
त्यं, यन्त्रं लोहितं न सुवर्णं तन्मैत्रं, यदङ्गारेषु व्यवशान्तेषु लेलाय वीव भाति तदेवांनामा
स्यम, अथो अमुष्य च वा एतदादित्यस्य तेजो मन्यन्तेऽग्नेश्च, तस्मात्तर्हि होतृव्यं, यं
द्वयेवांसं पितृदधाति तद्विद्वेत्त्या, विर्वै नामैषाहुति, राविर्भूय देवमनुष्येषु गच्छति य एवं वेद,
न समिदुभिहोतवा, अप्रतिष्ठिता साहुति, नो यथा वीवावसवेदं, युता सा, तत्तथैव होत-
ृव्यं यथाग्निं व्यवेयात्, सा हि यता, सा प्रतिष्ठिता, तस्मान्महान् अग्निहोत्रस्येधमः काश्चि,

यो वै बहु दुदिवान्बृह्नीजा३नोऽग्निमुत्सादयुतेऽक्षितद्वै तस्य, तदीजानां वै सुकृतोऽमुं लोकं
 नश्नन्ति, ते वा एतं यन्नक्षत्राणि, यदाहुः,—ज्योतिरवापादि तारकावापादीति, ते वा एते
 ऽनुपद्यन्त, आप्त्वा स्थिते त इदं यथालोकं सचन्ते यदासुतः प्रच्यवन्ते, ऽथ यो बहु दुदिवान्
 बृह्नीजानोऽग्निहोत्रं जुहोति दर्शपूर्णमासौ यजते चातुर्मास्यैर्यजते बहून्ति सत्राण्युपैति तस्य वा एतद-
 क्षय्यमपरिमितं, तिरो वा ईजानाद्यज्ञो भवति, तद्वाभ्यामेवाग्निभ्यां दग्ध३व्यः, स्व॥ वा एत-
 दिष्टमन्वारोह,—त्यपरेण दग्ध३व्याः पूर्वेणा३, इति मीमांसन्त, उभौ सुमाहृत्या,—न्तराद-
 ग्ध३व्यः,—स्तद्वक्तृमतं गृह्णीयान्नक्तमग्निं,—मुसु३र्या वै रात्रि,—ज्योतिषैव तमस्तरति, दिवा ह
 वा अस्मा अस्मिन्नलोकं भवति, प्रास्मा असौ लोको भाति य एव वेद ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुर-
 स्ताद्वैतोर्वेदे,—देभ्यो वा एतल्लोकंभ्या इष्टका उपदधाति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, यत्सायं
 जुहोति सहस्रं तेन कामदुषा अवरुन्दे, यत्प्रातः सहस्रं तेन, यदस्याग्निराधीयते सहस्रं तेन,
 यमराज्यं वा अग्निष्टोमेनाभिजयति, सोमराज्यमुक्थयेन, सूर्यराज्यं षोडशिनो, स्वारा-
 ज्यमतिरात्रेण,—तानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव,—देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजुते, सर्वमे-
 तद्भवति य एव वेद, हविष्मान् वा एको, देवयाज्यैकः, सहस्रयाज्यैको, योऽग्निहोत्रं
 जुहोति स हविष्मान्, यो दर्शपूर्णमासौ यजुते स देवयाजी, यश्चातुर्मास्यैर्यजुते स सहस्रयाज्य-
 भिहोत्रं वै सर्वं यज्ञकृतवः सवान् यज्ञकृतववरुन्दे य एव विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥६॥

२८-३५

ग्रैयमेधां वै सर्वे सह ब्रह्माविदुः,—स्तेऽग्निहोत्रेण समराधयं,—स्तेषां त्रिरैकोऽजुहोद् द्विरैकः
 सकृदैकं,—स्तेषां यस्त्रिरजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवीत्, त्रेधा वा इदं,—म-
 ग्रये प्रजापतये सूर्याय,—त्यथ यो द्विरजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवीद्, द्वे-
 धा वा इदं,—मग्रये च प्रजापतये च सायं,—सूर्याय च प्रजापतये च प्रातरि,—त्यथ यः सकृ-
 दजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सोऽब्रवी,—देकधा वा इदं, प्रजापतये एवैति, ते-
 षां यो द्विरजुहोत् स आर्धोत्, तस्येतरे साजात्यमुपायन्, क्रुध्नोति य एव विद्वानग्निहोत्रं जुहोति,—
 त्सुपास्य समानाः साजात्यं यन्ति, प्रदोषमग्निहोत्रं होतु३व्यं, व्युष्टायां प्रातर्वृद्धान् गर्भान्
 प्रजनयति, तदाहुः, परा वा एतस्याग्निहोत्रं पतति यस्य प्रदोषं न जुह्वतीति, यदि मन्येत,
 क्रतुमत्यनैषमिति ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्वैतोर्वेदेत्, तेनैव सर्वं नान्तरेति ॥ द्रोषा वस्तो-

नैमः स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नान्यूनै, —द्वोतव्याश्च होतव्याश्मि, —ति मीमांसन्ते, यस्याहुतमग्निहोत्रं संयोज्यंऽभ्युदियाद्द्वोतव्यमेवा, —ऽग्रये वा एतद्धृत्यै गुप्त्यै हृतये, प्रजननं तु ह्रस्व-
दकरोति, यदि मन्वेत, ऋतुमन्यूनैषमिति ॥ भूमिवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्द्वोतावदेत, तेनैव सर्वं नान्तेरेति ॥ प्रातर्वस्तोनैमः स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नान्यूनैत, तद्यथा कारुद्वेषिणो जुहृत्येवमस्य हुतं भवति, यस्याभिमनुद्धृतं संयोज्यंऽभिमिनोच्यो ब्राह्मणो बहुविस् संद्वरेत्, सं-
वेणैवैनं ब्रह्मणोद्वरत्य, —भिहोत्रेणानुद्वेद्, भागधेयेनैवैनं प्रणयत्य, —थो भागधेयेनैवैनं संमर्धयति, वरो दक्षिणा, सर्वत एवैनं दिग्भ्यो वरेण च्यावयति, यस्मै भा अनुगता अभिमिनोच्येयस्य वा-
भ्युदियात् पुनराधेयमेव तस्य प्रायश्चित्ति, —यथा वै पथो वर्तनी एव दर्शपूर्णमासौ, यथान्तरैवमग्नि-
होत्रमेव वा अग्निहोत्रेण दर्शपूर्णमासिनं स्वर्गो लोकोऽनुभात्य, —पान्यानि हवींषि वसन्त्य, —थ कस्मादग्निहोत्रं नोपवसन्तीति, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, प्रतुतं वा एतदपरिमितमसंस्थितम्, —
आति मांसं, —संप्रस्त्रियमेति, तस्मान्नोपवसन्ति, पशुव्रतेन भवितव्यं, तूष्णीमिव पशवः संभवन्ति, ते मेध्या, यंतूष्णीं स्त्रियमुपैति मेध्यतरस्तेन भवति, हिंकृत्योपियादे, —वमिव हि पशव उपयन्ति मेध्यत्वाय, सस्थाप्याश्च सस्थाप्याश्मि, —ति मीमांसन्ते, अग्निहो-
त्रं यत्सस्थाप्येचूणमुक्तवानुद्वरेत्, सा ह्यग्निहोत्रस्य संस्थितस्तत्, —दाहु, —यदा वै जीर्यते यदा प्रुमीर्यते यदातिमाहृत्यथाग्निहोत्रं सैतिष्ठता इति, तन्न सस्थाप्य, मनुसा वा इमां प्र-
जापुतिः पर्यगृह्णादि, —यं वा अग्निहोत्रस्य वेदिरि, —यमुपयाम, ओषधयो वहिः, प्रुष्वा प्रोक्षणी, —दिशः परिधयो, यत् किंचाभ्याधीर्यते सं इभ्यो, यजमानो यूप, उन्नीयमाने स्थे-
युमे, —वमिव हि यूपः समृद्धयै, मध्यतो वा एष यज्ञः प्रतुतो यदग्निहोत्रं, तस्मादग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ सर्वं वहिष्यं ददाति, मध्यतोऽह्येतद्यज्ञस्य दीर्यते यदग्निहोत्रं, होतव्यं राजन्य-
स्याग्निहोत्राश्च होतव्याश्मि, —ति मीमांसन्त, आमादिव वा एष यद्राजन्यो, बहु वा एयोऽयज्ञियमुमेध्यं चुरत्य, —त्यूनं जिनाति ब्राह्मणं, तस्माद्राजन्यस्याग्निहोत्रमहोतव्यं, —
मृतं वै सत्यमग्निहोत्रं, ब्राह्मणं कृतं सत्यं, तस्माद्ब्राह्मणस्यैव होतव्यम, —थो ब्राह्मणा-
यैवास्याग्रतो गृह आहरेयुस्त, —दुतमेवास्याग्निहोत्रं भवत्य, —थो यं कृतमिव सत्यमिव चरेत् तस्य होतव्यमनुसैतत्यै ॥७॥

३६-४४

याग्निहोत्रायोपसृष्टा निषिद्धस्यान्नं नाद्यात् तस्मै तां दद्याद्, —वतिं वा एषां यजमानस्या-

[८] तै. २, २, ३-८; ४, २, ५, १ । वा १३, ३४-३५; ३५, १९ (च. पा.); ५, ३; १२, ६० । काण्व. १४, ३६-३७; ३५, ५२ (च. पा.); ५, ३; १३, ६१ । मा. श्रौ. ३, ३ ।

नुत्सह्य निषीदति, तयैवैनान् सह निरवदयते, गृहे तु तस्य ततः पुरो नांशीयाद्, यदशी-
यादतिमालिङ्ग, यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेदग्निना च सहाग्निहोत्रेण चोद् द्रवेद्, भागधे-
येनैवैनं प्रणयत्य, —थो भागधेयेनैवैनं समर्धयत्य, —थामिमन्त्रयेत् ॥ ४५

इत एव प्रथमं जुज्ञे अग्निरेभ्यो योनिभ्यो अग्निं जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यां बृहत प्रजानन् ॥ ४६

इत्येतै वा एतस्य योनयः, स्वैभ्य एवैनं योनिभ्योऽग्निं प्रजनयति ॥ इषै रायै रमस्व संहसे
द्युम्रायाजैऽपत्ताय ॥ इत्येतान्येवावुरुद्धे, ऽथो रमयत्येवैनम् ॥ सम्राडसि स्वराडसि,
सुषदा सीद ॥ इति सुषदेवैनं सादयति ॥ सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावताम् ॥ इत्यृक्सामै वै सारस्वता
उत्सौ, ताभ्यामेवैनं प्रावति, ताभ्यां समर्धयत्य, —अये ज्योतिष्मतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्वारुणं
युवमयं चरुं यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेत्, तमो वा एतस्य यज्ञं युवते यस्याहुतेऽग्नि-
होत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छति, यदग्नये ज्योतिष्मते ज्योतिषैवास्य यज्ञं समर्धयति, वारुणी रात्रि, —
यद्धारुणीं वरुणादेवास्याग्निं यज्ञं स्पृणोति, यस्याहुतेऽग्निहोत्रेऽपुरोऽग्निरनुगच्छेत् तत् एवं
प्राञ्चमुद् धृत्यान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयाद्, —थामिमन्त्रयेत् ॥ भवतं नः समनसौ समोकसौ संचे-
तसा अरेपसा, इति समनसा एवैनौ करोति यजमानस्याहिंसाया, एतौ वै तौ या आहुर्ब्र-
ह्मवादिनो, नैकः कुब्जिद्वौ व्याघ्रौ विव्याचै, —त्यग्नयेऽग्निमतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्ना अग्नि-
मभ्युद्धरेयु, —देवताभ्यो वा एष समदं करोति यस्याग्ना अग्निमभ्युद्धरन्ति, यदग्नयेऽग्निमते देवता
एवास्मै भूयसीर्जनयति, वसीयान् भवति ॥ ८॥ ४७-५४

अन्वग्निरुषसामग्रमकशदन्वहानि प्रथमो जातवेदाः ।

अनु सूर्यस्य पुरुषां च रमीर्ननु दान्नापृथिवीं आततन्थ ॥ ५५

इत्यग्निमन्त्रयेत् यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियाद्, —नुकशासैवैनत् पुनरवरुद्धे, तदा-
हुर, —सुं वा एष लोकं समारोहयति सह प्रजया पशुभिश्च यजमानस्य, तस्मादुत बहुरा-
हिताग्निरपशुर्भवतीति, तदुपस्थेयः ॥ इहैव क्षेम्य एधि, मां प्रहासीमीममुमामुष्यायणम् ॥
इत्यस्मिन् वावैनुमेतं लोके दाधार, सह प्रजया पशुभिश्च यजमानो वसीयान् भवति, मैत्रै

[देवेभ्यो...प्रजानन्- ऋ. १०, १३, ९; अथर्व. १२, २, ८]

[९] मा. श्रौ. ३, ३-४ । वा. ११, १७; ८, ६१; ५, १५ [अन्वग्नि (प्रत्यग्नि) रुषसा...आ (विवेश; ततान)
ततन्थ- अथर्व० ७, ८२, ४-५; १८, १, १७ । प्रत्यग्निरुषसा- (प्र. पा.) ऋ. ४, १३, १ ।

चरं निर्वपेत्सौर्यमैककपालं यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदिया, न्मित्रो वा एतस्य यज्ञं युवते यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदेति, मित्रमह, यन्मैत्रो मित्रादेवास्याधि यज्ञं स्पुणोत्य, अथ यत् सौर्योऽमुनैवास्यादित्येन पुरस्ताद्यज्ञं समर्धयति, यस्याहुतमग्निहोत्रं सूर्योऽभ्युदियादग्निं सुमाधाया वाचं यत्वा दैपती सर्वाङ्गमुपासीयतां, द्वेयोर्गोः सार्धमग्निहोत्रं जुहुयादु, मयमेवास्मै भागधेयं प्रयच्छति सायन्तनं च प्रातस्तनं च, यद्वै पुरुषस्यामयत्य-
 श्वाती३ नाश्वाती३, इति वै तमाहु, नान्नातीति, चेदाहुस्तद्वाव सोऽमृतंति, यन्वाश्वातीं न व्याहृतोऽन्वेवैनमप्रातां, तपसैन पुनरवरुन्धाते, अग्रेये व्रतपत्येऽष्टाकपालं निर्वपेदु, अग्निं देवानां व्रतपति, स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं व्रतमालम्बयति यस्याग्नि-
 रुपक्षयेद्, यत्रैवैनमनुपरागच्छेत् तत् सुमाधायान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयादे, ति वा एतदग्निर्यदु-
 पक्षायति, यत्रैवैनमनुपरागच्छति तत् एनं पुनरवरुन्दे, अग्रेये पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्या-
 ग्निरुपक्षयेद्, बहिष्पथं वा एषं एति यस्याग्निरुपक्षायत्य, अग्निं देवानां पथिकृत्, तमेव भाग-
 धेयेनोपासरत्, स एनं पन्थामपिनयत्य, नङ्गान् दक्षिणा, स हि पन्थामपिवहत्य, अग्रेये शुचये
 ऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याभ्यादाव्येन ससृज्येता, ऽशुचिन्त इव वा एषं यदभ्यादाश्च्यो, यदग्रेये
 शुचये शुचिमेवैनं मेध्यं करोत्य, अग्रेये क्षामवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याहितान्तेः सःशोऽग्निर्गृहान्
 देहेदु, अग्निं एतस्य क्षामो गृहानभ्युच्यति, स दहत्येवापुरं, यदग्रेये क्षामवते वैवास्य क्षामा
 म्रियां तनुंस्तमेवास्य भागधेयेन शमयत्य, दाहुकोऽस्यापरमग्निर्गृहान् भवति, यस्याग्निरनुग-
 छेत् तैभ्य एवावक्षाणेभ्योऽग्निमन्थितश्च्य, स्तदेनं स्वाद्योनेः प्रजनयति, यदि न तादृशानि
 वावक्षाणानि स्युर्भस्मनारणी ससृष्टय मन्थितश्च्यः, स्वादेवैनं योनेः प्रजनयत्य, अग्रेये
 तपस्वते जनद्वते पावकवृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निरनुगच्छे, न हि वा एतस्मा अपिधीयतेऽधैपोऽ-
 नुगच्छ, त्योषधयो वै पावकां, औषधीरिवास्मै पावकां भागधेयमपिदधाति प्रजननाय॥५६-५८

त्रयस्तिश्वत् तन्तुवो यं व्रितन्वत् इमं च यज्ञं सुधया ददन्ते ।

तैमिच्छिद्वमपिदध्मो यदत्र स्वाहा यज्ञो अप्येतु देवान् ॥

५९

इति जुहुयाद्यधनो वा रथो वान्तरा विद्यायादे, तावन्तो वै यज्ञस्य तन्तुवो, देवता वा एता, स्तान्वा एतत्समवृक्षत्, ताः संदधात्ये, तद्ध स्म वा आहु, दाक्षायणास्तन्तून् तत्समवृक्षद्, गामन्वत्यावर्तयति, गौहिं यज्ञिया मेध्ये, दं विष्णुर्विचक्रमा, इति पदं योपयति,

विष्णोः स्वित्देवं यज्ञस्य विक्रान्तमकर्षपोऽन्वतिषिञ्चति शान्त्यै ॥९॥

६०

सौम्यं गवि संदं, वायुन्यमुपावसृष्टमा, —ऽश्विनं दुह्यमानं, सौम्यं दुग्धं, वारुणमग्नि-
श्रितं, मैत्रं शशेगृहीतं, मारुतं विन्दुमंतं, पौष्णमुदन्तं, सारस्वतं विष्ण्युणं, वै-
ष्णवं प्रतिनीयमानं, स्वर्ग्यमुद्रासितं, त्वष्टुरुन्नीयमानं, धातुरुन्नीतं, वैश्वकर्माणमु-
द्यतं, सावित्रं प्रुणीयमानं, द्यावापृथिवीयं प्रह्रियमाणमै, —न्द्राग्रमुपसन्नं, प्राजापत्यं स-
मिधि, वैश्वदेवं हुतम् ॥१०॥

६१ [५८९]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्निहोत्र-ब्राह्मणं नाम अष्टमः प्रपाठकः ॥८॥

अथ नवमः प्रपाठकः ।

चतुर्होतारः ।

चित्तिः सुक्, चित्तमाज्यं, वाग्वेदितां, धीतं बहिः, केतो अग्नि, विज्ञातमग्नीद्,
वाचस्पतिर्होता, मन उपेवक्ता, प्राणो हविः, सामाध्वर्युरि, —न्द्रं गच्छ स्वाहा, पृथिवी
होता, द्यौर्ध्वर्युस्त्व, —ष्टाग्नी, —न्मित्र उपेवक्ता, वाचस्पते वाचो वीर्येण संभृतमेनायक्षसे,
यज्ञपतये वार्यमां स्वस्क, —वाचस्पतिः सोममपा, —ज्जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय, सोमः सोमस्य पि-
बतु, शुक्रः शुक्रस्य पिबतु, आतास्त इन्द्र सोमा वातापयो हवनश्रुतो, अग्निर्होता, —ऽश्विना-
ध्वर्यु, रुद्रो अग्नीद्, —बृहस्पतिरुपेवक्ता, वाचस्पते हिंन्विधे नामन् विधेम ते नाम्, विधेस्त्वम-
स्माकं नाम्, वाचस्पतिः सोममपादा, —ऽस्मासु नृम्णां धात्, सोमः सोमस्य पिबतु, शुक्रः
शुक्रस्य पिबतु, आतास्त इन्द्र सोमा वातापयो हवनश्रुतो, महाहविर्होता, सत्यहविरध्वर्युरि, —
चित्तपाजा अग्नीद्, —चित्तमना उपेवक्ता, —ऽनाध्वर्युश्चाप्रतिध्वर्युश्चाभिगिरा, अयास्य उद्गाता,
विधे नामन् विधेम ते नाम्, विधेस्त्वमस्माकं नाम्, मा देवानां तन्तुश्छेद्वि मां मुनुष्याणां,
नेमो मात्रे पृथिव्यै ॥१॥

१

अग्निर्यजुर्भिः, सविता स्तोमै, —रिन्द्र उक्थामदै, —वृहस्पतिश्छन्दोभिर, —दितिरपश्व बहि-
श्चा, —ऽऽदित्या आज्यै, —मरुतः सदोहविर्धानै, —विष्णुर्दीक्षातपोभ्यां, मित्रावरुणौ धिष्ण्यै, —
श्विना आशिषा, त्वष्टा समिधा, पूषा स्वाहाकारै, —वीर्यायोः पत्नी, पथ्या पूष्णाः,

[१] मै. १, ९, ३-६ । काठ. ९, ८ । कपि. ८, ११ ।

[२] मै. १, ९, ८ । काठ. ९, १० ।

पृथिव्यग्नेः, सेनेन्द्रस्य, धेना बृहस्पते, —र्गायत्री वसूनां, त्रिष्टुब् रुद्राणां, जग-
त्यादित्यानाम, —नुष्टुब् मित्रस्य, विराड् रुणस्य, पङ्क्तिर्विष्णो, —दीक्षा सोमस्य ॥२॥ २

प्रजापुतिर्वी एक आसीत्, सोऽकामयत्, यज्ञो भूत्वा प्रजाः सृजेयेति, स दंशहोतारः
यज्ञमात्मानं च व्यधत्, स चित्ति च संचर्मकुरुत्, चित्तमाज्यं, वाचं वेदिमा, —धृ-
तं वह्निः, स दुग्धात्मानं विधाय मिथुनं कृत्वायतनमैलत्, स वै त्रिवृत एवं प्राणानाय-
तनमचायत्, तैः प्रजा असृजतो, —ध्व उदतणत् पूर्वपक्षः पञ्चदश, —स्तेन देवानसृजत्,
तै देवा ऊर्ध्वा आप्यायन्तो, —ध्व आप्यायते य एवं वेदा, —वाङ्वातणदपरपक्षः पञ्चदश, —
स्तेनासुरानसृजत्, तैऽसुरा अवाश्चः प्राध्वंसन्त, प्रास्य भ्रातृव्यो ध्वंसते य एवं वेद,
दिवा देवानसृजत् नक्तमसुरा, —स्ते देवाः शुक्ला अभवन् कृष्णा असुराः, सत्येन देवानसृ-
जतानृतेनासुरा, —स्ते देवाः सत्यमभवन्नृतमसुरा, दक्षिणेन हस्तेन देवानसृजत् सत्येनासुरा,
स्ते देवा वीर्यवन्तोऽभवन्मृदा असुरा, —स्ततो देवा अभवन् परासुरा, —स्तथ एवं वेद भवत्या-
त्मना, परास्य भ्रातृव्योऽभवति, सोऽमन्यत्, कु होष्यामीति, स तदेवं नाविन्दत् प्रजा-
पुतिर्यत्राहोष्य, —नो अस्यान्यद्वैत्वमासीत् प्राणात्, स वा इन्द्रमेवान्तरात्मनायतनमचायत्,
स, इन्द्रं गच्छ स्वाहि, —त्यपानद्वीर्यं वै प्राणो, वीर्यमिन्द्रो, वीर्यं एवं वीर्यमजुहोत् ॥३॥

३

तै वै चतुर्होतारो न्यसीदन् त्सोमगृहपतया, इन्द्रं जनयिष्यामा इति पृथिवी होतासीद्,
द्यौर्ध्वर्यस्त्वष्टाधी, —न्मित्र उपवक्ता तै वा एतौ ग्रहा अगृह्यत्, वाचस्पते वाचो वीर्येण संप्र-
ततमेनायक्षसे, यज्ञपतये वार्यमा स्वस्करिति, त एकविंशमायतनमचायं, स्तेनेन्द्रमज-
नयं, —स्त इन्द्रं जनयित्वाब्रुवन्, त्वुरयामेति, तै वै पञ्चहोतारो न्यसीदन् वरुणगृहपतयो,
ऽग्निर्होतासीद्, —श्विनाध्वर्युः, रुद्रो अग्नीद्, बृहस्पतिरुपवक्ता, यदक्षिणेति, तेन पञ्चहो-
ता, तै वा एतौ ग्रहा अगृह्यत्, वाचस्पते हिन्विधे नामन् विधेम ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं

[३] मै. १,९,१ । काठ. १,११ । तै. ब्रा. २,२,३ ।

[४] मै. १,९,१ । काठ. १,११-१२ । कपि. ८,१२ । वा. १,१०,२१,२४; २,११; ५,२२,२६; ६,१,९,३०; ९,३०,
३८; ११,९,२८; १८,३७; २०,३; ३७,१; ३८,१; ७,४७-४८ । काण्व. १,१३, ३६,४०; २,२२; ५,२८,३३; ६,
१,१०,४३; १०,३९; ११,४; १२,९,२८; २०,७; २१,९३; ३७,१,३८,१; ९,१२-१४ । मा. श्रौ. ११,१५,२,
२४ ।

नमिति, ते त्रिणवमायतनमचाय५, —स्त५ सेतुं कृत्वा स्वराय५, —स्तेनु पशूनसृजन्तु, तान्दे-
वताभ्योऽनयन् यमायाश्चमनय५, —स्तस्यार्धमिन्द्रियस्यापाकामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ देव-
स्य त्वा सवितुः प्रसरेवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि, यमाय त्वा मंहु५ वरुणो
ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो मंहं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्योपाधत्ता, —र्धमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव५ विद्वानश्वं प्रतिगृह्णात्य, —थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णात्यर्ध-
मस्येन्द्रियस्यापकामति, रुद्राय गामनय५, —स्तस्य तृतीयमिन्द्रियस्यापाकामत्, स एतं प्रति-
ग्रहमपश्यत् ॥ रुद्राय त्वा मंहु५ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो
मंहं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स तृतीयमिन्द्रियस्योपाधत्त, तृतीयमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव५ विद्वान् गां
प्रतिगृह्णात्य, —थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति तृतीयमस्येन्द्रियस्यापकामत्य, —अये हिरण्यमनय५, —
स्तस्य चतुर्थमिन्द्रियस्यापाकामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ अयये त्वा मंहु५ वरुणो ददाति,
सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूयान्मयो मंहं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स चतुर्थमिन्द्रियस्योपा-
धत्त, चतुर्थमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव५ विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णात्य, —थ योऽविद्वान् प्रति-
गृह्णाति चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापकामति, बृहस्पतये वासोऽनय५, —स्तस्य पञ्चममिन्द्रियस्या-
पाकामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ वास्त्वाकृन्तन्न, —पसोऽतन्वत, धियोऽनयन्, बृहस्प-
तये त्वा मंहु५ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो मंहं प्रतिग्र-
हीत्रे ॥ इति स पञ्चममिन्द्रियस्योपाधत्त, पञ्चममिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव५ विद्वान् वासुः
प्रतिगृह्णात्य, —थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति पञ्चममस्येन्द्रियस्यापकामत्य, —तानायाङ्गिरसाया-
ग्राणदनय५, —स्तस्य षष्ठमिन्द्रियस्यापाकामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ उत्तानाय त्वाङ्गि-
रसाय मंहु५ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया, —न्मयो मंहं प्रतिग्रहीत्रे ॥
इति स षष्ठमिन्द्रियस्योपाधत्त, षष्ठमिन्द्रियस्योपाधत्ते य एव५ विद्वान् प्राणत् प्रतिगृह्णात्य, —थ
योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापकामति ॥ कं इदं कस्मा अदात्, कामः कामयादात्,
कामो दाता, कामः प्रतिग्रहीता, कामाय त्वा प्रतिगृह्णामि, कामैतत्ते ॥ इति समुद्रो वै
कामो, दक्षिणा कामो, दक्षिणयैव दक्षिणां प्रतिगृह्णाति, यो वै तां देवता५ वेद याग्रे
दक्षिणामनयदक्षिणीयो ह भवति, नयति दक्षिणाम् ॥ ४॥

४-१६

ते वै स्वर्गन्तोऽब्रुव, —न्तो नो यूयं प्रयच्छत, केनायतुनेनैव वेत्स्यथे, —त्यब्रुव५, —
स्ते वै समुद्रोतारो न्यसीदन्नयमगृहपतयो, महाह्रविहोतासीत्, सत्यहविरध्वर्युर, —चित्तपाजा

[देवस्य त्वा सवितुः— अथर्व. १९, ५१, २ । कोदात्कस्मा०— अथर्व. ३, २९, ७]

[५] मै. १, ९, १ । काठ. ९, १२-१३ ।

अधीद, —चित्तमना उपवृत्ता, —ऽनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिग्रा, अयास्य उद्गाता, ते वा एतं
 प्रहमगृह्णतु, विधे नामन्विधेमु ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं नामेति, ते त्रयस्त्रिंशमायतन-
 मचायुः, —स्तेनदं सप्ततन्वन्, त्सप्तहोत्रा च वा इदं सततं त्रयस्त्रिंशैर्न च, यद्विदं देव-
 मनुष्या अश्न्योऽन्यस्मै संप्रयच्छते, ग्राणो वै दशहोता, चक्षुश्चतुर्होता, श्रोत्रं पञ्चहोता,
 वाक्चात्मा च सप्तहोता, —ऽग्निहोत्रं वै दशहोता, दर्शपूर्णमासौ चतुर्होता, चातुर्मास्यानि पञ्च-
 होता, सौम्योऽध्वरः सप्तहोता, —ऽऽयुषे कम्पिहोत्रं हूयते, सर्वमायुरेति य एवं वेद, चक्षुषे
 कं दर्शपूर्णमासा इज्यते, न चक्षुषो गृहे य एवं वेद, श्रोत्राय कं चातुर्मास्यानीज्यन्ते, न
 श्रोत्रस्य गृहे य एवं वेद, वाचं चात्मने च कं सौम्योऽध्वर इज्यते, न वाचो नात्मनो
 गृहे य एवं वेद, प्रजापतिर्वै दशहोतैः, —कः संभूयिष्ठभाग् व्याहृतीना, —मैकः संभूयिष्ठो
 भवति य एवं वेद, तैजसे कं पूर्णमा इज्यते, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया गायत्रेच्छन्दा,
 गायत्रोऽग्निः, स्वे वावास्मा एतदेवते सप्रस्थे अक, —नीस्यान्यो योगक्षेमस्येशा, आयुषे
 कम्पमात्रास्येज्यते, संभूव वा एष आभ्रियते, सर्वमायुरेति य एवं वेद, स्वर्गाय लोकाय
 कं सौम्योऽध्वर इज्यता, एति स्वर्गं लोकं य एवं वेद, दशहोत्राग्निहोत्रमुन्नीतमभिमुशेद्,
 दशहोत्रा वै देवा अग्निहोत्रमसृजन्त, प्रजातमेनत् सृष्टमालब्ध, चतुर्होत्रा दर्शपूर्णमासा अभिमु-
 शे, —चतुर्होत्रा वै देवा दर्शपूर्णमासा असृजन्त, प्रजाता एनौ सृष्टा आलब्ध, पञ्चहोत्रा चातु-
 र्मास्यान्यभिमुशेत्, पञ्चहोत्रा वै देवाश्चातुर्मास्यान्यसृजन्त, प्रजातान्येनानि सृष्टान्यालब्ध,
 सप्तहोत्रा सौम्यमध्वरमभिमुशेत्, सप्तहोत्रा वै देवाः सौम्यमध्वरमसृजन्त, प्रजातमेनं सृष्ट-
 मालब्ध, दशहोतारं वदेत् पुरस्तात् सामिधेनीनां, प्रजापतिर्वै दशहोता, यज्ञमुखं सामि-
 धेन्यो, मिथुनं वावास्यैतद्यज्ञमुखं दधाति, चतुर्होतारं वदेत् पुरस्तात् प्रयाजानां, चतु-
 र्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयन्नि, —न्द्रं वावास्यैतद्यज्ञेऽजीजनत्, सेन्द्रेण यज्ञेन यजते, पञ्च-
 होतारं वदेत् पुरस्ताद्द्विषां, पञ्चहोत्रा वै देवाः पशून्सृजन्त, परासुरानभावयन्, पशून्वै
 सृजते, परा आतृष्यं भावयति, सप्तहोतारं वदेत् पुरस्तादनुयाजानां, सप्तहोत्रा वै देवाः
 स्वरायन्, त्वरेवैति, दशहोतारं वदेत् पुरस्ताद् बहिष्पवमानस्य, प्रजापतिर्वै दशहोता,
 यज्ञमुखं बहिष्पवमानं, मिथुनं वावास्यैतद्यज्ञमुखं दधाति, चतुर्होतारं वदेत् पुरस्तादाज्यानां,
 पञ्चहोतारं वदेत् पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य, सप्तहोतारं वदेत् पुरस्तादार्धवस्य पवमा-

नस्य, सप्तहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, — त्वरेवैति, यो वै चतुर्होतृनुसवन् तर्पयितुश्च्यान् बद्धं
 तृप्यति प्रजया च पशुभिः, — श्रैते वै चतुर्होतारोऽनुसवन् तर्पयितुश्च्यान्, यद् ब्राह्मणा बृहद्विदस्ता-
 नेव तर्पयति, त एनं तृप्ताः प्रजया च पशुमिश्र तर्पयन्ति ॥५॥

१७

यः प्रजया पशुभिर्न प्रजायित सं द्वादशाहानि वरासीं पुरिधांयु तसं पिवन्नधः शयीत, तपो वै
 तृप्त्वा प्रजापतिर्विधायात्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशुमिश्र प्राजायता, — ऽविहितो हि वा एषो
 ऽमिथुनो, ऽयैष न प्रजायते, तत्तप एव तृप्त्वा विधायात्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशु-
 मिश्र प्रजायते, प्रजापतिर्वै दशहोता, ज्यायान् वै प्रजापतिर्होमात्, तस्मात्तन्न जुहति, प्रा-
 ण्यापाने, — दपान एव प्राणं जुहोति, संग्रामिणं चतुर्होत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्हो-
 तारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय, — न्यतर-
 स्मिन् खलु वै संग्रामं इन्द्रो भवति सं जुयती, — न्द्रं वा वास्यैतत्संग्रामेऽजीजन, — जयति संग्रामं,
 प्रजाकामं चतुर्होत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जु-
 हुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय, — न्यतरस्मिन् खलु वै संग्रामं इन्द्रो भवति
 सं जुयती, — न्द्रं वा वास्यैतत् संग्रामेऽजीजन, — जयति संग्रामं, प्रजाकामं चतुर्होत्रा या-
 जये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं,
 चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयन्, प्रजामस्मै जनयति, नेव त्वपरोऽनुजायते, तेजस्वीव
 तु भवति, सर्वेण ह्येनमिन्द्रियेण जनयति, पशुकामं पञ्चहोत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमा-
 ज्यं कृत्वा पञ्चहोतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवाः
 पशूनसृजन्त, पशूनेव सृजते, भ्रातृव्यवन्तं पञ्चहोत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्च-
 होतारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवा असुरान् पराभावयन्,
 परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति, स्वर्गकामं पञ्चहोत्रा याजये, — चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्चहो-
 तारं व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, त्वरेवैति,
 यो यज्ञस्य सुस्थामनु पापीयान्मन्येत तं सप्तहोत्रा याजयेत्, सप्तहोत्रा वै देवा इदं संमतन्वन्,
 त्समतत तार्जक्, तद्दृढं पुनर्भवति यादृक् संन्यजते ॥६॥

१८

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, यदेको यज्ञश्चतुर्होताथ कस्मात् सर्वे चतुर्होतार उच्यन्ता इति, चत्वारो वा एते यज्ञा, —स्तेषां चत्वारो होतारस्त, —चतुर्होतारं चतुर्होतृत्वं, चतुर्णामेकः सः स्वत्सरं नाधीयात्, तद् व्रतम्, —न ५ वै चतुर्होतारो, ऽब्रह्मन्भवति य एवं ५ वेदा, —ऽथ यमन्चान् ५ सन्तं नोऽनमेत्सोऽरण्यं परेत्य ब्राह्मणमुपद्रष्टारं कृत्वा चतुर्होतृन् व्याचक्षीत्, ब्रह्मणो वा एतदुद्गण ५ यंचतुर्होतारो, ब्राह्मण उपद्रष्टो, —पुद्रष्टुरेवान्ते ब्रह्माविरुक्, —स्तदेनमाविर्भूतमाविर्दं गमयत्य, —थ यो विशपेयाताम्, —हं भूयो वेदाहं भूयो वेदे, —त्येष वां वै भूयो वेद यश्चतुर्होतृन् वेद, चतुर्होतारो वै यज्ञस्य योनि, —श्चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो निर्मितो, नैन ५ विशम ५ हिनस्ति, चतुर्होतार ५ व-
देदश्वमेऽहन्नक्रामो, ऽन्न ५ वै चतुर्होतारो, ऽन्तो दशममहर्, —न्तमेव गत्वा न्नाद्यमवुरुद्ध,
एतद्वा अस्यैतर्हप्रयुक्तमे, —तदनवरुद्धं तदेवं प्रयुङ्क्ते, तदवुरुद्ध, इय ५ वै सर्पराज्ञी, तस्या
वा एतदुक्थं ५ यंचतुर्होतारो, होता वदति, स्तुत ५ वा एतदनुशंसति, न हि स्तुतमननु-
शस्तमस्ति ॥७॥

१९

देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते वै समावृदेवं यज्ञे कुर्वाणा आयन्, यदेवं देवा अकुर्वन्त त-
दसुरा अकुर्वन्त, तेन व्यावृत्तमगच्छ ५, —स्ते देवा अब्रुवन्, —तेम ५ यज्ञं तिर उपर्धसुरेभ्यस्त-
स्यामुहा इति, तमेतावच्छ आदायोदकाम, —अग्निर्यजुभिः, सवितो स्तोमैरि, —न्द्र उक्थामदै,
—बृहस्पतिश्छन्दोभिरिति, तै तिर उपर्धसुरेभ्योऽतन्वत्, तमेषा ५ यज्ञमसुरा नान्ववाय ५, —
स्तेन वा एनानपानुदन्त, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, —स्तद्य एवं ५ वेदु तिर उपरि भ्रातृव्या-
द्यज्ञं तनुते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये, —तैरेव जुहुयात् समृतयज्ञे, चतुर्भिश्च-
तुर्भिरेन्वाकशायं पुरस्तात् प्रातरनुवाकस्यै, —तावान्वै यज्ञो, यावानेव यज्ञस्त ५ वृङ्क्ते, संयज्ञो
भवत्य, —यज्ञा इतर, एतैरेव जुहुयात् पुरस्ताद्दीक्षाया, एषा वै प्रत्यक्षं दीक्षा, तमेवाल्लभ्यै, —
तैरेव जुहुयात् पुरस्ताद्वादशाहस्यै, —ष वै प्रत्यक्षं द्वादशाह, —स्तमेवाल्लभ्यै, —तैरेवातिथ्यमभिमुखेद,
यज्ञेनैव यज्ञमालब्ध, दक्षिणतो वै देवानसुरा यज्ञमजय ५, —स्त उदञ्चः पत्नीभिः सहामिघ्रं प्रा-
विश ५, —स्तान् पत्नीभिः सह प्रकशाय जिह्रियतोऽसुरा अपावर्तन्त, तांस्तत् एवानूत्थायाजय ५,

[७] काठ. ९, १५ ।

[८] मै. १, १, १ । काठ. ९, १५ ।

—स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, —स्तेषु एषः वेद भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
 नास्य भ्रातृव्यो गृहान्नं पशून्भ्यारोहत्य, —भिं भ्रातृव्यस्य गृहान्भिं पशून्भ्यारोहति य एषः वेदै,—
 तान्येवाग्नीध्रेऽनुब्रूयाद्,—अग्निं पत्नीवतस्य यजति, तृप्ता पत्नी रेतो धत्ते, प्र प्रजया च पशुभिश्च
 प्रजायत, एतैरेव जुहुयादन्तरा त्वष्टारं च पत्नीश्च सः स्वत्सरं प्रजाकामो, मिथुनः वै त्वष्टा च
 पत्नीश्च, त्वष्टारः वा एतन्मिथुनेऽप्यस्माद् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः
 प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, विन्दते प्रजामा, —स्य वीरौ जायते, यदि सः स्वत्सरं जुह्वन्
 विन्देन्नाहत्यम् ॥ ८ ॥

२० [६०६]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्होतृको नाम त्वमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

चातुर्मास्यानि ।

आग्नेश्चोऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रो द्वादशकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः,
 —मीरुतः सप्तकपालो, वैश्वदेवश्चामिक्षा, द्यावापृथिवीया एककपालो, वाजिनाः वाजिनमा,
 —अग्नेश्चोऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः,—
 —न्द्राग्नौ द्वादशकपालो, मारुश्चामिक्षा, वारुश्चामिक्षा, कार्य एककपालो, वाजिनाः
 वाजिनम्,—अग्नेऽग्नीकवते प्रातरष्टाकपालो, मरुद्भ्यः सातपनेभ्यो मध्यंदिने चरुः,—मरुद्भ्यो गृह-
 मेधेभ्यः सर्वासां दुग्धे सायमोदनं, इन्द्रस्य निष्कापो, मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः साकः रुग्मिभिः सप्त-
 कपाल, आग्नेश्चोऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्ण-
 श्चरुः,—न्द्राग्नौ द्वादशकपाला, इन्द्राय वृत्रघ्नं चरुः,—वैश्वकर्माण एककपाल, आग्नेश्चोऽष्टा-
 कपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः,—र्वायव्या यवाग्नः
 प्रतिधुग्वे,—न्द्राय शुनासीराय द्वादशकपालः, सौर्य एककपालः पदकपालः पुरोडाशो धाना
 मन्थः, प्रतिपुरुषं पुरोडाशा एकश्चाध्यादित्यश्चरुः ॥ १ ॥

अग्ने वैहोत्रः, वेदैस्त्युम्,—ध्वो अश्वरो अस्थाद,—वतां नो द्यावापृथिवी, स्विष्टकृदिन्द्राय
 देवेभ्यो भवा,—ऽस्य घृतस्य हविषो जुषाणो वीहि स्वाहा ॥

२

[१] तै. १.८.२; ३.४.७। काठ. ९.४-५। कपि. ८.७-८। मा. श्रौ. १.७.१, ५।

[२] तै. १.८.३-४। काठ. ९.४-५। कपि. ८.७-८। वा. २.९; ३.४४-४७, ४९, ५०; २०, १७। काण्व. २.१३-१४;
 ३.५२-५५; २२, ४। मा. श्रौ. १.७.४।

प्रघास्यान् हवामहे मरुतो यज्ञवाहसः । क्रम्भेण सजोषसः ॥

३

मो षू ण इन्द्राङ्ग पुत्सु देवास्तु स्म ते शुष्मिन्नवयाः ॥

४

महीं चिद्यस्य मीढुषो यन्या हविष्मतो मरुतो बन्दुते गीः ॥

५

यद्वामे यदरण्या यत् सभाया यद्विन्द्रिये ।

यदेनश्चक्रमा वयं यदप्सश्चक्रमा वयम् ।

तदेकस्यापि चेतुसि तदेकस्यापि धर्मेणि ।

तस्य सर्वस्याहसोऽवययजनमसि ॥

६

अकन् कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभवा ।

देवेभ्यः कर्म कृत्वास्तं श्रेत सुदानवः ॥

७

पूर्णां दर्वे परा पत सुपूर्णा पुनरापत ।

वस्त्रेव विक्रीणावहा ईषमूर्जं शतक्रतो ॥

८

देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधौ ।

अपामित्यमिव सभूर को अम्बाददते ददत् ॥२॥

९

अत्र पितरो मादयध्वम् ॥

१०

सुसंदंशं त्वा वयं वृसो मयवन् मन्दिषीमहि ।

प्र नूनं पूर्णवन्धुर स्तुतो यासि वंशं अनु योजा न्विन्द्र ते हरी ॥

११

यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहि सिमि ।

अग्निर्नस्तस्मादेन्नसो गर्हपत्या उन्निनेतु दुष्कृताज्जातवेदाः ॥

१२

अमीमदन्त पितरो, नमो वः पितर इषे, नमो वः पितर ऊर्जे, नमो वः पितरः शु-
ष्माय, नमो वः पितरो रसाय, नमो वः पितरो यज्जीवे तस्मै, नमो वः पितरो यज्जीवे
तस्मै, स्वधा वः पितरो, नमो नमो वः पितरः ॥ एषा युष्माकं पितर, इमा अस्माकं,
जीवा वो जीवन्तः इह सन्तुः स्याम ॥

१३-१४

[मो षू ण इन्द्राङ्ग० । क्र. १,१७३,१२ । यदेनश्चक्रमा वयम्० । अथर्व. १०,३,८ । पूर्णां दर्वे (दर्वि)
परा० । अथर्व. ३,१०,७]

[३] मै. १,१०,१९ । तै. १,८,५; १,७,१२,२ । काठ. ९,६ । कपि. ८,९ । वा. २,३१,३२; ३,५१-५५; १५,४४;
१७,७७; १९,५८ । काण्व. २,५६,५७; ३,५९-६३; १६,६६; १८,७७; २१,५९ । मा. श्रौ. १,७,६; १,१,२ ।

[सुसंदंशं त्वा वयं० । क्र. १,८२,३ । यदन्तरिक्षं पृथिवी० । अथर्व. ६,१२०,१ । अमीमदन्त...नमो
वः...स्याम— अथर्व. १८,४,८१-८५ ।

- परेतन पितरः सोम्यासो गम्भीरैभिः पथिभिः पूर्वैभिः ।
 दधथ नो द्रविणं यच्च भद्रं रुयि च नः सर्ववीरं नियुज्यत ॥ १५
- अया विष्टा जनयन् कर्बराणि स हि वृणिरुर्वराय गातुः ।
 स प्रत्यङ्मदुरुणो मध्वो अग्रं स्वां यत् तनू तश्चान्नैरयत ॥ १६
- अक्षन्नमीमदन्त हव प्रिया अधृषत ।
 अस्तोषत स्वभानवो विशा नविष्टया मतीं योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ १७
- मनो न्वाहुवामहे नाराज्ञस्तेन स्तोमेन । पितृणां च मन्मभिः ॥ १८
- आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं दशे ॥ १९
- पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः । जीवं ब्रातुं सचेमहि ॥ २०
- अग्ने तमद्याश्च न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । क्रध्यासा ता ओहिः ॥ २१
- आखुं ते रुद्र पशुं करोम्ये, — प ते रुद्र भागं, — स्तं जुषस्व मह स्वस्त्रांश्चिक्या स्वाहा ॥ २२
- अवाम्ब रुद्रमदिमहं तु देवं त्र्यम्बकम् ।
 यथा नो वस्युसस्करं यथा नः त्र्यसुसस्करत् ॥ २३
- यथा नो भ्यसुसस्करं यथा नः प्रतरं तिरां यथा नो व्यवसाययात् ।
 भेषजं गवे अक्षाय पुरुषाय भेषजम् ।
 अथो अस्मभ्यं भेषजं सुभेषजं यथासति सुगं मेषाय मुष्यै ॥ २४
- त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
 उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ २५
- रुद्रैष ते भागं, — स्तेनावसेन परो मृजुवतोऽतीहि ॥ २६
- पिनाकहस्तः कृत्तिवासा अवततधन्वा ॥ २७
- देवाश्च वा असुराश्चास्मिंल्लोक आसन्, त्सं प्रजापतिरकामयत्, प्रासुराबुदैय, प्रजाः सृजेयेंति,

आ यात (परेतन) पितरः ० । अथर्व. १८, ४, ६२-६३ । अया विष्टा ० । अथर्व. ७, ३, १ । अक्षन्नमी ० ।
 क्र. १, ८२, २; अथर्व. १८, ४, ६१ । मनो न्वाहुवामहे ० । क्र. १०, ५७, ३ । आ न एतु ० । क्र. १०, ५७, ४ । क्रत्वे
 दक्षाय जीवसे । अथर्व. ६, १९, २ । ज्योक् च सूर्यं दशे । अथर्व. १, ६, ३ । पुनर्नः पितरो ० । क्र. १०, ५७, ५ ।
 अग्ने तमद्याश्च ० । क्र. ४, १०, १; सा. ४३४, १७७७]

[४] मै. १, १०, २० । तै. १, ८, ६ । काठ. ९, ७ । कपि. ८, १० । वा. ३, ५७-६१ । काण्व. ३, ६५-६८, ७०, (६९) ।
 [त्र्यम्बकं यजामहे...मृतात् । क्र. ७, ५९, १२ । त्र्यम्बकं यजामहे...सुतः । अथर्व. १४, १, १७]

सं चातुर्मास्यान्यपश्य, —चातुर्मास्यैर्वै सोऽसुरान् प्राणुदत, चातुर्मास्यैः प्रजा असृजत, तथैव
विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते प्र प्रातुर्व्यं नुदते प्र प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, ऽग्निष्टोमाद्वैश्वदेवं
यज्ञकृतं निर्माय प्रजापतिः प्रजा असृजत, —कथयाद्वरुणप्रधासान् यज्ञकृतं निर्मायेमाः प्रजा वरुणे-
नाप्राहय, —दतिरात्रात् साकमेधान् यज्ञकृतं निर्मायेन्द्रो वृत्रमहन्, त्सृष्टा वा अन्याः प्रजा आसन्न-
मृष्टा अन्या, अथ प्रजापतिरकामयत, प्रजाः सृजेयैति, सस्वत्सरो वै यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः,
स एतै मिथुने पयसी आत्मन्नधत्तो धन्यं च बह्वं चा, —ऽथैताभ्यो देवताभ्य एतानि हवींश्चि भागं नि-
रुवपत्, तैः प्रजा असृजत, क्रतुभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, क्रतवो वा एतानि पञ्च हवींश्चि,
पञ्च श्रुतव, —स्ततः प्रजायते, ऽग्निरेव प्रावापयत्, सोमो वै रेतोऽदधा, —न्मिथुनं वा अग्निश्च
सोमश्च, सविता प्रासुवत् प्रजननाय, सस्वत्सरो वै सुविता, द्वादश मासाः सस्वत्सर, —
स्तस्माद्द्वादशकपालो, ऽथोवैश्वदेवत्वायैव द्वादशकपाल, उपांश्च युज्यन्, —निरुक्तो हि सस्-
वत्सरः, सरस्वत्येव सृष्टासु वाचमदधात्, पुषणं प्रतिष्ठामभ्यसृज्यन्त, वाग्वै सरस्वती,
पशवः पुषा, मिथुनं वाक्च पशवश्च, मध्यतः प्रजापतिना सृज्यन्ता, —ऽन्ततो मिथुनाद्विषूचीः
प्राजायन्त, तन्मध्यत एवैतत् प्रजापतिना सृज्यन्ते, ऽथादो ऽन्ततो मिथुनाद्विषूचीः प्राजायन्ते,
वात्रन्नानि वा एतानि हवींश्चि, —यिना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमहन्, त्सोमेन राजा सवितृप्रसूतः
सरस्वत्या चेन्ना पुषेन च वीर्येणान्वतिष्ठत्, विजितिर्वा एतानि हवींश्चि, —न्द्रो वै वृत्रमहन्,
त्सं विष्वङ् वीर्येण व्याहृत्, तदिदं सर्वं प्राविशदप ओषधीर्विनस्पती, —स्तेन देवा अश्राम्य,
—स्तत्समनय, —स्तत्सान्नायस्य सान्नायत्वं, तथैव विद्वांस्सान्नायैव यजत क्रधौ-
ति ॥५॥

२८

मिथुनं च दधि च शृतं चा, —ऽथ यत् सस्वत्सृष्टमाण्डमिव मस्त्विव परीव दह्ने गर्भे एवं स,
तपुसो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, तपस्वत्वं वा एतदल्लति यं श्रुतत्वं गल्लति, ततः प्रजायते,
ऽथेषा वैश्वदेव्यामिक्षा, प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता वैश्वदेवेनैवासृजत, तस्मादिमा वैश्व-
देवीः प्रजा, विश्वान् देवान् यजति, स्तोका वै विश्वे देवा, —स्तान् वा एतद्युज्यन्, —थो अमु-
तः प्रदानाद्वै मनुष्या यज्ञमुपजीवन्ति, योनिर्वी एष प्रजानां, तं मरुतोऽभ्युक्रामयन्त, ततोऽ-
हो गृहीता असृज्यन्त, यत्स्वत्वञ्च स्वत्वायैव निष्कृत्यै, प्रजननो वा एष पशूनां, यन्मा-

[५] तै. ब्रा. १, ६, १-२ ।

[६] काठ. ३, ६, १ । तै. ब्रा. १, ६, २ ।

रुतः सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो, विष्मरुतो, ऽथो निरवस्या एवं मारुतो, ऽथो
ग्राम्यमेवैतेनाच्चाद्यमवरुन्दे ॥६॥ २९

ता वैश्वदेवेन सृष्टा विपृचीर्व्युदायः, —स्ताः प्रजापतिर्द्यावापृथिवीधेन पर्यगृह्णाद्, यद् द्यावापृ-
थिवीयः प्रजानां सृष्टानां परिगृहीत्यै, यदेककपालस्तेन प्राजापत्यः, प्रजापता एवं देवतासु प्र-
तिष्ठति, यजमानो वा एककपाल, आहवनीयः स्वर्गो लोको, यत् सर्वहुतं करोति हवि-
र्भूतमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति, यजमानः वै हृच्छन्तं प्रजा अनुहृच्छन्ति, यजमानं प्रतिष्ठितं
प्रजा अनुप्रतिष्ठि, —न्ययुज्ज्हांतश्च्यः प्रतिष्ठित्यै, सर्वहुतं करोति प्रतिष्ठित्यै, यजमानो वा
एककपालः, पशवो घृतं, तदभिपूर्यः, पशुभिरेवैनं समर्धयति, यदभिपूरयेदधरमेन पशुभ्यः
कुर्या, —दभुज्जन्त एनं पशवा उपतिष्ठेयु, —राविः पृष्ठः कार्यः, पशुभ्य एवैनमुत्तरमक, —भुज्जन्त
एनं पशवा उपतिष्ठन्ते, तन्न हृक्ष्य, —मभिपूर्य एवं, न हि पशवो न भुज्जन्ति, यत् प्राङ्
पथेत् यजमानः प्रमीयेत्, यदक्षिणां प्रजामस्य निर्दुहेद्, यत् प्रत्यङ् पुत्नी प्रमीयेत्, यदुदङ्
पशूनस्य निर्दुहेद्, यदुत्तानः पतेत् पजन्योऽवर्षकः स्यात्, पुनरादायाभिर्घार्य होतश्च्यो यजमा-
नस्य प्रतिष्ठित्यै, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरं स्पृणोत्या, —त्मा हि वरं, —स्तेधासंनद्धं बहिर्भवति,
त्रेधासंनद्धं इध्मं, —स्त्रेधाविहितानि चातुर्मास्यानि, सवत्सरं वै चातुर्मास्यानि, सवत्सरे-
णाग्निं मन्थन्त्य, —ग्निं वै प्रजा अनुप्रजायन्ते, प्रजननो वा एष मध्यते, ऽथो वृषाणं वा
एतद्यजमानाय जनयन्ति, वसन्ता यष्टव्यं प्रजननाय, प्रवणे यष्टव्यं प्रजननाय, नोत्तरवे-
दिमुपवपन्ति प्रजननाय, प्रसवो भवन्ति, प्र मा जनयानीति, पशवो वै पृषदाज्यं, ना-
नारूपा वै पशवः, —स्तस्मान्नानारूपमाग्रेयं घृतमै, —न्द्रं दध्यै, —न्द्राग्निं पृषदाज्यं देवतया,
प्राणापानौ वा इन्द्राग्नी, मिथुनं प्राणापानौ, मिथुनयोनयः प्रजा, मिथुनात् खलु वै
प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनै, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजेया च पशुभिश्च प्रजायते,
यदि वसन्ता यजेत द्विरुपस्तृणीयात्, सकृदभिघारये, —दोषधयो वै पशवा, ओषधीष्वेव
पशून् प्रतिष्ठापयति, यदि प्रावृषि यजेत सकृदुपस्तृणीयाद्, द्विरभिघारयेद्, वृष्ट्यैव पशून्भि-
जिघर्ति ॥७॥ ३०

प्राणैभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, प्राणा वा एतानि नव हवींश्चि, नव हि प्राणा,

[७] काठ. ३६, १-२ । तै. ब्रा. १, ६, ३ ।

[८] काठ. ३६, २-३ । तै. ब्रा. १, ६, ३ ।

आत्मा देवता, तत् प्रजायते, नव प्रयाजा, नवानुयाजा, द्वा आज्यभागा, अष्टौ हवींश्च, ग्रये समवधति, वाजिनो यजति, तत् त्रिशं, स्त्रिशदक्षरा विराड्, विराजेव प्रतितिष्ठति, विराजो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत, विराजो वा एतद्योनैर्जमानः प्रजायते, त्रिशं त्रिशद्वै रात्रयो मासो, यो मासः स सवत्सरः, सवत्सरः प्रजापति, स्तत् प्रजापतेश्च वा एतद्विराजश्च योनेर्मिथुनाद्यजमानः प्रजायता, एकैकया वा आहुत्या द्वादश द्वादश रात्रिरयुवत, ता यावतीः संस्थाने तावतीः सवत्सरस्य रात्रयः, सवत्सरमेव आतृव्याद्युवते, वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽयुवत, वरुणप्रघासैः पराश्चतुरः, साकमेधैः पराश्चतुर, स्तानिव आतृव्याद्युवत, ऋतुयाजी वा अन्यश्चातुर्मास्ययाश्च ज्यन्थो, यो, वृमन्तोऽभूत् प्रावृड्भूश्चरदुर्भुद्वि, तियजते स ऋतुयाज्य, य यस्त्रयोदश मास संपादयति त्रयोदश मासमभियजते स चातुर्मास्ययाश्च, जूस्त्रीनिद्रा चतुर्थेष्टसृजेत, ऋजू द्वौ पराद्वौ तृतीयष्टसृजेत, ये वै त्रयः सवत्सरास्तेषां षट्त्रिंशत् पूर्णमासा, यौ द्वौ तयोश्चतुर्विंशति, स्तत्रेष्टेऽसी षट्त्रिंशत्यधि तानस्यां चतुर्विंशत्यामुपसंपादय, तेष वाव स त्रयोदशो मास, स्तमेवैतत् संपादयति, तमभियजते, वैश्वदेवेन यजेत पशुकामो, न वरुणप्रघासैर्न साकमेधैः, सर्वो वै पुरुषः साहस्रो जायते, यावत्तरसैश्चैवेति, प्रजन्तु वा एतद्विंशैश्चैव यद्वैश्वदेवेन यजते प्रजन्ताय वा एतद्यजते, स्वां मात्रां गच्छानीति, स यदा सहस्रं पशून् गच्छेद्य वरुणप्रघासैर्यजते, यदेवादः सहस्रमगस्तस्यैतदहोऽव्ययजति ॥८॥

३१

यद्वहिः प्रयाजेषु यजत्योषधीस्तद्यजति, यद्वहिरनुयाजेषु फलं तद्, यद्वहिर्वीरितीनां यदेवादः फलात् प्रजायते तदेतद्यजति, यद्वरु उपस्थं तद्, यदुपासानक्ता व्युष्टिं चैव निश्चुक्ति च, यजोष्टी यदेव जातं च जनिष्यमाणं च, यदूर्जीहुती यदेवाप्ति च, पिबति च, यद्वैव्या होतारमे एव, यत्तिस्त्रो देवी, वींयै तिस्रो देवी, वीच वा एतद्यजत्यं, थो छन्दांसि वै वाक्, छन्दांसि वा एतद्यजति, तनूनपाद्वै यज्ञोऽप्रसृतो, नराशंसः प्रसृत, स्तस्मात् तनूनपातं प्रयाजेषु यज, त्यप्रसृतो हि तर्हि यज्ञ, स्तस्मादु नराशंसमनुयाजेषु यजति, प्रसृतो हि तर्हि यज्ञो, वनस्पति यजति, सोमो वै वनस्पतिः, सोमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, त्वष्टार यजति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, वाजिनो यजति, पशवो वै वाजिन, स्तान् वा

एतद्यजत्य, —थो ऊन्दा५सि वै वाजिन, —ऊन्दा५सि वा एतद्यजति, पशवो वै वाजिन, —स्तन्न
स५स्थाप्य५, यत्स५स्थापयेत् तानेव स५स्थापये, —दस५स्थिता३ह्येते सुदुर्दि प्रजायन्ते, न
वा एष संयुज इव, स५स्थिते हि ग्रहतेषु परिधिषु जुहोति, यदव्यवान५यजति तेन यज्ञः क्रि-
यते, ऽनुयजति संमिष्टया एवं प्रतिष्ठित्यै, वाहिरनुषिञ्चन् गृह्णात्यु, —षमेष्वेव रेतो दधात्यु, —
ध्वंज्जुरासीनो यजत्यु, —ध्वंज्जुवो हि पशवः पशुषु रेतो दधत्यु, —थो ऊर्ध्वंज्जुहिं प्रजापतिः प्रजा अ-
सृजत, दिग्भ्यो जुहोती, —मा एवं दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेव
दिशं पुनरुपावर्तन्ते, समुपह्वयन्ते, सोमपीथं द्वु३ह्येष, ऋत्विजः प्राश्नन्ति॥ वाजिनो मे यज्ञ५
वहान् ॥ इति समावृज्यो भक्षयन्ति, समावृज्य एवं वाज५ विभजन्त, आत्मना प्राश्नात्वा, —
त्मन्नेव वाजं धत्ते ॥ ९ ॥

३२-३४

ता वैश्वदेवेन सृष्टास्तस्मि५स्तरुणिमनि वरुणोऽगृह्णात्, तदाहुरे, —ति वै ताः प्रजापतिमचर५,
स्तां अतिचरन्तीवरुणनाग्राहयत्, तस्मात् पिता नातिचरितुवा इति, वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः
प्रजा असृजत्, तस्य मरुतो हव्य५ व्यमश्रत्, ततोऽ५होगृहीता असृज्यन्त, ताभ्यो भेषज-
मैलत्, तदा आत्मन्नेवैलत्, स एतद् पय आत्मनोऽधि निरमिमीत्, तेनाभ्योऽ५होऽवायजत्,
तद५हसो वा एषावेष्टियद्वरुणप्रघासा, यद्वरुणप्रघासैर्यज्जित सर्वस्या५हसोऽवेष्टयै, जग्धाद्वै ताः
प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तस्माद्वरुणप्रघासा, यावत् कुमा३रेऽग्णो जात एनस्तावदस्मिन्नेनो भवति
यो वरुणप्रघासैर्यजते, सावि३त्रोऽष्टाकपालो भवति, गायत्रो वै देवाना५ सविता द्वादशकपाल
ऐन्द्राग्रो देवतुया, यद्वै तद्वरुणगृहीता अवेल्लीयन्तेव तदास्विन्द्राग्री बलमधत्ता५, शिथिरा वै
ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तास्विन्द्राग्री बलमधत्ता, —मोजो वै वीर्यमिन्द्राग्री, ओजो वा एत-
द्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, न वै ताः प्राण५, —स्तां अप्राणतीवरुणोऽगृह्णात्, प्राणापानौ
वा इन्द्राग्री, प्राणापानौ वा एतन्मुखतः प्रजानां धीयते, अथैतानि पञ्च हवी५पि सैतयै,
निरवत्यै मारुती, निर्वरुणत्वाय वारुणी, कुन्त्वाय कायी, यद्वै तद्वरुणगृहीताभ्यः कमभुवत्
तस्मात् कार्यः, प्रजापतिवै कः, प्रजापतिवै ताः प्रजा वरुणेनाग्राहयद्, यत् कार्य आत्मन
एवैना वरुणान् मुञ्चति ॥ १० ॥

३५

ऋत५ वै सत्य५ यज्ञो, ऽनुत५स्य, —नुत५ वा एषा करोति या पत्युः क्रीता सत्यथान्यैश्च-
रत्य, —नृतमेव निरवदायु ऋत५ सत्यमुपैति यन्मिथुया प्रतिब्रूयात्, श्रियतमेन याजयेद, —थ

यद्वाचयति मेध्यामेवैनां करोत्या, —मपेषां भवन्ति सर्वस्यां हसोऽवेष्टयै, यञ्ज्यैयुरनवेष्टमं हः
स्यात्, पात्रेभ्यो वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यत् पात्राणि पात्रेभ्य एवैना वरुणान् मुञ्चति, प्र-
तिपुरुषं भवन्ति, प्रतिपुरुषमेवां होऽव्यजत्यै, —कर्मणि भवति, गर्भेभ्यस्तेन निरवदयते,
ऽन्नाद्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाज् शूर्पेणान्नं विभ्रति, तस्माज् शूर्पेण जुहुतः, स्त्रीपुंशौ जुहुतो,
मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतः, पुरस्तात् प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतः, पुरस्तादेवां होऽव्य-
जतो, यत् पात्राणि, य एव द्विपादः पशवो मिथुनास्तेषामेतत् पुरस्तादं होऽव्यजतो, ऽथ
यन्मेषश्च मेषी च, य एव चतुष्पादः पशवो मिथुनास्तेषामेतदुपरिष्टादं होऽव्यजत, उभयत्
एवां होऽव्यजतः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च ॥ ११ ॥

३६

यद्वै प्रजा वरुणो गृह्णाति श्वयं चैव यवं चापि न गृह्णाति, हेमन्तो हि वरुणो, या एवां-
वरुणगृहीतो तास्यामेवैना वरुणान् मुञ्चति, वरुणो वै यवो वरुणदेव इत्यः, स्वेनैवैना भागधेयेन
वरुणान् मुञ्चत्यै, —चतुर्द्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यदेता अनृतपशू अनृतादेवैना वरुणान् मुञ्च-
तो, मिथुनौ भवतो, मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतो, लोमशौ भवतो मेघ्यत्वाय, यं
हि पशवो लोम जगृह्वस्ते मेघं प्रापुः, शमीपर्णानि भवन्ति शंत्वाय, भूर्जो वै नामिष वृक्षः,
काया एतस्य सुचः, प्रजापतिर्वी अन्नाद्यमवरुन्धं नाशक्रोत्, तं शतैध्मेनावरुन्द्र, परःशतानि
कार्याण्यन्नाद्यस्यावरुद्रयै, सहस्रेध्मो हश्त्वेवां हसोऽवेष्टयै विव्याच, परःसहस्राणि कार्याणि
सर्वस्यां हसोऽवेष्टयै, यदा पात्राणि जुहृत्यथाग्निं संमार्ष्टि, यस्मिन्नेवां होऽवायाक्षुस्तस्मिन्नु-
त्पृते देवता यजा, इतीन्द्रो वै यतीन्त्सालावृकैर्यभ्यः प्रायच्छत्, तेषां वा एतानि क्षीपाणि यत्
खर्जूराः, सोमपीथो वा एश्वोऽस्या उदैषद्, यत् करीराणि, सौम्यानि वै करीराणि, सौ-
मी हश्त्वेवाहुतिरमुतो वृष्टिं च्यावयति, यत् करीराणि भवन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्रयै ॥ १२ ॥

३७

प्रजापतेर्वी एतज्ज्येष्ठं लोकं यत् पर्वता, —स्ते पक्षिण आसः, —स्ते पुरापातमासत् यन्न यत्राका-
मयन्ता, —ऽथ वा इयं तर्हि शिथिरासीत्, तेषामिन्द्रः पक्षानलिनत्, तैरिमांश्च हृद्, येषां आ-
सःस्ते जीमूता अभवः, —स्तस्मादेतै सुददि पर्वतमुपपुवन्ते, यैनिहोषमेष, ततो यः प्रथमो रसः
प्राक्षरत् तानि करीराण्यभवः, —स्तदेतदुत् प्रावृषि जीमूताः पुवन्ते, यजन्ते वरुणप्रघासैः,

[१२] काठ. ३६, ५-७ । तै. ब्रा. १, ६, ४, ५ ।

[१३] काठ. ३६, ७ । वा. २०, २३, ३८, २५ । काण्व. २२, ७; ३८, २४ ।

कुरीराणि भवन्ति, वृष्टिं वैः संतनोति, तस्मात् तर्हि भूयिष्ठं वर्षति, वृष्टिं हि संतनोति, न वै वैश्वदेवं उत्तरवेदिमुपवपन्त्यु, — पात्रं वपन्ति, प्रजाताः प्रजाः प्रतिगृष्णादिति, येयमुत्तरा वेदिर्या अर्त्रीः प्रजास्तासामेषा योनि, — स्ता एतामनुप्रजायन्ते, येयं दक्षिणा वेदिर्या आद्याः प्रजास्तासामेषा योनि, — स्ता एतामनुप्रजायन्ते, उभयीरेव प्रजाः प्रजनयत्यर्त्रीश्चाद्याश्चा, — ज्यं वावं हस्ता आसीन्नायं, तर्धेयं दक्षिणा वेदिस्तथेममविन्दुः, — स्तस्मादेष एतस्य परिवेष्टा, कनीयान् हि, तस्मात् कनीयान् ज्यायांसं परिवेवेष्टि, समे प्राची भवतः, समौ शहीमौ प्राञ्चौ हस्ता असंभिन्ने भवतः सर्वस्यां हसोऽवेष्टयै, यत्संभिद्युत्तवेष्टमः हः स्याद, — कस्यां पश्चात् संभिन्नय-नुसंतत्या, उपेमां च पति, नैमामन्वभ्यारोहयत्, अत्र च वा इन्द्रो, विष्मरुतो, नाना यजतः पापवसीयसस्य व्यावृष्यै, यदेवाध्वर्युः करोति तत् प्रतिप्रस्थाता करोति, तस्माद्यद्राजा करोति तद्विदूकरोति, न वै वैश्वदेवं त्रिंशदाहुतयः सन्ति न साकमेधेषु, वरुणप्रघासेषु वावं त्रिंशदाहुतयो, वैराजो वै पुरुषो, दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा, यत्तर्ह्यवभृ-थमभ्यवयन्ति यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्वै यज्ञस्य स्वर्गाकृतिं न प्राप्नोति तद्वरुणो गृह्णाति, यन्निष्कार्षेणवभृथमभ्यवयन्ति, यदेवात्र वरुणस्य न्युक्तं तस्यैषा निरवत्तिरं, नपेक्षमाणा आयन्ति वरुणस्यानन्ववायाय, पुरोगोष्ठं मार्जयन्ते, पुरोगोष्ठमेव वरुणं निरवदयन्ता, एधोऽस्येधिषी-महीति, निर्वरुणा एव भूत्वैधितुमुपयन्ति, समिदसि समेधिषीमही, — ति समिदया एव॥१३॥

३८

प्रजाः सुष्ट्वां होऽवयज्य सोऽकामयत, वृत्रं हन्यामिति, स एतांभिर्देवताभिः सयुग्भूत्वा मरुद्भिर्विशार्थिनातीकेनोपह्रायुत, स वृत्रमेत्यु वृत्रं दृष्टोरुस्कम्भेगृहीतोऽनुमिधृणुवक्षतिष्ठत, तं मरुतोऽध्यैयन्त, तैस्त्यैषं, — स्तस्य यदा मर्मागच्छन्नाचेष्टत, स च वा एनं तदतपः, — स्तस्मात् सांतपना, अग्निना वा अनीकेनैन्द्रो वृत्रमुहः, — स्तदनीकत्वायैवैषां, ज्यो अग्निवै दे-वानां सेनानी, — स्तत्सेनोत्थापनीयुमेवैतदि, — न्द्रो वै वृत्राय वज्रमुद्यमं नाशकोत, स एतं मरुद्भ्यो भागं निरवपत्, तं वीर्याय समतपः, — स्तं तैनु वीर्येणोदयच्छन् तसं वा एनं तद-तपः, — स्तस्मात् सांतपना, मध्यंदिने चरुनिर्हृष्य, — स्तर्धुभा अन्तो तपति, चरुः स्यात्, तं हि सर्वतस्तपति, देवा वै वृत्रस्य मर्मं नाविन्दुः, — स्तं मरुतः क्षुरपविना व्ययुः, स च वा एनं तदतपः, — स्तस्मात् सांतपनाः ॥१४॥

३९

[एधोऽस्येधिषीय (महि) समिदसि समेधिषीय (महि) । अथर्व. ७, ९४, ४]

[१४] काठ. ३६, ८ । तै. ब्रा. १, ६, ६, ३ ।

ते वै श्वो भूतं वृत्रं हनिष्यन्ता उपावसन्, स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेदं श्वो भुविता कस्य वा पंचतेति, त एतमोदनमपचन्, स्तेन पुशूनचिकयु, स्तेऽविदु, यतुरान् वा इमं उपाव-
त्स्थन्ति त इदं भुविष्यन्तीति, तैभ्यो वा एतेन प्रातिष्ठन्, स्तानितेनायच्छन्, स्तत् पुशूनां वावैषा युति, स्ते वै श्वोविजयिनोऽवसन्, स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेदं श्वो भुविता कस्य वा पंचतेति, त एतमोदनमपचन्, स्तेऽब्रुवन्, माहुतमग्निमेति, तं मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्योऽब्रु-
हवुः, पशवो वै मरुतो गृहमेधाः, पुशुभ्यो वै तं तमजुहवु, स्ते वै संयुक्ता आसन्, स्तेऽ-
सुरा देवेभ्यः क्षुधं प्राहिण्वन्, स्तां देवाः प्रतिश्रुत्येतमोदनमपचन्, त्सां देवेषु लोकमविचा-
पुनरसुरान् प्राविशत्, ततो देवा असुवन्, परासुरा, स्तेय एव विद्वानितमोदनं पंचति भव-
त्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्य, पि प्रतिवेशं पचेद्भ्रातृव्यायैव क्षुधं प्राहिणोति, यदं चातु-
र्मास्यानां पाकयज्ञस्यैव तदेवां पशव्यं, पशव्यो गृहमेधो, न गृयाजान् यजति नायुयाजान्,
न सामिधेनीरन्वाहा, ऽऽज्यभागौ यजति यज्ञताया, अग्नये समवद्यत्य, शिवै समिष्टिः, शिः
प्रतिष्ठितिः, समिष्ट्या एव प्रतिष्ठित्या, इडासुपह्वयन्ते, पशवो वा इडा, पशव्यो गृहमेधं,
स्तस्मादिडासुपह्वयन्ते, निष्काषं निदधात्यनुसंतत्ये ॥१५॥ ४०

तेषां वा उभयेषामिन्द्रः प्रावसत्, ते देवा एतमिन्द्राय भागं न्यदधुर, स्माञ् श्वो निहि-
तभागो वृणता, इत्युपभेमोह्वयन्ती, न्द्रं वा एतं निह्वयन्ते, रुक्थो वपट्कारौ, ऽथो
असुराणां वा एतद्वृषभमत्याह्वयन्त्य, स्मान् प्रजनयादिति, संवत्सा गावो वसन्ति साकमेध-
त्वाय, यत्स्त्र्यश्नाति साकमेधत्वाय, यत्स्त्री नाश्रीयादिसाकमेधाः स्युरं, थ यश्स्त्र्यश्नाति सा-
कमेधत्वाय, निर्कृतिर्वी एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यश्स्त्र्यश्नाति, निर्कृतिर्हि स्त्री, निर्कृतिगृहीता
वै देवि, स्तुप्तं ह्यवचरत्ये, व खलु वै स्त्रिया हंस्तो यदेवि, यदेव्या जुहोति निर्कृतिगृहीतयैव
निर्कृतिं निरवदयते, स वै श्वो भूतं वृत्रं हन्तुमुपप्लायत्, तं मरुतः परिक्रीडन्त आसन्, -
स्तेऽस्याप्त्वा व्यनयन्, स्तेऽभ्यधर्षयन्, स्तस्मात् क्रीडय, स्ते वै संयुक्ता आसन्, स्ते देवा
असुराणां परमन्तं न परापश्यन्, स्ते मरुतः क्रीडीन् क्रीडतोऽपापश्यन्, स्तजितमनसो वा इमं
इति, तैभ्यो वा एतं भागं निरवपन्, स्ततो वा अजयन्, स्तज्जित्या एवैश्वो, ऽसौ वा आदि-
त्य इन्द्रो, रश्मयः क्रीडयः, साकं रश्मिभिः प्रचरन्ति विजित्यै, देवा वै वृत्रं हतं न व्य-

[१५] काठ. ३६, ९ । तै. ब्रा. १, ६, ६, ४ ।

[१६] काठ. ३६, ९-१० । तै. ब्रा. १, ६, ७ ।

जान्, —स्तै मरुतः क्रीडयोऽध्यक्रीड्, —स्तस्मात् क्रीडयो, ऽथैतानि पञ्च हवींऽपि सैतत्या,
अथैष ऐन्द्राग्रं, इन्द्राग्नीं एवास्मै वज्रमन्त्रविभृतामि, —न्द्राग्नीं अस्मै वज्रमभ्युवहताम, —थैष ऐन्द्र,
उद्धारः वा एतमिन्द्रा उदहरत, वृत्रं हत्वा तदुद्धार एवास्थैष भाग एव, तस्माद् राजा संश्रामं
जित्वोद्वाजमुदज्जते, ऽथैष वैश्वकर्माणो, विश्वानि मे कर्माणि कृतान्यासन्निति, विश्वकर्मा
हि, सोऽभवद्वृत्रं हत्वा, —ऽथैष आघार आहुतीनां सैतत्यै त्रिऽशत्वाय ॥१६॥ ४१

प्रजाः सृष्टाऽहोऽव्यय्यु वृत्रं हत्वा ते देवा अमृतत्वमेवाकामयन्त, स्वर्गो वै लोकोऽमृतत्वः,
संस्वत्सरः स्वर्गो लोको, यद् द्वादशाहुतयोऽमृतत्वमेव तेन स्पृणोत्या, —पद्वा एतत् संस्वत्सरम,
ति वा एतत् संस्वत्सरमक्रमीद्, यद् द्वादशाहुतयः संस्वत्सरमेव पुनरभिपयीवर्तता, आपद्वा एतत्
संस्वत्सरः, स वा एतत् संस्वत्सरमकृक्षद्, यत् पद् पद् संपादयति, षड्वा ऋतव, —स्तान्
वा एतत् संपादयति, तानपिपादयति, तानपिपद्यमानानन्वपिपद्यता, आपद्वा एतत् संस्वत्सरं,
पितरो वा ऋतव, —स्तान् वा एतत् प्रजनयति, तान् प्रजायमानाननु प्रजायते, ततः प्रजायत,
एतद्वा अस्य संस्वत्सरोऽमीष्टोऽभूद्, —मीष्टा ऋतवो, ऽथ वा अस्य पितरोऽनमीष्टा, य-
देष पितृयज्ञस्तेनैवास्य पितरोऽमीष्टाः प्रीता भवन्ति, दक्षिणतो निरूप्यं, दक्षिणा हि पितृणां-
म, —थो आहु, —रुभयत् एवं निरूप्यमि, —त्युभयेऽहीज्यन्ते, तन्न दक्ष्यं, दक्षिणत एवं नि-
रूप्यं, दक्षिणा हि पितृणां, पदकपालः पुरोडाशो भवति, षड्वा ऋतव, —स्त एवास्थैतेना-
मीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न मन्थेन यज्ञो, यदेष पुरोडाशस्तेन यज्ञो, ऽथैता
धानाः, स्वधा वा एता अमुष्मिहोके, ऽथो अपरिमिता वै संस्वत्सरस्य रात्रय, —स्ता एवा-
स्थैताभिरमीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न पुरोडाशेन पितृयज्ञो, यदेष मन्थस्तेन पितृ-
यज्ञो, ऽभिवान्वाया गोर्दुग्धे स्यात्, सा हि पितृणां, नैदिष्टं दक्षिणासीना उपमन्थति,
दक्षिणा हि पितृणामे, —कयोपमन्थत्ये, —का हि पितृणां, —मिशुशलाकयोपमन्थति, सा हि पि-
तृणां, न प्राच्युद्धृत्या, पितृयज्ञो हि, न दक्षिणा, यज्ञोऽहो, —मे दिशा अन्तरोद्धन्त्यु,
—भयेऽहीज्यन्त, उपमूलं वहिर्द्वीति, तेन पितृणां, यद्वैतमूलं तेन देवानां, —मुभये ऽही-
ज्यन्ते, परिश्रयन्त्य, —न्तर्हिता वा अमुष्मादादित्यात् पितरो, ऽथो अन्तर्हिता हि देवैभ्यश्च
मनुष्येभ्यश्च पितर, —स्तस्मात् परिश्रयन्ति, समन्तं, वहिः परिस्तृणाति, समन्तं ऽहीमं ऋ-
तवः परिषिष्टा, अथो समन्तान्मा पितरोऽभिसमागच्छानि, —त्यमुष्मिन् वै पूर्वस्मिन्नितरा देवता

इज्यन्ते, यत्तत्र जुहुयादाहुतीः संस्पृजेत्, समदं कुर्याद्, गार्हपत्यं शृतं कुर्वन्ति यज्ञताया,
आदन्पचनादग्निमाहरन्ति, तत् स्थिन्नान्यता आहरन्ति ॥१७॥ ४२

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशत आवह पितॄन् हविषे अक्षवे ॥ ४३

इत्येन्वाहो,—शन्तो हि पितरो, ऽनुष्टुभमन्वाहा,—न्तो वा अनुष्टुभं,—न्तः पितरं,—स्तस्मादनु-
ष्टुभमन्वाहै,—कामन्वाहै,—कलोका हि पितरस्त्रिं,—रन्वाह, तृतीये हि लोके पितरो, यदेकाम-
न्वाह तैन् पितृणां, यच्चिस्तेन देवानां,—मुमये ऽहीज्यन्ते, न होतारं वृणीते नोषेयं,
मृत्योरिवैना उत्सृज्यन्,—पचर्हिषः प्रयाजान् यजति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजा एवं मृत्योरुत्सृजति,
संस्पृयते वै मनुष्येभ्यः करिष्यन्, दक्षिणतो देवेभ्यो उपव्ययते, ऽथात्रप्राचीनावर्वातेन भ-
व्यं व्यावृत्त्यै, दक्षिणतोऽवदायोदङ्कतिक्रम्य दक्षिणां तिष्ठन् जुहोति, दक्षिणां हि पितृणां,
सोममग्रे यजति, सोमो वै पितृणां देवता, पितृदेवस्यः सोमो, यत् सोमं पितॄमन्तं यज-
ति सोमपांस्तत् पितॄन् यजति, यद्वर्हिषदो यजन्तस्तद्, यदधिष्वात्तान् गृहमेधिनस्तद्, यदग्निं
कव्यवाहनं, द्वे वा अग्नेस्तन्वौ, हव्यवाहन्या देवेभ्यो हव्यं वहति कव्यवाहन्या पितॄभ्यः,
समिष्टया एवं प्रतिष्ठित्यै, द्वे वै देवानां याज्यानुवाङ्मये, प्राण्यया यलति, गमयत्यन्य-
यां,—ऽथात्र तिस्रः कार्थ्याः, परे हि देवेभ्यः पितरं,—स्तर्हिषा तृतीयात्येवैतया प्रादात्, पञ्च
कृत्वोऽवधति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्धः ॥ स्वधा नमः ॥ इति वपुष्करोति,
स्वधाकारः पितृणां, नमस्कारो देवानां,—मुमयेऽहीज्यन्ते, स्रक्तिषु निदधाति, देवान् वै पि-
तॄन् मनुष्या अनुप्रपिबन्ते, देवानेवं पितॄन् याट्, त्रिनिदधाति, त्रींश्चिदीं पुरुषानग्निं स्म,—
स्तीन् परानन्वाक्षते, त्रयो हि परे, पिता पुत्रः पौत्रोऽनुसंतत्यै, सर्वासु स्रक्तिषु निदधाति,
सर्वासु हि दिक्षु पितरः, सर्वा एवैनं दिशो गमयति, नाष्ट्र्यां निदधाति, यदष्ट्र्यां नि-
दध्यान्मृत्युनैनाः परिवेशयेत्, तमेवानुद्यन्त्यं,—य यत्तस्यां निमार्ष्टि तामेवं तेन प्रीणाति ॥१८॥

४४-४६

अत्र पितरो मादयध्वमि,—त्युक्त्वा परायन्ति, त आहवनीं प्रमुपतिष्ठन्ते, सुसंहंसां त्वा
व्यभि,—त्या तमितोस्तिष्ठन्त्यं,—अग्निमेवापद्रष्टारं कृत्वान्तं प्राणस्य गलन्त्यं,—मीमदन्त पितरां,

[१८] काठ. ३६, १२-१३ । तै. ब्रा. १.६.९ । वा. १.९.७० । काण्व. २१.७० ।

[उशन्तस्त्वा..... अक्षवे— ऋ. १०.१६.१२; अथर्व० १८.१.५६; १८.२.३४]

[१९] मै. १.१०.३ । काठ. ३६.१३ । तै. ब्रा. १.६.९.८ । वा. २.३१; ३.५२; १९.५८ । काण्व. २.५६; ३.६०; २१.५९ ।

इत्युक्त्वा प्रपद्यन्ते, ते ऊर्णां दुशां वा न्युस्यन्ति, यदेवान् निगच्छन्ति तस्यैषा निरवतिः,
परेतन पितरः सोम्यासा, इत्याहा,—ऽनुपक्ता वा एतान् पितरः स्युर्व्यावृत्त्यै, समन्तमपः परि-
षिञ्चन् पर्येति, मार्जनमेवैषां, तदपरिषिञ्चन् पुनः पर्ये,—त्यमुं वा एतै लोकै निगच्छन्ति ये
पितृयज्ञेन चरन्ति, प्रजापतिरस्त्वैवैनां स्तता उञ्जेतुमर्हन्ति, यत् प्राजापत्यामृचमुन्वाह प्रजा-
पतिरेवैनां स्तता उञ्ज्यत्यर्थ,—य यदपरिषिञ्चन् पुनः पर्येत्यमुं वा एतै लोकै पुनरुपावर्तन्ते, पि-
तृन् वा एतद्यज्ञोऽग्न, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पङ्क्त्या पुनरायन्ति सहैव यज्ञेनायन्ति, मन-
स्वतीभिरायन्ति, मन एवं पुनरुपह्वयन्ते ॥१९॥

४७

एतद्वा अस्य सवत्सरेऽमीष्टोऽभूदभीष्टा कृतवो, ऽथ वा अस्य रुद्रा अनभीष्टा, य-
देतै ज्यम्बकास्तेनैवास्य रुद्रा अभीष्टाः प्रीता भवन्त्ये,—कृकपाला भवन्ति, न वै पुरुषः कृपा-
लैराय, एकधैवैनमामोत्य,—यो एका वा इय,—मस्यामेव प्रतिष्ठित्य,—मिधार्यां३ नामिधार्यां३,
इति मीमांसन्ते, यदमिधार्येद रुद्रायास्य पशुर्नपिदध्यात्, तन्न हृक्ष्य,—ममिधार्या एवं,
न हि हविरनभिघृतमस्त्ये,—कोल्मुकं हरन्त्ये,—कोल्मुकं हि रुद्राणां, धूपायद्वरन्ति, धूपा-
यद्वि रुद्राणामे,—तां दिशं हरन्त्ये,—षा हि रुद्राणां दिक्, पुराचीनं हरन्ति, पराश्चमेव
रुद्रं हरन्त्या,—खं ते रुद्र पशुं करोमी,—त्याखकिरा एकमुपवपति, पशुभ्यस्तेन निरवदयते,
तस्मात् तान् पुनुपतिर्धीतुक,—अतुष्यथे याजये,—चतुष्यथे वै रुद्राणां गृहा, गृहैष्वेव रुद्रं निर-
वदयत, एष ते रुद्र भाग,—स्तं जुपस्व सह स्वसांभिकया स्वाहेति, शरद्वै रुद्रस्य योनिः,
स्वसांभिकै,—तां वा एषोऽन्वभ्यवचरति, तस्माच्च शरदि भूयिष्ठं हन्ति, तथैवैनं सह
निरवदयते, मध्यमपर्णेन जुहोति, तद्वचरक्षो हतमारण्येन जुहो,—त्यरण्य एवं रुद्रं निरवद-
यते, यत् पात्रेण जुहुयाद्रुद्रं प्रजास्वन्ववनयेत्, तस्मादारण्येन जुहोत्य,—वाम्ब रुद्रमादिम-
ही,—त्यनुणा एवाधुवन्, मेपजं गवे अश्वाय पुरुषाय मेपजमि,—त्यनुणा एवं भूत्वा मेपजमकृ-
त, ज्यम्बकं यजामहा, इति परिणन्ति, तत्रापि पतिकामा पर्येति, पतिवदनमेवास्या,—
स्तचानुर्ध्वीनुदस्य प्रतिलभन्ते, भंगमेव प्रतिलभन्ते, तान् यजमानाय समावपन्ति, भंगमे-
वास्मै समावपन्ति, या पतिकामा स्यात् तस्यै समावपेयु,—भंगमेवास्यै समावपन्ति, तान्
मूते कृत्वा वृक्ष आसञ्चति ॥ रुद्रैष ते भाग,—स्तेनावसेन् परो मज्जवतोऽतीहि पिनाकहस्तः कृति-
वासा अवततधन्वा ॥ इति गिरिवै रुद्रस्य योनिर,—तो वा एषोऽन्वभ्यवचारं प्रजाः शुमायते,
स्वैवैवैनं भागधेयेन स्वं योनिं गमयत्य,—नपेक्षमाणा आयन्ति रुद्रस्यानन्ववायाय, परोमेष्टे

मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेवं रुद्रं निरवदयन्ते, ऽम्बी वै स्त्री भंगुनाम्नी, तस्मात् त्र्यम्बका, यस्य वै हविरप्रतिष्ठितमप्रतिष्ठितः सो, ऽप्रतिष्ठिता अस्य त्र्यम्बका, आदित्यं घृते चरुं निर्वपेत् पुनरेत्यु गृहेष्वि, -यं वा अदिति, -यं प्रतिष्ठा, यदादि३त्योऽस्यामेव प्रतिष्ठिति ॥२०॥

४८-५० [६५६]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्मास्यानि नाम दशमः प्रपाठकः ॥१०॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

वाजपेयः ।

देव सवितुः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपुति भंगाय ।

द्विष्यो गन्धर्वः केतपूः केतुं पुनात वाचस्पतिर्वाचमुद्यं स्वदात नः ॥ १

वाजस्य तु प्रसुवे मातरं महीमदिति नाम वचसा करामहे ।

विश्वं हस्यं भुवनमाविशं तस्यां देवः सुविता धर्मं साविषत् ॥ २

अस्वन्तरमृतमुप्सु भेषजमपांमुत प्रज्ञास्तिषु । अश्वा भवत वाजिनः ॥ ३

वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वा गन्धर्वाः सप्तविंशतिः । ते अग्ने अश्वमयुज्जंस्ते अस्मिन् जवमादधुः ॥ ४

अपां नपादाद्युहेमन् यं ऊर्मिः प्रतूतिः ककुभवान् वाजसाः । तेन वाजं सेषम् ॥ ५

देवस्य सवितुः प्रसुवे सत्यसवनो वर्षिष्ठं नाकं रुहेयम् ॥ ६

देवस्य व्यं सवितुः प्रसुवे सत्यसवनस्य बृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेष्म ॥ १॥ ७

वाजं वाजिनो जयताध्वानं स्कभ्रवन्तो योजुना मिमानाः ॥ ८

काष्ठां गच्छत ॥ ९

यं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्वयः स्वर्काः ।

जम्भयन्तोऽहिं वृकं रक्षां सि संनेम्यस्मद्युयवन्मीवाः ॥ १०

[१] १,११,६-७ । तै. १,७,७ । काठ. १३,१४ । वा. ९,१; ११,७; ३०,१; ९,५; १८,३०; ९,६,७,१०, (९), १३ । काण्व. १०,१; १२,७; ३४,१; १०,७; २०,१; १०,९,१०,८, (१४), १८ । मा. श्रौ. १,७,१-२ ।

[वाजस्य तु०.....साविषत् । अथर्व. ७,६,४ । अपस्वन्तरं०.....सेत् । ऋ. १,२३,१९; अथर्व. १,४,४]

[२] तै. १,७,८ । काठ. १३,१४ । वा. ९,१३,१६; २१,१०; ९,१८; २१,११; ९,१७,१४,१५ । काण्व. १०,१९,२२; २३,१०,१२; १०,२४,२३; २३,११; १०,२०,२१ । मा. श्रौ. ७,१,२ ।

[शं नो भवन्तु०.....मीवाः । ऋ. ७,३८,७ ।]

वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृसा यात पृथिभिर्देवयानैः ॥

११

ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवः विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः ।

सहस्रसा मेधसाता सन्निव्यवो महो ये धेना समिथेषु जञ्जिरे ॥

१२

एषं स्थ वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिपक्ष आसन् ।

क्रतुं दधिक्रामन्तु सः सन्निव्यदत् पथामङ्काः स्यन्नापनीफणत् ॥

१३

उत स्माऽस्य द्रवतस्तुरण्यतः पूर्णं न वैरन्तु वाति प्रगृधिनः ।

इयेनस्येव द्रवतो अङ्गसं परि दधिक्राव्णः सहोजीं तरित्रतः ॥२॥

१४

आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादा मा द्यावापृथिवी विश्वशंभूः ।

आ मा गन्त पितरो विश्वरूपा आ मा सोमो अमृतत्वेन गम्यात् ॥

१५

इन्द्राय वाचः वदते, न्द्राय वाचः संवुदते, न्द्रः वाजं जापयते, न्द्र वाजं जये, यः
वः सा सत्या सः वाग्भूम्यामिन्द्रेण समदध्व, मजीजपत वनस्पतया, इन्द्राय वाचः विमुच्यध्वः,
वाजिनौ वाजजितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतः, वाजिनौ वाजजितौ वाजं जित्वा बृह-
स्पतेर्भागे निमृज्यथाः, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावा, ऽऽयुर्यज्ञेन कल्पते,
प्राणो यज्ञेन कल्पते, चक्षुर्यज्ञेन कल्पते, श्रोत्रं यज्ञेन कल्पते, मनो यज्ञेन कल्पते, वाग्य-
ज्ञेन कल्पते, ब्रह्मा यज्ञेन कल्पते, पृष्ठं यज्ञेन कल्पते, स्वर्यज्ञेन कल्पते, यज्ञो यज्ञेन
कल्पते, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहा, ऽपिजाय स्वाहा, क्रतवे स्वाहा, ऽहर्पतये
स्वाहा, वाकपतये स्वाहा, वसुवे स्वाहा, स्वर्मर्षा वैयशुनो व्यश्यन्नान्त्योऽन्त्यो भौवनौ,
भुवनस्य पतयेऽधिपतये स्वाहा, ज्ञाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, वे त्वो, जं
त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा, स्वदेवा अगामा, ऽमृता अभूम, प्रजापतेः प्रजा अभूम ॥३॥

१६

[वाजे-वाजेऽवत०.....देवयानैः । ऋ. ७,३८,८ । तेनो अर्वन्तो०.....जञ्जिरे । ऋ. १०,६४,६ । एष
स्य वाजी०..... स्वाहा । ऋ. ४,४०,४ । उत स्मास्य०.....तरित्रतः । ऋ. ४,४०,३ ।]

[३] मै. १,११,७-८ । तै. १,७, ८-९ । काठ. १४,१ । वा. ९,१९,११,१२,९,२१; १८,२९; २२,३३; ९,२०; १८,२८;
२२,३२; ९,२२; १४,२२ । काण्व. १०,२५-२६, १५-१७,१३,२९,२८; १९,४२-४३; २४,४६; १०,२७; १९,
४०; २४,४५; १०,३१; १५,२४ । मा. श्रौ. ७,१,३ ।

अग्ने अष्टा वदेहे नः प्रत्यङ् नः सुमना भव । प्र नो यच्छ विशस्पते धनदा असि नस्त्वम् ॥
 प्र नो यच्छप्रत्यमा प्र भगः प्र बृहस्पतिः । प्र देवाः प्रोत सूनृता प्र वाग्देवी ददातु नः ॥
 अर्यमणं बृहस्पतिमिन्द्रं दानाय चोदय । वाचं विष्णुं सरस्वतीं सवितारं च वाजिनम् ॥
 सोमं राजानं वरुणमग्निमन्वारभामहे । आदित्यान् विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम् ॥
 इन्द्रवायुं सुसंष्टा सुहवेह हवामहे । यथा नः सर्वा इज्जनः संगमं सुमना असत् ॥ १७-२१
 वाजस्येमं प्रसवं सुषुर्वेऽग्रे सोमं राजानमोषधीष्वप्सु ।

स विराजं पर्येतु प्रजानन् प्रजां पुष्टिं वर्धयमानो अस्मै ॥ २२

वाजस्येमां प्रसवं शिश्रिये दिव्यं स ओषधीः समनक्तु घृतैर्न ।

ता अस्मभ्यं मधुमतीर्भवन्तु वयं राष्ट्रे जागृयामा पुरोहिताः ॥ २३

वाजस्येदं प्रसवं आवभूवेमां च विश्वा भवन्तानि सर्वतः ॥ २४

अदित्सन्तं दापयतु प्रजानन् रयिं च नः सर्ववीरं नियच्छतु ॥ २५

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्या वाचा यन्तुर्यन्त्रेण वृ-
 हस्पतिं साम्राज्यायामिषिश्वामीन्द्रं साम्राज्यायामिषिश्वाभ्युपयामगृहीतोऽसि, दृषदं
 त्वा नृषदमायुषदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो, पयामगृहीतोऽसि,
 पृथिवीषदं त्वान्तरिक्षसदं नाकसदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो, पयामगृ-
 हीतोऽस्य, प्सुषदं त्वा घृतसदं भूतसदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो, प-
 यामगृहीतोऽसि, ग्रह विश्वजनीन् नियन्तर्विप्रायाम ते ॥ २६

यास्तिस्रः प्रथमजा दिव्यः कौशः संसृक्षितः । तासां विशिश्रानामिषमूर्जं समग्रभम् ॥ २७

इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वो, पयामगृहीतोऽसि ॥ २८

अपां रसमुद्रयसं सूर्यान् शुक्रं समाभृतम् । अपां रसस्य यो रसस्तै ते गृह्णाम्युत्तमम् ॥

२९

[४] तै. १,७,१०,१२ । काठ. १४,२-३ । वा. ९,२८,२९,२७,२६; ३३,८६; ९,२३-२५,३०,२,४,३; १०,३२; १९,६;
 २३,३८,२,४ । काण्व. १०,३५,३७,२८,३६,३२-३४,३९, २-५; ११,४५; २०,५; २५,४०,२,४ । मा. औ.
 ७,१, १,३; ७,२,५-६ [अग्ने अष्टा ० । ऋ. १०,१४१,१; अथर्व० ३,२०,२ । प्र नो यच्छ ० । ऋ. १०,
 १४१,२; अथर्व. ३,२०, ३ । अर्यमणं बृहस्पतिं ० । ऋ. १०,१४१,५; अथर्व. ३,२०,७ । सोमं राजा ० । ऋ०
 १०,१४१,३; अथर्व. ३,२०,४; सा. ११ । इन्द्रवायुं सुसंष्टा ० । ऋ. १०,१४१,४; अथर्व. ३,२०,६ । अदि-
 (उतादि) रसन्तं ० । अथर्व. ३,२०,८ । वाजस्य नु प्रसव ० । अथर्व ३,२०,८ । देवस्य त्वा- अथर्व. ०१९,५१,२
 मै० १३

इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, —ष ते योनि, —रिन्द्राय त्वा ॥

३०

कुर्विदङ्गं यवमन्तो यवं चिद्यथा दांत्यनुपूर्व५ वियूय ।

इहेहैषां कणुत भोजनानि ये बहिषा नम उक्ति न जग्मुः ॥

३१

उपग्रामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, —ष ते योनिः, प्रजापतये त्वा ॥ अया विष्टा, प्रजापतये त्वा ॥४॥

३२-३३

देवा वै नाना यज्ञानपश्य, —अथ वा एत५ सर्वेऽपश्य५, —स्तस्मिन् वा अयतन्त, तस्मिन् वाजिमुय, —स्तं बृहस्पतिरुदजयद, बृहस्पतिवै देवानां पुरोहितो, यद्वै पुरोहितो ब्राह्मण५ शृणोति, तद्राज्ञे, तेनेन्द्रमयाजयत्, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वाराज्यं गच्छति य एतेन यजते, यद्बृहस्पतिरुदजयत् तस्माद् ब्राह्मणो यजेत, यदिन्द्रमयाजय५ स्तस्माद्राज्यो, देवा वै नाना यज्ञानाहराज्ञि, —ममहमिमं त्वमि, —त्यथ वा एतं प्रजापतिरा-
हुरत्, तस्मिन् वा अपित्वमैछन्त, तैभ्यश्छन्दा५स्युज्जिज्ञतीः प्रायच्छद, —थ वा एतेन प्रजापतिरय-
जत्, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वाराज्यं गच्छति य एतेन यजते,
ऽन५ वै वाज, —स्तद्य एव५ विद्वानन्मसि वाजयति ह वा एनमन्मममान५, सोमो वै वाजपे-
य, —स्तद्य एव५ विद्वान् स्तोमं पिबुति वाज५ ह गच्छति, यावन्तो हि देवाः सोममपिब५स्ते
वाजमगच्छ५, —स्तस्मात् सर्वैः सोमं पिपासति, वाज५ ह गच्छति, वाग्धि वाजस्य प्रसवः,
सा वै वाक् सृष्टा चतुर्थी व्यभव, —देषु लोकेषु त्रीणि तुरीयाणि, पशुषु तुरीय५, या पृथिव्या५
सायौ सा रथन्तरे, यान्तरिक्षे सा वाते सा वामदेव्ये, या दिवि सा बृहति सा स्तनयित्ना,
अथ पशुषु, ततो या वागत्यरिच्यत् तां ब्राह्मणे न्यदधु, —स्तस्माद् ब्राह्मणं उभयी५ वाच५
वदति यश्च वेदु यश्च न, या बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञादिनं तयागच्छति, या पशुषु तय ऋतेयज्ञं, तद्य
एव५ वेदाह वा एनमप्रतिक्शातं गच्छति, यावुती वाक्ता५ हि वेदु, वाचा हि दीयते, वाचा
श्रुदीयते, यो गाथानाराश५सीभ्या५ सनोति न तस्य प्रतिगृह्ण, —मनुतेन हि स तत् सनोति,
न मत्तस्य, यदा हि तस्य मद्रो व्येत्यथ तं तत् तपति ॥५॥

३४

सप्तदश वा एते इयां ग्रहाः प्राजापत्याः, सप्तदशः पुरुषः प्राजापत्य, —अथार्थैकानि क्षिरो-
ग्रीवमात्मा, वाक् सप्तमी, दश ग्रामा, अङ्गेऽङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टो, यंज्यतिषजन्

[कुर्विदङ्गं यवमन्तो० । ऋ. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २]

[५] काठ. १४, ५

[६] मै. १, ११, १ । काठ. १४, ६-७ । वा. ९, १; ११, ७; २०, १; २, ५-७ । काण्व. १०, १; १२, ७; ३४, १; १०, ७, ९-१० ।

ग्रहान् गृह्णात्यङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनो मुञ्चति, श्रीर्वै सोमः, पाप्मा सुरोपयामा, आगते काले प्राञ्चः सोमैरुत्क्रामन्ति, प्रत्यञ्चः सुरोपयामैः, पाप्मनैवैनं विपुनन्ति, तस्मादाहुः—वा-जपेययाश्च्येव पूत इति, पाप्मना ह्येनं विपुनन्ति, देव सवितुः प्रसुव यज्ञं, प्रसुव यज्ञ-पुति मंगार्येति, परुषि परुषि जुहोत्यु, त्सन्नयज्ञो वा एष, को ह तद्देव यदेतस्य क्रियते यन्नं, सर्वत्वार्यैव प्रसवाय, वाजस्य तु प्रसवे मातरं महीमि, ति रथमुपावहरती, यं वा अदितिर, नयैवैनं प्रसूतं सवित्रा चोपावहरति वाजस्योज्जित्या, अश्पस्वन्तरमृतमुप्सु भेषज-मि, त्यश्वान् रक्षयन्त्य, प्सुजा वा अश्वा, स्वादेवैनान् योनेर्जनयन्ति, वायुर्वा त्वा संतुर्वा त्वे, ति युनक्ति, न वा एतन्मनुश्चया योक्तुमर्हन्ति, देवताभिरेवैनान् युनक्त्य, पां नपा-दाशुहेम, त्रिति रराटानि प्रतिमार्ष्टि, पूर्वमेव यञ्जुरुदितमनु वदति, इन्दुभीभिर्हादयन्ति, वाग्वा एषैकारणं प्राप्नुयत्, तामेवोज्जयत्य, यो या वनस्पतिषु वाक्तामेवावरुन्दे, सप्तदशः सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै सप्तदशः, प्रजापतिमेवाप्नोत्यु, त्सन्नयज्ञो वा एष, सस्वत्स-राद्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवुरुध्यते, सस्वत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्दे ॥६॥ ३५

देवस्य सवितुः प्रसवे सत्यसवसो वर्षिष्ठं नाकं रुहेयमि, ति ब्रह्मा रथचक्रं सर्पति, स-वितुप्रसूत एवं वञ्चं सर्पति वाजस्योज्जित्या, अथो प्रजापतिर्वै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतिरेवैनं वञ्चादधि प्रसुवति वाजस्योज्जित्यै, साम गायते, सत्यं वै साम, सत्येनैवोज्जयत्यु, ज्जित्तिर्वाजयत्य, न्नं वै वाजो, ऽन्नाद्यस्योज्जित्यै, देवस्य वयं सवितुः प्रसवे सत्यसव-नस्य बृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेष्म, ति रथमुभ्यातिष्ठति, सवितुप्रसूत एवं रथमुभ्या-तिष्ठति वाजस्योज्जित्यै, वाजिनामृचोऽन्वाह वाजस्योज्जित्या, आजि धावन्ति वाजस्योज्जि-त्या, अनुदिष्टे रथैर्धावन्ति, दक्षिणयैव स्वर्गं लोकमेति, यदेतुदिष्टे रथैर्धावन्ति दक्षिणया वा एतद्यजमानः सह स्वर्गं लोकमे, त्यथैष नैवारः सप्तदशशरावो, देवा ओषधीषु पक्वास्वा-जिमुय, स्ता बृहस्पतिरुदजयत्, स एतांनिवारान् न्यवृणीत्, तन्निवारणां निवारत्वं, बृह-स्पतिर्वै ता उदजयत्, तमेव भागितं करोत्यहिंसायै, तमधश्चात्वालं हरन्ती, हं वा असौ आदित्य आसीत्, तमितोऽध्ययं लोकमहरं, स्तद्यतोऽध्ययं लोकमहरन् यचात्वालेऽव-दधति यजमानमेव स्वर्गं लोकं हरन्त्या, मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादि, ति रथेषु पुनरासु-तेषु जुहोति, यमेव वाजमुदजैषुस्तमात्मन्धत्ते, ऽजीजपत वनस्पतया, इन्द्राय वाचं विष्णु-

च्यध्वामि, —ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, वाजिनौ वा-
जजितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागेमवजिघ्रतमि, —ति भागिना एवैना अक, —वाजिनौ वाजजितौ
वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागे निमुज्येयामि, —ति सर्वानेवैतान् प्रीणात्य, —ध्वशां च सुरोपयामांश्च
हरन्ति य आर्जि धावन्ति, तैभ्यो यमेव वाजुमुदजैपुस्तं परिक्रीणीते, मधुशालं ब्रह्मणे, ब्रह्मण एव
तेन परिक्रीणीते, ककुभो राजपुत्रः प्राश्नाति, वीर्यं वै ककुब्, वीर्यमेवात्सन् धत्ते ॥७॥

३६

स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेति, ३स्ववी एतद्रोक्ष्यन् पत्न्या संश्रुदते,
ऽथो अन्वारम्भो वा एष यज्ञस्य, पत्न्या सह स्वर्गे लोके भवता, आयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो
यज्ञेन कल्पता, इत्येतावान् वै पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तस्माप्नोति, सं सर्वो भूत्वा स्वर्गं लोक-
मेति, दर्भमयं वांसो भवति पवित्रत्वाय, गोधूमं चषालं, प्राजापत्यां वै गोधूमा, अर्धं प्र-
त्यासामोषधीनां सहैवान्नाद्येनामृं लोकमेति, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश
वा एता आहुतय, —स्त्रयोदश मासाः सः वत्सरः, सः वत्सरः वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गं लो-
कं, तस्मिन्नेव प्रतितिष्ठ, —त्यन्नाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, —त्युषपुटैरर्पय-
न्ति, प्राजापत्यां वा ऊषाः, श्वः श्वो भूयांसो भवन्त्य, —न्नाद्येनैवैनमर्पयन्त्ये, —ति वा
ए३षोऽस्माल्लोका३षोऽमृं लोकमेति, यदुषपुटैरर्पयन्ति तेनास्माल्लोकाभिति, तेनास्मिन्नल्लोकं धृतौ
हिरण्यमभ्यवरोहति, तेजो वै हिरण्यं, तेजस्येव प्रतितिष्ठति, वस्ताजिनमभ्यवरोहति,
पशवो वै वस्ताजिनं, पशुष्वेव प्रतितिष्ठ, —त्यन्नस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसक्याभि, —रन्नं वै
वाजो, अन्नाद्यस्यावुरुद्ध्या, उभयं ग्राम्यं चारण्यं च जुहोत्युभयस्यान्नाद्यस्यावुरुद्ध्या, औदु-
म्बरेण सुवेण जुहो, —त्युर्वी लुदुम्बर, ऊजोऽवुरुद्धयै, सप्तभिर्जुहोति, सप्त वै छन्दांसि,
छन्दोभिरेवास्मा अन्नाद्यमवुरुद्धे, ५ वाग्वै छन्दांसि, वाचैवास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति ॥८॥

३७

अथैतेऽतिग्राह्या, यदेवादः परमन्नाद्यमवुरुद्धं तस्यैतदवुरुद्धयै गृह्यन्ते, ५थैते पशवा आ-
लभ्यन्ते यज्ञक्रतूनामवुरुद्धयै, यदाग्नेयोऽग्निष्टोमं तेनावुरुद्धे, यदैन्द्राय उ३कथ्यं तेन, यदै-
न्द्रो वृष्णिः षोडशिनं तेन, यत् सारस्वतीं मेधीं यदेवादः सप्तदशं स्तोत्रमनाममवुरुद्धं तदे-

[८] मै. १, ११, ३ । काठ. १४, ८ । वा. ९, २१; १८, २९; २२, ३३; १८, २८; २२, ३२ । काण्व. १०, २८; १९, ४२;
२४, ४६; १९, ४०; २४, ४५ ।

[९] मै. १, ३, ३१ । काठ. १४, ९-१० मा. श्री. ७, २, ५, ६ ।

वैतयामोति, तद्वरुद्धे, ऽथैषा वशा, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, नेमे देवा आसन्नेमेऽ-
सुरा, स्तै देवा एतां वशामपश्य, स्तया लोकं द्वितीयमवृज्यतासुरलोकं, यस्यावद्यति सं-
देवलोकं, यस्य नावद्यति सोऽसुरलोक, स्तै लोकमेवैतया द्वितीयं यजमानो वृद्धे प्रातृ-
व्यलोकमेव, सारस्वश्चैत्यन्येषामुत्तमा भवति, सारस्वश्चैत्यन्येषां प्रथमा, वाग्वै सरस्वती,
वाचा यज्ञः संततो, वाचैव यज्ञं संतनोति, यद्वै यज्ञस्य विद्वान्न करोति यचाविद्वानन्तरिति
तच्छिद्रं, तद्वाचैव सरस्वत्या कल्पय, त्यनिरुक्तः प्रातःसुवः, प्रजापतिमेव तेनामोति,
वियोनैव वाजपेयः प्राजापत्यः, स निरुक्तसामा, यदनिरुक्तः प्रातःसर्वस्तेन संयोनिरथन्तरं
साम भवत्याशीया, उज्जित्या, अथो इयं वै रथन्तरं, स्यामेव सूयते, वाजवतीमी-
ध्यन्दिने पवमाने भवन्त्य, न्नं वै वाजो, ऽन्नाद्यस्यावरुद्धचै, चित्रवृतीरामेव पवमाने भवन्ति
स्वर्गस्य लोकस्य संस्पृष्ट्यै, शिपिविष्टवतीषु स्तुवत, एषा वै प्रजापतेः पशुष्ठास्तन्यैश्शिपि-
विष्टं, तस्मात्शिपिविष्टवतीषु स्तुवत, आष्टादष्टं मुत्तममुत्तमानां भव, त्युत्तरे एवं स्तोत्रे जु-
भिसंतनोति, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यतेऽमुं तं लोकमभ्यतिरिच्यते, बृहश्चेवामुं लोकमाप्नुमर्हती,
न्द्रियं वै वीर्यं बृहद्, यद् बृहता स्तुवते, इन्द्रियं वा एतद्वीर्यं ततो यज्ञस्य यजमानः प्रति-
तिष्ठति ॥९॥

३८

अग्निरेकाक्षरामुदजयद्, श्विनौ द्व्यक्षरा, विष्णुश्च्युक्षरा, सोमश्चतुरक्षरा, सविता
पञ्चाक्षरा, पूषा षडक्षरा, मरुतः सप्ताक्षरा, बृहस्पतिरष्टाक्षरा, मित्रो नवाक्षरा, व-
रुणो दशाक्षरा, मिन्द्रा एकादशाक्षरा, विश्वे देवा द्वादशाक्षरा, वसुवस्त्रयोदशाक्षरा,
रुद्राश्चतुर्दशाक्षरा, मादित्याः पञ्चदशाक्षरा, मद्दितिः षोडशाक्षरा, प्रजापतिः सप्तदशो,
ऽग्निरेकाक्षरया वाचमुदजयद्, श्विनौ द्व्यक्षरया प्राणापाना उदजयत्, विष्णुश्च्युक्षरया त्री-
णिमांशोकांमुदजयत्, सोमश्चतुरक्षरया चतुष्पदः पशुमुदजयत्, सविता पञ्चाक्षरया पञ्च दिंशा
उदजयत्, पूषा षडक्षरया षड्भुतमुदजय, न्मरुतः सप्ताक्षरया सप्तपदा शक्करीमुदजयन्, बृ-
हस्पतिरष्टाक्षरयाष्टौ दिंशा उदजय, चतस्रो दिंशश्चतस्रोऽङ्कुशली, मित्रो नवाक्षरया नव प्राणा-
मुदजयद्, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजय, दिन्द्रा एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजयद्, विश्वे
देवा द्वादशाक्षरया जगतीमुदजयन्, वसुवस्त्रयोदशाक्षरया त्रयोदश मांसमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्द-
शाक्षरया चतुर्दश मांसमुदजय, मादित्याः पञ्चदशाक्षरया पञ्चदश मांसमुदजय, मद्दितिः षोड-

शाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः सप्तदशो, ऽग्निरैकाक्षरयोदजयन्नामिमां पृथिवी,—
 मथिनौ द्व्यक्षरया प्रमान्तरिक्षं, विष्णुस्त्र्यक्षरया प्रतिमां स्वर्गं लोकं, सोमश्चतुर-
 रक्षरयाश्रीवीर्निक्षत्राणि, सविता पञ्चाक्षरयाक्षरपङ्क्तिमुदजयत्, याश्चक्षरपङ्क्तिः सा पङ्क्तिः,—
 चतुर्थी रेह्येतस्याः पञ्च पञ्चाक्षराणि, पूषा षडक्षरया गायत्रीमुदजयत्,—चतुर्थी रेह्येतस्याः षट्
 षडक्षराणि, मरुतः सप्ताक्षरयोष्णिहमुदजयत्,—चतुर्थी रेह्येतस्याः सप्त सप्ताक्षराणि, बृहस्पति-
 रष्टाक्षरयानुष्टुभमुदजयत्,—चतुर्थी रेह्येतस्या अष्टा अष्टा अक्षराणि, मित्रौ नवाक्षरया बृहतीमुदज-
 यत्,—चतुर्थी रेह्येतस्या नव नवाक्षराणि, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजयत्,—चतुर्थी रेह्येतस्या दश
 दशाक्षराणि,—न्द्रा एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजयत्,—चतुर्थी रेह्येतस्या एकादशैकादशाक्षराणि,
 विश्वे देवा द्वादशाक्षरया जगतीमुदजयत्,—चतुर्थी रेह्येतस्या द्वादश द्वादशाक्षराणि, वसुवस्त्र-
 योदशाक्षरया त्रयोदशं मासमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरया चतुर्दशं मासमुदजयत्,—नादित्याः
 पञ्चदशाक्षरया पञ्चदशं मासमुदजयत्,—नादितिः षोडशाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः
 सप्तदशो, ऽग्न्या एकाक्षराय छन्दसे स्वाहा,—ऽश्विन्यां द्व्यक्षराय छन्दसे स्वाहा, विष्णवे
 त्र्यक्षराय छन्दसे स्वाहा, सोमाय चतुरक्षराय छन्दसे स्वाहा, सवित्रे पञ्चाक्षराय छन्दसे स्वाहा,
 पूष्णे षडक्षराय छन्दसे स्वाहा, मरुद्भ्यः सप्ताक्षराय छन्दसे स्वाहा, बृहस्पतयेऽष्टाक्षराय छ-
 न्दसे स्वाहा, मित्राय नवाक्षराय छन्दसे स्वाहा, वरुणाय दशाक्षराय छन्दसे स्वाहे,—न्द्रायै-
 कादशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यो द्वादशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, वसुभ्यस्त्रयो-
 दशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, रुद्रेभ्यश्चतुर्दशाक्षराय छन्दसे स्वाहा,—ऽदित्येभ्यः पञ्चदशाक्षराय
 छन्दसे स्वाहा—ऽदित्यै षोडशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, प्रजापतिः सप्तदशः ॥१०॥

३९[६१५]

॥ इति प्रथमकाण्डे वाजपेयमिधान एकादशः प्रपाठकः ॥११॥

॥ इति प्रथमकाण्डं समाप्तम् ॥

अथ द्वितीयं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

काम्या इष्टयः ॥१॥

ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपेद्यस्य सजाता वीर्यायु, — रोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनान् वीर्येण पुनरुपास्यत, ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपेद्भ्रातृव्यवा, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनान् वीर्येणाभिभवत्यै, — न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपेत् प्रजाकामो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्देत्, प्रजापुतेर्वा इन्द्राग्नी प्रजामपगूहतां, ता एतेन भारधेयेनोपाधावत्, ता अस्मै प्रजां पुनरदत्तां, — मिन्द्राग्नी खलु वा एतस्य प्रजामपगूहतां योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्देत्, ता एव भारधेयेनोपासरत्, ता अस्मै प्रजां पुनरदत्तां, विन्दद्वती याज्यानुवाक्ये भवतो विद्या एवै, — न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपेत् संग्राममभिप्रया, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनं वीर्येणाभिप्रयात्यै, — न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपेत् संग्रामं स स्वयंत्यो, — जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनं वीर्येण जयति, स यदा संग्रामं जयेदथैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपे, — दोजसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यः संग्रामं जयत्यो, — जो वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनं वीर्येण समधेयत, ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपेत् पौष्णं चरुं जनतामभिप्रया, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनं वीर्येणाभिप्रयाति, पूर्वा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छत्यै, — न्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वृपेत् पौष्णं चरुं क्षेत्रस्य पतये चरुं क्षेत्रमध्यवस्य, — नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवास्मै वीर्येण लोकं विन्दतः, पूर्वा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छती, — यं क्षेत्रस्य पत्न्य, — स्थामेव प्रतितिष्ठति ॥१॥

१

अग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वृपेत् कामाय, स स्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स स्वत्सरो काम आप्यते, स स्वत्सरमेवापत्, सोऽस्मै काममाप्नोति यत्कामो भवत्यु, — अग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वृपेत् समान्तमभिधोक्ष्यन्, त्स स्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स स्वत्सराय समभ्यते, स स्वत्सरमेवापत्वातुरुष्णं काममभिद्रुह्यत्यु, — अग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वृपेत् सनिं त्रैष्यन्, त्स स्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स स्वत्सराय प्रतिगृह्यते, स स्वत्सरमेवापत्वा सातां सनिं वनुते, स यदा वन्वीताथाग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वृपेत्, स स्वत्सरो वा अग्नि-

[१] तै. २, २, १ । काठ. ९, १७ ।

[२] तै. २, २, ६ । काठ. १०, ३-४ ।

वैश्वानरः, स॒वत्स॒रमे॒ष प्र॒युङ्क्ते, स॒वत्स॒र ए॒तस्मै॑ व॒नुते, तमे॒व भा॒गि॒नम॒क, —स्त॑
 व्य॒मौग॒, यं द्वि॒ष्यात्त॑स्मै दक्षिणां दद्यात्, पा॒शेन॑ वा ए॒ष च॒रति, तमे॒वास्मि॑न् प्र॒तिमु॒ञ्चत्ये॒,
 क॒हाय॒नो गौर्दक्षि॑णा, स हि स॒वत्स॒रस्य॑ प्र॒तिमा॒, —अ॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑ निर्व॒पेद-
 न॒न्नम॑त्स॒यन्, त्स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॒श्वानरः॑, स॒वत्स॒रायै॒वैन॑द॒प्युधा॒त्, स॒ यदा॑ न॒न्नम॑द्याद-
 था॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑ निर्व॒पेद्, यदे॒वातोऽन॑न्नम॒त्ति त॒दस्मै॑ स॒वत्स॒रः स्व॒दय॑ति,
 स्व॒दि॒तमे॒वात्ति॑, सी॒सं दक्षि॑णा कृ॒ष्णं वा वा॒सो, अ॒न्नं वै सी॒सम्, —न॒न्नं कृ॒ष्णम्, —न॒न्नै-
 नै॒वान॑न्नमु॒पह॑त्यान्नाद्य॒मात्म॑न् ध॒त्ते, अ॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑ निर्व॒पेत् स॒ंग्राम॑म॒भिप्र॑यान्,
 त्स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॒श्वानरः॑, स॒वत्स॒रैरे॒वैन॑म॒भिप्र॑या॒त्य, —अ॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑ नि-
 र्व॒पेत् स॒ंग्राम॑म॒ स॒ स॒य॑त्य, य॒तरो॑ वै स॒ंग्रभा॑ण॒योरा॒य॒तन॑व॒त्तरो॑ भ॒वति॑ स॒ जय॑ती, —य॑ वा अ॒ग्निर्वै॒-
 श्वान॑र, इ॒मामे॒वाय॑त॒नम॑कृ॒ता, —ऽस्यो॑ प॒राक्र॑स्त, ज॒यति॑ स॒ंग्राम॑, स॒ यदा॑ स॒ंग्राम॑ं ज॒येद॑-
 था॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑ निर्व॒पेत्, स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॒श्वानरः॑, स॒वत्स॒रमे॒ष प्र॒युङ्क्ते,
 स॒वत्स॒र ए॒तस्मै॑ ज॒यति॑, तमे॒व भा॒गि॒नम॒क, —स्त॑ व्य॒मौग॒, —अ॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑
 निर्व॒पेधः॑ का॒मये॒ता, —अ॒न॑न् रा॒ज्ञेमा॒न्यवा॒न् ब्री॒हीन् वा॒दुधी॑ये॒ति, स॒वत्स॒रो वा अ॒ग्निर्वै॒श्वानरः॑,
 स॒वत्स॒रोऽन्ना॑द्यस्य प्र॒दाता॑, तमे॒व भा॒गधे॒येनो॑पा॒सर्त्, सोऽस्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ प्र॒युञ्ज॑त्य, —अ॒ग्नये॑
 वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑ निर्व॒पेद्, वा॒रुण॑ स॒ युव॑म॒यं च॒रुम॑मा॒यावि॑न् या॒जये॑द्, व॒रुण॑गृही॒तो
 वा ए॒ष यं आ॑मया॒वी, व॒रुणा॑दु॒वैनं॑ ते॒न मु॒ञ्चत्य॑, —सौ वा आ॒दि॒श॒त्योऽग्निर्वै॒श्वान॑रो, अ॒मुना॑
 वा ए॒नमे॒तं नि॒गृही॑त् व॒रुणो॑ गृ॒ह्णाति॑, त॒त् ए॒नं मु॒क्त्वा या॒वाने॒वास्या॑त्मा त॑ व॒रुणा॑न् मु॒ञ्चति॑,
 वा॒रुणं॑ च॒रुं निर्व॑पे॒द्यव॑म॒यमी॒यन्त॑, —अ॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑ भू॒तिकाम॑ या॒जये॑द्, व॒रु-
 ण॑गृही॒तो वा ए॒ष यो॑ भू॒तिकामो॑, व॒रुणा॑दु॒वैनं॑ ते॒न मु॒ञ्चती॑, —या॒श्च॒रुर्भ॑वत्ये, —ता॒वान् वा आ॒-
 त्मा, या॒वाने॒वास्या॑त्मा त॑ व॒रुणा॑न् मु॒क्त्वा, —सौ वा आ॒दि॒श॒त्योऽग्निर्वै॒श्वान॑रो, अ॒मुमे॒न-
 म॒न्वा॒रम्भ॑त्य, —मु॒ष्यैन॑मा॒दित्य॑स्य मा॒त्रां ग॑मयति ॥२॥

२

अ॒ग्नये॑ जा॒तवे॒दसे॑ऽष्टा॒कपालं॑ निर्व॒पेद॒धिका॑व्णा ए॒काद॑शक॒पालम॒ग्नये॑ वैश्वानराय द्वाद॒शक॒पालं॑
 यः स॒र्ववे॒दसीं॑ प्र॒थमा॑मिष्टि॒माल॑भे॒ता, —अ॒ग्निर्वी॑ ए॒तस्य॑ तद्वे॒द य॒त्रास्ये॑ष्टं य॒त्र सु॒कृत॑म्, —अ॒ग्निरे॒वास्मै॑
 तद्वि॒न्दत्य॑, —मे॒ध्यो वा ए॒ष यः स॒र्वं द॑दाति, तद्वि॒धिका॑वै॒वैनं॑ मे॒ध्यं करो॑ति, स॒वत्स॒रो वा
 अ॒ग्निर्वै॒श्वानरः॑, स॒वत्स॒रो वा ए॒तस्य॑ तद्वे॒द य॒त्रास्ये॑ष्टं य॒त्र सु॒कृत॑, स॒वत्स॒र ए॒वास्मै॑
 तद्वि॒न्दत्य॑, —अ॒ग्नये॑ सु॒रभि॑मतेऽष्टा॒कपालं॑ निर्व॒पे, —द॒भि॒शस्य॑मानं या॒जये॑द्, र॒थप्रो॑त् वै द्वा॒भ्य-

मभ्यशंस५, —स्तै कौलकावतीं अन्नतां, तथा त्वा याजयिष्यावो यथा तैऽङ्गुमत्स्यन्ति, यन्न
 ग्राम्यस्य पशोर्नोपशृण्वस्तद्दृष्ट, यस्त्वा कथोपायत् तूष्णीमेवास्वेति, त५ ह स्म वै व्याघ्रा जुष-
 घ्रायं तूष्णीमेवाकामन्ति, तौ वै तत्रैव श्वो भूते यज्ञायुधैरन्वेत्याग्निं मुषित्वाग्नेये सुरभिमेतेष्टा-
 कपालं निरुपतां, ततो वा एनं न पर्यवृज्जन्, यमुमिश्रं सेयुस्तमेतया याजयेद्, दुरभि वा
 एतमारुह्यमुमिश्रं सन्त्ये, —वा वा अग्नेर्भुजो तनूयैत्सुरभि, —सेयजमेवास्मा अकः, सुरभिमेन-
 मकः, शमयत्येवा, —अग्नेये पवमानायाष्टाकपालं निर्वपेदधिक्राव्णा एकादशकपालमग्नेये वैश्वानराय
 द्वादशकपालं पुनरेत्य गृहेषु, पवमान एवैनं पुनात्य, —भिर्निष्ठुपत्य, —पुतो वा एष यमुमिश्रं स-
 सन्ति, नैनं दक्षिकावा चन पावयां क्रियादि, —ति खलु वा आहु, —स्तद् दक्षिकावैवैनं पावयति,
 स५ वत्सरौ वा अग्निर्वैश्वानरः, स५ वत्सर एवैनं स्वदयत्या, —अग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदग्नीषोमीयमे-
 कादशकपालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालं यः संग्रामं जिगीषेन्नृज्यायं वा जिज्यासेद्, ऋद्ध्या एवा-
 ग्नेश्यो, अग्नीषोमाभ्यां वै वीर्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामं जयति
 नृज्यायं वा जिनाति, तद्वाग्नेमैवैत, —दिन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं द्यावापृथिवीं नान्वम-
 न्येतां, तमेतेन भागधेयेनान्वमन्येतां, यद् द्यावापृथिवीयो वज्रस्यालुमत्या, अथो अनुमतवज्रो
 असदिति, स यदा संग्रामं जयेन्नृज्यायं वा जिनीयादशमेयमष्टाकपालं निर्वपेदेन्द्राग्रमेकादशक-
 पालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालं, ऋद्ध्या एवाग्नेश्यो, अग्नीषोमाभ्यां वै वीर्येणेन्द्रो वृत्रमहन्,
 तस ओजसा वा वीर्येण व्याध्वेत, स एतमेन्द्राग्रमपश्यत्, तेनौजो वीर्यमात्मन्नुधत्तौ, —जुसा
 वा एष वीर्येण व्युध्वेत यः संग्रामं जयति नृज्यायं वा जिनात्यो, —जो वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजु-
 सैवैनं वीर्येण समध्वेतो, स५ यद् द्यावापृथिवीयो, वा ये एवास्मै वज्रमन्वम५सातां ताभ्यामेप
 भागः क्रियते ॥३॥ ३

अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणः कामाया, —अग्नीषोमीयो वै ब्राह्मणो देवंतुया, स्वा-
 मेवदेवतां कामाय भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै कामं समध्वेतो यत्कामो भवत्य, अग्नीषोमीयमे-
 कादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणं भृतिकामं याजयेद्, देवा वै सत्रमासत क्रुक्षेत्रे अग्निः सोमा इन्द्र, —
 स्तेऽब्रुवन्, यतमं नः प्रथमं यन्न ऋक्षात्तं नः सहैति, तैषां वै सोमं यन्न आर्हत्, तमु-
 मिसमगच्छन्त, तस्मात्सोममभिसंगच्छन्ते, स हि युशस्वितम्, —स्तदै सोमो न्युकामयत्, स
 गिरिमगच्छत्, तमग्निरेन्वगच्छत्, तौ गिरा अग्नीषोमौ समभवतां, तस्मात्सद्वि गिरा अग्निर्देवति
 गिरौ सोमः, स वा इन्द्रः शिथिर इवामन्यत्, ३ सोऽग्नीषोमा अन्वगच्छत्, ता अब्रवीद्,

याजयुतं मेति, तं वा एतयाग्नीषोमा अयाजयतां, तस्मिंस्तेजोऽग्निरदधादिन्द्रियं सोम, स्ते-
ता इन्द्रोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात्तमेतया याजयेत्, तेज एवास्मिन्नग्निर्देधातीन्द्रियं सोमो,
भवत्येषा, — अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेत् श्यामाकं वसन्ता ब्रह्मवर्चसकामो, अग्नीषोमौ वै
ब्रह्मवर्चसस्य प्रदातरौ, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, वसन्ता
यजेत, वसन्तो वै ब्राह्मणस्य क्रतुः, स्व एवास्मा क्रतौ ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, यत्पुरोडाशस्ते-
नाग्नेयो, यज् श्यामाकस्तेन सौम्यः, सर्वमेवाग्नीषोमाभ्यां हव्यं संप्राद्धात्, ता अस्मै सर्वं
ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतः, सौमाग्नी सख्याज्ये स्यातां, तेजो वा अग्निरिन्द्रियं सोम, स्तेजसा च
वावास्मा एतदिन्द्रियेण चोभयतो ब्रह्मवर्चसं परिगृह्णाति, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेन्नमपिष्टं पशु-
कामः, सोमो वै रेतोधाः, पूर्णां पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूर्णां पशून्
प्रजनयति, सौमेन्द्रं चरुं निर्वपेत् पुरोधाकामः, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतुयै, —न्द्रो राजन्यो,
ऽनपदोष्यं खलु वै सोमः प्रयच्छति, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अनपदोष्यं राष्ट्रं
प्रयच्छत्या, — त्रिवारुणं चरुं निर्वपेत् समान्तमभिर्दुह्यामयावी वा, —ऽनृतं वा एष करोति यः समान्त-
मभिर्दुह्यति, देवता वा एष आरद्योऽनृतं करोत्य, — त्रिवै सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता
यामारत्तु एनं मुञ्चति, यद्भारुणो वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, तत् काजवं वा एतत् क्रियते
सर्वस्यावेष्टिः सर्वस्य प्रायश्चित्तिः ॥४॥

४

सौमारौद्रं घृते चरुं निर्वपेत् शुक्लानां व्रीहीणां ब्रह्मवर्चसकामः, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसा-
विध्यत्, तं सौमारुद्रा अभिषृज्यतां, तस्य वा एतेनैव शमलमपाहृता, — मेतेनास्मिंस्तेजोऽध-
त्ता, यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात्तमेतया याजयेत्, शमलमेवास्यापहन्ति, तेजोऽस्मिन् दधाती, —
याश्चरुर्भवत्ये, — तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तावदस्मिंस्तेजो दधाति, शुक्ला व्रीहयो
भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति, तेज एवैतत्संभ्रियते, घृतं प्रोक्ष्णं भवति, घृतेन मार्जयन्ते,
घृते भवति, भूय एवास्मिंस्तेजो दधाति, यस्या रात्र्याः प्रातर्यक्ष्यमाणः स्यान्नास्य तांश-
त्रीमपो गृहान् प्रहरेयुरां, — पो वै शान्तिः, शमयेयुरेव, परिश्रिते याजयन्ति तेजसः परिगृहीत्यै,
साकं रश्मिभिः प्रचरन्ति, साकमेवास्य रश्मिभिः शमलमपहन्ति, तिष्यापूर्णमासे याजयेत्, सो-
मो वै चन्द्रमा, रुद्रस्तिष्यः, संप्रश्त्येवैना उपासरत्, प्राचीनं वै सौमीरौषधयः, प्रतीचीनं
रौद्री, — नै हि प्राचीनं शुष्यन्ति, शुष्यन्ति प्रतीचीनं, मनोऋचो भवन्ति, मनर्वै यत्कि-
चावदत्तं ऋषजमेवावुदत्, तं ऋषजत्वायैवै, — ताः शक्करीर्भवन्ति शक्त्यै, नाराशः सीर्भवन्ति

शान्त्यै, किलासत्वाद्वा एतस्य, भयमिति ह्यपहन्ति, सौमार्पौष्णं चरुं निर्वपेत्त्रैमपिष्टं पशुकामः,
सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया, पशवः पूषा, स्वां वा एतदेवतां पशुभिर्वै हयते, त्वचुम-
वाकृत ॥५॥

सौमारौद्रं चरुं निर्वपेत् कृष्णानां त्रीहीणामभिचरन्, त्सौमीवीं ओषधयः, स्तुत एनं नियो-
ज्य रुद्रायास्य पशून्पिदधाति, कृष्णा त्रीहयो भवन्ति, तमो वै कृष्णं, मृत्युस्तमो, मृत्यु-
नैवेनं ग्राहयति, शरमयं वह्निर्भवति, वैभीदक इध्मः, शृणोदिति शरमयं वह्निर्भवति,
विभित्यै वैभीदक इध्मः, सौमारौद्रं चरुं निर्वपेदुदश्चित्यविचितानां त्रीहीणां यः कामयेत द्वि-
तीयमस्य लोकं जनयामि, सौमीवीं इमाः प्रजा, द्वितीयमेवांस्य लोकं जनयति, नैम-
शरमयं वह्निर्भवति नैममशरमयं, नैमो वैभीदक इध्मो नैमोऽवैभीदको, द्वितीयमेवांस्य लोकं
जनयति, सौमारौद्रमामिक्षां निर्वपेदामयावित् याजये, दासेयो वै प्रसीतः, सौम्यो जीवः,
शुभयत् एवेनं निष्क्रीणाति, पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसैवांस्य पयो निष्क्री-
णात्य, पिनद्धाक्षो होता स्यात्, तमरुण्य पराणीयं विश्वापयेत्, तस्मा अनर्द्धाहं दद्यात्, तं
धीत, तस्याश्रीयात्, यत्तस्य नाश्रीयात् प्रसीयेत ॥६॥

आश्रावैष्णवंमेकादशकपालं निर्वपेदभिचरन्नाभिचर्यमाणो वा, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे, दु-
ध्रिवै सर्वा देवता, देवताभिरेवांस्य देवताः प्रतिचरति, विष्णुर्धेज्ञो, यज्ञेन यज्ञः, वा-
कसरस्वती, वाचा वाचं, तदुभिचर्याभिप्रायुक्ता, ऽथो प्रतिचर्यात्येवं प्रायुक्ता, ऽऽश्रावैष्णवं घृतं
चरुं निर्वपेच्चक्षुष्कामो, ऽध्रिवै मनुष्याणां चक्षुषः प्रदाता विष्णुर्देवाता, मेतौ वै चक्षुषः प्रदातारो,
ता एवं भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै चक्षुः प्रयच्छतो, धेन्वा वै घृतं पयोऽनर्द्धहस्तं दुला, स्त-
न्मिथुनं, मिथुनं चक्षुः, मिथुनेनैवास्मै मिथुनं चक्षुर्जनयतः, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसैवास्मै
पयश्चक्षुर्जनयतः, स्तेजो वै घृतं, तेजश्चक्षुः, स्तेजसैवास्मै तेजश्चक्षुर्जनयतो, हिरण्यं ददात्यां,
युर्वै हिरण्यं, मायुश्चक्षुः, रायुर्देवास्मा आयुश्चक्षुर्दधाति, शतमानं भवति, शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्या, श्रावैष्णवंमेकादशकपालं निर्वपेदभिचर्यमाणो, ऽध्रिवै सर्वा
देवता, विष्णुर्धेज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चास्तुत्यै मध्यतः प्रविशत्यां, श्रावैष्णवंमेकादशकपालं
निर्वपेत् संग्रामे, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे, दुध्रिवै सर्वा देवता, देवताभिरेवांस्य देवताः

[६] तै. २, २, १० । काठ. ११, ५ ।

[७] तै. २, २, ९ । काठ. १०, १ ।

प्रणुदते, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञः, वाक्सरस्वती, वाचा वाचः, यद्वि मन्येत,
 प्रति पुरस्ताच्चरन्तीति, द्वे पुरोनुवाक्ये कुर्यादेकाः याज्याः, सममेवं द्वाभ्यां क्रियते, इत्ये-
 कया प्रयुङ्क्त, आग्रावैष्णवं प्रातरष्टाकपालं निर्वपेत् सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा, —ग्रावैष्णवं
 मेकादशकपालं मध्यदिने सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा, —ग्रावैष्णवं द्वादशकपालमपराह्णे सार-
 स्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुः यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेता, —अग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य
 देवता आमेति, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञः, वाक्सरस्वती, वाचा वाचः, ब्रह्म बृहस्प-
 ति, —ब्रह्मणैवास्य ब्रह्माप्नोति, कपालैश्छन्दांसि, पुरोडाशैः सवनानि, मैत्रावरुणमैक-
 कपालं निर्वपेत् पयस्याः वा, —ऽनूवन्ध्यामैवैतेनाप्नोति, सैषाध्वरकल्पेष्टि, —यज्ञमेवैतयाप्नोति॥७॥

७

आग्निमारुतं चरुं निर्वपेद् वृष्टिकामः, समान्या मुदश्चरुं च कुर्युः कुम्भं च, यस्मिन्नेवाग्नौ
 चरुं पचेयुस्तस्मिन् कुम्भं धूपयेयुः, —धूमो वा अस्यामू गच्छति नार्चि, —स्तस्मादेतं धूपयन्ति, न
 पचन्ति, यदा हवींश्श्यासादयेयुरथ दक्षिणायाः श्रोण्यां कुम्भमासाद्योदकेन परयेयुः, —यदि पुरा
 सः स्थानादीर्येता, —अथ वर्षिष्यती, —ति ब्रूयाद्, यदि संस्थिते, श्वो व्रष्टे, —ति ब्रूयाद्, यदि
 चिरमिव वीर्येत्, नाद्रा विब्रे, —ति ब्रूया, —दग्निर्वी इतो वृष्टिमीदृ, मरुतोऽमुतश्चावयन्त्ये,
 ते वै वृष्ट्याः प्रदातार, —स्तानि च भागधेयेनोपासत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रयच्छन्ति, मारुतं चरुं निर्व-
 पेत् पयसि प्रैयङ्गवं ग्रामकामो वा पशुकामो वा, पृश्नीनां गवां दुग्धं पृश्नीनां गवामाज्यं स्यात्,
 तत्रापि गोमूत्रस्याश्नोतयेयुः, पृश्निर्वै यदेदुहत् स प्रियङ्गुरभवदि, —यः वै पृश्निर्वाग्वा, तस्या वा
 एतत् पयो यत् प्रियङ्गुवः, स्वेनैवैनौ पयसांश्छेति, प्रियंवती याज्यानुवाक्ये भवतः, प्रियमेनः
 संजातानां करोति, द्विपदा च चतुष्पदा च भवतो, द्विपदश्चैवास्मै चतुष्पदश्च पूननवरुन्दे,
 यथा वत्स ऊध्वरभ्यायच्छति वत्सः वा गौरैवमेनः सजाता अभ्यायच्छन्ति, मारुतं त्रयोदशकपालं
 निर्वपेद्यस्य यमौ पुत्रौ गावौ वा जयेयातां, निर्वरताः वै पुरुषो यमौ जात आशास्तेऽपञ्चनौ
 गौ, —यत् त्रयोदशं, प्रजापतिर्वै त्रयोदशं, प्रजापतिमेवाप्नोति, यद् द्वादशः सः वत्सरात् तेन,
 यद्वायव्यनुवाक्या सः वत्सरात् तेन, यजगती याज्या पशुभ्यस्तेन, यन्मारुतीष्टिः पशुभ्यस्तेन,
 मारुतं सप्तकपालं निर्वपेद्यत्र विडाजानं जिज्यासे, —दगस्त्यस्य कयाशुभीयः सामिधेनीश्च स्युर्या-
 ज्यानुवाक्याश्वा, —ऽगस्त्यो वै मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्, तानिन्द्रायालभत, ते वज्रमादायाम्य-

पत५, —स्तान् वा एतेनाशमयत्, तञ् शर्मयत्येवैतैः, सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो, विष्मरुतः, स्वैनैवैतान् भागधेयेन शमयति ॥८॥

ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपे, —न्मारुत५ सप्तकपाल५ राज३न्यं भूतिकाम५ याजवे, —दैन्द्रो वै राजन्यो देवतया, मारुतीं वि, —दिन्द्रियैर्गैवास्मै विशमुपयुनक्तथ, —नुकामस्मै विशमविवादिनीं करोत्यै, —न्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मारुत५ सप्तकपाल५ यः कामयेत, विशे त्व क्षत्राय च समदं कुर्यामि, —त्यैन्द्रस्यैन्द्रीमनूच्य मारुत्या युजे, —न्मारुतस्य मारुतीमनूच्यैन्त्या युजेत, स्व एवैभ्यो भागधेये समदं करोति, यदि कामयेता, —ऽतुर्मुह्यं स्यादिति, पूर्वा३र्ध्वेऽन्यां जनताया गां निदुष्याज्जघना३र्ध्वेऽन्यामपि, तै संगृह्येते, तावदतुर्मुह्यं भवति, यदि कामयेत, कल्पेतेत्यै, —तै एवं हविषी निरुप्य यथायथं युजेत, कल्पतेऽहै, —न्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मारुत५ सप्तकपालमभिचर, —ब्रुपरिष्टादैन्द्रस्यावधेदधस्तान्मारुतस्यो, —भयत् एवैनानादीपयति ज्येष्ठतश्च कनिष्ठतश्चै, —न्द्रमेकादशकपालं निर्वपे, —न्मारुतीमामिक्षा५ राज३न्यं ग्रामकाम५ याजये, —न्मध्य आर्मिक्षायाः पुरोडाशं निधायोभयस्यावधेत्, क्षत्रं वा इन्द्रो, विष्मरुतो, विश५ वा एतन्मध्यतः प्रविशति, पृथुहमवधति, विशैवैनं पृथुहति, मारुतमेकविंशतिकपालं निर्वपेदभिचरन्, देवविशां वै मरुतो, न वै विशां प्रचं व्रन्ति, देवविशं एवैनं निर्याच्य स्तुणुते, तै बहिषदं कृत्वा समया स्फयेन् विहन्त्यात् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायुणस्यैन्द्रवज्रेण शिरश्छिनत्ति ॥ इतीन्द्रवज्रेणैवास्य शिरश्छिनत्त्य, —थ यत्स्फयो, वज्रो वै स्फयो, वज्रेणैवैनं स्तुणुते ॥

९-११

एनो व्याघ्रं परिष्वज्जानाः सि५हं भृजन्ति महते धन्ताय ।

महिषं नः सुभ्वं तस्थिवा५सं मर्मज्यन्ते द्वीपिनम३स्वन्तः ॥

१२

इति वज्रो वा आपो, यदेतदप्सुमर्धजुर्भवति वज्रेणैवैनं स्तुणुते ॥९॥

१३

अग्रे पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्य प्रजातेशिरतिपद्येत्, बहिष्पथ५ वा एष एति यस्य प्रजातेशिरतिपद्येते, ऽग्निर्वै देवानां पथिकृत्, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं पन्थ्यामपिनयत्य, —नङ्गान् दक्षिणा, स हि पन्थ्यामपिवहत्य, —ग्रे व्रतपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्य आहिताग्निः सन् प्रवसुति व्रत्येद्, बहु वा एष व्रतमतिपादयति य आहिताग्निः सन् प्रवसुति, व्रत्ये बहूनि स्त्रिय५ वोपैति मा५सं वाश्नात्य, —ग्निर्वै देवानां व्रतपति, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं व्रतमालम्भय-

[९] तै. २, २, ११ । [एना व्याघ्रं... पस्वन्तः । अथर्व. ४, ८, ७]

[१०] तै. २, २, २ । काठ. १०, ५-७ ।

त्य, —अग्रे व्रतभृतेऽष्टाकपालं निर्वृपेद्यं आहिताग्निः सन्नश्नु कुर्या, —दानीतो वा एष देवानां ए य
आहिताग्नि, —स्तस्मादेतेनांश्नु न कर्तव्यं, न हि देवा अंश्नु कुर्वन्त्य, —अग्रे देवानां ए व्रतभृ, —द-
धिमैतस्य व्रतमग्न, —स्तस्मादेवाधिव्रतमालभते, अग्रे यविष्ठायाष्टाकपालं निर्वृपेदभिचर्यमाणो,
याभिरेवैनमितुरः प्रयुक्तिभिरभिप्रयुङ्क्ते ता अस्माद्यविष्ठो योयावा, —अग्रे वाजसृतेऽष्टाकपालं नि-
र्वृपेत् संग्रामे, वाजं ए वा एष सितीर्यति यः संग्रामं जिगीषत्य, —अग्रे देवानां ए वाजसृत्, तमेव
भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै वाजं धावत्य, —अग्रेऽनीकवतेऽष्टाकपालं निर्वृपेत् संग्रामे, यश्चैवा
अग्नेरनीकमेति न तत् प्रुतिधृषे, अग्निरेवास्मा अनीकानि जयति, विष्णुमप्याज्यस्य यजे, —दतो
वै विष्णुमिमांल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवाज्जितिमन्विमांल्लोकानुजयति, प्रैम्यो लोकभ्यो भ्रातृव्यं
नुदते, अग्रे रुद्रवृतेऽष्टाकपालं निर्वृपेद्यं कामयेत्, रुद्रायास्य पञ्चनपिदध्यामित्य, —अग्रे रुद्रो,
रुद्रावांस्य पञ्चनपिदधाति, यद्वि कामयेत्, शम्भेदित्य, —अग्रे सुरभिमेतेऽष्टाकपालं निर्वृपे,
—देवा वा अग्नेमेषजा तनूर्येत् सुरभि, —मेषजमेवास्मा अकः, सुरभिमेनमकः, शमयत्येवा,
—अग्रेऽन्नवतेऽन्नादायान्नपतयेऽष्टाकपालं निर्वृपेद्यं कामयेता, —ऽन्नवानन्नादोऽन्नपतिः स्यामित्य, —
अग्रे देवानामन्नवानन्नादोऽन्नपति, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमन्नवन्तमन्नादमन्नपति
करोति ॥१०॥

१४

अग्रे रक्षोऽग्नेऽष्टाकपालं निर्वृपेद्यो रक्षोभ्यो विभीषा, —दिन्द्रं वै रक्षां स्यसचन्त, ३सोऽ-
ग्निं प्राविशत्, तानि वा एनमभिसंसमृशन्, त्स एतो विप्रुषोऽज्जनयत् या इमाः स्कूर्यमानस्य वि-
प्रवृन्ते, तानि वा अग्निनैवापाहता, —अग्रे देवानां रक्षोहा, तेनैव रक्षां स्यपहते, नक्तं
याजये, —नक्तं वै रक्षां स्यि प्रेरते, यद्वै प्रेरते तद्वै नान्यपहते, वामदेवस्य पञ्चदश सामि-
धेनीश्च स्युयीज्यानुवाक्याश्च, वामदेवश्च वै कुसितायी चाजीमघातामात्मनोः, सा कुसितायी
वामदेवरथस्य कूरमल्लिनत्, सपुं न्याल्लवत्, युगं वा छेत्स्यामीषां वैति, ३सोऽग्नि-
मुख्यमवैक्षत्, स एतं मन्त्रमपश्यत्, तामचिरुदौषत्, साचिषा दुहमाना हृदं प्राविशत्, स
वाव कौसितो हृदो, रक्षां स्यि वै स तैनापाहत्, तद्रक्षां स्येवैतेनापहत्, आग्नेयमष्टाकपालं
निर्वृपेद्यो राष्ट्रं स्पधेत् यो वा कामयेता, —ऽन्नादः स्यादिति, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, तान्
गायत्रीं सर्वमन्नं परिगृह्णान्तरातिष्ठत्, तेऽविदुः, —यतरान् वा इयमुपावृत्स्येति त इदं भविष्यन्तीति,
तस्यां वा उभय ऐछन्त, तां नाम्नोपैप्सन् ॥ दाभि ॥ इत्यसुरा आह्वयन् ॥ विश्वकर्मन् ॥ इति देवाः,

सां नान्युतराश्चनोपावर्तत, तां देवा एतेन यजुषावृञ्जत ॥ ओजोऽसि, सहोऽसि, बलमसि, अजोऽसि, देवानां धाम नामासि, विश्वमसि विश्वायुः, सर्वमसि सर्वयुरभिभूः ॥ इति सश्वत्सरो वै गायत्री, सश्वत्सरो वै तदतिष्ठत, सश्वत्सरो वा एषां तदुच्चाद्यमवृञ्जत, तत् सश्वत्सरोमेवैतदुच्चाद्य यजमानो आतुष्यस्य वृद्धके, सैषा गायत्रीष्टिरं, —थो आह, राष्ट्रस्य सुखं ईति ॥ ११ ॥

१५-२१

एन्द्रावार्हस्पत्यश्च हविर्निर्वृषेद्यो राष्ट्रीयो नैव प्रस्तिङ्नुया, —ददितिवं प्रजाकामौदनमपचत्, सोऽग्निष्टमाश्नात्, तश्च वा इन्द्रमन्तरेव गर्भं सन्तमयस्मयेन दाम्नापौम्भत्, सोऽपोब्धोऽजायत्, तश्च वा एतेन बृहस्पतिरयाजयेदन्द्रावार्हस्पत्येन, तस्य तदाम स्वयमेव व्यपद्यत्, स इमां दिशो वज्रेणाभिपर्यावर्तत, यो राष्ट्रीयो नैव प्रस्तिङ्नुयात् तमेतेन याजयेदन्द्रावार्हस्पत्येन, परिततो हि वा एष पाप्मनो, —ऽथैष न प्रस्तिङ्नोति, बृहस्पतये निरुप्युता, इन्द्राय क्रियते, सर्वत एवैनं मुञ्चति, वज्रेणेमां दिशोऽभिपर्यावर्तते ॥ १२ ॥

२२[७१७]

॥ इति मध्यमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

आदित्या भागश्च वः करिष्याम्यमुमासुभ्यायुर्णमवगमयत ॥ इति ब्रूयाद्विनिर्वृष्यन्, तस्य एतमादित्यं घृते चरुं निर्वपे, —दादित्या वा इमाः प्रजा, —स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, सुप्ताश्च तथा मयूखा अन्तर्वेदि शरीरश्च, —स्तान् तस्य स्थिते रथवाहनस्य मध्यमेषां याम्-तिहन्यात् ॥ इदमहमादित्यान् वृक्षाम्यामुष्यावगमः ॥ इत्यादित्यान् वा एतद्ब्रूयाति, त एनं मोक्षमाणा अवगमयन्ति; विशो वीर्यमपाक्रामत्, तदश्च त्वं प्राविशत्, स तेन वीरेण भर्त-राभवत्, तद्विश एवैतेन वीर्यमवरुद्धे, यदि सप्तसु नावगच्छेद्विष्मे तानपि कृत्वैतदेव हविर्निर्वपे, —दादित्या वा इमाः प्रजा, —स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येव सप्तसु, त्रिवं सप्त सप्तादित्या, —स्तानेवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येकतयीषु द्वयीषु वावगच्छेद-परोधुका एनश्च स्युः, —रथ यत्सर्वस्ववगच्छति तथा हानपरोध्वोऽवगच्छति, स यदावगच्छेदथादि-

त्येभ्यो धारयद्भ्यो धृतं चरुं निर्वपे,—दादित्या वा अपरोद्धार, आदित्या अवगमयितार,—स्त
एनं दाधति ॥ १-४

अदितेऽनुमन्यस्व सत्याशीरिह मनः ॥ ५

इति निरुद्धस्य राज्ञः पदमाददीत्, तद्यः पुरस्ताद् ग्राम्यवादीव स्यात् तस्य सभाया अभिवातं
परीत्य विध्वंसयेयुः ॥ ६

प्रेतं मरुतः स्वतवस एनां विध्वत्प्राप्तुं राजानमभि ॥ ७

इति तस्य गृहाद् ब्रीहानाहरेयु,—स्तांस्त्रेधा विचिनुयाद्, ये कृष्णास्तान् कृष्णाजिनं उपनह्य
निदध्याद्, ये शुक्लास्तमादित्यं धृतं चरुं निर्वपे,—दादित्या वा इमाः प्रजा,—स्ता एत्रोपासरत्, ता
एनमवगमयन्त्य,—य येभ्योऽधि विचिनुयात् तानुद्ध पुरेत्य बल्मीकवपामुदुज्य जुहुयात् ॥ ८

यदद्य ते घोरं आसन् जुहोम्येषां बन्धानां प्रमोचनाय ।

यां त्वा जनो भूमिरिति प्रमन्दते निर्ऋति त्वाहं परिवेद विश्वतः ॥ ९

इति निर्ऋतिगृहीतो वा एष यो निरुद्धो, निर्ऋत्या एवैनं तेन मुञ्चत्ये,—तद्वै विश्वमवाग,—
नथ वा अस्य राज्यमनवगतं, तद्देवमीं कृष्णा ब्रीहयस्तं वारुणं धृतं चरुं निर्वपेद्, वरुणो वै
देवानां राजा, स राज्यस्यावगमयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं राज्यमवगमय-
त्ये,—तद्वै नानाविश्य,—मुभयीमेवैतेन विश्वमवगच्छति दैवीं च मानुषीं च ॥१॥ १०

सौर्यं धृतं चरुं निर्वपेत् शुक्लानां ब्रीहानां ब्रह्मवर्चसकामः, शतमानो रुक्मो रुज्जतोऽधस्तात्
स्याच्, शतमानो रुक्मो हरित उपरिष्ठा,—दिह वा असा आदित्यं आसीत्, तमाभ्यां परिगृह्यो-
परिष्ठादासां प्रजानां न्युदधु,—रुपरिष्ठाद्वा असा आदित्यं इमाः प्रजा अधिषद्यात्ति,—यं वै रुजता-
सौ हरिण्या,—भ्यामेवैनं परिगृह्योपरिष्ठादासां प्रजानां निदधात्यु,—परिष्ठादिमाः प्रजा अधिष-
द्यात्ति, पञ्च कृष्णालान्यपि प्रयाजेषु जुहुया,—देतैर्वा असा आदित्यं इमान्, पञ्च ऋतून्नु
तेजस्वी,—मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोति, प्राजापत्यं धृतं चरुं निर्वपेच्, शत-
कृष्णलमायुष्कामो, देवा असुरान् हत्वा मृत्यौराबिभ्यु,—स्तै देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्,—
स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत्, ततो देवा अमृतत्वंमगल,—अमृतं वै हिरण्य,—ममृत-
मायु,—रमृतेनैवैष्वमृतमायुराप्त्वाद्दधाद्, यं आयुष्कामः स्यात् तमेतया याजये,—देतद्वै मनुष्य-
स्यामृतत्वं यत् सर्वमायुरे,—त्यमृतं वै हिरण्य,—ममृतमायु,—रमृतेनैवास्मिन्नमृतमायुराप्त्वा

दधाति, तेन स सर्वमायुरिति, न पुरायुषः प्रमीयते, शतकृष्णलो भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुर्वै वीर्यमाप्नोति, चत्वारि चत्वारि कृष्णलान्यवदति समृद्धयै, सर्वं ब्रह्मणि परिहर्तुं वा आह, सर्वं ब्रह्मणि यज्ञं प्रतिष्ठापयति, सर्वमस्मिन् ब्रह्मा वीर्यं दधात्यै,—शो ब्रह्म वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति ॥ २ ॥ ११

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत्, पुरोधोकाम, —स्तस्य बार्हस्पत्ये ज्योतिष्मती याज्यानुवाक्ये स्यातां, ब्रह्म वै बृहस्पति, —बर्हिस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, स्वामेव देवतां पुरोधाया उपसरत्, स्वनं देवता पुरोधां गमयति, यद्वै लेलाय वीव भाति तज्ज्योति, —स्तस्माज्ज्योतिष्मती, यद्वि नैव पुरोधां गच्छदथैन्द्रावाहस्पत्यं हविर्निर्वपेद्, ब्रह्म चैव ध्रुवं च सयुजा अक, —स्ताज्जेनेन पुरोदधते, बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत् पयसि ग्रामकामो वा पशुकामो वा, तस्य बार्हस्पत्ये गुणवती याज्यानुवाक्ये स्यातां, यो बृहस्पृष्टस्तस्य गृहात् क्षीरमाहरेयुः, स्यात् स्वासां गवां दुग्धं, स्यादुदकं, पुष्टिरेवैषां संश्रियते, ब्रह्म वै बृहस्पति, —बृहस्पतिश्छन्दांसि, छन्दोभिर्बृहस्पतिर्गणी, स्वां वा एतदेवतां, भूयिष्ठेनार्पयति, सजतैरेनं गुणिनं करोति, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेत् संश्रामे, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये वीरवृत्ता वयस्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, छदिर्दुर्ज्ञेयाजये,—दु-हर्हिः प्रुस्तरं स्याद्, वाणवन्तः परिधयो, वयांसि परं ग्राममाविशन्ति, तथा विज्ञेयं, ज्येष्ठां मा इति, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्रह्मैवोपासरद्, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेद्युक्तामस्येत, ब्रह्मचरं स्यादिति, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये मरुत्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —विष्मरुतो, ब्रह्मणि वा एतद्विश्वमधि विनाशयति द्रिष्ट्वैऽक्षिथिरत्वाय ॥ ३ ॥ १२

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेद्गार्मुतं पशुकामः, प्रजापतिः पशून्सृजत्, तेऽस्मात् सृष्टाः पशव आयुः, —स्तान् बृहस्पतिश्चान्वेतां, तं यत्रावुसंस्ततः शक्रो गर्भेऽजयत्, तं वा अन्नवी, —दनेन मा याजयेति, तेन वा एनमयाजयत्, तं पशव उपवर्तन्त, यः पशुकामः स्यात्, तमेतेन याजये,—दुप हैनं पशवा आवर्तन्ते, यदा हिं स तमेतेनायाजयदथ तं पशव उपवर्तन्त, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेद्गार्मुतं पशुकामः, प्रजापतिः पशून्सृजत्, तेऽस्मात् सृष्टाः पशव आयुः, —स्तेषां पूर्षणमधिपामकरोत्, तं यत्रावुसंस्ततः शक्रो गर्भेऽजयत्, तं वा आह्वर, —दनेन मे प्रतिष्ठेति, स सौमोऽन्नवी, —न्मम वा अकृष्टपच्यमिति, तं सौमापौष्णं निर्वपत्, तं पशव उपवर्तन्त, यः पशुकामः स्यात्, तमेतेन याजये,—दुप हैनं पशवा आव-

[३] तै. २,३,३; २,१,४ ।

[४] तै. २,२,४ । काठ. १०,११ ।

तेन्ते, यदा हि स तमेतेनायाजयदथ तं पशुं उपावर्तन्त, सोमो वै रेतोधाः, पूर्वा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूर्वा पशून्, प्रजनयति, प्राजापत्यं चरुं निर्वु-
पेद्रामृतं पशुकामः, पृथ्वीनां गवां दुग्धं पृथ्वीनां गवामाज्यं स्यात्, तत्रापि गोमूत्रस्याश्रो-
तयेयुः, पृथिवीं यददुहत्सं गर्भदभव, -दियं वै पृथिवीगवा, तस्या वा एतच्च, शिरो यदु-
मृत, -स्तस्मादेतदुण्डमिव पीयूष इव, तं प्राजापत्यं चरुं निर्वुपेत् पशुकामः, प्राजापत्या
वै पशवः, प्राजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्र-
जनयति, वास्त्वमयं रौद्रं चरुं निर्वुपेद्यन्न रुद्रः प्राजाः शुमायेत, वास्तोर्वै वास्त्वं जातं,
वास्त्वमयं खलु वै रुद्रस्य, खेनैवैनं भागधेयेन शमयति, तया निषादस्थपतिं याजयेत्,
सा हि तस्येष्टिः, कूटं दक्षिणा कूर्णौ वा गर्दभः ॥४॥ १३

परमेष्ठिने द्वादशकपालं निर्वुपेद्यः कामयेत, परमेष्ठीं स्यामिति, परमेष्ठीं वा एष देवानां
यः परमेष्ठीं, परमेष्ठीं राजन्यो मनुष्याणां, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं परमेष्ठिनं करोति,
तस्मै धनुश्च तिस्रश्च प्रयच्छेत् ॥ अग्निं तेजः प्रयच्छस्विन्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुताम् ॥ इत्यग्निरेवास्यै
तेजः प्रयच्छती, -न्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुतां, वैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वुपेद्भ्रातृव्यवा, -स्तं
वृद्धिर्षदं कृत्वा समया स्पर्धेन व्युहेत् ॥ इदमहं मां चामुं च व्युहामि ॥ इति यं द्विषात्, -
यदुधोऽवमुद्येत यच्च स्पर्धं आश्लिष्येत् तद्विष्णव उरुकृमायां व्युद्येद, विष्णुरेवैना अन्तरा विक्रमते,
तं पुनः समूहेत् ॥ इदमहं मां चामुं च समूहामि ॥ इति योऽस्य प्रियः स्वात्, -वैश्वदेवीर्वी
इमाः प्राजा, -स्ताभिरेवैतुरं व्युहति, ताभिरात्मानं समूहती, -न्द्राण्यै चरुं निर्वुपेत् सेनाया-
मुत्तिष्ठन्त्या, सेना वा इन्द्राणी, ब्रह्मणैवैनां पुरस्तान्मुखतो जित्यै संश्रूयति, बल्वज्जा
अपीध्वे स्युः, शक्रो वा एतेऽध्युत्थिता, न्यार्येनैवैनामभिनयति, यत्तस्यां सेनायां विन्देत
सा दक्षिणा, वाचस्पतये चरुं निर्वुपेच्च श्रीकामो, यो वै वाचोऽध्युक्षः स वाचस्पति, -स्तच्च
श्रीकरणमेवैतत् ॥ ५ ॥ १४-२०

अग्नये वसुमते सतीनां नामष्टाकपालं निर्वुपेत्, सोमाय रुद्रवते श्यामाकं चरुं, -भिन्द्राय मरु-
त्वते नैवारं मेकादशकपालं, वरुणायादित्यवते यवमयं चरुं, देवा अश्विनोऽन्यस्य श्री, -ष्टे

तिष्ठमानाश्चतुर्थी व्युदक्राम, —अभिर्वसुभिः सोमो रुद्रैरिन्द्रो मरुद्भिर्वैरुण आदित्यैस्तान् वा एतया
बृहस्पतिराजयत् संज्ञान्या, —त इन्द्रमेवाभिसमावर्तन्ते, —न्द्रमभिसमजानत्, तद्य एतया यजुते
समेवाभिसमावर्तन्ते, तमभिसंजानते, तदाहु, —रैन्द्र एकादशकपालः काश्या इती, —न्द्र हि
तेऽभिसमावर्तन्ते, —न्द्रमभिसमजानत् ॥ २१

संज्ञानं नो दिवा पशोः संज्ञानं नक्तमर्ततः ।

संज्ञानं नः स्वेभ्यः संज्ञानमरणेभ्यः संज्ञानमाश्विना युवमिहास्मभ्यं नियच्छतम् ॥ २२

समिन्द्र रायां समिषा रभेमहि सं५ वाजैः पुरुश्चन्द्रैरभिष्टुभिः ।

सं देव्या प्रमत्या वीरशुष्मया गोअग्रयाश्चत्या रभेमहि ॥ २३

इन्द्रवायू सुसंदंशा सुहवेह हवामहे । यथा नः सर्वा इज्जनः संगमे सुमना असत् ॥ २४

सं५ वो मना५सि सं५ व्रतां समाकृतीरन५सत ।

अमी ये विव्रताः स्थ तान्त्रः सन्मयामसि ॥ २५

समानां वा आकृतानि समानां हृदयानि वः । समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ॥ २६

समानो मन्त्रः समितिः समानीं सुमानं५ व्रतं५ सह चित्तमेषाम् ।

समानं क्रतुमभिमन्त्रयध्वं५ समानेन वो हविषा जुहोमि ॥ २७

संगच्छध्वं सँजानीध्वं५ सं५ वो मना५सि जानताम् ।

देवा भागं५ यथा पूर्वं संजानानां उपासते ॥ ६ ॥ २८

आग्नेयमृष्टाकपालं निर्वपेत् सावित्रं चरुं५ वायव्यां५ यवागू प्रतिधुगुा भौममैककपालं५ यस्य
हिरण्यं नश्येद्यो वागहिरण्यं५ विन्दे, —दभिर्वी अग्ने हिरण्यमविन्दत्, संसुवित्राऽन्त्रयत्, नखलु वै
किं चनं वायुनां भिगतमस्त्य, —स्यां५ वै संतद्विन्दद्, विचया एवाग्नेयः, प्रसवाय सावित्रो,
ऽभिनीत्यै वायव्या, —ऽथ यज्जौशमो, —स्यां५ हि सं तद्विन्द, —देते वै प्रुद्रातार, —स्तानेवं
भागधेयेनोपासत्, तेऽस्मै प्रयच्छन्ति, सं यदा विन्देदयैतेभ्य एव निर्वपेद्, यैरेवाविन्दुत्तान्

[संज्ञानं नः स्वेभ्यः.....नि यच्छतम् । ऋ. परि. ३६,२; अथर्व. ७,५२,१ । समिन्द्र रायां०रभे-
महि । ऋ. १,५३,५; अथर्व. २०,२१,५ । इन्द्रवायू सुसंदंशा.....असत् । ऋ. १०,१४१,४; अथर्व. ३,२०,६ ।
सं वो (वां) मना५सि.....संनमयामसि । अथर्व. ६,९४,१ । समाना (....नी) वा (व).....सु-
सहासति । ऋ. १०,१९१,३; अथर्व. ६,६४,३ । समानो मन्त्रः..... (अभिसंविशध्वम्) जुहोमि ।
ऋ. १०,१९१,३; अथर्व. ६,६४,२ । संगच्छध्वं५.....उपासते । ऋ. १०,१९१,२; अथर्व. ६,६४,१]

[७] तै. २,३,५ । काठ. ११,२ ।

भागिनः करोत्यह्निःसायै, प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञे दुहितृदद्यान्नक्षत्राणि, स रोहिण्यामिवावु-
सन्नेतरासु, तां अनुपेयमानाः पुनरगच्छन्, स्तं राजयक्ष्मेणाग्राहयत्, स निरस्रवत्,
तस्माद्राजयक्ष्मगृहीतो निःस्रवति, स वै प्रजापतिमेवोपाधावत्, तं प्रजापतिरब्रवीद्, ऋतं
ब्रूहीति, स ऋतमब्रवीद्, यथा सर्वास्वेव समावृद्धसानीति, तस्मादेष सर्वास्वेव समावृद्धसति,
तस्मै वै प्रजापतिः प्रायश्चित्तिमैच्छत्, तस्मा अमावास्यायां वैश्वदेवं चरुं निर्वपत्, तेनास्मै
प्रायश्चित्तिमविन्दुश्च, सोऽर्घ्यमाप्यायमानमन्वाप्यायत्, वंसीयानभवद्, यो राजयक्ष्मगृ-
हीतः स्यात् तस्मा अमावास्यायां वैश्वदेवं चरुं निर्वपे, —देतेन वै स तस्मै प्रायश्चित्तिमविन्दुत्,
तेनैवास्मै प्रायश्चित्तिं विन्दत्य, —सुमेवाप्यायमानमन्वाप्यायते, वंसीयान् भवति ॥७॥ २९

प्रजापतिर्वै देवैभ्यो भागधेयानि व्यकल्पयत्, स इन्द्रोऽब्रवीद्, यदातिरिच्यते तन्ममेति,
तदा इन्द्रियमेवात्यरिच्यत्, तदिमांल्लोकानूर्ध्वमनूदध्रयत्, तन्नैकेनामो, —न द्वाभ्यां, तत्
तृतीयेनाप्त्वावरुद्ध, यत् त्रयः पुरोडाशा भवन्त्येभ्यो वा एतं लोकैभ्य इन्द्रियं वीर्यमाप्त्वा-
वरुद्धा, उत्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु, —त्तर उत्तरो हि लोकौ ज्याया, —निन्द्राय
राज्ञे प्रथमं, इन्द्राय स्वरराज्ञे मध्यमं, इन्द्रायाधिराजोत्तमं, एतानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव-
द्वाज्यं स्वाराज्यमाधिराज्य, —मेतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजुते, सर्वमेतद्भवति य एवं
वेद, प्रथमामनूच्य मध्यमया यजे, —न्मध्यमामनूच्योत्तमया यजे, —दुत्तमामनूच्य प्रथमया य-
जे, —देवंमस्य सर्वा अनुवाक्या भवन्ति सर्वा याज्या एषां लोकानां प्रतिप्रज्ञात्या अथो अनुसंत-
त्या, इन्द्राय घर्मवृते सूर्यवता एकादशकपालं निर्वपेत्तैजस्काम, —स्तेजो वै घर्म, —स्तेजः सूर्य, —
स्तेज एवावरुद्धा, इन्द्रायोन्द्रियवता एकादशकपालं निर्वपेत् पशुकाम, इन्द्रियं वै पशवा,
इन्द्र इन्द्रियस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा इन्द्रियं पशून् प्रयच्छति ॥८॥

३०

इन्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपे, —भिरुद्धं याजये, —दन्तं वा एष गतो यो
निरुद्धो, —न्तोऽर्को, —न्तोऽश्वमेधो, —न्तेनैवास्मा अन्ते कल्पयति, वशां दक्षिणा,
वंशं मा नयादिती, —न्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेधः कामयेत्, जने म ऋध्येतै-
त्य, —न्तो वा एषा ऋद्धीनां यजनो, —न्तो, —र्को, —न्तोऽश्वमेधो, —न्तेनैवास्मा अन्ते कल्प-
यति, वशां दक्षिण, वंशं मा नयादिती, —न्द्रायार्कवृतेऽश्वमेधवृता एकादशकपालं निर्वपेद्-

[८] तै. २, ३, ६ । काठ. १०, १०, ८ ।

[९] तै. २, २, ७-८ । काठ. १०, ८ ।

तंश्री, — यदा वै श्रियोऽन्तं गलुत्वं पापीयान् भवत्य, —न्तोऽकीं, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तुमेवालब्ध
न पापीयान् भवती, —न्द्रायाकैवतेऽश्वमेधवृत्ता एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, महायज्ञो सो-
पुनमे, —दित्येते वा इन्द्रस्य यज्ञिये त३न्वो यदुर्केश्वाश्वमेधश्च, तै एवालब्ध, ताभ्यां महाय-
ज्ञमालभता, इन्द्राय घर्मवृते स्वयंवता एकादशकपालं निर्वपे, —दिन्द्राय मन्थुमृते मन्स्वता एका-
दशकपाल, —मिन्द्रायेन्द्रियवृत्ता एकादशकपाल, —मिन्द्रायाकैवतेऽश्वमेधवृत्ता एकादशकपालं भूति-
काम० याजये, —दिद० वा इन्द्रस्य घर्मेश्च स्वयंश्च, —दमस्य मन्थुश्च मन्श्च, —दमस्येन्द्रश्चैन्द्रियं चे, —
दमस्याकैश्वाश्वमेधश्च, —तानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव, —देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्धजुते, सर्वमे-
तद्भवति य एव० वेद ॥९॥

३१

इन्द्रायाऽहोषुचा एकादशकपालं निर्वपे, —दामयाविन० याजये, —देवा वा इन्द्रस्य मेधजा
तुन्येद० होमु, —क्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनम० हसो मुखती, —न्द्राय त्रात्र एकादशकपालं
निर्वपेद्यो ज्यान्या मारणादपरोधाद्वा विभीया, —दिन्द्रो वै त्रते, —न्द्रोऽपरोधा, तमेव भागधेये-
नोपासरत्, स एनं त्रायता, इन्द्रायान्वृजवा एकादशकपालं निर्वपेज्ज्येष्ठबन्धु, —रिन्द्रियं वै
ज्येष्ठबन्धु, —रिन्द्रियेणैवैतानान्वृजून कुरुता, इन्द्राय प्रवभ्रायैकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे,
प्रवभ्रो वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहुरत्, प्रवभ्र एवैभ्यो वज्रं प्रहुरती, —न्द्राय वै मृधायैकादशक-
पालं निर्वपेत् संग्रामे, मृधो वा एष विहन्ति यः संग्रामं जयति, मृध एव विहता, इन्द्रा-
याभिमातिघ्न एकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, ऽभिमातीर्वा एष हन्ति यः संग्रामं जयत्य, —
भिमातीरेव हता, इन्द्रायाभिमातिषाहा एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, विषहेयां, —ऽभ्यं
मे स्यादिति, —न्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं दानवा नान्वमन्यन्त, तमेतेन भागधेयेना-
न्वमन्यन्त, ततो वैऽसोऽभिमातीरहन्, वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामं जयति,
तद्वात्रैवमेवैतत् ॥१०॥

३२

ऐन्द्रमेककपालं निर्वपे, —निरुद्ध० याजये, —दा ग्रहि परमस्याः परावता, इति याज्यानुवा-
क्ये स्यातां, परावत० वा एष गतो यो निरुद्धः, परावत० एवैनमध्याप्त्वावगमयत्यै, —न्द्र
त्रयोदशकपालं निर्वपे, —निरुद्ध० याजये, —दतिरिक्त० वै त्रयोदश, —मतिरिक्तो निरुद्धो, ऽति-
रिक्तादेवैनमतिरिक्तमाप्त्वावगमयती, —न्द्राय वज्रिणा एकादशकपालं निर्वपे, —दिन्द्राय वृत्रघ्न
एकादशकपाल, —मिन्द्राय वृत्रतूरा एकादशकपाल० यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेत्, वज्र० वा
एष भ्रातृव्यायोऽश्रयति यः सोमेन यजुते, यद्वज्रिणे, वज्रेणैवास्य वज्र० स्तृणुते, यद्वज्रमे,

आतृव्यो वै वृत्रो, हन्त्येवैनं, यद्वृत्रतूरे, आतृव्यो वै वृत्र, —स्तरत्येवैनं, —मिन्द्राय क्षेत्र-
जययैकादशकपालं निर्वपेद्यः क्षेत्रं पशुषु वा विवदेत, —न्द्रो वै देवानां क्षेत्रं जय, —स्तमेव भागधे-
येनोपासरत्, सोऽस्मै क्षेत्रं पशून् जुष्टीति, —न्द्रायाधिराजयैकादशकपालं निर्वपेद्यत्र राजानः
सदृशा इव स्युः, —रिन्द्रो वै देवानामधिराज, —स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमाधिराज्यं
गमयति ॥११॥ ३३

इन्द्राय मन्युमते मनस्वता एकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियते, इन्द्रि-
येण जयति, वीर्यं चैवैश्विन्द्रियं च जित्यै दधाति, मन्यवे चरुं निर्वपेत् संग्रामे, मन्युना
वै वीर्यं क्रियते, वीर्यमेवैषु जित्यै दधाति, यं जीवग्राहं गृह्णीयुस्तं विवृणुते, —मन्योः स्वि-
देवं सत्यमक, —रिन्द्राय मनस्वता एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत्, पुण्यः स्यामनाधृष्य इति,
मनो वै श्रीस्त्विति, श्रियमेवास्मिंस्त्विति दधाति, सः वत्सरं नु पुरा मनसो न कीर्तयेत्,
सः वत्सरेण वा अनासमाप्यते, सः वत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तैजः श्रियं त्विति दधाति ॥१२॥ ३४

यस्य सान्नाय्यं चन्द्रमा अभ्युदियाद्ये पुरोडाश्याः स्युस्तांस्त्रेधा कुर्याद्, ये मध्यमास्तंम-
ग्रये द्वात्रेष्टाकपालं निर्वपेद्, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदात्रे दधंश्चरुं, ये क्षोदिष्ठास्तं
विष्णवे शिपिविष्टाय शूते चरुं, —मग्निर्वै मध्यमस्य दत्ते, —न्द्रो ज्येष्ठस्य प्रदाता, —स्य यत्
क्षोदिष्टं तत् शिपिविष्टं, तदामोति, पशूनेव, सौमो वा एतस्यातिरिच्यते यस्य सान्नाय्यं
चन्द्रमा अभ्युदेति, स वै पशूनेवाम्यतिरिच्यते, यः पशुकामः स्यात् सोऽमावास्यामिष्ट्रा
वत्सानपाकुप्याद्, ये पुरोडाश्याः स्युस्तांस्त्रेधा कुर्याद्, ये क्षोदिष्ठास्तमग्रये सन्निमतेष्टाक-
पालं निर्वपेद्, ये मध्यमास्तं विष्णवे शिपिविष्टाय शूते चरुं, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदा-
त्रे दधंश्चरुं, —मग्निरेवास्मै तद्विन्दति यदीह, विष्णुस्तद्यदन्तरिक्षा, इन्द्रस्तद्यद्विषं, सत्त्वानो
गा इहन्ति, यदेतं तुण्डुला विम्राज्यन्ते, सत्त्वानो वा एत एष्टारोऽभिरोद्धार एवां, —स्येयम-
ष्टाकपालं निर्वपेद्गतश्री, —स्तस्य गौधेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयाय वैष्णवं त्रिकपालं, तस्य वड्ढा
धेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयाय गिरिं गत्वापो वा प्राजापत्यं घृते चरुं, तस्य पुरुषी धेनुर्दक्षिणा,
यदाधेय इमां तैनाक्रमते, यद्वैष्णवेऽवोऽन्तरिक्षं तैन्, यत् प्राजापत्योऽष्टं तैन् लोकं, यत्
प्राङ् प्रयात्यभिं स्विदेवाकुमीद्, यद्विरिं गच्छत्यपो वान्तं स्विदेवागन्, यत् तिस्रो धेनवो

[१२] तै. २, २, ८, २। काठ. १०, ८।

[१३] तै. २, ३, २, ३, ७। काठ. ११, १।

दक्षिणा, त्रयो वा इमे लोकाः, इमान्समै लोकान् धेनुरक, — रिमान्समै लोकान् प्रदापयति, प्रदान्हा वा अस्मा इमांल्लोकान् दुहे य एवं वेद, सौमैन्द्रं चरुं निर्वपेच्च श्यामाकं सोमवाग्मिना, इन्द्रो वै त्वष्टुः सोममपिबुदन्तुपहूयमान, — स्तस्योर्ध्वः सोमपीथोऽपतत्, ते श्यामाका अभवन्, त्सोमपीथेन वा एष व्युध्यते यः सोमं वमिति, यत् सौम्यः, सोमपीथेनैवैनं समुर्धयति, — न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यः सोमं वमिति, यद्वैन्द्रं, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समुर्धयति, शिथिरं ह्यु हि वा एतस्य सोमपीथो, ऽथैष सोमं वमिति, यच्च श्यामाकस्तण्डुलैः श्रीणाति सोमपीथस्य धृत्यै ॥१३॥

३५[७५२]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेन्मैत्रावरुणीं पुयस्यामामयाविनं याजयेद्, ऋद्ध्या एवाग्नेयो, ऽथो अस्थन्वन्नुमेवैनं कृत्वा प्रतिष्ठापयति, — श्वरा वै पुयस्या ऋते पशोरंशान्ता निर्मृजः, पशुरंशालभ्यः शान्त्या अतिर्मागयै, — ते वै पशवो यद् व्रीह्यश्च यवाश्च, यद् व्रीहिमयः पुरोडाशो भवति तेनैव पशुरालभ्यते शान्त्या अतिर्मागय, मैत्रावरुणीं ब्राह्मणस्य स्या, — न्मैत्रावरुणो हि ब्राह्मणो देवता, — न्द्रवारुणीं राजन्यस्य स्या, — दैन्द्रवारुणीं हि राजन्यो देवता, — ऽश्विवारुणीं वैश्यस्य स्या, — द्रुमिवै सर्वा देवता, अत्र वैश्यस्यापि देवता, — ऽऽमयाविनं याजयेत्, स्वामिव देवतां प्रायश्चित्त्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष य आमयावी, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसैवास्य पयो निष्क्रीणाति, यद्व्यूहति, विकृत्य हि शल्यं मध्यतो निर्हेरन्ति, तर्धक्ष्मं वा वास्येतन्मध्यतो निर्हेरन्त्यं, — य यत् पुनः समुद्राग्नेयं समवद्यति यथा शल्यं निर्हेत्योष्णीषिण वेष्टयन्त्येवं तद्वृत्तिकामं याजयेत्, स्वामिव देवतां प्रायश्चित्त्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो भूतिकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै पुरुषः, पय एष इच्छति यो भूतिमिच्छति, पयसैवास्मै पयोऽवरुन्दे, यद्व्यूहति यज्ञस्य गोपी-थोया, — ऽथ यत् पुनः समुद्रति भूत्यैवैनं समुहति, ग्रामकामं याजयेत्, स्वामिव देवतां प्रायश्चित्त्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो ग्रामकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै पुरुषः, पय एष इच्छति यो ग्राममिच्छति, पयसैवास्मै पयोऽवरुन्दे, यद्व्यूहति यज्ञस्य

गोपीथायां, —स्थ यत् पुनः समूहति ग्रामेणैवैनं समूहस्यै, —कपालान् जुहोत्यै, —आत्र वै वरुणस्य
पाशा, —स्तत् एनं मुञ्चति, यन्नाका जुहुयाद्, विकृषैः सं यज्ञस्या, —अथौ सर्वे होत३व्याः स-
मृद्धयै ॥ यां वां मित्रावरुणा ओजस्या तनूस्तया वा विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं ह्रसो,
यां वां मित्रावरुणौ सहस्या तनूस्तया वा विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं ह्रसो, यां वां
मित्रावरुणौ यातव्या तनूस्तया वा विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं ह्रसो, यां वां मित्रावरुणौ
रक्षस्या तनूस्तया वा विधेम, तयेमममुं मुञ्चतमं ह्रसो, यां वां मित्रावरुणा ओजस्या सहस्या
यातव्या रक्षस्या तनूस्तया वामविधाम, तयेमममुममौक्तमं ह्रसो, यस्ते राजन् वरुण देवेषु
पाशस्तै त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणांश्च पाशस्तै त एतेनावयजे,
तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुण द्विपात्सु चतुष्पात्सु पशुषु पाशस्तै त एतेनावयजे, तस्मै
ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणौषधीषु वनस्पतिष्वप्सु पृथिव्यां दिक्षु पाशस्तै त एतेनावयजे,
तस्मै ते स्वाहा ॥ एतै वै वरुणस्य पाशा, —स्तत् एनं मुञ्चति ॥ १ ॥

१-३

वैश्वदेवं चरुं निर्वपेद्धातृव्यवान्, देवांश्च वा असुराश्चास्पधन्त, तै देवाः संग्रहणेनायजन्त,
तै यत्किंचासुराणां स्वमासीत् तत् समृद्ध, —न्मनांसि वावैषां तत् समृद्धं, —स्तैऽमनसः प-
राभवन्, आतृव्यवान् यजेत, मनोग्रहणं वा एतं, —न्मनांसि वा एतद्धातृव्याणां संगृह्णाति,
तैऽमनसः पराभवन्ति, ग्रामकामो यजेत, मनोग्रहणं वा एतं, —न्मनांसि वा एतत् सुजाता-
नां संगृह्णाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता नापयन्ति, सर्वेषां सजातातां गृहादाज्यमाहरेयुः, —यी-
वतामेव कियतां च गृहादाज्यमाहर्न्ति तेषां सर्वेषां मतांसि संगृह्णाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता
नापयन्त्यां, —मनेन जुहोत्यां, —मनस एवैतान् करोति ॥ आमनस्य देव ये सुजाताः समनसस्ता-
नहं कामये हृदा, तै मां कामयन्तां हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽमनस्य देव ये
पुत्राः समनसस्तानहं कामये हृदा, तै मां कामयन्तां हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽऽ-
मनस्य देव याः स्त्रियः समनसस्ता अहं कामये हृदा, ता मां कामयन्तां हृदा, तान्मा
आमनसस्कृधि स्वाहा, —ऽमनस्य देव ये पशवः समनसस्तानहं कामये हृदा, तै मां कामयन्तां
हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा ॥ एतै वै सुजाताः सुजाता इव पुत्रा इव स्त्रिय इव पशव
इव, तैरात्मानमभिसंयुङ्क्ते, तैर्भवति, पृषती गौधेनुर्दक्षिणा, सा हि वैश्वदेव्यै, —थ

यद्वैश्वदेव्यथ यद्वैश्वदेवीष्टि, वैश्वदेवीर्वी इमाः प्रजा, स्ता एवावारुद्ध, ता आद्या अकृत,
 बहिरात्मन् यै प्रयाजानुयाजा, आत्मा देवता, यत् प्रयाजानुयाजानां पुरस्ताद्वोपरिष्ठाद्वा जुहुया-
 द्बहिरात्मन् सुजातान् दुधीता, यथ यन्मध्यतो जुहोति, मध्यत एव सुजातानात्मन् धत्ते,
 यद्वि कामयेत, तार्जगेयुस्ताजक् परेयुरिति, दारुमयेण जुहुया, चराचरा हि वनस्पतयो,
 यद्वि कामयेत, ध्रुवाः स्युः कृच्छादियुरिति, मन्मथेन जुहुयात् ॥ ध्रुवा ३हीयं, ध्रुवोऽसि,
 ध्रुवस्त्वं देवेष्वेधि, ध्रुवोऽहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि, दुग्धोऽस्यु,
 ग्रस्त्वं देवेष्वेध्यु, ३गोऽहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि, दुग्धोऽस्यु,
 ग्रिभूस्त्वं देवेष्वेध्यु, ग्रिभूरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, पुरिभूरसि,
 परिभूस्त्वं देवेष्वेधि, परिभूरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, सूरिरसि,
 सूरिस्त्वं देवेष्वेधि, सूरिरहं सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित् ॥ एते वै सुजा-
 तास्तानस्मिन् दधाति, तानस्मादनपक्रमिणः करोति ॥ २ ॥

४-८

अथैषोऽश्वः प्रतिगृह्यते, स वा उभयतोदेन् प्रतिगृहीतो निर्बभस्वस्येन्द्रियं च पशूश्च,
 वरुणो वा अश्वो वरुणदेवश्चो, यो वा अश्वं प्रतिगृह्णाति वरुणश्च स प्रसीदति, तदश्वद्विषा
 यष्टव्यं निर्वरुणत्वाय, चतुष्कपाला भवन्ति, चतुष्पाद्वा अश्वः, कपालैरेवैनमाप्नोति, या-
 वन्तोऽश्वास्तावन्तः पुरोडाशा भवन्ति, सर्वे तु एवैनं मुञ्चत्ये, कोऽधिभवति, यन्नोपस्मरति
 तस्मा एव स, यः पुनः प्रतिग्रहीष्यन् तस्यान्नं स यजेत, यद्वि पुनः प्रतिगृह्णायात् पुनर्वरुणं
 प्रसीदे, दथ यः पुनः प्रतिग्रहीष्यन् तस्यात् तस्य वारुणा नैमाः स्युः सौर्यवारुणा नैमा, यद्वा-
 रुणां, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्ये, य यत्सौर्यः, स्वामिव देवतामुपप्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिंसाया,
 एकविंशतिः सामिधेनीर्भवन्त्यु, सा आदित्य एकविंशः, प्रजापतिरसा आदित्यः, ग्राजा-
 पत्योऽश्वो, यावानेवाश्वस्तमाप्नोति, सर्वे वा अन्ये पशवो योनिमन्तः पुरुषयोनयो, ऽयोनि-
 रश्वोऽसुजा, यदेषोऽपोनमीयश्चरुर्भूति योनिमन्तमेवैनमकः, स्व एवैनं योनीं प्रतिष्ठापयति ॥
 यस्ते राजन् वरुण गायत्र्यच्छन्दाः पांशो ब्रह्मन् प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा,
 यस्ते राजन् वरुण त्रिष्टुप्छन्दाः पांशः क्षत्रं प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते
 राजन् वरुण जगच्छन्दाः पांशो विश्वं प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते रा-
 जन् वरुणानुष्टुप्छन्दाः पांशो दिक्षु प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा ॥ छन्दांसि वै

वरुणस्य पाशा, —स्तैरेनं गृह्णाति, यैरेनं गृह्णाति तैरेनं मुञ्चत्य, —पोनस्रीयाभ्यां द्वाभ्यां जुहोति,
य एवाप्सरेभ्यो वरुणस्तत् एनं मुञ्चति ॥ ३ ॥

९-११

अग्नेरायुरसि, तेनासा अमुष्मा आयुर्देही, —न्द्रस्य प्राणोऽसि, प्राणं देहमुष्मै यस्य ते प्राणः,
स्वाहा, पितृणां प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, विश्वेषां देवानां
प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, बृहस्पतेः प्राणोऽसि, प्राणं देहमु-
ष्मै यस्य ते प्राणः, स्वाहा, प्रजापतेः प्राणोऽसि, प्राणं देहमुष्मै यस्य ते प्राणः स्वाहा ॥

१२

यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदस्यत् तत् सृषिः । यदघ्नियत् तत् घृतम् ॥

१३

घृतस्य पन्थाममृतस्य नाभिर्मिन्द्रेण दत्तं प्रयुतं मरुद्भिः ।

तत्त्वा विष्णुरन्वपश्यत् तत्त्वेडा गन्धैरयत् ॥

१४

पावमानस्य त्वा स्तोमेन गायत्रस्य वर्तन्योपांशोस्त्वा वीश्येणोत्सृजे, बृहता त्वा रथतरेण
त्रैष्टुभ्या वर्तन्या शुक्रस्य त्वा वीश्येणोद्धरे, अग्नेष्ट्वा मात्रया जागत्या वर्तन्या देवस्त्वा सवितो-
न्नयतु जीवात्सै जीवनस्यायै ॥

१५

इदं वचो अग्निना दत्तमागान्महि राधुः सह ओजो बलं यत् ।

दीर्घायुत्वायु शतशारदाय प्रतिगृभ्णामि महत इन्द्रियायु ॥

१६

इममग्रा आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण सोम राजन् ।

मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथासत् ॥

१७

अग्निरायु, —स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत, —स्तैनायुषायुष्मानेधि, ब्रह्मायु, —स्तस्य ब्राह्मणा आ-
युष्कृत, —स्तैनायुषायुष्मानेधि, यज्ञ आयु, —स्तस्य दक्षिणा आयुष्कृत, —स्तैनायुषायुष्माने-
ध्य, —मृतमायु, —स्तस्य देवा आयुष्कृत, —स्तैनायुषायुष्मानेध्य, —श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते
प्राणं दत्तां, तेन जीव, मित्रावरुणयोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीव, बृह-

[४] तै. २, ३, १० । काठ. ११, ७ । वा. ३४, ५२ । काण्व. ३३, ४० [इदं वचो... सहओजोवयो बलम् ।
इन्द्रियाय त्वा... शतशारदाय । अथर्व० १९, ३७, १-२ । इममग्र० । अथर्व० २, २८, ५ । जरदष्टि-
थासत् । ऋ० परि० २७, ८ । अथर्व० ८, ५, २१ । दीर्घायुत्वायु शतशारदाय । अथर्व० १, ३५, १ ; ८, ५, २१ ;
१२, २, ६]

स्पृतेः प्राणोऽसि, सं ते प्राणं ददातु, तेन जीव, प्रजापतेः परमेष्ठिनः प्राणोऽसि, सं ते प्राणं ददातु, तेन जीव ॥४॥ १८

आग्रावैष्णवंकदाशकपालं निर्वपेत्, सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुं पूर्वैद्युरामयाविनं ५ याजये,—
दक्षिर्वै सर्वा देवता, विष्णुयज्ञो, देवताभिश्चैवास्मिन् यज्ञेन चायुर्दधाति, वाक्सरस्वती,
ब्रह्म बृहस्पति,—वाचा चैवास्मिन् ब्रह्मणा चायुर्दधात्य,—थो प्राणो वै देवताः, प्राणान् वा एतत्
पूर्वैद्युर्गृहीत्वोपवसति, सं श्रो भूत आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्, सौम्यं पयसि चरुमादित्यं घृतं
चरुं ५ वारुणं चरुं ५ युवमयमिमुन्तमग्ने वैश्वानराय द्वादशकपालमामयाविनं ५ याजयेद्, यो वै प्रु-
मीर्यतेऽग्निं तस्य शरीरं गच्छति सोमं ५ रसो, यदाग्नेयः, शरीरमेवास्य तेन निष्क्रीणाति,
यत् सौम्यो, रसं तेन, यावानेव तं निष्क्रीयि,—यं वा अदिति,—रस्यामधि प्रजाः प्रजाय-
न्ते, रस्यामेवैनमधिप्रजनयती,—या ५ श्वरुर्भवत्ये,—तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा
तं ५ वरुणान्मुक्त्वा, स ५ वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स ५ वत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, स ५ व-
त्सरायुषमेनं करोत्य,—शेरायुरसि, तेनास्मा अग्नेष्वा आयुर्देहीत्य,—मिर्वै मनुष्याणामायुषः प्र-
दाता, सोऽस्मा आयुः प्रयच्छति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तं ५
समीरयति, यावानेव पुरुषस्तं ५ समीरयित्वा,—ऽयं वाव यः पवत एष प्राणं, आभ्यो वा
एष दिग्भ्योऽधिपवत, एतदेव ३ त्या वा इमा दिशो, यथादेवतं ५ वावैनमेतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि
समीरयित्वा प्राणान्स्मिन् दधाति ॥ १९

यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदसर्पत् तत् सर्पिः । यदघ्नियत् तद् घृतम् ॥

२०

इति घृतस्य वा एतन्महिमानमुदाचष्टे, ऽथो महयत्येवैनन्, पावमानस्य त्वा स्तोमेन गाय-
त्रस्य वर्तन्मोपा ५ शोस्त्वा वी३य्येणोत्सृजा, इति यथा वा इदं ५ वध्यमुत्सृज्युद्धृत्युन्नयत्येवं
त,—देतावद्वा अस्ति स्तोमा ग्रहाच्छन्दा ५ सि, यावुदेवास्ति तेनास्मा आयुर्दधाति, यज्ञेनास्मा
आयुर्दधाति, सर्वं कृत्विजः पर्याहुः, सर्वं वा एत एतस्मै चिकित्सन्ति, सर्वं एवास्मा आ-
युर्दधाति, ब्रह्मणो हस्तमालभ्य पर्याहु,—ब्रह्म वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति, हि-
रण्यादधि घृतं निष्पाययन्त्य,—मृतं ५ वै हिरण्य,—मायुर्धृतं,—ममृतादेवैनमध्यायुर्निष्पाययन्ति
निरिव धयत्या,—युरेवात्तमन् धत्ते, तदस्मा आवध्मात्यां,—युषैनं ५ समर्धयत्या,—मेघयावध्मात्य,—

प्रिवै' सर्वा देवता, सर्वाभिरेवास्मिन् देवताभिरायुर्दधात्य, भिरायु, स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत, स्तेनायुषायुष्मानधीति, यो वै देवानायुष्मतश्चायुष्कृतश्च वेद सर्वमायुरेति, न पुरायुषः प्रमीयत, एते वै देवा आयुष्मन्तश्चायुष्कृतश्च यद्विमे प्राणा, स्तेऽस्मिन्नायुर्दधात्य, श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीवै, तीमे वा एते प्राणा, स्तानस्मिन् दधाति, तानस्मादन्नपक्मिणः करोति, दश दैया, दशश्छात्मन् प्राणाः, प्राणानस्मिन् दधात्य, श्वो दैयो, वासो दैयः, हिरण्यं दैयं, गौर्दैयो, वरो दैयो, बहु दैयम् ॥५॥ २१

आश्वेयमष्टाकपालं निर्वपेदैन्द्रं पञ्चकपालं दधि मधु घृतं धाना उदुक्कं, तत्संसृष्टं भवत्य, र्यम्णे चरुर्भवत्य, दद्या एवमश्वेय, ऐन्द्रः पञ्चकपालः, पाङ्क्तो यज्ञः, पङ्क्ती याज्यानुवाश्चये, पाङ्क्ताः पशवः, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तेमाप्नोति, स सर्वो भूत्वा पशूनाप्नोति, पशव इवश्चेतत संसृष्ट, मधो यावन्त एवं पशवस्तानस्मै संसृजति, तदाहु, ऐन्द्रं एकादशकपालः काश्या, इत्यैन्द्रा हि पशवो, ऽथो आहुः, प्राजापत्यं काश्यामिति, प्राजापत्या हि पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव आगधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयत्य, शेषोऽर्यम्णे चरु, यो ददाति सोऽर्यमा, दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्त्य, श्वे आंजस्वतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् सौर्यं चरु, मधये आंजस्वतेऽष्टाकपालं चक्षुष्कामं याजये, दधैवै' मनुश्चया नक्तं चक्षुषा पश्यन्ति सूर्यस्य दिवै, तौ वै चक्षुषः प्रदातारौ, ता एवं आगधेयेनोपासरत्, ता अस्मै चक्षुः प्रयच्छतः, समानं वै चक्षुर्दधाति, यत् समानी देवता चरुमभितो भवति नानानमेवास्मै चक्षुषी प्रतिदधाति, यावदन्यतरेणाक्ष्णा पश्यन्ति तावदुभाभ्यां पश्येच्चरुन्तरां न स्या, दंथ यच्चरुन्तरां भवति, तस्मादिदमन्तरां चक्षुषोर्विधृत्यै, शुक्लो ग्रीहयो भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ये, वसिषुश्छसा आदित्यः समुदथै, पयसि भवति, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसेवास्मै पयश्चक्षुर्दधाति, सौरीभिरादधाति, चक्षुरस्मिन् दधाति ॥६॥ २२

देवा असुराणां वेक्षत्वृषपाय, भिन्द्रस्तु नाप्युपैत, तेषां वा इन्द्रियाणि वीश्याण्यपाकाम, अग्रे रथेतर, भिन्द्रस्य बृहद्, विश्वेषां देवानां वैरूपः, सुवितुर्वैराजै, त्वष्ट रेवती,

[६] तै. २,३,८ । काठ. ११,४-५ ।

[७] तै. २,३,७ । काठ. १२,५ ।

मरुताः शक्रोरी, तानि वा इन्द्रोऽन्वपाक्रामत्, तैरात्मानमभिसंयुङ्क्त, तैरभवत्, यो भूतिका-
मः स्यात् तमेतया याजये, —देवैरेवैन्द्रिवैवीर्यात्मानमभिसंयुङ्क्ते, तैर्भवति, द्वादशकपालो
भवति वैश्वदेवत्वायो, —तानानि कपालान्युपदधाति, तस्त्विच्चरुमुकुरादिहाया, —ऽभिगन्त्य-
मानः याजयेद्, यस्य वै देवा अन्नमदन्त्यदन्ति तस्य मनुऽप्या अन्नम्, सर्वा वा एता देवताः,
सर्वा वा वास्यैतदेवता अन्नमजीघस, —ददन्ति हास्य मनुऽप्या अन्नम् ॥ इन्द्राय रथंतरायांनुब्रूहि ॥
इति रथंतरस्या ऋक्षमनूच्य बृहत् ऋचां यजेत् ॥ इन्द्राय बाहुतायांनुब्रूहि ॥ इति बृहत् ऋक्षमनूच्य
रथंतरस्य ऋचां यजेत् ॥ इन्द्राय वैरूपायांनुब्रूहि ॥ इति वैरूपस्या ऋक्षमनूच्य वैराजस्य ऋचां य-
जेत् ॥ इन्द्राय वैराजायांनुब्रूहि ॥ इति वैराजस्या ऋक्षमनूच्य वैरूपस्य ऋचां यजेत् ॥ इन्द्राय रैव-
तायांनुब्रूहि ॥ इति रैवतीमनूच्य शक्र्यां यजेत् ॥ इन्द्राय शक्रायांनुब्रूहि ॥ इति शक्रोरीमनूच्य
रैवत्यां यजे, —देवैरेवैन्द्रिवैवीर्यात्मानमभिर्यतिषजति, पयूँहमवद्यत्ये, —तैरेवैन्द्रिवैवीर्यात्मा-
मिद्वेवताभिः पर्युहति, पशवो वै बृहत्स्य, —श्री रुद्रो, यद् बृहत्या वषट्कुर्याद्ब्रूयास्य पशू-
नपिदध्या, —दधो बृहतीः हयातयाग्नीं पशवोऽनुप्रजायन्ते, ऽनुवाक्यायाश्चत्वार्यक्षराणि याज्या-
मभ्यर्चयूह्य, —नुष्टुभं च संपादयति पङ्क्तिं च, वाग्वा अनुष्टुप्, प्रजापतिः पङ्क्तिः, —वाचिं
वा एतत् प्रजापतिमप्यस्माद् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेवं मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पुशु-
भिश्च प्रजायते ॥७॥

२३-३५

स्वाग्नीं त्वा स्वादुना तीव्रीं तीव्रेण शुक्रां शुक्रेण ।

देवीं देवेनामृताममृतेन सृजामि सः सोमेन ॥

३६

सोमोऽस्यश्चिभ्यां पच्यस्व, संरस्वत्यै पच्यस्व, —न्द्राय सुत्रांगे पच्यस्व ॥

३७

पुनातु ते परिस्रुतः सोमः सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥

३८

वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमो अतिस्नुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥

३९

[८] तै. १.८, २१; ३.२, ८, ३ । तै. ब्रा. १.४, ३; २.६, १, ३ । काठ. १.२, ९ । वा. १.९, १.४, ३, ६; १.०, ३.१-३.२; २.३, ३.८; ७.४, ८-१.२, १.६, २.०, २.५, ३.०-४.०; ८.१, ७-९, १.१, ३.३-३.५, ३.८-४.१, ४.४-४.७; ९.२-४; १.०, ३.२; १.९, ६, ८; २.०, ३.३; २.३, २.४; २.६, ३-१.० । १.९, ३.५, ७.४ । काण्व. २.१, १.४, ३, ५; १.१, ४.४-४.५; २.५, ४.०; ७, ४.७, ८, १.०, १.१, १.५, २.४, २.७, ३.०-४.०; ८.६-८, १.२, १.४-१.६, १.९-२.९; १.०, २-५; १.१, ४.५; २.१, ५, ७; २.२, १.८; २.५, २.४; २.८, ४-१.१; २.१, ३.५; २.१, ६, ४.९] [पुनातु (ति) ते०...तना । कठ ९, १, ६ । वायोः पूताः...सखा । अथर्ववेद ६, ५, १, १ । इन्द्रस्य युज्यः सखा । कठ १, २, १, ९; सा. १.६, ७.१]

कुर्विदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वैः विपुय ।

इहैषां कृणुत भोजनानि ये बहिषा नम उक्ति न जग्मुः ॥

४०

उपयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेणा, ऽश्विभ्यां जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रश्विभ्यां त्वो, पयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेण, संरस्वत्यै जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, संरस्वत्यै त्वो, पयामगृहीतोऽस्य, छिद्रां त्वाछिद्रेणे, न्द्राय सुत्राम्णे जुष्टं गृह्णाम्ये, ष ते योनि, रिन्द्राय त्वा सुत्राम्णे ॥

४१

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य यमस्येन्द्रो अपिबुच शचीभिः ।

अहं तमस्य मनसा घृतेन सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥

४२

नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं मां संसृक्षाथां परमं व्योमन ।

सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष मां मा हिंसिष्टं स्वं योनिमाविशन्तौ ॥

४३

द्वे स्रुतीं अशृणवं पितृणामिह देवानामुत मर्त्यानाम् ।

याम्यामिदं विश्वमैजत्समेति यदन्तरा पितरं मातरं च ॥

४४

ये भक्षयन्तो न वसन्त्यानश्रुयान्नयो अन्वत्प्यन्त धिष्ण्याः ।

या तेषामवयां दुरिष्टिः स्विष्टिं नस्तां विश्वकर्मा कृणोत ॥

४५

अयज्ञियान्यज्ञियान्मन्यमानः प्राणस्यु विद्वान्तसुमरे न धीरः ।

एनो महच्चक्रवान् बद्ध एष तं विश्वकर्मान् प्रमुञ्चा स्वस्तये ॥

४६

यजमानमृष्या एनसाहुर्विहोय प्रजामनुतप्यमानाः ।

मध्वयौ स्तोका अप तौ रराध स नस्ताभ्यां सृजत विश्वकर्मा ॥८॥

४७

कुवल्सक्तुभिराश्विनं श्रीणाति, बदरसक्तुभिरैन्द्रं, कर्कन्धुसक्तुभिः सारस्वतं, वाजै संरस्वती, वाचैवास्मिन्स्वादुमानं दधात्य, यैनुमसा अश्लीलं वांगुभिवदत्य, त्यपविष्ट व्याधिष्टेति, सैनं पुनः कल्याणं वदति, सिंहा अध्वर्युध्यायति, व्याघ्रौ प्रतिप्रस्थाता, वृकौ यजमान, एषा सुरा भवति, स यैरेव तदिन्द्रियैर्वीर्यैर्वृध्यते तान्यस्मिन्नाप्त्वा धृतो,

[कुविदङ्ग यवमन्तो०...जग्मुः ॥ क. १०, १३१, २; अथर्व० २०, १२५, २ ।

ये भक्षयन्तो० । अथर्व० २, ३५, १ । अयज्ञियान्य० (अदान्यान्तो०)—स्वस्तये । अथर्व० २, ३५, ३ ।

यजमानसृ० (यज्ञपतिसृ०)—विश्वकर्मा । अथर्व० २, ३५, २]

[९] काठ. १२, १०, ११ ।

ब्राह्मणस्य मूर्धन्त्साद्या मेध्यत्वाया, —ऽन्नं वै सुरा, मेध्यं वा अन्नं, तेन मेध्यं, —का पुरो-
मे —का याज्यै, —कथास्मिन् वीर्यं दधाति, ब्राह्मणः पारयितुश्च, —स्तेन हविः क्रियत, आत्म-
नापेया, —ऽऽत्मन्नेवं वीर्यं धत्ते, ऽग्नौ सर्वा होतश्चयाः समृद्धयै, मध्यतो वा एष पाप्मना गृहीतो
यत् समया व्यैति, मध्यत एवैनं पाप्मनो मुञ्चति, यदाहवनीये जुहुयान्नं पाप्मना व्यावेतत,
क्रियेत भेषजं, —मथ यदक्षिणे जुहोति वि पाप्मना वर्तते, क्रियेत भेषजं, —मथ यद्विष्वारयस्ये,
वमिष्व श्लेषे विक्षेति शतक्षरो भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेवं वीर्यमाप्नोति,
यद्वा एतस्य व्याधिं यत्प्रापयि पितृन् वा एतस्य तद्गन्, यत् पितृमतीभिरनुमन्त्रयन्ते पितृभ्य
एवैनं तेन समीरयन्ति, यत् तिस्रः, —स्तृतीये हि लोके पितरो, ऽथ यञ्जत्वारो, दिग्भ्यं
एवैनं तेन समीरयन्ति ॥९॥

४८(८००)

॥ इति मध्यमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र आसीत् त्रिशोर्षीसुराणां स्वर्सीयः, स सोममेकेन शीर्ष्णीपिवत् सुरामे-
केना, —ऽन्नमेकेनावयत् स इन्द्रोऽमन्यता, —ऽयं वावेदं भविष्यती, —ति तेन संमलभत्, तेन
युगशरमपतत्, स तक्षानं तिष्ठन्तमब्रवी, —दाधुवे, —मान्यस्य शीर्ष्णीं छिन्दी, —ति तस्य
तक्षोपस्कृष्ट परशुना शीर्ष्णीं छिन्नत्, तस्मात्क्षणे शिरो धृतं, तस्मादस्यान्नमन्नाद्यं, तस्य
यत् सोमपंश्च शिरा आसीत् स कपिञ्जलोऽभवद्, यत् सुरापंश्च कूलविङ्को, येनान्नमानु-
यत्सं तित्तिरिः, स वै त्वष्टा पुत्रे हते सोममाहरदत्त इन्द्रं, तमधः शतशलेऽसुनो, —दधो आहुः
सहस्रशला, इति तस्मिन् वा इन्द्र उपह्वमैछत्, तन्नोपाह्वयत्, तं ग्रासहादायु न्नाज्या निर-
पिवत्, स सोमपीथेन व्याध्वत्, तस्मात् सोमो नानुपह्वतेन पेयः, सोमपीथेन ह व्यध्वको
भवति, यदितोऽमुच्यत तौ सिंहा अभवतां, यदितस्तौ व्याघ्रौ, यदितस्तौ वृको,
यत् प्रथमं निरष्टीवृत्तकुलमभवद्, यद् द्वितीयं तद्गुदरं, यत्तृतीयं तत् कर्कन्धु, —यदधस्तात्
सा सुरा, तं वा एतयाक्षिना अयाजयतां सौत्रामण्या, स यैरेवं तदिन्द्रियैर्वीर्यैर्व्याध्वत्
तान्यस्मिन्नाप्त्वाधत्तां, सोमेनातिपुषानं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यध्वते यं
सोमोऽतिपुषते, यावदेवेन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, राजसूयेनाभिषिचानं

याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजह्वयेनाभिषिञ्चते, यावुदेवैन्द्रियं वीर्यं तद-
स्मिन्नाप्त्वा दधाति, भूतिकामं याजये, —दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सज्ज
भवति, यावुदेवैन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, ज्योगामयाविनं याजये, —दिन्द्रि-
येण वा एष वीर्येण व्युध्यते यस्य ज्योगामयति, यावुदेवैन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधा-
ति, नानातेन यष्टव्य, —मित्याहु, —रार्तयज्ञ इव श्रेष्ठ, तदाहु, —यष्टव्यमेव, सर्वो हि
पुरुषा अर्तिः, सर्वो वृभूषति, यदाश्चिश्न्य, —श्चिनौ ह्यभिषज्यतां, यत् सारस्वती, वाग्वै
सरस्वती, वाचा ह्यभिषज्यतां, यद्वेन्द्रो, —न्द्रे हि तौ तानीन्द्रियाणि वीर्यण्याप्त्वाधत्ताम् ॥ १॥ १

सीसेन कृत्वात् कार्या, —ऽनुत् वैं सीस, —मनृतं कृत्वा, —ऽनुत् सुरा, —ऽनुतेनैवानुतादनुतं
क्रीणाति, तदाहुः, काश्यां वहुवा दक्षिणेति, सुत्तुरी वहुवा श्रेष्ठोषा, सुत्तुरी वहुवा, —
ऽश्चिनं प्रथममालभन्ते, स्थ सारस्वती, —मथैन्द्र, —मेवमेव वपाभिश्चरती, —न्द्र एवैषु तदधिभ-
वत्यै, —न्द्रः पुनः प्रचरतां प्रथमो भवती, —न्द्र व वा एतत् पुनरांलभन्ते सैन्द्रियुत्वायै, —न्द्रो व-
पानामृतमा भवत्यै, —न्द्रः पुरोडाशानां प्रथमो, वीर्यं व वा इन्द्रो, वीर्य एवैनमभिसंघत्तः,
प्रसवाय सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुणो, मध्यतोऽश्रेष्ठ वरुणगृहीतः, पश्चाद्वा एषा सृष्टा
प्रतीचीनशीर्ष्णी, यदुपरिष्ठात् पुरोडाशो भवत्यपिहित्या अछिद्रत्वाय, सह समवर्चं भवति, सह-
दामुपह्वयन्ते संहित्या, अथो इडाया अविदोहाय, यद्वै सौत्रामण्याव्युद्धं तदस्याः समृद्धं,
यदन्यदेवत्याः पुरोडाशा भवन्त्यन्यदेवत्याः पशवस्तदस्या व्युद्धं सत् समृद्ध, —मर्थं वैं प्रजाप-
तेरात्मनो धैर्यमासी, —दर्थं माल्व्यं, यद्वै तत् पुरस्तादकुरुत्, यन्माल्व्यं तत् पश्चात् पर्यो-
हत, यद्वै र्थं, सोमो वैं स, ततो ब्राह्मणमसृजत्, तस्माद्ब्राह्मणः सर्व एव ब्रह्माभि धीरो,
यन्माल्व्यं, सुरा वैं सा, ततो राजन्यमसृजत्, तस्माज्ज्यायांश्च कनीयांश्च स्नुषां च
श्वशुरश्च सुरां पीत्वा विलापत आसते, माल्व्यं हि तत्, पाप्मा वैं माल्व्यं, तस्माद्ब्राह्मणः
सुरां न पिबेत्, पाप्मनात्मानं नेत्सुःसृजा इति, तदुतैतद्राष्ट्रीयं ब्राह्मणं ब्रूयात्, तद्य एव
विद्वान्सुरां पिबति न हिनं द्रूपात्ये, —वा वैं प्रजापतेर्वीर्यवती तन्, —वीर्यं प्रजापति, —वीर्यम-
स्मिन् दधाति ॥ २ ॥

ततो यः सोमोऽत्यरिच्यत् तममा उपप्रावर्तयत् । स्वाहैन्द्रशत्रुर्वधस्व ॥

इतीन्द्रस्याहेन५ शत्रुमचिकीर्ष, —दिन्द्रमस्य शत्रुमकरोत्, तथा वाक् स्वयमेव श्रव्यैत्, स
य५ सोमं प्रावर्तयद्यस्मि५श्चाग्रा उपप्रावर्तयत् ता अग्नीषोमौ देवते प्राणापाना अभिसमभवता५,
स यावदध्ववाहुः पराविध्यत् तावति व्यरमत, यदि वा प्रवर्ण तावदासीद्, यदि वाग्रेरधि
तावदासीत्, स वा ह्युमात्रमेवाह्वा तिर्यङ्द्वर्धते,—पुमात्रमन्वडिङ्,—त्यथो आहु,—रहोऽग्रे
एवेषुमात्रं तिर्यङ्द्वर्धते,—पुमात्रमन्वडिङ्,—त्यथो आहुरधेमास,—मथो मांस,—मथो स५वत्स-
रमिति, स वा इमाः सर्वाः स्रोत्याः पर्यशयत्, तस्माद्वा इन्द्रोऽविभेत्, तस्माद्वा त्वष्टाविभेत्,
तस्येन्द्रः प्रक्षिभेत्, तमस्मै प्रायच्छत्, तस्मै त्वष्टा वज्रमसिञ्चत्, तपो वै स वज्र आसीत्,
तमुद्यमं नाशक्रो,—दथ वै तद्दि विष्णुरन्या देवतासीत्, सोऽब्रवीद्, विष्णा एही,—दमाहरि-
ष्यावो येनावभिदमिति, स त्रेधात्मानं५ विन्युधत्ता,—ऽभिपयवीतवीदविभे,—दस्यां तृतीय,—म-
न्तर्दिशे तृतीयं, दिवि तृतीयं५, स यदस्यां तृतीयमासीत्, तेन वज्रमुदयच्छद्, विष्णुनुष्ठितः
स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाविभेत्, सोऽब्रवी,—दस्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीर्यं, तत् ते प्रदास्यामि,
मां मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ अधा मा ॥ इति, तद्विष्णवेऽ-
तिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥

४-६

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मध्वानः सचन्ताम् । अस्माक५ सन्त्वाशिषः ॥७

इति सोऽवे,—दस्ति वावास्मिन्नन्तर्वीर्यमिति, स यदन्तरिक्षे तृतीयमासीत्, तेन वज्रमुदय-
च्छद्, विष्णुनुष्ठितः स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाविभेत्, सोऽब्रवी,—दस्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीर्यं,
तत् ते प्रदास्यामि, मां मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ द्विर्माधाः ॥ इति
तद्विष्णवेऽतिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥

८-१०

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मध्वानः सचन्ताम् । अस्माक५ सन्त्वाशिषः ॥११

इति सोऽवे,—दस्ति वावास्मिन्नन्तर्वीर्यमिति, स यद्विषि तृतीयमासीत् तेन वज्रमुदयच्छद्,
विष्णुनुष्ठितः स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाविभेत्, सोऽब्रवी,—दस्ति वा इदं त्यस्मिन्नन्तर्वीर्यं, तत् ते
प्रदास्यामि, मां मा वधीः ॥ संधी नु संधावहै यथा त्वमिव प्रविशानीति, सोऽब्रवीद्, यन्मां
प्रविशेः किं मे ततः स्यादिति, सोऽब्रवीत्, त्वमिवेन्धाय, तव भोगाय त्वां प्रविशेयमिति,
तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ त्रिर्माधाः ॥ इति तद्वाव त्रैधातव्या, सहस्र५ वा
अस्मे तत् प्रायच्छद्वचः सामानि यज५षि, यद्वा इदं किं च तत् त्रैधातव्या, तदामोति पश्च-
नेव ॥३॥

१२-१५

उदरं वै वृत्रः, पाप्मां क्षुद्धातुव्यः पुरुषस्य, यत् तप उचैति पाप्मानं वा एतत्,
स्तृणुते आतृव्यं क्षुद्धमेवं, तस्मिन् वा अदेताः, संयमस्या अध्वुष्वी वागवदत् ॥ १६

उभा जिग्यथुर्न पराजयेथे न पराजिग्ये कतरश्चनैनोः ।

इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथाम् ॥

१७

इति सत्यमाहेत्य, — ब्रवीद्, द्वे एवं तृतीये आहर्तुरेकं प्रतिग्रहीतुरिति, तौ वै तत्रैवाति-
ष्ठेतां, तस्मादैन्द्रावैष्णवं, त्रिरात्रस्य वा उपेप्सायै त्रैधातुव्याह्रियते, यावद्वै त्रिरात्रेणोपाप्नोति
तावत् त्रैधातुव्ययावुरुद्धे, तस्मादाहुः, सहस्रदक्षिणेत्यु, — णिहाककुभा अन्वाह, गायत्री
वा उणिहा, — उथ यान्येताति चत्वार्युक्षराण्युच्यन्धि, चतुष्पादो वा एते पशवो, यथा वा इदं
पुरोडाशे पुरोडाशोऽध्येवं वा एतद्यद्व्यध्यक्षराणि, प्राणो वै गायत्री, प्राणेन पशवो यतां,
यदुणिहाककुभा अन्वाह पशूनां ययै ॥

१८

अग्ने त्रीं ते वाजिना त्रीं पृथस्था तिस्रस्ते जिह्वा कृतजात पूर्वाः ।

तिस्र उ ते तन्यो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥

१९

इति परिदधाति वीरताया, अथो रूपताया एवं, यज्ञगत्या परिदध्वादन्तं गच्छे, — दथ
यत् त्रिष्टुभा परिदधाति नान्तं गच्छत्यो, — जो वै वीर्यं त्रिष्टु, — बोजस्येव वीर्यं प्रतितिष्ठति ॥ ४ ॥

२०

सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आहत्या, इत्याहुः, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वाभ्यो हि देवता-
भ्यो यज्ञ आह्रियते, सर्वाणि छन्दांस्यन्वाह, सर्वाणि हि छन्दांसि यज्ञे प्रयुज्यन्ते, ऽभि-
चरन्नाहरेत्, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वेणैवैनं यज्ञेनाभिचरत्य, — दक्षिणस्तु स्या, — स्तस्विन्मे-
निमक, — मेनिर्हृदक्षिणो, उथ यो, युक्ष्यं, इत्युक्त्वा न यजेत तमेतेन याजयेत्, सर्वो वा
एष यज्ञः, सर्वेणैवास्मै यज्ञेन प्रायश्चित्तिं विन्दत्यु, — उत्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु, — उत्तर
उत्तरो हि लोको ज्यायान्, यथा वा इयमेवमसा, अथ वा अन्तरिक्षं, नास्या रूपं नाम्नि-
ष्या, — स्तस्माद्यवमयो मध्यतो, उथो एवमिव रेखन्तरिक्षस्य रूपं, द्वादशकपालो भवति, यद्वै
त्रिन्त्रिस्तत् त्रैधातुव्यायाः समृद्धं, सर्वेषामतिधातुमवद्यत्युलम्बदकाराय, यावता हि न प्राप्नु-

[४] तै. २, ४, १२, ६, ७; २, ४, ११; ३, २, ११ । काठ. १२, ३-४ । [उभा जिग्यथुर्न...येथाम् । ऋ० ६, ६९, ८; अथर्व०
७, ४४, १ । अग्ने वी ते वाजिना...अप्रयुच्छन् । ऋ० ३, २०, २ ।

[५] तै. २, ४, ११ । काठ. १२, ३-४ ।

यात्तावता छम्बदकुर्या, —देतद्वै तद्यदाहु, —शुम्बण्णासा इति, वास इव वै यज्ञ ऊयते, यत्ता-
प्याणि विधीयन्ति यजुषां तद्रूपं, यद्वेनवो दीयन्त उक्थामदानां तद, यद्विरण्यं दीयते चन्द्रं
गीयता, इति वै सामाहुः, साम्नां तद्रूपं, —मेतेन वै सृज्या अयजन्त, ते श्रियोऽन्तमगच्छ, —
स्तस्मान्नातिवहं यष्टव्य, —मीश्वरो हि पराडतिपत्तो, —यौ वा एतेन यजते वि स छिनत्ति, पुत्रौ
याजयितव्योऽनुसैतत्यै ॥५॥ २१

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे, —द्वैन्द्रमेकादशकपालं बार्हस्पत्यं चरुं भूतिकामं याजये, —दिन्द्रो वै
शुशिरं इवामन्यत, ३सोऽग्निं च बृहस्पतिं चाब्रवीद्, याजयुतं मेति, तं वा एतयाग्निश्च बृह-
स्पतिश्चायाजयतां, तस्मिंस्तेजोऽग्निरदधा, —दिन्द्रयमिन्द्रो, ब्रह्म बृहस्पति, —स्तता इन्द्रो-
ऽभवद्, यौ भूतिकामः स्यात् तमेतया याजयेत्, तेज एवाग्निमग्निर्दिधाती, —न्द्रयमिन्द्रो,
ब्रह्म बृहस्पति, —मैवत्येव, यदस्मिंस्त्रीणि वीर्याण्यधत्तां तस्मात् त्रिधातु, —रैन्द्र इतरा,
अभिसंश्लेषयन्ति सेन्द्रियत्वाय ॥६॥ २२

पुरोवात जिन्वु रावद् स्वाहा, वातवान् वर्षन् भीम रावद् स्वाहा, स्तनयन् वर्षन्नुग्र रावद्
स्वाहा, —ऽतिरात्रं ववर्ष्वान् पूर्तु रावद् स्वाहा, बहु ह वा अयमवर्षादिति, श्रुत रावद् स्वाहा,
तपुति वर्षन् विराड् रावद् स्वाहा, स्वस्फूर्जेन विद्युद्वर्षस्त्वेषु रावद् स्वाहा, नशन्यवस्फूर्जेन
वर्षन् भूत रावद् स्वाहा ॥ २३

मान्दा वंशा ज्योतिष्मतीरमस्वरीः शुन्धो अजा उन्दुतीः सुफेनाः ।

मित्रभृतः क्षत्रभृतः सुराष्ट्रा इह नोऽवत ॥ २४

वृष्णो अश्वस्य संदानमसि, वृष्ट्यै त्वोपनयामि ॥ २५

देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्यापो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्टयावत ॥ २६

देवाः शर्मण्या मित्रवरुणार्थमन्नपो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्टयावत ॥ २७

देवाः सपीतयोऽपुं नपान्नराशः सापो दत्तोदधिं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्टयावत ॥ २८

दिवा चित्तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन । यत् पृथिवीं व्युन्दन्ति ॥ २९

आ यन्नरः सुदानवो ददाशुषे दिवं कौशर्मचुच्यवुः ।

प्र पर्जन्यः सृजतां रोदुसी अनु धन्वना यन्तु वृष्टयः ॥

३०

उदीरयता मरुतः समुद्रतो दिवौ वृष्टिं वर्षयता पुरीषिणः ।

न वो दत्ता उपदस्यन्ति धेनवः शुभे कर्मनु रथा अवृत्सत ॥

३१

सृजा वृष्टिं दिवं, आद्भिः समुद्रं पृण, ये देवा दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुविशत ॥७॥

३२

वृष्टिर्वै देवैभ्योऽन्नाद्यमपाकामत्, तत् इदं सर्वमशुष्यत्, तै देवाः प्रजापतिमेवोपाधावुः,—
स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत् कारीर्या, तैभ्यो वृष्टिमुन्नाद्यमवरुद्धे, यत्र पर्जन्यो न
वर्षेत्तदेतया ज्येष्ठे वा पुरोहिते वा याजयेद्, वृष्टिर्वा एतैभ्योऽन्नाद्यमपाकामति यत्र पर्जन्यो न
वर्षति, यत् कारीर्या याजयन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अष्टौ वातहोमा अष्टौ दिशा,
इति दिग्भ्य एवैतैर्वृष्टिमावर्तयन्ति, मान्द्रा वंशा ज्योतिष्मतीरमस्वरी,—रित्येतानि वा अपां नाम-
धेयानि, यथा वा इदं नामग्राह,—मसा असा, इति ह्यत्ये,—व वा एतदुपो नामधेयैश्चया-
वयति, वृष्णा अश्वस्य सुदानुमसीति, वृषा ह्यश्वो, वृषा पर्जन्यः, समुद्रयै वृष्टयै त्वोप-
नहामीति, वृष्टयै ह्युपनहति, देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्य,—ति देवताभिरेवान्वहं वृष्टिम-
ल्लैति, यदि न वर्षेत्तत्रैव वसेयु,—रहोग्रात्राभ्यामेव वृष्टिं च्यावयन्ति, कुरीराणि भवन्ति वृष्ट्या
अन्नाद्यस्यावरुद्धयै, मधुघृतानि भवन्त्य,—पां वा एष ओषधीनां रसो, ऽपामेवैना ओषधी-
नां रसेनाल्लैति, रसेनैनाश्चयावयत्य,—ग्रये धामल्लदेऽष्टाकपालं निर्वपे,—न्मारुतं समूकपालं
सौर्यमेककपालं वृष्टिकामं याजये,—दधिर्वा इतो वृष्टिर्मद्वि, मरुतोऽमुतश्चयावयन्ति, तां
सूर्यो रश्मिभिर्वर्षत्ये,—तै वै वृष्ट्याः प्रदातार,—स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रय-
च्छन्ति, सृजा वृष्टिं दिवं आद्भिः समुद्रं पृण,—तीमाश्चैवामश्च समसा,—डाभिरमूरल्लैति, ये देवा
दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुवि-
शते,—तीमानेव लोकान् वृष्टयै समृशति ॥८॥

३३ [८३३]

॥ इति मध्यमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

आ ये नरः०...वृष्टयः । ऋ० ५, ५३, ६ । उदीरयता (था) मरुतः०...त्सत । ऋ० ५, ५५, ५]

[८] तै. २, ४, ९-१० । काठ. ११, १० ।

अथ पञ्चमः प्रपाठकः।

काम्याः पशवः।

सौम्यं वध्रुं लोमशं पिङ्गलमालभेत पशुकामः, सौमीर्वी ओषध्या, ओषधयः पशवो,
यत्, सौम्यः, प्रत्यक्षमेवास्मै पशुमालभेत, लोमशो भवत्ये, तद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमे-
वावरुन्दे, वध्रुः पिङ्गलो भवति सौमस्य रूपं समृद्धये, यस्त्रैतानामुत्तमो जायेत तं सौमा-
पौष्णमालभेत पशुकामः, सोमो वै रेतोधाः, पूर्वा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो
दधाति, पूर्वा पशून्, प्रजनयति, स्तनं, वा एतेषां द्वौ अभिजायेते, ऊर्जं तृतीया,
ऊर्जं पशून्, ऊर्जैवास्मा ऊर्जं पशूनाप्त्वावरुन्दे, त्रिवी एषा सखत्सरस्यान्यान् पशून्
पुरिविज्जायत, एतद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्दे, भागिनीर्वा अन्याः प्रजा, आभाषा
अन्या, यदौदुम्बरो यूपो भवत्युभयोरिवैता भागिनीः करोति, मासि मासि वा एषोऽवान्तरम-
न्येभ्यो वनस्पतिभ्यः पच्यत, एतद्वै पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्दे, प्राजापत्यं तूपरमालभेत
पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरन्,
सोऽस्मै पशून्, प्रजनयति, योनिरिवै प्रजापति, योनिरेव प्रजायते, सर्वेषां वा एष पशूनां
रूपाणि प्रति, पुरुषस्येव इमंश्रूय, श्वस्येव शिरो, गर्दभस्येव कर्णौ, शुन इव लोमानि,
गौरिव पूर्वा पादा, अत्रेतिवापरा, अजः खलु वै सर्वोण्येव पशूनां रूपाण्याप्त्वावरुन्दे, सर्वाण्येनं
पशूनां रूपाण्युपतिष्ठन्ते, हिरण्यगर्भवत्याधारो, याः प्रजापतेः सामिधेनीस्ताः सामिधेनी, —
यीः प्रजापतेराग्रियस्ता आग्रियो, हिरण्यं दैत्यं सशुक्रत्वायु, तार्प्यं दैत्यं सयोनित्वाया, —
ऽधीवासां दैत्यो, यज्ञस्य तेन रूपाण्याप्त्वावरुन्द, एतेन वा उपकेरु रराध, क्रमोति य एते-
न यजते, द्वादशधा ह त्वै स प्राशित्रं परिजहार, तत्र द्वादश द्वादश वरान् ददौ, यद् द्वादश
दीयन्ते तस्यैषां प्रतिमा, श्वेतं वायवा आलभेत, भृतिकामं याजयेद्, वायुर्वै देवाना-
मोजिष्ठः क्षेपिष्ठः, स एनं भृत्यै निनयति, तदाहु, — रधृता देवतेश्वरा निर्मृज इश्वरैर्नमातिं
निनेतोरिति, तदति सैवैनं भृत्यै निनयति, श्वेतं वायवे नियुक्ता आलभेत, ग्रामकामं
याजयेद्, वायुर्वै इमाः प्रजा नस्योता इत्थं चेत्थं च नेनीयते, यद्वायवे, वायुरेवास्मै न-
स्योतां विशं निनयति, नियुक्ती याज्यानुवाक्ये भवतो, ग्राममस्मिन् दाधार, श्वेतो
भवति, ब्रह्मणो रूपं समृद्धये, श्वेतं वायवे नियुक्ता आलभेता, — ऽमयाविनं याजयेत्,

ग्राणो वै वायुः, ग्राणो हि वा एतस्यापक्रान्तो, ऽथैतस्यामयति, यद्वायवे, वायुरेवास्मै
ग्राणं निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, ग्राणमस्मिन् दाधार, श्वेतो भवति,
ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, श्वेतं वायवे नियुत्वता आलभेत, पशुकामं याजयेत्, ग्राणो वै
वायुः, ग्राणं वा एतत् पशवः प्रतिधावन्ति श्वेषु वातं प्रतिजिघ्रति, यद्वायवे, वायुरेवा-
स्मै पशून् निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, पशूनास्मिन् दाधार, श्वेतो भवति,
ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै ॥१॥ १

स्वर्मानुवीं आसुरं सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपान्नन्, यत् प्रथमं तमोऽ-
पान्नन्त्सविः कृष्णभुवद्, यद् द्वितीयं सा लोहिनी, यत् तृतीयं सा बलुक्षी, यद्-
ध्यस्तादुपाकृन्तत्साविर्विशोभुवत्, तेऽब्रुवन्, देवपशुमिमं कामायालभामहा, इत्यथ वा इयं
तर्ध्वक्षासीदलोमिका, तेऽब्रुवन्, —स्तस्मै कामायालभामहै यथास्यामोषधयश्च वनस्पतयश्च जा-
यन्ता इति, तां वै तस्मै कामायालभन्त, ततोऽस्यामोषधयश्च वनस्पतयश्चाजायन्त, यः
प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एतामिव च वशालभेत, प्र प्रजया च पशुमिश्च
जायते, ऽथो आहु, —यैः प्रथमस्तमस्यपहते सूर्यस्य रश्मिर्यूपस्य चषालि वातुनो-
त्साविर्विशोभुवदिति, तदुभयेनैव देवपशुरालभ्यते, यद्यस्यास्तज्जन्म यदि वेतुरं तत्
कामाय कामायैवाविर्विशालभ्यते, आग्नेयमजमालभेत, वारुणं पेतवं भूतिकामं याजये, —
दाग्नेयानि वै पुरुषस्यास्थानि, वारुणं मांसं, —माग्नेयैर्नैवास्याग्नेयं निष्क्रीणाति, वारुणेन
वारुणं, भवत्येव, सारस्वतीं मेषीमालभेत यो वाचो गृहीतं, वाग्वै सरस्वती, वाचैवास्य
वाचं भिषज्यत्येव, —पन्नदती भवति सर्वत्वायां, —तधिस्कन्ना समृद्धयै, श्वेता मल्हा आलभेत ब्रह्म-
वर्चस्काम आग्नेयीं बार्हस्पत्यां सौरीं, वसन्ता आग्नेयीं, प्रावृषि बार्हस्पत्यां, शिशिरे
सौरीं, यदाग्नेयीं, तेजस्तयावरुन्दे, यद्बार्हस्पत्यां, ब्रह्मवर्चसं तया, यत् सौरीं,
रुचं तया, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधाति, सः स्वत्सरं पयीलभ्यन्ते, सः स्व-
त्सरेण वा अन्ताप्तमाप्यते, सः स्वत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, श्वेता भवति,
ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै, वायव्यामजामालभेत, सारस्वतीं मेषीमदित्या अजामभिश्चस्यमानं
याजयेद्, वायुवीं एतस्याश्चालीं गन्धं जनता अनुविहरति यममिश्च सन्ति, —पशूदं सर्वमु-
पगच्छति, यद्वायवे, वायुरेवास्य तं गन्धं सुरभिर्मकः, सोऽस्य सुरभिर्गन्धो जनता अनुवि-
तिष्ठते, वाचा वा एतमभिश्च सन्ति यममिश्च सन्ति, वाक्सरस्वती, यत् सारस्वती,

वाचैवैषां वाचः शमयत्य, —प्रतिष्ठितो वा एष यमुभिश्चसन्ती, —यं वा अदिति, —रियं प्रातिष्ठा,
यदादित्या, —ऽस्यामेव प्रतितिष्ठती, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यमुभिश्चसन्ती, —न्द्रियं
वीर्यं गम्यो, यद्रभिणीर्भवन्तीन्द्रियेणैव वीर्येण समर्धयन्ति ॥२॥ २

देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते वै समावृदेव यज्ञे कुर्वाणा आयन्, यदेव देवा अकुर्वन्त
तदसुरा अकुर्वन्त, ते न व्यावृत्तमगच्छन्, स्ते देवा एतं वामनं पशुमपश्यन्, —स्तं वै वैष्णवंमा-
लभन्त, ततो वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयन्, ततो देवा असुरानेभ्यो लोकैभ्यः प्राणुदन्त, ततो
देवा अभुवन्, परासुरा, यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतं वामनं वैष्णवंमा-
लभेता, —ऽतो वै विष्णुरिमांल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोज्जितमिन्विमांल्लोकानुज्जयति, प्रैभ्यो लो-
कैभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, विषम इवालभेत, विषमानिवश्हीमांल्लोकान् देवा उदजयन्, जिमानेव
लोकानुज्जयती, —न्द्रो वै वृत्रमुहन्, त्सं प्राङ्पद्यत्, स पद्यमाना इन्द्रः सप्तभिर्भोगैः पर्यगृह्णात्,
तस्माद्विष्वश्चः पशवो व्युदाय, —न्मूर्धतो वैदेहीरुदायन्, —स्तस्मात् तासां पुरो जन्म पुरं ओक्त्वा,
—स्तासां जघनतः कृपभो वैदेर्होऽनुदैत्, तमचाय, —दयं वावं मास्मादहसो मुञ्चेदिति, त-
मैन्द्रमालभेता, —ऽऽग्रेयं तु पूर्वमजमालभत्, स वा अग्निनैव वृत्रस्य भोगानुपिदद्याथैन्द्रेणन्द्रियं
वीर्यमात्मन्नघत्, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमैन्द्रमपमालभेता, —ऽऽग्रेयं तु पूर्व-
मजमालभेता, —ऽग्निनैव पाप्मनो भोगानुपिदद्याथैन्द्रेणन्द्रियं वीर्यमात्मन् घत्ता, इन्द्रो वै बलम-
पावृणोत्, ततः सहस्रमुदैत्, तस्य सहस्रस्याग्रतः कुभ्रं उदैत्, तस्मादेतं, साहस्रीं लक्ष्मीं, —रि-
त्याहुयश्च वेद यश्च ना, —ऽथो आहु, —रिमं वा एष लोकं पश्यन्नभ्युदैत्, स समैषत्, स एष
समीषितः कुभ्रं, इति तमैन्द्रमालभेत पशुकाम, ऐन्द्रा वै पशवा, इन्द्रः पशूनां प्रजनयिता,
तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशुप्रजनयति, स यदा सहस्रं पशून्गच्छेदथैतं वामनं वै-
ष्णवंमालभेत, —तस्मिन्वै तत्सहस्रं प्रत्यतिष्ठत्, स तिर्यङ् व्यैषत्, तस्मादेष तिर्यङ्ङिह्नुव जीषित,
एतेन वै स तत् सहस्रं पर्यगृह्णात्, तत् सहस्रस्य वा एष परिगृहीत्या अविशोभाय, देवाश्च
वै पितरश्चास्मिंल्लोकं आसन्, —स्तद्यत् किञ्च देवानां स्वमासीत् तद्यमोऽभ्युवत्, ते देवाः प्रजा-
पतिमेवोपाधावन्, त्सं प्रजापतिरेतो मिथुनौ पशू अपश्यदपभं च वशां च, ता आलभत्, वै-
ष्णववार्हणीं तु पूर्वां वशमालभत्, तान् वै वरुणनैव ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्राणुदतां,

ऽथैन्द्र देवेणालभत, तेनैष्विन्द्रियाणि वीर्याण्यात्वाद्दुष्टाद्यः सर्पन्तवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतौ मिथुनौ पुन आलभेत ऋषभं च वशां च, वैष्णववारुणीं तु पूर्वां वशामालभेत, वरुणे-
नैवेनान् ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्रणुदते, ऽथैन्द्रेणेन्द्रियं वीर्यमात्मन धत्ते ॥३॥ ३

सावित्रं पुनरुत्सृष्टमालभेत यः पुरा पुण्यः सन् पश्चात् पापत्वं गच्छेत्, सविता वै श्रियः प्रस-
विता, तमेव भ्रातृधेयेनोपासरत्, स एनं श्रियै प्रस्रवति, पापों वा एष पुरा सन् पश्चात्
श्रियमश्नुते यः पुरान्द्वान्तसन् पश्चोक्षत्वं गच्छति, यथैष श्रियमश्नुत एवमेवैनं श्रियं गमयन्तौ,—
पृथीभ्यो वेहतमालभेत प्रजाकामा, ओषधीनां वा एषा प्रियै,—तां वा एतां सूतोः परिवा-
षन्ता, ओषधयः खलु वा एतस्य प्रजामपगूहन्ति योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्दते, तां
(एवं भ्रातृधेयेनोपासरत्, तां अस्मै प्रजां पुनर्ददत्या,—पो वा ओषधया, आपो हस्तेवा-
सत् खनन्ति, तां अस्मै प्रजां खनन्ति, द्यावापृथिवीये धेनुं संमातरा आलभेतान्नकामो,
यश्चैद्वयसौ वर्षति तदस्यां प्रति तिष्ठति, द्यावापृथिवीं वा अन्नस्वेशाते, ते) एवं भ्रातृधेयेनो-
पासरत्, ते अस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छतः, स वत्सं वायंवा आलभेत, वायुवीं अनयोर्वत्सो,
वायुरिमै प्रदापयति, प्रचे ह वा इमै दुहे य एवं वेदै,—न्द्रीं सतृवशमालभेत, राज्ञेन्यं
भूतिकामं याजये,—देतस्या वा अधीन्द्रोऽजायत, स जायमान एतं योनिं निरवर्तयत्,
सां सतृवशामव,—दधो आहु,—रेतदेवं सकृदिन्द्रियं वीश्यं तैजो जनयित्वा नापूरं सूता आ-
शंसत्, सां सतृवशामव,—दितीन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवत्यै,—
न्द्रीं भवती,—न्द्रियमस्मिन् दधात्य,—थ यस्तं विन्देद्यं सूत्वा सतृवशा भवति तमेन्द्रमालभेत
तैजस्काम,—स्तदेवैन्द्रियं वीश्यं तैज आप्नोति, सारस्वतीं धेनुष्टरीमालभेत यः क्षेत्रे पशुषु वा
विवदेत्, वाग्वै सरस्वती, वाचैर्वैपां वाचं वृद्धे, धेनुवीं एषां सूतीं न दुहे, तथैमेवै-
पां वाचं करोति, द्यावापृथिवीयां धेनुं पर्यारिणीमालभेत यो राजन्योऽभ्यर्षो विश्वरेद्, द्या-
वापृथिवीभ्यां हि वा एष निर्भक्तो, ऽथैषोऽभ्यर्षो विश्वरति, द्यावापृथिवी एवैनं विशि
प्रतिष्ठापयतः, पर्यारिणी भवति, पर्यारिवश्चेतद्राष्ट्रं, यदभ्यर्षो विश्वश्नुति द्यावापृथिवी
एवैनं विशि प्रतिष्ठाप्य, स श्वो भूते वत्सं वायंवा आलभेत, वायुवीं अनयोर्वत्सो, वा-
युरिमौ क्षयौ विशं च प्रदापयति, प्रचौ ह वा इमौ क्षयौ विशं च दुहे य एवं वेदै ॥४॥ ४

आग्नेयमजमालभेत, सौम्यं बभ्रुमुपभं पिङ्गलं भूतिकामः याजयेद्, — दद्या एवाग्नेयं, इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यत् सौम्यः, स्वयैवास्मै देव-
तयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुन्दे, भवत्येवं, बभ्रुः पिङ्गलो भवति, सौम्यस्य रूपः समृद्धयै,
गोमृगं वायवा आलभेता, — अभिशस्यमानः याजये, — दपूतो वा एष यमुभिश्च सन्ति, वायुर्वै
देवानां पवित्रः, वायुर्नैवेनं पवित्रेण पुनाति, नैव वा एष ग्रामे नारण्ये यमुभिश्च सन्ति,
नैव खलु वा एष ग्राम्यः पशुर्नैवारण्यः, — स्तस्मादस्यैष देवतया पशूनां समृद्धयेन्द्राग्रमुत्सृष्टमा-
लभेत यस्य पिता पितामहः सौमं न पिबे, — दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यस्य पिता पि-
तामहः सौमं न पिबति, यद्रेन्द्रः, इन्द्रियेणैवेन वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वै एष व्य-
ध्यते यस्य पिता पितामहः सौमं न पिबति, यदाग्नेर्यो, अग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरे-
वैनं समर्धयति, — नुसृष्टो भवत्य, — नुसृष्ट इव रेह्येतस्य सोमपीथो यस्य पिता पितामहः सौमं
न पिबति, तस्मादस्यैष देवतया पशूनां समृद्धस्त्वाष्ट्रमवलितमालभेत पशुकामः, — स्त्वाष्ट्रा वै
पशवः, — स्त्वष्ट्रा पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनय-
ति, सौमायौष्णं नपुंसकमालभेत, पण्डकः याजयेद्, यत्र तं भूमेर्जीयेत तत् प्रजिज्ञासेता, —
ऽत्र वा एतस्य जायमानस्येन्द्रियं वीर्यमपाक्रामत्, तदेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमाप्त्वा दधाति,
सौमश्च वा एतस्य पुषा च जायमानस्येन्द्रियं वीर्यमयवेता, — मियं वै पूषा, — वधयः सौमो,
यत् सौमायौष्णः, स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुन्दे, भवत्येवं, यान्येनवदानी-
यानि तैर्नैर्नैः पूर्वैः प्रचरन्ति, निर्रक्तिगृहीता वा एषा स्त्री या पुंरूपा, निर्रक्तिगृहीत एष
पुमान्यः स्त्रीरूपो, निर्रक्त्या एवैनं तेन मुञ्चति, न वै नैर्रक्त्याहुतिरिमानशे, यदङ्गारेषु
जुहोति तत् स्विदुग्रौ जुहोति तदु न, यत्र वा अद इन्द्रो वृषणश्चस्य मेतासीत् तदेनं निर्रक्तिः
पाप्मागृह्णात्, स यं पाप्मानमपाहृत स नपुंसकोऽभवद्, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्थेत
स एतमैन्द्रं नपुंसकमालभेत, यैवैवेन्द्रः पाप्मानमपाहृत तेन पाप्मानमपाहृतं, ऽथैन्द्रेणेन्द्रियं
वीर्यमात्मन् धत्ते, प्रजापतिः पशून्सृजत्, स वा एतमेवाग्ने नपुंसकमसृजत्, तं पशवोऽन्व-
सृज्यन्तां, — ऽथो आहु, — रेतेमेवाग्ने सृष्टं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभत्, तेन प्रजा असृज-
तेति, यः प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एतं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभेत,

मिथुनं वै त्वष्टा च पत्नीश्च, त्वष्टारं वा एतन्मिथुनंऽप्युसाद् प्रजननाय, तन्मिथुनं,
तस्मादेवं मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते ॥५॥ ५

प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता एनं सृष्टा अत्यमन्यन्त, ता अतिमन्यमाना वरुणेनाग्राहयत्,
ता वरुणगृहीताः कृष्णः पेतृवोऽप्यस्कन्दत्, तस्यानुहाय पादमगृह्णात्, तस्य शुक्रः प्रावृह्यत्, स
एकशितिपादभवत्, तमुचाय, —द्वयं वावासां प्रजानामवरुणगृहीतो, ऽनैनेमाः प्रजा वरुणान्
मुञ्चानीं, —ति तं वारुणमालभत्, तत् इमाः प्रजा वरुणात् प्रामुच्यन्त, तद्वरुणप्रमोचनीय
एवंप, ओ ज्योगामयावी स्यात् तमेतैन याजयेद्, वरुणेन हि वा एष पाप्मना गृहीतो, ऽथै-
तस्य ज्योगामयति, यद्धारुणो, वरुणादेवैनं तैन मुञ्चत्ये, —कशितिपाद्भवत्ये, —वमिव हि तस्य
रूपमासीत् समुद्रथै, द्वीपे याजये, —देता वै प्रत्यक्षं वारुणीर्यदापः, स्वे वा एतद्योनौ
प्रत्यक्षं वरुणमवयजति, समन्तमापः परिवहन्ति रक्षसामन्ववायाय, वारुणं कृष्णं पेतृमा-
लभेताभिचरन्, यद्धारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, कृष्णो भवति, तमो वै कृष्णं,
मृत्युस्तमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्ये, —तद्वै पाप्मनो रूपं यत् कृष्णं, कृष्णं ह्य हि पाप्मां,
पाप्मनैवैनमभिषुवति, तै नियुज्यात् ॥ ६

पशुं बध्नामि वरुणाय राज्ञा इन्द्राय भागमृषभं केंबुलो हि ।

गात्राणि देवा अभिसंविशन्तु यमो गृह्णातु निर्ऋतिः सपत्नान् ॥ ७

इत्येताभ्य एवेनं देवताभ्यो निर्याच्यु, मृत्युर्वै यमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्ये, —अथै वैश्वानराय
कृष्णं पेतृमालभेत् समान्तमभिधोक्ष्यन्, त्संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स संवत्सराय संम-
स्यते, स संवत्सरेवाप्त्वावरुणं काममभिदृष्ट्या, —श्विनं कृष्णललामालभेता, —ऽऽनुजावरं या-
जये, —दक्षिनौ वै देवानामानुजावरां, अश्विना एतस्य देवते यं आनुजावरं, —स्ता एव भागधेये-
नोपासरत्, ता एनमंत्रं परिणयतः, कृष्णो भवति, पाप्मानुमेवापहते, ललामो भवति, मुखतो
ऽस्मिंस्तेजो दधात्या, —श्विनं कृष्णललामालभेता, —ऽऽमयाविनं याजये, —दक्षिनौ वै देवानां
भिषजा, अश्विना एतस्य देवते यं आमयावीं, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता एनं भिषज्यतः,
कृष्णो भवति, पाप्मानुमेवापहते, ललामो भवति, मुखतोऽस्मिंस्तेजो दधाति ॥६॥ ८

छन्दांसि वै यज्ञाय नातिष्ठन्त, स वषट्कारोऽभिहृत्य गायत्र्याः शिरोऽछिनत्, तस्माच्च

[६] तै. २, १, २ । काठ. १३, २, ७ ।

[७] तै. २, १, ७-८ । काठ. १३, ८ ।

शीर्ष्णीच्छिन्नाद्यो रसोऽक्षरत् ता वशा अभवत्, —स्तद्वशानां वशात्वं, —मथो आहु, —वशं वै तां
अक्षरत्, —स्तां वशा अभवत्, —स्तद्वशानां वशात्वं, —मित्यथो आहु, —वैसा वै सांसीत्, तद्वसा
वा एता इति, ततो यः प्रथमो रसः प्राक्षरत् तं बृहस्पतिरुपागृह्णात्, सा रौहिणी बार्हस्पत्या,
ततोऽयोऽत्यक्षरत् तं मित्रावरुणौ, सा द्विरूपा मैत्रावरुणी, ततोऽयोऽत्यक्षरत् तं विश्वे देवाः,
सा बहुरूपा वैश्वदेवी, ततोऽयोऽत्यक्षरत् तं मग्निश्च मरुतश्च, सा पृश्निराधिमारुत्यं, —थो आहुः,
कृष्णश्रवलीत्यं, —थ या विप्रुषा आसत्स्तानीमान्यन्यानि रूपाणि, ततो यः प्रथमो द्रुप्तः पुरा-
पतत् तं बृहस्पतिरभिहायाम्यगृह्णात्, स उक्षाभुवत्, तदुक्षं उक्षत्वं, —मथो आहु, —यदेवता
अनुच्यौक्षत् स उक्षाभुवत्, तदुक्षं उक्षत्वंमिति, तं ब्राह्मणस्पत्यमालभेत, ब्राह्मणं भूतिकामं
याजयेद्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियं वीर्य-
माप्त्वावरुद्धे, भवत्येव, रौहिणी बार्हस्पत्यामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ब्रह्म वै बृहस्पति, —
बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, स्वयैवास्मै देवतुयाप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, रौहिणी भवति,
ब्रह्मणो रूपं समुद्भवै, मैत्रावरुणी द्विरूपामालभेत पशुकामो, उहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे
अनुपशवः प्रजायन्ते, ता एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै पशून् प्रजनयत्, —छन्दसां वा एष
रसः, —छन्दसामेवास्मै रसेन पशून् धत्ते, द्विरूपा भवति समुद्भवै, वैश्वदेवी बहुरूपामालभेत
यस्मै कामाय कामयेत्, सर्वा वा एता देवता, सर्वा वा एतदेवताः कामाय भागधेयेनोपासरत्,
ता अस्मै कामं समर्धयन्ति यत् कामो भवति, छन्दसां वा एष रसः, —छन्दसामेवास्मै रसेन
दधति, बहुरूपा भवति समुद्भवा, आधिमार्तुती पृश्निमालभेत वृष्टिकामो, ऽग्निर्वै इतो वृष्टिमीद्रे,
मरुतोऽमृतश्चावयन्त्ये, —ते वै वृष्ट्याः प्रदाता, —स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रयु-
छन्ति, छन्दसां वा एष रसो, रसो वृष्टि, —छन्दसामेवास्मै रसेन रसं वृष्टिं नितयन्ति,
पृश्निर्भवति, पृश्निमातरो हि मरुतो, भौमी कृष्णश्रवलीमालभेतान्नकाम, इयं वा अन्नस्य
प्रदात्रिका, तामेव भागधेयेनोपासरत्, सास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति, न चर्मीप्याहरेयु, —रन्नं
वै चर्मी, —रन्नं कृष्णं, —मुनत्रेनेवानन्नमपहत्यान्नाद्यमात्मन् धत्ते, यद्वै तत् शीर्ष्णीच्छिन्नात्तेज
इन्द्रियं वीर्यं प्राप्नुत सा बभ्रुर्वशाभुवत्, तदेषा वशा, —भ्रुमेवैतुरा, —स्तां ब्राह्मणस्पत्यामाल-
भेतामिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, यावुदेवं ब्रह्म तेनैव
सर्वेणामिचरति, तेजसैनं प्रछिनत्ति, स्तृणुत एवं, बभ्रुर्भवति, ब्रह्मणो रूपं समुद्भवै,
सौरीं श्वेतामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ऽसौ वा आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधे-
येनोपासरत्, सोऽस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति, श्वेता भवति, ब्रह्मणो रूपं समुद्भवै, मैत्रा-

वरुणीं कृष्णकणीमालभेत वृष्टिकामो, अहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे अनुवर्षत्ये, —तद्वा अहो
रूपं यच्च शुक्लं, यत् कृष्णं तदत्रि, —द्विरूपा भवति समृद्धयै ॥७॥ ९

इन्द्राय मन्युमते मनस्वते ललामालभेत संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियत, इन्द्रियेण ज-
यति, वीर्यं चैवैष्विन्द्रियं च जित्यै दधाति, ललामो भवति, पुरस्ताद्व्ययं मन्यु, —रथो
ब्रह्मणेवैनान् पुरस्तान्मुखतो जित्यै संव्यती, —न्द्रायाभिमातिर्न कृष्णमालभेत आतृव्यवा, न
भिमातिर्वै पाप्मा आतृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमाति पाप्मानं आतृव्यमपहते, स इन्द्राय वृत्रतुरा
आलभेता, —भिमातिर्वै पाप्मा आतृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमाति पाप्मानं आतृव्यमपहत्य वृत्रतुरेवा-
भूत, स्वाराज्यमेव गच्छति, वृत्रतु, —रिति र्हते माहुर्यः स्वाराज्यं गच्छत्यै, —न्द्रामारुतं पृश्नि-
सक्थमालभेत, राज्ञ्यं ग्रामकामं याजये, —दैन्द्रो वै राजन्यो देवतया, मारुतीं वि, —डि
न्द्रियेणैवास्मै विशमुपयुनक्ति, पृश्निसक्थो भवति, पश्चादेवास्मै विशमुपदधात्यै, —नुकामस्मै
विशमं विवादिनी करोती, —न्द्राय वज्रिण कृष्णमालभेत, राज्ञ्यं भृतिकामं याजयेद्, यदा
वै राजन्यो वजीं भुवत्यथ भूतिं गच्छति, यद्वज्रिणे, वज्रमेवास्मा अधात्, तेन विजिति भूतिं
गच्छति, स एनं भृत्यै श्रेष्ठे इन्द्रे, यद्वज्रिणा, इति तदस्याभिचरणीयं, यं द्विष्यात् तं
तद्दि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै ग्रहरति, स्तृणुत एव, सौम्यं वधुसुषुभं पिङ्गलमालभेत
योऽलं राज्याय सन् राज्यं न ग्राम्यात्, सोमो वै राजैतस्य देवता, सोमो हि राजा, स्वा-
मेव देवता राज्यायोपासरत्, स्वैनं देवता राज्यं ग्रमयति, वधुः पिङ्गलो भवति, सोमस्य
रूपं समृद्धयै ॥८॥ १०

यः प्रथमं एकाष्टकायां जायेत यस्तेमालप्स्यमानः स्यात् स आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे, —द्विर्वै
पुशुनां योनिः, स्वादेवैनान् योनिर्निष्क्रीणात्या मेध्याद्भविता, —रथये वैश्वानराय द्वादशकपालं
मासि मासि निर्वपेत्, स चत्सुरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स चत्सुरादेवैनं निष्क्रीणाति, स यदा
मेधं गच्छेदथेन्द्रायाभिमातिर्न आलभेता, —भिमातिर्वै पाप्मा आतृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमाति पाप्मा-
नं आतृव्यमपहते, ऽश्वोऽव्युप्तवहो दक्षिणै, —ष वै व्यावृत्तः पाप्मना, पाप्मनैवैनं व्याव-
र्तयत्यै, —थ योऽपुरस्यामेकाष्टकायां जायेत तमेवमेवात्सुज्यार्थेन्द्राय वृत्रतुरा आलभेता, —भिमा-
तिर्वै पाप्मा आतृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमाति पाप्मानं आतृव्यमपहत्य वृत्रतुरेवाभूत, स्वाराज्य-

[८] तै. २, १, ३; २, ५, ३ । काठ. १३, ४, ३ ।

[९] तै. २, १, ३, ५; २, ५, ३ । काठ. १३, ३, ४ ।

मेवं गृहति, वृत्रतू, —रिति शब्दे तमाहुर्धैः स्वाराज्यं गृहति, शतं मेव्युपवहा दक्षिणे, —तै वै
व्यावृत्ताः पाप्मना, पाप्मनैर्वैनं व्यावर्तयन्ति, शतं भवन्ति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,
आयुरेवं वीर्यमाप्नोति, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, तेऽश्ववन्, ब्रह्मणि नोऽस्मिन् विज-
येथा, —मित्युरुणस्तूपरश्चैत्रेयो देवानामासीच् श्येतोऽयःशृङ्गः शैनेयोऽसुराणां, तैऽसुरा उ-
त्क्रोदिनोऽचर, —चराडोऽस्माकं तूपरोऽमीषामिति, तौ वै समलभेतां, तस्य देवाः क्षुरपुत्रि
शिरोऽकुर्वन्, —स्तस्यान्तरा शृङ्गे शिरो व्यवधाय विष्वञ्च व्यरुज्जद्, यासुरी वागवदत्तेमां
प्राविशद्, योदंजुयत्, सा वनस्पती, —स्तस्माद्ब्राह्मणो भूमयेन न पिबे, —दसुर्या वाचा-
त्मानं नैत्स सृजा, इति तथैव विद्वानमृत्पात्रपो भवत्युज्जितमेव वाचं उपैति, तं ब्राह्म-
णस्पत्यं लभेतामिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति, —ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, याजुदेवं ब्रह्म
तैनैन् स सर्वेणाभिचरति, तैजसेन प्रलिनत्ति, स्तृणुत एवा, —ऽरुणस्तूपरो भवत्ये, —वमिव हि
तस्य रूपमासीत्, समृद्धयै, देवा असुरान् हत्वैभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, तै रात्रीं प्राविशन्, —
स्तान्श्चिना अनुप्राविशतां, तौ तमः पर्यगृह्णात्, ता एतमाश्विनमज्जिमालभेतां, तै तमो
ऽप्राप्ताता, —मसा एना आदित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छत्, स आभ्यां तमोऽध्यपहन्,
यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमाश्विनमज्जिमालभेत्, येनैवाश्विनौ तमोऽप्राप्तातां
तैनु पाप्मानमपहते, सा एना आदित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छति, सोऽस्मात्तमोऽध्य-
पहन्ति ॥ ९ ॥

११

असौ वा आदित्यस्तेजोभिव्याधृत, तत् इदं सर्वं तमोऽभवत्, स प्रजापतिरेतान् दश
ऋषभानपश्य, —दथो आहु, —रिन्द्रोऽपश्यदिति, तानैन्द्रानालभत्, तैस्मिन्दिन्द्रियाणि वीर्य-
ण्याप्त्वा दुधाद्, यल्लामा आलभ्यन्त मुखतोऽस्मिन्स्तेजोऽदधाद्, यच्च शितिककुद उपरिष्टाचै, —
यैच् श्वेतानूकाशाः पश्चाच्चै, —स्ततो वा असा आदित्यः सर्वतस्तेजस्युपवद्, यस्तेजस्कामः स्यात्
स एतानैन्द्रानुषभानालभेत्, यल्लामा आलभ्यन्ते मुखतोऽस्मिन्स्तेजोऽदधाति, यच्च शिति-
ककुद उपरिष्टाचै, —यैच् श्वेतानूकाशाः पश्चाच्चै, सर्वत एवैनं तेजस्विनं करोत्य, —सुष्यैनमादि-
त्यस्य मात्रां गमयति, प्राजापत्यं दुग्धमं द्वादशै मासा आलभेत्, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः,
सः स्वत्सरमेवाप्त्वा वरुद्धे, नवालभ्यन्ते, नव वै प्राणाः, प्राणाः खलु वै पुरुषे वीर्यं, प्राणा-
नस्मिन् वीर्यं दधाति, दशालभ्यन्ते, दशाक्षरा विराड्, विराडेतान्यैवेन्द्रियाणि वीर्यण्यात्म-
न्धिष्वे, —यच्च विरा, —इत्यामेव प्रतिष्ठति ॥

१२

नमो महिम्ने चक्षुषे मरुतां पितृस्तदहं गुणे ते ।

हुतो याहि पथिभिर्देवयानैरोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः ॥

१३

देवानामेष उपनाह आसीदपां पतिर्वृषम ओषधीनाम् ।

सोमस्य द्रप्समवृणीत पूषा बृहन्नद्विरभवद् यत् तदासीत् ॥

१४

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु घामिमं च योनिमनु यंश्च पूर्वः ।

समानं योनिमनु संचरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः ॥

१५

पिता वत्सानां पतिरघ्न्यानामुतायं पिता मुहतां गर्गराणाम् ।

वत्सो जराशु प्रतिधुक् पीयूष आमिक्षामस्तु घृतमस्य योनिः ॥

१६

त्वां गावोऽवृणत राज्याय त्वां वर्धन्ति मरुतः स्वर्काः ।

वर्षमन् अत्रस्य ककुब्भिः शिश्रियाणस्ततो न उग्रो विभुजा वसुनि ॥१०॥

१७

वायव्यमजमालभेतै, —न्द्रं वृष्णिं वृषभं वा वारुणं पेतवं भूतिकामं याजयेद्, यद्वायवे, वायुरेवैनं भूत्यै निनयति, —न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यदैन्द्र, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, वरुणगृहीतो वा एष योऽलं भूत्यै सन्नं भवति, यद्वारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्ये, —तानेवाभिचरन्नालभेत, यद्वायवे, वायुरेवास्यै वज्रं संश्रयत्यै, —न्द्रो वै वज्र, इन्द्रियेण खलु वै वज्रः ग्रहियते, यदैन्द्रो, वज्रमेवास्यै ग्रहरति, यद्वारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, सौर्यं बलक्षं पेतवमालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, सोमो वा आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति, यद्वलक्षः समृद्धस्तेन, यदलूनः समृद्धस्तेन, यत् पीवा समृद्धस्तेन, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधात्यादित्यं बहुरूपमालभेत यस्याश्विनं शस्यमाने सूर्यो नोदियात्, पराचीर्वी एतस्मै व्युलन्ति यस्याश्विनं शस्यमाने सूर्यो नोदिति, यदादिऽत्यो, ऽमुमेवास्मा उञ्जयति, बहुरूपो भवति, बृहन्नि वै रश्मिनां रूपाणि, रश्मिनामेवास्यै रूपाण्याप्तोन्नयत्य, —श्विनैः सृष्टो न व्यरोचत, सोऽग्नये तेजस्विनेऽजं कृष्णग्रीवमालभत, तेन तेजस्व्युभवत्, सोऽकामयत,

[हुतो (वत्सा) याहि (त) पथिभिर्देवयानैः । ऋ० ७, ३८, ८; अथर्व. ९, ४, ३ । देवानामेष (-नां भाग)

...आसीत् (च्छरीरम्) । अथर्व. ९, ४, ५ । द्रप्सश्चस्कन्द०...होत्राः । ऋ० १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८ ।

पिता वत्सानां...योनिः (रेतः) । अथर्व. ९, ४, ४ । त्वां गावोऽवृणत०...वसुनि । अथर्व. ३, ४, १ ।

[११] तै. २, १, ४ ।

श्वो भूतेऽसीशोमीया एकादशकपालो, हिंरुण्यं दक्षिणा, श्वो भूतं ऐन्द्राग्रं एकादशकपालो,
अज्ञानृषभो दक्षिणा, श्वो भूतं आग्नेऽयोऽष्टाकपालो, माहेन्द्रं दधि, वासुः क्षौमं दक्षिणा ॥१॥

१-७

ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपेदाग्नेन्द्रं वा, वैश्वदेवश्चरुः, सौम्यः श्यामाकश्चरुः,—धीवा-
पृथिवीया एककपालो, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, सीरं द्वादशायोगं दक्षिणोष्टारो वानञ्जान ॥२॥ ८
आग्नेऽयोऽष्टाकपालो, वारुणो युवमयश्चरुः, रौद्रो गावीधुकश्चरुः,—रैन्द्रं दधि, धेनुं रनञ्जही
दक्षिणा,—ऽपां न्ययनादपामाग्रीनाहरन्ति, तान् त्सक्तून् कृत्वा दक्षिणां परेत्य स्वकृता इरिण एको-
लमुकं निधाय पर्णमयेन सुवेण जुहोति ॥ देवस्य त्वा सवितुः गुसः देवदक्षिणोवाहुभ्यां पूष्णो ह-
स्ताभ्यामिन्द्रस्मैजसा, रक्षोहासि, स्वाहा, हतं रक्षो, ऽवधिष्म रक्षः ॥ वरो दक्षिणा ॥
ये देवाः पुरःसदो अभिनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवाः
दक्षिणात्सदो यमनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवाः पश्चा-
त्सदो मरुन्नेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उत्तरात्सदो
मित्रावरुणनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उपरिपदोऽव-
स्वद्वन्तः सोमनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहे,—दमहं रक्षोऽभि-
समूहाम्य,—ये सद्गृह रक्षः, सद्गृधं रक्षो, ऽग्नये पुरःसदे स्वाहा, यमाय दक्षिणात्सदे
स्वाहा, मरुद्वयः पश्चात्सद्वयः स्वाहा, मित्रावरुणाभ्यामुत्तरात्सद्वयः स्वाहा, सोमायोप-
रिपदोऽवस्वद्वते रक्षोर्ग्रे स्वाहा, रथः पञ्चवाही दक्षिणा ॥३॥

९-१२

अनुमत्यै चरुः, राकायै चरुः, सिनीवाल्यै चरुः, कुड्डै चरुः,—धीत्रे द्वादशकपालः,
पष्ठौही दक्षिणा,—ऽस्रवैष्णवं एकादशकपाल, ऐन्द्रावैष्णवं चरुः,—वैष्णवं स्त्रिकपालो, वामनो द-
क्षिणा, सोमापौष्णं एकादशकपाल, ऐन्द्रापौष्णश्चरुः पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा,—ऽग्नये
वैश्वानराय द्वादशकपालो, वारुणो युवमयश्चरुः,—हिंरुण्यं चाश्वश्च दक्षिणा ॥४॥

१३

वार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो गृहं, शितिपृष्ठो दक्षिणै,—न्द्रं एकादशकपालो राज्ञो गृहं, ऋषभो

[२] तै. १, ८, १; २, ६, १। काठ. १५, १।

[३] तै. १, ८, ७। काठ. १५, २। वा. ९, ३५, ३६, ३८। काण्व. ११, १-४। शत. ब्रा. ५, २, ४, ५। मा. श्रौ. ९, १, १।

[देवस्य त्वा सवितुः ०। अथर्व. १९, ५१, २]

[४] तै. १, ८, ८। काठ. १५, ३। शत. ब्रा. ५, २, ५। मा. श्रौ. ९, १, १।

[५] तै. १, ८, ९। काठ. १५, ४। शत. ब्रा. ५, ३, १। मा. श्रौ. ९, १, १।

दक्षिणा, —ऽऽदित्यश्चरुर्महिष्या गृहे, धेनुर्दक्षिणा, नैऋतश्चरुर्नखावपृतानां परिवक्तव्या गृहे,
इत्येते वण्डाप्सफुरा दक्षिणा, —ऽऽग्नेऽग्नेऽष्टाकपालः सेनान्यो गृहे, हिंरुण्यं दक्षिणा, —ऽश्विनो
द्विकपालः संगृहीतुगृहे, सुवर्चस्यो दक्षिणा, सावित्रोऽष्टाकपालः क्षत्रुगृहे, इत्येता दक्षिणा,
वारुणो यवमयो दशकपालः सूतस्य गृहे, बभ्रुर्महानिरष्टो दक्षिणा, मारुतः सप्तकपालो वैश्य-
स्य ग्रामण्यो गृहे, पूषतिः पष्ठौही दक्षिणा, पौष्णश्चरुर्भागदुधस्य गृहे, इयामो दक्षिणा,
वैष्णवस्त्रिकपालस्तक्षरथकारयोगृहे, सर्वायसानि दक्षिणा, रौद्रो गावीधुकश्चरुश्चात्रापस्य गृहे
गोविकर्तस्य चा, —ऽसिर्वालापितस्थो दक्षिणा शर्वलो वा त्रिवत्सोऽभिधानी वा कैसरपाशा ॥ ५ ॥

१४

इन्द्रायाऽहोमुचा एकादशकपालं निर्वृपेदि, —न्द्राय सुत्रांष्णा एकादशकपाल, —मृषभो दक्षि-
णा, स्वयंरुग्णाया अश्वत्थशाखायाः पात्रं भवत्य, —थु श्वेतां श्वेतवत्सां दुहन्ति, तत् स्वयं
मूर्छति, स्वयं मृध्यते, स्वयं विलीनमाज्यं भवत्य, —थु मैत्रावाहस्पत्यं हविर्निर्वपन्ति, ये
क्षोदिष्ठास्तण्डुलास्तं ब्राह्मस्पत्यं चरुं शृतं कुर्वन्ति, तत्र तत् पात्रमपिधायाज्यमासिच्य ये स्थवि-
ष्ठास्तण्डुलास्तानावपन्त्यु, —भौ सह शृतौ कुर्वन्ति, मैत्रेण पूर्वेण प्रचुरन्त्य, —श्वो मैत्रस्य दक्षि-
णा, शितिपृष्ठो ब्राह्मस्पत्यस्या, —ऽऽग्ने गृहपतय आपतन्तानामष्टाकपालं निर्वृपेत्, सोमाय वं-
नस्पतये इयामाकं चरुं, सुवित्रे प्रसवित्रे सुतीनानामष्टाकपालं, बृहस्पतये वाचस्पतये नैवारं
चरुं, —मिन्द्राय ज्येष्ठाय हायनानामेकादशकपालं, मित्राय सत्यस्य पतये नाम्बानां चरुं,
वरुणाय धर्मस्य पतये यवमयं चरुं, रुद्राय पशुपतये गावीधुकं चरुम् ॥ सविता त्वा प्रसवा-
नां सुवता, —मग्निर्गोहिपत्यानां, सोमो वनस्पतीनां बृहस्पतिर्वाचा, —मिन्द्रो ज्यैष्ठ्यानां,
मित्रः सत्यानां, वरुणो धर्मणां, रुद्रः पुशूनां, ते देवा असपत्नमिमं सुवध्वममुमायु-
ष्यायममुष्याः पुत्रममुष्यां विशि मुहते क्षत्राय महते जानराज्याय, शुक्रज्योतिश्च चित्रज्यो-
तिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्मांश्च सत्यंश्च ऋतुपांश्चात्यंहा ऋतुजिह्व सत्यजिह्व सन्नजिह्व सुषेण-
श्चान्तिमित्रश्च दुरेऽसित्रश्च गणं ऋतुश्च सत्यंश्च ध्रुवंश्च धरुणंश्च धृतीं च विधृतीं च विधारयः ॥ ६ ॥

१५-१६

देवीरापो अपां नपाद्राष्टदाः स्थ, राष्ट्रं दत्त, स्वाहा, देवीरापो अपां नपाद्राष्टदाः स्थ,
राष्ट्रमुमुषै दत्त, वृषोर्मिरसि, वृषसेनोऽस्य, —पां पतिरस्य, —प्रहावरीः स्थ, परिवाहिणीः

[६] तै. १.८, ९-१० । काठ. १५, ४-५ । वा. ९, ३९-४०; १०, १८; १७, ८०, ८२, ८३ । काण्व. ११, ९-१०, २६; १८, ८०, ८२, ८३ । शत. ब्रा. ५, ३, २, ४; ५, ३, ३, २ । मा. श्री. २, १, १-२ ।

[७] तै. १, ८, ११ । काठ. १५, ६ । वा. १०, २-४ । काण्व. ११, ६-७ । शत. ब्रा. ५, ३, ४, ४ । मा. श्री. ९, १, २ ।

स्थौ, —जस्विताः स्थ, मान्दाः स्थ, व्रजक्षितः स्थ, सूर्यवर्चसः स्थ, सूर्यत्वचसः स्थ,
मरुतामोजः स्थ, वशाः स्थ, शकरीः स्थ, विश्वभृतः स्थ जनभृतोऽपामोपधीनाः रसः,
श्रविष्ठाः स्थ, राष्ट्रदाः स्थ, राष्ट्रममुष्मै दत्त ॥ ७ ॥ १७

देवीरापो मधुमतीः संस्सुज्यध्वं महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वानाः ।

अनाधृष्टाः सीदतोर्जस्वतोर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधतीः ॥ १८

अपो देवीर्मधुमतीरगृभ्णासूर्जस्वती राजस्यस्थितानाः ।

याभिर्मित्रावरुणा अभ्यपिञ्च स्ताभिरेन्द्रमनयन्त्यरातीः ।

अतिपृष्टमसि वाचो बन्धुस्तपोजाः सोमस्य दात्रम् ॥ १९

शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि चन्द्रा वश्चन्द्रेण पुनामि ॥ २०

देवा वः सविता पुनात्वाछिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रुग्मिभिः ॥ २१

स्वाहा राजसूयाः ॥ २२

सधमादो द्युश्मन्या ऊर्जा एका अनाधृष्टा अपश्स्यो वंसानाः ।

पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्यमपाः शिशुमार्ततमास्वन्तः ॥ २३

रुद्र यत्ते गिरिपरं नाम तस्मिन् हुतमसि, यमेष्टमसि, स्वाहा, सोमा इन्द्रो वरुणो मित्रो
अग्निस्ते देवा धुर्मधृतो धर्मं धारयन्तु ॥ ८ ॥ २४

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्बमसि, क्षत्रस्य नाभिरस्या, —वित्तो अग्निर्गृहपति, —रावित्ता
इन्द्रो वृद्धश्रुवा, आवित्तौ मित्रावरुणौ धृतव्रता, आवित्ते द्यावापृथिवी क्रुतावृधा, आवित्तः
पूषा विश्ववेदा, आवित्ता देव्यदिति, —रावित्तोऽयमसा आमुष्यायश्नोऽमुष्याः पुश्नोऽमुष्याः
विशि मूहते क्षत्राय महते जानराज्याये, —ए ते जनते राजा, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे,
—न्दुस्य वज्रोऽसि वार्जुन, —स्त्वयायं वृत्रं वध्याच्, शत्रुवाधनः स्थ, पातं प्राञ्जं, पातं
प्रत्यञ्जं, पातं तिर्यञ्जं, पातान्वञ्जं, पातोर्ध्वं, दिग्भ्य एवेतं पात, मित्रोऽसि, वरुणो-
ऽसि ॥ २५

हिरण्यवर्णमुषसो व्युष्टा अयःस्थूणमुदितौ सूर्यस्य ।

[८] तै. १.८.१२ । काठ. १५.६ । वा. १.२२, ३१; ४.१०, ४.१६, ७.२०; १.१ । काण्व. १.१६.४८; ४.५; १.८.५.१३,
१४.३०; १.१ । शत. ब्रा. ५.३, ४.३, २७.२८; ५.३, ५.१६ । मा. औ. ९.१.२-३ ।

[९] तै. १.८.१२ । काठ. १५.७ । वा. १०.८, ९.२६; २०.१; ९.४०; १०.१६, १८ । काण्व. ११.१५-१७, ३६; २१.९३;
११.१०.२६, २४ । शत. ब्रा. ५.३, ५.२० ।

आरोहथो वरुण मित्रं गतं तत्तुश्चक्राथे अदितिं दितिं च ॥९॥

२६

समिधमातिष्ठ, गायत्रीं त्वा छन्दसामवतु, त्रिवृत्स्तोमो, रथन्तरं साम्, —सधिदेवता, ब्रह्म द्रविण, —पुण्यामातिष्ठ, त्रिष्टुप्त्वा छन्दसामवतु, पञ्चदशः स्तोमो, बृहत् साम्, —न्द्रा देवता, अत्र द्रविणं, प्राचीमातिष्ठ, जगतीं त्वा छन्दसामवतु, सप्तदशः स्तोमो, वै-
रूपं साम्, विश्वे देवा देवता, विड् द्रविण, —पुदीचीमातिष्ठा, —ऽनुष्टुप्त्वा छन्दसामवत्वे, —
कविंशः स्तोमो, वैराजं साम्, मित्रावरुणौ देवता, पुष्टं द्रविण, —मूर्ध्वमातिष्ठ, प
ङ्क्तिस्त्वा छन्दसामवतु, त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ, शाकरैर्वते साम्नी, बृहस्पतिदेव-
ता, फलं द्रविणं, सोमस्य त्विषिरसि, त्विषिमत्तवेव मे त्विषिर्भूयात् ॥

२७

प्रत्युस्तं नमुचेः शिरोऽवेष्टा दन्दशूकाः । मृत्योः पाहि दिदिवः पाहि ॥१०॥

२८

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा, बृ-
हस्पतये स्वाहे, —न्द्राय स्वाहा, घोषाय स्वाहा, श्लोकाय स्वाहा, —ऽशाय स्वाहा, मंगाय
स्वाहा, क्षेत्रस्य पतये स्वाहा, सोमस्य त्वा द्युधेनाग्रैस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां
कृतुनाभिषिञ्चामी, —न्द्रस्य योनिरसि, जनयति द्यौं पाहि ॥

२९

समावृत्रघ्नधरागुदक्ता अहिं वुर्ध्वमन्वीयमानाः ।

ताः पर्वतस्य वृषभस्य पुष्टान्नावो विंयन्ति सुसिञ्चो न वाणीः ॥

३०

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाजसनि, —स्त्वयार्थं वाजं से, —न्मित्रावरुणयोस्त्वा प्रणास्त्रोः प्रशिषा
युनजिम्, विष्णोः क्रमोऽसि, सपत्नहा मरुतां प्रसवे जुया, —ऽऽप्तं मनः, समिन्द्रियेणै, —
वज्रो वाजसातुम्, —स्तेन नौ पुत्रौ वाजं सेत् ॥११॥

३१

इयुदस्या, —युरस्या, —युर्मे धेहि, युङ्ङुसि, वज्रोऽसि, वज्रो मे धेद्यु, —गस्य, —जं मयि

[१०] तै. १, ८, १३-१४ । काठ. १५, ७ । वा. १०, ५, १०-१५ । काण्व. ११, १८-२३ । घात. वा. ५, ४, १, ३-७ । मा. श्रौ. ९, १, १ ।

[११] तै. १, ८, १३-१५ । काठ. १५, ७-८ । वा. १०, ५, १९, २१, २३-९, ५, २२, ३, २०, २७-२९, १ । काण्व. ११, १२-१३, २८, ३१, ३३-२४, ६, ३७-३९, १ । घात. वा. ५, ३, ५, ८-९, ५, ४, ३, ५ । मा. श्रौ. ९, १, ३ । [अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४, ३, ६ । समावृत्रघ्नं (ता अधरादुदीचीराववृत्) न वाणीः (पुराणीः) । अथर्व. १२, २, ४१ । विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा । अथर्व. १०, ५, २५-३५]

[१२] तै. १, ८, १५-१६, १०, २, १४, २ । काठ. १५, ८ । वा. १०, ५, २५-२७, २३, २६-२८, २४, २०, २३, ३५, २२, ३, २०, २७, ३९, १, १२, १४ । काण्व. ११, १२-१३, ३३, ३५-४०, ३४-१३, १५, ११, २९, २५, ६७, २४, ६, ३७, ३९, १ । [इयुदस्यायुर्मे धेहि (दाः) । अथर्व. २, १७, ४]

धेहि, मित्रोऽसि, वरुणोऽसि, सदासि, समहः विश्वेदुवै, — नमो मात्रे पृथिव्यै, मा मां
माता पृथिवी हिंसीत् ॥ ३२

प्रति त्वन्नाम राज्यमधायि स्वां तन्वः वरुणोऽसुपोत् ।

शुचेमित्रस्य व्रत्या अभूमासुन्महि महदृतस्य नाम ॥ ३३

सर्वं व्रता वरुणस्याभूम नि मित्रयुररतीततारीत् ।

अशुश्रुमन्त यज्ञिया क्रतेन नि त्रितो जुरिमाणं न आनत् ॥ ३४

स्योनासि सुषदा, स्योनामासीद, सुषदामासीद ॥ ३५

निषसाद धृतव्रतो वरुणः पश्यत्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ३६

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहे, —न्द्रस्यौजसे स्वाहा, मरुतां बलाय स्वाहा ॥ ३७

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्वोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।

नृषद्वरसद्वतसद्वयोमसद्वज्रां गोजां क्रतुजां अद्रिजां क्रतम् ॥ ३८

ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, सवितासि सत्यसुवो, ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, मित्रोऽसि सुशेवो,
ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासी, —न्द्रोऽसि सत्यौजा, ब्रह्मा३स्त्वं ब्रह्मासि, वरुणोऽसि विश्वौजाः ॥ ३९

एष वज्र, —स्तन मे रघ्य, दिशो अभ्यभूदयम् ॥ ४०

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि तां बभूव । यस्मै कै जुहुमस्तन्नो अस्तु ॥ ४१

असौ अमुष्य पुत्रो, सुभ्यासौ पुत्रः ॥ ४२

वयं स्याम पंतयो रयीणाम् ॥ ४३

अपां नम्रे स्वाहो, —जो नम्रे स्वाहा, —अग्नये गृहपतये स्वाहा ॥ सावित्रोऽष्टाकपालः, श्वेतो
दक्षिणा, सारस्वतश्चरुः, —धेनुर्दक्षिणा, पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा, बर्हिस्पत्यश्चरुः,
शित्तिपृष्ठो दक्षिणे, —न्द्र एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वारुणो युवमयो दशकपालो,
बभ्रुमहानिरष्टो दक्षिणा, त्वा३ष्टोऽष्टाकपालो, स५सुपात्रं शुष्णोऽधिरुहाकर्णो वा दक्षिणा, —
स५से३योऽष्टाकपालो, हिरण्यमष्टापुंडं दक्षिणा, सौम्यश्चरुः, —वभ्रुर्दक्षिणा, वैष्णवस्त्रिकपालो,

[निषसाद धृतव्रतो... सुक्रतुः । क्र. १, २५, १० । अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा ।
अथर्व. १९, ४३, ५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ६ । हंसः शुचिषद्वसु... क्रतम् । क्र. ४, ४०, ५ ।
प्रजापते न त्वदेता... रयीणाम् । क्र. १०, १२१, १० । अथर्व. ७, ७९, ४, ८०, ३]

[१३] तै. १, ८, १६-१७, १९, २० । काठ. १५, ८-९ । वा. १०, २३, २९, ६० । काण्व. ११, ३३, ३२, ४९ । शत. ब्रा. ५,
४, ५, ६ । मा. श्रौ. ९, १, ५]

वामनो दक्षिणा, —ऽऽग्ने३योऽष्टाकपालो, द्विष्टुं दक्षिणा, बार्हस्पत्यश्चरुः, शितिपृष्ठो दक्षि-
णो, —न्द्र१ एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वैश्वदेवश्चरुः, पित्रो दक्षिणा, मैत्रावरु३ण्या-
मिक्षा, वशा दक्षिणा, —ऽऽग्ने३योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रो द्वादशकपालो, बार्ह-
स्पत्यश्चरुः, रभ्ये वैश्वानराय द्वादशकपाल, —स्त्वा३ष्टोऽष्टाकपालो, दक्षिणो रथवाहनवाहो दक्षि-
णा, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुः, मैत्रश्चरुः, वारुणश्चरुः, रदित्यै चरुः, क्षेत्रस्य पतये चरुः,
सव्यो रथवाहनवाहो दक्षिणा, मारुती पृश्निः, पथौही गर्भिण्यादित्या, —जा मल्हा गर्भिणी
सवित्रे प्रसवित्रे, सुतीनानामष्टाकपालोऽश्विभ्यां, पूष्ण एकादशकपालः, सरस्वत्यै सत्यवाचि
चरुर्दण्ड उपानहौ शुष्कदृतिः सा दक्षिणा ॥१३॥

४४-४५ [८९६]

॥ इति मध्यमकाण्डे राजसूयो नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

अग्निचितिः ।

युञ्जानः प्रुथमं मनस्तत्वाय सविता धियः । अग्निं ज्योतिर्निचाय्य पृथिव्या अध्यामृत ॥ १
युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सर्वे । स्वर्ग्याय शक्तये ॥ २
युक्त्वाय सविता देवान्स्वर्ग्यतो धिया दिवम् ।
बृहज्ज्योतिः करिष्यतः सविता प्रसुवाति तान् ॥ ३
युञ्जते मनः ॥ ४
युजे वां ब्रह्म पूर्य नमोभिर्वि श्लोक एत पृथुर्व सूरिः ।
शृण्वन्तु विश्वे अमृतस्य पुत्रा आ ये धामानि दिव्यानि तस्थुः ॥ ५
यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुदुंवा देवस्य महिमानमर्चतः ।
यः पार्थिवानि विममे स एतुशो रजांसि देवः सविता महित्वना ॥ ६
देव सवितः ॥ ७
इमं मे देव सवितर्यज्ञं प्रणय देवायुवम् । वसुर्विदं सत्राजितं धनजितं स्वर्विदम् ।
ऋचा स्तोमं सर्मधाय गायत्रेण रथन्तरम् । बृहदायत्रवर्तनि ॥ ८

[१] मै. ३, १, १-२ । वै. ४, १, १ । काठ. १५, ११, १६, १ । वा. ११, १-११, ५, १४, ३७, १, १, ३०, १ । काण्व. ११, १-
११, ५, ११, ३७, १, १०, १, ३४, १ । मा. औ. ६, १, १ । [युञ्जते मनः.....परिधुतिः । क. ५, ८१, १ । युजे
वां ब्रह्म.....तस्थुः । क. १०, १३, १ । अथर्व. १८, ३, ३९ । यस्य प्रयाणः.....महित्वना । क. ९, ८१, ३]

देवस्य त्वा सवितुः शुस३वेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुदे, नारिरसि, गायत्रेण
छन्दसा पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरा, त्रैष्टुभेन छन्दसा, —ऽअरिरसि, नारिरसि,
त्वया वयमग्निं५ अकैम खनितुं५ सधस्था आ जागतेन छन्दसा ॥ ९

हस्तु आधाय सविता विभ्रदग्निं५ हिरण्यमिम् ।

अग्निं ज्योतिनिचाग्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १०

आनुष्टुभेन छन्दसा ॥ ११

११

प्रतृत्५ वाजिन्नाहुव वरिष्ठाभन्तु स५वतम् ।

द्विषि ते जन्म परममन्तरिक्षे त्वं नाभिः पृथिव्यामग्निं योनिरित् ॥ १२

युजाथा५ रासभ५ युवमस्मिन् यामे वृषण्वसू । अग्निं भरन्ता अस्मयुम् ॥ १३

योगे योगे त्वस्तुर५ वाजे वाजे हवामहे । संखाया इन्दुमूतये ॥ १४

प्रतृवन्नेष्टवक्रामन्नशस्ती रुद्रस्य गोणपत्यान्मयोभूरोहि ॥ उ३र्वन्तरिक्ष५ वीहि ॥ स्वस्तिगव्य-
तिरभयानि कृष्वन् पूष्णा सयुजा सह ॥ अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरा, —ऽअग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदेष्टुमो,
ऽअग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्यामः ॥ अन्वग्निः ॥ १५-१९

आगत्य वाज्यध्वान५ सर्वा मृधो विधुनुते । अग्निं५ सधस्थे महति चक्षुषा निचिकीषति ॥ २०

आक्रम्य वाजिनं पृथिवीमग्निमिल रुचा त्वम् । भूम्या वृत्वाय नो ब्रूहि यतः खनेम तं५ वयम् ॥ २१

द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवीं सधस्थमात्मानन्तरिक्षं५ समुद्रौ योनिः ।

विकर्षाय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यतः ॥ २२

उत्क्राम महतै सौमगायास्मादास्थानाद् द्रविणोदा वाजिन ।

वयं५ स्याम सुमतौ पृथिव्या अग्निं खनन्त उपस्थे अस्याः ॥ २३

उदक्रमीद् द्रविणोदा वाज्यवीकः सु लोकं५ सुकृतं पृथिव्याः ।

ततः खनेम सुप्रतीकमग्निं५ ३स्वो रुहाणा अग्निं नाक उत्तमं ॥ २४

[देवस्य त्वा... हस्ताभ्याम् । अथर्व. १९.५१.२ ।]

[२] मै. ३.१.३-४ । तै. ४.१.२-३ । काठ. १६.१-३ । वा. ११.१२, -२८ । काण्व. १२.१२-२८ । मा. श्री. ६.१.१ ।

[योगे-योगे... मूतये । ऋ. १.३०.७; अथर्व. १९.२४.७; २०.२६.१, सा. १६३.७४३ । (अन्वग्निः) प्रत्य-
क्षिकवसा० । ऋ. ४.१३.१, अथर्व. ७.८२.४-५; १८.१.२७-२८]

आ त्वा जिघर्मि मनसा धृतेन प्रतिस्रियन्तं ध्रुवनानि विश्वा ।

पृथुं तिरुश्वा वयसा बृहन्तं च्यच्छिष्टमन्नं रभसं दृशानम् ॥ २५

आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुपस्व ।

मर्यशीः स्पृहयद्गणो अग्निर्नाभिधूपे तदन्वा जहृषाणः ॥ २६

परि वाजपतिः ॥ २७

परि त्वाग्ने पुरं वयं विप्रं सहस्य धीमहि । ध्रुषद्गणं दिवे दिवे हन्तारं भङ्गुरावताम् ॥ २८

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनुस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ २९

देवस्य त्वा सवितुः प्रुसदेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरी-
ष्यमङ्गिरस्वत् खनामि, ज्योतिष्मन्तं त्वाग्ने सुप्रतीकमजलेण भानुना दीद्यतं शिवं प्रजाभ्यो
ऽहिंसन्तं पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत् खनामः ॥ २ ॥ ३०

अपौ पृष्ठमुसि योन्निरग्नेः सुमुद्रमभितः पिन्वमानम् ।

वर्धमानो मह आ च पुष्करे दिवो मात्रया वरिणा ग्रथस्व ॥ ३१

शर्म च स्थो वर्म च स्थो अहिद्रे बहुले उभे ।

व्यचस्वती संश्वसेथां भर्तमग्निं पुरीष्यम् ॥ ३२

संश्वसेथां स्वर्विंदा समीची उरुसा तमना । अग्निं भूरिष्यन्ती अन्तां रौचमानमजसमित् ॥ ३३

पुरीष्योऽसि विश्वभूरा, अथर्वा त्वा प्रथमो निर्मन्यदग्ने ॥ ३४

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निर्मन्यत । भूर्धो विश्वस्य वाद्यतः ॥ ३५

तसु त्वा दध्यङ्दृषिः पुत्र ईधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरम् ॥ ३६

[आ त्वा जिघर्मि०...दृशानम् । ऋ. २,१०,४ । आ विश्वतः०...जहं (० ध्रु) षाणः । ऋ. २,१०,५ ।
परि वाजपतिः०...दाशुषे । ऋ. ४,१५,३; सा. ३० । परि त्वाग्ने०...भङ्गुरावताम् । ऋ. १०,८७,२२; अथर्व.
७,७१,१; ८,३,२२ । देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]

[३] मे. ३,१,५ । तै. ४,१,३ । काठ. १६,३ । वा. ११,२९-३७; १३,२; १५,२२; ३८,१७; ३,१५; २६; ३३,६; ३,१४;
१२,५२; १५,५६ । काण्व. १२,२९-३७; १४,१; १६,४३; ३८,१७; ३,२१; १६,४७; ३२,६; ३,२०; १३,५३; १६,७८ ।
[त्वामग्ने पुष्करा०...वाद्यतः । ऋ. ६,१६,१३; सा. ९ । तसु त्वा दध्यङ्क०...पुरन्दरम् । ऋ. ६,१६,१४ ।

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहन्तमम् । धनंजयं रणे रणे ॥ ३७

सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वांस्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।

देवावीर्देवान हविषा यजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः ॥ ३८

नि होता होतृषदने विद्वानस्त्वेषा दीदिव असदसुदक्षः ।

अदन्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रं भरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ ३९

संसीदस्व महं असि शौचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुवं मेध्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥ ४०

जनिष्व हि जैन्यो अग्ने अह्ना हितो हितेष्वरुषो वनेषु ।

दमे दमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निर्हीता निषसाद यजीयान् ॥ ४१

अयमिह ॥ ४२

इमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव सैमहेमा मनीषया ।

भद्रा हि नः प्रमतिरस्य सत्यमग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥ ४३

अयं ते ॥ ३ ॥ ४४

अपो देवीरूपसृजा मधुमतीरयक्षमाय प्रजाभ्यः ।

तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः सुपिप्पलाः ॥ ४५

सं ते वार्युमातरिश्वा दधातूत्तानाया हृदयं यद्विकस्तम् ।

यो देवानां चरसि प्राणथिन कस्मै देव वषटस्तु तम्यम् ॥ ४६

सृजातो ज्योतिषा सह शर्म वरूथमांसदस्वः ।

वासो अग्ने विश्वरूपं सत्ययस्व विभावसो ॥ ४७

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा ।

दृशां च भासा बृहता सुशिक्षमनाग्ने याहि सुशस्तिभिः ॥ ४८

ऊर्ध्वं ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा देवो न सुविता ।

[तमु त्वा पाथ्यो...रणे । ऋ. ६, १६, १५ । सीद होतः स्व...वयो धाः । ऋ. ३, २९, ८ । नि होता होतु...अग्निः । ऋ. २, ९, १ । स...सीदस्व...दर्शतम् । ऋ. १, ३६, ९ । अयमिह...विशेविशे । ऋ. ४, ७, १ । इमं स्तोम...तव । ऋ. १, ९४, १ ; अथर्व. २०, १३, ३ ; सा. ६६, १०६४ । अयं ते...रथियम् । ऋ. ३, २९, १० ; अथर्व. ३, २०, १]

[४] मै. ३, १, ५-६ । तै. ४, १, ४ । काठ. १६, ४ । वा. ११, ३८-४७ । काण्व. १२, ३८-४७ । मा. श्रौ. ६, १, १ ।

[उदु तिष्ठ...सुशस्तिभिः । ऋ. ८, २३, ५ । ऊर्ध्वं ऊ षु ण...महे । ऋ. १, ३६, १३ । सा. ५७]

- ऊर्ध्वो वाजस्य संनिता यदङ्गिभिर्वावङ्गिर्विह्वयामहे ॥ ४९
- सजातो गर्भो असि रोदस्योरग्रे चाङ्गिभृता ओषधीषु ।
- चित्रः शिशुष्परि तमस्यक्तः प्र मातृभ्यो अग्निं कानिकदद्वाः ॥ ५०
- स्थिरो भव बीडुङ्ग आशुर्भव वाज्युर्वन् । पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीष्यवाहनः ॥ ५१
- शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः ।
- मा द्यावापृथिवी हिंसीमीन्तरिक्षं मा वनस्पतीन् ॥ ५२
- मैतु वाजी कनिकदुच्चानुदद्वासुभः पत्वा । भरन्नग्निं पुरीक्ष्यं मा पाद्यायुषः पुरा ॥ ५३
- वृषाग्निं वृषणं भरन्नपां गर्भं समुद्रियम् । अग्रा आयाहि वीतये ॥ ५४
- कृतं सत्यमृतं सत्यं, — मग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरामः ॥ ५५
- ओषधयः प्रतिगृष्णीताग्निमेतं शिवमार्यन्तुमभ्यवृ युष्मान् ।
- व्यस्यन् विश्वा अन्तिरा अमीवा निषीदन्नो अप दुर्मतिं जहि ॥ ५६
- ओषधयः प्रतिमोदध्वमेनं पुष्पवतीः सुपिप्पलाः ।
- अयं वो गर्भं कृत्वियः प्रत्नं सधस्थमासदत् ॥ ५७
- विं पाजसा पृथुना शोशुचानो बोधस्व रिपून् रक्षसो अमीवाः ।
- सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥ ५८
- आपो हिं छां मृयोश्चवस्तां नु ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ ५९
- यो वः शिवत्तुमो रसस्तस्य भाजयतेहं नः । उन्नतीरिव मातरः ॥ ६०
- तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ ६१
- मित्रः सुसृज्या पृथिवी भूमिं च ज्योतिषा स्वः ।
- सुजातं जातवेदसमयक्ष्माय त्वा संसृजामि प्रजाभ्यः ॥ ६२
- रुद्राः सुसृज्या पृथिवी बृहज्ज्योतिः समीधरे । तेषां भारुरजसा इह शुक्रो देवेषु रोचते ॥ ६३

[स जातो गर्भो०.....दद्वाः । ऋ. १०, १, २ । अग्न आयाहि वीतये । ऋ. ६, १६, १०; सा. १, ६६० ।]

[५] मै. ३, १, ६ । तै. ४, १, ४-५ । काठ. १६, ४-५ । वा. ११, ४७-५७; ३६, १४-१६ । काण्व. १२, ४८-५८; ३६, १४-१६ । मा. श्रौ. ६, १, २ । [वि पाजसा०...प्रणीतौ । ऋ. ३, १५, १ । आपो हि ष्टा०...चक्षसे । ऋ. १०, ९, १; अथर्व. १, ५, १; सा. १८३७ । यो वः शिवतमो...मातरः । ऋ. १०, ९, २; अथर्व. १, ५, २; सा. १८३८ । तस्मा अरं गमाम०...च नः । ऋ. १०, ९, ३; अथर्व. १, ५, ३; सा. १८३९]

संस्तुष्टां वसुभी रुद्रैर्धीरैः कर्मरेण्यां मृदम् । हस्ताभ्यां मूर्ध्नी कृत्वा सिनीवालीं कृणोतु ताम् ॥

६४

सिनीवालीं सुकपर्दीं सुकरीरां स्वोपशा । सां तुभ्यमदिते महोखां ददातु हस्तयोः ॥

६५

उखां कृणोतु शक्त्या बाहुभ्यामदितिर्धिया ।

माता पुत्रं यथोपस्थे साधिं विभर्तु गर्भा आ ॥५॥

६६

मखस्य शिरोऽसि, वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवासि, पृथिव्यु-
सि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय, रुद्रास्त्वा
कृण्वन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवास्य, न्तर्विश्वमसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं
गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय, —ऽऽदित्यास्त्वा कृण्वन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे,
ध्रुवासि, धौरसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय,
विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, ध्रुवासि, दिशोऽसि, धारया
मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय, —ऽऽदित्या रास्नास्य, —दितिष्टे
विलं गृभ्णातु ॥

६७

कुत्वाय सा महीमुखीं मुन्मयीं योनिमुग्रये । तां पुत्रेभ्यः प्रायुछददितिः श्रपयानिति ॥६८
वसवस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, —द्रुद्रास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, —द्रादित्यास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, —दि-
न्द्रस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, वरुणस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, विष्णुस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, बृहस्पतिष्ठा
धूपयन्त्वङ्गिरस्व, —ददितिष्ठा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् खनत्ववट, देवानां
त्वा पत्नीर्देवी विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदधत्खे, धिषणा त्वा देवी विश्वदेव्यवती
पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदमुन्द्रासुखे, ग्रास्त्वा देवी विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गि-
रस्वच् श्रपयन्तुखे, वरुणी त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचतासुखे,
जनयस्त्वा छिन्नपत्रा देवी विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचन्तुखे ॥

६९

मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । युष्मै चित्रश्रवस्तमम् ॥

७०

देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्कुरिः । सुबाहुर्दुत शक्त्या ॥

७१

[६] मै. ३, १, ७, ८ । तै. ४, १, ५-६ । काठ. १६, ५-६ । वा. ११, ५७-६५; ३७, ८ । काण्व. १२, ५९-६६; ३७, ८ । मा.
श्री. ६, १, २ । [मित्रस्य चर्षणी०...स्तमम् । ऋ. ३, ५९, ६ । देवस्त्वा सवितो० । ऋ. ३, ३२, ७; अथर्व.
७, ४६, २]

उत्तिष्ठ बृहती भुवोर्ध्वो तिष्ठ ध्रुवा त्वम् । अन्यथमाना पृथिव्याशा दिशा आपृण ॥ ७२

मित्रैर्तां तु उखां परिददाम्यभित्त्वा, एषा मां भेदि ॥ ७३

वसुवस्त्वाहृन्दन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, रुद्रास्त्वाहृन्दन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदु-
ख, आदित्यास्त्वाहृन्दन्तु जापतेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा आहृन्दन्त्वा-
नुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे ॥ ६॥ ७४

आकृतमग्निं प्रयुज्य स्वाहा, मनो मेधामग्निं प्रयुज्य स्वाहा, चित्तं विज्ञातमग्निं प्रयुज्य
स्वाहा, वाचो विधृतमग्निं प्रयुज्य स्वाहा, प्रजापतये मनुवे स्वाहा, ऽग्नये वैश्वानराय स्वाहा ॥

७५

विश्वो देवस्य नेतुर्मतो वुरीत सख्यम् ।

विश्वो रायं द्रुष्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे । स्वाहा ॥ ७६

मां सु भित्त्वा मां सु रिषो दृष्टस्व वीर्यस्व सु । अम्य धृष्ण वीर्यस्वाग्निश्चेदं करिष्यथः ॥

७७

दृष्टस्व देवि पृथिवि स्वस्तये आसुरीं प्रायां स्वधया कृतासि ।

जुष्टं देवेभ्य इदमस्तु हव्यमरिष्टा त्वमुदिहि यज्ञे अस्मिन् ॥ ७८

द्रुवन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ७९

परस्या अग्निं स्रवंतोऽवरं अम्यातर । यत्राहमस्मि तं अवं ॥ ८०

परमस्याः परावतो रोहिदश्च इहागहि । पुरीष्यः पुरुप्रियो अग्ने त्वं तुरा मृधः ॥ ८१

यदग्ने यानि कानि चां ते दारूणि दुधमसि । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुपस्व यविष्ठय ॥ ८२

यदस्युपजिह्विका यदृश्रो अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुपस्व यविष्ठय ॥ ८३

रात्रीं रात्रीमप्रयावं भरन्तोऽश्वायेव तिष्ठते घासमस्मै ।

रायस्पोषेण समिषां मुदन्तोऽग्ने मां ते प्रतिवेशा रिषाम ॥ ८४

नाभा पृथिव्याः समिधानो अग्निं रायस्पोषाय वृहते हवामहे ।

[७] मै. ३, १, ९ । तै. ४, १, ९-१० । काठ. १६, ७ । वा. ११, ६६-८२, ८, २२, २१, २८, १३, १५ । काण्व. १२, ६७-
८३; ४, ९, २४, २९; ३०, १, ३३, ९ । मा. श्रौ. ६, १, ३ । [विश्वो देवस्य... (स्वाहा) । ऋ. ५, ५०, १ । द्रुवन्नः सर्पिरासु-
... अद्भुतः । ऋ. २, ७, ६ । परस्या अग्निं... अवं । ऋ. ८, ७५, १५ । यदृश्रे या (का) नि कानि...
यविष्ठय । ऋ. ८, १०२, २०; अथर्व. १९, ६४, ३ । यदस्युपजिह्विका... यविष्ठय । ऋ. ८, १०२, २१; अथर्व. १९, ६४, ३

इरंमदं बृहदुक्थं यजत्रं जेतारमग्निं पृतनासु सासहिम् ॥	८५
याः सेना अभीत्वरीराव्याधिनीरुगणा उत ।	
ये स्तेना ये च तस्कुरास्तांस्ते अग्रे अपिदधाम्यास्ये ॥	८६
ये जनेषु मलिम्लवः स्तेनासस्तस्कुरा वने ।	
ये कक्षेष्वायवस्तांस्ते दधामि जम्भयोः ॥	८७
दंष्ट्राभ्यां मलिम्लनग्रे जम्भाभ्यां तस्करं उत ।	
हनुभ्यां स्तेनान् भगवस्तांस्त्वे खाद सुखादितम् ॥	८८
यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषुते जनः ।	
निन्दाद्यो अस्मान् दिप्साच्च सर्वांस्तान् मुस्मसां कुरु ॥	८९
उदेषां बाहूनतिरमुद्वेचो अथो बलम् ।	
क्षिणोमि ब्रह्मणामित्रातुल्लयामि स्वं अहम् ॥	९०
संक्षितं मे ब्रह्म संक्षितं वीर्यं बलम् ।	
संक्षितं क्षत्रं मे जिष्णुं यस्याहमस्मि पुरोहितः ॥	९१
ब्रह्म क्षत्रं सयुजा न व्यथेते ब्रह्माह क्षत्रं जिन्वति क्षत्रियस्य ।	
क्षत्रं ब्रह्म जिन्वति ब्राह्मणस्य यत् सुमीचीं कृणुतो वीर्याणि ॥७॥	९२
दृशानो रुक्म उरुयां विभाति दुर्मर्षमायुः श्रियं रुचानः ।	
अग्निरजरोऽभवत् संहोभिर्यदेन धौरजनयत् सुरेताः ॥	९३
नक्तोषासा समनसा विरूपे धापयेते शिशुमेकं समीचीं ।	
द्यावाक्षासा रुक्मो अन्तर्विभाति देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाः ॥	९४
विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविः प्रासावीरुद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।	
वि नाकमकशत् सवितो वरेण्योऽनु प्रयाणमुपसो विराजति ॥	९५
सुपर्णोऽसि गरुत्मा, —स्त्रिवृत्ते शिरो, गायत्रं चक्षुः, —वृहद्रथन्तरे पक्षौ, स्तोम आत्मा,	
छन्दास्यङ्गानि, यजूंषि नाम साम ते तनू, —वामदेव्यं यज्ञायज्ञियं पुच्छं, धिष्ण्याः शफाः ॥	
	९६

[स संक्षितं मे०...पुरोहितः । अथर्व. ३, १२, १]

[८] मै. ३, २, १। तै. ४, १, १०; ४, २, १। काठ. १६, ८। वा. १२, १-७, ११-१७, २५; १७, ७०; १२, २१, ३३; १०, २४। काण्व. १३, १-८, १२-१८, २६, २२, ३४; १८, ७०; ११, ३४। मा. श्री. ६, १, ३। [दृशानो रुक्म०...रेताः। ऋ. १०, ४५, ८। नक्तोषासा०...णोदाः। ऋ. १, ९६, ५। विश्वा रूपाणि०...विराजति। ऋ. ५, ८१, २; अथर्व. ७, ७३, ६]

सुपणोऽसिगुरुत्मान्, दिवं गच्छ, स्वः पत ॥ विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा, गायत्रं छन्दा
आरोह, पृथिवीमनुर्विक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा, त्रैष्टुभं छन्दा आरोह, —ऽन्तरिक्ष-
मनुर्विक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यरातीयतो हन्ता, जागृतं छन्दा आरोह, दिवमनुर्विक्रमस्व,
विष्णोः क्रमोऽसि शत्रूयतो हन्ता, —ऽनुष्टुभं छन्दा आरोह, दिशोऽनुर्विक्रमस्व ॥ ९७-९८

अक्रन्ददग्निः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा ररिहद्वीरुधः समञ्जन् ।

सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्धो अकशदा रोदसी भानुना भात्यन्तः ॥

९९

अग्नेऽभ्यावर्ति, —अग्ने अक्षिरः, पुनरुर्जा, सह रस्या ॥

१००

आ त्वाहार्षमन्तरभूर्धुवस्तिष्ठार्विचाचलत् । विशस्त्वा सर्वा वान्छन्त्वस्मै राष्ट्राणि धारय ॥

१०१

उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मत् ॥

१०२

अग्ने बृहन्नृषसामूर्ध्वो अस्थानिर्जुग्वान्तमुसो ज्योतिषागात् ।

अभिर्मानुना रुशता स्वङ्गा आ जातो विश्वा सन्नान्यप्राः ॥

१०३

हंसः शुचिषत् ॥

१०४

सीदु त्वं मातुरस्या उपस्थे विश्वान्यग्ने वयुनानि विद्वान् ।

मैनामर्चिषा मा तपुसामिशोचीरन्तरस्यां शुक्रज्योतिर्विमाहि ॥

१०५

अन्तरग्ने रुचा त्वमुखायां सन्दने स्वं । तस्यै त्वं हंससा तपं जातवेदः शिवो भव ॥ १०६

शिवो भूत्वा मल्लमग्ने अथा सीद शिवस्त्वम् ।

शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः ॥ ८ ॥

१०७

दिवस्पतिं प्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद् द्वितीयं पतिं जातवेदाः ।

तृतीयमुपसु नर्मणा अजुसमिन्धान एनं जनते स्वाधीः ॥

१०८

विद्या ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि विद्या ते सन्न विभृतं पुरुवा ।

विद्या ते नाम परमं गुहा यद्विद्या तमुत्सं यत् आवभूय ॥

१०९

[विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा । अथर्व. १०, ५, २५-२५ । अक्रन्ददग्निः ०....भात्यन्तः ॥

क्र. १०, ४५, ४ । आ त्वाहार्षमन्तः ०...अशत् । क्र. १०, १७३, १; अथर्व. ६, ८७, १ । उदुत्तमं वरुण ०...
स्यामा क्र. १, २४, १५; अथर्व. ७, ८३, ३; १८, ४, ६९; सा. ५८९ । अग्ने (अग्ने) बृहन्नृषसा ०...न्यप्राः । क्र. १०,
१, १ । हंसः शुचिषत् ० । क्र. ४, ४०, ५; तै. सं. १.८, १५, २; ४, १, ५; तै. आ. १०, १०, २]

[९] मै. ३, २, २ । तै. ४, २, २ । काठ. १६, ९ । वा. १२, १८-२९ । काण्व. १३, १९-३० । सा. थो. ६, १, ३ । [दिव-
स्पति ०...स्वाधीः । क्र. १०, ४५, १ । विद्या ते अग्ने ० । क्र. १०, ४५, २; अथर्व. १, १३, ३; १३, ३, २१ ।

समुद्रे त्वा नृमणा अ३प्स्वन्तर्नृचक्षा ईधे दिवो अग्रा ऊधन् ।	
तृतीये त्वा रजसि तस्थिवाऽसुमृतस्य योनौ महिषा अगृभ्णन् ॥	११०
श्रीणामुदारो धरुणो रयीणां मुनीषाणां प्रापुणः सौमगोपाः ।	
वसुः सूनुः सहस्रो अप्सु राजा विभात्यग्र उषसामिधानः ॥	१११
उशिक् पावको अरतिः सुमेधा मर्त्येष्वग्निरमृतो निधायि ।	
इयति धूममुरुषो भरिभ्रदुच् शुक्रेण शोचिषा द्यामिन्तश्च ॥	११२
अक्रन्ददग्निः ॥	
विश्वस्य जज्ञे भुवनस्य राजा रौदसी अपृणाज्यामानः ।	
वीडं चिदद्रिमभिनत् परायन् जना यदग्निमयजन्त पञ्च ॥	११३
नक्तोषासा ॥	
यस्ते अद्य कृणवद्भद्रशोचेऽपूपं देव घृतवन्तमग्रे ।	
ग्र तं नय प्रतरं वस्यो अछामि द्युम्नं देवहितं यविष्ठय ॥	११४
आ तं भज सौश्रवसेष्वग्र उक्थ उक्था अभज अस्वमाने ।	
प्रियः सूर्ये प्रियो अग्रा भवायुजातेन भिनददुज्जनिवैः ॥	११५
त्वामग्रे यजमाना अनु धून् दूतं कुण्वाना अयजन्त हव्यैः ।	
त्वया सह द्रविणमिच्छमाना ब्रज गौमन्तमुशिजो विववुः ॥	११६
अस्ताव्यग्निर्नृणां सुशेवो वैश्वानर ऋषिभिः सौमगोपाः ।	
अद्रेष्ये द्यावापृथिवी हुवे देवा धत्त रयिमस्मै सुवीरम् ॥९॥	११७
उदु त्वा विश्वे देवा अग्ने भरन्तु चित्तिभिः । स नो भव शिवस्त्वं सुप्रतीको विभावसुः ॥	११८
प्रैदग्ने ज्योतिष्मान् याहि शिर्वेभिरचिमिष्टम् ।	
बृहद्भिर्भानुभिर्भीसन् मा हिंसीस्तन्वा प्रजाः ॥	११९

[समुद्रे त्वा नृमणा० क्र. १०, ४५, ३। श्रीणामुदारो० क्र. १०, ४५, ५। उशिकपावको० क्र. १०, ४५, ७।
अक्रन्ददग्निः० क्र. १०, ४५, ४। विश्वस्य जज्ञे (केतु) भुवनस्य० क्र. १०, ४५, ६। नक्तोषासा० क्र. १,
९६, ५ यस्ते अद्य० क्र. १०, ४५, ९। आ तं भज० क्र. १०, ४५, १०। त्वामग्रे यजमाना० क्र. १०,
४५, ११। अस्ताव्यग्निर्नृणां (०नरा०)० क्र. १०, ४५, १२]

[१०] मै. ३, २, २। तै. ४, २, ३। काठ. १६, १०। कपि. २५, १। वा. १२, ३०-४३, ९-१०, ६, २१, ३, १।

- अकृन्ददुग्धिः ॥ १२०
- समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन् हुव्या जुहोतन ॥ १२१
- प्र प्रायमग्निर्भूतस्य भृशे वि यत् सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।
- अग्निं यः पूरुं पृतनासु तस्यो दीदाय दैव्यो अतिथिः शिवो नः ॥ १२२
- आपो दैवीः प्रतिगृभ्णीत भस्मैतत् स्योने कृणुष्व सुभो उ लोके ।
- तस्मै नमन्तां जनुयः संनीडा मातेषु पुत्रं विभृता स्वेनत् ॥ १२३
- अप्स्वग्रे सधिष्टव सौषुधीरुहस्यसे । गर्भः संजायसे पुनः ॥ १२४
- गर्भो अस्याषधीनां गर्भो वनस्पतीनाम् । गर्भो विश्वस्य भूतस्याग्रे गर्भो अपामसि ॥ १२५
- प्रसद्य भस्मना योनिर्मपथ पृथिवीमग्रे । संगत्य मातृभिर्द्वयोतिष्मान् पुनरासदः ॥ १२६
- पुनरासद्य संतुनमपथ पृथिवीमग्रे । ज्ञेये मातुर्यथापस्थे अन्तरस्याः शिवतमः ॥ १२७
- पुनरुर्जा, सह रय्या ॥ १२८
- बोधा मे अस्य वचसो यविष्ठ मंहिष्ठस्य प्रभूतस्य स्वभावः ।
- निन्दति त्वो अनु त्वो ववन्द वन्दारुं ते तन्वुः वन्दे अग्रे ॥ १२९
- स बोधि सूरिर्मघवा वसुदावा वसुपतिः ।
- युयोश्ध्यस्मद् द्वेषाः सि यानि कानि च चक्रम् ॥ १०॥ १३०
- अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः ।
- अदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्या अकृन्निमं पितरो लोकमस्मै ॥ १३१
- अग्नेर्मस्मास्य, -त्रैः पुरीषमसि, संज्ञानमसि कामधरणं, मयि ते कामधरणं भूयात् ॥ १३२
- अयं सौ अग्निर्यस्मिन् त्सोममिन्द्रेः सुतं दुधे जुष्टे वावज्ञानः ।
- सहस्रियुः वाजमत्यं न संमित्रं ससवान् त्संस्तुपसे जातवेदः ॥ १३३
- अग्रे दिवो अर्णमल्लाजिगास्यल्ला देवं जुचिषे धिण्या ये ।

काण्व. १३, ३१-४४, १०-११, ७, २२, ३, १ । मा. श्रौ. ६, १, ४ । [अकृन्ददुग्धिः ० । ऋ. १०, ४५, ४ । समिधाग्निं दुवस्यत ० । ऋ. ८, ४४, १ । प्र प्रायमग्निर्भूत ० । ऋ. ७, ८, ४ । अप्स्वग्रे सधिष्टव ० । ऋ. ८, ४३, ९ । गर्भो अस्याषधीनां । अथर्व. ५, २५, ७; ६, ९५, ३ । बोधा मे अस्य ० । ऋ. १, १४७, २ । स बोधि सूरिर्मघवा ० । ऋ. २, ६, ४]

[११] मै. ३, २, ३ । तै. ४, २, ४-५ । काठ. १६, ११ । कपि. २५, २ । वा. १२, ४५-५३, ५७-६१, ३, १४; १५, ५६, ५, ३ ।

काण्व. १३, ४६-५४, ५८-६२, ३, २०; १६, ७८, ५, ३ । मा. श्रौ. ६, १, ५ । अपेत वीत वि ० । ऋ. १०, १४, ३;

अथर्व. १८, १, ५५ । अयं सौ ० । ऋ. ३, २२, १ । अग्रे दिवो ० । ऋ. ३, २२, ३]

याः परस्ताद्वोचनाः सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्ता आपः ॥ १३४

अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यत् पर्जुतेष्वोषधीष्वप्सु ।

येनान्तरिक्षमुर्वीततन्त्र त्वेषः स भानुरर्णवौ नृचक्षः ॥ १३५

पुरीष्यासो अग्रयः प्रवर्णेन सजोषसः । जुषन्तां हव्यमाहुतमनमीवा इषो महीः ॥ १३६

इडामग्रे पुरुदंस्तं सनिं गौः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमर्तिभूत्वस्मे ॥ १३७

अयं ते ॥ चिदसि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, परिचिदसि, तया देवतयाङ्गिर-
स्वद् ध्रुवा सीद, चितुः स्थ, परिचितुः स्थो, —ध्वश्चितुः श्रयध्वम् ॥ १३८-१३९

समित्तुं सैकरूपेथां संप्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ । इषमूर्जमभि सवसानौ ॥ १४०

सं वां मनांसि सं व्रतां समु चित्तान्याकरम् ।

अग्ने पुरीष्याधिषा भुव त्वं ना इषमूर्जं यजमानाय धेहि ॥ १४१

त्वमग्रे पुरीष्यो रयिमान् पृष्टिमै असि । शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः ॥

१४२

भवतं नः ॥

१४३

मातेव पुत्रं पृथिवीं पुरीष्यमभि सं स्वं योना अमारुखा ।

तां विश्वेदेवैर्ऋतुभिः सविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चतु ॥ १४४

असुन्वन्तमयजमानमिच्छ स्तेनस्येत्यामन्विहि तस्करस्य ।

अन्यमस्मद्विच्छ सां तु इत्यां नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ १४५

नमः सुं ते निर्ऋते तिग्मतोजोऽयस्मयं विचृता बन्धमेतम् ।

यमेन त्वं यम्या सविदानोत्तमै नाक्ने अधि रोहयैनम् ॥ १४६

यदद्य ते ॥

१४७

यं ते देवीं निर्ऋतिरावबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचर्त्यम् ।

तं ते विष्याम्यायुषो नु मध्येऽथा जीवः पितुमद्भि प्रमुक्तः ॥ १४८

[अग्ने यत्ते दिवि० क. ३,२२,२। पुरीष्यासो अग्रयः। क. ३,२२,४। इडामग्रे पुरुदंस्तं० क. ३,५,११, ६,११,२२,५। सा. ७६। अयं ते०। क. ३,२९,१०; अथर्व. ३,२०,१। सवसां मनांसि०। अथर्व. ६,९४,१]

[१२] मै. ३,२,४। तै. ४,२,५। काठ. १६,१२। कपि. २५,३। वा. १२,६२-७१,७३। काण्व. १३,६३-७२,७४। सा. श्रौ ६,१५। [नमः सु ते निर्ऋते०। अथर्व. ६,६३,२-३,६,८४,३-४। यं ते (यस्ते) देवी०। अथर्व. ६,६३,१]

यदस्य परे रजसो महश्चित्रं ज्योतिरजायत । तन्नः पर्षदति द्विषोऽग्रे वैश्वानरं ॥	१४९
स्वाहा, भूत्यै नमः ॥	१५०
निवेशनः संगमनो वसनां विश्वा रूपाण्यभिचुष्टे शचीभिः ।	
देवं इव सविता सत्यधर्मन्द्रो न तस्थौ समरे पुथीनाम् ॥	१५१
येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्त्येनादित्या वसुवो येन रुद्राः ।	
येनाङ्गिरसो महिमानमानशस्तेन यन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥	१५२
पूषा युनक्तु सविता युनक्तु बृहस्पतिर्वो युनक्तु । अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा ॥	१५३
सीरा युज्जान्ति कवयो युगां वि तन्वते पृथक् । धीरा देवेषु सुमन्या ॥	१५४
युनक्त सीरा वि युगां तनोत कृते योनौ वपतेह बीजम् ।	
गिरां च श्रुष्टिः संभूरा अस्रवो नेदीया इत्स्पृणुः पक्कमायत् ॥	१५५
लाङ्गलं पवीरवः सुशेवः सोमपित्सरु ।	
उद्विद्रपतु गामवि प्रस्थावद्रथवाहनं प्रफुर्य च पीवरीम् ॥	१५६
शुनः सुफाला वितुदन्तु भूमिः शुनं कीनाशो अभ्येतु वाहैः ।	
शुनासीरा इविषा तौशमाना सुपिप्पला ओषधीः कर्तनास्मै ॥	१५७
शुनं नरो लाङ्गलेनानुद्विर्भगः फालैः सीरपतिर्मरुद्भिः ।	
पुजैन्या बीजसीरयानो धिनोतु शुनासीरा कृणुत धान्यं नः ॥	१५८
शुनासीरा प्रकृषत कृणुत धान्यं बृह । भूमिरियमन्विषवती तां फाला उपजिघ्रतु ॥	१५९
घृतेन सीता मधुना संमज्यता विश्वेदेवैरनुमता मरुद्भिः ।	
ऊर्जो भानं मधुमत् पिन्वमानास्मान्त्सति पयसाभ्याववृत्स्व ॥	१६०
उद्योजनमन्तर्यामिणीषां खगरेभ्यः श्वम् । अष्टां ताडं प्रतीनाहा उभे मुण्डकयौ युजे ॥ १६१	
उदस्याद्रोजिद्धश्चजिद्धिरण्यजित् सूनृत्या परीवृतः ।	

[निवेशनः सङ्गमनो... पर्यानाम् । ऋ. १०, १३९, ३; अथर्व. १०, ८४२; तै. सं. ४, २, ५, ४ । सीरा युज्जान्तो... सुमन्या (यो) । ऋ. १०, १०१, ४; अथर्व. ३, १७, १; तै. सं. ४, २, ५, ५ । युनक्त सीरा वि... पक्कमायत् । ऋ. १०, १०१, ३; अथर्व. ३, १७, २; तै. सं. ४, २, ५, ५; नि. ५, १८ । लाङ्गलं पवी० । अथर्व. ३, १७, ३ । शुनः सु० ... कर्तनास्मै । ऋ. ४, ५७, ८; अथर्व. ३, १७, ५; तै. सं. ४, २, ५, ६ । शुनं नरो (शुनं वाहाः शुनं नरो) । ऋ. ४, ५७, ४; अथर्व. ३, १७, ३; तै. आ. ६, ६, २ । शुना सीरा । ऋ. ४, ५७, ५; अथर्व. ३, १७, ७; तै. आ. ६, ६, २; नि. ९, ४१ । घृतेन सीता० । अथर्व. ३, १७, ९]

एकचक्रेण सविता रथेनोर्जो भागं पृथिव्या यात्यापूर्णम् ॥ १६२

इमामिन्द्र हस्तच्युतिं संच्युतिं जघनच्युतिम् । सञ्चतिमिन्द्र सञ्चतिमूर्जं संप्रीतिमुत्तुवे ॥

१६३

उष्टारयोः पीत्वयोरथो आवन्धनीययोः । सर्वेषां विद्म वो नाम वाहाः कीलालपेशसः ॥

विमुच्यध्वमध्या देवयाना अतारिष्ट तमसस्परमस्य । ज्योतिरापाम ॥१२॥ १६४-१६५

या ओषधयः प्रथमजा देवेभ्यस्त्रियुगे पुरा । मन्वे तु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च ॥

१६६

शतं वो अम्ब धामानि सहस्रमुत वो रूहः । अथा शतक्रतो यूयमिमं मे अगदं कृत ॥ १६७

पुष्पवतीः प्रसूतरीः फलिनीरफला उत । अथा इव सजित्वरीर्वोरूधः पारयिष्णवः ॥ १६८

ओषधीरिति मातरस्तद्वो देवीरुपब्रुवे । रपांसि विम्वरीरितु रपश्चातयमानाः ॥ १६९

अश्वत्थे वो निर्वेशनं पूर्णं वो वसतिः कृता । गोभाजा इत्किलासथ यत्सुनवाथ पूरुषम् ॥

१७०

यदोषधयः संगच्छन्ते राजानः समिता इव । विप्रः सं उच्यते कवी रभोहामीवचातनः ॥ १७१

निष्कृतिनीम वो माताथा त्वमसि संकृतिः । सराः पुतत्रिणीः स्वन यदामयुति निष्कृत ॥

१७२

अश्वावतीं सोमवतीमूर्जयन्तीमुदोजसम् । आयुक्षि सर्वा ओषधीरस्मा अरिष्टतातये ॥ १७३

यदिमा वाज्ययज्ञहमोषधीर्हस्त आदधे । आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीवगृभो यथा ॥ १७४

उच्च शुम्भा ओषधीनां गावो गोष्ठादिवेरते । धनुं सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुष ॥ १७५

अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेन इव व्रजमक्रमः । ओषधयः प्राचुच्यवृष्यत् किञ्च तश्चो रपः ॥

१७६

[१३] तै. ४, २, ६ । काठ. १६, १३ । कपि. २५, ४ । वा. १२, ७५-८९, ९१, ३५, ४ । काण्व. १३, ७६-९०, ९२, ३५, ३८ । मा. श्रौ. ६, १, ६ । [या ओषधयः (ओषधीः) ०...सप्त च । ऋ. १०, ९७, १; तै. सं. ४, २, ६, १; नि. ९, २, ८। शतं वो अम्ब ०...कृत । ऋ. १०, ९७, २; तै. सं. ४, २, ६, १ । (ओषधीः प्रतिमोद्धवं) पुष्पवतीः प्रसूतवरीः ० । ऋ. १०, ९७, ३; अथर्व. ८, ७, २७; तै. सं. ४, २, ६, १ । ओषधीरिति ० । ऋ. १०, ९७, ४; तै. सं. ४, २, ६, १; नि. ६, ३ । सनेयमश्वं ०...पूरुष । अथर्व. ४, ९, ७ । अश्वत्थे वो ०...पूरुषम् । ऋ. १०, ९७, ५; तै. सं. ४, २, ६, २ । यदोषधयः (यज्ञोषधीः) ०...तनः । ऋ. १०, ९७, ६; तै. सं. ४, २, ६, २ । निष्कृतिनीम ०...निष्कृत (निष्कृत्य) । ऋ. १०, ९७, ७; तै. सं. ४, ५, ६, २ । अश्वावतीं सोमा ०...तये । ऋ. १०, ९७, ७; अथर्व. ८, ७, २७; तै. सं. ४, २, ६, ४ । यदिमा वाज ०...यथा । ऋ. १०, ९७, ११; तै. सं. ४, २, ६, २; नि. ३, १५ । उच्च शुम्भा ओष ०...पूरुष । ऋ. १०, ९७, ८; तै. सं. ४, २, ६, ३ । अति विश्वा ०...रपः । ऋ. १०, ९७, १०; तै. सं. ४, २, ६, ३ ।

- यास्त आविशुग्रात्मानं या आतस्थुः परुः परुः ।
तास्ते यक्ष्मं विधाधन्तामुग्रो मृग्यमशीरिव ॥ १७७
- साकं यक्ष्मं प्रपुत चापेण किकिदीव्या । साकं वातस्य धाज्या साकं नश्य निहाक्या ॥ १७८
- अन्या वो अन्यामवत्वन्यान्यस्या उपावत ।
ताः सर्वाः सखिदाना ओषधयः प्रावृत वाचं मे ॥ १७९
- यो फलिनीयी अफला अकोशा याश्च कोशिनीः । बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वहसः ॥ १८०
- अवपतन्तीरवदन्दिष ओषधयस्पर्शे । यं जीवमश्रवामहे न सं हिष्याति पूरुषः ॥ १८१
- दिवं ब्रूमो नक्षत्राणि भूमिं यक्षाणि पर्वतान् ।
समुद्रान्नद्यो वेशन्तास्ते नो मुञ्चन्त्वहसः ॥ १८२
- ब्रूमो राजानं वरुणं धातारमुत पूषणम् । त्वष्टारमग्नीयं ब्रूमस्ते नो मुञ्चन्त्वहसः ॥ १८३
- मा नो हिंसीज्जनिता यः पृथिव्या यो दिव्यं सत्यधर्मा व्यानुद् ।
यश्चापश्चन्द्राः मृथमो जजान कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १८४
- अभ्यावर्तस्य पृथिवि यज्ञेन पयसा सह । वर्षां ते अग्निगिरितो अरोहत् ॥ १८५
- अग्रे यच्च शुक्रं यच्चन्द्रं यत् पूतं यच्च यज्ञियम् । तद्वैवेभ्यो भरामसि ॥ १८६
- इषमृज्जमहमित आदि घृतस्य धारां महिषस्य यौनिम् ।
आ नो गोषु विशत्त्वोषधीषु जहामि सेदिमनिराममीवाम् ॥ १८७
- कामं कामदुधे धुक्च प्रजाभ्या ओषधीभ्यः । इन्द्रायग्र्ये पुष्णे मित्राय वरुणाय च ॥ १८८

[यास्त० (यक्ष्यौषधीः)रिव । ऋ. १०, ९७, १२ । साकं यक्ष्मं ... कया । ऋ. १०, ९७, १३ ; तै. सं. ४, २, ६, ४ । अन्या वो० ... वाचं मे (वचः) । ऋ. १०, ९७, १४ ; तै. सं. ४, २, ६, ३ । याः फलिनीयो० ... हसः । ऋ. १०, ९७, १५ ; अथर्व. ६, २६, १: ७, ११२, १: ८, ७, २७, १४, २, ४५ ; तै. सं. ४, २, ६, ४ । अवपतन्तो० ... पूषणः । ऋ. १०, ९७, १७ ; अथर्व. ६, १०९, २ ; तै. सं. ४, २, ६, ५ । दिवं ब्रूमो० ... हसः । अथर्व. ११, ६, १० । ब्रूमो राजानं० ... हसः । अथर्व. ११, ६, २-३ । ते नो मुञ्चन्त्वहसः । ऋ. १०, ९७, १५ ; अथर्व. ११, ६, १-८, १०-२१]

[१४] मै. ३, २, ५ । तै. ४, २, ७ । काठ. १६, १४ । कपि. २५, ५ । वा. १२, १०२-११३, ७२, १३, ४, २३, १, ३, २५, १०-१३ ; २७, २५-२६ ; ३२, ६-७ । काण्व. १३, १०१-११२, ७३ ; १४४ ; २५, १, ३ ; २७, १४-१७ ; २९, ३३-३६ । मा. औ. ६, १, ६ । [मा नो (मा) हिंसीज्जनिता० ... । ऋ. १०, १११, ९ तै. सं. ४, २, ७, १ । कस्मै देवाय० ... । अथर्व. ४, २, १-८]

अग्ने तव श्रवो वयो महि भ्राजन्त्यर्चयो विभावसो ।	
बृहद्भानो शवसा वाज्रमुश्च्यं दधासि दाशुषे कवे ॥	१८९
पावकवर्चाः शुक्रवर्चा अनूनवर्चा उदियषि भानुना ।	
पुत्रो मातरा विचरन्नुपावस्योभि पृणासि रौदसी ॥	१९०
इरज्यन्ने प्रथयस्व जन्तुभिरस्मै रावो अमर्त्य ।	
सं दृशतस्य वपुषो विराजसि पृणक्षि सानसि रयिम् ॥	१९१
ऊर्जो नपाज्जातवेदः सुवास्तिभिर्मन्दस्व धीतिमिहितः ।	
त्व एषः सैदधुर्भूरिवर्षसश्चित्रोतयो वामजाताः ॥	१९२
ऋतावानं महिषं विश्वदशतमर्षिं सुम्राय दधिरे पुरो जनाः ।	
श्रुत्कर्णं समग्र्यस्तमं त्वा गिरां दैवं मानुषा युजा ॥	१९३
इष्कर्तारमध्वरस्य प्रचेतसं क्षयन्तु राधमो महः ।	
रातिं वामस्य सुभगां महीमिषं दधासि सानसि ऋतुम् ॥	१९४
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृण्यम् । भवा वाज्रस्य संग्रहे ॥	१९५
सं ते पयांसि समु यन्तु वाजाः सं वृण्वान्यभिमातिषाहः ।	
आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवांस्युत्तमानि धिष्व ॥ १४ ॥	१९६
ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरक्षो वेन आवः ।	
स बुध्न्या उपमा अस्य विष्टाः सतश्च योनिर्मसतश्च विवः ॥	१९७

[अग्ने तव श्रवो... कवे। ऋ. १०, १४०, १; सा. १८१६; तै. सं. ४, २, ७, २। पावकवर्चाः... रौदसी (उभे)। ऋ. १०, १४०, २; सा. १८१७; तै. सं. ४, २, ७, ३। इरज्यन्ने... रयिम् (ऋतुम्)। ऋ. १०, १४०, ४; सा. १८१९; तै. सं. ४, २, ७, २। ऊर्जो नपाज्जात... वामजाताः। ऋ. १०, १४०, ३; सा. १८१८; तै. सं. ४, २, ७, १। ऋतावानं महिषं... युगा। ऋ. १०, १४०, ६; सा. १८२१; तै. सं. ४, २, ७, ३। इष्कर्तारमध्वं... ऋतुम् (रयिम्)। ऋ. १०, १४०, ५; सा. १८२०; तै. सं. ४, २, ७, ३। आप्यायस्व समेतु... सङ्गथे। ऋ. १, ९१, १६; ९, ३१, ४; तै. सं. ३, २, ५, ३; ४, २, ७, ४; ताण्ड्य ब्रा. १, ५, ८। सं ते पयांसि... धिष्व। ऋ. १, ९१, १८; सा. ६०३; तै. सं. ४, २, ७, ४]

[१५] मै. ३, २, ६। तै. ४, २, ८-९; १२, १४। काठ. १६, १५-१६। वा. १३, ३-१६, १८-२१, २३, १, २५, १०; ३२, ३; १५, ११, २३; ५, १३, २७; १२, ५३; १३, २५; १३, १९, २४, २५; १४, ६, २२, १४-१६, २७; १५, ५७-५८, ६४; २७, ४५; ६, ३; ३६, १५। काण्व. १४, ३-१६, १८-२१, २५, १; २७, १४; २९, ३३; १६, ४२, ४४; ५, १८, ३६, ६, ३; १३, ५४; १४, २५-२६; १५, ५, १५, १६, १६; १६, ७९, ८४; २९, ५०; ३५, १७; सा. श्री. ६, १, ७। [ब्रह्म जज्ञानं... धिष्व। अथर्व. ४, १, १; ५, ६, १]

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्ने भूतस्य जातः पुतिरेक आसीत् ।	
स दाधार पृथिवीं द्यामतेर्मां कस्मै देवायु हविषा विधेम ॥	१९८
अद्भ्यः संभूतः पृथिव्या रजाच्च विश्वकर्मणः समवर्तताग्नि ।	
तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तत् पुरुषस्य देवमाजानमग्ने ॥	१९९
द्रुप्तश्चस्कन्द ॥	२००
नमो अस्तु संप्रेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तैभ्यः संप्रेभ्यो नमः ॥	२०१
ये इषवो यातुधानानां ये वनस्पतीनाम् । येऽवटेषु शेरुते तैभ्यः संप्रेभ्यो नमः ॥	२०२
ये अमी रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु ।	
ये अप्सु पदांसि चक्रिरे तैभ्यः संप्रेभ्यो नमः ॥	२०३
कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राज्ञवामत्र ईमेन ।	
तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥	२०४
तव भ्रमास आशुया पतन्त्यनुस्पृश धृषता शोशुचानः ।	
तपोभिरये जुह्वा पतज्जानसंदितो विसृज विष्णुगुल्काः ॥	२०५
प्रति स्पृशो विसृजा तृणितमो भवा पायुर्विशां अस्या अद्भ्यः ।	
यो नो दूरं अर्घ्यश्चो यो अन्त्यग्ने मांकिष्ठे व्यथिरादुधर्षीत् ॥	२०६
उदग्ने तिष्ठ प्रत्यातनुष्वश्नयमित्रं ओषतात्तिग्महेते ।	
यो नो अरातिश्च समिधान चक्रे नीचा तं धृष्यतसं न शुष्कम् ॥	२०७
ऊर्ध्वो भुव प्रतिविध्याध्यस्मदाविः कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।	
अव स्थिरा तनुहि यातुर्जनां जाभिर्मजामि प्रमृणीहि शत्रून् ॥	२०८

[हिरण्यगर्भः समवर्त०... । क. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; तै. सं. ४, १, ८, ३, २, ८, २; ताण्ड्य. १, १, १२, नि. १०, २३ । कस्मै देवाय०... क. १०, १२१, १-९; अथर्व. ४, २, १-८ । द्रुप्तश्चस्कन्द पृथिवी० । क. १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८; तै. सं. ३, १, ८, ३, ४, २, ८, २, ९, ५; तै. आ. ६, ६, १ । नमो अस्तु संप्रेभ्यो०... । क. परि. १५, ११ । य (या) इषवो यातु०... नमः । क. परि. १५, १० । ये अमी (येऽवो) रोचने०... नमः । क. परि. १५, ९ । ये यामी० । वा. य. १३, ९ । कृणुष्व पाजः०... पिष्ठैः । क. ४, ४, १; तै. सं. १, २, १४, १; नि. ६, १२ । तव भ्रमास०... गुल्काः । क. ४, ४, २; तै. सं. १, २, १४, १ । प्रात रक्षो०... धर्षीत् । क. ४, ४, ३; तै. सं. १, २, १४, १ । उदग्ने तिष्ठ०... शुष्कम् । क. ४, ४, ४; तै. सं. १, २, १४, १ । ऊर्ध्वो भव०... शत्रून् । क. ४, ४, ५; अथर्व. १३, १, ३; तै. सं. १, २, १४, १ ।

अयमग्निः सुहस्त्रिणो वाजस्य श्रुतिनस्पतिः । मूर्ध्नी कवी रुयीणाम् ॥ २०९
 अग्रेष्ट्वा तेजसा सादयामि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद ॥ २१०
 अथो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रा नियुज्जिः संचसे शिवाग्निः ।
 दिवि मूर्ध्नीं दधिषे स्वर्षा जिह्वाग्ने चक्षुषे हव्यवाहम् ॥ २११
 इन्द्रस्य त्वैजसा सादयामि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद, ध्रुवांसि धरुणास्तृता वि-
 श्वक्रमेणा सुधृता, मां त्वा समुद्र उद्वधीन्मां सुपुणो, —ऽव्यथमाना पृथिवीं ह२ह, तेजोऽसि,
 तेजो मे यछ, पृथिवीं यछ, पृथिवीं ह२ह, पृथिवीं मां हि२सीः, पृथिव्यां मा पाहि,
 ज्योतिरसि, ज्योतिर्मे यछा, —ऽन्तरिक्षं यछा, —ऽन्तरिक्षं ह२हा, —ऽन्तरिक्षं मां हि२सी, —
 न्तरिक्षान्मा पाहि, स्वरासि, स्वर्मे यछ, दिवं यछ, दिवं ह२ह, दिवं मां हि२सी, —
 दिवं मा पाहि ॥ २१२

यास्ते अग्र आद्री योन्यो याः कुलार्थिन्यीं ते अग्रा इन्द्रो यां उ नामयः ।

ताभिर्ध्रुमभग्निभिः स२विदानः भुजाने२स्त२न्नेह निषीद ॥ २१३
 काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषस्पतिरि । एवां नो देवं प्रतनु सहस्रेण श्रुतेन च ॥ २१४
 यां श्रुतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि । तस्यै ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् ॥ १५ ॥ २१५
 यास्ते अग्रे सूर्ये रचो दिवमातुन्वन्ति रुग्निभिः ।
 ताभिर्नो अग्रं सर्वाभी रुचं जनाय नस्कृधि ॥ २१६
 यां नो देवाः सूर्ये रचो गोष्वश्वेषु यां रचः ।
 इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचं नो धेहि बृहस्पते ॥ २१७

विरोह ज्योतिरधारयत्, स्वरोह ज्योतिरधारयत्, सत्राह ज्योतिरधारयद्, भूरसि ध्रुवनस्य
 रता इष्टका स्वर्गो लोको, मनुसा त्वान्वारोहाम्य, —यिज्योतिज्योतिरग्नि, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद्
 ध्रुवां सीद, सूरसि, सूवनस्य रता इष्टका स्वर्गो लोको, वाचा त्वान्वारोहामि, सूर्यो ज्यो-
 तिज्योतिः सूर्य, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद, बृहस्पतिश्चा सादयत् पृथिव्याः पृष्ठे ज्योति-
 मतीं विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यछा, —अग्नि-

[अयमग्निः सुहस्त्रिणः०... रुयीणाम्। ऋ. ८, ७५, ४ तै. सं. २, ६ ११, १, ४, ४, ४, १। अथो यज्ञस्य०... हव्य-
 वाहम्। ऋ. १०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १। विधेम हविषा वयम्। अथर्व. १, ३१, १]

[१६] मै. ३, २, ७। तै. ४, २, ९। काठ. १६, १६; ३९, ३। वा. १३, २२-३२, ५, १५; (१५, ६२); १२, २; १७, ७०; १०, २६-
 २७; २०, २; १८, ४६-४७; ८, ३२। काण्ड. १४, २२-३४; ५, २०; (१६, ८३); १३, २; १८, ७०; ११, ३६-३७; २१, ९३।
 २०, १६-१७; ३१। मा. श्रौ. ६, १, ७

ष्टेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद, विश्वकर्मा त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे ज्यो-
तिष्मती५ विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ,
वायुष्टेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद, परमेष्ठीं त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे ज्योति-
ष्मती५ विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ, सूर्य-
स्तेऽधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद ॥ २१८

अषाढासि सहमाना सहस्वराति५ सहस्व पृतनायतः ।

सहस्रवीर्यासि सा मा जिव्व ॥

२१९

मधु वाता क्रतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥

२२०

मधु नक्तमुतोषसो मधुमत् पार्थिव५ रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥

२२१

मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमं अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गोवो भवन्तु नः ॥

२२२

अपां त्वा गह्वन्त्सादयामि समुद्रस्योन्नवतश्छायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
क्षसे, ऽनु त्वा दिव्या वृष्टिः सचतां, मा त्वा सूर्योऽभिताप्सीन्माग्निर्वैश्वानरो, ऽष्टिन्नपत्रः
प्रजा अनुवीक्षस्व ॥ २२३

त्रीन्समुद्रान्तसमस्पत् स्वर्गोऽपां पतिर्वृषभं इष्टकानाम् ।

तत्र गच्छ यत्र पूर्वे परेताः पुरीष५ वंसानः सकृत्स्यु लोकम् ॥

२२४

मही द्यौः पृथिवी च न इमं५ यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिः ॥

२२५

इदं५ विष्णुः ॥

२२६

अधु स्मा ते वनस्पते वातो विश्वात्यग्रमिह । उतो न्विन्द्राय पातवे सुनुं सोममुल्लखल ॥ २२७

नक्तोषासा ॥

२२८

स्युता देवैर्भिरमृतेनांगादुखा स्वसारमग्निं वेदिमस्थाय ।

सत्यं पूर्वैर्ऋषिभिः स५विदानो अग्निः प्रुविद्वं इह तत् कृणोत ॥

२२९

पृथिवि पृथिव्या५ सीद मातुर्मार्तरि माता ।

[मधु वाता०...षधीः । ऋ. १,९०,६; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०, १०,२; या. ब्रा. १४,९,३,११ । मधु
नक्तमुतोषसो०.....पिता । ऋ. १,९०,७; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०, १०,२; या. ब्रा. १४,९,३,१२ ।
मधुमान्नो वनस्पती०...न । १,९०,८; तै. सं. ४,२,९,३; तै. आ. १०,१०,२; या. ब्रा. १४,९,३,१३ । मही
द्यौः०...भरीमभिः । ऋ. १,३२,१३; तै. सं. ३,३,१०,२; ५,११,३; ४,२,९,३ । इदं५ विष्णुः० ।... ऋ.
१,२२,१७; सा. २२२; १६६९; अथर्व. ७,२६,४; तै. सं. १,२,१३,१; नि. १२,१९ । अध स्मा (स्म) ते । ऋ.
६,२५,७; ७,३,२; सा. १२२० । नक्तोषासा० । ऋ. १,९६,५; तै. सं. ४,१,१०,४; ५,२; ७,१२,३]

स्योनासि सुषदा स्योनामासीद सुषदामासीद ॥	२३०
निषसाद धृतव्रतो वरुणः प३स्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥	२३१
क्रतुं देवानां महिमानमीमहे अग्निं सधस्थे सद्गुनेष्वद्भुतम् ।	
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचस सतोमस्य धामन्निहितं पुरीष्यम् ॥	२३२
न्यधुमीत्रायां कवयो वयोधसो अग्निं सधस्थे सद्गुनेष्वच्युतम् ।	
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचस सतोमस्य धामन्निहितं पुरीष्यम् ॥	२३३
समिध्यमानं समिधा समिन्धते अग्निं सधस्थे सद्गुनेषु सुक्रतुम् ।	
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचस सतोमस्य धामन् पवमानमाधृतम् ॥ १६ ॥	२३४
अग्रे युक्ष्वा हि ये तवांश्वासो देव साधवः । अरं वहन्त्याशवः ॥	२३५
युक्ष्वा हि देवहूतमं अश्वं अग्रे रथीरिव । नि होता पूर्ण्यः सदः ॥	२३६
समित् स्रवन्ति संरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूर्यमानाः ।	
धृतस्य धारा अभिचाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्ये अग्रेः ॥	२३७
क्रुचे त्वा, क्रुचे त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, ऽभूदिदं विश्वस्य ध्रुवनस्य वाजिन- मग्रेवैश्वानरस्य चा, ऽग्निस्तेजसा तेजस्वान्, रुक्मो वर्चसा वर्चस्वान्, त्सहस्रदा असि, सहस्राय त्वा ॥	२३८
आदित्यं गर्भं पयसा समङ्ग्धि सहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपम् ।	
परिवङ्ग्धि हंससा माभिःशोचीः शतायुषं कृणुहि चीर्यमानः ॥	२३९
वातस्य जूतिं वरुणस्य नाभिंश्च जज्ञानं सुलिलस्य मध्ये ।	
शिशुं नदीनां हरिमद्रिबुध्नमग्रे मां हिंसीः परमे व्योमन् ॥	२४०
अजस्रमिन्दुमरुषं ध्रुव्युमाग्निमीडे पूर्वचित्ति नमोभिः ।	
सं पर्वभिर्ऋतुशः कल्पमानो गां मां हिंसीरदिति विराजम् ॥	२४१

[निषसाद धृतव्रतो० । क्र. १,२५,१०; तै. सं. १,८,१६,१; तै. ब्रा. १,७,१०,२; २,६,५,१]

[१७] तै. ४,२,९-१०। काठ. १६,१६-१७। कपि. २५,८। वा. १३,३६-४५,४७-५१; ३३,४; १७,९४। काण्व. १४,३८-४७,४९-५३; ३२,४; १९,७। मा. श्रौ. ६,१,७। [अग्रे युक्ष्वा हि०...शवः। क्र. ६,१६,४३; सा. २५,१३८३; तै. सं. ४,२,९५। युक्ष्वा हि देवहूतमं (मां)...सदः। क्र. ८,७५,१; तै. सं. २,६,११,१। समिधस्रवन्ति (सम्यक्क्रा०)...अग्रेः। क्र. ४,५८,६; तै. सं. ४,२,९,६। अजोरेहा (१ ह्य)श्र०...मेध्यासः। अथर्व. ४,१४,१; ९,५,११]

त्वष्टुर्वैरुत्रीं वरुणस्य नाभिर्मवि जज्ञानां रज्जुसः परस्मात् ।

महीं साहस्रीमसुरस्य मायामग्ने मां हिंसीः परमे व्योमन् ॥

२४२

यो अग्निर्ग्रेस्तपसोऽग्निं जातः शौकात् पृथिव्या उत वा दिवस्पति ।

य इमाः प्रजा विश्वकर्मा जज्ञान तमग्ने हेडः परि ते वृणक्तु ॥

२४३

इमं मां हिंसीद्विपादं पशुं सहस्राक्षौ मैत्राय चौर्यमानो, मयुमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, मयुं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्वि, —मं मां हिंसीरैकशफं पशुं कनिकृदं वाजिनं वाजिनेषु, गौरमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, गौरं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्वि, —मं साहस्रं शतधारमुत्सं व्यच्यमानं सलिलस्य मध्ये घृतं दुहानामदिति जनायाग्ने मां हिंसीः परमे व्योमन् ॥ गव्यमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, गव्यं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्वि, —मं मूर्णायुं वरुणस्य नाभिं त्वचं पशूनां द्विपदां चतुष्पदां त्वष्टुर्देवानां प्रथमं जनित्रमग्ने मां हिंसीः परमे व्योमन् ॥ मेघमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, मेघं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्व, जोऽश्चरैरजनिष्ट शौकात्, सोऽपश्यज्जनिताग्ने, तेन देवा देवतामग्रमायं, —स्तेन रोहिमायन्नप मैत्रयासः, शरभमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्त३न्वं निषीद, शरभं ते शुगृछतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछतु ॥१७॥

२४४-२४६

अपां त्वेमुन्त्सादयाम्य, —पां त्वोब्रन्त्सादयाम्य, —पां त्वायने सादयाम्य, —पां त्वा ज्योतिषि सादयाम्य, —पां त्वा भस्मनि सादयामि, समुद्रे त्वा सन्दने सादयाम्य, —र्णवे त्वा सन्दने सादयामि, सलिले त्वा सन्दने सादयाम्य, —पां त्वा क्षये सादयाम्य, —पां त्वा सन्निषु सादयाम्य, —पां त्वा सन्दने सादयाम्य, —पां त्वा सधस्थे सादयाम्य, —पां त्वा योनौ सादयाम्य, —पां त्वा पुंरीषे सादयाम्य, —पां त्वा पांशुसि सादयामि, गायत्रेण त्वा छन्दसा सादयामि, त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, जागतेन त्वा छन्दसा सादयाम्या, —नुष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, पाङ्क्तेन त्वा छन्दसा सादयामि ॥१८॥

२४७

अयं पुरो भू, —स्तस्य प्राणो भौवायनो, वसन्तः प्राणायनो, गायत्री वासन्ती, गायत्र्या गायत्रं, गायत्रादुपांशुं, रूपामशोस्त्रिवृतं, त्रिवृतो रथन्तरं, वसिष्ठा ऋषिः, प्रजा-

पतिगृहीतया त्वया प्राणं गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं दक्षिणा विश्वकर्मा, तस्य मनो वैश्वकर्मण,
 ग्रीष्मो मानसः, स्त्रिष्टुभः श्रैष्मी, त्रिष्टुभः स्वारः स्वारान्तर्यामो, अन्तर्यामात् पञ्चदशः,
 पञ्चदशाद् बृहद्, भर्गद्वाजा ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया मनो गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं पश्चा
 विश्वन्पुत्रा, स्तस्य चक्षुर्वैश्वन्यचक्षः, वर्षाणि चाक्षुषाणि, जग्मती वर्षा, जग्मत्या क्रम्सु-
 म, मृक्समाच शुक्रः, शुक्रात् सप्तदशः, सप्तदशाद्वैरूपं, जमदग्निर्ऋषिः, प्रजापतिगृही-
 तया त्वया चक्षुर्गृह्णामि, प्रजाभ्य इदमुत्तराश्च, स्तस्य श्रोत्रं सौवः, शरच् श्रोत्र्य, -
 नुष्टुप् क्षारद्यु, नुष्टुभ एहं, मैदान्मन्थी, मन्थेन एकविंशः, एकविंशद्विराजः, विश्वा-
 मित्रा ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया श्रोत्रं गृह्णामि, प्रजाभ्य इयमुपरि मतिः, स्तस्या वाङ्
 मात्या, हेमन्तो वाच्यः, पङ्क्तिर्हेमन्ती, पङ्क्त्या निर्धनव, निर्धनवत आग्रायण,
 आग्रायणात् त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ, त्रिणवत्रयस्त्रिंशाभ्यां शाकरैवते, विश्वकर्मा ऋषिः,
 प्रजापतिगृहीतया त्वया वाचं गृह्णामि प्रजाभ्यः ॥१९॥

२४८

प्राची दिग्, नुसन्तं ऋतु, रश्मिर्देवता, ब्रह्म द्रविणं, गायत्री छन्दो, रथन्तरं साम,
 त्रिवृत स्तोमः, स उ पञ्चदशवर्तनिः, सानुगा ऋषि, स्यविर्वियः, कृतमयानां, पुरो-
 धातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधा-
 यामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ दक्षिणा दिग्, ग्रीष्मं ऋतु, रिन्दो देवता,
 क्षत्रं द्रविणं, त्रिष्टुच्छन्दो, बृहत्साम, पञ्चदशः स्तोमः, स उ सप्तदशवर्तनिः, सना-
 तना ऋषि, दित्यवाङ् वयः, स्त्रेतायानां, दक्षिणाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे
 ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥
 प्रतीची दिग्, वर्षां ऋतु, विश्वे देवा देवता, विङ् द्रविणं, जग्मती छन्दो, वैरूपः
 साम, सप्तदशः स्तोमः, स उ एकविंशवर्तनि, रभृन्ना ऋषि, स्त्रिवत्सो वयो, द्वापरोऽ-
 यानां, पश्चाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्म-
 ण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ उदीची दिक्, शरद्भुत, मित्रा-
 वरुणौ देवता, पुष्टं द्रविण, मनुष्टुच्छन्दो, वैराजः सामैकविंशः स्तोमः, स उ त्रिणव-
 वर्तनिः, पुराणां ऋषि, स्तुयवाङ् वयो, ऽभिभवोऽयाना, सुत्तराद्वातो वातः, पितरः

[१९] तै. ४,३,२ । काठ. १६,१९ । कपि. २५,९ । वा. १३,५४-५८ । काण्व. १४,५६-६५ ।

[२०] तै. ४,३,३ । वा. १५,१०-१९; ४,११; १६,६४-६६ । काण्व. १६,१६-१७,१९-२०, २२-२३, २५-२६, २८-२९;
 ४,१६; १७,६४ । आसिन्ब्रह्म... देवहूतौ (देवहूत्यां स्वाहा) । अथर्व. ५,२४,१-१७]

पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशि-
ष्यस्यां देवहूतौ ॥ ऊर्ध्वं दि, — ग्वेमन्तशिशिरां क्रतुः, बृहस्पतिर्देवता, फलं द्रविणं, पङ्क्ति-
श्लेन्दः, शाकरैवते सामनी, त्रिणवः स्तोमः, सं उ त्रयस्त्रिंशद्वर्तनिः, सुपर्णा ऋषिः,
पष्ठवाङ् वय, आस्कन्दोऽयाना, — मुपरिष्ठाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवुरे ते नोऽव-
न्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ २० ॥

२४९-२५३ [११४९]

॥ इति मध्यमकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

लोकं पृण छिद्रं पृणाथा सीद ध्रुवां त्वम् । इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरस्मिन् योना असीपदन् ॥ १
ता अस्य बृहदोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः । जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिवः ॥ २
ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासि ध्रुवं योनिमासीद साध्या ।

उर्यस्य केतुं ग्रथमं जुषाणा अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥

३

कुलारिणी घृतवती पुरन्धिः स्योनें सीद सद्ने पृथिव्याः ।

अभि त्वा रुद्रा वंसो गृणन्तिवदं ब्रह्म पिपृहिं सौमगाय ।

अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥

४

स्वैर्देक्षैर्देक्षपितेह सीद देवानां सुमे बृहते रणाय ।

पितैर्वैधि सूनवे यः सुशेवः स्वावेशया तश्नवा सं विशस्व ।

अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥

५

पृथिव्याः पुरीषमस्यंस्तो नाम तां त्वा विश्वे अभिगृणन्तु देवाः ।

स्तोमपृष्ठा घृतवतीह सीद प्रजावृद्धमे द्रविणायजस्व ।

अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥

६

अदित्यास्त्वा पृष्ठं सादयाम्यन्तरिक्षस्य धत्रीं विश्वमनीं दिशाम् ।

श्ववृन्स्याधिपत्नीमूर्मिर्द्रष्टो अपामसि । अश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा ॥

७

[१] मै. ३, २, ८-९ । तै. ४, ३, ४ । काठ. १७, १ । कपि. २५, १० । वा. १२, ५४-५५; १४, १-५, ७; १५, ५९-६० ।
काण्व. १३, ५५-५६; १६, ८०-८१; १५, १-६ । मा. श्री. ६, २, १ । [ता अस्य सूतदो...विवा । ऋ. ८, ६९, ३;
१, ८४, ११; अथर्व. २०, १०९, २; सा. १००६; तै. सं. ४, २, ४, ४; तै. ब्रा. ३, ११, ६, १ ।]

*

सर्जर्कतुभिः, सर्जर्विधाभिः, सर्जर्देवैः, सर्जर्देवैर्वयुनाधै, —रमये त्वा वैश्वानराया, —
ऽश्विनाध्वर्युं सादयतामिह त्वा, सर्जर्कतुभिः, सर्जर्विधाभिः, सर्जर्वैसुभिः, सर्जर्कतुभिः,
सर्जर्विधाभिः, सर्जर्ह्रैः, सर्जर्कतुभिः, सर्जर्विधाभिः, सर्जरादित्यैः, सर्जर्कतुभिः,
सर्जर्विधाभिः, सर्जर्विश्वेदेवैर्वैश्वानरैः, सर्जर्देवैर्वयुनाधै, —रमये त्वा वैश्वानराया, —ऽश्विनाध्वर्युं
सादयतामिह त्वा ॥१॥

प्राणं मे पाह्य, —पानं मे पाहि, व्यानं मे पाहि, चक्षुर्म उरुया विभाहि, श्रोत्रं मे श्रो-
कया, —ऽपः पिन्वौ, —पृथीजिन्व, द्विपादुव, चतुष्पात् पाहि, दिवो वा वृष्टिमेरय, क्षत्रं,
वयो, मयन्तं छन्दो, विष्टम्भो वयो, ऽधिपतिश्छन्दो, मूर्ध्ना वयः, प्रजापतिश्छन्दो,
विश्वकर्मा वयः, परमेष्ठी छन्द, —स्यविर्वेय, —स्त्रिष्टुप्छन्दो, दित्यवाङ् वयो, विराट् छन्दः,
पञ्चाविर्वेयो गायत्री छन्द, —स्त्रिवत्सो वय, उष्णिहा छन्द, —स्तुर्यवाङ् वयो, ऽनुष्टुप्छन्दः,
पष्ठवाङ् वयो, बृहती छन्द, उक्षा वयः, ककुप्छन्द, ऋषभो वयः, सतोबृहती छन्दो,
ऽनङ्गान्वयः, पङ्क्तिश्छन्दो, धेनुर्वेयो, जगती छन्दो, वस्तो वयो, युवल् छन्दो,
वृष्णिर्वेयो, विशालं छन्दः, पुरुषो वय, —स्तन्द्रं छन्दः, सिंहो वय, —ऋदिश्छन्दो,
व्याघ्रो वयो, ऽनाधुष्यं छन्दः ॥२॥

इन्द्राग्नी अच्यथमानामिष्टकां द२हतं युवम् ।

पृष्ठेन द्वावापृथिवीं आपुणान्तरिक्षं च विवाधस्व ॥

१०

राश्यासि प्राची दिग्, विराडसि दक्षिणा दिक्, सम्राडसि प्रतीची दिक्, स्वराडस्युदीची
दि, —गधिपत्यस्यूर्ध्वो दि, —गायुर्म पाहि, प्राणं मे पाह्य, —पानं मे पाहि, व्यानं मे पाहि,
चक्षुर्म पाहि, श्रोत्रं मे पाहि, मनो मे पिन्व, वाचं मे जिन्वा, —ऽस्मान्मे मे पाहि, ज्यो-
तिर्मे यष्ट, मां छन्दः, प्रमां छन्दः, प्रतिमां छन्दो, ऽस्त्रीविश्छन्दः, पङ्क्तिश्छन्द,
उष्णिहा छन्दो, गायत्री छन्द, —स्त्रिष्टुप्छन्दो, जगती छन्दो, ऽनुष्टुप्छन्दो, विराट्
छन्दो, बृहती छन्दः, पृथिवीं छन्दो, ऽन्तरिक्षं छन्दो, द्यौश्छन्दो, नक्षत्राणि छन्दः,
समां छन्दः, कृषिश्छन्दो, वाक्छन्दो, मनश्छन्दो, गौश्छन्दो, ऽश्वश्छन्दो, ऽजा
छन्दो, हिरण्यं छन्दो, ऽग्निदेवता, वातो देवता, ध्यौ देवता, चन्द्रमा देवता,

[२] तै. ४,३,४—५ । काठ. १७,१—२ । कपि. २५,१०,२६,१ । वा. १४,८—१० । काण्व. १५,७—१३ ।

[३] मै. ३,२,९ । तै. ४,३,६—७ । काठ. १७,३ । कपि. २६,२ । वा. १४,११,१३,१७—२२ । काण्व. १५,१४,१६,
१७—२४ । मा. अ. ६,२,१ ।

वसवो देवता, रुद्रा देवता, —ऽदित्या देवता, मरुतो देवते, —न्द्रो देवता, वरुणो देवता,
 बृहस्पतिर्देवता, विश्वे देवा देवता, मूर्ध्नासि राड्, ध्रुवासि धरुणा, ध्रुवसि धरण्या, —
 ऽऽयुषे त्वा, वचसे त्वा, कृष्यै त्वा, क्षेमाय त्वा, यन्त्री राड्, यन्त्र्यसि यमनी,
 ध्रुवसि धरित्री, —यै त्वा, —जै त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ३ ॥ ११

आशुस्त्रिवृ, —द्भान्तः पञ्चदशो, व्योमा सप्तदशः, प्रतृतिरष्टादशः, —स्तपो नवदशो,
 ऽभीवर्तः सुवि०शो, धरुण एकवि०शो, वचो द्वावि०शः, संभरणस्त्रयोवि०शो, योनि-
 श्रुतिवि०शो, गर्भाः पञ्चवि०शः, ओजस्त्रिणवो, विराट् त्रि०शः, क्रतुरेकत्रि०शो, वि-
 धृतिर्द्वात्रि०शः, प्रतिष्ठा त्रयस्त्रि०शो, ब्रह्मस्य विष्टपं चतुस्त्रि०शो, नाकः षट्त्रि०शो,
 वीवर्तोऽष्टाचत्वारि०शो, ध्रुवै चतुष्टोमः ॥ ४ ॥ १२

अग्नेर्भागोऽसि, दीक्षाया आधिपत्यं, ब्रह्म स्पृतं, त्रिवृत्स्तोमा, इन्द्रस्य भागोऽसि,
 विष्णोराधिपत्यं, क्षत्रं स्पृतं, पञ्चदशः स्तोमो, नृचक्षसां भागोऽसि, धातुराधिपत्यं,
 जनित्र० स्पृतं, सप्तदशः स्तोमो, मित्रस्य भागोऽसि, वरुणस्याधिपत्यं, दिवो वृष्टिर्वीतः
 स्पृतं, एकवि०शः स्तोमो, ऽदित्या भागोऽसि, पूष्ण आधिपत्यं, —मोजः स्पृतं, त्रिणवः
 स्तोमो, वसूनां भागोऽसि, रुद्राणामाधिपत्यं, चतुष्पात् स्पृतं, चतुर्वि०शः स्तोम,
 आदित्यानां भागोऽसि, मरुतामाधिपत्यं, गर्भाः स्पृताः, पञ्चवि०शः स्तोमः, सवितुर्भागो-
 ऽसि, बृहस्पतेराधिपत्यं, समीचीद्वि०शः स्पृता, —श्रुतष्टोमः स्तोमो, यवानां भा० ३गोऽस्य,
 यवानामाधिपत्यं, प्रजाः स्पृता, —श्रुतश्चत्वारि०शः स्तोम, ऋभूणां भागोऽसि, विश्वेषां
 देवानामाधिपत्यं, भूतं निशान्तं स्पृतं, त्रयस्त्रि०शः स्तोमः ॥ ५ ॥ १३

एक्यास्तुवत, प्रजा अधीयन्त, प्रजानां पतिरधिपतिरासीत्, तिसृभिरस्तुवत्, ब्रह्मासृ-
 ज्यत्, ब्रह्मणस्पतिरधिपतिरासीत्, पञ्चभिरस्तुवत्, भूतान्यसृज्यन्त, भूतानां पतिरधिपति-
 रासीत्, सप्तभिरस्तुवत्, सप्तऋषयोऽसृज्यन्त, धाताधिपतिरासीत्, —त्रयभिरस्तुवत्, पितरोऽ-
 सृज्यन्ता, —ऽदितिरधिपतिरासीत्, —देकादशभिरस्तुवत्, —ऽऽर्त्वा असृज्यन्त, क्रतवोऽधिपतय आ-
 स०, —स्त्रयोदशभिरस्तुवत्, मासा असृज्यन्त, स०वत्सरोऽधिपतिरासीत्, पञ्चदशभिरस्तुवत्,

[४] तै. ४, ३, ८ । काठ. १७, ४ । कपि. २६, ३ । वा. १४, २३ । काण्व. १५, २५—२६ । मा. श्रौ. ६, २, १ । [ब्रह्मस्य विष्टपं । अथर्व. ११, ३, ५०]

[५] तै. ३, २, १० । तै. ४, ३, ९ । काठ. १७, ४ । कपि. २६, ३ । वा. १४, २४—२६ । काण्व. १५, २७—३१ । मा. श्रौ. ६, २, १ ।

[६] तै. ३, २, १० । तै. ४, ३, १० । काठ. १७, ५ । कपि. २६, ४ । वा. १४, २८—३१ । काण्व. १५, ३२—३५ । मा. श्रौ. ६, २, १ ।

क्षत्रमसृज्यते, —न्द्रोऽधिपतिरासीत्, सप्तदशभिरस्तुवत्, ग्राम्याः पशवोऽसृज्यन्त, बृहस्पतिर-
धिपतिरासी, नवदशभिरस्तुवत्, शूद्राः असृज्यता, महोरात्रे अधिपत्नी आस्ता, —नैकवि-
शत्यास्तुवते, —कृशफमसृज्यत्, वरुणोऽधिपतिरासीत्, त्रयोविशत्यास्तुवत्, क्षुद्राः पशवो
ऽसृज्यन्त, पूर्वाधिपतिरासीत्, पञ्चविशत्यास्तुवता, —ऽऽरण्याः पशवोऽसृज्यन्त, वायु-
रधिपतिरासीत्, सप्तविशत्यास्तुवत्, वनस्पतयोऽसृज्यन्त, सौमोऽधिपतिरासी, —नव-
विशत्यास्तुवत्, द्वावापृथिवी व्येताः, वंसवो रुद्रा अनुव्यायः, —स्त उ एवाधिपतय आ-
स, —नैकत्रिशतास्तुवत्, प्रजा असृज्यन्त, यवाश्चायुवाश्चाधिपतय आसः, —स्त्रयस्त्रिशता-
स्तुवत्, भूतान्यशाम्यन्, प्रजापतिः परमेष्ठ्यधिपतिरासीत् ॥६॥ १४

अग्ने जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।

अग्नि नो ब्रूहि सुमना अहेद्वर्गं शर्मस्ते स्याम त्रिवरूपा उद्भौ ॥ १५

सहसा जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।

अग्नि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान् ॥ १६

चतुश्चत्वारिंशीं स्तोमो, वचो द्रविणः, षोडशीं स्तोमा, ओजो द्रविणम् ॥ १७

अग्नेः पुरीषमस्यन्तो नाम तां त्वा विश्वे अभिगृणन्त देवाः ।

स्तोमपृष्ठा घृतवृतीर्ह सीद प्रजावृद्धस्मे द्रविणां यजस्व ॥ १८

तया देवतयाङ्गिरस्वद् भुवा सीदै, —वरुणन्दो, वरिवरुणन्द, आलच्छन्दो, मनश्छन्दः,
शंभूश्छन्दः, परिभूश्छन्दः, सिन्धुश्छन्दो, व्यचश्छन्दः, समुद्रं छन्दः, सलिलं छन्दः,
ककुच्छन्द, —स्त्रिककुच्छन्दः, काव्यं छन्दो, ऽङ्कुपं छन्दो, ऽक्षरपङ्क्तिश्छन्दः, पदप-
ङ्क्तिश्छन्दो, विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः, क्षुरो भृजश्छन्दः, पक्षश्छन्दः, प्रच्छन्दः, स-
यच्छन्दो, वियच्छन्दो, बृहच्छन्दो, रथन्तरं छन्दो, निकायं छन्दो, वीवधं छन्दो,
गिरश्छन्दो, भृजश्छन्दः, सस्तुच्छन्दो, ऽनुष्टुप्छन्दो, एवश्छन्दो, वरिवरुणन्दो,
वयश्छन्दो, वयस्कृच्छन्दो, विशालं छन्दो, विष्पर्धाश्छन्द, —रुद्रिश्छन्दो, द्रोहणं
छन्द, —स्तन्द्रं छन्दो, ऽक्कावङ्गं छन्दः ॥७॥ १९

रश्मिना क्षयाय क्षयं जिन्व, प्रेत्या धर्म्मणे धर्मं जिन्वा, —ऽन्वित्या दिवे दिवं जिन्व, संधि-

[७] मै. ३, २, १० । तै. ४, ३, १२ । काठ. १७, ६ । कपि. २६, ५ । वा. १५, १-५ । काण्व. १६, १-८ । मा. श्रौ. ६, २, १ ।

[अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व. ७, ३४, १ । सहसा जातान्प्रणु० । अथर्व. ७, ३५, १]

[८] मै. ३, २, १ । तै. ४, ४, १ । काठ. १७, ७ । कपि. २६, ६ । वा. १५, ६, ७, ९ । काण्व. १६, ९-१२, १४-१५ ।

मा. श्रौ. ६, २, १ ।

नान्तरिक्षायान्तरिक्षं जिवन्, प्रतिधिना पृथिव्यै पृथिवीं जिवन्, विष्टम्भेन वृष्ट्यै वृष्टिं जिवन्, प्रवायाह्नेहजिन्वा,—ऽनुवाय रात्र्यै रात्रीं जिवन्,—शिजा वसुभ्यो वसून् जिवन्, प्रकृतेन रुद्रेभ्यो रुद्रान् जिवन्, सुदितित्नादित्येभ्य आदित्यान् जिवन्, तन्तुना प्रजाभ्यः प्रजां जिवन्,—जसा पितृभ्यः पितॄन् जिवन्, पतनापाहा पशुभ्यः पशून् जिवन्, रेवतौषधीभ्या ओषधीजिन्वा,—ऽभिजिता युक्तग्राव्णेन्द्रायैन्द्रं जिवन्,—ऽधिपतिना प्राणांश्च प्राणं जिवन्, धरुणेनापानायापानं जिवन्, सःसर्पेण चक्षुषे चक्षुजिन्वा, वयोधसाधीतायाधीतं जिवन्, त्रिवृता त्रिवृते त्रिवृज्जिन्वा, प्रवृता प्रवृते प्रवृज्जिन्वा, सवृता सवृते सवृज्जिन्वा,—ऽनूवृतानूवृतेऽनूवृज्जिन्वा, विरोहेण विरोहाय विरोहं जिवन्, प्ररोहेण प्ररोहाय प्ररोहं जिवन्, सःरोहेण सःरोहाय सःरोहं जिवन्,—ऽनूरोहेणानूरोहायानूरोहं जिवन्, वसुकेन वसुकाय वसुकं जिवन्, वैपश्रिया वैपश्रियै वैपश्रीं जिवन्, वस्यष्ट्या वस्यष्ट्यै वस्यष्टिं जिवन्,—ऽऽक्रान्त्याक्रान्त्या उत्क्रान्तिं जिवन्,—क्रान्त्यात्क्रान्त्या आक्रान्तिं जिवन् ॥८॥

२०

राश्यसि, प्राची दिग्, वसवस्ते देवा अधिपतयो, ऽग्निर्हेतीनां प्रतिधर्ता, त्रिवृच्चा स्तोमः पृथिव्याः श्रयत्वा,—ऽयमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, रथन्तरं सामं प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा ग्रथन्तु, विधर्ता चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु, विराडसि, दक्षिणा दिग्, रुद्रास्ते देवा अधिपतया, इन्द्रो हेतीनां प्रतिधर्ता, पञ्चदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याः श्रयतु, प्रउगमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, बृहत्सामं प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा ग्रथन्तु, विधर्ता चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु, सुव्राडसि प्रतीची दिग्,—गादित्यास्ते देवा अधिपतयः, सौमो हेतीनां प्रतिधर्ता, सप्तदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याः श्रयतु, मरुत्वतीयमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, वैरूपं सामं प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा ग्रथन्तु, विधर्ता चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु, स्वराडस्युदीची दिग्, मरुतस्ते देवा अधिपतयो, वरुणो हेतीनां प्रतिधर्ता,—कुविंशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याः श्रयतु, निष्केवल्यमुक्थमव्यथायै स्तभोतु, वैराजं सामं प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा ग्रथन्तु, विधर्ता चार्यमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सःविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु,—धिपत्ययूधवी

दिग्, विश्वे ते देवा अक्षिपतयो, बृहस्पतिर्हेतोनां प्रतिधृती, त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ त्वा स्तोमौ
पृथिव्यांश्च श्रयतां, वैश्वदेवाग्निमाहुर्ते उक्थे अक्थथायै स्तभ्रुतां, शार्करैवर्ते सामनीं प्रति-
ष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजां देवेषु दिवो मातृया वरिणां प्रथन्तु, विधृतीं चायम-
क्षिपतिश्च, तै त्वा सर्वे सखिद्वानां नाकस्य पुष्टे स्वर्गे लोकै यजमानं च सादयन्तु ॥९॥ २१

अयं पुरो हरिकेशः सूर्यरश्मिः, स्तस्य रथकृत्स्नश्च रथौजाश्च सेनानीग्रामण्यौ, पुञ्जिकस्थलां च
कृतस्थलां चाप्सरसौ, यातुधाना हेती, रक्षांसि प्रहेति, स्तभ्यो नमो अस्तु, तै नो मृडन्तु,
तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेवां जम्भे दध्मो, ऽयं दक्षिणां विश्वकर्मा, तस्य रथस्वनश्च
रथेचित्रश्च सेनानीग्रामण्यौ, मेनकां च सहजन्त्यां चाप्सरसौ, दृक्षन्वः पशवो हेतिः, पौ-
रुषेयो वधः प्रहेति, स्तभ्यो नमो अस्तु, तै नो मृडन्तु, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेवां
जम्भे दध्मो, ऽयं पश्चां विदद्वसु, स्तस्य रथप्रोतश्चाप्सरस्यश्च सेनानीग्रामण्यौ, आम्लौचन्ती
च प्रम्लौचन्ती चाप्सरसौ, व्याघ्रा हेतिः, सर्पाः प्रहेति, स्तभ्यो नमो अस्तु, तै नो मृड-
न्तु, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेवां जम्भे दध्मो, ऽयं सुतरात्संयद्वसु, स्तस्य सेनजिह्व
सुषेणश्च सेनानीग्रामण्यौ, विश्वाची च घृताची चाप्सरसा आपो हेति, वीतः प्रहेति, स्तभ्यो
नमो अस्तु, तै नो मृडन्तु, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेवां जम्भे दध्मो, ऽयं मुपर्ववीग्व-
सु, स्तस्य ताक्ष्यश्चाष्टिनेमिश्च सेनानीग्रामण्यौ, उर्वशी च पूर्वचित्तिश्चाप्सरसा, अवस्फुज्जे-
ति, विद्युत्प्रहेति, स्तभ्यो नमो अस्तु, तै नो मृडन्तु, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेवां जम्भे
दध्मः ॥ १० ॥

२२

प्राच्या त्वा दिशा सादयाम्य, भिन्ना देवेन देवतया गायत्रेण छन्दसाग्नेः शिरा उपदधामि,
गायत्रस्य छन्दसोऽग्नेः शीर्ष्णाग्नेः शिरा उपदधामि, दक्षिणया त्वा दिशा सादयामी, न्द्रेण
देवेन देवतया त्रैष्टुभेन छन्दसाग्नेः पक्षमुपदधामि, त्रैष्टुभस्य छन्दसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुपदधा-
मि, प्रतीच्या त्वा दिशा सादयामि, विश्वेभिर्देवेभिर्देवतया जागतेन छन्दसाग्नेः पुष्टमुपदधा-
मि, जागतस्य छन्दसोऽग्नेः पुष्टेनाग्नेः पुष्टमुपदधाम्य, दीच्या त्वा दिशा सादयामि, मित्रा-
वरुणाभ्यां देवाभ्यां देवतयातुष्टुभेन छन्दसाग्नेः पक्षमुपदधाम्यां, तुष्टुभस्य छन्दसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः
पक्षमुपदधाम्य, ध्वया त्वा दिशा सादयामि, बृहस्पतिना देवेन देवतया पाङ्क्तन छन्दसाग्नेः
पुष्टमुपदधामि, पाङ्क्तस्य छन्दसोऽग्नेः पुष्टेनाग्नेः पुष्टमुपदधामि ॥११॥

२३

[१०] मै. ३, ३, १ । तै. ४, ४, ३ । काठ. १७, ९ । कपि. २६, ८ । वा. १५, १५—१९; १६, ६४—६६ । काण्व. १६,
३१—४०; १७, ६४ । मा. श्रौ. ६, २, २ । ति नो मृडन्तु (०डन्तु)... दध्मः । अथर्व. ३, २६, १—६; २७, १—६ ।

[११] मै. ३, ३, २ । मा. श्रौ. ६, २, २ ।

मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥

२४

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्रयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥

२५

ये अग्रयः समनसोऽन्तरां द्यावापृथिवी ।

वासन्तिका ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥

२६

शुकश्च शुचिश्च ग्रैष्मा ऋतू, नभश्च नभस्यश्च वाषिष्ठा ऋतू, इषश्चोर्जिश्च शारदा ऋतू, सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिका ऋतू, तपश्च तपस्यश्च शैशिरा ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥

२७

कल्पेतां द्यावापृथिवीं कल्पन्तामापा ओषधयः ।

कल्पन्तामग्रयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥

२८

ये अग्रयः समनसोऽन्तरां द्यावापृथिवी ।

शैशिरा ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥ १२ ॥

२९

पुरोवातसन्निरस्य, —असन्निरसि, विद्युत्सन्निरसि, स्तनयित्नुसन्निरसि, वृष्टिसन्निरस्य, —
त्रैर्यान्यस्य, —त्रैर्येयान्यसि, वायौर्यान्यसि, वायौर्वायोयान्यसि, देवानां यान्यसि, देवानां
देव्यान्यसि, विश्वेषां देवानां यान्यसि, विश्वेषां देवानां देव्यान्यसि, स्यान्यस्य, —न्त-
रिक्षसदस्यन्तरिक्षे सीदा, —ऽम्बां च बुलां च नितन्तीं च स्तनयन्तीं चाभ्रयन्तीं च मेघयन्तीं च
चुपुणीका, सलिलाय त्वा, सृद्धीकाय त्वा, सतीकाय त्वा, केताय त्वा, सुकेताय त्वा,
सकेताय त्वा, विवस्वते त्वा, दिवे त्वा ज्योतिष, आदित्येभ्यस्त्वा ॥ १३ ॥ ३०

उदपुरा नामास्यन्नेन विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुरुषैर्गोभिरश्वैरायुषा वर्चसा प्रजया
धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मनुष्यास्ते गोप्तारो, ऽभिरधिपति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद्
ध्रुवा सीदा, —ऽपुराजिता नामासि, ब्रह्मणा विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुरुषैर्गोभिरश्वैरायुषा
वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मरुतस्ते गोप्तारो, वायुरधिपति, —स्तया दे-
वतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदा, —ऽधिद्यौर्नामास्य, —सृतेन विष्टा, तां त्वा प्रैम्यात्मना पुरुषैर्गोभिर-

[१२] मै. ३, ३, ३ । तै. ४, ४, ११ । काठ. १७, १० । कपि. २६, ९ । वा. १३, २५, १४, ६, १५ — १६, २७, १५, ५७ । काण्व.
१४, २६, १५, ५, १६, ३१, १६, ७७ ।

[१३] तै. ४, ४, ६ । मा. श्रौ. ६, २, २ ।

[१४] मै. ३, ३, ४ । तै. ४, ४, ५, ३, ११, ४, ४, ३, ३ । काठ. १७, १० । कपि. २६, ९ । वा. १५, ६२-६५, १२, ७, २०, २२;
१३, १७-१९, २४, १२, १४, १५, ५८, ६४, १७, २-३ । काण्व. १६, ८३-८५, १३, ८, २२, ७, १४, १७-१९, २४-२५;
१५, १५-१६, १८, २-४ । मा. श्रौ. ६, ६, २ ।

श्रैरायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, विश्वे ते देवा गोप्ताः, सूर्योऽधि-
पति, —स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवां सीद, प्रजापतिश्चा सादयत पृथिव्याः पृष्ठे, भूरसि,
भूमिरसि, प्रथोऽसि, पृथिश्च्यस्य, —दितिरसि विश्वधाया विश्वस्य सुवनस्य धर्त्री, पृथि-
वी५ यल, पृथिवीं द५ह, पृथिवीं मां हि५सीः, पृथिव्यां मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय
व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, —अग्निष्वाभिपातु मद्यां स्वस्त्यां छर्दिषा शन्तमेन,
विश्वकर्मा सादयत्वन्तरिक्षस्य पु३ष्ठे, ऽन्तरिक्षं यल्ला, —ऽन्तरिक्षं द५हा, —ऽन्तरिक्षं मां हि५-
सी, —रन्तरिक्षान्मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय,
वायुष्वाभिपातु मद्यां स्वस्त्यां छर्दिषा शन्तमेन, परमेष्ठी त्वा सादयत दिवंः पृष्ठे व्यच-
स्वतीं प्रथस्वतीं मांस्वती५ रश्मीवतीमां यां दिवं मांसां पुथिवीमो३र्वन्तरिक्षं, दिव५
यल, दिवं द५ह, दिवं मां हि५सी, —दिवो मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायो-
दानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, सूर्यस्वाभिपातु मद्यां स्वस्त्यां छर्दिषा शन्तमेन ॥ ३१

प्रोथदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः स५वरुणाञ्जस्थात् ।

आदस्य वातो अनुवाति शोचिरंध्र स्मा ते व्रजनं कृष्णमस्तु ॥

३२

आयोष्टवा सद्ने सादयामि समुद्रस्योन्नवतश्छायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
क्षसे, सहस्रस्य मांसि, सहस्रस्य प्रमांसि, सहस्रस्य प्रतिमांसि, सहस्रस्य संमांसि,
सहस्रस्योन्मांसि, साहस्रोऽसि, सहस्राय त्वे, —मां मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्त्वे, —का च शतं
च, शतं च सहस्रं च, सहस्रं चायुतं चा, —ऽयुतं च प्रयुतं च, प्रयुतं चायुतं चा, —ऽयुतं च
न्ययुतं च, समुद्रश्च मध्यं चा, —ऽन्तश्च पार्थिव्ये, —मां मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तु पृष्टिः सहस्र-
मयुतमक्षीयमाणा, ऋतुष्ठाः स्थ ऋतावृधो घृतश्रुतो मधुश्रुता ऊर्जस्वतीः पयस्वतीः स्वधार्मिनीः
कुलार्मिनी, —स्तां मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तु विराजो नाम कामदेवा अमुत्रायुष्मिहोके ॥ १४ ॥

३३ [११८९]

॥ इति मध्यमकाण्डेऽष्टमः प्रपाठकः ॥८॥

[वर्चसा प्रजया (च) धनेन । ऋ. १.२३, २३; अथर्व. १४, १, ४८; १९, ३१, ७ । प्रोथदश्वो न०...मस्तु ।
ऋ. ७, ३, २; सा. १२२०; सहस्रं च नियुतं चायुतं च । ऋ. परि. ३३, ७ (द्वि. पा.) ।

अथ नवमः प्रपाठकः ।

आ त्वा वहन्तु हर्यः सुचेतसः श्वेतैरश्वैरिह केतुमद्भिः ।	
वातजवैर्बलवद्भिर्मनोजवैरस्मिन् यज्ञे मम हव्याय शर्व ॥	१
देवानां च ऋषीणां चासुराणां च पूर्वजम् । महादेवः सहस्राक्षः शिवमावाहयाम्यहम् ॥ २	२
तत् पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥	३
तद्वाङ्मौच्याय विद्महे गिरिसुताय धीमहि । तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥	४
तत् कुमाराय विद्महे कार्तिकेयाय धीमहि । तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥	५
तत् कुराटाय विद्महे हस्तिमुखाय धीमहि । तन्नो दुन्ती प्रचोदयात् ॥	६
तत्तुर्मुखाय विद्महे पद्मासनाय धीमहि । तन्नो ब्रह्मा प्रचोदयात् ॥	७
तत् केशवाय विद्महे नारायणाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥	८
तद्भास्कराय विद्महे प्रभाकराय धीमहि । तन्नो भानुः प्रचोदयात् ॥	९
तत् सोमराजाय विद्महे महाराजाय धीमहि । तन्नश्चन्द्रः प्रचोदयात् ॥	१०
तज्ज्वलनाय विद्महे वैश्वानराय धीमहि । तन्नो वह्निः प्रचोदयात् ॥	११
तस्यजपाय विद्महे महाजपाय धीमहि । तन्नो ध्यानः प्रचोदयात् ॥	१२
तत् परमात्माय विद्महे वैततेयाय धीमहि । तन्नः सृष्टिः प्रचोदयात् ॥ १॥	१३
नमस्ते रुद्र मन्यव उतो ता ईषुवे नमः । नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः ॥ १४	१४
यां ते रुद्र शिवा तनूर्धोरापापकाशिनी ।	
तया नस्तदन्वा शतमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥	१५
यामिधुं गिरिशन्त हस्ते विमर्ष्यस्तवे ।	
शिवा गिरिश तां कुरु मां हिःसीः पुरुषं जगत् ॥	१६
शिवेन वक्षसां त्वा गिरिशाल्हा वदामसि ।	
यथा नः सर्वा इज्जनः संगमे सुमना असत् ॥	१७
अध्यवोचदधिवृक्ता प्रथमो दैन्यो भिषक् ।	
अहीश्च सर्वान् जम्भयन्तसर्वान् यातुधान्योऽघराचीः परासुव ॥	१८

[१] काठ. १७, ११ । तै. आ. १०, १, ५ । मा. श्रौ. ११, ५ । [आ त्वा वहन्तु हरयो । ऋ. १, १६, १ ।]

[२] तै. ४, ५, १ । काठ. १७, ११ । कपि. २७, १ । वा. १६, १-१४ । काण्व. १७, १-१४ । मा. श्रौ. ६, २, ४ । [यथा नः०..... असत् । ऋ. १०, १४१, ४; अथर्व. ३, २०, ६ । अहीश्च सर्वान् (अट्टहान्स०) । ऋ. १, १९१, ८; अथर्व. ४, ९, ९]

असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमुङ्गलः ।

ये चेमे अभितो रुद्रा दिक्षु श्रिताः सहस्रशोऽवैषा ५ हृड ईमहे ॥ १९

असौ शोऽवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः । उतैनं गोपा अदृश्रन्तैनमुदहार्यः ॥ २०

उतैनं ५ विश्वा भूतानि स दृष्टो मृडयातु नः ॥ २१

नमो नीलकपर्दाय सहस्राक्षाय मीढुषे । अथो ये अस्य सत्त्वान इदं तैभ्योऽकरं नमः ॥ २२

नमस्ता आयुधायानातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ २३

प्रमुञ्च धन्वन्तस्त्वमुभयोरान्त्र्योर्ज्याम् । याश्च ते हस्ता इषुवः परा ता भगवो वप ॥ २४

अवतत्य धनुष्टं सहस्राक्ष शतिषुधे । प्रशीर्यु शल्यानां मुखं शिवो नः सुमना भव ॥ २५

विज्यं धनुः कपर्दिनो विश्लयो बाणवं उत । अनेशनस्य या इषव आभूरस्य निषङ्गथिः ॥ २६

परि ते धन्वन्तो हेतिरस्मान् वृणक्तु विश्वतः । अथो य इषुधितस्तवारं अस्मिन्निधेहि तय ॥ २७

या ते हेतिर्माहुष्टम शिवं बभ्रुवं ते धनुः । तयास्मान् विश्वतस्त्वमुयक्ष्मया परिभुजा ॥ २८

नमो हिरण्यवाहवे सेनान्ये दिशां च पंत्ये नमो, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पंत्ये नमो, नमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानां पंत्ये नमो, नमः शष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनां पंत्ये नमो, नमो बभ्रुशाय व्याधिनेऽन्नस्य पंत्ये नमो, नमो रुद्रायाततायिने क्षेत्रस्य पंत्ये नमो, नमो भवस्य हेत्यै जगत्स्पंत्ये नमो, नमः सूतायाहन्त्वाय वनानां पंत्ये नमो, नमो रोहिताय स्थपंत्ये वृक्षाणां पंत्ये नमो, नमो मन्त्रिणे वाणिजाय, कक्षाणां पंत्ये नमो, नमो भुवन्तये वारिवस्कृतार्यौ, पथीनां पंत्ये नमो, नमः संहमानाय निव्याधिन, व्याधिनीनां पंत्ये नमो, नमः आक्रन्दयत उच्चैर्घोषाय सत्त्वानां पंत्ये नमो, नमः कृत्स्नवीताय धावते पत्नीनां पंत्ये नमो, नमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानां पंत्ये नमो, नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनां पंत्ये नमो, नमो निचेरवे परिचराया, उप्रयाणां पंत्ये नमो, नमो निषङ्गिणे इषुधिमते तस्कुराणां पंत्ये नमो, नमः सृगार्थिभ्यो जिघांसद्भ्यो मुष्णतां पंत्ये नमो, नमोऽसिम्भद्भ्यो नक्तं चरद्भ्यः प्रकृन्तानां पंत्ये नमो, नमः उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानां पंत्ये नमो नमः ॥ ३ ॥ २९

नमः इषुकद्भ्यो धनुष्कद्भ्यश्च वो नमो, नमः इषुमद्भ्यो धन्वार्थिभ्यश्च वो नमो, नमः आतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो, नमः आयुजद्भ्यो विसृजद्भ्यश्च वो नमो, नमोऽस्यद्भ्यो

[३] तै. ४, ५, २-३ । काठ. १७, १२ । कपि. २७, २ । वा. १६, १७-२२ । काण्व. १७, १७-२२ ।

[४] तै. ४, ५, ३-४ । काठ. १७, १३ । कपि. २७, ३ । वा. १६, २२-२६ । काण्व. १७, २२-२६ । मा. औ. ६, २, ४ ।

विध्यद्भ्यश्च वो नमो, नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमो, नमः शयानेभ्यो आसीनेभ्यश्च
वो नमो, नमस्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमो, नमः समाभ्यः समापतिभ्यश्च वो नमो,
नमोऽश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नमो, नमः आव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च वो नमो, नमा
उगुणाभ्यस्तद्भ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो, नमो गणेशेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो, नमो व्रतिभ्यो व्रात-
पतिभ्यश्च वो नमो, नमः कृच्छ्रेभ्यः कृच्छ्रपतिभ्यश्च वो नमो, नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च
वो नमो, नमः सेनाभ्यः सेनानीभ्यश्च वो नमो, नमो रथिभ्यो वरूथिभ्यश्च वो नमो,
नमः क्षत्रिभ्यः संग्रहीतृभ्यश्च वो नमो, नमो बृहद्भ्योऽर्भकभ्यश्च वो नमो, नमो युवभ्य
आश्रितैभ्यश्च वो नमो नमः ॥ ४ ॥

३०

नमो ब्राह्मणेभ्यो राजन्येभ्यश्च वो नमो, नमः सूतेभ्यो विद्येभ्यश्च वो नमो, नमस्तक्ष-
भ्यो रथक्षत्रेभ्यश्च वो नमो, नमः कुललेभ्यः कुमारेभ्यश्च वो नमो, नमो निषादेभ्यः पुङ्गि-
ष्टेभ्यश्च वो नमो, नमः श्वनीभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमो, नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमो,
नमो भवाय च शर्वीयु च, नमो रुद्राय च पशुपतये च, नमो व्युप्तकेशाय च कपर्दिने च,
नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च, नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च, नमो गिरिशाय च
शिपिविष्टाय च, नमो मीढुष्टराय चैषुमते च, नमो ह्रस्वाय च वामनाय च, नमो बृहते
च वर्षीयसे च, नमो वृद्धाय च सुवृध्वने च, नमोऽग्नीयाय च प्रथमाय च, नमः आश्वि
चाजिराय च, नमः शीमाय च शीघ्राय च, नमो ऊर्म्याय चावस्वत्याय च, नमो द्वीप्या-
य च स्रोतस्याय च ॥ ५ ॥

३१

नमः आशुषेणाय चाशुस्थाय च, नमो विल्मिने च कवचिने च, नमो वर्मिणे च वरूथिने
च, नमः शराय चावभिन्दते च, नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च, नमो ज्यायसे च कनी-
यसे च, नमः पूर्वजाय चापरजाय च, नमो मध्यमाय चापगल्भाय च, नमो जघन्याय
च बुध्न्याय च, नमः सोम्याय च प्रतिसुराय च, नमो याम्याय च क्षेम्याय च, नमो
ज्वसान्याय च श्लोक्याय च, नमः उर्वर्याय च खल्याय च, नमो वन्याय च कक्ष्याय च,
नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय च, नमः पथ्याय च सुत्याय च, नमो नाद्याय च वैशन्ताय
च, नमो नीप्याय च मिध्याय च, नमोऽवत्याय च कूप्याय च, नमः स्रष्टाय च
सरस्याय च ॥ ६ ॥

३२

[५] तै. ४, ५, ४-५ । काठ. १७, १३-१४ । कपि. २७, ३-४ । वा. १६, २७-३१ । काण्व. १७, २७-३१ ।

[६] तै. ४, ५, ६-७ । काठ. १७, १४-१५ । कपि. २७, ४-५ । वा. १६, ३२-३५ । काण्व. १७, ३२-३५ ।

नमो दुन्दुभ्ये चाहननीधाय च, नमो धृष्णवे च प्रमुशाय च, नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च, नमस्त्रिगेषुवे चायुधिने च, नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च, नमो मैध्याय च विद्युत्याय च, नमो वंष्याय चावृष्याय च, नमो वींघ्रियाय चातप्याय च, नमो वान्त्याय च रेष्मण्याय च, नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च, नमः सोमाय च रुद्राय च, नमः स्ताम्राय चारुणाय च, नमः शङ्खवे च पशुपतये च, नम उग्राय च भीमाय च, नमो ऽग्नेवधाय च दरेवधाय च, नमो हन्त्रे च हनीयसे च, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो, नमस्ता-
राय, नमः शंभवे च मयोभवे च, नमः शंकराय च मयस्कराय च, नमः शिवाय च शिवतराय च ॥ ७ ॥

३३

नमः शिखाण्डिने च पुलस्तिते च, नमः किंशिलाय च क्षेणाय च, नम इरिण्याय च प्रपञ्च्याय च, नमो गृह्याय च गोष्ठ्याय च, नमो गैह्याय च तल्प्याय च, नमः कल्प्याय च तीर्थ्याय च, नमः पार्याय चात्रायै च, नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च, नमः प्रवा-
ह्याय च सिकत्याय च, नमः फेन्याय च शष्प्याय च, नमो निवेष्ट्याय च हृद्याय च, नमः काट्याय च गह्वरेष्ठ्याय च, नमः शुष्याय च हरित्याय च, नमः पांसव्याय च रजस्याय च, नमो लोण्याय चोलपाय च, नमो ऊर्म्याय च क्ष्म्याय च, नमः पर्णाय च पर्णशदाय च, नमोऽवगुरमाणाय चाभिमतं च, नम आखिदुतं च प्रखिदुतं च, नम आखिदाय च प्रखिदाय च ॥ ८ ॥

३४

नमो गिरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्यो, नमो विचिन्वत्केभ्यो, नम आशिणकेभ्यो, नम आनुहतेभ्यः ॥

३५

द्रापि अन्धसस्पते दरिद्र नीललोहित ।

एषां पुञ्चानामासौ प्रजानां मा मैमी रुङ् मो जु नः किं चनाममत् ॥

३६

इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभुरामहे मतीः ।

यथा नः शर्मसद् द्विपदे चतुस्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामि अस्मिन्ननातुरम् ॥

३७

यां ते रुद्र शिवां तन्मः शिवां विश्वाह भेषजा ।

शिवां रुतस्य भेषजा तया नो मृड जीवसे ॥

३८

[७] तै. ४, ५, ७-८ । काठ. १७, १५ । कपि. २७, ४-५ । वा. १६, ३५-४१ । काण्व १७, ३५-४१ ।

[८] तै. ४, ५, ८-९ । काठ. १७, १५ । कपि. २७, ५ । वा. १६, ४२-४६ । काण्व. १७, ४२-४६ ।

[९] तै. ४, ५, ९-१० । काठ. १७, १६ । कपि. २७, ६ । वा. १६, ४६-६६ । काण्व. १७, ४६-६४ । मा. श्रौ. ६, २, ४ ।

[मा मै (मे) मी०.....सत् । अथर्व. ६, ५७, ३ । इमा रुद्राय०.....तुरम् । ऋ. १, ११४, १ ।]

परि नो रुद्रस्य हेतिवृणक्तु परि त्वेषस्य दुर्मतिरुघायोः ।

अव स्थिरा मध्वद्भ्यस्तनुष्व मीद्वस्तोकाय तन्याय मृड ॥

३९

मीद्वष्टम शिवतम शिवो न एधि सुमना भव ।

अवतत्य धनुष्ट्रमेकद्वः सुमना भव । पिनाकं विभ्रदागुहि कृत्तिः वसाना उच्चर ॥ ४०

व्यकृड विलोहित नमस्ते अस्तु भगवः ।

यास्ते सहस्रं हेतयोऽन्यास्ते अस्मन्निवपन्तु ताः ॥

४१

सहस्राणि सहस्रशो हेतयस्तनु बाह्वाः । तासामीशानो मधवन् पराचीना सुखा कृधि ॥ ४२

असंख्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्याम् । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४३

ये अस्मिन् सुहृत्पुर्णवे अन्तरिक्षे भवा अधि । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४४

ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिव्यं रुद्रा उपश्रिताः ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४५

ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४६

ये वृक्षेषु शृण्विञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

४७

ये भूतानामधिपतयो विशिखांसः कपर्दिनः । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४८

ये पथां पुथिरक्षय ऐलमृडा वो युधः । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४९

ये तीर्थानि प्रचरन्ति सुगवन्तो निषङ्गिणः । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५०

ये अन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबन्तो जनान् । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५१

ये एतावन्तो वा भूयांसो वा दिशो रुद्रा वितस्थिरं ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥

५२

नमो अस्तु रुद्रभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषुव, —स्तेभ्यो दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वा, —स्तेभ्यो नमो अस्तु ते नो मृडन्तु, ते ये द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमे-
षां जम्भे दध्मो, नमो अस्तु रुद्रभ्यो ये अन्तरिक्षे येषां वाता इषुव, —स्तेभ्यो दश प्राचीर्दश

दक्षिणां दश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्ध्वा, —स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विभ्यो
यश्च नो द्वेष्टि तमेपां जम्भे दध्मो, नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये पुष्टिव्याः येषामक्षमिषुव, —स्तेभ्यो
दश प्राचीर्दिश दक्षिणां दश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्ध्वा, —स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु,
ते यं द्विभ्यो यश्च नो द्वेष्टि तमेपां जम्भे दध्मः ॥ ९ ॥

५३

अघोरेभ्यो अथ घोरेभ्यो अघोरघोरतरेभ्यश्च ।

सर्वतः शर्वशर्वेभ्यो नमस्ते रुद्र रूपेभ्यो नमः ॥

५४

यः पथः समनुयाति स्वर्गं लोकं गामिव सुप्रणीतौ । तेन त्वं भगवान् याद्वि पथा ॥ ५५

इमे हिरण्यवर्णाः स्वः योनिमाविशन्तौ ॥

५६

गच्छ त्वं भगवान् पुनरागमनाय पुनर्दर्शनाय सहदेव्याय सहवृषाय सहगणाय सहपार्षदाय
यथाहुताय नमोनमाय नमः शिवाय नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ आवाहितमावाहित,
नमस्कृतं नमस्कृत, विसर्जितं विसर्जित, पथं गच्छ पथं गच्छ, दिवं गच्छ दिवं गच्छ,
स्वर्गच्छ स्वर्गच्छ, ज्योतिर्गच्छ ज्योतिर्गच्छ नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १० ॥ ५७-५८

[११४०]

॥ इति मध्यमकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

अहममूर्जं पर्वते शिश्रियाणामुद्भूय ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्योऽपि सैभृताम् ।

तां न इषमूर्जं धत्त मरुतः सत्तराणां, अहमस्ते क्षु, —नमसि ता ऊ, —यै द्विभ्यस्ते ते
शुगृह्यतु ॥

१

समुद्रस्य त्वावकुयामि परिव्ययामसि । पावको अस्मभ्यः शिवो भव ॥

२

हिमस्य त्वा जरायुणामि परिव्ययामसि । पावको अस्मभ्यः शिवो भव ॥

३

उष जम्बूप वेतसैऽवतर नदीष्व । अग्ने पितृमपामुसि मण्डूकि तामिरागहि ।

सैमं नो यज्ञं पावकवर्णः शिवं कृषि ॥

४

अपामिदं न्ययनः समुद्रस्य निर्वेशनम् ।

अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यः शिवो भव ॥

५

[१०] तै. आ. १०.१९ ।

[१] मै. ३, ३, ५-६ । तै. ४, ६, १ । काठ. १७, १७ । कपि. २८, १ । वा. १७, १, ४-१५, ११. ८३; ३६, २० । काण्व. १८,
१, ५-१५, १२, ८४; ३६, २० । मा. श्रौ. ६, २, ४ । [हिमस्य त्वा०.....परिव्ययामसि । ऋ. परि. ३०, १,
अथर्व. ६, १०६, ३ । अपामिदं न्ययनः०...भव । ऋ. १०, १४२, ७; अथर्व. ६, १०२, २; तै. सं. ४, ६, १, ३ ।]

अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवः ॥ ६

पावकया यश्चितयन्त्या कृपा क्षामन् रुच्य उषसो न केतुना ।

आ यो घृणे न तत्तृषाणो अजरस्त्वैन्न यामन्नैतशस्य नू रणे ॥ ७

नमस्ते हरसे शोचिषे चाथो ते अग्निषे नमः ।

अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यस् शिवो भव ॥ ८

द्वुषदे वण, नुषदे व, इप्सुषदे वड, बहिषदे वड, वनषदे वट, स्वर्विदे वट ॥ ९

अन्नपते अन्नस्य नो देहानमीवस्य शुभिणः ।

प्र म्र दातारं तारिषा ऊर्जं नो धेहि द्विषदे चतुष्पदे ॥ १०

ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञियानां सवत्सुरीयमुष्प भागमासते ।

अहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन्स्वयं पिबन्तु मधुनो घृतस्य ॥ ११

ये देवा देवेभ्यो अधि देवत्वमायन् ये ब्रह्मणः पुरएतारो अस्य ।

येभ्यो न ऋते पवुते धाम किं चन न ते दिवो न पृथिव्या अधि स्तुषु ॥ १२

प्राणदा आपानदा व्यानदा वृचोधा वरिवोधाः ।

अन्यास्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यस् शिवो भव ॥ १ ॥ १३

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विंशं शन्यत्रिणम् । अग्निर्नो वनते रयिम् ॥ १४

य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वद्विहीता न्यसीदत् पिता नः ।

स आशिषा द्रविणमिच्छमानः प्रथमच्छदवूरं अश्विवेश ॥ १५

किं स्विद्वनं क उ स वृक्ष आसीद्यतो द्यावापृथिवी निष्टतुः ।

मनीषिणो मनसा पृच्छतेदं तद्यदध्वतिष्ठद्वनानि धारयन् ॥ १६

किं स्विदासीदधिष्ठानुमारम्भणं कृतमस्त्विच्छकथासीत् ।

यतो भूमिं जनयन् विश्वकर्मा वि द्यामौर्णोन्महिना विश्वचक्षाः ॥ १७

[अग्ने पावक रोचिषा । ऋ. ५, २६, १; सा. १, २२, १; तै. सं. १, ३, १४, ८, ५, ५, ३, ४, ६, १, २ । स नः पावक दीदिवः । ऋ. १, १२, १०; तै. सं. १, ३, १४, ८, ५, ५, ३, ४, ६, १, ३ । पावकया यश्चित०... नू रणे (अजरः) । ऋ. ३, १५, ५; तै. सं. ४, ६, १, २]

[२] मे. ३, ३, ७ । तै. सं. ४, ६, १—२ । काठ. १, ८, १—२ । कपि. २, ८, २ । वा. ८, ४५, १७, १६—२३ । काण्व. ८, २६—२८; १८, १६—२४ । मा. औ. ६, २, ५ । [अग्निस्तिग्मेन०... रयिम् । ऋ. ६, १६, २८; अथर्व. ८, ३, २३; सा. २२; तै. सं. ४, ६, १, ५, १ । य इमा विश्वा०... विवेश । ऋ. १०, ८१, १; तै. सं. ४, ६, २, १ । किं स्विद्वनं । ऋ. १०, ८१, ४; तै. सं. ४, ६, २, ५; तै. ब्रा. २, ८, ९, ६ । किं स्विदासी०... चक्षाः । ऋ. १०, ८१, २; तै. सं. ४, ६, २, ४]

यो विश्वचक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् ।	
सं बाहुभ्यामधुमत्सं पतत्रैर्धीवाभूमी जनयन् देवं एकः ॥	१८
या ते धामानि परमाणि यावमा या मध्यमा विश्वकर्मन्नुतेमा ।	
शिक्षा संलिभ्यो हविषा स्वधावः स्वयं यजस्व तन्नुं जुषाणः ॥	१९
विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन ज्ञातारमिन्द्रमकृणोरवर्च्यम् ।	
तस्मै विश्वः समनमन्त दैवीर्यमग्नौ विहृर्यो यथासत् ॥	२०
विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत द्याम् ।	
मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनास इहास्माकं मघवा सुरिस्तु ॥	२१
वाचस्पति विश्वकर्माणमुतये मनोयुजं वज्रि अद्याहुवेम ।	
स नो नैदिष्टा हवना जुषोष विश्वशंभूरवसे साधुकर्मा ॥ २ ॥	२२
चक्षुषः पिता मनसा हि धीरो घृतमेने अजनन्नमाने ।	
यदैदन्ता अददहन्त पूर्वा अदिद् द्यावापृथिवी अप्रथेताम् ॥	२३
विश्वकर्मा विष्णुमे यो विहाया धृतीं विधृतीं पुरमोतु स्रष्टुः ।	
तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यन्ना समकृणीन् परं एकमाहुः ॥	२४
त आयजन्त द्रविणा समस्मिन्नृषयः पूर्वं जरितारो न भूना ।	
अधृता स्रते रजसि निष्ठा ये भूतानि समकृण्वन्निमानि ॥	२५
यो नः पिता जनिता यो विधृती यो नः सतो अभ्या सज्जजान् ।	
यो देवानां नामवा एक एव तं संग्रश्नं भुवना यन्त्यन्या ॥	२६
परो दिवः पर एना पृथिव्याः परो देवेभ्यो असुर यदैस्ति ।	
कं स्विद्रर्मं प्रथमं दद्या आपो यन्नु देवाः समगच्छन्त सर्वे ॥	२७

[यो विश्वचक्षुरुत (०तश्चक्षुः) एकः । ऋ. १०, ८१, ३; अथर्व. १३, २, २६; तै. सं. ४, ६, २, ४; तै. आ. १०, १, ३ । या ते धामानि... जुषाणः (घृधानः) । ऋ. १०, ८१, ५; तै. सं. ४, ६, २, ५ । विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः ० । ऋ. १०, ८१, ६; सा. १५, ८०; तै. सं. ४, ६, २, ६; नि. १०, २७ । वाचस्पति २०... साधुकर्मा । ऋ. १०, ८१, ७; तै. सं. ४, ६, २, ५]

[३] तै. ४, ६, २ । काठ. १८, २-१ । कपि. २८, २ । वा. १७, २५-३२ । काण्व. १८, २५-३२ । [चक्षुषः पिता... ताम् । ऋ. १०, ८२, १; तै. सं. ४, ६, २, ४ । विश्वकर्मा विष्णुमे (०मना) ... एकमाहुः । ऋ. १०, ८२, २; तै. सं. ४, ६, २, १; नि. १०, २६ । त आयजन्त... निमानि । ऋ. १०, ८२, ३; तै. सं. ४, ६, २, २; नि. ६, १५ । यो नः पिता... यन्त्यन्या । ऋ. १०, ८२, ३; अथर्व. २, १, ३; तै. सं. ४, ६, २, १; तै. आ. १०, १, ४ । परो दिवः (दिव्या) ०... सर्वे (पूर्वे) । ऋ. १०, ८२, ५; तै. सं. ४, ६, २, २]

तमिद्वर्म्मं प्रथमं दद्या आपो यन्नु देवाः समपदयन्त विश्वे ।	
अजस्य नाम्ना अध्येकर्मयितुं यस्मिन् विश्वा भुवनाणि तस्थुः ॥	२८
विश्वकर्मा चेदजनिष्ट देवं आदिहन्धर्वो अमवद् द्वितीयः ।	
तृतीयः पिता जनिताँषधीनामर्षा गर्भं व्यदधुः पुरुत्रा ॥	२९
न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमन्तरं बभूव ।	
नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुर्तप उक्थशासश्चरन्ति ॥ ३ ॥	३०
उदेनमुत्तरं न्याग्रे घृतेनाहुत । समेन च वर्चसा सृज प्रजया च बृह् कृधि ॥	३१
इन्द्रेमं प्रतुरं नय सजातानामसदृशी । रायस्पोषेण संसृज देवैभ्यो भागदा असत् ॥	३२
यस्य कुर्मो गृहे हविस्तमग्रे वर्धया त्वम् । तस्मै देवा अधिब्रुवन्नयं च ब्रह्मणस्पतिः ॥	३३
आशुः शिशानो वृषभो न युध्मो घनाघनः श्वोभनश्चर्षणीनाम् ।	
संकन्दनोऽनिमिष एकरीरः शतं सैना अजयत्साकमिन्द्रः ॥	३४
संकन्दनेनानिमिषेण जिष्णुना युत्कारेण दुश्शयवनेन धृष्णुना ।	
तदिन्द्रेण जयत तत्सहध्वं युधो नरा इषुहस्तेन वृष्णा ॥	३५
स इषुहस्तैः स निषङ्गिभिर्वशी संसृष्टासु युत्स्विन्द्रो गणेषु ।	
संसृष्टजित्सोमर्षा बाहुशरैर्धूर्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता ॥	३६
बृहस्पते परिदीया रथेन रक्षोहामित्रं अपबाधमानः ।	
प्रमञ्जन्तसैनाः प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यवित्ता रथानाम् ॥	३७
अग्निं गोत्राणि सहुसा गोहमान आदायो वीरः शतमन्युरिन्द्रः ।	
दुश्शयवनः पृतनापाङ्गयोऽध्वोऽस्माकं सैना अवतु प्र युत्सु ॥	३८

[तमिद्वर्म्मं...तस्थुः । ऋ. १०, ८२, ६; तै. सं. ४, ६, २, ३ । न त २०... अरन्ति । ऋ. १०, ८२, ७; तै. सं. ४, ६, २, २; नि. १४, १, ०]

[४] मै. ३, ३, ८ । तै. ४, ६, ३-४ । काठ. १८, ३, ५ । कपि. २८, ३, ५ । वा. १७, ५०-५२, ३३-४१, ४३ । काण्व. १८, ५०-५२, ३३-४१, ४३ । मा. श्रौ. ६, २, ५ । [उदेनमुत्तरं (रां) ... कृधि । अथर्व. ६, ५, १ । इन्द्रेमं ... असत् । अथर्व. ६, ५, २ । यस्य कुर्मो... । ऋ. १०, १७३, ३; अथर्व. ६, ५, ३, ८७, ३ । तस्मै देवा (सोमो) १० ... ब्रह्मणस्पतिः । ऋ. १०, १७३, ३; अथर्व. ६, ८७, ३, ५, ३; तै. ब्रा. २, ४, २, ३ । आशुः शिशानो... । ऋ. १०, १०३, १; सा. १८४९; अथर्व. १९, १३, २; तै. सं. ४, ६, ४, १; नि. १, १५ । संकन्दनेना... धृष्णा । ऋ. १०, १०३, २; सा. १८५०; अथर्व. १९, १३, ३; तै. सं. ४, ६, ४, १ । स इषुहस्तै... रस्ता । ऋ. १०, १०३, ३; सा. १८५१; अथर्व. १९, १३, ४; तै. सं. ४, ६, ४, १ । बृहस्पते परि... रथानाम् । ऋ. १०, १०३, ४; सा. १८५२; अथर्व. १९, १३, ८; तै. सं. ४, ६, ४, १ । अग्निं गोत्राणि... युत्सु । ऋ. १०, १०३, ७; सा. १८५५; अथर्व. १९, १३, ७; तै. सं. ४, ६, ४, २]

बलविज्ञायः स्थविरः प्रवीरः सहस्वान् वाजी सहमान उग्रः ।	
अभिर्वीरो अभिसत्त्वा सहोजिजैत्रमिन्द्र रथमातिष्ठ गोविन् ॥	३९
गोत्रभिदं गोविदं वज्रबाहुं जयन्तमजम् प्रमृणन्तमोजसा ।	
इमं सजाता अनुवीरयध्वमिन्द्र सखायो अनु संरभध्वम् ॥	४०
इन्द्र एषां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु सोमः ।	
देवसेनानामभिभञ्जतीनां जयन्तीनां मरुतो यन्तु मध्ये ॥	४१
इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्यानां मरुतां शर्धे उग्रम् ।	
महामनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां जयतामुदस्थात् ॥	४२
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषुवस्ता जयन्तु ।	
अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्त्वस्मानु देवा अवता भरेष्वा ॥ ४ ॥	४३
उदु त्वा ॥	४४
पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरपामति दुर्मतिं बाधमानाः ।	
रायस्पोषि यज्ञपतिमामजन्ती रायस्पोषि अधि यज्ञो अस्थात् ॥	४५
समिद्धे अग्रा अधि मामहान् उक्थपत्रा ईड्यो गृभीतः ।	
तसं धर्मं परिगृह्यायजन्तोर्जी यद्यज्ञमशमन्त देवाः ॥	४६
दैव्याय धात्रे दैष्टे देवश्रीः श्रीमनाः शतपात् । परिगृह्य यज्ञमायन् ॥	४७
हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात् सविता ज्योतिर्द्वयं अजसम् ।	
तस्य पूर्वां म्रुसवे याति विद्वान्संपश्यन् विश्वा भवनानि गोपाः ॥	४८
देवां देवेष्वध्वर्यन्तो अस्थुर्वीतं शुमित्रां शुमितं यज्ञध्वै ॥	४९
तुरीयो यज्ञो यज्ञ हव्यमेति ततो वाका आशिषो नो जुपन्ताम् ॥	५०

[बलविज्ञायः०... गोविन् (गोविदन्) । ऋ. १०, १०३, ५; सा. १८५३; अथर्व. ८, ५, २; १९, १३, ५; तै. सं. ४, ६, ४, २ । गोत्रभिदं०... रभध्वम् । ऋ. १०, १०३, ६; सा. १८५४; अथर्व. ६, ९, ३; १९, १३, ६; तै. सं. ४, ६, ४, २ । इन्द्र एषां (आसां) नेता०... मध्ये । ऋ. १०, १०३, ८; सा. १८५६; अथर्व. १९, १३, ९; तै. सं. ४, ६, ४, ३ । इन्द्रस्य वृष्णो०... मवस्थात् । ऋ. १०, १०३, ९; सा. १८५७; अथर्व. १९, १३, १०; तै. सं. ४, ६, ४, ३ । अस्माकमिन्द्रः०... भरेष्वा (हवेषु)]

[५] तै. ३, ३, ८ । तै. ४, ६, ३ । काठ. १८, ३ । कपि. २८, ३, ५ । वा. १७, ५३-६३, २, १५; १२, ३, ५६; १३, ५८; १४, १०; १५, ६१; १६, ३१ । काण्व. १८, ५३-६३, २, ३०; १२, ३२, ५७; १६, ८२; सा. औ. ६, २, ५ । [हरिकेशः सूर्यरश्मिः (सूर्यरश्मिर्हरिः)... गोपाः । ऋ. १०, १३९, १; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

इन्द्र५ विश्वा अवीश्वन्तसमुद्रव्यचसं गिरः ।

रथीतम५ रथीना५ वाजाना५ संपुतिं पतिम् ॥

५१

विमान एष दिवो मध्ये आस्त आपपूर्वान रोदसी अन्तरिक्षम् ।

स विश्वाचीरभिचष्टे धृताचीरन्तरा पूर्वमपरं च क्रेतुम् ॥

५२

उक्षा समुद्रे अरुणः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुराविवेश ।

मध्ये दिवो निहितः पृथिरश्मा विचक्रमे रजसस्प्रात्यन्तौ ॥

५३

सुहृद्वयं आ च वक्षद्यक्षदग्निदेवो देव आ च वक्षत् ।

देवहृद्वयं आ च वक्षद्यक्षदग्निदेवो देव आ च वक्षत् ॥

५४

वाजस्य मा प्रसर्वेनेति द्वे ॥ ५ ॥

५५

क्रमध्वमग्निना नाकमुख्य५ हस्तेषु विभ्रतः ।

दिवः पृष्ठ५ स्वर्गत्वा मिश्रा देवेभिराध्वम् ॥

५६

प्राचीमनु ॥

५७

अग्ने ग्रेहि प्रथमो देवायतां चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानाम् ।

इयक्षमाणा भृगुभिः सह स्वयन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥

५८

पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुहमन्तरिक्षादिवमारुहम् ।

दिवो नाकस्य पृष्ठाश्चेत्स्वर्ग्योतिरगामहम् ॥

५९

स्वयन्तो नापेक्षन्ता आ द्या५ रोहन्ति रोदसी ।

यज्ञ५ ये विश्वतोधार५ सुविद्रा५सो वितेनिरे ॥

६०

नक्तोषासा, —अग्ने सहस्राक्ष ॥

६१

सुपर्णोऽसि गरुत्मान् पृष्ठे पृथिव्याः सिद ।

भासान्तरिक्षमापुण ज्योतिषा दिवमुत्तमान तेजसा दिशा उद्व ह५ह ॥

६२

[इन्द्रं विश्वा०... पतिम् । ऋ. १, ११, १; सा. ३४३, ८२७; तै. सं. ४, ६, ३, ४; तै. ब्रा. २, ७, १५, ५ । विमान (नृचक्षा) पय०...केतुम् । ऋ. १०, १३९, २; तै. सं. ४, ६, ३, ३ । उक्षा समुद्रे (समुद्रो) ०...त्यन्तौ । ऋ. ५, ४७, ३; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

[६] मै. ३, ३, ९ । तै. ४, ६, ५ । काठ. १८, ४ । कपि. २८, ४ । वा. १७, ६५-७९; १२, २ । काण्व. १८, ६५-७८; १३, २ । मा. श्रौ. ६, २, ५ । [क्रमध्वमग्निना०...राध्वमा । अथर्व. ४, १४, २ । अग्ने ग्रेहि०...स्वस्ति । अथर्व. ४, १४, ५ । पृथिव्या अहमुदन्त०...महम् । अथर्व. ४, १४, ३ । स्वयन्तो नापेक्षन्ता० - वितेनिरे । अथर्व. ४, १४, ४ । अथर्व. ४, १४, ५ । नक्तोषासा समनसा० । ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६, ५, २, ७, १२, ३]

आर्जुहानः सुप्रतीकः पुरस्तादग्रे स्वः योनिमासीद साध्या ।

अस्मिन्सधस्थे अध्वुत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥

६३

तां सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं वृणे सुमतिं विश्वजन्याम् ।

यामस्य कण्ठो अद्भुत् प्रपीना सहस्रधारां पयसा महीं गाम् ॥

६४

विधेम ते परमे जन्मन्मग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।

यस्माद्योनेरुदारिण्या यजा तं प्र त्वे समिद्धे जुहुरे हवींश्चि ॥

६५

प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्या यविष्ठ । तां शशन्ता उपयन्ति वाजाः ॥६६

अग्ने तमघं, सप्त ते अग्ने ॥

६७

चित्ति जुहोमि मनसा यथा देवा इहागमन् । वीतिहोत्रा क्रतावृधः ॥

६८

समुद्रस्य वो व्युनस्य पत्नम् जुहोमि विश्वकर्मणे । विश्वाहादाभ्यः हविः ॥६९

[१३०९]

॥ इति मध्यमकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च, सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्माश्च, सत्यश्च ऋतुपांश्चात्पृहा,
ऋतुजिह्व सत्यजिह्व, सेनजिह्व सुषेणश्चा, ऽन्तिमित्रश्च दूरऽमित्रश्च, गणं क्रतुश्च सत्यश्च,
ध्रुवश्च घरुणश्च, धर्ता च विधर्ता च विधारय, ईदृङ् चैतादृङ् च, सदृङ् च प्रतिसदृङ् च,
मितश्च संमितश्च संभरा, ईदृक्षास एतादृक्षास ऊ षु णः, सदृक्षासः प्रतिसदृक्षासा एतन,
मितासश्च संमितासो न ऊतये संभरसो मरुतो यज्ञे अस्मि, निन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानो,
यथेन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानोऽभवन्नेवमिमं यजमानं दैवीश्च विशो मानुषीश्चानुवर्त्मानो
भवन्तु ॥ १ ॥

वाजश्च मे प्रसवश्च मे, प्रयतिश्च मे प्रसृतिश्च मे, धीतिश्च मे क्रतुश्च मे, स्वरश्च मे

[तां सवितुर्वरेण्यं... गाम् । अथर्व. ७, १५, १ । विधेम ते परमे... हवींश्चि । ऋ. १, २, ३; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । प्रेद्धो अग्ने... वाजाः । ऋ. ७, १, ३; सा. १३७५; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । अग्ने तमघं (०द्याश्चं) ... ओहैः । ऋ. ४, १०, १; सा. ४३४, १७७७; तै. सं. ४, ४, ४, ७]

[१] तै. ४, ६, ५ । काठ. १८, ६ । कपि. २८, ६ । वा. १७, ८०-८४, ८६ । काण्व. १८, ८०-८४, ८६ । सा. श्री. ६, १, ५ ।

[२] मै. ३, ४, १ । तै. ४, ७, १-२ । काठ. १८, ७ । कपि. २८, ७ । वा. १८, १-४ । काण्व. १९, १३-१६ । मा. श्री. ६, २, ५ ।

इलोकश्च मे, श्रावश्च मे श्रुतिश्च मे, ज्योतिश्च मे स्वश्च मे, प्राणश्च मेऽपानश्च मे, व्यानश्च मेऽसुश्च मे, चित्तं च मा आधीतं च मे, वाक् च मे मनश्च मे, चक्षुश्च मे श्रोत्रं च मे, दक्षश्च मे बलं च मा, ओजश्च मे सहश्च मा, आयुश्च मे जरां च म, आत्मा च मे तनूश्च मे, शर्म च मे वर्मं च मे, सङ्गानि च मेऽस्थानि च मे, परूषि च मे शरीराणि च मे, ज्यैष्ठ्यं च मा आधिपत्यं च मे, मन्युश्च मे भामश्च मे, उग्रश्च मेऽम्भश्च मे, जेमां च मे महिमां च मे, वरिमां च मे प्रथिमां च मे, वर्ष्मां च मे द्राघ्मां च मे, वृद्धं च मे वृद्धिश्च मे ॥ २ ॥

सत्यं च मे श्रद्धां च मे, जगच्च मे धनं च मे, वंशश्च मे त्विषिश्च मे, क्रीडां च मे मोदश्च मे, सुक्तं च मे सुकृतं च मे, जातं च मे जनिष्यमाणं च मे, विक्तं च मे वैद्यं च मे, भूतं च मे भव्यं च म, क्रुद्धं च मा क्रुद्धिश्च मे, सुगं च मे सुपयं च मे, क्लृप्तं च मे क्लृप्तिश्च मे, सतिश्च मे सुमतिश्च मे, शौं च मे मयश्च मे, प्रियं च मेऽनुकामश्च मे, कामश्च मे सौमनसश्च मे, भंगश्च मे द्रविणं च मे, भद्रं च मे श्रेयश्च मे, वंसीयश्च मे यशश्च म, ऋतं च मेऽमृतं च मे, अयश्च मेऽनामयश्च मे, जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मे, अनमित्रं च मेऽभयं च मे, सुखं च मे शयनं च मे, सुषांश्च मे सुदिनं च मे ॥ ३ ॥

यन्तां च मे धृतीं च मे, क्षेमश्च मे धृतिश्च मे, विश्वं च मे महश्च मे, सन्विच्च मे ज्ञानं च मे, स्रश्च मे प्रस्रश्च मे, सीरं च मे लयश्च मा, ऊर्कं च मे सूरुतां च मे, पयश्च मे रसश्च मे, धृतं च मे मधु च मे, सन्धिश्च मे संपीतिश्च मे, कृषिश्च मे वृष्टिश्च मे, जैत्रं च मा औद्धैत्रं च मे, रयिश्च मे रायश्च मे, पुष्टं च मे पुष्टिश्च मे, विश्वं च मे प्रष्टं च मे, पूर्णं च मे पूर्णतरं च मे, कुयवं च मेऽक्षितिश्च मे, अक्षुच्च मेऽलं च मे, व्रीहयश्च मे यवाश्च मे, माषाश्च मे तिलाश्च मे, अणवश्च मे प्रियङ्गवश्च मे, इयामाकाश्च मे नीवाराश्च मे, गोधूमाश्च मे मध्वराश्च मे, बृहदाश्च मे खर्वाश्च मे ॥ ४ ॥

पर्वताश्च मे गिरयश्च मे, सिंकताश्च मे वनस्पतयश्च मे, अश्मा च मे मृत्तिका च मे, हिरण्यं च मेऽयश्च मे, सीसं च मे त्रपु च मे, इयामं च मे लोहितायसं च मे, अग्निश्च मा

[३] तै. ४, २-३ । काठ. १८, ८-९ । कपि. १८, ८-९ । वा. १८, ५-६, ८, ११ । काण्व. १९, १०-१८, २०, २१ ।

[४] तै. ४, ७, ३-४ । काठ. १८, ९ । कपि. १८, ८-९ । वा. १८, ७, ९, १०, ११ । काण्व. १९, १९, २१, २३-२४ ।

[५] तै. ४, ७, ५-८ । काठ. १८, १०-११ । कपि. १८, १०-११ । वा. १८, १३-२१ । काण्व. १९, २५-३३ ।

आपश्च मा, औषधश्च मे वीरुधश्च मे, कृष्टपुच्छाश्च मेऽकृष्टपुच्छाश्च मे, ग्राम्याश्च मे पशुव
 आरण्याश्च यज्ञेन कल्पन्ताः, विचं च मे वित्तश्च मे, भूतं च मे भूतिश्च मे, ऽर्थश्च मा एम
 च म, इत्यां च मे गतिश्च मे, कर्म च मे शक्तिश्च मे, वसु च मे वसतिश्च मे, ऽग्निश्च
 मा इन्द्रश्च मे, सोमश्च मा इन्द्रश्च मे, सविता च मा इन्द्रश्च मे, सरस्वती च मा इन्द्रश्च
 मे, पूर्णा च मा इन्द्रश्च मे, ऽदितिश्च मा इन्द्रश्च मे, धाता च मा इन्द्रश्च मे, त्वष्टा च मा
 इन्द्रश्च मे, मित्रश्च मा इन्द्रश्च मे, वरुणश्च मा इन्द्रश्च मे, विष्णुश्च मा इन्द्रश्च मे, बृहस्पतिश्च
 मा इन्द्रश्च मे, वसवश्च मा इन्द्रश्च मे, रुद्राश्च मा इन्द्रश्च मे, आदित्याश्च मा इन्द्रश्च मे,
 मरुतश्च मा इन्द्रश्च मे, पृथिवी च मा इन्द्रश्च मे, ऽन्तरिक्षं च मा इन्द्रश्च मे, द्यौश्च मा
 इन्द्रश्च मे, नक्षत्राणि च मा इन्द्रश्च मे, संमा च मा इन्द्रश्च मे, कुपिश्च मा इन्द्रश्च मे,
 वृष्टिश्च मा इन्द्रश्च मे, दिशश्च मा इन्द्रश्च मे, विश्वं च मे देवा इन्द्रश्च मे, ऽऋश्च मे रुमि-
 श्च मे, ऽधिपतिश्च मेऽहोम्यश्च म, उपाऋश्च मेऽन्तर्यामिश्च म, ऐन्द्रवायवश्च मे मैत्रावरुण-
 श्च म, आश्विनश्च मे प्रतिप्रस्थानश्च मे, शुक्रश्च मे मन्थी च म, आग्रायणश्च मे वैश्वदेवश्च
 म, ऐन्द्राग्रश्च मे क्षुल्लकवैश्वदेवश्च मे, ध्रुवश्च मे वैश्वानरश्च मे, मरुत्वतीयाश्च मे निष्केव-
 ल्यश्च मे, सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे, पात्नीवतश्च मे हारियोजनश्च मे, सुचश्च मे
 चमसाश्च मे, वायव्यानि च मे द्रोणकलशश्च मे, ऽधिषवणे च मे ब्राह्मणश्च मे, पृतमृश्च मे
 ऽपृतमृश्च मे, बृहिक्षं मे वेदिश्च मे, ऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च मे ॥ ५ ॥ ५

अग्निश्च घर्मश्च, ऽर्कश्च सूर्यश्च, प्राणश्चाश्वमेधश्च, ऽदितिश्च पृथिवी च, दितिश्च द्यौश्च,
 शक्ररीरङ्गुल्लयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता, मृतश्च त्रतं च, सश्वत्सरश्च तपश्च, ऽहोरात्रे
 ऊर्वेष्टीवे बृहद्रथन्तरं च मे यज्ञेन कल्पेता, मेका च तिस्रश्चो त्रयस्त्रिंशत्, शतस्रश्चाष्टौ चाष्टो-
 चत्वारिंशत्, स्यविश्च त्रयी च, दित्यवाद् च दित्यौही च, पञ्चाविंश पञ्चावी च, त्रिव-
 त्सश्च त्रिवत्सा च, तुर्यवाद् च तुर्यौही च, पष्ठवाद् च पष्ठौही चो, क्षा च वशा च,
 ऋषभश्च वेहश्च, धेनुश्चानुड्वाश्च, स्तोमश्च यजुश्च, ऋक् च साम च, दीक्षा च
 तपश्च, बृहश्च रथन्तरं चो, षष्ठयो वनस्पतयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता, मन्त्राय त्वा,
 वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे, वै त्वा, जै त्वा, रयै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ६ ॥ ६

[१३१५]

॥ इति मध्यमकाण्डे एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥

[६] तै. ३, ४, २ । तै. ४, ७, ९—११ । काठ. १८, ११—१२ । कपि. २८, ११; २९, १ । वा. १८, २२—२९; १, १; १४,
 २२ । काण्व. १९, ३४—२९, ४१, ४३; १५, २४; १, १ । मा. श्रौ. ६, १, ५ । बृहदृक् रथन्तरं (ख) । अथर्व. ८, १०, ६]

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

- विश्वे नो अद्य मरुतो विश्व ऊती विश्वे भवन्त्वययः समिद्धाः ।
 विश्वे नो देवा अवसांगमग्निह विश्वमस्तु द्रविणं वाजो अस्मे ॥ १
 वाजो मे सप्तं प्रदिशश्चतस्रो वा परावतः । वाजो मा विश्वेद्वैधेनसाता इहावतु ॥ २
 वाजः पुरस्तादुत मध्यतो नो वाजो देवानृतुभिः कल्पयाति ।
 वाजस्य हि प्रसवे नन्मतीति विश्व आशा वाजपतिर्भवेयम् ॥ ३
 वाजो मे अद्य प्रसुवाति दानं वाजो देवान् हविषा वर्धयाति ।
 वाजो हि मा संवेधीरं चकार सर्वा आशा वाजपतिर्जयेयम् ॥ ४
 स मा सृजामि पयसा पृथिव्याः स मा सृजाम्याङ्गिराषधीभिः ।
 सोऽहं वाजं सनेयमग्ने ॥ ५
 पयः पृथिव्यां पया ओषधीषु पयो दिश्च्युन्तरिक्षे पयो धाः ।
 पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मङ्गम् ॥ १ ॥ ६

कृतापादुतधामाग्निर्गन्धर्वैः—स्तस्यैषधयोऽप्सरसो मुदा नाम, स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु,
 तां न इदं ब्रह्म क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट्, सहितो विश्वसामा
 सूर्यो गन्धर्वैः—स्तस्य मरीचयोऽप्सरस आयुवो नाम, सुपुष्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्वैः—स्त-
 स्य नक्षत्राण्यप्सरसो वेङ्कटयो नामि, पुरो विश्वव्युच्चा वातो गन्धर्वैः—स्तस्यापोऽप्सरसा ऊजो
 नाम, भुजो सुपर्णो यज्ञो गन्धर्वैः—स्तस्य दक्षिणा अप्सरसा एष्टुयो नाम, बृहस्पतिर्विश्वक्रमे-
 न्हो गन्धर्वैः—स्तस्य मरुतोऽप्सरसा ओजो नाम, प्रजापतिः परमेष्ठी मतो गन्धर्वैः—स्तस्य
 ऋक्सामाण्यप्सरसः स्तवा नामा, ऽमृद्व्यो दूरहेतिर्मृत्युर्गन्धर्वैः—स्तस्य प्रजा अप्सरसो भीरवो
 नाम, स नो भुवनस्य पते यस्य त उपरि गृहा विराट्पतेऽस्मै ब्रह्मणेऽस्मै क्षत्राय महि शर्म
 यच्छ, यस्य ते विश्वा आशा अप्सरसः प्लीया नाम स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु, तां न इदं ब्रह्म
 क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट् ॥ २ ॥ ७

समुद्रोऽसि नमस्वानार्द्रदानः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा, ऽवस्युर्गसि दुवस्वाब्, शंभ-
 र्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा, मारुतोऽसि मरुतां गणः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा,

[१] मै. ३,४,३ । तै. ४,७,१२ । काठ. १८,१३ । कपि. २९,२ । वा. १८,३१-३६; ३३, ५२ । काण्व. २०,२-७; ३२, ५२ ।
 मा. श्रौ. ६,२,५ । [विश्वे (नो) अद्य मरुतो... अस्मे । ऋ. १०,३५,१३; तै. सं. ४,७,१२,१]

[२] तै. ३,४,७ । काठ. १८,१४ । कपि. २९,३ । वा. १८,३८-४४ । काण्व. २०,८-१४ । मा. श्रौ. ६,२,५ ।
 मै. २५

सज्ज्वरब्दा आयवाभिः, सज्ज्वरुषा आरुणीभिः, सज्जोषा अश्विना दक्षसोभिः, सज्जः वरा
एतशेन, सज्ज्वैश्वानर ईडया वृतेन स्वाहा ॥ ८

अग्निं च धुनज्मि शवसा वृतेन दिव्यं च सुपुणै वयसं बृहन्तम् ।

तेन वयं पतेम ब्रध्नस्य विष्टं च ३स्वो रुहाणा अधि नाक उत्तमं ॥ ९

इमौ ते पक्षा अजरो पतत्रिणौ याभ्यां च रक्षांश्च्यपहंश्च्यग्रे ।

ताभ्यां च वयं पतेम सुकृतासु लोकं च यत्रा ऋषयो जग्मुः प्रथमां ये पुराणाः ॥ १०

इन्दुदैक्षः श्येनं क्रतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः ।

महान्तस्सधस्थे ध्रुवं आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मां मा हिंसीः ॥ ११

दिवो मूर्धसि नाभिः पृथिव्या ऊर्मपांमोषधीनाम् ।

विश्वायुः शर्म सप्रथा नमस्पर्थे विश्वस्य मूर्धन्नाधितिष्ठसि श्रितः ॥ १२

समुद्रे ते हृदयमन्तरायुरपो दत्तोदग्निं भिन्त ।

दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्टयावृत ॥ १३

वि ते सुञ्चामि रश्मनां च वि रश्मीन् वि योक्त्राणि परिचर्तनानि ।

धत्तादस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र मा ब्रूताद्वागदां देवतासु ॥ १४

इष्टो यज्ञो मृगभिर्द्रविणोदां यत्तिमिराशीर्दा वसुभिः ।

इष्टो अग्निराहुतः विपर्तु न इष्टं च हविः स्वर्गेदं देवेभ्यो नमः ॥ ३ ॥ १५

येना ऋषयस्तपसा सत्रमासतैन्धाना अग्निं च सूरामरन्तः ।

यमाहुर्मनवः स्तीर्णवर्हिषं तस्मिन्नाहं निदुधे नाके अग्निम् ॥ १६

तं पत्नीभिरनुगळेम देवाः पुत्रैर्भ्रीतृभिरुत वा हिरण्यैः ।

नाकं गृभ्णानां सुकृतस्य लोकं तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥ १७

आ वाचो मध्यमरुहङ्गुरण्युरयमग्निः सत्पतिश्चेकितानः ।

पृष्ठे पृथिव्यां निहितो दंविद्युतदधस्पदं कृणुतां च पुतन्यवः ॥ १८

अयमग्निर्वीरतमो वयोषाः सुहृत्सीयो ज्योततामप्रयुञ्जन् ।

[३] मै. ३, ४, ४-५ । तै. ४, ७, १२-१३ । काठ. १८, १४; १५, १८ । कपि. २९, ३-४ । वा. १८, ४५; १९, ७४; १८, ५१-५७ । काण्व. २०, १५; १३, ७५; २०, २१-२७ । मा. श्री. ६, २, ५-६ । [वि ते सुञ्चामि... देवतासु । अथर्व. ७, ७८, १-२]

विभ्राजमानः सलिलस्य मध्या उप प्रयाहि दिव्यानि धाम्ना ॥	१९
अग्रे च्यवस्व समनुप्रयाह्याविष्पथो देवयानान् कृणुष्व ।	
इदमिदं सुकृतमारभस्व यज्ञा ऋषयो जग्मुः प्रथमा ये पुराणाः ॥	२०
संप्रच्यवध्वमुप संप्रयाताविष्पथो देवयानान् कृणुष्वम् ।	
एभिः सुकृतैरनुगच्छेम देवा यत्र नः पूर्वे पितरः परेताः ॥	२१
उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृह्येनमिष्टापते संसृजेथामयं च ।	
धुनः कृण्वन्तः पितरो धुवानोऽन्वाताः सुस्तव तन्तुमेतम् ॥	२२
येन वहसि सहस्रं येनाग्ने सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह स्वदेवेषु गन्तवे ॥	२३
अयं ते ॥ ४ ॥	२४
समास्त्वाग्ने ऋतवो वर्धयन्तु सवत्सरां ऋषयो यानि सत्या ।	
सं दिव्येन दीदिहि रोचनेन विश्वा आमाहि प्रदिशश्चतस्रः ॥	२५
सं चेध्वस्वाग्ने प्र च बोधयेन्मुञ्च तिष्ठ महते सौभगाय ।	
मा च रिषदुपसृता ते अग्ने ब्रह्माणस्ते यज्ञसुः सन्तु मान्ये ॥	२६
त्वामग्ने वृणते ब्राह्मणा इमे शिवो अग्ने सस्वरणे भवा नः ।	
सपत्नहाग्ने अभिमातिजिह्नुव स्वं गये जागृह्यप्रयुञ्जन् ॥	२७
इहैवाग्ने अधिधारया रथि मां त्वा निरून् पूर्वचित्तौ निकारिणः ।	
क्षत्रमग्ने सुयममस्तु तुभ्यमुपसृता वर्धतां ते अनिष्टृतः ॥	२८
क्षत्रेणाग्ने स्वेन संरभस्व मित्रेणाग्ने मित्रधेये यतस्व ।	
सजातानां मध्यमेष्टयाय राज्ञामग्ने विहव्यो दीदिहीह ॥	२९
अति निहो अति सृधो अत्यचिन्तिमति निरूतिमद्य ।	
विश्वा ह्यग्ने दुरितां तर त्वमथास्मभ्यं सहवीरं रथि दाः ॥	३०

[४] तै. ४, ७, १३ । काठ. १८, १८ । कपि. २९, ६ । वा. १५, ४९-५६, १८, ६१-६२; ३, १४, १२, ५२ । काण्व. १६, ७१-७८; २०, ३१-३२, ३, २०, १३, ५३ । सा. श्रौ. ६, २, ६ । [येन वहसि०...गन्तवे । अथर्व. ९, ५, १७ । अयं ते० । ऋ. ३, २९, १०; अथर्व. ३, २०, १; तै. सं. १, ५, ५, २; ४, २, ४, ३; ७, १३, ५; तै. ब्रा. १, २, १, १६; २, ५, ८, ८]

[५] तै. ३, ४, ६ । तै. ४, १, ७ । काठ. १८, १६ । कपि. २९, ४ । वा. २७, १-१०; २०, २१; ३५, १४; ३८, २४ । काण्व. २९, १-१०; २२, ६; ३५, ४७; ३८, २४ । [समास्त्वाग्ने०... । अथर्व. २, ६, १ । सं चेध्वस्वाग्ने०...मान्ये । अथर्व. २, ६, २ । त्वामग्ने वृणते०...प्रयुञ्जन् । अथर्व. २, ६, ३ । इहैवाग्ने अधि०...अनिष्टृतः । अथर्व. ७, ८२, ३ । क्षत्रेणाग्ने स्वायुः०...दीदिहीह । अथर्व. २, ६, ४ । अति निहो०...दाः । अथर्व. २, ६, ५]

तिस्रो देवीर्वाहिरिदं स्योनर्मिडा सरस्वती मही । भारती गृणानां ॥ ४३
तन्नस्तुरीपमद्भुतं पुरुषं त्वष्टः सुवर्षिम् । रायस्योप विव्य नोभिमुस्मे ॥ ४४
वनस्पतेऽवसृजा रराणस्मन्ता देवैभ्यः । अग्निर्हव्यं शुमितां सुदयाति ॥ ४५
अग्ने स्वाहा कृणुहि जातवेदा इन्द्राय देवैभ्यः । विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम् ॥ ६ ॥ ४६
[१३६१]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

समन्या यन्त्युपयन्त्यन्याः सुमानमूर्ध्वं नद्यः पृणन्ति ।
तमु शुचिं शुचयो दीदिवोऽसुमपां नपातं परितस्थुरापः ॥ १
हिरण्यवर्णः स हिरण्यसंदमपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।
हिरण्ययात्परि योनेनिषद्य हिरण्यदां द्रुदत्यन्नमस्मै ॥ २
हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकां यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः ।
अग्निं या गर्भं दधिरे विरूपास्तां ना आपः शं स्योनो भवन्तु ॥ ३
यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानाम् ।
मधुश्चतुः शुचयो याः पावकास्तां ना आपः शं स्योनो भवन्तु ॥ ४
यासां देवा दिवि कृष्वन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।
याः पृथिवीं पयसोन्दन्ति शुक्रास्तां ना आपः शं स्योनो भवन्तु ॥ ५
शिबेन मा चक्षुषा पश्यतापः शिवया तन्वोपस्पृशत त्वचं मे ।
सर्वं अग्नीं रप्सुषदो हुवे मयि वर्चो बलमोजो निषन्तु ॥ ६
यदुदः संप्रयतीरहा अनृता हते ।

[तिस्रो देवी—गृणाना । अथर्व. ५, २७, ९ । तन्नस्तुरी—मस्मे । अथर्व. ५, २७, १० । वनस्पतेऽव... सुदयाति (स्वदयन्तु) । अथर्व. ५, २७, ११ । अग्ने स्वाहा—जुषन्ताम् । अथर्व. ५, २७, १२]

[१] तै. ५, ६, १ । काठ. ३९, २ । वा. ११, ५०-५२; ३६, १४-१६; ४, १३, १७; ५, ४३ । काण्व. १२, ५१-५३; ३६, १४-१६; ४, १८, २३; ५, ५४ । मा. श्रौ. ६, १, ६ । [समन्या यन्त्युप०...तस्थुरापः । ऋ. २, ३५, ३; सा. ६०७; तै. सं. २, ५, १२, १ । हिरण्यवर्णः (ऋषयः) स०...मस्मे । ऋ. २, ३५, १०; नि. ३, १६ । हिरण्यवर्णाः शुचयः०...भवन्तु । अथर्व. १, ३३, १ । यासां राजा वरुणो०... । ऋ. ७, ४९, ३; अथर्व. १, ३३, २, ४ । तै. सं. ५, ६, १, १ । यासां देवा दिवि०...भवन्तु । अथर्व. १, ३३, ३ । शिवेन मा चक्षुषा०... । १, ३३, ४ । मधुश्चतुः (घृतदक्षतुः) शुचयो० । ऋ. ७, ४९, ३; अथर्व. १, ३३, ४ । यदुदः संप्रयती०...सिन्धवः । अथर्व. ३, १३, १]

तस्मादा नृक्षो नाम स्थ ता वो नामानि सिन्धवः ॥

७

संप्रच्युता वरुणेन यच्च शीभ्रं समवलगत ।

तदामोदिन्द्रो वो यतीस्तस्मादापो अनुष्ठन ॥

८

अपकामं स्यन्दमाना अवीवरत वो हि कम् ।

इन्द्रो वः शक्तिभिर्देवीस्तस्मादानीम् वो हितम् ॥

९

एको वो देवो अप्यतिष्ठत् स्यन्दमाना यथावशम् ।

उदानिषुर्महीरिति तस्मादुदकमुच्यते ॥

१०

आदित्पश्याम्युत वा शृणोम्या मा घोषो गच्छति वान्वासाम् ।

तीव्रो रसो मधुपूचामरंगम आ मा प्राणेनु सह वर्चसागन् ॥

११

आपो देवीधृतमिन्वा ऊ आपो अग्नीषोमौ विश्रत्यापा इत्ताः ।

मन्ये भेजानो अमृतस्य तर्हि हिरण्यवर्णा अल्पं यदा वः ॥

१२

आपो हि ष्टिति तिस्रः ॥ द्विविं श्रयस्वा, —ऽन्तरिक्षे यतस्व, पृथिव्याः संभुव, आजं गच्छ ॥ १ ॥

१३-१४

तपो योनिरसि, विश्वाभिस्त्वा धीभिर्लिङ्गामुपदधाम्यु, —तं योनिः, सत्यं योनिः, —ब्रह्म योनिः, सत्रं योनिः, पृथिवी योनिः, —रन्तरिक्षं योनिः, —द्यौर्द्योनिः, —दिशो योनिः ॥ २ ॥

१५

प्राणादुपानं संतन्व, —पानाद्वयानं संतनु, व्यानाच्चक्षुः संतनु, चक्षुषः श्रोत्रं संतनु, श्रोत्रात् पृथिवीं संतनु, पृथिव्या अन्तरिक्षं संतन्व, —न्तरिक्षादिवं संतनु, दिवो दिशः संतनु, दिग्भ्यः स्वर्गं लोकमुनुसंतनु ॥ ३ ॥

१६

[संप्रच्युता (यत्प्रेषिता) ०... अनुष्ठन । अथर्व. ३, १३, २ । अपकामं स्यन्दमाना ०... हितम् । अथर्व. ३, १३, ३ । एको वो देवो ०... मुच्यते । अथर्व. ३, १३, ४ । आदित्पश्याम्युत ०... साम् । अथर्व. ३, १३, ६ (प्र. च.) । तीव्रो रसो ०... सागन् (गमेत्) । अथर्व. ३, १३, ५ (द्वि. च.) । आपो देवी (भद्रा) धृत ०... इत्ताः । अथर्व. ३, १३, ५ (प्र. च.) । मन्ये भेजानो ०... यदा वः । अथर्व. ३, १३, ६ (द्वि. च.) । आपो हि ष्ठा ०... चक्षुसे । ऋ. १०, ९, १; सा. १८, ३, ७; अथर्व. १, ५, १; तै. ४, १, ५, १, ५, ६, १, ४, ७, ४, १९, ४; तै. आ. ४, ४, ४, ४, १०, १, ११; नि. ९, २, ७ यो व शिव ०... मातरः । ऋ. १०, ९, २; सा. १८, ३, ८; अथर्व. १, ५, १; तै. सं. ४, १, ५, १, ७, ४, १९, ४; तै. आ. ४, ४, ४, ४, १०, १, ११ । तस्मा अरंगमाम ०... यथावशम् । ऋ. १०, ९, ३; सा. १८, ३, ९; अथर्व. १, ५, २; तै. सं. ४, १, ५, १, ५, ६, १, ४, ७, ४, १९, ४; तै. आ. ४, ४, ४, ४, १०, १, ११]

[२] मै. ३, २, ६ । काठ. ३९, २ ।

[३] तै. ब्रा. १, ५, ७ । काठ. ३९, ८ ।

क्रुचां त्वा छन्दसा सादयामि, वषट्कारेण त्वा छन्दसा सादयामि, हिकारेण त्वा छन्दसा सादयामि, प्रस्तावेन त्वा छन्दसा सादयाम्यु, द्वीथेन त्वा छन्दसा सादयामि, प्रतिहारेण त्वा छन्दसा सादयामि, स्तुतेन त्वा छन्दसा सादयामि, निधनेन त्वा छन्दसा सादयामि ॥ ४ ॥

१७

दूतं चो विश्ववेदसं हव्यवाहममृत्यम् । यजिष्ठमृञ्जसे गिरां ॥

१८

अग्नम् महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।

चित्रभानुं रोदसी अन्तरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यञ्चम् ॥

१९

अयमिह ॥

२०

दधन्वे वा यदीमनु वौचद् ब्रह्माणि वैरु तत् । परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाञ्जवत् ॥ २१ ॥
ओमे सुश्चन्द्र विशपते दर्शो श्रीणीष आसन्ति ।

उतो ना उतपूर्या उक्थेषु शवसस्पता ईषं स्तोतृभ्या अभिर ॥ ५ ॥

२२

इन्द्रो दधीचो अस्थभिवृत्राण्यप्रतिष्कृतः । जवान नवतीर्नव ॥

२३

अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यम् । इत्या चन्द्रमसो गुहे ॥

२४

इच्छन्नश्वस्य यच्च शिरः पर्वतेष्वपश्रितम् । अविन्दच्च शर्याणावति ॥

२५

इन्द्रमिन्द्रार्थिनो वृहदिन्द्रमकैभिराकैणः । इन्द्रं वाणीरनूषत ॥

२६

इन्द्रो दीर्घाय चक्षुसा आ खर्यं रोहयद्वि । वि गौभिरद्विमैरयत् ॥

२७

इन्द्रा इद्वयोः संचा समिष्टा आ वृचोयुजा । इन्द्रो वज्री हिरण्ययः ॥

२८

इन्द्रं वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च । उग्र उग्राभिरूतिभिः ॥

२९

[५] तै. ब्रा. ३,११,६,३; तै. सं. ३,३,३,३; २,२,१२,७; ४,४,४,६; २,१३,७,८। काठ. १२,१५,३९,१३। वा. ३,१५; १५,२६; ३३,६। काण्व. ३,२१; १६,४७; ३२,६। [दूतं चो विश्वं...गिरां । ऋ. ४,८,१; सा. १,२। अग्नम् महा नमसा...प्रत्यञ्चम् । ऋ. ७,१२,१; सा. १,३०,३; तै. ब्रा. ३,११,६,२। अयमिह...। ऋ. ४,७,१; तै. सं. १,५,५,१। दधन्वे वा...सुवत् । ऋ. २,५,३; सा. १,४। ओमे (जमे) सुश्चन्द्र...आभिर । ऋ. ५,६,९; सा. १,०२,४]

[६] काठ. ३९,१,२। तै. ब्रा. १,५,८,१-३ । [इन्द्रो दधीचो...नव । ऋ. १,८४,१३; सा. १,७९,९१३; अथर्व. २०,४१,१। अत्राहं गोरमन्वत...गुहे । ऋ. १,८४,१५; सा. १,४७,९१५; अथर्व. २०,४१,३; नि. ४,२५। इच्छन्नश्वस्य...वति । ऋ. १,८४,१४; सा. ९१४; अथर्व. २०,११,२। इन्द्रमिन्द्रार्थिनो...नूषत । ऋ. १,७,१; सा. १,९८,७९६; अथर्व. २०,३८,४; ४७,४; ७०,७; तै. सं. १,६,१२,२; नि. ७,२। इन्द्रो दीर्घाय...रयत् । ऋ. १,७,३; सा. ७९९; अथर्व. २०,३८,६; ४७,६; ७०,९। इन्द्रा (इन्द्र) इद्वयो...। ऋ. १,७,२; सा. ५९७,७९७; अथर्व. २०,३८,५; ४७,५; ७०,८। इन्द्रं वाजेषु...रूतिभिः । ऋ. १,७,४; सा. ५९८,७९८; अथर्व. २०,७०,१०]

तमिन्द्र५ वाजयामसि महे वृत्राय हन्तवे । स वृषा वृषभौ भुवत् ॥	३०
इन्द्रः स दामने कृत औजिष्ठः स बले हितः । युष्मीं श्लोकीं स सोम्यः ॥	३१
गिरा वज्रो न संभृतः संबुले अनुपच्युतः । ववक्ष उग्रो अस्तुतः ॥ ६ ॥	३२
अयमग्निः सहस्रिणो, अग्निर्मूर्धो, त्वामग्ने पुष्करादधि ॥	३३
अबोधयग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुषासम् ।	
यद्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमल ॥	३४
अबोचाम कवये मैध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे ।	
गविष्ठिरो नमुसा स्तोममुग्रौ दिवीव रुक्ममुह्यश्चमश्रेत् ॥	३५
अबोधि होता यजथाय देवानूध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरस्थात् ।	
समिद्धस्य रुद्रदक्षिं पाजो महान् देवस्तमुसो निरमोचि ॥	३६
जनस्य गोपा अजनिष्ठ जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नन्वसे ।	
वृत्प्रतीको बृहतां द्विविष्टृशा द्युमर्दिमाति भरतेभ्यः शुचिः ॥	३७
त्वामग्ने अङ्गिरसो गुहा हितमन्वविन्दश् शिश्रियाण५ वने वने ।	
स जायसे मध्यमानः सहो महत्त्वासाहुः सहसस्पुत्रमङ्गिरः ॥	३८
तुभ्येदमग्ने मधुमत्तम५ वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु श५ हृदे ।	
त्वां गिरः सिन्धुमिवावन्तीर्महीरापृणन्ति श्वसा वर्धयन्ति च ॥	३९
स५ समिधुवसे वृषभग्ने विश्वान्यर्थ आ । इडस्पदे समिध्यसे स नो वसून्याभर ॥	४०

[तमिन्द्र५ वाजयामसि०...भुवत् । ऋ. ८, २३, ७; सा. ११९, १२२२; अथर्व. २०, ४७, १, १३७, १२; तै. आ. २, ४, १, ३ । इन्द्रः स दामने०...सोम्यः । ऋ. ८, १३, ८; सा. १२२३; अथर्व. २०, ४७, २; १३७, १३ । गिरा वज्रो न०...अस्तुतः । ऋ. ८, १३, ९; सा. १२२४; अथर्व. २०, ४७, ३; १३७, १४]

[७] तै. ४, ४, ४; १, ८, २२, ३ । काठ. ३९, १४; (२, १५; ११, १२); वा. १५, २०-२२; २४-२५, २७-२८, ३०-३१, ४१-४२; ३, १२; १३, १४; ११, ३२, ३६, ७ । काण्व. ३, १८; १४, १४; १२, ३२; १६, ४१-४३, ४६, ४८-४९, ५१, ५३, ६३-६४; ३६, ७ । [अयमग्निः सहस्रिणो०... । ऋ. ८, ७५, ४; तै. सं. २, ६, ११, १, ४, ४, १ । अग्निर्मूर्धो दिवाः० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. १७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, १; ४, ४, १, १; तै. आ. ३, ५, ७, १ । त्वामग्ने पुष्करादधि० । ऋ. ६, १६, १३; सा. ९; तै. सं. ३, ५, ११, ३, ४, १, ३, २, ४, ४, १ । अबोधयग्निः समिधा०...मल (०च्छ) । ऋ. ५, १, १; सा. ७३, १७४६; अथर्व. १३, २, ४६; तै. सं. ४, ४, ४, १ । अबोचाम कवये०... । ऋ. ५, १, १२; तै. सं. ४, ४, ४, २ । अबोधि होता०...मोचि । ऋ. ५, १, २; सा. १७४७; नि. ६, १३ । जनस्य गोपा०...शुचिः । ऋ. ५, ११, १; सा. ९०७; तै. सं. ४, ४, ४, २ । त्वामग्ने अङ्गिरसो०...मङ्गिरः । ऋ. ५, ११, ६; सा. ९०८; तै. सं. ४, ४, ४, २ । तुभ्येदमग्ने०... । ऋ. ५, ११, ५ । स५ समिधुवसे०...भर । ऋ. १०, १२, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४, ४, ४, ४]

- अग्निं वः पूर्य गिरां देवमीडे वसूनाम् । सपर्यवः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसम् ॥ ४१
- त्वां चित्रश्रवस्तम हवन्ते विश्वं जन्तवः । शोचिष्केशं पुरुप्रियाग्ने हव्याय वोढवे ॥ ४२
- आ ते अग्न इधीमहि द्युमन्तं देवाजंरम् ।
- यद्ध स्या ते पत्नीयसी समिदीदयति धवीष्व स्तोतृभ्या आभर ॥ ४३
- अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तु यं यन्ति धेनवः ।
- अस्तमर्वन्त आश्वोऽस्तं नित्यासो वार्जिना इष्व स्तोतृभ्या आभर ॥ ४४
- सो अग्नियो वसुमृणं स यमायन्ति धेनवः ।
- समर्वन्तो रघुद्रुवः स सुजातासः सूर्या इष्व स्तोतृभ्या आभर ॥ ७ ॥ ४५
- एना वो अग्निं नमुसोजो नपातमाहुवे । प्रियं चेतिष्ठमरतिं स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम् ॥ ४६
- त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं होता नो अध्वरं । त्वं पोता विश्ववारं प्रचेता यस्मि वैषि च वार्यम् ॥ ४७
- देवो वो द्रविणोदाः पूर्णां विवष्ट्यासिचम् । उद्धा सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद्वो देव ओहते ॥ ४८
- अग्ने वाजस्य गोमृता ईशानः सहसो गहो । अस्मै धेहि जातवेदो महि श्रवः ॥ ४९
- स इधानो वसुः कविर्गिरीडिन्यो गिरां । रेवदस्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि ॥ ५०
- क्षपो राजक्षुतं त्मनाग्ने वस्तोरुतोषसः । स तिग्मजम्भ रक्षसो दह प्रति ॥ ५१
- अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । ऋच्यामा ता ओहैः ॥ ५२
- अघा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीर्कृतस्य बृहतो बभूथ ॥ ५३

[अग्निं वः पूर्य गिरां...] ऋ. ८, ३१, १४; तै. सं. १, ८, २२, ३ । त्वां चित्रश्रवस्तमं... वोढवे ।

१, ४५, ६; तै. सं. ४, ४, ३, ३ । आ ते अग्नं... आभर । ऋ. ५, ६, ४; सा. ४१९, १०२२; अथर्व. १८, ४, ८८; तै. सं. ४, ४, ४, ६ । अग्निं तं मन्ये... आभर । ऋ. ५, ६, १; सा. ४२५, १७३७ । सो अग्नियो... आभर । ऋ. ५, ६, २; सा. १७३९ । स्तोतृभ्या (०भ्य) आभर । ऋ. ५, ६, १, २, ९, ८, ९३, १९; सा. १५८६]

[८] तै. ४, ४, ४ । काठ. ३९, १५ । वा. १५, ३२-३३, ३५-३७, ४४-४५, ४७; १०, २४; १२, १४; ४, २५; ३, २५; १५, ४८; २५, ४७ । काण्व. १६, ५४-५५, ५७-५९, ६६-६७, ६९, ११, ३४; १३, १५; ४, ३३; ३, ३३; १६, ७०; २७, ४५ । [एना वो अग्निं... मृतम् । ऋ. ७, १६, १; सा. ४५, ७४९; तै. सं. ४, ४, ४, ४; नि. ३, २१ । त्वमग्ने गृहपतिं... वार्यम् । ऋ. ७, १६, ५; सा. ६१ । अग्ने वाजस्य गोमृता (तः) ० । ऋ. १, ७९, ४; सा. ९९, १५६१; तै. सं. ४, ४, ४, ५ । स इधानो... दीदिहि । ऋ. १, ७९, ५; सा. १५६२; तै. सं. ४, ४, ४, ५ । क्षपो राजक्षुतं... प्रति । ऋ. १, ७९, ६; सा. १५६३; तै. सं. ४, ४, ४, ५ । अग्ने तमद्याश्वं... ओहैः । ऋ. ४, १०, १; सा. ४३४, १७७७; तै. सं. ४, ४, ४, ७ । अघा ह्यग्ने... बभूथ । ऋ. ४, १०, २; सा. १७७८; तै. सं. ४, ४, ४, ७]

- आमिष्टे अथ गीर्भिर्गृणन्तोऽग्रे दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्त शुष्मैः ॥ ५४
- अग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तं वसुं सूनुं सहसो जातवेदसं विप्रं न जातवेदसम् ।
य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा । घृतस्य विभ्राष्टिमनु शुक्रशोचिषः ॥ ५५
- आञ्जुह्वानस्य सर्पिषः ॥ ह२सः शुचिषः, दमि त्वं देवं सुवितार, मग्ने त्वं नो अन्तमः ॥
अथा ह्यमं, एवा ह्यमे ॥ ८ ॥ ५६-५८
- आयाहि मुषुमा हि ता ईन्द्र सोमं पिवा इमम् । एदं वहिः सुदो मम् ॥ ५९
- आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वदतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥ ६०
- ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपामिन्द्र सोमिनः । सुतावन्तो हवामहे ॥ ६१
- अमि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धवा इव धेनेवः ।
ईशानमस्य जगतः स्वर्द्धशमी शानमिन्द्र तस्थुषः ॥ ६२
- न त्वावं अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।
अश्वायन्तो मधवचिन्द्र वाजिनो गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥ ६३
- स्वामिहि हवामहे साता वाजस्य कारवः । त्वां वृत्रेण्विन्द्र सत्पुतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ ६४
- स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया महः स्तवानो अद्रिवः ।
गामश्च रथ्युमिन्द्र सँकिर सत्रा वाजं न जिग्युषे ॥ ६५
- कया नश्चित्र आश्रुवदती सदावुधः संखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ ६६

[आमिष्टे अथ...शुष्मैः ॥ ऋ. ४.१०.४; तै. सं. ४.४.४, ७ अग्निं होतारं मन्ये...सर्पिषः ॥ ऋ. १.१२.७. १; सा. ४६.५.१८१३; अथर्व. २०.६७.३; तै. सं. ४.४.४.८; नि. ६.८ । ह२सः शुचिषः ॥ ऋ. ४.४०.५; तै. सं. १.८.१५.२; ४.२.१.५; तै. मा. १०.१०.२ । अमि त्वं देवं... अथर्व. ७.१४.१ । अग्ने त्वं नो अन्तमः ॥ ऋ. ५.२४.१; सा. ४४८.११०७; तै. सं. १.५.६.२; ४.४.४.८ । अथा ह्यमं ॥ ऋ. ५.१६.४]

[९] मै. ४.१२.४-५; ४.२.७; तै. ४.४.१४.२-३; ४.२.११.२; ४.४.१२.५ । तै. आ. ४.४.२.३; काठ. ३९.१२ । वा. २७.३५-४२.४४.३६.४-६ । काण्व. २९.४०-४८.३६.४-६ । सा. औ. ६.२.३ । [आयाहि मुषुमा...] ऋ. ८.१७.१; सा. १९१.६६६; अथर्व. २०.३.१.३८.१; ४.७.७ । आ त्वा ब्रह्मयुजा... शृणु । ऋ. ८.१७.२; सा. ६६७. अथर्व. २०.३.२८.२; ४.७.८ । ब्रह्माणस्त्वा वयं... महे । ऋ. ८.१७.३; सा. ६६८. अथर्व. २०.३.३८.२; ४.७.९ । अमि त्वा शूर... तस्थुषः । ऋ. ७.३२.२२; सा. २३३.६८०; अथर्व. २०.१२१.१; तै. सं. २.४.१४.२ । न त्वावं (त्वावां) अन्यो... महे । ऋ. ७.३२.२३; सा. ६८१; अथर्व. २०.१२१.२ । स्वामिहि हवामहे... स्वर्वतः । ऋ. ६.४६.१; सा. २३४.८०९; अथर्व. २०.९८.१; तै. सं. २.४.१४.२ । स त्वं नश्चित्र... जिग्युषे । ऋ. ६.४६.२; सा. ८१०; अथर्व. २०.९८.२ । कया नश्चित्र... वृता । ऋ. ४.३१.१; सा. १६९.६८२; अथर्व. २०.१२४.१; तै. सं. ४.२.११.२; तै. आ. ४.४९.२]

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृढा क्षिदाक्रे वसु ॥	६७
अभी वु णः सखीनामविता जरितुणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥	६८
यज्ञा यज्ञा वो अग्रये गिरा गिरा च दक्षसे ।	
अ प्र व्यममृतं जातवेदसं ग्रियं मित्रं न शशिसपम् ॥	६९
ऊर्जो नपातु सं हिनायमस्मयुर्दीशेम हव्यदातये ।	
ध्रुवद्राजेष्वविता ध्रुवद्रुध उत त्राता तनूनाम् ॥ ९ ॥	७०
ऋतूनां पत्नी प्रथमेयमागादह्ना नेत्री जूनिश्च्युतं प्रजानाम् ।	
एका सती बृहधोषो इव्युच्छाजीर्णा त्वं जरय सर्वमुन्यत् ॥	७१
को विराजो मिथुनत्वं प्रवेद ऋतून् को अस्याः क उ वेद रूपम् ।	
दोहान् को वेद कतिधा विदग्धाः कति धामानि कति ये विवासाः ॥	७२
इयमेव सा या प्रथमा व्यौछत् साऽप्स्वन्तश्चरति प्रविष्टा ।	
वधूर्भिमाय नवगज्जनित्री त्रय एनां महिमानः सचन्ते ॥	७३
छन्दस्वती उषसौ पेषिष्ठाने समानं योनिमनुसंचरेते ।	
सूर्यपत्नी विचरतः प्रजानतीं केतुमती अजरे भूरिरेतसौ ॥	७४
ऋतस्य पन्थामनु तिस्र आगुस्त्रयो घर्मासो अनु रेतसागुः ।	
प्रजामैका जिवन्त्यूर्जमेका क्षत्रमेका रक्षति देवयूनाम् ॥	७५
चतुष्टोममदधाद्या तुरीया यज्ञस्य पक्षा ऋषयो भवन्ती ।	
गायत्री त्रिष्टुभं जगती विराजुमर्कं युञ्जानाः इस्वराभरन्निदम् ॥	७६
पञ्चभिर्धाता विदधा इदं तासां स्वरजनन् पञ्च पञ्च ।	
तासामु यन्ति प्रयवेण पञ्च नाना रूपाणि क्रतवो वसानाः ॥	७७
ऋतस्य धामन् प्रथमा व्युपुष्यपामैका महिमानं विभर्ति ।	
सूर्यस्यैका चरति निष्कृतानि घर्भस्यैका सवितैका नियुजते ॥	७८

[कस्त्वा सत्यो मदानां...वसु । ऋ. ४,३१,२; सा. ६८३; अथर्व. २०,१२४,२; तै. आ. ४,४२,३ । अभी वु णः... स्यूतिभिः (स्यूतये) । ऋ. ४,३१,३; सा. ६८४; अथर्व. २०,१२४,३; तै. आ. ४,४२,३ । यज्ञा यज्ञा वो... ऋ. ६,४८,१; सा. ३५,७०३ । ऊर्जो नपातु... ऋ. ६,४८,२; सा. ७०४]

[१०] तै. ४,३,११ । काठ. ३९,१० । [को विराजो...विवासाः (व्युष्टीः) । अथर्व. ८,९,१० । इयमेव सा या...सचन्ते (जनित्री) । अथर्व. ८,९,११ । छन्दस्वती (छन्दः पक्षे) उषसौ (सा) रेतसौ (०सा) । अथर्व. ८,९,१२ । ऋतस्य पन्था... यूनाम् अथर्व. ८,९,१३ । चतुष्टोमं (अग्नीषोमं) ...भरन्निदम् (०न्तीम्) । अथर्व. ८,९,१४]

- इदं श्रेयो मन्यमानो वा आगामहं वो अस्मि सख्याय शैवः ।
 समानजन्मा क्रतुरस्त्यैकः सर्वः सर्वा विचरतु प्रजानन् ॥ ७९
- भूयास्म ते सुमतौ विश्ववेदा आष्ठाः प्रतिष्ठांमिदो हि गाधम् ।
 सत्यं वदन्तीर्महिसान्मापाण्या वो अन्यामति मा प्रयुक्त ॥ ८०
- रुद्रद्विधाना समनो पुरस्तात् प्रजानतीं यामुमुषा अयासीत् ।
 ब्रह्मद्विपस्तमसा देवशत्रून्मिवहन्ती विश्ववारा व्यवाद् ॥ ८१
- पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च दोहा गां पञ्चनान्नीमृतवोऽनु पञ्च ।
 पञ्च दिशः पञ्चदशैर् कलसाः सुमानमूर्ध्नीरभि लोकमैकम् ॥ ८२
- त्रिंशत्स्वसारा उपयन्ति निष्कृतं सुमानं केतुं प्रतिपुञ्चमानाः ।
 ऋतुंस्तन्वते कव्यः प्रजानतीर्मध्येछन्दसः परियन्ति भास्वतीः ॥ ८३
- ज्योतिष्मतीः प्रतिपुञ्चते नभो देवीं रात्रीं सूर्यस्य व्रतानि ।
 विपश्यन्ति पशवो जायमाना नानारूपा मातुरस्या उपस्थे ॥ ८४
- प्रथमा ह व्युवास सा घेनुरभवद्यमै ।
 सा नः पयस्वती दुहा उत्तरामुचरा संसाम् ॥ १० ॥ ८५
- पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा औषधीराविवेश ।
 वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषस्पातु नक्तम् ॥ ८६
- त्वं यविष्ठ दाशुषो नृष्पाहि शृणुधीं गिरः । रक्षा लोकमुत तमना ॥ ८७
- अग्ने धामानि तव जातवेदो देव स्वधात्रोऽमृतस्य नाम ।
 याश्च मायां मारिणां विश्वमिन् त्वे पूर्वाः संदधुः पृष्टबन्धो ॥ ११ ॥ ८८
- यवा अयुवा ऊमा एवा अब्दः संगरः सुमेकौ, अग्ने कबा, अग्ने किंशिला, अग्ने दुधा, अग्ने
 वन्या, अग्ने कक्ष्य, या ता इषुर्धुवा नाम तया विधेम, तस्यै ते नमः, त्वंस्यास्ता उप पत्सुतो
 जीवा भूयास्म, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमस्या जम्हे दध्मः ॥ १२ ॥ ८९

[इदं (इत्थं) श्रेयो... प्रजानन् । अथर्व. ८, ९, २२ । पञ्च व्युष्टीरनु... मैकम् । अथर्व. ८, ९, १५ ।
 प्रथमा ह व्युवास... संसाम् । अथर्व. २, १०, १]

[११] मै. ३, १६, ४ । तै. १, ५, ११, १ । काठ. ४०, ३, ७, १६ । वा. १८, ७३, ७७, १३, ५२ । काण्व. २०, ४२, ४६, १४, ५४ ।

[पृष्टो दिवि पृष्टो... नक्तम् । ऋ. १, ९८, २ ; तै. सं. १, ५, ११, १ ; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४ । त्वं यविष्ठ दाशुषो
 तमना । ऋ. ८, ८४, ३ ; सा. १२४६ । अग्ने धामानि (भूरीणि) तव... बन्धो । ऋ. ३, २०, ३ ; तै. सं. ३, १, ११, ६]

[१२] तै. ४, ४, ७, २ ; ५, ५, ९ । काठ. ४०, ३ । वा. १५, १५-१९, १६, ६४-६६ । काण्व. १६, ३२, ३४, ३६, ३८, ४० ; १७,
 ६४ । मा. श्री. ६, २, ३ । [यं द्विष्मो... दध्मः । अथर्व. ३, २७, १-६]

यो अ३प्स्वन्तरिषीं वृत्रे यः पुरुषे यो अ३मनि ।

य आविवेशौषधीयो वनस्पतींस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥

९०

यः सोमि अन्तर्वीं गोष्वन्तर्वीषांसि य आविवेश यो मृगेषु ।

य आविवेश द्विपदो यश्चतुष्पदस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥

९१

येनैन्द्रस्य रथं संवभूवुर्यो वैश्वानर उत विश्वदाव्युः ।

धीरो यः शक्रः पुरिभूरदाभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥

९२

विश्वाद्मग्निं यमु काममाहुर्वि दातारं प्रतिग्रहीतारमाहुः ।

यं जोहवीमि पृतनासु सासहि तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥

९३

उक्षात्राय वशात्राय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्रये ॥

९४

वैश्वानरज्येष्ठेभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ १३ ॥

९५

मा छन्द, —स्तत्पृथि३व्य, —ग्निदेवता, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा

सीद ॥ प्रमा छन्द, —स्तदुन्तरिक्षं, वायुदेवता, प्रतिमा छन्द, —स्तद् द्यौः स्यो देवता, —

ऽस्त्रीवीर्यछन्द, —स्तर्दिशः, सोमो देवता, गायत्री छन्द, —स्तदुजा, बृहस्पतिदेवता, त्रि-

ष्टुछन्द, —स्तद्विरण्य, मिन्द्रो देवता, जंगुती छन्द, —स्तद्वीर्य, प्रजापतिदेवता, —ऽनुष्टुप्छन्द,

—स्तदायु, मित्रो देवता, णिकछन्द, —स्तच्छुः, पूर्वा देवता, विरोट् छन्द, —स्तदश्वो,

वरुणो देवता, बृहती छन्द, —स्तत्कृषिः, पर्जन्यो देवता, पङ्क्तिछन्द, —स्तत्पुरुषः, परमेष्ठी

देवता, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १४ ॥ ९६-९७

पृथिव्यसि जन्मना वशा, साग्निं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुवा, —ऽन्तरिक्षमसि जन्मना

वशा, सा वायुं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, द्यौरसि जन्मना वशा, सादित्यं गर्भम-

धत्थाः, सा मया संभुव, नक्षत्राण्यसि जन्मना वशा, सा चन्द्रमुसं गर्भमधत्थाः, सा

मया संभुव, ऋगसि जन्मना वशा, सा सामं गर्भमधत्थाः, सा मया संभुव, विष्णुसि

[१३] तै. १,३,१४,७। काठ. ४०,३,५। [यो अ३प्स्वन्त० (ये अ३यो०)...तत् । अथर्व. ३,२१,१। यः सोमे

अन्तर्यो०... । अथर्व. ३,२१,२। येनैन्द्रस्य रथं (य इन्द्रेण सरथं)... । अथर्व. ३,२१,३। धीरो यः

शक्रः (यो धीरः०) । अथर्व. ३,२१,४ (द्वि. च.)। विश्वाद्मग्निं यमु (यो देवो विश्वाद्यमु)०। अथर्व

३,२१,४ (प्र. च.)। यं जोहवीमि०...तत् । अथर्व. ३,२१,३ (द्वि. च.)। उक्षात्राय वशात्राय०...माग्रये ।

ऋ. ८,४३,११; अथर्व. ३,२१,६; २०,१,३; तै. सं. १,३,१४,७। वैश्वानरज्येष्ठं०...तत् । अथर्व. ३,२१,६]

[१४] मै. २,८,३। तै. ४,३,७,१। काठ. ३९,४। वा. १४,१८-२०; १२,५३; १३,१९,२४; १४,६,१२,१४; १५,५८,

६४। काण्व. १५,१८-२२; १३,५४; १४,१९,२५; १५,५,१५,१६; १६,७९,८४]

[१५] काठ. ३९,८। वा. ११,५८। काण्व. १२,५९। मा. श्री. ६,२,३]

जन्मना वशां, सां राजानं गर्भमधत्थाः, सां मया संभुव, वागुसि जन्मना वशां, सां
प्राणं गर्भमधत्थाः, सां मया संभवां,—ऽऽपोऽसि जन्मना वशां, सां यज्ञं गर्भमधत्थाः,
सां मया संभुव ॥ १५ ॥ ९८

यां देव्यसीष्टके कुमार्युपशीवुरी सां मोपशेष्व जायैव संदमित्पुतिः, यां देव्यसीष्टके प्रफ-
व्युपशीवुरी सां मोपशेष्व जायैव संदमित्पुतिः, यां देव्यसीष्टके युवतिरुपशीवुरी सां मोपशेष्व
जायैव संदमित्पुतिः, यां देव्यसीष्टके आयुर्दाः प्राणदा अपानदा व्यानदाश्चक्षुर्दाः श्रोत्रदाः
पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवं पृष्ठं उपशीवुरी सां मोपशेष्व जायैव संदमित्पुतिः, यां देवीः स्थैष्टकाः
सुशैवा उपशीवुरीस्तां मोपशेष्व जायां इव संदमित्पुतिम् ॥ १६ ॥ ९९

संवयसे त्वा,—ऽभिवयसे त्वो,—ध्वंवयसे त्वा, बृहद्वयसे त्वा, संहयसे त्वा, संहमा-
नाय त्वा, सांसहये त्वा, संहस्वते त्वा,—ऽभीषाहे त्वा,—ऽभिभवे त्वा,—ऽभिमातिषाहे त्वा,
—ऽभिमातिघ्ने त्वा ॥ १७ ॥ १००

भूयस्कृदसि, वरिवस्कृदसि, प्राच्यस्य,—ध्वीस्य,—न्तरिक्षमस्यो,—जोदां त्वौजसि साद-
यामि, पयोदां त्वा पयसि सादयामि, तेजोदां त्वा तैजसि सादयामि, यशोदां त्वा यशसि
सादयामि, वर्चोदां त्वा वर्चसि सादयामि, पृथिव्यांस्त्वा द्रविणे सादयाम्य,—न्तरिक्षस्य
त्वा द्रविणे सादयामि, दिवंस्त्वा द्रविणे सादयामि, दिशां त्वा द्रविणे सादयामि, द्रवि-
णोदां त्वा द्रविणे सादयाम्य,—ऽसुषं दसि, गृध्रसं दसि, श्वेनसं दसि, सुपर्णसं दसि,
नाकसं दसि ॥ १८ ॥ १०१

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि, ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि, ज्योतिर्विदं त्वा सादयाम्य,—
ध्वंज्योतिषं त्वा सादयामि, बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि, विश्वज्योतिषं त्वा सादयाम्य,—
जुसां त्वा सादयामि, भस्वतीं त्वा सादयामि, दीप्यमानां त्वा सादयामि, रौचमानां
त्वा सादयामि, ज्वलन्तीं त्वा सादयामि, मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि, जाग्रतीं त्वा
सादयामि, बोधयन्तीं त्वा सादयामि ॥ १९ ॥ १०२

कृत्तिका नक्षत्र,—मर्षिर्देवता,—ऽग्रे रुचः स्थ, प्रजापुतेः सोमस्य धातु,—ऋचं त्वा, रुचं
त्वा, मासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दुसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाञ्जिरस्वद् ध्रुवा
सीद, रोहिणी नक्षत्रं, प्रजापतिर्देवते,—न्वगा नक्षत्रं, मरुतो देवता, बाहुर्नक्षत्रं, रुद्रौ

[१६] काठ. ३९,९ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।

[१७] मा. श्रौ. ६,२,३ ।

[१८] तै. ४,४,७,६ । काठ. ३९,९ । वा. १३,५३ । काण्व. १४,५५ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।

[१९] तै. १,४,३४ । तै. आ. ३,१९ । काठ. ४०,४ । वा. १३,५३ । काण्व. १४,५५ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।

देवता, पुनर्वसुर्नक्षत्रं, मरुतिर्देवता, तिष्यो नक्षत्रं, वृहस्पतिर्देवता, ऽऽश्लेषा नक्षत्रं, सर्पा देवता, मघा नक्षत्रं, पितरो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्रं, मंगो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्रं, मर्यामा देवता, हस्तो नक्षत्रं, सविता देवता, चित्रा नक्षत्रं, त्वष्टा देवता, निष्ठ्यं नक्षत्रं, वायुर्देवता, विशाखं नक्षत्रं, मिन्द्राग्नी देवता, ऽनूराधा नक्षत्रं, मित्रो देवता, ज्येष्ठा नक्षत्रं, वरुणो देवता, मूलं नक्षत्रं, निर्ऋतिर्देवता, ऽऽषाढा नक्षत्रं, माघो देवता, ऽऽषाढा नक्षत्रं, विश्वे देवा देवता, ऽभिजिज्ञक्षत्रं, ब्रह्मा देवता, श्रोणा नक्षत्रं, विष्णुर्देवता, श्रविष्ठा नक्षत्रं, वसवो देवता, शतभिषं नक्षत्रं, मिन्द्रो देवता, श्रोष्ठपदा नक्षत्रं, महिर्बुध्न्यो देवता, श्रोष्ठपदा नक्षत्रं, मज एकापादेवता, रेवती नक्षत्रं, पूषा देवता, ऽश्वयुजो नक्षत्रं, मखिनौ देवता, भरणीर्नक्षत्रं, यमो देवता, ब्राह्मणो नक्षत्रं, सोमो देवता, ऽग्ने रुचः स्व, प्रजापतेः सोमस्य धातु, ऋचे त्वा, रुचे त्वा, भार्गवे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २० ॥ १०३

समीची नामासि, प्राची दिक्, तस्यास्तेऽग्निरधिपतिः, रासितो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्मे दध्म, ओजःस्या नामासि, दक्षिणा दिक्, तस्यास्ता इन्द्रोऽधिपतिः, स्तिरश्वीनराजी रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्मे दध्मः, प्राची नामासि, प्रतीची दिक्, तस्यास्ते सोमोऽधिपतिः, स्वजो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्मे दध्मः, सुषदा नामास्यु, द्वाची दिक्, तस्यास्ते वरुणोऽधिपतिः, सुदागू रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्मे दध्मो, ऽवस्था नामास्य, वाची दिक्, तस्यास्ते विष्णु-रधिपतिः, कल्माषग्रीवो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्मे दध्मो, ऽधिपत्नी नामास्यु, ध्वी दिक्, तस्यास्ते वृहस्पतिरधिपतिः, शित्रो रक्षिता, यश्च तैऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, तै यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोज्जम्मे दध्मः ॥ २१ ॥ १०४

[२०] तै. ४, ४, १० । काठ. ३९, १३ । वा. १३, ३९, १२, ५३, १३, १९, २४, १४, ६, १२, १४, १५, ५७-५८, ६४ । काण्व. १४, ४१, १३, ५४, १४, १९, २५, १५, ५, १५-१६, १६, ७९, ८४ । मा. श्रौ. ६, २, ३ ।

[२१] तै. ५, ५, १० । [यं द्विष्मो...जम्मे दध्मः । अथर्व. ३, २७, १-६]

स्वयं कृण्वानः सुगमप्रयावं तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः ।	
प्रत्नं सधस्थमनुपश्यमाना आ तन्तुमुग्निर्दिव्यं ततान ॥	१०५
त्वं तन्तुरुतं सेतुरग्रे त्वं पन्था भवसि देवयानः ।	
त्वयाग्रे पृष्ठं वर्यमारुहेम यन्तु देवैः सुधमादं मदेम ॥	१०६
अतिसृगी ददतो मानवायोर्ध्वं पन्थामनुपश्यमानाः ।	
अञ्जुपन्त मरुतो यज्ञमेतं वृष्टिद्यावानममृतं स्वर्दिदम् ॥	१०७
आवर्तमानो भुवनस्य मध्ये प्रजाः कृण्वन् जनयन् विरूपाः ।	
सध्वत्सरं परमेष्ठी धृतव्रतो यज्ञं नः पातु रज्जुसः परस्मात् ॥	१०८
प्रजा ददातु परिवत्सरं नो धाता दधातु सुमनस्यमानः ।	
बह्वीः साकं बहुधा विश्वरूपा एकव्रता मामुभिसंविशन्तु ॥ २२ ॥	१०९
हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्यु जातः पुतिरेक आसीत् ।	
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमौ कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११०
यः प्राणतो निमिषतश्च राजा पतिर्विश्वस्य जगतो बभूव ।	
ईशे यो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	१११
य ओजोदा बलुदा यस्य विश्व उपासते प्रशिष्यं यस्य देवाः ।	
यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११२
यस्येमे विश्वे गिरयो महित्वा सुमुद्रं यस्य रसया सहाहुः ।	
दिशो यस्य प्रदिशः पञ्च देवीः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११३

[२२] काठ. ४०, १२ । तै. ब्रा. २, ४, २, ५ द । मा. श्रौ. ६, २, ६ । [धाता दधातु सुमनस्यमानः । अथर्व. ७, १९, १, १३, १, ३५]

[२३] मै. २, ७, १५, ३, १२, १६-१७ । तै. ४, १, ८, ३ । काठ. ४०, १ । वा. १२, १०२, १३, ४, २३, १-३, २५, १०-१३, २७, २५-२६, २९, ३४, ३२, ३, ६-७ । काण्व. १३, १०१, १४, ४, २५, १, ३, २७, १४-१७, २९, ३३-३५, ३१, ४६ । मा. श्रौ. ६, २, ३ । [हिरण्यगर्भः समवर्तं विधेम । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७, ११, ५, १ तै. सं. ४, १, ८, ३, २, ८, २; ताण्ड्य. ब्रा. ९, ९, १२, नि. १०, २३ । यः प्राणतो विधेम । ऋ. १०, १२१, ३; अथर्व. ४, २, २, तै. सं. ४, १, ८, ४, ७, ५, १६, १ । य ओजोदा (आत्मदा) विधेम । ऋ. १०, १२१, २; अथर्व. ४, २, १, १३, ३, २४; तै. सं. ४, १, ८, ४, ७, ५, १७, १ । यस्येमे विध्वे गिरयो (हिमवन्तो) विधेम । ऋ. १०, १२१, ४; अथर्व. ४, २, ५; तै. सं. ४, १, ८, ४]

येन द्यौरुग्रा पृथिवीं च दृढा येन स्वः स्तमितं येन नाकः ।	
यो अन्तरिक्षं विमर्मे वरीयः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११४
य इमे द्यावापृथिवीं तस्तमाने अघ्नारयद्रौदसी रेजमाने ।	
यस्मिन्नाधि वितुतः सृरा एति कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११५
आपो ह यन्महतीं विश्वमायन् गर्भं दधाना जनयन्तीराधिम् ।	
ततो देवानां निरवर्ततासुः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥	११६
आ नः प्रजां जनयत प्रजापतिर्धाता दधातु सुमनस्यमानः ।	
स वत्सरं ऋतुभिः स विद्वानो मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥ २३ ॥	११७

[१४७८]

॥ इति मध्यमकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

॥ इति मध्यकाण्डं समाप्तम् ॥

[येन द्यौरुग्रा...विधेम । ऋ. १०, १२१, ५; अथर्व. ४, २, ४; तै. सं. ४, १, ८, ५ । य इमे द्यावा पृथिवी० । ऋ. १०, ११०, ९; अथर्व. ५, १२, ९; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १४ । (यं कन्दसी अवसा) तस्तमाने०... विधेम । ऋ. १०, १२१, ६; अथर्व. ४, २, ३; तै. सं. ४, १, ८, ५ । आपो ह यन्मह० (यत्बृह०)... विधेम । ऋ. १०, १२१, ७; अथर्व. ४, २, ६; तै. सं. २, २, १२, १; ४, १, ८, ५; तै. आ. १, २३ ८ । कस्मै देवाय०...विधेम । ऋ. १०, १२१, १-९; अथर्व. ४, २, १-८ । आ नः प्रजां०... । ऋ. १०, ८५, ४३; अथर्व. १४, २, ४०]

अथ तृतीयं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

अग्निचितित्राहणम् ।

जुह्वमे सैमाष्टि, जुह्वै यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमालब्ध, जुश्वा वै देवा विराजम-
ह्यन्त, तज्जुहा जुहुत्व, —मन्त्रं वै विरा, —ड्वं जुह, —२३कोऽग्नि, —यज्जुहा जुहोत्यन्नस्य
चार्षस्य चावृद्ध्या, अष्टौ कृत्वो जुह्वं गृह्णात्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्री यज्ञमुखं,
यज्ञमुखमेवालब्ध, यत्सावित्राणि हूयन्ते प्रष्टव्या, अथो यजुषामेव नानावीर्यत्वाया, —ऽग्निवै
यत्र यत्रागच्छत् तं सुवितान्वपश्यद्यत्सावित्राणि हूयन्तेऽग्नेरेवानुक्ताया, अग्निं ज्योतिर्निचाय्य
पृथिव्या अघ्नाभुरदिति, सविता वा एतदग्रे ज्योतिः पृथिव्याः समभरत्, तस्मादेवंसाह,
युक्तिमान्ति च जुहोति मनस्वती च, युक्तेन हि मनसा यज्ञस्तायते, षट्गमाणि भवन्ति,
पञ्चा क्रतव, क्रतुष्वेव प्रतिष्ठित्ये, —ति वा एष यज्ञमुखादश्चोऽन्यामाग्नेया अग्ने देवतामुपैति,
यत्सावित्राणि न स्युरियात्सावित्रात् प्रसवा, —दष्टौ वा एतानि यजुष्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्री
यज्ञमुखं, तेन यज्ञमुखाभैति, यदु सावित्राणि तेन सावित्रात् प्रसवाभैति, छन्दोभिर्जुहोति,
छन्दोभिर्वा एतदग्रे बलिं हारयति, बहवो हास्य बलिहृतो भवन्त्यु, —ग्वै यज्ञस्य नैदायो,
यजुर्विजमानस्य, यद्वि कामयेत, यज्ञं यज्ञयज्ञसेनार्पयेय, —मित्युगुत्तमानि कुर्याद्, यज्ञं
वा एतद्यज्ञयज्ञसेनार्पयति, यद्वि कामयेत, यजमानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमिति, यजुर्गुत्तमानि
कुर्याद्, यजमानं वा एतद्यज्ञयज्ञसेनार्पयत्या, —हृतीनां वा अग्निक्रान्त्या यजमानं क्रधोति,
यं कामयेत, ऋध्नुयादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुदृत्य जुहुयाद्, क्रधोत्यं, —थ यं कामयेत,
पापीयान्स्यादिति, तस्य नाना जुहुयात्, पापीयान् भवत्यु, —चा स्तोमं समर्धये, —त्याह,
समृद्ध्या एवं, गायत्रेण रथन्तरंमिती, —यं वै गायत्री, —यं रथन्तरं, —मतौ बृह, —दनयोर्वी
एषा लोकयोर्व्याप्त्या अन्ततः क्रियते, अष्टौ वा एतानि यजुष्य, —ष्टाक्षरा गायत्र्यु, —क्षरशो
वा एतद्गायत्रीं प्रीणात्यं, —थ यदाहुतिर्नवमी तेन त्रिवृतो यज्ञमुखाभै, —त्यथ यदेकामाहुतिमष्टा-
भिर्विजुभिर्जुहोति तस्मादेकस्मै सते बहवो बलिं हारन्ति, बहवो हास्य बलिहृतो भवन्ति,

यजुरुत्तमानि भवन्ति, ब्रह्म वै यजुः, ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति ॥१॥ १
 सावित्रैरभिमादत्ते प्रवृत्तै, चतुर्भिर्मादत्ते, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेवादत्ते,
 ऽथो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैवादत्त, इयं वै गायत्र्य, न्तरिक्षं त्रिष्टुभ, द्यौर्जगती,
 दिशोऽनुष्टुप्, सुवित्प्रवृत्तो वा एतदेभ्यो लोकैभ्योऽछन्दोभिर्दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, यत्र वा
 अश्नोऽग्निर्होत्राद्वापाकामत्संवेष्टु भूतैष्ववसद, यां वनस्पतिष्ववसुतां वेणा अवसत्, सं
 यज्ञ निरददत्त तानि कल्माषाण्यभवत्, येन समचरत्सुषिरं, यत्रावसत् तत् पर्व, यद्वैणव्य-
 श्चिर्भवति स्वेनैवैनं योनिना संभरति, यो वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः सं एषां वीर्यवत्तमो,
 वेणुवै वनस्पतीनां फलग्रहितमः, सं एषां वीर्यवत्तमो, ऽन्नं वै फल, मन्त्रमश्नो, ऽश्नो
 ऽग्नि, रक्षेण वा एतदन्नमर्कमग्निं संभरति, व्याममात्री काश्चि, तावद्वै पुरुषे वीर्यं, वीर्य-
 संमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, महिम्नोऽवुरुद्धया, अरत्निमात्री कार्या
 यज्ञपुरुषासंमिता, प्रादेशमात्री कार्या विष्णुना यज्ञेन संमितो, भयतः क्षण्टकाश्चोभयस्यान्ना
 द्यस्यावुरुद्धया, अन्यतः क्षण्टकार्या, अन्यतः क्षण्टि फाल, स्तावन्तमर्कं करोत्य, न्नं वा
 अश्नो, ऽन्नाद्यस्यावुरुद्धया, औदुम्बरी कार्या, ग्वा उदुम्बर, ऊजोऽवुरुद्धया, अपरिमिता
 कार्यापरिमितस्यावुरुद्धयै, य एवं कश्च वृक्षः फलग्रहितस्य कार्यान्नाद्यस्यावुरुद्धयै ॥२॥ २
 अश्वेन वै देवा अग्ने विज्जिति व्यजयन्त, यदश्वेन यन्ति, विजित्या, अग्निर्वै यज्ञ भवा-
 गच्छत् तं प्रजापतिरन्वपश्यत्, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वेन यन्त्यग्नेवानुक्शतयै, प्रजापतिर्वै
 अग्निं संभरिष्यन्तस् एभ्यो लोकैभ्योऽश्वं निर्मायु दिग्भ्यश्चाग्निं संभरद्, यदाहु, द्विवि ते
 जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः प्रथिव्यामग्निं योनिरिदिति, यथादेवतं वा एतदेभ्यो लोकैभ्यो
 ऽश्वं निर्मायु दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, युजाथां रासभं युव, मित्याहु, युक्त्या एवं,
 गर्दभेन संभरत्ये, प हि पशूनामुत्पजीवनीयतुमो, अग्निर्वै एतस्याग्ने सृष्टस्य योनि रेतो निर-
 ददत्, तस्मादेष समावुदन्तैः पशूमी रेतो धत्ते, ऽथ कनिष्ठो, ऽश्वं पूर्वं नयन्ति गर्दभमपरं
 पापवसीयसस्य व्यावृत्तयै, तस्माच्च श्रेयांसं पूर्वं यन्तं पापीयान पश्चादन्वेति, यद्वि काम-
 येत, पापवसीयसं स्यादिति, गर्दभं पूर्वं नयेयुर्पुत्रमश्व, मन्तेन वै विपृज्जुनः सौराकिः
 पापवसीयसं चकार, तत् पापवसीयसमैवैतेन करोति, योगे योगे तवस्तुर, मित्युतिमत्या
 वाज्रवत्या यन्त्य, न्नं वै वाजो, गातुरुति, रक्षात्र च खलु वै गातवे चाग्निश्चायते,

[२] मै. २, ७, १। काठ. १९, १। कपि. २९, ८। श. ब्रा. ६, ३, १, ३०।

[३] मै. २, ७, २। तै. ५, १, २। काठ. १९, २। कपि. २९, ८। श. ब्रा. ६, ३, २, ३, १-५। वा. ११, १४-१६। काण्व. १२,
 १४-१६। [योगे-योगे तवस्तु०। ऋ. १, ३०, ७। सा. १६३, ७४३, अथर्व. २०, २६, १; तै. सं. ४, १, २, १]

यदुत्तिमत्या वाजवत्या यन्त्यन्त्यस्य च गातोश्चावरुद्धयै, भवति वा एष ३योऽग्निं चिनुते, सर्वो वै भवत इरस्यति, वज्री वा एष प्राजापत्यो यदश्वो, यदाह, प्रवर्चनेष्टवक्रामन्नशस्तीरिति, वज्रेण वा एतदशस्तीररातीयन्तमवक्रामति, रौद्रा वै पशवो, ऽग्निं रुद्रौ, यद्रुद्रात् पशूननिर्याच्याग्निं चिन्वीत रुद्रोऽस्य पशूनुभिमानुकः स्याद्, यदाहु, रुद्रस्य गाणपत्यान्मशोभूरहीति, रुद्राद्वा एतत् पशून्निर्याच्याग्निं चिनुते, ऽघातकोऽस्य पशुपतिः पशून् भवत्यु, — ३र्वन्तरिक्षं वीहीत्याहैषां लोकानां विष्टृत्यै, रक्षांसि वा एतौ जिघांसन्त्यग्निं संभरिष्यन्तौ, यदाह, स्वास्तिगव्युतिरभ्यानि कृष्वन्निति, स्वस्तिमेवाभ्यामकः, पुरीषं वा अग्रैरायतुन्, — मङ्गिरस एतमग्रे संभरद्, यदाह, — ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरति, सायतनमेवैनं देवताभिः संभरति, येन पुरुषेण संगच्छेत् तमभिर्मन्त्रयेत्, — ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदछेमा इति, वाजुमेवं तेन तस्माद् वृद्धे, प्रजापतये प्रोच्याग्निंश्चेत् ३य्या, इत्याहु, — यैः सूर्यस्योदयुनं ततो बल्मीकवपामपघ्नन् ब्रूया, — दुग्धिं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्यामा इती, — यं वै प्रजापति, — स्तस्या एष कर्णो यद्वल्मीक, — स्तस्मा एवं प्रोच्याग्निं चिनुते, शुष्वन्ति हैनमग्निं चिक्यान्, — मसा अग्निमुचेष्टेति, तस्मात् पापीयाञ् श्रेयसः कर्ण आह, कर्णः कर्णीयाह ॥ ३ ॥

अन्वधिरुषसामग्रमकशदित्या, — हा, — ऽनुकशात्या एवा, — ऽऽगत्य वाज्यध्वानं सर्वा मृधो विधु-
नुता इति, मृध एवं व्यास्थेतैलद्, वा एतं प्रजापतिः पूर्वयर्चा, — ऽविददुत्तरयै, — पदिवैनं पूर्वय-
र्चा, — ऽविन्ददुत्तरया, द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवीं सुधस्थमिति, द्यौश्छेतस्य पृष्ठं, पृथिवीं सुधस्थ, —
मात्मान्तरिक्षं, समुद्रो योनिरित्या, — त्मा ३ह्येतस्यान्तरिक्षं, समुद्रो योनि, — त्रिकशाय च-
क्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यत इति, पृतन्यन्तुमेवाभितिष्ठति, यं द्विप्यात् ब्रूयात् ॥ असमभितिष्ठा ॥
इति तमेवाभितिष्ठत्यु, — त्कामेत्या, — हो, — त्कान्त्या एवं, यत्र वै यज्ञस्यानुरूपं क्रियते तद्यज्ञ-
मान ऋधोत्यु, — त्कामोदकमी, — दित्यनुरूपं वा एतत् क्रियते यज्ञस्यावरुद्धयै, कृष्णो वै भूत्वान्निरक्षं प्राविशत्, स एतदगच्छयत् मृगशर्फो, — यदश्वस्य पदे जुहोत्यग्निमत्येव जुहोत्यायतनव-
त्यु, — न्योऽध्वर्युः स्यादधनायतनं जुहुयां, — देतद्वै तद्यदाहु, — मृगशर्फमेरेवुराडिति, मनुस्वती-
भ्यां जुहोति, मनुसा ह्यह्नीराप्यन्ते, त्रिष्टुभ्यां जुहोतीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अन्नवतीभ्यां

[४] मै. २, ७, २। तै. ५, १, २-३। काठ. १९, ३-४। कपि. ३०, १। श. ब्रा. ६, ३, ३, ६। वा. ११, १७-२२। काव. १२
१७-२२। [अन्वग्निरुषसा० । अथर्व. ७, २१, ४; १८, १, ७-२८]

जुहोत्यन्नाद्यस्यावरुद्धै, गायत्र्या परिलिखत्य, —स्या एवैनं तेन परिगृह्णाति, त्रिष्टुभा, —ऽन्त-
रिक्षाचेना, —ऽनुष्टुभा परिलिखत्य, —नुष्टुबै सर्वाणि छन्दांसि परिधु, —स्तस्मादनुष्टुभा परिलि-
खति, सावित्रैरभिर्मादत्ते प्रवृत्तै, द्वाभ्यां खनति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, शुग्वा अत्र
प्रजा ऋच्छति यत्राग्निः खायते चीयते वा, यदाहु, शिवं प्रजाभ्योऽद्विः सन्तमिति, प्रजाभ्य
एवैनं च शिवमकः ॥ ४ ॥

४-६

अपि पृष्ठमसी, —त्याहा, —ऽपां च श्वेतं पृष्ठं, पृष्ठेनैवैनं पृष्ठमुक्कयोनिरत्रैरिति, योनिर्वा
ए३षोऽत्रैथं पुष्करपर्णी, नाभिर्वधुक्, संयोनिरैव सनाभिः संश्रियते, दिवां मात्रया वरिणां
प्रथस्वै, —त्यनयोरेवैनं मात्रया वरिणां प्रथयति, शर्म च स्थो वर्म च स्या, इति कृष्णाजिनं
च पुष्करपर्णी च संस्तृणाती, —मे एवास्मा एतद् द्यावापृथिवी संस्तृणाति, व्यचस्वती संस्व-
सेथामिति, न वा एतन्मुनु३ष्या यन्तुमर्हन्त्या, —भ्यामेवैनं परिगृह्णाति, कृष्णाजिनैः संभरत्ये,
—ष हि पुशूनामनुपजीवनीयंतमो, स्थो आरण्यानेव पशून्नुचार्पयति, लोमतः संभरत्य, —तो
वै कृष्णाजिनस्य सदेव, यज्ञेनैव यज्ञं संभरति, पुष्करपर्णेन संभरति, योनिर्वा ए३षोऽ-
त्रैथं पुष्करपर्णी, स्वेनैवैनं योनिना संभरति, गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य संभरति, गायत्रो हि
ब्राह्मण, —स्त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राजन्यो, जगतीभिर्वैश्यस्य, जागुतो हि वैश्यो
यं कामयेत, ऋधुयादिति, तस्य गायत्रीभिश्च त्रिष्टुग्भिश्च संभरेद्, ऋधोति, पुरीष्योऽसि
विश्वंभुरा अथवा त्वा प्रथमो निरमन्थदद्या इति, प्रजापतिर्वा अथवा, स एतमग्रेऽमन्थत्, सो
ऽजनयत्, स्व एवैनं मन्थति, स जनयति, तिसृभिः संभरति, त्रयो वा इमे लोका,
एभ्य एवैनं लोकैभ्यः संभरति, यज्ञस्तुरीयं, दिग्भ्य एवैनं तेन संभरति, पुरोवातं च वै
वातं वर्षमनुप्रतितिष्ठति, वर्षमनोपधया, ओषधीरनु पशवः, पशून्नु मनुष्या, एता वै
प्रतिष्ठा, —स्तां यजुमानोऽवरुद्धे, ऽपो देवीरुपसृजा मधुमती, —रित्याहौषधीनां प्रतिष्ठित्यै,
तासामास्थानादुज्जिहतामोपधयः सुपिप्पला इति, तस्मादेतासामास्थानादुज्जिहतामोपधयः
सुपिप्पलाः, स ते वायुर्मातरिक्षा दधात्विति, तस्मादेतस्या यत्कृष्यते यत् खायते तत् संधी-
यते, यद् घृतेन जुहुयाच्च अचैमामपये, —दथ यदप उपसृजति शमयत्येव, यो देवानां चरसि

[५] मे. २, ७, ३ । ते. ६, १, ४-५ । काठ. १९, ४-५ । कपि. ३०, २-३ । रा. ब्रा. ६, ४, १, ६ । वा. ११, २९-३२, ३८-४३ । काण्व. १२, २९-३२, ३८-४३ ।

प्राणथेन कस्मै देव वषट्स्तु तुभ्यमिति, पञ्चा क्रतव, क्रतुषु वा एतद् वृष्टिं प्रतिष्ठापयति,
तस्मात्सर्वं क्रतवो वृष्टिमन्तः, सुजातो ज्योतिषेति, स्वर्ग्युमेवैनमक, वींसा अग्ने विश्वरूपः
संक्षयस्व विभावसा इति, छन्दांसि वा अग्नेवींसा, छन्दांस्येषं वस्ते, छन्दोभिरेवैनं
परिददात्यानामुक्तेनमस्मिँल्लोकं वांसा भवत्य, नयोऽमुष्मिल्लोकं भवति य एव संवेद, वरुणमे-
निर्वी एष एत, ह्यदुतिष्ठ स्वध्वरे, त्यध्वीमेव वरुणमेनिस्तुजति, द्वाभ्यामुस्तुजति,
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, स जातो गर्भो असि रोदस्योरित्य, नयोर्वी एष गर्भ, आभ्या-
मेवोऽधिजायत, आभ्यामिवैनमधिजनयत्य, अत्र चारुर्विभूता ओषधीष्विति, तस्मात् सर्वास्वोषधी-
ष्वभिः, गृ मातृभ्यो अधि कनिकदद्वा इत्यो, पृथयो वा एतस्य मातर, स्ताभ्या एवैनमधि-
प्रचयावयतै, छद्वा एतं प्रजापतिः पूर्वेणाधिकृतेना, सन्तरेणातिष्ठै, पीद्वेनं पूर्वेणाधिकृतेना,
सन्तरेणास्थित ॥ ५ ॥

७

स्थिरो भव वीद्वज्जा इति गर्दभं आदधाति, वीर्यमस्मिन् दधाति, तस्मात् सर्वेषां पशूनां
गर्दभो वीर्यवत्तमो, वीर्यं ह्यस्मिन् दधाती, श्वरो वा एषोऽन्तरिक्षसंक्रुत्वा प्रजा हिंसि-
तो, यैदाहु, शिवो भव प्रजाभ्या इति, प्रजाभ्य एवैनं शिवमुक्, मी पावायुषः पुरेत्या, -
युरेवास्मिन् दधाति समष्ट्यै, वृषाभिः वृषुणं भरन्निति, वृषाश्चोष वृषुणं भर, अपां
गर्भं समुद्रियमित्य, पांश्चोष गर्भः समुद्रियो, अत्रा आयाहि वीतथा इत्य, भिन्ना वै
मुखेन देवा इमाल्लोकानभ्यजय, भिन्ना वा एतन्मुखेन यजमान इमाल्लोकानभिजयत्य, तं
सत्यमृतं सत्यं, मृतं चैवं सत्यं च प्रतितिष्ठती, यं वा क्रतु, मसौ सत्यं, मनयोरेव
प्रतितिष्ठत्य, हवीं क्रतुं, रात्रिः सत्यं, महोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्यो, पृथयः प्रतिगृष्णीता-
भिमेतमित्यो, पृथीरेवैनं सम्यञ्च दधाति, पुंस्पवतीः सुषिप्पला इत्यो, पृथीरेव फलं ग्राहयति,
तस्मादोपधयः शीर्षेन फलं गृह्णन्ति, वरुणमेनिर्वी एष एतद्द्विपुनद्धो, वि पाजसा पृथुना शोशुचाना
इत्य, नुरुपेणैव वरुणमेनिं विष्पति, द्वाभ्यां विष्पति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या,
आपो हि द्वा मुयोभ्रवा इत्य, प उप्सृजत्या, पो वा अज्ञानस्य शंमयित्रिका, तस्मादप उप्-

[उटु तिष्ठ० । ऋ. ८, २३, ५; तै. सं. ४, १, ४, १ । स जातो गर्भो० । १०, १, २; तै. सं. ४, १, ४, २]

[६] मै. २, ७, ४-५। तै. ५, १, ५-६। काठ. १९, ५-६। कपि. ३०, ४। श. ब्रा. ६, ४, ४, ३। वा. ११, ४, ४-५०, ५३-५४;
३६, १४। काण्व. १२, ४, ४-४७, ४९-५१, ५४-५५, ३६, १४। [अत्रा (ग्न)-आयाहि वीतये । ऋ. ६, १६, १०;
सा. १, ६, ६०; तै. सं. २, ५, ७, ३; ८, १। तै. ब्रा. ३, ५, २, १ । वि पाजसा पृथुना०। ऋ. ३, १५, १; तै. सं. ४, १, ५
१ । आपो हि ष्ठा० । ऋ. १०, १, १; सा. १८, ३७; अथर्व. १, ५, १; तै. सं. ४, १, ५, १; ५, ६, १, ४; ७, १९, ४;
तै. गा. ४, ४, ४; १०, १, ११; नि. ९, २७]

सृजति शान्त्यै, तिसृभिरुपसृजति, त्रिवृद्धयग्निं, वर्णमेनिर्वा एष एतद्भिः, मित्रः सः सृ-
ज्या पृथिवीमिति, मित्रेणैव वर्णमेनिः सः सृजति, रुद्राः सः सृज्या पृथिवीमित्ये, तां
वा एतामग्ने देवताः प्रजापतये समसृजः, स्ताभिरेवैनाः सः सृजति, पञ्चभिः सः सृजति,
पांडुक्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध ॥ ६ ॥

८

मुखस्य शिरोऽसी, त्याह, यज्ञो वै मुखं, स्तस्य वा एतच्च शिरो यदुखा, मुखतो वा
एतद्यज्ञमालब्ध, वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषां देवताभिश्च
क्रियते, छन्दोभिश्चैवैनां देवताभिश्च करोति, ध्रुवासि पृथिव्यसीति, छन्दसामेवैवाशी, र-
दित्या रास्ता, स्यदितिष्टे बिलं गृभ्णात्विति, यजुषा करोत्य, यजुषा हि मनुष्याः कुर्वन्ति
व्यावृत्त्यै, तां पुत्रेभ्यः प्रायच्छ, ददितिः श्रपयानित्या, दित्या वा इदं स्मो यन्मनुष्याः,
स्तैभ्य एवैनाः संप्रादात, व्युद्धिः काश्या, त्रयो वा इमे लोका, एषां वा एषां लोकाना-
मुखां प्रतिमां क्रियते, ऽष्टस्तनां कार्या, गायत्र्या रूपं, चतुस्तनां कार्यादित्या दोहाय,
द्विस्तनां काश्या, ऽन्तरिक्षं वा उखे, मौ लोकौ स्तनौ, प्रतौ ह वा इमौ लोकौ दुहे य एव
वेद, व्याममात्री काश्यै, तावद्वै पुरुषे वीर्यं, वीर्यसमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै
पुरुषे महिमा, मुहिमोऽवृद्धया, अरत्निमात्री कार्या यज्ञपुरुषासमिता, प्रादेशमात्री काश्या
विष्णुना यज्ञेन समिता, ऽथो प्रजापतेरेवानतिवादाय सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै शीर्षे प्राणाः,
शिर एतद्यज्ञस्य यजुषा, शीर्षे वा एतत् प्राणान् दधाति, सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै छन्दा-
सि, छन्दोभिरेवैनां धूपयत्य, थो ब्रह्म वै छन्दासि, ब्रह्मणैवैनां धूपयति, वैष्णवं वा
एतत् पात्रं, तत्स्वया देवतया व्यर्धयति यदन्यामिदेवताभिर्धूपयति, यदाह, विष्णुस्त्वा
धूपयत्वज्जिरस्वदिति, स्वयैवैनं देवतया समर्धयत्य, श्वशक्रेन धूपयति, वृषा ह्यथो वृषाभिः
समृद्धया, अथो प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापत्योऽग्निं, स्तस्मादश्वशक्रेन धूपयति सयो-
नित्वाय ॥ ७ ॥

९

प्रजापतिर्वी अमन्यत, यो वा अस्या अग्ने विखनिष्यत्यातिः स आरिष्यतीति, स एत-
द्यजुरपश्य, ददितिष्टा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्ये अज्जिरस्वत्खनत्ववेदती, यः वा
अदितिर्देवी विश्वदेव्यवत्य, नया वै स तदस्यामखनदहिःसायै, न हि स्वः स्वः हिनस्ति,

देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्वधतूखा इ, —त्योषधयो वै देवा-
नां पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीरोषधीष्वेवैनां प्रतिष्ठापयति, धिषणा त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः
सधस्थे अङ्गिरस्वद्वधमन्धातासुखा इति, वाग्वै धिषणा देवी विश्वदेव्यवती, वाचैर्वैनामसीन्द्रे,
ग्रास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वच् श्रपयन्तूखा इति, छन्दांसि वै ग्रास्त्वा
देवीर्विश्वदेव्यवती, छन्दोभिरेवैनां श्रपयति, वरूत्री त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः
सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचतासुखा इ, —त्यहोरात्रे वै वरूत्री देवी विश्वदेव्यवती, अहोरात्राभ्यामेवैनां
पचति, जनुयस्त्वाह्विचपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचन्तूखा इति,
नक्षत्राणि वै जनयोऽह्विचपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवती, —नक्षत्रैरेवैनां पचत्ये, —तां वा एतामग्रे देवताः
प्रजापतयेऽपच, —स्तस्मादेतानि पङ्क्तिमन्ति यजूंषि, तैरेवैनां पचति, द्वाभ्यां पचति,
द्विषाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, वरुणमेनिर्वी एष एतर्ह्यसीन्द्रो, मित्रस्य चर्षणीधृता इति, मित्रेणैव
वरुणमेनिर्मुपैति, देवस्त्वा सवितोद्वपत सुपाणिः स्वङ्गुरिरिति, सवितुग्रसूत एवैनामुद्वपत्या-
त्मनोऽह्विंसाया, उत्तिष्ठ बृहती भवे, —त्याह धृत्या एवा, —ऽव्यथमाना पृथिव्यासाक्षा दिशा
आपूणैति, तस्मादग्निः सर्वा दिशा आभाति ॥ मित्रैतां तु उखां परिदद्याम्यभिर्या, एषा मा
भेदि ॥ इति मित्रायैवैनां परिदद्याम्यभिर्ये, यद्धि मित्रायांपरित्ता भिद्येत पुनः कार्यं स्याद्,
वसुवस्त्वाह्वन्दन्तु गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषा देवताभिश्च क्रियते, छन्दोभिश्चै-
वैनां देवताभिश्चाह्वणति, स्वेनायतनेनाजक्षीरेणाह्वणत्या, —ग्रेयं वा एतत् पयो यदजक्षीरं, —मा-
मेयमेतत् पात्रं यदुखां, स्वेन वा एतत् पयसा स्वं पात्रमाह्वणति, परमं वा एतत् पयो
यदजक्षीरं, पुरमेतत् पात्रं यदुखां, पुरमेण वा एतत् पयसा परमं पात्रमाह्वणति ॥ ८ ॥

१०-१२

पङ्केतान्याधीतयजूंषि जुहोति, पङ्का ऋतव, ऋतुभिर्वै एतत् पृथिव्यां वीर्यमुद्यच्छते,
नाना जुहोति, नानावीर्याऽह्नीमि प्राणाः, प्राणानां विधृत्यै, यं कामयेत, वाधिरः
स्यादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुदृत्य जुहुयात्, प्राणानस्य संभिनति, वाधिरा भवति, त-
स्माद्वाधिरा वाचा वद्धति, न शृणोति, वाचं ह्यस्येन्द्रियमनुपद्यते, प्राणा वा एतानीतराणि

[८] तै. ५, १, ७ । काठ. १९, ७ । कपि. ३०, ५ । श. ब्रा. ६, ५, ४ । वा. ११, ६१-६५ । काण्व. १२, ६२-६६ ।

[मित्रस्य चर्षणी० । ऋ. ३, ५९, ६; तै. सं. ३, ४, ११, ५; ४, १, ६, ३; तै. आ. ४, ३, २ । सुपाणिः (सुवाहूः)
स्वङ्गुरिः० । ऋ. २, २१, ७; अथर्व. ७, ४६, २; तै. सं. ३, १, ११, ४]

[९] मै. २, ७, ७ । तै. ५, १, ९-१० । काठ. १९, ९-१० । कपि. ३०, ७-८ । श. ब्रा. ६, ६, १, १५ । वा. ११, ६८-८१

काण्व. १२, ६९-८२ ।

छन्दांसि, वाङ्मनुष्टुब्, यदनुष्टुभा सममं जुहोति वाचं वा एतत् प्राणेषूपसंदधाति, तस्मा-
 द्विषं वाक्सममीं प्राणानां, मां सु मित्था मां सु रिषा, इति प्रवृणक्त्य, —सुरमायां वा एषा-
 सीत्, तां देवा एतेन यजुबावृजता, —ऽऽसुरीं मायां स्वधया कृतासीति, तन्मायांमेवैतेन यजमानो
 आतृव्यस्य वृङ्क्ते, द्रोभ्यां प्रवृणक्ति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, प्रवृञ्ज्याद्भूतिकामस्य,
 भविष्यद्वा इदमुपजीवामो, भविष्यदेवैपैति, श्वः श्वः श्रेयान् भवति, जातमवदध्याद्भूतश्री, —
 जतो वा एष यो गतश्री, —जतिनैवैनं जनयति, अष्टादाहरेद्यं कामयेता, —ऽन्नादः स्यादित्ये, —
 पं वा अग्नीनामन्नादो, ऽन्नकरणं अष्टु, —मन्नाद्यमस्मा अवरुन्दे, प्रदावादाहरेद्यं कामयेत,
 प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकं स्यादिति, प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकं भवति, यतः कुतश्चाहत्यावद-
 ध्याद्यं कामयेता, —ऽस्य पाप्मां आतृव्यो द्वितीयो जायेतेत्ये, —तद्वै यजमानस्यायतुनं, स्वै
 वावास्मा एतदायतुने पाप्मानं आतृव्यं द्वितीयं जनयति, द्रवन्नः सर्पिरासुतिरिति, क्रमुकं
 घृतान्वक्तमादधात्ये, —पां वा अथेः प्रियां तन्यैत्क्रमुकं, —स्तेजो घृतं, प्रिययैवैनं तश्च तैजसा
 च संसर्षयति, परस्या अधि सखंता, इत्यौदुम्बरीं, देवा यत्रोर्जं व्यभजन्त तत् उदुम्बरा
 उदतिष्ठद्, यदौदुम्बर्यु, —जुमेवावरुन्दे, परमस्याः परावता, इति वैकृङ्कती, —मेधैर्वै सुष्टस्य मां
 अपाकामत्, तद्विकृङ्कतं प्राप्तिशुद्, यद्वैकृङ्कती, मां एवावरुन्दे, यदग्ने यानि कानि चै, —
 ति शमीमयीं शान्त्या, अग्नये वै न किञ्चनापरशुवृक्णमस्वदन्त, तस्मै वा एतया सङ्गः
 प्रयोशिः सर्वमस्वदयद्, यदग्ने यानि कानि चैति, तदग्र्य एवैतया सर्वं स्वदयति, सर्वमस्मै
 स्वदितं भवति, रात्रीं रात्रीमग्र्यावं भरन्ता इत्या, —शिपुमेवांशास्ते, नांभ प्रथिव्याः सुमि-
 धानो अग्निमिति, पृतनाजितुमेवैनमक, —रग्निं वै सुष्टं रक्षांस्यजिघांसु, —स्तानि वा
 एतांभिरैवापाहत्, याः सेना अग्नीत्वुरिरिति, तदग्नेरेवाग्नी रक्षांस्यपहन्त्ये, —ता एव सुमि-
 धा आदध्याद्यत्र रक्षोभ्यो विभीयाद्, रक्षुसामपहत्या, अथो प्राहुका ह तां समां स्तेनान्
 भवन्ति, तैल्वकींमुभिर्चरन्नादध्या, —देष वै वनस्पतीनां वज्र, —स्तार्जघ्न प्रमीयते, यं द्वि-
 प्याचं तर्हि मनुसा ध्याये, —न्मनो वा आशी, —यो वाचं आहुतिमेवैनं भूतमग्र्येऽपिदधाति,

[द्रवन्नः सर्पिरासुतिः० । ऋ. २,७,६; तै.सं. ४,१,९,२। परस्या अधि० । ऋ. ८,७५,१५; तै.सं. २,६,११,३;
 ४,१,९,२ । यदग्ने यानि (कानि) कानि० । ऋ. ८,१०२,२०; अथर्व. १९,६४,३; तै. सं. ४,१,१०,१ । सर्वं
 तदस्तु ते । ऋ. ८,१०२,२१; अथर्व. १९,६४,३; तै. सं. ४,१,१०,१; नि. ३,२०]

यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जना इति, तस्मादधिचितोऽश्लीलं न क्रीतयित३व्यं, नो
अधिबिदुः, संश्रितं मे ब्रह्म संश्रितं वीर्यं बलमिति, ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं सं
श्यति, क्षत्रेण ब्रह्मा, —ऽथो ब्रह्म चैव क्षत्रं च सयुजा अक, —रेतद्वा एषाभ्यन्तृका ॥ ब्रह्म क्षत्रं
सयुजा न व्यथेते इति, ब्रह्माह क्षत्रं जिवति क्षत्रियस्य ।

क्षत्रं ब्रह्म जिवति ब्राह्मणस्य यत्समीचीं कृणुतो वीर्याणि ॥ ९ ॥

१३-१४

अग्निभ्यः ॥ इति कामायालभ्यन्ते, यत्कामो भवति सं ह्यस्मै सं कामो नमत्वा, —प्री-
णन्ति, यज्ञियानेवैनाम्भ्यान् कुर्वन्ति, पर्यधिकृतानुत्सृजन्त्ययातयामत्वायै, —केन संस्थाप-
यन्ति यज्ञस्य संतत्या अविछेदाय, पुष्करा भवन्ति सन्द्रियत्वाय, त्रिष्टुभो याज्यानुवाक्या
भवन्तीन्द्रियस्वावरुद्ध्या, अथै३षोऽथ्ये वैश्वानराय द्वादशकपालः, संवत्सरो वा अग्नि-
वैश्वानरं, एषा वा अग्नेः प्रिया तर्पयैवैश्वानरं, प्रिययैवैनं त३न्वा समर्धयत्यं, —थो अयातया-
मत्वायैवा, —ऽयातयामा हि वैश्वानरं, श्वेतं वायवे नियुत्वता आलभेत तेजस्कामो, वायुर्वी
अग्नेस्तैज, —स्तस्माद्वायुमग्निरन्वेति, यद्वायवेऽग्नेः सतेजस्त्वाय, यद्वायव एकषा स्यादुन्मा-
दुको यजमानः स्याद्, यन्नियुत्वते द्वितीयत्वाया, —ऽथो धृत्या अनुन्मादाय, सर्वेषां वा एष
पुशुनां रूपाणि प्रति, यद्वायव एकषा स्यादुन्मादुको यजमानः स्याद्, यदेष प्राजापत्सो
द्वादशकपालो द्वितीयत्वाया, —ऽथो धृत्या अनुन्मादाया, —ऽथैष आश्रावैष्णवं एकादशकपालो,
ऽथैवै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, —ऽथैष आदित्यो घृते चरु, —रादित्या
वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तैभ्य एव प्रोच्य स्वर्गं लोकमेत्या, —दित्या वा अस्मिन्नलोक
ऋद्धा, आदित्या अमुष्मिन्, पुरोडाशेन वै देवा अस्मिन्नलोक आर्ध्वं, —चरुणामुष्मि, —नस्मि-
न्नेव लोके पुरोडाशेन ऋध्नोति, चरुणामुष्मि, —नथै३षोऽथ्ये वैश्वानराय द्वादशकपालो,
देवायतनं वा अग्निवैश्वानरो, देवायतनं एव प्रुतिष्ठाप्याग्निं विभृत्यं, —थो कामो वै वैश्वानरो,
यत्कामो भवति सं ह्यस्मै सं कामो नमति ॥ १० ॥

१५-१६

[१४९४]

॥ इत्युपरिकाण्डे जुह्वमग्नीयः प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

[संश्रितं मे० । अथर्व. ३, १९, १]

[१०] तै. ५, १, ८, २ । काठ. १९, ८ । कवि. ३०, ६ ।

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

दृशानो रुक्म उरुया विभाती, — त्ति रुक्मं प्रतिमुञ्चते, ऽमृतं वै हिरण्यं, मृतवैरित-
 द्रुपं यदग्निं, — यत् पाशोऽमृतैर्नैव मृत्युमन्तर्धत्ते, ऽधेतैर्निर्वाधा, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त,
 ते देवा एतान्निर्वाधानपश्यं, — स्तैरसुरानेभ्यो लोकेभ्यो निर्वाधन्त, तन्निर्वाधानां निर्वाधत्वं,
 तदेतैरेव निर्वाधैर्जमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यो निर्वाधता, एकविंशतिनिर्वाधो भवति प्रति-
 ष्ठित्या, उपरिष्टान्निर्वाधं विभर्त्य, धस्तान्निर्वाधं सादयति भ्रातृव्यस्य विनुर्यै, नक्तोपासा
 समनसा विरूपा इत्य, — होरात्राभ्यामेवाग्निमाधत्ते, धापयेते शिशुमेकं समीची, इत्येतं
 ३ ह्येतं धापयेते शिशुमेकं समीची, धावाक्षामा रुक्मो अन्तर्विभातीत्ये, — ३ ह्येतयो रुक्मो
 ऽन्तर्विभाति, देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदा इति, प्राणा वै देवा द्रविणोदाः, प्राणैर्वाग्नि-
 मुद्यच्छते, विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविरिति, विश्वा हि रूपाण्यग्निः, प्रासावीरुद्रं द्विपदे
 चतुष्पदा, इत्याह प्रच्छत्या एवं, विं नोक्रमकशत्सविता वरेण्या इति, सवितुप्रसूत एवाग्निं
 बिभर्त्य, — नु प्रयाणमुषसो विराजतीति, तस्मादुषसो व्युष्टिमेन्वग्निराधीयते, सुपर्णोऽसि गरु-
 त्मा, — स्त्रिवृत्ते शिरो, गायत्रं चक्षुरित्य, — धैर्वी एषा संभृति, — रग्निमेतत्संभरति, तस्मात्
 संभरति, तस्मात्सर्वैरङ्गैः पशुर्जायते, पशुश्छाधि, — दिवं गच्छ स्वः पुते, — त्याह स्वर्गस्य
 लोकस्य समष्ट्या, अथैते क्रमा, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते देवा एतान् क्रमान-
 पश्यं, — स्तैरसुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, ताननपजय्यमजयं, — स्तदेतैरेव क्रमैर्जमानो
 भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुदते, ऽनपजय्यं ह जयति, षडुद्यावत् शिष्यं भवति, पञ्चा
 ऋतव, ऋतुभिरेवाग्निं परिगृह्णात्यु, — परिनाभि विभर्त्य, — परिनाभि ३ ह्यात्मनः सदेव, सदेव
 एवं देवता आत्मन् विभर्ति, यदधोनाभि बिभृयाद्योनि निर्द्वेहे, — दयोऽवधैनं घातुकं स्यात्,
 प्रक्रामति, तस्माद् ग्राम्याः पशवः प्रेरते, ऽथ यत् पुनरभ्यावर्तते तस्मात् पुनः समावर्तन्त,
 ऊर्जी वा एष पशुभिरुत्क्रामन्तसहोत्क्रामति, पुनरूर्जी निवर्तस्वैति, तदूर्जमेव पशुर् पुनर्व-
 रुद्धे, पुनर्वतीर्भवन्ति समृद्धौ, चतुसृभिरभ्यावर्तते, चतुष्पादो वै पशवः, पशुनेवा-

[१] तै. ५, १, १०, ९। काठ. १९, ११। कपि. ३२, १। श. भा. ६, ६, ४, ७, १। वा. १२, १—४, ९—१५, २५, ४०—४१, १७, ७०;
 १०, २४। काण्व. १३, १—६, १०—१६, २६, ४१—४२, १८, ७०; ११, ३४। [दृशानो रुक्म. क्र. १०, ४५, ८; तै.
 सं. १, ३, १४, ५; ४, १, १०, ४; २, २, ४। नक्तोपासा समनसा (वर्णमा०)। क्र. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६,
 ५, २; ७, १२, ३। विश्वा रूपाणि०। क्र. ५, ८१, २; अथर्व. ७, ७३, ६; तै. सं. ४, १, १०, ४; वि. १२, १३]

वरुद्ध, इत्थं पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृ-
 त्तमनुपर्यावर्तता, आ त्वाहावर्मन्तरभूरित्यन्त ३क्षेप एतद्धि, —दुत्तमं वरुण पाञ्चमस्मदिति,
 वरुणपाशमेवोन्मुञ्चत आत्मनोऽद्विःसाया, अग्ने बृहन्नुपसामूध्वी अस्थादिति, ज्योतिषैवैनं
 समर्धयति, ह२सः शुचिषदसुरन्तरिक्षसं, —दिति सादयति, सप्त एवैनं होंत्रासु प्रतिष्ठाप-
 यत्य, —थो सप्त वा एतेन सामान्यग्रैर्कर्मोत्था, —ऽऽसप्तमात्पुरुषादन्नादो भवति, रेतो वा अग्निः,
 —रन्तरिक्षं वै रेतोऽनुपिच्यते, यदधो निदध्यादधृताः पशूनां गर्भाः प्रपादुकाः स्युः, —रथ
 यदुपरि सादयत्यन्तरिक्षसदमेवैनमकूर्गर्भाणां धृत्यै, सूर्यते वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, त-
 स्मादेष आसन्दीसत, सुदि त्वं मातुरस्या उपस्था इती, —यं वा अग्नेर्योनिः, स्व एवैनं
 योनौ संश्लेषयति, तिसृभिरुपतिष्ठते, त्रिवृश्द्वयग्निः ॥ १ ॥ १

अथैतद्वात्सप्र, —मेतैनं वै वत्सप्रोर्भालन्दश्नोऽग्नेः प्रियं धामाराध्नोत्, तदग्रेरेवैतेन प्रियं धाम
 राध्नोत्या, —गामुकमेनं प्रियं भवति, वत्सप्रियं वै भालन्दनमृषयोऽध्यवद, —न्तस्तेना इति,
 स एतत् सुक्तमपश्यत्, तेनाधिवादमपाजयत्, तेनापचितिमगलत्, तदधिवादमेवैतेनापज-
 यत्य, —पचितिमेव गलति, द्वादशभिरुपतिष्ठते, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरेमे-
 वाप्त्वावरुद्धे, त्रिष्टुभो भवन्तीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अन्येष्टुः प्रक्रामयत्य, —न्येष्टुरुपतिष्ठते,
 योगक्षेमं वा एतत् प्रजानां दाधार, तस्माद्यायावरा अन्याः प्रजाः, क्षेम्या अन्या, अथ
 यत् प्रक्रम्योपतिष्ठते तस्माद्यायावरः क्षेम्यमुभिप्रयाति, तस्माद्यायावरस्य क्षेम्योऽन्नं बभूव,
 यदेहक्षेम्यमाणः स्यात्तदेहुरुभयं समस्येत्, प्र च क्रामेदुप च तिष्ठेत्, योगक्षेमं वा एतद-
 न्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धा, उदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे ३हीद देवाः स्मो
 यन्मुनु ३ण्या, अग्ने भरन्त चित्तिभिरिति, यस्मा एवं चित्वाग्निराधीयते तेनैनं चित्तेन स-
 मर्धयति, प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् याहीति, ज्योतिषैवैनं समर्धयित्वा प्रवापयत्य, —क्रन्ददुग्निः
 स्तनयन्निव द्यौरित्यं, —नुब्रयाद्, यद्वयंक्षु उत्क्ष्वेदेदीश्वरो वा एष उत्क्ष्वेदन् यजमानस्य प्रजां

[आ त्वाहार्षोऽ। ऋ. १०, १७३, १; अथर्व. ६, ८७, १; तै. सं. ४, २, १, ४; तै. ब्रा. २, ४, २, ८ । उदुत्तमं वरुण० ।
 ऋ. १, २४, १५; अथर्व. ७, ८३, ३; १८, ४, ६९; सा. ५८९; तै. सं. १, ५, १, ३; ४, २, १, ३; नि. २, १, ३ । अग्ने (अग्ने)
 बृहन्नुषसा० । ऋ. १०, १, १; तै. सं. ४, २, १, ४ । ह२सः शुचिषद० । ऋ. ४, ४०, ५; तै. सं. १, ८, १५, २, ४,
 २, १, ५; तै. आ. १०, १०, २]

[२] तै. ५, २, १—२ । काठ. १९, १, २ । कपि. ३२, १ । श. ब्रा. ६, ७, ४; ६, ४ । वा. १२, ६, ९, २, ३०—३३, ४०—४२;
 १७, ५३ । काण्व. १३, ७, १०, २२, ३१—३३, ४१—४२; १८, ५३ । [अक्रन्ददुग्निः ०... । ऋ. १०, ४५, ४;

पशून्निध्वेद, —स्तत्क्रुदितमेवास्याक, —रथो शमयित्वैवाग्निषमाशास्ते, समिधाग्निं द्रवस्यते, —
ति गायत्र्या ब्राह्मणस्यादध्याद्, गायत्रो हि ब्राह्मण, —स्त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राज्ञ-
न्यो, द्वाभ्यां गायत्रीभ्यां वैश्यस्य, ये हि द्वे गायत्र्यौ सा जगत्य, —थो ब्रह्मणे वा
एतद्विश्वमन्नं करोति, यदि भस्म प्रतिपर्येताप्सु प्रवेशये, —दापो वा अग्नेयौनिः, स्व एवैन-
द्यौनौ दधाति, पुरीषं कुर्यात् पशुकामस्य, पशवो वै पुरीषं, पशुमान् भुवती, —ष्टका वा
संयुयात्, तेनास्य सर्वा आग्नेयीरिष्टका भवन्त्य, —र्जा वा एष पशुभिरुत्सीदन्त्सहोत्सीदति,
पुनरुर्जा निवर्तस्वेति, तदूर्जमेव पशून् पुनरवरुद्धे, बोधा मे अस्य वचसो यविष्ठे, —ति बोधद्व-
तीभ्यामुपतिष्ठते, तस्मात् प्रजाः सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, द्वाभ्यामुपतिष्ठते, द्विषाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै ॥ २ ॥

अपेत वीत विं च सर्पताता, इत्याह, यमदेवश्त्यो वा अयं लोको, यश्मोऽमुष्य
लोकस्याधिपत्यमानश्च, यद्यमादेवयजुनमनिर्याच्याग्निं चिन्वीतायमदेवत्योऽस्याग्निः स्यादस्वर्गो,
यदाहा, —ऽऽदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्या अक्रान्तिमपितरो लोकमस्मा इति, यमाद्वा एतेना-
स्या देवयजुनं निरयाचिष्ट, स्मृतं देवयजुनेऽग्निं चिनुते, यमदेवत्योऽस्याग्निर्भवति स्वर्गं,
उद्गन्ति, यदेवास्या अयन्नियमुमेधयं तदुद्गन्ति, व्याममात्रमुद्गन्त्ये, —तावद्वै पुरुषे
वीर्यं, वीर्यसम्मिमे चीयते, यथो एतावान् वै पुरुषे महिमा मुहिमोऽवरुद्धया, अत्रो-
क्षति, यदेवास्या उद्गन्तः क्रूरमक्रुस्तदक्रूरमक्रु, —स्तच् शमयत्य, —थो आपो वा अग्नेयौ-
निः, स्व एवं यौनौ चीयते, अग्नेस्मास्यग्नेः पुरीषमसी, —ति सिक्नुता निवपत्य, —त्रैवी
एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत्सिक्नुता, स्व एवं भस्मश्चीयते, यौनिर्वै सिक्नुता, रता ऊषा,
यत्सिक्नुता न्युप्योषान्निवपति यौनौ वा एतद्वैतो दधाति, तस्माद्यौनौ रतो हितं, तस्माद्योनि
रतः प्रजायते, प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ता वा ऊषेभ्य एवं यौनिरसृजत्, प्रजनुनं वा
ऊषाः, प्रजनुने वा एतदग्निश्चीयत्, इमे वै सहास्ता, ते विद्यती अब्रूता, —मस्तु नौ प्रियं
धाम सुहं, —त्यापो वा अस्या यज्ञिया मेध्या, —स्ता अमृ, —रूपा अमुष्या यज्ञिया मेध्या, —स्त

तै. सं. १,३,१४,२; ४,२,१,२,२,२ । समिधाग्निं० । ऋ. ८,४४,१; तै. सं. ४,२,३,१; तै. ब्रा. १,२,१,९ ।

बोधा मे अस्य० ... । ऋ. १,१,१४,२; तै. सं. ४,२,३,४; नि. ३,१०]

[३] तै. सं. ५,२,३ । काठ. २०,१ । कपि. ३२,३ । वा. १२,४५,६०—६१; ५,३ । काण्व. १३,४६,६१—६२; ५,३ ।

[अपेत वीत विं० ... । ऋ. १०,१४,९; अथर्व. १८,१,५५; तै. सं. ४,२,४,१; तै. ब्रा. १,२,१,१६; तै. भा. १,
२७,५; ६,६,१]

इमे, यदापश्चोषाश्च भवन्ति यदेवैनयोर्यज्ञियं मेध्यं तद्वरुन्द्धे, ऽथो अनयोरेवैनं प्रियं धाम-
 निधत्ते, सुज्ञानं वा ऊषा, उभये वा एतान् पशवोऽभिसंजानते, ये ग्राम्याः पशवो ये
 चारण्या, उभये हैनं पशवोऽभिसंजानते, चतस्रः प्राचीः सादयति, चत्वारि वै छन्दा-
 सि, छन्दोभिर्वै देवाः स्वर्गं लोकमायन्, स्तं दिशा आक्रमन्त, तां अवलीयन्त, तां
 एताभिरदधन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पशवो वा इष्टुका, गार्हपत्यं वै पशवो
 ऽनृपतिष्ठन्ते, द्वे समीची पुरस्तादुपदधाति, द्वे समीची पश्चा, दुभयत् एवासमै समीचः
 पश्वनुपदधाति पशूनां परिगृहीत्या, अष्टोपदधात्य, ष्ठाक्षरा गायत्री, गायत्र्योऽग्निं,
 र्यावानेवाग्निस्तै चितुता, एकविंशतिः काश्या प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठां ह्येकविंशतीं, ऽथो
 एकविंशतिविधो हि गार्हपत्य, स्त्रिचिह्निकः काश्ये, स्त्रयो वा इमे लोका, इमानेव
 लोकानाप्नोति, पञ्चचिह्निकः काश्ये, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, चतुभिः
 संनिवपति, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेव संनिवपत्य, थो ब्रह्म वै छन्दांसि,
 ब्रह्मणैव संनिवपति, क्षत्रं वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, क्षत्रं य उख्यो, ब्रह्म यजु,
 यद्यजुषा संनिवपति ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं संनयति, तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं सं जैति वि च,
 द्वौ वा एतौ व्याघ्रौ संप्रयेते, तो ईश्वरा अशान्तौ यजमानं हिंस्सितो, र्यदाह, भवतं नः
 समनसौ समोकसौ संचेतसा अरेपसा इति, शर्मयत्येव, शान्तं एवं न्युप्यते यजमानस्या-
 हिंसाया, क्रतुभिर्वै पृथिव्यां वीर्यमुद्युतं, तद्वतुभिः पुनर्विमुच्यते, यदाह, प्रजा-
 पतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चत्विति, प्रजापतिरेवैनां विश्वकर्मा विमुञ्चति ॥ ३ ॥ ३

अथैतां नैर्कृती, स्तिसस्तुषपक्षा भवन्त्ये, तद्वै नैर्कृतमज्ञस्य यत्तुषा, कृष्णा भवन्त्ये,
 तद्वि नैर्कृत्या रूपं, मेतां दिशं हरन्त्ये, पां हि नैर्कृत्या दिक्, ताः स्वकृता इरिणे परा-
 चीनिदधात्ये, तद्वै नैर्कृतितृहीतं पृथिव्या, नैर्कृतितृहीत एवं नैर्कृतिं निरवदधते, ग्राण-
 मेवास्य प्रथमया मुञ्चत्यु, पानं द्वितीयया, व्यानं तृतीयया, थो व्यक्षरो वै पुरुषो,
 यावानेव पुरुषस्तं नैर्कृत्याः पाप्मनो मुञ्चति, नैर्कृतिर्वै कर्मण उपद्रष्टुका, तां वा एत-
 त्स्वेन भागधेयेन शमयित्वाथ सवितृप्रद्यतोऽग्निं चितुते, यं ते देवीं नैर्कृतिरावबन्धेति,

जालमिष्टकास्वध्यस्यति, निरुद्धतिपाशमेवोन्मुञ्चत आत्मनोऽहिंसायै ॥ ४

यदस्य पारं रजसो महश्चित्रं ज्योतिरजायत । तन्नः परिषदंति द्विवेदोऽग्रे वैश्वानरः ॥ ५

स्वाहैत्येषः परिषिञ्चन् पुर्येति निरुद्धत्या अनन्ववायाय, भूत्यै नमा, इत्युक्त्वावर्तते, भूतिरेव भूत्वावर्तत आत्मनोऽहिंसाया, अनपेक्षमाणा आपान्ति निरुद्धत्या अनन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव निरुद्धति निरवदयन्त, इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो नैरुद्धतीरुपधत्ते, निवेशनः संगमनो वसूना, मित्येन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठत, इन्द्रियेण-वात्मानं सम्पद्यति, त्रिष्टुभोपतिष्ठता, ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुभो, जस्येव वीर्ये प्रतितिष्ठति, गार्हपत्योऽग्रे चीयते प्रतिष्ठित्यै, गार्हपत्ये वै देवाः प्रुतिष्ठाय प्राञ्चः स्वर्गं लोकमुभियज्यन्त आयन्, यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावुता वेणुना विमिमीत, एतावद्वै पुरुषे वीर्यं, वीर्येणैव विमिमीते, यथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, मुहिस्रोऽवुरुद्धयै, यो वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः स एषा वीर्यवत्तमो, वेणुर्वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः, स एषा वीर्यवत्तमो, सन्नं वै फलं, मन्त्रमश्को, अश्कोऽग्निं, रक्तेण वा एतदन्नमर्कमग्निं विमिमीते, सप्त पुरुषान् प्रमिमीते, सप्तभ्य एव पुरुषेभ्यो लोकं विन्दत्या, सप्तमात्पुरुषादन्नादो भवत्य, रत्निमात्रं पक्षयोरत्युपदधाति, पक्षं बृहद्धि वयः, पद्धिः कृषति, पद्धा कृतव, कृतभूतिरेव कृषती, त्वसम्यावर्तन्त, कृषत्ये, पा हि देवानामावृ, दथो अग्न्ये वा एतदादित्यस्यावृतमनुपुर्यावर्तन्ते, तिस्रस्तिस्रः सीताः संपादयति, त्रिवृद्धयग्निं, द्वीदृश सीता भवन्ति, द्वादृश मासाः सश्वत्सरः, सश्वत्सरस्य वा एष विधामनुविधीयत, इयं वा अविभे, दुग्निर्मातिधक्ष्यतीति, यत्कृषत्यस्या वा एतद् द्विगुणं क्रियतेऽनतिदाहाया, यथो पृथिव्या वा एतद् द्विगुणेनाग्नेर्नैर्यमुद्यच्छन्त, एतां दिशमुत्सृजन्त्ये, पा हि देवानां दि, गथो स्वर्गमेवैनां लोकमनुत्सृजन्ति ॥ ४ ॥ ६

कृष्टे वृषति, कृष्टे होषधयः क्षेपिष्ठं प्रतितिष्ठन्त्ये, नस्यान्नस्य वपत्योपधीनामाग्निं, ब्रह्म वा ऋग, ब्रह्मणैवास्मा अन्नाद्यमवरुद्धे, चतुर्दशभिर्वपति, द्वादृश मासाः सश्वत्सरो, यथ य एते चतुर्दशे अहोरात्रे एवैते, तत् सश्वत्सरेण च वावास्मा एतद्दहोरात्राभ्यां चान्नाद्यमवरुद्धे, सन्नं वै फलं, मन्त्रमश्को, अश्कोऽग्निं, रक्तेण वा एतदन्नमर्कमग्निं वृषति,

यस्याहस्य निवपुति यत्तस्याश्रीयाद्यान्यवरुद्धानि तैर्व्यूष्येते, —ध्मे तस्यापिकुर्या, —दशो तन्मनसा
 ध्यायेत्, तैर्नैव तदवरुन्दे, यदि सर्वं न स विन्देद्यवान्मधूद्युतान् वृषेद्, यद्यवा ग्राम्यं
 तेनात्राद्यमवरुन्दे, यन्मध्वारण्यं तेन, तैर्नैव तदुभयमवरुन्दे, ऽथैते संभारा, दिग्भ्यो
 वा एतत् पृथिव्या ऊर्जे संभरत्यु, —३२र्ध्वमिधीयते, यो जनतां कामयेत्, श्वोधुका स्यादि-
 ती, —पमूर्जमहमित आदीति, तस्या अर्धादादती, श्वोधुका ह सा जनता भवति, कामं
 कामदुषे धुक्ष्वेत्य, —मिमृशति, तेनास्य सर्वा इष्टकाः कामदुष्टा भवन्त्यु, —तरवेदिं निवपत्यु-
 तरवेदिमित्ये, —वास्यमिधीयते, ऽथो यज्ञपुरुषोऽनन्तहित्या, अग्निर्वा एष न्युप्यते यदुत्त-
 रवेदिं, —यदुत्तरवेदिं न्युप्याग्निं चिनोत्यग्नौ वा एतदग्निधीयते, ऽग्रे तव श्रवो वया, इति
 सिकुता निवपत्ये, —ता वै वैश्वानरीरिष्टुका अपरिमिता, एतदग्रेरपरमितं चीयते, ऽग्रेर्वी
 एतद्वैश्वानरस्य सूक्त, —मेघा वा अग्नेः प्रिया तन्यद्वैश्वानरः, प्रियायां वा एतत्तन्वामिधीयते,
 सतन्रको निधीयते, —लोमशं वा एतच्छन्दः पञ्चव्यमनातिरिक्तं प्रजननायाशीत्यक्षर, —मेतेन
 वै देवाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तदस्याशीत्यक्षरत्वं, सुमुद्रं वा एतच्छन्दो, योनिः
 समुद्रः, सोमो रेतोधा, यत्सौमीभ्यां व्यूहति योनौ वा एतद्रेतो दधाति, तस्माद्योनौ
 रेतो हितं, माप्यानवती भवत्, —स्तस्माद्योनौ रेतो आप्यायते, छन्दोभिर्वी अग्निरुत्तरवेदिम-
 भिप्रहिषते, या अग्नौ ग्रहियमाणेऽन्वाहुस्तां तर्हि मनसा ध्याये, —छन्दोभिरेवैनमुत्तरवेदिमभि-
 प्रहरति, मनसान्वाहा, —ऽनिरुक्तमिव श्लेतेदव्यावृत्तं, व्यावृत्तं पाप्मना भ्रातृव्येण गलत्यं,
 —श्वं पुरस्ताजयन्ति रक्षुसामपहत्या, आक्रमयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्यः सदृङ् तं वज्रेणाव-
 बाधन्ते, प्राञ्चं प्रक्रमयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽति तं वज्रेण प्रणुदते, प्रत्यञ्जमभ्याव-
 र्थयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽनु तं वज्रेण प्रतिनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदः,
 कृष्णो वै भुत्वाग्निंश्चं प्राविशत्, स एतद्गच्छन्न मृगशको, यदश्वमाक्रमयन्ति, यदेवा-
 त्राग्नेन्युक्तं तस्यावरुद्धौ ॥ ५ ॥

तपो योनिरसीति, पुष्करपर्णेषुपदधाति, योनिर्वा ए३षोऽग्रेयैत्पुष्करपर्णी, नाभिर्वधुकाः,
 संयोनिरिव संनाभिधीयत, इयं वा अविभे, —दग्निर्मतिधक्ष्यतीति, यत्पुष्करपर्णेषुपदधात्यस्या

[५] मै. २, ७, १३ । तै. ५, २, ५—६ । काठ. १९, ३—४ । कपि. ३२, ५—७ । वा. १२, ७२, १०६ । काण्व. १३, ७३,
 १०५ । [अग्ने तव श्रवो... । ऋ. १०, १४०, १; सा. १८१६; तै. सं. ४, २, ७, २]

अनतिदाहाया, —ऽधस्तात्ताभि सादयत्योपधीनां प्रतिष्ठित्या, अथो ३येऽ३स्वग्रयस्तानिवा-
वरुन्दे, प्रजापतिः प्रजा असृजत, याः पुरा ब्रह्मणोऽसृजत ताभिर्नीराध्नो, —दथ या
ब्रह्मस्रुवा असृजत ताभिरराध्नोद्, यद् ब्रह्म, जज्ञानं ग्रथमै पुरस्ता, —दिति रुक्मस्रुपदधात्यै,
दद्या, ऋध्नोत्येवा, —ऽथो मिथुनत्वाय, न पृथिव्यामग्निश्चेतश्चो नान्तरिक्षे न दिवि, —
त्याहु, —रमृतं वै हिंरुण्य, —ममृते वा एतदग्निश्चीयते, इमशानचित्तो वा एते चीयन्ते,
चित्यां चित्यां हिरण्यशकलमुपास्यति, तेन वा एषोऽइमशानचित्, तेन स्वर्गो, —ऽथैष
पुरुषो हिंरुण्ययो, यजमानलोकेमेवैष दाधारै, —प ह ३त्वेव यजमानोऽग्निनामुष्मिहोके सम्यङ्
यस्यैष उपधीयते, —ऽथो मध्ये ज्योतिरेव चीयते, द्रुपश्चस्कन्द पृथिवीमनु धामि, —त्यभि-
मृशति, होत्रास्वेवैनं प्रतिष्ठापयत्यै, —यैतानि सर्पनामानि, मृत्युर्वै सर्पनामानि, यदुपद-
ध्यात् प्रमायुक्तः स्यात्, तस्मादनुदिशति, सोमे वा एका त्विषि, —व्याघ्र एका, सर्प
एका, ता एवावरुन्दे, वामदेवस्य राक्षोघ्नेन व्याघारयत्ये, —तेन वै वामदेवः कुसिताभ्याः
शिरो आदीपयद्, रक्षसामपहत्यै, पञ्चभिर्व्याघारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्त-
मालब्धा, —ऽथो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षास्स्यपुहन्त्यै, —यैतं सुचौ, कार्भर्यमयीं दक्षिणतः
सादयति रक्षसामपहत्यै, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञं रक्षास्स्यजिवास्सु, —स्तानि कार्भर्ये-
णैवापान्नत, यत् कार्भर्यमयीं दक्षिणतः सादयति, रक्षसामपहत्यै, घृतस्य पूर्णो भवत्ये,
—षा वा अग्नेः प्रियां तर्पयद् घृतं, प्रिययैवैनं तश्न्वा संमर्षयति, गायत्र्या सादयति,
तेजो वै गायत्रीं ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्द्धा, औदुम्बरीमुत्तरतः सादयति दुष्णः
पूर्ण, —मूर्वा उदुम्बरो, —ऽन्नं दध्यु३, —ज्येवास्यान्नं दधाति, त्रिष्टुभा सादयत्यो, —जो वै
वीर्यं त्रिष्टु, —बोजु एव वीर्यमवरुन्दे, पूर्णं सादयत्यै, —क्षिते यजमानलोकेषुपतिष्ठेते, मूर्ध-
न्वतीभ्यां सादयति, मूर्धन्योऽसान्नीति, विराज्यग्निश्चेतश्चो, इत्याहुः, सुचौ वै
विराजौ, यत्सुचा उपदधाति विराजि वा एतदग्निश्चीयते, —ऽथैष स्वयमातृणे, —यं वै
ग्रथमा स्वयमातृणा, —ऽन्तरिक्षं द्वितीया, —ऽसौ तृतीये, —मनेव लोकांतुपधत्ते, —ऽथमुपघ्राय
सादयति, प्रजापतिचित् एवास्म भवत्यै, —थो प्राणानामुत्सृष्ट्यै, भूरसी, —ति प्राचीमुदहेद्य-

[६] मै. २, ७, १५ । तै. ५, २, ६—८ । काठ. २०, ५—६ । कपि. ३२, ७—८ । वा. १३, ३, ५, १८, २० । काण्व. १४, ३,
५, १८, २० । [ब्रह्म जज्ञानं । अथर्व. ४, १, १, ५, ६, १ । द्रुपश्चस्कन्द पृथिवीं ... । ऋ. १०, १७, ११;
अथर्व. १८, ४, २८; तै. सं. ३, १, ८, ३, ४, २, ८, २, ९, ५; तै. आ. ६, ६, १]

येनं आतृव्योऽतृव स्याद्, भूमिरसी, तिति प्रतीची यद्यन्व, दितिरसि भूमिरसी, तिति तिर-
 श्री यद्वि सृष्ट, इन्द्रियं वा अदिति, रनया वा एतद्यजमानो आतृव्यं प्रभृतं प्रणुदते, जनया
 प्रतिनुदते, जनया विनुदते, तज्जातृव्यस्य वा एष विनोदः, काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती, -
 ति द्वेष्टकामुपदधात्यो, पधीनां प्रतिष्ठित्यै, काण्डात्काण्डाद्द्वयेषां प्रतिष्ठित्यै, पशवो
 वा इष्टका, न वै पशवा आयवसे रमन्ते, यद्वेष्टकामुपदधात्यायतनमिव वा एतत् क्रियते,
 पशूनां यस्या, अथैषा वामभृद् द्विर्यजु, यजमानलोकात्मन्येन दाधत्, आतृव्यलोक-
 मन्वेन वृद्ध, एतया वै देवा असुराणां वामं पशून्वृज्जत, तद्दामभृतो वामभुस्व,
 छन्दांसि वै देवानां वामं पशव, इछन्दांस्येवैतया वामं पशून् यजमानो आतृव्यस्य वृद्धै,
 ऽथैतै रेतःसिन्धु, इयं विरा, इसौ स्वरा, इसा एवं रेतः सिञ्चती, यं प्रजनयत्य, मि-
 रत्यन्नादो भवति यस्यैत उपधीयते, यद्वि पुत्री चिन्वीत प्रथमायां चित्यामन्यामुपदध्या,
 दुत्तमायामन्यां, रेतसः सिक्तस्य परिगृहीत्यै, यद्युपुत्रः प्रथमायां चित्यामुभे उपधेये,
 सम्यञ्चौ हि भुत्वा रेतः सिञ्चतः ॥ ६ ॥

अथैतां विश्वंज्योतिष, एषु वा एतल्लोकेषु ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानां
 विधृत्या, अथैषा व्यालिखिते, मै वै लोकास्यालिखिते, मानेवं लोकानुपाधत्, उभये
 वा एतामुपादधत् देवाश्च वा असुराश्चो, परिष्टाल्लक्षमाणं देवा उपादधता, ऽधस्ताल्लक्षमाणं असुरा,
 -स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, उपरिष्टाल्लक्षमाणमुपदधत् आतृव्यज्ञान्यो वास्य प्रियः स्यात्,
 तस्य भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवत्ये, -ष वा असपत्नैष्टका, ऽसपत्नो भवति यं
 एतामुपधत्ते, ऽथो देवलक्ष्मं वा एषा, देवलक्ष्ममेवोपधत्ते, या सौषाया अधि मृदुं
 शिष्यते तस्या एतां कुर्यात्, तेनास्य सर्वा आग्नेयीरिष्टका भवन्त्य, -थैष कूर्मः, श्मशानचितो
 वा एतै जीयन्ते, जीवः कूर्म उपधेय, -स्तेन वा एषोऽश्मशानचित्, तेनात्पाती, पशू-
 नां वा एष मेधु, एतं वै मेधं पश्यन्त एनं पशवोऽमुष्मिष्ठोके उपतिष्ठन्ते, प्रत्यञ्चं
 सादयति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, यावापृथिवीयया सादयति, यावापृथिवी
 द्वि पशवोऽनुपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैनं सम्यञ्चं दधाति, विष्णोर्नाभ्यामग्निश्चेतश्चया,
 इत्याहुः, प्रादेशमात्रमुलूखलं कार्य, -मेतावान् वै विष्णु, -विष्णोर्वा एतन्नाभ्यामग्निश्चीयत,

ऊ३र्ज्यमिश्रेत३व्या, इत्याहु, —रूपां उदुम्बरो, यदैदुम्बरमुल्लुलं भवत्युजि वा एतदग्निश्ची-
यते, वैष्णव्या सादयति, वैष्णवं३ इल्लुल्लुल३, स्वयैवं देवतया, —ऽथैषां, पृथिव्या
वा एतदोजो वी३र्यं३ संश्रियता, ओजो वा एतद्वीर्यं मध्य३तोऽग्नेर्धीयते, ऽथो मध्ये ज्योति-
रेवं चीयते, यद्विक्तामवेक्षेत क्षोधुको यजमानः स्या, —दथ यत् पूर्णामवेक्षते तथा हाक्षोधुको
भवति, सिंकृताभिः पूरयित३व्या, —ऽग्नेर्वा एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत् सिंकृताः, स्वेनैवैनं
भस्मना प्रीणाति, दुग्धः पूरयितव्यो, —जै दध्यू, —जुमेवावरुद्धे, घृतस्य पूरयित३व्यै, —
षा वा अग्नेः प्रियां तनर्थं घृतं, प्रिययैवैनं त३न्वा समर्धयति, मधोः पूरयितव्या, —ऽऽ
हास्य प्रजायां मधव्यो जायते व्यृध्वै, —न्द्रियाणि वै पशुशीर्षण्ययज्ञियान्युमेध्यानि, यच्छि-
द्रेषु हिरण्यशकलान्यप्यस्यतीन्द्रियेणैवानि वीर्येण समर्धयति, मेध्यान्येनानि यज्ञियानि करो-
त्य, —धं३ वै पुरुषः सहस्रस्य, यल्लन्त्यर्धमितरे पशव, —स्तस्मादेतन्मध्यत उपदधात्य, —भिता
इतराणि, पशोः सवीर्यत्वायां, —ऽथो सायतनत्वाय, यं कामयेत, पशुमान्त्स्यादिति,
तस्य समीचीनानि पशुशीर्षण्युपदध्यात्, समीच्य एवास्यै पशून्पदधाति, पशुमान् भवत्य, —
थ यं कामयेता, —ऽपशुः स्यादिति, तस्य विषूचीनानि पशुशीर्षण्युपदध्यात्, विषूच्य एवा-
स्यै पशून्पदधात्य, —पशुर्भवत्ये, —तां वै साहस्रीरिष्टकाः पश्चिष्टका, —स्ताः सोमदक्षः कौश्रेयो
विदांचकार, ताः श्यापर्णायोपदधौ, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति यस्यै-
ता उपधीयन्ते, यन्विष्टो वै नामै३षोऽग्नि, —स्तस्माच्चिन्वतान्तरा न व्येतवै, यद्वीयात्
श्रानानस्य युवेतो, —स्सर्गैरुपतिष्ठत, आरण्यनिव पशून् शुचुमन्तसृजति ॥ ७ ॥ ९

पुरुषशीर्षमुपदधात्ये, —यं हि पशूनां३ वीर्यवत्तमो, वीर्यमस्मिन् दधात्ये, —कमुपदधात्ये, —
कधास्मिन् वीर्यं दधाति, सौर्या पुरुषशीर्षमभिजुहोति स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, सौरी वा
एषा सती मैत्रावरुण्य, —हवै मित्रो, रात्रिर्वरुणो, ऽहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्य, —धंक्रचाभ्यां
जुहोती, —यं३ वा अर्धक्र३चो, ऽसां अर्धक्र३चो, ऽनयोरेव प्रतितिष्ठत्य, —थ यदैक्य
क्रचा द्विजुहोति तस्मादैकः सन् पुरुषो द्विपाद्, यद्वो एतत्किंचाकुर्यौनि३ वा एतल्लुक, —यदेता
अपस्याः सादयति तस्मिन्नेवं योनौ रेतो दधाती, —यं३ वा अविमे, —दग्निर्मातिधस्यतीति,
सैता ईष्टका अपश्य, —दथो आहुः, प्रजापतिरपश्यदिति, ता उपधाते, यदेता उपधीयन्ते-

ऽस्यां अन्तदिदाहाय, यद्विदन्, —मिति होवाचेयं, य एता उपदधाता इत्यु, —आदौ भवति यस्थिता उपधीयन्ते, तस्माद्रेतसः सिक्तविषं पशुः संभवति, यदेतां छन्दस्याः, पशवो वै छन्दांसि, यद्वक्षिणत उपदध्यादभीपतः प्रजा वरुणो गृह्णीया, —दथ यदुत्तरत उपदधा-
त्यपवाहत एवा, —ऽथेताः प्राणभृत, —स्तस्मिन् पशौ संभूते प्राणं चक्षुः श्रोत्रं वाचं तानि दधा-
त्य, —क्षण्यां सादयति, पशुं वा एतदाक्रमयति, तस्मात् पशवोऽक्षण्यां ज्ञानि ग्रहरन्तो
यन्ति, दशभिर्दशभिर्वी अता इष्टकाभिर्कषय आर्ध्वं, —स्तां क्रद्धीर्क्रधोति यस्थेता उपधीयन्ते,
ऽथेताः सस्यतो, रेतो वा एतत् सिच्यते यदग्निश्चीयते, यदेतां उपधीयन्ते रेतसः सिक्तस्य
सस्यत्यै, लोके पृण छिद्रं पुणेत्ये, —षा वा अछिद्रेष्टका, अछिद्रा वा एतया चितयश्चीयन्त,
इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरित्यो, —जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, औजसा वा एतद्वीर्येणाग्निश्चीयते, ता
अस्य सृददोहसा, इति परुषि परुष्येवं रसं दधाति, सोमं श्रीणन्ति पृश्न्या इत्यु, —न
वै पृश्न्य, —नमेवावरुन्दे, जन्मन्देवातां विशा, इत्याह, प्रजात्या एव, त्रिष्वो
रोचने दिवं इति, संवनानि वै त्रीणि रोचनानि, सवनचित्तुमेवैनमकरनुष्टुब् वा एषा,
वाग्वा अनुष्टुप्, प्राणो वै वाग्, यदेषा सर्वा इष्टका अनुसंचरति तस्मात् प्राणः सर्वाण्य-
ज्ञान्यनुसंचरत्या, —थेयी वा एषा वर्णेन स्वेन वा एतच्छन्दसाग्निश्चीयते, नाध्वर्युः सन्नाप्ति-
मार्हति य एव वंद ॥ ८ ॥

१०

उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निश्चित्यः, को ह तद्वेद यदेतस्य क्रियते य, —आश्विनौ वै देवानां
भिषजा अकल्पस्य कल्पयितारी, यदेता आश्विनीरुपधीयन्तेऽकल्पस्य कल्प्यै, पञ्चोपदधाति,
पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्धा, —ऽथो यावानेवं यज्ञस्तमचीकल्प, —दथेता आश्विनी-
कृतव्या अनुपधीयन्ते, रेतसे वा एतत्सिक्ताय कृतलुपाधात्, तस्मात् सर्वेष्वृतुषु रेतो हितं,
तस्मात् सर्वानृतुं रेतोऽनुप्रजायते, ऽथेता कृतव्या वायव्या अनुपधीयन्ते, तस्मात् सर्वा-
नृतुं वायुरन्वावरीवर्यै, —थेता वायव्या अपस्या अनुपधीयन्ते, तस्मात् पशवो नानाव्रताः
सन्तोऽप एवाभि सव्रता, —थतसः पुरस्तादुपदधाति, चतुर्विधं हि शिरः, प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं
वाङ्, सूर्ध्वन्वतीभिः सादयति, सूर्ध्वन्योऽसानीति, पञ्च पञ्चार्भिता उपदधाति, पशोः
सुवीर्यत्वायां, —थो सायतनत्वाय, तस्मात् पशुः पश्चाद्वरीयाच् श्रेणिमुत्तर, —स्तस्मादु प्राङ्
संहाना, इन्द्राग्नी अव्यथमानाभिष्टकां दहत् युवमित्य, —न्तरिक्षं वा एषा चित्ति, —

रन्तरिक्षमिमांः प्रजा, इन्द्राग्नी वै देवानामोजोभृता, ओजो वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजो वा एतद्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, ऽथैतां दिश्या, देवा वै स्वर्ग्यं लोकमायुः, —स्ते दिशा आक्रमन्त, ता अन्लीयन्त, ता एतांसि रद्वहन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पञ्चो-
पदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, देशैताः पुरस्तात् सादयति,
देशाक्षरा विराड्, विराड् खलु वै चक्षुज्योतिश्छन्दसां, चक्षुर्वी एतज्ज्योतिः पुरस्तात् पशो-
र्दधाति, तस्मादिदं पुरस्ताच्चक्षु, —रथो अन्नं वै विरा, —डन्नं वा एतन्मुखतो दधाति,
मां छन्दः, प्रमां छन्दः, प्रतिमां छन्दा इती, —यं वै मां, इन्तरिक्षं प्रमा, ऽसौ प्रतिमे,
—मानेव लोकानुपधत्ते, ऽथो देवछन्दसानि वा एतानि, देवछन्दसान्येवोपधत्ते, द्वादश
द्वादशाभिता उपदधाति, तत् पदत्रिंशत्, पदत्रिंशदक्षरा बृहती, बृहती खलु वै
छन्दसां स्वाराज्यमानशे, गच्छति स्वाराज्यं यस्यैता उपधीयन्ते, पशवो वै बृहती,
पशवो मध्यमा चिति, —स्तस्मादेतस्यां चित्यामेता उपधीयन्त, आदित्यधामानो वा उत्तरे
प्राणा, अङ्गिराधामानोऽधरे, मूर्धासि राङ्गिति, यं उत्तरे प्राणास्तनिताभिर्दाधार,
यन्त्री राङ्गिति, येऽधरे प्राणास्तनिताभिर्दाधार, तदेपां वावैताः प्राणानां विधृत्यै,
समावज्जाज्ञः सादयति, समावज्जाजो रेहीमे प्राणाः, प्राणानां विधृत्यै, यं द्विष्यात्
तस्याक्षण्यां सादयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति, मूर्धन्वतीभिः सादयति,
मूर्धन्योऽसानीति ॥ ९ ॥

१२

त्रिवृद्वतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्वै यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमुखं दधाति,
सप्तदशवतीं दक्षिणतो, ऽन्नं वै सप्तदशो, ऽन्नं वा एतदक्षिणतो दधाति, तस्मादक्षि-
णेन हस्तेनान्नमद्यते, तस्मादक्षिणोऽर्धु आत्मनो वीर्यवत्तर, —स्तस्मादक्षिणमर्धं वयांस्थंनु-
पधीयन्ते, पञ्चदशवतीमुत्तरत्, ओजो वै पञ्चदश, ओजो वा एतदुत्तरतो दधात्ये,
कविंशवतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै, त्रिवृद्वतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्वै यज्ञमुखं, मुखतो
वा एतद्यज्ञमुखं दधाति, पञ्चदशवतीं दक्षिणतः सादयति, सप्तदशवतीमुत्तरतः, पशवोः
सवीर्यत्वायां, —ऽथो सायतनत्वाय, तस्मादुभाम्यां हस्ताभ्यामन्नमद्यते, ऽथो वज्रो वै पञ्च-

[९] मै. २, ८, १—३ । तै. ५, ३, १—२ । काठ. २०, १०—११ । कपि. ३२, १२—१३ । वा. १४, ११, १८, २१—
२२ । काण्व. १५, १४, १८, २३—२४ ।

[१०] मै. २, ८, ६—७ । तै. ५, ३, ३—५ । काठ. २०, १२—१३ । कपि. ३२, १४—१५ । वा. १४, २३—२४; १५, १—३ ।

दृशो, वज्रेण वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यमुभयतो निर्भजत्ये, कविश्श्वतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठां ह्येकविंशशो, ऽर्कस्य वा एषं विधामनुविधीयते, ऽक्षमर्को, ऽन्नादो भवति यस्यै-
ता उपधीयन्ते, ऽग्नेर्भागोऽसि, दीक्षाया आधिपत्यं, ब्रह्म स्पृते त्रिवृत्स्तोमा इति, स्पृतो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापुतिर्येधदकामयत् तत्तदस्पृणोद्, यद्युदेवैताभिर्यज-
मानः कामयुते तत्तत्स्पृणोत्ये, कयास्तुवत्, प्रजा अधीयन्तेति, स्पृष्टयो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापुतिर्येधदकामयत् तत्तदसृजत्, यद्युदेवैताभिर्यजमानः कामयुते तत्तत्सृजते,
अग्ने जातान् प्रणुदा नः सपत्नानिति, पुरस्तात् सादयति, य एवं जाताः सपत्नास्तानेत-
या प्रणुदते, प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व, -ति पश्चाद्, य एवं जाताः सपत्नास्तानेतया
प्रतिनुदते, तद्भ्रातृव्यस्य वा एषं विनोद, -श्चतुश्चत्वारिंशीं स्तोमो, वज्रो ब्रविणमिति
दक्षिणतः सादयति, षोडशीं स्तोमा, ओजो ब्रविण, -मित्युत्तरत्, -श्चतुश्चत्वारिंशदक्षरा
वै त्रिष्टुब्, वज्रस्त्रिष्टुब्, वज्रः षोडशी, सव्यापग्रहणो वै वज्रो दक्षिणाग्रहरणः, सव्या-
पग्रहणं वा एतद्रजं दक्षिणाग्रहरणं यजमानो भ्रातृव्याय प्रहरति, पुरीषवतीं मध्यतः साद-
यति, पुरीषमिव रेहीदं मध्यतः पशोः, पुरीषं मध्यमात्मनः, सात्मानमेवाग्निं चिनुते,
ऽथैता विराजो, वाग्वै विराट्, पशवो वा एता इष्टकाः, पशुषु वा एतदुत्तमां वाचं
दधाति, तस्मात् पशुमानुत्तमां वाचं वदति ॥ १० ॥

१२

[१५०६]

॥ इत्युपरिकाण्डे द्वाशो नाम द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

अथैताः स्तोमभागा, एतां वै बृहस्पतिरसुरेभ्योऽधि यज्ञस्य प्रतिष्ठांमाहुरद्, यदेता उप-
धीयन्ते यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै, यज्ञो वै देवानामपद्यत्, तं देवाः स्तोमभागाभिः प्रत्युदस्तभुवन्,
यदेता उपधीयन्ते यज्ञस्योत्तव्यै, प्रजापुतिर्वै एतत् पृथिव्या अग्नेस्तेजः सप्तमरत्, तदग्ने-
रेवैतत्तेजः संश्रियते, ऽथैता नाकसदो, नाकं ह वा अस्मा अग्निं चिकथानाय भवति,

काण्व. १५, २५—२८; १६, १—३ । [अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व ७, ३४, १ । सहसा जातान्प्रणुदा० ।

अथर्व. ७, ३५, १]

[१] मै. २, ८, ८—१० । तै. ५, ३, ५—७ । काठ. २१, १—३ । कपि. ३२, १७ ।

न वै तत्र किं च न जग्मुषे कं, तस्मान्नाकसदो, नाकसंतु पञ्चचूडा अद्युपदधाति स्वर्गस्य
 लोकस्य समष्ट्या, एष ह इत्थेव यजमानः पत्नीभिरग्निनामुष्मिह्लोके सम्यङ् यस्यैता उपधी-
 यन्ते, ऽथो मध्ये ज्योतिरेव चीयत, एता वा अमुष्मिह्लोके यजमानस्य पत्नी, —स्तेस्माद-
 क्षितिता स्त्री नोपेत्ये, —व्यां हि सा, पश्चात् प्राचीमुत्तमामुपदधाति, पश्चाद्द्वयेत् प्राची
 पत्न्यन्वास्ते, ऽथैताः कल्मसः, प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता एनः सृष्टा अत्यमन्यन्त,
 स प्रजापतिरेता इष्टका अपश्यत्, ता उपाधत्, ततो वा अकल्पत, यदेता उपधीयन्ते
 प्रजानां कल्मसा, अथैता वृष्टिसन्धो, वृष्टिर्वै देवेभ्योऽन्नाद्यमपाकामत्, तत् इदं सर्वमशु-
 ष्यत्, तै देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्, तस प्रजापतिरेता इष्टका अपश्यत्, ता उपाधत्,
 तैभ्यो वृष्टिन्नाद्यमवारुन्द, यदेता उपधीयन्ते वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, आवपुनः वा उत्त-
 मा चिति, —रन्या अन्या इष्टका उपदधात्य, —न्यान्न्यानेवासमै पशून् प्रजनयति, प्राणो वै
 स्वयमातृणायु, —वायव्या, समीची उपदधात्या, —युधैव प्राणं च सयुजा अक, —रथो समीची-
 नाभ्याः ह्यायुषा च प्राणेन च भुङ्गते, प्राणो वै स्वयमातृणा, तामुत्तमामुपदधात्य, —तमः
 ह्यायु, —यदन्त्यामुत्तरामुपदध्यात् प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मात्तामुत्तमामुपद-
 धात्य, —तमः ह्यायुः ॥ १ ॥ १

अथैवा छन्दश्चिति, —छन्दाःसि वै देवानां वामं पशून्, —छन्दाःस्यैवैतया वामं पशून्
 यजमानोऽवरुन्द, एताः वै यज्ञसेनश्चैत्र उपदधे, स आनधे, क्रभोति य एतामुपधत्ते,
 गायत्रीभिः पुरस्तात् सादयति, तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्दे,
 तिस्र उपदधाति, त्रिवृश्चयभि, —मूर्धन्वतीभिः सादयति, मूर्धन्योऽसानीति, त्रिष्टुम्भि-
 रक्षिणत्, ओजो वै वीर्यं त्रिष्टु, —बौज एव वीर्यमवरुन्दे, जगतीभिः पश्चा, —जगताः
 पशवः, पशूनेवारुन्दे, ऽनुष्टुम्भिरुत्तरतो, ऽनुष्टुबै सर्वाणि छन्दाःसि, सर्वाण्येवास्य
 छन्दाःस्युपहितानि भवन्त्य, —थ पङ्क्ती, —रथ बृहती, —रथोष्णिहो, ऽथ ककुभो, ऽथ
 विराज, एवमस्य यथापूर्वं छन्दाःस्युपहितानि भवन्ति, द्विपदा उत्तमाः सादयति,
 द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्ये, छन्दाःसि वै देवानां वामं पशवो, यजमानायतनं वा
 आहवनीयो, आतृव्यायतनं धिण्या, यत्पश्चोपदध्याद् आतृव्यायतने वामं पशून् दध्या,
 —दथ यत्पुरं उपदधाति यजमानायतने वा एतद्द्वामं पशून् दध्यात्, —ष्टोपदधात्य, —ष्टाक्षरा
 गायत्री, गायत्रोऽग्नि, —यावानेवाग्निस्तं चिनुते, ऽथौ गायत्रीभिः पुरस्ताद्बहिःपवमान-

स्योपदध्याद्येनं भ्रातृव्योऽस्तीव स्या, —दंकादश त्रिष्टुभिः पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य,
द्वादश जगतीभिः पुरस्तादाध्वस्य पवमानस्यै, —ता एव पश्चात् पवमानानामुपदध्याद्येनं
भ्रातृव्योऽस्तीव स्यात्, प्राणो वै पवमानो, ऽथैस्तेजः पवमान, —स्तेजसा वा एतद्यजमानो
भ्रातृव्यं प्रभूतं प्रणुदते, तेजसा प्रतिनुदते, तेजसा विनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष
विनुदो, जानुदघ्नं ग्रथमं चिन्वानंश्चिन्वीत गायत्रीचितं, नाभिदघ्नं द्वितीयं चिन्वानंश्चिन्वीत
त्रिष्टुप् चितं, चुबुकदघ्नं तृतीयं चिन्वानंश्चिन्वीत जगचितं, यज्ज्यायाःसं चित्वा कनी-
याःसं चिन्वीत कनीयाःसं यज्ञकृतमुपेयात्, कनीयसां प्रजां, कनीयसः पशून्, कनी-
योऽन्नाद्यं, पाषाणान्तस्या, —दथ यत्कनीयाःसं चित्वा ज्यायाःसं चिनुतं ज्यायाःसमेव यज्ञ-
कृतमुपैति, भूयसां प्रजां, भूयसः पशून् भूयोऽन्नाद्यं, वंसीयान् भवत्ये, —षा वा अग्ने-
रुत्तरवृत्ती नाम चिति, —रुत्तरमुत्तरं श्वः श्वः श्रेयान् भवति य एव वेद ॥ २ ॥ २

पञ्चचितिकः कार्यः, पाङ्क्तो यज्ञः, पाङ्क्ताः पशवः, —स्तेस्मात् पञ्चचितिकः, पञ्च
चितयः, पञ्च पुरीषाणि, तद्विराजं संपद्यते, तद्यद्विराजं संपद्यते तदग्रेः स्तोत्रं कार्यं,
यत् पञ्चचितिकः स्वादियाद्विराजो, यदंशचितिक इयाद्यज्ञाच्च पशूंस्यश्च, यत्पञ्चचितिक-
स्तेन यज्ञाच्च पशूंस्यश्च नैत्यं, —थ यत्पञ्च चितयः पञ्च पुरीषाणि तेन विराजो नैति, तदुमा-
म्ना वावांस्मा एतद्वर्णाभ्यां पशून्वरुन्दे, यदेषां पाङ्क्तं यच्च वैराजं, द्यक्षरं लोमं,
द्यक्षरा त्वग्, द्यक्षरं माःसं, द्यक्षरमस्थि, द्यक्षरो मज्जा, तदंशं, दंशाक्षरा
विराजं, वैराजाः पशवः, पशून्वावरुन्दे, पञ्चचितिकः कार्यं, इमे वै लोकास्तिस्-
श्चित्तयो, यजमानो द्वे, यजमानं वा एतदेषु लोकेषु प्रतिष्ठापयाम्कः, का ग्रथमा चितिः,
किं पुरीषमि, —त्याहु, —रियं वावं ग्रथमा चिति, —रोषधयः पुरीषं, का द्वितीया चितिः,
किं पुरीषमि, —त्याहु, —रन्तस्त्रिंशं वावं द्वितीया चिति, —र्वयाःसि पुरीषं, का तृतीया चितिः,
किं पुरीष, —मित्याहु, —रसौ वावं तृतीया चिति, —नैक्षत्राणि पुरीषं, का चतुर्थी चितिः, किं
पुरीष, —मित्याहु, —र्यज्ञो वावं चतुर्थी चिति, —दैक्षिणा पुरीषं, का पञ्चमी चितिः, किं
पुरीष, —मित्याहु, —र्यजमानो वावं पञ्चमी चितिः, प्रजा पुरीष, —मेतावद्वा अस्ति, यावुदे-
वास्ति तत् स्पृणोति, तद्वरुन्दे, ऽथैता कृतव्याः, सःवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरं, एषा वा
अग्नेः प्रिया तुन्यैर्वैश्वानरं, —स्तस्य वा अहोरात्राण्येवष्टुका उपधीयन्ते, द्वे द्वे उपदधाति प्रति-

ष्टित्या, अत्रकामुपास्य सादयति शान्त्या अनिर्दाहाय, चतस्रो मध्यमायां चित्यामुपदधात्य,
—प्रतिष्ठितमिव इहान्तरिक्षं, प्रतिष्ठित्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश मासाः सध्वत्सरः,
सध्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरं, एषा वा अग्नेः प्रिया तन्मयीद्वैश्वानरं, प्रियाया५ वा एतत्तन्वां-
मिथीयते, संतनुरकीं निधीयते, ज्वेरन्तःश्लेःश्लोऽसीत्ये, —तस्य ह इत्थेवाग्निः संश्लिष्टो
यस्यैता उपधीयन्ते, संश्लिष्टो वा एतस्याग्निर्यस्यैता उपधीयन्ते, कल्पेतां द्वात्रापृथिवी इति,
कल्पते ह वा अस्मा अग्निं चिक्यानाय, प्र सुमानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एवं वेद, सं वा
एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं दीपयत्येवं क्रतव्याभिः ॥ ३ ॥ ३

तमो वै स्वर्गं लोकमन्तरां तिष्ठत्ये, —तां वै ज्योतिष्मतां रिष्टुका यद्विरण्यशकुलैः प्रोक्षति,
विवासायति वा एतद्यज्ञमानाय, ज्योतिरस्मिन् दधाति, सहस्रं भवन्ति, साहस्रो वै प्रजा-
पतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति, यावद्वै सहस्रं तावदिदृशोऽसौ लोकः, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या,
इमां मे अग्रा इष्टका धेनवः सन्तिवति, धेनवो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदका-
मयत् तत्तदुदुह, यद्युदेवैताभिर्यजमानः कामयते तत्तदुह, क्रतुष्टाः स्थ क्रतावृषा इत्यु, —तुष्टा
एवैना अकृत क्रतावृधो, घृतश्च्युतो मधुश्च्युता इति, घृतश्च्युत एवैना अकृत मधुश्च्युता, ऊर्ज-
स्वतीः पयस्वतीरित्यु, —जस्वतीरिवैना अकृत पयस्वतीः, स्वधार्थिनीः कुलार्थिनीरिति, कुला-
र्थिनीर्ज्ञेता विराजो नाम, कामदुषा इति, यत्र वा अदो देवैभ्यः कामदुषाः काममदुह तदेता
अपि दुदुहे, तत् पुष्टिमेवैताभिर्वरुन्द्रे, ऽमुत्रामुष्मिल्लोक इत्यु, —मुष्मै हि लोकायाश्चिधीयते,
रुद्र५ वै देवा यज्ञादुन्तराय५, —स्तानां यतयाभिपर्योवर्तत्, तस्माद्वा अविभ्यु, —स्ते देवाः
प्रजापतिमेवोपाधाव, —न्त्स प्रजापतिरेतच् शतरुद्रियमपश्यत्, तेनैनमशमयत्, तद्य एवं वेद
वेदाह वा एनं प्रजापति, —नैनुमेष देवो हिनस्ति, यन्न रुद्रः प्रजाः शमार्यत् तदुदुह पुरेत्ये, —
तदेव वद५श्चक्रभ्येत्, स्वाया५ वा एतद्विशि स्वेन भागधेयेन रुद्र५ शमयति, जातुदुष्टे प्रुथमं
जुहोत्यु, —स्या एवैनं तेन शमयति, नाभिदुष्टे द्वितीयु, —मन्तरिक्षाचैनं, छुबुकदग्ने तृतीयं,
दिवस्तेन, त्रिजुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकैभ्यो रुद्र५ शमयति,
त्रिरमुतः पुनः प्रत्यवहारं जुहोति, यनिवेतो रुद्रां यजुति तानमुतोऽव्यजति, त्रिरितो
जुहोति, त्रिरमुत, —स्तत् षट्, षड्वा क्रतव, क्रतुभ्यो वा एतद्रुद्रमव्यजति, समावृच् शो
विभाजं जुहोति, समावृज्जो हि रुद्राणां भगा, द्वासाहानि जुहोति, द्वासाहैवै सं तमश-

मयद्, द्वासाह्वैरेवैनं शमयत्य, कर्पणैर्न जुहोत्य, कौण वा एतदुर्कैर्मवयजति, यत् पात्रेण जुहुयादुद्रं प्रजास्वन्ववनेत्येत्, तस्मादारुण्येन जुहोति, पशुर्वी अग्निः, स वै तद्धेव जायते यद्धि चीर्यते, स भगधैयमिच्छति, यथा वृत्सो जातः स्तनुमिच्छति सोऽध्वर्यु च यजमानं च प्रेक्षते, यच्च शतरुद्रियं जुहोति स्वैतैर्वैनं भागधैयेन शमयति, योसा उत्तराधै जघनार्धे श्रोणिस्तस्यां होतश्च्युः, स्वायां वा एतद्विश्वे स्वैनं भागधैयेन प्रतिहृत्य रुद्रं शमयत्य, क्षिरसो वै स्वर्धन्तोऽजायां वर्षी प्रासिञ्च, नत्सा शौचन्ती पूर्णं परामृशत्, सोऽर्कोऽभवद्, यदुर्कपणैर्न जुहोत्यकौण वा एतदुर्कैर्मवयजति, यं द्विष्योत्तस्य पशूनां संचरं न्यस्येद्, यः प्रथमं आक्रमति स अतिमार्हति ॥ ४ ॥

अश्मन्त्रं पर्वते शिश्रियाणा, मित्यपः परिषिञ्चन् पर्वेति, प्रजापुतेर्वी एष रंसः, प्रजापुतेरेव रसेन परिषिञ्चत्य, इमंस्ते क्षुर्दित्य, श्मानमेव क्षुधार्पयति, मध्नि ता ऊर्गित्या, तस्मिन्नेवोर्ध्वं धत्ते, यं द्विष्मस्तं ते शुष्टृष्विति, यमेव द्वेष्टि तमग्नेः शुचार्पयति, त्रिः परिषिञ्चन् पर्वेति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकंभ्योऽग्नेः शुचं शमयति, त्रिः परिषिञ्चन् पर्वेति, त्रिरपरिषिञ्चं, स्तत् पदं, पद्मां क्रतुव, क्रतुभ्यो वा एतदग्नेः शुचं शमयति, यद्युभिचरेदेतदेव यजुर्वेदं परिषिञ्चन् पुनः परीयाद्, यैवाग्नेः शुक्तयैनमर्पयति यद्युभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायुणमुष्मात् पुत्रमुष्वां दिशि प्रक्षिणामि ॥ इति कुम्भं जघन्यायां श्रोण्यां प्रक्षिणीयाद्, यत् प्रक्षिणाति तस्यैवातिमन्वातिमार्हत्य, यं यन्नाम गृह्णात्यायत्नमेवास्य छिनत्या, भ्रमेयपावमान्यां गायत्रं गायते, प्राणो वै पवमानः, शिरो गायत्री, यदाभ्रमेयपावमान्यां गायत्रं गायते शीर्षेणा एतत् प्राणान् दधाती, यं वै रथन्तरं, मन्तरिक्षं वामदेव्यं, मसौ बृहत्, त्रिधातुर्वी एतदुर्को निधीयत, आत्मा वै वामदेव्यं, प्रतिष्ठां यज्ञायज्ञिर्यं, बृहद्रथन्तरं पृथ्वी, यद्बृहद्रथन्तरं अभितो गायत आत्मन्नेव पृथ्वी धत्ते, यज्ञं वै देवानां रक्षांस्सजिघांसं, स्तानि बृहद्रथन्तराभ्यामेवाप्राप्तत्, यद्बृहद्रथन्तरं अभितो गायते रक्षसामपहयै, प्रजापुतेर्हृदयमपिपक्षं गायते, तस्मादिदमपिपक्षं आत्मनो हृदयमनुचं गायते, तस्मादनुस्थकं हृदयं, मश्कयैः सामभिरर्कं परिष्टुवन्ति, सतनूरको निधीयते ॥ ५ ॥

वरुणमेनिर्वी एष एतर्हामीद्वस्तिष्ठति, स एनं तर्ह्यधीयात्, तस्य प्राणेन वीयान्, मण्डूकेनाध्वेति, तस्यैव प्राणेन व्येति, न ग्राम्यान् पशून् हिनस्ति नारण्यां, नवकया विकर्षत्य, पां वा एषा यैर्निर्धेद्वक्ता, ऽपां वा एतद्योनिनाग्नेः शुचं शमयत्य, पां वा एतद्रूपं

यदनुक्ता, —स्वा० वा एतद्रूपेणाग्नेः शुच० शमयति, वेतसेनाभ्येत्य, —पा० वा एतत् पुष्प० यद्वेत३ सो, स्वा० वा एतत् पुष्पेणाग्नेः शुच० शमयति, सप्तभिर्विकर्षति, सप्त वै छन्दा० सि, छन्दो-
भिर्वै एतदग्नेः शुच० शमयत्य, —थो ब्रह्म वै छन्दा० सि, ब्रह्मणा वा एतदग्नेः शुच० शमयत्य, —
भिर्वै सृष्टो भागधेयमैछत्, स प्रजापतिमेवोपाधावत्, तस्मा अन्नं प्रायच्छत् कृत्वाय, तदस्मै
कमभव, —दन्न० वै क, —मन्त्रेन वा एतदग्निमुपचरति कृत्वाय, क० हास्मा अग्निं चिकथानाय
भवति, पराश्चमध्वेति, पराङ् हि पशुः शान्तरथो, पराङ् हि पशुः पशौ रेतो दधात्य, —
न्या० स्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः, पावको अस्मभ्य० शिवो भवेत्य, —न्न० वै पावक, —मन्त्रेन वा
एतदग्नेः शुचमन्तरथे, हिरण्यशकलैर्व्याधारयत्य, —मृत० वै हिरण्यं, तेजोऽग्निं, —रथतेन वा
एतत्तेजो व्याधारयति, पृश्निर्व्याधारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालुव्य,
इयां वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति, यद्भ्रा मधुस० श्लिष्टेन व्योक्षति तानेव प्रीणाति,
सर्वमेनु व्योक्षति, सर्वानेवैतान् प्रीणाति, तिसृभिर्व्योक्षति, त्रिवृश्द्वयग्निं, —स्त्रिष्टुब्भिर्व्य-
योक्षतीन्द्रियस्यावुरुद्धया, अन्नवतीभिर्व्योक्षत्यन्नाद्यस्यावुरुद्धौ, दर्भगुरुमुष्टिना व्योक्षति,
स० हि प्राजापत्यः, प्राणैर्वै एष व्युध्यते ३योऽग्निमध्वेति, यदाह, प्राणदा अपानदा
इति, प्राणानेवात्मन् धत्ते, प्रजया च वा एष पशुभिश्च व्युध्यते ३योऽग्निमध्वेति, प्रजां वै
वर्चः, पशवो वरिवो, यदाह, वर्चोधा वरिवोधा इति, प्रजां चैव पशूँश्चात्मन्वित्वा-
वरोहति ॥ ६ ॥

इन्द्रो वै वृत्रमुह, —न्त्सं प्राङ्प्रद्यत्, स पद्यमाना इन्द्र० षोडशभिर्मागेः पर्यगृह्णात्, स वा
अग्निनैव वृत्रस्य भोगानुपिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमुसो निरमुच्यता, —अग्निस्तिग्मेन शोचिर्वै,
—ति यज्जुहोत्यग्निना वा एतत् पाप्मनो भोगानुपिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमुसो निरमुच्यते,
नाना जुहोति सूक्तयोर्नानावीर्यत्वाय, षोडशगृहीतेन जुहोति, षोडशभिर्हि स तं मागेः पर्य-
गृह्णा, —देतेन वै स वृत्रस्य भोगेभ्यो निरमुच्यत्, तत् पाप्मन एवैतेन भोगेभ्यो निरमुच्यते,
स्यैतदप्रतिरथ, —मेतेन वै देवा असुरान् प्रत्यजय०, —स्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं, तदप्रत्ये-

[६] मै. २, १०, १ । तै. ५, ४, ४—५ । काठ. २१, ७ । वा. १७, ४—५, ११, १५, ३६, २० । कण्व. १८, ५—६, ८, १२, १५, ३६, २० ।

[७] मै. २, १०, २—३ । तै. ५, ४, ५ । काठ. २१, ८ । वा. १७, १६ । काण्व. १८, १६ । [अग्निस्तिग्मेन शोचिषा० ।
क. ६, १६, २८, साम० २२; तै. सं. ४, ६, १, ५]

वैतेन यजमानो आतृव्यं जयत्ये, —तेनैव याजयेत्, संग्रामे जयति संग्राम, —मेतेनैव याजयेद्
 आतृव्यवन्तः यो वास्य प्रियः स्यात्, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवत्ये, —तेन वै
 भरद्वाजः प्रतर्द्धनं दैवोदासिः समनद्यत्, स राष्ट्रमभवद्, यं कामयेत्, राष्ट्रियमयं राष्ट्रं
 स्यादिति, तमेतेन सैन्येद्, राष्ट्रं ह भवत्ये, —तेन वै देवा विराजुमभ्यजयन्, दक्षा-
 न्वाह, दक्षाक्षरा विराड्, विराजुमेवैतेनाभिजयति, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञं रक्षा-
 स्यजिघांसुः, —स्तानि वा अप्रतिरथेनैवापाद्यत्, यद् ब्रह्माप्रतिरथं दक्षिणतो वदन्नोति
 रक्षुसामपहत्यै ॥ ७ ॥ ९

उदेनमुत्तरं नये, —ति समिधा आदधाति, ग्रहियमाणायैवास्मै भागमक, —स्तिष्ठ आदधाति,
 त्रिवृश्चयश्चि, —रुदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे इहीदं देवाः स्मो यन्मुनुस्या, अग्ने भरन्त
 चिज्जिभिरिति, यस्मा एवं चित्तायाग्निराधीयते तेनैनं चित्तेन समर्धयति, पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञ-
 मवन्तु देवीरिति, —मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोत्यु, —त्यपत्रा ईड्यो गृभीत इत्यु, —
 त्यपत्रो इत्येष पुरिगृह्य यज्ञसाधनिति, पुरिगृह्य इत्येतं यन्ति, हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुर-
 स्तादित्य, —सौ वा आदित्यो हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात्, सविता ज्योतिरुदयः अजस्र, —
 मित्याह प्रसूत्या एवं, तस्य पूर्णां प्रसवे याति विद्वानिति, पशवो वै पूर्णा, पशवेवावरुद्धे,
 ततो वाक्का आशिषो नो जुषन्तामित्या, —शिषां वा एष दोग्ध, आशिषु एवं दुहा, इन्द्रः
 विश्वा अवीवृध, —न्निति वृधद्वत्या यन्ति, वृद्धिमेवोपयन्त्य, —नुष्टुभा यन्ति, वाग्वा अनुष्टुब्,
 वैश्वदेवी वाग्, वैश्वदेवोऽग्नि, —स्तस्मादनुष्टुभा यन्ति, षड्भिराग्निप्रायन्ति, षड्वा क्रतुव,
 क्रतुभिरेव यन्ति, विमान एष दिवो मध्य आस्ता, इत्यश्मानः सादयति, विमानो
 इह्यसा आदित्यः स्वर्गस्य लोकस्य, सुभ्रह्मर्ह्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षदग्निर्देवो देवः आ च
 वक्षदित्या, —शीरवैषा देवहर्ह्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षदग्निर्देवो देवः आ च वक्षदित्या, —शिषु
 एवैष परिग्रहो, वाजस्य मा प्रसवेनोद्गामेणोद्गजिग्रमदित्य, —सौ वा आदित्य उद्गाम, एष
 निग्राम, उद्यन्वा एतर्धजमानमुद्गङ्गाति, निग्रोचन्नस्य आतृव्यं निगृह्णात्यु, —द्रामश्च निग्राम-

[८] मै. २, १०, ४—५ । तै. ५, ४, ६ । काठ. २१, ८ । वा. १२, ३१; १७, ५०, ५३—५९, ६१—६४; १२, ५६; १५, ६१।
 काण्व. १३, ३२; १८, ५०, ५३—५९, ६१—६४; १३, ५७; १६, ८२ । [उदेनमुत्तरं (रां) ० । अथर्व. ६, ५, १ ।
 हरिकेशः सूर्यरश्मिः (सूर्यरश्मिहरिकेशः) ० । ऋ. १०, १३९, १ । तै. सं. ४, ६, ३, ३ । इन्द्रं विश्वा ०...
 पतिम् । ऋ. १, ११, १; सा. ३४३, ८२७; तै. सं. ४, ६, ३, ४; तै. ब्रा. २, ७, १५, ५ । विमान (नृचक्षा) पथ ०
 । ऋ. १०, १३९, २; तै. सं. ४, ६, ३, ३]

श्रुति, ब्रह्म वा उद्गाभौ, ब्रह्म निशाभौ, ब्रह्मणा वा एतद्यजमानमुद्ग्राति, ब्रह्मणास्य
भ्रातृव्यं निगृह्णात्य, —थो सपत्नानिन्द्राग्नी मे विष्वीनान्व्यस्यतामित्यौ, —जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी,
ओजसा वा एतद्वीर्येण यजमानो भ्रातृव्यं विष्वञ्च विनुदते, चतुर्भिराहुवनीयायन्ति, चत्वारि
वै छन्दांसि, छन्दोभिरेव यन्त्य, —थो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैव यन्ति ॥ ८ ॥ १०

क्रमध्वमग्निना नाकमित्या, —ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, दिवः पृष्ठं स्वर्गत्वेति, पृष्ठेन
हि यन्त्य, —जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदा इति, द्विपात्सु चैव चतुष्पात्सु च पशुपूजं दधाती,
—यक्षमाणा भृगुभिः सहति, भृगवो ह्यग्रे यज्ञेनाध्विवृद्धयै, पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुह,
—मन्तरिक्षादिवमारुहमित्ये, —पां वा एष लोकांतां समारोहः, पञ्चभिराक्रमते,
पाङ्क्तो यज्ञो, यज्ञेन वा एतद्यज्ञमभ्यारोहत्यप्रतिनोदाय, कृष्णायाः श्वेतवत्सायाः पयसा
जुहोत्य, —हवै वत्सो, रात्रिमांता, ऽह्ने वा एतद्रात्रीं प्रदापयति, प्रचे ह वा अहोरात्रे दुहे य एवं
वेद, सर्वे वै पशवो नानारूपाः सन्तः पशु एवं प्रत्येकरूपा, यदेवं प्रत्येकरूपास्तेदेनान् प्रत्येवरुद्धे,
नक्तोषासा, ऽग्रे सहस्राक्ष, सुपर्णोऽसि गरुत्मान्, पृष्ठे पृथिव्याः सिदि, —त्येषु वा एतं लोकेषु
ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानां विधृत्यै, द्वाभ्यां सादयति, द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्या, आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादित्या, —ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, तां
सुवितुर्वरेण्यस्य चित्रामिश्रित्ये, —तं वै कण्वः श्रावयत्सोऽग्नेर्दोहं विदोचकारा, —ऽग्नेर्वी एष दोहो,
ऽग्निं वा एतेनाग्निचिदुहे, सर्वान् ह वा अस्मा अग्निर्दोहान्त्सर्वान् कामान् दुहे य एवं वेद,
विधेम ते परमे जन्मन्नग्रा, इत्याह, क्रद्धया एवं, प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो ना इत्ये, —वा
वै कर्णकवती सूर्म्यजस्रं ज्योति, —रजस्रं वावास्मा एतज्ज्योतिरप्यधा, —देतां वै वासिष्ठः
सात्युहव्यः सत्त्रिणा आसीनान् पप्रच्छ, विदं कर्णकवतीं सूर्मामिति, विब्रंति होतुर्या वनेषु
तां विब्रंति, पशवो वा एतस्याः कर्णाः, पशुमान्भवत्ये, —तां वै वज्रं शतघ्नीं विघ्नीं
देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तय, —स्तेपां शततर्हमहं ह, —स्तेदेतामेव वज्रं शतघ्नीं विघ्नीं

[९] मै. २, १०, ६ । तै. ५, ४, ७ । काठ. २१, ९ । वा. १७, ६५—६७, ७०—७९, १२, २, १५, ४४ । काण्व. १८, ६५—
६७, ७०—७९, १३, २, १६, ६६ । [क्रमध्वमग्निना० । अथवे. ४, १४, २ । पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षो० । अथवे.
४, १४, ३ । नक्तोषासा समनसा (वर्णमा०) । ऋ. १, ९६, ५ । तै. सं. ४, १, १०, ४, ६, ५, २, ७, १२, ३ ।
तां सुवितुर्वरेण्यस्य० । अथवे. ७, १५, १ । विधेम ते परमे० । ऋ. २, ९, ३ । तै. सं. ४, ६, ५, ४ । प्रेद्धो
अग्ने० । ऋ. ७, १, ३ । साम० १३७५, तै. सं. ४, ६, ५, ४]

यजमानो भ्रातृव्यागोपप्रवर्तयति, शततर्ह्यं ह दृश्यं, अग्रे तमधे, अति पङ्क्त्या जुहोति,
यजमानो वै पङ्क्ति, यजमानं वा एतद्विराजि प्रतिष्ठापयाम्बु, रथो पङ्क्त्यै वाहुत्या यजमा-
लभते, सप्त ते अग्रे समिधः सप्त जिह्वा इत्ये, तावुतीर्वा अग्रैस्तनुः षोढा सप्त सप्त, यो वा
अस्यैता अग्निं चिक्यानो वृत्तर्षयति विं ह तृप्यति, ता एवास्य तर्पयति, चितिं जुहोमि मन-
संत्ये, पा वा अग्रैरद्व्याभ्याहुतिर्वैश्वकर्मणा, नैनं भ्रातृव्यो दधोत्य, अग्निं चिक्यानं प्र सुमानानां
ज्वैष्टयमाप्नोति य एवं वेदा, अग्निर्वी अमन्यत, न वा अहमिदमभागधेयं, स्तेजो यस्यामी-
ति, तदेतेन भागधेयेनायल, देतद्वा अग्निरग्निहोत्रं, मग्निं वा एतेनाग्निचिच्छति, सर्वांश्च ह
वा अस्मा अग्निर्दीहान्त्सर्वान् कामान् दुहे य एवं वेद, स वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं
दीर्घत्येवाग्निरग्निहोत्रेण ॥ ९ ॥

११

अथैश्वरोऽग्रये वैश्वानराय द्वादशकपालः, सवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सवत्सरेमेव
प्रीणात्य, थो प्राहतायैवास्मै भागम्बु, राहुतीनां वै प्रतिष्ठित्या यजमानः प्रतिष्ठित्या, हु-
तीनामप्रतिष्ठित्या न प्रतिष्ठिति, यदेतं जुहोत्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतिष्ठित्यन्तीर्यजोऽनु-
प्रतिष्ठिति, यजं यजमानो, ऽथो कामो वै वैश्वानरो, यत् कामो भवति स ह्यास्मै स
कामो नमति, यत्प्राङ् पुर्यावर्तेत देवाविशो मुह्यु, यैहक्षिणा यमदेवत्या स्याद्, यत्प्रत्यङ्
सौशयो, यदुदङ् रौद्रं, ऋजु होतृव्यः प्रतिष्ठित्यै, सर्वहुतं करोति प्रतिष्ठित्यै, क्षत्रं वै
वैश्वानरो, विष्मारुता, यदेतं हुत्वा मारुतान् जुहोति विश्वं वा एतत् क्षत्राय नियुक्त्यै,
थो विश्वमेव क्षत्रायानुकां करोत्य, अग्निमुखान् वै प्रजापतिः पश्यन्सृजत, पश्यो मारुता,
यदेतं हुत्वा मारुतान् जुहोत्यग्निमुखानेवास्मै प्रजापतिः पश्यन् प्रजनयति, सप्तकपाला भवन्ति,
सप्त सप्त मारुता गणा, स्तेस्मात् सप्तकपाला, गणेन गणेन जुहोति, गणेश एव मरुतः
प्रीणाति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गुणस्तन्मध्यतो जुहुयात्, क्षत्रं वा एष, मरुता विदितरे,
विशो वा एतत् क्षत्रं मध्यमेष्टं करोति, यद्वि कामयेत, विशा क्षत्रं हन्यामिति, योऽरण्ये
ऽनुवाक्यो गुणस्तमितरैर्गणैर्मोहयेत्, विशा वा एतत् क्षत्रं हन्ति, यद्वि कामयेत, क्षत्रेण
विशं हन्यामिति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गुणस्तनेतरान् गणान् मोहयेत्, क्षत्रेण वा एतद्विशं
हन्ति, तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये स्याता, मौजो वै वीर्यं त्रिष्टु, बोजो वा एतद्वीर्यं विशं

[अग्रे तमद्याश्वे० । ऋ. ४, १०, १; साम. ४३४, १७७७; तै. सं. ४, ४, ७ ।]

[१०] काठ. २१, १० । वा. १७, ८६ । काण्व. १८, ८६ ।

आदाय क्षत्रायापिदधाति, यद्धि कामयेत, क्षत्रेणास्य क्षत्रं हन्या, प्र स्वादायतनाच्चयवे-
तेति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तेनाग्निष्टं रथवाहनं व्यञ्जयेत्, क्षत्रं वा एषं मरुतामग्निष्टं
रथवाहनं, क्षत्रियस्य क्षत्रं विभर्ति, क्षत्रेणैवास्य क्षत्रं हन्ति, प्र स्वादायतनाच्चयवता,
इन्द्रं दैवीविशो मरुतोऽनुवर्तमाना इत्ये, तद्वै देवानामनुवर्त, दैवी च वावास्मा एतद्विशं मानुषी
चानुवर्तमानौ करोति, स व एतदुधिमिन्द्रे यच्चिनोति, तं दीपयत्येव मारुतैः ॥ १० ॥ १२

[१५१८]

॥ इत्युपरिकाण्डे स्तोमभागो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

वसोर्धारां जुहोत्यकलस्य कल्प्या अशान्तस्य शान्त्या अनभिजितस्याभिजित्या अनवरुद्धस्या-
वरुद्धयै, सैततं जुहोति प्राणानां सैतत्या एषां लोकानां सैतत्या अन्नाद्यस्य सैतत्या, अवि-
च्छिन्नं जुहोत्यन्नाद्यस्याविच्छेदाय, यद्विच्छिन्नात् प्राणान् विच्छिन्त्याद, यं द्विष्यात्तस्य विच्छिन्त्या,
—दन्नाद्यमस्य विच्छिन्नत्यक्षुच्चान्नं चेत्ये, तानि वा अन्नस्य रूपाणि, रूपैरेवान्नमवरुद्धेऽग्निश्चा-
पश्चेत्ये, —पां वा अन्नस्य योनिः, सयोन्येवान्नमवरुद्धे, वसोर्मे धारास, —दिति वसोर्धारां
जुहोति, घृतस्य वा एषां धारा यजमानमग्निहोके उपतिष्ठन्ते, द्वादश द्वादशाति जुहोति,
द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवावरुद्धे, ऽधेन्द्राणि जुहोत्य, —धेन्द्रैर्वै देवा इन्द्रियं
वीर्यमसुराणामवृजते, —न्द्रियमेवैतैर्वीर्यं यजमानो प्रातृव्यस्य वृद्धे, देवाश्च वा असुराश्चा-
स्पर्धन्त, तै देवा इन्द्रमब्रुव, —स्त्वया मुखेनेमानं जुयामेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽ-
स्त्विति, वृणीष्वे, त्यब्रुव, —न्तोऽब्रवी, —दुःध्ये वा अहं देवतानामसानोति, ततो वा अज-
य, —स्तस्मादेषोऽर्धभागदेवतानां, यदधेन्द्राणि हूयन्ते विजित्या, इन्द्रोत्तमानि भवन्ती, —
न्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र, इन्द्रिये वा एतद्वीर्ये ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठत्य, —शुश्रु
रग्निश्चेति, यज्ञमुखं वा अशुश्रु रग्निश्च, यज्ञमुखमेवावरुद्धेऽपिपतिश्चादाभ्यर्धेति, नैनं
प्रातृव्यो दध्नात्यग्निं चिक्याने, प्र सुमानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एव वैदै, —तै ग्रहा भवन्त्ये,
—तानि वै यज्ञस्य रूपाणि, रूपैरेव यज्ञमवरुद्धे, सूचश्च चमसाथे, —ति यज्ञायुधानि सभरति,

यज्ञायुधान्येवं संभृत्य यज्ञं प्रयुङ्क्ते, पात्राणि जुहोति, पात्रैर्वा अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवान्ना-
द्यमवुरुद्धे, वहिश्च वेद्विधे, —त्याशीरिवैषां, ऽवुभृथश्च स्वगाकारश्च, —ति प्रतिष्ठित्यै ॥ १॥ १

अग्निश्च घर्मश्चेत्ये, —तद्वा अग्नेर्ब्रह्मवर्चस्३स्य५, रुचं चैवैतेन ब्रह्मवर्चसं चावुरुद्धे, तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसी भवत्यु, —तुश्च व्रतं चेत्य, —होरात्रे वा ऋतुश्च व्रतं चा, —ऽहोरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते
भवता, एका च तिस्रश्चेति, देवछन्दसं५ वा एका च तिस्रश्च, देवछन्दसमेवावुरुद्धे,
चतस्रश्चाष्टौ चेति, मनुष्यछन्दसं५ वै चतस्रश्चाष्टौ च, मनुष्यछन्दसमेवावुरुद्धे, देवलोकं
एवं देवछन्दसेन क्रुध्नोति, मनुष्यलोकं मनुष्यछन्दसेनै, —का च तिस्रश्च चतस्रश्चाष्टौ चेति,
रोहो वा एष एषां लोकानां५, संक्रान्तिः स्वर्गस्य लोकस्य, द्रव्यत्तरेण वै स्तोमेनादित्याः
स्वर्गं लोकमाय५, —श्चतुरुत्तरेणाङ्गिरसौ, यदेतौ स्तोमौ जुहोति स्वर्गस्य लोकस्य संमद्यै,
युग्मदयुजौ वा एतौ स्तोमौ मिथुनौ प्रज्जननाय, रेत एव द्रव्यत्तरेण दधाति, रेतो हितं चतुरु-
त्तरेण प्रज्जनयत्ये, —का च तिस्रश्च, —त्या त्रयस्त्रिंशत्तस्त्रयस्त्रिंशदेवंता, —स्ता एवास्यैतेनाभीष्टाः
प्रीता भवन्ति, चतस्रश्चाष्टौ चेत्य, —ष्टाचत्वारिंशतो, ऽष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगुती, जागताः
पशवः, पशूनेवावुरुद्धे, त्र्यविंश्च त्र्यवीं चेत्ये, —तानि वै वया५सि पशूनां, पशून् एव
पशूनेवुरुद्धा, आयुर्ध्वजेन कल्पते, प्राणो यज्ञेन कल्पता इति, यज्ञस्य वा एषां कल्पेति, —
यज्ञमेवैतदचीकल्पद, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश वा एता आहुतय, —
स्त्रयोदश मासाः स५वत्सरः, स५वत्सरं५ वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गं लोकं, तस्मिन्नेव
प्रतिष्ठिति, स्तोमश्च यंजुश्च, —त्यन्नं५ वै स्तोमश्च यंजुश्चा, —ऽन्नं५ वा एतदात्मन्धित्वान्नादो
भूत्वा देवक्षेत्रमन्ततः प्रावसत्य, —ध्रिर्वै वसु, —स्तस्य वा एषा धारा, सर्वान् ह वा अस्मा
अग्निर्दौहान्तसर्वान् कामान् दुहे य एव५ं वैद, स५ वा एतदग्निरभ्राद्यमिन्द्रे यच्चिनोति, तं
दीपयत्येवं वसोर्धारया ॥ २ ॥

वाजप्रसव्यं जुहोति, वाजं५ वा एतेनाग्निरभ्राद्यमुदजयद्वाजुमेवैतेनाभ्राद्यं५ यजमाना
उज्जयत्ये, —न्नस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसव्याग्नि, —रन्नं५ वै वाजोऽन्नाद्यस्यावुरुद्धया, उर्भयं
ग्रास्यं चारण्यं च जुहोत्युर्भयस्यान्नाद्यस्यावुरुद्धया, औदुम्बरेण सुवेण जुहोत्यु, —ग्वीं उदुम्बरं,

[२] मै. २, ११, ६ । तै. ५, ४, ८ । काठ. २१, ११ । वा. १८, २२-२३ । काण्व. १९, ३४-४३ ।

[३] मै. २, १२, १-३ । तै. ५, ४, ९ । काठ. २१, १२ । वा. १८, २०, ३७, ३८-४३, ४५ । काण्व. २०, १,
७, ८-१३, १५ ।

ऊर्जोऽवुरुद्धयै, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्या वाचा यन्तुर्धन्वेण बृहस्पतिः साम्राज्यायामिषिश्चामीत्य, —मिषिश्चेद्, यदि ब्राह्मणो यजेत, बृहस्पतिसर्वो रश्मेष, इन्द्रः साम्राज्यायामिषिश्चामीत्य, —मिषिश्चेद्, यदि राजश्नो यजेत, —न्द्रसर्वो रश्मेष, कृष्णाजिनं ब्रह्मवर्चसं काममभिषिञ्चेद्, ब्रह्मणो वा एतद्वक्सामयो रूप, —मृक्सामे ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्दे, वस्ताजिनं पशुकामं, पशवो वै वस्ताजिनं, पशुनेवावरुन्दे, सूर्यते वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, स्वेनैवैनं सवेन संमर्धयति, देवा ओषधीषु पक्वास्वाजीमयु, —स्ता अग्निरुदजय, —दग्नेर्वा एषोऽभिषेको, ऽज्ञस्य वा एतत् सूर्यते, सर्वाणां वा एष एको, बृहस्पतिसर्वो वा एष बृहस्पत्यो ब्राह्मणो देवतुया, स्वेनैव सवेन सूर्यते, तदाहु, —होतव्यमेव, न हि सुपुत्राणः कं चनं प्रत्यवरोहतीति, सुपुत्राणो वा एष देवतुया योऽग्निचि, —दत्तवो वै सुपुत्राणस्य राष्ट्रमनुविभ्रति, षड्वा क्रतव, क्रतवो राष्ट्रभृतो, यत् षडभिर्जुहोत्यृतुषेवास्स राष्ट्रं प्रतिष्ठापयति, तेऽस्मै राष्ट्रमनुविभ्रति, द्वादशगृहीतेन जुहोति, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरमेवाप्तवावरुन्दे, मिथुनां वा एता आहुतय, —स्तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वडिति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, रथशीर्षं समं जुहोति दिशामभिजित्यै, दिश एवाभिजिता रथेन जीयन्ते, ऽथैतं वातहोमा, अग्निचितो वा अमुन्नाहोरात्रे, अग्निचितेऽयं वायुः पवते, प्राणो वै वायुः, प्राणमेवावरुन्दे, ऽज्जलिना जुहोति, न रश्मेतस्यावदानमस्त्य, —थो परिगृहीत्या एवं, प्राणो वै वायुः, —हस्तः प्राणायोऽपकलप्रतम, —स्तस्मादज्जलिना जुहोति, त्रिर्जुहोति, त्रयो वा इमं लोका, इमं एवास्मै लोका वातं धुन्वन्ति, समुद्रोऽसि नमस्वानाद्रिदानुरित्ये, —तानि वै वायो रूपाणि, रूपैरेव वायुमवरुन्दे, मारुतोऽसि, मरुतां गण इति, मारुतो हि वायुः, सः वा एतदग्निमिन्द्रे यच्चिनोति, तं दीपयत्येव वातहोमैः ॥ ३ ॥

३

प्राणो वै गायत्री, गायत्रं हविर्धीत, —मपानो जंगुती, जांगुत ऽसंदो, व्यानस्त्रिष्टुप्, त्रैष्टुभमाग्नीध्र, —मसुः पृश्नि, —मैध्वे दिव्यो निहितः पृश्निरश्मे, —त्यमुः वावास्यैतन्मध्यतः प्राणापानानां व्यवदधाति प्राणानां धृत्या, अश्मनवमा आग्नीध्रे सादयति, नव वै प्राणाः, प्राणान् वावास्यैतद्यजमानलोकं दधत्येकविंशतिः होत्रिये प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा लोकविंशं,

[देवस्य त्वा सवितुः ० । अथर्व. १९.५१,२]

[४] तै. २.१२,३ । तै. ५.४.१० । काठ. २१.१२,२२,१ । वा. १७.६० (तृ. पा.) ; १८.५१ । कण्व. १८.६० (तृ. पा.) ; २०.२१ । [पृश्निर्मध्ये दिवो (मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा) । क. ५.४७,३ ; तै. सं. ४.५,३,३]

मै० ३१

एकादश ब्राह्मणाञ्चस्या, एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्, वीर्यं त्रिष्टुब्, वीर्यं एवं प्रतितिष्ठत्य,—
 षाष्टा इतरेष्व,—षाक्षरा गायत्री, ब्रह्म गायत्री, ब्रह्मण्येवं प्रतितिष्ठति, षण्माजालीये,
 पञ्चा ऋतव, ऋतवो वा एतं दक्षिणतः पर्यहरन्त, पितरो वा ऋतवो, ५थो पञ्चै छन्दाश्चि,
 छन्दाश्चि वाचास्यैतद्यज्ञमुखं युनक्ति, सज्ज्वरब्दो आयवोभिरित्ये,—तां वा अग्नेर्देवताः पुरस्ता-
 द्भागा,—स्ता एवं ग्रीणात्यं,—थो अत्र वै देवानां प्रियास्तन्व,—स्ता एवावरुन्दे, सज्ज्वरब्दो
 आयवोभिरिति, सश्वत्सरौ वा अब्द, ऋतवा आयवानां, सश्वत्सर एवास्यैतेना ऋतवो-
 ऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, सज्जरूपा आरुणीभिरित्यु,—षण्मेव ग्रीणाति, सजोषा अश्विना दं-
 सोभिरित्यु,—होरात्रे वा अश्विना, होरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते भवतः, सज्जः स्ररा एतुशेनेति,
 स्रयमेव ग्रीणाति, सज्ज्वैश्वानर इडया घृतेन स्वाहोति, सश्वत्सरौ वै वैश्वानरः, पशवा
 इडा, पशवो घृतं, सश्वत्सरा एवास्यैतेन पशवोऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, दर्भस्तम्बे जुहो-
 त्ये,—पां वा अस्यामृतचिचनं,—रमृते वा एतदग्निश्चीयते, हिरण्यं निधाय जुहोत्य,—अग्निमेव
 जुहोत्यायतनवत्य,—न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतनं जुहुयात्, स्वर्गाय वै लोकाय देवश्चो युज्यते,
 कामाय मनुष्यरथो, अग्निं युनक्ति शवसा घृतेनैत्यु,—अग्निं वा एतद्युनक्ति, तेन युक्तेन
 स्वर्गं लोकं गच्छति, यत् सर्वाभिर्युज्यद्युक्तोऽस्य यज्ञः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयो, द्वाभ्यां
 नापियुनक्त्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतिष्ठित्यैर्वीर्यज्ञोऽनुप्रतिष्ठति, यज्ञं यजमानस्तिष्ठ-
 मिर्युनक्ति, त्रिवृद्व्यग्नि,—वीवानेवाग्निस्तं युनक्ति, तस्मिन् युङ्क्ते सर्वं हव्यं समाधी-
 यते, पञ्चभिर्युनक्ति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, स वा एतमेतौ तपतो
 यश्चीयते यश्च वैश्वानरो, यदप्सुमतीभ्यां पुरस्ताद्यज्ञायज्ञियस्य संमृशति शान्त्या, एषा वै
 यज्ञस्य मात्रा यदग्निष्टोमो, भूमं श्वेवास्यातु ऊर्ध्वं क्रियते ॥ ४ ॥

यो वा अग्निं योगा आगते न युङ्क्ते न युज्जानेषु युङ्क्ते, ५थे युक्त्वा हिं येतवैत्यु,—अग्निं
 वा एतद्योगा आगते युङ्क्ते, युङ्क्ते युज्जानेषु, यो वा अग्निं त्रिमोकं आगते न त्रिमुञ्चते न
 त्रिमुञ्चमानेषु त्रिमुञ्चते, विं ते मुञ्चामि रक्षानां विं रक्षमिनित्यु,—अग्निं वा एतद्विमोकं आगते विमु-
 ञ्चते, विं मुञ्चमानेषु मुञ्चते, यथा वै पुनराभ्येयमेवं पुनश्चिति,—यो वा आभ्येयन क्रमोति पुनः

सं आधत्ते, ३योऽग्निं चिकयानो मन्वेत, वि स्या कृष्यता इति, सं एतां पुनश्चितिमुपदधीतां,
 —ऽपि प्रथमं चिन्वानश्चिन्वीता ऋद्ध्या, ऋद्धौत्येवां, —ऽथो मिथुनत्वाय, यां वा अग्निचिद-
 निष्टकां आहुतिं जुहोति स्रवति सा, तां स्रवन्तीं यज्ञोऽनुस्रवति, यज्ञं यजमानो,
 यदेतां पुनश्चितिमुपदधात्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः श्रुतितिष्ठन्तीर्यज्ञोऽनु प्रतिष्ठति, यज्ञं
 यजमानो, ऽष्टोपदधात्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्र्योऽग्निं, —यीवानेवाग्निस्तं चिनुते,
 ऽष्टौ लोकं पृणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहत्य, —ष्टाक्षरा गायत्री, ब्रह्म गायत्री, गायत्र्यैवैनं छन्दसा
 ब्रह्मणा चिनुता, एकादश लोकं पृणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहत्य, —कादशाक्षरा त्रिष्टुब् वीर्यं,
 त्रिष्टुब्धैवैनं छन्दसा वीर्येण चिनुते, द्वादश लोकं पृणा उपधाय पुरीषेणाभ्युहति, द्वादशाक्षरा
 जंगुती, जांगताः पशवो, जंगत्यैवैनं छन्दसा पशुमिश्चिनुत, एषां वा अग्नेरुत्तरवेदिं, —रेत-
 दग्निरुत्तरवेदिमांश्च्रीयते, योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदं
 दीप्यमाने भूयोऽभ्यादधात्येवं वावास्मिन्नेतदमिपूर्वं भूयस्तेजो दधाति, तदाहुः, कः श्रेयां-
 सः विष्टं बोधयिष्यतीति, यद्यजता आहुत्यैवैनं व्यर्धयति, गृहान्वा एष कुरुते ३योऽग्निं
 चिनुते, यदा अन्यतो विन्दते गृहोऽस्तदाहरति, यं इष्टया वा पशुना वा सोमेन वा यजेत
 योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदमन्यतो वित्त्वा गृहानाहरत्येवं तत्त-
 दाहुः, पुनर्वा सुवा एतद्यज्ञं क्रियते, यत्रैव क्व च यजेत तदेतां एकविंशतिमुपधाय यजेत
 प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठां लोकविंश इति ॥ ५ ॥

समास्त्वामा ऋतवो वर्धयन्तिवति, समाभिश्चैवैनमुतुमिश्च समिन्दे, सं दिव्येन दीदिहि
 रोचनेनैति, ज्योतिष्मन्तमेवैनं चिनुते, विश्वा आमाहि प्रदिशश्चतसा इति, तस्मादग्निः
 सर्वा दिशा आमात्य, —मुत्रभूयादध यद्यमस्य बृहस्पति अभिशस्तेरमुश्चा, इत्यामयाविनः कुर्या-
 —न्मृत्युर्वै यमो, ब्रह्म बृहस्पति, —यीतुदेव ब्रह्म तेनेन भिषज्याति, प्रत्यूहतामश्निता मृत्यु-
 मस्मादित्य, —श्चिनौ वै देवानां भिषजौ, तां अस्मान्मृत्युं प्रत्यूहता, उद्वयं तमसस्पर्शति,
 पाप्मानमेव तमोऽपहत्य स्वर्गं लोकमभ्यारोहत्या, —हुतो वै हैतनामनः सुर्वतेरापाष्ठेऽग्नेश्चित्यस्य

[६] मै. २, १२, ५—६ । काठ. २२, १ । वा. २७, १, ९—१०; २०, २१; ३५, १४, ३८, २४ । काण्व. २९, १, ९—१०; २२,
 ६; ३५, ४७; ३८, २४ । [समास्त्वामा (०मन) । अथर्व. २, ६, १ । अमुत्रभूयादध० । अथर्व. ७, ५३, १ ।
 उद्वयन्तमसस्पर्श स्वः० । ऋ. १, ५०, १०; अथर्व. ७, ५३, ७; तै. सं. ४, १, ७, ४; तै. ब्रा. २, ४, ४, ३; ६, ६, ४;
 तै. आ. ६, ३, २]

होतासीत्, तमब्रुवन्, या अप्सुमतीस्ता इछेति, तस्मै वा एता गन्धर्वाप्सरसः प्राब्रुवन्,
यदप्सुमतीः सामिधेनीर्भवन्ति शान्त्यै, चतुर्विंशतिमन्वाह, चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री,
गायत्री यज्ञमुखे, यज्ञमुखमेवालब्धा, अथो चतुर्विंशतिर्वी अर्धमासाः सन्वत्सर, एषा वा
अस्थिता श्रीर्धित्सन्वत्सरो, न वा एष श्रियेलयति, न हास्य श्रीरिलयति, गायत्रीरन्वाह,
तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवर्तुन्दे, त्रिष्टुभोऽन्वाहौ, जो वै वीर्यं त्रिष्टु,
—वोज्ज एव वीर्यमवर्तुन्दे, यद्वायव्यश्च त्रिष्टुभश्च भवन्ति तेनैव तदुभयमवर्तुन्दे, या आग्ने-
यीरनिरुक्तास्ताः काश्या, अनिरुक्तमिव श्वेतदव्यावृत्, व्यावृत्तं पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छति,
ता अमीषोमीयस्य पशोः कुर्यात्, को हि देवश्चेन्न द्विरभ्यारोक्ष्यतीति, तिस्रो रात्रीर्भूत्वाग्नि-
श्चेतश्चया, इत्याहु, —स्त्रिपदा विराड्, विराजुमेवाप्नोति पद्मरात्रीर्भूत्वाग्निश्चेतश्चया, इत्याहुः,
पद्मा क्रतवः सन्वत्सरः, सन्वत्सरमनु विराडाप्यत्ता, विराजुमेवाप्नोति, दश रात्रीर्भूत्वा-
ग्निश्चेतश्चया, इत्याहु, —दशाक्षरा विराड्, विराजुमेवाप्नोति, द्वादश रात्रीर्भूत्वाग्निश्चेतश्-
चया, इत्याहु, —द्वादश मासाः सन्वत्सरः, सन्वत्सरमनु विराडाप्यत्ता, विराजुमेवाप्नोति,
चतुर्विंशति रात्रीर्भूत्वाग्निश्चेतश्चया, इत्याहु, —चतुर्विंशतिर्वी अर्धमासाः सन्वत्सरः,
सन्वत्सरमनु विराडाप्यत्ता, विराजुमेवाप्नोति, मासं भूत्वाग्निश्चेतश्चया, इत्याहु, —मासश्च
एव सन्वत्सरमाप्नोत्य, —ष्टौ वा एतन्मासो वसवोऽविश्व, —स्त इमं लोकमाजयन् गायत्रीं
छन्दा, एकादश रुद्राश्च, स्तेऽन्तरिक्षं लोकमाजयन्स्त्रिष्टुभं छन्दो, द्वादशादित्याश्च, —
स्तेऽष्टु लोकमाजयन् जगतीं छन्द, —स्त आर्ध्रव, —ब्रूधोति य एवं विद्वान्सन्वत्सरमग्निं विभर्ति,
तस्मादाहुः, सन्वत्सरभृत एवाग्निरित्यु, —थैता आग्निः प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽम-
न्यत्, स एता आग्नीरपश्यत्, ताभिरात्मानमाग्नीणीता, —अग्निर्वै प्रजापति, —यदेता
आग्निशो भवन्त्यग्निमेवैताभिर्यजमाना आग्नीणीते, लोमश्च वा एतच्छन्दः पशव्यमूनातिरिक्तं
प्रजन्तनाय, विराजो भवन्ति, विराड् वै सर्वाणि छन्दास्सि, सर्वाण्येवास्य छन्दास्स्युप-
हितानि भवन्ति, ता विश्वचितुः कुर्यात्, प्राणा वा एता ज्योतिरीव च कनीयसीरीव च
भवन्ति, ज्योत्यास् इव च शरीरं कनीयास् इव च प्राणाः, प्राणानेवात्मन धत्ते ॥ ६ ॥ ६
यस्याग्निरुख्योऽनुगच्छति यथा पुत्रो जातः प्रमीयतु एवं तद्, यद्यनुगच्छत् तमिवोषा पुनः

परिन्धितैः,—वा वा अग्नेयानिः, स्वादिवैना५ योनिः प्रजनयती,—श्वरो वा एषो प्रजनितोऽग्नेऽग्निं
चिनुते ॥ ७

यास्ते अग्न आर्द्रा योनयो याः कुलार्यिनीर्यं ते अग्न इन्दुवो या उ नाभयः ।

ताभिष्टुमर्षीभिः स५विदानः प्रजान५स्तु३न्वेह निषीद ॥ ८

इति यदेषांर्द्रा योनिमति शान्त्यै, प्रजा वै कुलायं, पशवः कुलाय५, यत्कुलार्यिनीः
प्रजात्यै, हविर्भूतो वा एष ३योऽग्निं चिनुते, ३योऽग्निं चित्वा५न्यस्य स्त्रियुमुपैति यथा हविः
स्कन्नामेव५ स्याद्, यथा हविषे स्कन्नाय प्रायश्चित्तिमिच्छन्त्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयुः,—यद्युपेया-
न्मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत, मैत्रावरुणतामेवौपेत्यात्मनोऽस्कन्नात्वाय, पशुर्वी अग्निं,—यीं वै पशुं
पुरस्तादुपचरति हिन्स्ति वा एन५ स, तस्मात् पुरस्तात् प्रत्यञ्चं नाकामति, तस्माद् पश्चात्
प्राञ्चमुपचरत्यात्मनोऽहि५सायै, यो वै यथावृत्तमग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च कृतवश्च कल्पन्ते,
या दक्षिणावृत्ता दक्षिणत उपदधाति, याः सव्यावृत्ता उत्तरत,—स्यालिखिताः पश्चात् प्राची-
रुपदधाति, यथावृत्त५ वा एतदग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च कृतवश्च कल्पन्ते, संसृत्योऽग्निश्चेत् ३-
व्या, इत्याहुः॥ भूश्चैवः स्वः॥ इति पुरस्तात् स्वयमातृणां, यावदेतद्वै वाचः सत्यं संसत्यमेवाग्निं
चिनुते, प्राणो वै स्वयमातृणां, ऽमृतं५ हिरण्यं५, यद्विरण्येष्टकांमुपधाय स्वयमातृणांमुप-
दधात्य, ऽमृतं एवास्य प्राणान् दधाति, तैजोऽसि तैजो मे यज्ञे,—ति हिरण्येष्टकां उपदधात्ये,—
ताभिर्वी इमे लोका विष्णुता, अथो एताभिरेवाग्निं चिनुत, इमे लोकाः प्रभान्ति, देवा असु-
रान् हत्वा मृत्योरविभयुः,—स्ते छन्दा५स्यपश्य५,—स्तानि प्राविश५,—स्तेभ्यो यद्यदलुदयत्तेना-
त्मानमछादयन्त, तच्छन्दसां छन्दस्त्वं, चितिं चितिमपधायाग्नेया धाम छन्दोऽभिष्टुति,
स्वामिव देवतामुपप्रविशत्यात्मनोऽहि५सायै ॥ श्येनचितिं चिन्वीत स्वर्गकामः, श्येनो वै भूत्वा
गाय३य्युं लोकमपतत् स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, रथचक्रचितिं चिन्वीत भ्रातृव्यवान्,
रथचक्र५ वै वज्रं कृत्वा देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तय५,—स्तेषा५ शततर्हं द५ह५,—स्तदेतामेव
वज्रं कृत्वा यज्ञमानो भ्रातृव्याधोपप्रवर्तयति, शततर्हं५ ह द५हति, प्रौगचितिं चिन्वीत
भ्रातृव्यवा,—नुभयतो वै देवानसुराः परीयन्ता आसन्, पुरस्तादुन्यै, पश्चादुन्यै, तान्वा
एतेन व्यनुदन्त, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदो, द्रोणचितिं चिन्वीतान्नकामो, द्रोणेन वा
अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवाधमवर्तुन्दे, पश्चाच्चरुर्भवत्यनुरूपत्वाय, इमशानचितिं चिन्वीत यः

कामयेतां, —ऽज्ञसा पितृलोकमुपेयामित्यं, —ऽज्ञसा पितृलोकमुपैत्यु, —प चान्यं चिन्वीत ग्रामकामो,
यथैवैतमुपचिनोत्येवमस्मै ग्राममुपचिनोति, समूहं चिन्वीत पशुकामो, यथैवैतं समूहत्वेव-
मस्मै दिग्भ्यः पशून्तसमूहति ॥ ७ ॥

९-१२

प्रजापतिर्वी एतमग्नेऽग्निमचिनुत क्रतुभिः सत्स्वत्सरं, नृसन्तेन पुरस्तादचिनुत, ग्रीष्मेण
दक्षिणं पक्षं, वर्षाभिरुत्तरं, शरदा पुंल्लं, हेमन्तेन मध्यं, ब्रह्मणैव पुरस्तादचिनुत,
क्षत्रेण दक्षिणं पक्षं, विशोत्तरं, पशुभिः पुंल्लं, —माश्या मध्यं, —मेतावद्वा अस्ति, यावुदे-
वास्ति तत् स्पृणोति, तदवरुद्धे, स्वर्गाय वै लोकायाश्चिन्वीते, वज्र एकादशिनी, यदे-
कादशिनीं मिनुयाद्वज्रः पुरस्तादवगृह्णीया, —दस्वर्ग्यः स्याद्, यन्न मिनुयादुपशुः स्यादेकयूपं,
एकादश पशवो नियुज्या, —स्तेन पशवेभ्यः, —स्तेन स्वर्गो, यत्पक्षसंमितां मिनुयात् कनीया-
स यज्ञक्रतुमुपेयात् कनीयसां प्रजां कनीयसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान्त्स्या, —दथयदे-
दिसंमितां मिनोति ज्यायांसं चिनुते ज्यायांसमेव यज्ञक्रतुमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः पशून्
भूयोऽन्नाद्यं, वंसीषान् भवत्ये, —पां वा अग्रैरुत्तरवृत्ती नाम चिति, —रुत्तरमुत्तरं श्वः श्वः
श्रेयान् भवति य एवं वेद, देवा वा अग्निं चिकयानस्य यज्ञ इन्द्रियं गच्छत्य, —अग्निं वा गच्छ-
त्यात्मानं वा ॥

१३

रुचं नो धेहि ब्राह्मणेषु रुचं राजसु धारय ।

रुचं विद्येषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम् ॥

१४

इति यज्जुहोत्यात्मानं वा एतदग्नयेऽग्निसार्षयती, —श्वरो वा एवं दुश्चर्मा भञ्जितोऽग्निसार्षयेति ॥

१५

तस्वायामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाज्ञास्ते यजमानो हविर्भिः ।

अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंसमा ना आयुः प्र मोषीः ॥

१६

इति यज्जुहोति शान्तिर्वी एषाग्नेर्गुप्तिरात्मनो, वयो वा अग्नि, —स्तस्मादग्निर्चिता पक्षिणो
नाश्नितुं वयं नो अग्निर्विदा, यदश्रीयांत्तमेवाश्रीयात्, स एनमार्तिं निनयेत्, प्रजापतिर्वी
एतमग्नेऽग्निमचिनुत ज्यैष्ठ्यकामः, स ज्यैष्ठ्यं महिमानमगच्छ, —ज्यैष्ठ्यं महिमानं गच्छति य
एवं विद्वानग्निं चिनुते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा तां अनुप्राविशत्, सोऽब्रवीद्, यो मेतः

संचिन्वद्भुवत्सं इति, तं देवाः समचिन्वन्, —स्त आर्ध्वन्, —स्तचित्यस्य चित्यत्वं, तद्य एवं विद्वानग्निं चिनोति प्रजापतिमेव संचिनोत्यु, —भोति, तस्मादाहुः, प्रजापतिचित एवाग्निरिति ॥ ८ ॥

१७

देवभ्यो वा अग्निं चिक्यानेभ्यो न व्यौलु३त्, तेऽग्रा आहुतिमजुहवु, —स्तुभ्यमग्रे व्युलु, तथास्मभ्यं विवृत्स्यतीति, त्याग्ये व्यौलु३द्, व्यग्रया औलु, —नाहुत्यै व्यौलुत्, तस्या आहुत्यै यज्ञेन व्यौलुद्, व्याहुत्या औलु, —न यज्ञाय व्यौलुत्, तस्मै यज्ञाय दक्षिणया व्यौलुद्, वि यज्ञायौलुन्न दक्षिणायै व्यौलुत्, तस्यै दक्षिणायै ब्राह्मणेन व्यौलुद्, वि दक्षिणायौलुन्न ब्राह्मणाय व्यौलुत्, तस्मै ब्राह्मणाय ब्रह्मणा व्यौलुद्, वि ब्राह्मणायौलु, —न ब्रह्मणे व्यौलुत्, तस्मै ब्रह्मणे तपसा व्यौलु, —देता वै तपःपरार्धा व्युष्टयः, श्रोवसीयस्यस्मै व्युलुति य एवं विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते, यो वै यथापूर्वं व्युष्टीर्वेद यथापूर्वमस्मै व्युलुत्यौ, —पसी वाचं प्रथमां व्युष्टिर्व्यवा, —डिति वा आहु, —यदौषस्युदेति, यद् व्युलुति, यदग्निराधीयते, यत्सूर्य उदेति, यद्धस्ता अवनेनित्ते, यदश्नाति, यत् पिबत्ये, —ता वै यथापूर्वं व्युष्टयो, यथापूर्वमस्मै व्युलुति य एवं विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते ॥ ९ ॥

१८

यो वा अग्निमुयोनिमनायतनं चिनुतेऽयोनिर्नायतनो भवत्या, —पो वा अग्नेयौनि, —यैत् कुम्भेष्टका उपदधाति योनिमन्तमेवायतनवन्तमग्निं चिनुते, योनिमानायतनवान् भवत्यं, —धरसपत्नोऽग्निंश्चेत्-
३व्या, इत्याहु, —रापो वा अग्नेः सपत्नो, यत् कुम्भेष्टका उपदधात्यधरसपत्नमेवाग्निं चिनुते, ऽधरोऽस्मात् पाप्मा भवत्यं, —धरः सपत्नः, शुग्वा अग्नि, —रापः शान्ति, —यैत् कुम्भेष्टका उपदधाति शान्त्यै, यत्कुम्भाश्च कुम्भ्यश्च तन्मिथुनं, यद् द्वन्द्वं प्रजात्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेवाप्तवावरुद्धे, नैवारंश्चरुस्योदशो भवत्यं, —स्ति मासस्येया-
दश, —स्तमेवैतेनाप्त्वावरुद्धे, पयसि भवति, यत्पयो, ग्राम्यं तेनात्रायमवरुद्धे, यज्ञीवा-
रा, आरण्यं तेन, तेनैव तदुभयमवरुद्धे ॥ १० ॥

१९

[१५३७]

॥ इत्युपरिकाण्डे वसोर्धारीयः चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

आ वा एष प्रजापतये वृश्चते यः शिर उपदधाति नैतुराप्यङ्गान्य, —स्थिचिदस्य श्मशानचिद्भवति, यदेतां पुरुषचित्तुपदधाति न प्रजापतया आवृश्चते, अन्स्थिचिदस्याश्मशानचिद्भवति, पदत्रिंशतमेता उपदधाति, पदत्रिंशदक्षरा वृहती, बार्हिताः पञ्चवो, बार्हितः पुरुषः, पुरुषस्य प्रतिमोपधीयते, सं ३ल्लेष धीर्यतु, एष ह ३त्वेव यजमानोऽस्य लोकं नाति प्रसीयते यस्यैता उपधीर्यन्ते ॥ १ ॥ १

अथैताः पञ्चापञ्चीनाः, शिथिर इव वा अग्निश्चित्यो, यत्पञ्चापञ्चीना उपदधात्य, —धृत्या अशिथिरत्वाय, पञ्चोपदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, भूयस्कृदसि, वरिवस्कृदसीत्य, —मा एवं भूमानं दधाति, भूयान् यज्ञया पशुभिर्भवत्य, —पुषदसि, गृध्रसदसीति, वयो वा अग्निः, समिक्षुमेवैनं वयः करोति, वयो भूत्वा स्वर्गं लोकमेति यस्यैता उपधीर्यन्ते ॥ २ ॥ २

चितः स्थ परिचितः स्थिति, शर्कुराः परिश्रयति, यच्च शर्कुरा अपरिश्रित्य सिंकृता निवपेद्वैतः सिक्तं पशसिच्येता, —ऽथ यच्च शर्कुरा अपरिश्रित्य सिंकृता निवपुति रेतसः सिक्तस्य परिगृहीतयै ॥ ३ ॥ ३

वि वा एष यज्ञश्लिघते यदसंस्थितं पशुमुत्सृजन्ति, सं ह स्म वा एतमाशोक्यः स्थापयत्या, —ज्येन स संस्थाप्य यज्ञस्य सत्तया अविलेदाय ॥ ४ ॥ ४

स्वर्गं वा एष लोकमन्वारोहति ३योऽग्निं क्षिनुते, यदन्वारोहान् जुहोति स्वर्गमेवैनं लोकं गमायित्वाथ कामं चरति ॥ ५ ॥ ५

[१५४२]

॥ इत्युपरिकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

आग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपे, —द्विर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, —ऽग्निर्वै यज्ञस्यान्तोऽवस्ताद, विष्णुः पुरस्ता, —दुभयं तु एवं यज्ञस्यान्ता आलब्ध, तद्वाहु, —नै कृत इन्द्राद्यश्नोऽस्त्विति, यदष्टाकपालस्तेनाग्नेयो, यत् त्रिकपालस्तेन वैष्णवो,

यदेकादशकपालः संपद्यते तेनैन्द्रो, 'ऽग्निर्वै' यज्ञस्य पवित्रः, विष्णुर्यज्ञः, पवित्रपूतमेवं यज्ञमालब्ध, मेधस्य वा एतद्यज्ञस्य रूपं यत्पुरोडाश, —स्तस्मात् पुरोडाश एव कार्य, —श्वरु कुर्वन्ति, धेन्वा वै घृतं पयो, ऽनडहस्तण्डुला, —स्तन्मिथुनं, मिथुनमेवास्य यज्ञमुखे दधाति, तेजो वै घृतं, तेजस एव प्रजायते, पुरुषो वा एष मेधायालुभ्यते, पुरुषस्यैव ३ ह्येषा प्रतिमा, यत इव हि रूपं तस्माच्चरैव कार्ष्यो, वेदमिति दीक्षते, विन्दा, इति वै वेदमिति दीक्षते, विन्दते ह वै यो वेदमिति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथ एवादीक्षिष्ट, वेद्या वै देवा इयमसुराणामविन्दते, —ममेव विन्दते यो वेदमिति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथमेवालब्ध, प्राचीनवस्त्रं कुर्वन्ति दिशो, यद्विमां व्यकल्पयन्निमामेवं देवैर्म्योऽकल्पय, —न्निमां पितृभ्य, इमामसुरेभ्य, इमां मुन्येभ्यो, देवतामेष उपैति यो दीक्षते, देवानामेव दिशमुपावर्तते, प्राचीनामेव दिशमुपावर्तते, ऽथो देवक्षेत्रमेवं प्रावस्यति परिश्रयन्त्य, —न्तर्हि तो वै देवात्स्वयान्मानुषः क्षयो, मानुषादिवैनं क्षयादन्तर्ह्यत्य, —थो रक्षसामन्तन्ववायुयै, —ति वा एशोऽस्मा-
ल्लोकाद्यो दीक्षते, जनं ह्येति, देवलोकमभ्यारोहति, परिश्रयन्तोऽतिरोकान्कुर्वन्ति, तेना-
स्माल्लोकान्नैति, तेनास्माल्लोकं धृतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्यात् स्वर्गकामस्या, —सौ वा आदित्यः स्वर्गो लोको, ऽमुष्यैनमादित्यस्य सामक्षं गमयति, दक्षिणतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत, पितृलोकं ऋधुयादित्ये, —षा वै पितृणां दिक्, पितृलोकं एवं ऋध्नोति, पश्चात् प्रायणं कुर्यात् प्रजाकामस्य, पश्चाद्वै रेतो धीयते, रेतो दीक्षितो, रेतोऽस्मिन्दधात्यु, —चरतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत, मनुष्यलोकं ऋधुयादित्ये, —षा वै मनुष्याणां दिङ्, मनुष्यलोकं एवं ऋध्नोत्यु, —चरतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्याद्यं कामयेतो, —म्योर्लोकयोर्ऋधुयादित्यु, —म्योर्वी एतल्लोकयो, —रुभयोरेव लोकयोर्ऋध्नोति, सर्वतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत, सर्वासु दिक्ष्वित्यूधुयादिति, सर्वासु दिक्ष्वित्यूध्नोति ॥ १ ॥

१

केशश्मश्रु वृषते, दुतो धावते, नखाविकृन्तते, स्नाति, मृता वा एषा त्व, —गुमेध्यं वा अस्मैतद्वात्मनि शंसलं तदेवापहते, मेध्य एव मेधमुपैत्य, —प्सु दीक्षां प्रवेशयित्वा देवाः स्वर्गं लोक-
मायन्, यदप्सु स्नाति तमेवं दीक्षामालुभते, ऽथ यदुपोऽवभृथमभ्यवैति तां वा एतदीक्षां पुन-
रप्सु प्रवेशयत्यौ, —पुधे प्रायस्वैन, —मित्याह त्रात्या एव, स्वधिते मैतं हि सीरिति, वज्रो वै

[२] मै. १, २, १ । तै. ६, १, १ । काठ. २२, १३; २३, १ । कपि. ३५, ७ । वा. ४, १-२; ५, ४२; ६, १५ । काण्व. ४, २-४; ५, ५४; ६, २० ।

स्वधितिः, स ईश्वरोऽज्ञान्तो यजमानः हिंस्रितो, यैतृणमन्तर्दधाति यजमानस्याहिंसायै,
 देवश्रुदिमान् प्रवृषा इति, देवश्रुश्च्येतां प्रवृषते, स्वस्त्युत्तरं अश्रियेति, स्वस्त्यस्य यज्ञ-
 स्योद्वचमश्रिये, ति वा एतदाहा, ऽऽपो मा मात्रः स्वयन्त्वित्या, पो हि यज्ञो, घृतेन मा
 घृतपुः पुनन्त्विति, देवताभिरवात्मानं पावयते, विश्वः हि रिप्रं प्रवहन्तु देवीरिति, यदेवास्यु
 रिप्रमुमेध्यमात्मनि शमूलं तदस्मादधि प्रवहन्त्यु, दिदाभ्यः शुचिरा पूत एमीति, शुचिरेवाभ्यो
 यज्ञियो मेध्यः पूत उदेति, हविर्वै दीक्षितो, यदा वै हविर्धेनुषा प्रोक्षत्यथ हविर्भवति,
 यद्यजुषा स्नुष्यति हविरेवैनमक, रश्नाति, प्राणा वा अशनं, प्राणानेवात्मन्धित्वा दीक्षते,
 सुषिरा वै पुरुषः, स वै तर्ह्येव सर्वो यज्ञीश्रितो, यदाश्रितो भवति मेध्य एवं मेध्यमुपैति,
 यथा वा इह दीक्षित एवः वा एषोऽमुष्मिच्छोक एव वा अत्याशितस्य तिष्ठति, तस्मान्नात्या-
 शितेन भवितुश्च्य, तन्न स्वर्ग्य, माश्रितेनैव भवितुश्च्य, यथैव कनीयः कनीयोऽश्रिया-
 देवमश्रियाद्, यद्वि दीक्षितः सन् कनीयोऽश्नाति तेन दीक्षित आङ्क्ते, अभ्यङ्क्ते, वासः
 परिधत्त, एतां वै पुरुषस्य तश्चः, सन्तरेव मेध्यमुपैति, नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, घृतं देवानां,
 मायुतं मनुष्याणां, निष्पकं गन्धर्वाणां, स्वयश्चिलीनं पितृणां, सर्वदेवश्च्यः वा एतत्,
 तस्मान्नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, दर्भपिञ्जलाभ्यां समायौति, तत्त्विदभ्यङ्जनमक, रथो अश्म्येवैतद्
 धारयति मेध्यत्वाय, महीनां पयोऽसीत्या, ह, महीनां श्वेततप्यो, ऽपामोषधीनां रसा
 इत्य, पां श्वेष ओषधीनां रसो, वर्चोधा अस्ति, वर्चो मे धेहीत्याशिषुमेवांशास्ते ॥२॥ २
 प्रस्वाङ्क्ते प्रजात्या, ईषीक्याङ्क्ते, शलश्च्य हि मनुष्या आङ्क्ते, सतूल्याङ्क्ते,
 ऽपतूल्या हि मनुष्या आङ्क्ते, दक्षिणं पूर्वमाङ्क्ते, सव्यं हि पूर्वं मनुष्या आङ्क्ते,
 त्रिरन्यत्रिरन्यदाङ्क्ते, ऽपरिमितः हि मनुष्या आङ्क्ते, न पुनर्निषेवयति, पुनरवर्तः हि
 मनुष्या आङ्क्ता, इन्द्रो वै वृत्रमहः, स्तस्य कनीनिका परापतत्, सो त्रिककुसमगच्छत्, तदा-
 ज्जनं त्रैककुसमाङ्क्ते, सत्यं वै चक्षुः, नैव वाचं श्रद्धाति, सत्यमेवांशस्य दीक्षाश्रुपैत्य,
 न्तरहै त्वया द्वेषो अन्तरारातीर्दधे महता पञ्चेतेनेति, पर्वतेन वा एतद् द्वेषोऽरातीरन्तर्धत्ते,
 चक्षुःपा अस्ति, चक्षुर्मे पाहीत्या, शिषुमेवांशास्त, ऊर्ध्वं चावाञ्चं च पावयत्यु, ध्वश्च श्वयम-
 वाङ् च प्राणो, यं द्विष्यात्तमक्षणां पावयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति,

चित्पतिस्त्वा पुनात्विति, यज्ञो वै चित्पति, — वाचस्पतिस्त्वा पुनात्विति, वाचस्पतिरेवैतन्
 यज्ञाय पावयति, देवस्त्वा सविता पुनात्विति, सवितृप्रसूत एवैतासि देवताभिर्मध्यामात्मानं
 पावयते, ऽछिद्रेण पवित्रेणेत्ये, — तद्वा अछिद्रं पवित्रं यत्सर्वस्य रुद्रमयो, ऽछिद्रेणैवैनं पवित्रेण
 पुनाति, तस्य ते पवित्रपते पवित्रेणेत्ये, यज्ञो वै पवित्रपति, — यज्ञाय खलु वा एष कमा-
 त्मानं पावयते ॥ यज्ञं शक्येयम् ॥ इतीन्द्रो वै वृत्रमप्यध्वयुहं, — स्तासां यद्यज्ञियं मेध्यमासीत्-
 दुदक्रामत्, ता इमा ओषधयोऽभवन्, — स्तासां वा एतत्तैजो यदभी, एता वै शुष्का आपो,
 यदेवासां स्तेजस्तद्वरुद्धे, त्रयीवीं आपो, दिव्याः पार्थिवाः समुद्रिद्या, — स्ताः सर्वा द्रुमो
 विवस्वैत्, तस्माद्भूमैः पवित्रं, द्वाभ्यां पावयति, द्वे पवित्रे, द्विपाद्यजमानो, यावानेवा-
 स्यात्मा तं पावयति, त्रिः पावयति, त्रिपत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे प्राणाः,
 प्राणोऽपानो व्यानो, यावानेवास्यात्मा तं पावयति, सप्तभिः पावयति, सप्त वै छन्दाः-
 सि, छन्दोभिरेवैनं पावयत्ये, — शो ब्रह्म वै छन्दास्ति, ब्रह्मणैवैनं पावयत्ये, — कविंश्चत्या
 पावयति, दश हस्त्या अङ्गुल्यो दश पाद्या, आत्मैकविंशो, यावानेवास्यात्मा तं पाव-
 यति, त्रया वै नैर्ऋता, अक्षाः स्त्रियः स्वप्नो, यदीक्षते तेनाखैश्च स्त्रीभिश्च व्यावर्तते,
 यां मृथमा दीक्षितो रात्रीं जागर्ति तथा स्वप्नेन व्यावर्तते, यां मृथमा दीक्षितो वसति यज्ञं तथा-
 वरुद्धे, यां सोमे क्रीते प्रजां तथा, यां श्वःसुत्यया पुश्र्स्तया ॥ ३ ॥ ३-६

आकृत्यै प्रयुजे अग्रये स्वाहेत्या, — कृत्या वा आकृतिर्यक्ष्यते स्य इति, प्रयुजः खलु वा एनं
 यज्ञाय प्रयुजते, मेधायै मनसे अग्रये स्वाहेति, मेधया हि मनसा यज्ञमश्नुते, दीक्षायै तपसे
 अग्रये स्वाहेति, दीक्षया हि तपसा यज्ञमश्नुते, सरस्वत्यै पूर्णे अग्रये स्वाहेति, वाग्वै सर-
 स्वती, वाचा व्याहरति, यक्ष्यते स्य इति, पूषा खलु वा एनं यज्ञं प्रापिबन्ध एनमपूपुष-
 — दापो देवीर्वृहतीविश्वशंखवा इत्या, — पो हि यज्ञो, दातापृथिवी उरो अन्तरिक्षेति, दावा-
 पृथिवी वा अन्वन्तरिक्षं यज्ञ उपश्रित, — स्तत् एव यज्ञमालब्ध, बृहस्पतिर्नो हविषा वृषातु
 स्वाहेति, ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्मणा वा एतत् पुरस्तात् सर्वान् कामानाप्त्वा दीक्षामालभते,
 यत्र वा अस्य यज्ञः श्रितो यन्त्र यत्रोपश्रितस्तत्स्ततो वा एतत् सर्वं ब्रह्मणा यज्ञं संभृत्यालब्ध,
 न वा एकाहुतिर्दीक्षितं करोति, यदेतानि जुहोति द्वितीयत्वाय, प्रजापुतिर्वै यत्किञ्च मनसा-

दीधित्ताधीतयजुर्भिरेवाप्नोत्, तदाधीतयजुषामाधीतयजुर्द्ध, तद्य एवञ्च विद्वानाधीतयजुश्चि
जुहोति यदेव किञ्च मनुसा दीध्यजुहोति तदाप्नोत्ये, — तै वै यज्ञस्य संभारा, एष ह इत्येव
संभृतसंभारेण यज्ञेन यजते यस्यैतांति हूयन्तु, एतद् स्म वा आहारण औपवेशिः, किमु स
यज्ञेन यजते यो यज्ञस्य संभाराञ्च विद्यादिति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव
यज्ञस्तमालब्ध, पङ्भिर्जुहोति, पङ्का ऋक्व, ऋतुर्वैव प्रतितिष्ठति, यज्ञो वै सृष्टः, अ
सामाञ्जिनात्, अ यजु, — स्तञ्च वा ऋगोवायछ, — देका वा एनमृगयछद्, द्वादश यजुश्चि,
नव सामानि, तस्मान्नवमिर्वाहिष्पमानेन स्तवते, नव ह्येनञ्च सामान्ययछञ्च, — स्तस्माद्वात्संब-
न्धविदो द्वादशभिर्द्वभूणं जुहति, द्वादश ह्येनञ्च यजुश्चि, — त्रैतर्हि खलु वा एष सृज्यते
यर्हि दीक्षते, यदचौद्भूणं जुहोति यज्ञञ्च वा एतत् सृष्टमृचायछति, तस्मादारुणिविद् ऋचौ-
द्भूणं जुहुरये, — का नद्यमृगयछत् ॥ ४ ॥

६

यज्ञो वै प्रजापतिः, प्राजापत्यमेतच्छन्दो यदनुष्टुप्, यदनुष्टुभा जुहोति स्वेनैवैनं छन्दसा-
वरुद्धा, एकया जुहोत्ये, — को हि प्रजापति, — निरुक्तया जुहोत्ये, — निरुक्तो हि प्रजापतिः,
पूर्णया जुहोति, पूर्णो हि प्रजापति, — यदूनया जुहुयाद्भ्रातृव्याय लोकमुच्च शिष्वे, — दथ यत्पूर्णया
जुहोति न भ्रातृव्याय लोकमुच्च शिष्वपत्यु, — जौ वा एतद्रूपञ्च यत् पूर्णञ्च, यत् पूर्णया जुहोति
यज्ञे वा एतदूर्जं दधाति, विश्वो देवस्य नेतुं, — रिति सावित्रं, मतो वरीत सुरुष, — मिति
पितृदेवश्च, विश्वो राय इषुष्यती, — ति वैश्वदेवं, धुमन् वृणीते, — ति बार्हस्पत्यं,
पुष्यसा, इति पौष्णञ्च, सारस्वतः स्वाहाकारः, सर्वदेवश्च या वा एषा ऋक्, तस्मादेवैका
स्त्यौद्भूणं परिवभूव, सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आलभ्या, इत्याहुः, सर्वदेवश्च या वा
एषा ऋग, यदेतया ऋचौद्भूणं जुहोति सर्वाभ्यो वा एतदेवताभ्यो यज्ञमालभते, अनुष्टमो वा
एतस्याः सत्यास्त्रीण्यष्टाक्षराणि पदान्येकञ्च सप्ताक्षरञ्च, यत्सप्ताक्षरं तस्य चत्वार्यक्षराण्येकस्मिन्
पदे उपयन्ति, त्रीण्येकस्मिन्, यत्र चत्वार्युपयन्ति सा जगती, यत्र त्रीणि सा त्रिष्टुप्,
यदष्टाक्षरं तेन गायत्री, यदनुष्टुप्तेनानुष्टुप्, सर्वैरेवास्य छन्दोभिर्हुतं भवति, छन्दःप्रतिष्ठानो
वै यज्ञ, — छन्दःसु वावांस्यैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयामकः, स्वाहाकारेण खलु वा एषा पङ्क्तिः,
पाङ्क्तो यज्ञः पङ्क्तिप्रायणः पङ्क्त्युदयनः, पङ्क्तिप्रायणमेवास्य यज्ञं पङ्क्त्युदयनमक, — रथो

[५] मै. १,२,२। तै. ६,१,१। काठ. २३,२। कपि. ३५,८। वा. ४,८; ११,६७; २२,२१। कण्व. ४,९; १२,६८; २४,
२९। [विश्वो देवस्य... स्वाहा। ऋ. ५,५०,१; तै. सं. १,२,२,१; ४,१,१]

वाग्वै छन्दांसि, वाचं वा एतन्मध्यत आप्वावरुद्धे, तस्मादियं वाङ् मध्यतो वदति, मध्यतो इहीयं वाक्, प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमध्यैदुषंस, तस्य रेतुः परापतत्, ते देवा अभिसंमगच्छन्त, तस्मादीक्षितो न ददाति, न पचत्य, —थैनमभिसंगच्छन्ते, तदुदगृभ्ण्यं, —स्तदौद्रमणस्यौद्रमणत्वं, तेन यज्ञमतन्वन्त, यज्ञो यदये व्यभुवत् सं त्रेधा व्यभवत्, सं वा क्रुक्ष्वेव तृतीयेनाश्रयत्, सामसु तृतीयेन, यजुःषु तृतीयेन, या वा अस्य प्रिया तन्त्रासीत् तया यजुरश्रयतो, —चैरुचा क्रियत्, उचैः साम्नो, —पाशु यजुषा, यज्ञस्य बह्व प्रिया तन्, —यद्यजुषोचैः कुर्याद्यज्ञस्य प्रियां तन्वमुद्रतां कुर्या, —दश्रववर्चसीं स्यान्नग्रंभावुकः ॥ ५ ॥ ७

आहिताग्निर्वै एष सन्नाग्निहोत्रं जुहोति, न दर्शपूर्णमासौ यजते, तथा आहुतिर्भाजो देवतास्तां अनुध्यायिनीः करोति, कर्षयत् आत्मानं, तेनैवास्य तद्भुतं भवति, देवा असुरान् हत्वैभ्यो लोकैभ्यः प्राणुदन्त, तेषामंसवो मनु इष्यान् प्राविशन्, —स्तदिदं रिप्रं पुरुषेऽन्ते, —रथो कृष्णमिव चक्षुष्यन्त, —स्तन्नाक्षीया, —दसुर्यमेवापहते, यदा वै पुरुषे न किञ्चिन्नान्तर्भवति, यदास्य कृष्णं चक्षुषोर्नश्यत्य, —थ मेधो, यद्वि कुर्यान्नक्तं कुर्या, —दसुर्यो वै रात्रि, —रसुर्यमेवासुर्यं क्रियते, वाचं वा एतदीक्षयन्ती, —ति ह स्माहारुण औपवेशि, —थ उताञ्जानोऽभ्यञ्जानोऽथ दीक्षितवादं वदति सं वाक् दीक्षित इति, सायं प्रातर्वै मनुष्याणां देवहितमशनमतिनीय सायमशनमतिनीय प्रातरशनं व्रतं व्रतयति, मानुषस्य व्यावृत्त्या, अदन्ती, —ति वै गा आहु, —रश्नन्ती, —ति मनुष्यान्, जुहुधी, —ति देवैभ्यो, इथवा एतमाहुः ॥ व्रतस्येहि व्रत्य ॥ इति, व्रतं इक्षेतस्य, व्रतेन यज्ञः संततो, व्रतेनैव यज्ञं संतनोत्य, —भ्यधीं वा क्रुक्सामे यज्ञादास्तां, तयोर्वै मुहिमाना अस्तां ता अपिनिधाय यज्ञमुपावर्तेतां, तौ मुहिमाना अहोरात्रे अभवतां, तयोर्वै एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनस्य, यच्च शुक्लं तदहो रूपं, यत् कृष्णं तदरात्रे, —स्तौ वा एतन्मुहिमाना अन्वारभते संपारणाय, सं मा पारयता इत्य, —होरात्रे मिथुनं संभवतां, तयोस्ते-जोऽप्याकामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तदा एतदन्वारभते, यावापृथिवी मिथुनं संभवतां, तयोर्वै इर्यमप्याकामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तदा एतदन्वारभते, यथा वा इदं नावं पारं तुरिष्यन्नारोहत्येवं वा एतदृक्सामे आरुक्षत्, ते एनमा यज्ञस्योदचः संपारयतो, यतो वै लोमानि कृष्णाजिनस्य ततो यज्ञो, यतो यज्ञस्ततो देवता, यद्वहिलोमं पर्यर्णुवीतान्तर्हितो

[६] मै. १, २, २ । तै. ६, १, ३ । काठ. २, ३, ३ । कपि. ३५, ८ । वा. ४, ९ — १०; ३, ६, ३; १८, ५, ३; १९, ७; २०, १, ३, ६; २१, ३, ७; २०, ३, ८, १६ । काण्व. ४, १० — १३; २०, २, ३; २१, ६, ९, ३; ३६, २, १, ३, ७; १९; ३८, १, ६ ।

दीक्षितो यज्ञास्याद्, यदुन्तर्लोममन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, द्वे विषूची प्रतिशुभ्ये, अनन्त-
 हितो दीक्षितो यज्ञाङ्गवत्य, नन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, यद्येकः स्यादन्तं प्रतिशुभ्ये,
 तेनैव तदुभयमाप्नोति, हविर्वै दीक्षितो, यदुन्यत्र कृष्णाजिनोदासीत यथा हविः स्कन्धमेव
 स्याद्, यथा हविषे स्कन्धाय प्रायश्चित्तिमिच्छत्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयु, शृण्वन्दांसि च वा
 एष देवताभ्यामरोहति, तान्येनमीश्वराणि प्रतिनुदो, यदाह, नमस्ते अस्तु, मा मा हिं-
 सीरिति, नमस्कारो वा एषोऽप्रतिनोदाय, देवता वै यज्ञस्य शर्म, यज्ञो यज्ञमानस्य, यदाह,
 विष्णोः शर्मासि, शर्म मे यच्छेति, देवता वा एतद्यज्ञस्य शर्माक, यज्ञः यज्ञमानस्य,
 प्रोणुते, प्रावृत इव हि दीक्षितो, ऽथो एतद्विव हि दीक्षितस्य रूपः यत् प्रावृतं, तस्मात्
 प्रोणुते, वासः परिधत्ते, सर्वदेवश्चैव वासः, सर्वाभिर्वै एतदेवताभिरात्मानं परि-
 श्रयन्ति ॥ ६ ॥

८-१०

यज्ञस्य वै सृष्टस्योत्पत्त्यन्वलयत् तद्वासः क्षौममभवत्, तस्मात् क्षौमेण दीक्षयन्ति यज्ञस्य
 सपोनित्वाय, प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्ती, न्द्रस्य वै प्राचीनमात्रे, न्द्रियः स्त्रियाः प्रजा,
 यत् प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्तीन्द्रियमस्यां दधाति, योनिर्वै दीक्षितस्य दीक्षितविमितं,
 जरायु कृष्णाजिन, मुल्यं दीक्षितवासो, नाभिर्मेखला, गर्भो दीक्षितः, स्वः वा एतद्योनिं
 दीक्षितं आशुयेत्, तस्मादीक्षितेन दीक्षितविमितान्नूतुभिः क्रम्यु, मेघं श्वेतस्य योनिं,
 रतो श्वेषोऽपि प्रजायते गर्भो दीक्षितो, यद्वत् आविःकुर्वीत दत्त्वंतो गर्भा जायेरन्, यदुनूतु
 स्मयेत् तैजोऽस्य परापातुकः स्यात्, तस्मान्नानूतु स्मेतश्च यं तैजसोऽपरापातायाऽजातो वै
 पुरुषः, स वै यज्ञेनैव जायते, स वै तद्धैव जायते यद्धैदः सोमे कृते प्रोणुता, इतोऽग्रे
 प्रोणुते, ऽथो ह्यग्रे पुरुषो जायते, स वै तद्धैव सर्वो जायते यद्धैदोऽग्रेऽवमृथमभ्यवैति,
 तर्हि स तस्मात् सर्वो निर्मुच्यते, त्रिवृता वै स्तोमेन प्रजापतिः प्रजा असृजत्, यत् त्रिवर्त्म-
 खला भवति प्रजननाय, त्रिवृद्वै वज्र उदरः वृत्रः पाप्मा क्षुद् भ्रातृव्यः पुरुषस्य, यन्मेखलां
 पर्यस्यते वज्रमेव सपत्न्या भ्रातृव्याय ग्रहरति, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै
 ग्रहरति, स्तूणत एवा, अङ्गिरसो वै स्वर्धन्तो यत्र मेखलाः संन्यास्यस्ततः श्रोऽजायत्,
 तस्माच्च शर्मय्यु, गर्वा ओषध्या, ऊर्जः वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, योक्त्रेण

[नमस्ते अस्तु । अथर्व. १, २३, १; ११, ४, २]

[७] तै. ६, १, ३ । काठ. २३, २-४ । कपि. ३६, १ ।

पत्नी सनहते, मैखलया दीक्षितो, ऽथो मिथुनत्वायो, —ध्वं वै पुरुषस्य नाभेर्मध्य, —मवा-
चीनममेध्यं, यन्मैखलां पर्वस्युते मैध्यस्य चामेध्यस्य च विधृत्यै, देवताभ्यो वा एष मैत्रा-
यात्मानमालभते यो दीक्षते, बध्नीत इव वा एतदात्मानं यन्मैखलां पर्वस्युते, तस्माद्वा
एतस्यान्नमन्नाद्यं, —मर्ति इव श्लेषे बद्धं, —स्तस्माद् बद्धस्यान्नमन्नाद्यं, यथा वा इह गरुडीरेव
वा ए३षोऽमुष्मिच्छोके यो दीक्षितस्यान्नमन्ति, यज्ञेन इत्वेवास्य तता उन्मुक्ति, —हविर्वै दीक्षितो,
यदस्य जुहुयात्तमेव जुहुयात्, प्रमायुक्तः स्यात्, सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्या आप्यायते यो
दीक्षते, यदस्य जुहुयाद्यज्ञस्य विदुहा, —दुपधीतोऽस्य यज्ञः स्यात्, तं वा एतदागते
काले सर्वं स संस्फुटं यज्ञं देवताभ्यो दहेत्, त्रेधा वा एतस्य पाप्मानं विभजन्ते यो
दीक्षते, ३योऽस्यान्नमन्ति स तृतीयं, योऽस्याश्लीलं कीर्तयति स तृतीयं, या एनं पिपी-
लिका दंशन्ति तास्तृतीयं, तस्माद्वा एतस्यान्नमन्नाद्यं, तस्मादस्याश्लीलं न कीर्तयितुं, —
तस्मादीक्षितवासोऽभर्तव्यं, —मत्र हि ताः पिपीलिका या एनं दंशन्ति ॥ ७ ॥ ११

दक्षिणा वै देवेष्वामीदं, यज्ञोऽसुरेषु, तां दक्षिणां यज्ञोऽभ्युक्तामयत्, तामभिपर्षा-
वर्तत, तां समभवत्, स इन्द्रोऽवेद, यो वा अस्माद्योनेः संभविष्यति स इदं भविष्यतीति
तामिन्द्रः प्राविशत्, तता इन्द्रः समभवत्, तता इन्द्रोऽजायत, स जायमानोऽवेद, यो
वा अस्माद्योनेरन्यो मत्संभविष्यति सादृक्संभविष्यतीति, तया सहोपवेष्टुमन्त्रजायत, यन्न्यवेष्टु-
त्तस्मान्निवेष्टिता, यन्निवेष्टयमाना श्यावाभूवत् तस्मात् कृष्णो, —नृत्तं च वा एष प्रेषति दक्षिणां
चेन्द्रस्य च खलु वा एतद्योनिमालुब्ध दक्षिणायाश्चात्मानं, —मथो संयोनितमेव यज्ञमालभते,
कृषिं सुसस्यामुत्कृषा इति, विषाणुया भूम्यामुपहन्ति, कृषिमेवास्य सस्येन संमर्धयति,
यजुषा कण्डूयते, यजुषा हि मुनुष्याः कण्डूयन्ते व्यावृष्यै, यजुषा कण्डूयते, तस्मात् प्रजां
अपामंभविष्णवः, पामंभविष्णवः प्रजाः स्युर्यदयजुषा कण्डूयन्त, सुपिप्पला ओषधीस्कृधी, —
ति, शिरः कण्डूयता, ओषधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादोषधवः शीर्षं फलं गृह्णन्ति,
वाग्वै सुधां क्षुतुधी व्यभवत्, ततो या अत्यरिच्यत सा वृनस्पतीन् प्राविशत्, सैषा
याक्षि या दुन्दुभौ या तूणवे या वीणायां दुण्डं प्रयच्छति तामेवास्यै वाचं प्रयच्छत्यै, —
थो वज्रमेवास्यै प्रयच्छति गोपीयाया, —ऽस्यदुग्धं प्रयच्छत्यै, —तावुती इदीयं वाग्वदत्यै, —थो

[८] मै. १, २, २ । तै. ६, १, ३-४ । काठ. २३, ४-५ । कपि. ३६, १-२ । वा. २१, २९-४७; २३, ६४; २८, १-११,
२४-३४; ४, ६ । काण्व. २३, ३०-४६; २५, ६६; ३०, १-११, २४, —३४; ४, ७ ।

एतावुती हि वाचा वीर्यं क्रियते, यद्वर्षायाःसं प्रयच्छेत् स्वां वाचं मैत्रावरुणो विभुजेत्,
 तं श्वःसुत्यायां मैत्रावरुणाय प्रयच्छति, तं श्वो भूते मैत्रावरुणं ऋत्विग्भ्यो विभजति ॥
 होतॄयंज पोतॄयंज नैष्टॄयंज ॥ इति सा सह वषट्कारेणाहवनीयं गच्छति, तौ पुरोऽध्वर्यु-
 विभजति ॥ होतॄयंज पोतॄयंज नैष्टॄयंज ॥ इत्यध्वर्युः पुरो वाचं विभजति, मैत्रावरुणः
 पश्चात् ॥ स्वाहा यज्ञं मनसा ॥ इति मनसा यज्ञमभिगच्छन्ति, तत एव यज्ञमालब्ध,
 स्वाहा दिवं स्वाहा पृथिव्या इति, द्यावापृथिवी वा अन्वन्तरिक्षं यज्ञं उपश्रित, स्तत एव
 यज्ञमालब्ध, स्वाहोरोरन्तरिक्षादित्य, न्तरिक्षं वै यज्ञो, यदि वातो यदि वा पशवस्तत
 एव यज्ञमालब्ध, स्वाहा वातात्परिगृह्णामि स्वाहेत्य, यं वाचं यः पवत एष यज्ञस्तमेवालब्ध,
 वाचं यच्छति, यज्ञं वा एतच्छति, यद्वाचं विसृजेद्यज्ञं विसृजेत्, तदाहुः,
 पुनर्दीक्षयित्वा वाग्यन्तव्येति, यत् पुनर्दीक्षयेदाहुतीरतिरेचयेद्, वैष्णवीमनूच्य वाग्यन्त३व्या,
 विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञमेवालब्ध, ऽऽग्रावैष्णवीमनूच्य वाग्यन्त३व्या, ऽग्निर्वै सर्वा देवता,
 विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, सारस्वतीमनूच्य वाग्यन्त३व्या, वाग्वै सरस्वती,
 वाचा यज्ञः सैततो, वाचैव यज्ञं सैतनोति, बार्हस्पत्यामनूच्य वाग्यन्त३व्या, ब्रह्म वै
 बृहस्पति, ब्रह्मणा यज्ञः संसंहितो, ब्रह्मणैव यज्ञं सैदधाति ॥ ८ ॥ १५-१८

दीक्षितोऽयमसा आमुष्यायणः ॥ इत्युद्ब्रुवति वा आह, प्रियो वै देवानां दीक्षितो,
 देवेभ्य एवैनं ग्राह, त्रिराह, त्रिपत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनं
 लोकैभ्या आवेदयति, तस्मादीक्षितं दुराच् शृण्वन्त्ये, भ्यो ह्येनं लोकैभ्या आवेदयति,
 नक्षत्रं दृष्ट्वा वाचं विसृजते, द्वौ वा ऋतु, अहश्च रात्रिश्च, न्यमेव ऋतुं संप्राप्य वाचं
 विसृजते, व्रतं चुरते, ति वाचं विसृजते, व्रतं श्लेत्स्य, व्रतेन यज्ञः सैततो, व्रते-
 नैव यज्ञं सैतनोति, दैवी धियं मनामहा, इति यंजुषा हस्ता अवनेनिके, यंजुषा हि
 मुनुष्या अवनेनिजते व्यावृच्यै ब्रह्मणः सदेवत्वायां, थो आपो मे दीक्षां नेत्स्रमुष्णानित्य,
 च वै मुनुष्येभ्या उदवीभत्सत्, तदेवा मुनुष्येष्वदिधीर्ष, स्तदापोऽब्रुवन्, वयं व एतां
 शुन्धामा, थोपावर्तस्वेति, ततोऽन्नं मनुष्यानुपावर्तन्त, तद्दमन्नं मनुष्येषु धृतं, तस्माद्
 ब्राह्मण आहाश्या, आहुते हस्ता अवनेनिजिता, न्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अथो अन्नाय वा एत-

द्वात्मानं पावयते, ये देवा मनुजाता मनोयुजा, इति व्रतं व्रतयत्ये, तै वै देवा मनुजाता
मनोयुजो यद्विमे प्राणा, एषा वा अस्मिन्नेतर्हि देवता, तां ग्रीणाति, तस्या हृतं व्रतयति,
यदेतोऽन्यथा व्रतयेत् प्राणैरेनं व्यर्थयेत्, प्रमायुकः स्यात्, त्वमग्रे व्रतपां असी, ति
वदेत्स्वप्स्यन्त्सुप्त्वा वा प्रबुध्य, यदि वा दीक्षितवादु वदे, दुधिवै देवानां व्रतपति, —
स्तस्मादेवापि व्रतमालभते, नोत्तानः शयीत, यदुत्तानः शयीतेमे लोकां ययेयु, नीग्रेरधि
पराङ् पर्यावर्तेत, यत् पर्यावर्तेत यज्ञात् पर्यावर्तेत, नान्यत्रदीक्षितं दीक्षितविमितान्त्वर्थोऽभिमि-
त्रोचे, —नाभ्युदियाद्, दीक्षितव्रतमेव तद्, यज्ञो वै देवानां न संभवत्, तै भृत्या संभवा-
यन्, यद्भूतिं वृणुते यज्ञस्य संभूत्यै, रास्वेयत्सोमे, ति यद्भूया, देतावदस्य स्या, —न भूयो,
यदाहा, —ऽऽभूयो भरेत्य, परिमितस्यावरुद्धचै, देवः सुचिता वसोर्वसुदावि, ति सवितु-
प्रसूत एवै, —तामिदेवताभिरुप प्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिंसायै, वायुर्गोपास्त्वष्टाधिपतिः, पूषा
प्रतिग्रहीति, ति वायुमेवासां गोप्तात्मक, —स्त्वष्टारमधिपति, पूषणं प्रतिग्रहीताद्, मापो वै
यज्ञो, यदपो दीक्षितोऽवगाहेत यज्ञमवकृश्रियाद्, यदाह, देवीरापो अपां नपा, —दिति यदे-
वासां यज्ञियं मेध्यं तन्नाक्रामति, यदपो दीक्षितोऽवगाहेत विहृदिनीः स्यु, —स्तस्मान्नाव-
गाहेत, यद्यवगाहेत लोष्टं विमृणंस्तुरेत्, तमेव सैतमनुसैतरति, न वै दीक्षितं तरन्तं देवता
अनृतरन्त्य, —रणिभ्या सह तरति, सहैव देवताभिस्तरति, न वै दीक्षितं तरन्तं यज्ञोऽनु-
तरति, रथाङ्गेन सह तरति, सहैव यज्ञेन तरति ॥ ९ ॥

१९-२०

अमुं वा आदित्यं सर्वा वाचो गच्छन्ति, ता उद्यति सर्वाः सृज्यन्ते, यदाह, याः पुशू-
नामृषभे वाचा इति, सृज्यमाना वा एतद्वाचं पुनरालभते, वायवे त्वे, ति नष्टामनुदिशति,
वरुणाय त्वे, —त्यप्सु मघां, रुद्राय त्वे, ति महादेवाहतां, निरृक्त्यै त्वे, —त्यवसन्ना, —
मिन्द्राय त्वे, ति व्लेष्कहतां या वा सञ्शियेत्, मरुद्भ्यस्त्ये, ति हृदुनिहता, —मेतं वै
देवा भृत्या स्कन्नभागा, —स्तानि वै ग्रीणाति, देवेभ्यो वा अन्यां दक्षिणा दीर्यन्ते, मनुष्येभ्योऽ-
न्या, एता वै देवेभ्यः प्रत्यक्षं दक्षिणा दीर्यन्त, एताभिर्वै भूयोऽवरुद्धे, यद् चैतराभि, —
देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्ते, —तावान्वै तर्हि यज्ञ आसी, —दधिदोत्रं दर्शपौर्णमासौ चातुर्मास्यानि,

[त्वमग्रे व्रतपा अस्मि० । ८, ११, १; अथर्व. १९, ५१, १; तै. सं. १, १, १४, ४; २, ३, १]

[१०] मै. १, २, ३ । काठ. २३, ७ । कपि. ३६, ४ ।

मै० ३३

ते देवा यज्ञमपश्यन्, स्तेनादीक्षन्त, तेषां यदग्निहोत्रमासीत्तद्वत्सुपायं, स्तस्माद्विवृतेन
भवितुश्च, द्विर्ह्यग्निहोत्रं हूयते, यदग्नीषोमीयं पूर्णमासे हविंरासीत् तमग्नीषोमीयं पृथेद्युः पशु-
मालभन्त, यदैन्द्रार्घमवास्यायां तमाग्रेयं श्रौ भूतं पशुमालभन्त, वैश्वदेवं प्रातःसवनं-
कुर्वन्त, वरुणप्रघासान्माध्यन्दिनं सवनं, साकमेधान् पितृयज्ञं, त्र्यम्बकास्तत्तृतीयसवनं,
तस्मात् तृतीयसवनं विश्वं रूपं ज्ञस्यते, विश्वं रश्नेतद्रूपं, तमेषां यज्ञमसुराणान्ववायन्,
स्तेनं वा एनानपानुदन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरा, स्तद्य एव वेदं भवत्यात्मना,
परास्य भ्रातृव्यो भवति, ते, ऽध्वतोऽयमुभूदित्यं, पाकाम्, स्तदध्वरस्याध्वरत्वं,
तस्मादेकवृतेन भवितुव्यं, सकृद्व्यग्निहोत्रं हूयते ॥ १० ॥

२१
[२५६३]

॥ इत्युपरिकाण्डे आज्ञावैष्णवं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

अकल्पं वा इदमासीद्, दिशो वा इमानं प्रजान्, स्तदेवा अश्न्योऽन्यस्मिन्नैह, स्तन्नाविन्दुः, स्तं देवा अदितिमब्रुवन्, स्त्वया मुखेनेमा दिशः प्रजानामेति, सात्रिवीद्,
भागो मेऽस्तिविति, वृणीष्वेत्य, ब्रुवन्, न्तसोऽब्रवी, न्मदेवत्युमेव प्रायणीयमसं, न्मदेवत्युमुद-
यनीयं, मामिवानुप्रायाथ, मामनुदयथाथेति, स एष आदित्यश्चरुः, रदिति वा एतदनुप्रयन्त्यं,
दितिमनुदयन्ति, ततो वा इमा दिशः प्राजानन् पथ्यां यजुती, मामिव तैन दिशः प्राजानन्,
यदग्निमिमां तेन, यत्सुमिमिमां तेन, यत्सुवितारमिमां तेन, यददिति, मियं वा अदिति,
रूधवी वा अस्या दि, रूधवीमेव तैन दिशं प्राजान्, स्ततो वा अकल्पता, ऽकल्पस्य वै
कल्पत्यै प्रायणीय, स्तद्य एव विद्वान् प्रायणीयेन चरुति कल्पते, कल्पन्ते हास्मा कृतव,
स्ततो वा इमा दिशोऽन्वपश्यन्, यत् पथ्यां यजुतीमामिव तैन दिशमन्वपश्यन्, यदग्नी-
षोमी, चक्षुषी वा अग्नीषोमा, अनु ताभ्यां समपश्यन्, यत्सुवितारं, सवितृप्रवृत्ता
एवमा दिशोऽन्वपश्यन्, यददिति, मियं वा अदिति, रस्यां वै गुतिष्ठां देवा यज्ञ-
मतन्वन्त, यत् पथ्यां यजुति, वाग्वै पथ्या, वाचुमेवावरुद्धे, यदग्निं देवतास्तेन,
यत् सोमं यज्ञं तैन, यत् सुवितारं प्रवृत्त्यै, यददिति, मादित्या वा इमाः प्रजा, स्ता

एवावरुद्ध, ता आद्या अकृत, यद्वै यज्ञस्यान्तर्धेन्ति तच्छिद्रं, तेन यज्ञः स्रवति, तेन यजमानोऽग्रेये समवद्यत्य, अग्निर्वै समिष्टि, अग्निः प्रतिष्ठितिः, समिष्ट्या एव प्रतिष्ठित्या अग्निं शुश्रूषं यजत्यग्निमुत्तमं, सुमानो वा एषा देवता पाङ्क्त्याय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्ध, स्वस्ति यजति यज्ञस्य स्वस्त्यै, पथ्या यजति, वाग्वै पथ्या, वाचुमेवानुप्रयन्ति, तामुत्तमां मुदयनीये यजति, वाग्वै पथ्या, वाचुमेवानुद्यन्ति, मरुत्वृतीः पथ्याया ऋचो भवन्ति, देवविशा वै मरुतो, देवविशमिवाचीकल्पत्, तां शान्तां कल्पां सुल्यविशा अनुकल्पन्ते, स्तेनमविष्णुर्द्विर्भवति ॥ १ ॥

जुषाणेनान्य आज्यभागा इज्यन्ते, यथात्र ऋचोभयतो यजति द्रष्टृन्नेऽग्निथिरत्वाय, सप्तदश सामिधेनीः कार्याः, पञ्च ऋतवो, द्वादश मासा, एष सवत्सरः, सवत्सरा- देवाधि यज्ञमुखं प्रतनुते, तदाहुः, पञ्चदश सामिधेनीः कार्या, न सप्तदश, सवत्सरी- यस्यैवायनस्य, सप्तदश कार्याः सवत्सरस्या ऋद्ध्या इति, तत्र सवत्सरं, सप्तदशैव कार्याः, प्रयजवत् स्यात् प्रायणीयमनुयाजं, अनुयाजवत् स्यादुदयनीयमप्रयाजं, मुभयतो वा एतत् प्रयाजानुयाजा यज्ञमभिसंधीयते, समानो रक्षेप यज्ञो, निष्कार्पं च मेक्षणं च निदधाति, तेन यज्ञः संतत, आत्मा वै प्रयाजाः, प्रयाजानुयाजा देवक्षेत्रं, यज्ञो देवक्षेत्रमाक्रममाणः प्रजामन्तरियाद्, यदनुयाजानन्तरियात् प्रयाजवत् स्यात् प्रायणीयमनुयाजं, दनुयाजवत् स्यादुदयनीयं प्रयाजवत्, पयसि प्रायणीयः स्यात्, पयस्सुदयनीयो, ऽपां वा एतच् शुक्रिय, मपामेव शुक्रियमवरुद्धे, पशवो वै शुक्रियं, पशून्नेवावरुद्धे, ऽथो प्रायणे च वावास्मा एतदुदयने च पशून् दधात्या, दित्यः प्रायणीयः स्या, दादित्यं उदयनीय, इयं वा अदिति, रस्यां वा एतद्यज्ञमुखेन प्रतिष्ठित्य, स्यामुपरिष्टाद्, यत्र वै यज्ञस्यार्धेऽग्रे समृद्धं क्रियते क्रियमाणं क्रियमाणं ह वा अस्य समृध्यते, सस्थोप्यं प्रायणीयं यज्ञस्य समृद्धयै, याः प्रायणीयेऽनुवाक्यास्ता उदयनीये याज्याः स्युः, या उदयनीयेऽनुवाक्यास्ताः प्रायणीये याज्याः स्युः, पथः प्रतिप्रज्ञात्या, अथो अनुसंतत्यै, यदतोऽन्यथा कुर्येच्छम्बदकुर्ये ॥ २ ॥

इयं वै कद्रू, वीक् सुपर्णी, छन्दांसि सौपर्णानि गायत्रीं त्रिष्टुब्जगुती, सा वै कद्रूः सुपर्णीमात्मानमयजत्, सान्निधीत्, सोममाहर, तेनात्मानं निष्क्रीणीष्वेति, सा छन्दांसि

[२] तै. ६, १, ५ । काठ. २३, ९ । कपि. ३६, ६ ।

[३] तै. ६, १, ६ । काठ. २३, १० । कपि. ३७, १ ।

प्रेष्य,—दुष्टतः सोममाहरत्, तैनु मा निष्क्रीणीतेति, ततो जगत्युदपतत्, सा पशुभि-
 आगच्छदीक्षया च, तस्मात् पशवा इति जगतीमाहु,—स्तस्माद्यदा पशून् विन्दतेऽथ दीक्षते,
 ततस्त्रिष्टुबुदपतत्, सा दक्षिण्या चागच्छत् तपसा च, तस्मात् त्रिष्टुभो लोकं दक्षिणा दीयन्ते,
 तस्माद् मध्यदिने तपस्तपनीयमिति, ततो गायत्र्युदपतत्, सा सोममाहुरत्, तमाह्वयमाणः
 सामिगन्धर्वो विश्वावसुराभुष्णात्, स तिस्रो रात्रीरुपहृतोऽवसत्, तस्मात्तिस्रो रात्रीः क्रीतो वसति,
 तेऽब्रुवन्, पुनर्याचामहा इति, ते देवा अब्रुवन्,—न्स्त्रीकामा वै गन्धर्वी, वाचमेव संवृत्य
 यथा ओषिदनपक्षेयतेमेव तया निष्क्रीणामेति, तः वै निरक्रीणः,—स्तस्मादाहु,—वीग्वै
 सोमक्रयणी, वाचः वा एतद्देवा निष्क्रीणातीति, तेऽब्रुवन्,—बन्धुतीयामहा इति, ताम-
 न्वातिर्यन्त, तदन्तस्य जन्म, तद्य एवं विद्वान्त्सत्यानुताः वाचः वदति न हैनं द्रुणाति,
 तेऽब्रुवन्, विह्वयामहा इति, ताः व्यह्वयन्त, गाथां देवा अंगायन्, ब्रह्म गन्धर्वी अवद,-
 —न्त्सा देवानुपावर्तत्, तस्माद्विवाहे गाथा गीयते, तस्माद्गायन्तिस्त्र्याः प्रिय,—स्तद्य एवं
 विद्वान् गाथां गायन् हस्तं गृह्णाति, सः हि जीयेतः, सर्वमायुरितो, नार्ति नीत,—स्त-
 दाहु,—रां वै सा पुनरगच्छ,—नैव किं चनं सोमक्रयणीति ॥ ३ ॥ ३

या द्विरूपा सा वार्त्रेष्ठी, यत्तया क्रीणीयाज्जायुकमस्य राष्ट्रं स्या,—दथ यस्य तादृश्यनुस्तरुणी
 भवति तज्जगेषामंपुरः प्रसीयते, या रोहिणी कृष्णाक्षी कृष्णवाला कृष्णशफा सा पितृदेव-
 त्या, यत्तया क्रीणीयात् प्रमायुको यजमानः स्या,—दथ यस्य तादृश्यनुस्तरुणी भवत्यृतुमदेवा-
 मंपुरः प्रसीयते, यारुणा बभ्रुलोष्ठी श्वेतोपकाशा शुच्यदक्षी तत्सोमक्रयण्या रूपः, स्वेनैव रूपेण
 क्रीयते, कार्णा स्यादखर्वी श्रोणा समशफा, तथा सर्वया क्रीयता, एकहायन्याक्रय्या,
 वाग्वै सोमक्रयणी, तस्मात् प्रजाः सुवत्सरे वाचः वदन्त्य,—प्सु क्रय्या, ओषधयो वै
 सोमा, आपा ओषधीनाः रस,—स्तथा स रसः क्रियते, क्रये वा अहः सोमस्य तृतीयः
 संवुनमवरुन्दे, वेदे,—ति ह स्माहारुण औपवेशिः, पशवो वै तृतीयः संवनं, पशूनां चर्म,
 यच्चर्मणि निवपति तेनैव तृतीयः संवुनमवरुन्दे, रोहिते निवपति, तस्मात् पशूनां रोहित-
 रूप,—मानुदहे निवपत्य,—नङ्गान्वै संवोणि वयांसि पशूनाः, सर्वान्येव वयांसि पशूनामा-
 प्वावरुन्दे, स्थो बह्वेव यज्ञस्यावरुन्दे, सोमः विचिन्वन्ति पापवसीयस्य व्यावृच्या, अथो

देवैभ्य एवैनं शुन्धन्ति, नाध्वर्युः सोमं विचिनुया, न यजमानो, न यजमानस्य पुंरुषा
 नोपद्रष्टारो विचीर्यमानस्य स्युः, यदुपद्रष्टारो विचीर्यमानस्य स्युः क्षुधं प्रजा नीयु, रवर्तिर्यज-
 मानं गृह्णीयात्, क्षौधुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ शुन्ध सोममापन्न निरस्य ॥ इति ब्रूयाद्, अस्मितं
 वा एतत् सोमस्य यदापन्नं, अस्मितमेतत् सोमस्य निष्खिदन्ति ये सोमं विचिन्वन्ति, तस्मात्
 सोमविक्रयिणो बहू क्रीणन्तो बहू विन्दमानाः क्षौधुका, अस्मितं रक्षेते सोमस्य निष्खिदन्त्या,
 स्माऽकोऽसीत्य, भित्सारं एवास्यै, प शुक्रस्ते ग्रहा, इति शुक्रमेवास्य गृह्णात्य, भि त्वं
 देवं सुवितार, मिति सवितृप्रवृत् एवं गृह्णात्य, तिष्ठन्दसा गृह्णाति, सर्वाणि वै छन्दस्य-
 तिष्ठन्दाः, सर्वैरेवैनं छन्दोभिर्गृह्णाति, वर्ष्म वा एषा छन्दुसा, वर्ष्मैनं समानानां
 गमयति, पञ्चभिर्गृह्णाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तर्मा लब्धै, कैकामुत्सर्जं मिमीते,
 ऽयातयाम्नायातयाम्नायैव मिमीत, एतावुती वा आसामेकैकस्या वीर्यमाप्यते, तस्मादिसाः
 कामं प्रसारयुति, कामं प्रत्यञ्चति, दश कृत्वा मिमीते, दशाक्षरा विराड्, विराज्जुमेवाप्नोत्य,
 शो वैराजाः पञ्चवः, पञ्चनेवावरुन्दे, दिर्गृह्णाति, द्वे हि सवुने, यावानै सोमो गृहीतः
 स यजमानस्य, यमभ्युहति स सुदस्यानां, प्रजाभ्यस्त्वेत्य, भ्युहति, गोत्राद्गोत्राद्भि प्रसर्प-
 न्त्यो, पृथयो वै सोमो, ऽपरिमितं जीवन्, यत्परिमितं गृह्णीयात् परिमितं जीवन् स्या,
 दध यदभ्युहत्यपरिमितस्यावरुद्धयै, यजमानो वै प्रजापतिः, प्रजा अश्नो, यत्सोममु-
 पनहति प्रजानां वा एतत् प्राणमुपनहति, यदाह, प्रजास्त्वानुप्राणन्तिवति, प्राणमासु
 दाधार, क्षौममुपनहत्यौ, पृथं वै क्षौम, मोपृथयः सोमस्य योनिः, स्व एवैनं योनौ
 दधाति, यज्ञो यदग्रे देवानामगच्छत् रक्षांस्यजिघांस, न्तस देवता व्यवासरपत्, सर्वदेव-
 इत्यं वै वासो, यत्क्षौममुपनहति सर्वाभिर्वा एतदेवताभिर्यज्ञाद्रक्षांस्यपुहन्त्य, शो सर्वाभिरेव
 देवताभिर्यज्ञं समर्धयति ॥ ४ ॥

४-६

चतुर्गृहीतमालम्भं भवति, चतुष्पादो वै पञ्चवः, पञ्चनेवावरुन्दे, हिरण्यमवधाय जुहोत्या,
 येयं घृत, मग्निजं हिरण्यं, सतनूरेव सतेजा हूयत, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूयैद् घृतं,
 तेजो हिरण्यं, यद्विरण्यमवधाय जुहोत्यग्नेर्वा एतत् प्रियां तश्च तैजसा समर्धयत्य, शो
 रूपाण्येव ग्राहयति, पञ्चवो वै घृतं, रेतो हिरण्यं, यद्विरण्यमवधाय जुहोति पशुषु वा

[अभि त्वं देव ५० । अथर्व. ७, १४, १; श्रौ. पू. अ. ४, खं ६,]

[५] मै. १, २, ४ । तै. ६, १, ७ । काठ. २४, ३ । कपि. ३७, ४ । वा. ४, १७—१९ । काण्व. ४, २३—२५ ।

एतद्वेतो दधाति, तस्मादुनस्थुकाद्वेतसोऽस्थन्वन्तः पशवः प्रजायन्ते, बद्धेन जुहोति,
 तस्मात् पशूनां गर्भा अप्रपादुकाः, प्रपादुकाः पशूनां गर्भाः स्युर्यद्वद्धेन जुहुया, —ज्जूरसीति,
 यद्वाव जवत, इत्थमसांश्चित्थमसांश्दिति, तदस्या जूत्वं, धृता मनसैति, मनसा हि
 वाचं दाधार, जुष्टा विष्णुवा इति, यज्ञायैवेनां जुष्टाः विष्णवेऽक, —स्तस्यास्ते सत्यसवसः
 प्रसव इति, वाचा हि प्रसूतं क्रियते, तन्वो युन्मशीय स्वाहेत्या, —ऽऽक्षिपुमेवासास्ते,
 शुक्रमसि, चन्द्रमसीत्यु, —द्वरति स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, वाग्वै सोमक्रयुणी, शास्ति
 वाग्वेनामेतत्, तस्मात् प्रजाः सृष्ट्वा प्रजायन्ते, वत्सो जातः स्तनमिच्छति, स्तनं कुमार इच्छति,
 चिदसीति, यद्वाव चिकित्सत, इत्थमसांश्चित्थमसांश्दिति, तदस्याश्चित्त्वं, मनासीति,
 यद्धि मनुसा मन्युते यन्मनुसाभिगच्छति तद्वाचा वदति, धीरसीति, यद्वावध्यायती, —त्थमसा-
 श्चित्थमसांश्दिति, तदस्या धीत्वं, दक्षिणासीति, यत्स्विद्वाचा दीयते तदस्या दक्षि-
 णात्वं, यज्ञियासीति, वाग्वै यज्ञिया, क्षत्रियासीति, यः हि वाग्जुषते स क्षत्रियो,
 ऽदितिरस्यभ्युतःशीर्ष्णीति, यत्स्विद्वादित्यः प्रायणीय आदित्य उदयनीयस्तदस्या उभयतः-
 शीर्षत्वं, सा नः सुप्राची सुप्रतीची भवेति, सुप्राची श्लेषा प्रायणीये सुप्रतीच्युदयनीये॥५॥

७

यत्कर्णगृहीतया क्रीणीयाद्वात्रिणी स्याद्, यच्च शृङ्गामिहितया मनुष्यदेवंश्च, यत् पदि
 बद्धया पितृदेवंश्च, यद्वद्वाययायता स्याद्, यदाहु, मित्रस्त्वा पदि बध्नात्त्विति, मित्र-
 स्यैवेनां पशेन यच्छति, पूर्वाध्वनः पात्विति, —यः वै पूषे, —युमेवास्या अध्वानः संप्रसी, —
 न्द्रायाध्यक्षायैती, —न्द्रो वै देवानामोजिष्ठ, —स्त्वमेवास्या अध्यक्षमक, —रन्तु त्वा माता मन्युतामनु
 पितेत्य, —नुमत एवैनं मात्रा पित्रा भ्रात्रा संख्या क्रीणाति, सा देवि देवमच्छेहीति, देवी
 श्लेषा, देवः सोमा, इन्द्राय सोममिती, न्द्राय श्लेषा सोममच्छेति, रुद्रस्त्वावर्तयत्विति,
 रुद्रमेवास्याः पुरस्तादधाति, स्वस्ति सोमसखा पुनरंहिति, प्रत्यक्षमेवालुब्ध, रुद्राय वा
 एतत् पशूनांपिदधाति, यदाहु, रुद्रस्त्वावर्तयतु, यदाहु, स्वस्ति सोमसखा पुनरंहिति,
 स्वस्तिमेवास्यै पुनरावृत्तायै दधाति, वाग्वै सोमक्रयुणी, सा देवरूपाणि प्रविशति, यदाह,
 वस्यसि, रुद्रासीती, —दमसीदमसीति, वाग्वेनामेतदाह यद्यज्जुति, यद्वा एतत् किञ्च वद-
 त्येता वा एतदाप्स्वावरुद्धे, षट् पदान्यनु निष्कामति, षड्वा जहानि वाग्विभज्यते, न वै

पृष्ठमहर्षीगतिवदति, सर्वा वै पृष्ठेऽहन्वागाप्यते, यावत्येवं वाक्तामाप्नोति, दक्षिणेनाध्वेन
 दक्षिणमर्धमनु निष्कामति, तस्मादक्षिणेन हस्तेनान्नमयते, तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यवत्त-
 र, तस्मादक्षिणमर्धं वयाऽस्यनु पर्वीवर्तन्ते, सप्तमे पदे जुहोति, सप्त छन्दांसि,
 छन्दांसि वाग्, यावत्येवं वाक्तामाहुत्याप्त्वावरुन्दे, सप्त छन्दांसि, सप्त होत्राः, सप्त
 ग्राम्याः पशवः, पशूस्तनिवावरुन्दे, बृहस्पतिश्चा सुभे रम्णात्विति, ब्रह्म वै बृहस्पति, —
 ब्रह्मणैवैनां यजति, रुद्रो वंसुभिराचूक इति, रुद्रमेवास्या वंसुभिराकर्तारमकः, पृथिव्यास्त्वा
 मूर्ध्नाजिघर्षीत्ये, —ष वै पृथिव्या मूर्ध्ना यदेवयजुन, —मिहायास्पद इति, गौर्वी इडा, तस्या
 वा एतत् पदं, घृतवृत्ति स्वाहेति, स्वाहाकार्णवैनां यजति ॥ ६ ॥

हिरण्यं निधाय जुहोत्य, —अग्नेत्येव जुहोत्यायतनवत्य, —न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्,
 पशवो वै घृतं, पशवः पदं, वज्रं स्फयो, यत्स्फयेनु पदं परि लिखति वज्रेण वा एतद्य-
 जमानाय पशून् परिगृह्णाति, विषाणयानुपरि लिखति, संयोनीनेवास्मै पशून् परिगृह्णाति,
 स्थाल्यां पदं संप्रपत्य, —स्यां वा एषाधिक्रियते, इयं हि पशुनां योनिः, स्व एवैनान्
 योनौ दधाति, शौचन्ति वा एतत् पशवो योनेश्छिन्ना, यदप उपसृजति शर्मयत्येव,
 यजमानाय पदं प्रयच्छति, तदध्वर्युः पशुर्भवति, यजमानाय हि पशून्संप्रादाद्, यदाह,
 तव राया इति, तदध्वर्युः पशुर्वाभजति, तेनाध्वर्युः पशुमान् गृहेषु पदं निदधाति, गृहेष्वे-
 वास्य पशून् दधाति, स्वर्गो वै लोक आहवनीयो, यदाहवनीय उपवपेदन्यलोकेऽस्य पशून्
 दध्याद्, गार्हपत्या उपवपति, गार्हपत्यं हि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैनं सम्मञ्चं
 दधाति, पशवो वै पदं, —मयी रुद्रो, यदग्निमत्युपवपेद्रुद्रायास्य पशून् दध्याद्, यञ्जु शान्तं
 तदुपोष्यं पशुनामप्रदाहाय, यत्सोमक्रयण्या पत्नीं संकशापर्यन्ति मिथुनत्वाय, त्वष्ट्रिमन्तस्त्वेति,
 त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, सपेमेति, संपाद्वि प्रजाः प्रजायन्ते, सूर्यस्य चक्षुराकृष्टमित्ये,
 —ष वा अपरिपरं पन्था अरक्षस्यो येनासा आदित्य एत्य, —सृष्ट्य वा एतददित्यस्य पथ इति,
 वृणक्ति विन्दते वस्विति, वंसोऽश्वेप विन्दते यः सोमं क्रीणाति॥ सोमविक्रित्सोमं ते क्रीणानि
 मृहान्तं बह्वहं बहु शोममानं, कलया ते क्रीणानि, कुष्टया ते क्रीणानि, शक्रेण ते क्रीणानि,
 पदां ते क्रीणानि ॥ इति, गौर्वी एतन्मुहिमान्मुदाचुष्टे, ऽथो महयत्येवैनौ, —मथो अक्षर-
 शो वा एतद्यज्ञं मिमीते, सुवाङ्मन्त्राङ्गारे बम्भारा इत्ये, —ते वै देवातां सोमरक्षय,

एतैभ्यो वा अधि छन्दांसि सोममाहुर५, —स्तेभ्य एवैनाननुदिशत्य५, —थो यदेवात्र यज्ञस्योपक्रिष्टं
तत् परिक्रीणीते, दशभिः क्रीणाति, दशाक्षरा विराट्, तथा वैराजः क्रियत, एकादशभिः
क्रीणाति, दश वै पशोः ग्राणा, आत्मेकादश, —स्तथा सर्वः क्रियते, धेन्वा क्रीणात्या, —
शिरुमेवांस्य क्रीणात्य५, —थो वाचुमेव गृह्णाति, हिरण्येन क्रीणाति, शुक्रमेवांस्य क्रीणात्य५, —
—थो तेज एव गृह्णाति, वाससा क्रीणाति, सर्वदेवत्यमेवांस्य क्रीणात्य५, —जया क्रीणाति,
तप् एवांस्य क्रीणाति, यत्र वा अदशछन्दांसि सोममाहुर५स्तानि तमुसा न प्राजान५, —स्त्व-
तो गायत्र्यजामादायोदपतत्, सा वा एभ्यः प्रारोचयत्, ततो वै छन्दांसि सोममाहुर५, —
स्तत् सोमं ना आज्ञा, —मिति वावाजानुहृहा क्रीणाति, बह्वेवांस्य क्रीणात्य५, —षमेण क्रीणाति,
सेन्द्रमेव क्रीणाति, यद्वृषमेण क्रीणीयात् प्रजापतिना विक्रीणीते, वत्सतरेण साण्डेन क्रयस्यै-
न्द्रमहः क्रीणाति, न प्रजापतिना विक्रीणीते, मिथुनाभ्यां गोभ्यां क्रीणाति, मिथुनमेवांस्य
क्रीणाति ॥ ७ ॥

९-११

सोमो वा अयुत्रासीत्, ते देवा गायत्रीं प्राहिण्व, —अयु५ सोममाहरेति, सा वितत५ यज्ञ-
मवापश्यत्, सैक्षुत्, यद्यज्ञस्यान्तरेण्यास्यात्मानुमन्तरेण्यामीति, तस्यै वा एत५ सोमो जीव-
ग्रहं प्राब्रवीत्, स्वजा असि, स्वभूरसीति, सोमस्य वा एष जीवग्रहः, सोमस्य वा एत-
ज्जीवग्रहं गृह्णीते, नाध्वर्युः सन्नातिमार्छति य एव५ वेद, वरुणो वा एष एतर्हि वरुणदेवइत्यो
यर्ह्येनद्रो वरुण एनं भूत्वा शुविज्ञेद, यदाहु, मित्रो ना एहि सुमित्रधा इति, मित्रमे-
वैनमकः, शमयत्येवै, —न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्यै, —न्द्रो वै यज्ञ, इन्द्रः सोमस्य योनिः,
स्व एवैन५ योनौ दधाती, —न्द्रो वा एतमग्रा आगतमूरु न्यगृह्णीत्, तां५ वा एतदनुकृतिमुरा आसा-
दयतेऽपोर्णते, यथा श्रेयस्यायत्युपोर्णत एव त, —दुर्बन्तरिक्ष५ इवीहीत्य५, —न्तरिक्षदेवइत्यो वा
एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्राप्तोऽसृत्रादित्याः सदा आसीदेत्या, —दित्यो वै यज्ञो, उदितिः
सोमस्य योनिः, स्व एवैन५ योनौ दधाति, वरुण५ वा एनमेतत्सन्तं मित्रमुक्, —स्तेन५
स्वया देवतुया व्युर्धयति यदाह ॥

१२

अस्तभ्नाद् द्यामुषभो अन्तरिक्षमभिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीद्विश्वा भुवनानि सप्ताद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥

१३

[८] मै. १, २, ६ । काठ. २४, ७—८ । कपि. ३७, ७—८ । वा. ४, २७, ३०—३१, ३३—३४, ३६ । काण्व. ४, २८, ४२—४३,
४५—४६, ४८ । [अस्तभ्नाद् द्यामुषयो० । ऋ. ८, ४२, १; ३, ३०, ९, (प्र. पा.) ; तै. सं. १, २, ८, १]

इति वरुणमेवैनमकः, स्वयैवेनं देवतुया संसर्धयति, वनेषु श्वयन्तरिक्षं तताने,—ति
 वाससा पर्याणहति, सर्वदेवश्च्य० वै वासः, सर्वाभिर्वी एतदेवताभिर्यज्ञं क्रीतं परिश्रयति,
 धूरुति, ध्वर ध्वरन्त,—मित्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वारुणमुसि, वरुणस्त्वोत्त-
 भ्रात्वेति, वारुण० श्लेष एतर्हि वरुणदेवश्च्यं, मनसाह्र यन्ति, महिमानुमेवास्याह्र
 यन्त्यं,—नसा वहन्ति, तस्मादनोवाश्लमोषधयः फलं पच्यन्ते, शीर्षाहार्यमोषधयः फलं
 पच्येरन्यत्सोमं क्रीतं० शीर्ष्णां हरेयु,—स्तस्माद्विरां ओषधयः शीर्षाहार्यं फलं पच्यन्ते, शीर्ष्णां हि
 सोमं क्रीतं० हरन्ति, प्रच्यवस्व ध्रुवनस्पता इति, भूतानां० श्लेषं पति,—विश्वान्यभि
 धामानीति, विश्वानि श्लेषं धामान्यभि प्रच्यवते, मां त्वा परिपरिणो मां परि-
 पन्थिनो मां त्वा वृका अघायवो विदन्ति, यत्र वा एनमद आह्रियमाण० सार्मिगन्धर्वी विश्वा-
 वसुरमुष्णात्तादृशेभ्यो वावास्मा एतद्रक्षोभ्यो भीषां स्वस्तिमुक्, —वरुणो वा एषं क्रीतो यजमानस्य
 गृह्णोह्यते, स ईश्वरोऽज्ञान्तो यजमान० हिं०सितो,—यैदाह, नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षुसा
 इति, श्रमयत्येव, ज्ञान्त एवोह्यते यजमानस्याहिं०सायै, सर्वाभ्यो वा एषं देवताभ्या
 उह्यते, यदेकोलमुकैः प्रतिष्ठितं पितृदेवत्योऽस्य यज्ञः स्या,—दधिमर्हत्सुमाधेयो, ऽभिर्वै
 सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वी एतदेवताभिर्यज्ञमायन्तं प्रतिष्ठित्य, —शीर्षोमौ वा एतौ संभवतो,
 यजमान० वा एतौ अभिसंभवता० यजमानस्य वा पशू०,—स्तद्य एषं पशुर्धायते तमेव भागधेय-
 मभिसंभवतो, देवता वा एतं पशुं धार्यमाणं नाभिप्राच्यवन्ता,—ऽस्मिन् यज्ञं आशं०सुमानाश्रयो-
 ऽयमितुरस्तमशीर्षोमा उपप्राच्यवेतां, तस्मादेषोऽशीर्षोमीयो, ऽशीर्षोमाभ्या० वा एषं मेधाया-
 त्मानमालभते, यो दीक्षते स वा एतेनैव पशुनात्मानं निष्क्रीणीते, स्थूलः पीवा स्यादात्मनो
 निष्क्रीत्यै, तस्मादशीर्षोमीयस्य पशोर्नीक्षितश्च्यं, पुरुषो श्लेतेनात्मानं निष्क्रीणीते, तस्मा-
 दशीर्षोमीये सं०स्थिते यजमानस्य गृह्णोह्यतश्च्यं, तर्हि निष्क्रीतोऽनृणो, वार्त्ति० वा एतं,
 सोमो वै वृत्रः, पूर्वेषुर्वी इन्द्रो वृत्रमहन, पूर्वेषुर्वीवैनुमेतत्सुत्वाथापरेधुरमिषुणोति, वरुण-
 पाशाभ्या० वा ए०षोऽभिधीयते यो दीक्षते, ऽहोरात्रे वरुणपाशौ, यद्विवा स०स्थापयेदनुन्मुक्तो
 वरुणपाशाभ्या० स्या,—बक्त० स०स्थाप्यो, वरुणपाशाभ्यामेवोन्मुच्यत आत्मनोऽहिं०
 सायै ॥ ८ ॥

युक्तोऽन्योऽनङ्गान् भवति, विमुक्तोऽन्यो, ऽथातिथ्यं निर्वपति यज्ञस्य संतत्यै,
 पत्न्या हस्तानिर्वपति, पत्नी वै परिणहस्ये, पत्न्यैव रातमनुमतं क्रियते, यद्वै पत्नी
 यज्ञं करोति तन्मिथुनं, मिथुनत्वाय वै पत्न्या हस्तानिर्वपत्ये,—ष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो
 यद्यज्ञं करोत्य, न्वारम्भाय वै पत्न्या हस्तानिर्वपत्य,—येस्तनुरुसि, विष्णवे त्वेति, गायत्री
 तेन छन्दसा गृह्णाति, सोमस्य तनुरुसि, विष्णवे त्वेति, त्रिवृत्तं तेना,—ऽतिथेरातिथ्यमुसि,
 विष्णवे त्वेति, जगतीं तेना,—ऽयं त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वेत्यु,—नुष्टुभं तेन, इयेनाय
 त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वेति, गायत्री वै इयेनः सोमभृत्, तां वा एतत् पुनराहृतं ऽयात-
 यात्री पाङ्क्तत्वाय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेवं यज्ञस्तमालब्ध्वै,—तद्वै छन्दाऽस्यग्रहीत्,
 तैश्छन्दोभिर्गृहीतैर्यज्ञं गृह्णाति, यावन्तो वा अतिथिम्नवायन्त्यपि तेषां भागः,—श्छन्दाऽसि वा
 एतममुतोऽन्वायन्ति, तेष्य एषं भागः क्रीयते, वरुणो वै यज्ञः क्रीतो, विष्णुः प्रतुतः,
 प्रतुतो वा एतद्भिं यज्ञं,—स्तस्माद्वैष्णवो नवकपालो भवति, त्रिवृत्तं वा एतद्यज्ञमुखं व्यायातयन्ति
 त्रिवृता प्रयन्ति, तै वै त्रयस्त्रिकपाला,—स्त्रिकपालो वैष्णवो देवतुया, विष्णुः वै देवा आनय-
 न्वायुनं कृत्वा, यावुदयं त्रिविक्रमुते तदुस्माकमिति, स वा इदमेवाग्नि व्यक्रमता,—ऽथेदमेवादः,—
 —स्तस्मात् त्रिकपालो वैष्णवः, सोमस्य वा एतदातिथ्यं यदातिथ्यं,—मुथुवा एतदुग्रैरातिथ्यं
 यदुग्रा अग्निं मन्थन्त्यं,—थो यज्ञाय वा एतत् क्रीतायु देवतां जनयन्त्यं,—थो तेज एवास्मै जन-
 यन्त्यं,—थो उपसत्सु वावास्मा एतद्वीरं जनयन्त्यां,—ऽऽ हास्य वीरो जायते, यं वै देवाः साध्या
 यज्ञमृत्युमन्यन्त तेषां वा एतद्वदतिरिक्तं यज्ञं क्रियते, ऽतिरिक्तं वा एतद्यज्ञं क्रियते यदुग्रा
 अग्निं जुह्वति, यच्चपालादुपर्युपस्य तदेवैतां स्पृशति, संस्थाप्याश्च संस्थाप्याश्च,—मिति
 भीमाऽसन्ते, यत्संस्थापयेद्यज्ञमुखं यज्ञं संस्थापये,—दातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजास्तान्-
 नपत्रमाशी,—स्तस्मादिद्वान्तमेवं कार्यं,—मातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजां,—स्तस्मात्ता अप्रयाजा,
 उपसदो वा आतिथ्यस्यानुयाजां,—स्तस्मात्तास्तिस्रं,—त्यो ह्यनुयाजाः, शिरो वा आतिथ्यं,
 ग्रीवा उपसदो, ऽथेष इतरो यज्ञः संहितः, प्रजापतेर्वी एतानि पक्ष्माणि यदश्ववारं,
 अस्य भ्रुवा इक्षुकाण्डे, यज्ञमुखं प्रजापति,—यज्ञमुखादेवाग्नि यज्ञमुखं प्रतुमुते, ऽथो वै मैथ्यो,
 यज्ञः प्रजापतिः, प्राजापत्योऽश्वः,—स्तस्मादाश्ववारः प्रस्तरः, कार्ष्मेयमेयाः परिच्यो भवन्ति
 रक्षुसामपहत्यै ॥ ९ ॥

देवा अ३न्योन्यस्य श्रैष्ठ्ये तिष्ठमानाश्चतुर्धा व्युदकाम, —अग्निर्वसुभिः, सोमो रुद्रैः, —रिन्द्रो मरुद्भिः, —वैरुण आदित्यैः, —स्तांन्वा एतेन बृहस्पतिरयाजयत्, तेषामिन्द्रोऽभवत्, तद्य एतेन यजुते भवति, ते वा अ३न्योन्यस्यभिद्रोहाद्विभयु, —स्तेषां योः प्रियास्तु तन्वा आसंस्ताः समवाद्यः, —स्ताः समवामृशन् ॥ यो नस्तन्त्रपाद्यो नोऽ३न्योन्यस्मै द्रुह्यादित एव सै निरुह्यात् ॥ इति, ते यदा समवामृशंस्ततो देवा अभवन् परासुरा, —स्तद्य एव विद्रांसः समवमृशन्ति भवन्त्यात्मना, परैषां भ्रातृव्या भवन्ति, यै कामयेत, क्रधुर्यादिति, तं प्रथममवमृशयेद्, क्रध्नोति, यद्वि कामयेत, सर्वे सदृशाः स्युरिति, सर्वान्सहावमृशयेत्, सर्वे ह सदृशा भवन्ति, ये वै ते समवामृशन्त्रपि वा इदानीं श्तेऽन्योन्यस्मै न द्रुह्यन्ति, तस्मात् सतानूनजिणे न द्रोग्धवै, यद् द्रुह्येत प्रियायै तन्वै द्रुह्येत, ते वा अमुष्मिन्नादित्यै प्रियास्तन्वः संन्युदधत्, तस्मादेष तैजिष्ठं तपति, तस्मात् स्रयदेवशत्या हि सर्वे सोमा गृह्यन्ते, ऽथो अत्र वै देवानां प्रियास्तु ३न्व, —स्ता एवावरुन्द्रा, आपतये त्वा गृह्णामीत्य, —अथै तेन वसुभ्यो गृह्णाति, परिपतये त्वेति, सोमाय तेन रुद्रेभ्य, —स्तनूनप्रा इती, —न्द्राय तेन मरुद्भ्यः, शकमने शाक्रायैति, वरुणाय तेनादित्येभ्य, एतेभ्यो वै तदेवैभ्योऽग्रे गृह्यते, तैभ्य एवैनद्रुह्याति, चतुर्गृह्णाति, चतुर्धा हि ते व्युदकाम, —आपतये त्वा गृह्णामीत्या, —त्मानुमेव तेन गृह्णाति, परिपतये त्वेति, प्रजां तेन, तनूनप्रा इति, यज्ञं तेन, शकमने शाक्रायैति, पशून्स्तेन, यो वै देवान्साध्यान् वेद सिध्यति ह वा अस्मै, यन्तु कामयेत, इह मे सिध्येद्विती, —मै वै लोका देवाः साध्या, आत्मानुमेव दीक्षया स्पृणोति, प्रजामिवान्तरदीक्षया संतुरांस्मेखुलामायलते, कनीयो व्रतमुपैत्य, —न्तरा श्रद्धात्मानं प्रजां, द्विव्रतेन भवितुश्च्यं, द्वौ वा क्रतू अहश्च रात्रिश्च, यदेकव्रतः स्यात्पत्नीमन्तरियाद्, या ते अग्रे रुद्रिया तन्, —रिति व्रतं व्रतयत्ये, —पा वा अस्मिन्नेतंहि देवता, तां ग्रीणाति, तस्या ह व्रतं व्रतयति, यदेततोऽन्यथा व्रतयेद्बुद् एनमभिमानुकः स्याद्, देवताभिर्वी एष सायुज्यं गच्छति, यो दीक्षते यच् शीताभिर्माजिषेत् शमयेयु, —रथो यथेदमद्भिर्गिरुपसृष्ट एव स्या, —दथ यत्तप्ताभिर्माजिष्यते शान्त्या, अथो तेजो वै मदन्ती, —स्तेज एवावरुन्दे ॥ १० ॥

१६-१८ [१५८१]

॥ इत्युपरिकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

असुराणां वा एषु लोकेषु पुरा आसुः, नयस्मयस्मिंल्लोके, रज्जुतान्तरिक्षे, हरिणि द्विवि,
 ते देवाः सुस्तम्भं सुस्तम्भं पराजयन्ता, ऽनायतना ह्यासुः, स्त एताः स्तुतिपुरोऽमिन्वत,
 हविर्धानं दिव्या, सीध्रमन्तरिक्षे, सद्दः पृथिव्या, तेऽब्रुव, नृपसीदामो, पसदा वै
 महापुरं जयन्तीति, त उपासीदुः, स्तदुपसदामुपसत्त्वं, तान्भ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त,
 त एभ्यो लोकेभ्यः प्रणुत्ता अहरथयन्त, यत्प्रातरुपसदमुपायन्नह एनांस्तेन प्राणुदन्त, तेऽ-
 हः प्रणुत्ता रात्रिमथयन्त, यत्सायमुपसदमुपायन्न रात्र्या एनांस्तेन प्राणुदन्त, ततो देवा
 अभुवन् परासुरा, स्तद्य एवं विद्रानुपसदमुपैत्यहोरात्राभ्यामेव आतृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुदते,
 भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवत्य, थ वै तर्हि नैषुरासीत्, ते देवा एतामिषु संमस्कुर्व-
 —न्नमिः शृङ्गः, सोमः शल्यः, विष्णुं कुलमुलं, तेऽब्रुवन्, के इमामिषुमवसक्ष्यतीति,
 ते देवा अब्रुव, नयमेव रुद्र इति, सोऽब्रवीद्, आगो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, त्यवदन्
 त्सोऽब्रवी, नैवमेकश्चनेषुमस्तामीमांसाता इति, तस्मादेतस्यैपुरस्ता न मीमांसितव्या ॥
 सत्यं हम् । इत्येवं ब्रूयात्, तां वै रुद्रो व्यसृज, देष हि देवानां क्रूरतुम्, स्तयेमाः पुरोऽमिन,
 दुग्निना वै स तास्तेजसाभिनत्, तस्मादग्निः प्रथम इज्यते, यदन्यां देवतां पूर्वा यजेद-
 वीर्यवतीः स्य, रष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णाति, चतुरुपभृति, पूर्वाधौ हीषोः समाहिततमः, सकृत्
 पराङ्गतिक्रामति, सकृद्व्येवेषुः पराच्यपत, दतिक्रम्याश्रावयति, यज्ञस्याभिजित्यै, यद-
 नतिक्रम्याश्रावयेदन्भिजितोऽस्य यज्ञः स्यात्, सुर्वणोपसदो जुहोति, पुरा वा एष जितो-
 नामन्वारोह, एकामेकाहं जुहोत्यै, कामेकाहं, मेकाहं हि त एकाहमज्यन्नेकामेकाहं,
 तिस्र उपसदो जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एषां लोकानामभिजित्या, अग्निना वै मुखेन
 देवा इमाल्लोकानन्ववायन्नुपसद्विरसुरान् पराणुद्या, ऽग्निना वा एतन्मुखेन यजमान इमाल्लोकानन्व-
 वैत्युपसद्विभ्रीतृव्यं पराणुद्य, याः सायमनुवाक्क्यास्ताः प्रातर्याज्याः स्युः, र्याः प्रातरनुवाक्-
 क्यास्ताः सायं याज्याः स्युः, स्तथोमयीर्वीर्यवतीभवन्ति ॥ १ ॥

१-३

अयः प्रथमायामनुवाद्य जुहोति, रजतं मध्यमाया, हरितमुत्तमाया, भेतद्वै बृहस्पति-

[१] तै. ६, २, ३ । काठ. २४, १०, २५, १ । कपि. ३८, ३-४ ।

[२] मै. १, २, ७ । काठ. २५, १ । कपि. ३८, ४ । वा. ५, ७, ११, ३५ । काण्व. ५, ९-११, १२, ३५ ।

देवेभ्यः पूज्यनमकरोद्, यत्र पुरं युध्येयुस्तदेताभिर्जुहुयात्, सुरा वा एषा यज्ञस्य, तस्मा-
 धत्किंच प्राचीनमग्नीषोमीयाचक्षुषांश्च चुरन्त्ये, —थ वा एतदग्नीषोमीयं प्रति वाचं विसृजन्ते,
 यज्ञमेवाप्त्वा वाचं विसृजन्ते, धृतं वै देवा वज्रं कृत्वा सौममघ्न, —न्सुचौ ब्राह्म, तस्मात्
 सुचौ सौमीमाहुतिं नाशाते, अवधियुवी एतत् सौमं यदस्य सुचौ चाज्यं चान्तिकमभार्षु, —
 र्यदाहा, —संश्रुं श्रुष्टे देव सोमाप्यायतामिति, यदेवास्य घ्नन्तः क्रूरमक्रंस्तदक्रमक्र, —स्तदा-
 प्याययति, सर्वं क्रुत्विजा आप्याययन्ति, सर्वे हि तान्तं भिषज्यन्ति, यन्ति वा ए३ते
 ऽस्माह्लोकावै सोममाप्याययितुमुदस्थुः, पराश्चो हि यन्ती, —श्चराः प्रमेतो, —र्यदाहे, —ष्टा राया
 एष्टा वामानि प्रेषे भगायेति, तेनास्माह्लोकान्वैति, तेनास्मिह्लोके धृता, अनयोर्वा एष गर्भे,
 आभ्यामिषे आवृश्ते यः सोमं हन्ति, यदाह, नमो दिवै नमः पृथिव्या इत्या, —भ्यामिषं
 नमोऽक, —रातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजा, —स्तान्त्पत्रमाशी, —स्तस्मान्न होतारं वृणीते
 नार्षेयम् ॥ सीद होतः ॥ इत्येवाह चतुर्व्रतस्तिस्त्र, —श्चत्वारिहीषोः पूर्णानि, त्रिव्रतस्तिस्त्र, —स्त्रि-
 षन्धिर्हीषुः, ऋजं शल्यः कुलमुलं, द्विव्रतस्तिस्त्रो, द्विषन्धिर्हीषुः, शल्यश्च कुलमुलं चै, —
 क्वत्रतस्तिस्त्र, एका श्रेवेषु, —रेषा वै परोवरीयसी दीक्षा कनीयो व्रतमुपैति, ज्यायांसं
 लोकमुभिजयत्ये, —क्वत्रतस्तिस्त्रो, द्विव्रतस्तिस्त्र, —स्त्रिव्रतस्तिस्त्र, —श्चतुर्व्रतस्तिस्त्र, एषा वा
 उत्क्रामन्ती स्वर्गकामस्यो, —चरमुत्तरं श्वः श्वः श्रेयान्भवति य एव वेद, यद द्वादशाग्निष्टोम-
 स्योपसदः स्युरशान्ता निर्हुह्यु, —र्यति३स्रोऽहिंस्य, यथा गरीयान् भारं उष्णिहां निश्रिणा-
 त्येवं तत्, तत्तिस्त्र एवाग्निष्टोमस्योपसदः काश्या, द्वादशाहिंस्य सवीर्यत्वाय ॥ २ ॥ ४-६
 अभ्यर्थो वै देवेभ्यो यज्ञ आसीत्, तेनाविदु, —रिह वा स इह वेत्य, —स्ति
 यज्ञ, इति त्वविदु, —स्तेन वै संसृष्टिमैलुं, —स्तं प्रैषमैलुं, —स्तन्नाविन्दुं, —स्तं
 वयांस्युपयुपति नात्ययतुं, —स्तमिन्द्र उपयुपयैत्यकामत्, तमचायत्, सोऽजे, —दक्षि-
 केद्वै मेति, सोऽब्रवीत्, कोऽसा इत्य, —हं दुर्गे हन्तेत्य, —थ कस्त्वंमसीत्य, —हं दुर्गादाह-
 तेति, सोऽब्रवीत्, दुर्गे वै हन्तावोचथा, अयं वराह आमुखं एकविंशत्याः पुरां पारेऽ-
 नममयीनां, तस्मिन्नसुराणां वंसु वाममन्तं, —स्तं जहीति, तस्येन्द्रो दुर्भूल्याभ्यायैत्य पुरस्ता-
 द्भिश्वा हृदयं प्रावृश्च, —देतद्वा एषाभ्यनृक्ता ॥

७

[सीद होतः०। क्र. ३,२९,८; तै. सं. ३,५,११,२,७,१,३,३]

[३] तै. ३,२,४। काठ. २५,२। कपि. ३८,५।

अतिविद्धा विधुरेणा चिदस्तास्त्रिःसप्त सांनु संहिता गिरीणाम् ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥

८

इति सोऽब्रवीद्, दुर्गाद्वा आहर्तावोचथा, एतमाहरेति, तं वै विष्णुराहरद्,
यज्ञो वै विष्णुः, यज्ञो वै तद्यज्ञमसुरेभ्योऽध्याहरद्, यज्ञेन वै तद्यज्ञं देवा असुराणामविन्दन्ते,
—तद्वा एषाम्येनूक्ता ॥

९

विश्वेत्ता विष्णुराभरदुरुक्रमस्त्वेष्टितः ।

शतं मुहिषान् क्षीरपाकमोदने च नुराहमिन्द्र एमुषम् ॥

१०

इति तद्वै देवा यज्ञमविन्दन्, यद्वै तद्यज्ञमविन्दन्स्तद्देवयजनस्य देवयजनत्वं, यद्देवयजन-
मिच्छन्ति यज्ञमिच्छन्ति, यद्विन्दन्ति यज्ञं विन्दन्ति, यद्वा यं यजमानो जोषयते तद्देवयजनं,
यज्ञं वा वै तद्यजमानो जोषयतेऽसुराणां वा इयमग्र आसीद्, यावन्निषध परापश्यस्तद्देवानां,
ते देवाः सलवृकीमश्रुवन्, यावुदियं त्रिः सुमन्तं पर्येति तदस्माकमिति, सा वा इमां त्रिः
सुमन्तं पर्येच्छेदेवा इमामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, विष्णुं वै देवा आनयन्वामनं कृत्वा,
यावुदयं त्रिर्विक्रमते तदस्माकमिति, स वा इदमेवाग्निं व्युक्रमता, —ऽथेदमथाद, —स्तद्वै देवा इह
मामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, सर्वा वा इयं पृथिवी वेदि, —रियं मेखल, —मिति श्वेत्वास्या
यजमानः परिगृह्णीते, यावद्यावद्वै यजमानो वेद्याः कुरुते तावत्तातावत्तावत्पृथिव्या जयति,
तस्मान्महती काश्या ज्यायसी ज्यायसी, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, तद्यत्किंचासुराणां
स्वमासीत् तद्देवा वेद्याविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, तेषां यत् प्रियं च स्वासीत्तेनाप्राधाव, —अ-
नेन चिन्मुच्यामहा इति, तद्देवा उत्तरवेद्याविन्दन्त, तदुत्तरं वै श्रेयो विदामहीति,
तदुत्तरवेद्या उत्तरवेदित्वं, तद्य एव च विद्वान्वेदि चोत्तरवेदि च कुरुतेऽभिपूर्वमेव संपत्नस्य भ्रातृ-
व्यस्य वसु वेदो वृज्जान एति ॥ ३ ॥

११

पदत्रिंशत् प्रक्रमाः प्राची, चतुर्विंशतिरग्रेण, त्रिंशजघनेन, तथा विराजा संमिता,
—ऽथो छन्दांसि वै विराट्, छन्दांसि वावांस्यैतद्यज्ञमुखे युनक्त्ये, —तद्वा एषाम्येनूक्ता ॥ १२

[अतिविद्धा विधुरेणा०... चकार । ऋ. ८, १६, २ । विश्वेत्ता विष्णुराभरद्० । ऋ. ८, ७७, १०;
नि. ५, ४]

[४] तै. ६, २, ४; ६ । काठ. १५, ३ । कपि. ३८, ६ ।

इन्द्राणीं पत्या संजितं जिगायोदंश्चेन पतिविद्ये विभेद ।

त्रिंशद्यस्या जर्षनं योजनान्युपस्था इन्द्रं स्थविरं विभर्ति ॥

१३

इति, यद्वाव प्राचीनप्रवणं तद्देवयजुनं, प्राञ्चं हि तं श्यायनमविद, —अथ यत् प्राचीन-
प्रवणमुदीचीनापनतं तद्यजेत, यः कामयेतो, —भयोर्लोकयोर्ऋध्यामित्यु, —भयोर्वै एतल्लोकयो,
—रुभयोरेव लोकयोर्ऋधेत्य, —थ यस्य देवयजनस्योत्तरादन्यद्देवयजुनं तद्यजेत, यः कामयेता,
—ऽभि मौत्तरो यज्ञो नुमेदित्ये, —तद्वा उत्तरावन्नाम देवयजन, —मुभ्येनमुत्तरो यज्ञो नुमत्य, —थ
यस्य देवयजनस्य मध्यतो बहुला औषधयस्तत्पशुकामो यजेत, पशवो वा औषधयः,
पशुमान् भवति, यत्समं प्रतिष्ठितं तद्गतश्रीयजेत, प्रतिष्ठितं वा एतत्, प्रतिष्ठित एष यो
गतश्री, —स्तदेवैनं प्रतिष्ठापयति, पापो हि स, ततः प्रच्यवमानो, —थ यस्य देवयजुन-
स्यापः पुरस्तात्तद्यजेत, यः कामयेता, —ऽभि मौत्तरो यज्ञो नुमेदित्ये, —तद्वै पुरोहविनीम् देवय-
जन, —मुभ्येनमुत्तरो यज्ञो नुमत्य, —थ यस्य देवयजनस्य पन्थाः पुरस्तादिरिणं वा कृतो वा
भ्रातृव्यवान् यजेत, —तद्वा आसं देवयजुनं सदेव, —यद्वि देवयजनादेवयजनमुच्छिषेद्भ्रातृ-
व्याय लोकमुच्छिषे, —दथ यस्य देवयजनस्याहवनीयादन्याः प्राचीरापो धावन्ति गार्हपत्यादन्याः
प्रतीचीस्तद्यजेत यं तल्पे वा पात्रे वा मीमांसेर, —अनुपक्तो हि वा एष पाप्मना, —थैतन्मीमां-
सन्त, एतद्वै व्यावृत्तं पाप्मना, पाप्मनैवैनं व्यावर्तयन्ति, यद्वै यज्ञः संतिष्ठते प्राचीनमस्य
संमृद्धमिति प्रतीचीनं व्यृद्धं, पशवो वै यज्ञस्य संमृद्ध, —मापः खलु वै पशवो, यत् प्रत्यङ्गव-
भृथमभ्यवेयाद्यज्ञस्य व्यृध्येन व्यृध्येता, —थ यत् प्राङ्गवभृथमभ्यवैति यज्ञस्य वा एतत् संमृध्येन
संमृध्यते, यत् च्युन्नतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेत, —यस्याहवनीयं च हविर्धीनं चान्तरोन्नुतं,
यस्य हविर्धीनं च सन्धान्तरोन्नुतं, —यस्य सन्ध्र गार्हपत्यं चान्तरोन्नुत, —मन्तो वै विष्णुरिमां-
ल्लोकानुदजयुद, विष्णोरेवोञ्जितमन्विमाल्लोकानुज्जयति, प्रैम्यौ लोकभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, —थ
यस्य देवयजनस्य दक्षिणत उन्नुतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेत, —तां वै दिशं देवा अमुराण् प्रणुय स्वर्गी
लोकमाय, —अथैभ्योऽमुमादित्यं पुरिधिं पर्येदधुरपुनराभावायै, —तां वा एतद्दिशं यजमानो
भ्रातृव्यं प्रणुय स्वर्गी लोकमेत्य, —थास्मा अमुमादित्यं पुरिधिं परिदधात्यपुनराभावाय, स्थले
यजेत यः कामयेतो, —भयेषां देवमनुष्याणां प्रकाशं गृह्यमिति, प्रकाशो वै नामैतद्देवयजन,
—मुभयेषां देवमनुष्याणां प्रकाशं गृह्य, —मिश्रस्यमानं याजयेत्, परोक्षं गुहा वने परोक्षं

पुष्टान्यपेयुः, परोक्षं वा एष यमुभिर्वाप्तुन्ति, परोक्षमेवास्माद्गृहा प्रापीयां वाचं करोत्ये-
 थ यस्य होता प्रातरनुवाकंसनुब्रुवन्नाग्निमपः स्तैर्यं तानि पश्येत्, तद् ब्रह्मवर्चसकामो यजेत,
 ब्रह्मवर्चसं वा अग्निं, ब्रह्मवर्चसमापो, ब्रह्मवर्चसमस्मा आदित्यो ब्रह्मवर्चसमेवं संदधाति,
 ब्रह्मवर्चसीं भुवर्त्ये, थ यस्य देवयजनस्यान्या अन्या मध्यतो बृहला ओषधयो, ज्ञतो वा
 अङ्गिरसः पशून्सृजन्तु, तत् पशुकामो यजेता, ज्य यस्य देवयजनस्य मध्यत उक्नु-
 त्, मतो वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमाय, स्तस्वर्गकामो यजेत, निर्वस्कुऽभिचरन्
 यजेत, यथैवैतं निर्णयत्येवं तं निर्णयति यमुभिर्चरुति, यत् कार्यमिव स्यात् तद्यजेत,
 यः कार्य इव स्या, दात्मा वै देवयजनं, करोत्येवैनं, ये युवान आर्षेया ऋत्विजो
 बह्वयस्तदेवयजनं, तस्मादाहु, यथैवात्विजीना इत्य, धिर्वीव देवयजनं, तद्य एवं विद्वान्
 यत्रैव कृत्वाग्निमाधाय यजते देवयजन एवं यजते ॥ ४ ॥

१४

यद्वा अस्या यज्ञियं मेध्यं यत्सदेवं तदुत्क्रम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्त्संयतान्त्संहीरूपमिव
 भूत्वा, तेऽविदु, यतरान्वा इयमुपावत्स्येति त इदं भविष्यन्तीति, तस्यां वा उभय ऐछन्त,
 सा नान्युतरांश्चनोपावर्तत, तां देवा अपाशासु, रूपं ना आवर्तस्वे, ति सान्निविद्, भागो मेऽ-
 स्त्विति, वृणीष्वे, त्यब्रुव, न्तसान्वी, न्मामेवं पूर्वामग्नेर्व्याधारयात्, स यत्कामो मां
 व्याधारयात्तमेवं स काममश्रुवदिति, तां देवाः पूर्वामग्नेर्व्याधारय, स्ततो देवा अमुवन्,
 परासुरा, स्तद्य एवं विद्वानेतां पूर्वामग्नेर्व्याधारयति भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
 यद्वै तदुत्क्रम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्त्संयतान्त्संहीरूपमिव भूत्वा, सा वा उत्तरवेदि, स्त-
 सायनी मेऽसीति, तस्मा हि ते तामविन्दन्त, विचायनी मेसीति, विचा हि ते तामवि-
 न्दन्ता, ज्वतान्मा नाथितमिति, नाथितां हि सा तानावद, वताग्रथितमिति, व्यथितां
 हि सा तानावु, देतदेतद्वा एतया देवा असुराणामविन्दन्तै, तदेतदेवैतया यजमानो भ्रातृव्यस्य
 वृङ्क्ते, ज्ये अङ्गिरो श्योऽस्यां पृथिव्यामध्यसीति, य एवैषु त्रिषु लोकेष्वग्नयस्तानेवावरुद्धे,
 विदैरग्ने नमो नाम यत्ता इति, नमो हि नाम शसोऽग्निरासीजानुदमं खेयु, मेतावुती वा
 अस्याः पृथिव्या जीवं यज्ञियं, तदेवावरुद्धे, सिंहीरसि, महिषीरसीति, सिंहीरूप-

[५] मै. १, २, ८ । तै. ६, २, ७—८ । काठ. २५, ६ । कपि. ३९, २—४ । वा. ५, ९—१३; ३३, ३० । काण्व. ५,
 १३—१८; ३२, ३० ।

मिव हि तन्मूढिणीरूपमिव भूत्वातिष्ठद्, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वेति, देवेभ्यः
एवैनान् शुन्धन्ति, देवेभ्यः शुम्भन्ति, निःसारयति, यदेवास्या उद्भन्तः क्रूरमक्रुस्तद-
क्रूरमक्रु, स्तन्निःसारयती, न्द्रयोषास्त्वा पुरस्ताद्भूमिः पान्वित्ये, तदेवरेत्या वा इमा दिवो,
यथादेवतमेवैनौ प्रौक्षी, दतो वै देवा असुरान्मनसा विनुद्य स्वर्गं लोकमाय, स्त एता देवता
अन्ततोऽदधतासुराणामनन्वग्भावाया, स्तो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यं मनसा विनुद्य स्वर्गं लोक-
मेति, स एता देवता अन्ततो धत्ते भ्रातृव्यस्यानन्वग्भावाय, तेऽकामयन्त, सपत्नं भ्रातृव्यं
सहैमहीति, सिंहीरसि सपत्नसाही स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, सपत्नं भ्रातृव्यं
सादवा तेऽकामयन्त, पशवो नः स्युरिति, सिंहीरसि रायस्पोष्वनिः स्वाहेति, तमेव तेन
काममाश्रुवत, सपत्नं भ्रातृव्यं सादवा पशून् भिक्षां तेऽकामयन्त, प्रजा नः स्यादिति,
सिंहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, सिंहीरस्यादित्यवनिः सजातवनिः
स्वाहेत्या, दित्याभिहिंसां प्रजाभिः सह, तेऽकामयन्त, देवा नो यज्ञं विद्युरिति,
सिंहीरस्या, बह देवान् देवायते यजमानाय स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्रुवत, भूतेभ्य-
स्त्वे, त्युद्दिशति, देवा रेद्येव भूता, यत्र वा अश्वोऽग्निर्होत्रादिपापाक्रामत्सं सर्वेषु भूतेष्ववसद्,
यां पशुष्ववसत्तामनाश्विन्नस्तुकस्यान्तराशुङ्गमवसद्, यां वनस्पतिषु तां पतुद्रौ, यामौ पृथ्वीषु
तां सुगन्धितेजने, यत्संभारान्तसंभरति यदेवात्राग्नेर्न्यक्तं तत्संभरति, यानि वा अश्वोऽग्नि-
स्थान्यधुनुत स पतुदुरभवद्, यन्मांसं तद्गुगुलु, यत् पूयितं पृथिव्यं स सुगन्धितेजो,
यदेते संभारा भवन्ति यदेवात्राग्नेर्न्यक्तं तस्यावरुद्धयै, विश्वायुरसि, पृथिवीं दृष्ट्वेत्ये, पां
रेद्येते लोकानां विधृत्यै परिधीर्यन्ते, भ्रुवक्षितिरस्य, न्तरिक्षं दृष्ट्वेत्ये, न्तरिक्षं हि यज्ञो,
ऽच्युतक्षिदुसि, दिवं दृष्ट्वेत्ये, दिवमेवैनमजीगम, दुग्धेभ्यस्मास्य, त्रैः पुरीषमसीत्ये, त्रै-
र्होतृभ्यस्मा, त्रैः पुरीषं, देवपात्रं वा उत्तरवेदि, देवेभ्यो देवपात्रं प्रोच्य, वैभ्राजा देवा,
यदाहु, विभ्राद् बृहत्पिबतु सोम्यं मज्जिति, देवेभ्यो वा एतदेवपात्रं प्राहु, प्र वंसीयसः
पात्रमाप्नोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमांसेत यः पात्रिय इव स्यात् ॥ ५ ॥ १५
एतावुती वा इयं पृथिवी यावुती वेदि, परिमिताद्वा एतद्भ्रातृव्यं निर्भज्य यजमानाय परि-
गृह्णात्यु, क्षं वा अमुष्य, मापो हवि, यत्प्रोक्षति मेघ्यमेवैनत्करोत्यु, क्षं वा अमुष्यं,

[विभ्राद् बृहत्पिबतु... । क. १०, १७०, १; सा. ६२८, १४५३]

[६] काठ. २५, ७ । कपि. ३९, २, ५ । वा. २, २, ९, २०, १८, १८, २२, ३२ । काण्व. २, ३, १०, २७, १९, ४०, २४, ४५ ।

मे० ३५

यद्ब्रह्मिः स्तृणाति मेध्यामेधैनां करोत्ये, —तावृती वा इयं पुथिवी यावृती वैदिः, प्रजां ब्रह्मि, —
 यद्ब्रह्मिः स्तृणात्यस्यां वा एतत् प्रजाः प्रतिष्ठापयति, यजमानो वै प्रस्तरः, प्रजां ब्रह्मि, —
 यत्प्रस्तरं प्रचरं ब्रह्मिषः सादयति यजमानं वा एतदुपरिष्ठादासां प्रजानां दधात्यं, —यं यत्तृणे
 अन्तर्दधाति तेन यजमानो यजमानेन व्यावर्तते, बहुलं ब्रह्मिः स्तृणात्यं, —क्षोधुका अस्य पशवो
 भवन्ति, प्राचीनं ब्रह्मिः स्तृणाति, प्राङ् हि यज्ञो, यत्प्रतीचीनं स्तृणीयात् प्रत्यादाज्यास्य
 राष्ट्रं वातुकं स्याद, देवेषु वै वैदि, —यत्र वै देवेष्वो सैतया कामयते तद्वन्ति, यद्वेदिं
 कल्पयति देवेषु वा एतत्सैनमति, तया सैतया यत्र यजमानः कामयते तद्वन्ति, त्रयो वै
 पूर्वेऽग्रयः प्राध्वन् वृष्यं देवेष्वो बहन्तो, वषट्कारः प्रावृश्च, —दध ३योऽयमिदानीं स भीषा-
 पाद्रवदीदृगु स आरिष्यतीति, तं देवा अपाशासु, —रूपं ना आवृत्स्वैति, सोऽब्रवीद्,
 भ्रागो मेऽस्तिवति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीत्, त्रयो वै मे पूर्वे आतुरः प्राध्वन् वृष्यं
 देवेष्वो बहन्तो, वषट्कारः प्रावृश्च तेषां भ्रा ३गोऽस्तिवति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीद्,
 यदेव किंचाहुतं बहिष्परिधिं स्कन्देत्तदेव तेषां भागधेयमसदिति, तेषां वा एतद्भागधेयं, —म-
 स्थान्वन्तो हि वै त आसु, —नथ ते प्राध्वन्, —न्त्सोऽब्रवी, —दस्थानि नु ध्रुविष्वे, —स्थोपाव-
 त्स्यामीति, ते वा अन्वायं, —स्तै सुमन्तै पर्यविशन् यज्ञस्य गोपीथाया, —स्यं वावं यज्ञायो-
 पधीर्यते, —स्यं यजमानाया, —स्यं आतृव्याये, —मौ प्रतुरं करोती, —ममपतुरं, —यज्ञेन वा
 एतद्यजमानं प्रतुरं करोति, यज्ञेनास्य आतृव्यमपतुरं करोति, संधिं प्रतिजुहोति, न ३ह्वयि-
 माहुतिस्तरति, सुखत एवैनान् प्रीणात्यं, —थो सुतीर्थेन वा एतदाहुतीस्तरयत्य, —यं वावं
 भूपतिं, —रयं भुवनपतिं, —रयं भूतानां पतिं, —रथ ३योऽयमिदानीं स भूति, —यदाहुतं बहिष्प-
 रिधिं स्कन्देत्तदभिमन्त्रयेत्॥ भूपत्ये स्वाहा, भुवनत्ये स्वाहा, भूतानां पत्ये स्वाहा॥ इति
 भागधेयं वावैपमेतत्, प्रीणात्येवैनान्, —नथो हविषा वा एतत् स्कन्नेन द्वितीयामाग्निषमंवृन्द,
 एतद् स्म वा आहारुण औपवेशिः, किमु स यज्ञेन यजेत यो हविषा स्कन्नेन द्वितीयामाग्निषम-
 वृन्दं न विद्यादिति, तद् द्वितीयामेवैतेनाग्निषमंवृन्दे ॥ ६ ॥ १६-१८

ये पुरा ग्रन्थयो भवन्ति तान् विस्मयन्ति मानुषस्य व्यावृत्तये, प्रणेनिजति, यदेवैनयो-

[७] मै. १, २, ९। तै. ६, २, ९। काठ. २५, ८। कपि. ४०, १। वा. ५, १४१८-२१; ११, ४; ३७, २; ५। काण्व. ५, १९, २४-२७
 १२, ४; ३७, २।

रभिनिषण् ५ शमलममेधयं तच्च शुन्धन्ति, युञ्जते मन उत युञ्जते धिया, इति जुहोति,
युक्त्या एवं, सावित्र्या जुहोति, सवित्रप्रसूते एवं प्रवर्तते, हविर्वै हविर्धाने, यदुपानक्ति
हविर्भूत एवं प्रवर्तते, अथो अभिवृत्ते एवं पत्न्युपानक्ति, यद्वै पत्नी यज्ञं करोति तन्मिथुनं,
मिथुनत्वाय वै पत्न्युपानक्त्ये, एष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो यद्यज्ञं करोत्य, न्वारम्भाय वै
पत्न्युपानक्ति, प्राचीनमुपानक्ति, प्राङ् हि यज्ञं, स्त्रिरन्यत्त्रिरन्यदुपानक्त्ये, परिमित ५ हि
मुन्युपा उपाञ्जन्ति, दक्षिणत उपानक्त्यु, दीची ३ श्वेतं मनुष्यलोकमुपार्वर्तते, निष्कृतिगृहीतो
वा एष उभयतः सैदष्टः शुष्को, यदुपानक्ति शमयत्येवं, शुष्को वा एष दुर्वीर्यजमानस्य
गृहमावदति, स ईश्वरोऽज्ञान्तो यजमान ५ हि ५ सितो, स्तदनुगृह्णन्तो यन्ति, यद्युत्स्वेदेत्,
सुवागावद देव दुर्यानिति वदेत्, शमयत्येवा, ५थोऽशमयित्वैवाग्निपुमान्नास्ते, हविर्वै हवि-
र्धाने, स्तोत्रां वै बृहिर्हविंसादयन्ति, तस्मात् प्रस्तर ५ स्तोत्रां प्रवर्तयन्ति, हविर्वै हवि-
र्धाने, अनुच्यमानासु वै सामिधेनीषु हविंसादयन्ति, तस्मात् प्रवर्तमानयोर्होतांवाह, मे
वा एते, इमे वा एतत् प्रवर्तयन्ति यद्विधाने, तस्मात् पूर्वस्या जनताया अपरा जनता क्षेत्रम-
भ्यारोहका, ते यद्दिं प्रवर्तयेयुस्तर्हि होतानुब्रुवन्मनसा पदां तां जनतां प्रतिबुद्धे, दपज्ञेन्यं भयं
नुदेति, विद्वा एषां, विश्व ५ वा एतत् प्रतिबुद्धे, ५नभ्यवचारुकास्य विद क्षेत्रं भवति,
नीयान् ५ वै रक्षा ५सि यज्ञमवयन्ति, यद्वर्त्मनि जुहोति रक्षसामपहत्यै, वैष्णव्या जुहोति,
विष्णुवै यज्ञो, विष्णुनैव यज्ञेन यज्ञाद्रक्षा ५स्यपहन्ति, यद्वायव्या जुहोतीमां तेनाक्रमते,
यत्त्रिष्टुभान्तरिक्षं तेनां, ५थ यदाहवनीयं गच्छतः स्वर्गं तेन लोकं, त्रीन प्रकृमान् प्रतिविक्रमते,
त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकान् यजमानायोचक्षि ५पति, वैष्णवमुसि, विष्णुस्त्वोत्त-
श्चात्विषि, वैष्णव ५ हि हविर्धानं, दिवो विष्ण उत वा पृथिव्या, इति दक्षिणस्य हविर्धानस्य
मेधीर्ब्रिहन्ति, मुखत एवं यज्ञस्याग्निषमवृन्दे, यमचर्युः प्रथमं ग्रन्थिं प्रयाति तं प्रथमं ५
विस्त्र ५सयति, यदन्यं पूर्व ५ विस्त्र ५सयेदमेहन प्रमीयेत्, विष्णोर्मु क ५ वीर्याणि प्रयोचर्मित्यु-
त्तरस्य हविर्धानस्य मेधीर्ब्रिहन्ति वैष्णव्या, वैष्णव ५ हि हविर्धानं, स्वयैव देवतया,
यो अस्क्रमायदुत्तर ५ सधस्थमित्य, दौ वा उत्तर ५ सधस्थ, ममुष्मिन्नेव हविर्धानं ५ संमिनोति॥

आ वासुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥

२०

इति य एवं देवा यज्ञियास्तान् हविर्धीना आसादयति, तांश्च भूश्तेऽभियजते, दण्डो वा एतदौपरो वषट्कारेण निरुहन्, यच्छदिरभिनिर्दधात्यपिहित्या अछिद्रत्वाय, विष्णोः पृष्ठमसीत्य, —दं एवं, विष्णो रराट्मसीत्य, —दं एवं, विष्णोः शिप्रे स्था, इतीमे एवं, मुखतो वा एतत्, स्वा देवतया शिरो यज्ञस्य संभरति, विष्णोः स्यूरसीति, तस्मादिदं शिरो प्रोढाविष्कृतं, प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण, —ति प्राङ्मुक्कम्य वदत्य, —तो वै विष्णुरिमां-छोकानुदजयद्, विष्णोरेवोज्जुतिमन्विमाल्लोकानुज्जयति, प्रैभ्यो लोकैभ्यो भ्रातृव्यं नुदते ॥

॥ ७ ॥

२१

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवं इति, सवितृप्रसूत एवैनामादत्ते, ऽश्विनोर्वाहुभ्यामिद्य, —श्विनौ वै देवानामध्वर्युः, पूष्णो हस्ताभ्यामिति, देवताभिरेवा, —ऽश्विरसि, नारिरसीति, क्रूरसिन्धु वा एतद्यदश्विः, शर्मयत्येवे, —दमहं रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामी, —त्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्या, इदमहं सोमे समानो योऽसमानोऽरातीर्यति तस्य ग्रीवा अपिकृन्ता-सीति, समानो वा हसमानो वारातीर्यति सर्वमेवैतया पर्यापत्, प्राणा वा उपरवाः, शिरो हविर्धीनं, शीर्षेन्वा इमे प्राणा, —स्तस्माद्विधीने, ऽन्तेर्वा इमे शीर्षेन् प्राणा, —स्तस्मादु-न्त, —श्चत्वारो वा इमे शीर्षेन् प्राणा, —स्तस्माच्चत्वारः संतृणाः परः, संतृणा हि परः प्राणा, विधृता उपरिष्ठाद्, विधृता इहीम उपरिष्ठात् प्राणाः, पूर्वाधी वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत् खलु वै हविर्धीनस्य पूर्वाधी यदक्षिणं हविर्धीनं, तस्मादक्षिणे हविर्धीने, वृहन्नसि वृहद्राधा इति, देवा इहेव वृहद्, वृहतीमिन्द्राय वाचं वदेत्यै, —न्द्रो हि यज्ञो, रक्षोहणं वलगह-नमिन्त्या, —ह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वैष्णवीमिति, विष्णुहि यज्ञो, ऽसुरा वा एतान् वुलगांश्च देवेभ्यः प्राणेषु न्युखन्, —स्तान् वाहुमात्रेऽन्वविन्द, —स्तस्माद्वाहुमात्रे ख्यं, यद्वाव कृत्या यच्च शफं यदभिचरितं तदेतदुद्वपति, प्राणा वा उपरवा, यदव-

[आ वासुपस्थमद्रुहा०... पीतये । ऋ. २, ४१, २१; नि. ९, ३७ । प्र तद्विष्णुः स्तवते०... विश्वा । ऋ. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; नि. १, २०]

[८] मै. १, २, १० । तै. ६, २, १०—११ । काठ. २५, ९ । कपि. ४०, २ । वा. ५, २२—२३, २५—२८; ६, १, ३ । नाथ. ५, २८—२९, ३१—३६; ६, १, ४ । [देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, १]

सिञ्चति तस्मादिमं उद्वन्वन्तः प्राणाः, प्राणा वा उपर्या, यदवस्तृणाति तस्मादिमे लोमशाः प्राणा, अथ यदवसिञ्चत्येव च स्तृणाति मस्तिष्को वा एष क्रियते, हनू अधिषवणे, शिरो हविर्धानं, शीर्षेणा इमे हनू, तस्माद्विधाने, ऽन्तर्वा इमे शीर्षेण हनू, तस्मादन्तरिषं वा एतं यत्संतृन्वा, दिमे एवं संतृन्वात्, तत्संपाद्ये एवं, अङ्गुलमन्तरां कार्यं, अङ्गुलं ३हीदं, मन्तरा वै नाकेव, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्र, मुदरं सदा, प्राङ् हि यज्ञः संहितो, हनू अधिषवणे, जिह्वाधिषवणं, ग्रावाणो दन्ता, मुखतो वा एतत् प्रजापतेः सोमं पिबन्ती, न्द्रो वै वृत्रमुह, न्तस इमां प्राविशत्, तं देवताः प्रैषमैष्ट, स्तन्नाविद, स्तं भूतान्युपारवन्त, यौ नोऽधिपतिरभूत्तन्न विन्दामा इति, तदुपरवाणामुपरवन्तं, यत्तदुपारवन्त तच्चतुर्धावस्तादेवैष्ट, नेकधा परोऽन्वविन्द, स्तस्माच्चतुर्धावस्ता, नेकधा परो, यदुपरवाननुमृशती, न्द्रियस्यावरुद्धयै ॥ ८ ॥

२२

पृथिव्यै त्वा, ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवै त्वे, ति प्रोक्षत्ये, षां ३ हेषां लोकानां विधृत्यै मीयते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिषत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनां लोकैभ्यः प्रौक्षी, दन्तं वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमतीभिः प्रोक्षत्वृजो वा एतदन्तं समर्धयत्यु, क्षं वा अमेध्यं, मापो हवि, यदवसिञ्चति मेध्यमेवैनत् करोत्यु, क्षं वा अमेध्यं, यदवस्तृणाति मेध्यमेवैनत् करोति, पितृदेवश्च वै निखातममेध्यमन्यदेवत्यु, मस्याः खलु वा इमा उत्तमार्धे ओषधयो, यदवस्तृणात्यस्या एवैनामुत्तमार्धे मिनोत्य, निखातैवाभू, दन्तं वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमवास्त्यत्यन्ने वा एतर्दृजं दधाति, न हन्नुमृत ऊर्जो धिनोति, नो ह्यर्गुतैऽन्नाद्दिनोति, नितानस्त्वा मारुतो निहन्त्विति, मनो वै नितानः, प्राणा मारुता, मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणेति, मित्रमेवैनां दाधार, वरुणः कल्पयति, विधृत्यै च खलु वा एषां प्रजानां कल्प्यै च मीयते, मित्रावरुणौ वै देवानां धर्मधारयौ, देव वा एतद्वर्ममदीधरता, यदौदुम्बरी, ब्रह्मवन्ति त्वा क्षत्रवन्ति पर्युहामीत्या, शीरेवैषा, ब्रह्म दह क्षत्रं दहेत्या, शिषु एवैष परिग्रहो, घृतेन द्यावापृथिवी आपूणेति, घृतेनैव द्यावापृथिवी व्युनत्यु, दरं वै सदा, ऊर्गुदुम्बरो, यदौदुम्बर्यु, र्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो घते प्रजानां च, प्रजापतेर्वो एतदुदरं यत्सदः, प्राजापत्यं उद्गाता, तस्मादुद्गातान्वाभते,

यजमानो वा, औदुम्बरी वर्षिष्ठा काश्या, वर्ध्मेन५ समानानां गमयति, विश्वजनस्य छाया-
सी,—ति छदिरभिनिदधाति, गोत्राद्गोत्राद्धि प्रसर्पन्त्यु,—दर५ वै सदो, यदन्येनान्येन संमि-
नोति तस्मादुदरमुन्येनान् येनाभेन सैतुत, उदर५ वै सदो, यदनुचीनं भिनुर्यात्पराचीनं जग्ध-
मतीया,—दथ यत्तिरश्चीनं मिनोति तस्माज्जग्ध५, सर्वाण्यङ्गान्यनुवति, प्रजा वा एतत् सुमी-
चीनं मिनोति, समीचीरेनं प्रजा अभिसमावर्तते, स५यात् इव स भवति, समान५ सांका-
शिनं कार्य५, समानां ३हीमे प्राणा, यं द्विष्यात्तस्याङ्ग्या भिनुर्यात्, प्राणानस्य मोहयति,
प्रमायुको भवति, यद्वि कामयेत्, वषेत् पर्जन्या इत्यु, नीचैः सदो भिनुर्याद्, वृष्टिमेव निय-
छति, यद्वि कामयेत्, न वषेत् पर्जन्या इत्यु,—चैः सदो भिनुर्याद्, वृष्टिमेवापाग्रही,—नृच्छ-
दिरशिष्टोमे स्यात्, तेजसा त्रिवृता संमितं, पञ्चदशछदिरुच्ये, पञ्चदशेन वज्रेण संमित५,
सप्तदशछदिरतिरात्रे, सप्तदशो वै प्रजापतिः, प्राजापत्यां रात्रिरानुष्टुभी, यज्ञकृतनमिवैषा
व्यावृत्तिः, प्राचीनव५श५ हविर्धानं मिनोत्यु,—ध्वीं हि द्यौः, प्राचीनव५शमाग्नीध्र,—मूर्ध्व५
३ह्वन्तरिक्षं, तिरश्चीनव५श५ सद,—स्तिरश्ची ३हीय५, यजुषा हविर्धानं मिनोति, निरुक्ता
हि द्यौः,—यजुषा सदो, निरुक्ता ३हीय,—मयजुषाग्नीध्र,—मनिरुक्तमिव ३ह्वन्तरिक्ष,—मूर्धमा-
ग्नीध्रस्यान्तर्वेदि मिनोत्यु,—ध्वं बहिर्वेद्यु,—ध्वं५ ३ह्वन्तरिक्षस्यास्मिन्नो३के, ऽध्वममुष्मिन् ॥९॥

२३

सुवाङ्मन्त्राङ्ग्यारे वम्भारा इत्ये,—तै वै देवाना५ सोमरक्षय, एतैभ्यो वा अधि छन्दा५सि
सोममाहुर५,—स्ते सोमप्रीथेन व्याध्वेत, त एतानि द्वितीयानि नामान्यधत्तमङ्गलेछायै, सोम-
प्रीथो ना उपनमादिति, तस्मादेतै द्विनामान्,—स्ते वा अन्वाय५,—स्ते न प्राप्नुव५,—स्तस्मा-
देतेऽतिहाय वषट् क्रियन्ते, न हि प्राप्नुव५,—स्तेषा५ वा एष लोको यावदुभि न्युप्यते, तद्यौ
ऽविद्वानाक्रामत्यात्तिमार्छित्यं,—थ य एव५ विद्वानाक्रामति न सुदुश्श्यामात्तिमार्छति, तेषा५
वा एष भागो यथाधार्यन्ते, त एवास्मै तेनाग्नीष्टाः प्रीता भवन्ति, यज्ञमुख५ वै पवमानो,
यत्पवमाने स्तु३तेऽग्नेयो विद्विन्ते यज्ञमुखादेवाधिविद्विन्ते, जम्भो वै नामासुरं आसीत्,
स यज्ञमगिरत्, स आग्नीध्रं न प्राप्नोत्, तमाग्नीध्रात्पुनर्व्यरुज,—देतद्वै जीवं, तस्मादाग्नीध्राद्धि-
द्विन्ते, दक्षिणतो वै देवानसुरा यज्ञमजय५,—स्त उदञ्चा आग्नीध्र५ समतिष्ठ५,—स्तमाग्नीध्रात्
पुनरभ्यजय,—नेतद्वा अनभिजितं, तस्मादाग्नीध्राद्धिद्विन्ते, एतत् प्रति वै देवानसुरा यज्ञ-

मज्जय, — स्त आग्नीध्रादधि बहिष्पवमानेन यज्ञमुभिजित्याग्नीनाधाय बहिर्हस्तगत, पराजिज्ञाना
 वा एतत् सर्पन्ति यद्बहिष्पवमानं स्तोष्यन्तः सर्पन्ति, यद्बहिष्पवमाने स्तुतं आह ॥
 अग्नीदग्नीन्विहर, बहिः स्तृणाति ॥ इत्याग्नीध्राद्वा एतदधि बहिष्पवमानेन यज्ञमुभिजित्याग्नीना-
 धाय बहिः स्तृणते, अत्र वा एतद्भि यज्ञो यत्रास्तुतः स्तोत्रं, यत्रैव यज्ञस्तदाभिपर्यावृत्य
 जुहोति, शुक्रवृत्ति वै पूर्वे सवने, अशुक्रं तृतीयं सवुनं, यज्ज्योतिष्मतीस्तृतीयसवने
 व्याघारयन्ति तेन तृतीयसवने शुक्रवत्, सः वत्सरो वा अग्निष्टोम, — स्तस्य वा एतास्तरेणो
 यद्विष्ण्या, — स्ता वा अस्यैतत्समुद्धर्षयित्वा ज्योतिष्मतीः कृत्वाग्नाग्निष्टोमेन स्तवते, सः वत्सरो वा
 अग्निष्टोमो, द्वादश मासाः सः वत्सरो, यत् प्राचीराहुतयो हूयन्ते, प्रत्यञ्चो विष्ण्या व्याघा-
 र्यन्ते सः वत्सरोस्य विधृत्या, उभयतो वै देवानसुराः परीयता आसन् पुरस्तादन्ये, पश्चादन्ये,
 यत् प्राचीराहुतयो हूयन्ते, ये पुरस्तादासः स्तास्तेनापानुदन्त, यत् प्रत्यञ्चो विष्ण्या व्या-
 घार्यन्ते, ये पश्चादासः स्तास्तेनापानुदन्त, तद्भातव्यस्य वा एष त्रिनोदो, ऽध्वर्युणा वै यज्ञो
 विधृत, इदमिवा एतद्यज्ञस्य यद्विष्ण्या, यदध्वर्युः प्रत्यङ् विष्ण्यानतीयात् प्राणात्संक्रुषेत्,
 प्रमायुकः स्याद्, यद्युतीयाद्यज्ञपरुष्यतीयाद्वेन्द्रीमनुब्रूया, — दैन्द्रं हि संदः, स्वयैवैनदे-
 वतयोपचरत्या, — तमनोऽहिः सायै, प्राचीनं वै विष्ण्येभ्योऽध्वर्योर्लोको, यदध्वर्युः प्रत्यङ्
 विष्ण्यानतीयादन्यजनतास्य क्षेत्रमभ्यारोहका स्या, — रन्त्यन्य उप्यन्ते, नान्ये, तदेषां
 मिथुनं प्रजायै, निरुक्ता अन्ये, अनिरुक्ता अन्ये, ये निरुक्तास्तेऽस्मै लोकाय,
 येऽनिरुक्तास्तेऽस्मै क्षयाय, यथा वा इदं मेखलां पर्वस्युते मेध्यस्य चामेध्यस्य च विधृत्या,
 एवं वा एते न्युप्यन्ते यज्ञस्य विधृत्यै, यत् प्राचीनं विष्ण्येभ्यस्तदेवानां, यत् प्रतीचीनं
 तन्मनुष्याणां, तस्मात् सोमं पिबते प्राञ्चो विष्ण्या नातिसृपे, जनुं ह्येति, देवलोकमभ्यारो-
 रोहति, चात्वालद्विहितन्त, एष वा अग्नीनां योनिः, स्वादेवं योनिर्विहित्यन्ते, ऽस्कन्न-
 त्वाय, तेषां वा एतदभ्यवायनं चोदयनं च, यदन्तरा चात्वालं चाग्नीध्रं चैतद्वै यज्ञस्य
 तीर्थं, तस्मादेतेन संचरति, तेन योऽविद्वान्संचरत्यातिमार्छित्यं, — य एव विद्वान्संच-
 रति न सुदुःस्थामातिमार्छति ॥ १० ॥

२४-२६ [१६०७]

॥ इत्युपरिकाण्डे असुराणां नाम अष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥

अथ नवमः प्रपाठकः ।

यज्ञो वा एष संक्रामेति प्रायणीयादध्यातिथ्यं, मातिथ्यादध्यासुदः, स जुपसङ्गोऽधि
 प्राङ् प्रणीयते, यदगृहीत्वाज्यानि प्रणयेयुरपस्नीत यजमानः, मथ यदगृहीत्वाज्यानि प्रणयन्ति
 यज्ञः वा एतद्यजमानोऽन्वारभते, प्राञ्चः सोमेन ग्रयन्ति, प्राची पत्नी पूर्वमग्निमभ्युदैति,
 सोमेन वा एतद्राज्ञाभिजयन्तो यन्ति, यस्य वै मनुष्यराजो गृहमागच्छति तस्य वै तर्हि तदैश्वर्यं,
 यदा वै स ततः हार्यतेऽथ तेषां तत्पुनर्भवति, तस्मादाहुरपित्रता इत्यं, पि ह्येषां तस्मिन्
 व्रतः, सोमो वा एतद्राजा गृहं प्राप, तस्य वै तर्हि तदैश्वर्यं, यदा वै स ततः प्रचयवत्तस्य
 स तत्तेश्चो विस्मृजते, तद्वैसर्जनानां वैसर्जनत्वं, त्वं सोम तनुकृद्वा इति, यदेवं तनुकृतं
 चान्यकृतं चैनस्तदेतानां वयजति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या,
 आग्नेय्याग्निध्रे, अन्तरिक्षमेवं प्राप्यान्यदेवं रूपमक, वैष्णव्या हविर्धाने, ऽद एव प्राप्य,
 विष्णुवै यज्ञो, विष्णुमेवं यज्ञसूक्त, रसुरा वा एतं देवानामादित्सन्त, तं देवा अमुं कृत्वाहुं
 लोकमहरन्, यदमुमत्या जुहोत्यमुमेवैनं कृत्वाहुं लोकं हरन्ति, सर्वेश्चो वा एष भूतेश्चो आहि-
 यते, यत्सौम्या जुहोति मनुष्येभ्यस्तेनाहियते, यदमुमत्या पितृभ्यस्तेन, यदाग्नेया
 देवभ्यस्तेन, यद्वैष्णव्या यज्ञाय तैन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणो गृह्णाति, यत् सौम्या जुहोति
 मनुष्यास्तेन वरुणान्मुञ्चति, यदमुमत्या पितृस्तेन, यदाग्नेया देवास्तेन, यद्वैष्णव्या
 यज्ञे तैन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणान्मुञ्चत्यग्निना वै मुखेन देवा इमांलोकानभ्यजनयन्,
 गार्हपत्येनामुं लोकं, माग्निध्रेणान्तरिक्षं, माहवनीयेनामुं लोकं, तस्मात् त्रेधा अग्रा आग्नी-
 यन्त एषां लोकानामभिजित्या, इन्द्राग्नी वा अपरा अग्नी, अग्निरपुरा, इन्द्रः पूर्वः,
 प्रजापतिराहवनीयः, स्तस्मादेवं उपोसे साद्यता, उत्तरो हि पिता पुत्रा, दुत्तरो आतृव्याद्भवति
 य एव वेदा, अग्ने प्रणयेद्रतश्रीः श्रिय एव परिगृहीत्यै, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया,
 स्वयेवं देवतया, प्रजा वै पशवोऽश्वो, रुद्र आहवनीयो, यदग्ने प्रणयेदुद्रायास्य पशून्पि-
 दध्यात्, पशुदिवं प्राङ् प्रणीयः पशूनां गोपीथायो, र्वन्तरिक्षं र्वीहीत्य, न्तरिक्षदेव-
 रत्यो वा एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्राप्नोऽमुत्रा, ऽदित्याः सदा आसीदैत्या, दित्यो वै यज्ञो,
 ऽदितिः सौमस्य योनिः, स्व एवैनं योनौ दधाति, देव सवितरेषु ते सोमा इति, मनु-
 ष्येषु वा एष पुराभूद, देवभ्य एवैनं संग्राह्या, देतस्वं देव सोम देवानुप्रावृता इति, देवो

३ ह्येष देवानुपावर्तत, इदमहं मनुष्यान्तसह रायस्पोषेण प्रजया चोपावर्तता, इत्याक्षिपुमेवा-
शास्ते, नमो देवेभ्यः, स्वधा पितृभ्या इति, नमस्कारो देवानां, स्वधाकारः पितॄणां,
निर्वैरुणस्य पाशादमुक्षीति, वरुणपाशादेवं निर्मुच्यत आत्मनोऽहिंसायै स्वरभिर्यक्षप्रभित्ति,
यज्ञो वै स्व, यज्ञमेवाभिविपश्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमित्य, सौ वा आदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरं,
—मग्निना वा एष तन्वः विपरिधत्ते यो दीक्षते, ऽग्नी रुद्रौ, यदग्निना पुनर्यथायथं तन्वः न
विपरिदधीत रुद्र एनमभिमानुक्तः स्याद्, यदाहा, —ऽग्रे व्रतपते या तव तन्मर्यभूदेषां सा
त्वय्य, —मे व्रतपते या मम तन्स्त्वय्यभूदियं सा मयीत्य, —ग्निना वा एतत् पुनर्यथायथं तन्वः
विपरिधत्त आत्मनोऽहिंसायै ॥ १ ॥

१

न यूपमल्लैष्यता होतृभ्यं, न हि दीक्षितस्याग्नौ जुहति, वैष्णवीमनूच्याछेत्यो, वैष्णवो हि
यूप, —स्तदाहु, —होतृभ्यमेवं, परभ्येव जुहोत्यायतुना इति, तन्न सूक्ष्मं, यूपस्वैवान्तेऽग्निं
मुयित्वाथ होतृभ्यं, तस्विबुद्धमयमक, —जुहोत्याहु, न दीक्षितस्याग्नौ जुहोत्यं, —त्यन्यानां,
नान्यानुपागामित्यं, —ती ३ ह्यन्यानेति, नान्यानुपैत्य, —वीक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदमि-
त्य, —वीग्ध्येनं परेभ्यः परोऽवरेभ्यो विन्देति, तं त्वा जुपामहे देवयज्याया इत्ये, —तः ३ ह्येष
जुषते, जुष्टं विष्णवा इति, यज्ञायैवैनं जुष्टं विष्णवेऽक, —विष्णवे त्वं, —ति पर्यनक्ति,
हविर्भूतमेवैनं वृथत्यं, —थो अभिष्टुतमेवं, य इत्थं वेत्थंवाहु, —णो मेधास्तोऽपावृत्तो, यं
ऋजुरुध्वैशल्लः स वावं मेधमुपस्थितो, यं ऋजुरुपरिष्टादुपावृत्तो, योऽधिशाख्यो योनिः स,
यो वा अस्यां अग्निजायुते स योनि, —मानियं हि वनस्पतीनां योनिः, परुषि वृश्च्यो,
यदपरुषि वृश्च्यथा परुष्यवृक्तमेवं स्या, —दनक्षसंगं स्थाणुरुच्छिष्यो, यदक्षसंगं स्थाणुसु-
च्छिष्वेद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पश्चनं प्रतिहन्त्यात्, पञ्चारत्निः कार्यः, पञ्क्त्या संमितः,
षडरत्निः कार्या, ऋतुभिः संमितः, सप्तारत्निः कार्यः, सप्तपदया शंकर्या संमितो,
ऽष्टारत्निः कार्यो, गायत्र्या संमितो, नवारत्निः कार्यं, —स्तैजसा त्रिवृता संमितो, दशा-
रत्निः कार्यो, विराजा संमिता, एकादशारत्निः कार्यः, त्रिष्टुभा संमितो, द्वादशारत्निः कार्यो,
जगत्या संमित, —स्त्रयोदशारत्निः कार्यं, —स्त्रयोदशैर्न प्रजापतिना संमितः, पञ्चदशारत्निः कार्यः,
पञ्चदशैर्न वज्रेण संमितः, सप्तदशारत्निः कार्यः, सप्तदशैर्न प्रजापतिना संमिता, एकविं-

शत्यरन्तिः कार्यं, एकविंशेन संमितः, स्त्रयोविंशत्यरन्तिः कार्यं, स्त्रयोविंशेन संमितः,
पञ्चविंशत्यरन्तिः कार्यं, पञ्चविंशेन संमितः, सप्तविंशत्यरन्तिः कार्यं, स्रिण्वेन
संमिता, एकविंशदरन्तिः कार्यं, एकविंशेन संमितः, स्त्रयास्त्रिंशदरन्तिः कार्यं, स्त्र-
यस्त्रिंशेन संमितो, यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान् काश्चो यदि वा यावान् रथे तिष्ठन्,
यावान् वै पुरुष ऊर्ध्वबाहुः सैतस्यावमा मात्रा, अथ ततो वर्षीयान्वर्षीयानेव काश्चो, यो
बहुशाखो बहुपर्णः सु कार्यो भूम्न एव, भूमान् २ श्लेष एतस्य जग्राह, भूमानमस्य गृह्णाति,
भूमानमस्य पशवोऽनृपतिष्ठन्ते ॥ २ ॥

२

ओषधे त्रायस्वैनमित्या, ह त्रात्या एव, स्वधिते मैन ५ हिंसीरिति, वज्रो वै स्वधिति,
—वज्राद्वावास्मा एतदन्तर्दधात्यहिंसायै, यो वा एतस्याभिहतस्याग्रे शकलः परापतति तमस्य
तेजोऽन्वपक्रामति, यत्तं पुनराहरति सतेजस्त्वाय, प्राञ्चं ग्रहापयति, मेधुमेवैनमनुपर्यावर्त-
यति, वज्रो वै यूय, —स्तस्माद्वा इमे लोका नीर्यमाणाद्भिभ्यती, श्वरो श्लेषोऽज्ञान्तो नीर्यमाण
इमांलोकान् हिंसितो, यैदाह, दिवमग्रेण मा हिंसीरन्तरिक्षं मध्येन पृथिव्याः संभुव प्राञ्जं
गच्छेति, शमयत्येव, ज्ञान्त एव नीर्यत, एषां लोकानामहिंसायै, सर्वस्य वा एष मित्रं
यो दीक्षितः, स एतमहिंसी, दीक्षरा वनस्पतयोऽपिधिगूयं भविता, यदाश्वन्ने जुहोति
पुनरेवैनं प्रजनयति, तस्माद्वाश्वन्नाद्भ्याः सः प्रजायन्ते, पशूना संमितः काश्चो, दश वै
पशोः प्राणा, आत्मैकादशो, ऽष्टाश्रयो ब्रह्मणी दशमे, आत्मैकादश, —स्तथा पशूना
संमितो, ऽष्टाश्रिः कार्यो, गायत्र्या रूपं, गायत्रो हि यूयो, गायत्र्या वै पतन्त्या यञ्ज
पर्णं परापततः पर्णोऽजायत, तस्मात् पर्णमय, एतत् खलु वै पर्णस्य सारं यत्सुदिरं,
—स्तस्मात् खादिरं, इह वा असा आदित्य आसीत्, तमितोऽध्यमुं लोकमहरं, —स्तद्यतोऽध्यमुं
लोकमहरं स्तस्माज्ज्योतिषो बिल्वोऽजायत, तस्माद्बिल्वो, ब्रह्मवर्चसकामेन कार्यो ब्रह्मवर्चसस्य
समृद्ध्या, अथो ज्योतिषैव तमस्तरती, नद्रो वै यतीन्त्सालावकेयंभ्यः प्रायच्छत्, तेषां वा
एष ब्रह्मचारी चमसाध्वयुरासीद, योऽयं हरिणस्तस्य यः सोमपीथो आसीत् स स्वजोऽभवत्,
तस्माद्हरिणः स्वजं खादति, सोमपीथो हस्यैष स, यञ्च चमसं न्यौबज्जततो रोहितकोऽजायत,
तस्माद्रौहीतक, —स्तस्माद्रौहीतके रोहितके स्वजः, पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवं त्वं, —ति
प्रोक्षत्ये, —षां श्लेष लोकान् विधृत्य मीर्यते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिपत्या हि देवा, अथो

[३] मै. १, २, १४ । तै. ५, ३, ३ । काठ. २६, ५ । कपि. ४१, ३ । वा. ४, १, १७, ५, २६-२७, ४२-४३, ६, १-४, १५,
३७, ११, १, १७-१८ । काव. ४, २, २३, ५, ३३, ३५-३६, ५४, १-५, ३७, ११, १, २८-२९, १२, ३३ ।

त्रिपदयैवैनं गायत्र्या प्रौक्षीद्, वज्रो वै यूषो, ऽन्नं यवो, यद्यवमीभिः प्रोक्षति वज्रेण वा
एतदन्नं जयति, तेजो वै यूषु, एषं खलु वा ओषधीनां तेजो यद्यव, —स्तस्मादितं शिशिरा
ओषधयोऽनुप्राणन्ति, यद्यवमवास्यति तेजसि वा एतत्तेजो दधात्यु, —क्षं वा अमृध्वं, —मापो
हवि, —यदवसिञ्चति मेध्यमेवैनत्करोत्यु, —क्षं वा अमृध्वं, यदवस्तुणाति मेध्यमेवैनत्करोति,
तक्षितो वा एष नयो यच्छकमुवास्त्य, —नममेवैनमकः, स्व एवैनं स्थाने दधात्य, —वृक्का
एवाभूद्, धृतं द्यावापृथिवीं आपृणोति, धृतं नैव द्यावापृथिवीं आपूरयति, यजमानो वा
अग्निष्ठास्तेजो धृतं, —मान्तमविलिखन्मनक्ति, यजमानमेव तेजसानक्ति, देवस्तु सखिता
मध्वानक्त्वत्ये, —तद्वै देवानां मधु यद् धृतं, सुवित्प्रसूत एवैनं मध्वानक्ती, —न्द्रस्य चषालुम-
सीत्यै, —न्द्रं हि चषालं सुपिप्पला ओषधीस्कृधीत्यो, —षधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादोष-
धयः शीघ्रं फलं गृह्णन्ति, दिवमग्रेणोत्तमाना, —ऽन्तरिक्षं मध्येनापृण, पृथिवीमुपरेण दृष्ट्वैत्ये, —
—वां ३ ह्येष लोकानां विधृत्यै मीयते, तां ते धामान्युश्मसि गमध्या, इत्यवदधाति
वैष्णव्यां, वैष्णवो हि यूषः, स्वयैव देवतुया, विष्णोः कर्माणि पश्यते, —ति संकल्पयति
समितृत्वाय, ब्रह्मवन्ति त्वा क्षत्रवन्ति पर्युहामी, —त्याशीरिवैषां, ब्रह्म दृष्टं क्षत्रं दृष्ट्वैत्ये, —
शिषु एवैष परिग्रहो, ऽपोऽनुपदिषिञ्चति धृत्यै ॥ ३ ॥ ३

वज्रो वै यूषो, यदन्तर्वेदि मिनुयान्निर्द्वहेद्, यद्वहिवेद्यन्वरुद्धः स्या, —दुर्धमन्तर्वेदि मिनो-
त्यु, —र्धं बहिवेद्यं, —वरुद्धो ह भवति, न निर्दहति, नोपरस्याविः कर्तव्यं, यदुपरस्याविः
कुर्याद्विष्टोः स्यात्, प्रमायुको यजमानो, नातिस्थूलः कार्थः, क्षुधं प्रजां नीयु, —नीं
अत्यणु, —रुमपुमेवान्तरां, यज्जैनं वै देवाः स्वर्गं लोकमायं, —स्तेऽमन्यन्ता, —ऽनेन वै नोऽन्ये
लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, तं यूपेनापोपयं, —स्तद्वृषस्य यूपत्वं, यद्वृषः पुरस्तान्मीयते
स्वर्गस्य लोकस्यानुकशात्यै, तद्विष्णोः परमं पदं, —मिति सधुन्माष्टिं स्वर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै, नाभिद्वेष्टे परिच्ययत्यु, —ग्रीं ओषध्या, ऊर्जे वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते
प्रजानां च, यदि कामयेत्, क्षुधं प्रजां नीयुरित्य, —रशनान्यूपान्मिचुयात्, क्षुधं प्रजां

[ता (या) ते (वां) धामान्यु (वास्तु) ० । ऋ. १, १५४, ६; तै. सं. १, ३, ६, १; नि. २, ७ ।

विष्णोः कर्माणि पश्यत ० । ऋ. १, २२, १९; सा. १, ६, ७१; अथर्व. ७, २६, ६; तै. सं. १, ३, ६, २]

[४] मै. १, २, १४ । तै. ६, ३, ४ । काठ. २, ६, ६ कपि. ४१, ४ । वा. ६, ५ । काण्व. ६, ६ । [तद्विष्णोः परमं पदं ० ।

ऋ. १, २२, २०; सा. १, ६, ७१; अथर्व. ७, २६, ७; तै. सं. १, ३, ६, २; ४, २, ९, ३]

नियन्ति, यद्वि कामयेत, वर्षेत् पर्जन्य, ऊर्जी यजमानः संमर्धयेयमिति, परिवीयोर्ध्वी-
 मुदुहेद्, वृष्ट्या एवैमां न्यूहृत्यू, —जीं यजमानः संमर्धयति, यद्वि कामयेत, न वर्षेत्
 पर्जन्य, ऊर्जी यजमानः व्यर्धयेयमिति, परिवीयावाचीमवोहेद्, वृष्ट्यैवैमां न्यूहृत्यू, —जीं
 यजमानः व्यर्धयति, सर्वदेवैर्यो वै यूषो, यन्निखातं तत् पितृणां, यदूर्ध्वं तन्मनुष्याणां,
 यत्र रक्षणां तदोपधीनां, यदूर्ध्वं रक्षणायास्तद्विशेषां देवानां, —मिन्द्रस्य चषालः, ये वै
 देवाः साध्यां यज्ञमत्यमन्यन्त तेषां वा एतद्यदुपरिष्ठाचषालस्याङ्गुलिमात्रं कार्यं, —मङ्गुलिमात्रं हि
 तदग्रा आसीद्, यत्ततो वर्षीयः कुर्याद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पश्चनवतिष्ठे, —दिन्द्रो वै वृत्राश्च
 वज्रमुदयच्छत्, सोऽवलीयत्, तस्य वा एतदनुनद्धयै यच्चषालं पृथुमात्रं कार्यं, पृथुमात्रं हि
 तदग्रा आसीद्, यदणिमतोऽगृह्णात् तस्मादणिमतो, यदिन्द्र उदयच्छत् तस्मादिन्द्रं, यद्वि
 कामयेता, —अन्येऽस्य लोकमन्वागरोहयेयुरित्य, —न्यस्य वृक्षस्य स्वरुं कुर्या, —द्वयेऽस्य लोकमन्वा-
 रोहन्ति, यद्वि कामयेत, प्रजामनुसंतनुया, —दिति यूप्स्य स्वरुं कुर्यात्, प्रजामेवानुसंत-
 नोति, यजमानो वा अग्निष्ठां, —स्तेजोऽग्निं, —यदित्थं वेत्थं वा मितुयाद्यजमानं तेजसा
 व्यर्धये, —दग्निना सहैशं मेतरेव्या यजमानस्य सतेजस्त्वाया, —ऽऽवृक्ष ह स्म वै पुरा संस्थिते य-
 रेजोऽग्नौ यूप् प्रास्पति, संभ्रज्य सुचस्ते देवा अमन्यन्त, यज्ञवेशसमिदं कुर्या इति, तेऽब्रुवन्,
 परिधिभिरेव नः सुचः स्वर्गाकृताः सन्तु, स्वरुणा यूपः, प्रस्तरणं सदा इति, तेषां
 वा एष स्वर्गाकारो, न ह स्म वै पुरा पुरुष महादेवो हन्ति, तत् इदं रुद्रोऽन्ववातिष्ठत्,
 ते देवा एतां रुद्रस्यावेष्टिमपश्य, —स्त्रिः परस्तादनेक्ति, त्रिरवस्तात्, तत्पदं, पञ्चा ऋतव,
 ऋतुभ्यो वा एतद्रुद्रमवयजत्वा, —हुतिभाजो वा ऋतवोऽस्तोमभाज, —स्त एवास्यैतेनाभिष्टाः
 ग्रीतो भवन्ति, यद्यूपाज्जुहोति वनस्पतिभ्यस्तेनावयजति, यद्वृक्षनाया ओषधीभ्यस्तेन,
 यद्रात्मनो मनुष्येभ्यस्तेन, यदाह, दिवं ते धूमो गलत्विति, हविर्धानाचेना, —अन्तरिक्षं
 ज्योतिरित्या, —ग्रीध्रात्तेन, पृथिवीं भस्म स्वाहेति, सतुसस्तेन, सर्वतो वा एतद्रुद्रमवय-
 जत्वा, —हुत्या वा एतं वनस्पतिभ्यः प्रच्यावयन्त्यु, —पयज्य मनुष्याः प्रयन्ति, तस्त्वाया
 देवताया अन्तर्धीयते, यूषो वै यज्ञस्य दुरिष्टमासृञ्चेते, यद्यूपसृपपृशेद्यज्ञस्य दुरिष्टमासृञ्चेत्,
 तस्माद्यूपो नोपस्पृश्यः, शुग्वा एष मीयते, स ईश्वरोऽशान्त इमांल्लोकाञ् शुचापिथितो, —य-
 धेकः स्यात् ॥ एष ते वायो ॥ इति ब्रूयाद्, यद्वि ब्रह्मः ॥ एतं ते वायो ॥ इति ब्रूयाद्,
 वायूतोपा वै वनस्पतयः, स्वामेवैभ्यो देवतामपिसृजत्येषां लोकानामिदं सायै, यथा वै प्रोगं

रञ्जुभिर्व्युत्तमेवमिमे लोका यूपैर्व्युत्ता,—स्त एनमार्तिं निनयन्ति, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यः ॥
इति, तैभ्य एवं नमोऽक,—स्तेऽस्मै विजिहते, तेऽस्मै लोकं विन्दन्त्ये,—तै वै देवानामृ-
याता अस्मिन्नोके सन्नाः स्वरुोऽभिरोद्गारो, यान्न पश्यति तै सन्ना, अथ यान्पश्यति तै
बृहन्त ऊर्जा, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यो बृहद्भ्यो मारुतेभ्यः, सन्नान्मावगाम् ॥ इति तन्निव
परिवृणक्त्ये,—तै वा अमुष्मिन्नोकेऽन्नस्य प्रदातार,—स्तेऽस्मा अन्नं ग्रयन्ति ॥ अपश्चाद्द्वान्नं
भूयासम् ॥ इत्यपश्चाद्द्वान्नं भवति ॥ ४ ॥

४-१४

साध्या वै देवा आस,—अथ वै तर्हि नान्याहुतिरासीत्, तै देवा अग्निं मुधित्वाप्ता अजुहवु,—
—स्ते वै तथैवाहुत्या पश्नत्सृष्ट्वाथ पशुमालभन्त, यदग्निं मुधित्वाप्ता जुहोति तया वा एतदाहुत्या
पश्नत्सृष्ट्वाथ पशुमालभन्ते, ऽथो पशवो वा एतदालब्धा यदेवतां जनयन्त्य,—थो तेज एवास्मै
जनयन्त्य,—त्रैर्जनित्रुमसीत्या,—यतनमिव एतत्क्रियते, वृषणौ स्था इति, रेत एवैतदधाति,
न हि तस्य रेतो धीयते यस्यैतौ न भवत, उर्वैश्यसीति, वाग्वा उर्वैशी, पुरुरवा असीति,
प्राण एव तन्मिथुन,—मायुरसी,—ति समनक्ति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, गायत्रमासि,
त्रिष्टुप्सि, जगदसीति, छन्दोभिरेवैनं प्रजनयति, सावित्रीं प्रथमामन्वाह प्रक्षत्यै, सवितृ-
प्रसृता हि प्रजाः प्रजायन्ते, ऽथ द्यावापृथिवीया,—मपि हि द्यावापृथिव्योः पशुपु, द्यावा-
पृथिवी हि पशवोऽनुप्रजायन्ते, गायत्रीरन्वाह, गायत्रीं ३ ह्यग्निं,—गायत्रीं छन्दा, अपरिमिता
अन्वाहा,—ऽपरिमिता ३ ह्यग्नेस्त ३ न्वो, ऽग्निना वा अग्नीकेनेन्द्रो वृत्रमूह,—स्तस्य समासुप्तस्य
भीतस्य यत्र व्याधृतं ततो भूमनोऽसृज्यत, तस्माद्धर्मवृत्ती नानृच्या, व्युद्धा हि सां, रक्ष-
सामनन्ववजयाय, परिधयः परिधीयन्ते, यत् समर्या परिधीन्ग्रहरेत्तदनु रक्षांसि यजमवजये-
यु,—रग्रेण परिधयः ग्रहत्या रक्षसामनन्ववजयाय, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञे क्रियते यदग्ना अग्निं
जुहुति, यदाह, भवतं नः समनसौ समोकसौ संचेतसा ओरपसा इति, शमयत्येव,
शान्त एव ग्रहित्यते यजमानस्याहिंसायै, सुवैणाभिजुहोति, संजगमानाभ्यामेवाभ्यां भागधेय-
मपिदधाति, यः कूटो वाक्पणो वा कणो वा शुक्लो वावर्तत तस्य यातयामा, स योऽपृच्छद-
न्मलं तत्पशूना,—माग्नेयः पशु,—रग्निष्टोम आलभ्य, आग्नेयो ह्यग्निष्टोम, ऐन्द्राग्र्यः पशुरुक्थ्य
आलभ्य, ऐन्द्राग्रानि ३ ह्युक्थ्यान्त्ये,—न्द्रो वृष्णिः षोडशिन्यालभ्य ऐन्द्रो वै वृष्णि,—ऐन्द्रः

पुण्डरीं, सारस्वतीं मेप्यु, तिरात्रं आलभ्या, वाग्वै सरस्वती, वागुनुष्टु, वाचुष्टुभी रात्रि,
 —यज्ञक्रतूनामिवैषा व्यावृत्ति, यथा वै मत्स्योऽवचितो जनमवधनुत एव५ वा एते प्रजायमाना
 जनमवधून्वते, यस्त्वा एतानिर्व५ वेद तमेतेनावधून्वते, कथं५ सवनानि पशुमन्ति वेष्टे, ति
 पृष्ठेद, यद्वपया प्रातःसवने चरन्ति तेन प्रातःसवनं पुशुमद, यत्पुरोडाशैर्माध्यन्दिने सवने तेन
 माध्यन्दिन५ सवनं पशुमद, यदङ्गैस्तृतीयसवने तेन तृतीयसवनं पुशुमद, कियुता तत्पशोश्चर-
 न्ति यद्वपया चरन्ति, कियुता तद्यत्पुरोडाशैः, कियुता तद्यद्बुवदानैः, रूपेण तत् पशोश्चरन्ति
 यद्वपया चरन्त्या, त्समना तद्यत्पुरोडाशैः, शरीरेण तद्यद्बुवदानैः, कस्मै पशुः प्रत्यङ् न्यु-
 ज्यता, उदङ् प्रणीयते, दक्षिणत उपसाधते, प्राङ् हूयता, इति पृष्ठेद, यत् प्रत्यङ्
 न्युज्यत इमां तेन दिशुमभिजयति, यदक्षिणत उपसाधत इमां तेन, यत्प्राङ् हूयत इमां तेन,
 यदुदङ् प्रणीयते मनुष्यलोकं तेनाभिजयति, यदक्षिणत उपसाधते पितृलोकं तेन, यत्
 प्राङ् हूयते देवलोकं तेन, यदाहुत्या ऊर्ध्वो धूम उदयते स्वर्गं तेन लोक५, यद्विडो-
 पहतं प्रत्यङ् हरन्तीमं तेन लोक५, सर्वा वा इमां दिशः पशुयाश्चमिजयति सर्वांल्लोका, —
 न्तसर्वा एवास्येमा दिशोऽभिजिता भवन्ति सर्वे लोकाः ॥ ५ ॥

१५

अथैता अप्रियः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिश्चानोऽमन्यत, स एता अप्रीरपश्यत्,
 ताभिस्तात्मानमाप्रीणीत, यज्ञो वै प्रजापति, यदेता अप्रियो भवन्ति यज्ञमैवैतामिष्यमाना
 आप्रीणीते, वपया वै पशोर्विवाः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमायन्, यद्वपया प्रातःसवने चरन्ति
 वपया वा एतत् पशोर्विजमानः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमेति, ते वै स्वर्गन्तोऽस्थानि शरीराण्य-
 धून्वत, यदङ्गैस्तृतीयसवने चरन्त्य, खा५ शरीराणां निष्क्रीत्यै, पशु५ स्तपयन्ति, यदेवा-
 स्याभिनिषण५ शमलमभेध्यं तच् शुन्धन्ति, पशुमुपाकृत्यार्थि मन्थन्ति पशूनामवुरुद्धयै, द्वौ
 वै वज्रो, वोश्शोऽन्यः, शिशोऽन्यो, यः शुष्कः स घोरो, य आर्द्रः स शिवो,
 वज्रेण खलु वै वीर्यं क्रियते, वज्र५ वा एतदाहते वीर्याये, —पे त्वेती, —प एवैन, —मुपावि-
 सीत्यु, —प श्लेषोऽवत्यु, —पो देवान्देवीर्विशः प्रागुरित्ये, —ता वै देवीर्विशो यत् पशवो, वह्नय
 उशिजा इत्ये, —ते वै वह्नय उशिजो यद्वत्विजश्च धिष्ण्याश्च, बृहस्पते धारया वसूनीति, ब्रह्म
 वै बृहस्पति, —ब्रह्मणैवैना५ यच्छति, हव्या ते स्वदन्ति, स्वदितमेवैनमालभते, देवत्वष्ट-
 र्वेतु रणा इति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, रेवतीरमेध्यमिति, पशवो वै रेवती, —यच्छत्ये-

[६] मे. १, २, १५ । तै. ६, ३, ६, ७, २—४ । काठ. २६, ३ । कपि. ४१, ६-७ । वा. ६, ७-१०; ४, २० । क. प्व. ६,
 ८-११; ४, २६ ।

वैनां, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवं इति, सवितुः प्रसव एवैनामादत्ते, ऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्य,—
 श्विनौ वै देवानामध्वर्युः, पूष्णो हस्ताभ्या,—मिति देवताभिरेव, द्वौ वै पाशौ, चोश्रोऽन्यः,
 शिश्रोऽन्यौ, यो यज्ञियः स घोरो, योऽयज्ञियः स शिव, क्रतुस्य त्वा देवहविः
 पाशेनेति, य एव यज्ञियः पाशस्तेनैतमालभते, प्रतिमुञ्चामीत्य,—मि हि मनु३ष्या दधत्य,—
 —मुष्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक,—धर्पा मातुषा
 इति, मनु३ष्या हि धारयन्ति, शुष्को वा एषोऽमेध्यो, यत्पशुं नियुनक्त्युभौ एवैतौ मेध्यौ
 करोति, प्रत्यञ्चं नियुनक्ति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, प्राणेषु वा एतस्य देवता
 उपस्थिता यत्पशुं नियुनक्ति, प्रतीचीरेवास्मै देवता नियुनक्त्य,—द्वयस्त्वौषधीभ्या इत्य,—
 द्वयो रक्षेप ओषधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षामीति यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक,—रनु
 त्वा माता मन्युतामनु पितेत्य,—नुमत एवैनं मात्रा पित्रा मात्रा संख्यालुभते, ऽनुमानावह देवान्
 देवायते यजमानायैति, देवताभ्य एवैनं निर्दिशत्य,—पां परुरुसीत्य,—पां रक्षेप परुः, स्वात्तं
 सद्धविरापो देवीः स्वदन्तिवति, स्वदितमेवैनमालुभते, ऽथ यदुप गृह्णात्पुं च सिञ्चति सर्वत
 एवैनं मेधेन समर्धयति, स ते वायुर्वीतेन गल्लतामिति, वातुमेवास्य प्राणमन्वाच्छति, सं
 यज्ञत्रैरङ्गानीति, यज्ञियुमेवैनमकः, सं यज्ञपतिराशिपैति, यजमानमेव यज्ञस्याशिषा
 समर्धयति, शिरो वा आघारं, आत्मा हवि,—यदाघारमाघावं पशुना समनक्त्यात्मन्वा
 एतच् शिरो यज्ञस्य प्रतिदधाति, वज्रो वै स्वरु,—वज्रः स्वधिति,—यत्स्वधितिनानां
 वज्रेणैवैनं स्तृणुते, याक्ता तया श्रुतस्यावद्यति, हविर्भूता वा एषा, हविषैव हविषो-
 ज्वद्यति ॥ ६ ॥

१६

अग्निना वै मुखेन देवा इमाल्लोकानभ्यजयन्, यत्पर्यग्निं करोत्यग्निना वा एतन्मुखेन यजमान
 इमाल्लोकानभिजयति, रक्षाऽसि वा एतं जिघांसन्ति, यत्पर्यग्निं करोति रक्षसामपहस्यै,
 त्रिः पर्यग्निं करोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतल्लोकेभ्यो यज्ञादृक्षाऽस्यपहन्ति,
 चात्वालमपि पर्येत्य,—पां वा अग्नीनां योनिः, स्कन्दति वा एतद्विष्येद्विश्रातुति यद्विलिप्यते,
 ऽग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता यस्या आलभ्यते, यत्पर्यग्निं करोति तामेवैनम-
 यति, कियद्वाहैतत्पशोः, कियद्वा यत् गृयाजा, एतद्वै खलु वै सर्वा यक्षीप्रीत,—स्तस्मादा-

[देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २]

[७] मै. १, २, १५ । तै. ६, ३, ८ । वा. ६, ११ । काण्व. ६, १३-१५ ।

श्राव्योऽप्रेष्यति, देवताभ्यो वै पूर्वमाशुश्रुव, —दथ वा अत्र पशोराश्रावयति, तस्मादश्रा-
व्योऽप्रेष्यत्यु, —भये वा एतं बध्यमानमनुबध्यन्ते ये ग्राम्याः पशवो ये चारण्या, ये बध्यमा-
नमनु बध्यमाना अवैक्षन्त मनसै, —ति यज्जुहोति तेषां वा एषोमोक्षाः, यन्न जुहुयादनुमुक्ताः
स्युरुर्वन्तरिक्षं ३वीहीत्य, —न्तरिक्षदेवश्यो वा एष एतर्हि, रक्षांसि वा एतं जिघांसन्ति,
प्रच्युतमितोऽप्राप्तममुत्रा, —अग्निं पुरस्ताद्वरन्ति रक्षसां पराणुर्यै रक्षसामपहत्या, अथो हव्याय वा
एतत् प्रणीयमानाय देवताः पुरस्ताद्वरन्त्य, —अग्निं पुरस्ताद्विदुधात्यस्कन्नत्वाय, पशोर्वै मारुणा-
यानीयमानसहवनीयं मेघोऽभ्युपक्रामति, यो वै तर्हि पशुमन्वारभते तं यज्ञस्याशीर्गच्छति,
यदाह, रेवति प्रेषा यज्ञपतिमाविशेति, यत्र वा एतत् कच यजमानं सन्तं यज्ञस्याशीर्ग-
च्छति, वपाश्रपणीभ्यामन्वारभते, तस्मिन्नुदुभयमक, —रुरो अन्तरिक्ष सज्जुर्वेन वतैर्नैत्य, —
न्तरिक्षं वै पशवो, वातः प्राणः, प्राणानस्मिन् दधाति, त्मनास्य हविषो यजेति,
देवता एवं ग्रीणाति, समस्य तन्वा भवेति, पुनरेवैनं संभावयति, वर्षासो वर्षायसा इति,
तेन यजमानो वसीयान् भवति, यद्यज्ञं पशुमाहुर्धत्तमभिमन्यन्ते ३क तर्हि यज्ञो भवतीति,
यदाह, यज्ञं यज्ञपतौधा इति, यज्ञपतौ वा एतद्यज्ञं प्रतिष्ठाप्याथ पशुमालभन्ते, स्कन्दति
वा एतद्विविधैर्द्विष्योतति यद्विलिप्यते यत्तृणमुपास्यत्यस्कन्नत्वाय, प्रत्यञ्चं सँजपयन्ति,
प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्त उदीचीनपाद व्यावृच्यै ॥ ७ ॥

१७

क्रत्विजो वृणीते, छन्दांसि वा क्रत्विज, —छन्दांसि वा एतद्वृणीते, यद्वोतारं वृणीते
जगुती तद्वृणीते, यदध्वर्यु पृङ्क्तिं तद, यदग्नीधमिति छन्दसं तद, यन्मैत्रावरुणं गायत्री तद,
यद ब्राह्मणाञ्चसिनं त्रिष्टुभं तद, यत्पोतारमुष्णिहं तद, यन्नैष्टारं ककुभं तद, यदाह ॥ अग्नि-
देवीनां विशो पुरएतो ॥ इति, यजमानं वा एतद्वृणीते, स वृतो वषट्करोति, नाछा-
वाकं वृणीते, पश्वाजैव वा एषा, होत्राः स्वर्ग्या, यदछावाक्या द्विदेवत्याः शुंसति,
द्विषाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या, अथ यदग्नीधं मध्यतो वृणीते तस्मादयमग्निर्मध्यत ओषधीनां,
यदुत्तमः स यजतां स यजति तस्मादुपरिष्ठान्मध्यमानः प्रजायत, एतद्वा अस्य छन्दांसि
वृतानि युक्तान्यभूवन्, यदवृता वषट्कुर्युर्ग्रीतृव्यं यज्ञस्याशीर्गच्छे, —दथ यद्वृता वषट्कुर्वन्त्ये-
कधा वा एतद्यजमाने यज्ञस्याशीः प्रतिष्ठिति, तस्मादेकः पशोर्विषट्करोत्ये, —कं हि वृणुते,

दंश वै पशोर्देवंता, दंशास्मिन् प्राणा, यदंश प्रयाजा, या एवास्मिन् देवंतास्ता एतद्घृजत्य, —
थ य एष एकादशो, यस्या एवं देवंतायै पशुरालभ्यते तामिवैतद्घृजत्य, —थ यदेकादशानुयाजा,
या एवैतदेवंता अयाक्षीत् ता एतैरनुप्रीणाति, हतो वा एष मृशतोऽमृश मृतो, दंश वै पशो-
र्देवंता, दंशास्मिन् प्राणाः, प्राणाः खलु वै पशोर्देवंता, यदंश प्रयाजाः प्राणानेवास्व प्रयज-
त्या, —त्मा वै प्राणानामेकादश, आत्मा वषा पशो, —यदेष एकादशः पुरिश्व आत्मा वा एत-
दात्मानं पुरिश्वे, ॐ यदेकादशानुयाजाः प्राणानस्मिन् दधाति ॥ ८ ॥ १८ - २०

[१६२७]

॥ इत्युपरिकाण्डे संक्रान्ता नाम नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

पत्नी वै प्रच्यवमानामुभ्यादित्यस्य लोकमभिप्रच्यवेत, हिनस्ति खलु वा एष तं योऽस्य
लोकमभिप्रच्यवृते, यदाह, नमस्त आतानेत्य, —मुष्मा एवं नमोऽक, —रनुर्वीकं प्रेहीत्युत्तेनाः
प्रेही, —ति वा एतदाह यजमानाय, घृतस्य कुल्यामनु सह रायस्वेषिणेत्या, —शिषुमेवांशास्ते,
देवीरापः शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वमित्य, —पो वा एतद्भूषन्ति, पूताभिराभिः पूताश्चरन्ति,
तस्माद्वा एतां बहू रिप्रमुमेध्यं चरन्तीमापो न हिंसन्ति, हतो वा एष मृशतोऽमृश मृशतो,
—ऽद्भयो वै प्रजाः प्रजायन्ते, पत्नी प्रजनयति, यदुद्गिरभिषिञ्चति पुनरेवैनं प्रजनयति,
सर्वान् प्राणान्तंसृशति सर्वान्यज्ञान्ये, —तावान् हि पशुः, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्छुगृ-
ह्णति, यदाह, वाचमस्य मां हिंसीः, प्राणमस्य मां हिंसीरित्य, —द्विर्वावास्येतत्
प्राणाञ्छुचो मुञ्चति, यत्ते क्रूरं यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वेति, यदेवास्व
शमयन्तः क्रूरमक्रुस्तदक्रूरमक, —स्तच् शमयति, ये वा एते स्तोका अवपद्यन्ते त इमाम-
शान्ता ऋहन्ति, तत् इमाञ्छुगृह्णति, यदाह, शमद्भ्य इति, शमयत्येवं, शान्ता एवै-
माञ्छन्त्यहिंसाया, औषधे त्रायस्वैनमित्या, —ह त्रात्या एवं, स्वधित्ते मैतृ हिंसीरिति,

[१] मै. १, २, १६ । तै. ६, ३, ८—९ । वा. ६, १२-१३, १५-१६; ५, १०; १, १, २२; ७, ३०; १७, २२; १, ७, २७; ६, १६;
२२, २८; ३२, १३। काण्व. ६, १४—१५, १९—२२; ५, १४; १, १, ३७; ७, ३०; १५, २४; ६, १०, ४६; १४, ३३; ३३, १२ ।

वज्रो वै स्वधिति, —वज्राद्वावास्मा एतदन्तर्दधात्यहिंसायै, सर्वाभ्यो वै देवताभ्यः पशुराल-
भ्यते, यदाह, रक्षसां मा३गोऽसीत्ये, —तेन वा एतद्भाग्येन रक्षायसि पशोर्निर्भजती, —द-
महं रक्षोऽववाध, इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामीत्या, —ह रक्षसां ध्वरायै रक्षसाम-
न्तरित्यै, पशवो वै वपा, यदुपतृन्धात् पशून् हिंस्याद्, यन्नोपतृन्धादयताः स्यु, —यत्र
तन्निष्ठं तदुपतृन्धात् पशूनां यत्या, इवै त्वोजै त्वेती, —वै रक्षेणोजै रक्षेणां, देवैभ्यः शुन्धस्व,
देवैभ्यः शुम्भस्वेति, देवैभ्य एवैनां शुन्धति, देवैभ्यः शुम्भति, धृतेन द्यावापृथिवी
प्रोर्णुवातामिति, धृतेनैव द्यावापृथिवी प्रोर्णोत्य, —मुष्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एव देवतायै
पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक, —नमः सूर्यस्य संदृशा इत्य, —मुष्मा एव नमोऽक, —रित्थं
पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तत,
उ३र्वन्तरिक्षं ३वीहीत्य, —न्तरिक्षदेव३त्यो वा एष एतर्हि, रक्षांसि वा एतं जिवांसन्ति,
प्रच्युतमितोऽप्राप्तममुत्र, कार्मर्यमधी वपाश्रपणी भवतो रक्षसामपहत्यै, यस्मा एवामुतोऽग्निं
पुरस्ताद्व्रन्ति तस्मा इतो देवता वा एतद्व्यमनुपर्यावर्तमानमेति, चरमते उपप्रतिगृह्णात्यलम्ब-
दकाराय, यदुतिहरे देतमेवातिहरेद्, विश्वतोमुखो रक्षभिः, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टराति,
—रित्याह रक्षसां ध्वरायै रक्षसामन्तरित्यै, वायोः स्तोकांना, —मिति तृणमुपास्यति
स्तोकांनां विधृत्यै, वायु३र्क्षेतानमुतो विसृजति प्रजानां कल्पत्या, अग्रं वा एतद्व्य-
व्यस्या, —ऽग्रमोषधीना, —मृगैवाग्रं समर्धयत्य, —यो अग्राय वा एतद्व्यस्याग्रमोषधीनामिध्वं
चिनोति, हविषो वा एतै स्तोकाः, स्कन्दुति वा एतद्व्यव्यैद्विश्रुति यद्विलिप्यते,
यदाह ॥

१

जुषस्व सप्रथस्तमं वचो देवप्सरस्तमम् । हव्या जुह्वान आसन्ति ॥

२

इति तेनैवास्य तं हुता अस्कन्ना वषट्कृता भवन्ति, नानादेव३त्या वा एकाद-
शिन्यां पशवा आलभ्यन्ते, ऽथात्राग्नेयीं प्रथमानुच्यते, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि
देवता यस्या आलभ्यते तामेवैनद्रमयति, यर्हि लोहिनीव श्रुतां तर्हि रौद्रीं, यत्तर्हि जुहुया-
दुद्रायास्य पशून्पिदध्याद्, यर्हि श्येनीव श्रुतां तर्ह्याग्नेयीं, तर्हि होत३च्या, तथास्य
रुद्रः पशून्नभिमानुको भवति, क्रव्यं वा एतर्हि पशुर्ध्वीश्रुतो, यद्वपामभिघ्रायै

पृषदाज्यमभिघारयेदुद्रायास्य पशून्पिदध्या, — दध् यत् पृषदाज्यमभिघार्यं वषामभिघारयति यथा-
पूर्वैः वा एतत् पशुमुपैत्य, — थो एवमस्य रुद्रः पशून्नभिमानुको भवति, पुरस्तात्
स्वाहाकारा वा अन्ये देवा, उपरिष्ठात् स्वाहाकारा अन्ये, त उभयेऽप्ये मध्येऽवुरुध्यन्ते ॥
स्वाहा देवेभ्यः ॥ इति पुरस्ताद्वषाया जुहुयात् ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ इत्युपरिष्ठात्,
तथास्य त उभयेऽवुरुद्धा भवन्ति, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्जुगृह्णति, प्राणान्तसंगृह्य वषा-
मुपविंसुजे, — दात्मा वषा पशोः, — रात्मन्नेवास्य प्राणान् दधाति, दक्षिणस्य पूर्वपदस्यावदेय, —
मिति ह साहृदाक्षायणा, — स्तथास्य सर्वस्य पशोरैव च भवतीति, स्वाहोर्ध्वनभसं मारुतं देवं
गृह्णत, — मिति वषाश्रपणी अनुप्रास्यत्यू, — र्ध्वनभसो वा एतं मारुतस्य भागधेयं, तमेवैतेन
गमयती, — मै वा एतं विषूची अनुप्रास्यत्य, — नयोर्विधृत्यै ॥ १ ॥ ३-७

पुरुषैः वै देवा मेधायालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, सोऽश्वं प्राविशत् तेंऽश्वमालभन्त,
तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स गां प्राविशत्, तं गामालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, तस्य मेधोऽपाक्रामत्,
सोऽर्विं प्राविशत्, तेंऽविमालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, सोऽजं प्राविशत्, तेंऽज-
मालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स यवं प्राविशत्, तें यवमालभन्त, तस्य मेधो-
ऽपाक्रामत्, स व्रीहिं प्राविशत्, तें व्रीहिमालभन्त, तं व्रीहौ आमुवन्,
यद्व्रीहिमयः पुरोडाशो भवति मध्यतो वा एतत् पशोर्मेधो धीयते, सुषिरो वै तद्धिं पशुर्यद्धिं
वषागृत्विहदन्ति, यद्व्रीहिमयः पुरोडाशो भवत्यपिहित्या असुपिरत्वाय, द्वादशकपालो भवति,
द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेतु पशवः प्रजायन्ते, प्रजननायैकादशकपालः कार्या,
एकादशाक्षरा त्रिष्टु, — वैन्द्रमेतच्छन्दो यत्त्रिष्टु, — वैन्द्राः पशवः, पशुष्वेवास्य पशून् दधाति,
देवा अश्न्योऽन्यस्मै पशुमालभन् स्वर्गं लोकमायन्, — स्तेऽमन्यन्ता, — जनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वा-
रोक्ष्यन्तीति, तस्य मेधं प्रक्षारयन्, — न्तसं प्रक्षोऽभवत्, तत् पशुस्य प्रक्षत्वं, क्लोमो वै तं
हृदयात् प्रक्षारयन्, — स्तस्मादेतत् सुषिरं यत् प्लक्षणाखाया अवधति, मेधादेवाध्यवधति,
पृषदाज्यस्योपहृत्य परैति ॥ शृतं हविः शमिता ॥ इति श्रुतत्वाय, त्रिराह त्रिपत्या हि देवा,
अथो यथेदं ब्राह्मणेभ्य आदुर्न एकं प्राहैव वा एतदेवेभ्यो हविः शृतं प्राहो, — ततः परीत्याभि-
घारयति पशूनामवुरुद्धै, प्राणापानौ वै पृषदाज्यं, — मात्मा हृदयं, यत्पृषदाज्येन हृदयमनक्ति
मध्यतो वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति, सोमस्य वा एतद्वह्निर्वह्नि, — रथ वा एतत्

पशोर्यदुत्तरवर्हिर्वहिः, श्रद्धा एतद्व्यसृक्त, —रस्कन्नमविशुब्धं मे हव्यं देवता गच्छदिति, देवानां
वै सर्वेषां मत्ताःसि गच्छति पशो आलभ्यमाने, मनो वै मनोता, यन्मनोताया अन्वाह मत्ता-
स्येवैषां संभावयति, इतो वा एष मृशतोऽष्टवृ भूतो, मनो वै मनोता, यन्मनोताया
अन्वाह पुनरेवैनं संभावयति ॥ २ ॥

८-१०

हृदयस्यावद्यति, मत्स एव तैनावद्यत्य, —थो यावानेवं पशुस्तस्यावत्तं भवति, जिह्वाया
अवद्यति, वाच एव तैनावद्यत्य, —थो एतया ह्यग्रा ओषधीनां रसं ग्राश्राति, श्येनस्याव-
द्यति, वक्षस एव तैनावद्यत्य, —थो अत्र हि स रसः प्रतिष्ठति दोष्णोऽवदायु पाथ्योरवद्यति
यज्ञस्य परिगृहीत्यै, यज्ञोऽवद्यति, मध्यस्यैव तैनावद्यति, मत्स्योरवद्यति, रूपस्यैव
तैनावद्यति, श्रोण्या अवदायु गुदस्यावद्यति, तदुत्तमस्यावद्यत्यु, —त्तमं ह्यायु, —यद्वन्यस्यो-
त्तरस्यावद्येत प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मात्तस्योत्तमस्यावद्यत्यु, —त्तमं ह्यायु,
—हृदयस्यावदायु जिह्वाया अवद्यति, यथापूर्वै वा एतत् पशुमुपैत्य, —थो एवमस्य सर्वस्य पशो-
रवत्तं भवत्यै, —कादश कृत्वोऽवद्यति, दश वै पशोः प्राणा, आत्मैकादश, —स्तथास्य सर्वस्य
पशोरवत्तं भवत्यै, —कादश वा एतान्युवदानानि, तानि द्विद्विरवद्यति, तद् द्वाविंशति, —
स्त्रीणि व्यङ्गाणि, तत् पञ्चविंशतिः, पञ्चविंशेन वै स्तोमेन मनुः प्रजा असृजत्, तन्म-
नुस्तोमो वा एष प्रजन्नायै, —तद्वै सर्वस्य पशोरवत्तं, —मथ वै प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषाम-
नवत्तं, यत् व्यङ्गाणामवद्यति तैनेव प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषामवत्तं भवति, विश्वरूपो
वै त्वाष्ट्रः पशून्भ्यवमत्, तस्मात् पशवो विश्वरूपा, अभिवान्तो वै पशुः पृथित, —स्तस्मात् पृथीनां
मज्जा नाद्यः, स वा अधस्तात्तं प्राप्नो, —देतद्वै जीवं, तस्मादतोऽवद्यत्य, —क्षणयाङ्गानामवद्यति,
पशु वा एतदाश्रुमयति, तस्मात् पशवोऽक्षणयाङ्गानि प्रहरन्तो यन्त्या, —श्रेयो वै सर्वः पशु,
—रथ वा उतान्यस्यै देवताया आलभ्यते, यदोष्णः पूर्वाधीदश्रयैऽवद्यति गुदस्य मध्यतः श्रोण्या
जघानतस्तथास्य सर्वस्य पशोरश्रयैऽवत्तं भवति, त्रेधा गुदं करोति, त्रेधा श्वेतर्हि पशु, —इत्य-
ङ्गाणि संभवत्तमुवदानानि, यावानेवं पशुस्तस्मिन्नायुदेधाति, त्रेधा मेदः करोति, मेदोरूपा
हि पशवः, सर्वाणि वै पशोर्मेदतोऽङ्गानि मेघान्ति, यावानेवं पशुस्तस्मिन् मेदो रूपं दधाति,
बहुर्मया यज्ञकुणपी, —ति ह स्माह यज्ञवचा राजस्तम्बायनः प्र वा इतो मुनुष्याः पशुं च्यावयन्ति,

नामुत्र गच्छन्तीति, यद्विरूप्यमवधाय जुहोति हिरण्यज्योतिषमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयति ॥ ३ ॥

११

वसाहोमं प्रयौति, रसं वा एतत् प्रयौति, स्वधितेना प्रयौत्ये, —तेन हीतेरषामज्ञानमवधति, तस्विदवधानमक, —रथो वज्रेणैवाहुतिमवरुद्धे, यूप एतयान्वितं शमयत्यु, —गैर्व रसो यूरु, —जी वा एतद्रसेन पशुं समर्धयत्यु, —थो यावानेवं पशुस्तस्मिन्सं दधाति, पार्थेनापि दधात्यूर्जः परिग्रहीत्यै, हतो वा एष मृ३तोऽष्टु भूतो, यत्पशुं संमृशति पुनरेवैनं संभावयति, हव्यं पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयितुं ३व्य, —मित्याहुर्धदाहुतीर्हुत्वा पशुं संमृशति हव्यं वा एतत् पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयत्यु, —धं क्रुचै जुहोति, —यं वा अर्ध-क्रु३चो, ऽसा अर्धक्रुचो, ऽन्तरेमे अन्तरिक्ष, —मन्तरिक्षमिमाः प्रजाः, प्रजास्वेवं रसं दधाति, वनस्पतिं यजति, सौमो वै वनस्पतिः, सौमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्वेवं रसं दधाति, प्राणा-पानौ वै पृषदाज्यं, —मात्मा हवि, —यत्पृषदाज्यं जुहोत्यात्मन्वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति, दिग्भ्यो जुहोती, —मा एवं दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेवं दिशं पुनरुपा-वर्तन्ते, ऽध्युध्नीं होत्रे हरन्ति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजा, ऊधुः खलुः वै प्रजा अनूपजीवन्ति, सर्वा एवैनाः पयस्विनीः करोति, गुदेनोपयजति, प्राणा वै गुदः, प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते प्रजन्तनाय, स्वविमतं उपयजति, स्वविमतो हि प्रजाः प्रजायन्ते, यदणिमतं उपयजेत् प्रजन्तुनमपि हन्यात्, तस्मात् स्वविमतं उपयजत्यु, —संभिन्दन्नुपयजति प्राणा-नामसंभेदाय, यत्संभिन्द्यात् प्राणान्तसंभिन्द्याद्, यं द्विष्यात्तस्य संभिन्द्यात्, प्राणानस्य संभिनिचि, नोपयज्यु, यदुपयजेत् प्राणानुपयजेत्, प्रमायुकः स्यात्, तदाहु, —रुपयज्यु-मेवं, प्रजन्तुनं वा उपयजो, ऽपि ह स प्रजायते यं उपयजतीत्याभारद्वाजै, —ति ह स्माह शुचित्रुक्षो गौपालायनः, किं तर्हि प्रजा आसन्येहि यज्ञो नानोपयजिरासी, —अ प्रजाः प्राजा-यन्त, नोपययः फलमगृह्णन्, यदा वाव यज्ञं उपयजिः समभवदथ प्रजाः प्राजायन्ता, —ऽथौ-पययः फलमगृह्णन्, —त्रैकादश प्रयाजा, एकादशानुयाजा, एकादशोपयज, —स्तत्रयस्त्रिंशत्, त्रयस्त्रिंशदेवता, —स्ता एवास्त्यैताभिरभीष्टाः प्रीता भवन्त्ये, —तद्वा अस्य पशोरनुवागिष्टोऽनु-भीष्टोऽभूद्, यास्य मात्रा तामेनं गमयति, स्वर्ग्यो वै सर्पः पशु, —यदुन्यत्राहवनीयाजुहु-

यादस्वर्ग्यः स्यात्, पशुश्रृण्णादग्निमाह्वरन्ति तेन स्वर्ग्यः सर्वः पशुः,—यत् एव पूर्वमुवादात्ततोऽ-
 पुरमवद्यति, तस्मात् समानार्थोनेर्नानारूपाः पशवः प्रजायन्ते, यज्ञो वै देवानामस्त्यने,—दत्तं
 देवा उपयज्ञिरप्यवपन्नतिनेदाय, यदेता उपयज्ञो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिवपन्त्यनातिनेदाय,
 यदाथा वै पुरुषः प्रत्यङ् छिद्रं एव यज्ञः प्रत्यङ् छिद्रं,—स्तं देवा उपयज्ञिरप्यदधुरिद्वत्वाय,
 यदेता उपयज्ञो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिदध्यात्यङ्छिद्रत्वाय ॥ ४ ॥ १२

ये केचार्वाचीनमेकादशिन्याः पशवस्तात्तुत्तुर्मर्धं यूपस्य नियुज्याद्, रौद्रा वै पशवो,
 ऽग्निविधुति,—दक्षिणे हविर्धने सोममासादयन्ति, तथास्य रुद्रः पृथनन्मिमानुको भवति,
 पात्रेषु वा अहमध्वर्यु चानध्वर्यु च विजानामी,—ति ह स्माहारुण औपवेशिः, कति पात्राणी,—
 —ति पृष्ठेद, द्वादश पात्राण्यु,—पाशुसंवन्स्त्रयोदशं, यत्तन्मीमांसन्ते, पात्राश्च-
 पात्राश्चमिति, मीमांसन्ते हि त्रयोदशं मांसं, मासाश्च मासा इति, पञ्च प्रातःसवने
 पुरोडाशा,—श्चत्वारो माध्यन्दिने संवने, चत्वारस्तृतीयसवने, इतो वा एतां निरमिमीत
 प्रजापति,—रात्मन् एव, यत् एवैतां निरमिमीत तदेतैरपिधीयते, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्ध-
 न्ता,—ऽऽयतनवन्तोऽसुरा आसु,—ननायतना देवा, इमे लोका असुराणामायतनमासु,—स्तं
 देवाः सुस्तम्भं सुस्तम्भं पराजयन्ता,—ऽनायतना ह्यासु,—स्तं वै संवनान्येवायतनमचायु,—
 —स्तानि प्राविशु,—स्तानि नाघ्रियन्त, तं वै पुरोडाशानेव संवनानामायतनमचायु,—स्ता-
 निरुपयु,—स्तान्यघ्रियन्त, ततो देवा अभुवन्, परासुरास्त,—द्य एव वेदायतनवान्
 भवति, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, तस्मादनुसवनं पुरोडाशा
 निरुप्याः संवनानां धृत्यै, तस्मादनुसवनं पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, घृतं वै
 देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्न,—जग्मि खलु वा एतं धारयन्ति, यत् प्राश्नीयात् सोमपीथं हन्याद्,
 यन्नं प्राश्नीयात् सोमपीथेन व्यृध्वेत, यत्रानभिघृत्तं तत् प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, तन्नं
 स्रक्ष्य, प्राश्य एव,—न्द्रो वै वृत्रघ्नः,—स्तेन किं चनाशिनोत्, तं पुरोडाश एवाशिनोत्,
 तस्मात् पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, पञ्च प्रातःसवने पुरोडाशाः, पुरोडाशः
 परिव्रापो धानाः कुरम्भः पुयश्स्या, सा पुरोडाशपङ्क्ति,—द्विनाराशः साः प्रातःसवने,

द्विनाराशः सा माध्यदिने सवना, एकनाराशः सास्तृतीयसवने, सा नृगशः सपङ्क्ति, —स्त्रीणि सवनान्यवभृथो, स्तुवश्चन्ध्या सवनानां पञ्चमी, सा सवनपङ्क्ति, —रेषा वै सा पङ्क्तियोंमा-
हुमेववादिनो, वेत्थ तां पङ्क्तिं यया न स्तुवते न शुःसन्त्य, —शु यज्ञं वदन्त्य, —शु यज्ञं
संस्थापयन्ता इति ॥ ५ ॥ १३

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तेषां वा इन्द्रियाणि वीर्याण्यपाक्राम, —नृक्सामे वा एभ्य-
स्तदपाक्रामतां, पशवो वाणिन्द्रियं प्राणापानौ, तैर्वी इन्द्रोऽक्रामयत्, सायुज्यं गच्छेयमिति ॥
हस्तिवं इन्द्रो धानां अचु ॥ इत्यृक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, ऋक्सामाभ्यामेव सायुज्यमगच्छत् ॥
पूषण्वान्कुरम्भः ॥ इति, पशवो वै पूषा, पशुभिरेव सायुज्यगच्छत् ॥ सरस्वतीवान् भारती-
वान् परिव्रापः ॥ इति, वाग्वै सरस्वती, वाचैव सायुज्यमगच्छत् ॥ इन्द्रस्यापूपः ॥ इतीन्द्रियं वा
इन्द्र, इन्द्रियैरेव सायुज्यमगच्छत् ॥ मित्रावरुणयोः पयस्या ॥ इति प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ,
प्राणापानाभ्यामेव सायुज्यमगच्छन्, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, —स्तद्य एव वदन्तैरेवेन्द्रि-
यैर्वीरैरैतैर्महिमभिः सायुज्यं गच्छति, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवति, दीर्घजिह्वा वै
देवानां प्रातःसवनमवालेद, तयमाद्यत्, सा पुयस्याभवत्, तस्मात् पयस्या विमदित-
रूपेव मैत्रावरुणौ प्रातःसवने स्यात्, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापानौ वा एतन्मुखतो
यज्ञस्य धीयेते, न गुदः पर्याकर्तवै, यद्गुदं पर्याकुर्यादुदावर्तः प्रजा हन्याद्रक्षसामनन्ववजयाय,
यूपः पुरस्तान्मीयते, यदग्रेण यूपं पशुं हरेयुस्तदनु रक्षांसि यज्ञमवजयेयु, —रन्तराग्निं च यूपं
च हृत्यो रक्षसामनन्ववजयाय ॥ ६ ॥ १४-२४

समुद्रं गच्छ स्वाहित्यु, —पस्थं वा एतद्यजत्य, —न्तरिक्षं गच्छ स्वाहित्य, रेत एवैतद्दधाति,
देवं सुवितारं गच्छ स्वाहित्या, —ह प्रसृत्या एवा, —ज्जोरात्रे गच्छ स्वाहित्य, —होरात्रे हनु प्रजाः
प्रजायन्ते, मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहित्य, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापाना एवासु
दधाति, वाचापृथिवीं गच्छ स्वाहित्याभ्यामेवैनौ सृष्टाः परिगृह्णाति, छन्दांसि गच्छ
स्वाहित्य, वाग्वै छन्दांसि, वाचुमेवासु दधाति, सोमं गच्छ स्वाहित्य, —नृक्षं वै सोमो,
ऋमेवासु दधाति, यज्ञं गच्छ स्वाहित्य, यज्ञिया एवैनौ अक, —द्विज्यं नभो गच्छ स्वाहित्य,

[६] काठ. २९.१-२ ।

[७] मै. १, २, १८ । तै. ६, ४, १ । वा. ६, २१ । काण्व. ६, २८-२९ ।

वृष्टिमेवाभ्यो नित्यन्त्य, —मि० वैश्वानरं गच्छ स्वाहेति, स० वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः,
 स० वत्सरो एवैनः प्रतिष्ठापयति, स० वत्सरायुपमेनाः करोति, मनो हार्दि० यछे, —त्याह
 ग्राणानां गोपीथायौ, —वृध्वाभ्यस्त्वैत्यौ, —वृध्वेव रसं दधाति, यौ वै विद्वान् वाविद्वान् वोप-
 यजो मिथुनघोषं यजति ग्राणान् वा एतन्मिथुनगङ्गकृते, यदाह, मनो हार्दि० यछेति,
 ग्राणान् वा एतद्दृशः कल्पयते, पशुर्वा आलब्धः शोचति, तस्य मध्य० शुग्मिसमेति,
 सा हृदयेष्वागच्छति, यत् पुरुषमुपस्पृशेन्मनु३ष्याञ्जुगृछेद्, यद्गोमुपस्पृशेत् पशुञ्जुगृछेद्,
 यद्वाहूपस्पृशेद्भुजस्यती० शुग्मिच्छेद्, यत्तृणमुपस्पृशेदोषधीः शुग्मिच्छेद्, यद्बुधकमुपस्पृशेदपः शुग्मिच्छेद्,
 यद्वाह्रिमनुदकं तच्च शान्तं, तत्रोपोष्यं, तदेवता० शुचमवयजति ॥ ७ ॥

२५

[१६५२]

॥ इत्युपरिकाण्डे पात्नीवन्ता नाम दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

सौत्रामणी ।

समिद्धा इन्द्र उपसामनीके पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः ।

त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुर्जघान वृत्रं वि दुरो ववार ॥

१

नराशंसः प्रति शूरो मिमानस्तनूनपात्प्रति यज्ञस्य धाम ।

गोभिर्निर्पावान्मधुना समज्जन् हिरण्यैश्चन्द्री यजति प्रचेताः ॥

२

इडितो देवैर्हीरवां अभिष्टिराजृह्णानो हविषा शर्धमानः ।

पुरंदरो गोत्रभृद्वज्रबाहुरायात् यज्ञमुप नो जुषाणः ॥

३

जुषाणो बर्हिर्हीरवाना इन्द्रः प्राचीन० सीदात् प्रदिशा पृथिव्याः ।

उरुप्रथाः प्रथमान० स्योनमादित्यैरक्त० वसुभिः सर्जोषाः ॥

४

इन्द्रं दुरः कव३ष्यो धावमाना वृषाण० यन्ति जनयः सुपत्नीः ।

द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ता० सुवीरा वीरं प्रथमाना महोभिः ॥

५

उषासानन्ता बृहती बृहन्तं पयस्वती सुदुषे शरमिन्द्रम् ।

पयस्वती तन्तुना संवयन्ती देवानां देवं यजतः सुरुक्मे ॥

६

दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा होतारा इन्द्रं प्रथमां सुवाचा ।

मूर्धन्यज्ञस्य मधुना दधाना प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृषातः ॥

७

तिस्रो देवीर्हविषा वर्धमाना इन्द्रं जुषाणां वृषुणं न पत्नीः ।

अलिङ्गं तन्तुं पयसा संस्वतीहा देवी भारती विश्वतृतिः ॥

८

त्वंष्टा दधदिन्द्राय शुष्ममपाकोऽचिष्टुर्यशसे पुरुणि ।

वृषा यजन्वृषुणं भूरिरेता मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥

९

वनस्पतिरवसृष्टो न पशैस्मन्या समञ्जश्श्रुमिता न देवः ।

इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः स्वेदातु हव्यं मधुना घृतेन ॥

१०

स्तोकांनमिन्द्रं प्रति शरा इन्द्रो वृषायमाणो वृषभस्तुराषाट् ।

घृतप्रुषा मन्तसा हव्यमुन्दन्स्वाहाकृतं जुषता हव्यमिन्द्रः ॥ १ ॥

११

होता यक्षत्समिधामिमिडस्पशदेऽश्विनैन्द्रं संस्वतीमजो धूम्रो न गोधूमैः कुलैर्भेषजं मुधुश-
प्येनै तैज इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षत्तनूनपात्सं-
स्वतीमविर्भेषो न भेषजं पथा मधुमुदाभरन्नश्विनैन्द्राय वीर्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तौकमुभिः
पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षन्नराशंसं न नम्रहुं पति-
सुराया भेषजं मेषः संस्वती भिषग्रथो न चरन्नश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं
तौकमुभिः पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षद्विडैडित आजुह्वानः
संस्वतीमिन्द्रं बलेन वर्धयन्नृषभेण गवेन्द्रियमश्विनैन्द्राय भेषजं यवैः कर्कन्धुमिर्मधु लज्जैर्न मासुरं
पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षद्गह्विरुपवाकाभिर्भेषजं नासुत्या
भिषज्जाश्विनाश्वा शिशुमती भिषग्धेनुः संस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं
मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षद्गह्वरो दिशः कवश्रयो न व्यचस्वतीरश्विन्यां न दुरो
दिशा इन्द्रो न रोदसी दुर्धे दुर्धे धेनुः संस्वती शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं
मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतयैज, होता यक्षत्सुपैशुसोषे नक्तं दिवाश्विना संजानाने सुपैशुसा सम-

ज्ञातं सरस्वत्या त्विषिभिन्द्रेण भेषजं, श्वेनो न रजसा हृदा पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वीतामाज्यस्य होतर्थज, होता यक्षद दैव्या होतारा भिषजाश्विनेन्द्रं न जायुषि दिवा नक्तं न भेषजैः शेषं सरस्वती भिषक् सीसेन दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वीतामाज्यस्य होतर्थज, होता यक्षचित्सो देवीर्नि भेषजं त्रयस्त्रिधातुवोऽपसो रूपमिन्द्रो हिरण्ययुमश्विनेन्द्रा न भारती वाचा सरस्वती महा इन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्थज, होता यक्षत्वेष्टारं रूपकृतं सुपेशसं वृषभं नर्यापसं त्वेष्टारमिन्द्रमश्विना भिषजं नः सरस्वतीमोजो न जूर्तिरिन्द्रियं वृको न रुमुसो भिषग्यशः सुराया भेषजं श्रिया न मासुरं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्थज, होता यक्षद्वनस्पतिं शमितारं शतकृतं भीमं न मनुष्यं राजानं व्याघ्रं नमुसाश्विना भामं सरस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्थज, होता यक्षदुषिं स्वाहाज्यस्य स्तोकांनां स्वाहा मेदुसां पृथक् स्वाहा छागुमश्विभ्यां स्वाहा भेषं सरस्वत्यै स्वाहा ऋषभमिन्द्राय सिंहाय सहस इन्द्रियं स्वाहाग्निं न भेषजैः स्वाहा सोममिन्द्रियैः स्वाहेन्द्रं सुत्रामाणं सवितारं वरुणं भिषजां पतिं स्वाहा वनस्पतिं प्रियं पाथो न भेषजैः स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणो अग्निभेषजं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्थज ॥ २ ॥

१२

समिद्धो अग्निरश्विना तप्तो घर्मो त्रिराद् सुतः ।

दुहे धेनुः सरस्वती सोमं शुक्रमिहेन्द्रियम् ।

तनुपा भिषजा सुशेतेऽश्विनोभां सरस्वती । मध्वा रजासीन्द्रियमिन्द्राय पथिभिर्वह ॥ १३

इन्द्रायैन्दुं सरस्वती नराशंसेन नम्रहृम् ।

अघातामश्विना मधु भेषजं भिषजा सुतं ॥

१४

आजुह्वाना सरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम् ।

इडाभिरश्विना ईषं समूर्जं स रयिं दधुः ॥

१५

अश्विना नमुचेः सुतं सोमं शुक्रं परिस्रुता । सरस्वती तमाभरद्गर्हिषेन्द्राय पातवे ॥ १६

कवृश्व्यो न व्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरो दिशः ।

इन्द्रो न रोदसी उभे दुहे कामान्सरस्वती ॥

१७

उषासा नक्तमश्विना दिवेन्द्रं सायमिन्द्रियैः । संजानाने सुपेशुसा संमञ्जाते संस्वत्या ॥ १८

पातं नो अश्विना दिवा पाहिं नक्तं संस्वति ।

दैव्या होतारा भिषजा पातमिन्द्रं संचा सुते ॥ १९

तिस्रैश्चेधां संस्वत्यश्विना भारतीडा । तीव्रं परिस्रुता सोममिन्द्रायांसुषुवर्मदम् ॥ २०

अश्विना भेषजं मधु भेषजं नः संस्वती ।

इन्द्रे त्वष्टा यज्ञः श्रियं रूपं रूपमधुः सुते ॥ २१

ऋतुर्धेन्द्रो वनस्पतिः शशमानः परिस्रुता ।

कीलालमश्विभ्यां मधु दुहं धेनुः संस्वती ॥ २२

गोभिर्न सोममश्विना मासरेण परिस्रुता ।

संमधाता संस्वत्या स्वाहेन्द्रे सुतं मधु ॥ ३ ॥ २३

अश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेधियां संस्वती । आं शुक्रमासुरादसु मधमिन्द्राय जग्निरे ॥ २४

यमश्विना संस्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् ।

सं विभेद वलं मद्यं नमुचा आसुरं संचा ॥ २५

तमिन्द्रं पशवः संचाश्विनोमा संस्वती ।

दधाना अभ्युनूषत हविषा यज्ञं इन्द्रियम् ॥ २६

यं इन्द्र इन्द्रियं दधुः सविता वरुणो भगः ।

सं सुत्रामा हविष्पुतिर्यजमानाय सथत ॥ २७

सविता वरुणो दधद्यजमानाय दाशुपे । आदत्त नमुचेर्यसु सुत्रामा वलमिन्द्रियम् ॥ २८

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियं भगेन सविता श्रियम् । सुत्रामा यशुसा वलं दधाना यज्ञमाशत ॥ २९

युवैः सुरासुमश्विना नमुचा आसुरं संचा । विषिपानां संस्वतीन्द्रं कर्मस्वावत ॥ ३०

होता यक्षदश्विनौ संस्वतीमिन्द्रमिमे सोमाः सुरामाणश्छागैर्न मेपैर्ऋषभैः सुताः शपैर्न तौक्म-
भिल्लजैर्महस्वन्तो मदा मासरेण परिस्रुता शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः प्रस्थिता वो मधुश्च्युत, —स्ता-
नश्विना संस्वतीन्द्रो जुषन्ता सं सोम्यं मधु, पिबन्तु, मदन्ता, व्यन्तु, होतयेज ॥ ३१

[४] काठ. ३८, ८—९ । वा. २०, ६७—७९; १०, ३३—३४; २१, ४२ । काण्व. २२, ५२—६४; ११, ४६—४७; २३, ४३ । तै. ब्रा. २, ६, १२ । [युवः सुरामः...वता क. १०, १३१, ४; अथर्व. २०, १२५, ४; तै. ब्रा. १, ४, २, १]

पुत्रमिव पितरा अश्विनोमैन्द्रावथुः काव्यैर्दुःसन्ताभिः ।

यत्सुराम् व्यपिबुः शचीभिः संस्वती त्वा मधुवन्नभिष्णक् ॥ ३२

अश्विना गौभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् । हविषेन्द्रं संस्वती यजमानमवर्धयन् ॥ ३३

तां नासत्या सुपेशसा हिरण्यवर्त्तनी नराः । संस्वती हविष्मतीन्द्रं कर्मस्ववतु ॥ ३४

तां भिषजा सुकर्मणा सां सुदुघा संस्वती ।

सं वृत्रहा शतक्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियम् ॥ ३५

अहाव्यग्रे हविरास्ये ते सुचीव घृतं चम्पूव सौमः ।

वाजसनि रयिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं धेहि यशसं बृहन्तम् ॥ ३६

यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणो वशा मेपा अवसृष्टासा आहुताः ।

कीलालुपे सौमघृष्टाय वेधसे हृदा मतिं जनये चारुमग्रये ॥ ४ ॥ ३७

देवं बर्हिः संस्वती सुदेवमिन्द्रायश्विना तैजो न चक्षुरक्षोबेहिषा दधुरिन्द्रियं, वसुवने

वसुधेयस्य वेतु, यजु देवीर्द्वारो, अश्विना भिषजेन्द्रं संस्वती प्राणान्न वीर्यं नति द्वारो

दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु देवी उषासा, अश्विना सुत्रामेन्द्रं सं-

स्वती बलं न वाचुमास्य उषाभ्यां दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीता, यजु देवी

जोष्टी संस्वत्यश्विनेन्द्रमवर्धयन्, श्रोत्रं न कर्णयोर्थेशो जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं, वसुवने

वसुधेयस्य वीता, यजु देवी ऊर्जाहुती दुधे, सुदुधेन्द्रं संस्वत्यश्विना भिषजावतं शुक्रं

न ज्योतिः स्तनूयोरहुती धत्त इन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वीता, यजु देवा देवानां

भिषजा होतारा इन्द्रमश्विना वषट्कारैः संस्वती त्विषिं न हृदये मतिं होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं,

वसुवने वसुधेयस्य वीता, यजु देवीस्तिष्ठ, स्तिष्ठो देवीराश्विनेडा संस्वती शूषं न मध्ये

नाभ्या इन्द्राय दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु देव इन्द्रो नराश्वंसस्त्रिवरूथः

संस्वत्याश्विभ्यामीयते रथो, रेतो न रूपममृतं जनित्रमिन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि, वसु-

[पुत्रमिव पितरा० ऋ. १०, १३१, ५; अथर्व. २०, १२५, ५; तै. ब्रा. १, ४, २, १। अहाव्यग्रे हविरास्ये० ऋ. १०, ११, १५; तै. ब्रा. १, ४, २, १। यस्मिन्नश्वास० ऋ. १०, ११, १४; तै. ब्रा. १, ४, २, २]

[५] वा. २१, ४८—५८; २८, १५—१६, १८—२२, ३८—३९, ४१, ४४—४५। काव. २३, ४७—५७; ३०, १५—१६, १८—२२, ३८—३९, ४१, ४४—४५। तै. ब्रा. २, ६, १४।

वेने वसुधेयस्य वेतु, यजु देवो देवैर्वेनस्पतिर्हिरण्यपर्णो अश्विभ्यां सरस्वत्या सुषिप्पल इन्द्राय
पच्यते मध्वैर्जो न जूतिर्वृषभो न भ्रामं, वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि, वसुवने वसुधेयस्य वेतु,
यजु देवै बर्हिर्वीरितीनामध्वरे स्तीर्णमश्विभ्यामूर्णमद्राः सरस्वत्या स्योनमिन्द्र ते सद् ईशाया मन्युं
राजानं बर्हिषा दधुरिन्द्रियं, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु देवो अग्निः स्विष्टकृदेवान्यक्षय-
धायर्थं होतारा इन्द्रमश्विना वाचा वाचं सरस्वतीमग्निं सोमं स्विष्टकृत्स्विष्टा इन्द्रः सुत्रासा
सचिता वरुणा मिषं, गिष्टो देवो वनस्पतिः, स्विष्टा देवा आज्यपाः, स्विष्टो अग्निरग्निना
होता होत्रे स्विष्टकृत्सहो न दधदिन्द्रियमूर्जमपचितिं स्वधां, वसुवने वसुधेयस्य वेतु,
यजु ॥ ५ ॥

३८

सोमो राजामृतं सुतं ओषधीनामपां रसः ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ३९

अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबत् कृष्णाङ्गिरसो धिया ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४०

अद्भ्यः सोमं व्यपिबच्छन्दोभिर्हंसः शुचिषत् ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४१

अन्नात्परिस्तुतो रसं ब्रह्मणा क्षत्रं व्यपिबत् ।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४२

रेतो मूत्रं विजहाति योनिं प्रविशदिन्द्रियम् ।

गर्भो जरायुणावृता उल्बं जहाति जन्मना ॥ ४३

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४४

दृष्ट्वा रूपं व्याकरोत् सत्यानृतं प्रजापतिः ।

अश्रद्धामनृतैर्दधाच् श्रद्धां सत्ये प्रजापतिः ॥ ४५

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४६

- वेदेन रूपे व्यपिवत् सुतासुतौ प्रजापतिः ।
 क्रतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४७
- दृष्ट्वा परिस्रुतो रसः शुक्रमेण शुक्रमं व्यपिवत् पयः सोमं प्रजापतिः ।
 क्रतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४८
- परीतो विश्वता सुतः सोमो य उत्तमः हविः ।
 दधन्वान्यो नर्यो अश्स्वन्तरा सुषाव सोममग्निभिः ॥ ४९
- सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राग्ने पच्यस्व ॥ ५०
- पुनातु ते परिस्रुतः सोमः सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥ ५१
- वायुः पूतः पवित्रेण प्राक् सोमो अतिद्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ५२
- वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यक् सोमो अतिद्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ५३
- ब्रह्म क्षत्रं पवते तेज इन्द्रियं सुरायाः सोमः सुत आसुतो मदाय ।
 शुक्रमेण देव देवताः पिपृग्धि रसेनान्नं यजमानाय धेहि ॥ ५४
- कुर्विदङ्गं नाना हि वाम् ॥ ५५
- यो व्याघ्रं विषुचिकोभौ वृकं च रक्षति । ज्येनं पुत्रत्रिणं सिंहं सेमं पात्स्वहसः ॥ ५६
- सुरावन्तं वहिषदं सुवीरं यज्ञं हिन्वन्ति महिषा नमोभिः ।
 दधानाः सोमं दिवि देवतासु मदेनेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः ॥ ५७
- यस्ते रसः संभुता ओषधीषु सोमस्य शुष्मः सुरायाः सुतस्य ।
 तेन जिन्व यजमानं मदेन सरस्वतीमश्विना इन्द्रमग्निम् ॥ ५८
- यमश्विना नमुचेरासुरादग्धि सरस्वत्यमुनेदिन्द्रियाय ।
 इमं तं शुक्रमं धूमन्तमिन्द्रं सोमं राजानमिहं मक्षयामि ॥ ५९

[७] काठ. ३८, २ । वा. १९, २—७, १०, ३२—३५, ६, ४, १०, ३१—३२, १३, ३३, २३, ३८ । काण्व. २१, १—६, ९, ३२—३५, ६, ५, ११, ४४—४५, १४, ३५, २५, ४० । तै. ब्रा. २, ६, १, ३ । [परीतो विश्वता० । ऋ. ९, १०७, १; सा. ५१२, १३१३; तै. ब्रा. २, ६, १, १ । पुनातु (०नाति) ते परिस्रुतं० । ऋ. ९, १, ६; तै. सं. १, ८, २१, १; तै. ब्रा. २, ६, १, २ । वायुः (०योः) पूतः पवित्रेण० । अथर्व. ६, ५१, १ । इन्द्रस्य युज्यः सखा । ऋ. १, २२, १२; सा. १६७१; अथर्व. ६, ५१, १, ७, २६, ६; तै. सं. १, ३, ६, २ । कुर्विदङ्गं यजमानो० । ऋ. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २; तै. सं. १, ८, २१, १, ५, २, ११, २; तै. ब्रा. २, ६, १, ३]

यदनु शिष्टं रसिनः सुतस्य यमस्येन्द्रो अपिबुक् शचीभिः ।

अहं तमस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ ७ ॥

६०

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥

६१

त्रया देवा एकादश त्रयस्त्रिंशः सुरोधयः ।

बृहस्पतिपुरोहिता देवस्य सवितुः सर्वे देवा देवैरवन्तु त्वा ॥

६२

प्रथमांस्त्वा द्वितीयैरभिषिञ्चन्तु, द्वितीयांस्त्वा तृतीयैः, तृतीयांस्त्वा सत्यैः, सत्यं त्वा ब्रह्मणा, ब्रह्म त्वा यजुर्भिः, यजुश्च त्वा सामभिः, सामानि त्वा क्रुग्भिः, क्रुचस्त्वा पुरोनुवाक्याभिः, पुरोनुवाक्यास्त्वा याज्याभिः, याज्यास्त्वा वषट्कारैः, वषट्कारास्त्वाहुतिभिः, रभिषिञ्चन्त्वा, हुतयस्ते कामान्तं समर्धयन्त्व, सां अश्विनोस्त्वा तैजसा ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि, सरस्वत्यास्त्वा वीर्येण यज्ञसेऽन्नाद्यायाभिषिञ्चामी, न्द्रस्य त्वेन्द्रियेणौजसे बलायाभिषिञ्चामि, भूः स्वाहा ॥

६३

शिरो मे श्रीर्यशो मुखं त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि ।

राजा मे प्राणो अमृतं सप्रादं चक्षुर्विरादं श्रोत्रम् ॥

६४

जिह्वा मे भद्रं वाङ्महो मनो मनुः स्वराड् भासः ।

मोहाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि मित्रं मे सहः ॥

६५

बाहू मे बलमिन्द्रियं हस्तौ मे कर्म वीर्यम् । आत्मा क्षत्रसुरो मम ॥

६६

पृथीमे राष्ट्रमुदरमसौ ग्रीवाश्च श्रोण्यौ ।

ऊरू अरुत्नी जानुनी विशो मेऽङ्गानि सर्वतः ॥

६७

नाभिमे चित्तं विज्ञानं पायुमेऽपचितिर्भसत् ।

आनन्दनन्दा आण्डौ मे भगः सौभाग्यं पंसः ॥

६८

लोमानि प्रयुतिर्मम त्वङ् मा आनुतिरागतिः ।

मांसं मा उपनतिर्विस्वस्थि मज्जा मा आनतिः ॥

६९

जङ्घाभ्यां पङ्क्त्यां धीरोऽस्मि विश्वि राजा प्रतिष्ठितः ।

प्रति ब्रह्मन् प्रतितिष्ठामि क्षेत्रे प्रत्यक्षेषु प्रतितिष्ठामि गोषु ॥

७०

प्रति प्रजायां प्रतिष्ठामि पुष्टे, प्रति प्राणेषु प्रतिष्ठाम्नात्मन्, द्यावापृथिव्योः प्रति-
तिष्ठामि यज्ञे ॥ ८ ॥

७१

सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति ।

अश्विना यज्ञं सुविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन् ॥

७२

तदस्य रूपममृतं शचीभिस्तिष्ठो दधुर्देवताः सशरणाः ।

लोमानि शण्वैवहुधा न तोकमुभिस्त्वंगस्य मांसमभवन्न लाजाः ॥

७३

तदश्विना भिषजा रुद्रवर्तनी सरस्वती वयति पेशो अन्तरम् ।

अस्थि मज्जानं मांसं कारोतुरेण दधुतो गवां त्वचि ॥

७४

सरस्वती मनसा पेशलं वसु नासत्याभ्यां वयति दर्शतं वपुः ।

रसं प्रसृतो न रोहितं नग्नुर्ध्वीरस्तसुरं न वैम ॥

७५

पयसः शुक्रममृतं जनित्रं सुराया मूत्राज्जनयन्त रेतः ।

अयामिति दुर्मतिं बोधमाना ऊवधुं वातात्सङ्घं तदारात् ॥

७६

इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यं पुरोडाशेन सविता जजान ।

यकृत् क्लोमानं वरुणो भिषज्यन्मत्स्रे वायुश्चैर्वैमिनाति पित्तम् ॥

७७

आन्त्राणि स्थालीमिधु पिन्वमाना गुदाः पात्राणि सुदुघा न धेनुः ।

श्येनस्य पत्रं न ह्रीहां शचीभिरासन्दी नाभिरुदरं न माता ॥

७८

कुम्भो बुनिष्ठुर्जुनिता शचीभिर्वैस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः ।

प्लाशिव्यक्तः शतधारा उत्सो दुहे न कुम्भीं स्वधां पितृभ्यः ॥

७९

मुखं सदस्य शिरा इत्सतेन जिह्वा पवित्रमश्विनासन्सरस्वती ।

चप्यं न पायुभिर्वंगस्य बालो वर्स्तिर्न शेषो हरसा तरस्वी ॥

८०

अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्यां छागेन तेजो हविषा घृतेन ।

पक्ष्माणि गोधूमैः कुवलैरुतानि पेशो न शुक्रमसितं वसाते ॥

८१

अविर्न मेघो नृसि वीर्याय प्राणस्य पन्था अमृतं ग्रहाभ्याम् ।

सरस्वत्युपवाकैर्व्यानं नस्यानि बहिर्वैदरैर्जजान ॥

८२

इन्द्रस्य रूपमुषभो बलाय कर्णाभ्यां श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम् ।

यवैर्न बहिर्भुवि केसराणि कर्कन्धु जज्ञे मधु सारधं मुखे ॥

८३

आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोमं मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोमं ।	
केशा न शीर्षेन यज्ञसे श्रियै शिखा सिंहस्य लोमं त्विपिरिन्द्रियाणि ॥	८४
अङ्गैरात्मानं भिषजा तदश्विनात्मानमङ्गैः समुधात् संस्वती ।	
इन्द्रस्य रूपं शतमानमायुः शुक्रं न ज्योतिरमृतं दधाना ॥	८५
संस्वती योन्यां गर्भमन्तरश्विभ्यां पत्नी सुकृतं विभक्तिं ।	
अपां रसेन वरुणो न सोमैन्द्रं श्रियै जनयन्नासु राजा ॥	८६
तैजः पशूनां हविरिन्द्रियावत् परिस्नुता पयसा सारधं मधु ।	
अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा संस्वती सुतासुताभ्याममृतः सोमा इन्दुः ॥ ९ ॥	८७
पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः ।	
पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्वै ॥	८८
पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः ।	
पवित्रेण शतायुषा सर्वमायुर्व्यश्वै ॥	८९
अग्ना आयूषि पवसे ॥	९०
पवमानः स्वर्जैनः पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु मा ॥	९१
पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनवो धिया ।	
पुनन्तु विश्वा भूता मा जातवेदः पुनाहि मा ॥	९२
पवमानः पुनातु मा क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं ह्यशे ॥	९३
उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवैन च । मां पुनाहि विश्वतः ॥	९४
पवित्रेण पुनाहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् । अग्ने क्रत्वा क्रतूश्चरतु ॥	९५

[१०] काठ. ३८, २, ५ । वा. ३, ४५, ५४; १९, ३७—४८, १०, १४—१८, २०, २३; ६, २२; १२, ९०; ३५, १६ । काण्व.
३, ५३, ६२; २१, ३८—५०; २२, १—५, ८; ६, ३०; १३, ९१; ३५, ४८ । तै. ब्रा. २, ६, ३; ३ । [अग्ना (०ग्ना) आयू-
षि० । ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७, १४६४, १५१८; तै. ब्रा. २, ६, ३, ४; तै. आ. २, ५, १; तै. सं. १, ३, १४, ७, ४,
२९, १, ५, ५, १; ६, ६, २ । पवमानः स्वर्जैनः (सो अद्य०)...मा । ऋ. ९, ६७, २२ । पुनन्तु मा (मां)
देवजनाः० । ऋ. ९, ६७, २७; तै. ब्रा. १, ४, ८, १, २, ६, ३, ४ । पवमानः पुनातु० (आत पतु०) ।
[आन पतु० । वा. य. ३, ५४] । ऋ. १०, ५७, ४; अथर्व. १, ६, ३; तै. सं. १, ८, ५, २ । क्रत्वे दक्षाय
जीवसे । अथर्व. ६, १९, २ । उभाभ्यां देव सवितः । ऋ. ९, ६७, २५; अथर्व. ६, १९, ३ ।]

यत्ते पवित्रमर्चिष्यन्ते विततमन्तरा । ब्रह्म तेन पुनीमहे ॥	९६
वैश्वदेवी पुनती देव्यागाधस्या बह्व्यस्तन्वो वीतपृष्ठाः ।	
तया मन्दन्तः सधमाद्येषु व्ययं स्याम पतयो रयीणाम् ॥	९७
वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु वातः प्राणैर्नेषिरो म्रयोभूः ।	
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिर्कृतावरी यज्ञिये मा पुनीताम् ॥	९८
बृहद्भिः सवितस्त्रिभिर्वैपिष्ठेदेव संममभिः । अग्रे दक्षैः पुनीमहे ॥	९९
ये सुमानाः समनसः पितरो यमराज्ये ।	
तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् ॥	१००
ये सुमानाः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः ।	
तेषां श्रीर्मयि कल्पतामस्मिँल्लोकं शतं समाः ॥	१०१
द्वे सुती ॥	१०२
इदं हविः प्रजेननं मे अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये ।	
आत्मसन्ति प्रजासन्ति क्षेत्रसन्ति पशुसन्ति लोकसन्त्यभयसन्ति ॥	१०३
अग्निः प्रजां ब्रह्मलौ मे कृणोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धेहि ॥	१०४
यद्देवा देवहेतुनं देवासश्चकृमा व्ययम् ।	
अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०५
यद्वि स्वपन्यदि जाग्रदेनासि चकृमा व्ययम् ।	
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०६
यदि दिवा यदि नक्तमेनासि चकृमा व्ययम् ।	
सूर्यो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥	१०७
धाम्नो धाम्नो ॥ यद्वासे ॥	१०८-१०९
पवित्रमसि यज्ञस्य पवित्रं यजमानस्य ।	
तन्मा पुनातु सर्वतो विश्वस्मादेवकिल्बिपात्सर्वस्मादेवकिल्बिपात् ॥	११०

[यत्ते पवित्रमर्चि० । ऋ. ३, ६७, २३; तै. ब्रा. १, ४, ८, २ । वैश्वदेवी पुनती० । ऋ. परि. १९, २ । यद्देवा देवहेतुनं० । अथर्व. ६, ११४, १ । यदि (जाग्र०) स्वपन्यदि० । अथर्व. ६, ११५, २ । यदि दिवा (०द्भिर्वालो)० । अथर्व. ६, ११५, १ । धाम्नो धाम्नो० । अथर्व. ७, ८३, २; १९, ४४, ९ । श्रौ. पू. अ. ३, खं. ६]

द्रुपदादिवेन्मुमुक्षानः स्विन्नः स्नात्वी मलादिव ।

पूतं पवित्रेणैवाज्यं विश्वे मुञ्चन्तु मैत्रसः ॥

१११

समावृतं पृथिवी संमुपाः संमु ह्ययः ।

वैश्वानरज्योतिर्भूयासं विश्वं कामं व्युशीय भूः स्वाहा ॥ १० ॥

११२

समिद्धो अग्निः समिधा सुसमिद्धो वरेण्यः । गायत्री छन्द इन्द्रियं त्रिविर्गौर्वियो दधुः ॥ ११३

तेनूनपाच्च शुचिव्रतस्तनूपाश्च सरस्वती ।

उष्णिक् छन्द इन्द्रियं दित्यवाङ् गौर्वियो दधुः ॥

११४

इडाभिरित्रीर्द्व्यः सौमो देवो अमर्त्यः । अनुष्टुप् छन्द इन्द्रियं पञ्चाविर्गौर्वियो दधुः ॥ ११५

सुबर्हिर्गभिः पूषणान्स्तर्णिवर्हिर्मर्त्यः ।

बृहती छन्द इन्द्रियं त्रिव्रतौ गौर्वियो दधुः ॥

११६

दुरो देवीर्दिशो महीर्ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः ।

पङ्क्तिः छन्द इन्द्रियं तुर्यवाङ् गौर्वियो दधुः ॥

११७

उषे यद्वा सुपेशसा विश्वे देवा अमर्त्याः ।

त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रियं पृष्ठवाङ् गौर्वियो दधुः ॥

११८

दैव्या होतारा मिषजैन्द्रेण सयुजा युजा । जमुती छन्द इन्द्रियमुनङ्गान् गौर्वियो दधुः ॥

तिस्रो देवीरिडा मही भारती मरुतो विश्वा । त्रिराद् छन्द इन्द्रियं धेनुर्गौर्नि वयो दधुः ॥

त्वष्टा तुरीपो अद्भुत इन्द्राग्नी पृष्टिवर्धना । द्विपदा छन्द इन्द्रियमुक्षा गौर्नि वयो दधुः ॥

शमिता नो वनस्पतिः सविता प्रमुवन् भगम् । ककुब्छन्द इहेन्द्रियमुषभो गौर्वियो दधुः ॥

स्वाहा यज्ञं वरुणः सुधत्रो भेषजं कुरु ।

अतिछन्दा इन्द्रियं बृहद्वा वेहद्वा दधुः ॥ ११ ॥

११९-१२३

वसन्तेन ऋतुना देवा वसवस्त्रिवृता स्तुतम् । रथन्तरेण तैजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

शीमेण ऋतुना देवा रुद्राः पञ्चदशैः स्तुतम् । बृहता यज्ञसा बलं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

वर्षाभिर्ऋतुनादित्याः स्तोमे सप्तदशैः स्तुतम् ।

वैरूपेण विशौजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

१२४-१२६

[द्रुपदादिवेन्मुमुक्षानः (० दिव०) । अथर्व. ६, ११५, ३]

[११] काठ. ३८, १० । वा. २१, १२-२२ । काण्व. २३, १३-२३ । तै. ब्रा. २, ६, १८ ।

[१२] वा. २१, २३-२८ । काण्व. २३, २४-२९ । तै. ब्रा. २, ६, १९ ।

शारदेन ऋतुना देवा एकविंशं ऋभवः स्तुतम् ।

वैराजेन श्रिया श्रियं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

१२७

हेमन्तेन ऋतुना देवास्त्रिणवे मरुतः स्तुतम् । बलेन शङ्करीः सहो हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥

शैशिरेण ऋतुना देवास्त्रयस्त्रिंशोऽमृतं स्तुतम् ।

सत्येन रेवतीः सत्रं हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥ १२ ॥

१२८-१२९

[१७८१]

॥ इत्युपरिकाण्डे सौत्रामणीयो नाम पञ्चादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

अश्वमेधः ।

इमामगृभ्णन् रशनामृतस्य पूर्वा आयुनि विदधेऽपु कन्या ।

सा नो अस्मिन्स्तुत आबभूव ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्ती ॥

१

अभिषां जुषि, धुवनमसि, यन्तासि धृती, स त्वमग्निं द्वैश्वानरं संप्रथसं गच्छ स्वाहा-
कृतः, स्वगा त्वा देवेभ्यः प्रजापतये ब्रह्मक्षं भन्त्स्यास्मि, देवेभ्यः प्रजापतये, तेन
राध्यासं, तं वधान, देवेभ्यः प्रजापतये, तेन राधुहि, प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामि,
वायवे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीन्द्रा, — अग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि,
सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि ॥

२

यो अर्धन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुणः । परो मर्तः परः श्वा ॥ १ ॥

३

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, उपो मोहाय स्वाहा, वायवे स्वाहा, सवित्रे स्वाहा,
त्वष्ट्रे स्वाहा, बृहस्पतये स्वाहा, इन्द्राय स्वाहा, मित्राय स्वाहा, वरुणाय स्वाहा ॥२॥ ४
हिंकाराय स्वाहा, हिंक्रताय स्वाहा, क्रन्दते स्वाहा, — उवक्रन्दाय स्वाहा, प्रोथुते स्वाहा,
प्रप्रोथाय स्वाहा, गन्धाय स्वाहा, घ्राताय स्वाहा, निविष्टाय स्वाहा, — पृथिष्टाय स्वाहा,

[१] तै. ७, १, ११ । काठ. ५, १, २; ५, ४, ४ । वा. २२, २—५ । काण्व. २४, २—५ ।

[२] तै. ७, १, १४ । काठ. ५, १, ५ । वा. १०, ५, २२, ६, २७; ३९, १ । काण्व. ११, १२; २४, ६, ३७; ३९, १ । [अग्नये
स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ५ । वायवे स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, २ ।
इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ६]

[३] तै. ७, १, १३; १९ । काठ. ५, १, १०, ४ । वा. २२, ७—८ । काण्व. २४, ७—८ ।

संदिताय स्वाहा, वल्गुते स्वाहा, ऽऽसीनाय स्वाहा, शयानाय स्वाहा, स्वपते स्वाहा,
जाग्रते स्वाहा, कूजुते स्वाहा, प्रवृद्धाय स्वाहा, विचृत्ताय स्वाहा, विजृम्भमाणाय स्वाहा,
जवाय स्वाहा, बलाय स्वाहा, ऽयनाय स्वाहा, प्रायणाय स्वाहा, यते स्वाहा, धावुते
स्वाहो, —द्वद्रावाय स्वाहो, —द्वदुताय स्वाहा, शकाराय स्वाहा, शुकृताय स्वाहो, —पस्थिताय
स्वाहा, संहानाय स्वाहा, निषण्णाय स्वाहो, —स्थिताय स्वाहा, विष्ठिताय स्वाहा,
विवर्तिमानाय स्वाहा, विवृत्ताय स्वाहा, विधून्वानाय स्वाहा, विधूताय स्वाहा, शृण्वते
स्वाहा, शृश्रूषमाणाय स्वाहो, —क्षिताय स्वाहा, वीक्षिताय स्वाहा, वीक्षमाणाय स्वाहा,
निमेषाय स्वाहा, यदंति तस्मै स्वाहा, यत् पिबति तस्मै स्वाहा, यन्मेहति तस्मै स्वाहा,
कुर्वते स्वाहा, कृताय स्वाहा ॥ ३ ॥

५

विभूर्मात्रा, ग्रमूः पित्रा, —ऽश्वोऽसि, हयोऽस्य, —त्योऽसि, मयोऽसि, नरोऽस्य, —र्वासि,
संभिरसि, वाज्यसि, वृषासि, नृमणा असि, ययुर्नीमास्या, —दित्यानां पत्नान्निहि,
देवा आशापाला एतं देवेभ्यो अश्वं मेधाय प्रोक्षितं रक्षते, —हं धृति, —रिहं स्वधृति, —रिहं रमं,
इह रमन्ताम् ॥ ४ ॥

६

काय स्वाहा, कस्मै स्वाहा, कतमस्मै स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सवित्रे प्रसवित्रे स्वाहा,
सवित्र आसवित्रे स्वाहा, ऽऽदित्यै स्वाहा, ऽऽदित्यै मूर्ध्नै स्वाहा, ऽऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहा,
संरस्वत्यै स्वाहा, संरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा, संरस्वत्यै पावकायै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा,
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा, पूष्णे नरधिषाय स्वाहा, त्वष्ट्रे स्वाहा, त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा,
त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहा, विष्णवे स्वाहा, विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहा, विष्णवे निभूषाय
स्वाहा ॥ ५ ॥

७

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी जायता, —मां राष्ट्रं राजरेन्युः शूर इष्व्यो महारथो
जायतां, दोग्ध्री धेनु, —वोहानद्वा, —नाशुः संभिः, समेयो युवा, पुरंधियोषा, जिष्णू
रुथेष्टा आस्यं यजमानस्य वीरो जायतां, निकामे निकामे नः पुर्जन्यो वर्षतु, फलवतीनां
ओषधयः पच्यन्तां, योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ ६ ॥

८

[४] तै. ७, १, २२ । काठ. ५, १, ३ । वा. २२, १९ । काण्व. २४, २४-२५ ।

[५] काठ. ५, ३, ५ । वा. २२, २० । काण्व. २४, २६-२८ । मा. श्रौ. ९, २, २ ।

[६] तै. ७, ५, १८ । काठ. ५, ५, १४ । वा. २२, २२ । काण्व. २४, ३०-३२ ।

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहे, न्द्राय स्वाहा, पृथिव्यै स्वाहा, अन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे
स्वाहा, दिग्भ्यः स्वाहा, ऽऽज्ञाभ्यः स्वाहो, —र्वै दिशे स्वाहा, प्राच्यै दिशे स्वाहा,
नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, नक्षत्रिणेभ्यः स्वाहा, ज्योतिषेभ्यः स्वाहा, धर्मात्तेभ्यः स्वाहा, मातेभ्यः
स्वाहा, ऋतुभ्यः स्वाहा, ऽऽर्तवेभ्यः स्वाहा, सश्वत्सराय स्वाहा, द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा,
चन्द्रमसे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, रश्मिभ्यः स्वाहा, वंसुभ्यः स्वाहा, रुद्रेभ्यः स्वाहा,
ऽऽदित्येभ्यः स्वाहा, मरुद्भ्यः स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, मूलेभ्यः स्वाहा, शाखाभ्यः
स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, पुष्पेभ्यः स्वाहा, फलेभ्यः स्वाहौ, वृषीभ्यः स्वाहा ॥ ७ ॥ ९

प्राच्यै दिशे स्वाहा, अर्वाच्यै दिशे स्वाहा, दक्षिणायै दिशे स्वाहा, अर्वाच्यै दिशे स्वाहा,
प्रतीच्यै दिशे स्वाहा, अर्वाच्यै दिशे स्वाहौ, —दीच्यै दिशे स्वाहा, अर्वाच्यै दिशे स्वाहो, —र्वाच्यै
दिशे स्वाहा, अर्वाच्यै दिशे स्वाहा ॥ ८ ॥ १०

आयुषे स्वाहा, प्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा, समानाय स्वाहो, —
दानाय स्वाहा, चक्षुषे स्वाहा, श्रोत्राय स्वाहा, मनसे स्वाहा, वाचे स्वाहा ॥ ९ ॥ ११

पृथिव्यै स्वाहा, अन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा,
नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, ऽऽज्ञैः स्वाहौ, —वृषीभ्यः स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, परिप्लवेभ्यः
स्वाहा, सरीसृपेभ्यः स्वाहा, चराचरेभ्यः स्वाहा ॥ १० ॥ १२

अंसुषे स्वाहा, वंसुषे स्वाहा, विश्वेभ्यः स्वाहा, विश्वस्वते स्वाहा, गणश्रिये स्वाहा, गण-
पतये स्वाहा, ऽभिषाहे स्वाहा, ऽभिःभ्यः स्वाहा, ऽधिपतये स्वाहा, शूपाय स्वाहा, सश्वत्सराय
स्वाहा, चन्द्राय स्वाहा, ज्योतिषे स्वाहा, मलिभ्लुचाय स्वाहा ॥ ११ ॥ १३

[७] तै. ७, १, १५; ७, ३, १९—२० । काठ. ५, १, ५—६; ५, ३, ९—१० । वा. २२, ६, २४, २७—२९; १०, ५, ३९, १—२;
काण्व. २४, ६, ३४, ३७—४१, ४३; ११, १२, ३९, १ । [अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, १ । सोमाय स्वाहा । अथर्व.
१९, ४३, ५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ६ । पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व. ५, ९, २, ६ । अन्तरिक्षाय
स्वाहा । अथर्व. ५, ९, ३—४ । दिवे स्वाहा । अथर्व. ५, ९, १, ५ । चन्द्रमसे (चन्द्राय) स्वाहा । अथर्व.
१९, ४३, ४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ३]

[८] तै. ७, १, १५ । काठ. ५, १, ६ । वा. २२, २४ । काण्व. २४, ३४ ।

[९] तै. ७, १, १९ । काठ. ५, ४, १० । वा. २२, २३; २३, १८; ३९, ३ । काण्व. २४, ३३; २५, २०; ३९, २ ।

[१०] तै. ७, १, १७ । वा. २२, २९ । काण्व. २४, ४१ । [पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व. ५, ९, २, ६ । अन्तरिक्षाय
स्वाहा । दिवे स्वाहा । अथर्व. ५, ९, ३—४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ३ । चन्द्रमसे (चन्द्राय))
स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ४]

[११] वा. २२, २८—३०; ३९, २ । काण्व. २४, ३९, ४१, ४३; ३९, १ । [चन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९, ४३, ४]

धर्णसाय स्वाहा, द्रविणाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहो, पयामाय स्वाहा, सिन्धुवे
स्वाहा, समुद्राय स्वाहा, काटाय स्वाहा, ऽर्णवाय स्वाहा, संरस्वत्यै स्वाहा, विश्वन्यचसे
स्वाहा, सुभूताय स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ १२ ॥ १४

मधुवे स्वाहा, माधवाय स्वाहा, शुक्राय स्वाहा, शुच्ये स्वाहा, नभुसे स्वाहा,
नभस्याय स्वाहे, पाय स्वाहो, जीय स्वाहा, संहसे स्वाहा, सहस्याय स्वाहा, तपुसे
स्वाहा, तपस्याय स्वाहा, सशर्षपेऽस्य सहस्पत्याय स्वाहा ॥ १३ ॥ १५

संवयसे स्वाहा, ऽभिवयसे स्वाहो, ध्ववयसे स्वाहा, बृहद्वयसे स्वाहा, संह्रीयसे स्वाहा,
संहमानाय स्वाहा, सासहये स्वाहा, सहस्वते स्वाहा, ऽभीषाहे स्वाहा, ऽभिरेभ्वे स्वाहा,
ऽभिमातिषाहे स्वाहा, ऽभिमातिर्ने स्वाहा ॥ १४ ॥ १६

एकस्मै स्वाहा, द्वाभ्यां स्वाहे, कान्तशताय स्वाहा, शताय स्वाहे, कशताय स्वाहा,
व्युष्ट्यै स्वाहा, स्वर्गाय स्वाहा ॥ १५ ॥ १७

हिरण्यगर्भः समवर्ततां भूतस्य जातः पुतिरेक आसीत् ।

सं दाधार पृथिवीं दामुतेमां कस्मै देवायु हविषा विधेम ॥ १८

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, —प ते योनिः, संरुस्ते महिमा ॥

॥ १६ ॥ १९

यः प्राणतो निमिषतश्च राजा पतिर्विश्वस्य जंगतो बभूव ।

इंशे यो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवायु हविषा विधेम ॥ २०

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये, —प ते योनिः, —श्चन्द्रमास्ते महिमा ॥

॥ १७ ॥ २१

[१२] तै. ७, ४, १३ । वा. २२, २५ । काण्व. २४, ३५ ।

[१३] वा. २२, ३१ । काण्व. २४, ४४ ।

[१५] वा. २२, ३४ । काण्व. २४, ४७ ।

[१६] तै. ७, ५, १६ । काठ. ५, ५, ११ । वा. २३, १—२; १३, ४; २५, १० । काण्व. २५, १—२; १४, ४; २७, १४ । मा. श्रौ. ९, २, ३ । [हिरण्यगर्भः सम०...विधेम । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; (११, ५, १)]

[१७] तै. ७, ५, १६ । काठ. ५, ५, १३ । वा. २३, ३—४; २५, ११ । काण्व. २५, ३—४; २७, १५ । [यः प्राणतो...विधेम । ऋ. १०, १२१, ३; अथर्व. ४, २, १—२]

युञ्जन्ति ब्रह्मरूपं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते रोचनां दिवि ॥ २२

यद्वातोऽपौ अगनीगन् प्रियाभिन्दस्य तन्वम् ।

एतं स्तोत्रं नैतु पथा पुनरश्वमार्तयासि नः ॥ १८ ॥ २३

वसवस्ताञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्वाञ्जन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा, ऽऽदित्यास्वाञ्जन्तु
जागतेन छन्दसा, भूर्भुवः ३स्व, —लीजीं ३ शाचीं ३ यव्ये गव्य, एतदन्नमत्त देवा,
एतदन्नमद्वि प्रजापते ॥ २४

कः स्विदेकाकीं चरति कं उ स्विज्जायते पुनः ॥

किं स्विद्विमस्य भेषजं किमवारवपनं महत् ॥ २५

सूर्य एकाकीं चरति चन्द्रमा जायते पुनः । अग्निहिमस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥ २६

कां स्विदासीत् पूर्वचित्तिः किं स्विदासीद् बृहद्वयः ।

कां स्विदासीत् पिलिप्पिलां कां स्विदासीत् पिशङ्गिलां ॥ २७

द्यौरासीत् पूर्वचित्तिरंश्च आसीद् बृहद्वयः ।

अग्निरासीत् पिलिप्पिलां रात्रिरासीत् पिशङ्गिलां ॥ १९ ॥ २८

प्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा ॥ २९

अम्बम्बिके अम्बालिके न मा नयति कश्चन ।

संसस्त्यश्चकः सुभद्रिकां काम्पिलवासिनीम् ॥ ३०

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे, प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे, निधीनां त्वा निधि-
पतिं हवामहे वसो ममा, —ऽऽहमजानि गर्भधर्मा, त्वमजासि गर्भधर्म ॥ ३१

तौ सह चतुरः पदः संप्रसारयावः स्वर्गे लोके प्रोर्णवाताः, वृषा वामश्वो रेतोधा रेतो दधातु
॥ २० ॥ ३२

गायत्रीं त्रिष्टुप् जगत्यनुष्टुप् ङ्कत्या सह ।

बृहद्विष्टुप् णिष्टा ककुब् देवानां पत्न्यो विशः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३३

[१८] तै. ७, ४, २० । वा. २३, ५, ७ । काण्व. २५, ५, ७ । मा. श्रौ. ९, २, ४, ३ । [युञ्जन्ति ब्रह्मरूपं...दिवि ।
ऋ. १, ६, १; साम. १४६८; अथर्व. २०, २६, ४, ४७, १०; ६९, ९; तै. सं. ७, ४, २०, १]

[१९] तै. ७, ४, २०; १८ । काठ. ५, ४, ९; ७ । वा. २३, ८—१२ । काण्व. २५, ८—१३ । [कः स्विदेकाकीं...
महत् । आ. सू. १०, ९ । सूर्य एकाकीं ...महत् । आ. सू. १०, ९,]

[२०] तै. ७, ४, १९ । काठ. ५, ४, ८ । वा. २३, १८—२० । काण्व. २५, २०—२२ । मा. श्रौ. ९, २, ४ । [गणानां
त्वा गणपतिं हवामहे । ऋ. २, २३, १]

[२१] तै. ५, २, ११ । काठ. ५, १०, ५ । वा. २३, ३३—३८; १०, ३२; १९, ६ । काण्व. २५, ३५—४०; ११, ४५; २१, ५ ।

द्विपुंदा या चतुष्पदा त्रिपुंदा या च षट्पदा ।
 विहन्दा या च संहन्दाः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३४
 रजताः सीसा हरिणीर्युजो युञ्जन्तु कर्मभिः ।
 अश्वस्य वाजिनस्त्वर्चि स्यूमाः कृण्वन्तु शोभ्यन्तीः ॥ ३५
 महानाग्री रेवतयो दैव्या आद्याः प्रध्वतरीः ।
 मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३६
 योषास्ते पत्नयो लोम विचिन्वन्तु यथायथम् ।
 सुपत्नीः पत्नयो वाजिन् प्रजया शुक्षीमहि ॥ ३७
 कुविदङ्ग ॥ २१ ॥ ३८

[१८१९]

॥ इत्युपरिकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

ऊर्ध्वामेनामृच् श्रापय गिरौ भारश् हरन्निव ।
 अथास्या मध्यमेधताश् शीते वाते पुनस्त्रिव ॥ १
 यासकौ शकुन्तिकाह्लुगिति वञ्चति । आहूतं पंसो निचल्लचलीति ॥ २
 माता च ते पिता च तैः प्रवृक्षस्य रोहतः । प्रतिलामीति ते पिता ॥ ३
 यद्गुरिणो यवमस्ति न पुष्टं पुष्टं मन्यते । शूद्रो यदेयजारा न पोषाय धनयति ॥ ४
 दधिक्राव्णो अकारिषम् ॥ १ ॥ ५
 अश्वस्तुपरो गोमगसे प्राजापत्याः, कृष्णग्रीव आग्नेयो ललाटे पुरस्तात्, सारस्वती मेघ्य-
 धस्तादन्वोः, इयामः पौष्णो नाभ्या, माश्विना अधोरासौ बाह्वोः, स्त्वाह्नौ लोमसकथौ
 सक्थ्योः, सौर्यामौ श्वेतश्च कृष्णश्च पार्श्वयोः, वायव्यः श्वेतः पुच्छा, इन्द्राय स्वपस्याय
 वेहद्, वैष्णवो वामनः ॥ २ ॥ ६

[कुविदङ्ग यवमन्तो० । न. १०, १३१, २; अथर्व. २०, १२५, २]

[१] तै. ७, ४, १९ । वा. २३, २२—२७, ३०—३२ । काण्व. २५, २४—२९, ३२—३४ । [दधिक्राव्णो अकारिषम् ।
 न. ४, ३९, ६; साम. ३५८; अथर्व. २०, १३७, ३ । तै. सं. १, ५, ११, ४, ७, ४, १९, ४; ताण्ड्य ब्रा. १, ६, १७]

[२] तै. ५, ५, २२—२३ । काठ. ५, ८, २ । वा. २४, १ । काण्व. २६, १—३ । मा. श्रौ. ९, २, ४ ।

मै० ४०

वभ्रुरुणवभ्रुः शुक्रवभ्रुस्ते वारुणा, रोहितो धूम्रोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते सौम्याः,
शितिवाहुर्न्यतुः शितिवाहुः समन्तशितिवाहुस्ते वार्हस्पत्याः, शितिरन्ध्रोऽन्यतुः शितिरन्ध्रः
समन्तशितिरन्ध्रस्ते सवित्राः, पृषती क्षुद्रपृषती स्थूलपृषती तां मैत्रावरुण्यः ॥ ३ ॥ ७

शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्ते आश्विनाः, इयैतः इयेताक्षोऽरुणस्ते रुद्राय पशुपतये,
कर्णा ग्रामा, अवलिप्ता रौद्रा, नभोरूपाः पार्यन्याः ॥ ४ ॥ ८

पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निरूर्ध्वपृश्निस्ते मारुताः, कल्मल्लोहितोर्णा बलक्षी ताः सारस्वत्यः,
ग्रीहाकर्णः शुण्टाकर्णोऽधिस्ताकर्णस्ते त्वाष्ट्राः, कृष्णग्रीवः शितिकक्षोऽज्जिष्वथस्ते ऐन्द्राग्र्याः,
कृष्णाजिरल्पाजिर्महाजिस्ते उपस्याः ॥ ५ ॥ ९

शिल्पा वैश्वदेवी, रोहिणीर्यवयो वाचे, ऽविज्ञाता अदित्यै, संरूपा धात्रे, वत्सतयौ
देवानां पत्नीभ्यः ॥ ६ ॥ १०

कृष्णग्रीवा आग्नेयाः, शितिश्रुवो वंक्षनाः, रोहिता रुद्राणां, श्वेता अवरोकिण
आदित्यानां, नभोरूपाः पार्यन्याः ॥ ७ ॥ ११

उन्नतः शितिवाहुः शितिपृष्ठस्ते ऐन्द्रावार्हस्पत्यां, उन्नतं ऋषभो वामनस्ते ऐन्द्रावैष्णवाः,
शुक्ररूपा वाजिनाः कल्माषा आधिमारुताः, इयामाः पौष्णाः ॥ ८ ॥ १२

एता ऐन्द्राग्र्या, द्विरूपा अशीषोमीया, वामना अनुद्वाह आग्नावैष्णवा, अन्यतएनीमैत्री,
—वशां मैत्रावरुण्यः ॥ ९ ॥ १३

कृष्णग्रीवा आग्नेया, वभ्रवः सौम्याः, श्वेता वायुदेव्या, अविज्ञाता अदित्यै,
संरूपा धात्रे, वत्सतयौ देवानां पत्नीभ्यः ॥ १० ॥ १४

कृष्णा भौमा, धूम्रा आन्तरिक्षा, बृहन्तो देवाः, श्वेता वैद्युताः, सिध्मास्तारकाः ॥
॥ ११ ॥ १५

[३] तै. ५,६,११—१३ । काठ. ५,९,१—३ । वा. २४,२ । काण्व. २६,३—४ । मा. श्रौ. ९,२,४ ।

[४] तै. ५,६,१३; ११; १५ । काठ. ५,९,३ । वा. २४,३ । काण्व. २६,५—६ ।

[५] तै. ५,६,१२; १६ । काठ. ५,९,२,६ । वा. २४,४ । काण्व. २६,६—८ ।

[६] तै. ५,६,१३ । वा. २४,५ । काण्व. २६,९ ।

[७] वा. २४,६ । काण्व. २६,१० ।

[८] तै. ५,६,१४; ३,१३,३ । वा. २४,७ । काण्व. २६,११ ।

[९] तै. ५,६,११—२३ । वा. २४,८ । काण्व. २६,१२ ।

[१०] तै. ५,६,११—२३ । वा. २४,९ । काण्व. २६,१३ ।

[११] तै. ५,६,११—२३ । वा. २४,१० । काण्व. २६, १४ ।

कृष्णग्रीवा आग्नेयां, वृध्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतयुः सारस्वत्युः,
इयामाः पौष्णाः, पृथ्व्यो मारुताः, पिशङ्गा वैश्वदेवा, वशा द्यावापृथिवीयाः ॥ १२ ॥ १६
कृष्णग्रीवा आग्नेयां, वृध्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतयुः सारस्वत्युः,
इयामाः पौष्णा, एता ऐन्द्रायाः, पृथ्व्यो मारुताः, कृष्णा वारुणाः, कायास्तूपराः ॥
॥ १३ ॥ १७

अग्र्येऽनीकवते प्रथमजानां लभते, मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः सवात्यान्, मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्यो
वांस्त्रिहान्, मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः सस्सृष्टान्, मरुद्भ्यः स्वतुवद्भ्योऽनुसृष्टान् ॥ १४ ॥ १८
कृष्णग्रीवा आग्नेयां, वृध्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतयुः सारस्वत्युः,
इयामाः पौष्णा, एता ऐन्द्रायाः, प्राशृङ्गा ऐन्द्रा, बहुरूपा वैश्वकर्माणाः ॥ १५ ॥ १९

कृष्णग्रीवा आग्नेयां, वृध्रवः सौम्या, उपध्वस्ताः सावित्रा, वत्सतयुः सारस्वत्युः,
इयामाः पौष्णाः, श्वेता वायव्याः, प्राशृङ्गा ऐन्द्राः, सौर्याः श्वेताः ॥ १६ ॥ २०
व्यवयो गायत्र्यै, पञ्चावयस्त्रिष्टुभे, दित्यवाहो जंगत्यै, त्रिवत्सा अनुष्टुभे, तुर्यवाह
उर्ध्वह ॥ १७ ॥ २१

पष्ठवाहो विराज, उक्षाणो बृहत्यां, ऋषभाः ककुभे, धेनवो जंगत्या, अनुङ्गाहः
पङ्क्त्यै ॥ १८ ॥ २२

धूम्रा वसन्ताय, श्वेता ग्रीष्माय, कृष्णा वर्षाभ्यः ॥ १९ ॥ २३
अरुणाः शरदे, पृथन्तो हेमन्ताय, पिशङ्गाः शिशिराय ॥ २० ॥ २४

[१८४३]

॥ इत्युपरिकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

[१२] तै. ५, ६, ११-२३ । वा. २४, १४ । काण्व. २६, १८ ।

[१३] तै. ५, ६, ११-२३ । वा. २४, १५ । काण्व. २६, १९ ।

[१४] तै. ५, ६, ११-२३ । वा. २४, १६ । काण्व. २६, २० ।

[१५] तै. ५, ६, ११-२३ । वा. २४, १७ । काण्व. २६, २१ ।

[१६] तै. ५, ६, ११-२३ । वा. २४, १४ । काण्व. २६, १८ ।

[१७] तै. ५, ६, ११-२३ । वा. २४, १२ । काण्व. २६, १९ ।

[१८] वा. २४, १३ । काण्व. २६, १७ ।

[१९] वा. २४, ११ । काण्व. २६, १५ ।

[२०] वा. २४, ११ । काण्व. २६, १५ ।

अथ चतुर्दशः प्रपाठकः ।

वसन्ताय कर्पिञ्जलानालभते, ग्रीष्माय कलविङ्कान्, वर्षाभ्यस्तित्तिराय्, शरदे वंतिंका, १
हेमन्ताय ककरान् ॥ १ ॥

समुद्राय शिशुमारानालभते, पर्जन्याय मण्डका, —नङ्गयो मत्स्यान्, मित्राय पुलिकयान्, २
वरुणाय नाकान् ॥ २ ॥

सोमाय हृस्मानालभते, वायवे बलाका, इन्द्राग्निभ्यां कुञ्चान्, मित्राय मद्गून्, ३
वरुणाय चक्रवाकान् ॥ ३ ॥

अग्नये कुटरूनालभते, वनस्पतय उलूका, —नग्नीषोमाभ्यां चाषा, —नश्चिभ्यां मयूरान्, ४
मित्रावरुणाभ्यां कपोतान् ॥ ४ ॥

सोमाय लवानालभते, त्वष्ट्रे कौलीकान् गोषादीन्, —देवानां पत्नीभ्यः पुलींका, अग्नये ५
गृहपतये पारुणान् ॥ ५ ॥

अह्नि पारावतानालभते, रात्र्यै सीचापून्, —रह्वः संधिभ्यां जतून्, सवत्सराय महतः सुप- ६
र्णान्, मासिभ्यो दात्यौहान् ॥ ६ ॥

भूम्या आखूनालभते, ऽन्तरिक्षाय पाङ्कत्रान्, दिवे कशान्, दिग्भ्यो नुकुलान्, ७
बभ्रुकानवान्तरदिशाभ्यः ॥ ७ ॥

प्रजापतये पुरुषान् हस्तिना आलभते, वाचे प्लषीन्, —श्वक्षुषे मशकान्, श्रोत्राय भृङ्गाः ८
॥ ८ ॥

वसुभ्यो ऋष्यानालभते, रुद्रभ्यो रूक्, —नादित्येभ्यो न्यङ्कून्, विश्वेभ्यो देवेभ्यः पृषता, — ९
न्त्साध्यैभ्यः कुलङ्गान् ॥ ९ ॥

[१] तै. ५, ५, ११-२४ । काठ. ५, १०, ४ । वा. २४, २० । काण्व. २६, २४ । मा. श्रौ. ९, २, ४ ।

[२] वा. २४, २१ । काण्व. २६, २५ ।

[३] वा. २४, २२ । काण्व. २६, २६ ।

[४] वा. २४, २३ । काण्व. २६, २७ ।

[५] वा. २४, २४ । काण्व. २६, २८ ।

[६] वा. २४, २५ । काण्व. २६, २९ ।

[७] वा. २४, २६ । काण्व. २६, ३० ।

[८] वा. २४, २९ । काण्व. २६, ३३ ।

[९] वा. २४, २७ । काण्व. २६, ३१ ।

ईशानाय परस्वता आलभते, मित्राय गौरान्, वरुणाय महिषान्, बृहस्पतये गवयांः,
—स्त्वष्ट्रा उष्टान् ॥ १० ॥ १०

प्रजापतये च वायवे च गोमृगौ, वरुणायारण्यो मेघौ, यमाय कृष्णो, मनुराजाय
मर्कटः, शार्दूलाय रोहिद, वृषभाय गवयी, क्षिप्रयेनाय वल्लिका, नीलङ्गवे कृमिः,
समुद्राय शिशुमारो, हिमवते हस्ती ॥ ११ ॥ ११

मरुतः प्राजापत्यं, उलौ हलिष्णो वृषदंशस्ते धात्रे, दिशो कडको, धुङ्क्षाग्र्यौ,
कुलविड्कः पुष्करसादौ लोहिवाहिस्ते त्वाष्ट्रा, वाचे क्रौञ्चः ॥ १२ ॥ १२

सोमाय कुलङ्ग, आरण्याजो नकुलः शंका तै पौष्णाः, क्रोष्टा मायो, रिन्द्रस्य
गौरमृगाः, पित्रो न्यङ्कुः ककुटस्तेऽनुमत्यै, प्रतिश्रुत्कायै चक्रवाकः ॥ १३ ॥ १३

सौर्ये बलाका, शार्गः सुजयः शयाण्डुकस्ते मैत्राः, श्वाविद्धौमी, सरस्वत्यै शारिः पुरु-
षवाक, शार्दूलो वृकः पृढाकुस्ते मन्यवे, सरस्वते शुकः पुरुषवाक ॥ १४ ॥ १४

सुपर्णः पार्जन्य, अतिर्वाहसो दंष्ट्रिदा तै वायवे, कृकवाकः सावित्रो, हंसो वातस्य,
प्लवो मद्रुमैस्त्वस्ते नदीपतये, द्यावापृथिवीयः कूर्मः ॥ १५ ॥ १५

पुरुषमुगन्धर्म्मसो, गोधा कोलका दानोर्वाटस्ते वनस्पतीनां, बृहस्पतये वानस्पतये पैङ्ग-
राजो, श्लज आन्तरिक्षो, नाक्रो मर्कटः पुलीकयस्तेऽक्षूपारस्य, द्वियै शल्यकः ॥ १६ ॥ १६

एण्यहो, मण्ड्रको मूषिका तित्तिरस्ते सर्षपाणां, लोपाश आश्विनः, कृष्णो रात्र्या,
क्रक्षो जतुः शुशुल्का तै इतरजनानां, जहका वैष्णवी ॥ १७ ॥ १७

अन्यवापोऽर्धमासाना, मृदयो मयूरः सुपर्णस्ते गन्धर्वाणां, मणामुद्रः, कश्यपो मासांः,
रोहिंकृष्ण्णाची गोलात्तिका ता अप्सरसां, मृत्यवेऽसितः ॥ १८ ॥ १८

[१०] वा. २४, २८ । काण्व. २६, ३२ ।

[११] तै. ५, ५, ११ । काठ. ५, ७, १ । वा. २४, ३० । काण्व. २६, ३४ ।

[१२] तै. ५, ५, १२ । काठ. ५, ७, २ । वा. २४, ३१ । काण्व. २६, ३५ ।

[१३] तै. ५, ५, ११ । काठ. ५, ७, ७ । वा. २४, ३२ । काण्व. २६, ३६ ।

[१४] काठ. ५, ७, ४—६ । वा. २४, ३३ । काण्व. २६, ३७ ।

[१५] काठ. ५, ७, ३ । वा. २४, ३४ । काण्व. २६, ३८ ।

[१६] काठ. ५, ७, ५ । वा. २४, ३५ । काण्व. २६, ३९ ।

[१७] काठ. ५, ७, ५ । वा. २४, ३६ । काण्व. २६, ४० ।

[१८] काठ. ५, ७, ६ । वा. २४, ३७ । काण्व. २६, ४१ ।

वर्षाहर्कुतना, —मास्तुः कशो मान्थालवस्ते पितृणां, वसुभ्यः कपिञ्जलो, बलायाजगुरः,
कपोता उलूकः शशस्ते निर्ऋत्यै, रात्र्यै कृष्णः ॥ १९ ॥ १९

चित्रे आदित्याना, —धृष्टो घृणावान् वार्त्रानसस्ते मत्या, आरुणाय सृमरो, रुरु रौद्रः,
कुवयः कुट्टरुर्दास्यैहस्ते वाजिनां, कामाय पिकः ॥ २० ॥ २०

खड्गो वैश्वदेव, —स्तरक्षुः श्वा कृष्णः कर्णो गर्दमस्ते रक्षसा, —मिन्द्राय स्रकरः, सिंहो
मार्ततः, कृकलासः पिप्पका शकुनिस्ते शरन्मायै, विश्वेभ्यो देवेभ्यः पृषतः ॥ २१ ॥ २१

[१८६४]

॥ इत्युपरिकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशः प्रपाठकः ।

शार्दं दुद्धि, —रश्वाकान्दन्तमूलै, —मृदं वस्वै, —स्तेगान् दंष्ट्राभ्या, —मवक्रन्देन तालु, वाजं
हनुभ्या, —सरस्वत्या अग्रजिह्वं, जिह्वाया उत्सादं, —मप आस्येन, वृषणा आण्डाभ्या,
—मादित्याञ्च इमंश्रुभिः, पन्थां भ्रूभ्यां, दावापृथिवी वल्लोभ्या, विद्युतं कनीनिकाभ्यां,
कर्णाभ्या, श्रोत्रे, श्रोत्राभ्यां कर्णा, अवार्थाणि पक्ष्माणि पार्था इक्ष्वः, पार्थाणि पक्ष्माण्यवार्था
इक्ष्वः ॥ १ ॥ १

वातं प्राणेना, —ऽपानेन नासिका, —मुषयाममधुरेणौष्ठेन, संदुत्तरेण, शुक्लाय स्वाहा,
कृष्णाय स्वाहा, स्तनयितुं निर्वाधेन, मूर्ध्नि निवेष्टयेणा, —ऽशनिं मस्तिष्केण, विद्युतं
कनीनिकाभ्यां, प्रकाशेनान्तर, —मनुकाशेन बाह्यं, तेदनीमधरकण्ठेनापः शुष्ककण्ठेन, चित्तं
मन्यामि, —रदिति शीर्ष्णी, निर्ऋतिं निर्जल्येन शीर्ष्णी, प्राणान्संक्रोशै, रेष्माणं स्तपेन ॥
॥ २ ॥ २

मशकान् केशै, —रिन्द्रं स्वपसा, वह्नेन बृहस्पति, शकुनिसादेन कूर्माञ्च, शफैराक्रमण, —
स्थूराभ्यां बलं, कुष्टाभ्यां जवं, जङ्घाभिरभ्वानं, बाहुभ्यां जाम्बिलेनारण्यमग्निमुतीरुभ्या, —
रुद्रं रौराभ्यां, पूर्षणं दोर्भ्यां, —मश्विना अश्वाभ्याम् ॥ ३ ॥ ३

[१९] काठ. ५, ७—८ । वा. २४, ३८ । काण्व. २६, ४२ ।

[२०] काठ. ५, ७, ९ । वा. २४, ३९ । काण्व. ३६, ४३ ।

[२१] काठ. ५, ७ । वा. २४, ४० । काण्व. २६, ४४ ।

[१] तै. ५, ७, ११—१२ । काठ. ५, १३, १—२ । वा. २५, १ । काण्व. २७, १—२ । मा. श्री. ९, २, ५ ।

[२] तै. ५, ७, ११—१४ । काठ. ५, १३, २ । वा. २५, २ । काण्व. २७, ३—४ ।

[३] तै. ५, ७, ११ । काठ. ५, १३, ३ । वा. २५, ३ । काण्व. २७, ५—६ ।

अग्नेः पक्षति, — वीर्योनिपक्षतिः, सोमस्य तृतीया, ऽपो ज्युष्ट्यं, — दित्याः पञ्चम्यं, — शी-
र्षोमयोः षष्ठी, मरुताः सप्तमी, बृहस्पतेरष्टमी, पूष्णो नवमी, त्वष्टुर्दशमी, — न्द्रस्यैकादशी,
वरुणस्य द्वादशी, यमस्य त्रयोदशी ॥ ४ ॥ ४

इन्द्राग्नयोः पक्षतिः, संरस्वत्या निपक्षति, — रिन्द्रस्य तृतीया, बृहस्पतिश्चतुर्थी, निर्ऋत्याः
पञ्चमी, — न्द्राण्याः षष्ठी, सर्षपाः सप्तमी, विष्णोरष्टम्यु, — र्यम्णो नवमी, धातुर्दशमी, —
न्द्रस्यैकादशी, वरुणस्य द्वादशी, यम्यास्त्रयोदशी, द्यावापृथिव्योर्दक्षिणं पार्श्वं, विश्वेषां
देवानामुत्तरम् ॥ ५ ॥ ५

मरुताः स्कन्धा, विश्वेषां देवानां प्रथमा कीकसा, रुद्राणां द्वितीया, ऽऽदित्यानां तृतीया,
वायव्यैः पुष्ट, — मशीर्षोमयोर्भासुदौ, क्रुञ्चौ श्रोणिभ्यां, मित्रावरुणा ऊरुभ्या, — मिन्द्रावरुणा
अल्गाभ्या, — मारकस्य कुष्ठाभ्या, — मत्सराभिः कर्पिञ्जलान् ॥ ६ ॥ ६

इन्द्रस्य क्रोडो, ऽदित्याः पाजस्यं, दिशो जत्रवो, ऽदित्या भसं, — जीमूतान् हृदयो-
पशोभ्या, — मन्तरिक्षं पुलितं, नम उदर्येण, वल्मीकान् कलोम्ना, ग्लौभिर्गुल्माः, — शक्र-
वाकौ मन्त्राभ्यां, दिवः वृक्षाभ्याः, हिराभिः सवन्ती, — गिरिन् श्लाशिभ्या, — मुपलान्
श्रीहा, हृदान् कुक्षिभ्याः, समुद्रमुदरेण, वैश्वानरं भस्मना ॥ ७ ॥ ७

विधृतिं नाभ्या, घृतं रसेना, — ऽपो यूष्णां, मरीचीविप्रुषा, नीहारमुष्मणा, शीनं
वसत्या, हार्दनीर्दूषीकामिः, प्रुष्वा अश्रुभिः, रक्षा रक्षांसि, चित्राण्यङ्गैः, — नक्षत्राणि रूपैः,
पृथिवीं त्वचा, जुम्बकाय स्वाहा ॥ ८ ॥ ८

पूषणं वनिष्ठुनान्धाहीन्तस्थूरगुदया, सर्षान् गुदाभिः, — विहृत आन्त्रैः, — रप आस्येन, दृषणा
आण्डाभ्याः, शेषो वाजिनेन, प्रजा रेतुसा, चापान् पिचैन, प्रदरान् पायुना, कूष्माञ्ज-
शकपिण्डैः ॥ ९ ॥ ९

[४] तै. ५, ७, २१ । वा. २५, ४ । काण्व. २७, ७ ।

[५] तै. ५, ७, २२ । वा. २५, ५ । काण्व. २७, ८ ।

[६] तै. ५, ७, २५ । काठ. ५, १३, ५ । वा. २५, ६ । काण्व. २७, ९ ।

[७] तै. ५, ७, २६ । काठ. ५, १३, ६ । वा. २५, ८ । काण्व. २७, ११—१२ ।

[८] तै. ५, ७, २० । वा. २५, ९ । काण्व. २७, १३ ।

[९] तै. ५, ७, २७ । काठ. ५, १३, ७ । वा. २५, ७ । काण्व. २७, १० ।

अथये गायत्राय त्रिवृते राधन्तराय वासन्तिकाय पुरोडाशमुष्टाकपालं निर्वृपती, —न्द्राय त्रैष्टुभाय पञ्चदशाय बर्हिताय त्रैष्माय पुरोडाशमेकादशकपालः, विश्वेभ्यो देवेभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशेभ्यो वैरूपेभ्यो वार्षिकेभ्यः पुरोडाशं द्वादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामांनुष्टुभाभ्यामेकविंशेभ्यो वैराजाभ्यां शारदाभ्यां पयस्स्यां, बृहस्पत्ये पाङ्क्त्याय त्रिणवाय शाकृताय हैमन्तिकाय चरुः, सुवित्र आतिष्ठन्दसाय त्रयस्त्रिंशाय रैवताय शैशिराय पुरोडाशं द्वादशकपाल, —मनुमत्यै चरुः, वैश्वानरं द्वादशकपाल, —मदित्यै विष्णुपत्न्यै चरुं, कायमेककपालम् ॥ १० ॥ १०

अथयेऽहोमुचे पुरोडाशमुष्टाकपालं निर्वृपती, —न्द्रायाऽहोमुचे पुरोडाशमेकादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामागोमुग्भ्यां पयस्याः, वायुसवितृभ्यामागोमुग्भ्यां पयोः, अश्विभ्यामागोमुग्भ्यां धानां, मरुद्भ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशः सप्तकपालः, विश्वेभ्यो देवेभ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशं द्वादशकपाल, —मनुमत्यै चरुः वैश्वानरं द्वादशकपालं, द्यावापृथिवीभ्यामहोमुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालम् ॥ ११ ॥ ११

[१८७५]

॥ इत्युपरिकाण्डे पञ्चदशः प्रपाठकः ॥ १५ ॥

अथ षोडशः प्रपाठकः ।

मा नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतः परिक्षन् ।

यद्वाजिनो देवजातस्य संभेः प्रवक्ष्यामो विदधे वीर्याणि ॥ १

यन्निर्णिजा रेक्णसा प्रावृतस्य रातिं गृभीतां मुखतो नयन्ति ।

सुप्राङ्जो मेम्यद्विष्वरूपा इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येतु पाथः ॥ २

एष छागः पुरो अश्वेन वाजिना पूष्णो भागो नीयते विश्वदेव्यः ।

अभिमित्रियं यत् पुरोडाशमर्बुता त्वष्टेदेन सौश्रवसाय जिन्वति ॥ ३

[१०] तै. ७, ५, १४ । वा. २९, ६० । काण्व. ३१, ४९ ।

[११] तै. ७, ५, २२ ।

[१] तै. ४, ६, ८—९ । काठ. ५, ६, ४—५ । वा. २५, २४—३९ । काण्व. २७, २८—४३ ।

[मानो मित्रो...वीर्याणि । ऋ. १, १६२, १; तै. सं. ४, ६, ८, १; ति. ९, ३ । यन्निर्णिजा रेक्णसा०...

पाथः । ऋ. १, १६२, २; तै. सं. ४, ६, ८, १ । एष छागः०... (कछा०) ... जिन्वति । ऋ. १, १६२, ३;

तै. सं. ४, ६, ८, १]

यद्विष्यमुत्तुशो देवयानं त्रिर्मानुषाः पर्यश्वं नयन्ति ।

अत्रा पूर्णः ग्रथमो भाग एति यज्ञं देवेभ्यः प्रतिवेदयन्नजः ॥

४

उप प्रागात् सुमन्मेऽधायि मन्मु देवानामाशा उप वीतपृष्ठः ।

अन्वेनः विप्रा ऋषयो मदन्ति देवानां पुष्टं चक्रमा सुबन्धुम् ॥

५

होताध्वयुरावया अग्निमिन्धो ग्रावग्रामं उत शःस्ता सुविप्रः ।

तेन यज्ञेन स्वरंकृतेन स्थिष्टेन वक्षणा आपुणध्वम् ॥

६

यूपवस्का उत ये यूपवाहाश्चपालः ये अश्वयुपाय तक्षति ।

ये चार्धिते पचनः संभरन्त्युतो तेषामभिगृतिर्न इन्वतु ॥

७

यद्वाजिनो दामु संदानमर्चतो या शीर्षिया रश्ना रञ्जुरस्य ।

यद्वा घास्य प्रभृतमाऽस्ये तृणः सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥

८

यद्वध्वमुदरस्यापवाति य आमस्य ऋविषो गन्धो अस्ति ।

सुकृता तच् शुमितारः कृण्वन्तुत मेधः शृतपाकं पचन्तु ॥

९

यदश्वस्य ऋविषो मक्षिकाश्च यद्वा स्वरौ स्वधितौ रिप्तमस्ति ।

यद्वस्तयोः शमितुर्थेन्नखेषु सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥

१०

यत्ते गात्रादग्निना पच्यमानादग्निं शूलं निहतस्यावधावति ।

मा तद्भूम्यामाश्रिपन्मा तृणेषु देवैभ्यस्तदुशङ्क्यो रातमस्तु ॥

११

ये वाजिनं परिपश्यन्ति पक्कं य ईमाहुः सुरभिर्निर्हिरति ।

ये चार्धितो माःसमिक्षामुपासते उतो तेषामभिगृतिर्न इन्वतु ॥

१२

यन्नीक्षणं माःस्पचन्या उखाया या पात्राणि यूर्णा आसेचनानि ।

ऊर्मण्यापिधाना चरुणामङ्गाः सूनाः परिभूषन्त्यश्वम् ॥

१३

[यद्विष्यमुत्तुशो० । ऋ. १, १६२, ४; तै. सं. ४, ६, ८, २ । उप प्रागात् सुमन्मे० । ऋ. १, १६२, ७; तै. सं. ४, ६, ८, ३; नि. ६, २२ । होताध्वयुरावया० । ऋ. १, १६२, ५; तै. सं. ४, ६, ८, २ । यूपवस्का उतये० । ऋ. १, १६२, ६; तै. सं. ४, ६, ८, २ । यद्वाजिनो दाम० । ऋ. १, १६२, ८; तै. सं. ४, ६, ८, २ । यद्वध्वमुदरस्या० । ऋ. १, १६२, १०; तै. सं. ४, ६, ८, ४ । यदश्वस्य ऋविषो० । ऋ. १, १६२, ९; तै. सं. ४, ६, ८, ३ । यत्ते गात्रादग्निना० । ऋ. १, १६२, ११; तै. सं. ४, ६, ८, ४ । ये वाजिनं परि० । ऋ. १, १६२, १२; तै. सं. ४, ६, ९, १ । यन्नीक्षणं माःस्पचन्या० । ऋ. १, १६२, १३; तै. सं. ४, ६, ९, १]

यदश्वाय वास उपस्तृणन्त्यधिवसः५ यां हिरण्यान्यसै ।	
संदानमर्चन्तं पङ्क्तिं प्रियां देवैर्वायामयान्ति ॥	१४
निक्रमणं निषदन्तं विवर्तनः५ यञ्च पङ्क्तिमर्चतः ।	
यञ्च पुरौ यञ्च घ्रासिं जघास सर्वा तां ते अपि देवैश्चस्तु ॥	१५
मा त्वाग्निर्धनयीदृमृगान्धिमौखा आजन्त्यभिविक्त जग्निः ।	
इष्टं५ वीतमभिगृते५ वषट्कृतं तं देवांसुः प्रतिगृभ्णन्त्यश्चम् ॥ १ ॥	१६
सप्तिद्धो अञ्जन्कटुरं मतीनां घृतमग्रे मधुमत् पिन्वमानः ।	
वाजीं बहन्वाजिनं जातवेदो देवानां५ वक्षि प्रियमा सधस्थम् ॥	१७
तनूनपात् सै पथो देवयानान् प्रजानन्वाज्यप्येतु देवान् ।	
अनु त्वा सप्ते प्रदिशः सचन्ता५ स्वधां देवैर्यजमानाय धेहि ॥	१८
ईड्यश्वासि वन्द्यश्वासि वाजिन्नाशुश्वासि मेध्यश्वासि सप्ते ।	
अग्निष्ठा देवैर्वसुभिः सजोषाः ग्रीतं५ वह्निः५ बहतु जातवेदाः ॥	१९
स्तीर्णो बर्हिः सुष्टीमा जुषाणोरु पृथुं ग्रथमानं पृथिन्याम् ।	
देवैर्मिरक्तमदितिः सजोषाः स्योनं कृण्वानां सुविते दधातु ॥	२०
एता उ वः सुभगा विश्ववारा विं पक्षोभिः श्रममाणा उदातैः ।	
कृण्वाः सतीः कवेषः शुभ्रमाणा द्वापो देवीः सुप्रायणा भवन्तु ॥	२१
अन्तरा मित्रावरुणा चरन्ती मुखः५ यज्ञानामभि सविदाने ।	
उपासा वा५ सुहिरण्ये सुशिल्पे ऋतस्य योता इह सादयामि ॥	२२
प्रथमा वा५ सरथिना सुवर्णा देवौ पश्यन्तौ भुवनानि विश्वा ।	
अपिप्रयं चोदना वां मिमाना होतारा ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥	२३
आदित्यैर्नो भारती वष्टु यज्ञं५ सरस्वती सह रुद्रेर्न आवीत ।	
इदोपहृता वसुभिः सजोषाः स्योनं कृण्वानां सुविते दधातु ॥	२४

[यदश्वाय वास०। ऋ. १.१६२, १६; तै. सं ४, ६, ९, २ । निक्रमणं निषदन्तं०। ऋ. १.१६२, १४; तै. सं ४, ६, ९, १ । मा त्वाग्निर्धनयीदृमृगान्धिमौखा नयी० । ऋ. १.१६२, १५; तै. सं. ४, ६, ९, २]

[२] ५, १, ११ । काठ. ५, ६, २ । वा. २९, १—११ । काण्व. ३१, १—११ । मा. श्रौ. ९, २, ५ ।

त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुर्वा जायत आशुरश्वः ।	
त्वष्टेर्मा विश्वा भुवना जजान बहोः कर्तारमिह यक्षि होतः ॥	२५
अश्वो घृतेन तमन्या समक्ता उषु देवं ऋतुशः पाथ एतु ।	
वनस्पतिर्देवलोके गृजानेच्छमिना हव्यां स्तुदितानि वक्षत् ॥	२६
गृजापुतेस्तेपसा वावृधानः सद्यो जातो दधिषे यज्ञमग्ने ।	
स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगां याहि साध्या इविरदन्तु देवाः ॥ २ ॥	२७
युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं पति तस्थुषुः । रोचन्ते रोचनां दिवि ॥	२८
युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे । शोणा धृष्णू नृवाहसा ॥	२९
केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ॥	३०
जीमूतस्येव भवति प्रतीकं यद्वर्मी याति समदामुपस्थे ।	
अनाविद्धया तन्वा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपतु ॥	३१
धन्वना गा धन्वनाजि जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।	
धनुः शत्रोरपकामं कृणोतु धन्वना सर्वाः पृतना जयेम ॥	३२
वक्ष्यन्तीवेदाग्नीगन्ति कर्णं प्रियं सखायं परिपस्वजाना ।	
योषेव शिङ्क्ते वितताधि धन्वन् ज्या इयं समने पारयन्ती ॥	३३
ते आचरन्ती समनेव योषा मातेव पुत्रं विभृतामुपस्थे ।	
अप शत्रून् विध्वस्तः सखिदाने आत्मी इमे विस्फुरन्ती अमित्रान् ॥	३४
बहूनां पिता बहुरस्य पुत्रः चित्रा कृणोति समनावगत्स्य ।	
इषुधिः सङ्काः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निन्दो जयति प्रसूतः ॥	३५

[३] तै. ७,४,२०; ४,६,६ । काठ. ५,६,१ । वा. २३,५—६; २९,३७—४४,५२—५४,४६—४७,४९,४८,५१,५०, ५५—५७ । काण्व. २५,५—६; ३१,१२—१६,१८,२१,२०,१९,१७,२२—२३ । मा. श्रौ. ९,२,३—४ ।

[युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं । ऋ. १,६,१; सा. १४६८; अथर्व. २०,२६,४; ४७,१०; ६९,९; तै. सं. ७,४,२०,१ । युञ्जन्त्यस्य काम्या । ऋ. १,६,२; सा. १४६९; अथर्व. २०,२६,५; ४७,११; ६९,१०; तै. सं. ७,४,२०,१ । केतुं कृण्वन्नकेतवे । ऋ. १,६,३; सा. १४७०; अथर्व. २०,२६,६; ४७,१२; ६९,११; तै. सं. ७,४,२०,१; तै. ब्रा. ३,९,४,३ । जीमूतस्येव भवति । ऋ. ६,७५,१; तै. सं. ४,६,६,१ । धन्वना गा धन्वनाजि । ऋ. ६,७५,२; तै. सं. ४,६,६,१; नि. ९,१७ । वक्ष्यन्तीवेदाग्नी । ऋ. ६,७५,३; तै. सं. ४,६,६,१; नि. ९,१८ । ते आचरन्ती । ऋ. ६,७५,४; तै. सं. ४,६,६,२; नि. ९,४० । बहूनां (० बहू) पिता । ऋ. ६,७५,५; तै. सं. ४,६,६,२; नि. ९,१४]

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यत्र यत्र कामयते सुषारथिः । अभीशूनां सहिमानं पनायत मनः पश्चादिदनुयच्छन्ति रश्मयः ॥	३६
तीवान् घोषान् कृण्वते वृषपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वाजयन्तः । अवक्रामन्तः प्रपदैर्मित्रान् क्षिणन्ति शत्रून् रत्नपच्ययन्तः ॥	३७
वनस्पते वीड्वहो हि भूया अस्मत् सुखा प्रतरुणः सुवीरः । गोभिः सैनद्धो असि वीड्यस्वास्थातां ते जयतु जैत्रानि ॥	३८
दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद्वनस्पतिभ्यः पर्यावृतः सहः । अपामोऽजानं परि गोभिरावृतमिन्द्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥	३९
इन्द्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः । सैमां नो हव्यंदाति जुषाणो देव रथ प्रति हव्या गुभाय ॥	४०
स्वादुपुंसदः पितरो वयोधाः कृच्छ्रेश्रितः शक्तीवन्तो गभीराः । चित्रसेना इषुबला अमृधाः सुतोवीरा उरवो व्रातसाहाः ॥	४१
ब्राह्मणासः पितुरः सोम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी उभे स्ताम् । पूर्वा नः पातु दुरिताद्वतावृषो रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥	४२
ऋजुते परिवृङ्गिषि नोऽश्मा भवतु नस्तनः । सोमो अधिव्रीतु नोऽदितिः शर्म यच्छतु ॥	४३
सुपर्णं वस्ते मृगो अस्या दन्तो गोभिः सैनद्धा पतति प्रसृता । यत्रा नरः सं च वि च द्रवन्ति तत्रास्मभ्यमिषुवः शर्म यस्सन् ॥	४४
अद्विरिव भोगैः पर्येति बाहुं ज्याया हेति पुरिवाधमानः । हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान् पुमान् पुमांसं परिपातु विश्वतः ॥	४५

[रथे तिष्ठन्नयति० । ऋ. ६, ७५, ६; तै. सं. ४, ६, ६, २; नि. ९, १६ । तीवान्घोषान्कृण्वते० । ऋ. ६, ७५, ७; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । वनस्पते वीड्वहो० । ऋ. ६, ४७, २६; अथर्व. ६, १२५, १; तै. सं. ४, ६, ६, ५; नि. २, ५, ९, १२ । दिवस्पृथिव्याः० । ऋ. ६, ४७, २७; अथर्व. ६, १२५, २; तै. सं. ४, ६, ६, ५ । इन्द्रस्य वज्रो० । ऋ. ४, ७, २८; अथर्व. ६, १२५, ३; तै. सं. ४, ६, ६, ६ । स्वादुपुंसदः पितरः० । ऋ. ६, ७५, ९; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । ब्राह्मणासः पितरः० । ऋ. ६, ७५, १०; तै. सं. ४, ६, ६, ३ । ऋजुते परि० । ऋ. ६, ७५, १२; तै. सं. ४, ६, ६, ४ । सुपर्णं वस्ते० । ऋ. ६, ७५, ११; तै. सं. ४, ६, ६, ४; नि. २, ५, ९, १९ । अद्विरिव भोगैः० । ऋ. ६, ७५, १४; तै. सं. ४, ६, ६, ५; नि. ९, १५]

आजहन्ति सान्वेषां जघनं उपजिघत् । अश्वानि प्रचेतसोऽश्वान्तसमस्तु नोदय ॥	४६
उपश्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुतां विष्टितं जगत् । सं दुन्दुभे सज्जरिन्द्रेण देवैराहवीयो अपसेध शत्रून् ॥	४७
आक्रन्दय बलमोजो ना आधा निष्टनिहि दुरिता बाधमानः । अपप्रोथ दुन्दुभे दुष्टता इत ईन्द्रस्य मुष्टिरसि वीडयस्व ॥	४८
आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुन्दुभिर्वावदीति ।	
समंश्चपर्णाश्चरन्तु नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तु ॥ ३ ॥	४९
समिदिशामाशयानः स्वर्विन्मुधु रेतो माधवः पात्वस्मान् । अग्निदेवो दुष्टरीतुरदन्ध इदं क्षत्रं रक्षतु पात्वस्मान् ॥	५०
रथन्तरं सामभिः पात्वस्मान् गायत्रीं छन्दसां विश्वरूपा । त्रिवृक्षो विष्टया स्तोमो अह्ना समुद्रो वात इदमोजः पिपर्तु ॥	५१
उग्रा दिशामभिभूतिर्वयोधाः शुचिः शुक्रैः अहन्नोजर्षीने । इन्द्राधिपत्यैः पिपृतादतो नो महि क्षत्रं विश्वतो धारयेदम् ॥	५२
बृहत्साम क्षत्रभृदुद्वृष्णं त्रिष्टुभोजः शुभितमुग्रवीरम् । इन्द्रः स्तोमेन पञ्चदशेन मध्नुमिदं वातेन संगरेण रक्षतु ॥	५३
प्राची दिशां सहयशा यज्ञस्वती विश्वे देवाः प्रावृषाह्नां स्वर्वती । वैरूपे सामन्त्रधि तच् शुक्यं जगत्यैनं विश्वविशयामि ॥	५४
इदं क्षत्रं दुष्टरुमस्त्वोजोऽनाधृष्टं सहस्रस्य सहस्वत् । विश्वे देवाः सप्तदशेन वर्च इदं क्षत्रं सुलिलवातमुग्रम् ॥	५५
धत्रीं दिशां क्षत्रमिदं दाधारोपस्थाशानां मित्रवृदस्त्वोजः । मित्रावरूणा शरदाह्ना चिकित्तमस्मै राष्ट्राय महि शर्म यलतम् ॥	५६

आजहन्ति सान्वेषां० । ६, ७५, १३; तै. सं. ४, ६, ६, ५; नि. ९, २० । उपश्वासय पृथिवी० । ऋ. ६, ४७, २९; अथर्व. ६, १२६, १; तै. सं. ४, ६, ६, ६; नि. ९, १३ । आक्रन्दय बलमोजो० । ऋ. ६, ४७, ३०; अथर्व. ६, १२६, २; तै. सं. ४, ६, ७, ७ । आमूरज प्रत्यावर्तये० । ऋ. ६, ४७, ३१; अथर्व. ६, १२६, ३; तै. सं. ४, ६, ६, ७]

[४] तै. ४, ४, १२ । काठ. २२, १४ । वा. ३४, ८—९; १८, ७—७२; २६, ८; २७, ३९; ३६, ४ । काय. ३३, ३; २०, ४१—४२; २८, ८; २९, ४४; ३६, ४ ।

वैराजं सामन्त्रि मे मनीषानुष्टुभा संभृतं वीर्यं सहः ।	
इदं क्षत्रं मित्रवृद्धार्द्रास्तु मित्रावरुणा रक्षतमाधिपत्यैः ॥	५७
सम्राड् दिशां सहस्रास्त्री सहस्वत्युतुर्हमन्तो विष्टया नः पिपतु ।	
अवस्थ्युवाता वृहती न शकरी दिशां तेव्यवतु नो घृताक्षी ॥	५८
स्वर्वती सुदद्या नः पयस्वतीमं यज्ञसवतु या घृताक्षी ।	
त्वं गोपाः पुरातोतं पश्चाद्बृहस्पते याम्यां युङ्गि वाचम् ॥	५९
ऊर्ध्वा दिशां रन्तीराशौषधीनां सस्वत्सरेण सविता नो अह्ना ।	
रेवत्सामातिष्ठन्दा उ छन्दोऽजातशत्रुः स्योना नो अस्तु ॥	६०
स्तोमस्त्रयस्त्रिंशो भुवनस्य पत्नी विवस्वद्वाते अभि नो गृणीहि ।	
घृतवती सवितुराधिपत्ये पयस्वती रातिराशा नो अस्तु ॥	६१
अन्वद्य नो अनुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् । अग्निश्च हव्यवाहुनो भवतं द्राक्षुषे मयः ॥	६२
अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि ।	
कत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ना आयुंषि तारिपत् ॥	६३
वैश्वानरो न ऊत्या प्रयात परावतः । अग्निरुक्थेन वाहसा ॥	६४
पृष्टो दिवि ॥	६५
ध्रुवा दिशां विष्णुपत्न्यघोरास्येशाना सहस्रो या मनोता ।	
वृहस्पतिर्मातरिश्चोत वायुः संध्वाना वाता अभि नो गृणन्तु ॥	६६
विष्टम्भो दिवो धरुणा पृथिव्या अस्थेशाना जगुतो विष्णुपत्नी ।	
व्यचस्वतीषयन्ती सुभूतिः शिवा नो अस्त्वदितेरुपस्थे ॥	६७
कया नः ॥	६८
को अद्य युङ्क्ते धुरिं गां क्रतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हेणायून ।	
आसन्निधून् हृत्स्वसो मयोभून् य एषां भृत्यामृणधत् स जीवात् ॥ ४ ॥	६९

[अन्वद्य (अनु) नो अनु० (व्यानु०) । ऋ. परि. ३, ३; अथर्व. ७, २०, १ । अन्विदनुमते त्वं० ।
 ऋ. परि. ३, ४; अथर्व. ७, २०, २ । वैश्वानरो न ऊत्या० । अथर्व. ६, ३५, १; आ. श्रौ. सू. २, ११ । पृष्टो
 दिवि पृष्टो० । ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४ । विष्टम्भो दिवो धरुणा (णः)० ।
 ऋ. ९, ८९, ९ । कया नः० । ऋ. ४, ३१, १; सा. १६९, ६८२; अथर्व. २०, १२४, १; तै. सं. ४, २, ११, ३; तै. आ.
 ४, ४२, २ । को अद्य युङ्क्ते० । ऋ. १, ८४, १६; सा. ३४१; अथर्व. १, ८, १, ६; तै. सं. ४, २, ११, ३; नि. १४, २५]

अग्नेर्मन्वे प्रथमस्यामृतानां यं पाञ्चजन्यं बहवः समिन्धते ।	
विश्वस्यां विशि प्रविशिशिवां समीमहे स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७०
यस्येदं प्राणस्त्रिमिषधदेज्जति यस्य जातं जन्मानं च केवलम् ।	
स्तौम्यग्निं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७१
इन्द्रस्य मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो वृत्रघ्नः स्तोमा उप मांमुपागुः ।	
यो दाशुपः सुकृतो हवमुप गन्ता स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७२
यः संग्रामं नयति स वशीं युधे यः पुष्टानि स सृजति त्रयाणि ।	
स्तौमीन्द्रं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वंहसः ॥	७३
मन्वे वा मित्रावरुणा तस्य वित्तं सत्यौजसा दुर्हणा यं नुदधे ।	
यो राजाना सरथं यात उग्रा ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७४
यो वा रथं ऋजुरग्निः सत्यधर्मा मिथुचरन्तमुपवाति दूषयन् ।	
स्तौमि मित्रावरुणौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७५
वायोः सवितुर्विदधानि मन्महे या आत्मन्वद्विभूतो यौ च रक्षतः ।	
यो विश्वस्य परिभू वृभूवथुस्ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७६
उप श्रेष्ठा न आशिरो देवयोर्धर्मा अथिरन् ।	
स्तौमि वायुं सवितारं नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७७
रथीतिमौ रथीनामह ऊतये क्षुभं गमिष्ठौ सुयमेभिरथैः ।	
ययोर्वा देवौ देवेष्वनिषितमोजस्ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७८
यदेयातं बहतुं सूर्यायास्त्रिचक्रेण स संदुमिच्छमानौ ।	
स्तौमि देवा अश्विनौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमांसः ॥	७९
मरुतां मन्वे अग्नि नो ब्रुवन्तु प्रेमां वाचं विश्वामवन्तु विश्वे ।	
आश्वन् हुवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वैनसः ॥	८०

[५] तै. ४, ७, १५। काठ. २२, १५। वा. १२, २३; ३४, ८—९; १८, ७२; २६, ८। काण्व. १३, २४; ३३, ८; २०, ४१; २८, ८।
 [अग्नेर्मन्वे प्रथमस्या० । ४, २३, १ । यस्येदं प्राणस्त्रिमि० । अथर्व. ४, २३, ७ । इन्द्रस्य मन्वे० । अथर्व. ४, २४, १। यः संग्रामं नयति० । अथर्व. ४, २४, ७ । मन्वे वां मित्रावरुणा० । अथर्व. ४, २९, १—२ । यो वा रथं (ययोः) रथं ऋजु० (सत्य०) । अथर्व. ४, २९, ७ । वायोः सवितुर्विदधानि० । अथर्व. ४, २५, १ । उप श्रेष्ठा न० । अथर्व. ४, २५, ७ । रथीतिमौ (प्र सुमतिं) रथीना० । अथर्व. ४, २५, ६ । स्तौमि देवा (भवाश्वौ) ० । अथर्व. ४, २८, ७ । मरुतां (देवानां) मन्वे० अथर्व. ४, २७, १]

तिग्ममायुधं वीडितं सहस्वद्वियं शर्धः पृतनासु जिष्णुं ।

स्तौमि देवान्मरुतो नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥

८१

देवानां मन्वे अधि नो ब्रुवन्तु प्रेमां वाचं विश्वामवन्तु विश्वे ।

आशन् हवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥

८२

यदिदं माभिशोचति पौरुषेयेण दैव्येन ।

स्तौमि विश्वान् देवान् नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ।

अन्वद्य नो अनुमति, रन्विदनुमते त्वं, वैश्वानरो न ऊत्या ॥

८३

त्वमग्ने शोचिषा शोशुचाना आ रोदसी अपृणा जायमानः ।

त्वं देव अभिशस्तेरमुञ्चो वैश्वानरं जातवेदो महित्वा ॥

८४

उर्वी रोदसी वरिवस्कृणोतं क्षेत्रस्य पत्नी अधि नो ब्रुवाथः ।

स्तौमि द्यावापृथिवीं नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतमंहसः ॥

८५

ये अप्रयेताममितेभिरोजोभिर्ये प्रतिष्ठे अभवतां वसूनाम् ।

स्तौमि द्यावापृथिवीं नाथितो जोहवीमि ते नो मुञ्चतमंहसः ॥

८६

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रां युविष्ठाचित्तिमिश्रकृमा कृच्छिदांगः ।

कूर्ध्वीश्चस्मं अदितेरनागानेतांसि शिश्रथो विष्णुगग्ने ॥

८७

यथा ह त्यद्वसवो गौर्ये चित्पदि षित्तममुञ्चता यजत्राः ।

एवोश्चस्मन्मुञ्चता व्यंहः प्रतार्यग्ने प्रतुरं ना आयुः ॥ ५ ॥

८८

[१९६३]

॥ इत्युपरिकाण्डे षोडशः प्रपाठकः ॥ १६ ॥

॥ इत्युपरिकाण्डं समाप्तम् ॥

[तिग्ममायुधं (०मनीकं)। अथर्व. ४, २७, ७। यदिदं माभिशोचति (०यन्मेदमभि०)। अथर्व. ४, २६, ७। अन्वद्य नो (०अनु नो०) । ऋ. परि. ३, ३; अथर्व. ७, २०, १। रन्विदनुमते० । ऋ. परि. ३, ४। अथर्व. ७, २०, १। वैश्वानरो न ऊतय० । ६, ३५, १; आ. श्रौ. सू. २, ११। त्वमग्ने शोचिषा० । ऋ. ७, १३, २; तै. सं. १, ५, ११, २। स्तौमि द्यावापृथिवी० । अथर्व. ४, २६, ७। ये अप्रयेताममिते० अथर्व. ४, २६, १—२। यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा० । ऋ. ४, १२, ४; तै. सं. ४, ७, १५, ६। यथा ह त्यद्वसवो० । ऋ. ४, १२, ६; १०, १२६, ८; तै. सं. ४, ७, १५, ७]

अथ चतुर्थं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

पुरोडाशब्राह्मणम् ।

वनस्पतीन्वा उग्रौ देवं उदौषत्, तं शम्या अध्वशमयत्, —स्तच् शम्याः शुमीत्वं, यञ्च
शमीशाखया वत्सानपाकरोति शान्त्यै, पूर्णवती कार्या, पशूनां वा एतद्रूपं, पुशुमान् भवति,
यदुपुर्णा स्याद्वृण्डस्य तद्रूपं, वज्रो वृण्डो, वज्रेण पशून्भिप्रवर्तयेत्, तृतीयस्यां वै द्विवि
सौम आसीत्, तं गायत्री ज्येनो भूत्वाद्दुरत्, तस्य पूर्णमल्लघत्, ततः पूर्णोऽजायत्, तत्
पूर्णस्य पूर्णत्वं, तस्मात् सर्वेऽन्ये वनस्पतयः पूर्णिनो, श्येष पूर्ण उच्यते, यत् पूर्णशाखया
वत्सानपाकरोति तमेव सौममवृन्दे, देवा वै ब्रह्म समवदन्त, तत् पूर्ण उपाशृणोत्, सुश्रवा
वै नमिष, न बुधिरौ भवति य एव वेद, ब्रह्म वै पूर्णो, यत् पूर्णशाखया प्रापयति ब्रह्म-
णैवैनाः प्रापयति, —पै त्वै, —तीषमूर्जं यज्ञे च यज्ञपतौ चाधाद्, वार्यवः स्थिति, वार्यवी
अन्तरिक्षस्याध्वक्षो, अन्तरिक्षदेवत्याः पशवो, वार्युरैवानन्तरिक्षाय परिददाति, प्र वा एना-
नेतदाकरोति, यद्वायवः स्थेत्याहा, —ऽरण्यस्येव हि वायु, —देवो वः सविता प्राप्यत्विति,
सवितृप्रसूत एवैनाः प्रापयति, श्रेष्ठतमाय कर्मणा इति, यज्ञो वै श्रेष्ठतमो, यज्ञावैवैनाः प्रा-
प्यत्या, —प्यायध्वमध्वन्या देवैभ्या इति, वत्सैभ्यश्च वा एतां मनुष्येभ्यश्च पुराप्यायन्तै, श्यै-
सहिं देवैभ्य एवैना आप्याययति, मा वः स्तेन ईशत् माघश्च सा इत्या, —शिपुमेवाशास्ते,
ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात् वृहीरिति, प्रैव जनयति ॥

१

शुद्धा अर्पः सुप्रपाणे पिबन्तीः ॥

२

इति पुनात्येवैनाः ॥

३

रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तु ॥

४

इति रुद्रदेवैनास्त्रायन्ते ॥ पूर्णा वः परस्पा अदितिः प्रेत्वंरीया इन्द्रो वोऽध्वक्षोऽनुष्टाः पुनरेत् ॥
इति त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैना लोकेभ्यः पुनरावर्तयति, यजमानस्य पशून् पाही, —
ति यजमानस्यैव पशूनां गोपीथायाहिंसायै ॥ प्रतीचीं शाखामुपगृहति तस्माद्वाभ्याः पशवः
सायमरण्याद्वागमयन्ति, प्रत्यश्च एनं पशवो भवन्ति य एव वेद ॥ १ ॥

५-८

[१] मे. १, १, १. तै. ब्रा. ३, २, १. काठ. ३०, २० । कपि. ४६, ८ । वा. १, १, १६, ५० । काण्व. १, १—३, १७, ५० ।

[मा वः स्तेन ईशत् । ४, २१, ७]

मे. ४२

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुदा इति, सवितृप्रसूत एवैतां देवताभिर्दादते, प्रजापतिर्वा ओषधीः परुशश्च वेद, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वपरश्चा बर्हिर्दी-
त्योषधीनामहिंसायै, गोषदसी, तित्ति रयिंस यजमाने दधाति, प्रत्यष्टु रक्षा, इति रक्ष-
सामपहत्यै, प्रयमगाद्विषणा बर्हिरुल्लेति, विद्या वै विषणा विद्ययैवैनदल्लेति, मनुना कृतां
स्वधया वित्तयेति, मनुनाश्छेषां कृतां स्वधया वित्तया तया वहन्ते कवयः पुरस्तादिति, ब्राह्मणाः
कवया, ऋषयः कवयः ॥ ९

देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासदे ॥ १०

इति देवेभ्य एवैतं जुष्टं करोति, देवानां परिषूतमसीति, यद्वा इदं किंच तद्देवानां परिषूतं,
यथा श्रेयसे प्रोच्य कर्म करोत्येवं वा एतद्देवेभ्यः प्रोच्य बर्हिर्दाति, यावत् परिदित्यति तत्
सर्वं दाति, यत्तत्सर्वं न दाति यज्ञस्य तदतिरेचयति, यद्वै यज्ञस्यातिरेच्यते आतृच्य तैत्त
वर्धयत्यै, एकं स्तुभं परिदिशति, तत् सर्वं दाति यज्ञस्यातिरेचाय, विष्णोः स्तुप इति,
विष्णोर्वै स्तुपोऽल्लिद्यत्, स पृथिवीं प्राविशद्, यत् प्रथमं नोत्सृजेदतिमल्लेद्, देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां बर्हिर्देवसदनं दामीति, सवितृप्रसूत एवै-
तद्देवताभिर्दाति ॥ माधो मां परि परुस्त ऋष्यासम् ॥ इत्योषधीनामहिंसायै ॥ अल्लिच्छा ते
मांषम् ॥ इति यावद्यावदेवमविद्वानध्वर्युर्बर्हिर्दाति तावदस्यात्मनो मीयते, नास्यात्मनो मीयते य
एवं वेदा, उतस्त्वै बर्हिः शतवलिशं विरोहे, त्योषधीष्वेवं भूमानं दधाति, सहस्रवलिशा
वि वयं रुहेमै, त्याशिषुमेवाशास्ते, उदित्या रास्नासीती, यंस वा अदिति, रस्या एवैनद्रा-
स्तां करोती, न्द्राण्याः संनहन्मिती, न्द्राणीं वा अग्रे देवतानां समनहता क्रदिकामा,
साधोर्हृदद्या, क्रमोति य एवं वेद, बर्हिः संनहति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजानां संतत्ये
प्रजानामपरावापाय, तस्मात् खान्ना प्रजाः संतताः, पूषा ते ग्रन्थिं ग्रथ्नात्विति, पुष्टिर्वै पूषा,
पुष्टिंस यजमाने दधाति, सं ते मास्था, दिति यजमानस्याहिंसायै ॥ ११-१५

आपस्त्वांमश्विनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः । बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुपसां केतुमारमे ॥ १६
इत्यश्विनौ वै देवानां भिषजौ, ता एनाद्विषज्यता, इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छा इती, न्द्र-

[२] मै. १,१,२ । तै. ब्रा. ३,२,२ । काठ. ३१,१ । कपि. ४७,१ । वा. १,१०,२१,२४; २,११; ५,२२,२६; १,१,३०;
२,३०,३८; १,१,३,२८; १,८,२७; २०,३; ३७,१; ३८,१,१,७,२९ । काण्व. १,१३,३६,४०; २,२२,५,२८,३३; ६,१,
१०,४३; १०,३९; ११,४; १२,९,२८; २०,७; २१,९,३; ३७,१; ३८,१,१,१०,४६ । [देवस्य त्वा सवितुः ० ।
अथर्व. १९,५१,२]

स्यैवैनद्राहुभ्यामुद्यच्छते, बृहस्पतेर्मूर्ध्नाहुगामीति, ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्माणैवैनद्रस्त्यु, —३र्वन्त-
रिक्ष, —मिति समिष्ट्या एवा, —ऽऽदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामीती, —यं वा अदितिरस्यामेवैनदसी-
पदत् ॥ बृहिरसि देवंगमम् ॥ इत्यासन्नमभिमन्त्रयते, बृहु वा एतस्य पूर्वेष्वुदाह्रियमाणस्येह चेह-
च स्कन्दत्य, —स्कन्नमेनदेवताभ्यः संप्रादायजमानस्याहिंसाय ॥ २ ॥ १७-१९

पू३र्वेष्वुर्ध्मा बृहिः कुर्वन्ति, यज्ञमेवारभ्योपवसति, प्रजापतिः प्रजा असृजत्, तस्योखे
अस्रसेता, स एताभ्यामुखाभ्यां प्रत्यधत्, यदेते उखे भवतः, प्रजापतेरेवोखे प्रतिदधा-
ति, शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणा, इति देवेभ्य एवैनानि शुन्धति, वसूनां पवित्रमसीति,
वसूना वा एतद्भागधेयं, तेभ्य एवैनत् करोति, पवित्रमपिदधात्यो, —पथीनां च पथूनां
च पयः संसृजति, वाचं यजति यज्ञस्य धृत्यै, धारयन्नास्ते, धारयन्त इव हि दुहन्ति,
घौरसि पृथिव्यसीत्या, —भ्यामेवैनां प्रवृणक्ति, मातरिक्षनो धर्म इत्य, —न्तरिक्षं वै मातरि-
क्षनो घर्म्मो, ऽन्तरिक्षस्य धृत्यै, कामधुक्षः, सा विश्वायुः, सा विश्वभूः, सा विश्व-
कर्मत्य, —सौ वाच विश्वायु, —न्तरिक्षं विश्वभू, —रियं विश्वकर्म, —मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्वं
प्रदापयत्, इमांल्लोकान् यथापूर्वं प्रदान् दुहे य एवं वैदु, तिस्रो यजुषाभिमन्त्रयते, त्रयो
वा इमे लोका, एषु वा एते लोकेषु सं दधाति, तस्मादिमांल्लोकान् प्रजा उपजीवन्ति,
हुतः स्तोको हुतो द्रुप्तं, इत्यभिमन्त्रयतेऽस्कन्दाय ॥ इन्द्राय देवेभ्यो हविर्वहुं दुग्धि ॥ इति
त्रिरुद्वदति, त्रिपत्या हि देवा, न दारुपात्रेण दुह्या, —दक्षिमद्वै दारुपात्रं, यातयामेन
हविषा यजेत्, तद्ध स्माहुदत्रियाः पुरोडाशमुखं हवि, —न वा इत इतः पुरोडाशं हविषो
यामोऽस्ति, दोषध्वमेवेति, न शूद्रो दुह्या, —दसुतो वा एष सैमूतो, ऽसुन्त्स्याद्,
यद्वै पवित्रमत्येति तद्वि, —रग्निहोत्रमेव शूद्रो न दुह्यात्, तद्वि नोत्पुनन्ति ॥ २०-२२

संपुच्यध्वमृतावरीरूमिणा संधुमत्तमाः । पृञ्चतीः पयसा पयो मुन्द्रा धनस्य सातये ॥ २३

इति प्रतिनयति श्रुत्वायु, श्रुत्कामा हि देवा, इन्द्राय त्वा भागं सोमेनातुनर्चामीति,
सोममेवैनत् करोति, तस्य ह त्वै सोमपीथः संतुतो य एवं विद्वान्त्सान्नायं पिबति ॥ अदस्व-
मसि विष्णवे त्वा ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु, —यज्ञयैवैनदस्तं करोति, विष्णो हव्यं रक्षस्वे-
ति, यथाहैष ते भागस्तं रक्षस्वेत्ये, —वं वा एतद्विष्णुमाहै, —तत्ते हव्यं, तद्रक्षस्वेति,

न मृत्पात्रेणापिदध्यात्, पितृदेवस्य हविः स्याद्, दारुपात्रेणापिदध्या, —दग्निमद्वै दारुपात्रं, —म-
ग्निरेव हव्यं रक्षत्यु, —दन्वत्कार्यं, —मापो वै रक्षोऽग्नीं, —रपो रक्षांसि न त्रन्ति, रक्षसा-
मपहृत्यै ॥ ३ ॥

२४-२६

यो वै श्रद्धामनालभ्य यजते नास्य देवमनुष्या इष्टाय श्रद्धस्य, —पः प्रणयत्यां, —पो वै श्रद्धां,
श्रद्धामेवालभ्य यजता, आपो यज्ञो, यज्ञं तत्त्वा प्रचुरत्यां, —पो देवानां प्रियं धाम्, देवानां
प्रियं धाम प्रणीय प्रचुरत्यां, —पः सत्यं, सत्यमेवालभ्य यजता, आपो रक्षोऽग्नीं, रक्षसा-
मपहृत्या, आपो वज्रो, वज्रं आतृव्याय प्रहरति स्तृत्या, आपः श्रद्धां, श्रद्धास्य देवाः
श्रन्मनुष्या इष्टाय दधते यस्यैव विदुष एव विद्वानपः प्रणयति, देवीरापोऽग्रेगुवा, इति
यज्ञमेव प्रणयति, देवस्य त्वा सवितुः प्रुसरेवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामातुदा, इति
सवितुः प्रसृत एवैनदेवताभिरादत्त उरर्वन्तरिक्ष, —मिति समिष्ट्या एव, प्रत्युष्टं रक्षा, इति रक्ष-
सामपहत्यै, धूरसि, ध्वर ध्वरन्तमिति, धुर्यो वै नमैः शोऽग्निर्येदनालभ्यातीयाद्, यज-
मानं गुचापियेद्, द्वौ वाव पुरुषस्य आतृव्यौ, यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, ता एव गुचापियति ॥

॥ ४ ॥

२७

देवानामसि बद्धितम् सस्नितम् पप्रितम् जुष्टतम् देवहृतम्, —मिति देवेभ्य एवैनद्वद्धितम् स-
स्नितम् पप्रितम् जुष्टतम् देवहृतम् करोत्यं, —हुतमसि हविर्धानं, हं ह्रस्व, मां ह्रा, —रिति
हं हृत्येवैनद्, विष्णोः क्रमोऽस्यु, —रु वातायेति, यद्वै किंच वातो नाभिवाति तद्वरुणस्या, —
वरुण्यमेवैनत् करोति, मित्रस्य वश्रक्षुषा प्रेक्षा, इति मित्रमेवैनान् कुरुते ॥ ऊर्जं गृह्णीत ॥
इत्यूर्जं यजमाने दधाति ॥ प्रभृत्यै वः ॥ इति प्रैवैनान् भावयति, देवस्य वः सवितुः प्रुसरेवे
ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, यच्छन्तु पञ्च, गोपीथायु वो नारातये, ऽग्रये वो जुष्टा-
न्निष्पामी, —ति सवितुः प्रसृत एवैनान् देवताभिर्निर्वपति, यच्छन्तु पञ्चेति, पञ्च वा कृतव,
कृतव वा एतत् प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीताः कल्पन्ते, गोपीथायु वो नारातया, इति रक्षसा-
मपहृत्या, अग्रये वो जुष्टानित्यं, —ग्रय एवैनान् जुष्टान् करोत्यं, —थो यस्यै देवतायै निर्वपति
तस्या एनान् जुष्टान् करोती, —दं देवानामिदम् नः सहै, —ति व्यावृत्त्यै, हं हन्तां दुर्धा, इति

[४] मै. १, १, ४ । तै. ब्रा. ३, २, ४, १ । काठ. ३१, ३ । कपि. ४७, ३ । वा. १, ७—८, १०, १२, २१, २४, २९, ३१ । काण्व.
१, १०—११, १३, १७, ३६, ४०, ४६, ४९ ।

[५] मै. १, १, ५ । तै. ब्रा. ३, २, ४, ४ । काठ. ३१, ३ । कपि. ४७, ३ । वा. १, ७—११ । काण्व. १, १०, १२—१५ ।

हविषो गृहीतादिभे लोका उद्वेपन्त, तान्देवा एतेन यजुषादृहन्, यदेतद्यजुर्वेदत्येषां लोकानां धृत्यै, निर्वैरुणस्य पाशादमुक्षी, —ति वरुणपाशादेवं निर्मुच्यत आत्मनोऽहिंसायै, स्वरमिर्व्यक्श, —मिति तम इव वा एषं प्रपद्यते परीणह, स्वरवाभिर्विपद्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमित्य, —सौ वा अदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरम् ॥ उ३र्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इति य३द्वीहीति ब्रूयाद्वायुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ उ३र्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इत्यव्यायुकोऽध्वर्युर्भूदत्य, —दित्या व उपस्थे सादश्यासीती, —यं वा अदिति, —रस्यामेवैनानसीषदत् ॥ अग्रे हव्यं रक्षस्व ॥ इति पुरं उपसादयत्य, —धिरैव हव्यं रक्षते ॥ ५ ॥

२८-३८

विष्णोर्मनसा पुते स्थः ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु, —यज्ञमिवैते पुनाति, देवो वः सवितोत्पुनाति, —ति सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनात्य, —अग्रे वो जुष्टा, —नित्यग्रय एवैनान् जुष्टान् करोत्य, —थो यस्यै देवतायै शोक्षति तस्या एनान् जुष्टान् करोति, यद्वोऽशुद्ध आलेभे तच्च शुन्धध्व, —मिति शुन्धत्येवैनान्, यदित्यास्त्वंगसीती, —यं वा अदिति, —रस्या एवैनस्वचं करोत्य, —वधूत रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, प्रतीचीनग्रीवं कृष्णाजिनमुपस्तृणाति, तस्मात् प्रत्यञ्चः पशो मेधमुपतिष्ठन्ते, पृथुग्रावासि वानस्पत्य, इति ग्रावाणमेवैनत् करोत्य, —त्रैजिह्वांसि वाचो विसर्ज्जुनमित्य, —अ३र्होषा जिह्वा वाचो विसर्ज्जनं, यदा हि पशवा औषधीनामश्नन्त्यय वाचं विसृजन्ता, आयुषे वा, इत्यायुर्यजमाने दधाति, बृहद्ग्रावासि वानस्पत्य, इति ग्रावाणमेवैनत् करोति, देवभ्यो हव्यं शुमीध्वे, —ति देवभ्य एवैनत् करोति ॥ अपहत रक्षः ॥ इति रक्षसामपहत्यै ॥ हविष्कृदेहि ॥ इति यो देवानां हविष्कृतं ह्वयति, त्रिह्वयति, त्रिपत्या हि देवा, मनोवै श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरघ्नी वाग्यज्ञायुधानि प्रविष्टासीत्, तस्या वदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वंस्तावन्तस्तदहनीभव, —त्रैवं विद्वान् ब्राह्मणो भ्रातृव्याणां मध्येऽवसाय यजेत्, यावन्त एवास्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुपशृण्वन्ति तेषां तेज इन्द्रियं वीर्यं वृद्धक्ते, कुटेहरसि मधुजिह्वस्त्वया वयं संघातं संघातं जेष्मेति, संघातं संघातं वावैतेन यजमानो भ्रातृव्यं जयतीष, —मावदो, —र्जमावद, रायस्पोषमावदेत्या, —शिषुमेवाशास्ते ॥ ६ ॥ ३९-४४

[६] मै. १, १, ३ । तै. ब्रा. ३, २, ५, १ । काठ. ३, १, ४ । कपि. ४, ७, ४ । वा. १, १, २-१६ । काण्व. १, १, ६, १८-२१, २३-२४, २६ ।

वर्षवृद्धमसि, प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्वि, —ति प्रतिष्ठित्या, अस्मां वै देवाः पशुभ्यो रक्षांसि
 निरवादनन्तु त्वैरेषधीभ्यो, यदाह, परापृतं रक्षाः, परापृतास्ति, —रित्येतावृत्तैव यज्ञस्य
 रक्षांसि निरवदयते ॥ देवो वः सविता विविनक्तु ॥ इति सवितृप्रसूत एवैनान् विविनक्ति ॥ सु-
 विचा विविच्यध्वम् ॥ इत्याशिषुमेवांशास्ते, सुफलीकृतान् कुशान्, मेघ्यानेनान् यज्ञियान्
 करोति, त्रिः फलीकरोति, त्रिपत्या हि देवा, अदित्यास्त्वंगसीती, —यं वा अदिति, —
 रस्या एवैनस्वचं करोत्य, —वृधतं रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, प्रतीचीनग्रीवं कृष्णाजिनमुप-
 स्तृणाति, तस्मात् प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, अदित्याः स्कृद्भ्योऽसी, —ति शंभ्यामुपद-
 धाती, —मे वै सहास्तां, तै शंभ्यामात्रं शंभ्यामात्रं व्येतां, यं शंभ्यामुपदधात्यनयोरेव
 विधृत्यै, धान्यमसि, धिनुहि देवानित्ये, —तस्य वै यजुषो वीर्येण यावदेका देवता कामयते,
 यावदेका तावदस्या आहुतिः प्रथते, प्रथते यजया पशुमिधे एवं वेद, प्राणाय त्वापानाय त्वा
 व्यानाय त्वे, —ति प्राणमुपानं व्यानं तान् यजमाने दधाति, दीर्घामनु प्रसृतिं संस्पृशे-
 श्च, —मायुपे वा, इत्यायुरस्मिन् दधाति, मित्रस्य वश्रक्षुषावेक्षा, इति मित्रमेवैनान् कुरुते,
 देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णात्वि, —ति सवितृप्रसूत एवैनानुपगृह्णाति ॥ ७ ॥ ४५-४९

निर्दग्धं रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, यदधस्तादङ्गारमुपवर्तयत्यस्मिंस्तेन लोके ज्योति-
 र्धत्ते, यदुपरिष्टादन्तरिक्षे तेना, —ऽसा अस्मा आदिश्योऽमुष्मिण्लोके ज्योतिर्भवत्य, —थो दिवैवा-
 स्मा अमुष्मिण्लोके भवति सर्वेऽस्मा इमे लोका ज्योतिष्मन्तो भवन्ति य एवं वेद, त्रीणि समी-
 चीनान्युपदधाति, त्रयो वा इमे लोका, एषां लोकानां धृत्या, अपायेऽग्निमामादं जही, —ति
 य आमात् कव्यात्तमुपहत्य देवयजने यज्ञिया उपदधाति, ध्रुवमसि, पृथिवीं दृष्ट्वै, —ति
 पृथिवीमेव दृष्ट्वै, धरुणमस्य, —न्तरिक्षं दृष्ट्वै, —त्यन्तरिक्षमेव दृष्ट्वै, धर्त्रमसि, दिवं
 दृष्ट्वै, —ति दिवमेव दृष्ट्वै, धर्मासि, विश्वा विश्वानि दृष्ट्वै, —ति दिश एव दृष्ट्वै, प्रजापतिर्वै यत् समभवत् स एतावत् य एवं समभव, —देकं वा अग्रे शीर्ष्णः कपालं संभवत्य,
 —थ द्वितीयमथ तृतीयमथ चतुर्थमथ पञ्चममथ षष्ठमथ सप्तममथाष्टमं, यदृष्टा उपदधात्या-
 त्मानं वा एतद्यजमानः संस्कुरुते, तं संस्कृतममुष्मिण्लोकेऽनुपरैति, यदृष्टा उपदधाति

[७] मै. १, १७ । तै. ब्रा. ३, २, ५, १० । काठ. ३१, ४—५ । कपि. ४७, ४—५ । वा. १, १६, १९—२० । काण्व. १,
 २५, ३१—३४ ।

[८] मै. १, १८ । तै. ब्रा. ३, २, ६—७ । काठ. ३१, ६ । कपि. ४७, ६ । वा. १, १७—१८ । काण्व. १, २७—३० ।

गायत्रीं तेन छन्द आसोति, यदेकादश त्रिष्टुभं तेन, यद् द्वादश जगतीं तेना, —स्यो सर्वाण्येवं छन्दःसमितान्युपदधाति ॥ चितः स्थ, परिवितः स्थ ॥ इति यजुष्मन्ति करोति, वसूनां रुद्राणामादित्यानां भृगूणामङ्गिरसां धर्मस्य तपसा तप्यध्व, —मित्येतासामेनानि देवतानां तपसा तपति ॥

५०-५२

यानि धर्मं कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः । पूर्णस्तान्यपि व्रतं दन्द्रवायुं विमुञ्चताम् ॥ ५३

इति यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते ॥ ८ ॥

५४

देवस्य वः सवितुः प्रसूरेवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां संश्वुषामां, —ति सवितुःप्रसूत एवैनां देवताभिः संश्वपति, पर्वित्रुवत्संश्वपति, हविः करोति, देवो वः सवितोत्पुनत्वि, —ति सवितुःप्रसूत एवैना उत्पुनात्य, —प उत्पुसृजत्य, —सृत् वा आपो, —सृत्तुमेव हविः करोति, समोपा ओषधीभिर्मल्लन्तां, समोपधयो रसेन, संश्वेतीर्जगतीरित्य, —न्यां वा एतासामन्यां जिन्वन्त्यां, —पा ओषधीजिन्वन्त्यो, —पधीरपः, शिवाः शिवाभिः समसृजतां इत्यां, —पो वै रेवंती, —रोपधयो मधुमतीः, पशवो जगती, —रप ओषधीः पशूस्तान्सौ स संज्यैकधा मधुमतः करोति ॥ मुखस्य शिरोऽसि ॥ इत्याह यज्ञो वै मुखं, —स्तस्य वा एतच्छिरः क्रीयते, सीदन्तु विशो, जन्तयत्यै त्वं, —ति मिथुनमेव करोति, धर्मोऽसि विश्वायु, —धर्मं धर्मं श्रयस्वो, —रं प्रथस्वो, —रं ते यज्ञपतिः प्रथतामिति, प्रथयत्यैवैनं ॥ प्रति प्रथस्व पृथिवीमुतं धाम् ॥ इतीमं एवं प्रथयति, धर्मो वा एषोऽर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते, स ईश्वरोऽशान्तस्तेजसा यजमानस्य पशून्निर्देहो यत् पर्यग्निं करोति पशुमेव करोति शान्त्या अनिर्दाहाय, त्रिः पर्यग्निं करोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनं लोकैभ्यः शमयति, पुरोडाशं वा अधिश्रितं रक्षांस्स्यजिघांस्, —न्तसं नाको नाम दिवि रक्षोहाभिः, सोऽस्माद्रक्षांस्स्यपाहन्, यदाहु, देवस्त्वा सवितो श्रपयतु वपिष्ठे अधि नाके पृथिव्या, इति रक्षसामपहत्यै, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत् पुरोडाशः, केशा वेदो, यथा शीर्ष्णः कपालान्येवं कपालानि, यथा मस्तिष्क एवं पुरोडाशः, सुसृतः कार्यो मेध्यत्वाय, यत् पुरोडाशं नाभिवासायेदाविर्मस्तिष्कः स्याद्, यदभिवासायति तस्माद्देहा मस्तिष्कस्त्वचं ग्राहयति, तस्मान्मस्तिष्कः परिततो मस्मनाभ्युहति, तस्मान्मांसेनास्थि छिन्नं ज्वलैरभिवासायति, तस्मात् केशैः शिरश्छिन्नं, यन्त्वचमग्राहयित्वा

[९] मै. १, १, ९ । तै. ब्रा. ३, २, ३ । काठ. ३१, ७ । कपि. ४७, ७ । वा. १, २१—२२, ११, ५७, ३७, ८ । काण्व. १, ३९—३८, २२, ५९, ३७, ८ ।

भस्मनाभिवासयेत् पलितंभावुकोऽध्वर्युः स्या, —ज्ज्वलैरभिवासयत्यपलितंभावुकोऽध्वर्युर्भवति,
 ते वै देवास्ते नान्विन्दन् यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमाक्षर्यीमुहा इति, रसोऽग्निरब्रवी, —दहं वस्ते जन-
 यिष्यामि यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमाक्षध्वा इति, रसोऽपौऽङ्गारेणाभ्युपातयत्, तत् एकतोऽजायत,
 द्वितीयं, ततो द्वितं, —स्तृतीयं, ततस्त्रितो, यदङ्गयौऽध्विनिरभिमीत तदपेयानामापेयत्वं,
 यदात्मनोऽध्विनिरभिमीत तदात्मनोनामात्मेयत्वं, —मन्तर्वेदि जुहोति, तदेवावरुन्द्र, उपरिष्टाद-
 भिधारयति श्रुत्वायु, श्रुत्कामा हि देवा, —स्ते देवा अतिमृजाना आय, —न्तर्हयाभ्युदिते ते
 ऽसृजत्, यं सुप्तं सूर्योऽभ्युदेति सूर्याभ्युदितः, सूर्याभिनिमृक्ते सूर्याभिनिमृक्तः,
 श्यावदति श्यावदन्, कुनखिनि कुनख्य, —ग्रेदधुष्यग्रेदधुः, परिवित्ते परिवित्तेः, परिविवि-
 दाने परिविविदानो, वीरहणि वीरहां, भ्रूणहनि भ्रूणहनमेनो नात्येति ॥ ९ ॥ ५५-५९

देवस्य त्वा सवितुः प्रसृष्टेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाहुदा इति, सवितुःप्रसृत एवैनं
 देवताभिरादत्ते, सहस्रभृष्टिः शततेजा इति, वज्रं वा एतत् संश्रुति आतृव्याय ग्रहरिष्यन्,
 पृथिवि देवयजति मा हिंसिषं ता ओषधीनां मूल, —मित्योषधीनामहिंसायै, व्रजं गृह गो-
 स्थानमिति, छन्दांसि वै व्रजो गोस्थान, —छन्दांस्तेवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति, वर्षतु
 ते पर्जन्या इति, पर्जन्यादेव वृष्टिं वनुते, वधानं देव सवितुः शतेन पशैः परमस्यां पराव-
 तीति, द्वौ वाव पुरुषस्य आतृव्यौ यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, ता एव व्रध्नाति परमस्यां परावति,
 यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र वधान, सोऽतो मा मोचीं, त्याशिषुमेवांशास्ते,
 द्रुप्सस्ते दिवं मा स्कानिति, यो वा अस्या रसः स द्रुप्स, —स्तमिमं ग्राजा उपजीवन्ति, तम-
 स्यां यच्छत्यस्कन्दाय ॥ अरुस्ते द्यौ मा पसत ॥ इत्यरुहैव नामासुरं आसीत्, स पृथिवीमुप-
 सुच्याशयत्, तमिन्द्रोऽजायत्, तं, —मपारं पृथिव्या अदेवयजन, —मित्यपाह, —न्तं दिवंम-
 पिपतिषत्, तम् ॥ अरुस्ते द्यौ मा पसत ॥ इति दिवं प्रत्यनुदत्, य एव विद्वांस्तम्बयजुर्ह-
 रत्ये, —भ्यो वा एतल्लोकभ्यो यजमानो आतृव्यं निर्मजति, त्रिः कृत्यो हरति, त्रयो वा इमे
 लोका, एभ्य एव लोकैभ्यो आतृव्यं निर्मजति, तूष्णीं चतुर्थं हरति, यो लोकौ निरुक्तोऽ
 परिमितस्तस्माद् आतृव्यं निर्मजत्य, —सुराणां वा इयं पृथिव्यासीत्, ते देवा अब्रुवन्, दत्तं
 नोऽस्याः पृथिव्या इति, ते वै स्वयमेवं ब्रुवामिति, ततो वै वसुवः प्राचीं दिशमुदजयन्,

रुद्रा दक्षिणा, —मादित्याः प्रतीचीं, मरुता उदीचीं, ततो वै देवा इमांससुराणामविन्दन्त,
ततो देवा असुरानेभ्यो लोकैभ्यो निर्मज्जन्, —स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, यदेवमेतामि-
देवताभिर्वैदिं परिगृह्णातीमां वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽस्या भ्रातृव्यं निर्मज्जति,
भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, पृथिव्या वै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामत्, प्राची-
नमुदीचीनं मेध्यमुदक्रामद्, दक्षिणा प्रतीचीनममेध्यं, प्राचीमुदीचीं वैदिं प्रवर्णां कुर्या, —
न्मेध्यानेनात्र यज्ञियान् करो, —त्यथो यदेवास्या उद्गन्तः क्रूरमक्रुं स्तदक्रूरमक्रुं, —स्तच्च शमयत्यं,
—थो मेध्यस्य चैवामेध्यस्य च व्यावृत्त्यै, प्राञ्चौ बाहू नयत्या, —हवनीयं तेन परिगृह्णाति,
प्रतीची श्रोणी, गार्हपत्यं परिगृह्णाति, मूलं वै रक्षास्स्यन्त्पिबन्ति, यन्त्रेण छिन्धात्
कुन्वी स्यात्, स्पर्धेन छिनत्ति, वज्रो वै स्पर्धो, वज्रेणैव रक्षास्सि हन्ति ॥१०॥ ६०-६४

यो वै सुचां यो गमविद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोत्या देवताभ्यो वृश्ते, ऽपशुर्मुवत्यं,
—य यः सुचां यो गं विद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोति न देवताभ्या आवृश्ते, पशुमान्
भवति, द्यौर्जुह्वं, —रन्तरिक्षमुपमृन्, पृथिवीं ध्रुवां, दिश आज्यधान्य, —सा आदित्यः सुवः,
सं यत् ॥ ओं श्रावय ॥ इत्याहु जुश्हं तेन युनक्ति ॥ अस्तु श्रौषद् ॥ इत्युपमृत् ॥ यजेति ध्रु-
वाम् ॥ यं यजामहे ॥ इत्याज्यधानीं, वषट्कारेण सुवः, जुश्हो अग्नि ध्रुवामभिचारयति,
ध्रुवाया अग्नि जुह्व, —मसौ रक्षस्यै प्रयच्छती, —यममुष्यै, सैतमस्मा अन्नाद्यमव्यवच्छिन्नं प्रदी-
यतेऽस्मिंश्च लोकेऽस्मिंश्च, पूर्वास्य जनतामायतः कीर्तिरागच्छति य एव वैद ॥११॥

६५-७२

धृतं च वै मधु च प्रजापतिरासीद्, यतो मध्वासीत् ततः प्रजा असृजत्, तस्मान्मयोः प्र-
जननमस्ति, तस्मान्मधुना न प्रचरन्ति, यातयामं हि तदाज्येन प्रचरन्त्यं, —यातयामं वा
एतत् प्राजापत्यं धृतं, —मयातयामा देवानां प्रजापतिर्गार्हपत्येऽग्निश्रयति, पत्यैर्वेक्षते, ऽन्वा-
रम्भो वा एष यज्ञस्य यत् पत्या, यज्ञमेनामन्वारम्भयत्यं, —थो यत् पत्नी यज्ञं करोति मिथुनं
वा एतत् क्रियते प्रजात्या, अमेध्यं वा एतदयज्ञियं यत् पत्यैर्वेक्षत, आहवनीयं अग्नि-
श्रयति, पुनात्यैवैतान्, मेध्यमेनद्यज्ञियं करोति, स्पर्धस्य वर्त्म सादयति रक्षुसामपहत्यै,

[११] तै. ब्रा. ३, २, १ । कपि. ४७, ९ ।

[१२] तै. १, १, ११ । तै. ब्रा. ३, १, ४ । काठ. ३१, ९ । कपि. ४७, ९ । वा. ५, १५, १, २९ । काण्व. ५, २०, १, ४६ ।

देवंस्त्वा सवितोत्पुनात्विति, सवितुप्रवृत्त एवैनदुत्पुनाति, हविर्रसि वैश्वानरमिति, द्वादुशैतो व्या-
हृतयो, द्वादश मासाः स०वत्सरः, स०वत्सरं वा एतत्तेज इन्द्रियं० वी३र्यं० यजमानो आतृव्यस्य
बुद्धिः, उभयतो वैश्वानरं भवत्यु, —भयतो वैश्वानरं० ३होत, —निष्टेजा अस्य निर्वाणो आतृव्यो
जायते, ऽथो मृध्रतर एवं भवति, देवाश्च वा असुराश्च संयुक्ता आसु, —न्तस् इन्द्र एतमवका-
शमपश्यत्, तेनासुरानभ्यभव, —दुमि आतृव्यं० यज्ञेन भवति य एवं० विद्वान् यजता; आ-
ज्येनान्यानि हवीं०भ्यमिधारयन्ति कैनाज्य, —मिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति सत्येन वा आज्यमभि-
पूतं, यदाहु, सत्येन त्वामिधारयामीति, चक्षुर्वै सत्यं, चक्षुर्यजमानः प्रदधाति, —समी-
त्येतद्यजुर्वदति, न चक्षुः प्रदधात्यां, —ज्यं० वै यज्ञो, यज्ञो विष्णुः ॥ ७३

इदं विष्णुर्विक्रमे त्रेधा निदधे पदा । समूढमस्य पांसुरं ॥

७४

इति यदोदनपंचनेऽधिश्रित्याथ गार्हपत्येऽथाहवनीयेऽधिश्रयत्येतद्वाव तत् त्रिविष्णुर्विक्रमते,
प्रत्यष्टं० रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, सुचः संमार्ष्टि, पुनात्येवैना, मेध्या एना यज्ञियाः
करोति ॥ अनिशिताः सपत्नक्षयणीः ॥ इत्यनिशिता ३होतः सपत्नक्षयणीः, सुव० संमार्ष्टि,
पुमांस्स० वा आसां तदग्रे स०क्षयत्यं, —थु जु३हू, —मथोपमृतं, —मथ ध्रुवां, —मसां आदित्यः
सुवो, द्यौर्जुहू, —रन्तरिक्षमुपमृतं, पृथिवीं ध्रुवै, —मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्वं० संमाष्टयै, —
भ्यो लोकेभ्य आत्मानं परिदुत्तं०ऽहिंसायै, जु३हूमग्रे संमाष्टया, —त्मा वै जुहू, —रात्मानमेवो-
पैत्य, —थोपमृतं, प्रजां वा उपमृतं, प्रजामेवोपैति, परेव ३ह्यात्मनः प्रजा, ऽथ ध्रुवां,
पशवो वै ध्रुवां, पश्वेवोपैति, पर इव हि प्रजायाः पशवो, यदुत्तानाः संमृज्यादप्रतिष्ठायुकु०
रैतः स्याद्, यन्नीचीरप्रतिष्ठायुकु० रैतः स्यात्, तिरश्चीः संमार्ष्टि, तिर्यगै रैतः सिच्यते,
प्रतिष्ठायुकु० रैतो भवति, यदग्रेण मुखं दण्डं च संमृज्याद्रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दध्या, —द-
ग्रेण मुखं० संमार्ष्टि, जघनेन दण्डं०, न रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दधात्य, —न्तरतो जु३हू
प्राचीं० संमार्ष्टि बहिष्ठात् प्रतीचीं, बहिष्ठादुपमृतं प्राचीमन्तरतः प्रतीचीं०, सुर्वतः समाहाय
ध्रुवां प्राणानेवास्य यथापूर्वं कल्पयति, यजमानदेव३त्या वै जुहूर्आतृव्यदेवथोपमृतं, चतुर्गुह-
जु३ह्वां भूया आज्यं गृह्णात्य, —द्यौं गृह्णन्नुपमृति कनीय, उपस्ति आतृव्यमकृत ॥ १२ ॥

७५-७७

बृहत्तीरासादयेद्, यावृतीर्वै प्रोक्षणीरासादयति तावतीरस्यामुष्मिच्छोके आप, —स्तस्माद्बृहत्तीरा-
 साद्या, अग्नेर्मैधोऽपाकामत्, स कृष्णो भूत्वा वनस्पतीन् प्राविशद्, यदाह, कृष्णोऽस्या-
 खेष्टा, अग्रे घृतं भवेति, तमेव मेधमवरुन्दे, वेदिरसि, बर्हिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति,
 प्रजा वै बर्हिः, पृथिवी वेदि, —रसां वा एतत् प्रजा स्वर्गाकरोति, यदुपरिष्ठात् प्रोक्ष्याध-
 स्तात् प्रोक्षति तस्मादुपरिष्ठाद्दृष्टाद्धस्तादोषधयो जायन्ते ॥ ऊर्जा पृथिवीं यच्छत ॥ इत्यस्यामू-
 र्जमदधात्, तस्मादिमां प्रजा उपजीवन्ति, विष्णोः स्तु३पोऽसीं, —ति मुखतः प्रस्तरं गृह्णाति
 मुख्यमेनं तैन् शीर्षयुं करोति, यावद्भस्तेन पर्याम्रयात्तावन्तं गृह्णीया, —दक्षोधुको यजमानो
 भवति, नोर्ध्वमुन्मृज्याद्, यदस्य वित्तं वेद्यं तत् प्रमृज्या, —नावाचीनमवमृज्याद्,
 यदेनमागमिष्यत् तत् प्रतिनुदेत्, न विधूनुयात्, प्रजां पशून् विधूनुयाद्, यदुपतिष्ठेत्तदुपसं-
 गृह्णीयाद्, यथाशितायोपचिनोत्येवमेव तद्वक्षिणतः शुक्लं स्तृणाति, तस्माद्वक्षिणतो नीवीं,
 रुक्ं ग्रथस्वोर्णम्रदमिति, प्रथयत्येवैनत्, स्वासस्य देवेभ्य इति, देवेभ्य एवैनत् करोति,
 प्रस्तरं धारयन् परिधीन् परिदधाति, स्वयं वा एतद्यजमान आत्मानं परिघृत्तेऽहिंसायै,
 न पुरस्तात् परिदधात्यु, —द्यन्वा असां आदित्यो रक्षास्वपाहतो, —द्यन्नेवास्मा असां आदित्यो
 रक्षास्वपहन्त्यु, —ध्वं समिधा आदधात्यु, —परिष्ठादस्मात्तेन रक्षास्वपहन्ति, द्वे आदधाति
 मिथुनत्वाय, विधृती स्था इति, विधृती एवैनं करोति ॥ अदित्यास्तोपस्ये सादयामि ॥
 इती, —यं वा अदिति, —रस्यामेवैनमसीषदद्, वक्ष्नां रुद्राणामादित्यानां सद्रोऽसीत्ये, —तां
 वा एतामग्रे देवतामभ्युजयं, —स्ताभ्य एवैनत्सदः करोति, धौरुसि जन्मना जुह्वनीम् प्रियां
 देवानां प्रियेण नाम्ना ध्रुवं सदसि सिदित्ये, —तद्वा आसां प्रियं नाम यद् घृतवत्, तदेवा-
 वरुन्दे, तां विष्णो पाहि, पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि मां यज्ञश्नयमिति,
 यथा हेष ते भागस्तं रक्षस्वित्ये, —वै वा एतद्विष्णुमाह्वे, —तच्चा आज्यं, तद्रक्षस्विति,
 वेदिदेवेभ्योऽपाकामत्, तां देवां वेदेनाविन्दं, —स्तद्वेदस्य वेदत्वं, स्त्री वेदिः, पुमान्
 वेदो, यद्वेदेन वेदिं समाधिं मिथुनत्वाय, संतुतमाह्वनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य संतत्यै,
 तं संतुतमुचरेऽर्धमाऽसेऽभियज्ञते, वनस्पतीनां वा एष परिश्रेष्टा यदुपवेष, रुद्रा अस्य
 वेशा भवन्ति य एव वेदु, पुरस्तात् प्रत्यञ्चमुपहन्ति, तस्मात् प्रतीचीनावसिता वेशाः,

स्थविमत् उपहृन्त्य, — नतिवादिन एनं वेशा भवन्ति, सर्वस्मै वै यज्ञं क्रीयते, सर्पा वा उपवेशा, वल्मीकि उत्क्रोशे, यदुपवेशमुत्क्रोश उपहन्ति तस्मात् सर्पाणां वल्मीको गुहाः ॥

॥ १३ ॥ ७८-८२

धुननमसि ॥ इति भूतिमाशास्ते ॥ विप्रथस्व ॥ इति प्रथयत्येवैनं, — इति इन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृ-
णोदेवताभिः समारभ्येत्य, — तो हीन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृणोदेवताभिः समारभ्य ॥ जुह्वे, — हविष्ववा
ह्वयति, देवान् यक्ष्यावो देवयज्याया, उपभुवेद्भि, देवंस्त्वा सविता ह्वयति, देवान्
यक्ष्यावो देवयज्यायै ॥ इति, न वा एते अविदुषा स्वादाने हव वरुणपाशांश्च ह्याक्राम्येता-
भिरेने देवताभिरादृचे वरुणपाशानामनाक्रामय, विष्णोः क्रमोऽसीत्य, — तिक्रामति यज्ञस्यान-
वक्रामायो, — ध्वो अश्वरो दिविस्पृगद्भुतो यज्ञो यज्ञपूते, — रित्यूजुमूर्ध्वमाधारमाधारयति यज्ञस्या-
हृष्टीयै, — न्द्रवान्स्ववा, — निति सैन्द्रं यज्ञमकृता, — ऽथो इन्द्रियं तेनावरुन्दे ॥ वसुमतस्ते छाया-
मुपस्थेपम् ॥ इत्यग्निर्वै वसुमा, — नभरेवे छायामुपतिष्ठत, क्रजुमूर्ध्वमाधारमाधारयेत्, प्राणो वा
आधारः, सर्वमायुर्यजमान एति, यं द्विष्वात्तस्यार्घ्यं कृष्टं छिन्द्यात्, प्राणमस्य छिनत्ति,
ताजकं प्रमीयते, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदाधारं, आत्माज्यं, यदाधारमाघापोपभृता सम-
ज्याच्छिरो, यज्ञस्य प्रछिन्द्या, — दाज्यधान्या समनक्ति ॥

८३-९०

समुक्तमग्निना हविः समुक्तं हविषा धृतम् ॥ इत्यात्मन् यज्ञस्य शिरः प्रत्यधा, — दथो मनु
एवं यज्ञं प्रतिदधाति, स्तनं स्तनिनीः प्रजा उपजीवन्ति, किमस्तना, इति ब्रह्मवादिनो
वदन्त्य, — मुभी रिहाणा व्यन्तु वया इत्ये, — तद्राव ता उपजीवन्ति, वशां वृश्निर्भूत्वा मरुतो
गच्छेति, मरुतो वै वृष्ट्या ईशते, तेऽस्मै वृष्टिं निनयन्ति, ततो नो वृष्ट्यावर्तेति, मरुद्भ्य
एवं वृष्टिं वरुते, चक्षुषा अग्रेऽसि, चक्षुर्मे पाहीति, चक्षुरेवास्य पाति, श्रोत्रपा अग्रे-
ऽसि, श्रोत्रं मे पाहीति, श्रोत्रमेवास्य पाति, तनूपा अग्रेऽसि, तन्वं मे पाहीति, तन्व-
मेवास्य पाति, यन्मे अग्न ऊनं तदन्वस्तन्मा आपूणेत्या, — शिषुमेवाशास्ते ॥

९१-९२

यं पुरिधिं पयधत्था अग्ने देव पणिभिर्वीयमानः ।

तै त एतमनु जोषं भरासि नैदेष युष्मदपचेतयातै ॥

९३

[१४] मै. १, १, १३ । तै. ब्रा. ३, ३, ७, ५ — ११ । काठ. ३१, ११ । कपि. ४७, ११ । वा. २२, ३, ५, ४२, १२, ५, २, ८,
१६-१८, २१, १४, १७, ३, १७ । काण्व. २४, ३, ५, ५३, १३, ६, २, १२, ३२-३५, ३९, १५, १७, ३, २३ — २४ ।

[विष्णोः क्रमोऽसि । अथर्व. १०, ५, २५-३५]

इति यजुषैर्व युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, सः स्रवभागाः स्थेवा बृहन्ता, इति पार्थिवं
ग्रहत्याभिजुहोत्य, ग्रयो वा एतै तान् ग्रीणाति, ताञ्शमयति भागधेयेन, ब्रह्मवादिनो वदन्ति,
स त्वा अध्वर्युः स्याद्, यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्त तत् प्रतिष्ठापयतीति, देवा गातुविदो गातुं
विस्वा गातुमिह, मनसस्पते सुधात्विमं यज्ञं दिवि देवेषु वाते धाः स्वाहेत्य, तो वा अध्वर्यु-
र्यज्ञं प्रयुङ्क्त, तद्देवेनं प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥

१४

[२०५७]

॥ इति खिलकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

गोनामिकः ।

प्रजापतिर्वी एक आसीत्, सोऽकामयत्, बहुः स्यां, प्रजायेयेति, स मनुसात्मानम-
ध्यायश्च, सोऽन्तर्वर्णभवत्, स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्, स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभ-
वत्, तस्मात्तान्तः कृष्णः श्याव इव भवति, तस्य वा असुरेवाजीवत्, तेनासुरानसुरानसृजत्,
तदसुराणामसुरत्वं, स यस्तदसुराणामसुरत्वं वेदांसुमान् ह भवति, नैनमसृजहति,
सोऽसुरान्तसृष्ट्वा पितृवामन्यत्, तेन पितृनसृजत्, तत् पितृणां पितृत्वं, स यस्तत् पितृणां
पितृत्वं वेदु पितृव ह समानानां भवति, यन्त्यस्य पितरो हवं, तस्मै पितृन्तसृजानाय दिवा-
भवत्, तेन देवानसृजत्, तद्देवानां देवत्वं, स यस्तदेवानां देवत्वं वेद दिवा ह वा अस्रै
देवत्रा भवति, यन्त्यस्य देवा देवहृति, स देवान्तसृष्ट्वा मनस्यतेव, तेन मनुष्यानसृजत्,
तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वं, स यस्तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद मन्स्वान् ह भवति, नैनं मनो
जहात्यु, त यदतीव वदत्यति वा चरति तिष्ठन्तेऽस्य मनुष्या मनुषे ततो या योनिरुदशिष्यत सा
गौरभवद्, योनिर्वै नामैषै, तद्वा अस्याः प्रत्यक्षं नामा, —ऽथा आहुः, परोक्षमिति, प्र
सहस्रं पञ्चनामोति य एवं वेद, तस्या वै पयः पर्यपश्य, —स्तां देवा अदुह हस्तिन
पत्रिणाधृतं, दुश्हेऽधृतं य एवं वेदा, —ऽथ पितरोऽदुह रजतेन पत्रिण स्वधां, दुह स्वधां
य एवं वेदा, —ऽथ मनुष्या अदुह दारुपत्रिणान् ववृ, दुहँऽन्नं ववृ य एवं वेदा, —ऽथा-
सुरा अदुहायस्पत्रिणं सवृता सुरां, तेऽस्रव, न्तस्रवत्यस्य भ्रातृच्यो य एवं वेद, तस्मात्
सवृता न हस्ता अवनेनिजीत्, न पिबे, —देते वा अस्या दौहाः, सर्वैरेवास्या दौहैः सर्वैः

कर्मिर्बुद्धे य एवँ वेदु चत्वारि वै नभ्रांसि, देवाः पितरो मनुष्या असुराः, सर्वेषु ह वा एतेष्वम्भो नभ इव भवति य एवँ वेद, ताँ वा अकामयन्त, मयि स्यान्मयि स्यादिति, ताँ देवाः काम्ये ॥ इत्याहुयन्त्सा वा एनानभ्यकामयतो,—मये ह वा एनं देवमनुष्या अभिकामयन्ते बालुका एनमात्विज्ये भवन्ति य एवँ वेद ॥ श्रव्ये ॥ इति मनुष्याः, साँ वा एनानशुश्रूषतो,—मये ह वा एनं देवमनुष्याः शुश्रूषन्ते पूर्वास्य जनतामायतः कीर्तिशंगच्छति य एवँ वेद ॥ इलान्दे ॥ इति पितर,—स्तैभ्यो वा अतिष्ठत, तिष्ठन्त्यस्मिन् पशवो य एवँ वेदा,—ऽथ यथासुरा आहुयन्स्तैभ्यो वा अत्रसद, यं द्विष्यात्तस्य तथा गोष्ठ आहुयेद्रसन्त्यस्मात् पशव, एतैरेव जुहुयात् ॥ गोनार्मैः सशृङ्ग्या गौर्मर्धन् पशुकामः ॥ काम्यायै स्वाहा श्रव्यायै स्वाहेल्लान्दायै स्वाहा ॥ इति गोष्ठो वै नामैषा लक्ष्मीः, स्वे वा एतद्रोष्ठे यजमानो प्रातृव्यस्य पश्वन् वृद्ध, एतैरेव ते ता अवृञ्जत, तैरेवैना वृद्धे, सशृङ्गी भवति पशूनां परिगृहीतयै, यो वै चक्षुषो विभक्तिः वेद चक्षुष्मान ह भवति, नैनं चक्षुर्जहाति, यद्विवा पश्यामस्तद्देवानां चक्षुषा पश्यामो, ऽसौ वा आदित्यो देवानां चक्षुः, पश्यन् ह वै देवत्रा करोति, प्र देवयानं पन्थां जानाति य एवँ वेद, यज्ज्योत्स्नायां पश्यामस्तत् पितृणां चक्षुषा पश्याम,—श्चन्द्रमा वै पितृणां चक्षुः,—नैनं ह वा एनमसृष्टिलोके चक्षुर्जहाति प्र पितृयाणं पन्थां जानाति य एवँ वेद, यत्तमिस्रायां पश्यामस्तन्मनुष्याणां चक्षुषा पश्याम, एतावद्वाच नः स्वं चक्षुः,—नैनं ह वा एनमसृष्टिलोके चक्षुर्जहाति, सर्वमायुरेति य एवँ वेद, यदग्रैरन्ते पश्यामस्तदसुराणां चक्षुषा पश्यामा, उच्च वा एष दीप्यते नि च रिष्यति, दीप्यमानं प्रातृव्यस्य गृहाद्विदे, रयिमेवास्य पुष्टिः हर,—त्या तु सूर्यस्वोदेतोर्जागृयाद्, यत्सत्यादातिमाहेंतज्जागरितव्युः, रयिमेव पुष्टिमनुजागति ॥ १ ॥

१-९

यो वा इहां धेनुँ वेद सर्वा ह वा अस्मै दिशो धेनवो भवन्ति, सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तामिष्वाशनीरामित्रशोचनिर्विदाचकार, तस्मै सर्वा दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तस्मात् स सर्वैः प्रतिजनैर्वधहतोपजनन्तस्तसर्वा ह्यस्मै दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तद्य एवँ वेद सर्वा एवास्मै दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तस्या वा इयमेव पादो, ऽन्तरिक्षं पादो, द्यौः पादः, समा पादो, ऽथो आहुः, कृषिः पादा इति, तेन प्रति त्वदानीं तिष्ठति न त्वदानी, यदा

सुसस्यं भवत्यथ प्रतिष्ठति, यदा न सस्यं भवत्यथ न प्रतिष्ठति, भवति ह वा अस्य
सस्यं नास्य सस्यं व्युध्यते य एवं वेद, तस्या वा अद एव पृष्ठं मन्तरिक्षमात्मै, यमरो,
दिशः प्राणै, सुमुद्रौ कुक्षौ, असा आदित्यः शिरो, अशिरासस्य, वातः प्राणो,
गायत्र्यभिधानी, सर्वमायुरेति य एवं वेदो, धरुत्तरवेदिः, पञ्चमानो वत्स, एष वा
एनां प्रस्तौति, प्रत्तां ह वा इमांल्लोकान् दुहे य एवं वेद, बृहद्रथन्तरे द्वौ स्तनौ, वाम-
देव्यं च यज्ञायज्ञियं च द्वा, ओषधीरेव देवेभ्यो रथन्तरेणादुह, पशून् बृहतां, —ऽऽपो वामदे-
व्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेन, तद्य एवं वेदोषधीरेवास्मै रथन्तरेण दुहे, पशून् बृहतां, —ऽऽपो
वामदेव्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेन, —डा वा इदं सर्वं, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं
पशूनामोति य एवं वेद ॥ २ ॥ १०

यत्र प्राचीनप्रवणं समूलं भूम्या स्यात् तदुपोदये सूर्यस्य हस्ता अवनिज्य दर्भस्तम्भ उदश-
रावं निनयेत्, कामकामं मा आवर्तय ॥ इति कामेनैवास्मै काममावर्तयति यत्कामो भवति,
यो वै कामं साक्षाद्देव ताजग्ध वा एनं स कामा आगच्छति यत्कामो भवति, पशुषु वा
अस्माकं कामः, पशूनामोषधीर्वा, —षधीनामप्स्वा, —षधीरेव कामेन समस्ता, ता अस्मै
कामं समर्धयन्ति यत्कामो भवत्या, —प एवा, —ऽस्या वा एष वृत्रिस्तुष्टश्चरति लोमशो लोमशा-
या, —स्तस्मादेषा शाश्वस्तयेत्य, —त्रिर्हस्त्या आस्य, वातः प्राणो, यत्र गोभिः संगच्छेत्
तद्भूयात् ॥ प्रशस्ताः स्य कल्याण्युः ॥ इतीयं वा एषै, —मां वा एतत् सभागयत्, यत्रासुका
अस्मात् पशवो भवन्ति य एवं वेद, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्तां, —ऽदितिर्देवेष्वसीत्कुस्तासु-
रेषु, तै देवा अमन्यन्त, यद्यभिजेष्यामः कुस्तायाः शिरा आहनिष्यामा इति, यद्यभिजेष्यामा,
इत्यसुरा अमन्यन्तां, —ऽदित्याः शिरा आहनिष्यामा इति, तां देवा अभिजित्याप्तु, यस्य वै
जितुं यस्य विजितुं तस्यैषा गृहं हन्यत्, एषा वै क्षुत्, क्षुधं वा एतद्भूते, तद्य एवं विद्वाने-
काष्टकायां गां हतै सवत्सरायैव क्षुधं हते, प्रजापतिर्वा एक आसीत्, सोऽकामयत्, बहु
मनु स्यां प्रजायेयेति, स आत्मानमैड्, स मनोऽसृजत्, तन्मन एकधासीत्, तदात्मानमैड्,
तद्वाचमसृजत्, सा वागेकधासीत्, सात्मानमैड्, सा विराजमसृजत्, सा विराड्कधासीत्,

सात्मानमैड्ड, सां गामसृजत, सां गौरिकृषासीत्, सात्मानमैड्ड, सेंडामसृजत, सेंडैकृषा-
सीत्, सात्मानमैड्ड, सेंमान् भोगानसृजत, यैस्या इदं मुनुष्या भुञ्जत एतै वा अस्या भोगाः,
सर्वैरेवास्या भोगैः सर्वैः कामैर्भुङ्क्ते य एवञ्च वेद, गौर्वै वाग्, गौर्विराड्, गौरिडा,
गौः खर्वेव गौ,—गौरिदञ्च सर्वञ्च, सर्वा इ वा एनमेताः श्रयन्ते य एवञ्च वेद, यद्वै तदा-
त्मानमैड्ड सेंडामवत्, तदिडाया इडात्वञ्च, स यस्तदिडाया इडात्वञ्च वेदेके इ वै स्वमात्मानं
भूत्यै ॥ ३ ॥

११-१४

या रोहिणी तामरुणा, तां गौरी, तां बभ्रूः ॥ तदिन्द्रा उदाजत वसुनीम् रूपं पुशूनाम् ॥
विन्दते वसु, न वसु रुणद्धि य एवञ्च वेद, या शितिपृष्ठा तां मन्दि,—स्तां मेनी, तां
शबली, तां शितिवाहु,—स्तां शुद्रवाला ॥ तद्वृहस्पतिरुदाजतेडा नाम् रूपं पुशूनाम् ॥
बह्वीर्ह वा एनमिडाः श्रयन्ते य एवञ्च वेद, या पृषती तां पिशङ्गी, तां सारङ्गी, तां
कल्मषी, तां पृश्नि,—स्तां शेता ॥ तन्मरुता उदाजन्त ज्योतिनीम् रूपं पुशूनाम् ॥ ज्योति-
ष्मान् भवति य एवञ्च वेद, या सुरूपा तां इयामा, तां इयैनी, तां कृष्णा ॥ तत् प्रजा-
पतिरुदाजतायुनीम् रूपं पुशूनाम् ॥ आयुष्मान् भवति य एवञ्च वेद, चतस्रः प्रथमा,—श्वतस्र
उत्तमा, द्विः षण्मध्यत,—स्तां द्विर्दश, दशश्वरा विराड्, वैराजाः पशवः, पश्वेवावरुद्धे ॥
वस्व्यै हिङ्कुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्ताद्विः पवमानस्य वदेत् ॥
इडाये हिङ्कुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्तादाज्यानाञ्च वदेत् ॥ ज्योतिषे
हिङ्कुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य वदेत् ॥
आयुषे हिङ्कुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्धयै ॥ इति पुरस्तादार्धवस्य पवमानस्य वदेत् ॥
यज्ञौ वै पुशूनामार्यतुनञ्च, स्वे वा एतदार्यतुने यजमानो भ्रातृव्यस्य पश्वं वृङ्क्ते, ऽनप-
क्रामकां अस्मात् पश्वो भवन्ति ॥ ४ ॥

१५-३२

वसीयस्येहि, श्रैयस्येहि, भूयस्येहि, चित्ता एहि, दधृष्येही,—डा एहि, खनुता
एहि, चिदासि, मनासि, धीरासि वस्वी रन्तिः सुमनाः ॥ सुनरि विश्वा त्वा भूतानुप्राणन्तु,
विश्वा त्वं भूतानुप्राण, भूयस्यायुरसीं,—ष्टिरसि, सरूपवर्षा एहि ॥

३३-३४

एमामनु सर्पतेमौ भद्रौ धुर्या अभि । नीव शीर्षाणि मृद्वम् ॥

३५

सा नः सुप्रतृतिः प्रिया नः सुहार्णः प्रियवनिर्भवनिर्न्ता एहि, जुष्टा एही, —डा एहं, —दिता एहं, —पूत उपहवं तेऽशीय, सुहंवा ना एहि सह रायस्पोषेण, देवीदेवीस्मि मा निवृत्तध्वम् ॥ ३६

स्योना स्योनेन धूतेन मा संशुश्रुत ॥ ३७

नमे तदुपदम्भिषर्धृषिर्ब्रह्मा यददौ । समुद्रादुदजनि वः सुचा ॥ ३८

वारिग्रे विप्रस्य तिष्ठति शृङ्गेभिर्दशभिर्दिशम् ॥ ५ ॥ ३९

वसीयस्येहीति, ब्रह्म वै वसीयो, ब्रह्म वा एतदत्याह्वयति, श्रेयस्येहीति, क्षत्रं वै श्रेयः, क्षत्रं वा एतदत्याह्वयति, भूयस्येहीति, विद्वै भूयसी, विशं वा एतदत्याह्वयति, चित्ता एहीति, मनो वै चित्तं, मनो वा एतदत्याह्वयति, दधृष्येहीति, वाग्वै दधृषि, वाचं वा एतदत्याह्वयति, —डा एहीति, पशवो वा इडा, पशवं वा एतदत्याह्वयति, खनुता एहीत्यं, —नृं वै सुनुता, —नृं वा एतदत्याह्वयत्ये, —तां वै सप्त देवगुदेव्य, —स्ताः क्रीतो वैतहोत्रो विदांचकार, तामिरदः कुरुणां क्रौन्ते पशूनत्याह्वयत्, ताः कुरवो ब्राह्मणेष्वनैच्छं, —स्ताः कुमारवत्याश्चदक्षिणा अविन्द, —न्त्सोऽब्रवी, —न्मां सक्षर्यते, —तामिर्वी अहमेता अत्याह्वयिष्यामीं, —तरामिरितरा, यानि खलु वा एतासां प्रियाणि धामानि तानि क्रीतो न वेदेति, स संश्यते संग्रामे छदिदेशी, एताभिरवैता अत्याह्वयिष्यामीं, —तरामिरितरा, यतरं खलु वा एता अत्याह्वयन्ते तत् पशवोऽभिसंक्रामन्ति, यत्र पशवस्तदेवा, यत्र देवास्तदिन्द्रो, यतरान्वा एतेऽभिसंक्रामन्ति ते जयन्ति, जयति संग्रामम् ॥ ६ ॥ ४०

सा वै सृष्टौभ्यान् देवमनुष्यान्त्यमन्यत, तां देवां दर्शपूर्णमासाभ्यामुपप्रास्तृणत, तां वा एतदामुवन् यदिडां, तां वा एतदाप्त्वा हरन्तो मन्यन्ते यदिडामुपह्वयन्ते, यद्विं तूष्णीमुपह्वयेत् तर्हेताः सप्त बुदेद्, यद्युच्चैस्तर्धुत्तराः सप्त, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगल, —त्यां ह वा एनमप्रतिकशातं गच्छति य एवं वेद, यत्र स मूला औषधीरुपगच्छेत् पशून् वा तदेता एव सप्त बुदेद्, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगल, —त्यां ह वा एनमप्रतिकशातं गच्छति य एवं वेद, सप्त स्थुवीयेण याजयेद्, यस्य सप्त स्थविराश्वरामान्तमां स्यु, —वसीयस्येहि, श्रेयस्येही, —त्येतदेतदेवास्मा अत्याह्वयति, यो वैश्यः शुद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गवां साण्डं

[६] मा. श्रौ. ९, ५, १ ।

[७] वा. ३७, १२, २, २६; १०, २५ । काण्व. ३७, १२, २, ४८; ११, ३५ । मा. श्रौ. ९, ५, १ ।

व्रत्सत्तरमपमयेत ॥ इलान्दाः स्थ ॥ इतीलान्दा हि पशवः पूष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु ॥ इति विष्येषु
 वा एतच्चरति पूष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु, तदेवापधापयते, तमपाकुर्वीत ॥ आयुर्मे दा, वचो
 मे दा, रयिं मे दाः, पुष्टिं मे दाः ॥ इति रयिमेवास्य पुष्टिं हरति, तमितोऽभिसृज्याथे-
 शतोऽस्याह्वयेद, वसीयस्येहि, अयस्येही, त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, नास्य किंचनो-
 दशिषद्, ग्रामकामं याजयेत् सारस्वत क्रग्यां, स्वत्वसुरो वै सरस्वा, न्तस्वत्वसुरेणैवास्मै
 ग्रामं च्यावयति, वसीयस्येहि, अयस्येही, त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, पशुकामं याज-
 येत् सारस्वत क्रग्यां, स्वत्वसुरो वै सरस्वा, न्तस्वत्वसुरेणैवास्मै पशून्श्च्यावयति, वसी-
 यस्येहि, अयस्येही, त्येतदेतदेवास्मा अत्याह्वयति, सर्वासां दुग्धं चतुःशरावमोदनं पचद्
 ब्राह्मणेभ्यः पशुकामो, यच्चतुःशरावो दिग्भ्य एवास्मै तेन पशून्वरुन्दे, यद् ब्राह्मणेभ्यो ब्रह्म-
 णस्तेन, न छिन्नं देयं, पशुकाम इव श्लेषं, वासो हिरण्यं वा देयं, मीजानस्यास्य
 पशवो भूयांसो भवन्ति ॥ ७ ॥

४१-४६

प्रजापुतिर्वै न व्याहृत्, स आत्मन्येवं पुण्यमायच्छ, दात्मनः पुण्यं न निर्वृद, देतद्वै तद्य-
 जुर्वदन्नान्यथा ब्रूयात् ॥ पुण्यं प्रशस्तम् ॥ इति ब्रूया, दात्मन्येवं पुण्यं यच्छत्या, त्मनः पुण्यं
 न निर्वेदति, यामदानीयाय ददाति तामस्य पशवोऽन्वपकामन्ति, यदि मन्येता, दानीया-
 यादामित्येतदेवं यजुर्वेदे, नमे तदुपदम्भिपृथुषिब्रह्मा यद्दा इति, तदेवैतेनापरयति, तदाप्या-
 ययति, समुद्रं इव ह वा अस्य व्यच्यमानो न क्षीयते य एवं वेद ॥ वीरवतीभूयास्त या नो
 वीरवतोऽकृत् ॥ इति पुमांसं जातमभिमन्त्रयेत् ॥ भूयसीभूयास्त या नो भूयसोऽकृत् ॥ इति
 स्त्रियं जाताम् ॥ अन्नादां भूयास्त ये नोऽन्नादानकृत् ॥ इति बलिहृतोऽभिमन्त्रयेत् ॥ भूयांसो
 भूयास्त ये नो भूयसोऽकृत् ॥ इति सभासदुः, पादौ प्रत्यवहरे, देतै वै पशवा, उपोष ह
 वा एनं पशवो यन्ति नापयन्ति य एवं वेद ॥ पुण्या पुण्यमक्ष, चित्रा चित्रमक्ष, हैडी मे
 भगवोऽजनिष्ठा मैत्रावरुण, ऊर्जा मे भगवः सहजनिष्ठा, सविदं मे विन्द ॥ इति पुमांसं
 जातमभिमन्त्रयेत्, जैवास्मै सह जायते, गच्छति पशूनां सविदम् ॥ पुण्या पुण्यामक्ष, -
 चित्रा चित्रामक्ष, हैडी मे भगवत्यजनिष्ठा मैत्रावरुणी, रायस्पोषेण मे भगवती सहजनिष्ठा,
 ज्ञात्रं मे विन्द ॥ इति स्त्रियं जातां, रायस्पोषेणैवास्मै सह जायते, गच्छति पशूनां ज्ञात्रं,

[आयुर्मे दा० । अथर्व. २, १७, ४]

[८] मा. श्रौ. ९, ५, २ ।

ये प्राचीनमेकाष्टकाया जायन्ते पूर्वस्य ते सस्यस्योत्तमा, ये मृत्तीचीनमपरस्य ते सस्यस्य ग्रथ-
मा, —स्तानुभयान्तसहाभिमन्त्रयेतो, —भयानेनान्तसहावरुन्दे ॥ ८ ॥ ४७-६१

यो वै शक्तिं वेद स तच् शक्नोति यच् शिक्षती, —यं वै शक्ति, —यो वा अस्या भूयिष्ठ-
भागभवति स तच् शक्नोति यच् शिक्षति, भूयिष्ठभाग वा अस्या भवति य एवं वेद, पशवो
वै शक्ति, —यो वै पुशूनां भूयिष्ठभागभवति स तच् शक्नोति यच् शिक्षति, भूयिष्ठभाग वै पुशूमान्
भवति य एवं वेद, तस्या व्रतं न हतै, —ति ब्रूयात् ॥ कुरुते, इति ब्रूया, —नान्तर्वेत्नी,
—ति ब्रूया, —द्विजन्था, इति ब्रूयाद्, भुवनमसि सहस्रमिन्द्राय त्वा सृमोऽददात् ॥ इति
सृमो वै नामासुर आसीत्, तस्येयं पृथिवीं पशुभिः पूर्णासीत्, तानिन्द्रोऽवृद्धत्, तस्मा-
दाहु, —रैन्द्राः पशवा इति, यावतीनामिदं करोमि भूयसीनामुत्तुरां संमां क्रियासम् ॥ इति
गवां लक्ष्म कुर्याद्, भूयसीनामेवोत्तुरां संमां करोति, पशवो वै सृष्टा एकैकं नक्षत्रमुपाति-
ष्ठन्त, तेन प्राजायन्त, न भूमानमगच्छ, —स्ते रेवतीमुपातिष्ठन्त, रेवत्यां प्राजायन्त,
रेवत्यां भूमानमगच्छ, —स्तस्माद्यत्किंच पशूनां कुर्वीत तद्वेवत्यां कुर्वीतो, —प ह्येनं पशवस्तिष्ठन्ति,
प्रास्य पशवो भवन्ति य एवं वेद, यस्य दक्षिणतः प्रतिभिन्नं दक्षिणतं उपाश्वरत्तत्तद्वृद्धलक्ष्म
देवलक्ष्मं यज्ञियं यज्ञकामः कुर्वीतो, —प ह्येनं यज्ञो नमति, यस्योभयतः प्रतिभिन्नमुभयतं
उपाश्वरत् तद्वायव्यं लक्ष्म पशव्यं पुशुकामः कुर्वीत, पशूमान् भवति, यस्योभयतः प्रतिभि-
न्नमुभयतं उपाश्वरत् तत् वैष्णवं लक्ष्म पूतस्य रूपं मृत्तिष्ठाकामः कुर्वीत, गच्छति प्रतिष्ठां,
वसिष्ठस्य स्थणाकृष्यो, वसिष्ठो वै रयिमपश्यत्, तांमात्मन्धत्, यत्स्थणाकर्णोः कुरुते
पशुष्वेव रयिं धत्ते, जमदग्नेः कर्करिकर्णो, जमदग्निर्वै पुष्टिमपश्यत्, तांमात्मन्धत्,
यत्कर्करिकर्णोः कुरुते पशुष्वेव पुष्टिं धत्ते, ऽसुराणां सास्नाकृत्यः, क्षिप्रं बह्वीर्भवन्ति क्षिप्रं
पराभवन्त्य, —मेध्याः कर्णाः, क्षिप्रं बह्वीर्भवन्ति, यज्ञस्त्वेनाननूपनमतीव, निर्कृत्याः
छिद्रकृष्यो, यच्छिद्रकर्णाः कुर्वीत निर्कृतिरस्य पशोर्निर्गृहीया, —न्नं प्रछिन्वा कर्ण्यः काश्च
न दात्राकर्ण्यः, पराचीनमिव हि तन्निवृत्त, —मगस्त्यस्य विष्टकर्ण्यः, कश्यपस्य कम्बुन्युद्ध-
स्ता, इन्द्रस्याकलस्ता, अथो आहुः, प्रजापते, —रित्युभयं ज्येष्ठलक्ष्मं ज्यैष्ठ्यकामः कुर्वीत,
प्र सुमानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति, प्रजापतिः पशूनसृजत, स वा असुगेवं नासृजता, —ऽसृष्टं वा
एतत्, तदहोऽसृष्टत्वं, क्रूरं पुशूनां कर्ण्यः, इति वै सोऽसुगोऽसृजत, क्रूरं वा एष पुशूनां
कुरुते योऽक्ष्णुते, यदक्षितास्तेनाक्षिता, अथ यदक्षिता इति श्रूयन्ते तेनाक्षिता, —स्तदाहु,-

—न वा एतमेतां अमुत्रागच्छन्ति यां अनक्षिता इति, तस्मादक्षितुश्चया, न तेजनेनाक्षुयाद्, वज्रो वै तेजने५, यत्तेजनेनाक्षुयाद्वज्रेण पशुनर्पये, —अ इयमेनायसा क्रूरं, तदशान्त, मि-
क्षुकाण्डमप्यु वासयित्वा तेनाक्षितुश्चया, —स्तद्धि शिवं, तच् शान्तं, —मथो आहु, —लोहितेना-
यसैति, तद्धि शिवं, तच् शान्तम् ॥ ९ ॥ ६२-६५

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन् गोष्ठे विश्वमृतो जनित्रीः ।

अग्निं कुलायुमग्निं स५विशन्तीः समासृजन्तु पयसा घृतेन ॥

६६

इति गाः सायमायतीरभिमन्त्रयेता, —अग्निर्वी एतासा५ योनि, —रग्निः कुलाय५, स्व एवैना
योनौ स्वै कुलाये स५वेशयति, नास्य पशवो नक्तमार्तिमार्छन्ति य एव५ वेद ॥ ६७

स५ वः सृजत्वर्थमा संप्रोपा स वृहस्पतिः । समिन्द्रो यो धनंजयः ॥

६८

संजग्माना अविद्वता अस्मिन् गोष्ठे पुरीषिणीः । स्वावेशा ना आगत ॥

६९

इति गाः स५सृजेद्या अस्य पुरा स्युर्याश्चान्यतो विन्देतु, पशवो वै घृतं, —मयी रुद्रो,
यज्जुह्याद्वद्रायास्य पशुनपिदध्यात्, तत्स५सृज्या एवो, —मयीर्ह, भूयसीर्भवन्ति, स५ वः
सृजत्वर्थमैति, यज्ञो वा अयमा, यज्ञेनैवैनाः स५सृजति, संप्रैति, पुष्टिर्वै पूषा,
पुष्ट्यैवैनाः स५सृजति, स वृहस्पतिरिति, ब्रह्म वै वृहस्पति, —ब्रह्मणैवैनाः स५सृजति,
समिन्द्रो यो धनंजय इती, —न्द्रिय५ वा इन्द्र, इन्द्रियेणैवैनाः स५सृजति, रेवती तन्तिः
पुष्टिर्वी माता, रेवतीरापा ओषधयः ॥ ता नो हिन्वन्तु सातये धिये जुषे ॥ इति तन्ति५ वित्त-
चयात्, तामंशुमृज्यात् ॥ रम्या त्वा पुष्ट्यानुमार्जि ॥ इति रम्यैवैनां पुष्ट्यानुमार्जि, तस्या
व्रतं न रिक्ता स्या, —नोपधुपरि संचरेयु, —नीभिर्वर्षेन्नाभितपे, —देतद्वै वस्तो रामकायनो विदा-
चकार तन्त्या वित्तनुन५, स सहस्रं पशुन प्राप, प्र सहस्रं पशूनामिति य एव५ वेद ॥

७०-७४

पिता वत्सानां पतिरुध्यानामुतायं पिता मुहतां गर्गराणाम् ।

रेतोधां त्वा यज्ञोधा५ रायस्वोपायोत्सृजेत् ॥

७५

इत्युषभस्य कर्ण उत्सृजमानो वदेद्, रेतोधामेवैन५ यज्ञोधा५ रायस्वोपायोत्सृजेत्, यो

[१०] मा. श्री. ३, ५, ३ ।

[स५ वः सृजत्वर्थमा० अथर्व. ३, १४, २ । संजग्माना अविद्वता० अथर्व. ३, १४, ३ । पिता वत्सानां०
अथर्व. ३, ४, २ (प्र. पा.) ३, ४, ४ (पूर्वार्धः)]

वैश्यः शूद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गवां गोष्ठदिकृविः शक्तिः शकान्याहृत्यैकविः शक्तिमाहुतीर्जुहुया-
 —दिकृविः शक्तिर्वै मनुष्यलोका, मनुष्यलोकेभ्य एवास्मै पशून् वरुन्द, एतैरेव जुहुयाद्रोनामैर्यै-
 त्वया गोर्भसदि पशुकामो, सुखः वा एष पुशूनां, सुखत एवास्मै पशून् निनयति ॥ १० ॥

७६

यासामिन्द्र उदाज्जत वसु नाम रूपं पुशूनामुषसं धाम पश्यमानः ॥ तासामयः योनिरयं
 गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां बृहस्पतिरुदाजतेडा नाम रूपं पुशूनां
 संगव धाम पश्यमानः ॥ तासामयः योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥
 यासां मरुत उदाजन्त ज्योतिर्नाम रूपं पुशूनां मध्यंदिनं धाम पश्यमानाः ॥ तासामयः योनि-
 रयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां प्रजापतिरुदाजतायुर्नाम रूपं पुशूना-
 मपराक्षं धाम पश्यमानः ॥ तासामयः योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुया-
 —देतानि वा अहो रूपाण्ये, तेषु वा अहो रूपेषु देवाः पुशूनां रूपाण्यवृज्जत, तदेतैरेवाहो
 रूपेषु यजमानोऽभ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते, धृतैर्न जुहोति, पशवो वै धृतं, पशुभिरेव पशून्
 वृङ्क्ते, तन्नं स्वर्ग्यं, प्रातरैवान्तर्गोष्ठासु गोषु होतश्च्यः, सर्वा एनाः सदावरुन्द, एतैरेव
 जुहुयाद्रोष्वाकृतासु, योनितो वा एतत् पशून् ग्रही, दपिहीनाः परिपरिणस्कृष्वन्त्ये, तैरेव
 जुहुयात्संग्रामे, स्थाश्वानभिर्मन्त्रयेत् ॥ मित्रभृतः क्षत्रभृता औजोभृतो बलभृतो वयं जयेम वयं
 सहेम, वयं भवेम, वयं पुषेम ॥ इति जयति संग्रामम् ॥ राहिणीर्वा वृज्जे गायत्रेण छन्दसा,
 ऽरुणा वो वृज्जे त्रैष्टुभेन छन्दसा, गौरीर्वा वृज्जे जागतेन छन्दसा, वभ्रुवो वो वृज्जा आनुष्टु-
 भेन छन्दसा गर्भान्वो वृज्जे पाङ्क्तेन छन्दसा, रूपाणि वो वृज्जे शाक्रेण छन्दसा, सर्वांन्
 वो वृज्जेऽन्नामेन छन्दसा, तत् सप्तं, सप्तपुद्गा शक्री, शाकराः पशवः, पशून्नेवावरुन्दे,
 गायत्री प्रथमा, गायत्र्युत्तमा, तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेजसा च वावास्मा एतद्
 ब्रह्मवर्चसेन चोभयतः पशून् परिगृह्णाति ॥ ११ ॥

७७-९१

प्रजापतिर्वै त्रीन्मुहिम्नोऽसृजतायिः वायुः स्वर्ग्यं, तं चत्वारः पितापुत्राः सत्रमासत्, तै
 स्वेदः सप्तर्षिभ्यः, स्तदभवत्, तद्वा अस्यैतन्नामामुदिति, सर्वममुदिति, तद्वा अस्यैते
 नामनी कुरै अज्ञान्ते, तस्मादेते न गृहीतव्ये, कुरै रक्षेते अज्ञान्ते, प्रजापतिर्वै स्वां
 दुहितरुमभ्युक्तामयतोषसः, सा रोहिदभवत्, तामृश्यो भूत्वाध्वैत्, तस्मा अप-

व्रतमछदयत्, तस्माद्यथाभिपर्यावर्तत, तस्माद्वा अविमेत, सोऽब्रवीत्, पशूनां त्वा
 पतिं करोम्य, —थु मे मां स्था इति, तद्वा अस्यैतन्नाम पशुपतिरिति, तमभ्यायत्यावि-
 धयत्, सोऽरोदीत्, तद्वा अस्यैतन्नाम रुद्र इति, तं वा अस्यैतं नामनी शिवे शान्ते,
 तस्मादेतं कामं ग्रहीतुव्ये, शिवे श्रद्धेतं शान्ते, ततो यत् प्रथमं रेतः परापुतत् तदग्निना पर्वेन्द्र,
 तदासामधन्यात्वं, ततो यदत्यस्रवत्तद् बृहस्पतिरुपागृह्णात्, तदासामुसित्यात्वं, —मशुकामेति,
 तदासां शकरीत्वं, —शातुमविदामेति, तदासां गोत्वं, —मेतानि वा आसां नामानि,
 सर्वेदेवासां नामभिः सर्वैः कामैर्भुङ्क्ते य एव वेद, पशवो वै सृष्टा एतानि नक्षत्राण्यन्वपाका-
 मन् पौर्णमासीमष्टकाममावास्यां चित्रामश्वत्थं, तस्मात्तेषु गौर्नापाकृत्या, यामपाकुर्यात्तामस्य
 पशवोऽन्वपक्रामेयुः ॥ १२ ॥

९२

देवा वै सर्वे संहान्तर्वन्तोऽभवन्, —स्ते सर्वे सह व्यजायन्त, तदेकवृक्षयत् संवृत्तं,
 तदेवा इत्थं चेत्यं च व्यत्यचरन्तस्मिन्नावरुणा अचायता, —स्याद्वै य एनद्विकुर्यादिति,
 तद्वा द्विपदीमकुरुता, सा न प्रत्यतिष्ठत्, तस्या अन्यत् आहृत्येमौ प्रत्यधत्तां, तस्मादेता
 अवृद्धा अस्थं, —न्ता चतुष्पदी भूत्वा प्रत्यतिष्ठत्, प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एव
 वेद, तस्या वै पयः पर्यपश्यन्, —स्तां देवा अदुह हरितेन पत्रेण यज्ञं चामृतं च,
 दुहं यज्ञं चामृतं च य एव वेदा, —ऽथ पितरोऽदुह रजतेन पत्रेणोर्जं च स्वधां च, दुहं ऊर्जं च
 स्वधां च य एव वेदा, —ऽथ मनुष्या अदुह दारुपात्रेणान्नं च प्रजां च, दुहंऽन्नं च प्रजां च य
 एव वेदा, —था ऋषयोऽदुह चमसेन छन्दांसि च पशून्श्च, दुहे छन्दांसि च पशून्श्च य
 एव वेदा, —ऽथ गन्धर्वाप्सरसोऽदुह पुष्करपर्णेन पुण्यं गन्धं, दुहे पुण्यं गन्धं य एव वेदा,
 —ऽथ सर्पा अदुहलालाघुना विषं, दुहे आतृव्याय विषं य एव वेदा, —ऽथासुरा अदुहायस्पात्रेण
 स्रवता भूतिं च पराभूतिं च, दुहे आतृव्यायाभूतिं च पराभूतिं च य एव वेद, तां वा
 इन्द्रोऽनयेवैपासीदुते, —दं सर्वमदुहद्यद्विदं किंच, तां दुग्ध्वा प्रत्यनुदत्, सा प्रतिनुत्ता
 कुमना अतिष्ठद् ध्यायन्ती, तां प्रजापतिरचायद्, ध्यायति वा इति, सोऽब्रवीत्, किं
 ध्यायसीति, साब्रवीद्, ये मां धृक्षत ते मा प्रत्यनुदन्तेति, सोऽब्रवीत्, —न्मां सर्वं, —स्तथा वै
 त्वा कर्षामि ययोभयेषां देवमनुष्याणां प्रियां भविष्यसीति, तस्या घृतं पद्भ्योऽक्षरत्, तस्य
 घृतस्यादाय मुखं व्यमार्द ॥ उभयेषां त्वा देवमनुष्याणां प्रियां करोमि ॥ इति तस्मादेवोभयेषां
 देवमनुष्याणां प्रियै, —तेनैव श्रोत्रियस्य मुखं विमृज्या, —दुभये श्रद्धेतं देवमनुष्यां विदु, —रेतेन

कुमार्या, एतेन पतिकाभाया, एतद्वै गोवर्चसं न सर्वसा इव कुर्याद, यस्मै तु कुर्यात्
तेजसी स्यात् ॥ १३ ॥ ९३-९५

यौ ललामः शितिपाञ् शितिककुञ् शितिभसञ् शितिवालः, सांशारिः साम्नाष्टयुथा,
प्राष्टौ युथान्यामोति यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यस्य बालतुषः प्रतिष्ठितः सां प्रतिष्ठिता,
प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यः समन्तः शितिवाहुः सां
समन्ता, समन्तः प्रजया च पशुभिश्च भवति यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यः शितिपृष्ठः
सां तन्तिः, पुशुमान् भवति यस्य तादृङ्ङुषभौ भवत्य, य यस्यैकरूपस्य सतो लक्ष्म
भवति सादारसु, न्नास्यामित्रो गा विधावति यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, योजलोम्नी सां
पोषयिण्यु, रजा इव प्रजायन्ते यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यां श्यामा सां पोषयिण्युः,
क्षिप्रं बह्नीर्भवन्त्यपनिषादुकास्तु, यारुणा सां पोषयिण्युः, क्षिप्रं बह्नीर्भवन्ति हिमेरुवस्तु,
यां श्वेता सां पोषयिण्युः, क्षिप्रं बह्नीर्भवन्ति दुश्चर्मणस्तु, नाज्जिः काश्यो न पृश्नि, रमि-
थुनं त, दथो व्याघ्ररूपः वै पृश्नि, विभ्यत्यस्मात् पशवः, कनीयाः सोऽस्य पशवो भवन्ति
यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, तदाहु, बीजमेवोत्सृज्यमित्ये, तद्वै आसां बीजः यद्वैरोहितः
रूपं, पुशुमान् भवति यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यो धूर्जस्ताम्रधूर्जः स प्रजोपतिः, प्र प्रजया
च पशुभिश्च जायते यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यस्य लोमशां ककुत्सं स्तम्बी, स्तम्बीवि
प्रजया च पशुभिश्च भवति यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यस्योर्ध्वी ककुत्ता ऊर्ध्वी आप्यायन्त
ऊर्ध्वी अस्य पशवा आप्यायन्ते यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यस्य दक्षिणतः पञ्च सां पापी
सां सवन्त्य, य यस्य सव्यतः उन्नतः सां पुण्या सोपाहरन्ती, या उत्पृष्टिस्ता ऊर्ध्वी आप्या-
यन्त, ऊर्ध्वी अस्य पशवा आप्यायन्ते यस्य तादृङ्ङुषभौ भवति, यस्य सव्यतः पञ्च सां
पापी सां सवन्त्य, य यस्य दक्षिणतः उन्नतः सां पुण्या सोपाहरन्ती, या सव्यसाचिनी सां
पुण्या सोपाहरन्ती, यां सःशृङ्गी सां गोष्ठ, स्तां न प्रक्षिन्वादनसृष्टस्य गोषु स्याता, भेतौ
वै पुशुनामस्कन्नः हवि, रस्कन्नमस्य हविर्भवति यस्यानुसृष्टिर्गोषु भवत्यु, क्षा चास्य वेह्व
गोषु स्याता, भेतौ वै पुशुनामूर्जं विभृतौ, ऽक्षोधुका अस्य पशवो भवन्ति यस्योक्षां च वेह्व
गोषु भवतः ॥ १४ ॥

९६ [२१५३]

॥ इति खिलकाण्डे गोनामिको द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

राजसूयब्राह्मणम् ।

अरातीयन्ति वा अन्ये पुरुषाय नान्ये, येऽरातीयन्ति सा निःकृतिः, ये नारातीयन्ति सानुमतिः, — स्तेभ्य उभयेभ्यः सह निर्वपन्त्यु, — भौ सह श्रुतौ कुर्वन्ति, नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरन्ति दक्षिणां परेत्य स्वकृता इरिण, एतद्वै निःकृतिगृहीतं पृथिव्या, निःकृतिगृहीत एवं निःकृतिं निरवदयत, एकोलुमकं निधाय विक्षंसिकायाः काण्डाभ्यां जुहोति, जुषाणां निःकृतिर्वेतु, स्वाहा, वासः कुष्णं भिन्नान्तं दक्षिणेत्ये, — तद्वि निःकृत्या रूप, — मर्धं ५ वै पुरुषस्य निःकृतिगृहीत, — मर्ध-मनिःकृतिगृहीतं, यन्निःकृतिगृहीतं तदेवास्मात्तेन निरवदयते, पुनरेत्यानुमत्या अष्टाकपालेन प्रचरन्ति निःकृतिमेव निरवदाये, — यं ५ वा अनुमतिर्वीग्वा, अनुमतमेवैतं ५ सर्वमाक्रमयत्य, — द्वा-कपालो भवति, गायत्रीं ३हीयं, गायत्रीं वाग्, धेनुर्दक्षिणै, — तद्वचनुमत्या रूप, — मथ य उदञ्चः शम्यामतिशीघ्रन्ते तानुदङ् परेत्य वल्मीकवर्षामुदुज्य जुहुया, — दिदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजा इति, तत् पुनरपिदधाती, — दमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामीति, क्षेत्रियं ५ वा एतं यज्ञाति, ये चैनमन्त्रियं क्षेत्रस्य पत्न्य, — स्यामेव क्षेत्रियमुवयज्याथैनं ५ सर्वमाक्रमयति, श्वौ भूत आदित्येभ्यो श्ववद्वद्यो घृते चरुरित्या, — दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायं ५, — स्तेभ्य एवं प्रोच्य स्वर्गं लोकमेत्या, — दित्या वा असिंहोक्तं क्रद्धा, आदित्या अमुष्मि, — नुभयोरेव लोकयोर्कम्नोति, वरो दक्षिणा, वरेणैव स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, श्वौ भूत आश्वैष्णवं एकादशकपाला इत्य, — धिर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा, — ऽधिवै यज्ञस्यान्तोऽवस्ता, — द्विष्णुः परस्ता, — दुभयत एवं यज्ञस्यान्ता उदग्र-ही, — दुभयत एवं यज्ञस्यान्ता उदृष्ट यथोत्सङ्गं आवपेतै, — वं ५ वा एतद्यज्ञमावपते, तस्य यथा-कामं निर्वपमाण एत्य, — नञ्चान वामनो दक्षिणा, यद्वही तैताभेयो, यद्वामनस्तेन वैष्णवो, रूपेणैव ५ समर्धयति, श्वौ भूतेऽग्नीषीमीया एकादशकपाला इत्य, — अग्नीषीमाभ्यां ५ वै वीर्येणन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, तद्व्रात्रममेवैतद्विरण्यं दक्षिणा, सत्यं ५ वै हिरण्यं ५, सत्येनैव हन्ति, श्वौ भूत ऐन्द्राग्र एकादशकपाला इत्य, — अग्नीषीमाभ्यां ५ वै वीर्येणन्द्रो वृत्रमहन्, — न्तस ओजसा वीर्येण व्याध्वत, स एतमैन्द्राग्रमपश्यत, तैनीजो वीर्यमात्मबुधत्तौ, — जुसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चता, ओजो

वीर्यमिन्द्राग्नीं, ओजसैवैनं वीर्येण समर्धयतो, ऽनुज्ञानृपभो दक्षिणा, यद्वही तैनाग्नेयो,
यन्सुष्करत्तेनैन्द्रो, रूपेणैवैनं समर्धयति, श्वो भूत आग्नेऽयोऽष्टाकपालो माहेन्द्रं दधी,—
त्यृद्धया एवाग्नेयं, इन्द्रो वै वृत्रमुह३, न्तसोऽन्यान् देवानंत्यमन्यत्, सं मुहेन्द्रोऽभवत्,
स एतमुद्गारमुदहरद् वृत्रं हत्वा, तदुद्गारं एवा,—ऽस्यैष भागं एवं, तस्माद्राजा संग्रामं
जित्वोदाजमुदजयत्, पयसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजह्वयेनाभिषिञ्चते, यत् पयः,
पयसैवैनं समर्धयति,—न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजह्वयेनाभिषिञ्चते, यदैन्द्र,—मि-
न्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वा एष व्युध्यते यो राजह्वयेनाभिषिञ्चते, सर्व-
देव३त्यं वै वासो, यद्रासः क्षौमं दक्षिणा देवताभिरेवैनं समर्धयति ॥ १ ॥ १

देवा ओषधीषु पक्वास्वाजिमयुः, स इन्द्रोऽवे,—दधिर्वीवैमाः प्रथम उज्जेष्यतीति, सोऽब्रवीद्,
यतरो नौ पूर्वं उज्जयेत्तन्नौ सहैति, ता अग्निरुदजयत्, तदिन्द्रोऽनूदजयत्, तस्मादैन्द्राग्रं,—मथो
आहु,—राग्नेन्द्रं कार्थमित्यु,—ग्रिहिं ता अग्र उदजयत्, तदुजित्या एवा,—ऽऽग्रायणो द्वादशक-
पालो भवति, द्वादश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरादि तदर्धमभवत्, समदश सामिधेनीः
कार्थ्याः, पञ्च ऋतवो द्वादश मासा एष सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरादि तदधि भवत्ये,—का वै तदिं
यवस्य मुष्टिरासी,—देका ग्रीहे,—रेका मापस्य,—का तिलस्य, तद्विश्वे देवा अनुवन्, वयं व
एतत् प्रथमिष्यामो, भागो नोऽस्त्विति, तद्विश्वे देवा अप्रथय,—स्तद्धूमा एव वैश्वदेवो, ऽथो
प्रथयत्येवै,—तेन पयसि स्याद्वैश्वदेवो, वैश्वदेवं हि पयो, ऽथ वा इयमब्रवीन्मयि वा एतद-
ध्यसौ वृष्ट्या पचति, नैतदितोऽध्युज्जेष्यथ, भागो नाऽस्त्विति, तद्वाभ्यां वावैष भागः
क्रियता उज्जित्या, अथो प्रतिष्ठित्या एवं, यद् द्यावापृथिवीयः, सौमीवी ओषधयः, सोमा
ओषधीनामधिराजं,—स्तस्य वा एष भागो यदकृष्टपच्यं, तदुद्गारं एवा,—ऽस्यैष भागं एवं,
तस्माद्राजा संग्रामं जित्वोदाजमुदजते, ग्राम्या वा अन्या ओषधय आरण्या अन्या,—स्ता एवा-
स्येतैनाग्नीरवेष्टा भवन्ति, याः फालकृष्टास्तासामेतैनाग्रायणं करोति, या आरण्यास्तासामु-
त्तरेणा,—ऽऽनीतो वा एष देवानां य आहिताग्नि,—यदकृत्वाग्रायणं नवस्याश्रीयाद् देवानां भागं
प्रतिकल्पमश्रीया,—दातिमाहेत्, सर्वेभ्यो वा एषोऽन्येभ्योऽभिषिच्यते यो राजह्वय, आग्राय-
ऽणोऽन्नाद्यस्यावरुह्यै, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, रैत इव ३ह्वेयोऽग्रजातः, प्रजात्यै ॥२॥ २
अथैतानि चातुर्मास्यानि, सः स्वत्सरं वै चातुर्मास्यानि परीज्यन्ते, सः स्वत्सरादेवैनान्य-

[२] मै. २,६,२ । तै. ब्रा. १,६,१,१० ।

[३] तै. ब्रा. १,७,१,२ ।

ध्याप्त्वावरुद्ध, उत्सन्नयज्ञो वा एष, स॒वत्सरो॒द्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, स॒वत्सरो॒-
देवैनमध्याप्त्वावरुद्धे, पशवो वा एते चातुर्मास्येभ्योऽध्यतिरिच्यन्ते, यच्च शुनासीर्यं ताने-
वाप्नोति, वर्ष्य उदके यजेतै, —तद्धि पुशूनां नैदिष्ट, —मथैतानि पञ्च हवीं॑पि सैतस्य ग्रामकामो
यजेत, वायुर्वी इमाः प्रजा नस्योता इत्थं चेत्थं च नेनीयते, यद्वायवे, वायुरेवास्यै नस्यो-
ता॑ विंशे नितुयत्यै, —लकामो यजेत, स॒वत्सरो॒ वा इन्द्रः शुनासीरः, स॒वत्सरो॒ऽन्ना-
द्यस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति, वर्ष्य उदके यजेतै, —
त॑ऽद्भ्यन्नाद्यस्य नैदिष्ट॑ वृष्टिकामो यजेत, वायुर्वी इमे संसीरयति, सं आप्याययति, ततो
वर्षति, स॒वत्सरो॒ वा इन्द्रः शुनासीरः, स॒वत्सरो॒मनुवर्षति ॥३॥ ३

देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, सं वृत्रं इन्द्रमब्रवीत्, त्वं देवानां॑ श्रेष्ठो, ऽस्यहंमसुराणां॑,
संशक्नवाव, मां ना अ॒न्योऽन्य॑ऽऽवुधीदिति, तौ वै समासेतामनभिद्रोहाय, तं देवा वृत्र-
मन्यन्ता, —ऽयं॑ वावेदं भविष्यतीति, तं इन्द्र ऐच्छन्, हनामेममिति, सोऽब्रवीत्, संधां वै
मे संहितान्भिद्रोहायेति, तमभिरब्रवी, —दहमेव त्वेतः पास्यामीति पृथिव्यां, अहमुन्तरिक्षा-
दिति वरुणो, ऽहं दिवं इति रुद्रः, —स्ततो वै देवा वृत्रमघ्नन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यो राज-
स्येनाभिषिञ्चते, तद्वाग्निमैवैतद्, देवाश्च वा असुराश्च समयतन्त, तानग्निस्त्रेधात्मानं कृत्वा
प्रत्ययतता, —ऽग्निरेवास्मिच्छोके भूत्वा, वरुणोऽन्तरिक्षे रुद्रो दिवि, स इन्द्रोऽमन्यता, —ऽयं॑
वावेदं भविष्यतीति, सोऽब्रवी, —दह॑ वि॒श्वाम्या आ॒शाम्या इति, ततो वा अजयं॑, —स्तजि-
त्या एवैतं, —देतेनैव याजयेत् संग्रामं, जयति संग्रामं, —मेतेनैव याजयेद्, आतृच्यवन्तं॑,
यो वास्य प्रियः स्यात्तं, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवति, यद्वै तदिन्द्रस्तुरीय उप-
समपद्यत तस्मादिन्द्रतुरीयं, धेनुंरनड्वाहीं दक्षिणा, यद्वहिनी तैनाग्नेयीं, यद्वेनुः सतीं
दान्ता तैन् वारुणीं, यद्वौस्तेनौ रौद्रीं, यत् पयस्तेनैन्द्रीं, रूपैरेवैनां॑ समर्धयती, —न्द्रो वै
नष्टुचिं नालभत, सं रश्मीन् कुलायं कुत्वान्वारोहदष्टुसादित्यं, तं॑ वा अन्वमन्त्रयत्, संखाया
असावैति, सोऽब्रवी, —आहं॑ हनिष्यामीति, सोऽब्रवीत्, संधां ते सद्गुधै यथा त्वा न दिवा
हंगानि न नक्तं न शुक्लेण नाद्रिणैति, तस्य वा उपोदये सूर्यस्य नीहारं॑, संतत्यापां केनेन

[४] मै. २,६,३ । तै. ब्रा. १,७,१,२ । वा. ९,३६,१९,७१; ४,११ । काण्व. ११,२,२१,७१; ४,१६ । [अपां केनेन
नमुचेः । ऋ. ८,१४,१३; सा. २११; अथर्व. २०,२९,३]

शिरोऽछिनत्, तद्वा एनमन्ववर्तत, मित्रद्रुगसीति, पाप्मा वै नमुनेः शिरः, पाप्मा वा
एनं तदन्ववर्तत, पाप्मानं वै स तैनाप्राहत्, तत् पाप्मानुमेवैतेनाप्राहते, अपा न्ययनादपामा-
र्गानाङ्कुरन्त्या, पो वै रक्षोघ्नी, रपो रक्षांसि न तरन्ति रक्षसामप्राहत्यै, वरो दक्षिणा, वरे-
णैव वरं स्पृणोत्या, त्मा हि वरं, आत्मानं हि तस्य तदन्ववर्तत, ये देवाः पुरःसदो
अग्निनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, तै नः पान्तु, तैभ्यः स्वाहेत्ये, तदेव इत्या वा इमा दिशो,
यथादेवतं वा एतद्वाभ्यो दिग्भ्योऽधि रक्षांस्यप्राहन्त्य, नुपरिकामं जुहोति, सर्वाभ्य एवं
दिग्भ्योऽधि रक्षांस्यप्राहन्ती, दमहे रक्षोभिः समूहाम्य, त्रे सैदह रक्षः, सैदग्ध रक्षा,
इत्याह रक्षसां ध्वरयै रक्षसामन्तरित्या, अथ यत् पुनः समूह्य जुहोति याभ्य एवं दिग्भ्योऽधि
रक्षांस्यप्रावुधीत्ता भारिनीः करोत्यहिंसायै, रथः पञ्चवाही दक्षिणा, पञ्च दिशः पञ्च देवताः
समृद्धौ ॥ ४ ॥

४

सोमेनेजानं याजयेत्, सवत्सरं वा एतस्य छन्दांसि यातयामानि भवन्ति यः
सोमेन यजुते, छन्दांसि वै देविका, इछन्दांसि वावास्मा एतदयातयामानि पुनर्यामानि
करोति, राजसूयेनाभिषिञ्चानं याजयेत्, पष्ठौही दक्षिणा, ऽऽवां वा एवं उपाभिषिञ्चत,
आवा पष्ठौ रक्षा, शामेवास्मा अकः, पशुकामं याजयेत्, छन्दांसि वै देविका, पञ्च-
इछन्दांसि, गायत्र्यनुमति, खिष्टुवाका, जंगती सिनीवाली, कुहं नुष्टु, धाता
वषट्कारो, या पूर्वा पौर्णमासी साजुमति, योत्तरा सा राका, या पूर्वाभावा इत्या सा
सिनीवाली, योत्तरा सा कुहं, चन्द्रमा एवं धाता, यद् द्वे अत्रे द्वे परे तन्मिथुनं, यत्
पूर्यतेऽन्यां नान्यां तन्मिथुनं, यत् पश्यन्त्यन्यां नान्यां तन्मिथुनं, यदमावास्याया अग्नि
चन्द्रमाः प्रजायुते तन्मिथुनं, तस्मादेवास्मै मिथुनात् पञ्च प्रजनयति, प्रजाकामं याजयेत्,
धाता रमुत्तमं कुर्यात्, स्त्रियो वै देविकाः, पुमान् धाता, पराचीवं प्रजा रेतो दधते,
पराचीष्वेवासु रेतो दधाति, तदाहु, नै वै तेन पराधत्ते यदन्तरा प्रवीयता, इति व्यवदध्या-
द्वातारं मध्यतः, सर्वा एवैना वृषमोदिनीः करोति, तदाहु, जयित एवं, पञ्चाचर इव तु
अवति, स्त्रीभ्यो ह्येनं पश्चात् पुरिणयन्तीति, स यदा जायेताथ धात्रे पुरस्तान्निर्वपे, दग्रं वै
धाता, ऽग्रमेवैनं परिणयति ॥ ५ ॥

५

आमयाविनः याजयेद्, धातारं मध्यतेः कुर्यात्, सः स्वत्सरो वै धाता, सः स्वत्सरो हि वा एतस्य मुग्धो, ऽथैतस्यामयति, सः स्वत्सरो वा वास्मा एतन्मध्यतेऽचीकल्प, — दैत्यमेतस्मान्मिथुनात् प्रजनयती, — श्वराणि वा एतमेतानि छन्दाः स्युते पशोरंशान्तानि निर्मज्जः, पशुरंश्यालभ्यः शान्त्या अनिर्मागायै, — ते वै पशवो यद्वीहयश्च यवाश्च, यद्वीहिमयः पुरोडाशो भवति तेनैव पशुरालभ्यते शान्त्या अनिर्मागाय, वीरस्था वा अन्ये पशवोऽवीरस्था अन्ये, ये पुरस्तात् पुरोडाशास्ते वीरस्था, ये पश्चात् पुरोडाशास्तेऽवीरस्था, ये पुरस्तात् पुरोडाशा भुङ्क्षतस्तं उपतिष्ठन्ते, प्रजापतिः ३ ह्येते मृतिष्ठाभ्यसृज्यन्त, ये पश्चात् पुरोडाशाः पुरा ते भवन्ति, यासु स्थालीषु सोमाः स्युस्ते चरवः स्युः, सोमो वै रेतोधाः प्रजननाय, सर्ववेदसेतेजानः याजयेत्, पशुभिर्वा एषं व्युध्यते यः सर्वं ददात्य, — त्र वा एषं जघन्यं पशून् पश्यति यत्रैतान् विभज्जति, यत्रैतान् विभज्जति तत् एतान् पुनरवरुद्धे, य एव कश्च सोमेन यजेत तं याजयेत्, सः स्वत्सरो वा एतस्य छन्दाः सि यातयामानि भवन्ति यः सोमेन यजते, छन्दाः सि वै देविका, — छन्दाः सि वा वास्मा एतदंशतयामानि पुनर्यामाणि करोति ॥ ६ ॥

अथैतत् त्रिष्युक्तं, यत् पूर्वं त्रिष्युक्तमित् एवास्मै तेनोर्ध्वानिर्माह्लोकान् दाधार, यदुत्तरं त्रिष्युक्तमस्तु एवास्मै तेनोर्वाच इमाह्लोकान् दाधार, तद्देवाः वावैते लोकानां विष्टृत्यै, यत् पूर्वं त्रिष्युक्तं वीरजनूनं तद्, यदुत्तरं पशुजनूनं तद्, यत् पूर्वं त्रिष्युक्तं वीरानेवास्मै तेन जनयति, यदुत्तरं पशूस्तेन, यत् पूर्वं त्रिष्युक्तं रेतु एव तेन दधाति, यदुत्तरं प्र तेन जनयति, यत् पूर्वं त्रिष्युक्तं तेन यज्ञकामो यजेता, — ऽग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालभ्यै, —न्द्रो वै यज्ञो, विष्णुर्यज्ञं, — स्तयज्ञस्यैवैष आरम्भो, ऽथ यद्वैष्णवो, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एव प्रतितिष्ठति, यदुत्तरं त्रिष्युक्तं तेन पशुकामो यजेत, सोमो वै रेतोधाः, पूर्वा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूर्वा पशून् प्रजनयती, —न्द्रियेण वै पशवः प्रजायन्ते, पूर्वा प्रजनयती, —न्द्रियेणैवास्मै पूर्वा पशून् प्रजनयत्य, —थ यत् पौष्णः, पशवो वै पूर्वा, पशुष्वेव प्रतितिष्ठत्य, —थैतद्वैश्वानरवारुणं, सः स्वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरं, —स्तस्य वा एते स्वा यद्वतव, —स्तेषां वा एषोऽभिषिक्तो राजा, अभिषिक्तो वै देवानां वरुण, एतौ वै देवानां सूता, एतौ सर्वपती, एतौ सर्वस्येशाते, ता एनं

सुवाते, यावन्तो वा एतस्य स्वा अनुका वै त एत, —मनुका देवा वरुणः, यावन्त एवास्य स्वास्तानस्मा अनुकानविवादिनः करोती, —याश्चरुर्भवत्ये, —तावान्वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तं वरुणान्मुक्त्वा, स॒वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स॒वत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, स॒वत्सरायुषमेनं करोति, तस्माद्राजसूयाभिषिक्तस्य जरसा दन्ता अवशीयन्ते, स॒वत्सरं ह्येनं प्रतिष्ठापयति, स॒वत्सरायुषमेनं करोति, यो ज्योगामयावी स्वात्तमेतेन याजयेद्, वरुणेन हि वा एष पार्ष्मता गृहीतो, ऽथैतस्य ज्योगामयति, यद्धारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चती, —याश्चरुर्भवत्ये, —तावान्वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तं वरुणान्मुक्त्वा, स॒वत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, स॒वत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, स॒वत्सरायुषमेनं करोति ॥ ७ ॥ ७

अथैतं रत्निनः, क्षत्रस्य वा एतान्यङ्गानि, यस्य वा एतान्योजस्वीनि भवन्ति तद्राष्ट्रमोजस्वी भवति, तान्येवास्याजस्वीनि करोति, क्षत्रस्य वा एतान्यङ्गानि, यस्य वा एतानि तेजस्वीनि भवन्ति तद्राष्ट्रं तेजस्वी भवति, तान्येवास्य ब्रह्मणा तेजस्वीनि करोति, बार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो गृहं इति, ब्रह्म वै बृहस्पति, —बृहस्पतिपुरोहित खलु वै राष्ट्रमधोति, ब्रह्म वा एतत् पुरस्ताद्राष्ट्रस्यात्पौही, —दथो ब्रह्मण एव राष्ट्रमनुकं करोत्ये, —न्द्रं एकादशकपालो रांजो गृहं इती, —न्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रियं एव प्रतितिष्ठत्या, —दित्यश्चरुर्महिष्या गृहं इती, —यं वा अदिति, —रस्या एवैनं मात्रां गमयती, —माभेवैनं प्रजाभ्य उपजीवनीयं करोति, धेनुर्दक्षिणै, —तद्वचदित्या रूपं, नैर्ऋतश्चरुर्नखावृत्तानां परिवृक्त्या गृहं इति, निर्ऋतिगृहीता हि वा एषा, ऽथैतां परिवृजन्ति निर्ऋतिमेव निरवदये, —यं वा अनुमति, —रस्या एवैनं मात्रां गमयती, —माभेवैनं प्रजाभ्य उपजीवनीयं करोति, इयेनी वृण्डापस्फुरा दक्षिणै, —तद्वि निर्ऋत्या रूपं, —माधेदयोऽष्टाकपालः सेनान्यो गृहं इत्य, —अग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरवांस्य सेनामुखं जित्ये स॒वत्युति, हिरण्यं दक्षिणा, सत्यं वै हिरण्यं, सत्येनैव जयत्या, —श्चिनो द्विकपालः संग्रहीतुर्गृहं इति, रथरेषमेवास्माचैत् निरवदयते, सवत्यो दक्षिणैति, सवत्या इव हि सव्यस्य सारथी रथुमभि, सावित्रोऽष्टाकपालः क्षत्तुर्गृहं प्रवृत्त्या, अथो सवितेव रथेषं प्रजाभ्यः प्रसुवति, वारुणो युवमयो दशकपालः सूतस्य गृहं, मारुतः सप्तकपालो वैश्यस्य ग्रामण्यो गृहं इति, सूतमुखा वै विदक्षत्रमुपतिष्ठते, सूतमुखा वावास्मा एतद्विशं मुख॒रतोऽन्नाद्यायैपदधाति, पौष्णश्चरुर्भागदुधस्य गृहं इति, पुष्टिर्वै पूषा, पुष्टिमेवास्य भागे दधाति, वैष्णवस्त्रिकपालस्तक्षरथकारयोगर्ह इति,

विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एव प्रतिष्ठति, गौद्रो ग्रावीधुकश्चरुश्चावापस्य गृहे गोविकर्तव्यस्य चैत्य, —
न्तत एवास्मात्तेन रुद्रं निरवदयते, ऽथो रुद्र इव रेहोतौ पशू अभिमन्येते, एकादश वा एतानि
हवींष्ये, —कादशाक्षरा त्रिष्टुब्, वीर्यं त्रिष्टुब्, वीर्य एव प्रतिष्ठति, नाना वा एत एतेषा-
माशिषोऽवरुन्धते, यत्सह निर्वपेयुररत्निनः स्युः, —रैन्द्र एकादशकपालो राज्ञो गृह इती, —न्द्रि-
यं वा इन्द्र, एकधा वा एतद्यजमाने यज्ञस्याशीः प्रतिष्ठित्यै, —न्द्रो हि यजमानः ॥८॥ ८

इन्द्रायाः होमुचा एकादशकपालं निर्वपेद्, यदेवं किंचार्वाचीनं जन्तितोरैतः करोति तत् एन-
महोमुङ् मञ्जती, —न्द्राय सुत्राम्णा एकादशकपालं, य एवोपवादी योऽभिदासति तत् एनं
सुत्रामा त्रायते, ऽथैतन्मैत्रावाहस्पत्यं, सत्यं वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पतिः, सत्यं चैव ब्रह्म
चालभ्य दीक्षते, क्षत्रं वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पतिः, क्षत्रं चैव ब्रह्म चालभ्य दीक्षते, यस्य
राष्ट्रं क्षिथिरमिष स्यात्तमेतेन याजयेन्मैत्रावाहस्पत्येन, क्षत्रं वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पति, —ब्र-
ह्मणि वा एतत् क्षत्रं प्रतिष्ठापयति द्रष्टिभ्योऽक्षिथिरत्वायां, —ऽथैतं देवस्य, एते वै देवानां सूता,
एते सर्वपतय, एते सर्वस्येशते, त एनं सुवते, तस्माद्वा एतमाहुः, पूर्वद्युर्वी एष सूर्यते-
ऽमितश्च सिच्यता इत्यं, —थैष मारुत एकविंशतिकपाल, —स्त्रिर्वै सप्त सप्त मरुतो, विष्मरुतो,
विशो वा एतन्मध्यतः स्रयते, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशो हि मध्यतः सूर्यते, वरुणस्य
वा अभिषिच्यमानस्येन्द्रियं वीर्यमपाक्रामत्, तत् त्रेधाभ्युद, भृगुस्तृतीयमभवत्, श्रायन्तीयं
तृतीयं, सरस्वती तृतीयं प्राविशद्, यद्भार्गवो होता भवति श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं सारस्वती-
रापस्तदेवैन्द्रियं वीर्यं तेज आप्नोति, वाचा वा एतमभिषिञ्चन्ति यमभिषिञ्चन्ति, वाक्
सरस्वती, सारस्वतीरापो, यत्सारस्वतीभिः सूर्यते यावत्स्येव वाक् तया स्रयते ॥ ९ ॥ ९

अपां वा एतानि चित्राण्य, —पां वा एतच्चित्राणि सैभ्रन्त्य, —पामेन चित्रैरभिषिञ्चन्ति,
चित्रमस्मिन् दधति, तस्माद्वा ए३पोऽभिषिक्तश्चित्रं राजेति श्रूयते, ऽपां ह्येनं चित्रैरभि-
षिञ्चन्ति, चित्रमस्मिन् दधति, यथा वा इदं मधुकृतो मधु संभ्रन्त्येव वा एतदुपामोषधीनां
रंसं सैभ्रन्त्य, —पामेनमोषधीनां रसेनाभिषिञ्चन्ति, रसमस्मिन् दधति, तस्माद्वा एतमाहुः,
रसी राज्ञा पुण्या इत्यं, —पां ह्येनमोषधीनां रसेनाभिषिञ्चन्ति, रसमस्मिन् दधति, वरुणस्यो
वा एष, वारुणीरापो, यदङ्घ्रिरभिषिञ्चति वरुणमेवैनमक, —विषुवान्वै सरस्वती, सारस्वती-

इहोतहात्र५, शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि, चन्द्रा वृश्चन्द्रेण पुनामीत्या, —युर्वै हिरण्य, —मायुष्या
एवैना अक्र, —र्वैचो वै हिरण्य५, वर्चस्या एवैना अक्र, —देवो वः सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रे-
णेत्ये, —तद्वा अछिद्रं पवित्र५ यत्तद्वर्यस्य रश्मयो, छिद्रेणैवैनाः पवित्रेण पुनाति, स्वाहा राजस्यया
इति, राजस्यया इहोताः सुधमादो द्युश्मन्या ऊर्जा एका, इति व्यानयति वारुण्या, वारुणी-
ह्वीपः, स्वयैव देवतुया, रुद्र यत्ते गिरिपरं नामिति, रुद्रमेवास्मात्तेन निरवदयते, तस्मिन्
हुतमसि, यमेष्टमसि, स्वाहोसि, मृत्युर्वै यमो, मृत्युमेवास्मात्तेन निरवदयते, सोमा
इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्निस्ते देवा धर्मधृता धर्म धारयन्त्वित्ये, —ते वै देवा धर्मधृता यद्विमे प्राणा,
यदेनमेतेभ्योऽप्रोच्यामिषिञ्चैयुरपरोधुका एन५ स्यु, —रथ यदेनमेतेभ्यः प्रोच्यामिषिञ्चन्ति तथा
हैनमनपरोधुका भवन्ति, पर्णस्य वा अग्नेऽन्ते ब्रह्म संभवदन्त, तद्वाव सुश्रवा यत्तदभृणोत,
पर्णमेयनामिषिञ्चति, ब्रह्मामिषिञ्चति, ब्रह्मवर्चसेनैवैनमुमिषिञ्चत्ये, —यो ब्रह्म वै ब्रह्मा,
ब्रह्मणैवैनं ब्रह्मामिषिञ्चत्येत्थेन वैश्यो, विशो वीर्यमपाक्रामत्, तदश्चत्थं प्राविशत्,
स तेन वीर्येण भर्माभूवत्, तद्विश एवैतेन वीर्यमवरुन्द्धा, औदुम्बरेण भ्रातृव्या, ऊर्वा
उदुम्बरा, ऊर्ज५ वा एतदन्नाद्य५ यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे, यो जन्यो मित्र५ स नैत्यग्रो-
धेन, मित्रेण वै क्षत्र५ व्यवतत, —मवरोधैर्न्यग्रोधो, मित्रेण वा एतत् क्षत्र५ व्यवतनोति
द्रष्टिञ्जैऽक्षिरत्वाय ॥ २ ॥

२

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्बमसि, क्षत्रस्य नाभिरसीती, —न्द्रो वै यदजायत तस्य वा
एष योनिरासीद्यत्ताप्येमुल्वं पाण्डरं, नाभिरुष्णीषः, सूतवशाया अघ्यजायत, सूना चतुः-
पदधरासी, —नीवाराः पीयूष, —स्तस्मान्नैवारः पुरोडाशः, पञ्चाशतुमन्यस्मिन्नक्षण्यानक्त्यैकप-
ञ्चाशतमन्यस्मिन्, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्य, —प उपस्पृशत्य, —
मृत५ वा आपो, —ऽमृतैर्नैवैन५ संस्मभयत्या, —वित्तो अग्निर्गृहपुतिरिति, गार्हपत्यायै-
वैनमावेदयत्या, —वित्ता इन्द्रो वृद्धश्रुवा इती, —न्द्रिय५ वा इन्द्र, इन्द्रियायैवैनमावेदयत्या, —
वित्तो मित्रावरुणो धृतवृता इत्य, —होरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्राभ्यामेवैनमावेदयत्या, —
वित्ते वावापृथिवी क्रुतावृधा इति, वावापृथिवीभ्यामेवैनमावेदयत्या, —वित्तः पूषा विश्वेवृदा
इति, पशवो वै पूषा, पशुभ्य एवैनमावेदयत्या, —वित्ता देव्यद्वितिरित्या, —दित्या
वा इमाः प्रजा, —स्ताभ्य एवैनमावेदयत्या, —वित्तोऽयमसा आमुष्यायश्नोऽमुष्याः पुश्नो-

ऽमुष्या५ विशीति, विश एवैनमावेदयति, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशे ह्येनमा-
वेदयत्ये, एष ते जनते राजेति, जनताया एवैनमावेदयति, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना५
राजे, ति, ब्रह्मोद्धरति, सर्वेभ्य एवैनमन्येभ्यो भूतेभ्य आवेदयति, ब्रह्मोद्धरति,
तस्मादाहु, ब्रह्मोद्धृतमिति, ब्रह्म ऋद्धरती, न्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्तिन्न, स्त्वयाय५ वृत्र५
वध्या, दिति धनुः प्रयच्छति, वज्रो वै धनु, वज्रो राजश्न्यो, वज्रेणैव वज्र५
समर्धयति, शत्रुवाधुनाः स्थे, ति बाणवतो, ऽन्तो वै बाणवन्तो, ऽन्तो राजन्यो,
ऽन्तेनैवान्त५ समर्धयति, श्रीन् प्रयच्छति, तिस्रो वै शरव्या, दिव्या पार्श्विवा समुद्रिया,
ता अस्माद्योयाव, पात प्राञ्चं, पात प्रत्यञ्चं, पात तिथञ्चं, पातान्वञ्चं, पातोऽर्धं,
दिग्भ्य एनं पातति, दिग्भ्य एनं पान्ति, मिश्रोऽसी, तीममभिमन्त्रयते, मित्रस्य श्वेत-
द्रूप५, वरुणोऽसी, तीम५, वरुणस्य श्वेतद्रूप५, हिरण्यवर्णमुषसो व्युष्टा, इत्युद्यता
अभिमन्त्रयेतो, ध्वबाहुस्तिष्ठन्तमभिष्वत्ति, बृहत्साम भवति, स्वर्गमेवैनं लोकमभिसंतनोति ॥
॥ ३ ॥

दिश एन५ व्यास्थापयति, वज्रेण वा एतदिमा दिशोऽभिजयति, तस्माद्वा एतस्य सर्वा दिशो-
ऽभिजिता या५यांसमिपर्यावर्तते, दिशो वै स्वर्गो लोक, एतदेवश्च या५ इमा दिशो, यथा-
देवत५ वा एतद्वाभ्यो दिग्भ्योऽधि स्वर्गो लोकमेति, सोमस्य त्विपिरसि त्विषिमन्, तवेव मे त्विपि-
र्भ्या, दिति व्याघ्रचर्म५ विवेष्टयति, सोमे वा एका त्विपि, व्याघ्र एका, सर्प एका, ता
एवावरुन्दे, प्रत्यस्तं नमुचेः शिरा, इति सीसं पण्डगाय प्रत्यस्यति, पाप्मा वै नमुचेः शिरः,
पाप्मान५ वावास्मा एतत् प्रत्यस्यति स्वर्गो लोकमभ्यारोह, न्वेष्टा दन्दशका, इति लोहितायसं
केशवापाय, दन्दशकानेवास्मात्तेन निरवदयते, तस्माद्वा एतस्य नाभिचारोऽस्ति, यावन्तो हि
मृत्यवस्तानस्मान्निरवदयते, मृत्योः पाही, ति रजत५ रुक्ममधस्तादुपोहते, मृत्योर्वी एतद्रूप५
यद् व्याश्रो, ऽमृत५ हिरण्य, ममृतेनैव मृत्युमन्तर्धत्ते, दिदिवः पाही, ति हरित५ रुक्म-
मुपरिष्ठादध्यहते, दिव्याया एवैनमशन्या योयावे, य५ वै रजता, ऽसौ हरिण्या, भ्यामे-
वैनं परिगृह्णा, ऽऽयुर्वै हिरण्य, मायुष्या एवैनमभ्यतिक्षरन्ति, वचो वै हिरण्य५, वर्चस्या
एवैनमभ्यतिक्षरन्ति, वरुणस्य वा अभिषिच्यमानस्याप इन्द्रिय५ वीश्यं निरग्नन्, यद्रुक्ममन्त-
र्धधारीन्द्रियस्य वीश्यस्यानिर्घाताय, शतमानो भवति शतक्षरः, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या,

आयुरेवं वीर्यमाप्नोति ॥ ४ ॥

४

अथैतानि पार्थानि, सः स्वत्सरो वै पार्थानि, सः स्वत्सरो वा एतन्मध्यतः प्रविशति, तस्माद्वा एष दुःपराणोदः, सः स्वत्सरो हि मध्यतः प्रविशति, गिरी वा एतौ राजसूयस्य, बार्हस्पत्यमन्वेषामुत्तमं भवत्यैन्द्रमन्वेषां प्रथमं, वीर्यं वै बृहस्पति, वीर्यमिन्द्रो, वीर्य एवैनमभिसंघत्त, आदित्यनामानि वा एतान्या, दित्या वा इमाः प्रजा, स्ताभ्य एव सूर्यते, सोमस्य त्वा द्युम्नेनामैस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण विक्षेपां त्वा देवानां क्रतुनाभिषिञ्चामीत्ये, तैरेवैनमिन्द्रियेरेताभिर्देवताभिरभिषिञ्चती, न्द्रस्य योनिरसि, जनयेत्य, तो वा अधीन्द्रोऽजायत, स्वादेवैनं योनेर्जनयत्य, ति ध्वं पाहीत्या, ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै, समाववृत्रन्नधरागुदुक्ता, इति सन्धुन्माष्टी, न्द्रियं वा एतद्वीर्यमभिषिच्यमानस्य व्यवेति, तदेवं समुन्माष्टि, तैनैनं समर्धयत्ये, न्द्रा विष्टुमा ब्रह्मन्वेत्ये, न्द्रो वै राजन्यस्त्रिष्टुष्टुन्दः, स्वेनैवैनं छन्दसान्वेत्य, थो प्रजापतिर्वै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतेरेधीन्द्रोऽस्रयत, प्रजापतेरेवाधि स्रयता, इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाजसनि, स्वययायं वाजं से, दिति रथमुपावहरति, स्वयैवं देवतया, मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रविषा युनज्मी, ति युनक्ति, स्वयैवं देवतया, विष्णोः क्रमोऽसि सप्तन्हे, ति रथमभ्यातिष्ठत्य, तो वै विष्णुरिमांस्तोकांनुदजयद, विष्णो रेवोऽज्जितिमन्विमांस्तोकांनुजयति, ग्रैभ्यो लोकैभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, मरुतां प्रसवे जयेति, मारुत एव गणो भूत्वो-जयति, राजन्यं जिनात्य, न्तुमेवाक्रीमीत्, तदस्य न कश्चनाज्येयं उच्छिष्यते, तस्मै तामिषमस्यति, तदस्यामोवायास्तमभू, दासं मनः समिन्द्रियेणेत्यु, क्त्वा वर्तते, अन्तमेवं गत्वावर्तत आत्मनोऽहिंसाया, एष वज्रो वाजसातुम्, स्तेन नौ पुत्रो वाजं से, दिति पत्न्यै धन्वार्तिं प्रयच्छत्ये, षं वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गं लोकं भवतः ॥ ५ ॥

इयदस्या, युरस्या, युषं धेहीत्या, युरेवास्मिन् दधाति, युङ्क्षसि, वचोऽसि, वचो मे धेही, ति वचं एवास्मिन् दधात्य, र्गस्य, जं मयि धेहीती, यं वै रुजता, उसौ हरिणी, में एवालभ्यो, र्वा उदुम्बरा, ऊर्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते, प्रजानां च मित्रो

[५] मै. २,६,११ । तै. ब्रा. १,७,७,४; १,७,८,९ । वा. ९,५; १०,१७,१९—२१; २२,५; (२३,६५) । काण्व. १,७; ११, २५, २८—२९, ३१; १३, ६; (१५, ६७) ।

[विष्णोः क्रमोऽसि सप्तह्ना० । अथर्व. १०,५, २५—३५]

[६] मै. २,६,१२ । तै. ब्रा. १,७,९,५—६; १,७,१० । वा. ९,२२; १०,५, २३—२८; २२, ६, २७; ३९, १; २०, २; १२, १४ । काण्व. १०, ३१; ११, १२, ३३—४०; १३, १५; २१, ९३; २४, ६, ३७; ३९, १ ।

[आयुरस्यायुर्मयि (०में) धेहि (दाः) । अथर्व. २, १७, ४ ।]

ऽसीं, —तीममुपावहरति, मित्रस्य रश्मेतद्रूपं वरुणोऽसीं, —तीमं, वरुणस्य रश्मेतद्रूपं,
संदासि, समहं विश्वेदेवै, —रिति हस्ता आर्मिक्षामभ्यवहरति, संदां आर्मिक्षा, संदेवाभ्यव-
हरति, तत्र तै हिरण्ये ददाति, सां दक्षिणा, दिनस्ति खलु वा एषं पशून् पुथिवीमभ्यव-
रोह, —अमो मात्रे पुथिव्या इति, वाराही उपानेहा अभ्यवरोहत्या, —रण्यानिव पशून्भ्यवरोहति,
वराहं रश्मेवैतं संगधुमर्हति, तद्वराहं एवैनं सन्नोति, प्रति त्यन्नाम् राज्यमधायि स्वां
तश्नव वरुणोऽसुषोदिति, वरुणसुवो वा एष, वरुणायैवैनं प्राह, नि त्रितो
जुरिमाणं न आनुडिति, जरिमाणमेवास्मिन् युनक्ति, स्योनासि सुषंदेति, स्योनां रश्मेपा
सुषंदा, स्योनामांसीद, सुषंदामांसीदिति, सुषंदैवैनं सादयति ॥ ६

निषसाद धृतव्रतो वरुणः पश्यत्यास्वा । सोम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ७

इति, वरुणसुवो वा एष, वरुणमेवैनमक, —रण्ये स्वाहा, सोमाय स्वाहे, —न्द्रस्यौजसे
स्वाहा, मुक्रतां वलाय स्वाहे, —ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमु-
च्यन्ते, हस्सः शुचिपदसुरन्तरिक्षसंदिति, रथं वा एतत् परिवदति, सह सारथिना रथ-
वाहने रथमादधति, सर्वत्वायैव प्रसवाय, ब्रह्मांश्स्त्वं ब्रह्मासीति, किमुभुंकिमुभू, —मिति
वा एतद्वाह, सवितासि सत्यसुवा इती, —दमुसीदमसी, —ति वावैनमेतद्वाह यद्यद्भवत्ये, —ष
वज्र, —स्तेन मे रथ्ये, —ति स्पर्धे प्रयच्छति, वज्रो वै स्पर्धो, वज्रेण वा एतद्वाष्टं रन्धयते,
तमवरस्पर्धे प्रयच्छति, तेनावरस्पर्धे राष्ट्रं रन्धयमाण एति, तस्माद्वा एत एतस्मा अवरस्पर्धे
रद्वा, बलिं हरन्ति, तेन स्पर्धेनाधिदेवनं कुर्वन्ति, तत्र पृथ्वीं विदीव्यन्त, आशां वा
एषं जुषामिषिञ्चत, आशां पृथ्वीं रक्षा, —शामेवास्मा अक्र, —स्ततश्चतुःशतमुक्षणवोद्वाह ॥
उद्भिन्नं राज्ञः ॥ इति, चत्वारो वै पुरुषा, ब्राह्मणो राज्ञ्यो वैश्यः शूद्र, —स्तेषामेवैनमु-
द्भेदयति, ततः पञ्चाक्षान् प्रयच्छन्नाह, दिशो अभ्युद्भयमिती, —मां एवास्मै पञ्च दिशो-
ऽन्वाद्याय प्रयच्छति, क्षेत्रं ददाति, तेन क्षेत्रे धृतो भवति, वरं वृणीते, —सोऽस्मै कामः
समृध्यते यत् कामो भवति, मङ्गल्युनाशो ह्वयति, यत् पूर्वं व्याहार्षं तन्नैमोघमुसदित्ये,

[निषसाद धृतव्रतो० । क्र. १,२५,१०; तै. सं. १,८,१६,३; तै. ब्रा. १,७,१०,२; २,६,५,१ । अग्नये
स्वाहा । अथर्व. १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । हस्सः शुचिपदसु० । क्र. ४,४०,५;
तै. सं. १,८,१५,२; ४,२,१,५; तै. आ. १०,१०,२]

—सा अमुष्य पुत्रोऽमुष्यासौ पुत्र, इति नाम्नी व्यतिषजति स्वर्गस्य लोकस्य समृद्धये ॥

॥ ६ ॥ ८-१०

समानो वा एष यज्ञकृतः सः स्वत्सरं भवति, विं वा एतद्दशपेयश्छिद्यते यद्वयमथमवयन्ति, यद्वयं नष्टे स्वाहोर्जो नष्टे स्वाहायये गृहपतये स्वाहे, —ति जुह्वत आयन्ति यज्ञस्य संतत्या अवि-
छेदाय, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं देवाः सः स्वत्सरं न्वैलुन्, यत् सावित्रः, सुवितृप्रसूता एवान्वैलुन्, यत् सारस्वतो, वाग्वै सरस्वती, वाश्च्येवान्वैलुन्, यत् पौष्णः, पशवो वै पूषा, पशुष्वेवान्वैलुन्, यद्वाहस्पत्यो, ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्म-
ण्येवान्वैलुन्, यदैन्द्र, इन्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रिय एवान्वैलुन्, यद्धारुणो, वरुण एवा-
न्वैलुन्, यत्चाष्ट्रः, सः स्वत्सरं वै त्वष्टा, सः स्वत्सरं एवान्वैलुन्, यद्वाग्नेर्यो, अग्निर्वै
सर्वा देवता, देवतास्वेवान्वैलुन्, यत् सौम्यः, सौमीर्वी ओषधया, ओषधीष्वेवान्वैलुन्,
यद्वैष्णवो, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एवान्वैलुन्, —स्तं विष्णा अविन्दन् दशमे, तस्मादेव
दशमो, दशमे हविन्दन्, दश चमसा, दश चमसाध्वयो, दश दश चमसानभिता आ
दशमात् पुरुषादन्वाचष्टे समृद्धये, दशसमृद्धो रक्षेय यज्ञ, एतं वै तं तद्यज्ञमन्वैलुन्, —स्तं
आर्ध्वं, —स्तं एतेन यजत क्रधोति, सप्तदशः सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै सप्तदशः,
प्रजापतिमेवाप्नोत्यु, —त्सन्नयज्ञो वा एष, सः स्वत्सराद्वा अध्वत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, सः स्वत्सरादे-
वेन मध्याप्त्वावरुद्धा, इन्द्रो वै वृत्रमुहं, —स्तस्येमे रूपाण्युपैतां, चित्राणीयं नक्षत्राण्यसौ,
नक्षत्राणां वा अवकाशे पुण्डरीकं जायते, क्षत्रस्य वा एतद्रूपं, क्षत्रस्यैव रूपं प्रतिमुञ्चते,
द्रोहशपुण्डरीका भवन्ति, द्रोहश मासाः सः स्वत्सरः, सः स्वत्सरमेवाप्त्वावरुद्धे ॥ ७ ॥ ११

रुक्मो होतु, —राग्रेयो वै होता, न वा एतस्मै व्युलति, श्येवास्मै वासयति, संगु-
द्वातुः, सौर्यो वा उद्वाता, —श्यो अमुमेवास्मा आदित्यमाप्त्वांनयति, प्रावेपा अध्वर्योऽयमा
ह्व ह्वध्वर्युः ॥ अश्वः प्रस्तेतुः, प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापत्यः प्रस्तेता, —श्यो प्रेव रक्षेय
प्रेथुति, प्रेव प्रस्तेता, धेतुः प्रतिहर्तुः, प्रतीव रक्षेय हर्तुति, प्रतीव प्रतिहर्ता, वृशा
मैत्रौरुणस्य, वंश मा नयादित्यु, —भमो ब्राह्मणाञ्छर्त्तिनः सेन्द्रियत्वाय, वासः पौतुः पवि-
त्रत्वाया, —ऽनङ्गान्ष्टु, —रशीधोऽन्यो, युक्त्या एव, स्थूरी यवाचितमहावाकस्य, स्थूरीरिव

[७] मै. २, ६, १३ । तै. ब्रा. १, ७, १०, ६, १, ८, १ । वा. १०, २३, ३० । काण्व. ११, ३३, ४३ ।

[८] तै. ब्रा. १, ८, १ ।

इष्टेषां होत्रा स्वर्ग्या यदङ्गावाक्या, ऽथो निर्वरुणत्वायैव यवा, न वा अस्यै तर्हि सदस्येभ्यो दक्षिणा दीयन्ते, त एवास्यै तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, द्वादश पष्ठौर्होगर्भिणीर्ब्रह्मणो, वाग् वै धेनु, गौर्भौ मन्त्रो, वाश्च्येवास्य मन्त्रं दधात्या, मन्त्रणीयो ह भवति, धेनुं मन्त्र्या भवन्ति, द्वादश वै पयांसि, तान्यस्मिन् दधाति, तस्माद्वा एतन्माहुः, पयस्वी राजा पुण्या इति, यावद्धि पयस्तदस्मिन् धीर्यते ॥ ८ ॥

१२-१३

श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवत्य, नुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं प्रोहन्ति, वारवन्तीयमग्निष्टोमसामं, मिन्द्रो वै वृत्रमुह, नन्स ओजसा वीर्येण व्युध्यते, स एतत् सामापश्यत्, तेनात्मानं समश्रयतौ, जुसा वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, तदेतेनैवात्मानं सश्रयते, ब्रह्म वै यदग्ने व्यसृष्टवत्सामं यजु, स्तस्य वा एष रसो यद्यज्ञायज्ञियं, यद्यज्ञायज्ञियं गांयुते ब्रह्मण्येव रसं दधाति, वाचा वा एष व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, वागनुष्टुप्, यदनुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं भवति वाश्च्येवास्य रसं दधाती, इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्युध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चत, इन्द्रियं वीर्यं वारवन्तीयं, यद्धारवन्तीयमग्निष्टोमसामं भवतीन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्ध्या, अश्रयन्वाव श्रायन्तीयेना, ऽवारयन्त वारवन्तीयेन, तदिन्द्रियस्यैवैतं वीर्यस्य परिग्रहीत्यै, यत्र वा एनमदो दिशो व्यास्थापयति तत् स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यदिमं लोकं पुनर्नोपावरोहेदतिजनं वा गच्छेदुद्वा माद्येद्, यदेतां दिशामवेष्टय, इमं वा एतं लोकं पुनरुपावरोहत्य, नृकामो यजेतै, तदेव इत्या वा इमां दिशो, यथादेवतं वा एतद्वाभ्यो दिग्भ्योऽध्यन्नाद्यमवरुन्दे, यदि ब्राह्मणो यजेत वारहस्पत्यं मध्ये निधायाहुतिमाहुतिं हुत्वाभिघारयेद्, यदि वैश्यो वैश्वदेवं, यदि राजन्य ऐन्द्रं, मेकधैवास्मिन्नन्नाद्यं प्रतिष्ठापयति, समानो वा एष यज्ञक्रतुः सवत्सरं भवति, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत्संतिष्ठते, यदेताः प्रयुज उपैति सायमन्याः प्रातरन्या, द्वौ वा क्रतू अहश्च रात्रिश्च, ता एषं प्रयुङ्क्ते, षडन्याः षडन्याः, षड्वा क्रतव, क्रतूनेव प्रयुङ्क्ते, ता उभयीर्द्वादश, द्वादश मासाः सवत्सरः, सवत्सरमेव प्रयुङ्क्ते, ऽनङ्गाहौ दक्षिणा, युक्त्या एव, साकृती पृश्निः पष्ठौर्हौ गर्भिणीति, विद्वै मरुतो, विशो वा एनमेतदर्भं करोति, तस्माद्वा एष विशः प्रियाः, प्रियो हि गर्भं, आदित्याजा मल्लिहा गर्भिणीती, य वा अदिति, रस्या वा एनमेतदर्भं करोति, तस्माद्वा एष दुःपराणोदो, ऽस्या हि गर्भो, ऽथैतं सत्यदृताः,

प्रसवाय सावित्री, देवा असुरैर्विजयं युपयन्तोऽश्विनोः पूषणि सत्यं न्यदधत्, वाग्वै सरस्वती, वाचा सत्यं प्रहिणोति ॥ अभ्युषिषि राजाभूम् ॥ इति, श्रद्धास्मै सुपुत्राणां दधति, सप्त-
वत्सरमग्निहोत्रं जुहोत्यनुसंतत्यै ॥ ९ ॥

१४-१६

अग्निष्टोममग्ने ज्योतिष्टोममाहरति, यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमो, यज्ञमुखमेवालभ्यु सर्वमाक्रम-
ते, ऽथैषं त्रिष्टोम, स्तस्य त्रिवृत् प्रातःसर्वं पञ्चदशं माध्यंदिनं संवृत्तं, तैजो वै त्रिवृत्,
क्षत्रं पञ्चदशं, स्तं ज एवास्य क्षत्रं दधति, न वा अत्रापि सप्तदशस्तायते, प्रजापतिर्वै सप्त-
दशो, यज्ञः प्रजापति, यैद्यज्ञस्तायते तैत्त सप्तदशोऽनुन्तरितः, पञ्चदशं माध्यंदिनं संवृत्तं,
मेकविंशं तृतीयसर्वमिति, विंशो एकविंशः, क्षत्रं पञ्चदशो, विशि वाचास्यैतत् क्षत्रं प्र-
तिष्ठापयामुक्कः, सर्वं चतुस्त्रिंशः पवमाना अभिषेचनीयस्य, त्रयास्त्रिंशदेवंता, स्तो एवा-
स्यैतनाभीष्टाः प्रीता भुवन्त्य, य य एषं चतुस्त्रिंशः, प्रजापतिर्वै चतुस्त्रिंशः, प्रजापति-
मेवाप्नोति, सत्शरो वा एषं स्तोमानामयथापूर्वं, यद्विषुमाः स्तोमा यत्सुमाः पवमानास्तै-
वाप्तुश्शरस्तेन यथापूर्वं, मात्माना वा अग्निष्टोमेन क्रध्नोत्या, त्मना पुण्यो भवति, प्रजा वा
उक्थानि, पञ्च उक्थानि, यदुक्थ्योऽनुसंतत्ये, यो वै स्वादिति नैत्तं सर्वं उपनमति,
यः सामभ्या एति वापीयान्सुपुत्राणो भवति, यानि देवराजानां सामानि यत्संभ्यो नैति तैर्नैव
स्वान्नैत्ये, तानि वै सामानि यत् पृष्ठानि, यत् पृष्ठान्युपयन्ति तैर्नैव सामभ्यो नैति, यानि
देवराजानां सामानि तैरसिंहोक्तं क्रध्नोति, यानि मनुष्यराजानां स्वैरमुष्मिं, स्तदुभयोरेवैतै-
ल्लोकयोर्क्रध्नोत्यस्मिंश्चासुष्मिंश्चो, द्वतीषु सुवता, उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपं, मानुष्टुभो राजश्न्य,
स्तस्मादुद्वतीषु सुवते, ऽनुष्टुप् गृथमा भवत्य, नुष्टुबुत्तमा, वाग्वा अनुष्टुब्, वाचा वा
एतत् प्रयन्ति, वाचाद्यन्ति, सौर्यनुष्टुबुत्तमा भवति स्वर्गस्य लोकस्य सप्तष्टया, एकविंशं
केशवपनीयस्य वहिष्पवमानमेकविंशमभिषेचनीयस्योत्तममिति, विंशो एकविंशः, क्षत्रं सप्त-
दशो, विशो वा एतन्मध्यतः स्रयते, तस्माद्वा एषं विशः प्रियो, विशो हि मध्यतः स्रयते
यत्त वा एनमदो दिशो व्यास्थापयति तत्स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यद्विंशं लोकं पुनर्नोपावरोहेद-
तिजनं वा गच्छेद्वा माधेद, यदेषं प्रतीचीनस्तोम, इमं वा एतं लोकं पुनरुपावरोहति ॥ १० ॥

१७ [२१८०]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

अपो वै वृत्रः पर्यशयत्, ततो या अत्यमुच्यन्त ता जीवा यज्ञिया, गिरिवै वृत्रो या अतिमु-
 सूचानां धावन्ति ता जीवा यज्ञिया, यद्वहन्तीनां गृह्णाति या एव जीवा यज्ञियास्तासामेव
 गृह्णाति, प्रतीपमुपमारयत्यलम्बदकाराय, सूर्यस्यावकाशे गृह्णाति, सैन्द्रा एव गृह्णाति,
 हविष्मतीरिमा आपा इति, हविष्मतीरेव गृह्णात्या, विःसूर्ये गृह्णा, उत्तरमेव यज्ञकृतम-
 भिगृह्णात्य, नुष्टृभागृह्णात्य, नुष्टृष वै सर्वाणि छन्दांसि, सर्वैरेवैनाश्लन्दोभिर्गृह्णाति, वर्ष्म
 वा एषा छन्दसा, वर्ष्मैन स समानानां गमयति, चतुर्भिर्गृह्णाति, त्रिभिः सादयति,
 तत् सप्त, सप्तपदा शंकरा, शाकराः पशवः, पशूनेवावरुद्धे, अपो वै रात्रिर्दिवा भूते
 प्रविशति, तस्मादापो दिवा कृष्णा, अपोऽहर्नक्तं, तस्मादापो नक्तं शुक्ला, यदिवा
 गृह्णात्युभे एवाहोरात्रे गृह्णाति, दिवा वै मनुष्या यज्ञेन चरन्ति, नक्तं देवा, तस्मादात्रिभिः
 श्रवस्यते, सन्स्थाप्य वै मनुष्या यज्ञं निःपद्यन्ता, आपः खलु वै विश्वे देवा, यदपः पुरि-
 हेरन्त्यद्भ्यो वा एतद्यज्ञं संप्रादा, दन्यस्तेऽस्य यज्ञं क्रियते, यद्वै यज्ञस्यान्त्यर्थेति तच्छिद्रं,
 तदनु रक्षांसि यज्ञमनुयन्त्यपो वै रक्षात्री, रपो रक्षांसि न तरन्ति, यदपः पुरिहेरन्ति रक्ष-
 सामनन्ववायाय, या दिवा गृह्णाति या अत्रीः प्रजास्तासामेता योनि, स्ता एता अनुप्रजायन्ते,
 या नक्तं गृह्णाति या आद्याः प्रजास्तासामेता योनि, स्ता एता अनुप्रजायन्त, उभयीरेव प्रजाः
 प्रजनयत्यत्रीश्चाश्वाश्वा, ऽप्रीध्रे सादयत्ये, तद्वा अनभिजित्, मथो अत्र हि तां रात्रिं देवता
 उपवसन्ति, देवा वै यज्ञस्य श्वस्तुनं नोपश्य, स्ते वा एतदेव यज्ञस्य श्वस्तनमपश्यन् यद्व-
 सतीवरी, यद्वसतीवरीर्गृहीत्वोपवसन्ति श्वस्तुनं वा एतद्यज्ञस्यालभ्योपवसन्त्य, थो आपो वै
 विश्वे देवाः, सर्वा वा एतदेवता आलभ्योपवसन्ति यस्यार्गृहीताः स्वयोऽमिनिमोचेद्, य आ-
 हितायिः सोमयाजी तस्य कुम्भादृह्णा, स्तस्य हि गृहीता अग्निमुपरिष्ठाद्वारयेयु, रथं गृह्णीया,
 ज्योतिष्मतीरेवैना गृह्णाति, हिरण्यं हस्ते भवत्यं, थ गृह्णाति, सत्यं वै हिरण्यं,
 सत्येनैवैना गृह्णाति, वरो दक्षिणा, वरेणैवैना गृह्णाति, यत्तत्र धनमदास्यन्त्यात्तदेयम्॥१॥१
 प्रचरश्ण्यामग्रे गृह्णात्ये, वा हग्रे प्रचरत्य, पो वै सोमस्य रसः प्रविष्टो, ऽग्निः सर्वा देवता,
 वैश्वदेवीरापो, यज्ञमुखं प्रावाणः, सवितृप्रसूतो वा एतत् सर्वाभिर्देवताभिरपा सोमस्य

[१] मै. १,३,१ । तै. ब्रा. ६,४,२ । श. ब्रा. ३,९,२ । वा. ६,२३ । काण्व. ६,३३ ।

[२] मै. १,३,१ । तै. सं. ६,४,३ । श. ब्रा. ३,९,३,१४ । वा. ६,२६—२८ । काण्व. ६,३८—३९,४१ ।

रसमलैति, शृणोत्वग्निः समिधा हवं मा इति, यस्मिन्नेवाग्नौ जुहोति तमेतदाह, शृण्वन्त्वापा इति, या एवापोऽलैति ता एतदाह, धिषणा च देवीति, वाग्वै धिषणा देवी, वाचः वा एतदाह, शृणोतु आवाणो विदुषो नु यज्ञमिति यज्ञमुखं हि आवाणः, शृणोतु देवः सुविता हवं मा, इत्याह, प्रसृत्या एवं ॥ अप हव्य होतः ॥ इति यज्ञं प्रैवेत्येति वा एतदाह ॥ प्र ब्रह्मणा इति, ब्रह्मणैव यज्ञमलैति, मैत्रावरुणस्य चमसेनालैत्ये, प ह्यग्रे प्रचरत्ये, थो मित्रावरुणौ श्वपाभीवाति, यज्ञमुखं वै मित्रावरुणौ, यज्ञमुखं मापो, यज्ञमुखेनैव यज्ञमुखमलैति, यत्र होतुः प्रातरनुवाकमनुब्रुवते उपशृणुयात्तदपोऽध्वर्युर्गृह्णीयाद्, यन्नोपशृणुयाद्वाधिरः स्याद्, वाचो हि छिद्यते, स्य यज्जुहोति हविर्भूता एवैना गृह्णात्ये, थो अभिघृता एवं तृणं प्रास्य जुहोत्ये, प्रिमत्येव जुहोत्या, यतनवत्यन्योऽध्वर्युः स्याद्, यदनायतने जुहुयाद्, घृतं वै देवा वज्रं कृत्वा सोममन्न, नभि खलु वा एतां घारयन्ति, तस्मादाहुतिमप्लावयत्ये, थो आहुति नैर्द्वारणीति, कान्वसीत्या, हुतिमप्लावयति, समुद्रस्य वीऽक्षित्या उल्लया, इत्युपमारयत्ये, पमिवाक्षित्या, अपो वै सोमस्य रसः प्रविष्टः, सोममुपां रसो, उपां खलु वै नपाञ्चापां सोमस्य रसस्पर्शते, तौ वा एतदाहुत्या भागधेयनापां सोमस्य रसं निरयाचिष्टो, मै अहोरात्रे वसतीवरीषु ग्रहीतश्च्ये, इत्याहुः, पूर्वधुरन्या गृह्णाति, पुरान्याः स्वर्गस्योदितो, स्थास्योमै अहोरात्रे वसतीवरीषु ग्रहीतै भवतः, पूर्वधुरन्या गृह्णाति, पुरान्याः स्वर्गस्योदितो, रुमयीरेवैनाः सद्योग्रहीता अक, अर्धतृव्या वा एता गृह्णन्ते या मैत्रावरुणस्य चमसे याश्च निग्राशभ्या, स्ता उभयोरुपरिष्ठाचात्वालयस्य समनक्ति, संज्ञानुमाभ्यः करोति, मित्रमाभ्यो ददाति, चात्वालान्निर्गृह्णन्त, एष वा अपां योनिः, स्वादेव योनेर्निर्गृह्णन्तेऽस्कन्नत्वाय ॥ अत्रेपोऽध्वर्यां ३ ओम् ॥ इत्ये, विदो यज्ञां, मिति वा एतदाह ॥ उत्तमेनम्रमु, रुतेमै पश्य ॥ अयं मे रद्ध, इति वा एतदाह, यद्यग्निष्टोमो जुहोति, न वा अग्निमग्निष्टोमस्य स्तोत्रेण न शल्लेगातिथन्त्ये, मिष्टोममेव यज्ञकृतमनुसंतनोति, यद्युक्थ्युः, परिधिमुनक्ति, परे वा अग्नेः पुरिधयः, पराणि परिधिभ्य उक्थान्यु, कथान्येव यज्ञकृतमनुसंतनोति, यद्यतिरात्र, एतदेव यजुर्वेदन् हविर्धीनं प्रपद्येत, परं वै पुरिधिभ्यो हविर्धीनं, परोक्थेभ्यो रात्री, रात्रीमेव यज्ञकृतमनुसंतनोति, स्तेनं मनो, ऽनृतवादिनी वा, गंध केन सोमा गृह्णन्ते केन ह्यन्ता, इति पृष्ठे, इतं वै सत्यं हिंरण्य, मृतैनेव सत्यं गृह्णन्त, कृतेन ह्यन्ते ॥२॥

वषट्कारं वषट्कारं वै होता प्राणस्यान्तं गच्छति, प्राणां वै द्विदेवत्यान्, यदध्वर्युद्विदेवत्यान्
हुत्वा क्षिप्रं होतारमभ्याद्वति, प्राणैर्वै एतद्द्वौतारमभिधिनोति, प्राणां वै द्विदेवत्याः,
पशवा इडा, यद् द्विदेवत्यान्भक्षयित्वेदामुपहृयेत पशुभिः प्राणानन्तरित्या, — दध यद् द्विदेव-
त्यान् भक्षयित्वेदामुपहृयेत प्राणान्वा एतदात्मन्धिन्वायु पशून्नुपहृयेत, इन्द्रियं वै सोमः,
पशव इन्द्रियं, यत् सोमं भक्षयतीन्द्रियमेवात्मन् धत्ते, सर्वत आश्विनं पुरिहारं भक्षयति,
तस्मात् सर्वा दिशः शृणोति ॥ १ ॥

१

यद्वै पात्रं रिक्तमनुमुक्तं तदनु रक्षांसि यज्ञमवयन्ति, यदैनद्रवायवै पुरोडाशमवदधाति
मैत्रावरुणं पुयस्यामाश्विनं धानां, — मरिक्तवाय, वि वा एतद्यज्ञंश्लिष्यते यत् संवनानि संतिष्ठन्ते,
यदेतानि पात्राण्यां तृतीयात् संवनात् परिशरे, यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, वायव्यायां शस्य-
मानायां पात्राणि विमुञ्चति, प्राणो वै वायुः, प्राणेन यज्ञः संततः, प्राणेनैव यज्ञं संतनो-
ति ॥ एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विश्वत्यां च तिसृभिश्च बृहसे त्रिंशता च निर्यु-
द्धिर्वयि इह तां विमुञ्च ॥ इत्याह, विमुक्त्या एवां, — स्वगतं अध्वर्युपात्रं, निरुद्धं प्रतिप्रस्था-
नं, यद्वि कामयेत, यो बृहिस्तं ग्रामे कुर्यात्, यो ग्रामे तं बृहिरिति ॥ इदमहममुमासुष्या-
युग्ममुष्याः पुत्रमुष्या विशो निरूहामि ॥ इत्यध्वर्युपात्रं निरुद्धं ॥ इदमहममुमासुष्यायुग्ममुष्याः
पुत्रमुष्यां विशि सादयामि ॥ इति प्रतिप्रस्थानं सादयेद्, यो बृहिस्तं ग्रामे करोति, यो
ग्रामे तं बृहि, — रध्वर्युपात्रं वै यजमानस्य पात्रं, प्रतिप्रस्थानं आतृव्यस्य, यद्वि कामयेत,
समावद्वीर्यमेनं आतृव्येण कुर्यामिति, प्रवाहुग्मृग्वीयातां, प्रवाहुक् सादयेतां, प्रवाहुजुहुया-
तां, समावद्वीर्यमेवैनं आतृव्येण करोत्य, — रध्वर्युपात्रं वै पात्रं, पापीयः प्रतिप्रस्थानं,
यद्वि कामयेत, पापवसीयसं स्यादिति, पूर्वो गृह्णीयात्, पूर्वः सादयेत्, पूर्वो जुहुया, — दे-
तेन वै विष्टुजुनः सौराकिः पापवसीयसं चकार, तत् पापवसीयमेवैतेन करोति, यज्ञस्य वै
सृष्टस्य शिरोऽल्लिघत्, तस्मै देवाः प्रायश्चित्तिमैछ, — नथ वा एतौ तर्हि देवानां भिषजा आस्ता-
मश्विना अंसामपौ, ता उपाधवन्, यथा भिषजमुपधावन्त्येवमिदं यज्ञस्य शिरः प्रतिघत्तमि-
ति, ता अब्रूतां, भागो ना अस्त्विति, वृणाथामित्य, — ब्रूत्, — स्ता अब्रूतां, ग्रहं नौ
गृह्णन्त, सोमपीथमश्रवावहा इति, तद्वा अश्विनौ प्रत्यघत्तां, तस्मादाश्विनीभिर्भिरभिष्टुवन्त्य,

—अशिनौ हि प्रत्यधत्तां, तौ वै बृहिष्पवमानेनैव पावयित्वा ताभ्यां पूताभ्यां यज्ञियाभ्यां भूताभ्यां ग्रहमगृह्णन्, —स्तस्माद्बृहिष्पवमाने स्तुत आशिनौ गृह्येते, तस्माद्ब्राह्मणेन बृहिष्पवमान-मुभिसृप्यं, पवित्रं हि तत्, तस्माद्यं द्विष्यात् तं परिवाधेत, तद्वै भेषजं त्रेधा विन्युदधु, —रथौ तृतीयं, ब्राह्मणं तृतीयं, —मृत्सु तृतीयं, तद्य एवं विद्वानयेरन्ते ब्राह्मणाय प्रोच्याप्सु भेषजं करोति समर्धुकं ह भवति, यावाद्दि भेषजं तत् क्रियते वास्तुहानि वा एतत् पात्राणि भवन्ति, यद् ग्रहान् गृहीत्वा बृहिष्पवमानं संपन्ति वैष्णव्यं क्रुचा पुनरेत्य संमृशति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णु-नैवैनानि यज्ञेन स्वर्गं लोकं समारोहयति ॥ २ ॥

२-८

प्रजापतेर्वो एते चक्षुषी यच्च शुक्रामन्थिना, असा आदित्यः शुक्रं, —अश्वन्द्रमा मन्थी, तस्य वै प्रजापतेः सव्यं चक्षुरश्वयत्, ततो ये स्तोका अवापद्यन्त तैरिदं वर्षत्ये, —कविशक्तिर्वै ते ऽवपेदु, —स्तान्वायुरमुतो विसृजति, प्रजानां कल्पयै, तस्य या कनीनिका पुरापुतत् सं यवो-ऽभवद्, यन्मन्थिनं संकुभिः श्रीणाति चक्षुरेवास्य संभावयति, मिथुनं वै सोमश्च संकुवश्च, यन्मन्थिनं संकुभिः श्रीणाति, मिथुनत्वायां, —ऽऽर्ते वा एतत् पात्रं यन्मन्थिपात्रं, यं द्विष्यादृत्विजां तस्मै हरे, —दार्तिमार्हति, षण्डामर्कौ वा असुराणां पुरोहिता आस्तां, तां देवा नाशकनुवन् हन्तुं, ब्राह्मणवन्तो ह्यसः, —स्तौ देवा अपाशासु, —रूपं ना आवर्तेथामिति, तां अवृतां, भागो ना अस्तिवति, वृणाथामित्य, —ब्रुवन्, —स्ता एतौ शुक्रामन्थिना अवृणातां, ते देवा अमन्यन्त, यद्विमा अमुश्रयो सोमौ होष्याम, —स्तदन्वसुरा अभविष्यन्ति, यच्च होष्या-मस्तदन्वाभविष्यन्तीति, ता अपनुद्याथेन्द्रायाजुहवु, —स्तस्मादेता अन्यदेवत्यौ गृह्येते, अथेन्द्राया ह्वयेते, अपनुत्तौ षण्डामर्कौ सह तेन यं द्विष्म इति, षण्डामर्कयोरेवैनं सहापुनोदेना-पनुदते ॥ आयुः पाहि, प्रजां पाह्य, —मुष्णु वीरतां पाहि ॥ इति सादयेद्, योऽस्य प्रियः स्यात्तस्य, शुक्रं वै प्रति राष्ट्रं मन्थिनं निरुद्धं मथ्यता, इति शब्देन्द्राष्ट्रमाहुर्धन्निरुद्धं भवति, यदि कामयेत्, यो बृहिस्तं ग्रामे कुर्यात्, यो ग्रामे तं बृहिरिति ॥ इदमहमर्हमागुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्या विशो निरूहामि ॥ इति शुक्रपात्रं निरूह ॥ इदमहमर्हमागुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्या विशि सादयामि ॥ इति मन्थिपात्रं सादयेद्, यो बृहिस्तं ग्रामे करोति, यो ग्रामे

[३] मै. १,३,१०,११—१२ । तै. सं. ६,४,१० । काठ. २७,७-८ । कपि. ४३,१ । वा. ७,१२-१३,१७—१८ ।

काण्व. ७,१२,१७ ।

तै ब्रहि, —रार्तं वा एतत् पात्रं यन्मन्थिपात्रं, यच्च शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते तस्मादिमे समा-
वर्धये, तस्मादाभ्यां समावृत पश्यत्य, —सौ वा आदित्यः शुक्रं, —अन्द्रमा मन्थी, यदु-
पिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मादेतौ प्राञ्चौ यन्तौ न पश्यन्त्यै, —य यदनुपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुत-
स्तस्मात् प्रत्यञ्चौ यन्तौ पश्यन्ति, यदुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराङ् प्राणौ, —य यदनु-
पिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् पुनरुपानौ, यदुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराञ्चौ गर्भा-
धीयन्ते, —य यदनुपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् प्रत्यञ्चः प्रजायन्ते, चक्षुषी वै
शुक्रामन्थिनौ, नासिकोत्तरवेदि, —यदङ्गुष्ठाभ्यामाक्रमेते, चक्षुषी वा एतत् प्रधत्तौ, —य यदु-
परिष्ठादाक्रमेते तस्मादिमे उपरिष्ठाचक्षुषी, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्ति-
ति, या अत्रीः प्रजास्तासामेष योनि, —स्ता एतन्मुनप्रजायन्ते, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा
मन्थिपाः प्रणयन्तिवति, या आद्याः प्रजास्तासामेष योनि, —स्ता एतन्मुनप्रजायन्त, उमधारेव
प्रजाः प्रजनयत्यत्रीश्चाद्याश्च, शुक्रमन्वारभन्ते, तेजो वै शुक्रौ ब्रह्मवर्चसं, तेज एकं ब्रह्मवर्च-
समन्वारभन्ता, इन्द्रेण मन्थुना युजे, —ति शुक्रेण परियन्ति, मन्थुना वै युजेन्द्रोऽसुरानंवावा-
धत, मन्थुना वा एतद्युजा यजमानो भ्रातृव्यमवाधते, संजग्मानौ दिवा पृथिव्ये, —त्युरन्तौ
संघत्त, इमानि वा एतत् संघत्तो यत् पात्रे संदध्यातां, नैदमन्तरा स्या, —य यदुन्तौ संघ-
त्तस्तस्मादिदमन्तरा चक्षुषोर्विधृत्यै, पुमांसं गर्भमाधत्तं गवीरेन्योरिति, तदनु स्त्रीरेवो यज-
मानस्य गावो भवन्ति, वीरं पत्नी जनयति, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनोऽधिष्ठानमसी, —
ति शकुलौ प्रास्यतः, समिद्धा एषैतयो, —रथो आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, निरस्तः पण्डो, निरस्तो
मर्कः सह तेन यं द्विष्म, इति शकुलौ निरस्यत, एतावांछोको यावदुद्धृतं, यावानेव लोक-
स्तस्माद्यजमानो भ्रातृव्यं निर्भजति, श्रीणन्त्यन्यान्तसोमा, —नान्वां, —स्तत् सोमानां मिथुनं,
यश्च श्रीणन्ति ताननुवर्षति, यान्न श्रीणन्ति ताननुवीधति, दाहमयान्यन्यानि पात्राणि,
मुन्मयान्यन्यानि, तत् पात्राणां मिथुनं, यो वै सोमस्य च पात्राणां च मिथुनं वेद मिथुना
एनं पशवा उपतिष्ठन्ते ॥ ३ ॥

९-१५

प्रजापतिर्वी आग्रायणो, ये देवा दिव्यैकादश स्थेत्ये, —तावन्तो वै देवा, यावन्त एवं देवा-

[४] मै. १,३,१३ । तै. ब्रा. ६,४,११ । क.ठ. २७,२ । वा. ७,१९-२०,३३,५९ । काण्व. ७,२०—२१,३२,५९ ।

[ये देवा (०सो) दिव्यैकादशस्य० । ऋ. १,१३९,११; तै. सं. १,४,१०,१]

स्तेभ्यो गृह्यत, आग्रायणं वै गृहीत्वा देवाः स्वर्गं लोकमाय, —नपासुरा अभ्रंशन्त, ततो देवा
अभ्रवृन्, परासुरा, —स्तद्य एव विद्वानाग्रायणं गृहीते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति,
य आनुजावरः स्यात् स आग्रायणाग्रान् ग्रहान् गृहीता, —ऽग्रं ह्याग्रायणो, यद्युभिर्चरेत्॥ १६

विद्वद्यदि सरमारुणमन्त्रमैहि पाथः पूर्व्यैः सप्रयुक्तः ।

अग्रं नयत्सुपर्वक्षरणामल्लारवं प्रथमां जानतीं गात् ॥

१७

इति पुरोरुचं कुर्याद्, रुजति हैवा, —ऽथा वाग्वै सरमा, वाचुमेवैषां वृद्धे, त्सरा वा
एषा यज्ञस्य, तस्माद्यत्किञ्च प्राचीनमाग्रायणात्तदुपांश्च चुरन्त्य, —थ वा एतदाग्रायणं प्रति वाचं
विस्मृजन्ते, यज्ञमेवाप्त्वा वाचं विस्मृजन्ते, वाग्वै देवेभ्योऽप्राक्रामत्, तै देवास्तूष्णीं यज्ञ-
मतन्वत्, सा वागमन्यता, —ऽन्तर्वै सा यज्ञाद्यन्तीति, साग्रायणं प्रति न्यादुवत्, तस्मादा-
ग्रायणं प्रति वाचं विस्मृजन्ते, हिंकृत्य वाचं विस्मृजन्ते, प्राणो वै हिंकारो, वाक् प्राण, —
स्तद्वाचं एवैषां युक्ति, स्निहिं करोति, त्रेधा रहीयं वाग्वदति, शूनैरुच्चैरथ स्रजे, —यीवत्येव
वाक् सास्य युज्यते, त्रयो वै प्राजापत्या कृत्विज, उद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता, तै वा अथै-
तर्धवृत्ता अपुक्ता, यद्विकरोति तैर्वास्य तै वृत्ता युक्ता भवन्ति, वाक् च मनश्चावदेता, —महं
श्रेयानस्म्यहं श्रेयानस्मीति, तौ प्रजापति प्रश्नमेता, सा वागब्रवी, —नैव मया किं चनात्-
भ्युदितं क्रियता इत्य, —थ मनोऽब्रवी, —नैव मया किं चनात्प्रभितं क्रियता इति, स मनसै-
ऽन्वब्रवीत्, सावागब्रवी, —दहव्यवाडेवाहं तुभ्यमसातीति, तस्मादेषा प्रजापतयेऽहव्यवाद,
तस्माद्यत्किञ्चोपांश्च क्रियते तदाहुः कृतमेतत् क्रियता इति, प्रजापतये हि क्रियते, द्वाभ्यां
धाराभ्यां प्रातःसवने गृह्णाति, तिसृभ्यो माध्यंदिने सवने, चतसृभ्यस्तृतीयसवने, तत्रैव,
नव प्राणा, आत्माग्रायणः, प्राणनेवात्मन् धृत्ते, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् संवनानि संति-
ष्ठन्ते, ये देवा दिव्यैकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थाप्नुक्षितो महिनैकादश स्थेति, देवता-
भिर्वै यज्ञः संततो, देवताभिरेव यज्ञं संतनोति, प्रजापतिर्वै आग्रायणो, यत् सर्वेषु सवनेष्व-
भिप्रस्कन्दयति प्रजापतिर्वै एतत् प्रजा अभिजिघ्रति, प्रजापतिर्वै आग्रायणो, यत् सर्वेषु सव-
नेषु गृह्णात्यात्मनैव यज्ञं संतनोति, प्रजापतिर्वै आग्रायणो, यदेवोऽतिरिच्यते तस्मात् पुरुषः
पशूनां दक्षिष्ठमेत्या, —ग्रायणो वै गायत्र्या वृत्सं, —स्तं वा एतदा तृतीयात् संवनादभिप्रतिधा-
वति, गायत्र्या वा एतै लोकै सर्वे सोमा गृह्यन्ते, तां वा एतत् सर्वाणि संवनान्यभिप्रति-

धावन्त्य, — यत् स्थाल्या गृहीतो विज्ञातस्थाल्या होष्यन्तीति दारुमेयेणां इति, तस्माद्विज्ञातेन गर्भेण भ्रूणहो, — ऽथ यत् स्थालीं रिञ्चन्ति न दारुमयं तस्मात् पुमान्दायादः स्यदाया, — दथ यत् स्थालीं पुरास्यन्ति न दारुमयं तस्मात् स्त्रियं जातां पुरास्यन्ति न पुमांस, — मथ स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते ॥ ४ ॥

१८

इन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाग्निमेत्, सोऽब्रवी, — दास्ति वा इदं त्यस्मिन्तर्वांश्चैव, तत्ते प्रदास्यामि, मां मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छद्, यज्ञं वा अस्मै तत् प्रायच्छत् पशूनुकथ्यमेव, यदुक्थ्यो गृह्यते यज्ञस्य च पशूनां चावरुद्ध्या, एतावान्वै यज्ञो यावानुक्थ्यो, ऽन्तः श्लेषणमेवान्वै ग्रहाः, ह्रवो वा एष यज्ञस्य यदुक्थ्यो, यथा वा इदं ह्रवः संनह्य प्रस्तात्येवं वा एतदुक्थ्यमालभ्य प्रस्ताति, स एनमा यज्ञस्योद्वेचः संपारयत्य, — ज्ञानि वा उक्थ्यो, यज्ञस्य सैतत्यै गृह्यते, तस्मै त्वा विष्णवे त्वेति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुना यज्ञः सैततो, विष्णुनैव यज्ञेन यज्ञः सैतनोत्ये, — तेन वा इदमुक्तानि सैततानि, तस्मात् पुरुषः स्नात्वाभिरनुसैततः, सद् आलभ्यावनयति, यज्ञं वा एतत् सैतत्यु संप्राप्यावनयति, चक्षुर्वै शुक्रं, — श्रक्षुरुक्थ्य, — श्रक्षुर्वै एतत् पुरस्ताद् ध्रियते, ऽथो यथेदं पुरस्तात् पश्चात् पश्यन्नन्वेत्येवै त, — दथ यदेकः सः स्त्रेषां क्रियते तस्मादेकः श्रेष्ठः पूर्वोऽवस्यति, यदेतौ ग्रहौ भूयिष्ठाः सोमा अनु हूयन्ते, पापवसीयसस्य व्यावृत्त्यै, यदेतत् पात्रं भूयिष्ठाः सोमा अन्वायन्ति, तस्मादेकः श्रेष्ठः यन्तं बहवः पश्चादनुयन्ति, पात्राणि वा अध्वर्यु पुरो विदुह, उक्त्यामदानि पृथ्वै, — न्द्रया सदा उपचरत्या, — ग्रेय्यामीध्रः, वैष्णव्या हविर्धीनः, यथादेवतमेवैनान्युपचरति, तथा हैनं न विदुह, ऽन्तराहुवनीयं च हविर्धीनं चाध्वर्योर्लोको, — ऽन्तरा हविर्धीनं च सद् यज्ञं यजमानस्य, सद् सद्स्यानां, यद्वि कामयेता, — ऽध्वर्युं यज्ञं ऋछेदित्य, — न्तराहुवनीयं च हविर्धीनं चावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एषोऽध्वर्योर्लोको, ऽध्वर्युमेव यज्ञसार्पयति, यद्वि कामयेत, यजमानः यज्ञं ऋछेदित्य, — न्तरा हविर्धीनं च सद् स्वावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एष यजमानस्य लोको, यजमानमेव यज्ञसार्पयति, यद्वि कामयेत, सद् स्यान् यज्ञं ऋछेदित्य, — न्तः सद्स्यावनयेत्, सोमो वै यज्ञ, एष सद्स्यानां लोकः, सद्स्यानेव यज्ञसार्पयति, सद् आलभ्यावनयत्यै, — न्द्रः वै सद्, ऐन्द्राण्युक्त्यान्यु, — कथानां

सैतत्या, उपयाममृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति
 प्रातःसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्राय त्वा ॥ इति ब्राह्मणाञ्छंसिने ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥ इत्युछा-
 वाकाय ॥ उपयाममृहीतोऽसी, न्द्राय त्वेन्द्राय त्वा ॥ इति गृह्णाति सर्वेभ्यो माध्यन्दिने सवने ॥
 उपयाममृहीतोऽसीन्द्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति तृतीयसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्रावृहस्पतिभ्यां
 त्वा ॥ इति ब्राह्मणाञ्छंसिने ॥ इन्द्राविष्णुभ्यां त्वा इत्युछावाकायै, वसस्य यथोक्तं यथादे-
 वतै गृहीता भवन्ति ॥ ५ ॥

१९-३२

आयुर्वै ध्रुवं, स्तस्युत्तमं गृह्णात्यु, त्तमं छायाः, स्थात्या गृह्णात्या, युषो धृत्यै, पूर्णं गृह्णाति,
 सर्वमायुरेति, प्राणो वै गायत्र्या, युध्रुवो, यदेवं आ तृतीयात् संवनात् परिश्रयेत् तस्माद्या-
 वदायुस्तावान् प्राण, आयुर्वै ध्रुवो, यदग्निष्टोममास्ता आयुरेवाप्त्वा निः सर्पत्या, युर्वै
 ध्रुवो, यत् केवलं जुहुयादायुः प्रजानां प्रदद्यात्, परिधानीयायां नृस्यमानायामवनयति,
 स हन्तो, होतृश्चमसेऽवनयति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजाः, सर्वासु वा
 एतत् प्रजांस्त्रायुर्दधाति, जतानामित्या, हुः, सर्वासां वा एतत् प्रजानामायुः सर्वाभ्य एव
 प्रजाभ्यो गृह्यत, उभयतो वैश्वानरो गृह्यत, उभयतो वैश्वानरो इहयं प्राश्नो, उयं वाव
 वैश्वानरो ३योऽयमवाङ् प्राणो, यदेवं केवला उत्तरे हविर्धाने साद्यते तस्मादेष्टोऽर्धमाक् प्राणा-
 ना, मध्रमाजा इतरे, हिरण्येऽग्नि सादयेदायुः कामस्या, स्मृतं वै हिरण्य, मायुर्ध्रुवो,
 स्मृत एवास्यायुर्दधात्यु, पोमेऽन्ये ग्रहाः साद्यन्ते, ऽनुपोमे ध्रुवं, स्तस्मादस्थान्ये पशवः प्रति-
 तिष्ठन्ति, मासेन पुरुषः, प्राणा वा उपरवा, यदेतं उपोमे ग्रहाः साद्यन्ते स्वे वा एतद्योनौ
 साद्यन्ते, पूर्वार्धे वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत् खलु वै हविर्धानस्य पूर्वार्धं यदक्षिणं हवि-
 र्धानं, तस्मादक्षिणे हविर्धाने, प्राणा वा एत इतरे ग्रहा, आयुर्ध्रुवो, नव वै प्राणा,
 आयुर्दशमं, तस्मादेष्टं दशमो गृह्यते, दशमं छाया, राजपुत्रो ध्रुवं गोपायति, सर्वासां
 वा एतत् प्रजानामायुर्गोपायति, तस्माद्राजपुत्रो वीर्यवत्तमो, यद्यभिचरेत् ॥ इदमहमृष्ट्यामृ-
 ष्यायणस्यायुः प्रवर्तयामि ॥ इति ध्रुवं प्रवर्तये, दायुरेवास्य प्रवर्तयति, यत् प्रवर्तयेत् सर्वासां प्र-
 जानामायुः प्रवर्तयेत्, शुक्रं प्रजां ऋते, दवतिर्यजमानं गृह्णीयात्, श्वोषुकोऽध्वर्युः स्यात्, तस्य
 इग्य एव ॥ ध्रुवं त्वा ध्रुवक्षितिमुष्टमास्थानाच्चयावयामि ॥ इत्यास्थानादेवैनं चयावयति, प्रमायुको

भवति, ध्रुवः वै प्रच्यवमानः विश्वा भूताऽनु प्रच्यवन्ते, प्र यज्ञमान आप्यानाच्य-
वते, तद्भूमिभ्यो, दिवि दिव्यान् दृष्ट्वान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यां पार्थिवानिति, यथा-
स्थाम वा एतत् प्रजा दृष्टति, स्व आर्यतुने यज्ञमान, माधुषा वा एष वीर्येण व्युध्यते यस्य
ध्रुवः स्कन्दत्या, युर्वर्यं ध्रुव, स्तद्भूमिभ्यः॥ आयुर्धा असि ध्रुवा, ऽऽयुर्मे धेहि॥ इत्यायुरेवा-
स्मिन् दधाति, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरः स्पृणोत्या, त्मा हि वरः, पुत्रसेनस्य ह वै
भैमसेने ध्रुव उपददास, तस्मिन् स्थैरब्रह्मण क्रतुर्नैभ्यो लोकेभ्य आप्याय्याचकार ॥ स्वाहा
दिव आप्यायस्व ॥ इति स तृतीयं बभूव ॥ स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व ॥ इति स द्विभागं बभूव ॥
स्वाहा पृथिव्यां आप्यायस्व ॥ इति स पुष्टे, तद्दत्तैर्नैभ्यो लोकेभ्यो ध्रुव आप्याययितुव्यो, द्वादशै
स्तोत्रैऽवनयति ॥ द्वादश मासाः सः वत्सरः, सः वत्सरो यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः, प्राजा-
पत्यः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तस्मिन्नायुर्दधाति, यत् स्तूयमानेऽवनयेद्भर्माः प्रपादुकाः स्युः,
यच्च शस्यमाने युवानः प्रमीयेरन्, यच्च शस्ते बहिः प्राणान् दध्यात्, सकृच्च शस्तायां मध्य-
तोऽवनीयो, मध्यतो वा एतत् प्रजानामायुर्दधाति ॥ स्वयंभूरासि श्रेष्ठो रुमिः प्रियो देवानां
सः सदुनीयः॥ तं त्वा सुभव देवा अभिसंविशन्तु ॥ आयुर्धा असि ध्रुवा, ऽऽयुर्मे धेहि ॥ इत्या-
युरेवास्मिन् दधाति ॥ वचोर्धा असि ध्रुव, वचो मे धेहि ॥ इति वचं एवास्मिन् दधाति ॥
इषोऽसि, त्वेषोऽसि, नृम्णोऽसि, व्रतोऽसि, दक्षोऽसि, तस्य त इषस्य
त्वेषस्य नृम्णस्य व्रतस्य दक्षस्य भक्ष्य, स्वस्य चारुणस्य च शूद्रस्य चार्यस्य च, यथा
त्वं सूर्यासि विश्वदर्शत एवमहं विश्वदर्शतो भूयासम् ॥ इति विश्वदर्शतो ह भवत्य, सौ
वा आदित्यः स्वयंभूः श्रेष्ठो रुमि, यथैष स्वयमभवदेवः स्वयं भवति य एवः वेद ॥ ६ ॥

३३-५४

अथैतं क्रतुग्रहाः, सः वत्सरस्य वा एते विधृत्यै गृह्यन्ते, द्वादश मासाः सः वत्सरः, स्त-
स्माद् द्वादश क्रतुग्रहा, मधुश्च माधवश्च वासन्तिका क्रतु, असन्ना हयन्ते, ऽसन्ना इहीमं क्र-
तवो, नान्योऽन्यमभिप्रपद्यते, यदऽन्योऽन्यमभिप्रपद्यत क्रता क्रतुरमीया, दश यदन्योऽन्यः
प्रपद्यते तस्माद्विदमृता क्रतुरनुनिहिताः परिप्लवन्त, उभयतोमुखमृतपात्र, मुमयतोमुखा इहीमं

[आयुर्धा असि (आयुरस्या०) ध्रुवायुर्मे धेहि (दाः) । अथर्व. २, १७, ४]

[७] मै. १, ३, १६ । तै. सं. ६, ५, ३ । काठ. २८, २ । कपि. ४४, २ । वा. १३, २५ । काण्व. १४, २६ ।

ऋतवो, न वै तद्विभ्रं यत् ऋतूनां मुखः, सह प्रथमं गृह्णाति, सहोत्तमं, सह युज्येते, सह विभ्रुच्येते, चतुर्दश वा एतत् कुरुतो, ऽति वा एतद्वेचयतो, ऽस्ति मासस्त्रयोदश, —स्तमेवैतेना-
 प्त्वावृरुद्ध, ऋतुभ्यो वै प्रजाः प्रजायन्ते, यत् षट्पदं चतुर्ऋतुभिः, ऋतुभ्यो वावास्मा
 एतच्चतुष्पदः पञ्च प्रजनयतो, ऽथ यच्चतुर्ऋतुभिर्द्विऋतुन, ऋतुभ्यो वावास्मा एतद् द्विपदः
 पञ्च प्रजनयतो, यद् द्विऋतुना, द्वौ रहीमा ऋत्, अथ यद् द्वे ऋतुपात्रे, द्वौ द्वौ रहीमं
 ऋतवो, नानुयजति, वैश्वानरो वषट्कारो, यदनुयजेद्वैश्वानरं मृतं धन्ववसुजे, —दन्थो वा इद-
 मासीदव्यावृत्त, —महारासिन्नं रात्रि, —स्तदेवा ऋतुग्रहैर्वीवर्तयन्, यदुत्तुग्रहो गृह्यन्ते, ऽहोरात्र-
 योर्व्यावृत्त्यै, सः स्वत्सरो वै स्वर्गो लोक, —स्तस्य वा एत आक्रमा यदुत्तुग्रहा, यदुत्तुग्रहा गृह्य-
 न्ते, स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै ॥ ७ ॥

५५

आदित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गी लोकमायुः, —स्ते वा इतः प्रतिसंहिताः पुरस्तादेवान् यत्
 सर्वं, सः स्वत्सरो वै स्वर्गो लोकः, सः स्वत्सरो वै कल्पयितुं प्लायिते यदध्वर्यु, यद्वैन्द्राग्ने-
 मृतुपात्रेण गृह्णाति, सः स्वत्सरो वा एतदन्वारभते स्वर्गीय लोकाया, —ऽथो ज्योतिरुपतिष्ठादधाति
 स्वर्गस्य लोकस्य संमृष्ट्या, असौ वा आदित्यः शुक्रः, पुरुषो वैश्वदेवो, यच्च शुक्रपात्रेण वैश्व-
 देवं गृह्णाति तस्मात् पुरुष एवाप्तुं प्रत्यक्, सर्वेऽन्ये न्यञ्चः पञ्चवो, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्ध-
 न्त, ते देवाः प्रातःसवने वैश्वदेवं यज्ञं सः स्थापयमपयुः, —स्तं प्रातःसवनें संमस्थापयन्,
 यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने गृह्यते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवं यज्ञं सः स्थापयति, तेन सः स्थिते-
 नारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, देवा वै सर्वे प्रातःसवनं मभ्यायुह, —जोत्तराभ्यां सवननाभ्यामतिष्ठ-
 न्त, यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने हूयते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवं देवतास्तर्पयन्ति, तास्तुता
 उत्तरे सवने अभिसृज्यमाना यन्ति, वज्रो वै मरुत्वतीया, वज्र एवं प्रथमो, ऽपगूर्तिद्वितीयः,
 स्ततिरुत्तमो, वज्रो वै धनु, —धनुरेव प्रथमः, प्रतिहितिद्वितीयो, विमृष्टस्तृतीय, —अक्रिणौ वा
 एते यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया, अक्षो मध्यमः, पञ्चसी अभितो, मरुद्विर्वी वीर्येणेंद्रो वृत्रमुहन्,
 न ऋते मरुद्भ्योऽश्वक्रनोद्वीर्यं कर्तुः, यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयः शस्यते तेन माध्यं-
 दिनः सवनं वीर्यवत् कथं सवनान्यूतुमन्ति वेछे, —ति पृछेद्, ऋतुग्रहैः प्रातःसवनं मूतुमं, —न्म-
 रुत्वतीयैर्मध्यंदिनः सवनं, सावित्रेण तृतीयसवनं, मरुत्वतीयोः सन्नयोर्दक्षिणा दीयन्ते,

देवेभ्यो वै मनुष्येभ्यः स्वर्गीय लोकाय यज्ञ आह्रियते, यद्वदे त्वेति, तेन देवेभ्यो, यन्मनुसे त्वेति, तेन मनुष्येभ्यो, यदाह, दिवे त्वा स्वर्ग्य त्वेति, तदनु यज्ञः स्वर्ग लोकः समारोहयति, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यस्मै कमाह्रियते, तद्वद्येनमनु स्वर्ग लोकः समारोहयति, यदाह, द्विवि देवेषु होत्रा यछेति, होत्राभिर्वै यज्ञः संतुतो, होत्राभिरेव यज्ञः संतनोति ॥ देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुब्रूहि ॥ इति, छन्दांसि वै देवाः प्रातर्यावाण, छन्दोभ्यो वा एतदनुवाच आह, पुरा वाचः प्रवदितोः प्रातरनुवाकमन्वाह, यजमानायैव वाचं गृह्णाति, न वा एतर्हि यजमानो हस्ता अघ्नेनिके, यदप्सुमतीं प्रथमामन्वाह, प्रातरवनेगो वा एष यजमानस्य, यत्र वा अश्दोऽपः परिहरन्त्य, ज्यो वा एतद्यज्ञः संप्रादा, यदप्सुमतीं प्रथमामन्वाहाज्यो वा एतद्यज्ञं पुनरांलभते, सर्वेषां वै देवानां प्रातरनुवाक, आपः खलु वै विश्वे देवा, यदप्सुमतीं प्रथमामन्वाह सर्वा वा एतदेवता आप्नोति, सर्वा व्यश्रोति, यथा वै सामिधेनीरिव प्रातरनुवाक, आसाद्य वै हविः सामिधेनीरन्वाह, एतेन खलु वा एतर्हि हविर्यत्सौम, स्तस्मात् सौममुपावहत्यान्वाह, गायत्रीं च संपादयति जगतीं च, तद् द्वे छन्दसी, एकं छन्दोऽभिसंपादयति बृहतीं, त्रिष्टुभं च ककुभं च, तद् द्वे छन्दसी, एकं छन्दोऽभिसंपादयति बृहतीं, मनुष्टुभं च पङ्क्तिं च, तत् पद् छन्दांस्ये, कं छन्दोऽभिसंपादयति बृहतीं, मनुष्टुभं प्रतिपत्कानि छन्दांसि कुर्याद्यज्ञावकीर्णस्य, वाग्वा अनुष्टुभ, वाचैवेनं भिषज्यति, समया त्रिष्टुभं च जगतीं चानुब्रूयात् पशुकामस्य, पशवो वै जगती, पशुमां भवति, सर्वाणि छन्दांस्यन्वाह, प्रजापतिर्वै छन्दांसि, प्रजापतिमेवाप्नोति, प्रजापतेर्वै एतदुक्तं यत् प्रातरनुवाको, व्युष्टायां पुरा सूर्यस्योदितोरनुब्रूया, देष हि प्रजापतेर्लोकः, पवित्रं वै प्रातरनुवाको, यजमानमेवैतेन पुनाति, शतमनुब्रूयादायुःकामस्य, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यामाप्नोति, सप्त च शतानि विश्रतिं चानुब्रूयात् पशुकामस्यै, तावन्ति वै सप्त वत्सरस्याहोरात्राणि, सप्तवत्सरैर्गैवास्यै पशुनवरुद्धे, सहस्रमनुब्रूयात् स्वर्गकामस्य, यावद्वै सहस्रं तावदिदोऽसौ लोकः, स्वर्गस्य लोकस्य सप्तवत्सरा, अपरिमिता अन्वाहा, परिमितस्यावरुद्धयै, पङ्क्त्या परिदधात्य, त्रमेव यज्ञकृतमभिगृह्णाति ॥ ३ ॥

१०-१२

यज्ञस्य वा एताः प्रवेजनीः, पुंसामधीत्, स्त्रीणां नेष्टा, यदधीन्नेष्टुपस्थमासीदिति, मिथुनः वा एतत् सैभवतो, यत्तर्ह्यप उपप्रवर्तयति तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, पत्न्युपप्रवर्तयति, पत्न्या हि प्रजाः प्रजायन्ते, ऊरुणोपप्रवर्तयत्यु, —रुं ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते, दक्षिणेनोरुणोपप्रवर्तयति, दक्षिणः ३ ह्युरुमेतु प्रजाः प्रजायन्ते, अन्तरत् उपप्रवर्तयत्य, —न्तरतो हि प्रजाः प्रजायन्ते, यदक्षिणा प्रवर्तयेत् पितृलोक एना निधुवे, —दथ यदुदीचीरुपप्रवर्तयति मनुष्यलोकं भवेना उपप्रजनयति, प्राजापत्यो वा उद्गाता, संकशाप्यमानो वा उद्गाता पत्न्या रेतो आदत्ते, यदाहु, वामी ते सृष्टि विश्वः रेतो धेयीयेति, तथा ह नादत्ते, द्वादशे स्तोत्रं उपप्रवर्तयति, द्वादश मासाः सः वत्सरो, द्वादशामिष्टोमे स्तोत्राण्या, —पः शान्ति, —थैतर्ह्यप उपप्रवर्तयति, शर्मयत्येव, देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवं इति, सवितुप्रसूत एवैनमादत्ते, अश्विनोर्बाहुभ्यामित्य, —श्विनौ वै देवानामध्वर्यु, पूष्णो हस्ताभ्यामित्य, देवतामिरेव, ग्रावासीति, राते ३ ह्येष देवभ्यः सोम, —मध्वरकृदेवभ्यो इत्य, —ध्वरः ३ ह्येष देवभ्यः करोती, —न्द्राय त्वा सुषुत्तमं मधुमन्तं पयस्वन्तमित्यै, —न्द्रो हि यज्ञ, इन्द्रं खलु वा एतर्ह्यना देवता अन्वि, —न्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवता इति, वसवश्च ह्येनमेतर्हि रुद्राश्चान्वि, —न्द्राय त्वादित्यवता इत्या, —दित्या ह्येनमेतर्ह्यन्व, —ग्रे त्वा रायस्पोषद इत्य, —ग्वै सवा देवता, एता ह्येनमेतर्हि देवता अनु, विष्णवे त्वेति, विष्णुर्हि यज्ञो, व्यानो वा उपाशुसवनः, प्रजा अश्वातो, व्याने वा एतत् प्रजासु दधाति, आत्राः स्थ वृत्रतुरा इत्ये, —ष वा अपाः वै सोमपीथ, एतः वै विश्वामित्रोऽपाः सोमपीथः विदौचकार, तस्मै सिन्धवो धोक्षमनमन्ता, —ऽपाः वा एष सोमपीथो, ऽपों वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति, यो वा अपाः सोमपीथः वेद न ह वा आस्वार्तिमार्छति, करोत्यासु वीर्यं, यत्ते सोम दिवि ज्योतिरिति, सोमो वै वाज, —स्तस्य चन्द्रमास्तृतीय, —मयः यः पवृते स तृतीयः, येन यजन्ते स तृतीयं, गर्भानमुना दाधार, प्राणाननेन यजत्य, —यः यः पवृतेऽन्मनेन दाधार, येन यजन्ते तस्य वै वाजस्य सत्यः वाजिन, —मन्त्रः वाजिनं, दक्षिणा वाजिनं, ता वा अस्यैतत्तनुः संभृत्य तं सर्वः सतनुं भूतमाप्याययन्ति, वज्रो वै प्रावा, हनू अधिषण्णे, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञं क्रियते, यदाहु, धिषणे ईडिते ईडेथामिति, शर्मयत्येव ॥ ४ ॥

१३

वसतीवरीभिः सोममाध्याययन्ति, न हि सोमेन सोम आप्यायते, ऽङ्गिर्हि सोम आप्यायते, निग्राभ्यामिषुपांशु, मतो हीतुरे सोमा गृह्यन्ते, प्राणो वा जुपांशु, रज्ज्वानीतुरे ग्रहा, यदुन्यत आप्याययेयुः प्राणेतु यज्ञं विच्छिन्दु, रष्टौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्रीं वा एतत् प्रातःसवने व्यायातयन्ति, देवाश्च वा अयुराश्रास्पधन्तु, ते देवा जुपांशौ यज्ञं सस्थाप्यमपश्यं, स्तमुपांशौ संमस्थापयं, स्तदुपांशौ एवं यज्ञः सस्थाप्यो, ऽष्टौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य, षाक्षरा गायत्री, गायत्रीमेवाप्नोति, यदेकादश, त्रिष्टुभं तेन, यद् द्वादश, जगुती तेन, त्रिविगृह्णाति, त्रीणि वै संवनानि, संवनान्येवाप्नोत्ये, तद्वा जुपांशौ यज्ञं समतिष्ठिपं, स्तेन संस्थितेनारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, त्रिविगृह्णाति, त्रयो ष्ठीमे प्राणाः, प्राणोऽपानौ व्यानौ, ऽथो त्रयो वा इमे लोका, इमानि वै लोकानामोत्य, सौ वा जुपांशुः श्रुतं त्रिष्वन्तरिक्षमन्तर्यामं, इयमुपयामो, यदुपयामगृहीता गृह्यन्तेऽनया वा एतद्गृह्यन्ते, तदस्कन्ना वा एते, अनया हि गृह्यन्ते, यत्स्थाल्या गृह्यन्ते, अनया वा एतद्गृह्यन्ते, ऽस्या वा एषाधिक्रियते, तदस्कन्ना वा एते, अनया हि गृह्यन्ते, यद्वाक्येण गृह्यन्तेऽनया वा एतद्गृह्यन्त, इयं हि वनस्पतीनां योनि, स्तदस्कन्ना वा एते, अनया हि गृह्यन्त, एष ते योनि, रिति सादयती, यं वै सोमस्य योनि, रस्याः सोमोऽधि जायते, स्व एवैनं योनौ दधाती, यं वै देवपात्रं, तद्य एव वेदु प्र वसीयसः पात्रमाप्नोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमांसेत् यः पात्रिय इव स्या, दनुपयामगृहीतो गृह्यते, दनुपयामगृहीतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य, पवित्रपूतो गृह्यते, ऽपवित्रपूतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य, सन्नो हूयते, ऽसन्नं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्ति, पवित्रपूता वा अन्ये सोमा, अथ वा एष वाक्पूतो यदुपांशु, स्तस्माद्वाचस्पतये पवस्वे, त्याह, वाक्पूतो षष्ठेशो, ऽंशुभिः पावयति, प्राणा वा अंशुः, प्राणैरेवैनं पावयति, द्वाभ्यां द्वाभ्यां पावयति, द्वौ द्वौ ष्ठीमे प्राणा, देवो देवानां पवित्रमसीति, यस्वित्सोमं सोमेन पुनाति, स्वाकृतोऽसीति, प्राणमेव स्वमकृत, मनस्त्वाष्टिति, मनुसैव प्राणमाप्नोति, स्वाहा त्वा सुभव स्रययैति, स्रयदेव इत्या हि

[५] मै. १,३,४ । तै. सं. ६,४,५ । च. ब्रा. ४,१,१; ४,१,२,२१ । कपि. ४१,३; ४२,१—२ । वा. ७,१,३,६ । काण्व. ७, १—३,५ ।

सर्वे सोमा हवन्ते, ५थो अत्र वै देवानां प्रियास्तरेन्, —स्ता एवावकन्दे, देवेभ्यस्त्वा मरीचि-
पेभ्य इति, रश्मयो वै देवा मरीचिपाः, पुरिषयो रश्मयो, ५सा आदित्य आहवनीय, —स्तानेव
प्राणात्यु, —ध्वंस्तिष्ठन् जुहोत्यु, —ध्वं हि तिष्ठन् वीर्यवत्तरो, यं द्विष्यात्तस्य जिह्वस्तिष्ठन् जुह-
यात्, प्राणानस्य व्लिनाति, जिह्वारुको भवति, यद्युमिचरेदा तमितोस्तिष्ठे, —दधिराहुति-
मभित्वरमाणस्ताजगनुगच्छति, यद्वि कामयेत्, वर्षेत् पर्जन्या, इति परिमृज्योध्वंमृज्या,
—दोषघ्नीभ्यो वा ए३पोऽमुतो वर्षत्यो, —षधीरेव नदीयो वृष्ट्या अक, —यद्वि कामयेत्, वर्षेत्
पर्जन्या, इति परिमृज्यावाचीनमवमृज्याद्, वैश्वानरेणैव वृष्टिमपि हन्ति, नापिष्यो, य-
दपिदध्यात् प्राणमस्यापिदध्यात्, ग्रमायुकः स्याद्, यं द्विष्यात्तस्यापिदध्यात्, प्राणमेवा-
स्यापिदधाति, यद्युमिचरेत् ॥ इदमहममृष्यामुष्यायणस्य प्राणमपिदधामि ॥ इत्यपिदध्यात्,
प्राणमेवास्यापिदधाति ॥ इदमहममृष्यामुष्यायणस्य प्राणे सादयामि ॥ इत्युमिचरन्त्सादयेत्, प्राण
एवास्य सादयति, ग्रमायुको भवति, प्राणाय त्वैत्यं, —नमिचरन्त्सादयेत् ॥ ५ ॥ १४-१८

पवित्रं वितन्तन्ति प्राणापानयोर्विधृत्या, उपयामगृहीतो गृह्यते, ५पानेन वै प्राणो धृतः,
प्राणस्य धृत्या, अन्तरिक्षं वा अन्तर्यामो, ५न्तरिक्षमिमाः प्रजा, यदेतत् पात्रं सुदवत्सा-
दयति प्रजास्वेव रसं दधाति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तै देवा उपांशुमपश्यं, —स्त-
मगृह्यत, तै पुरां स्तोत्रात् पुरां ब्रह्माद्धोतुमुपादतिष्ठं, —स्तेऽसुरा अचिक्यु, —जुह्वति वा इति,
तै वज्रमादायाम्यपत्, —स्तै देवा अन्तर्याममपश्यं, —स्तमगृह्यत, तैनासुरानेभ्यो लोकेभ्यो
५न्तरदधत्, ततो देवा अभुवन्, परासुरा, —स्तव एवं विद्वानन्तर्यामं गृह्णीते, ५न्तर्यामेनैव
आतृव्यं, —मेभ्यो लोकेभ्योऽन्तर्धत्ते, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवति, प्राणापानौ वा
उपांश्वन्तर्यामौ, व्यानं उपांशुसंवृणो, यदेषं प्रावान्तैरेते पात्रे साधते, प्राणापानयोर्वि-
धृत्यै, यो वा एता ईजुते, येनैतौ विधृता एषं वाक् सं उपांशुसंवृणो प्रावा, प्राणापानौ
वा उपांश्वन्तर्यामौ, व्यानं उपांशुसंवृणो, यदेते पात्रे एतं प्रावाणमा तृतीयात् संवृणान् जु-
ह्वीतस्त्वस्मात् सुप्तस्य सर्वाण्यन्यानि श्रोत्राण्यपक्रामन्ति प्राणापानौ त्वेनं न जुहीतो, ५थ यत्
पुनरर्दधति, तस्मात् सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, प्राणापानौ वा उपांश्वन्तर्यामौ, व्यानं उपां-
शुसंवृणो, यदेते पात्रे एतं प्रावाणमा तृतीयात् संवृणान् जुह्वीतस्त्वस्मात् पक्षिणो विर्यत्यु पक्षा-

नीरयन्तो नावपद्यन्ते, ॥ ५ ॥ यत् पुनरर्पयति तस्मात् पुनरभ्यायुवते, प्राणापानौ वा उपाश्वन्तर्धामौ, व्यानं उपाश्वसन्तौ, यदेतौ पात्रे पुनः प्रयुज्येते तस्मादिमौ द्वा अर्थस्तात् प्राणौ, भ्रान्ति वा एतत् सोमश्च यदाभिषुण्वन्त्य, —ध्वयुः प्रथमोऽभिषुणोति, व्यर्धुको भवति, यत्र मूलं तदभिषुत्य, एतद्वा अस्य विदेवतमं, तथा हाव्यर्धुको ह भवति, यो वै देवक्षेत्रश्च विद्राश्च समर्पयत्यर्तिमार्हति, पात्राणि वाव देवक्षेत्रश्च, यत्र वा अग्रेऽध्वयुः सोमं जुहोति तदेनं देवताः प्रत्यासत, इह नो पुरमा ह रिष्यतीति, यत्ततोऽन्यत्र जुहुयाद्यदस्य स्वं तदन्येभ्यः प्रयच्छे, —दस्वो ह भवत्ये, —तद्वा अध्वयौः स्वं यदाश्रावयति, यदाश्राव्याहुत्वा प्रच्येवेत् यदस्य स्वं तस्मात् प्रच्येवेत्, —स्वो ह भवत्ये, —तद्वा अध्वयौः स्वं यदायश्च्ये, यदायश्च्यमनालभ्याश्रावयेद्यदस्य स्वं तस्माच्छिद्येत्, —स्वो ह भवति, तद्य एवश्च विद्रानाश्राव्य हुत्वा वाहुत्वा वा प्रच्येवेत् बहुस्य स्वं भवति, न स्वाच्छिद्यते, वायव्यमालभ्याश्रावयति, स्ववानेव भवति ॥ ६ ॥

१९

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञे क्रियते यस्माद्ब्रह्मादाना अन्ये पशवो मुखदाना अन्ये इति, यदुपाश्वर्हस्तेन गृह्यते तस्मान्मर्कटः पुरुषो हस्ती तै हस्तादाना, मुखश्च वै वायश्च्यश्च यदायश्च्ये नेतुरे ग्रहा गृह्यन्ते तस्मादितरे पशवो मुखदाना, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञे क्रियते यस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति सध्वत्सरे पुरुषा इत्यु, —पाश्वन्तर्धामौ वा अन्वन्त्ये पशवः, पुरुषस्त्वै यज्ञेन संमितः, प्राणापानौ वा उपाश्वन्तर्धामौ, यदेतौ ग्रहा असन्नौ हूयते तस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति, सध्वत्सरो वा अग्निश्रोमो, द्वादश मासाः सध्वत्सरो, यदेत इतुरे ग्रहाः साद्यन्ते तस्मात् पुरुषो जातः सध्वत्सरे प्रतितिष्ठति, यत्ने सोमादाभ्यं नाम जागृवीत्ये, —यं वै सोमस्य सोमपीथः, सोमश्च वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति, यो वै सोमस्य सोमपीथश्च वेद न सोमपीथाच्छिद्यते, सोमो वा इमा दिशोऽभ्युपकामयत्, प्रागपागधरागुदगित्या, —भिरेन दिग्भिः समूहत्या, —भिः समर्धयति, काममेनं गमयति, कामश्च ह गच्छति, कामुका एनश्च स्त्रियो भवन्ति, यां कामयेत् तां तर्हि मत्तसा ध्यायेत्, सा हैनं कामयेत्, ॥ ७ ॥ निस्मरेति, स्मरे, —ति वा एतदाह, समरिजिह्वामिति, समनेन विस्त्वे, —ति वा एतदाह, चत्वारो वै पृश्नेः स्तना आसु, —स्तत्स्त्रिभिर्देवभ्यो-

[७] मै. १, ३, ४ । तै. सं. ६, ४, ४—६ । कपि. ४२, २—३ । वा. ७, २, ६, ३६ । काण्व. ७, १—२, ६, ४९ ।

[प्रागपागधरा (गुदगध०) गुदग० । अथर्व. २०, १३४, १—६]

ऽदुहत्, कुशीभिरेकौऽचुनद् आसीत्, तं वा इन्द्र एवापश्यत्, तेनैन्द्रायैवादुहत्, तद्वा अस्य कौशिकत्वं, यदाह ॥ ब्राह्मण कौशिका इव ॥ इति चतुर्निग्रामंशुपैति, चत्वारि वै पयांसि, यावुदेवं पयस्तद्राप्नोति, त्रिः सैभरति, तस्मादेतस्वां त्रयो भागाः प्रातर्मध्यंदिने सायं, चतुर्निग्रामंशुपैति, त्रिः सैभरति, तत् सप्त, सप्तपुडा शकरी, शक्राः पशवः, पशूनेवावरुद्धे, नव कृत्वो निग्रामंशुपैति, त्रिः सैभरति, तद् द्वादश, द्वादश मासाः सश्वत्सुरो, द्वादशाग्निष्टोमे स्तोत्राण्ये, वा यज्ञस्य मात्रा, स्वर्मानुवी आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपान्न, यत् प्रथमं तमोऽपान्नस्तसविः कृष्णाभुवद्, यद् द्वितीयं सा लोहिनी, यत्तृतीयं सा बलक्षी, स स्वेन रूपेण निरमुच्यत्, यद्बलक्षः पवित्रं भवति ततः शुक्रो गृह्यते, यजमानस्य वा एतत् पवित्रं, यजमानमेवैतेन पुनात्य, मोतं स्या, द्वात्मन एवैनदकृत, यदन्यत्रोतमपवित्रं तद्यजमानस्य ॥ ७ ॥

२०-२२

वाग्वा ऐन्द्रवायवं, सा वै वागिकषावुदद्यावदन्यावृत्तासीत्, स इन्द्रोऽब्रवी, न्मह्यमत्रापि सोमं गृह्णीता, ऽहं व एतो वाचं व्यावर्तयिष्यामीति, स वै वाचैवं वाचं व्यावर्तयद्, यदैन्द्रवायवो गृह्यते, वाचो व्यावृत्त्यै, वायवे प्रथमं गृह्णाति, वायव उत्तमं, मध्यत इन्द्राये, न्द्रियेण वा इयं वाङ् मध्यतो विधुते, न्द्रियवृत्ती वाचं वदति य एवं वेद, देवा वै सोममजिवांसु, स्तं नाशकनुवन् हन्तु, वायुर्हस्मिन्नन्तरासीत् प्राण, स्तं देवा अपाशासु, रूप ना अवर्तस्वेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, त्यब्रुव, न्तसोऽब्रवी, न्मदेवत्यान्येवं पात्राण्यासन्निति, तस्मादपतुरीयं वायोः पात्र, मथ वायव्यान्युच्यन्ते, ततो वै देवाः सोममन्न, न्तं हतोऽपृयत्, तस्माद्देवा उदबीभत्सन्त, स वायुरब्रवी, दहं व एतं सोमं स्वदयिष्यामि, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, त्यब्रुव, न्तसोऽब्रवी, न्मदग्रा एव ग्रहा गृह्णान्ता इति, तं वायुर्मध्यतो व्यावृत्, तमस्वदयत्, तस्माद्वायव्या ग्रहा गृह्णन्ते, तस्माद् शुक्लं गुवाते विपजन्ति, देवा वै प्रातःसवनंमध्यमं नाशकनुवन्, स्तृतीयसवने तर्हि वायुरासीत्, तं देवाः प्रातःसवनंमभिपर्वौहं, स्तेन प्रातःसवनंमुदयच्छन्त, यदैन्द्रवायवं प्रातःसवने गृह्यते, प्राणो वै वायुः, प्राणेन वा एतन्मुखतो यज्ञमुदयच्छन्ते, देवा वै वृत्रमजिवांसु, न्तं मित्रोऽब्रवी, न्मि३त्रोऽहमास्मि, नाहं हनिष्यामीति,

तेऽब्रुवन्, ज३ह्येवेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीत्, पयसैव मे सोमं श्रीणानिति, तस्मात् पशवोऽपाक्राम, —न्मित्रः सन्नद्रुहा इति, पशूनां हि पयो यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, पशुभिरैवैनं सम्यञ्चं दधाति यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, द्विदेवत्यत्वाय, यच्च शीतं तेन मैत्रं, यत्तप्तं तेन वारुणं, ब्रह्म वै मित्रः, क्षत्रं वरुणो, ब्रह्मणि च वा एतत् क्षत्रं च पयो दधाति, तस्माद्ब्रह्म च क्षत्रं च पयस्वितुमे, पञ्च वै ब्राह्मणस्य देवता, अग्निः सोमः सविता बृहस्पतिः सरस्वती, तस्माद्ब्राह्मणमन्यै सुनु३-
प्या उपधावन्त्ये, —तस्य हि भूयिष्ठा देवता, —स्तासां तिस्रोऽवान्तरं श्रोत्रियस्या, —अग्निर्वृहस्पतिः सरस्वती, तस्माच्च श्रोत्रियमश्रोत्रिया उपधावन्त्ये, —तस्य ह्यवान्तरं भूयिष्ठा देवता, —स्ता मैत्रावरुणं प्रति न्यागच्छन्ति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति तास्वेव पयो दधाति, नाना वै पुरा मित्रावरुणाभ्यां सोमा अगृह्ण, —स्ताः प्रजा अन्यान्यस्याः परिहायमाददत्, ततो मित्रावरुणाभ्यां सह सोममगृह्ण, —स्ततो वा अकल्पत्, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, मित्रेण वा एतद्वरुणं कल्पयुति, वरुणेन मित्रं, मित्रं वै वृत्रं जघ्निवांसं वरुणोऽगृह्णात्, स देवेष्वनाथत्, तेऽब्रुवन्, वरुणे नाथस्वेति, स वरुणेऽनाथत्, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे, —त्यब्रुव, —न्त्सोऽब्रवीत्, सहैव नौ पयसा सोमं श्रीणानिति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्यादङ्गुल्याङ्गुष्ठमवगृह्णीयाद्, यद्यन्वङ्गुष्ठेनाङ्गुलिम् ॥

२३

यो नो मित्रावरुणा अभिदासात् सपत्नो भ्रातृव्य उत्तिपीते बृहस्पते ।

इदमहं तमध्वरं पादयामि यथाहमुत्तमश्चेतयानि ॥

२४

इत्युत्तमो ह चेतयति ॥ ८ ॥

२५

देवा वै सत्प्रमासत कुरुक्षेत्रे, अग्निर्मखो वायुरिन्द्र, —स्तेऽब्रुवन्, यत्तमो नः प्रथमं क्रध्वत् तं नः सहैति, तेषां वै मुखं आधोत्, तं न्यकामयत्, तं न संसृजत्, तदस्य प्रासहादित्सन्त, स इत् एवं तिस्रोऽज्जनयते, —तो धनु, —स्तत्तिसृणां च धन्वन्श्च जन्म, स प्रुतिधायापाक्रामत् तं नाभ्यष्टुण्वत्, स धन्वातिं प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्, स इन्द्रो वज्रीरब्रवी, —देवा ज्योमप्यत्येति, तां अब्रुव, —न्नमिष्यतायां वा अस्यां न शक्यामो जीवितुं, भागो नोऽस्त्विति, सोऽब्रवीद्, रसमेवास्या उपजीवायेति, तस्मादेताः शुष्कादार्यमुद्दिहन्ति, रसं ३ह्यस्यां

उपजीवन्ति, ता वै ज्यामप्याद५, —स्तस्य धन्वातिरुदय्य शिरोऽछिनत्, स सम्राडभव, —
 दधेतरं त्रेधा व्यगृह्णता, —ऽग्निः पूर्वाग्निं, —मिन्द्रो मध्य५, वायुर्जघनार्धं, तस्मादाग्नेयं प्रातः-
 सवनं, —मैन्द्रं माध्यदिन५ सवनं५, वैश्वदेवं तृतीयसवनं५, वायुर्हि विश्वे देवाः, प्राणापानौ
 वा उपा५श्चन्तर्यामौ, व्यानं उपा५शुसवुनो, वागैन्द्रवायवो, दक्षकतृ मैत्रावरुणं, अश्विनः
 श्रौत्रं, चक्षुषी शुक्रामन्थिता, आत्माप्रायणो, ऽज्ञान्युश्च५या, आयुर्ध्रुवः, स्तना ऋतु-
 पात्रे, मूर्ध्नी द्रोणकलशः, कुक्षी कलशौ, हनू अधिष्ववणे, जिह्वाधिष्ववणं, ग्रावाणो दन्ता,
 अङ्ग्राः परिधयो, नासिकोत्तरवेदिः, शिखा यूपः, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्र, —मुद५र५
 सदो, यदन्तरुदरे तद्विष्णुः प्राणी, आग्नीध्रश्च मार्जालीयश्च पाष्णी, गार्हपत्यः प्रतिष्ठा
 वेदि, —रेपं वै प्रजापतिः पात्रीयः, स ह त्वा एन५ वेद य एव५ वेद ॥ ९ ॥ २६

[२२०६]

॥ इति खिलकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते, इमे वा एते गृह्यन्ते नव प्राणा, अश्विनो दुश्मो गृह्यते,
 व्यानो वा एष गृह्यते, नाभिरेव दुश्मो गृह्यते, तृतीयो ह्यते, तृतीयो ऽह्यं प्राणः,
 प्राणाना५ संतस्यै, सर्वे वा एते ग्रहाः स्तोत्रवन्तः शस्त्रवन्तो निदानवन्तो, निदानवान्
 भवति य एव५ वेद, होता वा अद्य प्रातर्गुपा५शुसयजत्, तेनैत उक्थवन्तो, ऽथ यं होता
 तूष्णीं५श्च५सं५ शं५सति तेनैवैत उक्थवन्तो, नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते, नवभिर्बहिष्पवमाने
 स्तुवते, तेरेते सामन्वन्तो, हिकारेणश्विनः सामन्वा, —नैन्द्रवायवैगैन्द्रवायवो, मैत्रावरुणं
 मैत्रावरुणं, ऐन्द्रेण शुक्रामन्थिनौ, वैश्वदेवेनाप्रायणं, उक्थायोकथ्यो गृह्यत, उक्थाय
 ध्रुवः, संतत्या ऐन्द्राग्नः, संतत्यै मरुत्वतीया, अध्वर्युर्जुहोति, होता वषट्करोति,
 प्राणान्वा एतत् प्रधत्तो, येन मन्त्रेणाध्वर्युः प्रयच्छति तेन होता प्रतिगृह्णाति, प्राणानां गोपी-
 थाय, प्रजापतिर्वै स्वयं होतासीत्, सोऽताम्यत्, तं देवा द्विदेवत्यैरभ्युधावन्, प्राणां वै
 द्विदेव५स्या, यदध्वर्युर्द्विदेवत्यान् हुत्वा क्षिप्रं होतारमभ्याद्रवति प्राणैर्वी एतर्द्वोतारमभिधिनोति,

स्वै वा एतद्योनौ दक्षिणा दीयन्ते, परिधयो वा एते यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया, —स्तस्मान्मरुत्वती-
यान् दक्षिणा नातिदीयन्ते, यदतिदद्याद्, यथा बहिष्परिधिं स्कन्नेमेव स्याद्, यद्वि काम-
येत्, विडौजीयसी स्यादबलीयः क्षत्रमिति, यस्या मरुत्वतीयः पूर्वोऽर्धक्रचस्तां पुरोरुचं कु-
र्याद्, विश्वं वा एतदौजीयसीमक्रबलीयः क्षत्रं, यद्वि कामयेत्, क्षत्रमौजीयः स्यादबली-
यसी विडिति, यस्या ऐन्द्रः पूर्वोऽर्धक्रचस्तां पुरोरुचं कुर्यात्, क्षत्रं वा एतदौजीयोऽक्रबली-
यसी विश्वं, जामि वा एतद्यज्ञे क्रियते यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयश्च स्यते, पशवो
वै मरुतो, ऽजामि पशव, —स्तेन तदज्ञाम्यृतुपात्रमालम्ब्य प्रतिगृह्णात्यु, —तत्रो वै मरुतः, स-
वत्सरं ऋतवा, आयुः सवत्सरं, आयुषि वा एतदध्वर्युः श्रयते, वृत्रं वा एषं हन्ति यो
मरुत्वतीयान् ग्रहान् गृह्णीते, माहेन्द्रै सर्वे कामाः, सर्वान् वा एतत् कामानामोति, सर्वान्
व्युश्रोती, —न्द्रो वै वृत्रमुहरे, —न्तोऽन्यान् देवानंत्यमन्यत, स मुहेन्द्रोऽभवत्, स एतमु-
द्गारमुदहरत् वृत्रं हत्वा, तदुद्गार एवा, —ऽस्यैष भाग एव, तस्माद्राजा संग्रामं जित्वोद्गार्ज-
मुदजते, शुक्रपात्रेण माहेन्द्रं गृह्णाति, वदन्ति ग्रावाणो, वदन्त्यौल्लुखला, मन्थन्त्याशिर, —
मिन्द्रे वा एतदग्रा आगते घोषमकुर्वता, —ऽथो यंजमान एव तेजो दधति ॥ ८ ॥ ५६
एतद्वा एषाम्यनुक्ता ॥ ५७

अथै पुत्रासो अदितेयै जातास्तरेन्वस्परि । देवै उप प्रैत्ससभिः परा मार्ताण्डमास्यत् ॥ ५८ ॥
इत्येष वाव स उपाशुसवन्नो ग्रावा, तस्य वा एष सोमपीथो यदादित्यं मेक्षयन्ति ॥ विव-
स्वन्नादित्यैष ते सोमपीथः ॥ इति सोमपीथेनैवैनं संमर्धयति, व्यानो वा उपाशुसवन्नः,
प्रजा आदित्यो, व्यानं वा एतत् प्रजासु दधाति, पशवो वा आदित्यो, यदग्रा मध्यतः
श्रीणाति, मध्यतो वा एतत् पुशूनां पयो दधात्य, —थ यत्सातरेक्ष्यं तस्माद्रामां सतीं पक्वं
दुहे, यद्वि कामयेत्, वषेत् पर्जन्या इति ॥ या दिव्या वृष्टिस्तथा त्वा श्रीणामि ॥ इति दध्नो-
परिष्ठादादित्यं श्रीणीयात्, पशवो वा आदित्यः, पशुभ्य एषोऽमुतो वर्षति, पशून्वे
वृष्ट्यामिजघति, यद्वि कामयेत्, गर्भाः श्रीव्येयुरित्यु, —दृष्ट्वादित्यमवेक्षत, गर्भा ह श्रेवुका
भवन्ति, शुक्रवृतीर्वै पूर्वे सवने, अशुक्रं तृतीयं सवन्नं, यद् द्विदेवत्यानां स सवन्नान्वन-
वृत्याग्रायणमभिप्रस्कन्दयति, तेन तृतीयसवन्नं शुक्रवद्, देवा असुरान् हत्वा मृत्योर्बिस-

यु, — स्तेनायैषिणो न्यञ्जनैषिण एतां देवता भूयिष्ठाः प्राविशन्, यद् द्विदेवश्चत्वास्तस्माद् द्विदे-
वत्येभ्य आदित्यो निर्गृह्यते, बृहतीभ्यां गृह्णाति, पशवो वै बृहतीः, प्रजा आदित्य, एता-
वांल्लोको यावदुद्भूतः, यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति लोकः वा एतद्वन्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य
बृहत्ते, ऽथो इमां एवं प्रजा अन्नाद्यायारुन्दे, यद्यस्य भ्रातृव्यो यजेत बहिर्वेदि तिष्ठेत्,
तथा हैनं नारुन्दे, पशवो वा आदिश्यो, ऽग्नी रुद्रो, ऽग्नेरेतास्तस्मिन् यद्विष्णुया,
यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति रुद्राद्या एतत् पशून्तर्द्धात्यपिधायोप निष्कामति, पशूनां गोपी-
थया, — ऽदित्यो वै द्विदेवत्यानामनुयाज, — स्तस्मात्तान्नुयजति, द्विदेवश्चत्वा वा आदित्यस्य
प्रयाजा, — स्तस्मात्तान्नुयजति, पशवो वा आदिश्यो, ऽग्नी रुद्रो, ब्राह्मण उपद्रष्टा,
यदीक्षमाणो जुहुयात् शुधीयमानानामेषामुपद्रष्टा स्या, — दन्त्यत्रैक्षमाणेन होतृव्य, — मनुपद्रष्टैषां
भवति ॥ ९ ॥

५९-६३ [२२६९]

॥ इति खिलकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

गायत्रो वै देवानां सविता, गायत्र्या एष लोके सोमो गृह्यते, यदाप्रायण, — स्तस्मा-
दाप्रायणात् सावित्रो निर्गृह्यते, ३सोऽर्द आ तृतीयात् संवृणात् पश्चिष्येत् क्रियमाणस्य क्रियमा-
णस्य प्रसवाया, — ऽन्तरिक्षः वा अन्तर्यामि, ऽन्तरिक्षमिमां प्रजा, यदन्तर्यामपात्रेण सावित्रं
गृह्णाति, सविता वा एतत् प्रजाः प्रसवति प्रजन्तानां, — ऽसन्नो ह्यते, ऽसन्नाऽहीमाः प्रजा
नेल्यन्ति, नानुयजति, यदनुयजेत् सृष्टिं प्रजानां विच्छिन्त्या, — दधो समानेष्वाजौ ३द्यौर्वा सोमौ
गृह्यते तस्मान्नुयजति, देवा वै तृतीयसवन्मुखं नाशकनुवन्, प्रातःसवने तर्हि सवितासीत्,
तं देवास्तृतीयसवन्मुखं प्रदीह, — स्तेन तृतीयसवन्मुखं दयच्छन्त, यत् सावित्रस्तृतीयसवने गृह्यते
सवितृप्रसृता वा एतत् तृतीयं सवन्मुखं दयच्छन्ते, सावित्रस्य सस्त्रवै वैश्वदेवमभिगृह्णाति, वैश्व-
देवीरिमाः प्रजाः, सवितृप्रसृताः खलु वै प्रजाः प्रजायन्ते, मनो वै सविता, वैश्वदेवीरिमाः
प्रजाः, सर्वासु वा एतत् प्रजासु मनो दधात्या, — शर्मितः सवन्स्य गृह्णाति, वैश्वदेवत्वायु,

सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानं इति, यस्त्विहोत्सोमः सोमे प्रतितिष्ठति, बृहदुक्षे नमा इति, यद्बृहदिति तेन देवैभ्यो, यन्नमा इति तेन पितृभ्य, उक्थमाजो वै पितरोऽस्तोममाज, उक्थयिषं गृह्णते न स्तोत्राय, यन्त्रु गृह्णते तच्च शस्यते स्वं आर्यतने ॥ १ ॥

घृतस्य यजत्ये, — यं वै शुश्रूषो विष्णुयानां यदाहवनीय, — स्तं वा एतदग्रे व्याघारयत्या, — आवैष्णव्या व्याघारयति, पराङ् वा एतद्दिं य३ज्ञो, अग्निः सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, भन्ति वा एतत् सोमं यदभिषुषन्ति, यत् सौम्यः, सोमं वा एतत् संभावयन्ति, सोममाप्याययन्त्ये, — वधिषुवी एतत् सोमं यदभ्यसुषुव, — रनुस्तरुणी वा एषां सोमस्य, यत् सौम्यः पितृणामनुस्तरुणी, तस्मात् पितृमत्या यजति, दक्षिणां तिष्ठन् जुहोति, दक्षिणां हि पितृणां, — सुपसदां वा एतेऽनुयाजां, आशवैष्णव्यां घृतस्य यजति, सौम्यां सोमस्य, या एवादं उपसत्सु देवता अयाक्षीता एत, — दमुत्र वा एष भूताय क्रियते, यदा एतस्य व्याधिं यत् प्रामासि तदस्यामुं लोकं गच्छत्ये, — थु पूत एवोच्छिष्यते, पवित्रं वै सौम्यो, यजमानमेवैतेन पुनाति, सामदेव३त्यो वै सोमः, सोमस्य खलु वै सौम्यः, सोमो वा एतद् ध्रियते ॥ सुत्रां त एतद्यद् त इह ॥ इति परिपश्यति, योऽगतासुः स परिपश्यति, यो गतासुर्न स परिपश्यति, यदि न पुरिपश्येदथ वदेत् ॥

२-४

यन्मे मनो यमं गतं यदा मे अपरागतम् । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसि ॥ ५

हृदिस्पृक् क्रतुस्पृग्वचोधा असि, वचो मे धेहि ॥ इत्याशिषुमेवाशास्ते ॥ २ ॥ ६-७

अथैतेऽतिग्राह्या, देवा वै सोममगृह्णता, — अथ वा एतानिन्द्रोऽगृह्णति, सोऽवे, — न वा अहमिमानुते ब्रह्मणः सविष्यामीति, स ब्रह्मोपाधायात्, तान् ब्रह्मणासन्नोद, ब्रह्म वै गायत्री, तस्माद्गायत्रीभिर्गृह्णन्ते, यदेवादः परमन्नाद्यमनवरुद्धं तस्यैतैऽवुरुद्धै गृह्णन्ते, ये वा अमी वैराजस्य स्तोभा अतिरिक्तास्तैरिते सामन्वन्तः, सर्वे वा एत एन्द्रा, ये एन्द्र एन्द्रः ३सो, असा आदित्य इन्द्रः, समानमग्निश्चासौ चादित्यो, विराजो वै तेज आधेयः, शक्ररीणामैन्द्रो, रेवतीनां सौर्यो, यन्त्रु पृष्ठांति युज्यैरस्तदेतान् जुहुयात्, सोम्यां सतेजस्त्वाय, सं वा एतद्यज्ञः पश्चात् स्तोत्रेण च अश्वेण चाधीयते, यदतिग्राह्याः, प्रत्युत्तब्ध्यै, चक्रियौ वा एते यज्ञस्य यत्

[२] तै. सं. ६, ६, ७ । कपि. ४५, ३ । वा. २, २६; ३, १७; ४, ३ । काण्व. २, ४८; ३, २३; ४, ४।

[३] तै. १, ३, ३१—३३ । तै. सं. ६, ६, ८ । कपि. ४६, २—३ । वा. ८, ३८—४० । काण्व. ८, १९—२४ ।

पृष्ठान्यु, —पस्तस्मन्मतिग्राश्रद्धा, —स्तस्मात् प्रातःसवने गृह्याः, प्रत्युत्तुब्धै, यदाग्नेयस्तेज-
स्तेनायुस्मन्दे, यदैन्द्र इन्द्रियं तेन, यत् सौर्यो रुचं तेन, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्म-
वर्चसं दधाति, तेजो वा अग्निं, —रिन्द्रियमिन्द्रो, ब्रह्मवर्चसमसा आदित्यं, —स्तेजसा च वावा-
स्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत् इन्द्रियं परिगृह्णाति ॥ अग्नेश्च त्वा ब्रह्मणश्च तेजसा जुहोमि तेजोदां,
तेजो मा मां हासी, —न्माहं तेजो हासिष्य, स्वाहे, —न्द्रस्य च त्वा क्षत्रस्य चौजसा जुहोम्यो-
जोदां, —मौजो मा मां हासी, —न्माहं मौजो हासिष्य, स्वाहा, सूर्यस्य च त्वौषधीनां च वर्चसा
जुहोमि वर्चोदां, वर्चो मा मां हासी, —न्माहं वर्चो हासिष्य, स्वाहा, —ऽय आयुःकारायु-
ष्मास्त्वै तेजस्वान् देवेष्वेध्यां, —युष्मन्तं मां तेजस्वन्तं मनुष्येषु कुर्वि, —न्द्रौजस्कारौजस्वास्त्वै
सहस्वान् देवेष्वेध्यां, —जस्वन्तं मां सहस्वन्तं मनुष्येषु कुरु, सूर्यं ब्राजस्कार् ब्राजस्वास्त्वै
वर्चस्वान् देवेष्वेधि, ब्राजस्वन्तं मां वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु ॥ एतैर्होमा भर्षकाराश्च भव-
न्त्ये, —तेषां वै त्रियेण बम्बविश्ववयसा इमाल्लोकानवीचश्च पराचश्च प्राजानीताः, स ह वा
अस्मा इमे लोका अवीचश्च पराश्च भान्ति य एवं वैद, सुप्रज्ञानां वा इत इत्ये लोकां,
अमृतस्त्वा अवीचो दुःप्रज्ञानां, एष ह इत्येवामृतोऽवीच इमाल्लोकान् प्रजानाति यस्यैते हूयन्ते
॥ ३ ॥

८-१०

उपांशुपात्रेण पात्नीवर्तं गृह्णाति, प्राणो वा उपांशुः, प्राणेन वा एतत् प्रयन्ति,
प्राणेनोद्यन्त्ये, —यो प्राणानां प्रतिप्रज्ञात्या, अथो यत् गृथमं पात्रं गुज्यते तदुत्तमं चिह्न-
च्यते, प्राणानां गोपीथाय, होता वा अद्य प्रातर्गुपांशुमयजद्, यदेतं होता वषट्कुर्या-
द्यत् पुरोऽकस्तेत् पश्चात् परिहरेत्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मादेतमग्नीद्विषट्करोति, पुरोऽश्वमीत्,
प्राणो वा उपांशुः, प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते, यदुपांशुपात्रेण पात्नीवर्तं गृह्णाति,
प्रजननायां, —ऽसन्नो हूयते, —ऽसन्ना हि प्रजाः प्रजायन्ते, नातुयजति, यदनुयजेत्
प्रजननमपिहन्वा, —दयो समानपात्रौ श्वेतौ सौमौ गृह्येते, तस्मान्नातुयजति, मिथुनं च
घृतं च सौमश्च, यत् पात्नीवर्तं घृतेन श्रीणाति, मिथुनत्वाय, बृहस्पतिसुतस्य ता इति,
ब्रह्म वै बृहस्पति, ब्रह्मणो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत्, ब्रह्मणो वा एतद्योनेर्यजमानः

[४] मै. १, ३, २९-३० । तै. सं. ६, ५, ८-९ । कठ. २८, ८-९ । कपि. ४४, ८-९; ४६, ४ । वा. ८, ९-११, ९, २२ ।

काण्व. ८, ८-१०, १२; १०, ३१ ।

प्रजायता, इन्द्र इन्द्रियावृता इती, —न्द्रियं हि गमो, अत्रां इह पत्नीवा इति, मिथुनं
 वा अग्निं पत्नीश्च, सज्जस्त्वेषा सोमं पिबेति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, घृतं वै देवा
 वज्रं कृत्वा सोममग्न, अग्निं खलु वा एतं धारयन्ति, यत् पात्नीवतं घृतेन श्रीणाती, —न्द्रियेण
 वा एतत् पत्नी व्यर्थयति, तस्मान्निन्द्रिया स्त्री, पुमानिन्द्रियवा, —स्तेस्मात् पुमांसः
 समांसं यन्ति, न स्त्रियो, यदितुरान्तसोमाच्च श्रीणीयुर्न पात्नीवतं, स्त्रियः समांसीयुः,
 —न पुमांसः, इन्द्रो वै वृत्रमुह, —स्तस्य यन्मूर्धानमुदरुजत् स द्रोणकलशोऽभवत्, ततो
 यः सोमः समसुवत् स हारियोजनं, —स्तेस्मादेतं द्रोणकलशेन जुहोति, योनिर्ह्यस्यैष, इन्द्रो
 वृत्रं हत्वा तस्य यत् ह्योमो हृदयात् सोमं समसिञ्चत् स हारियोजनोऽभवत्, स इन्द्रोऽमन्यत्,
 यदिमंमसुर्ध्वं सोमं होष्यामि तदन्वसुरा अभविष्यन्ति, यन्न होष्यामि तदन्वमविष्यन्तीति,
 तं संस्थिते ग्रहेषु परिधिष्वजुहोद्यत् संस्थिते ग्रहेषु परिधिषु जुहोति तत्स्विदुभयमक, —
 जुहोत्यह, संस्थिते जुहोत्य, —तिरिक्तो वा एष ऋत्विजां य उन्नेता, तस्मादेतं
 न वृणते, न वषट्करोत्य, —त्येष सोमोऽरोचि, स वा उन्नेतारमेवाभ्यतिरिच्यन्ते,
 अथर्वैर्वा पूर्वान्तसोमान् जुहोति, यदेतमध्वर्युर्जुहुयादाहुतीः संसृजेत्, समदं कुर्यात्,
 तस्मादेतमुन्नेता जुहोति, प्रजापतिर्वी एतममन्यत् सोमं होष्यं, —स्त्वग्निं ब्रवी, —न मधि
 त्वमेतमसुर्ध्वं सोमं होष्यस्य श्रुतमद्वितीयं, द्वितीयमस्त्विति, यद्भानाभिः श्रीणाति,
 श्रुतत्वायां, —स्यो द्वितीयत्वायां, —स्यैता धानां, यत्र वा अदो देवेभ्यः कामदद्याः काममदुह
 तदेता अपिदुदुहे, तत् पुष्टिमैवेतामिरवरुद्धे, प्रजापतिर्वी आग्रायणो, यदेषोऽतिरिच्यते
 तस्मादयमतिरिक्तोऽपरिमित इमाः प्रजा अभिपवत, ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, तयोः परि-
 धय आधानं, निराधानाय खलु वा अश्वाय घासमपिदधाति, यत् संस्थिते ग्रहेषु परिधि-
 ष्वजुहोद्, यत् संस्थिते ग्रहेषु परिधिषु जुहोति निराधानाभ्यामेवाभ्यां घासमपिदधाति,
 पशवो वै धानां, यत् संखादेत् पशून् हिंस्याद्, यन्न संखादेद्यताः स्युः, संहस्युः,
 रथै त्वा पोषाय त्वैत्यु, —पवपति, तत्स्विदुभयमकः, पशूनां यत्यै, भुजन्त एनं पशवा
 उपतिष्ठन्ते ॥ ४ ॥

११

यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमायुः, —स्तेऽमन्यन्ता, —जनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, तै
 छन्दास्यपश्यं, —स्तानि व्यत्यषजन्तस्वर्गस्य लोकस्याननुकशात्यै, यच्छन्दाश्च व्यतिषजति,

लोकं वा एतच्छेन्दांसि यजमानो आतृव्यस्य मोहयति स्वर्गस्य लोकस्यानुकृशात्यै, देवेषु
 वा अन्यानि छन्दांस्यास, —असुरेभ्यन्यानि, कनीयांसि देवेष्वसन्, ज्यायांस्यसुरेषु,
 तै देवाः कनीयोभिच्छेन्दोभिर्ज्यायांसि छन्दांस्यसुराणामवृञ्जत, यत् कनीयोभिच्छेन्दोभि-
 र्ज्यायांसि छन्दांसि विशेऽसति लोकं वा एतच्छेन्दांसि यजमानो आतृव्यस्य वृङ्क्ते,
 लोकमेनमछन्दस्कमकानुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्यभिसंश्रंसति, वाग्वा अनुष्टुभं, —वानुष्टुभः
 पुरुष, —स्त्वस्मात् पुरुषः सर्वा वाचो वदति, पशवो वै छन्दांसि, वागनुष्टुभं, —वानुष्टुभः
 पुरुषो, यत् सर्वाणि छन्दांसि संश्रंस्याननुष्टुभमुत्तमांशं संश्रंसति तस्मात् पुरुष उपरिष्टादवाचः
 पश्येत्तानि, सर्वाणि छन्दांसि संश्रंसति, प्रजापतिर्वै छन्दांसि, प्रजापतिमेवाप्नोति,
 षडश्वराणि स्तोत्रादतिरिच्यन्ते, षड्वा क्रतवः, क्रतुष्वेव प्रतितिष्ठति, तत्तत्त्वत्वाणि शुक्लं पुनरुपा-
 वर्तन्ते, चतुष्पदस्तेन पश्यन्बुरुहं, अथ द्वे एवातिरिच्येते, द्वे विराजमति सत्यं चानृतं च,
 विराजमेवाप्नोति ॥ ५ ॥

१२

प्रजापतिर्वै देवेभ्यो यज्ञान् व्यकल्पयत्, सोऽमन्यता, —ऽऽत्मानमुन्तरंगामिति, तेषां वा
 इन्द्रियाणि वीर्याणि पुनः समवृहत्, स षोडशुभव, —दथ वै तद्दीप्तो देवानामासीदवमृतमः
 शिथिरं तुम, —स्त्वस्मै वा एतं षोडशिनं प्रायच्छत्, तैर्नेन्द्रोऽभवत्, ततो देवा अभवन्, परा-
 सुरा, —स्त्वय एव विद्वानितं षोडशिनं गृह्णीते, भवत्यात्मना, परास्य आतृव्यो भवति,
 प्रजापतिर्वै देवेभ्यस्तन्वर्कल्पयत्, तासां वा हरिवत्पासीत् तामात्मन्नशिष्यं प्रेणां, यद्व-
 रिवती पुरोक्तग्रहस्य भवति, तैवास्य हरिवती श्रियां तनुस्तामेवाप्नोति, न षोडशीं नाम्नु य-
 जोऽस्तीत्या, —हु, रथ कस्मात् षोडशीति, यत् स्तोत्रेण च शस्त्रेण च संपद्यते तस्मात् षोडशी-
 यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमाय, —न्तस् एषां न प्राप्नुवत्, तस्मिन्वा एतं षोडशिनं प्रत्यग्रन्धं,
 —स्तेनामुं लोकं व्यामुव, —स्त्वमुष्य वावं लोकस्य व्याप्स्यै षोडशीं गृह्णीते, ऽमुष्य लोकस्य
 समष्ट्या, अग्निष्टोमे राजन्यस्य गृह्णीया, —दशान्त एनं वज्रो भूत्या इन्द्रे, अतिरात्रे ब्राह्मणस्य,
 वज्रो वै षोडशीश्वरोऽज्ञान्तो यजमानं हिंस्यितो, रात्रिरेवं वज्रं शमयति, प्रातः-
 सवने गृह्ण, —स्त्वैजो वै प्रातःसवनं, तैजस एव वज्रं निर्दिमीते, माध्यंदिने सवने गृह्णा,
 ओजो वै माध्यंदिनं सवनं, —मौजस एव वज्रं निर्दिमीते, तृतीयसवने गृह्णा, पशवो वै

तृतीयसवने, पशुभ्य एवं वज्रं निमिमिति, यत् प्रातःसवने गृह्णीयाद्वज्रा उत्तरे सवने अभ्य-
तिरिच्यते, यन्माध्यदिने सवने, मध्यतो वज्रो निहन्यात्, तृतीयसवने गृह्ण, —स्तत् संवेषु
सवनेषु गृह्णाति, न पूर्वे सवने अति नीतः, पञ्चदशः कार्या, वज्रो वै पञ्चदशो, वज्रमे-
वास्मा आधात्, तेन विजिति भूतिं गच्छति, षोडशी कार्या, यजमानो वै पञ्चदशो, वज्रः
षोडशी, वज्रमेवास्मा आधात्, स एनं भूत्यै श्रेष्ठा इन्द्रे, सप्तदशः कार्या, प्रजापतिर्वै
सप्तदशः, प्राजापत्यः षोडशी, स्व एवैनं योनौ दधात्ये, —कविशः कार्या, एकवि-
शतिधाम्नी वा अनुष्टुप्, —चानुष्टुभः षोडश्ये, —तद्वा अस्यायतनतमं, तस्मादेकविशः कार्या,
मध्यमेऽह्नःस्त्रिरात्रस्य गृह्णो, मध्यमं वा अहस्त्रिरात्रस्य शिथिरं, —महो द्रदिभेऽशिथिरत्वाय,
चतुर्थेऽह्नःश्चतुरात्रस्य गृह्ण, —चतुर्थं वा अहश्चतुरात्रस्य शिथिरं, —महो द्रदिभेऽशिथिरत्वाय,
चतुर्थं चतुर्थेऽह्नःहीनस्य गृह्ण, —चतुर्थं चतुर्थं वा अहर्हीनस्य शिथिरं, —महो द्रदिभेऽशिथिर-
त्वाय, न द्विरात्रेऽवकल्पते, द्वे वा एते छन्दसी गायत्रौ च त्रैष्टुभं चा, —ऽऽछन्दस्कमनायतनं
गृह्णाति, ज्ञायतनो यजमानो भवत्यु, —चतरेऽह्नं द्विरात्रस्य गृह्णो, रात्रिमेवायतनमभ्यतिरि-
च्यते ॥ ६ ॥

१३

अथैषोऽदाम्यो, देवाश्च वा असुराश्चास्पधन्त, ते देवा एतमपश्यन्, —स्तमगृह्णत, तान-
सुरा नादभ्यु, —स्तददाम्यस्यादाम्यत्वं, नैनं भ्रातृव्यो दञ्जोति य एतं गृह्णीते, ज्ञान्ति वा
एतत् सोमं यदभिषुषन्त्ये, —वा वै सोमस्यातिमोक्षिणी तन्, —यैनितांश्च शून् शूवृहन्त्ये, —व
वा एतं लोकं यजमानोऽन्वतिष्यत्ये, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते, यदे-
तान्श्च पुनरप्यस्थति, यज्ञस्य संतत्या अविछेदाय, वृष्ट्यै वा एष गृह्यते, मरुन्नामानि
हि, वर्षति पर्जन्यो यत्रैष गृह्यते, अग्निः प्रातः सवनात् पात्वस्मानिति, सवनानि वा
एतेन देवा असुराणामवृञ्जत, सवनान्येवेतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, अग्ने त्वा प्रवृहामि
गायत्रेण छन्दसति, छन्दांसि च वा एतेन देवताश्च देवा असुराणामवृञ्जत, छन्दांसि चैव-
तेन देवताश्च यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, चतुराधूनाति, दिशो वा एतेन देवा असुराणाम-
वृञ्जत, दिश एवेतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, जीवग्रहो वा एष सोमस्या, —हुतस्य हन्त-
भिषुतस्य गृह्यते, यजुषा च वा आहुत्या च यज्ञः संतुतो, यद्यनुर्वेदनाहुति जुहोति यजुषा

चैवाहुत्या च यज्ञं संतनोति, देवा वै सोममगृह्णत, स प्रजापतिरवेद्, यो वा इहं ग्रथमः
 सोमं ग्रहीष्यते स इदं भविष्यतीति, स एतमगृह्णीत सोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात् स एतं
 गृह्णीति, भवति, यदि शक्नोति ग्रहीतुमभौ भवतो, यदि न शक्नोति ग्रहीतुमभौ न भवतः,
 पराचीनेन प्राणता ग्रहीतश्च्यः, पराङ् हि स प्राणैः श्रियोऽन्तमगृह्ण, दधानता ग्रहीतश्च्यो,
 ऽपानं हि स तमगृह्णीत, प्राण्यापान्याच्यवानता ग्रहीतश्च्यो, ऽच्यवानं हि स तमगृह्णीत,
 यज्ञवानेत् प्राणान्विच्छिन्द्याद्, यदि व्यवनेद्विरूप्येनापिदध्या, दमृतं वै हि रूप्य, ममृतेनैव
 प्राणान्तसंद्धाति, सकृदभिषुणोति, सकृदह्लात्यै, को वै प्रजापतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति,
 चतुःसक्तिना ग्रहीतश्च्य, श्रुतःसक्तिना वा एतं प्रजापतिरगृह्णीत, स सर्वासु दिक्ष्वप्नोति,
 स सर्वासु दिक्ष्वप्नोति य एवं विद्वानेतं चतुःसक्तिना गृह्णीते, ऽपो वै सोमस्य रंसः प्र-
 विष्टः, सोममपां रंसो, यथा वा इदं गावौ संजग्माने अन्यान्यां हत एवं वा एतौ संज-
 ग्मानो अश्न्योऽन्यस्येन्द्रियं वीर्यं विनिर्हृत, स्तयोर्वी एष रंसो यदधि, यदधो जुहोति
 स्वैनैव नौ रंसेन शमयति ॥ ७ ॥

१४

कृष्णशीर्षाग्रेयो, मेधी सारस्वती, वज्रः सौम्यः, इयामः पौष्णः, शितिपृष्ठो बार्ह-
 स्पत्यः, पिशङ्गो वैश्वदेवो, वृष्णिरेन्द्रः, कल्माषो मारुतः, संहिते ऐन्द्राश्शो, ऽधो-
 रामः सावित्रः, पैत्वो वारुणः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिश्चानोऽमन्यत, स एतामेकाद-
 शिनीमपश्यत्, तयात्मानमाग्नीषीत, यज्ञो वै प्रजापतिः, स्तथ एवं विद्वानेतामिकादशिनीं
 विबध्नीते यदेवास्यात्मन ऊनं तदाग्नीषीते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिश्चानोऽमन्यत, स एता-
 नीन्द्रियाणि वीर्योपपश्यत्, तानि द्वन्द्वमात्मानमभिसमवधीत, ऽऽत्माग्रेयो, वाक्सरस्वती,
 —न्द्रियं सोमो वाजं चैवेन्द्रियं चात्मानमभिसमवधीत, पुष्टिः पौष्णो, ब्रह्म बृहस्पतिः, पुष्टिं
 चैव ब्रह्म चात्मानमभिसमवधीत, बलं विश्वे देवा, वीर्यमिन्द्रो, बलं चैव वीर्यं चात्मा-
 नमभिसमवधीतौ, जो मरुतः, सह इन्द्राग्नी, औजश्चैव सह आत्मानमभिसमवधीत, प्रस-
 वायु सावित्री, निर्वरुणत्वाय वारुण, आग्नेयाय सर्वा उपबध्यन्ते, ऽग्निर्वै सर्वा देवताः,
 सर्वोभ्य एवं देवताभ्या उपबध्यन्ते, मिथुनत्वायैव सारस्वत्यै, थ यत् सौम्यः, सोमो वै
 रेतोधा रेतोऽस्मिन् दधात्यै, थ यत् पौष्णः, प्रजन्तुनं वै पूषा, प्रजन्तनाय, ब्रह्म बृह-
 स्पति, वैश्वदेवीरिमाः प्रजा, ब्रह्म वा एतत् पुरस्तादासां प्रजानामत्यौही, दशो ब्रह्मण एवेमाः

प्रजा अनुकाः करोति, क्षत्रमिन्द्रो, विष्णुरुतो, विश्वं वा एतत् क्षत्राय नियुक्तस्य, —थो विश्व-
मेवं क्षत्रापांनुकां करोत्यो, —ज इन्द्राग्नी, औजसा वा एतद्विशं क्षत्राय परिगृह्णात्या, —लब्ध
आग्नेयं, आलब्ध ऐन्द्रो, ऽथैष ऐन्द्राग्रं आलभ्यते, ब्रह्म चैवं क्षत्रं तु सयुजा अक, —यदु-
मिश्रैश्चन्द्रश्च भूयिष्ठमाजौ देवतानां तस्माद्ब्राह्मणश्च राजा च भूयिष्ठमाजौ मनुष्याणां, प्रसवाय
सावित्री, निर्वरुणत्वाय वारुणः, सुमुद्रो वै वरुणो, दक्षिणां सुमुद्रो, यद्धारुणो दक्षिणार्धं
आलभ्यते, यजमानस्य निर्वरुणत्वायै, —तद्वा एषाभ्यनुक्ता ॥ १५

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिन्धवः । अनुक्षरन्ति काकुदः सूर्युः सुषिरामिव ॥

इति ॥ ८ ॥

१६

ये देवानां वलपतयस्तेभ्यो दक्षिणार्धं आलभ्यन्ते, तस्मात् प्रजा दक्षिणाभिजयन्तीर्यन्ति,
यदाग्नेयः सौम्यो बार्हस्पत्यस्ते सार्धमालभ्यन्ता औज एवैतत् संधीयते, यदाग्नेयश्च बार्हस्पत्यश्च
सौम्यमभितस्तेजसा च वावास्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत् इन्द्रियं परिगृह्णात्यै, —कादश वा एतेषां
पशूनां देवता, मेधी सारस्वतीं देवतानां द्वादशीं, यदेपातिरिच्यते तस्मात् स्त्रियः पुंसोऽति-
रिच्यन्ते, ऽथ द्वे एकस्य रश्ने, द्वे एकस्य, तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति, न पुंसां स, —
मथ स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते, यं वा अमुमिन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहुरत् स त्रेधाभुवद्, यदंशं
तेजा आसीत् स स्फयोऽभुवद्, यन्मध्यं स रथो, यज्वनं स यूयः, स्फयेत् परिलिखति,
रथाक्षेण विमिमिते, यूयो भवति, वज्र एवैष संभ्रियत, एतावृती वा इयं पृथिवी यावृती
वेदि, —वज्र एकादशिनी, तिरश्चीं मिनोति, वज्रेण वा एतद्विमां जयति, दक्षिणत् उन्नता
मेतव्या, देवयजनस्य रूपं, —मथो वज्रं वा एतद्यजमानो आतृव्यायोश्चरयति, त्रयो मध्यतः
समां मेतव्याः, समत्वायु, समं हि पशवोऽनुपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैतं सम्यञ्चं दधाति,
यं कामयेत, पितृलोकं कृध्यादिति, तस्योपरसंमितां मिनुयात्, पितृलोकं एवं कृधोत्यं,
—थ यं कामयेत, मनुष्यलोकं कृध्यादिति, तस्य मध्यसंमितां मिनुया, —मनुष्यलोकं एवं
कृधोत्यं, —थ यं कामयेत, देवलोकं कृध्यादिति, तस्य चपालसंमितां मिनुयाद्, देव-
लोकं एवं कृधोति, तासां वा एषां समृद्धतमा या चपालसंमिता, तस्माच्चपालसंमिता
मेतव्या, समृद्धत्वाय, यस्य पश्चादुपस्थः पुरस्तान्निर्णतं तं मिनुयाद्, यं कामयेत, आतृ-

[सुदेवो असि वरुण० । ऋ. ८, ६९, १२; अथर्व. २०, ९२, ९; नि. ५, २७]

[९] तै. सं. ६, ६, ४ ।

मै० ५०

व्याय लोकं कुर्याद्, यजमानं निर्वाधेतेति, आतृव्यायैव लोकं करोति, यजमानं निर्वाधते,
 अथ यस्य पुरस्तादुपस्थः पश्चान्निर्णतं तं मितुयाद्, यं कामयेत्, यजमानाय लोकं कुर्याद्
 आतृव्यं निर्वाधेतेति, यजमानायैव लोकं करोति, आतृव्यं निर्वाधते, सर्वेऽग्निष्ठाः कार्या,
 या अग्निष्ठा अश्रुयस्ता अग्निष्ठाः कार्या,—स्तेन सर्वेऽग्निष्ठा, अथ यदग्निष्ठादि रक्षनां विद्मि-
 यन्ते तेन सर्वेऽग्निष्ठा, नाना वा एतेषां पशवो, नाना देवता, अथ य एष द्वादशो यज-
 मान एवैतस्य पशुः,—यदस्मै पशुं न निर्दिशेत् तत् प्रमायुको यजमानः स्याद्, यं द्विष्यात् तं
 ब्रूयात् ॥ असौ ते पशुः ॥ इति, तमेवास्मै पशुं निर्दिशति, प्रमायुको भवति, यद्युभिर्चरेत् ॥
 इदमहममुमासुण्यायणममुण्याः पुत्रमिन्द्रवज्रेणाभिनिदधामि ॥ इत्युभिनिदध्या,—दिन्द्रवज्रेणैवैनम-
 भिनिदधाति, प्रमायुको भवत्येव,—थो द्वादशस्यैवैष मासोऽवरुद्धयै ॥ ९ ॥ १७-२१

[२९०]

॥ इति खिलकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

मनोवै पात्राण्यासः,—स्तेषां समाह्वन्यमानानां यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वन्तावन्तस्तदहनी-
 भुवः,—अथ वा एतौ तर्ह्यसुराणां ब्राह्मणा आस्तां तृष्टावरुन्नी, तां अब्रूतां,—त्रिक्रित्सतं ना
 इति, तां अब्रूतां, मनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसी,—मानि नौ पात्राणि देहीति, तानि वा
 आभ्यामददात्, तान्यग्निना समक्षापयतां, तान् ज्वालानुपुंसः समुलेद, तं सा मेनिरन्व-
 पद्यत, तस्य रुवतो यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वन्तावन्तस्तदहनीभुवः,—स्तां अब्रूतां, मनो
 यज्वा वै श्रद्धादेवोऽस्य,—नेन त्व ऋषभेण याजयावेति, तेन वा एनमयाजयतां, तस्य श्रोणि-
 मन्वत्तां सुपर्णे उदमध्नात्, सां मनाद्या उपस्थमापद्यत, तां सां मेनिरन्वपद्यत, तस्या
 वदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वन्तावन्तस्तदहनीभुवः,—स्तां अब्रूतां, मनो यज्वा वै श्रद्धा-
 देवोऽस्य,—नया त्वा पत्न्या याजयावेति, तां प्रोक्ष्य पर्यशि कुत्वेध्मावाहिररुहैतां,—स इन्द्रो-
 ऽवे,—द्विमे वै ते असुरमये मनुं पत्न्या व्यर्धयता इति, तमिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, सो
 ऽब्रवी,—नमनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसि, याजयानि त्वा, कतमस्त्वमसि ब्राह्मणः ॥ १

किं ब्राह्मणस्य पितरं किमु पृच्छसि मातरम्। श्रुतं चेदस्मिन् वेद्यं सं पितरं सं पितामहः॥

२

कैनेत्या, —भ्यां ब्राह्मणाभ्या, —मितीशेऽहं ब्राह्मणयो, —रितींशिषे हीत्य, —ब्रवी, —दतिथिपति-
वीवतिथीनामीष्टा इति, स द्वितीयां वेदियुद्धन्तुमुपापद्यत, तां इध्मावहिंविभ्रता ऐतां, तां
अब्रूतां, किमिदं कुरोषी, —तीमं मनुं याजयिष्यामीति, कैनेति, युवाभ्यामिति, तां
अविता, —मिन्द्रो वावैति, तौ न्यस्येध्मावहिः फलायेतां, तौ यदधावतां परस्तादेवेन्द्रः प्रत्यैत॥
तौ वृक्षवैवापश्चाभवतां, तद्वृक्षस्य वैवापस्य च जन्म, स मनुंरिन्द्रमब्रवीत्, स मे यज्ञं
स्थापय, मां मे यज्ञो विवृष्टोऽभूदिति, सोऽब्रवीद्यत्काम एतामालब्धाः स ते कामः समृध्यता,
—मथोत्सृजैति, तां वा उदसृजत, तद्वद्व्या एव, पात्नीवतस्त्वाष्ट्रः स्यात्, त्वाष्ट्रा हि
पशवो, ऽवाचीनं नाभ्याः कार्यो, ऽवाचीनं हि नाभ्याः स्त्रियां वीर्यवद्, व्यवविलनाति वा
एकादशितो यज्ञं, यत् पात्नीवतः, प्रत्युत्तव्यै ॥ १ ॥

३-४

अष्टमिन्वै लोके यजमानो बुभूषत्य, —मुष्य खलु वा आदित्यस्यासौ लोको, यत् सौरीभ्यां
जुहोत्यष्टमिन् वा एतल्लोके यजमानो भवति, द्वाभ्यां जुहोति, द्विषां यजमानः, प्रतिष्ठित्यै,
हिरण्यमवधाप्य जुहोति, हिरण्यज्योतिषमेवैतं स्वर्गं लोके गमयति, वृद्धेन जुहोति, दक्षि-
णानां वा एषोऽन्वारम्भो, द्यौं गच्छ स्वर्गलैत्यु, —द्वरति, स्वर्गस्य लोकेस्य संमष्ट्यै, रूपं
वो रूपेणाभ्येमीति, रूपं हिरण्यं, रूपं पशव, —स्तुथो वो विश्ववेदा विभुजत्वित्ये, —पं
वै तुथो विश्ववेदा यदग्निं, —रेष वै तं वेद यो दक्षिणीयो, योऽदक्षिणीय, एतत्ते अग्ने राध
एति सोमच्युतमित्य, —ग्रीषे वा एतदीयते, तत् सोमश्चावयति, तन्मित्रस्य पृथा नयेत्ये, —पं
वै मित्रस्य पन्था यद्यज्ञं, आग्नेय्याग्नीध्रे जुहोत्या, —ग्रेयं ह्यग्नीध्रं, वारुण्या द्वितीयया,
यद्यनो वा रथो वा दीयते वारुणं हि तद्, क्रतस्य पृथा प्रेत्ये, —पं वा क्रतस्य पन्था यद्यज्ञ-
श्चन्द्रदक्षिणा इति, चन्द्रं हि दीयते, ब्राह्मणमथ कृध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमित्ये, —पं वै
ब्राह्मणः पितृमानं पैतृमत्यो यं आप्रेयंः शुश्रुवा, —न्त्सुधातदक्षिणमिति, सुधात्वेवास्य यज्ञं दधाति,
वि स्वः पश्य, इव्यन्तरिक्षमित्य, —द एव प्राप्य वदति, यत्स्व सदस्यैरित्य, —रातीयन्ति
वा एत एतस्मै ददत, ईश्वरा ब्राह्मणाः सोमपाश्चक्षुषां पृहन्तो, —स्तानि वं शमयत्य, —स्मद्वाता
मधुमतीर्देवत्रा गच्छत, प्रदातारमाविशतेति, तथा हैममुमुत्रागच्छन्ति, बहुमर्या यज्ञकुण्ठी, —

ति ह स्माह यज्ञवचा राजस्तम्बायनः, ग्रं वा इतो मनु३ध्या दक्षिणाश्चावयन्ति, नाष्टु
गच्छन्तीति, यदाहा, —ऽनवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नाः सःस्कृत-
मिति, तथा हैनमिह चाष्टुत्र चागच्छति ॥ २ ॥ ५

अन्ति वा एतत्सोमं यदभिपुष्वान्ति, यज्ञं वा एतद् अन्ति, यदक्षिणा दीयन्ते यज्ञं
वा एतदक्षयन्ति, तदक्षिणानां दक्षिणात्वं, यत्तदक्षयन्ति, स्वर्गो वै लोको माध्यन्दिनं
संवृणं, यन्माध्यन्दिने संवृणे दक्षिणा दीयन्ते, स्वर्गस्य लोकस्पाकान्त्यै, बहु दैयं,
संतुं वा एतत् कुरुते, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, हिरण्यं हस्ते भवत्य, —थ नयति,
सत्यं वै हिरण्यं, सत्येनैवैना नयत्य, —ग्रेण गार्हपत्यं, जघनेन संद, —स्ता उदीचीरुत्सु-
जन्त्यन्तरा चात्वालं चाग्नीध्रं चै, —तेन वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमायं, —स्तमेवैनाः पन्थामपिन-
यति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोती, —मां तेनाक्रमत, आग्नेय्याग्निध्रे, —स्तरिक्षं तेना, —थ यद-
क्षिणा दीयन्ते स्वर्गं तेन लोके, —मग्नीध्रेऽग्रे ददाति, यज्ञमुखं वा अग्नीध्रं, यज्ञमुखमेव नापा-
रा, —इथो अग्निर्वै सर्वा देवता, देवता एवास्य तयाभीष्टाः ग्रीता भवन्ति, ब्रह्मणे ददाति,
प्राजापत्यो वै ब्रह्मा, प्रजापतिमेव तया ग्रीणात्य, —त्विग्भ्यो ददाति, होत्रा एव तया ग्रीणाति,
यां सुदस्येभ्यो ददाति सोमपीथं तया निष्क्रीणीते, यामार्षेयाय शुश्रुषुषे ददाति छन्दांसि तया
ग्रीणाति, न हि तस्मादहन्ति सोमपीथं निष्क्रीयं, यामार्षेयाय शुश्रुषुषे ददाति देवलोकं तया
ऋद्धोति, यामनार्षेयाय शुश्रुषुषे मनुष्यलोकं तया, यामप्रसुप्ताय ददाति वनस्पतयस्तया प्रथन्ते,
यां आचमनानाय ददाति आतृव्यं तया जिन्वति, यां भीषां शत्रं तया ब्रह्माक्षि, यां प्रतिनुदते
सा व्याग्नी दक्षिणा, यत्तां पुनः प्रतिगृह्णीयाद् व्याघ्रेण भूतां प्रविलिनीया, —दन्यया सह
प्रतिगृह्णा, तथा हैनं न प्रविलिनाति, यदजं ददात्या, —ग्रेयो वा अश्वा, अग्नेर्वै तेन प्रियं
धामोपैति, यदविं ददात्यश्च्यन्तेनापुजयति, यद्रां ददाति, वैश्वदेवीं गौं, —विंशेषां
देवानां तया प्रियं धामोपैति, यद्रासो ददाति, सर्वदेवश्च्यं वै वासो, देवता एवास्य
तेनाभीष्टाः ग्रीता भवन्ति, यत् कृताञ्चं ददाति मांसं तेन निष्क्रीणीते, यदतो वा रथं वा
अग्नीरं तेन, यद्विरण्यं ददात्यायुस्तेन वर्षीयः कुरुते, यदश्वं ददाति, प्राजापत्यो वा अश्वः,
प्राजापतेरेव तेन प्रियं धामोपैत्य, —यो अमुष्यादित्यस्य लोकं जयत्य, —न्ततः प्रतिद्वै दैयं,
गैर्द्रो वै प्रतिह्वी, यन्मध्यतः प्रतिह्वै दुद्यान्मध्यतो रुद्रमन्ववृणयेत्, तस्मादन्ततः, प्रतिह्वै

देयः, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तमत्रिरन्वपश्यद्, यद्वात्रेयाय हिरण्यं
देहाति तम एवापुहते, ऽथो ज्योतिरुपरिष्टादधाति, स्वर्गस्य लोकस्यानुकशात्यै ॥ ३ ॥ ६

विश्वरूपो वा एतन्वाष्ट्रं यज्ञस्य व्यृद्धममन्यत्, यद्वक्त्रामै व्युहते सं एतान्यपश्यद्, यज्ञस्य
निष्कृत्यै, यदेवान् यज्ञस्य व्यृद्धं तस्यैतानि निष्कृत्यै ह्यन्ते, षड्गम्याणि भवन्ति, षष्ठा
ऋतव्, ऋतुष्वेव प्रतिष्ठति, त्रीणि यजूंषि, त्रीणि वै संवनानि, संवनान्येवा-
प्नोति, नवैतानि समिष्टयजूंषि जुहोति, नवभिर्वहिष्पवमाने स्तुवते, तन्त्रव, नव
प्राणाः, प्राणानेवात्मन् धत्त, ऊर्ध्वस्तिष्ठन् जुहोत्यु, ऊर्ध्वो हि तिष्ठन् वीर्यवत्तरो, यं द्विष्यात्
तस्य तूष्णीं तिष्ठन् जुहुयात्, प्राणानस्यान्तरेति, संततं जुहोति, प्राणानां संतत्या,
अविच्छिन्दन् जुहोति, प्राणानामविच्छेदाय, यद्विच्छिन्धात् प्राणान् विच्छिन्धाद्, यं द्विष्यात्तस्य
विच्छिन्धात्, प्राणानस्य विच्छिनत्ति, समानेन विग्राहं जुहोति, समानां र्हीमै प्राणा, यज्ञस्य
वा एता आणी, एतौ वै विश्वामित्रो यज्ञस्याणी अपश्यत्, तद् यज्ञस्यैवैता आणी क्रियेते,
यतो यज्ञ आदीयते तत् पुनर्निधेया, इति ह स्माह भरद्वाजो, यतो वा एतद्यज्ञ आदीयते
तत् पुनर्निधीयते ॥ ४ ॥

७

पञ्चसवनो वै यज्ञः, स्त्रीणि संवनान्यवभृथो, ऽनुवर्त्तन्वा संवनानां पञ्चमी, पांडक्तो
यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते तद्वरुणो गृह्णात्य, तिरिक्तं वा एत-
द्यज्ञस्य यद्वृजोषो, ऽधिष्वणमाधिष्वणो, तस्माच्चैनावभृथमभ्यव्यन्त्य, ऽपोऽभ्यव्युन्त्या, पो
हि वरुणः, स्थावरा अभ्यव्यन्ति, तां हि साक्षाद्वरुणो, यद्वहन्तीरभ्यवेयुः पशून्निर्वहेयु,
रथ यत् स्थावरा अभ्यव्यन्ति, पशूनामनिवाहायां, ऽपो वै वरुणो, वातो वरुणो, यदु-
दञ्चोऽवभृथमभ्यवेयुरभीपतः प्रजां वरुणो गृह्णीया, दथ यद्वक्षिणावभृथमभ्यव्यन्ति यजमानस्य
निर्वरुणत्वायो, रुं हि राजा वरुणश्चकारे, ति चात्वालात् प्रयन्तो वदन्त्ये, षं वा अपरिपरः
पन्था अरक्षस्यो येनासां आदित्य एत्य, मुष्य वा एतदादित्यस्य पथ इति, शतं वै राजन्
मिषजः सहस्रमित्य, पः पुरादृश्य वदन्त्य, पो वा एतद्भुषन्ति, पूताभिराभिः पूताश्चरन्त्ये,
ककपाला भवन्ति, न वै पुरुषः कपालैराप्य, एकैवैवैमानोत्य, थो एका वा इयं,

[४] मै. १,३,१८ । तै. सं. ६,६,२ ।

[५] मै. १,३,३९ । तै. सं. ६,६,३ । कपि. ४५,५ । वा. ८,२३,२५,२७; २०,१९,२३; ३८,२५ । काण्व. ९,२३,
२५—२६; २२,४,७; ३८,२४ ।

[उक्तं हि राजा १० । क. १,२४,८; तै. सं. १,४,४५,१]

मस्यामेव प्रतितिष्ठति, तृणं प्रास्य जुहोत्य, — अग्निमयेव जुहोत्यायतनवत्य, — न्धोऽध्वर्युः स्याद्,
यदनायतने जुहुया, — दंपवर्हिषः प्रयाजान् यजति, प्रजां वै वर्हिः, प्रजा एवं मृत्योरैरुत्सृजत्या, —
— ज्यभागौ यजति, यज्ञतायै, वरुणं यजति, निर्वरुणताया, अग्निवरुणौ यजत्यु, —
अयत् एवैनं वरुणान् मृश्वति, नादुयाजान् यजति, न संस्थापयन्त्य, — तिरिक्तमिव हिं
तन्मन्यन्ते, समुद्रे ते हृदयमश्नन्ति, — रिति सह सुचोपमारयति, यदेवात्र क्रूरं क्रियते तच्च
शमयत्य, — वमथ निचुङ्कुणेत्य, — वमथ एवास्यैष, ततो यं क्रुज्जीष उत्प्लवते तं भक्षयन्ति,
सोमपीथमिव हिं तन्मन्यन्ते, वरुणो वा क्रुज्जीषो, यद्भक्षयेद्वरुणमात्मन्यज्जीत, तदाहु, — भ-
क्षयितुम्यमेवं, पशवो वा क्रुज्जीषः, पश्वनेवात्मन्यङ्क्ता इति, विचुत्तो वरुणस्य पाशा इति,
वरुणपाशमेवं विध्यति, प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशा इति, वरुणपाशमेवं प्रत्यस्यति, नमो वरु-
णस्य पाशयेति, वरुणपाशायेवं नमोऽक्, — रङ्गिरसो वा उत्तिष्ठतो रक्षां स्यन्दतिष्ठ, — स्तान्वा
एतेन बृहस्पतिरुन्ववेत्, तेनैभ्यो रक्षां स्यंपाहन्, यदेतेनान्ववेति, रक्षसामपहत्यै, यद-
ध्वैस्तोभं तेन बार्हस्पत्यं, — मथ यत् त्रिस्तोभं, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतच्छोकैभ्यो
यज्ञाद्रक्षां स्यंपाहन्ति, यदतिछन्दसा, सर्वाणि वै छन्दां स्यंति छन्दाः, सर्वैर्वी एतच्छन्दो-
भिर्यज्ञाद्रक्षां स्यंपाहन्ति, यदाग्नेया, — भिर्वै सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वी एतदेवताभिर्यज्ञाद्रक्षां
स्यंपाहन्त्य, — शपोऽभ्यव्युत्स्या, — पो वै रक्षोमी, — रपो रक्षांसि न तुरन्ति, रक्षसामपहत्या,
अनपेक्षमाणा आयन्ति, वरुणस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेवं वरुणं निर-
वदयन्ता, एधोऽस्येधिषीमहीति, निर्वरुणा एवं भूत्वं धितुमुपयन्ति, समिद्धसि, समेधिषी-
महीति, समिद्ध्या एवं ॥ ५ ॥

यः कामयेत, सर्वो मे यज्ञः स्यात् संरुसा इति, सं एतास्तिस्त्रौ वशां आलभेत, यज्ञस्य
सर्वत्वाया, — ऽथो सरसत्वाय, वैश्वदेवीं मध्यत आलभेत, रेतो वा एतन्मध्यतो दधाति,
मध्यतो हिं रेतोऽनिरुक्त्या प्रचुरन्त्य, — निरुक्तमिव हिं रेतो, यातयामं वा एतस्य देवताश्च ब्रह्म
च, यद्वैश्वदेवीं च बार्हस्पत्यां च वशं भवतो, देवतानां च ब्रह्मणश्चायातयामत्ताय, दुग्धानि
वा एतस्य छन्दांसि यातयामानि भवन्ति, छन्दस्येवं रसं दधाति, बार्हस्पत्यामन्तत आल-
भेत, ब्रह्म वै बृहस्पति, — ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति, यद्वै यज्ञः
संतिष्ठते मित्रोऽस्य स्विष्टं युवते, वरुणो दुरिष्ठं, यन्मैत्रावरुण्यनूवश्न्या भवति मित्रेण वा

एतन्मित्राद्यज्ञस्य स्विष्टं मुञ्चति, वरुणेन वरुणादुरिष्ट, — सुभयत् एनं मुक्त्वा यजमानाय प्रयच्छति, यथा वै लाङ्गुलेनोर्वरां प्रभिन्दन्त्येवमुक्त्यामदानि यज्ञं प्रभिन्दन्ति, यथा मृत्युमन्वासास्यत्येवमेवा यज्ञस्य, यदुष्टुतु ५ यदुःशस्त्व ५ यद्विलोमं यदेतया कल्पयति, विदेवो वा ईजानः, सदेवोऽनीजाना, आ हनीजाने देवताः शंसन्ते, यथा वा अन्नज्ञानं विमुक्तोऽपक्रामत्येवमीजानादेवता अपक्रामन्ति, यदाग्रेय उदवसानो यो भवत्य, — श्रिवै सर्वा देवता, देवता एव पुनरालभते, — ऽष्टाकपालो भवति, गायत्रौ श्रद्धाभिर्गीयत्रलन्दाः, पञ्चकपालः काश्यपः, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, यत्र वा अश्वोऽयौ पुरुषं प्रसीतमादधति तदेनमभि सत्यं, सर्वा एनमन्या देवता जहत्य, — श्रिरेन देवतानां न जहाति ॥ ६ ॥ ९

अ वा क्रुचा ह प्रयच्छति, यजुषा गर्मयति ग्रहेण, स्तोत्राय वा क्रक्, शस्त्राय यजुः, संबद्धे वै स्तोत्रं च शस्त्रं च, संबद्धे क्रक् च यजुश्च, — चैर्क्रुचा क्रियत, उच्चैः साधो, — पाशं यजुषा, ते देवा अमन्यन्ते, — द ५ यज्ञस्य शिथिरमिति, तत् पुरोरुचमुपादधु, — रंशित्वाय, देवता वै सर्वा आशंसन्ते ग्रहे गृहमाणे, मह्यं गृह्णाति मह्यं गृह्णातीति, यत् पुरोरुम्, देवतानां व्यावृत्तै ॥ जीवा नाम स्थ, ता इमं जीवयत, जीविका नाम स्थ, ता इमं जीवयत, संजीवा नाम स्थ, ता इमं संजीवयत ॥ इति यवानैकविंशतिं दर्भपिङ्गुलानि चावधाय परित्रया, — दधामि मन्त्रयेत ॥ प्राणापानौ त उपाश्वन्तर्यामौ पातां, व्यानं त उपाश्वन्तु सवनः पातु, वाचं त ऐन्द्रवायवः पातु, दक्षकृतं ते मैत्रावरुणः पातु, श्रोत्रं त आश्विनः पातु, चक्षुषी ते शुक्रामन्थिनौ पाता, — मात्मानं त आग्रायणः पात्व, — ज्ञानि त उक्थ्यः पात्वा, — युस्ते ध्रुवः पातु, स्तनौ त क्रतुपात्रे पातां, मूर्धनं ते द्रोणकलशः पातु, कुक्षी ते कलशौ पातां, पुष्टपते चक्षुषे चक्षुः सने सानं वाचे वाचं प्राणाय प्राणं पुनर्देहस्मै स्वाहा ॥ इति जुहुया, — देतद् स्म वा आह वासिष्ठः सात्यहव्यः, पत्रेषु वा अहं तद्वाहणं वेद, यथा पुरुषः सकृदाहर्तिमाहयते सकृश्चेव कुर्यान्न ततः पुरो, यत् पुनः कुर्यात् प्रसीयेत्, यद्यभिचरे देतदेव यजुरदित्वाथाभि मन्त्रयेत ॥ पुनरितरथा ॥ ७ ॥ १०-१५

पुनरन्यानि पात्राणि प्रयुज्यन्ते, नान्यानि, यानि पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यस्मै लोकाय, यानि न पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यस्मै क्षयाया, — ऽथैतदुक्थ्यपात्रं पुनः प्रयुज्यत, आरण्यान्वा

एतत् पशून् प्रत्या, — रण्यनिवैतेन पशून् दाधार, यदेतत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतान् पश्यतः
 परीत्यं घ्नन्त्यं, — यैतदुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽश्व५ वा एतत् प्रत्यं, — श्वमेवैतेन दाधार, यदे-
 तत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतस्याश्वस्येवाधस्तात् शफो, ऽथैतदादित्यपात्रं पुनः प्रयुज्यते, गो५
 वा एतत् प्रति, गामेवैतेन दाधार, यद्वृषिष्ठाभिर्कृग्मिर्भृग्विष्टः सोमो गृह्यते तस्माद्गौर्हिन्यमा-
 नाद्यमाना पशूनां भृग्विष्ठा, — ऽथैतच्च शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते, पुरुष५ वा एतत् प्रति,
 पुरुषमेवैतेन दाधारा, — ऽसौ वा आदित्यः शुक्रो, रश्मय कृतवो, अन्तरमृतपात्रं५, शुक्रपात्रं
 पुनः प्रयुज्यते, अन्तरे ऽब्रह्मस्मादादित्याद्भस्मयो, ऽथैतदुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽग्नि५ वा
 एतत् प्रत्यं, — त्रिमेवैतेन दाधारा, — ऽथैतदन्तर्यामपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽजा५ वा एतत् प्रत्यं,
 — जामेवैतेन दाधार, प्रजापतिर्वी आग्रायणो, यदेष पुनः प्रयुज्यते तस्मात् प्रजापतिः प्रजा
 वेद, प्रजापतेर्वी एतत् पात्रं५ यद् द्रोणकलशो, यदेष पुनः प्रयुज्यते तस्मादथै क्षयोऽस्ति,
 सप्त वै पात्राणि पुनः प्रयोगमर्हन्ति, तानि हि बन्धुमन्ति सप्त छन्दांसि, छन्दांसि वांग्,
 यावत्स्येवं वाक्तामामोति, सप्त छन्दांसि, सप्त होत्राः, सप्त ग्राम्याः पशवः, — स्तानेवाव-
 रुद्धे, त्रीणि वै पात्राणि प्रत्यक्षबन्धूनि, पुरोक्षबन्ध्वेवान्यत् सर्वं, गायत्र्यैन्द्रवायवं, — स्त्रिष्टुप्
 शुक्रो, जगत्याग्रायणो, ऽछिन्न५ सावयित३व्यः, कामो हास्य समर्थको भवत्यं, — थो
 अज्जीमूतवर्षी पर्जन्यो भवति, न च्छमसमभ्युपाकुर्याद्, यच्छमसमभ्युपाकुर्याद्भर्मृतः प्रजाः स्युः,
 — यैनेवाग्रे संपन्ति तेन पुनः सपेयु, — यैदन्त्येन सपेयुर्गर्भा वैष्टुकाः स्यु, — र्यपेन वा आहृतयः स्वर्गो
 लोक५ येन्त्यु, — ध्वर्युणा दक्षिणा, ऊर्ध्वो यूपो मीर्यत, ऊर्ध्वस्तिष्ठन् प्रतिगृणाति,
 स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ ॥ ८ ॥

१६

यो ज्येष्ठबन्धुः स्यात् स ऐन्द्रवायवाग्रान् ग्रहान् गृहीता, — ऽश्व५ ह्यैन्द्रवायवो, य आमयावीं स
 मैत्रावरुणाग्रान्, प्राणापानौ हि मित्रावरुणौ, यः पश्चात् सोमपीथः स आश्विनाग्रान्, पश्वेव-
 ऽथेतौ सोमपीथमाश्रुवाता५, यौ ब्रह्मवर्चसकामः स शुक्राग्रा५, — स्तेजो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चस५,
 योऽभिचरेत् स मन्थुग्रा, — नार्ति५ वा एतत् पात्रं५ यन्मन्थिपात्रं५, य आनुजावरः स आग्रा-
 यणाग्रा, — नग्र५ ह्याग्रायणं, एति वा एष यजमुखाद्यं ऐन्द्रवायवाग्निभ्यो ग्रहेभ्योऽन्याग्रान् ग्रहान्
 गृहीते, धारयेयुस्तं५ यं कामाय गृहीया, — दथैन्द्रवायवं५ सादयेद्, यथापूर्वं५ वा एतत्

क्रियते, न यज्ञमुखार्दिति, यद्याग्रायणः स्कन्देदुपु वा दस्येदितरेभ्यो ग्रहेभ्यो निर्गृह्णीयाद्, यथा
 पिता पुत्रान् क्षितं उपधावन्त्येवं तद्, यदीतिरे ग्रहाः स्कन्देयुरुपु वा दस्येयुराग्रायणान्निर्गृह्णीयाद्,
 यथा पुत्राः पितरं क्षितं उपधावन्त्येवं तद् द्रोणकलशान्निर्गृह्णन्त, एष वा एतेषां योनिः,
 स्वदिवं योनेर्निर्गृह्णन्ते, ऽस्कन्नत्वाय, सौमः स्कन्त्यति, तमितो गृहीष्यामीति,
 तस्य वा एष परिशये, यदा वा एतमुवनयत्यथैष उभयतः शुक्रो, ऽथो सर्वतः शुक्रः,
 पशुभिर्वी एष व्युध्यते यस्य सौमः स्कन्दति, व्यस्य यज्ञश्छिद्यते, पशवो वै पृषदाज्यं,
 यत् पृषदाज्यं जुहोति, पशुभिरेवैनं सम्यञ्चं दधाति, मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नं
 यज्ञं समिमं दधात्विति, यज्ञमेव संदधाति ॥ वर्धतां भूतिर्दधा धृतेन मुञ्चतु यज्ञं यज्ञपति-
 मंहसः । स्वाहा ॥ इति जुहुया, -दियं वा एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदार्हेती, -यं भूति, -रस्यां
 एवैनदधि मुञ्चति, द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु धामित्य, -भिर्मृशति, होत्रास्वैवैतं प्रति-
 ष्ठापयति, त्रयस्त्रिंशदृषोऽन्वतिपिञ्चत्या, -पो हिं यज्ञो, यज्ञं वा एतस्य विमश्रते यस्य
 पशुं विमश्रते, व्यस्य यज्ञश्छिद्यते, यद्वदानं न विन्देत्तदाज्यस्यावद्येत, सर्वा वा अन्या
 देवता शतृयाग्नीः, प्रजापतिरेवायतयामा, प्राजापत्यमाज्यं, प्राजापत्या देवाः, प्रजाप-
 तिहृतमेवास्य भवति, यद्धि कामयेत, ये पशुं व्यमथिषत् तं अतिमार्हेयुरिति, कुविदङ्ग
 यवमन्तो यवं चिदिति, नमउक्तिमत्य ऋचाग्निरे जुहुया, -नमउक्तीरेवैषां वृङ्क्ते, तार्ज-
 गार्तिमार्हेन्त्य, -थैषाष्टापदी, यद्वर्षस्यावद्येद्वदानान्यतिरेचयेद्, यन्नावद्येत् प्रोक्षितस्य हविषो
 नावद्येद्, रसेन जुहोत्य, -व प्रोक्षितस्य हविषो द्यति, नावदानान्यतिरेचयति ॥ १॥ १७-१९

यथा वै शालैवं स वत्सरं, -स्तस्य यथा पक्षसी एवं पक्षसी, यथा मध्यमो वृक्ष एवं
 दिवाकीर्त्यं, यथा वा इदं शालायाः पक्षसी मध्यमं वृक्षमभिसमागच्छन्त्येवं वा एतत् स-
 वत्सरस्य पक्षसी, दिवाकीर्त्यमभिसंतनोति, यथा मध्यमो वृक्ष एवं दिवाकीर्त्यं, यदेष
 क्षिपिरः स्यादवशीयेत्, यदेतस्मिन्नहन्त्येते ग्रहा गृह्णन्ते, ऽहो द्रष्टुं ऽग्निथिरत्वाय, शुक्राग्रा
 एतद्वर्षहा भवन्ति, त्रैष्टुभो वै शुक्र, -त्रैष्टुभमेतदहः प्रत्युत्तब्धै सयत्वाय, सौर्यो ग्रहो
 गृह्णते, सौर्यः पशुरालभ्यते, ऽसा आदित्य एतदहः, -स्तं साक्षाद्भोति, षड् ग्रहा गृह्णन्ते,

[द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवी० । क्र. १०, १७, ११; अथर्व. १८, ४, २८; तै. सं. ३, १, ८, ३; ४, २, ८, २; ५; तै. आ. ६, ६, १ । कुविदङ्ग यवमन्तो० । क्र. १०, १३, २; अथर्व. २०, १, २५, २; तै. सं. १, ८, २१, १; ५, २, ११, २; तै. आ. २, ६, १, ३]

पशुः सप्तम आलभ्यते, सप्त वै शीर्षेण प्राणां, असा आदित्यः शिरः, शीर्षेण वा एतत् प्राणान्
 दुधाती, न्द्रो वै वृत्रमुह, न्तस इमं लोकमभ्यजय, दम्युं तु लोकं नाभ्यजयत्, तं वै विश्वकर्मा
 भूत्वाभ्यजयद्, यद्वैश्वकर्माणो ग्रहो गृह्यते, ऽमुष्य लोकस्याभिजित्यै, यन्ति वा एतेऽस्मा-
 ह्लोकायै वैश्वकर्माणं ग्रहं गृह्यते, परश्चो हि यन्तीश्वराः प्रमेतोः, श्वो भूत आदित्यं गृह्णीर, चि-
 यं वा अदितिरियं प्रतिष्ठा, यदादिश्यो, ऽस्यामिव प्रतिष्ठन्ति, तयोरन्यमन्यमां पुरा-
 र्थात् पक्षसो गृह्णीरन्, विश्वमन्येन कर्म कुर्वाणा यन्ती, यं वा अदिति, रस्यामन्येन प्रति-
 तिष्ठन्ति, ता उभौ सहार्कं गृह्णीरन्तं गत्वा, ऽन्तमेव गत्वाभ्योलोकयोः प्रतिष्ठन्त्या, दि-
 त्येनास्मिह्लोके, वैश्वकर्माणोऽमुष्मिन् ॥१०॥

२०

[२३१०]

॥ इति खिलकाण्डे अष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥

अथ नवम प्रपाठकः

प्रवर्ग्यः ।

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेका इमही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥

१

देवस्य त्वा सवितुः प्रुसश्वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अग्निरसि नारिरसि ॥

२-३

उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वमहे । उप प्रयन्तु मरुतः सुदानुवा इन्द्र प्राशर्भवा संचा ॥ ४

प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येण सूनृता । अह्ना वीरै नर्यै पङ्क्तिराधसं देवा युञ्ज नयन्त नः ॥५

देवीं द्यावापृथिवीं अन्तु मेऽमंसाथा, —मृध्यासमद्यु मुखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥ मुखस्य
 त्वा शीर्ष्णो, देवीर्वीर्यस्य भुवनस्य प्रथमजां कृतावरी, —र्कध्यासमद्यु मुखस्य शिरः ॥ मखाय
 त्वा ॥ मुखस्य त्वा शीर्ष्णो ॥ इत्यत्र्यय आसीदतो देव्यु, —ध्यासमद्यु मुखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥

[१] तै. आ. ४, २-३ । वा. ५, १४; ११, ४; ३७, २; १, १०, २१, २४, २, ११, ५, २२, २६; ६, १, ३, ३०; ३, ३०, ३८-४०; ११, ९, २८; १८, ३७; २०, ३; ३७, १; ३८, १; ११, १०; ३४, ५६; ३३, ८९; ३७, ३-१९; ११, ६०-६३, ५७, ६५; ३८, १७ ।

काण्व. ५, १९; १२, ४; ३७, २; १, १३, ३६, ४०; २, २२; ५, २८, ३३; ६, १, १०, ४३; १०, ३९; ११, ४; १२, ९, २८; २०, ७; २१, ९३; ३७, १; ३८, १; १२, १०; ३३, ४४; ३७, ३-१०; ११, ५९, ६१-६६; ३८, १७ । [युञ्जते मन उत० । ऋ. ५, ८१, १; तै. सं. १, २, १३, १; ४, १, १, १; तै. आ. ४, २, १ । देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९, ५१, २ । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते० । ऋ. १, ४०, १; तै. आ. ४, २, २ । प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः० । ऋ. १, ४०, ३; सा. ५६; तै. आ. ४, २, २]

मुखस्य त्वा शीर्ष्णी ॥ इन्द्रस्यौजोऽसि प्रजापते रेतः ॥ ऋध्यासमद्यु मुखस्य शिरः ॥ सुखाय त्वा ॥
 मुखस्य त्वा शीर्ष्णी ॥ मधु त्वा मधुला कृणोतु ॥ मुखस्य शिरोऽसि ॥ यज्ञस्य पदे स्थः ॥ गायत्री-
 ऽसि ॥ त्रैष्टुभोऽसि ॥ जागृतोऽसि ॥ मुखस्य रास्तासि ॥ धैर्यस्य रसा आश्रयस्व ॥ वृष्णो अश्वस्य
 निष्पदासि, वृष्णस्त्वाश्वस्य निष्पदा धूपयामसि ॥ वरुणस्त्वा धृतव्रतो धूपयत मित्रावरुणौ ध्रुवेण
 धर्मणा ॥ अदितिश्चा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्स्वनत्ववट, देवातां त्वा
 पत्नीर्देवीविश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदधतु महावीरान् ॥ ६-२८

अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वा ज्योतिषे त्वा हरुसे त्वा ।

अभीमान्मुहिना दिवो मित्रो बभूव सप्रथाः ॥ २९

उत श्रवस आ पृथिवीम् ॥ ३०

मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । युन्मै चित्रश्रवस्तमम् ॥ ३१

देवस्त्वा सवितोद्वपत सुपाणिः स्वङ्गुरिः । सुबाहुर्वत शक्त्या ॥ ३२

ऋजवे त्वा, साधवे त्वा, सुश्वित्ये त्वा ॥ इदमहमष्टमामुष्यायुणं तेजसा ब्रह्मवर्चसेन पर्यु-
 हामि ॥ इदमहमष्टमामुष्यायुणं विशा अत्रेण पर्युहामि ॥ इदमहमष्टमामुष्यायुणं प्रजया पशुभिः
 पर्युहामि ॥ छृणत्तु त्वा वाक्, छृणत्तु त्वोर्क, छृणत्तु त्वा हविः ॥ देवपुरश्चरस, ऋध्यासं
 त्वा ॥ १ ॥ ३३-३८

नमो वाचै, नमो वाचस्पतये, या चोद्विता या च नोद्विता तस्यै वाचै नमो, नमा ऋषि-
 भ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो, मां सामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रविदः प्रादु, देवी-
 वाचष्टयासं जुष्टां देवैभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतात्मनुष्येभ्य, स्तन्मा देवा अवन्तु शोभायि,
 पितरोऽनुमदन्तु ॥ गायत्री छन्दः प्रपद्ये, त्रिष्टुभं छन्दः प्रपद्ये, जगुती छन्दः प्रपद्ये, ऽनुष्टुभं
 छन्दः प्रपद्ये, पङ्क्तिं छन्दः प्रपद्ये, छन्दांसि छन्दः प्रपद्ये ॥ तानि नोऽवन्तु, तानि नः
 पालयन्तु, तानि सां ऋजुतु यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ ब्रह्मं प्रवरयुणं प्रचरिष्यामो,
 होतर्धर्ममिष्टु, ह्यग्रीद्वजनरोहिणौ पुरोडाशावधिश्य, प्रतिप्रस्थातर्विहर, प्रस्तोतः सामानि
 गाय ॥ ३९-४२

[मित्रस्य चर्षणीधृतः ० । क. ३, ५९, ६; तै. सं. ३, ४, ११, ५, ४, १, ६, ३; तै. आ. ४, ३, १]

[२] तै. आ. ४, १-४ । वा. ६, २२, २०, १९, ३५, १२, ३६, २३, ३८, २३ । काण्ड. ६, ३१, २२, ३५, ४५, ३६, २३, ३८, २३ ।

[यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि ० । अथर्व. १०, ५, १५-२१, २५-३५, १६, ७, ५]

यजुर्वृक्कं ५ सामभिर्ऋक्खंता विश्वामिधीभिः संभ्रुतं दक्षिणाभिः ।

प्रतंतं पारयिष्णुं ५ स्तुभौ बृहन्तु सुमनस्यमानाः ॥ ४३

भूर्भुवः स्व, देवस्य सवितुः प्रसवै, बृहस्पतिप्रसूता ॥ ४४

ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत ॥ २ ॥ ४५

यमाय त्वा ॥ मखाय त्वा ॥ सूर्यस्य हरसे त्वा ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु ॥ पृथिव्याः
संपृचस्पाहि ॥ अचिषे त्वा, शोचिषे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तपसे त्वा ॥ अचिरसि, शोचि-
रसि, ज्योतिरसि, तपोऽसि, सूर्यस्य तपस्तपः ॥ ४६-५२

संसीदस्व महँ असि शोचस्व देववीतमा । वि धूममग्ने अरुषं मेध्य सृजं प्रशस्त दर्शतम् ॥ ५३

अज्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तो नाग्निना तपन्तः ।

पितुर्न पुत्र उपासि प्रेष्टा आ धर्मो अग्निरमृतो न सादि ॥ ५४

अनाधृष्टासि पुरस्ता, दशेराधिपत्या, आयुर्मे दाः, पुत्रवृत्ती दक्षिणत, इन्द्रस्याधिपत्ये,
प्रजां मे दाः ॥ सुषंदा पश्चात्, सवितुराधिपत्ये, चक्षुर्मे दाः ॥ आश्रुतिरुत्तरतो, मित्रावरुणयोरा-
धिपत्ये, श्रोत्रं मे दाः ॥ विद्वतिरुपदिष्टाद्, बृहस्पतेराधिपत्ये, वाचं मे दाः ॥ ब्रह्म मे दाः,
अत्रं मे दाः, पयो मे दाः ॥ मनोरक्षासि भूरिपुत्रा संपसदुना, विश्वाम्यो मा दुष्ट्राभ्यस्पाहि
॥ ३ ॥ ५५-६०

चिदसि ॥ स्वाहा मरुद्भ्यः परिश्रयस्व ॥ मासि ॥ ग्रामासि ॥ प्रतिमासि ॥ विमासि ॥ संमा-
सि ॥ उन्मासि ॥ अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि ॥ दिवः संपृचस्पाहि ॥ ६१-७०

अहँन् बिभर्षि सायकानि धन्वा । अहँन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।

अहँन्निदं दयसे विश्वमा धन्वा । ओजोयो रुद्रस्तदस्ति ॥ ७१

गायत्रोऽसि ॥ वैष्टुभोऽसि ॥ जाग्रतमसि ॥ मधु । मधु । मधु ॥ रुचितो धर्मः ॥ ४॥ ७२-७६

[३] तै. आ. ४, ५, १-५। वा. ७, ४, ३-१२; ३८, ९, १७; ११, ३७। काण्व. ९, १३; ३७, ३-१३; ३८, ९, १७; १२, ३७।

[स ५ सीदस्व महँ (महाँ) असि० । ऋ. १, ३६, ९; तै. सं. ४, १, ३, ३; तै. आ. ४, ५, २, १ । अज्जन्ति यं प्रथयन्तो० । ऋ. ५, ४३, ७; तै. आ. ४, ५, २ । आयुर्मे दाः । अथर्व. २, १७, ४ । चक्षुर्मे दाः । अथर्व. २, १७, ६ । श्रोत्रं मे दाः । अथर्व. २, १७, ५ ।

[४] तै. आ. ४, ५, ५-७ । वा. ४, १९; १२, ५३; ३७, १३ । काण्व. ४, २५; १३, ५४; ३७, १३ । [अहँन् बिभर्षि साय-
कानि० । ऋ. २, ३३, १०; तै. वा. ४, ५, ७]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा, दश प्रतीचीर्दश भास्युदीची, — दैशोर्ध्वी भासि सुमनस्य-
मानः ॥ सां नः प्रजां पञ्चान् पाह्यरणीयमानः ॥ अग्निं द्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु, स मा रुचितो
रौचय ॥ पितरस्त्वा यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतो रौचयन्तु, स मा रुचितो रौचय ॥ सवितो
त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु, स मा रुचितो रौचय ॥ मित्रावरुणौ त्वोत्तरतो मरुद्भ्यो रौचयेतां,
स मा रुचितो रौचय ॥ बृहस्पतिं विश्वेदेवैरुपांश्चाद्रोचयतु, स मा रुचितो रौचय ॥ देव धर्म
रुचितस्त्वं देवेष्वाम्, सुररुचितं मां देवमनुष्येषु कुरु, रुचं मयि धेहि, रुचिरसि, रुचोऽसि,
स युथा त्वं रुच्या रौचस एवमहं रुच्या रौचिषीय, तवेवं मे रौचमानस्य रौचो भूयासु, —
अजिरसि, आजोऽसि, स युथा त्वं आज्यां आजस एवमहं आज्यां आजिषीय, तवेवं मे
राजमानस्य राजो भूयासु, — अजिरसि, आजोऽसि, स युथा त्वं आज्यां आजस एवमहं
आज्यां आजिषीय, तवेवं मे राजमानस्य राजो भूयासु ॥ ५ ॥ ७७-८४

अपश्य गोपामनिपद्यमानमा च परा च पृथिभिश्चरन्तम् ।

स सध्रीचीः स विषूचीर्वसाना आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तः ॥

८५

गर्भो देवानां जनितां मृतीनां मतिः कवीनां पतिः प्रजानां धर्ता क्षत्रस्य ॥ स देवो देवेन सवि-
त्रो यजत्र सं सूर्येण रोचते ॥ इदं त्वा, मनसे त्वा, दिवं त्वा, सूर्याय त्वा ॥ ऊर्ध्वैस्मि-
ममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ धर्ता दिवो रजसो विभ्राति धर्ता, पृथिव्या धर्तोरौरन्तरिक्षस्य
धर्ता ॥ देवो देवानाममर्त्यस्तपोजां अप्सु प्रावीः ॥ विश्वासां भुवां पते विश्वस्य भुवनस्पते विश्वस्य
मनसस्पते विश्वस्य वचसस्पते विश्वस्य ब्रह्मणस्पते ॥ देवश्रुत्वं देव धर्म देवान् पाहि तपोजान् ॥
वाजसस्मिन्निधेहि देवायुतम् ॥ मधु माध्वीभ्यां, मधु माधूचीभ्यां, मधुमान् देववीतये ॥ समग्रि-
भिर्नागत, स देवो देवेन सवित्रो यजत्र, सं सूर्येणारोचिष्टं खाहा ॥ समग्रिस्तपसागत, स
देवो देवेन सवित्रो यजत्र, सं सूर्येणायुक्ता, — ऽऽयुर्दास्त्वमस्मभ्यं धर्म वचोदां अस्मि, पितास्मि
पितां नो बोधिषीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ त्वष्ट्रिमन्तस्त्वा सृपेस ॥ ६ ॥

८६-९८

[५] तै. आ. ४, ६ । वा. १६, ६४—६६ । काण्व. १७, ६४ ।

[६] तै. आ. ४, ७, १—५ । वा. ३७, १४—२०, ३, ६३, १८, ५३, २०, १, ३८, १६ । काण्व. ३७, १४—१९, २०, २३, २१,
१३, ३८, १६ । [अपश्य गोपामनिपद्यमानमा० । ऋ. १, १६४, ३१; १०, १७७, ३; अथर्व. ९, १०, ११; ऐ.
आ. २, ६; तै. आ. ४, ७, १; नि. १४, ३]

देवस्य त्वा सवितुः शुस्रवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अदित्या रास्तासि ॥ इडा
एह्य, —सावैह्य, —दित्ता एह्य, —सावैहि, सरस्वत्येह्य, —सावैहि ॥ ९९-१०१

यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूयैन विश्वा पुण्युसि वार्षाणि ॥ १०२

अदित्या उष्णीषमसि ॥ पूर्वा त्वोपावसीदतु ॥ वायुरस्य, —श्विभ्यां प्रधापय ॥ धर्माय शंक्षु ॥
वृहस्पतिश्चोपसीदतु ॥ दानवः स्थ ॥ ग्रेवः स्थ ॥ अश्विभ्यां पिन्वस्व ॥ सरस्वत्यै पिन्वस्व, —
न्द्राय पिन्वस्व, —न्द्राय पिन्वस्व ॥ उप मेहि सहोर्जो भागेन ॥ मधुहविरसि, स्वाहा त्वा वाताय
सूर्यस्य रुमये सिता वृष्टिसनुये सँजुहोमि स्वाहा ॥ इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य धर्मं पात वसवो
यजत्रा वेद ॥ गायत्रमसि ॥ त्रैष्टुभमसि ॥ जागतासि ॥ द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि ॥ अन्त-
रिक्षेणोपयच्छामि ॥ दिविस्पृष्ट मां मा हिंसीः ॥ अन्तरिक्षस्पृष्ट मां मा हिंसीः ॥ पृथिवीस्पृष्ट
मां मा हिंसीः ॥ तेजोऽसि, तेजोऽनुग्रहि ॥ ७ ॥ १०३-१२३

सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा, ऽर्णवाय त्वा वाताय स्वाहा, सिन्धवे त्वा वाताय स्वाहा,
समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा, शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा, कुमुद्वते त्वा वाताय स्वाहा,
ऽवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, दुवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, ज्नाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा,
ऽप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा, ऽग्रेये त्वा वसुमते स्वाहा, सोमाय त्वा रुद्रवृते स्वाहे, —न्द्राय
त्वा मरुत्वृते स्वाहा, यमाय त्वा पितृमतेऽङ्गिरस्वते स्वाहा ॥ सवित्रे त्वभूमते विभूमते वाजवते
बृहस्पतिवते विश्वदेव्यावते स्वाहा ॥ अहः केतुना जुषताः, स्वर्ज्योतिर्जुषताः स्वाहा ॥ रात्रिः
केतुना जुषताः, स्वर्ज्योतिर्जुषताः स्वाहा ॥ ८ ॥ १२४-१२७

दिवि धा इमं यज्ञ, —मिमं यज्ञं दिवि धाः, स्वास्ति धर्माय, स्वास्ति धर्मपितृभ्यः ॥ विश्वा आशा
दक्षिणसद्विश्वान् देवानय्याडिह ॥ ओं श्रावय ॥ अस्तु श्रौषद् ॥ धर्मस्य यज ॥ अश्विना धर्मं पिबुत
हाद्रीनु, —मनु मां द्यावापृथिवीं अनु मेऽमं सता, —मिहैव रातयः सन्ति सँ यजुभिः, स्वाहे-
न्द्राय, स्वाहेन्द्राय वेद ॥ स्वाहाकृतस्य धर्मस्य मधोः पिबतमश्विना, धर्ममपातमश्विना, बह-
द्विष्यामिरुतिमिः स्वं पेद्वेव यथा वेद ॥ इषे पिपीहि ॥ ऊर्जे पिपीहि ॥ अस्मै ब्रह्मणे पिपीहि ॥
अस्मै क्षत्राय पिपीहि ॥ इष ऊर्जे पिपीहि ॥ सुभूताय पिपीहि ॥ ब्रह्मवर्चसाय पिपीहि ॥ अस्यै विशे

[७] तै. आ. ४, ८ । वा. ३८, १-६ । काण्व. ३८, १-६ । [देवस्य त्वा सवितुः ० । अथर्व. १९, ५१, २]

[८] तै. आ. ४, ९ । वा. ३७, २१, ३८, ७-९, १६ । काण्व. ३७, २०, ३८, ७-९, १६ ।

[९] तै. आ. ४, ९, ३; ४, १० । वा. ३, ६३; १८, ५३, ३७, २०; ३८, ८-१६; ९, २०; १८, २८ । काण्व. ३८, ८-१६; १०;
२७; १९, ४०; २०, २३; ३७, १९ ।

महं ज्यैष्ठ्याय विप्रीहि धर्मोऽसि, धर्ममेभ्य, —स्मे ब्रह्माणि धारय ॥ क्षेत्रं धारय ॥ विशं
धारय ॥ पूष्णे शरसि स्वाहा ॥ प्रावभ्यः स्वाहा ॥ प्रतिरवेभ्यः स्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहा, पितृभ्यो धर्मपेभ्यः स्वाहा ॥ रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ॥ हुतं हविर्मधुहविरसी, —न्द्रतमे-
ऽग्नौ स्वाहा ॥ अद्ययाम ते देवं धर्मं ऋभूमतो विभूमतो वाजवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतोऽपितृ-
मंतोऽङ्गिरस्वत, उशीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मां मा हिंसीः ॥ स० साद्यमानायां नुग्रहि ॥
अह्ने स्वाहा ॥ रात्र्यै स्वाहा ॥ ९ ॥ १२८-१५५

पृथूनो ज्योतिरसि विभुतं, देवत्रा ज्योतिर्भो असि ॥ वनस्पतीनामपामोपधीनां रसो, वा-
जिनं त्वा वाजिन्यवनयाम्यु, —र्ध्वं मनः स्वर्ग्यम् ॥ पयोऽसि, पयस्वीं भूयासम् ॥ धर्मं यां ते
दिवि शुग्वां दिवि यां बृहति यां स्तनयित्नीं यां जागृते छन्दसीयं ते तामवयजे, तस्यै ते
स्वाहा ॥ धर्मं यां तेऽन्तरिक्षे शुग्यान्तरिक्षे यां वाते यां वामदेव्यं यां त्रैष्टुभे छन्दसीयं ते तामवयजे,
तस्यै ते स्वाहा ॥ धर्मं यां ते पृथिव्यां शुग्वां पृथिव्यां याग्नौ यां रथन्तरे यां गायत्रे छन्दसीयं
ते तामवयजे, तस्यै ते स्वाहा ॥ प्रस्तोतुः सामं गाय ॥ अन्वेद्य न, इत्येषां, ब्रह्मणस्त्वा पर-
स्पायं क्षत्रस्य तन्वस्पाहि ॥ विशस्त्वा धर्मेणा वयमनु परिक्रामामं सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतुः
सामं गाय ॥ अन्वेद्य न, इत्येषां, प्राणस्य त्वा परस्पायं चक्षुषस्तन्वस्पाहि ॥ श्रोत्रस्य त्वा
धर्मेणा वयमनु परिक्रामामं सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतुः सामं गाय ॥ अन्वेद्य न, इत्येषां,
दिवस्त्वा परस्पायं ॥ अन्तरिक्षस्य तन्वस्पाहि ॥ पृथिव्यास्त्वा धर्मेणा वयमनु परिक्रामामं सुविताय
नव्यसे, चतुः सक्तिर्कृतस्य नाभिः संदो धर्मो विश्वायुः शर्म सप्रथाः ॥ अप देवो अप हरो
अन्यत्रतस्य सश्विर्म, वल्गुरसि शंयोर्धायाः ॥ शिशुर्जनधायाः ॥ शं च वक्षि ॥ परि च वक्षि ॥
धर्मैतं तेऽन्नमेतत् पुरीषम् ॥ तेन वर्धस्व चाप्यायस्व, वर्धिषीमहि च वयमां च प्यायिषीमहि च,
व्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १० ॥ १५६-१७७

रन्तिनीमासि दिव्यो गन्धर्व, —स्तस्य ते पद्भूद्विधीनु, —मधिरध्वक्षो, रुद्रो अधिपति, —
विश्वामसु० सोमं गन्धर्वमापो ददृशुषीस्तद्वतेनान्ववाय०, —स्तदिन्द्रस्य वै रुद्रो रारहाण आसां पुरि

[१०] तै. आ. ४, ११ । वा. ३८, १८—२१, २३; ६, २२; २०, १९; ३५, १२; ३६, २३ । काण्व. ३८, १८—२१, २३; ६, २१;
२२, ४; ३५, ४५; ३६, २३ ।

[११] तै. आ. ४, ११, ५ । वा. १८, ५३; १२, ९—१०, ४०—४१, ७, ४१—४२, ८, ४१; ३३, ३१; १३, ४६; २०, १२, ३३ ।
काण्व. २०, २३; १३, १०—११, ४१—४२; ८, २३—२४; ९, ६—७, ३२; ३१; १४, ४८; २१, १०५; २२, ८ ।

[विश्वावसु० सोमं गन्धर्वम्० । ऋ. १०, १३९, ४; तै. आ. ४, ११, ७]

सूर्यस्य परिधींरूपोर्णु, वीरेभिरधि तन्नो गृणानो रजसो विमानो यद्वा वा सत्यमुत यन्न विन्न ॥
धिय इन्वानो धिय इन्नो अन्वात् ॥ सस्निमविन्दच्चरणे नदीनामप्रावृणोद्गो अस्मद्रथानाम् ॥ ग्रासां
गन्धर्वो अमृतानि वोचत् ॥ इन्दुं दक्षं परिददाद्दीनानाम् ॥ वाष्पिहरं साम गाय ॥ चिदसि समुद्र-
योनौ ॥ १७८-१८४

इन्दुर्दक्षः श्येनं ऋतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरग्युः ।

महान्त्सर्धस्थे ध्रुवं आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मां सा हिंसीः ॥

१८५

सोमपीथानु मेहि ॥ इष्टाहोत्रीयं साम गाय ॥ पुनरुर्जा सह रय्ये, त्येके, श्येतुं साम
गाय ॥ उदु त्यं चित्रं, मित्येके ॥ वामदेव्यं साम गाय ॥ इममु पु त्वमस्माकं सनिं गायत्रं
नव्यांस्सम् ॥ अग्निदेवेषु प्र वोच ॥ भूः स्वाहा ॥ ११ ॥ १८६-१९३

मां नो घर्म व्यथितो विव्यधीन्मां न आयुः परमवरं मानुदोनैः ।

मो ध्वत्वमस्मान्तराधान्मां रुद्रियांसो अग्निं गुल्वधानः ॥

१९४

मां नः क्रतुभिर्हीडिषेभिरस्मद्विषः सुनीथो मां पुरा दैः ।

मां नो अग्निं निरुतिर्वीं न आष्टान्मां नो धावापृथिवीं हीडिषेथाम् ॥

१९५

उतां नो मित्रावरुणा इहागतं मन्मा दीध्याना उता नः सखाया ।

आदित्यानां प्रसृतिर्हेतिरुग्रां शरां वाष्टाद्विषा वार्णः ॥

१९६

विधुं दद्राणं संमने बहूनां युवानं संतं पलितो जगद ।

देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्याममारु संह्रः समानः ॥

१९७

जरि चेतीदभिर्शिषः पुरा चक्रभ्या आतद ।

संधातां संधिर्मधवा पुरुषसुनिष्कृतीं विहृतं पुनः ॥

१९८

[वीरेभिरधि (विश्वावसुरभि) तन्नो० ऋ. १०, १३९, ५; तै. आ. ४, ११, ७ । सस्निमविन्दच्चरणे० ऋ. १०, १३९, ६; तै. आ. ४, ११, ८; नि. ५, १ । पुनरुर्जा निवर्तस्व० सा. १८३२ । सह रय्या निवर्तस्वाग्ने० सा. १८३३ । उदु त्यं जातवेदसं० ऋ. १, ५०, १; सा. ३१; अथर्व. १३, २, १६; २०, ४७, १३; तै. सं. १, २, ८, २; ४, ४३, १; नि. १२, १५ । चित्रं देवानां० ऋ. १, ११५, १; ऐ. आ. ३, ९; अथर्व. १३, २, ३५; २०, १०७, १४; तै. सं. १, ४, ४३, १, २, ४, १४, ४; तै. ब्रा. २, ८, ७, ३; तै. आ. १, ७, ६; २, १३, १; नि. १२, १६]

[१२] तै. आ. ४, २० । वा. ११, ४१-४१, १२, ९-१०, ४०-४१, २०, १२, ३३; २२, ३२ । काण्व. १२, ४१-४२, १३, १०-११, ४१-४२; २१, १०५; २२, ८, ३४, ४५ । [विधुं दद्राणं संमने० ऋ. १०, ५५, ५; सा. ३२५, १७८२; अथर्व. ९, १०, ९; तै. आ. ४, २०, १; नि. १४, १८ । जरि चेतीदभिः (य क्रते चिदं) । ऋ. ८, १, १२; सा. २४४; अथर्व. १४, २, ४७; तै. आ. ४, २०, १; कात्या. श्रौ. सू. २५, ५, ३०; ताज्ज. ब्रा. ९, १०, १;]

उदु तिष्ठ स्वध्वरं, ऊर्ध्व ऊ पु ण, इत्येके ॥ पुनरूर्जा सह रय्ये, —त्येके ॥ उदु त्वं चित्रं,
—मित्येके ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ इस्वः स्वाहा ॥ भूर्भुवः इस्वः स्वाहा ॥ १२ ॥

१९९-२०५

भूर्भुवः इस्व, —मयि तद्विन्द्वयं वीर्यं, मयि रागो, मयि रक्षो, मयि दक्षो, मयि
क्रतु, —मयि धेहि सुवीर्यम् ॥ २०६

तिसृभिर्वर्मो विमात्याकृत्या मनुसा सह, विराजा ज्योतिषा सह, तपसा ब्रह्मणा सह,
तस्य दौहमशीमहि, तस्य भक्षमशीमहि, तस्य ता उपहृता उपहृतस्य भक्षयामि ॥ १३ ॥

२०७

उदस्य शुष्माद्भानोर्नान्या विभर्ति भारं पृथिवीं न भूमीः ॥

२०८

प्र शुक्रैतु देवी मनीषा अस्मत्सुतष्टो रथो न वाणीः ॥ १४ ॥

२०९

चिदसि ॥ बृहस्पतिश्चा सादयत पृथिव्याः पृष्ठं, तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन
ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १५ ॥

२१०-२११

प्रजापतिश्चा सादयत पृथिव्याः पृष्ठं तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया
देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १६ ॥

२१२

उग्रश्च भीमश्च ध्वान्तश्च धनवाश्च सहस्रावाश्च सहीयसः ॥ विक्षिपः ॥ विज्ये विज्ये विक्षिपेत् ।
॥ १७ ॥

२१३-२१५

सः वत्सरोऽसि, परिवत्सरोऽसी, —दावत्सरोऽस्यु, —द्वत्सरोऽसि, वत्सरोऽसि ॥ तस्य ते

[उदु तिष्ठ स्वध्वर०। ऋ. ८, २३, ५; तै. सं. ४, १, ४, १। ऊर्ध्व ऊ पु ण०। ऋ. १, ३६, १३; सा. ५७; त. सं. ४, १, ४, ९; तै. ब्रा. ३, ६, १, २। पुनरूर्जा निवर्तस्व०। सा. १८३२। सह रय्या निवर्तस्वाश्रे०। सा. १८३३]

[१३] तै. आ. ४, ११। वा. ८, १२, ३८, २७—२८। काण्व. ८, १३, ३८, २६—२७।

[१४] तै. आ. ४, १७। [उदस्य शुष्माद्भानोः (०नुः)]। ऋ. ७, ३४, ७। प्र शुक्रैतु देवी मनीषा०। ७, ३४, १]

[१५] वा. ४, १९, १२, ५३; १४, ६, १२, १४—१६, २७; १५, ५७—५८, ६४; २७, ४५। काण्व. ४, २५; १३, ५४; १५, ५, १५—१६, ३१; १६, ७९, ८४; २९, ५०।

[१६] वा. १५, ६४। काण्व. १६, ८४।

[१७] तै. आ. ४, २४—२५। वा. ३९, ७। काण्व. ३९, ६।

[१८] तै. आ. ४, १९। सा. श्री. १, ६, ४। वा. २७, ४५। काण्व. २९, ४९। [सः वत्सरोऽसि०। अथर्व. ६, ५५, ३]

वसन्तः शिश्रो, ग्रीष्मो दक्षिणं पृथक्, वर्षा उत्तरं, शरत्पुच्छम् ॥ हेमन्तो मध्यं, शिशिरं प्रतिष्ठानं, तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च ऋतवः परिवत्सराः ॥ अहोरात्रे ते कल्पेता, मेहि, प्रेहि, वीहि, समिष्टुदीची ॥ १८ ॥

२१६-२१९

असृङ्मुखो रुधिरणाभ्यक्तो युमस्यु दूतश्च वाग्निधावति ॥ गृध्रः सुष्णः कुण्डपं निषेवति, युमस्यु दूतः ग्रहितं एष एति, व्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १९ ॥ २२०-२२१

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्च शुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येम शरदः शतं, जीवेम शरदः शतं, प्रबुधाम शरदः शतं, शृण्वाम शरदः शतम् ॥ २० ॥

२२२-२२३

निधायो वा३ निधायो वा३ निधायो वा३ ओं वा३ ओं वा३ ओं वा३ ए ऐ ओं स्वर्णज्योतिः ॥ २१ ॥

२२४

बृहद्वा३ बृहद्वा३ बृहद्वा३ बृहद्वा इम् बृहद्वा इम् बृहद्वा इम् ॥ इम् इम् इम् स्वर्णज्योतिः ॥ २२ ॥

२२५-२२६

पृथिवीं समित्, तामग्निं समिन्द्रे, साग्निं समिन्द्रे, तामहं समिन्धे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ अन्तरिक्षं समित्, तां वायुः समिन्द्रे, सा वायुं समिन्द्रे, तामहं समिन्धे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ द्यौः समित्, तामादित्यं समिन्द्रे, सादित्यं समिन्द्रे, तामहं समिन्धे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ दिशः समित्, तां प्रजापतिः समिन्द्रे, सा प्रजापतिं समिन्द्रे, तामहं समिन्धे, सा मा समिन्द्रा सुसमिन्द्रा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ २३ ॥

२२७-२३०

अथे व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शक्यं, तेन शक्यं, तेन राध्यासम् ॥ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शक्यं,

[१९] तै. आ. ४, २९ । वा. १, २५-२६; २, १५, २५; ६, २२, २०, १९; ३५, १२; ३६, २३; ३८, २३ । काण्व. १, ४२-४३; २, ३०, ४६; ६, ३१; २२, ४; ३५, ४५; ३६, २३; ३८, २३ । [यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । अथर्व. ९, २७, १-६; १०, ५, १६-२१, २५-३५; १६, ७, ५]

[२०] वा. ३६, २४ । काण्व. ३६, २४ । [तच्चक्षुर्देवहितं । ऋ. ७, ६६, १६; अथर्व. १९, ६७, १-२; तै. आ. ४, ४२, ५ । पश्येम शरदः...शतात् । ऋ. ७, ६६, १६ (उत्तरार्धः); अथर्व. १९, ६७, १-८]

[२१] तै. आ. ४, ४० ।

[२३] तै. आ. ४, ४१, १-३ ।

[२४] तै. आ. ४, ४१, ३-४ । वा. १, ५; २, २८ । काण्व. १, ८; २, ५३ ।

तेन शक्यं, तेन राध्यासम् ॥ सूर्यं व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रव्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शक्यं, तेन शक्यं, तेन राध्यासम् ॥ व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रव्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्च शक्यं, तेन शक्यं, तेन राध्यासम् ॥ २४ ॥ २३१-२३४

पृथिवीं समित्, तामग्निंः समिन्धिष्ट, साग्निंः समिन्धिष्ट, तामहंः समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ अन्तरिक्षं समित्, तां वायुः समिन्धिष्ट, सा वायुंः समिन्धिष्ट, तामहंः समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ द्यौः समित्, तामादित्यंः समिन्धिष्ट, सादित्यंः समिन्धिष्ट, तामहंः समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ दिशः समित्, तां ग्रजापुतिः समिन्धिष्ट, सा ग्रजापुतिंः समिन्धिष्ट, तामहंः समिन्धिष्ट, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धिषतां स्वाहा ॥ २५ ॥ २३५-२३८

अग्रे व्रतपते व्रतमचार्षं, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ वायो व्रतपते व्रतमचार्षं, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ सूर्यं व्रतपते व्रतमचार्षं, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ व्रतानां व्रतपते व्रतमचार्षं, तत्ते प्रावोचं, तदशकं, तेनाशकं, तेनारात्स्यम् ॥ २६ ॥ २३९-२४२

शं नो वातोऽभिवातु शं नस्तपतु सूर्यः ॥ २४३

अहानि शं भवन्तु नः शं रात्रौ प्रतिधीयताम् ॥ २४४

पृथिवीं शान्तिः, सौषधीभिः शान्तिः, रन्तरिक्षं शान्तिः, स्तद्वायुना शान्तिः, द्यौः शान्तिः, सा वृष्ट्या शान्तिः, रापः शान्तिः, रोषधयः शान्तिः, वनस्पतयः शान्तिः, विश्वे देवाः शान्तिः, ब्रह्म शान्तिः, ब्रह्मणाः शान्तिः, शान्तिः सर्वशान्तिः, स्तव्याहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे च चतुष्पदे च शान्तिं करोमि, शान्तिर्वभूव, शान्तिरसि, शान्तिर्नो अस्त्व, मयं नो अस्तु ॥ २४५

आपो हिं ह्यो भुयोभुवस्ता नु ऊर्जे दधातन । महं रणाय चक्षसे ॥ २४६

[२५] तै. आ. ४, ४१, ४ । वा. १, ५, २, २८ । काण्व. १, ८, २, ५३ ।

[२६] तै. आ. ४, ४१, ६ ।

[२७] तै. आ. ४, ४२ । वा. ३६, ४-६, १०-११, १४-१८, ११, ५०-५२, २७, १०, ३९-४१, २०, २१, ५०, २५, ६९, ३५, १४, ३८, २४ । काण्व. ३६, ४-६, १०-११, १४-१८, १२, ५१-५३, २९, १०, ४४-४६, २२, ६, ३५, २७, २६, ३५, ४७, ३८, २४ । [शं नो वातोऽभिवातुं (०वातु)] । अथर्व. ७, ६०, १ । अहानि शं भवन्तु । अथर्व. ७, ६९, १ । पृथिवी शान्तिः (द्यौः शान्तिः) अथर्व. १९, ३, १, १४ । आपो हिं ह्यो । ऋ. १०, ३, १ । सा. १८, ३७, अथर्व. १, ५, १ । तै. सं. ४, १, ५, १, ५, १, ४, ७, २, १०, ४ । तै. आ. ४, ४२, ४, १०, १, १० । नि. ९, २७]

यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥	२४७
तस्मा अरं गमाम वो रस्य क्षयाय जिवन्थ । आपो जनयथा च नः ॥	२४८
ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्वर्याणीनाम् । अपो यातामभेषजं ता नः कृष्वन्तु भेषजम् ॥	२४९
कया नश्चित्रं आशुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥	२५०
कस्वा सत्यो मदानां मश्चिष्ठो मत्सुदन्धसः । इढा ज्जिदारुजे वंसु ॥	२५१
अभीषु णः सखीनामवितो जरितृणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥	२५२
जातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवः शरमिन्द्रम् ।	
हुवे तु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मधवा धात्विन्द्रः ॥	२५३
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।	
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥	२५४
यथादित्या अश्नुमाप्याययन्ति यथाश्रुतिमक्षितयः पिबन्ति ।	
एवास्मानिन्द्रो वरुणो बृहस्पतिराप्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥	२५५
उद्वयं तमुसस्परि ज्योतिः पश्यन्ता उत्तरम् ।	
देवै देवत्रा सूर्यमगन्तु ज्योतिरुत्तमम् ॥	२५६
मित्रस्यु वश्वक्षुषा समीक्षामहे ॥ मित्रस्यु वश्वक्षुषा समीक्षध्वम् ॥	२५७-२५८
ब्रह्मण उपस्तरणमसि, ब्रह्मणे त्वोपस्तृणामि ॥ २७ ॥	२५९

[२५६९]

॥ इति खिलकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

[यो वः शिवतमो० । ऋ. १०,९,२; सा. १८३८; अथर्व. १,५,२; तै. सं. ४,१,५,१; ७,४,१९,४; तै. आ. ४, ४२,४; ५,६,१,४; १०,१,११ । तस्मा अरं गमाम वो० । ऋ. १०,९,३; सा. १८३९; अथर्व. १,५,३; तै. सं. ४,१,५,१; ५,१,४; ७,४,१९,४; तै. आ. ४,४२,४; १०,१,१२ । ईशाना वार्याणां० । ऋ. १०,९,५; अथर्व. १, ५,४; तै. ब्रा. २,५,८,५; तै. आ. ४,४२,४ । कया नश्चित्रं आशुवदूती० । ऋ. ४,३१,१; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२; तै. आ. ४,४२,२ । कस्वा सत्यो मदानां० । ऋ. ४,३१,२; सा. ६८३; अथर्व. २०,१२४,२; तै. आ. ४,४२,३ । अभीषु णः सखीनां० । ऋ. ४,३१,३; सा. ६८४; अथर्व. २०,१२४,३; तै. आ. ४,४२,३ । जातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं० । ऋ. ६,४७,११; सा. ३३३; अथर्व. ७,८६,१; तै. सं. १,६,१२,५ । स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः० । ऋ. १,८९,६; सा. १८७५; तै. आ. १,१,१; २,१,३; १०, १,९ । उद्वयं तमुसस्परि स्वा० । ऋ. १,५०,१०; अथर्व. ७,५३,७; तै. सं. ४,१,७,४; तै. ब्रा. २,४,४,३; ६,६,४; तै. आ. ६,३,२]

अथ दशमः प्रपाठकः ।

याज्यानुवाक्याः ।

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद् द्रविणस्युर्विपुन्यया । समिद्रः शुक्र आहुतः ॥	१
त्वं सोमासि सत्पुतिस्त्वं राजोत वृत्रहा । त्वं भद्रो असि क्रतुः ॥	२
अग्निर्मूर्धा, भुवो यज्ञस्य ॥	३
पिप्रीहि देवं उशतो यविष्ठ विद्वं क्रतूः क्रतुपते यजेह ।	
ये दैव्या ऋत्विजस्तैभिरग्रे त्वं हौतृणामस्यायजिष्ठः ॥	४
अग्रे यदद्य विशो अश्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्ट्वं हि यज्वा ।	
क्रता यजासि महिना वि यज्जूह्व्या बृह यविष्ठ यां ते अद्य ॥	५
पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिक् स्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाद् ॥	६
तं सवाधो यतसुच इत्था यिया यज्ञवन्तः । आचक्रुर्गमितये ॥	७
अग्रे रक्षा णो अंहसः प्रति षम देव रीपतः । तपिष्ठैरजरो दह ॥	८
त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन्नवायतः । न रिष्येच्चानुतः सखा ॥	९
वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि ॥	१०

[१] वा. ३३, ९; ३, १२; १३, १४—१५; १५, २०, २३; १८, ७२—७३; २६, ८; २०, ८४; १७, ७६; १९, ३८; ३५, १६; २६, ९; १७, ८—९; २२, १५; २१, ५—६ । काण्व. ३२, ९; ३, १८; १४, १४—१५; १६, ४१, ४४; २०, ४१—४२; २८, ८; २२, ६२; १८, ७६; ८, १९; २१, ४०; २९, ३७; ३५, ४८; २८, १२; २९, ३९; १८, ९—१०; २४, १९; २३, ५—६ ।

[अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४; २०, १४ । त्वं सोमासि सत्पुति० । ऋ. १, ९१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । अग्निर्मूर्धो दिवः० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, १; ४, १, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १ । भुवो यज्ञस्य रजसश्च० । ऋ. १०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १ । पिप्रीहि देवं (देवां) उशतो० । ऋ. १०, २, १; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ५; ६, ११, ४; काठ. २, १५, १८, ११; २०, १५ । अग्रे यदद्य विशो० । ऋ. ६, १५, १४; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ६; ६, १२, २ । पृथुपाजा अमर्त्यो० । ऋ. ३, २७, ५; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; काठ. ४०, १४ । तं सवाधो यतसुच० । ऋ. ३, २७, ६; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; काठ. ४०; १४ । अग्रे रक्षा णो अंहसः० । ऋ. ७, १५, १३; सा. २४; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; काठ. २, १४ । त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा० । ऋ. १, ९१, ८; तै. सं. २, ३, १४, १; काठ. २, १४ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । अथर्व. ६, ३५, १; आ. श्रौ. सू. २, ११ । पृष्टो दिवि पृष्टो० । ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; ४, ४, १२, ५; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४; काठ. ११, १३]

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावां दुरिताति पपि ।	
अग्ने अत्रिवर्चमसा गृणा३नोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् ॥	११
अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरंति दुर्गोणि विश्वा ।	
पृश्नु पृश्नी बृहुला न उर्वी भवा तोकाय तनूयाय शं योः ॥	१२
अग्राविष्णु सर्जोपुसेमा वर्धन्तु वां गिरः । द्युमैवीजिभिरागतम् ॥	१३
अग्राविष्णु महि धाम प्रियं वां पाथो घृतस्य गुह्यानि नाम् ।	
दमे दमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृतमुक्षुरण्यत् ॥	१४
पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवरी । यज्ञं वष्टु धियावसुः ॥	१५
आ नो दिवो बृहतः पर्युतादा सरस्वती यजतां गन्तु यज्ञम् ।	
हवं देवी जुजुषाणा घृताची शमो नो वाचमुशती शृणोतु ॥	१६
ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमन्तो घृतश्रुतः । तेषां ते सुमन्मीमहे ॥	१७
यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्ता आपः ।	
यस्य व्रतं पुष्टिपतिर्निविष्टस्त्वं सरस्वन्तमवसे हुवेम ॥	१८
अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुम्भानस्तश्च स्वाम् । कुर्विविप्रेण वावृधे ॥	१९
सोम गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः । सुमृडीको ना आविश ॥	२०
त्वमग्ने वीरवद्यशो देवश्च सविता भगः । दितिश्व दाति वार्षम् ॥	२१
त्वं भगो ना ओ हि रत्नमिषे परिजमेव क्षयसि दुस्मवर्चाः ।	
अग्ने मित्रो न बृहतं ऋतस्यासि क्षता वामस्य देव भूरः ॥	२२

[विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः (जातवेदः) ० । ऋ. ५, ४, ९; तै. ब्रा. २, ४, १, ५; तै. आ. १०, १०, २ । अग्ने त्वं पारया नव्यः ० । ऋ. १, १८९, २; तै. सं. १, १, १४, ४; तै. ब्रा. २, ८, २, ५; तै. आ. १०, २, १ । अग्राविष्णु महि धाम प्रियं (तद्वां महित्वं) । अथर्व. ७, २९, १-२; तै. सं. १, ८, २२, १; काठ ४, १६; श्रौ. पू. अ. १, खं. ८ । पावका नः सरस्वती ० । ऋ. १, ३, १०; सा. १८९; तै. ब्रा. २, ४, ३, १ नि. ११, २६; काठ ४, १६ । आ नो दिवो बृहतः ० । ऋ. ५, ४३, ११; तै. सं. १, ८, २२, १; २, ५, १२, १; ३, १, ११, २; काठ ४, १६; २०, १५ । ये ते सरस्व ऊर्मयो ० । ऋ. ७, ९६, ५; तै. सं. ३, १, ११, ३; नि. १०, २४; काठ १९, १४ । यस्य व्रतं पशवो ० । अथर्व. ७, ४०, १; तै. सं. ३, १, ११, ३; श्रौ. पू. अ. ३, खं. ८ । अग्निः प्रत्नेन मन्मना ० । ऋ. ८, ४४, १२; सा. १७११; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ २, १४ । सोम गीर्भिष्ट्वा वयं ० । ऋ. १, ९१, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; ताण्ड्य ब्रा. १, ५, ७; काठ २, १४ । त्वमग्ने वीरवद्यशो ० । ऋ. ७, १५, १२ । त्वं भगो ना (न) आ हि ० । ऋ. ६, १३, २]

प्रेद्धो अग्ने ॥

२३

इमो अग्ने वीरतमानि हव्याजसो वक्षि देवतातिमह । प्रति न ई५ सुरभीणि व्यन्तु ॥ २४

अग्न आयू५षि पवसे, अग्निर्ऋषिः ॥

२५

त५ हि शश्वन्ता ईडते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्नि५ हव्याय वोढवे ॥

२६

अग्निमग्नि५ हवीमभिः सदा हवन्त विष्पतिम् । हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥

२७

अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवो, अग्निः शुचिव्रततमा, उदग्ने शुच्यस्तव ॥

२८

स हव्यवाडमर्त्य उशिग्दुतश्चनोहितः । अग्निर्धिया संमृण्वति ॥

२९

अग्नि५ स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥

३०

किमिस्ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत प्र यद्गुवक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मां वृषो अस्मदपगूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥

३१

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यैः श५सामि वृष्टुनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि तवसमंतव्यान् क्षयन्तमस्य रजसः पराकै ॥

३२

सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामुनेहस५ सुशर्माणमदिति५ सुप्रणीतिम् ।

दैवीं नाव५ स्वरित्रामनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये ॥

३३

[प्रेद्धो अग्ने० ऋ. ७, १, ३; सा. १३७५; तै. सं. ४, ६, ५, ४; ५, ४, ७, ३; काठ. २, १५; १८, ४; २०, १४; कपि. २८, ४; ४८, २ । इमो अग्ने वीरतमानि० ऋ. ७, १, १८; तै. सं. ४, ३, १३, ६; काठ० २, १५; १९, १४; ३५, २; कपि. ४८, ३ । अग्न आयू५षि पवसे० । ऋ. ९, ६६, १९; सा. ६२७, १४६४, १५१८; तै. सं. १, ३, १४, ७; ४, २९, १; ५, ५, १; ६, ६, २; तै. आ. २, ६, ३, ४; तै. आ. २, ५, १; काठ. ४, ११; ११, १३; कपि. ३, ९; ८, ५ । अग्निर्ऋषिः० । ऋ. ९, ६६, २०; सा. १५१९; तै. आ. २, ५, २ । त५ हि शश्वन्ता (०श्वन्त) ईडते (०ळते) । ऋ० ५, १४, ३; तै. सं. ४, ३, १३, ८; काठ. १९, १४ । अग्निमग्नि५ हवीमभिः० । ऋ. १, १२, २; सा. ७९१; अथर्व. २०, १०१, २; तै. सं. ४, ३, १३, ८ । अग्ने पावक रोचिषा० । ऋ० ५, २६, १; सा. १५२१; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; ४, ६, १, २; काठ. १७, १७; १९, १४; कपि. २८, १ । स नः पावक दीदिवो० । ऋ. १, १२, १०; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; ४, ६, १, ३; काठ. १९, १४ । अग्निः शुचिव्रततमा० (तमः) । ऋ. ८, ४४, २१; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; काठ. १९, १४ । उदग्ने शुच्यस्तव० । ऋ. ८, ४४, १७; सा. १५३४; तै. सं. १, ३, १४, ८; ५, ५, ३; २, ४, १४, ४; काठ. २, १४; १९, १४; ४०, १४ । स हव्यवाड (०वाळ०) मर्त्यः० । ऋ. ३, ११, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; काठ. १९, १४ । अग्निस्तोमेन बोधयः । ऋ. ५, १४, १; तै. सं. ४, १, ११, ४ । किमिस्ते विष्णो परिचक्ष्यं० । ऋ. ७, १००, ६; सा. १६२५; तै. सं. २, २, १२, ५; नि. ५, ८ । प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट० । ऋ. ७, १००, ५; सा. १६२६; तै. सं. २, २, १२, ५; नि. ५, ९ । सुत्रामाणं पृथिवीं० । ऋ. १०, ६३, १०; अथर्व. ७, ६, ३; तै. सं. १, ५, ११, ५; तै. आ. १, १३, २; काठ. २, ३]

महीमू षु मातरं ५ सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम ।	
तुविश्वत्रामर्जरन्तीमूर्खी ५ सुशर्मणमदिति ५ सुप्रणीतिम् ॥	३४
अग्नीषोमा सवेदसा संहृती वनतं गिरः । स देवत्रा बभूवधुः ॥	३५
युवमेतानि दिवि रोचनान्यग्निश्च सोम संकृत अधत्तम् ।	
युव ५ सिन्धू ५ रमिशश्तेरवद्यादग्नीषोमा अमुञ्चतं गृभीतान् ॥ १ ॥	३६
अग्रा आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि बर्हिषि ॥	३७
अग्निं दूतं ५ वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुकृतम् ॥	३८
अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाङ् जुह्वास्यः ॥	३९
अग्निवृत्राणि जह्वन, —दुग्धिं ५ स्तोमिन बोधया, —ऽग्रा आयू ५ पि पवसे, ५ अग्ने तमद्या, —	
ऽऽभिष्टे अद्य ॥	४०
एभिर्नो अकैर्मवा नो अवाङ् स्वर्णज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमना अन्तीकैः ॥	४१
अघा ह्यग्ने ॥	४२
अग्नेः स्तोमं मनामहे सिप्रमद्यं द्विविस्पृशः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥	४३

- [महीमू षु मातरं ५ तै. सं. १, ५, ११, ५, ७, १, १८, २; तै. ब्रा. ३, १, ३, ३; तै. आ. १, १३, २; मा. श्रौ. ७, २, ६; काठ. ३०, ४-५; कपि. ४६, ७। अग्नीषोमा सवेदसा ॥ क. १, ९३, ९; तै. सं. २, ३, १४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, २; काठ. ४, १६। युवमेतानि दिवि ॥ क. १, ९३, ५; तै. सं. २, ३, १४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, २; काठ. ४, १६।]
- [२] वा. ४, १६; ११, ४६; ३३, ३, ३, ७, २२, १५, १९, ३८, ३५, १६; १५, ४४-४४; २१, १-२; १८, ४९; ५, ३६; ७, ४३; ४०, १६; १२, २, ६, १३, २१, ३३; १७, ७०, ७७। काण्व. ४, २१; १२, ४७; ३२, २, ३७, २४, १९; ८, १९; २१, ४०; २६, ३७; ३५, ४८; १६, ६६—६८; २३, १—२; २०, १९; ५, ४५; ९, ८; ४०, १८; १३, २, ७, १४, २२, ३४; १८, ७०, ७७। [अग्रा (०ग्रा) आयाहि वीतये ॥ क. ६, १६, १०; सा. १, ६६०; तै. सं. २, ५, ७, ३; ८, १; तै. ब्रा. ३, ५, २, १; काठ. १९, ५; १६, ४; २०, १४; कपि. ३०, ३। अग्निं दूतं ५ वृणीमहे ॥ क. १, १२, १; सा. ३, ७९०; अथवे. २०, १०१, १; तै. सं. २, ५, ८, १; तै. ब्रा. ३, ५, २, १; काठ. २०, १४। अग्निनाग्निः समिध्यते ॥ क. १, १२, ६; सा. ८४४; तै. सं. १४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; तै. ब्रा. २, ७, १२, ३; काठ. १५, १२; २०, १४; ३४, १९। अग्निवृत्राणि जह्वन ॥ क. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४; २०, १४। अग्निं स्तोमिन बोधया ॥ क. ५, १४, १; तै. सं. ४, १, ११, ४। अग्रा (०ग्रा) आयू ५ पि पवसे ॥ क. ९, ६६, १९; सा. ६९७, १४६४, १५१८; तै. सं. १, ३, १४, ७; ४, २९, १; ५, ५, १; ६, ६, २; तै. ब्रा. २, ६, ३, ४; तै. आ. २, ५, १। अग्ने तमद्या ॥ क. ४, १०, १; सा. ४, ३४; १७७७; तै. सं. ४, ४, ४, ७। आभिष्टे अद्य ॥ क. ४, १०, ४; तै. सं. ४, ४, ४, ७। एभिर्नो अकैर्मवा ॥ क. ४, १०, ३; सा. १७७९; तै. सं. ४, ४, ४, ७। काठ. २०, १४। अघा ह्यग्ने ॥ क. ४, १०, २; सा. १७७८; तै. सं. ४, ४, ४, ७; काठ. २०, १४। अग्नेः स्तोमं मनामहे ॥ ५, १३, २; सा. १४०५; तै. सं. ५, ५, ६, १; काठ. २०, १४]

अग्रा यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोषु धीतिभिः । भंसन्तु ष प्र पुन्यं इषु वुरीतावसे ॥	४४
त्वमग्रे सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया युज्ञं वितन्वते ॥	४५
वृषा सोम धुमं असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥	४६
अग्निर्जातो अरोचत घ्नन् दस्युन् ज्योतिषा तमः । अविन्दुद्रा अपः स्वः ॥	४७
अग्रे बृहन् ॥	४८
इमं मे वरुण श्रुषी हवमद्या च मृडय । त्वामुवस्वुराचके ॥	४९
तत्त्वा याम्य, — अग्निनाभिः ॥	५०
त्वं ह्यग्रे अग्निना विप्रो विप्रेण सन्तसता । सखा संख्या समिध्वसे ॥	५१
प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान् यस्तु आदित्य शिक्षति व्रतन् ।	
न हन्यते न जीयते स्वोतो नैनमहो अश्रोत्यन्तितो न दूरात् ॥	५२
अनमीमासा ईड्या मदन्तो मितंजुवो वरिमन्ना पृथिव्याः ।	
आदित्यस्य व्रतमपक्षिन्यन्तो वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम ॥	५३
तत् सूर्यस्य देवत्वं तन्महिष्वं मध्या कर्तोवितुतु संज्ञभार ।	
यदेदयुक्त हरितः सधस्यादाद्राग्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥	५४
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतन्वा अनुमाद्यासः ।	
नमस्यन्तो दिवं आ पृष्ठमस्थुः परि द्यावापृथिवी युन्ति सवः ॥	५५
त्वमग्रे व्रतपा असि ॥	५६

[अग्रा यो मर्त्यो दुवो०। ऋ. ६, १४, १; काठ. २०, १४। त्वमग्रे सप्रथा असि०। ऋ. ५, १३, ४; सा. १४०७; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; नि. ६, ७; काठ. २, १४; २०, १५। वृषा सोम धुमं (धुमौ) असि०। ऋ. ९, ६४, १; सा. ५०४, ७८१; तै. सं. ४, २, ११, ३; ४, ३, १३, ३; काठ. २, १४; २०, १५। अग्निर्जातो अरोचत०। ऋ. ५, १४, ४। अग्रे (अग्रे) बृहन्०। ऋ. १०, १, १; तै. सं. ४, २, १, ४; काठ. १६, ८; १९, ११; कपि. ३२, १। इमं मे वरुण श्रुषी०। ऋ. १, २५, १९; सा. १५८५; तै. सं. २, १, ११, ६; २, ५, १२, १; ४, २, ११, ३; तै. ब्रा. ३, ७, ११, ३; १२, ६; तै. आ. २, ४, ४; ४, २०, ३; काठ. ४, १६; ११, १२—१३; १२, १५; २१, १३। तत्त्वा यामि ब्रह्मणा०। ऋ. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६। अग्निनाभिः०। ऋ. १, १२, ६; सा. ८४४; तै. सं. १, ४, ४, ३; ३, ५, ११, ५; तै. ब्रा. २, ७, १२, ३। त्वं ह्यग्रे अग्निना०। ऋ. ८, ४३, १४; तै. सं. १, ४, ४, ३; ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२। प्र स मित्र मर्तो अस्तु०। ऋ. ३, ५९, २; तै. सं. ३, ४, ११, ५; नि. २, १३; काठ. २३, ११। अनमीमासा० (वास) ईड्या० (ईळ०)। ऋ. ३, ५९, ३; तै. सं. २, ८, ७, ५; तै. ब्रा. २, ८, ७, ४। तत्सूर्यस्य देवत्वं०। ऋ. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११। भद्रा अश्वा हरितः०। ऋ. १, ११५, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १। त्वमग्रे व्रतपा असि०। ऋ. ८, ११, १; अथर्व. १९, ५९, १; तै. सं. १, १, १४, ४; १, २, ३, १; काठ. २, ४, ६, १०; कपि. ४८, १०]

यद्वा वयं प्रमिनाम व्रतानि विदुषां देवा अविदुष्टरासः ।

अग्निर्विद्वान्मापृणाति विद्वान् यैमिर्देवं ऋतुभिः कल्पयाति ॥

५७

अग्रे नय ॥

५८

आ देवानामपि पन्थामगन्म यच्च शक्रवाम तदनु प्रबोद्धम् ।

अग्निर्विद्वान्त्स युजात्सेदु होता सौ अश्वरान्त्स ऋतून् कल्पयाति ॥

५९

अग्निः शुचिव्रततमा, उदग्ने शुच्यस्तवा, —ऋन्ददग्नि, —नैकोपासा ॥

६०

आयाहि तपसा जनिष्वाग्ने पावको अग्निषा । उपेमांश्च सुष्टुतिं मम ॥

६१

आ नो याहि तपसा जनिष्वाग्ने पावक दीद्यत् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥ २ ॥

६२

अभि त्वा देव सवितरीज्ञानं च वर्याणाम् । सदावन् भार्गमीमहे ॥

६३

मही द्यौः पृथिवी च न, —स्त्वामग्ने पुष्करादधि, तमु त्वा दध्यङ्कृषि, —स्तमु त्वा पाथ्यो

वृषा ॥

६४

उत ब्रुवन्तु जन्तवा उदग्निर्वृत्रहाजनि । धनंजयौ रणे रणे ॥

६५

[यद्वा वयं प्रमिनाम० । ऋ. १०, २, ४; अथर्व. १९, ५९, २; तै. सं. १, १, १४, ४; काठ. ६, १०; कपि. ४८, १० । अग्रे नय० । ऋ. १, १८९, १; तै. सं. १, १, १४, २; ४२, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ३; तै. आ. १, ८, ८; वात. ब्रा. १४, ८, ३, १; काठ. ६, १०, ३, १; कपि. २, ८ । आ देवानामपि० । ऋ. १०, २, ३; अथर्व. १९, ५९, ३; तै. सं. १, १, १४, ३; काठ. १८, २१, २, १५ । अग्निः शुचिव्रततमा० । ऋ. ८, ४४, २१; तै. सं. १, ३, १४, ८; १, ५, ५, ३; काठ. १९, १४; ४०, १४ । उदग्ने शुच्यस्तव० । ऋ. ८, ४४, १७; सा. १५३४; तै. सं. १, ३, १४, ८; ४, १, १०, ४; ५, ५, ३, २; ४, १४, ४ । अक्रन्ददग्निः० । ऋ. १०, ४५, ४; तै. सं. १, ३, १४, २; ४, २, १, २, २; काठ. २, १४; १९, १४, ४०, १४; १६, ८—१०, १९, ११—१२; कपि. ३२, १—२ । नक्तोपासा० । ऋ. १, ९६, ५; तै. सं. ४, १, १०, ४; ६, ५, २; ७, १२, ३]

[३] तै. सं. ३, ५, ११, ४, १, ११; तै. ब्रा. ३, ५, ५, ९ । वा. ८, ३२, १३, १४—१५, ३२, ११, ३२—३४, १५, २०, २२—२३; ३१, १६, ३, १२, ३; ३५, २२, ९, १५—१६, ३०, २; ३६, ३; ३०, ८४; २१, १२—२२, २९—४०, ४८—५८; २८, १—२२, २४—४५, १, ९, १८, २१, १०—११ । काण्व. ९, ३१; १४, १४—१५, ३४; १२, ३२—३४; १६, ४१, ४३—४४; ३५, १६, २३, १०, १२—२३, ३०—४१, ४७—५७; ३०, १—२२, २४—४५; २०, २२, २४; ३, १८, ४३; १३, ३४, २, ३६, ३; २२, ६७ । [अभि त्वा देव सवितः० । ऋ. १, २४, ३; तै. सं. ३, ५, ११, ३; काठ. १५, १२, २८, ७; कपि. ४४, ७ । मही द्यौः पृथिवी च नः० । ऋ. १, २२, १३; तै. सं. ३, ३, १०, २; ५, ११, ३; ४, २, ९, ३; काठ. १३, ९—१०; १५, १२; १६, १६; २०, ७; २९, २ । त्वामग्ने पुष्करादधि० । ऋ. ६, १६, १३; सा. ९; तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; ४, १; काठ. १५, १२; १६, ३ । तमु त्वा दध्यङ्कृषि० । ऋ. ६, १६, १४; तै. सं. ३, ५, ११, ३; ४, १, ३, २; काठ. १५, १२; १६, ३ । तमु त्वा पाथ्यो वृषा० । ऋ. ६, १६, १५; तै. सं. ३, ५, ११, ४; ४, १, ३, ३; काठ. १५, १२; १६, ३; कपि. ३०, २ । उत ब्रुवन्तु जन्तवा (०न्तवः)० । ऋ. १, ७४, ३; सा. १३८२; तै. सं. ३, ५, ११, ४; काठ. १५, १२; ८, १६]

आ य॥ हस्ते न खादिन॥ शिशुं जातं न विभ्रति । विशामग्निं॥ स्वध्वरम् ॥ ६६

प्र देवै देववीतये भरता वसुचित्तमम् । आ स्वै योनौ निषीदतु ॥ ६७

आ जातं जातवेदसि ग्रियं॥ क्षिप्रतातिथिम् । स्योनं आ गृहपतिम् ॥ ६८

अग्निनाग्निं, —स्त्व॥ ह्यग्ने अग्निना ॥ ६९

तै मर्जयन्त सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनम् ॥ ७०

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।

तै ह नार्कं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः ॥ ७१

समिधो अग्रा आज्यस्य व्यन्तु, तनूनपादग्रा आज्यस्य वेत्वि, —हो अग्रा आज्यस्य व्यन्तु, वहिरग्रा आज्यस्य वेतु, दूरो अग्रा आज्यस्य व्यन्तु, —षासानक्ताग्रा आज्यस्य वीतां, दैव्या होताराग्रा आज्यस्य वीतां, तिस्रो देवीरग्रा आज्यस्य व्यन्तु स्वाहा, अग्निं॥ स्वाहा, सोमं॥ स्वाहा, अग्निं॥ स्वाहा, अग्निं॥ होत्रात् स्वाहा, देवा आज्यपा जुषाणा अग्रा आज्यस्य व्यन्तु ॥ ७२

अग्ने य॥ यज्ञमध्वरं॥ विश्वतः परिभूरसि । स ईहेवेषु गच्छति ॥ ७३

त्वं नः सोम विश्वतो, अग्निर्मूर्धा, भुवो यज्ञस्य ॥ ७४

सोम यास्ते मयोभुव ऊतयः सन्ति दाशुषे । तामिर्नोऽविता भव ॥ ७५

या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां॥ या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।

तैभिर्नो विश्वैः सुमना अहेहन् राजन्त्सोमं प्रति हव्या गृभाय ॥ ७६

[आ य॥ हस्ते न० । ऋ. ६, १६, ४०; तै. सं. ३, ५, ११, ४ । प्र देवै देववीतये० । ऋ. ६, १६, ४१; तै. सं. ३, ५, ११, ४; काठ. १५, १२ । आ जातं जातवेदसि० । ऋ. ६, १६, ४२; तै. सं. ३, ५, ११, ४ । अग्निनाग्निः० । ऋ. १, १२, ६; सा. ८४४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; तै. ब्रा. २, ७, १२, ३; काठ. १५, १२; २०, १४ । त्व॥ ह्यग्ने अग्निना० । ऋ. ८, ४३, १४; तै. सं. १, ४, ४६, ३; ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२ । तं मर्जयन्त सुक्रतुं० । ऋ. ८, ८४, ८; तै. सं. ३, ५, ११, ५; काठ. १५, १२ । यज्ञेन यज्ञमयजन्त० । ऋ. १, १६, ४०; १०, ९०, १६; अथर्व. ७, ५, १; तै. सं. ३, ५, ११, ५; तै. आ. ३, २, ७; ब्रा. ब्रा. १०, २, २, २; काठ. १५, १२ । अग्ने य॥ यज्ञमध्वरं० । ऋ. १, १, ४; तै. सं. ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा० । ऋ. १, ९१, ८; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । अग्निर्मूर्धा दिवा० । ऋ. ८, ४४, १६; सा. २७, १५३२; तै. सं. १, ५, ५, १; ४, ४, १, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १; काठ. ६, ९, १२, १४; २०, १४ । भुवो यज्ञस्य० । ऋ. २०, ८, ६; तै. सं. ४, ४, ४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, १; काठ. १६, १५, २०, १५ । सोम यास्ते मयोभुव० । ऋ. १, ९१, ९; तै. सं. ४, १, ११, १; काठ. २, १४ । या ते धामानि दिवि० । ऋ. १, ९१, ४; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, २, २; काठ. २३, १५]

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

७७

अचिन्ती यज्ञकृमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभृती पुरुषत्वता ।

देवेषु च सवितर्मातृषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥

७८

पावका नः सरस्व, —त्यां नो दिवः ॥

७९

पूषा गां अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतुः । पूषा वाजं सनोतु नः ॥

८०

शुकं ते अन्यद्युजतं ते अन्यद्विपुरुषे अह्नी द्यौर्गवासि ।

विश्वा हि मायां अतसि स्वधावो भद्रा ते पृषन्निहं रतिरस्तु ॥

८१

इहेह वः स्वतवसः कवुयः धर्धत्वचः । युज्ञं मरुता अत्रिणे ॥

८२

प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय माकृताय स्वतवसे भरध्वम् ।

ये सहांसि सहुसा सहन्ते रजते अग्रे पृथिवीं मुखेभ्यः ॥

८३

विश्वे देवा क्रुतावृध क्रतुभिर्हवनश्रुतः । जुषन्तां युज्यं पयः ॥

८४

विश्वे देवासो अस्त्रिधा एहिमायासो अद्रुहः । मेधं जुषन्तु वहुयः ॥

८५

द्यावा नः पृथिवी इमं सिधमर्घं दिविस्पृशम् । युज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥

८६

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गोभिः कृणुष्व सद्ने क्रतस्य ।

आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वां वरूथम् ॥

८७

स हव्यवा, —डग्रिं स्तोमेन ॥

८८

देवं ब्रह्मिषुवने वसुधैयस्य वेतु, देवीर्दीरो वसुवने वसुधैयस्य व्यन्तु, देवीं उषासानक्ता

[तत्सवितुर्वरेण्यम्०। क्र. ३, ६२, १०; सा. १, ४६२; तै. सं. १, ५, ६, ४; ४, १, ११, १; तै. आ. १, ११, २। अचिन्ती यज्ञकृमा०। क्र. ४, ५४, २; तै. सं. ४, १, ११, १। पावका नः सरस्वती०। क्र. १, ३, १०; सा. १८९; तै. ब्रा. २, ४, ३, १; नि. ११, २६; काठ. ४, १६। आ नो दिवः०। क्र. ५, ४३, ११; तै. सं. १, ८, २२, १; काठ. ४, १६; २०, १५। पूषा गां अन्वेतु नः०। क्र. ६, ५४, ५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ४, १, ५; काठ. ४, १५; २०, १५। शुकं ते अन्यद्यु०। क्र. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. आ. १, २, ४, १०, १, ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५; २०, १५। इहेह वः स्वतवसः०। क्र. ७, ५९, ११; तै. आ. १, ४, ३; काठ. २०, १५। प्र चित्रमर्कं गृणते०। क्र. ६, ६६, २; तै. सं. ४, १, ११, ३; तै. ब्रा. २, ८, ५, ५; नि. ३, २१; काठ. २०, १५। विश्वे देवा क्रुतावृधः०। क्र. ६, ५२, १०; तै. सं. २, ४, १४, ५; ४, १, ११, ४; काठ. १३, १५। विश्वे देवासो अस्त्रिधा०। क्र. १, ३, ९। द्यावा नः पृथिवी०। क्र. २, ४१, २०; तै. सं. ४, १, ११, ४; नि. ९, ३८। प्र पूर्वजे पितरा०। क्र. ७, ५३, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ४, ७। स हव्यवा०। क्र. ३, ११, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; काठ. १९, ४। अग्निं स्तोमेन०। क्र. ५, १४, १; तै. सं. ४, १, ११, ४]

इन्द्राग्नी रोचना दिवं पुंरि वाजेषु भूषथः । तद्वां चेति प्र वीर्यम् ॥ १००

प्र चर्षणिभ्यः पृतनाह्वेषु प्र पुथिव्या रिरिचाये दिवंश्च ।

प्र सिन्धुभ्यः प्र गिरिभ्यो महित्वा त्रैन्द्राग्नी विश्वा भुवनात्यन्या ॥ १०१

मरुतो यद्ध वो दिवं सुम्नायन्तो हवामहे । आ त् न्ना उपशन्तन ॥ १०२

या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातुनि दाशुषे यजुताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्त रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम् ॥ १०३

इमं मे वरुण, तच्चा यामि, कया नः, को अद्य, पिग्नीहि देवा, नमे यद्धा, —
स्त्वृषे सधिष्व ॥ १०४

अप्सु मे सोमो अब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजां । आपश्च विश्वंशुवः ॥ १०५

उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मत् ॥ १०६

अवु ते हेडो वरुण नमोभिरवु यज्ञेभिरामहे हविभिः ।

क्षयन्तस्मभ्यमसुर प्रचेत्ता राज्ञेतांसि शिश्रथः कृतानि ॥ १०७

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽव्यासिसाष्टाः ।

यजिष्ठो बह्वितमः शोशुचानो विश्वा द्वैपांसि प्रमुमुग्भ्यस्मत् ॥ १०८

स त्वं नो अग्नेऽवमो भुवोती नैदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।

अवु यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ॥ ४ ॥ १०९

[इन्द्राग्नी रोचना दिवः०। ऋ. ३, १२, ९; सा. १६९३; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५।
प्र चर्षणिभ्यः पृतना०। ऋ. १, १०९, ६; तै. सं. ४, २, ११, १; काठ. ४, १५। मरुतो यद्ध वो०। ऋ. ८, ७, ११;
तै. सं. १, ५, ११, ३; काठ. ९, १९; ८, १७; २१, १३। या वः शर्म शशमानाय०। ऋ. १, ८५, १२; तै. सं. १, ५, ११, ५;
तै. ब्रा. १, ८, ५, ६; काठ. ८, १७; २१, १३। इमं मे वरुण०। ऋ. १, २५, १९; सा. १५८५; तै. सं. २, १, ११, ६;
काठ. ११, १२; १२, १५। तच्चा यामि०। ऋ. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. १२, १५। कया नश्चिज्ज०।
ऋ. ४, ३१, १; सा. १६९, ६८२; अथर्व. २०, १२४, १; तै. सं. ४, २, ११, २; तै. आ. ४, ४२, २; काठ. २१, १३।
को अद्य युद्धे०। ऋ. १, ८४, १६; सा. ३४१; अथर्व. १८, १, ६; तै. सं. ४, २, ११, ३; नि. १४, १५।
पिग्नीहि देवान् (० देवाँ)। ऋ. १०, २, १; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ५, ६, ११, ४। अग्ने यद्धा०।
ऋ. ६, १५, १४; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ५, ६, १२, २। अप्सवृषे सधिष्व०। ऋ. ८, ४३, ९; तै. सं.
४, २, ३, २; ११, ३; काठ. २, १४। अप्सु मे सोमो अब्रवीद्०। ऋ. १, २३, २०; १०, ९, ६; अथर्व. १, ६, २; तै. ब्रा.
२, ५, ८, ६; काठ. २, १४। उदुत्तमं वरुण०। ऋ. १, २४, १५; सा. ५८९; अथर्व. ७, ८३, ३; १८, ४, ६२; तै. सं.
१, ५, ११, ३; ४, १, ३; नि. २, १३; काठ. २१, १३। अव ते हेडो (० डो) वरुण०। ऋ. १, २४, १४; तै. सं.
१, ५, ११, ३; काठ. ४०, ११। त्वं नो अग्ने वरुणस्य०। ऋ. ४, १, ४; तै. सं. २, ५, १२, ३; काठ. ३४, १९।
स त्वं नो अग्नेऽवमो०। ऋ. ४, १, ५; तै. सं. २, ५, १२, ३; काठ. ३४, १९; कपि. ४८, १]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, त्वं सोमासि सत्पतिः ॥	११०
अनीकैर्द्वेषो अर्दयाग्रे विश्वाभिरुतिभिः । रयिं नो धेहि यज्ञियम् ॥	१११
सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यथा देवं आयजिष्ठः स्वस्ति ।	
अदन्वो गोपा उत नः परस्पा अग्रे द्युमदुत रेवहिदीहि ॥	११२
पिप्रिहि देवा, — ना देवानाम् ॥	११३
सातपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥	११४
यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुस्तिरश्चितानि वसवो जिघांसति ।	
दुहः पाशान् प्रति सं मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हन्तना तम् ॥	११५
अग्निः प्रत्नेन मन्मना, सोमं गीर्भिष्ट्वा वयम् ॥	११६
गृहमेधासा आगत मरुतो मापभूतन । इमा हव्या जुष्टन ॥	११७
प्र बुध्या व ईरते महांसि प्र नामानि प्रयुज्यवस्तिरध्वम् ।	
सहसियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वम् ॥	११८
प्रेद्धो अग्न, इमो अग्रे ॥	११९
अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । हातारं रत्नधातमम् ॥	१२०
वृषा सोम द्युमं असि ॥	१२१

[५] तै. सं. ४, ३, १३ । वा. ३, ९, १७, ७६, २२-२३, ८, ४५ । काण्व. ३, ९, १८, ७६, २२-२३, ८, २६-२७ । [अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९६; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. १, ९१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । सैनानीकेन सुविदत्रो० । ऋ. २, ९, ६; तै. सं. ४, ३, १३, २; काठ. २, १, ३ । पिप्रिहि देवान्० । ऋ. १०, २, १; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ५, ६, ११, ४; काठ. २, १५, १८, २१, २०, १५ । आ देवानाम्० । ऋ. १०, २, ३; अथर्व. १९, ५९, ३; तै. सं. १, १, १४, ३; काठ. २, १५, १८, २१, ३५, ९ । सातपना इदं० । ऋ. ७, ५९, ९; अथर्व. ७, ७७, १; तै. सं. ४, ३, १३, ३; काठ. २, १, ३ । यो नो मरुतो अभि० । ऋ. ७, ५९, ८; अथर्व. ७, ७७, २; तै. सं. ४, ३, १३, ३; काठ. २, १, ३ । अग्निः प्रत्नेन मन्मना० । ऋ. ८, ४४, १२; सा. १७११; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । सोमं गीर्भिष्ट्वा० । ऋ. १, ९१, ११; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; ताण्ड्य. ब्रा. १, ५, ७; काठ. २, १४ । गृहमेधासा (०स) आगत० । ऋ. ७, ५९, १०; तै. सं. ४, ३, १३, ५ । प्र बुध्या व ईरते० । ऋ. ७, ५६, १४; तै. सं. ४, ३, १३, ६; काठ. २, १, ३ । प्रेद्धो अग्नं० । ऋ. ७, १, ३; सा. १३७५; तै. सं. ४, ६, ५, ४ । इमो अग्ने० । ऋ. ७, १, १८; तै. सं. ४, ३, १३, ६; काठ. २, १५, १९, १४; कपि. ४८, ३ । अग्निमीडे (०ळे) पुरोहितं० । ऋ. १, १, १; तै. सं. ४, ३, १३, ३; नि. ७, १५; काठ. २, १४ । वृषा सोम द्युमं (०मौ) । ऋ. ९, ६४, १; सा. ५०४, ७८१; तै. सं. ४, २, ११, ३; ३, १३, ३; काठ. २, १४, २०, १५]

क्रीडं वः शर्धो मारुतमनुवीणं रथेषुभम् । कण्वा अभि प्रगायत ॥	१२२
अत्यासो न ये मरुतः स्वञ्चो यक्षदृशो न शुभ्यन्त मर्याः ।	
तै हर्म्येष्ठाः शिञ्जो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीडिनः पयोधाः ॥	१२३
तं हि शश्वन्तो, अग्निमग्निम् ॥	१२४
इन्द्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नीरधूनुतम् । साकमेकेन कर्मणा ॥	१२५
अथद्वत्रिमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नीं सहुरी सपर्यात् ।	
इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरैः सहस्तर्मा सहसा वाजयन्ता ॥	१२६
तमिन्द्रं वाजयामसि ॥	१२७
युजे रथं गाएषणं हरिभ्यामप ब्रह्माणि जुजुषाणं प्रस्थुः ।	
विवाधिष्ठ स्य रोदसी महित्वेन्द्रो वृत्राण्यप्रती जुषन्वान् ॥	१२८
विश्वकर्मन्, वाचस्पतिम् ॥ ५ ॥	१२९
उशन्तस्त्वा हवामहे ॥	१३०
आ नो अग्ने सुचेतुना रथिं विश्वायुपोषसम् । मा३डीकं धेहि जीवसे ॥	१३१
त्वं सोम महे भगं त्वं यूत ऋतायते । दक्षं दधासि जीवसे ॥	१३२
त्वं सोम प्रचिकितो मनीषा त्वं रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम् ।	
तव प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रत्नममजन्तु धीराः ॥	१३३

[क्रीडं (०ळ) वः शर्धो० । ऋ. १,३७,१; तै. सं. ४,३,१३,६; नि. ७,२; काठ. २१,१३ । अत्यासो न ये मरुतः० । ऋ. ७,५६,१६; तै. सं. ४,३,१३,७ । तं हि शश्वन्तो० । ऋ. ५,१४,३; तै. सं. ४,३,१३,८; काठ. १९,१४ । अग्निमग्निम्० । ऋ. १,१२,२; सा. ७९१; अथर्व. २०,१०१,२; तै. सं. ४,३,१३,८ । इन्द्राग्नी नवतिं पुरो० । ऋ. ३,१२,६; सा. १५७६,१७०४; तै. सं. १,१,१४,१; काठ. ४,१५ । अथद्वत्रिमुत सनोति० । ऋ. ६,६०,१; तै. सं. ४,२,११,१; ४,३,१३,८; तै. ब्रा. ३,५,७,३; काठ. २१,१३,४; १५,२३,११ । तमिन्द्रं वाजयामसि० । ऋ. ८,९३,७; सा. ११९,१२२२; अथर्व. २०,४७,१,१३,७,१२; तै. ब्रा. १,५,८,३; २,४,१,३; काठ. ३०,१२ । युजे रथं गाएषणं० (गवेषणं) । ऋ. ७,२३,३; अथर्व. २०,१२,३; तै. ब्रा. २,४,१,३; ८,२,५ । विश्वकर्मन् हविषा० । ऋ. १०,८१,६; सा. १५८९; तै. सं. ४,६,२,६; ४,३,१३,८; नि. १०,२७ । वाचस्पतिं विश्वकर्माणं० । ऋ. १०,८१,७; तै. सं. ४,६,२,५; काठ. २१,१३; कपि. २८,२]

[६] तै. सं. २,६,१२ । वा. १९,७०,५२-५७,५९,६८,४९,६१; ३३,३६,५५; २७,२७ । काण्व. २१,७०; ५१-५८,६१,६७; २९,२६; ३२,३६,५५ । उशन्तस्त्वा हवामहे० । ऋ. १०,१६,१२; अथर्व. १८,१,५६; २,३४; तै. सं. २,६,१२,१; तै. ब्रा. २,६,१६; काठ. २१,१४; ३६,१२ । आ नो अग्ने सुचेतुना० (वतना) । ऋ. १,७९,९; सा. १५२६; तै. ब्रा. २,४,५,३; काठ. २,१४ । त्वं सोम महे भगं० । ऋ. १,९१,७; तै. ब्रा. २,४,५,३; काठ. २,१४; २०,१५ । त्वं सोम प्रचिकितो० । ऋ. १,९१,१; तै. सं. २,६,१२,१; काठ. २१,१४]

त्वया हि नः पितरः सोमं पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः । वन्वन्वातः परिधीरपोर्यु धीरैर्भिरश्वैर्मववा भवा नः ॥	१३४
त्वञ् सोम पितृभिः सन्विदानोऽनु द्यावापृथिवी आतुतन्थ । तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयञ् स्याम पतयो रयीणाम् ॥	१३५
बर्हिषदः पितर ऊ३त्युर्वागिमा वो हव्या चक्रुमा जुषध्वम् । त आगतावुसा शतुमेनाथा नः शञ् यौररपो दधातन ॥	१३६
उपहृताः पितरः सोम्यासो बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु । त आगमन्तु त इहं श्रुवन्त्वधिभ्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान् ॥	१३७
आहं पितृन्सुविदत्रं अवित्सि नयातं च विक्रमणं च विष्णोः । बर्हिषदः स्वधया ये सुतस्य भजन्त पित्वस्ते इहागमिष्ठाः ॥	१३८
इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्यं ये पूर्वसो यं उपरास ईयुः । ये पार्थिव्ये रजस्या निषत्ता ये वा नूनञ् सुवृजनासु विक्षु ॥	१३९
उदीरतामवरा उतपरासा उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः । असुञ् यं ईयुरवृका क्रतुज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु ॥	१४०
अग्निष्वात्ता क्रतावृधः पितरो मृडता सु नः । दीर्घायुत्वायु जीवसे ॥	१४१
अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे नराश्वसे सोमपीथञ् यं आशुः । तै नो विप्रासः सुहवा मृडन्तु शै नो भवन्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥	१४२
अग्निष्वात्ताः पितरा एहं गच्छत सदः सदः सदत सुप्रणीतयः । अत्ता हवीञ्पि प्रयतानि बर्हिष्यथा रयिञ् सर्ववीरं दधातन ॥	१४३

[त्वया हि नः पितरः० । ऋ. ९,९६,११; तै. सं. २,६,१२,१; काठ. २१,१४ । त्वञ् सोम पितृभिः० । ऋ. ८,४८,१३; तै. सं. २,६,१२,२; काठ. २१,१४ । बर्हिषदः पितर ऊ३ति० । ऋ. १०,१५,४; अथर्व. १८,१,५१; तै. सं. २,६,१२,२; नि. ४,२१; काठ. २१,१४ । उपहृताः पितरः० । ऋ. १०,१५,५; अथर्व. १८,३,४५; तै. सं. २,६,१२,३; काठ. २१,१४ । आहं पितृन्सुविदत्रं० (आ०) । ऋ. १०,१५,३; अथर्व. १८,१,४६; तै. सं. २,६,१२,३; काठ. २१,१४ । इदं पितृभ्यो नमो० । ऋ. १०,१५,२; अथर्व. १८,१,४६; तै. सं. २,६,१२,४ । उदीरतामवरा० (०२) । ऋ. १०,१५,१; अथर्व. १८,१,४४; तै. सं. २,६,१२,३; नि. ११,१८ । अग्निष्वात्ता क्रतावृधः० । काठ. २१,१४ । अग्निष्वात्तानृतुमतो० । वा. य. १९,६१; काठ. २१,१४ । अग्निष्वात्ता पितरा० (०२) । ऋ. १०,१५,११; अथर्व. १८,३,४४; तै. सं. २,६,१२,२; काठ. २१,१४]

सं प्रन्था सहसा जायमानः सद्यः काव्यानि बद्धन्तु विश्वा । आपश्च मित्रं धिर्वणा च साधन्देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥	१४४
सं पूर्वया निविदा कव्यतायोरिमाः प्रजा अजनयन्मन्नाम् । विवस्वता चक्षसा घामपश्च देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥	१४५
ये तानुषुर्वेवा जेहमाना होत्राविदः स्तोमतष्टासो अकैः । आग्ने याहि सुविदत्रेभिरर्वाक् सत्यैः पितृभिर्धर्मसद्भिः ॥	१४६
प्र वायुमला बृहतीं सुनीषा बृहद्रयि विश्ववारं रथप्राम् । द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥	१४७
प्र याभिर्यासि द्वाश्वांसमला नियुद्धिर्वाय इष्टये दुरोणे । नि नो रयि संमोजसं युवस्व नि वीरं गव्यमश्व्यं च रोधः ॥	१४८
इन्द्रं वयं शुनासीरमस्मिन् युजं हवामहे । सं नः पर्षदति द्विषः ॥	१४९
सोऽहोरात्रैः सोऽर्धमासैः सं मासैः सं ऋतुभिः परि युजं बभूव । सं वत्सरस्य महिमानमेतं शुनासीरमिन्द्रमुद्याहुवेम ॥	१५०
सप्त त्वा हरितो रथे बहन्ति देव सूर्य । शोचिःकेशं पुरुप्रिय ॥	१५१
तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य । विश्वमाप्तासि रोचनम् ॥ ६ ॥	१५२

[२४६२]

॥ इति खिलकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥१०॥

[स प्रन्था सहसा०। क्र. १,२६,१। स पूर्वया निविदा०। क्र. १,२६,२; काठ. २१,१४। ये तानुषुर्वेवा०। क्र. १,१०५,९; अथर्व. १८,३,४७; तै. ब्रा. २,६,१६,२; नि. ६,१४। प्र वायुमला बृहती०। क्र. ६,४९,४। तै. ब्रा. २,८,१,१। प्र याभिर्यासि०। क्र. ७,९२,३; तै. सं. २,२,१२,७; तै. ब्रा. २,८,१,१; काठ. १०,१२। सं नः पर्षदति द्विषः० (दुर्गाणि विश्वा) क्र. परि. ३५,१; २६,१९; (च. पा.) काठ. २१,१४। सप्त त्वा हरितो रथे०। क्र. १,५०,८; अथर्व. १३,२,२३; २०,४७,२०; सा. ६४०; तै. सं. २,४,१४,४; काठ. ९,१९; ११,१। तरणिर्विश्वदर्शतो०। क्र. १,५०,४; अथर्व. १३,२,१९; २०,४७,१६; तै. सं. १,४,३१,१; तै. आ. ३,१६,१; काठ. १०,१३]

अथैकादशः प्रपाठकः ।

- इन्द्राग्नी रोचनां दिवः, प्र चर्षणिभ्या, इन्द्राग्नी नवतिं पुरः, अथद्वयम् ॥ १
- जुष्टो दमूना अतिथिदुरोण इमं नो यज्ञमुपयाहि विद्वान् ।
- विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामामुरा भोजनानि ॥ २
- अग्ने शर्धं महते सौमगाय तव घुम्नान्युत्तमानि सन्तु ।
- सं ज्ञास्पत्यं सुयममाकृणुष्व शत्रूयतामभितिष्ठा महांसि ॥ ३
- प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविहो जरितारः । इन्द्राग्नी इषा आवृणे ॥ ४
- उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुधींभिर्विश्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।
- अर्वन्तो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥ ५
- अग्निर्ददाति सत्पतिं सासाह यो युधा नृभिः ।
- अग्निर्त्यं रघुष्यदं जैतारमपराजितम् ॥ ६
- अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविज्ञज्ञानमुत्तमम् । अतृते श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ७
- या वा सन्ति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा । इन्द्राग्नी ताभिर्गतम् ॥ ८
- शुचिं तु स्तोमं नवजातमधेन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेथाम् ।
- उमा हि वा सुहवा जोहवीमि ता वाजं सद्यं जुशते धेष्टा ॥ ९
- पूषा गा अन्वेतु नः, शुक्रं ते अन्यत् ॥ १०

[१] वा. ३३, १२, १५, २९-३०; १८, ७२-७३; २६, ६-८; १२, ५१; ३४, १५, ३३, ३२; ८, ३२; १३, ३२; ३४, ४५। काण्व. ३२, १२; १६, ५०-५१; २०, ४१-४२; २८, ६-९; १३, ५२; ३३, ९; २५, ३४; ३, ३१; १४, ३४; ३३, ३३। [इन्द्राग्नी रोचनां दिवः० । ऋ. ३, १२, ९; सा. १६९३; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५ । प्र चर्षणिभ्या० (०भ्यः) । ऋ. १, १०९, ६; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । इन्द्राग्नी नवतिं पुरः० । ऋ. ३, १२, ६; सा. १५७६, १७०४; तै. सं. १, १, १४, १; काठ. ४, १५। अथद्वयम्०। ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५ । जुष्टो दमूना अतिथिः०। ऋ. ५, ४, ५; अथर्व. ७, ७३, ९; तै. ब्रा. २, ४, १, १; नि. ४, ५; काठ. २, १५ । अग्ने शर्धं महते० । ऋ. ५, २८, ३; अथर्व. ७, ७३, १०; तै. ब्रा. २, ४, १, १; ५, २, ४; काठ. २, १५ । प्र वामर्चन्त्युक्थिनो० । ऋ. ३, १२, ५; सा. १५७५, १७०३ । उपो ह यद्विदथं०। ७, ९३, ३; तै. ब्रा. ३, ६, १२, १। अग्निर्ददाति सत्पतिं०। ऋ. ५, २५, ६; काठ. २, १५। अग्निस्तुविश्रवस्तमं०। ५, २५, ५; काठ. २, १५ । या वा सन्ति० । ऋ. ६, ६०, ८; काठ. ४, १५ । शुचिं तु स्तोमं०। ७, ९३, १; तै. सं. १, १, १४, १; तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ. १३, १५; २१, १३ । पूषा गा अन्वेतु नः० । ऋ. ६, ५४, ५; तै. सं. ४, १, ११, १; तै. ब्रा. २, ४, १, ५; काठ. ४, १५, २०, १५ । शुक्रं ते अन्यत्० । ऋ. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; तै. ब्रा. १, २, ४; १०, १; ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५, २०, १५]

क्षेत्रस्य पतिना व्य० हितेनेव जयामसि । गामक्षं पोषयित्वा सं नो मृडातीदृशे ॥	११
मधुमतीरोषधीर्वा आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।	
क्षेत्रस्य पतिर्मधुमात्रो अस्त्विरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥	१२
स० समित् ॥	१३
सखायः स० वः सम्यञ्चमिष० स्तोमं चाग्रये ।	
वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नष्ट्रे सहस्वते ॥	१४
वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि ॥	१५
ऋतावान० वैश्वानरमृतस्य ज्योतिष्स्पतिम् । अंजसं घर्ममीमहे ॥	१६
वैश्वानर तव धामान्याचुके वैशिः स्वर्दिदभवो विचक्षण ।	
जातं आपुणो भुवनानि रौदसी अग्रे तां विश्वा परिभूरसि तमेना ॥	१७
इडामग्रे ॥	१८
त्वं नो अग्रे सन्नुये धनाना० यशसं कारुं कृणुहि स्त्वानः ।	
शकं कर्मापसा नवेन देवैर्द्यावापृथिवीं प्रावृतं नः ॥	१९
वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हिं कं भुवनानामभिप्रीः ।	
इतो जातो विश्वमिदं विचष्टे वैश्वानरो यतते सूर्येण ॥	२०
अस्माकमग्रे मधवत्सु धार्यानामि क्षत्रमंजर० सुवीरम् ।	
वयं जयेम शतिन० सहस्रिण० वैश्वानर वाजमग्रे तवोतिभिः ॥	२१
विश्व० विव्याच पृथिवीं पृष्टमन्यमन्यत् प्रतिगृभ्णात्यायत् ।	
वैश्वानरस्य महतो मुहिन्ना स्योनमन्नं मधुमन्मे कृणोमि ॥	२२

[क्षेत्रस्य पतिना० । ऋ. ४, ५७, १; तै. सं. १, १, १४, २; नि. १०, १५; काठ. ४, १५ । मधुमतीरोषधीः० । ऋ. ४, ५७, ३; अथर्व. २० १४३, ८ । स० समित्० । ऋ. १०, १९१, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४, ४, ४, ४, ४; काठ. २, १५ । सखायः स० वः० । ऋ. ५, ७, १; तै. सं. २, ६, ११, ४, ४, ४, ४, ४; काठ. २, १५ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय०) अथर्व. ६, ३५, १; तै. सं. १, ५, ११, १; काठ. ४, १६, २०, १५; आ. औ. सू. २, ११ । पृष्टो दिवि० । ऋ. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. आ. ३, ११, ६, ४; काठ. ११, १३ । ऋतावान० वैश्वानर० । अथर्व. ६, ३६, १; तै. सं. १, ५, ११, १; काठ. ४, १६, ६, २०, ७, १६ । वैश्वानर तव धामानि० । ऋ. ३, ३, १० । इडामग्रे० (०डाम०) । ऋ. ३, १ २३, ५, ११, ६, ११, ७, ११, १५, ७, २२, ५, २३, ५; सा. ७६; तै. सं. ४, २, ४, ३; काठ. १६, ११, १८, २१; कपि. २५, २ । त्वं नो अग्रे सन्नुये० । ऋ. १, ३१, ८ । वैश्वानरस्य सुमतौ० । ऋ. १, ९८, १; तै. सं. १, ५, ११, २; नि. ७, २२; काठ. ४, १६ । अस्माकमग्रे मधवत्सु० । ऋ. ६, ८, ६; तै. सं. १, ५, ११, २; काठ. ४, १६]

सं जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपां अरक्षत ।	
व्यश्नन्तरिक्षममिमीत सुकृतुर्वैश्वानरो मुहिनां नाकमस्पृशत् ॥	२३
यथा ह त्वत् ॥	२४
त्रीण्यायूँषि तव जातवेदस्तिस्त्राजानीरुषस्ते अग्रे ।	
ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥	२५
न्यश्मि जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठयम् । दधाता देवमृत्विजम् ॥	२६
इडायास्त्वा पदे वयं, दधिक्राव्णो अकारिषम् ॥	२७
दधिक्रावणं बुबुधानो अग्निमुप बुव उपसं सूर्यं गाम् ।	
ब्रह्म मंश्चतोरिणस्य बभ्रुं तै विश्वास्मद् दुरितां यावयन्तु ॥	२८
अग्निर्होता न्यसीदद्यज्ञीयानुपस्थे मातुः सुग्भां उ लोके ।	
युवा कविः पुरुनिष्ठं कृतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इदं ॥	२९
साध्वीमकदैववीतिं नो अद्य यज्ञस्य जिह्वामविदाम गुह्यम् ।	
स आयुरागात् सुरभिर्वसानो भद्रामकदैववृतिं नो अद्य ॥	३०
यच्चिद्धि ते ॥	३१
महश्चिदग्ना एनसो अभीक ऊर्वीदेवानामुत मर्त्यानाम् ।	
मां ते संखायः सदाभिर्द्विषाम यज्ञा तोकाय तनयाय शं योः ॥	३२
मही द्यौः पृथिवी च नः ॥	३३

[सं जायमानः परमे०। ऋ. ६.८.२। यथा ह त्वत्०। ऋ. ४.१२.६; १०.१२६.८; तै. सं. ४.७.१५.७; काठ. २.१५.९.१९। त्रीण्यायूँषि तव०। ऋ. ३.१७.३; तै. सं. ३.२.११.२; काठ. २.१५.१२.१४। न्यश्मिन् जातवेदसं०। ऋ. ५.२६.७; काठ. २.१४। इडा (०८१०) यास्त्वा पदे वयं०। ऋ. ३.२९.४; तै. सं. १.५.११.१; काठ. १.५.१२। दधिक्राव्णो अकारिषम्०। ऋ. ४.३९.६; सा. ३.५८; अथर्व. २०.१३७.३; तै. सं. १.५.११.४; ७.४.१९.४; ताज्य ब्रा. १.६.१७; तै. ब्रा. ३.९.७.५; मै. १.५.१.१.५.६; ३.१३.१; काठ. ६.९.७.४; ५.४.८; कपि. ४.८.५.३। दधिक्रावणं बुबुधानो०। ऋ. ७.४४.३। अग्निर्होता न्यसीदद्य०। ऋ. ५.१६; तै. ब्रा. १.३.१४.१; काठ. २.१५.७.१६। साध्वीमकदैववीतिं०। ऋ. १०.५३.३; तै. सं. १.३.१४.२; काठ. २.१५। यच्चिद्धि ते०। ऋ. ४.१२.४.१.२.५.१; तै. सं. ३.४.११.५.४.७.१५.६। महश्चिदग्ना (०८१) एनसो०। ऋ. ४.१२.५; काठ. २.१५। मही द्यौः पृथिवी च नः०। ऋ. १.२२.१३; तै. सं. ३.३.१०.२.५.११.३.४.२.३; काठ. १३.९-१०.१५.१२.१६.१६.२०.७.३९.३; कपि. ३२.९]

घृतवृत्ती भुवनानामभिथ्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुधे सुपेशसा । घावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कमिते अजरे भरिरेतसा ॥ १ ॥	३४
पृथुपाजा, — स्तं सवाधः ॥	३५
ईहे अग्निं विपश्चितं गिरा युवस्य साधनम् । श्रुष्टीवानं धितवानम् ॥	३६
अग्रे शक्रेम ते वयं यमं देवस्य वार्जिनः । अति द्वेषासि तरेम ॥	३७
उप त्वा रण्वसंहशं प्रयस्वन्तः सहस्कृत । अग्रे ससृज्महे गिरः ॥	३८
उप छायामिव घृणेरगन्म शर्म ते वयम् । अग्रे हिरण्यसंहशः ॥	३९
अग्निवृत्राणि जङ्घन्त, त्वं सोमासि सत्पति, — रभीषोमा युवमेतानि, श्रीणामुदारः ॥	४०
सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्रे वह्निं चकर्थ विदधे यजध्वे ।	
देवं अल्ला दीद्ययुजं अद्रिं शमायै अग्रे तन्वं जुषस्व ॥	४१
सोमापूषणा जनना रयीणां जनना द्विवो जनना पृथिव्याः ।	
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकुण्वन्मृतस्य नाभिम् ॥	४२
इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।	
आभ्यामिन्द्रः प्रक्रमामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुसियासु ॥	४३
उत नो ब्रह्मन् हविष उक्थेषु देवहूतमः । शं नः शोचा मरुद्बुधोऽग्रे सहस्रसातमः ॥ ४४	४४

[घृतवती भुवनानां० । ऋ. ६, ७०, १; सा. ३७८]

- [२] तै. सं. १, ८, २२; २, १, ११ । वा. ३३, ९; १२, २२; २१, ३—४, ८—९; २०, ८४ । काण्व. ३२, ९; १३, २३; २३, ३—४, ८—९; २२, ६९ । [पृथुपाजास्तं सवाधः० । ऋ. ३, २७, ५—६; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; काठ. ४०, १४ । ईहे (०ले) अग्निं विपश्चितं० । ऋ. ३, २७, २; तै. ब्रा. २, ४, २, ४; काठ. ४०, १४ । अग्ने शक्रेम ते वयं० । ऋ. ३, २७, ३; तै. ब्रा. २, ४, २, ५; काठ. ४०, १४ । उप त्वा रण्वसंहशं० । ऋ. ६, १६, ३७; सा. १७०, ५; काठ. ४०, १४ । उप छायामिव घृणेः० । ऋ. ६, १६, ३८; तै. ब्रा. २, ४, ४, ६; काठ. ४०, १४ । अग्निवृत्राणि जङ्घन्त० । ऋ. ६, १६, ३४; सा. ४, १३९, ६; तै. सं. ४, ३, १३, १, ५, ६, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४, २०, १४ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ. १, ९१, ५; तै. सं. ४, ३, १३, १; तै. ब्रा. ३, ५, ६, १; काठ. २, १४ । अनीषोमा० । ऋ. १, ९३, १—४, ७, ९—१२; १०, ६६, ७; तै. सं. २, ३, १४, १—२; तै. ब्रा. २, ८, ७, ९—१०; ३, ५, ७, २ । युवमेतानि० । ऋ. १, ९३, ५; तै. सं. २, ३, १४, १; तै. ब्रा. ३, ५, ७, २; काठ. ४, १६ । श्रीणामुदारः० । ऋ. १०, ४५, ५; तै. सं. ४, २, २, ३; काठ. २, १५, १६, ९ । सोमस्य मा तवसं० । ऋ. ३, १, १; काठ. २, १५ । सोमापूषणा जनना० । ऋ. २, ४०, १; तै. सं. १, ८, २२, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ५; काठ. ८, १७ । इमौ देवौ जायमानौ० । ऋ. २, ४०, २; तै. सं. १, ८, २२, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ५; काठ. ८, १७ । उत नो ब्रह्मन् हविष (०नाविष)० । ऋ. ३, १३, ६; काठ. २, १५]

नू नो रास्व सहस्रवचोर्कवत् पृष्टिमद्वसु । धुमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपक्षितम् ॥ ४५

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे ससुतस्कः ।
अहन्नहिमरिणात् सप्त सिन्धूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ ४६

ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्वर्यश्च पीतः ।
अयं यः सोमो न्यधात्यस्मे तस्मा इन्द्रं प्रतिरुमेभ्यायुः ॥ ४७

त्वं नो अग्ने, स त्वं नो अग्ने, अग्निं वः पूर्य गिरा ॥ ४८

मधू देववृत्तो रथः शूरो वा पृतसु कासुचित् ।
देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ४९

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान न देवयो ।
देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ५०

नकिष्टं कर्मणा नशन्नं प्रयोपन्नं योपति ।
देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ५१

असदन्नं सुवीर्यमुत त्यदाश्चदव्यम् ।
देवानां य इन्मनो यजमाना इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ५२

उपक्षरन्ति सिन्धवो मयोभुव ईजानं च युक्ष्यमाणं च धेनवः ।
पूर्णन्तं च पपुर्न च श्रवस्यवो घृतस्य धारा उपयान्ति विश्वतः ॥ ५३

सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तम् ।
अवस्यतं मुञ्चतं यन्नो अस्ति तनूषु बद्धं कृतमेनो अस्मत् ॥ ५४

[नू नो रास्व० । ऋ. ३, १३, ७; काठ. २, १५ । त्वा युजा तव तत्सोम० । ऋ. ४, २८, १ । ऋदूदरेण सख्या० । ऋ. ८, ४८, १०; तै. सं. २, २, १२, ३; नि. ६, ४ । त्वं नो अग्ने० । ऋ. ४, १, ४; १, ३१, ८; तै. सं. २, ५, १२, ३, ४, २, ११, ३; तै. ब्रा. ३, ७, ११, ३, १२, ६; तै. आ. २, ४, ४, २०, ३; काठ. ३४, १९ । स त्वं नो अग्नेऽवमो० । ऋ. ४, १, ५; तै. सं. २, ५, १२, ३; काठ. ३४, १९; कापि. ४८, १ । अग्निं वः पूर्यगिरा० । ऋ. ८, ३१, १४; तै. सं. १, ८, २२, ३; काठ. ११, १२ । मधू देववृत्तो रथः० । ऋ. ८, ३१, १५; तै. सं. १, ८, २२, ३; काठ. ११, १२ । न यजमान रिष्यसि० । ऋ. ८, ३१, १६; तै. सं. १, ८, २२, ४; काठ. ११, २२ । नकिष्टं कर्मणा० । ऋ. ८, ३१, १७; तै. सं. १, ८, २२, ४; काठ. ११, १२ । असदन्नं सुवीर्यम्० । ऋ. ८, ३१, १८; तै. सं. १, ८, २२, ४; काठ. ११, १२ । उपक्षरन्ति सिन्धवो० । ऋ. १, १२५, ४; तै. सं. १, ८, २२, ४; काठ. ११, १२; ११, ५ । सोमारुद्रा युवमेतानि० । ऋ. ६, ७४, ३; अथर्व. ७, ४२, २; तै. सं. १, ८, २२, ५; काठ. ११, १२]

सोमारुद्रा धारयेथामसुर्धं प्र वाभिष्टयोऽरमश्नुवन्तु ।

दमे दमे सप्त रत्ना दधाना शं नो भूतं द्विपदे शं चतुष्पदे ॥

५५

सोमारुद्रा विवृहत् विषूचीममीवा या नो गयमाविवेश ।

आरं वाधेधां निर्ऋतिं पराचैरस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥

५६

तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ सोमारुद्रा इहं सु सृडतं नः ।

मुमुक्तमस्मान् ग्रुसितानुभीके प्रयच्छत् वृषणा शैतमानि ॥

५७

अग्नाविष्णू सजोषसां, अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वाम् ॥

५८

अग्नाविष्णू महि तद्वा महित्वं वीथौ घृतस्य गुह्या जुषाणां ।

दमे दमे सुष्टुती वावृधाना नु वा जिह्वा घृतमाचरण्यत् ॥

५९

पावका नः सरस्वती ॥

६०

सरस्वत्यग्निं नो नेषि वस्यो मापस्फरीः पयसा मा न आधृक् ।

जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यंरण्यानि गन्म ॥

६१

आ नो दिवः ॥

६२

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥

६३

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥

६४

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुक्रतू ॥

६५

प्र बाहवा सिसृतं जीवसे ना आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।

आ नो जने श्रवयत् युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवैमा ॥

६६

[सोमारुद्रा धारयेथाम० । ऋ. ६, ७४, १; काठ. ११, १२ । सोमारुद्रा विवृहत् २० । ऋ. ६, ७४, २; अथर्व. ७, ४२, १; तै. सं. १, ८, २२, १; काठ. ११, १२ । तिग्मायुधौ तिग्महेती० । ऋ. ६, ७४, ४ । अग्नाविष्णू सजोषसा० । तै. सं. ४, ७, १, ५, ७, २, २; तै. ब्रा. ३, ११, ३ । अग्नाविष्णू महि (तद्वा) धाम० । अथर्व. ७, २९, १-२; तै. सं. १, ८, २२, १, २, ५, १२, १; काठ. ४, १६ । पावका नः सरस्वती० । ऋ. १, ३, १०; सा. १८९; तै. ब्रा. २, ४, ३, १, नि. ११, २६; काठ. ४, १६ । सरस्वत्यग्निं नो नेषि० । ऋ. ६, ६१, १४; तै. सं. ७, २, ७, ४; तै. ब्रा. २, ४, ३, १, ८, २, ८; काठ. १७, १८, ३०, ३ । आ नो दिवः । ऋ. ५, ४३, ११; तै. सं. १, ८, २२, १, २, ५, १२, १, ३, १, ११, २; काठ. ४, १६, २०, १५ । बृहस्पते जुषस्व नो० । ऋ. ३, ६२, ४; तै. सं. १, ८, २२, २; काठ. ४, १६, २६, २६, ११ । एवा पित्रे विश्वदेवाय० । ऋ. ४, ५०, ६; अथर्व. २०, ८८, ६; तै. सं. १, ८, २२, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; काठ. १७, १८ । आ नो मित्रावरुणा० । ऋ. ३, ६२, १६; सा. २२०, ६६३; तै. सं. १, ८, २२, ३ । प्र बाहवा सिसृतं । ऋ. ७, ६२, ५; तै. सं. १, ८, २२, ३; तै. ब्रा. २, ७, १५, ६, ८, ६, ७; काठ. १२, १४]

और्वभृगुवच् शुचिमप्रवानवदाहुवे । अग्निं सुमुद्रं वाससम् ॥	६७
आ सवः सवितुर्यथा भगस्येव भुजिं हुवे । अग्निं सुमुद्रं वाससम् ॥	६८
हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रद्यं सहः । अग्निं सुमुद्रं वाससम् ॥	६९
वृषा सोम द्युमं असि ॥	७०
आ ये तन्वन्ति रश्मिभिस्तिरः सुमुद्रं मूर्णवम् । मरुद्भिश्चा आगहि ॥	७१
आ वो यन्तूदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।	
अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥	७२
ये त्वा देवापिः शुशुचानो अग्र आष्टिषेणो मुनुष्युः समीधे ।	
विश्वेभिर्देवैरनुमद्यमानः प्र पर्जन्यमारया वृष्टिं नन्तम् ॥	७३
अग्ने वाधस्व वि मृधो वि दुर्गहापांश्वामप रक्षांसि सेध ।	
अस्मात् सुमुद्राद् बृहतो दिवो नोऽपां भूमानमुप नः सृजेह ॥	७४
प्रियां वो नाम हुवे तुराणामां युचृपन्मरुतो वावशानः ॥	७५
श्रियसे कं भानुभिः सैमिमिशिरे ते रश्मिभिस्तं क्रकृभिः सुखादयः ।	
ते वांशीमन्त इष्मिणो अमीरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य धाम्नः ॥	७६
मरुतो यद्ध वो दिवः ॥	७७
प्रैषामज्मेषु विथुरेव रेजते भूमिर्यामेषु यद्ध युज्जते शुभे ।	
ते क्रीडयो धुनुयो आजृष्टयः स्वयं मुहूर्त्वं पनयन्त धृतयः ॥ २ ॥	७८
कया शुभा सवयसः संनीडाः समान्या मरुतः सैमिमिक्षुः ।	
कया मतीं कृता एतास एतेऽर्चन्ति शुष्मं वृषणो वसूया ॥	७९

[और्वभृगुवच् शुचिम० क. ८, १०२, ४; सा. १८; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४। आ सवः सवितुर्यथा० । क. ८, १०२, ६; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४। हुवे वातस्वनं कविं० । क. ८, १०२, ५; तै. सं. ३, १, ११, ८; काठ. ४०, १४। वृषा सोम द्युमं (०मीं) । क. ९, ६४, १; सा. ५०४, ७८१; तै. सं. ४, २, ११, ३; ३, १३, ३; काठ. २, १४; २०, १५, १। आ ये तन्वन्ति रश्मिभिः० । क. १, ९१, ८। आ वो यन्तूदवाहासो० । क. ५, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ३। ये त्वा देवापिः० । क. १०, ९८, ८; काठ. २, १५; कपि. २५, ३; ३२, ४। अग्ने वाधस्व वि मृधो० । क. १०, ९८, १२; तै. ब्रा. २, ५, ८, ११; काठ. २, १५। प्रियां वो नाम हुवे० । क. ७, ५६, १०; तै. सं. २, १, ११, २; काठ. ८, १७। श्रियसे कं भानुभिः० । क. १, ८७, ६; तै. सं. २, १, ११, २; ४, २, ११, २; नि. ४, १६; काठ. ३, १७। मरुतो यद्ध वो दिवः० । क. ८, ७, ११; तै. सं. १, ५, ११, ४; २, १, ११, १; काठ. ८, १७; ९, १९; २१, १३। प्रैषामज्मेषु विथुरेव० । क. १, ८७, ३; तै. सं. ४, ३, १३, ७]

[३] वा. ३३, २७, ७८—७९; ३४, ४८। काण्व. ३२, २७, ७८—७९; ३३, ३६। [कया शुभा सवयसः० । क. १, १६५, १; काठ. ९, १८।

कस्य ब्रह्माणि जुजुष्युवानः कौ अश्वरं मरुता आववर्त ।	
श्येनं इव ध्रजतो अन्तरिक्षे केन महां मनसा ररिमाम ॥	८०
कुतस्त्वामिन्द्र माहिनिः संक्षेको यासि सत्पते किं त इत्या ।	
संपृच्छसे समराणः शुभानैवोचैस्तत्रो हरित्रो यत्ते अस्मै ॥	८१
ब्रह्माणि मे मतयः शं सुतासुः शुष्म इयति प्रभृतो मे अद्रिः ।	
आज्ञासते प्रतिहर्यन्त्युक्थेमां हरी वहतस्ता नो अछ ॥	८२
अतो वयमन्तर्मेभिर्युजानां स्वश्वरेभिस्तश्नुः शुम्भमानाः ।	
महोभिरैकषुपयुज्महे न्विन्द्रः स्वधामनु हि नो बभूथ ॥	८३
कस्य वा मरुतः स्वधासीधन्मामैकं समधत्ताहिहत्ये ।	
अहं ३ ह्युग्रस्तुविपस्तुविमान् विश्वस्य शत्रोरनुमं वधुनैः ॥	८४
भूरि चकर्थ युज्येभिरस्मै सुमानैर्भिरुषभ पौंस्येभिः ।	
भूरीणि हि कृण्वामा शविष्ठन्द्रः कृत्वा मरुतो यदज्ञाम ॥	८५
वधीं वृत्रं मरुत इन्द्रियेण स्वेन मामेन तविषो बभूवान् ।	
अहमेतो मनुवे विश्वश्चन्द्राः सुगा अपश्चकार वज्रबाहुः ॥	८६
अनुत्तमा ते मघवन्नकिर्णं न त्वावं अस्ति देवता विद्वानः ।	
न जायमानो न श्रुते न जातो यानि करिष्या कृणुहि प्रवृद्ध ॥	८७
एकस्य चिन्मे त्रिभुस्त्वोजो या नु दुधृष्वान् कृण्वै मनीषा ।	
अहं ३ ह्यग्रो मरुतो विद्वानो यानि च्यवमिन्द्रा इदीश एषाम् ॥	८८
अमन्दन्मा मरुतः स्तोमो अत्र यन्मे नरः श्रुत्यं ब्रह्म चक्र ।	
इन्द्राय वृष्णे सुमखाय मन्त्राय संख्ये सखायस्तनुवे तनूमिः ॥	८९
एवेदेतं प्रति मा रोचमाना अनेद्यः श्रवा एषो दद्यानाः ।	
संचक्ष्या मरुतश्चन्द्रवर्णा अछान्त मे छदयाथा च नूनम् ॥	९०

[कस्य ब्रह्माणि जुजुषुः०। ऋ. १, १६५, २; काठ. ९, १८। कुतस्त्वामिन्द्र माहिनिः०। ऋ. १, १६५, ३; काठ. ९, १८। ब्रह्माणि मे मतयः०। ऋ. १, १६५, ४; काठ. ९, १८। अतो वयमन्तर्मेभिर्युजानाः०। ऋ. १, १६५, ५; काठ. ९, १८। क्वकस्या वो मरुतः०। ऋ. १, १६५, ६; तै. ब्रा. २, ८, ३, ५; काठ. ९, १८। भूरि चकर्थ युज्येभिः०। ऋ. १, १६५, ७; नि. ६, ७; काठ. ९, १८; २३, ११। वधीं वृत्रं मरुतः०। ऋ. १, १६५, ८; तै. ब्रा. २, ८, ३, ६; काठ. ९, १८; २३, ११। अनुत्तमा ते मघवन्०। ऋ. १, १६५, ९; काठ. ९, १८। एकस्य चिन्मे०। १, १६५, १०; काठ. ९, १८। अमन्दन्मा मरुतः०। ऋ. १, १६५, ११; काठ. ९, १८। एवेदेते प्रति मा०। ऋ. १, १६५, १२; काठ. ९, १८।]

को न्वत्र मरुतो मामहे वः प्रयातन् संखीरंछा सखायः ।	
मन्मानि चित्रा अपिवातयन्त एषां भूत नवेदा म क्रतानाम् ॥	९१
आ यद् दुवस्याद् दुवसे न कारुस्माश्चक्रे मान्यस्य मेधा ।	
ओ धृ वर्त मरुतो विग्रमंलेमां ब्रह्मणि जरिता वो अर्चत् ॥	९२
एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मान्दार्थस्य मान्यस्य कारोः ।	
एषां यासीष्ट तन्वे वयां विद्यामिषं वृजन् जीरदानुम् ॥ ३ ॥	९३
इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः । अस्माकमस्तु कैवलः ॥	९४
आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोचुराद्दुधरादां पुरस्तात् ।	
आ विश्वतो अभि समेत्वर्वाडिन्द्र धुम्रं स्वर्ध्वेहस्मे ॥	९५
मरुतो यद्ध वो दिवो, या वः शर्म ॥	९६
आ तू न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमर्थमागहि । महान्महीभिरुतिभिः ॥	९७
त्वं महं इन्द्र तुभ्यं ह क्षा अनु स्रत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।	
त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्सृजः सिन्धूरं हिना जग्रसानान् ॥	९८
मरुतो यद्ध वो बलं जनं अचुच्यवीतन । गिरीश्चुच्यवीतन ॥	९९
ऋधयो वो मरुतो अंसुयोरधि सहा ओजो बाह्वोर्बलं हितम् ।	
नृम्णा शीर्षस्वायुधा रथेषु नो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु पिपिशे ॥	१००
पुरुषा हि सदृङ्ङसि विश्वो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥	१०१
समत्स्वयिमवसे वाजयन्तो हवामहे । वाजेषु चित्रराधसम् ॥	१०२

[को न्वत्र मरुतो०। ऋ. १,१६५,१३; काठ. ९,१८। आ यद् दुवस्याद् दुवसे० । ऋ. १,१६५,१४; कठ. ९,१८। एष वः स्तोमो मरुत० । ऋ. १,१६५,१५; १६६,१५; १६७,१३; १६८,१०; काठ. ९,१८]

[४] वा. ३३,६५; ४,१६; ५,१५,२०,३६-३७; ७,४३-४४; ४०,१६; १७,२। का.व. ३२,६५; ४,२१; ५, २०,२६,४५-४६; ९,८-९, ४०,१८; १८,१० । [इन्द्रं वो विश्वतस्परि० । ऋ. १,७,१०; सा. १,६२०; अथर्व. २०,३९,१; ७०,१६; तै. सं. १,६,१२,१; २,३,१४,१; ३,१,११,१; ४,३,१३,८; काठ. ८,१७ । आ ते शुष्मो वृषभ० । ऋ. ६,१९,९; तै. ब्रा. २,५,८,१; ८,५,९ । मरुतो यद्ध वो दिवो० । ऋ. ८,७,११; तै. सं. १,५,११,४; २,१,११,१; ३,१,४,४; काठ. ८,१७; ९,१९; २१,१३ । या वः शर्म० । ऋ. १,८५,१२; तै. सं. १,५,११,५; २,१,११,१; ३,१,४,४; तै. ब्रा. २,८,५,६; कठ. ८,१७; २१,१३ । आ तू न इन्द्र वृजहन्० । ऋ. ४,३२,१; सा. १८१; काठ. ६,१०; २१,१३ । त्वं महं (०ह्यं) इन्द्र तुभ्यं०। ऋ. ४,१७,१; काठ. ६,१० । मरुतो यद्ध वो बलं० । ऋ. १,३७,१२ । ऋधयो वो मरुतो० । ऋ. ५,५७,६ । पुरुषा हि सदृङ्ङसि०। ऋ. ८,११,८; ४३,२१; सा. १,१६७; तै. ब्रा. २,४,४,४ । समत्स्वयिमवसे० । ऋ. ८,११,९; सा. १,१६८; तै. ब्रा. २,४,४,४]

अग्ने नयां,—ऽऽ देवानां, त्वमग्ने व्रतपां असि, यद्वो वयम् ॥	१०३
त्वमग्ने व्रतभृच्च शुचिरग्ने देवं इहावह । उषु यज्ञं हविष्यं नः ॥	१०४
व्रतां नु विभ्रद् व्रतपां अदब्धो यज्ञानो देवो अजरः सुवीरः ।	
दधद्रस्तानि सुमृडीको अग्ने गोपायं नो जीवसे जातवेदः ॥	१०५
श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने धूमन्तर्माभर । वसो पुरुस्पृहं रयिम् ॥	१०६
तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ बलिमग्ने अन्तिता औत दूरात् ।	
आ भन्दिष्ठस्य सुमर्ति चिकिद्धि महत्ते अग्ने महि शर्म भद्रम् ॥	१०७
त्वामग्ने वाजसातम् विप्रा वर्धन्ति सुष्ठुतम् । सं नो रास्व सुवीर्यम् ॥	१०८
अयं नो अग्निः,—रनीकैर्देवो अर्दय, सैनानीकेने,—दं विष्णुः, प्र तद्विष्णुः ॥	१०९
आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं हौतारं सत्ययज्ञं रोदस्योः ।	
अग्निं पुरां तनयित्नोरचिन्नाद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥	११०
काद्विष्ण्यासु वृधसानो अग्ने कदाताय प्रतवसे शुभ्रं च ।	
परिजम्ने नास्तयाय क्षे ब्रवः कदम्बे रुद्राय नृधे ॥	१११
उक्षान्नाय वशान्नाय ॥	११२
वातोपधूत इषितो वशं अनु त्रिषु यदन्ना वेविषद्वितिष्ठसे ।	
आ ते यतन्ते रश्मयो यथा पृथक् शर्धांश्चमग्ने अजराणि धक्षतः ॥ ४ ॥	११३

[अग्ने नय सुपथा० । ऋ. १,१८९,१; तै. सं. १,१,१४,३; ४,४३,१; तै. ब्रा. २,८,२,३; तै. आ. १,८,८; शत. ब्रा. १,४,८,३,१; काठ. ६,१०; ३,१; कपि. २,८ । आ देवानां० । ऋ. १०,२,३; अथर्व. १९,५९,३; तै. सं. १, १,१४,३; काठ. २,१५; १८,२१; ३५,९ । त्वमग्ने व्रतपा असि० । ऋ. ८,११,१; अथर्व. १९,५९,१; तै. सं. १, १,१४,४; २,३,१; काठ. २,४; ६,१०; २३,५ । यद्वो वयम्० । ऋ. १०,२,४; अथर्व. १९,५९,२; तै. सं. १,१, १४,४; काठ. ६,१०; कपि. ४८,१० । त्वमग्ने व्रतभृच्चुचिं (स नः पावक दीद्वियो०) । ऋ. १,१२,१०; तै. सं. १,३,१४,८; ५,५,३; ४,६,१,३; तै. ब्रा. २,४,१,११ । व्रता नु विभ्रद् व्रतयां० । तै. ब्रा. २,४,१,११ । श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने० । ऋ. २,७,१; तै. सं. १,३,१४,३ । तुभ्यं भरन्ति क्षितयो० । ऋ. ५,१,१०; तै. ब्रा. २,४,७,९; काठ. ७,१६ । त्वामग्ने वाजसातम्० । ऋ. ५,१३,५; तै. सं. १,४,४६,३; काठ. ६,१० । अयं नो अग्निः० तै. सं. १,३,४,१; ४,४६,३; काठ. ४,३; ६,१०; कपि. ३,७ । अनीकैर्देवो अर्दय० । तै. सं. ४,३,१३,२; काठ. २१,१३ । इदं विष्णुर्वि चक्रमे० । ऋ. १,२२,१७; सा. २२,१६६९; अथर्व. ७,२६,४; तै. सं. १,२,१३,१; तै. ब्रा. ३,१,३,३; नि. १२,१९; काठ. १,१०; कपि. ३,४ । प्र तद्विष्णुं स्तवते० । ऋ. १, १५४,२; अथर्व. ७,२६,२—३; तै. ब्रा. २,४,३,४; नि. १,२०; काठ. २,१०; २५,८; कपि. २,४; ४०, १ । आ वो राजानमध्वरस्य० । ऋ. ४,३,६; सा. ६९; तै. सं. १,३,१४,१; तै. ब्रा. २,८,६,९; काठ. ७,१६ । काद्विष्ण्यासु वृधसानो० । ऋ. ४,३,६; काठ. ७,१६ । उक्षान्नाय वशान्नाय० । ऋ. ८,४३,११; अथर्व. ३,२१, ६; २०,१,३; तै. सं. १,३,१४,७; काठ. ७,१६; ४०,५ । वातोपधूत इषितो० । ऋ. १०,९१,७; सा. ९८३]

कृणुष्व पाजा इति पञ्च ॥

११४

सं ते जानाति सुमतिं य विष्ट य ईवते ब्रह्मणे गातमैरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रागो युम्नान्यथो वि दुरो अभिद्यौत् ॥

११५

सेदये अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।

पिप्पिषति स्वं आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासुदिष्टिः ॥

११६

अर्चामि ते सुमतिं धौष्यवीक् सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मै क्षत्राणि धारयेरनु द्यून् ॥

११७

इह त्वा भूर्याचरेदुप तमन्दोपावस्तदीदृवाऽसमनु द्यून् ।

क्रीडन्तस्त्वा सुमनसः सपेमाभि युम्ना तस्थिवाऽसौ जनानाम् ॥

११८

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य ज्ञाता भवसि तस्य संखा यस्त आतिथ्यमानुषं जुजोषत् ॥

११९

महो रुजामि बन्धुता वचोभिस्तन्मा पितृगौतुमादन्विषाय ।

त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि हौतर्यविष्ट सुक्रतो दमूनाः ॥

१२०

अस्वमजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सध्रयश्चो निषद्याधे तव नः पान्त्वमूर ॥

१२१

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्तसुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्ता इन्द्रिपवो नाह दैष्टः ॥

१२२

त्वया वयं सुधश्न्यस्त्वोतास्तेव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।

उभा शोऽसा स्रदय सत्यततिऽनुष्टुया कृणुह्ययाण ॥

१२३

[५] तै. सं. १,२,१४ । वा. १३,९—१३ । काण्व. १४,९—१३ । [कृणुष्व पाजा (०जः) प्रसिति० । ऋ. ४,४, १—५; तै. सं. १,२,१४,१—२; नि. ६,१२; काठ. ६,११; १०,५; १६,१५; कपि. २५,५; १३,९ । स ते जानाति सुमतिं० । ऋ. ४,४,६; तै. सं. १,२,१४,२; काठ. ६,११ । सेदये अस्तु सुभगः० । ऋ. ४,४,७; तै. सं. १,२,१४,३; काठ. ६,११ । अर्चामि ते सुमतिं० । ऋ. ४,४,८; तै. सं. १,२,१४,३; काठ. ६,११ । इह त्वा भूर्याचरेदुप० । ऋ. ४,४,९; तै. सं. १,२,१४,४; काठ. ६,११ । यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो० । ऋ. ४,४,१०; तै. सं. १,२,१४,४; काठ. ६,११ । महो रुजामि बन्धुता० । ऋ. ४,४,११; तै. सं. १,२,१४, ४; काठ. ६,११ । अस्वमजस्तरणयः सुशेवा० । ऋ. ४,४,१२; तै. सं. १,२,१४,५; काठ. ६,११ । ये पायवः सध्रयश्चो० । ऋ. १,१४,३; ४,४,१३; तै. सं. १,२,१४,५; काठ. ६,११ । त्वया वयं सधश्न्यस्त्वोता । ऋ. ४,४,१४; तै. सं. १,२,१४,६; नि. ५,१५; काठ. ६,११; १६,१]

अयां ते अग्रे समिधा विधेम प्रति स्तोमं शुस्यमानं गृभाय ।	
दहाशसो रक्षसः पाश्चस्मान् द्रुहो निर्दो मित्रमहो अवघात ॥	१२४
अग्नी रक्षांसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः । शुचिः पावक ईदयः ॥	१२५
त्वं नः सोम विश्वतः ॥ ५ ॥	१२६
युक्त्वा हि देवहूतमान् ॥	१२७
उत नो देव देवं अछा वोचो विदुष्टरः । श्रद्धिश्चा वार्या कृधि ॥	१२८
त्वं ह यद्यविष्टय सहसः स्रन आहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥	१२९
अयमग्निः सहस्रिणः ॥	१३०
तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहृतिभिः । नदीयो यज्ञमङ्गिरः ॥	१३१
तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम् ॥	१३२
कमु खिदस्य सेनयाग्रैरपाकचक्षसः । ऋणिं गोषु स्तरामहे ॥	१३३
मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोस्त्राः । कूर्शं न हासुरेभ्यः ॥	१३४
मा नः समस्य दूरेभ्यः परिद्वेषसो अहृतिः । अग्निर्न नावमावधीत् ॥	१३५
नमस्ते अग्ना ओजसे गृणान्ति देव कृष्टयः । अग्नेर्मित्रमर्दय ॥	१३६
इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाणं उपागहि । सोम त्वं नो वृषे भव ॥	१३७
कुर्वित्सु नो गइष्टयेऽग्रे सवैषिषो रयिम् । उरुकुदुरु णस्क्रुधि ॥	१३८
मा नो अस्मिन् महाधने परा वग्भारभृद्यथा । सवर्गेऽसं रयिं जय ॥	१३९

[अया ते अग्रे समिधा० । ऋ. ४, ४, १५; तै. सं. १, २, १४, ६; नि. ३, २१; काठ. ६, ११ । अग्नी रक्षांसि सेधति० । ऋ. ७, १५, १०; अथर्व. ८, ३, २६; तै. ब्रा. २, ४, १, ६; काठ. १५, १२ । त्वं नः सोम विश्वतः० । ऋ. १, ९१, ८; ८, ४८, १५; १०, २५, ७; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; काठ. २, १४]

[६] तै. सं. २, ६, ११ । काठ. ७, १७ । वा. १३, ३७; ३३, ४; १५, २१ । काण्व. १४, ३९; ३२, ४; १६, ४२ । [युक्त्वा हि देवहूतमान्० (०तमौ) । ऋ. ८, ७५, १; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७, २२, ५-६; कपि. ३४ । उत नो देव देवं (०वा) । ऋ. ८, ७५, २; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७ । त्वं ह यद्यविष्टय० । ऋ. ८, ७५, ३; तै. सं. २, ६, ११, १; काठ. ७, १७ । अयमग्निः सहस्रिणः० । ऋ. ८, ७५, ४; तै. सं. २, ६, ११, १ । तस्मै नूनमभिद्यवे० । ऋ. ८, ७५, ६; तै. सं. २, ६, ११, २ । कमु खिदस्य सेनयाग्रैः० । ऋ. ८, ७५, ७; तै. सं. २, ६, ११, २; काठ. ७, १७ । मा नो देवानां विशः । ऋ. ८, ७५, ८; तै. सं. २, ६, ११, २; काठ. ७, १७ । मा नः समस्य दूरेभ्यः० । ऋ. ८, ७५, ९; तै. सं. २, ६, ११, २; नि. ५, २३ । नमस्ते अग्ना (०अ) ओजसे० । ऋ. ८, ७५, १०; सा. ११, १६४८; तै. सं. २, ६, ११, २; काठ. ७, १७ । इमं यज्ञमिदं वचो० । ऋ. १, ९१, १०; काठ. २, १४ । कुर्वित्सु नो गइष्टये (वि०) । ऋ. ८, ७५, ११; सा. १६४९; तै. सं. २, ६, ११, ३; काठ. ७, १७ । मा नो अस्मिन्० । ऋ. ८, ७५, १२; सा. १६५०; तै. सं. २, ६, ११, ३; काठ. ७, १७]

यस्याञ्जुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं हेदग्निर्विधावृति ॥ १४०

अन्यमस्सद्भियां इयमग्ने सिषक्तु दुहन्ता । वर्धा नो अमुवच् श्वे ॥ ६ ॥ १४१

॥ इति खिलकाण्डे एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥ [२६०३]

ॐ नमः

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्रावृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १

अस्से इन्द्रावृहस्पती रुयिं धत्तं शतग्विनम् । अश्वान्तं सहस्रिणम् ॥ २

एह्युषु ब्रवाणि तैः इत्येतुरा गिरः । एभिर्वर्धासा इन्दुभिः ॥ ३

इमं यज्ञमिदं वचः ॥ ४

त्याहु क्षत्रियं अवं आदित्यान् याचिषामहे । सुमृडीकं अभिष्टये ॥ ५

येभ्यो माता मधुमत् पिन्वते पयः प्रीयुषं द्यौरदितिरिद्विर्वाहाः ।

उक्थं शुष्मान् वृषभरान्त्स्वमसुतै आदित्यं अनुमदान् स्वस्तये ॥ ६

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य श्वनस्य गोपाः ।

दीर्घा धियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्रयमाना क्रूणानि ॥ ७

त्री रोचनां दिव्यां धारयन्त हिरण्यया शुच्यो धारपूताः ।

अवृजिना अनवद्या अदव्या उरुशंसा क्रजवे मर्त्याय ॥ ८

तत्सूर्यस्य, भद्रा अश्वान्, हिरण्यगर्भो, यः प्राणतः ॥ ९

[यस्याञ्जुषन्नमस्विनः० । ऋ. ८, ७५, १४; तै. सं. २, ६, ११, ३ । अन्यमस्सद्भियां० । ऋ. ८, ७५, १३; तै. सं. २, ६, ११, ३]

[१] वा. २६, १३; ३३, ३७, ५३; १३, ४; २३, १, ३; २५, १०-११; ३४, ५३, ५८, ५६; १६, १, ४८; ५, १५। काण्व. ३२, ३७, ५३; १४, ४; २५, १, ३; २७, १४-१५; ३३, ४१, ४४, ४६; १७, १, ४८; ५, २० । [इदं वामास्ये हविः० । ऋ. ४, ४९, १; तै. सं. ३, ३, ११, १। अस्से इन्द्रावृहस्पती० । ऋ. ४, ४९, ४; तै. सं. ३, ३, ११, १। एह्युषु ब्रवाणि० । ऋ. ६, १६, १६; सा. ७, ७०५; काठ. २, १४; २०, १४ । इमं यज्ञमिदं० । ऋ. १, ६१, १०; १०, १५०, २; काठ. २, १४ । त्याहु क्षत्रियं अवं० । ऋ. ८, ६७, १; तै. सं. २, १, ११, ५ । येभ्यो माता मधुमत्० । ऋ. १०, ६३, ३ । धारयन्त आदित्यासो० । ऋ. २, २७, ४; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. वा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १२ । त्री रोचनां दिव्यां० । ऋ. २, २७, ९ । तत्सूर्यस्य० । ऋ. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. वा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११ । भद्रा अश्वान्० । ऋ. १, ११५, ३; तै. वा. २, ८, ७, १ । हिरण्यगर्भो० । ऋ. १०, १२१, १; अथर्व. ४, २, ७; तै. सं. ४, १, ८, ३; २, ८, २; ताण्ड्य वा. ९, ९, १२; नि. १०, २३; काठ. ५, ५, ११; १६, १५; २०, ५; ४०, १; ऋषि. ३२, ७; ४८, १३ । यः प्राणतः० । ऋ. १०, १२१, ३; अथर्व. ४, २, २; तै. सं. ४, १, ८, ७; ७, ५, १६, १; काठ. ४, १६; ८, १७; १०, १३; २२, १४; ४०, १; ५, ५, १३]

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमं व्योमन् । सप्तोऽस्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तारश्मिरधमत्तमाश्रति ॥	१०
यदा वाजमसनद्विश्वरूपमा धामरुक्षदुत्तराणि सञ्च । बृहस्पतिश्च वृषणश्च वर्धयन्तो नाना सन्तो विभ्रुतो ज्योतिरासाम् ॥	११
बृहस्पतिश्च हवामहे विश्वतः संगणश्च व्यम् । उप नो यज्ञमागमत् ॥ सं सुष्टुभा सं ऋक्ता गणेत वलश्च कुरोज फल्लिगश्च रवेण ।	१२
बृहस्पतिरुसिया हव्यस्रदः कनिकदद्रावशतीरुदाजत् ॥	१३
ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्तां सूक्तस्य बोधि तन्नयं च जिव्व । विश्वं तद्भद्रं यदवतन्ति देवा बृहद्देम विदधे सुवीराः ॥	१४
ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य विश्वहा रायः स्याम रश्म्यो व्यस्वतः । वीरेषु वीरं उपपृङ्धि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वैषि मे हवम् ॥	१५
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे । उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवा इन्द्र प्राशर्भुवा संचा ॥	१६
अशिरुक्थे पुरोहितो प्रावाणो वह्निर्ध्वरे । ऋचां ग्रामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवं अवो वरेण्यम् ॥	१७
नमस्ते रुद्र मन्यव, इमां रुद्राय ॥	१८
को अद्धा वेद क इह प्रवोचत कुंता आज्ञाता कुंत इयश्च विंसृष्टिः । अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेद यत् आवभूव ॥	१९
इयश्च विंसृष्टिर्यत् आवभूव यदि वा दधे यदि वा न । यो अस्याध्वश्वः परमं व्योमन्त्सो अङ्ग वेद यद्वि वा न वेद ॥	२०

[बृहस्पतिः प्रथमं । क. ४, ५०, ४; अथर्व. २०, ८८, ४; तै. ब्रा. २, ८, २, ७; काठ. १७, १८ । यदा वाजमस-
नदो । क. १०, ६७, १०; अथर्व. २०, ९१, १० । स सुष्टुभा सं ऋक्वतां । क. ४, ५०, ५; अथर्व. २०, ८८, ५;
तै. सं. २, ३, १४, ४; काठ. १०, १३ । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य । क. २, २३, १९; २४, १६; तै. ब्रा. २, ८, ५, १ ।
ब्रह्मणस्पते सूर्यमस्य । क. २, २४, १५; तै. ब्रा. २, ८, ५, २ । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । क. १, ४०, १; तै. आ.
४, २, १; काठ. १०, १३ । अशिरुक्थे पुरोहितो । क. ८, २७, १; सा. ४८; काठ. १०, १३ । नमस्ते रुद्र
मन्यव । तै. सं. ४, ५, १, १; काठ. १७, ११; कपि. २७, ६ । इमां रुद्राय । क. १, ११४, १; तै. सं. ४, ५, १०, १;
काठ. १७, १६; कपि. २७, ६ । को अद्धा वेद क इह । क. १०, १२९, ६; तै. ब्रा. २, ८, ९, ५ । इयश्च
विंसृष्टिर्यत् आवभूव । क. १०, १२९, ७; तै. ब्रा. २, ८, ९, ६]

इदं विष्णुर्विचक्रमे ॥

२१

तदस्य प्रियमभि पाथो अद्यां नरो यत्र देवयवो मदन्ति ।

उरुकमस्य स हि वन्धुस्थिा विष्णोः पुदे पुरमे मध्वा उत्सः ॥

२२

विश्वे देवा कृतावृधः ॥

२३

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये अन्तरिक्षे य उष दधि छ ।

ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन् बर्हिषि मादयध्वम् ॥

२४

इन्द्राणीं पत्या सुजितं जिगाय सैना ह नाम पृथिवी धनं जथा विश्वव्यचा अदितिः सूर्यत्वक् ।

इन्द्राणीं प्रासहा संजयन्ती तस्यै त एना हविषा विधेम ॥

२५

उपग्रेहि वाचस्पते देवेन मनसा सह । वसुपते विरमय मयेव तश्चं मम ॥

२६

ये त्रिसप्ताः पुरियन्ति विश्वा रूपाणि विभ्रतः ।

वाचस्पतिर्विला तेषां तुरन्वोऽयं दधातु मे ॥ १ ॥

२७

अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात् सोमो रुद्रैरभिरक्षतु त्मना ।

इन्द्रो मरुद्भिर्ऋतुथा कृणोत्वादित्यैर्नो वरुणः शर्म यत्सत् ॥

२८

समर्धिवसुभिर्नो अव्यात् सं सोमो रुद्रियाभिस्तनूभिः ।

समिन्द्रो रातद्भव्यो मरुद्भिः समादित्यैर्वरुणो विश्ववेदाः ॥

२९

अग्रे दा दाशुषे रयिं वीरवन्तं परीणसम् । शिशीर्हि नः हनुमन्तः ॥

३०

दा नो अग्रे शर्तिनो दाः सुहासिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपावृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि रस्वर्णे शुक्रमुपमो विंदियुतः ॥

३१

हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुपह्वये । स चेत्ता देवता पदम् ॥

३२

[इदं विष्णुर्विचक्रमे० । ऋ. १, २२, १७; सा. २२२, १६६९; अथर्व. ७, २६, ४; तै. सं. १, २, १३, १; तै. ब्रा. ३, १, ३, ३; नि. १२, १९; काठ. २, १०; कपि. २, ४ । तदस्य प्रियमभि पाथो० । ऋ. १, १५४, ५; तै. ब्रा. २, ४, ६, २; ८, ३, २ । विश्वे देवा कृतावृधः० । ऋ. ६, ५२, १०; तै. सं. २, ४, १४, ५, ४, १, ११, ४; काठ. १३, १५ । विश्वे देवा शृणुतेमं० । ऋ. ६, ५२, १३; तै. सं. २, ४, १४, ५; ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५]

[२] वा. २२, १०; ८, ६; ३३, ५५; २७, २७; ३५, २१; ३६, १३ । काण्व. २२, १४; ८, ५; ३२, ५५; २२, २६; ३५, ५४; ३६, १३ । [अग्निः प्रथमो वसुभिः । तै. सं. २, १, ११, २; काठ. १०, १२ । समर्धिवसुभिर्नो० । तै. सं. २, १, ११, २; काठ. १०, १२ । अग्रे दा दाशुषे० । ऋ. ३, २४, ५; तै. सं. २, २, १२, ६; काठ. ६, १० । हिरण्यपाणि-मूतये० । ऋ. १, २२, ५; तै. सं. १, ४, २५, १; २, २, १२, २]

वाममद्य सवितर्वामम् श्रौ दिवं दिवे वाममस्मभ्यः सावीः ।	
वामस्य हि क्षयस्य देव भूरिया धिया वामभाजः स्याम ॥	३३
प्र वायुं, प्र याभिः ॥	३४
स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथः ॥	३५
वडित्या पर्वतानां खिद्रं बिभर्षि पृथिवि । प्र या भूमिं प्रवत्वति मर्हा हिनोषि महिनि ॥	३६
पूर्वापरं चरतो मार्यथैतौ शिशू क्रीडन्तौ परियातो अध्वरम् ।	
विश्वान्यन्यो भुवना विचष्ट क्रतू रन्यो विदधजायते पुनः ॥	३७
नवो नवो भवति जायमानोऽह्नां केतुरुषसामत्यग्रम् ।	
भागं देवेभ्यो विदधात्यायन् प्र चन्द्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥	३८
यथादित्या अश्नुमाप्याययन्ति यथाक्षितिमक्षितयः पिबन्ति ।	
एवास्मानिन्द्रो वरुणो बृहस्पतिराप्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥	३९
प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि राजतोदीच्याः वृत्रहन् वृत्रहासि ।	
यत्र यन्ति स्रोत्यास्तज्जितं ते दक्षिणतो वृषभो हव्य एषि ॥	४०
अस्येदेव प्ररिचि महित्वं दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तश्चिह्नम् ।	
स्वराडिन्द्रो दमा आ विश्वगुतः स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय ॥	४१
त्वमिन्द्रास्यधिराजस्त्वं भवाधिपतिर्जनानाम् ।	
दैवीविश्वस्त्वमुता विराजौजस्वत्क्षत्रमर्जरं ते अस्तु ॥	४२
आ यस्मिन्सप्त वासवा रोहन्ति पृथ्या रुद्रः ।	
कपिर्ह दीर्घश्रुत्तमा इन्द्रस्य घमो अतिथिः ॥	४३

[वाममद्य सवितर्वामम्०। ऋ. ६, ७१, ६; तै. सं. १, ४, २३, १; २, २, १२, २। प्र वायुं०। ऋ. ६, ४९, ४; तै. मा. २, ८, १, १। प्र याभिः। ऋ. ७, २२, ३; तै. सं. २, २, १२, ७; तै. ब्रा. २, ८, १, १; काठ. १०, १२। स्योना पृथिवि० (नो)। ऋ. १, २२, १५; अथर्व. १८, २, १९; तै. आ. १०, १, १०; नि. ९, ३२; काठ. ३८, १३। वडि०(अडि)त्या पर्वतानां०। ऋ. ५, ८४, १; तै. सं. २, २, १२, २; नि. ११, ३७; काठ. १०, १२। पूर्वापरं चरतो०। ऋ. १०, ८५, १८; अथर्व. ७, ८१, १; १३, २, ११; १४, १, २३; तै. ब्रा. २, ७, १२, २; ८, २, ३। नवो नवो भवति जायमानो०। ऋ. १०, ८५, १९; अथर्व. ७, ८१, २; १४, १, २४; तै. सं. २, ३, ५, ३; ४, १४, १; नि. ११, ६। प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि०। तै. सं. २, ४, १४, १; काठ. ८, १७। अस्येदेव प्ररिचि०। ऋ. १, ६१, ९; अथर्व. २०, ३५, २; तै. सं. २, ४, १४, २; काठ. ८, १७। आ यस्मिन्सप्त वासवा०। तै. सं. १, ६, १२, २; तै. आ. १, ८, ८; काठ. ८, १६]

मदो न यः सोम्यो बोधिचक्षा वातश्च नु च्यवन इन्दुविक्षाः ।

स तमुः शुचसे न सरः स स्वेदयुः शुशुचानो न धर्मः ॥

४४

इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्दु तानि ता आवृणे ॥

४५

अनु ते दायि मह इन्द्रियायु सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।

अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रेन्द्र देवेभिरनु ते नृषहे ॥

४६

अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन् त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमन्तम् ।

ब्रह्माणा इन्द्रं महयन्तो अर्कैरवर्धयन्तु हन्तवा उ ॥

४७

वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिन्द्र प्रावाणो अदितिः सजोषाः ।

अनश्वांसो ये पर्वयोऽस्था इन्द्रेपिता अभ्यवतेन्त दस्युन् ॥ २ ॥

४८

विवेष यन्मा धिषणा जनान् स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमहः ।

अहसो यत्र पीपरद्यथा नो नावैव यान्तुमभये हवन्ते ॥

४९

अहोमुचे प्रभरेमा मनीषा भूयिष्ठदामे सुमतिमावृणानः ।

इदमिन्द्र प्रति हव्यं जुषस्व सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥

५०

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्र हवे हवे सुहव शर्मिन्द्रम् ।

हुवै नु शक्रं पुरुहूतमिन्द्र स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥

५१

मा ते अस्याः सहसावन् परिष्टा अघाय भूम हरिवः परादैः ।

त्रायस्व नोऽवृकैर्भिवरूथैस्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥

५२

अनु त्वाहिमे अध देव देवा मदन् विश्वे कवितुमं कवीनाम् ।

करो यत्र वरिवो बाधितायु दिवै जनाय तन्वे गृणानः ॥

५३

[इन्द्रियाणि शतक्रतो० । क. ३, ३७, ९; अथर्व. २०, २०, २; ५७, २; तै. सं. १, ६, १२, १; २, ५, १२, ५; काठ. ८, १६ । अनु ते दायि मह० । क. ६, २५, ८; तै. सं. १, ६, १२, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ७; काठ. ८, १६ । अन-

वस्ते रथमश्वाय० । क. ५, ३१, ४; सा. ४३९, ४४०; तै. सं. १, ६, १२, ६; तै. ब्रा. २, ८, ४, ३; काठ. ८, १६ ।

वृष्णे यत्ते वृषणो० । क. ५, ३१, ५; तै. सं. १, ६, १२, ६; तै. ब्रा. २, ८, ४, ३; काठ. ८, १६]

[३] वा. १२, ४४, ५१; २०, ५०; ८, ४४; १८, ७०-७१; ३४, १३; २१, ३ । काण्व. १२, ८५; १३, ४५, ५२; २२, ३५;

८, २५; २०, ३९-४०; ३३, ७; २३, ३ । [विवेष यन्मा धिषणा० । क. ३, ३२, १४; तै. सं. १, ६, १२, ३; २,

५, १२, ५; तै. ब्रा. २, ६, ९, १; काठ. ८, १६; ३८, ७ । अहोमुचे प्रभरेमा० । क. ३, ३२, १४; तै. सं. १, ६, १२, ३; २, ५, १२, ५;

काठ. ८, १६ । त्रातारमिन्द्रमवितार० । क. ६, ४७, ११; सा. ३३३; अथर्व. ७, ८६, १; तै. सं. १, ६, १२, ५; काठ. १७, १८ ।

मा ते अस्याः सहसावन्० । क. ७, १९, ७; अथर्व. २०, ३७, ७; तै. सं. १, ६, १२, ५ । अनु त्वाहिमे अध देव० । क. ६, १८, १४; काठ. ८, १६]

अनु धावापृथिवी तत्ता औजोऽमर्त्या जिहत् इन्द्र देवाः ।	
कृषा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व युजैः ॥	५४
अभि प्रमर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चिते असद्ब्रह्म ।	
अर्षन्त्वापो जवमा वि मातरो हनो वुत्र ज्ञया स्वः ॥	५५
अस्मा इदु प्रमरा तूतजानो वृत्राय वज्रमीशानः कियेधाः ।	
गोर्न पर्व विरदा तिरश्चेप्यर्क्ष्णास्थिपां चरध्वै ॥	५६
वि न इन्द्र मृधो जहि नीचां यल पृतन्यतः ।	
अधस्पदं तर्मा कृधि यो अस्मं अभिदासति ॥	५७
मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः पुरावता आजगन्था परस्याः ।	
स्रक् सञ्ज्ञायु पविमिन्द्र तिग्मं वि शत्रून् ताहि वि मृधो नुदस्व ॥	५८
आकरे वसोर्जिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभा इन्द्रो दुवस्यति ।	
विवस्वतः सद्नुना आ हि पिप्रियै शत्रासाहमभिमातिहन् स्रुहि ॥	५९
त्वं सपत्नान् पृतनासु जिष्णुरिन्द्राभिषाडभिमातीरपन्नं ।	
पिषा सोमं वज्रबाहो विषह्यास्मभ्यं पर्णी र्वस्वामुखाय ॥	६०
पुरुष्टुतस्य नामभिः शतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणीसहः ॥	६१
नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीर्भिरीमहे । इन्द्राभिमातिषह्ये ॥	६२
अर्वावतो ना आगहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुषस्व नो गिरः ॥	६३
यदन्तरा पुरावतमर्वावतं च ह्वयसे । इन्द्रेह तंता आगहि ॥	६४
एन्द्र सानसि स्रियं सजित्वानं सदासहम् । वर्षिष्ठपूतये मर ॥	६५

[अनु धावापृथिवी तत्ता० । ऋ. ६.१८, १५; काठ. ८.१६ । अभि प्रमर धृषता० । ऋ. ८.८९, ४; काठ. ८.१६ । अस्मा इदु प्रमरा० । ऋ. १.६१, १२; अथर्व. २०.३५, १२; नि. ६.२०; काठ. ८.१६ । वि न इन्द्र मृधो० । ऋ. १०.१५२, ४; सा. १८६८; अथर्व. १.२१, २; तै. सं. १.६.१२, ४; २.५, १२, ५; नि. ७.२ । मृगो न भीमः कुचरो० । ऋ. १०.१८०, २; सा. १८७३; अथर्व. ७.८४, ३; तै. सं. १.६.१२, ४; काठ. ८.१६ । आकरे वसोर्जिता० । ऋ. ३.५१, ३ । पुरुष्टुतस्य धा(ना०)मभिः० । ऋ. ३.३७, ४; अथर्व. २०.१९, ४ । नामानि ते शतक्रतो० । ऋ. ३.३७, ३; अथर्व. २०.१९, ३ । अर्वावतो ना (न) आगहि० । ऋ. ३.४०, ८; अथर्व. २०.६, ८ । यदन्तरा पुरावतमृ० । ऋ. ३.४०, ९; अथर्व. २०.६, ९ । एन्द्र सानसि स्रियं० । ऋ. १.८, १; सा. १२९; अथर्व. २०.७०, १७; तै. सं. ३.४.११, ३; तै. ब्रा. ३.५, ७, ३]

प्रससाहिषे पुरुहूत शत्रून् ज्यैष्ठ्ये शुष्म इह रातिरस्तु ।	
इन्द्राभ्र दक्षिणेना वसूनि पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम् ॥	६६
इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्ते यत्पार्या युनजुते धियस्ताः ।	
शरो नृषाता श्रवसश्चकान् आ गोमति व्रजे भुजा त्वं नः ॥	६७
हृदं न हि त्वा न्युषन्त्यूर्मयो ब्रह्माणीन्द्र तव यानि वर्धना ।	
त्वष्टा चित्ते युज्यं वावृधे शवस्ततश्च वज्रमभिभूत्योजसम् ॥	६८
अभि स्ववृष्टि मदे अस्य युध्यतो रघवीरिव प्रवर्णे सुसुहृतयः ।	
इन्द्रो यद्वज्री धृषमाणो अन्धसा भिनद्वलस्य परिधीरिव त्रिनः ॥	६९
तमिन्द्रं वाजयामसि, युजे रथम् ॥	७०
वृत्रतरं मुघवानं शचीपतिमिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्युनूषत ।	
वावृधानं पुरुहूतं सुवृक्तिभिरमर्त्यं जरमाणं दिवे दिवे ॥	७१
अहन् वृत्रं वृत्रतरं व्यसमिन्द्रो वज्रेण महता वधेन ।	
स्कन्धासीव कुलिशेना विवृक्णाहिः शयत् उपपृक् पृथिव्याः ॥	७२
अभितिष्ठ पृतन्यतोऽधरे सन्तु शत्रवः । इन्द्र इव दस्युहा भुवापः क्षेत्राणि संजय ॥	७३
आशीनी ऊर्जमुत सुप्रजास्त्वमिपं दधातु द्रविणं सवर्चसम् ।	
संजयन् क्षेत्राणि सद्गुसाहमिन्द्र कृण्वानो अन्यं अधरान्तस्पत्नान् ॥	७४
त्वमिन्द्रास्यधिराजः ॥	७५
इन्द्रो जयति न पराजयते अधिराजो राजसु राजयते ।	
विश्वा अभिष्टिः पृतना जयत्युपसद्यो नमस्स्यो यथास्त ॥	७६

[प्रससाहिषे पुरुहूत० । ऋ. १०, १८०, १; तै. सं. ३, ४, ११, ४; तै. ब्रा. २, ६, ९, १; ३, ५, ७, ४; काठ. ३८, ७; १०, १२ । इन्द्रं नरो नेमधिता० । ऋ. ७, २७, १; सा. ३१८; तै. सं. १, ६, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ५ । हृदं न हि त्वा० । ऋ. १, ५२, ७ । अभि स्ववृष्टि मदे अस्य० । ऋ. १, ५२, ५ । तमिन्द्रं वाजयामसि० । ऋ. ८, ९३, ७; सा. ११९, १२२२; अथर्व. २०, ४७, १; १३७, १२; तै. ब्रा. १, ५, ८, ३; २, ४, १, ३; काठ. ३९, १२ । युजे रथम्० । ऋ. ७, २३, ३; अथर्व. २०, १२, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ३; ८, २, ५ । अहन् वृत्रं वृत्रतरं० । ऋ. १, ३२, ५; तै. ब्रा. २, ५, ४, ३; नि. ६, ४ । अभितिष्ठ पृतन्यतो० । तै. ब्रा. २, ४, २, ९ । आशीनी ऊर्जमुत० । तै. सं. ३, २, ८, ५; काठ. ५, २ । त्वमिन्द्रास्यधिराजः० । काठ. ८, १७ । इन्द्रो जयति न० । तै. सं. २, ४, १४, १]

आ ते मह इन्द्रोत्पुग्रं समन्यवो यत्समरन्त सैनाः ।

पताति दिद्युर्नयस्य बाह्वौमी ते मनो विष्वक्ष्यविचारीत् ॥

७७

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुभ्राद्रौदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मुह्रां स जनासा इन्द्रः ॥

७८

मन्युरिन्द्रो मन्युरेवांसु देवो मन्युर्होता वरुणो विश्ववेदाः ।

मन्युश्च विश्व ईडते मानुषीर्यो अवा नो मन्यो तपसा सजोषाः ॥

७९

त्वश्च हि मन्यो अभिभूत्योजाः स्वयंजो भासो अभिमातिषाहः ।

विश्वचर्षणिः सङ्हरिः सहावान्तस् हूयमानो अमृताय गच्छत् ॥

८०

इडामग्रे, त्वं नो अग्रे, किमिच्छे विष्णो, प्र तच्छे अद्य ॥

८१

दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो येना वसु प्रयच्छसि । यजमानाय सुन्वते ॥

८२

भद्रा ते हस्ता सुकृताते पाणी प्रयन्तारा स्तुवते राध इन्द्र ।

का ते निषत्रिः किमु नो समस्ति किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥ ३ ॥

८३

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।

दीर्घिप्रयज्युमति यो वृनुष्यति वयं जयेम पूतनासु दृढयुः ॥

८४

सम्राडन्यः स्वराडन्य उच्यते वां महान्ता इन्द्रावरुणा महावसु ।

विश्वे देवासः परमं व्योमनि सं वासोजो वृषणा सै वलं दधुः ॥

८५

[आ ते मह इन्द्रोत्पुग्रं । क्र. ७,२५,१; तै. सं. १,७,१३,२; तै. ब्रा. ३,८,३,३; काठ. ८,१६ । यो जात एव प्रथमो । क्र. २,२२,१; अथर्व. २०,३४,१; तै. सं. १,७,१३,२; तै. ब्रा. २,८,३,३; नि. ३,२१; १०,१०; काठ. ८,१६ । मन्युरिन्द्रो मन्युरेवांसु । क्र. १०,८३,२; अथर्व. ४,३२,२; तै. ब्रा. २,४,१,११ । त्वश्च हि मन्यो अभिभूत्योजाः । क्र. १०,८३,४; अथर्व. ४,३२,४ । इडा (०ळा०) मग्रे । क्र. १,१,२३; ५,११; ६,११; ७,११; १५,७; २२,५; २३,५; सा. ७६; तै. सं. ४,२,४,३; काठ. १६,११; १८,२१; कपि. २५,२ । त्वं नो अग्रे । क्र. ४,१,४; १,३१,८; तै. सं. २,५,२२,३; काठ. ३४,१९ । किमिच्छे विष्णो । क्र. ७,१००,६; सा. १६२५; तै. सं. २,२,१२,५; नि. ५,८ । प्र तच्छे अद्य । क्र. ७,१००,५; सा. १६२६; तै. सं. २,२,१२,५; नि. ५,९ । दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो । क्र. ८,१७,१०; अथर्व. २०,५,४; काठ. ६,१० । भद्रा ते हस्ता । क्र. ४,२१,९]

[४] वा. ३३,३६-३७,४२; १९,३८; ३५,१६; ३,२९,५२; ४,३७; २१,१-२,५-६; १८,७२-७३; २६,८; २७, ३५,३७; ३६,८; १५,५२ । क्र. ३२,३६-३७,४२; ८,१९; २१,४०; २७,३७; ३५,४८; ३,३७,६०; ४,४९; २३,१-२,५-६; २०,४१-४२; २८,८; २९,४०,४२; ३६,८; १६,७४ । इन्द्रावरुणा युवमध्वराय । क्र. ७, ८२,१; तै. सं. २,५,१२,२; तै. ब्रा. २,८,४,५; नि. ५,२ । सम्राड(०ळा)न्यः स्वराड(०ळा)न्यः । क्र. ७,८२,१]

विश्वहेन्द्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम वाजम् ।	
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	८६
एनां मुखेन वायुमिन्द्रवन्तोऽधिष्याम वृजने विश्व ऊती ।	
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	८७
कुत्राचिद्यस्य समृतौ रणां नरो नृषदने । अर्हन्तश्चिद्यमिन्धते संजनयन्ति जन्तवः ॥	८८
सं यदिषो वनामहे सं हव्या मानुषाणाम् ।	
उत युग्नस्य श्वस ऋतस्य रश्मिमाददे ॥	८९
यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यम् ।	
वर्यं देवत्रादिते स्याम तव प्रियांसो अर्यमन् गृणन्तः ॥	९०
उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो अस्थुरा सूर्यो अरुहन् शुक्रमर्णः ।	
यस्मा आदित्या अध्वनो रदन्ति मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥	९१
उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।	
अपां नपादाश्रुहेमा कुर्वित्सं सुषेक्षसस्करति जेषिषद्वि ॥	९२
समन्या यन्ति ॥	९३
अपां नपादां ह्यस्थादुपस्थं जिह्वानामूध्वो विद्युत् वसानः ।	
तस्य ज्येष्ठं महिमानं वृहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परियन्ति यद्हीः ॥	९४
तमस्सेरा युवतयो युवानं मर्मज्यमानाः परियन्त्यापः ।	
स शुक्रेभिः शिकमी रेवदभिर्दीदायानिध्मां घृतनिर्णिगपुं ॥	९५
अन्ना आयूःपि पवसे ॥	९६

[विश्वहेन्द्रो अधिवक्ता नो०। ऋ. १,१००,१९; १०२,११; काठ. १३,११ । तन्नो मित्रो वरुणो०। ऋ. १,९४,१६; ९५,११; ९६,९; ९८,३; १००,१९; १०१,११; १०२,११; १०३,८; १०५,१९; १०६,७; १०७,३; १०८,१२; १०९,८; ११०,९; १११,५; ११२,२५; ११३,२०; ११४,११; ११५,६; नि. ५,११; तै. ब्रा. २,८, ७,२; तै. आ. ४,४२,३; काठ. १३,११ । एनां मुखेन (गूषेण) वायुम्०। ऋ. १,१०५,१९; नि. ५,११ । कुत्राचिद्यस्य समृतौ०। ऋ. ५,७,२; तै. सं. २,११,१.३ । सं यदिषो०। ऋ. ५,७,३; तै. सं. २,१,११,३ । यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागाः०। ऋ. ७,६०,१ । उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो०। ऋ. ७,६०,४ । उपेमसृक्षि वाजयुः०। ऋ. २,३५,१; काठ. १२,१५; सा. श्रौ. ६,१,३ । समन्या यन्ति०। ऋ. २,३५,३; सा. ६०७; तै. सं. २,५,१२,१; कपि. ४८,४ । अपां नपादा०। ऋ. २,३५,९; तै. सं. २,५,१२,१ । तमस्सेरा युवतयो०। ऋ. २,३५,४; तै. सं. २,५,१२,२ । अन्ना (०न्न) आयूःपि०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४, १५१८; तै. ब्रा. २,६,३,४; तै. आ. २,५,१; तै. सं. १,३,१४,७; ४,२९,१; ५,५,१; ६,६,२; काठ. ४,११; कपि. ३,९,८,५]

आयुर्दी देव जरसु० वृणानो धृतप्रतीको धृतपृष्ठो अग्रे ।	
धृतं पिबन्नमृतं चारु गन्धं पितेव पुत्रं जरसे म एमम् ॥	९७
गयस्कानो अमीवहा ॥	९८
यां ते धामानि हविषा यजन्ति तां ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम् ।	
गयस्कानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्धान ॥	९९
सुत्रामाणं, महीमूरष्वि,—मं मे वरुण, तच्चायामि, वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्ठो दि३-	
व्य,—मि त्वा शूर नोनुमं,—स्त्वामिद्धि हवामहे ॥	१००
आपप्राथ महिना वृण्णा वृषन् विश्वा शविष्ठ शवसा ।	
अस्म० अवं मघवन् गोमति ब्रजे वज्रिश्चित्राभिरुतिभिः ॥	१०१
बोधा सु मे मघवन् वाचमेमा० यां ते वसिष्ठो अर्चुति प्रशस्तिम् ।	
इमां ब्रह्म सधमादे जुपस्व ॥	१०२
रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः । क्षुमन्तो यामिमिदेम ॥	१०३
प्रो ष्वसै पुरोरथमिन्द्राय शूषमर्चत । अर्भीकं चिदु लोककृत्सुज्ञं समत्सु वृत्रहा ।	
अस्माकं बोधि चोदिता नमन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु ॥	१०४
आ नो अग्रे सुचेतुना ॥	१०५
आ नो अग्रे रयि भर सत्रासाह० वरेण्यम् । विश्वासु पृतसु दुष्टरम् ॥	१०६

[आयुर्दी देव जरसु० काठ. ११, १३ । गयस्कानो अमीवहा० क. १, ९१, १२; तै. सं. ४, ३, १३, ५ । या ते धामानि हविषा० । क. १, ९१, १९; तै. सं. १, २, १०, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, १; काठ. ११, ३ । सुत्रामाणं पृथिवी० । क. १०, ६३, १०; अथर्व. ७, ६, ३; तै. सं. १, ५, ११, ५; काठ. २, ३ । महीम् पु मातरं० । तै. सं. १, ५, ११, ५; काठ. ३०, ४—५; कपि. ४६, ७ । इमं मे वरुण० । क. १, ९५, १९; सा. १५८५; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६ । तच्चायामि ब्रह्मणा० । क. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; काठ. ४, १६ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । तै. सं. १, ५, ११, १; काठ. ४, १६ । पृष्ठो दिवि० । क. १, ९८, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४ । अमि त्वा शूर नोनुमः० । क. ७, ३२, २२; सा. २३३, ६८०; अथर्व. २०, १११, १; तै. सं. २, ४, १४, २; काठ. १२, १५ । त्वामिद्धि हवामहे० । क. ६, ४६, १; सा. २३४, ८०९; अथर्व. २०, ९८, १; तै. सं. २, ४, १४, ३; काठ. १२, १५ । आपप्राथ महिना० । क. ८, ७०, ६; सा. ८६३; अथर्व. २०, ८१, २; ९२, २१ । बोधा सु मे मघवन्० । क. ७, २२, ३; सा. ९२९; अथर्व. २०, ११७, ३; काठ. १२, १५ । रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे० । क. १, ३०, १३; सा. १५३; १०८४; अथर्व. २०, १२२, १; तै. सं. १, ७, १३, ५; २, २, १२, ८; ४, १४, ४; काठ. ८, १७; १०, १२; १२, १५ । प्रो ष्वसै पुरोरथम्० । क. १०, १३३, १; सा. १८०१; अथर्व. २०, १५, २; तै. सं. १, ७, १३, ५; तै. ब्रा. २, ५, ८, १ । आ नो अग्रे सुचेतु(त)ना० । क. १, ७९, ९; सा. १५२६; तै. ब्रा. २, ४, ५, ३; काठ. २, १४ । आ नो अग्रे रयि भर० । क. १, ७९, ८; सा. १५२५; काठ. १०, १२]

इन्द्रो मदाय वावृधे शत्रुसे वृत्रहा वृभिः । १२८

तमिन्महत्स्वाजिषूतेमर्भे हवामहे स वाजेषु प्र नोऽविषत् णिष्म ।

मदे मदे हि नो दुर्दियथा गवामृजुकृतुः । १२९

संगृभाय पुरू शत्रोभयाहस्त्या वसु शिशिहि राय आभर ॥

ता अस्य नमसा सहः सपर्यन्ति प्रचेतसः । १३०

त्रतान्यस्य सथिरे पुरूणि पूर्वाचित्तये वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ १०९

ता अस्य पृशनायुवः सौमं श्रीणन्ति पृक्षयः ।

प्रिया इन्द्रस्य धेनवो वज्रं हिन्वन्ति सायुकं वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ ११०

घृतं न पूतं तनूरेपाः शुचि हिरण्यम् । तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ १११

ओभे सुश्वन्द्र विरपते ॥ ११२

आर्यमा याति वृषभस्तुराणां दाता वसूनि विदधे तनुपाः ।

सहस्राक्षो गोत्रभिर्द्वजवाहुरस्मासु देवो द्रविणं दधातु ॥ ११३

ये तेऽर्यमन् बहवो देव्यानाः पन्थानो राजन् दिवं आचरन्ति ।

तैभिर्नो देव महि शर्म यच्छ शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ११४

उदये शुच्यस्तवा, — अर्यमभिर्वीरतम्, — तत्तं सूर्यस्य, भद्रा अश्वाः, सप्त त्वा हरितो रथे,

तरणिर्विश्वदर्शतः ॥ ११५

[इन्द्रो मदाय वावृधे० । ऋ. १.८१,१; सा. ४११,१००२; अथर्व. २०,५६,१ । मदे मदे हि नो दुर्दियः० । ऋ. १.८१,७; अथर्व. २०,५६,४; तै. ब्रा. २,४,४,७; कठ. १०,१२ । ता अस्य नमसा सहः० । ऋ. १.८४,१२; सा. १००७; अथर्व. २०,१०९,३; काठ. १२,१५ । ता अस्य पृशनायुवः० । ऋ. १.८४,११; सा. १००६; अथर्व. २०,१०९,२ । घृतं न पूतं तनूः० । तै. सं. २,२,१२,७ । ओभे (उभे) सुश्वन्द्र विरपते० (सापिषो) । ऋ. ५,३,९; सा. १०२४; मै. २,१३,५; तै. सं. २,२,१२,७; ४,४,४,६ । आर्यमा याति वृषभः० । तै. सं. २,३,१४,४ । ये तेऽर्यमन् बहवो० । तै. सं. २,३,१४,४ । उदये शुच्यस्तवः० । ऋ. ८,४४,१७; सा. १५३४; तै. सं. १,३,१४,८; ५,५,३; २,४,१४,४ । अर्यमभिर्वीरतमः० । तै. सं. ४,७,१३,४; काठ. १८,१८; कपि. २९,६ । तत्सूर्यस्य देवत्वं० । ऋ. १.११५,४; अथर्व. २०,१२३,१; तै. ब्रा. २,८,७,१; नि. ४,११ । भद्रा अश्वाः० । ऋ. १.११५,३; तै. ब्रा. २,८,७,१ । सप्त त्वा हरितो रथे० । ऋ. १,५०,८; सा. ६४०; अथर्व. १३,२,२३; २०,४७,२०; तै. सं. २,४,१४,४; कठ. ९,१९; ११,१ । तरणिर्विश्वदर्शतः० । ऋ. १,५०,४; सा. ६३५; अथर्व. १३,२,१९; २०,४७,१६; तै. सं. १,४,३१,१; तै. ब्रा. ३,१६,१; काठ. १०,१३ ।

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे चक्षुर्विरूयै तनूभ्यः । सं चेदं विं च पश्येम ॥	११६
सुसंदंशं त्वा वयं प्रति पश्येम स्वयं । विं पश्येम नृचक्षुसः ॥ ४ ॥	११७
युवं सुराममश्विना ॥	११८
होता यक्षदुश्चिनीं सरस्वतीमिन्द्रं सुराग्णां सोमनां पिबतु मंदन्तां व्यन्तु होतुर्यज्ञः ।	
पुत्रमिव पितरौ ॥	११९
इन्द्रः सुत्रामा स्ववं अशोभिः समृद्धीकौ भवतु विश्ववेदाः ।	
वाधुतां द्वेषो अभयं कृणोत सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥	१२०
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रं सोमनसे स्याम ।	
सं सुत्रामा स्ववं इन्द्रो अस्मदाराचिद् द्वेषः सनुतयुयोतु ॥	१२१
अग्रे वाजस्य गोमतः ॥	१२२
भद्रो नो अगिराहुतो भद्रां रातिः सुभग भद्रो अध्वरः । भद्रां उत प्रशस्तयः ॥	१२३
सं समि, देनां वो अग्नि, मां ते अग्रा इधीमहि, अग्रे त्रीं ते वाजिना त्रीं पश्यंस्था ॥	१२४
त्रिरग्निर्वैलमिद्वलं भिच्वा सहस्रमैरयत् । शूरो जेतांपराजितः ॥	१२५
त्रिरहः पवते वृषा सोमः शुक्राभिरुतिभिः । वाजीं सहस्रसांतमः ॥	१२६
सं वां कर्मणा समिषा हिंनोमीन्द्राविष्णू अप्सस्पारै अस्थ ।	
जुषेथां यज्ञं द्राविणं च धत्तमरिष्टैर्नः पृथिभिः पारयन्ता ॥	१२७

[चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे० । ऋ. १०, १५८, ४; काठ. ९, १९ । सुसंदंशं त्वा वयं प्रति० । ऋ. १०, १५८, ५; १, ८२, ३; तै. सं. १, ८, ५, १; काठ. ९, ६, ९, १९; ३६, १३; कपि. ८, ९]

[५] तै. ३, २, ११; ३, १, ११ । वा. १०, ३३; २०, ५१—५२, ७६; २१, ४१—४३; १५, ३०—३२, ३५, ३८—४९; १८, ६६; १२, १९ । काण्व. ११, ४६; २२, ३६—३७, ६१; २३, ४२—४४; १६, ५१, ५३—५४, ५७, ६०—६१; १३, २० ।
[युवं सुराममश्विना० । ऋ. १०, १३१, ४; अथर्व. २०, १२५, ४; तै. ब्रा. १, ४, २, १; काठ. १७, १९ ।
होता यक्षदुश्चिनी० । तै. ब्रा. २, ६, ११, १० । इन्द्रः सुत्रामा स्ववं (०वां) । ऋ. ६, ४७, १२; १०, १३१, ६; अथर्व. ७, ९१, १; २०, १२५, ६; तै. सं. १, ७, १३, ४; काठ. ८, १६ । तस्य वयं सुमतौ० । ऋ. ६, ४७, १३; १०, १३१, ७; अथर्व. ७, ९२, १; २०, १२५, ७; तै. सं. १, ७, १३, ५; नि. ६, ७ । अग्रे वाजस्य गोमतः० । ऋ. १, ७९, ४; सा. ९९, १५६१; तै. सं. ४, ४, ४, ५; काठ. ३९, १५ । भद्रो नो अगिराहुतो० । ऋ. १, ११, १५५१; कठ. ३९, १५ । सत् समिद० । ऋ. १०, १९१, १; अथर्व. ६, ६३, ४; तै. सं. २, ६, ११, ४; ४, ४, ४, ४; काठ. २, १५ । एना वो अग्निम० । ऋ. ७, १६, १; सा. ४५, ७४९; तै. सं. ४, ४, ४, ४; नि. ३, २, १; काठ. ३९, १५ । आ ते अग्रा (०अ) इधीमहि० । ऋ. ५, ६, ४; सा. ४१९, १०२२; अथर्व. १८, ४, ८८; तै. सं. ४, ४, ४, ६; काठ. ९, ६; ३९, १४ । अग्रे त्रीं ते वाजिना० । ऋ. ३, २०, २; तै. सं. २, ४, ११, २; ३, २, ११, १ । सत् वां कर्मणा समिषा० । ऋ. ६, ६९, १; तै. सं. ३, २, ११, १; काठ. १२, १४; २३, ११]

उमां जिग्यथुः ॥

१२८

इन्द्राविष्णू दृष्टिताः शम्बरस्य नव पुरो नवति च श्रथिष्टम् ।

शतं च वर्चिनः सहस्रं च साकं हथौ अग्रत्यसुरस्य वीरान् ॥

१२९

उत माता महिषमन्वेनदुर्मा त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीद्वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितरं विक्रमस्व ॥

१३०

श्रीण्ययूषि तव जातवेदः ॥

१३१

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।

अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजसो घर्मो हविरस्मि नाम ॥

१३२

विद्या ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि ॥

१३३

वृषणं त्वा त्रिककुभं त्रिमूर्धानं त्रिसदृशम् । वर्षन् पृथिव्या इमहे अग्ने हव्याय वोदवे ॥ १३४

आतिविद्धा, अस्येदेवां ॥

१३५

पर्जन्याय प्रगायत दिवस्पुत्राय मीढ्वे । सं नो यवसमिष्ठतु ॥

१३६

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युता उदौषधीर्जिह्वते पिन्वुते स्वः ।

इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत् पर्जन्यः पृथिवीं रेतसावति ॥

१३७

यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अन्तान् बृहस्पतिस्त्रिषधस्थौ रवेण ।

तं प्रत्नासा ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥

१३८

विमिद्या पुरं शयथेमपार्चीं निस्त्रीणि साकमुदधैरकृतत् ।

बृहस्पतिरुषसं सूर्यं गामर्कं विवेद स्तनयन्निव द्यौः ॥

१३९

[उमा जिग्यथुः०। ऋ. ६,६९,८; अथर्व. ७,४४,१; तै. सं. ३,२,११,२; ७,१६,७; काठ. १२,१४। इन्द्रा-
विष्णू दृष्टिताः०। ऋ. ७,९९,५; तै. सं. ३,२,११,३। उत माता महिषम्०। ऋ. ४,१८,११; तै. सं. ३,
२,११,३। श्रीण्ययूषि तव जातवेदः०। ऋ. ३,१७,३; तै. सं. ३,२,११,२; काठ. २,१५,१२,१४।
अग्निरस्मि जन्मना०। ऋ. ३,२६,७; नि. १४,२। विद्या ते अग्ने त्रेधा०। ऋ. १०,४५,२; तै. सं. ४,२,
२,१; काठ. ९,१९,१६,९। आतिविद्धा विद्युरेणा०। मै. ३,८,३; ऋ. ८,९६,२; काठ. ९,१९। अस्येदेवा
(०व)। मै. ४,१९,२; ऋ. १,६१,९-१०; अथर्व. २०,३५,९-१०; तै. सं. २,४,१४,२; काठ. ८,१७।
पर्जन्याय प्रगायत०। ऋ. ७,१०२,१; तै. ब्रा. २,४,५,५; तै. आ. १,२९,१; काठ. २०,१५। प्र वाता
वान्ति पतयन्ति०। ऋ. ५,८३,४; तै. आ. ६,६,२। यस्तस्तम्भ सहसा०। ऋ. ४,५०,१; अथर्व. २०,
८८,१; काठ. ९,१९। विमिद्या पुरं शयथा०। ऋ. १०,६७,५; अथर्व. २०,२१,५; काठ. ९,१९]

- कृष्णं नियान् हारयः सुपर्णी अपो वसाना दिव्यमुत्पतन्ति ।
तं आवृत्रन्तसदनादृतस्यादिद् घृतैर्न पृथिवी व्युद्यते ॥ १४०
- आ ते सुपर्णी अमिनन्त एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम् ।
शिवाभिर्न स्मयमानाभिरागात् पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्राम् ॥ १४१
- वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिषक्ति । यदेषा वृष्टिरसृजि ॥ १४२
- पर्वतश्चिन्महि वृद्धो विभाय दिवाश्चिस्तांनु रेजत स्वने वः ।
यत्कीदृथ मरुत ऋषिर्मन्ता आप इव सधृश्वो धवध्वे ॥ १४३
- सृजन्ति रश्मिमोज्जसा पन्था संर्याय यातवे । तं भानुभिर्वितस्थिरे ॥ १४४
- बहिष्ठेभिर्विहरन् यासि तन्तुमव्ययनासितं देव वस्म ।
दन्निध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मैवावाधुस्तप्तो अरप्स्वन्तः ॥ १४५
- सूर्यो अपो विगाहते रश्मिभिर्वाजसातमः । बोधात् स्तोमैर्वयो दधत् ॥ ५ ॥ १४६
- अर्वाञ्चो अद्या भवता यजत्रा आ वो हादि भयमानो व्ययेयम् ।
त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तुद्वपदो यजत्राः ॥ १४७
- अरं पाशा अरं अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव प्रभीष्ट ॥ १४८
- आ घा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति वह्निंरानुषक् । येषामिन्द्रो युवा संत्वा ॥ १४९
- याभ्यां स्वस्वरजनन्नग्र एव या आतस्थतुर्ध्वनानि विश्वा ।
अ चर्षणी वृषणा वज्रवाहुमग्निमिन्द्र वृत्रहणं दुवेम ॥ १५०
- अग्रा इन्द्रश्च दाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोपयातम् । अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ १५१

[कृष्णं नियान् हारयः ०। ऋ. १, १६४, ४७; अथर्व. ६, २२, १; ९, १०, २२; १३, ३, २; तै. सं. ३, १, ११, ४; नि. ७, २४; काठ. ११, २; ११, १३ । आ ते सुपर्णी ०। ऋ. १, ७९, २; तै. सं. ३, १, ११, ५; काठ. ११, १३ । वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं ० । ऋ. १, ३८, ८; तै. सं. ३, १, ११, ५; तै. आ. १, १२, ५; काठ. ११, १३ । पर्वतश्चिन्महि वृद्धो ०। ऋ. ५, ६०, ३; तै. सं. ३, १, ११, ५ । सृजन्ति रश्मिमोज्जसा ०। ऋ. ८, ७, ८]

[६] तै. ३, ३, ११; ३, ४, ११ । वा. ३३, ५१; ७, ३२; ३३, २४, ४३; ३४, ८—१०, ३१, ११, ६३; १६, १६; १७, १७; १२, ३; १०, २०; २३, ६५ । काण्व. ३२, २४, ४३, ५१; ७, ३२; १२, ३, १७, ६५; १८, १७; ३३, ३—४, २५; १७, १६; ११, २९; २५, ६७ । [अर्वाञ्चो अद्या भवता ०। ऋ. २, २९, ६ । प्रवा (व) एको मिमय ०। ऋ. २, २९, ५ । आ घा ये अग्निमिन्धते ०। ऋ. ८, ४५, १; सा. १३३, १३३८; तै. ब्रा. २, ४, ५, ७; नि. ६, १४; काठ. १३, १५ । याभ्यां स्वस्वरजनन्नग्र ०। तै. ब्रा. २, ४, ५, ७ । अग्रा (०ग्र) इन्द्रश्च दाशुषो ०। ऋ. ३, २५, ४; तै. ब्रा. २, ४, ५, ७]

अन्वद्य नो अनुमतिः, रन्विदनुमते त्वम् ॥

१५२

राकामहं सुहवां सुधुती हवे शृणोतु नः सुभगा वोधुतु त्मना ।

सीव्यत्वंपः सूच्यालिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥

१५३

यास्ते राके सुमतयः सुपेशुसो याभिर्देवासि द्राशुषे वंक्षनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपग्राहि सहस्रपोषं सुभगे रराण ॥

१५४

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिद्धि नः ॥

१५५

या सुपाणिः स्वङ्गुरिः सुभसा बहुसुवरी ।

तस्यै विश्वेत्स्यै हविः सिनीवालयै जुहोतन ॥

१५६

कुहमहं सुकृतं विज्जनापसमस्मिन् युजै सुहवां जोहवीमि ।

सा नो ददातु श्रवणं पितृणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम ॥

१५७

कुहदेवानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषः शृणोतु ।

स द्राशुषे किरतु भूरि वामं रायस्वीपं चिकितुषे दधातु ॥

१५८

धाता दधातु नो रयिं प्राचीं जीवातुमक्षिताम् ।

वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः ॥

१५९

धाता ददातु द्राशुषे वंक्षनि प्रजाकामाय मीढुषे दुरोणे ।

तस्मै देवा अमृताः संव्ययन्तां विश्वे देवासो अदितिः सजोषाः ॥

१६०

[अन्वद्य (अनु नोऽद्या०) नो अनुमतिः० । ऋ. परि. ३,३; अथर्व. ७,२०,१; कपि. ३६,२ । अन्विदनुमते त्वम्० । ऋ. परि. ३,४; अथर्व. ७,२०,२; तै. सं. ३,३,११,३; ४,४,१२,५; ७,१५,५; तै. ब्रा. ३,१,३,३; तै. आ. ४,११,२; काठ. १३,१६; २२,१४—१५ । राकामहं सुहवां० । ऋ. २,३२,४; अथर्व. ७,४८,१; तै. सं. ३,३,११,५; नि. ११,३१; काठ. १३,१६ । यास्ते राके सुमतयः । ऋ. २,३२,४; अथर्व. ७,४८,२; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । सिनीवालि पृथुष्टुके० । ऋ. २,३२,६; अथर्व. ७,४६,१; २०,२; ६८,१; तै. सं. ३,३,११,३; ३,११,५; नि. ११,३२; काठ. १३,१६ । या सुपाणिः (सुवाहुः) स्वङ्गुरिः० । ऋ. २,३२,७; अथर्व. ७,४३,२; तै. सं. ३,३,११,४; ३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहमहं (कुहं देवी०) सुकृतं० । अथर्व. ७,४७,२; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । कुहदेवानाममृतस्य पत्नी० । अथर्व. ७,४७,२; तै. सं. ३,३,११,५; काठ. १३,१६ । धाता दधातु नो रयिं० । अथर्व. ७,१७,१-२; तै. सं. ३,३,११,३; काठ. १३,१६ । धाता (विश्वा धार्या) ददातु (० धा०) द्राशुषे० । अथर्व. ७,१७,२—३; तै. सं. ३,३,११,३]

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टम् ।	
उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वः पूर्वो यजमानो वनीयान् ॥	१६१
प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिबातुः ।	
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्रशंसन्ति क्वयः पूर्वभाजः ॥	१६२
इन्द्रा नु पूर्षणा वयं सुरूपाय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥	१६३
यन्निर्णिजा ॥	१६४
त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥	१६५
हव्यवाड्यिरजरः पिता नो विश्वविभावा सुदृशीको अस्मे ।	
सुगार्हपत्याः समिषो दिदीहस्मश्चक्रं समिमीहि श्रवांसि ॥	१६६
त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥	१६७
ब्रह्मा देवानां पदवीः कुवीनां कविर्विप्राणां महिषो मृगानाम् ।	
इयेनो गृध्राणां स्वधित्विर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥	१६८
आ विश्वदेव सत्पतिः सूक्तैरद्या वृणीमहे । सत्यसंव सवितारम् ॥	१६९
आ कृष्णेन रज्जुसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ।	
हिरण्ययेन सविता इयेनां देवो याति भुवना विपश्यन् ॥	१७०
उदमुतो न वयो रक्षमाणा वाचदतो अभ्रियस्येव घोषाः ।	
गिरिभ्रजो नौमयो मन्दन्तो बृहस्पतिमुभ्यर्कौ अनावन् ॥	१७१
हस्त्रैरिव सखिभिर्वोदद्विरश्मन्मयानि नहुना व्यस्यन् ।	
बृहस्पतिरभिकनिक्रदद्वा उत प्रास्तौर्दुच्च विद्वे अगायत् ॥	१७२

[प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत० । ऋ. ५, ७७, २; तै. ब्रा. २, ४, ३, १३; नि. १२, ५ । प्रातर्यावाणा प्रथमा० । ऋ. ५, ७७, १; तै. ब्रा. २, ४, ३, १३ । इन्द्रा नु पूर्षणा वयं० । ऋ. ६, ५७, १; सा. २०२; काठ. २३, ११ । यन्निर्णिजा रेक्खसा० । ऋ. १, १६२, २; तै. सं. ४, ६, ८, १; काठ. ५, ६, ३ । त्वमग्ने बृहद्वयो० । ऋ. ८, १०२, १; तै. सं. ३, ४, ११, १ । हव्यवाड्य (ळ) शिरजरः पिता० । ऋ. ५, ४, २; तै. सं. ३, ४, ११, १ । त्वं च सोम नो वशो० । ऋ. १, ९१, ६; तै. सं. ३, ४, ११, १; काठ. २३, १२ । ब्रह्मा देवानां पदवीः० । ऋ. १, ९६, ३; सा. ९४४; तै. सं. ३, ४, ११, १; तै. आ. १०, १०, १; नि. १४, १३; काठ. २३, १२ । आ विश्वदेव सत्पतिः० । ऋ. ५, ८२, ७; तै. सं. ३, ४, ११, २ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ. १, ३५, २; तै. सं. ३, ४, ११, २ । उदमुतो न वयो० । ऋ. १०, ६८, १; अथर्व. २०, १६, १; तै. सं. ३, ४, ११, ३; काठ. २३, १२ । हस्त्रैरिव सखिभिः० । ऋ. १०, ६७, ३; अथर्व. २०, ९१, ३; तै. सं. ३, ४, ११, ३]

त्वं सुतस्य पीतये सद्यो वृद्धो अजायथाः । इन्द्र ज्यैष्ठ्याय सुकतो ॥	१७३
भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो महान् भुवो विश्वेषु सवनेषु यज्ञियः ।	
भुवो नृ५५यौत्नो विश्वस्मिन् भरे ज्यैष्ठ्य मन्त्रो विश्वचर्षण ॥	१७४
प्र समिधानमीवासः ॥	१७५
यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम् । मिनीमसि द्यवि द्यवि ॥	१७६
यत्किंचेद५ वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनु३ष्याश्चरामसि ।	
अचिन्ती यत्तव धर्मा युयोषिम् मा नस्तस्मादेतसो देव रीरिषः ॥	१७७
यथा नो अदितिः कर्तु पथे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकाय रुद्रियम् ॥	१७८
मा नस्तोके तनये मा ना आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।	
वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥	१७९
य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्लोकेन । प्र जु सुवाति सविता ॥	१८०
विश्वा रूपाणि ॥	१८१
अश्विना यज्ञमागतं दाशुषः पुरुद५ससा । पूर्वा रक्षतु नो रयिम् ॥	१८२
इमं५ यज्ञमश्विना वर्धयन्तेमौ वी३र्य५ यज्ञमानाय धत्ताम् ।	
इमौ पशून् रक्षता५ विश्वतो नः पूर्वा नः पातु सद्धमप्रयुञ्जन् ॥	१८३
प्र ते महे सूरस्वति सुभुगे वाजिनीवति । सत्यवाचे भरे मतिम् ॥	१८४
इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति सत्यवाचे प्रयुतेमा हवी५षि ।	
इमानि त उदिता शतमानि तैभिर्वयं५ सुभंगासः स्याम ॥ ६ ॥	१८५

[२७८८]

॥ इति खिलकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥१२॥

[त्व५ सुतस्य पीतये० । ऋ. १,५,६; अथर्व. २०,६९,४; तै. सं. ३,४,११,४; काठ. २३,१२ । भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो (ब्रह्मणा)० । ऋ. १०,५०,४; तै. सं. ३,४,११,४; काठ. २३,१२ । प्र समिधानमीवासः० । ऋ. ३,५९,२—३; तै. सं. ३,४,११,५; २,८,७,५; नि. २,१३ । यच्चिद्धि ते विशो यथा० । ऋ. १,२५,१; तै. सं. ३,४,११,५—६ । यत्किंचेद५ वरुण दैव्ये० । ऋ. ७,८९,५; अथर्व. ६,५१,३; तै. सं. ३,४,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. २३,१२ । यथा नो अदितिः० । ऋ. १,४३,२; तै. सं. ३,४,११,२; काठ. २३,१२ । मा नस्तोके तनये० । ऋ. १,११४,८; तै. सं. ३,४,११,२; ४,५,१०,३; तै. ब्रा. २,८,६,९; तै. आ. १०,५३; काठ. २३,१२ । य इमा विश्वा जातानि० । ऋ. ५,८२,९ । विद्वा रूपाणि० । ऋ. ५,८१,२; तै. सं. ४,१,१०,४; नि. १२,१३; काठ. १६,८; १०,१२; कपि. ३२,१ । अश्विना यज्ञमागतं० । तै. ब्रा. २,५,४,५ । इमं५ यज्ञ-मश्विना० । तै. ब्रा. २,५,४,६ । इदं ते हव्यं घृतवत्० । तै. ब्रा. २,५,४,६]

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

प्र देवै देव्या धियेत्यष्टौ ॥

१

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन ।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह भृत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥

२

उच् श्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन् पृथिव्या अधि ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥

३

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्गृह्य वन्वानो अजरः सुवीरम् ।

अरे असदमतिं वाधमाना उच् श्रयस्व महते सौभगाय ॥

४

ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतये ॥

५

ऊर्ध्वो नः पाह्यहसो नि केतुना विश्वः समत्रिणं दह ।

कृधी न ऊर्ध्वोऽरथाय जीवसे विदा देवेषु नो दुवः ॥

६

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नाः समर्थ आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देव्या विप्रा उदियति वाचम् ॥

७

युवा सुवासाः परिवीता आगात् सं उ श्रेयान् भवति जायमानः ।

तं धीरासः कर्षया उन्नयन्ति स्वाऽध्यो मनसा देवयन्तः ॥

८

अभि त्वा देव सवित्, रिति त्रयोदश ॥ १ ॥

९

होता यक्षदग्निः समिधा सुपमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः संग्रथे वामस्य वर्ष्मन् द्विव इड-
स्पदे, वेत्ताज्यस्य, होतयज्ञ, होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं श्वनस्य गोपौ, मध्वाद्य देवौ

[१] तै. ब्रा. ३, ६, १; काठ. १५, १२ । वा. ४, १०; ९, ३७; ११, ४२ । काण्व. ४, १३; ११, ३; १२, ४२ । [प्र देवै देव्या धिया० । ऋ. १०, १७६, २; तै. सं. ३, ५, ११, १; काठ. १५, १२ । अञ्जन्ति त्वामध्वरे० । ऋ. ३, ८, १; तै. ब्रा. ३, ६, १, १; नि. ८, १८; काठ. १५, १२ । उच् श्रयस्व वनस्पते० । ऋ. ३, ८, ३; तै. ब्रा. ३, ६, १, १; काठ. १५, १२ । समिद्धस्य श्रयमाणः० । ऋ. ३, ८, २; तै. ब्रा. ३, ६, १, १; काठ. १५, १२ । ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतये० । ऋ. १, ३६, १३; सा. ५७; तै. सं. ४, १, ४, २; ५, १, ५, ३; तै. ब्रा. ३, ६, १, २; तै. आ. ४, २०, १; काठ. १५, १२; १६, ४ । ऊर्ध्वो नः पाह्यहसो० । ऋ. १, ३६, १४; तै. ब्रा. ३, ६, १, २; काठ. १५, १२ । जातो जायते सुदिनत्वे० । ऋ. ३, ८, ५; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३ । युवा सुवासाः परिवीता(त)० । ऋ. ३, ८, ४; तै. ब्रा. ३, ६, १, ३; तै. आ. १, २७, २; काठ. १५, १२ । अभि त्वा देव सवितः० । ऋ. १, २४, ३; तै. सं. ३, ५, ११, ३; काठ. १५, १२; २८, ७; कपि. ४४, ७]

[२] तै. ब्रा. ३, ६, २ । वा. २८, १—१०, २४—३४; २१, २९—४० । काण्व. ३०, १—१०, २४—३४; २३, ३०—४१ ।

देवैभ्यो देवयानान् पथो अनक्तु, वेत्वाज्यस्य, होतॄर्यज, होता यक्षन्नाशश्च नृशस्ते नृश्व-
 णेत्रं, गोभिर्वपावान्त्स्याद्वैरिः शक्तीवान् रथैः प्रथमयावा हिरण्यैश्चन्द्री, वेत्वाज्यस्य, होतॄर्यज,
 होता यक्षदग्निं, मिदं ईडितो देवो देवं आ च वक्षद्, दूतो हव्यवाडमूरा उपैमं यज्ञमुपैमां
 देवो देवहृतिमवतु, वेत्वाज्यस्य, होतॄर्यज, होता यक्षहृदिः सुष्ट्रीमोर्णम्रदा, अस्मिन् यज्ञे वि च
 प्र च प्रथताः स्वासुख्यं देवैभ्यो, एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः स्वदन्तु, प्रियमिन्द्रस्यास्तु,
 वेत्वाज्यस्य, होतॄर्यज, होता यक्षहुर कृष्वाः कृष्ण्यो कोशधावनी, रुद्राताभिर्जिह्वाः,
 वि पक्षोभिः श्रयन्ताः, सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तामृतावृषो, व्यन्त्वाज्यस्य, होत-
 र्यज, होता यक्षदुषासानंक्ता बृहती सुपेशसा नृश्वपतिभ्यो योतिं कृष्वाणे, सुस्मयमाने इन्द्रेण
 देवैरुदं बहिः सीदताः, वीतामाज्यस्य, होतॄर्यज, होता यक्षदैव्या होतारा मन्द्रा पोतारा
 कवीं प्रचेतसा, स्थिष्टमयान्यः कुरुषां स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा, संतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु
 धत्ताः, वीतामाज्यस्य, होतॄर्यज, होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तुमा, अछिद्रमद्येदमप-
 स्तन्वतां, देवैभ्यो देवीर्देवमपो, व्यन्त्वाज्यस्य, होतॄर्यज, होता यक्षत्वेष्टारमचिष्टमपाकं
 रेतोधाः विश्रवसः यशोधो पुरुषमपमकामकर्शनः, सुपोषः पोषैः स्यात्सुगीरो वीरैः, वेत्वाज्यस्य,
 होतॄर्यज, होता यक्षर्दनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो जोष्टारः, यशमन्नरः, स्वदात्स्वविति, ऋतु-
 थाय देवो देवैभ्यो हव्यावाड, वेत्वाज्यस्य, होतॄर्यज ॥ २ ॥ १०

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे देवो देवान् यजसि जातवेदः ।

आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्तव दूतः कविरुसि प्रचेताः ॥

११

तनूनपात् पथं ऋतस्य यानान् मध्वा समञ्जन्स्वदया सुजिह्व ।

मन्मानि धीभिरुत यज्ञमन्धन् देवत्रा च कृणुह्यध्वरं नः ॥

१२

नराशंसस्य महिमानमेषामुपस्तोषाम यजतस्यु यज्ञैः ।

ये सुक्रतुवः शुचयो धियुधाः स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या ॥

१३

[३] तै. ब्रा. ३, ६, ३ । काठ. १६, २० । वा. २९, २५—३५ । काण्व. ३१, ३७—४७ । [समिद्धो अद्य मनुषो ।

ऋ. १, ११०, १; अथर्व. ५, १२, १; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ५; वाठ. १६, २० । तनूनपात् पथं ऋतस्य० ऋ.

१०, ११०, २; अथर्व. ५, १२, २; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ६; काठ. १६, २० । नराशंसस्य महिमानम्० ।

ऋ. ७, २, २; तै. ब्रा. ३, ६, ३, १; नि. ८, ७; काठ. ३७, ४]

आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्वा याहये वंसुभिः सजोपाः ।	
त्वं देवानामसि यद्वा होता सं एनान् यक्षिषितो यजीयान् ॥	१४
प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्या वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे अह्वाम् ।	
व्यु प्रथते वितरं वरीयो देवेभ्यो अदितये स्योनम् ॥	१५
व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां पतिभ्यो न जनुयः शुम्भमानाः ।	
देवाह्वीरो बृहतीविश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥	१६
आ सुष्वयन्ती यजते उपाके उपासानक्ता सदतां नि योनौ ।	
दिव्यं योषणे बृहतीं सुरुक्मं अग्निं श्रियं शुक्रपिशं दधाने ॥	१७
दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्वै ।	
प्रचोदयन्ता विदथेषु कारुं प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥	१८
आ नो यज्ञं भारती तंयुमेत्विहा मनुष्वदिह चेतयन्ती ।	
तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं स्योनं सरस्वती स्वपसः सदन्तु ॥	१९
य इमे द्यावापृथिवीं जनित्री रूपैरपि शुक्लवनानि विश्वा ।	
तमद्य होतरिषितो यजीयान् देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान् ॥	२०
उपावसुज तमन्या समजन् देवानां पाथ ऋतुथा हवींश्चि ।	
वन्स्पतिः श्रमिता देवो अग्निः स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन ॥ ३ ॥	२१
अग्निहोता नो अध्वरं वाजीं सन् परिणीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥	२२

[आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्वा(श्च) । ऋ. १०, ११०, ३; अथर्व. ५, १२, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ३, २; नि. ८, ८; काठ. १६, २० । प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा० । ऋ. १०, ११०, ४; अथर्व. ५, १२, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ३, २; नि. ८, ९; काठ. १६, २० । व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां० । ऋ. १०, ११०, ५; अथर्व. ५, १२, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, १०; काठ. १६, २०; आ सुष्वयन्ती यजते० । ऋ. १०, ११०, ६; अथर्व. ५, १२, ६; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, ११; काठ. १६, २० । दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा० । ऋ. १०, ११०, ७; अथर्व. ५, १२, ७; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ३; नि. ८, १२; काठ. १६, २० । आ नो यज्ञं भारती० । ऋ. १०, ११०, ८; अथर्व. ५, १२, ८; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १३; काठ. १६, २० । य इमे द्यावापृथिवीं जनित्री० । ऋ. १०, ११०, ९; अथर्व. ५, १२, ९; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १४; काठ. १६, २० । उपावसुज तमन्या समजन्० । ऋ. १०, ११०, १०; अथर्व. ५, १२, १०; तै. ब्रा. ३, ६, ३, ४; नि. ८, १५; काठ. १६, २०]

[४] तै. ब्रा. ३, ६, ४-६ । वा. ११, २५; ४, २०; १, १५ । काण्व. १२, २५; ४, २६; १, २३ । [अग्निहोता नो अध्वरे० । ऋ. ४, १५, १; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; काठ. १६, २१; ३८, १२]

परि त्रिविष्टप्यध्वरं यात्यग्नीं रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥

२३

परि वाजपतिः कविः ॥ अजैदग्निरसुनद्वाजं, नि देवो देवैभ्यो हव्यावाट्, प्राञ्जोभिहिन्वा-
नो धेनभिः कल्पमानो यज्ञस्याधुः प्रतिरन्ध्रप्रेष्य होतर्हव्या देवैभ्यो, दैव्याः शमितार उत
मनुष्या आरभध्व, मृपनयत मेध्यादुर आशासाना मेधपतये मेधं, प्रास्मा अग्निं भरत, स्त-
णीत बहिः, रन्वेन माता मन्यतामनु पितानु आता संगभ्योऽनु संखा संयूध्य, उदीचीनाः
अस्य पदो निधत्तात्, स्यं चक्षुर्गमयताद्, वातं प्राणमन्ववसृजता, दन्तरिक्षमसुं, पृथिवीं
शरीर, मेकधास्य त्वचमाल्लचतात्, पुरा नाम्या अपिशसो वषामुत्खिदता, दन्तरिवोष्माणं
वारयताच्, श्वेनमस्य वक्षः कणुतात्, प्रशसा बाहू, शला दोषणी, कश्यपेवासां, छिद्रे
श्रोणी, कवषोरुस्ते, कपर्णाष्टीवन्ता, षड्विंशतिरस्य वड्कृय, स्ता अनुष्टयोच्चयावयताद्,
गात्रं गात्रमस्यानूनं कणुता, दूवध्यगोहं पाथिवं खनता, दुस्त्रां रक्षः संसृजताद्, वनिष्ठु-
मस्य मा राविष्टो, रूक्कं मन्यमाना नेद्वस्तोके तनूये रक्षिता रव, दध्निगो शमीध्वं, सुशमि
शमीध्वं, शमीध्वमाग्निगो ॥

२४-२५

अग्निगुथ विपापश्च देवानां शमितारौ ।

ता एनं प्रविद्धांसौ श्रपयत् यथास्य श्रपणं तथा ॥ ४ ॥

२६

जुषस्व सप्रथस्तमम् ॥

२७

इमं नो यज्ञममृतेषु घेहीमां हव्यां जातवेदो जुषस्व ।

स्तोक्रानामग्रे मेदसो घृतस्य होतः प्राज्ञान प्रथमो निषद्य ॥

२८

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः ।

स्वधर्मन् देववीतये श्रेष्ठं नो घेहि वार्यम् ॥

२९

[परित्रिविष्टप्यध्वरं ० । ऋ. ४, १५, २; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; १६, २१ । परि वाजपतिः कविः ० । ऋ. ४, १५, ३; सा. ३०; तै. सं. ४, १, २, ५; तै. ब्रा. ३, ६, ४, १; काठ. १६, २, २१; १९, ३, ३८, १२; कपि. ३०, १ । अजैदग्निरसुनद्वाजं ० । तै. ब्रा. ३, ६, ५; काठ. १६, २१ । स्तुणीत बहिः ० । ऋ. १, १३, ५ । अन्वेन माता मन्यतामनु ० । काठ. १६, २१ । उदीचीनाः ० । ऐ. ब्रा. २, ६]

[५] तै. ब्रा. ३, ६, ७-९ । काठ. १६, २०-२१ । वा. ३, १३; २१, ४०-४१, ४३-४७; २९, ३६; ३३, ९; १२, ५१ । काण्व. ३, १९; २३, ४२-४६; ३१, ४८; ३२, ९; १३, ५२ । [जुषस्व सप्रथस्तमम् ० । ऋ. १, ७५, १; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १; काठ. १६, २१ । इमं नो यज्ञममृतेषु ० । ऋ. ३, २१, १; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १; काठ. १६, २१ । घृतवन्तः पावक ते ० । ऋ. ३, २१, २; तै. ब्रा. ३, ६, ७, १-२; काठ. १६, २१]

तुभ्य॑ स्तोकां घृतश्रुतोऽग्रे विप्राय सन्त्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्रावितां भव ॥

३०

तुभ्य॑ श्रोतन्त्याग्निगो शचीवः स्तोकांसो अग्रे मैदसो घृतस्य ।

कविशस्तो बृहतां भानुनागा हव्यां जुषस्व मेधिर ॥

३१

ओजिष्ठं ते मध्यतो मैदा उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतन्ति ते वसो स्तोकां अधि त्वचिं प्रति तान् देवशो विहि ॥

३२

होता यक्षदग्निः स्वाहा, ऽऽज्यस्य स्वाहा, मैदसः स्वाहा, स्तोकांना स्वाहा, स्वा-
हाकृतीना स्वाहा, हव्यस्वस्तीना स्वाहा, देवां ऽज्यपां जुषाणां अग्रे ऽज्यस्य व्यन्तु,
होत॑र्यज्ञ ॥

३३

सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत् पुरोगाः ।

अस्य होतुः प्रदिश्यतस्यु वाचि स्वाहाकृतः हविरेदन्तु देवाः ॥

३४

अग्निर्वृत्राणि जह्वनत् ॥ होता यक्षदग्निमाज्यस्य, जुषतां हवि, —होत॑र्यज्ञ ॥ त्वं सो-
मासि सत्पतिः ॥ होता यक्षस्तोममाज्यस्य, जुषतां हवि, —होत॑र्यज्ञ ॥ शुचिं तु स्तोमम् ॥
होता यक्षदिन्द्राग्नीं छागस्य वपाया मैदसो, जुषतां हवि, —होत॑र्यज्ञ ॥ श्रथद् वृत्रं, —मुभां वामि-
न्द्राग्नीं ॥ होता यक्षदिन्द्राग्नीं पुरोडाशस्य, जुषतां हवि, —होत॑र्यज्ञ ॥ प्र चर्षणिभ्या, इडाभ्ये,
होता यक्षदग्निं पुरोडाशस्य, जुषतां हवि, —होत॑र्यज्ञ ॥

३५-४३

[तुभ्य॑ स्तोकां घृतश्रुतोऽग्रे विप्राय सन्त्य । क. ३,२१,३; तै. ब्रा. ३,६,७,२; काठ. १६,२१ । तुभ्य॑ श्रोतन्त्याग्निगो ।
क. ३,२१,४; तै. ब्रा. ३,६,७,२; काठ. १६,२१ । ओजिष्ठं ते मध्यतो । क. ३,२१,५; तै. ब्रा. ३,६,७,२;
काठ. १६,२१ । सद्यो जातो व्यमिमीत । क. १०,११०,११; अथर्व. ५,१२,११; तै. ब्रा. ३,६,३,४; नि.
८,२१; काठ. १६,२० । अग्निर्वृत्राणि जह्वनत् । क. ६,१६,३४; सा. ४,१३९६; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा.
३,५,६,१; काठ. २,१४; २०,१४ । त्वं सोमासि सत्पतिः । क. २,९१,५; तै. सं. ४,३,१३,१; तै. ब्रा.
३,५,६,१; काठ. २,१४ । शुचिं तु स्तोमम् । क. ७,९३,१; तै. सं. १,१,१४,१; तै. ब्रा. २,४,८,३; काठ.
१३,१५; २१,१३ । श्रथद् वृत्रम् । क. ६,६०,१; तै. सं. ४,२,११,१; ३,१३,८; तै. ब्रा. २,८,५,१; काठ.
३,५,७,३; काठ. ४,१५; २१,१३; २३,११ । उभा वामिन्द्राग्नी । क. ६,६०,१३; तै. सं. १,१,१४,१; ५,
५,१; तै. ब्रा. २,८,५,१; काठ. ६,९; ७,४-५; कपि. ४,८; ५,३-४ । प्र चर्षणिभ्याम् (भ्यः) । क. १,१०९,६;
तै. सं. ४,२,११,१; तै. ब्रा. २,८,५,१; काठ. ४,१५ । इडा (ला)भ्ये । क. ३,१,२३; ५,११; ६,११; ७,११;
१५,७; २२,५; २३,५; सा. ७६; तै. सं. ४,२,४,३]

अग्निं सुदीतिं सुदंशं गृणन्तो नमस्यामस्त्वैदं जातवेदः ।

त्वां दूतमुरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥

४४

इडोपहृतो, —पुहृतो, —पासं इडा ह्यता, —मिडोपहृता मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी ॥ ब्रह्म
देवकृतमुपहृतं, देव्या अध्वर्यवा उपहृता, उपहृता मनुष्या य इमं यज्ञमवाग् ये च यज्ञ-
पुतिं वर्धा, —उपहृते यावाप्रथिवीं पूर्वजं क्रतावरी देवीं देवपुत्रे, उपहृतोऽयं यज्ञमाना उत्तर-
स्यां देवयाज्याया, —उपहृतो भूयसि हविःकरणे, दिव्यं धामनुपहृतो, देवा म इदं हविर्जि-
घन्तामिति, तस्मिन्नुपहृतः ॥ ५ ॥

४५-४६

त्वं ह्ये प्रथमो मनोतस्या भियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सी वृषन्नकृणोदुष्टरीतु संहो विश्वस्मै संहमे संहव्यै ॥

४७

अधा होता न्यसीदो यजीयानिडस्पदं इपयन्नीड्यः संन ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तो महो राये चितयन्तो अनुगमन् ॥

४८

वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे रयि जाम्वांसो अनुगमन् ।

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तं वृषावन्तं विश्वहा दीदिवांसम् ॥

४९

पदं देवस्य नमसा व्यन्तः श्वस्यवः श्रव आपन्नमुक्तम् ।

नामानि चिदधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयन्तं संहृष्टौ ॥

५०

त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उर्मयासो जनानाम् ।

त्वं ज्ञातां तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणाम् ॥

५१

सपय्येण्यः स प्रियो विश्वग्निर्होता मन्द्रो निपसादा यजीयान् ।

तं त्वा वयं दमा आ दीदिवांसस्युप जुवाधो नमसा सदेम ॥

५२

[अग्निं सुदीतिं० । क्र. ३, १७, ४; तै. ब्रा. ३, ६, १, १; काठ. १८, २१]

[६] तै. ब्रा. ३, ६, १० । काठ. १८, २० । [त्वं ह्ये प्रथमो० । क्र. ६, १, १; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० ।
अधा होता न्यसीदो० । क्र. ६, १, २; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० । वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे० ।
क्र. ६, १, ३; तै. ब्रा. ३, ६, १०, १; काठ. १८, २० । पदं देवस्य नमसा० । क्र. ६, १, ४; तै. ब्रा. ३, ६, १०, २; नि.
४, १९ । त्वां वर्धन्ति क्षितयः० । क्र. ६, १, ५; तै. ब्रा. ३, ६, १०, २; काठ. १८, २० । सपय्येण्यः स प्रियो० ।
क्र. ६, १, ६; तै. ब्रा. ३, ६, १०, ३; काठ. १८, २०]

तं त्वा वयं सु३ध्यो नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयन्तः ।

त्वं विशो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥

५३

विशो कविं विश्वपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनाम् ।

प्रेतीषणिमिष्यन्तं पावकं राजन्तमग्निं युजते रूयीणाम् ।

५४

सो अग्र ईजे शशमे च मतो यस्ता आनदं समिधा हव्यदातिम् ।

य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत् स वामा दधते त्वोतः ॥

५५

अस्मा उ ते महि महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोतं हव्यैः ।

वेदी स्रनो सहसो गीभिरुक्थैरा ते भद्रायां सुमतौ यतेम ॥

५६

आ यस्ततन्थ रोदसी वि भासां श्रवोभिश्च श्रव३स्यस्तंरुत्रः ।

बृहद्भिर्वीजेः स्थविरेभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं विमाहि ॥

५७

नृवद्भसो सदमिद्धेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पृथः ।

पूर्वारिषो बृहतीरारेअघा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥

५८

पुरुष्यग्ने पुरुधा त्वायां वंसनि राजन् वसुता ते अश्याम् ।

पुरुणि हि त्वे पुरुवार सन्त्यग्ने वंसु विधत्ते राजन्ति त्वे ॥ ६ ॥

५९

आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरिन्द्र यातं नमोभिरग्ने अवीक ।

युवं राधोभिरकवेभिरिन्द्राग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः ॥

६०

होता यक्षदिन्द्राग्नी छागस्य हविषा आत्तामद्य मध्यतो मेदा उद्धृतं पुरा द्वेषोभ्यः पुरा पौरुषेय्या
गृभो घस्ता नूनं यासैअजाणां यवसप्रथमानां सुमत्क्षराणां श्रुतद्रुदियाणामग्निवात्तानां पीवोप-
वसनानां पाश्वेतः श्रोणितः शितमत्त उत्सादतोऽङ्गादङ्गादवत्तानां कर्त एवेन्द्राग्नी जुषेता हवि-
र्होतयेज ॥

६१

[तं त्वा वयं सु३ध्यो०] ऋ. ६,१,७; तै. ब्रा. ३,६,१०,३; काठ. १८,२० । विशां कविं विश्वपतिं० । ऋ. ६,१,८; तै. ब्रा. ३,६,१०,३; काठ. १८,२० । सो अग्र ईजे शशमे० । ऋ. ६,१,९; तै. ब्रा. ३,६,१०,४; काठ. १८,२० । अस्मा उ ते महि महे० । ऋ. ६,१,१०; तै. ब्रा. ३,६,१०,४ । आ यस्ततन्थ रोदसी० । ऋ. ६,१,११; तै. ब्रा. ३,६,१०,५; काठ. १८,२० । नृवद्भसो सदमिद्धेह्यस्मे० । ऋ. ६,१,१२; तै. ब्रा. ३,६,१०,५; काठ. १८,२० । पुरुष्यग्ने पुरुधा त्वायां० । ऋ. ६,१,१३; तै. ब्रा. ३,६,१०,५; काठ. १८,२०]

[७] तै. ब्रा. ३,६,११-१२ । वा. २१,४३-४७ । कण्व. २३,४४-४६ । [आ वृत्रहणा वृत्रहभिः० । ऋ. ६,६०,३; तै. ब्रा. ३,६,८,१ । एवेन्द्राग्नी जुषेता० । तै. ब्रा. ३,६,११,१-२]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमाना ईद्वे रयिं यज्ञसं पूर्वभाजम् ।

इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देव्यैः ॥

६२

देवेभ्यो वनस्पते हवींश्चि हिरण्यपर्ण प्रदिवस्ते अर्थम् ।

प्रदक्षिणिदृशनया नियुय ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥

६३

होता यक्षद्वन्द्वस्पति, —मर्भि हि पिष्टतमया रमिष्ठया रशनयाधित यन्त्राधैराज्यस्य प्रिया धामानि यत्र सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामानि यत्रेन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथाश्चि यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यत्रावेहोतुः प्रिया धामानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावस्यक्षद्वन्धीयांसमिव कृत्वी करुदेवं देवो वनस्पति, —जुषताश्च हवि, —होतृयज्ञ ॥

६४

वनस्पते रशनया नियुय पिष्टतमया व्युनानि विद्वान् ।

वहा देवत्रा दधिषो हवींश्चि प्र च दातास्ममृतेषु वोचः ॥

६५

पिमीहि देवान् ॥ होता यक्षद्विंश्चि स्विष्टकृत, —मयाड्विंश्यैः प्रिया धामान्य, —याद् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामान्य, —याड्विन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामान्य, —याद् वनस्पतेः प्रिया पाथाश्चि, —याद् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि, यक्षद्वैहोतुः प्रिया धामानि, यक्षस्त्वं मुहिमान्, —मायजतामैज्या इषः, कृणोतु सो अश्वराज्जातवेदा, जुषताश्च हवि, —होतृयज्ञ ॥ अग्रे यद्वद्ये, —डोपहृता ॥ ७ ॥

६६-६७

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्, सुवीरश्च वीरैः, —वैस्तोर्वृज्येता, —ऽक्तोः प्रश्रियेता, —ऽत्यन्यान् राया बर्हिष्मतो मदेम, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज्ञ, देवं बर्हिः, —वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीर्द्वारः संघातै वीङ्गीर्यामन्विशिरा ध्रुवा देवहृता, वत्स ईमेनास्तरुणा आमिमीयात् कुमारो वा नवजातो, मैना अर्वा रेणुककाटः प्रणग्, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यज्ञ, देवीर्द्वारो, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवी उपासानक्ताद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्युहता, —मपि नूनं देवीर्विशः प्रायासिष्टाश्च सुप्रिते सुप्रिते, वसुवने वसुधेयस्य वीताश्च, यज्ञ, देवी उपासानक्ता, वसुवने

[गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमाना (न)० । ऋ. ७, ९३, ४; तै. ब्रा. ३, ६, ९, १; काठ. ४, १५ । देवेभ्यो वनस्पते हवींश्चि० । तै. ब्रा. ३, ६, ११, २; काठ. १८, २१ । देवो वनस्पतिर्जुषताश्च० । तै. ब्रा. ३, ६, ११, ४ । वनस्पते रशनया नियुय० । ऋ. १०, ७०, १०; तै. ब्रा. ३, ६, १२, १; नि. ६, ७ । पिमीहि देवान्० । ऋ. १०, २, १; तै. सं. ४, ३, १३, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ५; ६, ११, ४; काठ. २, १५; १८, २१; २०, १५ । अग्रे यद्वद्य० । ऋ. ६, १५, १४; तै. सं. ४, ३, १२, ४; तै. ब्रा. ३, ५, ७, ६; ६, १२, १]

[८] तै. ब्रा. ३, ६, १३ । वा. २१, ४८—५८; २८, ३५—४५ । काण्व. २३, ४७—५७; ३०, १२—२२ ।

वसुधेयस्य वीतां, देवीं जोष्टी वसुधित्ती ययोरन्याद्या द्वेषांसि युयवदान्या वृक्षद्वसु वायाणि
यजमानाय, वसुवने वसुधेयस्य वीताः, यजु, देवीं जोष्टी, वसुवने वसुधेयस्य वीतां,
देवीं ऊर्जाहुती, इषमूर्जमन्या वक्षत्सग्धिः संप्रतिमन्या, नेवेन पूर्व दयमानाः स्याम पुरा-
णेन नवं, तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधाताः, वसुवने वसुधेयस्य वीताः, यजु, देवीं
ऊर्जाहुती, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवां दैव्या होतारा पौतारा नैद्यारा हताघ्नः सा आभ-
रद्वसुवने वसुधेयस्य वीताः, यजु, देवां दैव्या होतारा, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवी-
स्तिस्तिस्ती देवीरिडा संरस्वती भारुती, द्यौ भारुत्यादित्यैरस्पृक्षत् संरस्वतीमः रुद्रेयज्ञमावी,
—दिहैवेड्ड्या वसुमत्या सधमादं मदेम, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यजु, देवीस्तिस्तिस्ती
देवीं, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवीं नराशः सस्त्रिशीपी वृद्धः, शतमिदेनः शितिपृष्ठा
आदधति, सहस्रमीं प्रवहन्ति, मित्रावरुणेदस्य होत्रमहेतो, बृहस्पतिः स्तोत्र, —मश्विनाध्व-
र्यवः, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवीं नराशः सो वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीं
वनस्पतिर्विषावा घृतनिणिग् द्यामश्रेणास्पृक्ष, —दान्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपेरेणादः हीद, वसु-
वने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवीं वनस्पतिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीं बर्हिर्वीरितीनां निधे-
धासि प्रच्युतीनामप्रच्युतं निकामधरणं पुरुषस्पर्हः यज्ञस्व, —देवां बर्हिषान्या बर्हिः पृथिष्याम,
वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यजु, देवीं बर्हिर्वीरितीनाः वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीं अग्निः
स्विष्टकृद्, यजु, देवीं अग्निः स्विष्टकृत् ॥ ८ ॥

६८

अग्निमद्य होतारमवृणीतायः यजमानः पंचन पक्तीः पंचन पुरोडाशं गृह्णन्मया आज्यं गृह्णन्सोमा-
याज्यं वज्रमिन्द्राग्निभ्यां छागः, सप्तस्था अद्य देवीं वनस्पतिरभवदग्रा आज्येन सोमायाज्येनेन्द्रा-
ग्निभ्यां छागेना, —ऽष्टस्तां तै, भेदस्तः प्रतिपचता, —ऽग्रभीष्टा, —मधीवृधेतां पुरोडाशेन, त्वामद्य
ऋष आर्षेय ऋषीणां नपादवृणीतायः यजमानो, बृहभ्या आ सैंगतेभ्य एष मे देवेषु वसु वायी-
यस्यता इति, तां यां देवां देवदान्यान्दुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वे, —षितेश्च होतरीसि
भद्रवाच्याय प्रेषितो, मानुषः सूक्तावाकाय, सूक्ता वृही, —दं द्यावापृथिवी भद्रमभू, —दार्ध्र-
सूक्तवाकमुत नमोवाक, —मृध्यास्म सूक्तोच्य, —मग्ने त्वं सूक्तवागस्युपश्रुति दिवस्पृथिव्यो, —रोम-
न्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यजमान द्यावापृथिवीं स्ताः शंगवीं जीरदानू अत्रस्नु अत्रवेदे असंवाधे

उरुगव्यूती अभयंकृतौ वृष्टिद्यावा रीत्यापा शंभुवौ मयोभुवा ऊर्जस्वती च पयस्वती च सपचरणा
च स्वधिचरणा च, तयोराविद्यधिरिदं हविरजुपता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृत, सोम
इदं हविरजुपता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृते, —न्द्रासी इदं हविरजुपता, —मवीवृधतां,
महो ज्यायोऽक्राताः, वनस्पतिरिदं हविरजुपता, —ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृत, देवा
आज्यपां आज्यमजुषन्तां, —ऽवीवृधन्त, महो ज्यायोऽकृता, —ऽग्निहोत्रेणेदं हविरजुपता, —
ऽवीवृधत्, महो ज्यायोऽकृता, —ऽस्यामधुद्धोत्रायां देवंगमायामाशास्तेऽयं यजमाना, आगुरा-
शास्ते, सुप्रजास्त्वमाशास्ते, विश्वं प्रियमाशास्ते, यदनेन हविषाशास्ते तद्व्यात्, तद्व-
ध्यात्, तद्वमै देवा रासन्तां, तद्वमिदं देवभ्यो वनुताः, व्यमर्धमानीषा इष्टं च वीतं
चो, —भे च नो द्यावापृथिवी अंहसस्पातामे, —हं गतिवामस्ये, —दं नमो देवेभ्यः ॥ ९ ॥ ६९

तच्च शंभोरावृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये देवी स्वस्तिस्तु नः स्वस्तिर्मातृभ्यः ।

ऊर्ध्वं जिगातु भेषजं शं नो अस्तु द्विषदे शं चतुष्पदे ॥

७०

आप्यायस्व, स ते पयांसि ॥

७१

इह त्वष्टारमग्नियं विश्वरूपमुपह्वये । अस्माकमस्तु केवलः ॥

७२

तन्नस्तुरीपमध पोषयितुं देव त्वष्टर्विं गुराणः स्युस्व ।

यतो वीरः कर्मण्युः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥

७३

देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवास्तो या अपामिषि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत ॥

७४

उत मा व्यन्तु देवपत्नीरिन्द्राक्ष्यग्राय्यश्चिनी रादं ।

आ रोदसी वरुणानीं शृणोतु व्यन्तु देवीर्यि ऋतुर्जनीनाम् ॥

७५

[१०] तै. ब्रा. ३, ५, ११—१२ । वा. ११, ६३; १२, ११२—११४; २७, २०; ३४, १० । काण्व. १२, ६५; १३, १११—
११३; २९, २०; ३३, ४ । [तच्च शंभोरावृणीमहे० । तै. सं. २, ६, १०, २; तै. ब्रा. ३, ५, ११; तै. आ. १, ९,
७; ३, १ । आप्यायस्व० । क्र. १, ९१, १६—१७; ९, ३१, ४; तै. सं. १, ४, ३२, १; ३, २, ५, ३; ४, २, ७, ४; तै. ब्रा.
३, ५, १२; ७, १३, ४; तै. आ. ३, १७, १; ६, ६, ३; ताण्ड्य ब्रा. १, ५, ८; काठ. १६, १४; कपि. २५, ५ । सं ते
पयांसि० । क्र. १, ९१, १८; तै. सं. ४, २, ७, ४; काठ. १६, १४; ३५, १३; ३७, ५; कपि. २५, ५ । इह त्वष्टार-
मग्नियं० । क्र. १, १३, १०; तै. सं. ३, १, ११, १; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । तन्नस्तुरीपमध० । क्र. ३, ४, ३; ७,
२, ९; तै. सं. ३, १, ११, १ । देवानां पत्नीरुशतीः० । क्र. ५, ४६, ७; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । उत मा व्यन्तु
देवपत्नीः० । क्र. ५, ४६, ८; अथर्व. ७, ४९, २; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १; नि. १२, ४६]

राकामहं, यास्ते राके, सिनीवालि, या सुपाणिः, कुहमहं, कुहदेवानाम् ॥ ७६

अग्निहोता गृहपतिः सं राजा विश्वा वेद जनिमा ज्ञातवेदाः ।

देवानामुत यो मर्त्यानां यजिष्ठः सं प्रयजतामृतावा ॥

७७

हव्यवाडग्नि, रिडोपहृता ॥ १० ॥

७८

[२८६६]

॥ इति खिलकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥१३॥

ॐ नमः शिवाय

अथ चतुर्दशः प्रपाठकः ।

सोमो घेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्युं ददाति ।

सादृत्युं विदुष्युं सभेयं पितृश्रवणं यो ददाशदसौ ॥

१

अषाढं युत्सु पृतनासु पयिं स्वपीमप्सां वृज्जनस्य गोपांम् ।

भरषुजां सुक्षितिं सुश्रवसं जयन्तं त्वामनुमदम सोम ॥

२

त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूस्त्वं दक्षैः सुदर्शो विश्ववेदाः ।

त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा युम्नेभिर्द्युम्न्युभवो नृचक्षाः ॥

३

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम् ॥

४

त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमप्यो अजनयस्त्वं गाः ।

त्वमाततन्थोऽर्वन्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ॥

५

[राकामहं० । ऋ. २, ३२, ४; अथर्व. ७, ४८, १; तै. सं. ३, ३, ११, ५; नि. ११, ३१; काठ. १३, १६ । यास्ते राके० । ऋ. २, ३२, ५; अथर्व. ७, ४८, २; तै. सं. ३, ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । सिनीवालि० । ऋ. २, ३२, ६; अथर्व. ७, ४९, १; तै. सं. ३, १, ११, ३; ३, ११, ५; नि. ११, ३२; काठ. १३, १६ । या सुपाणिः० । ऋ. २, ३२, ७; अथर्व. ७, ४९, २; तै. सं. ३, १, ११, ४; ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । कुहमहं (० देवी) । ऋ. परि. ३, १; अथर्व. ७, ४७, १; तै. सं. ३, ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । कुहदेवानाम्० । ऋ. परि. ३, २; अथर्व. ७, ४७, २; तै. सं. ३, ३, ११, ५; काठ. १३, १६ । अग्निहोता गृहपतिः० । ऋ. ६, १५, १३; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । हव्यवाड (ल)-गिनः० । ऋ. ५, ४, २; तै. सं. ३, ३, ११, १]

[१] तै. ब्रा. २, ८, ३; २, ८, १ । वा. ३४, २०-२२; ४, ३७; १०, २०; २३, ६५ । काण्व. ३३, १४-१६; ४, ४९; ११, २९; २५, ६७ । [सोमो घेनुं सोमो० । ऋ. १, ९१, २०; तै. ब्रा. २, ८, ३, १ । अषाढं युत्सु पृतनासु० । ऋ. १, ९१, २१; तै. ब्रा. २, ४, ३, ८; २, ८, ३, १; ७, ४, १ । त्वं सोम क्रतुभिः० । ऋ. १, ९१, २; तै. ब्रा. २, ४, ३, ८; २, ८, ३, १ । या ते धामानि दिवि० । ऋ. १, ९१, ४; तै. सं. २, ३, १४, १; ४, १, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, २; काठ. १३, १५ । त्वमिमा ओषधीः सोम० । ऋ. १, ९१, २२; तै. ब्रा. २, ८, ३, १]

यां ते धामानि हविषा यजन्ति, सोमापूषणे, —मौ देवौ ॥	६
सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम् ।	
विष्वत्तं मनुजा युज्यमानं तं जिवन्थो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥	७
दिश्यन्त्यः सदनं चक्र उचां पुष्टिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे ।	
तां अस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं विष्णुतां नाभिस्मै ॥	८
धियं पूषा जिवन्तु विश्वमिन्वो रथिं सोमो रथिपतिर्दिधातु ।	
अवन्तु देव्यदितिरनुवीं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥	९
विश्वान्यन्यो भुवना ज्ञानं विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।	
सोमापूषणा अवन्तं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥	१०
प्रजापते नहि त्वत्तान्यन्यो विश्वा ज्ञातानि परि तां बभूव ।	
यस्मै कै जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रथीणाम् ॥	११
रथीणां पतिं यजतं बृहन्तुमस्मिन् भरे नृत्तुमं वाजसातो ।	
प्रजापतिं प्रथमजामृतस्य यजाम देवमधि नो ब्रवीतु ॥	१२
प्रजापते त्वं निधिपाः पुराणां देवानां पिता जनितां प्रजानाम् ।	
पतिर्विश्वस्य जगतः परस्पां हविर्नो देव विहवे जुषस्व ॥	१३
तवेमं लोकाः प्रदिशो दिशश्च परावतो निवन्तु उद्वतश्च ।	
प्रजापते विश्वसृग् जीवधन्य इदं नो देव प्रतिहर्य हव्यम् ॥	१४
प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानां देवानामग्रे यजतं यजध्वम् ।	
सं नो ददातु श्रवणं पितृणां तस्मै ते देव हविषा विधेम ॥	१५

[या ते धामानि हविषा० । क्र. १,११,१९; तै. सं. १,२,१०,१; तै. ब्रा. २,८,३,१; काठ. ११,१३ । सोमापूषणा० । क्र. २,४०,१,३; तै. सं. १,८,२२,५; २,६,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,५; काठ. ८,१७ । इमौ देवौ० । २,४०,२; तै. सं. १,८,२२,५; २,६,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,५; काठ. ८,१७ । सोमापूषणा रजसो० । क्र. २,४०,३; तै. सं. १,८,२२,५; तै. ब्रा. २,८,१,५ । दिश्यन्त्यः सदनं चक्र० । क्र. २,४०,४; तै. ब्रा. २,८,१,५ । धियं पूषा जिवन्तु० । क्र. २,४०,६; तै. ब्रा. २,८,१,६ । विश्वान्यन्यो भुवना० । क्र. २,४०,५; तै. ब्रा. २,८,१,६ । प्रजापते नहि त्वत्तान्यन्यो० । क्र. १०,१२१,१०; अथर्व. ७,७२,४; ८०,३; तै. सं. १,८,१४,२; ३,२,५,६; तै. ब्रा. २,८,१,२; ३,५,७,१; तै. आ. १०,५४; नि. १०,४३; काठ. १५,८ । रथीणां पतिं यजतं० । तै. ब्रा. २,८,१,३ । प्रजापते त्वं निधिपाः० । तै. ब्रा. २,८,१,३ । तवेमं लोकाः प्रदिशो० । तै. ब्रा. २,८,१,३ । प्रजापतिं प्रथमं० । तै. ब्रा. २,८,१,४]

यो राय ईशे शतदाय उ३क्यो यः पुशुनां रक्षिता विष्टितानाम् ।	
प्रजापतिः प्रथमजा कृतस्मृ सहस्रधामा जुषता हविर्नः ॥ १ ॥	१६
वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।	
उत वा ते सहस्रिणो रथा आपातु पाजसा ॥	१७
ईशानाय प्रहृतिं यस्ता आनट् शुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।	
कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातो जातो जायते वाज्यस्य ॥	१८
युक्ष्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोष्या वसो ।	
आन्नो वायो मधु पिवास्माकं संवनांगहि ॥	१९
कुविदङ्ग नमसा ये वृधांसः पुरा देवा अनवद्यासा आसन् ।	
ते वायवे मनुवे वाधितायांवासयक्षपसं सूर्येण ॥	२०
आ नो वायो महे तने ग्राहि मखाय पाजसे ।	
वृषं हि ते चक्रमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥	२१
सं ते वायुः ॥	२२
पीवोअन्नं रयिवृधः समेधाः श्वेतः सिपक्ति नियुतामभित्रीः ।	
ते वायवे सप्तनसो वितस्थुर्विश्वेक्षरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥	२३
राये नु यं जज्ञतू रोदुसीमे राये देवीं धिषणा धाति देवम् ।	
अधु वायुं नियुतः सथत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥	२४
आ वायो, प्र वायुं, प्र यासिः ॥	२५

[यो राय ईशे० । तै. ब्रा. २, ८, १, ४]

[२] तै. ब्रा. २, ८, १ । वा. ११, ३९; २७, २३-२४, २७-२८; ७, ७; ३३, ५५; २५, १५, २१-२२; ४, ५; ३१, १६ । काण्व. १२, ३९; २९, २३-२४, २६, ३१; ७, ६; ३२, ५५; २७, १९, २५-२६; ४, ६; ३५, १६ । [वायो शतं हरीणां० । ऋ. ४, ४८, ५; तै. सं. २, २, १२, ७ । ईशानाय प्रहृति० । ऋ. ७, ९०, २ । युक्ष्वा हि त्वं रथासहा० । ऋ. ८, २६, २० । कुविदङ्ग नमसा० । ऋ. ७, ९१, १ । आ नो वायो महे० । ऋ. ८, ४६, २५ । सं ते वायुः० । तै. सं. ४, १, ४; ५, १, ५, १; काठ. १६, ४; १९, ५; कपि. २०, ३ । पीवोअन्नं (०न्नं) रयिवृधः० । ऋ. ७, ९१, ३; तै. ब्रा. २, ८, १, १ । राये नु यं जज्ञतू० । ऋ. ७, ९०, ३; तै. ब्रा. २, ८, १, १ । आ वायो० । ऋ. ७, ९२, १; तै. सं. १, ४, ४, १; ३, ४, २, १; तै. ब्रा. २, ८, १, १; काठ. ४, २; १३, ११-१२; कपि. ३, २ । प्र वायुं० । ऋ. ६, ४९, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, १ । प्रयासिः० । ऋ. ७, ९२, ३; तै. सं. २, २, १२, ७; तै. ब्रा. २, ८, १, १; काठ. १०, १९]

आ नो नियुद्धिः श्रुतिर्नोभिरध्वरं सुहृत्सिणीभिरुपयाहि यज्ञम् ।	
वायो अस्मिन्सर्वने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥	२६
देवानां भद्रा सुमतिर्कृज्यतां देवानां रातिरभि नो निर्वर्तताम् ।	
देवानां सख्यंमुपसेदिमा यूयं देवा ना आयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥	२७
भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।	
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥	२८
शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् ।	
पुत्रासो यन्त्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिपतायुर्गन्तोः ॥	२९
आ वो देवास ईमहे ॥	३०
उत देवा अवहितं देवा उज्जयथा पुनः । उतागध्वकृषं देवा देवा जीवयथा पुनः ॥	३१
यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः ॥ २ ॥	३२
अग्ने नय ॥	३३
प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वं हव्यं मतिं चाधये सुपूतम् ।	
यो दैव्यानि मानुषा जनं हव्यन्तर्विश्वानि विब्राना जिगति ॥	३४
अग्ने त्वं पारय ॥	३५
अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीरग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः ।	
सुसंहंश्च सुप्रतीकं स्वञ्च हव्यवाहमर्गतिं मानुषाणाम् ॥	३६
अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा अन्वित्रा अम्यमन्त कृषीः ।	
पुनरस्मभ्यं सुविताय देव क्षां विश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र ॥	३७

[आ नो नियुद्धिः०। क्र. ७,९२,५; तै. ब्रा. २,८,१,२। देवानां भद्रा सुमतिः०। क्र. १,८९,२; नि. १२,३९।
भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम०। क्र. १,८९,८; सा. १,८७४; तै. आ. १,१,१; काठ. ३,५,१; कपि. २८,२। शत-
मिन्नु शरदो०। क्र. १,८९,९; तै. आ. १,२७,६; काठ. ३,५,१; कपि. ४८,२। आ वो देवास०। तै. सं.
१,२,१,२। उत देवा अवहितं०। क्र. १०,१३७,१; अथर्व. ४,१३,१। यज्ञेन यज्ञमयजन्त०। क्र. १,
१६४,५०; १०,१०,१६; अथर्व. ७,५,१; तै. सं. ३,५,११,५; तै. आ. ३,२,७; शत. ब्रा. १०,२,२,२]

[३] तै. ब्रा. २,८,२। वा. ५,३६; ७,४३; ४०,१६; १२,१२; ४,३०; १८,४९; २१,२; ३८,५। काण्व. ५,४५;
९,८; ४०,१८; १३,१३; ४,४२; २०,१९; २३,२; ३८,५। अग्ने नय सुपथा०। क्र. १,१८९,१; तै. सं. १,
१,१४,३; ४,४३,१; तै. ब्रा. २,८,२,३; तै. आ. १,८,८; शत. ब्रा. १४,८,३,१; काठ. ३,१; ६,१०; कपि. २,८।
प्र वः शुक्राय भानवे०। क्र. ७,४,१; तै. ब्रा. २,८,२,३; कठ. ७,१६। अग्ने त्वं पारय०। क्र. १,१८९,२;
तै. सं. १,१,१४,४; तै. ब्रा. २,८,२,५; तै. आ. १०,२,१। अच्छा (च्छा) गिरो मतयो०। क्र. ७,१०,३; तै.
ब्रा. २,८,२,४। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा०। १,१८९,३; तै. ब्रा. २,८,२,४]

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीर्ची नयत देवयन्तः ।	
दक्षिणावाङ् वाजिनी प्राच्येति हविर्भैरन्त्यग्रये घृताची ॥	३८
उदुत्तम, —मस्तभ्नाद् घा, —मिमां धियम् ॥	३९
कितवासो यद्विरिपुर्नं नीविं यद्वा घा सत्यमुत यन्न विन्नं ।	
सर्वा ता विष्य शिथिरैव देवाथा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥	४०
अवु ते हेडो वरुण, तच्चायामि ॥	४१
पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् ।	
माभिरष्टिद्रः शरणं सजोषा दुराधर्षं गृणते शर्म यत्सत् ॥	४२
आ नो दिवः ॥	४३
इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।	
तव शर्मन् प्रियतुमे दधाना उपस्थेयाम शरणं न वृक्षम् ॥	४४
यस्ते स्तनः शशयो यो मुयोभूयेण विश्वा पुष्युसि वार्याणि ।	
यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे कः ॥	४५
सरस्वत्यभि नो नेषि वस्य, इदं ते हव्यम् ॥ ३ ॥	४६

[प्र कारवो मनना०। क. ३,६,१; तै. ब्रा. २,८,२,५। उदुत्तमं वरुण पाशा०। क. १,२४,१५; सा. ५८९; अथर्व. ७,८३,३; १८,४,६९; तै. सं. १,५,११,३; ४,२,१,३; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६; तै. आ. २,४,४; नि. २,१३; काठ. २,८; १६,८; १९,११; २१,१३; कपि. २,१५; ३२,१। अस्तभ्नाद् घाम्०। क. ८,४२,१; तै. सं. १,२,८,१; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. २,६; ११,१२; कपि. १,१९। इमां धियम्०। क. ८,४२,३; १०,६७,१; अथर्व. २०,९१,१; तै. सं. १,२,२,२; ६,१,३,२; काठ. २,३; कपि. १,१५। कितवासो यद्विरिपुः०। क. ५, ८५,८; तै. सं. ३,४,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,५; काठ. २,३,१२। अव ते हेडो (लो) वरुण०। क. १,२४,१४; तै. सं. १,५,११,३; तै. ब्रा. २,७,१६,४; ८,१,६; तै. आ. २,४,४; काठ. ४०,११। तच्चायामि ब्रह्मणा०। क. १,२४,११; तै. सं. २,१,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,६; काठ. ४,१६; ११,१३; १२,१५; १७,१९; २१,१३; ४०,११। पावीरवी कन्या चित्रायुः०। क. ६,४९,७; तै. सं. ४,१,११,२; तै. ब्रा. २,८,२,८। आ नो दिवः०। क. ५,४३,११; ७,२४,३; तै. सं. १,८,२२,१; २,५,१२,१; ३,१,११,२; काठ. ४,१६; २०,१५। इमा जुह्वाना युष्मदा०। क. ७,९५,५; तै. ब्रा. २,४,६,१; काठ. ४,१६। यस्ते स्तनः शशयो०। क. १,१६, ४,४९; अथर्व. ७,१०,१; तै. ब्रा. २,८,२,८; तै. आ. ४,८,२; ५,७,३; शत. ब्रा. १४,२,१,१५; ९,४,२८। सरस्वत्यभि नो नेषि०। क. ६, ६१,१४; तै. सं. ७,२,७,४; तै. ब्रा. २,४,३,१; २,८,२,८; काठ. १७,१८; ३०,३। इदं ते हव्यम्। तै. ब्रा. २,५,४,६]

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तं बृहस्पतिः सन्दने सादयध्वम् । सादद्योनि दद्या आ दीदिवीःसः हिरण्यवर्णमरुषः सपेम ॥	४७
सं हि शुचिः शतपत्रः सं शुन्ध्यहिरण्यवाशीरिपरिः स्वर्षाः । बृहस्पतिः सं स्वावेशं ऋष्वः पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥	४८
बृहस्पतिः, सं सुष्टुभा ॥	४९
बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद् शुमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु । यदीदयच्च शवसः क्रतुप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥	५०
एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे ॥	५१
सूर्यो देवीमुषसः रौचमानां मर्यां न योषामभ्येति पृथा । यत्रा नरो देवथन्तो युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥	५२
भद्रा अश्वा, —स्तत्सूर्यस्य ॥	५३
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे । अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृणामन्यद्वरितः संभरन्ति ॥	५४
अद्या देवा उद्विता सूर्यस्य निरःहसः पिपृता निरवद्यात् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामद्वितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥	५५

[४] तै. ब्रा. २, ८, २; २, ८, ७ । वा. २६, २; ३३, ३७-३८, ४२; ७, ४२; १३, ४६; २१, ५-६; २५, २३; २९, ४ । काण्व. २, २१; २८, ४; ३२, ३७-३८, ४२; ८, २४; ९, ७; १४, ४८; २३, ५-६; २७, २७; ३१, ४ । [आवेधसं नीलपृष्ठं० । ऋ. ५, ४३, १२; तै. ब्रा. २, ५, ५, ४; २, ८, २, ७ । स हि शुचिः शतपत्रः० । ऋ. ७, ९७, ७; तै. ब्रा. २, ५, ५, ४; ८, २, ७ । बृहस्पतिः० । ऋ. ४, ५०, ४; ६, ७३, ३; १०, ४२, ११; ४३, ११; ४४, ११; १८२, १; अथर्व. ७, ५१, १; २०, १७, ११; ८८, ४; ८९, ११; ९०, ३; ९४, ११; तै. सं. ३, ३, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ७—८; काठ. १७, १८ । स सुष्टुभा० । ऋ. ४, ५०, ५; १, ६२, ४; अथर्व. २०, ८८, ५; तै. सं. २, ३, १४, ४; काठ. १०, १३ । बृहस्पते अति यदर्यो० । ऋ. २, २३, १५; तै. सं. १, ८, २२, २; काठ. ४, १६; ४०, ११ । एवा पित्रे विश्वदेवाय० । ऋ. ४, ५०, ६; अथर्व. २०, ८८, ६; तै. सं. १, ८, २२, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; काठ. १७, १८ । सूर्यो देवीमुषसः० । ऋ. १, ११५, २; अथर्व. २०, १०७, १५; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । भद्रा अश्वाः० । ऋ. १, ११५, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । तत्सूर्यस्य० । ऋ. १, ११५, ४; अथर्व. २०, १२३, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, १; नि. ४, ११ । तन्मित्रस्य वरुणस्य० । ऋ. १, ११५, ५; अथर्व. २०, १२३, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, २ । अद्या देवा उद्विता० । ऋ. १, ११५, ६; तै. ब्रा. २, ८, ७, २]

चित्रं देवानामुद्गुदनीकः, सुत्रामाणं, महीमूषं, अदितिः पाशान् ॥ ५६

अदितिर्द्यौरदितिर्न्तरिक्षमदितिर्माता सं पिता सं पुत्रः ।

विश्वे देवा अदितिः पञ्च जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥ ५७

विष्टम्भो दिवः, स्तीर्णो बर्हिः ॥ ४ ॥ ५८

विष्णोर्नु कं, तदस्य, प्र तद्विष्णुः ॥ ५९

परो मात्रया तन्वा बृधान न ते महित्वमन्वश्रुवन्ति ।

उभे ते विश्व रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं पुरमस्य वित्से ॥ ६०

विचक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिः सुजनिमा चकार ॥ ६१

त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां विचक्रमे शतर्त्तसं महित्वा ।

प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयास्तत्वेपः ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥ ६२

इन्द्रं नरो नेमयिता, युजे रथम् ॥ ६३

जगृह्णा ते दक्षिणामिन्द्र हस्तं वसुयवो वसुपते बह्वताम् ।

विद्वा हि त्वा गोपतिः शूर गोनामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ६४

[चित्रं देवानाम् ० । ऋ. १.११५, १; अथर्व. १३, २, ३५; २०, १०७, १४; तै. सं. १.४, ४३, १; २.४, १४, ४; तै. ब्रा. २.८, ७, ३; ऐ. आ. ३, ९; तै. आ. १.७, ६; २.१३, १; नि. १.२, १६; काठ. ४, ६; १०, १३; १३, १६; २१, १४; २२, ५-६, ८; कपि. ३, ४, ७; ३५, २ । सुत्रामाणं पृथिवीं ० । ऋ. १०, ६३, १०; अथर्व. ७, ६, ३; तै. सं. १.५, ११, ५; ७, १, १८, २; तै. आ. १.१३, २; काठ. २, ३ । महीमूषं ० । तै. सं. १.५, ११, ५; ७, १, १८, २; तै. ब्रा. ३.१, ३, ३; तै. आ. १.१३, २; काठ. ३०, ४—५; कपि. ४६, ७ । अदितिः पाशान् ० । तै. सं. ३.१, ४, ४; काठ. ३०, ८ । अदितिर्द्यौरदितिः ० । ऋ. १.८९, १०; अथर्व. ७, ६, १; तै. आ. १.१३, २; नि. ४, २३ । विष्टम्भो दिवः ० । ऋ. ९, ८९, ६; तै. सं. ४, ४, १२, ५; काठ. २२, १४ । स्तीर्णो बर्हिः ० । ऋ. १, १३५, १; तै. सं. ५, १, ११, २; काठ. ५, ६, २]

[५] तै. ब्रा. २.८, २-३ । वा. ५, १८, २०; १९, ८१; ८, १५ । काण्व. ५, २४, २६; २१, ७८; ३, १५ । [विष्णोर्नु कं ० । ऋ. १, १५४, १; अथर्व. ७, २६, १; तै. सं. १.२, १३, २; तै. ब्रा. २.८, ३, २; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । तदस्य ० । ऋ. १, १५४, ५; १०३, ५; २, ३५, ११; तै. ब्रा. २, ४, ६, २; ८, ३, २ । प्र तद्विष्णुः ० । ऋ. १, १५४, २; अथर्व. ७, २६, २—३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ४; ८, ३, २; ३, १, ३, ३; नि. १, २०; काठ. २, १०; २५, ८; कपि. २, ४; ४०, १ । परो मात्रया तन्वा ० । ऋ. ७, ९९, १; तै. ब्रा. २, ८, ३, २ । विचक्रमे पृथिवीमेष ० । ऋ. ७, १००, ४; तै. ब्रा. २, ४, ३, ५; ८, ३, ३ । त्रिदेवः पृथिवीमेष ० । ऋ. ७, १००, ३; तै. ब्रा. २, ४, ३, ५; ८, ३, ३ । इन्द्रं नरो नेमयिता ० । ऋ. ७, २७, १; सा. ३१८; तै. सं. १, ६, १२, १; तै. ब्रा. २, ८, २, ५ । युजे रथम् ० । ऋ. ७, २३, ३; अथर्व. २०, १२, ३; तै. ब्रा. २, ४, १, ३; ८, २, ५ । जगृह्णा (०भ्मा०) ते दक्षिणमिन्द्र ० । ऋ. १०, ४७, १; सा. ३१७; तै. ब्रा. २, ८, २, ५]

तवेदं विश्वमभितः पञ्चदशं यत् पञ्चसि चक्षुसा सूर्यस्य ।

गवामसि गोपुतिरेक इन्द्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वंस्तुः ॥

६५

समिन्द्र नः ॥

६६

आराञ्च शत्रुमपवाधस्व दूरमुग्रो यः शम्भः पुरुहूत तेन ।

अस्मै धेहि यवमुद्रोमदिन्द्र कृधी धियं जरित्रे वाञ्छरत्नाम् ॥

६७

इन्द्रो बलं रक्षितारं दुधानां करणेव विचकता रणेण ।

स्वेदाज्जिभिराशिरमिच्छमानोऽरोदयत् पुर्णिमां गां अमुष्णात् ॥

६८

अध्वर्यवो यो दधीकं जघान यो गां उदाज्जदधि हि बलं वृः ।

तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सौमैरोर्णुत जर्नं वंस्तैः ॥

६९

इन्द्रा ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीं रसनोदन्तरिक्षम् ।

विभेदु बलं तुनुदे विवाचौऽस्थामवहमिताभिकृतूनाम् ॥

७०

यो हत्वाहिमरिणात् सप्त सिन्धून् यो गां उदाज्जदधौ बलस्य ।

यो अश्मनोरन्तरिक्षं जघान स वृकं समत्सु स जनासा इन्द्रः ॥

७१

अभि स्ववृष्टिम् ॥

७२

मिनद्वलमङ्गिरोभिर्मृणानो वि पर्वतस्य दधितान्यैरत् ।

रिणग्रोधांसि कृत्रिमान्येषां सोमस्य तां मृदा इन्द्रश्चकार ॥ ५ ॥

७३

विष्णुं देवं वरुणमृतये भगं मेदसा देवां वपया यजध्वम् ।

तां नो यज्ञमागतं विश्वधेना प्रजावृद्धस्मै द्रविणेह धत्तम् ॥

७४

[तवेदं विश्वमभितः०। ऋ. ७,२८,६; अथर्व. २०,८७,६; तै. ब्रा. २,८,२,६। समिन्द्र नः०(णो०)। ऋ. ५,४२,४; अथर्व. ७,९७,२; तै. सं. १,४,४४,१; तै. ब्रा. २,८,२,६; काठ. ४,१२; कपि. ३,१०। आराञ्च शत्रु-
मपवाधस्व०। ऋ. १०,४२,७; अथर्व. २०,८९,७; तै. ब्रा. २,८,२,७; तै. ५,२४। इन्द्रो बलं (व०)
रक्षितारं०। १०,६७,६; अथर्व. २०,९१,६। अध्वर्यवो यो दधीकं०। ऋ. २,१४,३। इन्द्रा (०न्द्र) ओ-
षधीरसनो०। ऋ. ३,३४,१०; अथर्व. २०,११,१०। यो हत्वाहिमरिणात् सप्त०। ऋ. २,१२,३; अथर्व.
२०,३४,३। अभि स्ववृष्टिम्०। ऋ. १,५२,५। मिनद्वलमङ्गिरोभिः०। ऋ. २,१५,८; तै. सं. २,३,
१४,५]

[६] तै. ब्रा. २,८,४; ६। वा. ८,६,५९; ३३,४३; ३४,३१; १२,७५,७८,८१,८४,८८। काण्व. ८,५; ९,४५; ३२,
४३; ३३,२५; १३,७६,७९,८२,८५,८९। [विष्णुं देवं वरुणमृतये०। तै. ब्रा. २,८,४,४]

मिदसा देवा वपया यजध्वं विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम् ।	
तां नो अमीवामपवाधमाना इमं यज्ञं जुषमाणा उपेतम् ॥	७५
विष्णुवरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।	
दीर्घप्रयज्यू हविषा वृधानां ज्योतिषारातीर्दहतं तमांसि ॥	७६
ययोरोजसा स्कभिता रजांसि वीरैर्भिर्निरतुमा शविष्ठा ।	
यां पत्येते अग्रतीता सहोभिर्विष्णू अगन् वरुणा पूर्वहृतिम् ॥	७७
विष्णुवरुणा अभिशस्तिपावा देवा यजन्त हविषा घृतेन ।	
अपामीवां सेधतं रक्षस्त्राधा धत्तं यजमानाय शंस्योः ॥	७८
अश्वोमुचा वृषभां सुप्रतूर्तां देवानां देवतुमा शविष्ठा ।	
विष्णुवरुणा प्रतिहर्यतं न इदं नरा प्रघतमूर्तये हविः ॥	७९
आ देवां याति सविता सुरत्नोऽन्तरिक्षप्रां बृहमानो अश्वैः ।	
हस्ते दधानो नर्यां पुरुणि निवेशयश्च प्रसुवञ्च भूम ॥	८०
अमीवृतं कृशनैर्विश्वरूपं हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम् ।	
आस्थाद्रथं सविता चित्रभानुः कृष्णा रजांसि तविष्णीं दधानः ॥	८१
सं घा नो देवः सविता सहावासाविषदसुपतिर्वसूनि ।	
विश्रयमाणो अमतिमुरूचीं भर्तृभोजुनमध रासते नः ॥	८२
आ कृष्णेन रजसा, वाममघं ॥	८३
भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धि नराशंसो ग्रास्पतिर्नो अव्यात् ।	
आथे वामस्य संगथे रूथीणां प्रियां देवस्य सवितुः स्याम ॥	८४

[मिदसा देवा वपया० । तै. ब्रा. २, ८, ४, ४ । विष्णुवरुणा युवम्० । तै. ब्रा. २, ८, ४, ५ । ययोरोजसा स्क-
भिता० । अथर्व. ७, २५ (२६), १; तै. ब्रा. २, ८, ४, ५ । विष्णुवरुणा अभि० । तै. ब्रा. २, ८, ४, ६ । अश्वोमुचा
वृषभा० । तै. ब्रा. २, ८, ४, ६ । आ देवो याति (तु०) सविता० । ऋ. ७, ४५, १; तै. ब्रा. २, ८, ६, १; काठ.
१७, १९ । अमीवृतं कृशनैः० । ऋ. १, ३५, ४; तै. ब्रा. २, ८, ६, १ । स घा नो देवः सविता० । ऋ. ७, ४५,
३; तै. ब्रा. २, ८, ६, १ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ. १, ३५, २; तै. सं. ३, ४, ११, ३ । वाममघ० । ऋ.
६, ७१, ६; तै. सं. १, ४, २३, १; २, २, १२, २ । भगं धियं वाजयन्तः० । ऋ. २, ३८, १०; तै. ब्रा. २, ८, ६, ३]

या ओषधयो, अश्वावती, मोषधीरिति मातरं, इति विश्वाः परिष्ठा, यदोषधयः संगच्छन्ते, अन्या वो अन्याम् ॥ ६ ॥

८५

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयश्चिरकैः ।

यत् सी चरिष्ठे बृहती विमिन्वन् रुवद्भोक्षा प्रप्रधानैर्भिरवैः ॥

८६

प्र पूर्वजे ॥

८७

स इत् स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।

उर्वी गुभीरं रजसी सुमेके अवशो धीरः शंघ्या समैरत् ॥

८८

भूरि द्वे अचरन्ती चरन्तं पदन्तं गर्भमपदी दधाते ।

नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्यात् ॥

८९

इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु पितृमतीर्यदिहोपब्रुवै वाम् ।

भूतं देवानामवमे अवोमिविद्यामेप वृज्जनं जोरदानुम् ॥

९०

उर्वी पृथ्वी बृहल्ले दूरं अन्ते उपब्रुवै नमसा यज्ञे अस्मिन् ।

दधाति ये सुभगे सुप्रतूती द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्यात् ॥

९१

इन्द्रो भूतस्य भुवनस्य राजेन्द्रो दाधार पृथिवीमुत्तमाम् ।

इन्द्रे ह विश्वा भुवना श्रितानीन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

९२

इन्द्रः पृणन्तं पपूरि चन्द्रा इन्द्रः स्तुवन्तः स्तवितारमिन्द्रः ।

दधाति शक्रः सुकृतस्य लोक इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

९३

इन्द्रो यौरुव्युतं भूमिरिन्द्रा इन्द्रः समुद्रो अभवद्भीरः ।

उर्वन्तरीक्षः स जनासा इन्द्रा इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

९४

[या ओषधयोः (०षधीः) । ऋ. १०, ९७, १; तै. सं. ४, २, ६, १; नि. ९, २, ८; काठ. १३, १६; १६, १३; कपि. २५, ४ । अश्वातीम् । ऋ. १०, ९७, ७; तै. सं. ४, २, ६, ४; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; काठ. १६, १३; कपि. २५, ४ । ओषधीरिति मातरः । ऋ. १०, ९७, ४; तै. सं. ४, २, ६, १; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; नि. ६, ३; काठ. १३, १६; १६, १३; कपि. २५, ४ । अति विश्वाः परिष्ठा । ऋ. १०, ९७, १०; तै. सं. ४, २, ६, ३; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; काठ. १६, १३; कपि. २५, ४ । यदोषधयः संगच्छन्ते । तै. सं. ४, २, ६, २; कपि. २५, ४ । अन्या वो अन्याम् । ऋ. १०, ९७, १४; तै. सं. ४, २, ६, ३; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८; काठ. १६, १३; कपि. २५, ४]

[७] तै. ब्रा. २, ८, ४, ७-८; २, ८, २, ८ । वा. २०, ५४; २७, २८; ३४, ४० । काण्व. २२, ३९; २९, २१ । [मही द्यावापृथिवी । ऋ. ४, ५६, १ । प्र पूर्वजे । ऋ. ७, ५३, २; तै. सं. ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ४, ७ । स इत् स्वपा भुवनेष्वास । ऋ. ४, ५६, ३; तै. ब्रा. २, ८, ४, ७ । भूरि द्वे अचरन्ती । ऋ. १, १८५, २; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८ । इदं द्यावापृथिवी । ऋ. १, १८५, ११; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८ । उर्वी पृथ्वी (पृथिवी) बृहल्ले । ऋ. १, १८५, ७; तै. ब्रा. २, ८, ४, ८]

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणावधीद्रीन्द्रो व्युत्समुतं शुष्णमिन्द्रः ।

९५

इन्द्रः पुरः शम्बरस्याभिनद्रीन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

इन्द्रो वभूव ब्रह्मणा गभीरं इन्द्रा अभूतः परिभूष्विन्द्रः ।

९६

इन्द्रो भविष्यदुतं भूतमिन्द्रा इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

इन्द्रोऽस्मि अवतु वज्रबाहुरिन्द्रे भूतानि ध्रुवानीन्द्रे ।

९७

अस्माकमिन्द्रो भवतु प्रसाहं इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोपश्रवत् सुभंगा यज्ञे अस्मिन् ।

९८

द्युतद्युभिर्नमस्यैरियाणां राया युजा चिदुत्तरा संखिभ्यः ॥

प्र क्षोदसा धायसा सप्त एषा सरस्वती धरुणमायुसी पूः ।

९९

प्र बाधमाना रथ्येव याति विंश्चा अपो मुहिना सिन्धुरन्याः ॥

एकाचेतत् सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्या आ समुद्रात् ।

१००

रायश्चेतन्ती ध्रुवनस्य भूर्युतं पयो दुदुहे नोदुषाय ॥

इदमददाद्रभसंमृणच्युतं दिवोदासं वधीयश्चायु द्राशुषे ।

१०१

यां शशन्तमाचखादावसं पूर्णि तां ते दात्राणि तविषां सरस्वति ॥

अथंस्म ते सरस्वति वसिष्ठो द्रोरा ऋतस्य सुभगे व्यावः ।

१०२

वर्धं शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥

इयं शुष्मेभिर्विसखां इवारुजत् सानु गिरीणां तुविषेभिरुर्मिभिः ।

१०३

पारावतधीमवसे सुवृत्तिभिः सरस्वतीमाविवासेम धीतिभिः ॥७॥

शुचिं नु स्तोमं, श्रथद्वृत्रं, मुषां वामिन्द्राग्नी, प्र चर्षणिभ्या, आ वृत्रहणा,

[उत स्या नः सरस्वती जुषाणोप० । ऋ. ७, १५, ४ । प्र क्षोदसा धायसा० । ऋ. ७, १५, १ । एकाचेतत् सरस्वती० । ऋ. ७, १५, २ । अयस्म ते सरस्वति० । ऋ. ७, १५, ६ । इयं शुष्मेभिर्विसखा० । ऋ. ६, ६१, २; तै. ब्रा. २, ८, २, ८; नि. २, २४; काठ. ४, १६]

[८] तै. ब्रा. २, ८, ७, ४ । वा. ३, १३; २०, ४४; २७, २०; २९, ९; ६, २० । काण्व. ३, १९; २२, २९; २९, २०; ३१, ९; ६, २७ । [शुचिं नु स्तोमं० । ऋ. ७, १३, १; तै. सं. १, १, १४, १; तै. ब्रा. २, ४, ८, ३; काठ. १३, १५; २१, १३ । श्रथद्वृत्रं० । ऋ. ६, ६०, १; तै. सं. ४, २, ११, १; ३, १३, ८; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; ३, ५, ७, ३; काठ. ४, १५; २१, १३; २३, ११ । उषा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६, ६०, १३; तै. सं. १, १, १४, १; ५, ५, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ७, ४, ७, ५; ६, २; कपि. ४, ८; ५, ३—४ । प्र चर्षणिभ्या० (०भ्यः) । ऋ. १, १०९, ६; तै. सं. ४, २, ११, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; काठ. ४, १५ । आ वृत्रहणा० । ऋ. ६, ६०, ३; तै. ब्रा. ३, ६, ८, १]

गीर्भिर्विप्र, —स्त्वष्टा दधत्, तन्नस्तुरीपं, त्वष्टा वीरम् ॥ १०४

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।

प्रजां त्वष्टा विष्प्यतु नाभिमस्मै अघ्रा देवानामप्येतु पाथः ॥ १०५

देव त्वष्टः ॥ १०६

आविष्टयो वर्धते चारुसा जिहानामूर्ध्वः स्वयशा उपस्थे ।

उभे त्वष्टुर्भियतुर्जायमानात् प्रतीची सिंहे प्रतिचेतयेते ॥ १०७

जगृहा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् ॥ १०८

सुब्रह्माणं देववन्तं महान्तुमुकुं गुभीरं पृथुवृक्षमिन्द्र ।

श्रुतकषिमुग्रमभिमातिषाह्मस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ १०९

वनीवानो मम दूतासा इन्द्रं स्तोमाश्चरन्ति सुमतीरियाणाः ।

हृदिस्पृशो मनसा वच्यमाना अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ११०

स्वायुधं स्ववसं सुनीथं चतुःसमुद्रं धरुणं रथिणाम् ।

चक्रेत्यं शंस्यं भूरिवारमुग्रमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ १११

अश्वान्तं रथिनं वीरवन्तं सहस्रिणं शतिनं वाजमिन्द्र ।

भद्रवातं विप्रवीरं स्वर्षामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ११२

सनद्वाजं विप्रवीरं तरुवं धनुस्पृतं शशुवांसं सुदक्षम् ।

दुस्युहं पूमिदमिन्द्र सत्यमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ८ ॥ ११३

[गीर्भिर्विप्रः० । ऋ. ७,९३,४; तै. ब्रा. २,८,५,१; ३,६,९,१; काठ. ४,१५ । त्वष्टा दधत्० । तै. ब्रा. २,६,८, ४; ८,७,४; काठ. ३,८,६ । तन्नस्तुरीपं० । ऋ. १,१४२,१०; ३,४,९; ७,९,९; तै. सं. ४,१,८,३; ३,१,११,१; नि. ६,९,१; काठ. १८,१७; कपि. २९,५ । त्वष्टा वीरम्० । तै. सं. ५,१,११,३; तै. ब्रा. २,८,७,४; काठ. ५, ६,२ । पिशङ्गरूपः सुभरो० । ऋ. २,३,९; तै. सं. ३,१,११,२; तै. ब्रा. २,८,७,४ । देव त्वष्टः० । ऋ. १०, ७०,९; तै. सं. १,३,१०,१; ६,३,११,२; काठ. ३,७; कपि. २,१४ । आविष्टयो वर्धते० । ऋ. १,९५,५; तै. ब्रा. २,८,७,४; नि. ८,१५ । जगृहा (०म्मा) ते दक्षिणम्० । ऋ. १०,४७,१; सा. ३१७; तै. ब्रा. २,८, २,५ । सुब्रह्माणं देववन्तं० । ऋ. १०,४७,३; तै. ब्रा. २,५,६,१ । वनीवानो मम दूतासा (स)० । १०, ४७,७ । स्वायुधं स्ववसं सुनीथं० । ऋ. १०,४७,२ । अश्वान्तं रथिनं० । ऋ. १०,४७,५ । सनद्वाजं विप्रवीरं० । ऋ. १०,४७,४]

त्वष्टा पत्नीभिरिह नः सजोषा देवो देवीभिर्हविषो जुषाणः ।	
उपो रयिं बृहदुलं विष्पृता नः शृणोत नः सुमतिं यज्ञियासः ॥	११४
रेतोषा यस्य भुवनस्य देवः ससाद योनौ जनिता जनिष्ठः ।	
रूपाणि कृण्वन् विदधद्वृषि त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥	११५
त्वष्टा पत्नीभिरनु मंहनेवाग्नेयावा धिषणे ये दधाते ।	
विश्वा वंसु हस्तयोरादधानोऽन्तर्मही रोदसी याति साधन् ॥	११६
आ नो वीरेभिर्जनिता मुतीनां गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्वसूयन् ।	
समज्जानो धामभिर्विश्वरूपैस्त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥	११७
त्वष्टा रेतो भुवनस्य पत्नीर्विकृण्वानास्तेनयं भूरि पृथ्वः ।	
मा नो देवी रोदसी तच्च शृणोता नो रयिं जनत विश्ववारम् ॥	११८
यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजो च रयिं च नो जनत विश्वरूपम् ।	
योनौ रेतो दधुदुस्मे नु त्वष्टा देवीः पत्नीर्जनत जीवसे नः ॥	११९
वि मच्च श्रथाय रशनामिवाण ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।	
मा तन्तुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शर्यपंसः पुरं क्रतोः ॥	१२०
परं क्रणां सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्न्यकृतेन भोजम् ।	
अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषासा आ नो वीरान् वरुण तासु शाधि ॥	१२१
अपो पुं म्यक्ष वरुण भियसं मत्सम्राडृतावोऽनु नो गृभाय ।	
दामेव वत्साद्विमुमुग्ध्यं हो नहि त्वदारैर्निर्मिषश्चनेशे ॥	१२२
यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वप्ने मयं भीरवे महमाह ।	
स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यसान् ॥	१२३
मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टा एनः कृण्वन्तमरुण ग्रीणन्ति ।	
मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि पूं मृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥	१२४

[९] वां. ७,२४; ३३,८; १८,७३; २६,७ । काण्व. ७,२६; ३२,८; २०,४२; २८,९ । [यज्ञं च नस्तन्वं च० ।
 क. १०,१५७,२; साम. ११११; अथर्व. २०,६३,१; १२४,४; तै. आ. १,२७,१ । वि मच्च श्रथाय रशनाम० ।
 क. २,२८,५ । परं क्रणां सावीरध० । क. २,२८,९ । अपो पुं म्यक्ष० । क. २,२८,६; नि. १३,१ । यो
 मे राजन् युज्यो० । क. २,२८,१० । मा नो वधैर्वरुण० । क. २,२८,७]

क३ त्यानि नौ सख्या बभूवुः संचावहै यद्वृकं पुरां चित् ।

वृहन्तं मान्त् वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥

१२५

मूर्धानं दिवः, पुष्टो दिवि, वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम, त्वमग्ने शोचिषा शोशुचानो,
अग्निः प्रातः सवनाद्, विश्वं चित्र्याच ॥ ९ ॥

१२६

आ वा५ रथो रोदसी बद्धधानो हिरण्ययो वृषभिर्गुत्वैः ।

घृतवर्तनिः पवित्री रुचान इपा५ वोढा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥

१२७

सं पप्रथानो अभि पञ्च भूमा त्रिवन्पुरो मनसायात युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयन्तीः कुत्रा चिद्यामश्विना दधाना ॥

१२८

स्वश्वा यशसायातमवीर्गदसा निधिं मधुमन्तं पिबाथः ।

वि वा५ रथो व३ध्वा यादमानोऽन्तान् दिवो वाधते वर्तनिभ्याम् ॥

१२९

यो ह स्य वा५ रथिरा वस्तु उत्सां रथो युजानः परिधाति वर्तिः ।

तेन नः श५ योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहत५ यज्ञे अस्मिन् ॥

१३०

युवोः श्रियं परि योषावृणीत हरो दुहितां परितम्भायाम् ।

यदेवयन्तमवथः शचीभिः परि अ५समोमना वा५ वयो गात् ॥

१३१

युवैः सुज्युमवविद्ध५ समुद्रं उदहथुरणसो अस्त्रिधानैः ।

पुत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्द५सनाभिरश्विना पारयन्ता ॥

१३२

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता ॥

१३३

[क्व३ त्यानि नौ सख्या० । ऋ. ७, ८८, ५ । मूर्धानं दिवः० । ऋ. ६, ७, १; सा. ६७, ११४०; तै. सं. १, ४, १३, १; ६, ५, २, १; काठ. ४, ५; २८, १; कपि. ३, ५ । पुष्टो दिवि० । ऋ. १, ९८, २; ७, ५, २; तै. सं. १, ५, ११, १; तै. ब्रा. ३, ११, ६, ४; काठ. ४, १६; ४०, ३ । वैश्वानरस्य सुमतौ० । ऋ. १, ९८, १; तै. सं. १, ५, ११, १; नि. ७, २२; काठ. ४, १६ । त्वमग्ने शोचिषा० । ऋ. ७, १३, २; तै. सं. १, ५, ११, २ । अग्निः प्रातः सवनाद्० । मै. १, ३, ३६; तै. सं. ३, १, ९, १; काठ. ३०, ६—७]

[१०] तै. ब्रा. २, ८, ७; २, ८, ५—६ । वा. २१, ९; ३४, ५८ । काण्व. २३, ९; ३३, ४६ । आ वा५ रथो रोदसी० । ऋ. ७, ६९, १; तै. ब्रा. २, ८, ७, ६ । स पप्रथानो अभि पञ्च० । ७, ६९, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, ७ । स्वश्वा यशसायातम० । ऋ. ७, ६९, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, ७ । यो ह स्य वा५ रथिरा० । ऋ. ७, ६९, ५; तै. ब्रा. २, ८, ७, ८; काठ. १७, १८ । युवोः श्रियं परि योषा० । ऋ. ७, ६९, ४; तै. ब्रा. २, ८, ७, ८; नि. ६, ४ । युवैः सुज्युमवविद्ध५ । ऋ. ७, ६९, ७; तै. ब्रा. २, ८, ७, ८ । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य० । ऋ. २, २३, १९; २४, १६; तै. ब्रा. २, ८, ५, १]

स ई५ सत्येभिः सखिभिः शुचद्विर्गोधायसं वि धुनसैरुददः ।	
ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैर्वर्मस्वेदेभिर्द्विणि५ व्यानद ॥	१३४
ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मनुयुर्महि कर्मा करिष्यतः ।	
यो गा उदाजत् स दिवे वि चामजन्महीवु रीतिः श्वसासरत् पृथक् ॥	१३५
इन्धानो अग्निं वनवद्वन्यतः कृतब्रह्मा शशुवद्वातहव्या इत् ।	
जातेन जातमति स प्रससृते यं य५ युजं कृणते ब्रह्मणस्पतिः ॥	१३६
ब्रह्मणस्पते स्यमस्य विश्वहा ॥	१३७
स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वीजं भरते धेना नृभिः ।	
देवानां यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥	१३८
आयातं मित्रावरुणा सुशस्त्युष प्रियां नमसा हूयमाना ।	
सं यं अग्नःस्थो अपसेव जनाच् शुषीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥	१३९
युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे युवोरंछिद्रा मन्तवो ह सर्गाः ।	
अवातिरतुमनृतानि विश्व ऋतेन मित्रावरुणा सचेष्टे ॥	१४०
को नु वां मित्रावरुणा ऋतायन्दिवो वा मुहः पार्थिवस्य वा दे ।	
ऋतस्यु वा सद्सि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो नु वाज्ञान ॥	१४१
तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीमां तस्थुषीरहभिर्दुदुहे ।	
विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अनु वामेकः परिवारवर्त ॥	१४२
यद्वं ह्रिष्टं नातिविधे सुदानू अछिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा ।	
तेन नो मित्रावरुणा अविष्टं सिंघासन्तो जिगीवांसः स्याम ॥	१४३
प्र बाहवा ॥ १० ॥	१४४

[स ई५ सत्येभिः सखिभिः०। ऋ. १०, ६७, ७; अथर्व. २०, ९१, ७; तै. ब्रा. २, ८, ५, १; नि. ५, ४। ब्रह्मणस्पते-
रभवद्यथा०। ऋ. २, २४, १४; तै. ब्रा. २, ८, ५, २। इन्धानो अग्निं वनवद्व०। ऋ. २, २५, १; तै. ब्रा. २,
८, ५, २। ब्रह्मणस्पते स्यमस्य०। ऋ. २, २४, १५; तै. ब्रा. २, ८, ५, २। स इज्जनेन स विशा०। ऋ. २, २६,
३; तै. सं. २, ३, १४, ३; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३। आयातं मित्रावरुणा०। ऋ. ६, ६७, ३। युवं वस्त्राणि
पीवसा०। ऋ. १, १५२, १; तै. ब्रा. २, ८, ६, ६। को नु वां मित्रावरुणा०। ऋ. ५, ४१, १। तत्सु वां मित्रा-
वरुणा०। ऋ. ५, ६२, २; तै. ब्रा. २, ८, ६, ६। यद्वं ह्रिष्टं नातिविधे०। ऋ. ५, ६२, १; तै. ब्रा. २, ८, ६, ७।
प्र बाहवा०। ऋ. ७, ६२, ५; तै. सं. १, ८, २२, ३; २, ५, १२, ३; तै. ब्रा. २, ७, १५, ६; ८, ६, ७; काठ. १२, १४]

आ नो विश्वा आस्क्रा गमन्तु देवा मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ।	
श्वेन् यथा नो विश्वे वृधासः करन्तसुषाहा विशुरं न श्वः ॥	१४५
शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिस्तु ।	
शंभिषाचः शं रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अप्याः ॥	१४६
ये सवितुः सत्यसवस्य विश्वे मित्रस्य व्रते वरुणस्य देवाः ।	
ते सौमगं वीरवद्रोमदमो दधातन द्रविणं चित्रमस्मै ॥	१४७
सुगा वो देवा, विश्वे देवाः ॥	१४८
द्यौः पितुः पृथिवि मातरध्रुगग्ने आतर्वसवो मृदता नः ।	
विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्म बहुले विन्यन्त ॥	१४९
ईडे अग्निं स्वनुसं नमोभिरिह प्रसुतो विचयत् कृतं नः ।	
रथैरिव प्रभरे वाज्यद्विः प्रदक्षिणिन्मरुता स्तोममश्याम् ॥	१५०
त्विषीमन्तो अध्वरस्येव दिद्युत् त्रिषुच्यवसो जुश्हो नाग्नेः ।	
अर्चन्त्यो धुन्यो न वीरा आज्ञन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥	१५१
अग्ने याहि दूरस्य मा रिषण्यो देवै अह्ना ब्रह्मकृता गणेन ।	
सरस्वती मरुतो अश्विनापो यक्षि देवान् रत्नधेयाय विश्वान् ॥	१५२
प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय ॥	१५३
ये अर्ययो न शोशुचन्निधानां द्विर्यत् त्रिर्मरुतो वावृषन्त ।	
अरेणवो हिरण्ययास एषां साकं नृमणैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥	१५४

[११] तै. ब्रा. २, ८, ६। वा. ८, १८, ५५, ५८; ३३, ५३। काण्व. ९, १८, ४१, ४३; ३२, ५३। [आ नो विश्वा आस्क्रा०
 ऋ. १, १८, ६, २। तै. ब्रा. २, ८, ६, ३। शं नो देवा विश्वदेवा०। ऋ. ७, ३५, ११; अथर्व. १९, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ६,
 ३। ये सवितुः सत्यसवस्य०। ऋ. १०, ३६, १३; तै. ब्रा. २, ८, ६, ४। सुगा वो देवा०। काठ. ४, १२; कपि. ३, १०।
 विश्वे देवाः०। ऋ. ५, ५१, १३; ६, ९, ५; ५२, १०; ५२, १३—१४; ९, ५, ११; १०, २४, ५; ५२, १; ६५, १४; तै.
 सं. २, ४, १४, ५; ४, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५; शत. ब्रा. १, ५, १, २६। द्यौः पितुः (०षि०) पृथिवि०।
 ऋ. ६, ५१, ५; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५। ईडे अग्निं स्वनुसं०। ऋ. ५, ६०, १; अथर्व. ७, ५०, ३; तै. ब्रा. २, ७, १२, ४।
 त्विषीमन्तो अध्वरस्येव०। ऋ. ६, ६६, १०। अग्ने याहि दूरस्य मा०। ऋ. ७, ९, ५; तै. ब्रा. २, ८, ६, ४।
 प्र चित्रमर्कं गृणते०। ऋ. ६, ६६, ९; तै. सं. ४, १, ११, ३; तै. ब्रा. २, ८, ५, ५; नि. ३, २१; काठ. २०, १५। ये
 अर्ययो न शोशुचन्निधाना०। ऋ. ६, ६, ६, २]

आ वो यन्तूदवाहासो अद्य ॥

१५५

सत्यं बृहदृतमुग्रं दीक्षां तपो ब्रह्म यज्ञाः पृथिवीं धारयन्ति ।

सा नो भूतस्य भुवनस्य पत्न्युरै लोकं पृथिवीं नः कृणोत ॥

१५६

असंवाधा या मध्यतो मानवेभ्यो यस्या उद्वृतः प्रवतः समं महत् ।

नानारूपा ओषधीर्या बिभर्ति पृथिवीं नः प्रथतां रक्ष्यतां नः ॥

१५७

यां रक्षन्त्यस्वप्ना विश्वदानां देवा भूमिं पृथिवीमप्रमादम् ।

सा नो मधु घृतं दुहामथो उक्षत वर्चसा ॥

१५८

यस्यां पूर्वं पूर्वजना विचक्रिरे यस्यां देवा असुरानभ्यवर्तयन् ।

या बिभर्ति बहुधा प्राणदंजत्सा नो भूमिः पूर्वपेयं दधातु ॥

१५९

यास्ते प्राचीः प्रदिशा या उदीचीर्याश्च भूम्यधराग्याश्च पश्चा ।

शिवास्ता महां चरते भवन्तु मा निपमं भुवने शिश्रियाणः ॥

१६०

विश्वंभरा वसुधानी पुरुक्षुर्दिरण्यवर्णा जगतः प्रतिष्ठा ।

वैश्वानरं विभ्रती भूमिरग्निमिन्द्र ऋषभा द्रविणं नो दधातु ॥ ११ ॥

१६१

आ वां मित्रावरुणा हव्यंदाति नमसा देवा अवसा ववृत्याम् ।

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सखा अस्माकं वृष्टिर्दिव्या सुपारा ॥

१६२

ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो रथं सत्यधर्माणा परमे व्योमन् ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत् पिन्वते दिवः ॥

१६३

वाचं सु मित्रावरुणा ऋतावरीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीम् ।

अत्रा वसथ मरुतः सु मायया द्यां वर्षयत मरुणांमुरेपसम् ॥

१६४

[आ वो-यन्तूदवाहासो० । ऋ. ५, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ३ । सत्यं बृहदृतमुग्रं० । अथर्व. १२, १, १ । असंवाधा(०र्थ) या मध्यतो(०व०) । अथर्व. १२, १, २ । यां रक्षन्त्यस्वप्ना० । अथर्व. १२, १, ७ । यस्यां पूर्वं पूर्वजना० । अथर्व. १२, १, ५ (पूर्वायः); १२, १, ४ (उत्तरार्धः) । यास्ते प्राचीः प्रदिशा० । अथर्व. १२, १, ३१ । विश्वंभरा वसुधानी० । अथर्व. १२, १, ६,]

[११] तै. ब्रा. २, ८, ६; २, ८, ३—४ । वा. १७, ३९; २१, ८; २०, ५२; २९, ३४ । काण्व. १८, ३९; २३, ८; २२, ३७; ३१, ४६ । [आ वां मित्रावरुणा० । ऋ. १, १५२, ७; तै. ब्रा. २, ८, ६, ५ । ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो० । ऋ. ६, ६३, १ । वाचं सु मित्रावरुणा० । ऋ. ५, ६३, ६; तै. ब्रा. २, ४, ५, ४]

सम्राज्ञा अस्य भुवनस्य राजशो मित्रावरुणा विदधे स्वर्देहा ।	
वृष्टिं वा ५ राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवीं विचरन्ति तन्यवः ॥	१६५
आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं घृतैर्भैर्युतिमुक्षतमिहाभिः ।	
प्रति वामत्र वरमा जनाय पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः ॥	१६६
सम्राज्ञा उग्रा वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।	
चित्रेभिरभ्रैरुपतिष्ठतो रवं द्यां वर्षयतो असुरस्य मायया ॥	१६७
आ ते महो, यो जात एवा, —ऽभि गोत्राणि ॥	१६८
आभिः स्पृधो मिथतीरिषण्यन्मित्रस्य व्यथया मनुमुमिन्द्र ।	
आभिर्विश्वा अभियुजो विषुचीरायाय विशोऽवतारीदीप्तीः ॥	१६९
अयं शृण्वे अध जयन्तुत मन्त्रयमुत प्रकृणुते युधा गाः ।	
यदा सत्यं कृणुते मनुमुमिन्द्रो विश्वं दृढं भयता एजदस्मात् ॥	१७०
अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्यावर्धत मध्या आ नाव्यानाम् ।	
सध्रीचीतेन मनुसा तमिन्द्रा ओजिष्ठेन हन्मनाहन्मभिं द्यून् ॥	१७१
इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रीं हिरण्यवर्ण इपिरः स्वर्वाः ।	
तस्यु वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥	१७२
हिरण्यवर्णो अभयं कृणोत्वभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः ।	
स नः शर्म त्रिवरूथं विंयंसव्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥	१७३
इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं सौमपृष्ठं पुरोडाशस्य जुषतां हविर्ना ।	
हत्वाभिमातीः पृतन्नाः सहस्वानथामयं कृणुहि विश्वतो नः ॥	१७४

सम्राज्ञा अस्य भुवनस्य० । क. ५,६३,२ । आ नो मित्रावरुणा० । क. ७,६५,४; तै. ब्रा. २,८,६,७ ।
सम्राज्ञा उग्रा वृषभा० । क. ५,६३,३ । आ ते महो० । क. ७,२५,१; तै. सं. १,७,१३,२ । यो जात
एव० । क. २,१२,१; अथर्व. २०,३४,१; तै. सं. १,७,१३,२; तै. ब्रा. २,८,३,३; नि. ३,२१; १०,१०; वाठ.
८,१६ । आभि गोत्राणि० । क. १०,१०३,७; तै. १,८,५,५; अथर्व. १९,१३,७; तै. सं. ४,६,४,२ । आभिः
स्पृधो मिथतीः० । क. ६,२५,२; तै. ब्रा. २,८,३,३ । अयं शृण्वे अध० । क. ४,१७,१०; तै. ब्रा. २,८,३,३ ।
अनु स्वधामक्षरन्नापो० । क. १,३३,११; तै. ब्रा. २,८,३,४ । तस्य वयं सुमतौ० । क. ६,४७,१३; १०,
१३१,७; अथर्व. ७,९२,१; २०,२२५,७; तै. सं. १,७,१३,५; तै. ब्रा. २,८,४,१; नि. ६,७ । हिरण्यवर्णो
अभयं० । तै. ब्रा. २,८,४,१ । इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं० । तै. ब्रा. २,८,४,१ ।

स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीकं वृत्रहणं पुरुहूतमिन्द्रम् ।	
य एका ईच शतपतिर्जनेषु तस्मा इन्द्राय हविषा जुहोत ॥	१७५
इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितो विशो पतिरभवद् वाजिनीवान् ।	
अभिमातिहा तुविषस्तुविष्मानमभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दात् ॥	१७६
य इमे द्यावापृथिवीं सहित्वा बलेनाहहदभिमातिहेन्द्रः ।	
स नो हविः प्रतिगृभ्णात रातये देवानां देवां निधिषा नो अघ्यात् ॥ १२ ॥	१७७
इन्द्रो वृत्रमतर्हद् वृत्रतूर्येऽनाधुष्यो मधवा शूरा इन्द्रः ।	
अन्वेनं विशो अमदन्त पूर्वरीयं राजा जगतश्चर्षणीनाम् ॥	१७८
स एव वीरः स तु वीर्यावान्स एकराजो जगतः परस्पाः ।	
यदा वृत्रमतर्हद् शूरा इन्द्रो अथैकराजो अभवज्जनानाम् ॥	१७९
इन्द्रो यज्ञं वर्धयन् विश्ववेदाः पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः ।	
वृत्रं तीर्त्वा दानवं वज्रबाहुर्दिशोऽहहद् दहति दहहृणन ॥	१८०
इमं यज्ञं वर्धयन् विश्ववेदाः पुरोडाशं प्रतिगृभ्णात्विन्द्रः ।	
यदा वृत्रमतर्हद् शूरा इन्द्रो अथाभवदमितामिकृतनाम् ॥	१८१
अहन् वृत्रम् ॥	१८२
इन्द्रो देवाञ्शम्बरहत्य आवर्दिन्द्रो देवानामभवत् पुरोगाः ।	
इन्द्रो यज्ञं हविषा वावृधानो वृत्रतूर्यो अभूयश्चर्म यंसत् ॥	१८३
इन्द्रस्य वृष्णो, जनिष्ठा उग्र, इन्द्र एषां नेता, भूरि चकर्थ ॥	१८४

[स्तुहि शूरं वज्रिणम०। तै. ब्रा. २, ८, ४, २। इन्द्रो देवानामधिपाः०। तै. ब्रा. २, ८, ४, २। य इमे द्यावा-पृथिवी०। तै. ब्रा. २, ८, ४, ३]

[१३] तै. ब्रा. २, ८, ३—४। वा. १७, ४०—४१; ३३, ६४; २०, ३६। काण्व. १८, ४०—४१; ३२, ६४; २२, २१ [इन्द्रो वृत्रमतर्हद् वृत्रतूर्ये०। तै. ब्रा. २, ८, ३, ६। स एव वीरः स उ०। तै. ब्रा. २, ८, ३, ७। इन्द्रो यज्ञं वर्धयन्०। तै. ब्रा. २, ८, ३, ७। इमं यज्ञं वर्धयन्०। तै. ब्रा. २, ८, ३, ८। अहन् वृत्रम्०। ऋ. १, ३२, ५; तै. ब्रा. २, ५, ४, ३; नि. ६, ४। इन्द्रो देवाञ्शम्बरहत्य०। तै. ब्रा. २, ८, ३, ८। इन्द्रस्य वृष्णो०। ऋ. १०, १०३, ७; सा. १८५७; अथर्व. १९, १३ १०। तै. सं. ४, ६, ४, ३; काठ. १८, ५; कपि. २८, ५। जनिष्ठा उग्रः०। ऋ. १०, १०३, ७; सा. १८५६; अथर्व. १९, १३ ९; तै. सं. ४, ६, ४, ३; काठ. १८, ५; कपि. २८, ५। भूरि चकर्थ०। ऋ. १, १६५, ७; नि. ६, ७; काठ. ९, १८; २३, ११]

- त्वं मानेभ्य इन्द्र विश्वजन्या रदा मरुद्भिः शुरुधो गोअग्राः ।
 स्तवानेभिः स्तवस इन्द्र देवैर्विद्यामिषं वृजन्तं जीरदामुम् ॥ १८५
- यः सप्त सिन्धुः रदधात् पृथिव्यां यः सप्त लोकानकृणोदिश्व ।
 इन्द्रो हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिर्वृत्रतर्नो यज्ञमिहोपयासत् ॥ १८६
- समिद्धा इन्द्रो, ऽनवस्ते ॥ १८७
- इन्द्रस्य तु वीर्याणि प्रबोचं यानि चकार प्रथमानि वृज्जि ।
 अहनिमन्वपस्ततर्दं प्र वक्षणा अभिनत् पर्वतानाम् ॥ १८८
- अहन्नहि पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वृज्जं स्वयं ततश्च ।
 वाश्रां हव धेनवः स्यन्दमाना अञ्जः समुद्रमवजग्मुरापः ॥ १८९
- इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शमस्य च शुङ्गिणो वृज्जबाहुः ।
 सेदु राजा क्षयति चर्वणीनामरात्रं नेमिः पुरि ता वृभूव ॥ १९०
- अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून् वि तिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत् ।
 सञ् वज्रेणाभिनद्वृत्रमिन्द्रः प्र स्वां मर्तिमतिरिच शाश्वदानः ॥ १९१
- त्वमपो वि दुरो विषूचीरिन्द्र हृदमरुजः पर्वतस्य ।
 राजाभवो जगतश्चर्वणीनां साकं स्वयं जनयन् दामुषांसम् ॥ १९२
- इन्द्रो राजा जगतश्चर्वणीनामभि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।
 ततो ददाति दाशुषे वृक्षनि चोदद्राध उपस्तुतश्चिदुर्वीक् ॥ १९३
- स्वादोरित्था विषूवतो मध्वः पिबन्ति गौर्युः ।
 या इन्द्रेण संयावुरीदित्था मदन्ति शोभसे वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ १९४

[त्वं मानेभ्य इन्द्र विश्वजन्या० । ऋ. १.१६९, ८ । समिद्धा इन्द्रो० । तै. ब्रा. २.६, ८, काठ. ३८, ६ । अनवस्ते० । ऋ. ५, ३१, ४; सा. ४३२, ४४०; तै. सं. १.६, १२, ६; तै. ब्रा. २.८, ४, ३; काठ. ८, १६ । इन्द्रस्य तु वीर्याणि० । ऋ. १.३२, १; सा. ६१२; अथर्व. २.५, ५; तै. ब्रा. २.५, ४, १; ८, ४, ३ । अहन्नहि पर्वते० । ऋ. १.३२, २; अथर्व. २.५, ६; तै. ब्रा. २.५, ४, २; ८, ४, ३ । इन्द्रो यातोऽवसितस्य० । ऋ. १.३२, १५; तै. ब्रा. २.८, ४, ३ । अभि सिध्मो अजिगादस्य० । ऋ. १.३३, १३; तै. ब्रा. २.८, ४, ४; नि. ६, १६]

[१४] तै. ब्रा. २.८, १, ६ । वा. १७, ४३; ८, ४; ३३, ६८ । काव. १८, ४३; ८, ३; ३२, ६८ । [त्वमपो वि दुरो विषूचीः० । ऋ. ६, ३०, ५ । इन्द्रो राजा जगतश्चर्वणीनाम्० । ऋ. ७, २७, ३; अथर्व. १९, ५, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ८ । स्वादोरित्था विषूवतो० । ऋ. १, ८४, १०; सा. ४०९, १००५; अथर्व. २०, १०९, १]

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज्ञ उग्रस्य यूनुः स्थविरस्य वृष्वेः । अजृयतो वृजिणो वीर्याणीन्द्रः श्रुतस्य महतो महानि ॥	१९५
इदं नमो वृषभाय स्वराज्ञ उक्थशुभाय त्वमेववाचि । अस्मिन्नैन्द्र वृजने सर्ववीराः स्मत् सुरिभिस्तैव शर्मन्तस्याम ॥	१९६
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेषु ॥	१९७
आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शतमेन । अनागास्त्वै अदितिवै तुरास इमं यज्ञं दधतु श्रौषमाणाः ॥	१९८
न दक्षिणां विचिकिते न सव्यां न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा । पाक्या चिद्वसवो धीर्यां चिद्युष्मानोतो अभयं ज्योतिरश्याम् ॥	१९९
धारयन्तः ॥	२००
तिस्रो भूमीधारयस्त्रीन् रुतं द्यूस्त्रीणि वृतां विदधे अन्तरेषाम् । ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्थमन् वरुण मित्रं चारु ॥	२०१
यज्ञो देवानां प्रत्येतु सुमम् ॥	२०२
शुचिरपः सूर्यवसा अदब्धा उपक्षयान्ति वृद्धवयाः सुवीरः । नकिष्टं म्रन्त्यान्तितो न दुराथ आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥	२०३
आदित्यो देव उदगात् पुरस्ताद्विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः । तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे यज्ञस्य नाम परमं गुहा विदुः ॥	२०४
यस्य भान्ति केतवो यस्य रश्मयो यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा । तस्यादित्यस्य प्रसवै मनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विभाति ॥	२०५

[युध्मस्य ते वृषभस्य० । ऋ. ३, ४६, १ । इदं नमो वृषभाय० । ऋ. १, ५१, १५ । अस्माकमिन्द्रः समृतेषु० । ऋ. १०, १०३, ११ । सा. १८५९; अथर्व. १०, १३, ११; तै. सं. ४, ६, ४, ३; काठ. १८, ५; कपि. २८, ५ । आदित्यानामवसा० । ऋ. ७, ५१, १; तै. सं. २, १, ११, ६; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । न दक्षिणां विचिकिते० । ऋ. २, २७, ११; तै. सं. २, १, ११, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । धारयन्तः० । ऋ. २, २७, ४; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १२ । तिस्रो भूमीधारयस्त्रीन्० । ऋ. २, २७, ८; तै. सं. २, १, ११, ५; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ११, १२ । यज्ञो देवानां प्रत्येतु (०ति०) । ऋ. १, १०७, १; तै. सं. १, ४, २२, १; २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; काठ. ४, १०; कपि. ३, ८ । शुचिरपः सूर्यवसा० । ऋ. २, २७, १३; तै. सं. २, १, ११, ४; तै. ब्रा. २, ८, १, ६ । यस्य भान्ति केतवो० । तै. ब्रा. ३, १, १, १]

विष्माति केतुरुरुणः पुरस्तादादित्यो विंश्चा श्वनानि सर्वा ।
सुगं नु पन्थामन्वेति प्रजानंन् पिता देवानामसुरो विपश्चित् ॥

२०६

व्रतेन यं व्रतिनो वर्धयन्ति देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे ।
तस्यादित्यस्य प्रसवै मनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विमाति ॥

२०७

आदित्यः शुक्रं उदगात् पुरस्ताज्ज्योतिः कृण्वन् वि तमो बाधमानः ।

आभासमानः प्रदिशो नु सर्वा भद्रस्य कर्ता रोचमाना आगात् ॥

२०८

यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादितेर्यम् ।

यदा चुरिष्णु मिथुना अभूतामादित् प्रापश्यन् श्वनानि विंश्चा ॥ १४ ॥

२०९

वयंस्तु त्वा गृहपते जनानामग्रे अकर्म समिधा बृहन्तम् ।

अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नस्तेजसा संश्लिशाधि ॥

२१०

अग्रे स क्षेपहतपा क्रुतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्टे ।

यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पांसि त्यजसा मर्तमंहः ॥

२११

तेजिष्ठा यस्यारतिर्विनेराद् तोदो अश्वन् बृधसानो अघौत् ।

अद्रोघो न द्रुविता चेतति त्मन्ममर्त्योऽवर्त्रे औषधीषु ॥

२१२

आ यद्विषे नृपति तेजा आनद् शुचि रेतो निषिक्तं घोरभीके ।

अग्निः शर्धमनवद्यं युवानं स्वाधुं जनयत् सुदयच्च ॥

२१३

स तेजीयसा मनसा त्वोत् उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।

अग्रे रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥

२१४

स इदस्तेव प्रतिधादसिष्यञ्जिशीत तेजोऽप्यसो न धाराम् ।

चित्रं प्रजतिरतिर्यो अक्तोर्वेन दुषद्वा रघुपत्नजं हः ॥

२१५

हव्यवाडग्निरजरः पिता नः ॥

२१६

[यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो० । ऋ. १०, ८८, ११; नि. ७, २९]

[१५] [वयंस्तु त्वा गृहपते० । ऋ. ६, १५, १९; तै. ब्रा. ३, ५, १२, १ । अग्रे स क्षेपहतपा० । ऋ. ६, ३, १ । तेजिष्ठा यस्यारतिः० । ऋ. ६, १२, ३ । आ यद्विषे नृपति० । ऋ. १, ७१, ८; तै. सं. १, ३, १४, ६ । स तेजीयसा मनसा० । ऋ. ३, १९, ३; तै. सं. १, ३, १४, ६ । स इदस्तेव प्रतिधाद्० । ऋ. ६, ३, ५ । हव्यवाड(ळ)-ग्निरजरः० । ऋ. ५, ४, २; तै. सं. ३, ४, ११, १]

मथीवदी० विष्टो मातरिश्वा होतार० विश्वाप्सु० विश्वदेव्यम् ।	
नि यं दधुर्मनुष्यासु विश्वे ३स्वर्णे चित्रं० वपुषे विभावम् ॥	२१७
अयं० स यस्य शर्मन्वोभिरग्नेरधते जतिभिष्टौ ।	
ज्येष्ठेभिर्यो भानुभिर्क्रमूणां पथेति परिवीतो विभावा ॥	२१८
अद्विद्युतस्वपाको विभावान्ने यजस्व रोदसी उरूची ।	
आयुं न यं नमसा रातहव्या अजन्ति सुप्रयसं पञ्च जनाः ॥	२१९
स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरधिर्वन्दारु वैद्यश्चनो धात् ।	
विश्वायुयो अमृतो मर्त्येषु पथेभूदतिथिर्जातवेदाः ॥	२२०
यो भानुभिर्विभावा विभात्यधिर्वैवैभिर्क्रतावाजसः ।	
आ यो विवायु सख्या सखिभ्योऽपरिहृतो अत्यो न सभिः ॥	२२१
यदग्न एषां समितिर्मधाति देवी देवेषु यजता यजत्र ।	
रत्ना च यद्विभजासि स्वधावो भागं नो अत्र वसुमन्त० वीतात् ॥	२२२
एतां ते अग्न उच्यथानि वैधो जुष्टानि सन्तु मनसे हृदै च ।	
शक्रेभ्य रायः सुधुरो यमं तैश्चि श्रवो देवमक्तं दधानाः ॥	२२३
वि पृश्नो अग्ने मघवानो अयुर्वि सूर्यो ददुतो विश्वमायुः ।	
सनेम वाज० समिथैष्वयो भागं देवेषु श्रवसे दधानाः ॥	२२४
आ नो गहि सख्येभिः शिवैर्मिर्महान् महीभिरुतिभिः सरण्यन् ।	
अस्मे रयि बहुलं० सैतरुत्रं सुवाचं भागं० यशसं कृधी नः ॥	२२५
कुर्मस्ता आयुरजर० यदग्ने यथा युक्तो जातवेदो न रिप्याः ।	
अथा वहासि सुमनस्पमानो भागं देवैभ्यो हविषः सुजात ॥	२२६

[मथीवदी० विष्टो०। क. १,१४८,१। अयं० स यस्य शर्मन्०। क. १,६,१। अद्विद्युतस्वपाको०। क. ६,११,४; अथर्व. ३,३,१। स नो विभावा चक्षणिर्न०। क. ६,४,२। यो भानुभिर्विभावा विभाति०। क. १०,६,२। यदग्न एषा समितिः०। क. १०,११,८; अथर्व. १८,१,२६। एतां ते अग्न उच्यथानि०। क. १,७३,१०। वि पृश्नो अग्ने मघवानो०। क. १,७३,५। आ नो गहि सख्येभिः०। क. ३,१,१९। कुर्मस्ता आयुरजर००। क. १०,५१,१७]

हविषीव भञ्जमानो ना आभाग् देवेभ्यः शिक्षन्तुत मानुषेभ्यः ।

त्वं देवानामसि यद्ध होता सं एनान्यक्षीपितो यजीयान् ॥ १५ ॥

२२७

अग्ने दा, दा नो अग्ने, अग्निर्दद्यात्, — नृपते अन्नस्य नो देह्य, — अग्निना रयिमश्नवत्,
सं सन्मिद्युवसे वृषन्, यास्ते ॥

२२८

यमो नो गातुं प्रथमो विवेद नैषां गन्वृतिरपभर्तवा उ ।

यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुरेना जज्ञानाः पश्यन् अनु स्वाः ॥

२२९

प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्वैर्मियत्रा नः पूर्वे पितरः परेताः ।

उभा राजाना स्वध्या मदन्ता यमं पश्यासि वरुणं च देवम् ॥

२३०

अङ्गिरोभिरागहि यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व ।

विवस्वन्तं हुवे यः पिता तेजस्मिन् यज्ञे वहिष्या निषद्य ॥

२३१

इमं यम प्रस्तरमा हिं सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः सन्विदानः ।

आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता बृहन्वेना राजन् हविषा मादयस्व ॥

२३२

मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्वृहस्पतिर्ऋक्भिर्वावृधानः ।

यांश्च देवा वावृधुयं च देवान्स्वाहान्यै स्वध्यान्यै मदन्ति ॥

२३३

परेयिवांश्च प्रवतो महीरन्तु बृहद्भ्यः पन्थामनुपस्पशानम् ।

वैवस्वतं संगमूनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य ॥

२३४

[१६] तै. सं. २,६,१२; तै. ब्रा. २,८,५। वा. ११,८३; १५,३०; १३,२२; १८,४६। काण्व. १२,८४; १६,५१; १४,२२; २०,१६। [अग्ने दा०। ऋ. ३,२४,५; तै. सं. २,२,१२,६; काठ. ६,१०। दा नो अग्ने०। मै. ४,१२,२; ऋ. ७,१,५; २,२,७; तै. सं. २,२,१२,६। अग्निर्वेदाति०। ऋ. ५,२५,६; काठ. २,१५। अन्नपते अन्नस्य०। तै. सं. ४,२,३,१; तै. ब्रा. ३,११,४; काठ. १९,१२; १६,१०; कपि. २५,१; ३२,२। अग्निना रयिमश्नवत्०। ऋ. १,१,३; तै. सं. ३,१,११,१; ४,३,१३,५। सन्मिद्युवसे वृषन्०। ऋ. १०,१९१,१; अथर्व. ६,६३,४; तै. सं. २,६,११,४; ४,४,४,४; काठ. २,१५। यास्ते०। मै. २,७,१६; ऋ. १,४३,९; २,३२,५; ६,५८,३; ९,६२,७; सा. ९७९; अथर्व. ७,४८,२; तै. सं. ३,३,११,५; ४,२,९,३; ५,७,७,३; तै. ब्रा. २,५,५,५। काठ. १६,१६; ४०,१३। यमो नो गातुं प्रथमो०। ऋ. १०,१४,२; अथर्व. १८,१,५०; प्रेहि प्रेहि पथिभिः०। ऋ. १०,१४,७; अथर्व. १८,१,५४। अङ्गिरोभिरागहि०। ऋ. १०,१४,५; अथर्व. १८,१,५९; तै. सं. २,६,१२,६। इमं यम प्रस्तरमा०। ऋ. १०,१४,४; अथर्व. १८,१,६०; तै. सं. २,६,१२,६। मातली कव्यैर्यमो०। ऋ. १०,१४,३; अथर्व. १८,१,४७; तै. सं. २,६,१२,५; तै. ब्रा. २,६,१६,२। परेयिवांश्च प्रवतो०। ऋ. १०,१४,१; अथर्व. १८,१,४९; तै. आ. ६,१,१; नि. १०,२०]

यास्ते पृषन्नावो अन्तः समुद्रे हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति ।	
तामिर्यासि दूश्त्यः सर्वस्य कामेन कृतः श्रव इच्छमानः ॥	२३५
शुक्रं ते अन्यद्युजतं ते अन्यत् ॥	२३६
पूर्वेमा आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्मै अभयतमेन मेपत् ।	
स्वस्तिदा आधुणिः सर्ववीरोऽप्रयुल्लन् पुर एतु प्रजानन् ॥	२३७
प्रपथे पथामजनिष्ठ पूषा प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः ।	
उभे आभि प्रियतमे सधस्थे आ च परा च चरति प्रजानन् ॥	२३८
पूषा सुवन्धुर्दिव आ पृथिव्या इडस्पतिर्मधवा दस्मवर्चाः ।	
यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसः स्वञ्चम् ॥	२३९
अजाश्वः पशुपा वाजपस्यो धियजिन्वो भुवने विश्वे अर्षितः ।	
अष्टां पूषा शिथिरामुद्रीवृजत्संचक्षणां भुवना देव ईयते ॥ १६ ॥	२४०
यद्देवा देवहृदुनः यद्वाचानृतमोदिम । आदित्यास्तस्मान्मुञ्चतस्तस्य त्वेनमाहुतः ॥	२४१
देवा जीवन्काम्या यद्वाचानृतमोदिम । तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः सजोषसः ॥	२४२
ऋतेन द्यावापृथिवीं ऋतेन त्वः संस्वति ।	
ऋतान्नः पाह्यः ह्रसो यत् किंचानृतमोदिम ॥	२४३
इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः ।	
तै नो मुञ्चन्त्वेनुसो यत् किंचानृतमोदिम ॥	२४४
सजातशः सादुतं जामिशः साज्ज्यायसः शः सादुतं वा कनीयसः ।	
अनाधृष्टं देवकृतः यदेनस्तस्माच्चमस्मान् जातवेदो मुमुग्धि ॥	२४५

[यास्ते पृषन्नावो अन्तः० । ऋ. ६, ५८, ३; तै. ब्रा. २, ५, ५, ५; ८, ५, ३ । शुक्रं ते अन्यद्युजतं० । ऋ. ६, ५८, १; सा. ७५; तै. सं. ४, १, ११, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; तै. आ. १, २, ४; १०, १; ४, ५, ६; नि. १२, १७; काठ. ४, १५; २०, १५ । पूर्वेमा आशा अनुवेद० । ऋ. १०, १७, ५; अथर्व. ७, ९, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३; ४, १, ५; तै. आ. ६, १, १ । प्रपथे पथामजनिष्ठ० । ऋ. १०, २७, ६; अथर्व. ७, ९, १; तै. ब्रा. २, ८, ५, ३ । पूषा सुवन्धुर्दिव आ० । ऋ. ६, ५८, ४; तै. ब्रा. २, ८, ५, ४ । अजाश्वः पशुपा० । ऋ. ६, ५८, २; तै. ब्रा. २, ८, ५, ४]

[१७] तै. आ. २, ३-४ । वा. २०, १४-१६; २१, १-४; २२, १२; १८, ४९; २, २४; ८, १४, १६ । काण्व. २२, १-३; २३, १-४; १३, १३; २०, १९; २, ४४; ९, १६ । [देवा जीवन्काम्या० । तै. ब्रा. ३, ७, १२, १; तै. आ. २, ३, १ । अनेन द्यावापृथिवी० । तै. ब्रा. ३, ४, १२, २; तै. आ. २, ३, १ । सजातशः सादुतं० । तै. ब्रा. ३, ७, १२, २; तै. आ. २, ३]

यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिस्मि ।	
अग्निर्नस्त्वस्मादेन्सो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु दुरितानि यानि कानि च चकृम ॥	२४६
येन त्रितो अर्णवान्निर्वभूव येन सूर्यं तमसो निरमोचि ।	
येनेन्द्रो विश्वा अजुहादरानीस्तेनाहं ज्योतिषा ज्योतिरानुधानं अयाक्षि ॥	२४७
यद्वैव्यमृणुमहं वभूव धिप्स्यं वा संचकर जनैभ्यः ।	
अग्निर्नस्त्वस्मादेन्द्रश्च सन्विदानौ प्रमुञ्चताम् ॥	२४८
यत् कुसीदुमप्रतीतं मयेह येन यमस्य निधिन चरावः ।	
एतत्तदग्रे अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति हस्तानुणानि ॥	२४९
यद्वस्ताभ्यां चकरं किल्बिषान्यक्षाणां वग्मुमवजिघ्रमापः ।	
उग्रं पश्यच्च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसामनुदत्तानुणानि ॥	२५०
उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत् किल्बिषानि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत् ।	
नेम्न क्रणानुणवानीप्समानो यमस्य लोके निधिरजराय ॥	२५१
इमं मे वरुण श्रुधी हवमया च मृडय । त्वामवस्पुराचके ॥	२५२
तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।	
अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा ना आयुः प्रमोषीः ॥	२५३
उदुत्तमं वरुण पाशुमस्मदवाधमं वि मध्यमं अथाय ।	
अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥	२५४

[यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत० । तै. सं. १, ८, ५३; तै. ब्रा. ३, ७, १२, ४; तै. आ. २, ६, २; काठ. ९, ६; कपि. ८, १० । येन जितो अर्णवान्भिः० । तै. आ. २, ३ । यत् कुसीदुमप्रतीतं० । तै. सं. ३, ३, ८, १; तै. आ. २, ३ । यज-
स्ताभ्यां चकर० । तै. ब्रा. ३, ७, १२, ३; तै. आ. २, ४ । उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत्० । तै. आ. २, ४ । इमं मे वरुण
श्रुधी० । ऋ. १, २५, १९; सा. १, ५८, ५; तै. सं. ६, १, ११, ६; तै. ब्रा. ३, ७, ११, ३; १२, ३; तै. आ. २, ४, ४; काठ.
४, १६; ११, १२ । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा० । ऋ. १, २४, ११; तै. सं. २, १, ११, ६; तै. ब्रा. २, ८, १, ६; ३, ७,
११, ३; १२, ६; तै. आ. २, ४; काठ. ४, १६; ११, १३ । उदुत्तमं वरुण पाशम्० । ऋ. १, २४, १५; सा.
५८९; अथर्व. ७, ८, ३, ३; १८, ४, ६९; तै. सं. १, ५, ११, ३; २, ५, १२, १; ४, २, १, ३; तै. ब्रा. २, ७, १६, ४; ८, १, ६;
नि. २, १३; काठ. ३, ८; १६, ८; कपि. २, १५; ३२, १]

अवु ते हेडो वरुण नमोभिरवु यज्ञेभिरामहे हविर्भिः ।	
ध्वयन्मस्मभ्यमसुर प्रचेता राज्ञेनासि शिश्रथः कृतानि ॥	२५५
त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽव्यासिसीष्ठाः ।	
यजिष्ठो वद्वित्तमः शोशुचानो विश्वा द्वेषासि प्रमृगध्वस्मत् ॥	२५६
स त्वं नो अयेऽवमो भुवोर्वी नैदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।	
अव्यक्ष्व नो वरुण रराणो वीहि मुडीकं सुहवो न पथि ॥	२५७
संकसुको विकसुको निरुक्तो यश्च निस्त्वनः । तेऽस्मद्यक्षममनागसो दूरादूरमचीचतम् ॥	२५८
निर्यक्षममचीचते कृत्या निरुक्तिं चकार ।	
तेन योऽस्मत् समृच्छाते तमस्मै प्रसुवामसि ॥	२५९
दुःशःसानुशःसाभ्यां घनेनानुघनेन च ।	
तेन योऽस्मत् समृच्छाते तमस्मै प्रसुवामसि ॥	२६०
सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनुसा सं शिवेन ।	
त्वष्टा सुदत्रो विद्वधातु रायोऽनु नो माष्टु तश्चो यद्विरिष्टम् ॥१७॥	२६१
शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोभ्यध्वरं शुचिभ्यः ।	
कृतेन सत्यमृतसाप आयञ्जुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥	२६२
या वः शर्म शशमानाय सन्ति ॥	२६३
अश्वेष्वा मरुतः खादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिश्रियाणाः ।	
वि विद्युतो न वृष्टिभी रुचाना अनु स्वधामायुधैर्युजमानाः ॥	२६४

[अथ ते हेडो (०७०) वरुण० । ऋ. १, २४, १४; तै. सं. १, ५, ११, ३; २, ५, १२, १; तै. ब्रा. २, ७, १६, ४; ८, १, ६; तै. आ. २, ४, ४; काठ. ४०, ११ । त्वं नो अग्ने वरुणस्य० । ऋ. ४, १, ४; तै. सं. २, ५, १२, ३; तै. ब्रा. ३, ७, ११, ३; १२, ६; तै. आ. २, ४, ४; ४, २०, ३; काठ. ३४, १९ । स त्वं नो अग्नेऽवमो० । ऋ. ४, १, ५; तै. सं. २, ५, १२, ३; काठ. ३४, १९; कपि. ४८, १ । संकसुको विकसुको० । अथर्व. १२, २, १४; तै. आ. २, ४ । निर्यक्षममचीचते० । तै. आ. २, ४ । स वर्चसा पयसा० । अथर्व. ६, ५३, ३; तै. सं. १, ४, ४४, १; तै. आ. २, ४, ८; काठ. ४, १२; कपि. ३, १०]

[१८] तै. ब्रा. २, ८, ५; ७ । [शुची वो हव्या मरुतः० । ऋ. ७, ५६, १२; तै. ब्रा. २, ८, ५, ५ । या वः शर्म० । ऋ. १, ८५, १२; तै. सं. १, ५, ११, ५; २, १, ११, १; ३, १४, ४; तै. ब्रा. २, ८, ५, ६; काठ. ८, १७; २१, १३ । अश्वेष्वा मरुतः० । ऋ. ७, ५६, १३; तै. ब्रा. २, ८, ५, ५]

ऋष्टयो वो मरुतो अ॒सुयो॑रधि ॥

२६५

इमे॑ तु॒रं म॑रुतो रामयन्तीमे॑ सहः सहसा आ॒नुम॑न्ति ।

इमे॑ श॒स्र॒ वनु॑ष्यतो॑ नि॒पान्ति॑ गुरु॒ द्वेषो॑ अ॒रुणे॑ दधान्ति ॥

२६६

अ॒रा इ॒वेद॑चरमा॒ अहे॒व प्र॑ प्रजायन्ते अ॒कुवा॑ महोमिः ।

पृ॒श्नेः पु॒त्रा उ॒पमा॑सो र॒भिष्ठाः॑ स्व॒या म॒त्या म॑रुतः स॒मिमि॑क्षुः ॥

२६७

अग्नीषोमा इमं॒ युव॑मेतानि ॥

२६८

अग्नीषोमा॒ यो अ॒यं वा॒मिदं॑ व॒चः स॒प॒र्येति॑ ।

तस्मै॑ धत्तं॒ सुवी॑र्यं ग॒त्रां पौषं॑ स्व॒श्वम् ॥

२६९

आ॒न्यं दि॒वो मा॒तरि॑श्वा ज॒भारा॑म॒ध्नाद॒न्यं परि॑ श्येनो॑ अ॒द्रेः ।

अग्नीषोमा॒ ब्रह्म॑णा वा॒वृधा॑नो॒रुं य॒ज्ञाय॑ च॒क्रथुरु॑ लोकम् ॥

२७०

अग्नीषोमा॒ य आ॑हुतिं॒ यो वां॑ दा॒शाद्विष्कृ॑तिम् ।

सं प्र॒जया॑ सु॒वीर्यं॑ वि॒श्वमा॑युर्व्य॒श्वत् ॥

२७१

अग्नीषोमा॒ हवि॑षः प्र॒स्थित॑स्य वी॒तं ह॑र्य॒तं वृ॑षणा जु॒षेथाम्॑ ।

सु॒शर्मा॑णा स्व॒वृसा॑ हि॒ भूत॑म॒था धत्तं॑ य॒जमा॑नाय श॒श्याः ॥

२७२

आ च॒र्षणि॑प्रा वृ॒षभो॑ ज॒नाना॑ र॒ाज्ञा कृ॑टीनां पुरु॒हुत॑ ई॒न्द्रः ।

स्तु॒तः श्रु॒वस्य॑न्न॒वसो॑प॒ मद्रि॑न्युक्त्वा ह॒री वृ॑षणा॒याह्यवी॑क् ॥

२७३

विवे॒ष य॑न्मा धि॒वणा॑ ज॒जान॑ ॥

२७४

तं स॒ध्रीं ची॑रु॒तयो॑ वृ॒ष्ण्यानि॑ पौ॒स्यानि॑ नि॒युतः॑ स॒श्वरि॑न्द्रम् ।

समु॒द्रं न॑ सि॒न्धव॑ उ॒क्थं शु॒ष्मा उ॒रुव्य॑च॒सं गिरा॑ आवि॒शन्ति॑ ॥

२७५

स॒त्यमि॑त् तन्न॒ त्वावं॑ अ॒श्न्योऽस्ती॑न्द्र दे॒वो न॑ म॒त्यां ज्या॑यान् ।

अ॒हन्न॑हि॒ परि॑श्या॒नम॑णो॒ऽवा॒सृजो॑ अपो॒ अह्ना॑ समु॒द्रम् ॥

२७६

[ऋष्टयो वो मरुतो० । ऋ. ५, ५७, ६ । इमे तुरं मरुतो० । ऋ. ७, ५६, १९; तै. ब्रा. २, ८, ५, ६ । अरा इवे॒ चरमा० । ऋ. ५, ५८, ५; तै. ब्रा. २, ८, ५, ७ । अग्नीषोमा यो अयं० । ऋ. १, ९३, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, १ । आ॒न्यं दि॒वो मा॒तरि॑श्वा० । ऋ. १, ९३, ६; तै. सं. २, ३, १४, २; काठ. ४, १६ । अग्नीषोमा य आहुतिः० । ऋ. १, ९३, ३; तै. ब्रा. २, ८, ७, १० । अग्नीषोमा हविषः० । ऋ. १, ९३, ७; तै. सं. २, ३, १४, २; तै. ब्रा. २, ८, ७, १० । आ च॒र्षणि॑प्रा वृ॒षभो॑ऽः । ऋ. १, १७७, १; तै. ब्रा. २, ४, ३, ११; काठ. ३, ८, ७ । विवे॒ष य॑न्मा धि॒वणा॑ऽ । ऋ. २, ३२, १४; तै. १, ६, १२, ३; २, ५, १२, ५; तै. ब्रा. २, ६, ९, १; काठ. ८, १६; ३, ८, ७ । तं स॒ध्रीं ची॑रु॒तयो॑ऽ । ऋ. २, ३६, ३; तै. ब्रा. २, ४, ५, २; ६, ९, १ । सत्यमित् तन्न त्वावं० (०वां०) । ऋ. ६, ३०, ४; तै. ब्रा. २, ६, ९, १]

प्र ससाहिषे पुरुहूत शत्रून् ॥

२७७

स शेषधमाधि धा युम्नमस्मे महि क्षत्रं जुनापाहिन्द्र तव्यम् ।

रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरिन् राये च नः स्वपत्या इषे धाः ॥

२७८

[३१४४]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥१४॥

॥ इति खिलकाण्डं समाप्तम् ॥

इति मैत्रायणी-संहिता समाप्ता ।

मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेद-मन्त्राः ।

प्रथमं काण्डम् ।

पृष्ठं	मन्त्रः	प्रा. सं.सं. ऋग्वेदे	पृष्ठं	मन्त्रः	प्रा. सं.सं. ऋग्वेदे
१	मा व (वः) स्नेन ईशत माघर्षतः ।	१ १ ६।२८।७	१६	यो नो द्वेष्टयधराः सः ।	२ १०८ ३।५३।२१
	सहस्रबलिशा (० वरुणा) ... रुहेम ।	५ ३।८।११	१७	उद्युतमः वरुण ० ... स्याम ।	११८ १।२४।२५
३	परि वाजपतिः कविः ० ... दाशुषे ।	२१ ४।१५।३	१८	यममे पुंसु मर्त्यमवा ० ... रिषः ।	३ ६ १।२७।७
५	नित्यहोतारं (वीतिहोत्रं) ० महि ।	३१ ५।१६।३	१९	आ वायो भूय शुचि ० ... पेयम् ।	२० ७।२९।१
६	आपो मा (अस्मान्) ० ... एमि ।	२ ५ १०।१७।१०		इन्द्रवायू हमे सुता ० ... हि ।	२२ १।२।४
७	विश्वो देवस्य नेतुर्मतो ० पुष्यसे ।	१३ ५।५०।१		अयः वा मित्रावरुणा ० ... हवम् ।	२४ १।४७।१
	इमां धियं ० ... रुहेयम् (रुहेस) ।	१५ ८।४२।३		या वां कशा ० मिमिक्षतम् ।	२६ १।२२।३
८	स्वमग्ने व्रतपा ० ... यज्ञेष्वीज्यः ।	२८ ८।११।१	२०	अयः वेनश्चोदयत् ० ... रिहृषि ।	३१ १०।१२।३।१
	अपि पन्थामगन्महि ० ... वसु ।	३२ ६।५१।१६		तं प्रलया पूर्वथा ० ... वर्धसे ।	३३ ५।४४।१
९	अस्तभ्नाद् धामृषभो ० ... वतानि ।	३९ ३।३०।९	२१	ये देवा (० सो) ... शुषवामः ।	४० १।१३।९।१
		८।४२।१		सूर्यान् दिवो अरति ० ... देवाः ।	४५ ६।३।१
	वनेऽशु व्यन्तरिक्षं ० ... मद्रौ ।	४० ५।८५।२		ध्रुवं ध्रुवेण हविषा ० ... मसि ।	४८ १।१७।३।६
	नमो मित्रस्य ० ... शंसत ।	४५ १०।३७।१		यथा नः सर्वा ० ... असत् ।	४८ १०।१४।१।४
११	विभ्राद् बृहत् पिबतु ० ... जति ।	५९ १०।१७।०।१	२२	इन्द्रास्मी आगत ० धिषेयिता ।	५१ ३।१२।१
	युजते मन उत युजते ० ... धुतिः ।	६१ ५।८१।१		ओमासश्रवणीष्टतो ० ... सुतम् ।	५३ १।३।७
	इदं विष्णुर्वि ० ... पां सुरे ।	६३ १।२२।१७		इन्द्रं मरुत्व इह ० ... सुयज्ञाः ।	५५ ३।५१।७
	इरावती धेनुमती ० ... मयूखैः ।	६४ ७।९९।३		जनिष्ठा उग्रः ० जनिष्ठम् (धनिष्ठा)	५७ १०।७३।१
१२	विष्णोर्नु कं ० ... रुतायः ।	६९ १।१५।४।१		मरुत्वन्तं वृषभ ० ... हुवे ।	५९ ३।४७।५
	प्र तद्विष्णुः स्तवते ० ... विश्वा ।	७१ १।१५।४।२		मरुत्वाः इन्द्र ० ... सुतानाम् ।	६१ ३।४७।१
	उच्छ्र (० छ) यस्व वनस्पते ।	७६ ३।८।३	२३	सजोपा इन्द्र सगणो ० ... नः ।	६३ ३।४७।१
१३	परि त्वा गिर्वणो ० ... छुष्टयः ।	७९ १।१०।१२		महं (० हौं) इन्द्रो य ० ... वावृषे ।	६५ ८।६।१
	त्वं सोम तन् ० ... वरुधम् ।	८२ ८।७९।३		महं (० हौं) इन्द्रो वृव ० ... भूत् ।	६७ ६।१९।१
	अग्ने नय सुपथा ० ... विधेम ।	८४ १।१८९।१		कदा चन सतीरसि ० ... पृच्छते ।	६९ ८।५१।७
	एवा वन्दस्व वरुण ० ... उपस्पे ।	८६ ८।४२।२		कदा चनः प्रयुच्छसुभ ० ... दिवि ।	७१ ८।५२।७
१४	प्रणिनाय महते सौभागाय ॥			यज्ञो देवानां ० ... वितरासत् ।	७३ १।१०।७।१
	वनस्पते शतबलि (० वरुणो) ० शो	११ ३।८।११		विश्वस्य सुवनस्य राजा ।	७४ ९।७।५।६
	ता ते (वां) आमा (वास्तु) न्युदमसि	९६ १।१५।४।६	२४	अद्वेषेभिः सवितः ० ... ईशत ।	७६ ६।७१।३
	विष्णो कर्माणि ० ... सखा ।	९७ १।२२।१९		अग्ना (० न) ० ... दुच्छुनाम् ।	८६ ९।६६।१९
१५	तद्विष्णोः परमं ० ... ततम् ।	९९ १।२२।२०		ओजस्तस्य तिथि ० ... रोदसी ।	८८ ८।६।५
	न वा (उ) एत ० ... दधातु ।	१०६ १।१६।२।१	२५	अद्वेषन्न (० म) स्व ० ... यथा ।	९० १।५०।३
		१०।१।७।४			

२५ इन्द्रमिहरी० ... मानुषाणाम् ।	३	९२	१।८४।२	४१ अग्ने एवं नो०... वरुणस्यः ।	५	२८	५।२४।१
तिस्रो जि(य) ह्रस्य०... इयतुः ।		९५	३।२।९	तं स्वा शोचिष्ठ०... सविभ्यः ।		२८	५।२४।४
२६ उडु खं जातवेदसं०... सुयम् ।		१००	१।५०।१	वसुरगिनर्वैसुश्रवा०... रथि दाः ।		२९	५।२४।२
चित्रं देवानाम्०... तस्थुपश्र ।		१०१	१।१९।५।१	स नो बोधि शुधी०... समस्मात् ।		२९	५।२४।३
२७ समिन्द्र नो०... यज्ञियानाम् ।		१०८	५।४२।४	महि त्रीणामवो०... वरुणस्य ।		३५	१०।१८।५।१
खष्टा सुदत्रो वि दधातु रायः ।		१०९	७।३४।२२	नहि तेषाममा०... सप्तसः ।		३६	१०।१८।५।२
यदथ स्वा प्रयति०... यज्ञम् ।		११२	३।२९।१६	तेहि (यस्यै) पुत्रास्तो अदितेः ।		३७	८।१८।५ १०।१८।५।३
उरु० हि राजा०... वृ(वि)धश्चित् ।		११४	१।२४।८				
शतं ते राजन्०... प्रमुसुग्ध्यस्वत् ।		११५	१।२४।९	सोमान०... स्वरणं०... औशिजः ।		३८	१।१८।१
२८ उडुनो सधुमलमा०... रथा इव ।		१२०	८।३।१५	यो रेवान्यो०... शिवः (यस्तुरः) ।		३९	१।१८।२
कण्ठा इव शृगवः०... मानश्रुः ।		१२१	८।३।१६	मित्रस्य चर्षणी०... स्तम्भम् ।		४०	३।५९।६
अपो(आ०) अद्यान्व०... वचसा ।		१२३	१।२३।२३	कदा च न स्तरीरसि०		३१	८।५।१७
			१०।९।९	कदा च न प्रयुच्छसि ।		४१	८।५।१७
ममारने वचो विहवेवु०... जयेम ।	४	१	१०।१२८।१	४२ परि ते दूडमो०... दाशुषः ।		४२	४।९।८
युनग्मि स्वा (ते) ब्रह्मणा ।		४	१।८२।६	उपप्रयन्तो अध्वरम् ।		४५	८।७४।१
३० तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ।		१८	९।८६।२७	अस्य प्रत्नामनु सुतम् ।		४५	९।५४।१
३३ गोमं (०मो)०... सभावात् ।		२५, ३७	४।२।५	उपोपेन्तु मववन् भूया हन्तुः ।		४५	८।५।१७
३५ अस्तु औषद् ।		५०	१।१३९।१	परि ते दूडमो रथा ।		४५	४।९।८
३६ उपप्रयन्तो अध्वरं०... शृण्वते ।	५	१	१।७४।१	अग्निर्मूर्धो दिवः०... जिन्वति ।		४५	८।७४।१६
अग्निर्मूर्धो दिवः०... जिन्वति ।		२	८।७४।१६	उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या ।		४५	६।६०।३
उभा वामिन्द्राग्नी०... वाम् ।		३	६।६०।१३	४६ अयमिह प्रथमो०... विशो विशो ।		४५	४।७।१
अयमिह प्रथमो०... विशे ।		४	४।७।१	अयं ते योनिर्ऋतव्याः ।		४५	३।२९।१०
अस्य प्रत्ना मनु०... शृषिम् ।		५	९।५४।१	उपप्रयन्तो अध्वरम् ।		४६	१।७४।१
अयं ते योनिः०... रथिम् ।		६	३।२९।१०	अग्निर्मूर्धो दिवः०... जिन्वति ।		४६	८।७४।१६
दक्षिकाण्यो अकारिषं०... तारिषत् ।		७	४।३९।६ १०।१८६।१	अयमिह प्रथमो०... ष्वीड्यः ।		४७	४।७।१
अग्ना (०ग्न)०... दुच्छुनाम् ।		८	९।६६।१९	अस्य प्रत्नामनु सुतम् ।		४७	९।५४।१
अग्निर्ऋषिः पवमानः०... गयम् ।		९	९।६६।२०	अयं ते योनिर्ऋतव्याः ।		४७	३।२९।१०
अग्ने पवस्व स्वपा०... मयि ।		१०	९।६६।२१	दक्षिकाण्यो अकारिषम् ।		४७	४।३९।६ १०।१८६।१
अग्ने पावक रोचिषा०... यक्षि च ।		११	५।२६।१	४५ उप स्वाग्ने दिवे०... पुमसि ।		५१	१।१।७
स नः पावक०... हविश्र नः ।		१२	१।२२।१०	अग्ने एवं नो अन्तमा ... ।		५१	५।२४।१
४० अग्निः शुचिप्रततमः०... आहुतः ।		१३	८।७४।२१	४६ महि त्रीणामवोऽस्तु० ... ।		५४	१०।१८।५।१
उदग्ने शुचयस्तव०... अचयः ।		१४	८।७४।१७	मित्रस्य चर्षणीश्रुता० ... ।		५४	३।५९।६
अग्नीषोमा ह(वि)म०... मयः ।		१५	१।२९।१	कदा च न स्तरीरसि० ... ।		५४	८।५।१७
उप स्वाग्ने दिवे०... पुमसि ।		२५	१।१।७	परि ते दूडमो रथा० ... ।		५४	८।५।१८
४१ राजन्तमध्वराणां०... दमे ।		२६	१।१।८	४८ अमीवहा वास्तो० ... नः ।		५७	७।५५।१
स नः पितेव०... स्वस्तये ।		२७	१।१।९	वास्तोष्यते प्रति० ... पदे ।		५८	७।५४।१

४९ प्र वो वाजा०...सुस्नयुः ।	६	१	३।२७।१
उप त्वा जुश्चो०...नः ।		२	८।४४।५
उदमे तव तद्...सुखे ।		३	८।४३।१०
अयं ते योनिः०...रयिम् ।		५	३।२९।१०
आयं यौ पृश्निः०...प्रयन्स्वः ।		६	१०।१८९।१
त्रिंशद्वा०...दिवम् ।		७	१३
अन्तश्चरलणवे०...अहमिः ।		८	१२
५० मदेम शतहिमाः सुधीराः ।	१२		६।४।८
अस्मा [०म] आयूँषि पवसे० ।	१५		९।६६।१९
असिक्पिः०...गयम् ।			१२०
अमे पवस्व०...मयि ।			१२१
यदकन्दः प्रथमं...अर्वन् ।	१७		१।१६३।१
५१ इडा [का] यास्वा०...बोडवे ।	१४		३।२९।४
समुद्रादूर्भि०...नाभिः ।	२६		४।५।८।१
वयं नाम०...एतत् ।	२७		१२
चत्वारि शृङ्गा०...आ विवेश ।	२८		१३
निपसाद् धृत०...सुकृतः ।	३२		१।२५।१०
५२ उत नोऽहिर्बुध्न्यः०...सादयस्व ।	३३		६।५०।१४
प्र नूनं ब्रह्मण०...चकिरे ।	३४		१।४०।५
५७ इडा [का] यास्वा०...बोडवे ।	४६		३।२९।४
६५ अस्मा [०म]...दुच्छुनाम् ।	७		९।६६।१९
अग्निसूर्धो दिवा०...जिन्वति ।	८		८।४४।१६
७७ देवेभ्यो०...प्रजान् [च.पा.] ।	४६		१०।१६।९
अन्व [प्रत्य]मिहृषसा [प्र.पा.]	५५		४।१३।१
७५ इदं विष्णुर्वि०...पाँसुरे ।	६०		१।२२।१७

८३ मो पू ण०...वन्दते गीः ।	१०	४-५	१।१७३।१२
सुसंशं त्वा०...ते हरी ।	११		१८२।६
८४ अक्षन्मी०...ते हरी ।	१७		१२
मनो न्वाहुवामहे०...सन्ममिः ।	१८		१०।५।७।३
आ न [त] एतु मनः०...दशे ।	१९		१४
पुनर्नः पितरो०...सचेमहि ।	२०		१५
अग्ने तमद्यान्धं०...ओहेः ।	२१		४।१०।१
सुगं मेपाथ मेप्ये [०प्ये] [द्वि.पा.]	२४		१।४३।६
व्यम्बकं यजामहे०...मृतात् ।	२५		७।५९।१२
९३ उशन्तस्त्वा०...अचवे ।	१०	४३	१०।१६।१२
सुसंशं त्वा०...ते हरी ।	४७		१।८२।३
९५ अण्स्वन्तर०...वाजिनः ।	११	३	१२३।१९
शं नो भवन्तु०...श्रमीवाः ।	१०		७।१८।७
९६ वाजे वाजेऽवत०...यानैः ।	११		१८
ते नो अर्वन्तो०...जहिरे ।	१२		१०।१६।६
एष [उत]स्य वाजी०...फणत् ।	१३		४।४०।४
उत स्यास्य० ... तरिन्नतः ।	१४		१३
९७ अमे अच्छा वदे० ... नस्वम् ।	१७		१०।१६।११
प्र नो यच्छत्वयमा० ...नः ।	१८		१२
अयमर्गं बृहस्पति० ...वाजिनम् ।	१९		१५
सोमं रावान्० ...बृहस्पतिम् ।	२०		१३
इन्द्रवायू सुसंशं० ... अस्त ।	२१		१४
९८ कुविदङ्ग यवमन्तो० ...जग्मुः ।	३३		१३१।२
९९ अण्स्वन्तर० ...वाजिनः ।	३५		१।२३।१९

द्वितीयं काण्डम् ।

११५ संज्ञानं वः० ...नियच्छतम् ।	२	१२३६.परि३६।२
समिन्द्र राया०...रमेमहि ।	२३	१।५३।५
इन्द्रवायू सुसंशं०...अस्त ।	२४	१०।१४३।४
सं वो मनांसि०...यामसि ।	२५	३६.परि३६।४
समाना (०नी)वा(व)०...सति ।	२६	१०।१९।४
समानो मन्त्राः०...जुहोमि ।	२७	१३
संगच्छध्वं०...उपासते ।	२८	१२
१२५ पुनानु (०ति) ते०...तना ।	३	३८ ९।१।६
इन्द्रस्य युज्यः सखा (उत्तरार्धः) ।	३९	१।२१।१२
१२६ कुविदङ्ग यवमन्तो०...जग्मुः ।	४०	१०।१३३।२
द्वे क्षुती०...मातरं च ।	४४	१८।१।५
१२९ अस्मान्नायो० ...न्ताम् [द्वि.पा.]	७.११	१।९८।३

मै० ६३

१३० उभा जिरयधुर्न०...याम् ।	१७	६।६९।८
अमे ग्री ते०...अप्रमुच्छन् ।	१९	३।२०।२
१३१ दिवा चित्तमः०...व्युन्दन्ति ।	२९	१।३८।९
१३२ आ यन्नः०...बृहयः ।	३०	५।५३।६
उदीरयता (था)०...अवृक्षत ।	३१	१।५।५
१४२ हुवो(तृप्ता)०...यानैः [च.पा.]	५	७।३८।८
आयधीपु०...शरीरि[च.पा.] ।		१०।१६।३
इन्द्रश्चस्कन्द०...होत्राः ।	१५	१।७।११
१४६ हिरण्यवर्ण(रूप)०...च ।	६	५।६९।८
१४९ युजते मनः०...परिपुतिः ।	७	४ १८१।१
युजे वां ब्रह्म०...तस्थुः ।	५	१०।१३।१
यस्य प्रयाण०... महित्वना ।	६	९।८।१३

१५० योगे योगे...सूतये ।	१४	१३०७	१५७ अक्रन्ददक्षिः... भास्यन्तः ।	९९	१०४५४
१५१ (आ त्वा) जिघांस्... दसानम् ।	२५	२१०४	आ त्वाहार्षे... अशत् ।	१०१	१७३११
आ विश्वतः... जमुराणः ।	२६	१५	उदुत्तमश्च... स्मत् [प्र. पा.] ।	१०२	११४१५
परि वाजपतिः... दासुषे ।	२७	४१५३	अग्ने (मे) बृहन्नु... न्यमः ।	१०३	१०१११
परि त्वाग्ने... वताम् ।	२८	१०८७२२	हृत्सः शुचिष... ऋतम् ।	१०४	४४०१५
त्वमग्ने सुभिः... सुभिः ।	२९	२१११	दिवस्परि... स्वाधीः ।	१०८	१०४५१
त्वामग्ने पुष्क... वाघतः ।	३५	६११६१३	विशा ते... आबभूय ।	१०९	१२
तसु त्वा... पुरंदरम् ।	३६	११४	विशा तसु... बभूय [च. पा.] ।		१८४१५
१५२ तसु त्वा पाथ्यो... रणे ।	३७	११५	१५८ समुदे त्वा... अवधन् ।	११०	४५३
सीद होतः... वयो धाः ।	३८	३२९१८	श्रीणासुदा... मिधानः ।	१११	१५
नि होता... अक्षिः ।	३९	२१११	उशिकपावको... नक्षत्रम् ।	११२	१७
स एसीदस्व... दर्शतम् ।	४०	१३६१९	अक्रन्ददक्षिः... भास्यन्तः ।	११२*	१४
जनिष्व (०ष्ट) हि... यजीयान् ।	४१	५११५	विश्वस्य केतु... पञ्च ।	११३	१६
अयमिह... विश्वे विश्वे ।	४२	४७१	नक्तोपासा... दास्य ।	११३*	११९६५
हम एस्तोम... तव ।	४३	११९४१	यस्ते अद्य... यविष्य ।	११४	१०४५५
अयं ते... ।	४४	११६७	आ तं भज... जनिस्वैः ।	११५	११०
		३१२९१२०	त्वामग्ने यज... विवसुः ।	११६	१११
		४४	कृतं कृण्वाना... हव्यैः [हि. पा.]		५३१८
		१४४१	अस्ताव्यद्वि... सुवीरम् ।	११७	१०४५१२
		८६४१०	१५९ अक्रन्ददक्षिः... भास्यन्तः ।	१२०	१४
		१०८३३१	समिधांस्... सुहोतन ।	१२१	८४४१
अपो देवीरुप... ।	४५	१२३१०	प्र प्रायमग्नि... शिवो नः ।	१२२	७८०४
उदु तिष्ठ... शुश्रूक्वनिः ।	४८	८१३१५	सुरभा उ लोके [हि. पा.] ।	१२३	५११६
१५३ ऊर्ध्व ऊ पु... ह्वयामहे ।	४९	१३६१३३	अस्त्रस्ते सधि... पुनः ।	१२४	८४३१९
सजातो गर्भो... वङ्गाः ।	५०	१०११२	बोधा मे... वन्दे अग्ने ।	१२९	१११४७२
अग्ना [०ऋ]... वीतये ।	५४	६१६११०	स बोधि... द्वेषा ऋति ।	१३०	२६४४
ओषधयः [०धी]... [प्र. पा.] ।	५७	१०१७३३	अपेत वीत... तातो [प्र. पा.] ।	१३१	१०१४७९
वि पाजसा... प्रणीतो ।	५८	३१५१२	अय ए सो... जातवेदः ।	१३३	३१२११
आपो हि छा... चक्षसे ।	५९	१०९११	अग्ने दिवो... आपः ।	१३४	१३
यो वः शिव... मातरः ।	६०	१२	१६० अग्ने यत्ते... नृचक्षाः ।	१३५	१२
तस्मा अरं... च नः ।	६१	१३	पुरीष्यासो... महीः ।	१३६	१४
१५४ मिश्रस्य चर्ष... स्तमम् ।	७०	३५९६	इडा [ला] मग्ने... भूत्वसे ।	१३७	३११३३
१५५ विश्वो देवस्य... पुष्यसे ।	७६	५५०११			१५१११
हव्यः सर्पिरा... अलुतः ।	७७	२१७१६			१६१११
परस्या अधि... अव ।	८०	८७७१५			१७१११
यदग्ने या [का] नि... यविष्य ।	८२	१०२१२०			१८११५
यदस्युप... घृतम् ।	८३	१२१			१९३१५
१५६ दसानो रुक्म... सुरेताः ।	९३	१०४५१८			१९५१५
नक्तोपासा... णोदाः [०म्] ।	९४	१९९१५			१९७१५
नक्तोपासा... विरूपे [च. पा.] ।		१११३३३			१९९१५
विश्वा रूपाणि... विराजति ।	९५	५१८१२			१९९१२०

१६१	रायो बुध्नः संगं...नाम् ।	१५१	१०१३९।३
	देव इव...धर्मा [दि. पा.]		१२४।८
	सीरा युञ्जन्ति...सुम्नया ।	१५४	१२०१४
	युनक्त सीरा...मायत् ।	१५५	१३
	सुनक् सुकाला...वाहेः ।	१५७	४.५७।८
१६२	या ओषधीः...सस च ।	१६६	१०१७९।१
	शतश्रो अम्ब...कृत ।	१६७	१२
	पुष्पवतीः...यिष्णवः ।	१६८	१३
	ओषधीरिति...ब्रुवे ।	१६९	१४
	अश्वथे वो...पुरुषम् ।	१७०	१५
	यदो (यत्रौ) ...चातनः ।	१७१	१६
	नि (इ) कृत्तिनामं...निष्कृष्य ।	१७२	१७
	अश्ववती...तातये ।	१७३	१७
	उच्छ्रवमा...तव पुरुष ।	१७५	१८
	अति विश्वाः...रपः ।	१७६	१९०
१६३	परः परः...मशीरिव ।	१७७	११२
	साकश्यक्ष्मं...निहाकया ।	१७८	११३
	अन्या वो...वारचं मे (तवः) ।	१७९	११४
	याः फलिनीयां...हसः ।	१८०	११५
	अवपतन्ती...पुरुषः ।	१८१	११७
	ते (ता) नो...हसः [च. पा.]	१८३	११५
	मानो हि स्त्री...विधेम ।	१८४	१०१२११९
१६४	अग्ने तव...कवे ।	१८९	११४०।१
	पावकवचोः...रोदसी ।	१९०	१२
	ओभे...रोदसी [उत्तरार्धः]		८।६४।४
	हरज्वल्लो...ऋतुम् ।	१९१	१०११४०।४
	ऊर्जो नपा...जाताः ।	१९२	१३
	ऋतावानं...युजा [०गा] ।	१९३	१६
	इष्कतो...रयिम् ।	१९४	१५
	अप्यायस्व...संगये ।	१९५	११९१।१६
			९।३१।४
	सं ते पया शसि...धिष्ण ।	१९६	११९१।१८
१६५	हिरण्यगर्भः...विधेम ।	१९८	१०१२११।१
	कस्य देवाय...विधेम ।		१२-९
	वृत्तश्वस्त्रकन्द...होत्राः ।	२००	१७।११
	नमो अस्तु...नमः ।	२०१	१५।११
	य [या] इवो...नमः ।	२०२	११०
	येऽदो (०मी) रोचने...नमः ।	२०३	१९
	ऋणव पाञ्जः...तपिष्ठैः ।	२०४	४।४।१०
	तव भ्रमासं...गुहकाः ।	२०५	१२

	प्रति स्पो...दधर्षीत् ।	२०६	१३
	उदमे तिष्ठ...शुष्कम् ।	२०७	१४
	ऊर्ध्वो भव...वाञ्छु ।	२०८	१५
१६६	अयमग्निः...स्थीणाम् ।	२०९	८।७।४
	भुवो यज्ञस्य...वाहम् ।	२१०	१०।८।६
१६७	मधु वाता...सन्त्वोषधीः ।	२२०	१।९०।६
	मधु नक्तमुतो...पिता ।	२२१	१७
	मधुमाज्ञो...भवन्तु नः ।	२२२	१८
	मही धीः...भरीमभिः ।	२२५	१।२२।१३
	इदं विष्णुः...पांसुरे ।	२२६	११७
	अध स्मा (स्म) ते...ल्लखलः ।	२२७	६।२५।७
			७।३।१
	नक्तोपासा... ।	२२८	१।९६।५
			१२।३।७
१६८	निषसाद...सुकतुः ।	२३१	१।२५।१०
	अग्ने युक्ता...मन्यवे ।	२३५	६।१६।४३
	युक्ता हि देव...सदः ।	२३६	८।७।५।१
	समिन्वन्ति...अग्नेः ।	२३७	४।५।८।६
१७१	ता अस्व...दिवः ।	८	२
			८।६९।३
१७८	प्रोयद्व्यो...मस्तु ।	३२	७।३।२
१७९	आ स्वा...हरयः [प्र.पा.] ।	९	१
	... [दि.पा.] ।		१।२६।१
	यथा नः...अस्तु । [उत्तरार्धः]	१७	१०।१४।१।४
	अही श्व...धान्यः । [उत्तरार्धः]	१८	१।१९।१।८
१८२	इमा रुद्राय...तुग्म ।	३७	१।१४।१
१८३	पति नो (नो) ...सुड ।	३९	२।३३।१४
१८४	हिमस्य...मलि [पूर्वार्धः] ।	१०	३
	अपामिदं...नम् [पूर्वार्धः] ।	५	१०।१४।२।७
१८५	अग्ने पावक रोचिया ।	६	५।२६।१
	स नः पावक दीदिवः ।		१।१२।१०
	पावकया...रणे (अजरः) ।	७	६।१५।५
	अग्निस्त्रिमेन...रयिम् ।	१४	१।६।१८
	य इमा विश्वा...विशेज ।	१५	१०।८।१।१
	किं स्विद्वनं...धारयन् ।	१६	१४
	किं स्विदासीद...चक्ष्वा ।	१७	१३
१८६	यो विश्वत...देव एकः ।	१८	१२
	या ते...जुषा (वृधानः) णः ।	१९	१५
	विभक्तमन्...रस्तु ।	२१	१६
	वाचस्पति...कमा ।	२२	१७
	चक्षुषः पिता...ताम् ।	२३	८२।१

१८६ विश्वकर्मा० ... एकमाहुः ।	२४	१०८२२	अयमिह०...विशेविशे ।	२०	४७११
त आयज० ... निमानि ।	२५	१४	दधन्वे वा०...सुवत् ।	२१	२५१३
यो नः पिता० ... यन्मन्वा ।	२६	१३	ओमे (उमे)०... आभर ।	२२	५१६९
परो दिवः०... सर्वे (पूर्वे) ।	२७	१५	इन्द्रो दीधीचो०... नव ।	२३	१८४१३
१८७ तमिन्द्र० ... तस्थुः ।	२८	१६	अत्राह गोरम०... गृहे ।	२४	१५५
न त० विदाथ० ... श्ररन्ति ।	३०	१७	इच्छसथस्य०... वति ।	२५	११४
आहुः शिशानो०... मिन्द्रः ।	३४	१०३११	इन्द्रमिद्राथिनो०... नृवत् ।	२६	१७११
संकन्दनेचा० ... वृष्णा ।	३५	१२	इन्द्रो दीधीचो०... रयत् ।	२७	१३
स इषुहस्यैः० ... रस्ता ।	३६	१३	इन्द्रा (०न्द्र) इन्द्रयोः०... णययः ।	२८	१२
वृहस्पते० ... रथानाम् ।	३७	१४	इन्द्र वाजिपु०... रूतिभिः ।	२९	१४
अभि गोत्राणि० ... युस्तु ।	३८	१७	२०० तमिन्द्र० वाज०... सुवत् ।	३०	८१९३७
१८८ बलविज्ञायः० ... गोवित् ।	३९	१५	इन्द्रः स दामने०... सोम्यः ।	३१	१८
गोत्रमिदं० ... रमध्वम् ।	४०	१६	गिरा वज्रो०... स्मृतः ।	३२	१९
इन्द्र आसा० ... मध्ये ।	४१	१८	अयमग्निः सहस्रिणो०... ।	३३	१७५४
इन्द्रस्य वृष्णो० ... स्यात् ।	४२	१९	अग्निर्मूर्धा दिवः०... ।		१४४१३
अस्माकमिन्द्रः०... हवेपु ।	४३	१११	त्वामग्ने पुष्करादधि०... ।		६१६१३३
सूर्यरश्मि० ... गोपाः ।	४८	१२९११	अयोध्यग्निः०... नाकमच्छ ।	३४	५१११
१८९ इन्द्र० विश्वा० ... पतिम् ।	५१	१११११	अवोचाम०... चमश्नेत् ।	३५	१२२
विमान (नृवक्षा)० ... केतुम् ।	५२	१०१३९१२	अवोधि होता०... निरमोचि ।	३६	१२
उक्षा समुद्रो० ... पाव्यन्तौ ।	५३	५४७११	जनस्य गोपा०... शुचिः ।	३७	११११
नक्तोपासा० ... ।	६१	११९६५	त्वामग्ने अङ्गिरसो०... मङ्गिरः ।	३८	१६
		११३१७	तुभ्येदमग्ने०... वर्धयन्ति च ।	३९	१५
नक्तोपासा० ... विरूपे [च.पा.] ।		१११३१३	स० समिधुवसे०... भर ।	४०	१०१९१११
१९० अस्मिन्स्त० ... रस्मिन् [प्र.पा.] ।	६३	१०१९८१६	२०१ अग्नि० वः पृथ्वी०... भसम् ।	४१	८१३११४
विधेम ते० ... समिद्धे ।	६५	२१९१३	त्वां विश्वश्रव०... वोढवे ।	४२	१४५१६
प्रेद्धो अग्ने० ... वाजाः ।	६६	७११३	आ ते अग्ने०... आभर ।	४३	५१६४
अग्ने तमद्य० ... ओहैः ।	६७	४१०११	अग्निं तं मन्ये०... आभर ।	४४	११
१९३ विश्वे नो अद्य० ... अस्मे ।	१२	१०३५१३	सो अग्नियो०... आभर ।	४५	१२
१९५ अयं ते ... वर्धया गिरः ।	२४	३१२९१०	स्तोतृभ्या (०भ्य) आभर [प्र.पा.] ।		५१६१-९
१९६ शिवेभि० ... वृत्रे [हि.पा.] ।	३१	६७११३	[कया] स्तोतृभ्य० [उत्तरार्धः] ।		८१९३१९
उद्धयं तम० ... रुत्तमम् ।	३४	१५०१११	एना वो अग्नि०... मृतम् ।	४६	७१६११
१९७ समन्या० ... तस्थुरापः ।	१३	१	त्वमग्ने गृहपति०... वार्यम् ।	४७	१५
हिरण्यवर्ण [रूपः] ... मरुतैः ।	२	११०	देवो वो द्रविणो०... ओहते ।	४८	१११
हिरण्य [समु०] पावकाः । [तृ. पा.]	३	७४९१२	अग्ने वाजस्य०... श्रवः ।	४९	१७९१४
यासां राजा० ... अवन्तु ।	४	१३	स इधातो०... दीद्विहि ।	५०	१५
१९८ आपो हि ण्डा० ... चक्षसे ।	१३	१०९११	क्षपो राजकुल०... प्रति ।	५१	१६
यो वः शिव० ... मातरः ।		१२	अग्ने तमद्याध०... ओहैः ।	५२	४१०११
तस्मा अरं० ... चतः ।		१३	अथा ह्यग्ने०... बभूय ।	५३	१२
१९९ दूत० वो०... गिरा ।	१८	४८११	२०२ आभिष्टे अद्य०... शुभैः ।	५४	१४
अग्नम् महा०... प्रयज्यम् ।	१९	७१११११			

२०२ अग्निः होतारं... सविषः ।	५५-५६	११२७।१	ऊर्जो नपात०... तनूनाम् ।	७०	१२
हृत्सः शुविष०... क्रतम् ।	५७	४।४०।५	२०४ सा नः०... समाम् [उत्तरार्धः] ।	८५	४।५७।७
अग्ने त्वं नो... वरुथुषः ।		५।२४।१	पृष्ठे द्वेवि पृष्ठो०... चक्रम् ।	८६	१।९८।२
अथा ह्यग्नं... बभूवतुः ।	५८	५।१६।४	त्व० यविष्ठ दाशुषो०... स्मना ।	८७	८।८४।३
आयाहि सुयुमा०... सम ।	५९	८।१७।१	अग्ने धामानि (भूरी०)... वन्यो ।	८८	३।२०।३
आ त्वा ब्रह्मयुजा०... शृणु ।	६०	१२	२०५ उक्षात्राय०... मायनये ।	९४	८।४३।११
ब्रह्माणस्त्वा०... हवामहे ।	६१	१३	२०८ हिरण्यगर्भः०... विधेम ।	११०	१०।१२१।१
अग्नि त्वा शूर०... तस्थुषः ।	६२	७।३२।२२	यः प्राणतो०... विधेम ।	१११	१३
न त्वावं (०वाँ) अन्यो०... हवामहे ।	६३	१२३	य ओजोदा [आत्म०]०... विधेम ।	११२	१२
त्वामिद्धि हवामहे०... स्वयंतः ।	६४	६।४६।१	यस्येमे विश्वे०... विधेम ।	११३	१४
स त्वं नश्चिन्न०... जियुषे ।	६५	१२	२०९ येन द्यौरा०... विधेम ।	११४	५
कया नश्चिन्न०... वृता ।	६६	४।३१।१	य इमे द्यावा०... विधेम ।	११५	११९०।९
२०३ कस्त्वा सत्यो०... चक्षुः ।	६७	१२	आपो ह यत्०... विधेम ।	११६	१२२।७
अग्नी धु णः०... स्मृतिभिः ।	६८	१३	कस्मै देवाय०... विधेम [च.पा.] ।		११-२
यज्ञा यज्ञा वो०... शा० सिषम् ।	६९	६।४८।१	आ नः प्रजा०... पतिः [प्र.पा.] ।	११७	८।५।४३

तृतीयं काण्डम् ।

२११ युक्तायाः शसभं०... पीतये ।	१	३	८।८५।७	२२१ समिधाभिः०... जुहोतन ।	८।४४।१
योगयोगे०... सूतये ।			१।३०।७	बोधो मे अत्य०... अग्ने ।	१।१४।२
२१४ उदु तिष्ठ०... शुक्लवनिः ।	७		८।२३।५	अपेत वीत वि०... मस्मै ।	३
स जातो गर्भो०... दद्राः ।			१०।१।२	२२३ निवेशनः [रायो बुध्नः]०... ।	६
अग्ना [०म] आ याहि०... बर्हिषि ।	८		६।१६।१०	२२४ अग्ने तव श्रवो०... कवे ।	७
वि पाजसा०... प्रणीतौ ।			३।१५।१	२२५ द्रुप्तश्चस्कन्द०... होत्राः ।	८
आपो हि द्या०... चक्षसे ।			१०।९।१	२२८ ता अस्य सुददो०... दिवः ।	१०
२१६ मित्रस्य चर्ष०... स्तमम् ।	१०		३।५९।६	२३५ अग्निस्त्रिगमेन०... रथिम् ।	३
सुपाणि [०बाहुः] स्वहृगुरिः [प्र.पा.] ।			२।३२।७	२३६ सूर्यरश्मिः०... गोपाः ।	१०
२१७ द्रवज्ञः सर्पिरा०... अतुतः ।	१३		७।७	इन्द्रं विश्वा०... पतिम् ।	११।१।१
परस्या अवि... अव ।			८।७५।१५	विमान [चक्षुः] एष०... केतुम् ।	१०।१३९।२
परमस्याः परावतः [उत्तरार्धः] ।			५।६१।१	२३७ नक्तोपासा०... द्रविणोदात्तम् ।	११
यदग्ने कामि०... यविष्य ।			८।१०२।२०	विधेम ते०... समिद्धे ।	२।१।३
२१९ दशानो रुक्म०... सुरेताः ।	२	१	१०।४५।८	प्रदो अग्ने०... यन्ति वाजाः ।	७।१।३
नक्तोपासा०... विरूपे [च.पा.] ।			१।११३।३	२३८ अग्ने तमष्टा०... ओहे ।	४।१०।१
नक्तोपासा०... द्रविणोदात्तम् ।			१।९५।५	२४१ पृश्निमध्ये [०दिवो] [प्र.पा.] ।	४
विश्वा रूपाणि०... राजति ।			५।८।१२	२४३ उद्वयं तम०... रुतमम् ।	६
२२० आ त्वाहार्व०... अयत् ।			१०।१७३।१	२४६ तत्त्वा यामि०... प्र मोषीः ।	१६
उदुत्तमं वरुण०... हवाम ।			१।२४।१५	२५० आपो मा [अस्मान्]०... एमि ।	२
अग्ने [०ग्ने]०... न्यप्राः ।			१०।१।१	२५२ विश्वो देवंस्य०... पुण्वसे ।	७
हृत्सः शुविष०... क्रतम् ।			४।४०।५	२५७ त्वमग्ने वतपा०... त्वीक्यः ।	२०
अकन्ददक्षिः०... भास्वन्तः ।	२		१०।४५।४	२५८ देवा यज्ञमन्तवत् [प्र.पा.] ।	७

२६४ अस्तभ्नाद्... व्रतानि ।	१३	८४२।१
अस्तभ्नाद्... रिक्षम् [तृ. पा.] ।		३।३०।९
२६५ वनेषु... सोममद्वौ ।	१४	५।८२।२
नमो मित्रस्य... शंसत ।		१०।३७।१
२६६ सोढ होतः... वयो धाः ।	८	५
२७० अतिविद्धा... चकार ।	८	८।९६।२
विश्वेता... पृथुवम् ।	१०	७७।१०
२७३ विश्राद्... विराजति ।	१५	१०।१७०।१
२७५ युञ्जते मन... परिप्लुतिः ।	१९	५।८१।१
विष्णोर्लु कं... रगायः ।		१।१५४।१
२७६ आ वामुपस्थ... पीतये ।	२०	२।४१।२१
प्र तद्विष्णु... विश्वा ।	२१	१।१५४।२
२८० एवस्योम... वरुधम् ।	९	१
२८३ ता [या] ते [वीं] भूरि ।	३	१।१५४।६
विष्णो कर्माणि... सखा ।		१२२।१९
तद्विष्णोः परमं... ततम् ।	४	१।२२।२०
२९० जुषस् सप्रथ... आसनि ।	१०	२
२९९ युवस्युगाम... स्वावत ।	११	२५, ३०
३०० पुत्रमिव... भिष्णक् ।	३२	१५
अहाव्यने... बृहन्मम् ।	३६	१९१।१५
यस्मिन्महास... मग्नये ।	३७	१४
३०२ परीतो विञ्चता... मद्रिभिः ।	४९	९।१०७।१
पुनातु [ंति] वे... तना ।	५१	१।१६
हन्तस्य युज्यः सखा [उत्तरार्धः] ।	५२-५३	१।२२।१९
३०५ अरना [अग्न]... दुच्छुनाम् ।	९०	१।६६।१९
पवमानः... पुनातु मा [निः] ।	९१	६७।२२
पुनन्तु मा... पुना [नी] हि मा ।	९२	१२७
क्रवे वक्षाय... सुय दशे ।	९३	१०।५७।४
उमाभ्यां देव... विश्वतः ।	९४	९।६७।२५
३०६ यत्ने पवित्र... पुनीमहे ।	९६	१२३
वैश्वदेवी... रथीनाम् ।	९७	९।१२।१२
वयस्याम... रथीनाम् [च. पा.] ।		४।५०।६
		५।५५।१०
		८४०।१२
		१४८।१३
		१०।१२१।१०
दे स्तुती... मातरं च ।	१०२	८८।१५
सवेगणं स्वस्तवे [तृ. पा.] ।	१०३	५।५१।१२
सवेसा देव किं विपात [च. पा.] ।	११०	१०।९७।१६
३११ हिण्यगर्भः... विधेम ।	१२	१८
		१२१।१

यः प्राणतो... विधेम ।	२०	१३
३१२ युञ्जन्ति ब्रह्म... दिवि ।	२२	१।६।१
गणानां स्वा... इवामहे ।	३१	२।२३।१
३१३ कुविदङ्ग... सुयेण ।	३८	७।९१।१
कुविदङ्ग... न जग्मुः ।		१०।१३१।२
कुविदङ्ग... दधातु नः ।		१६४।१३
दधिक्राव्णो... तारिषत् ।	१३	५
३२० मा नो मित्रो... वीथीणि ।	१६	१
यश्चिणिजा... पाथः ।	२	१२
एष च्छागा... जिन्वति ।	३	१३
३२१ यद्धविष्य... दयन्ननः ।	४	१४
उप प्रागात्... सुषन्धुम् ।	५	१७
होताध्वयं... पुणध्वम् ।	६	१५
यूपवस्का... इन्वतु ।	७	१६
यद्वाजिनो... देवेध्वस्तु ।	८	१८
यद्वधय... पचन्तु ।	९	११०
यदध्वय... देवेध्वस्तु ।	१०	१९
यत्ते गात्रा... रातमस्तु ।	११	१११
ये वाजिनं... इन्वतु ।	१२	११२
यस्त्रोक्षणं... न्यध्वम् ।	१३	११३
३२२ यदध्वय... यामयन्ति ।	१४	११६
निक्रमणं... देवेध्वस्तु ।	१५	११४
मा स्वाभिधेन... न्यध्वम् ।	१६	११५
३२३ युञ्जन्ति ब्रह्म... दिवि ।	२८	१।६।१
युञ्जन्त्यस्य... नृवाहसा ।	२९	१२
केतुं कृण्वन्न... जायथाः ।	३०	१३
जीमूतस्थेत्... पिपतु ।	३१	६७५।१
धन्वना गा... जयेम ।	३२	१२
वक्ष्यन्ती... पारयन्ती ।	३३	१३
न आचरन्ती... अभिन्नात् ।	३४	१४
बहूनां पिता... प्रसूतः ।	३५	१५
३२४ रथे तिष्ठन्न... रश्मयः ।	३६	१६
तीव्रान् घोषान्... यन्तः ।	३७	१७
वनस्पते... जेस्वानि ।	३८	१४७।२६
दिवस्पृथिव्या... यज ।	३९	१२७
इन्द्रस्य वज्रो... गृभाय ।	४०	१२८
स्वातुषसदः... वातसाहाः ।	४१	७७।१९
ब्राह्मणासः... ईशत ।	४२	१२०
ज्जोते परि... यच्छतु ।	४३	१२२
सुपणेध्वस्तो... यस्मिन् ।	४४	१२१

अतिरिच भोगैः...विश्वतः ।	४५	६७५।१४	विष्टम्भो दिवो... रूपस्थे ।	६७	१८९।६
३२५ आजङ्गन्ति...नोदय ।	४६	१२३	कया नश्चिन्नं...वृता ।	६८	४३३।१
उपस्थासय...वायून् ।	४७	१४७।२९	को अद्य युक्ते...जीवात् ।	६९	१८४।१६
आक्रन्दय...वीडयस्व ।	४८	१३०	३२८ स्वममे सोचिषा...महिम्ना ।	८४	७।२।२
आमूरज...जयन्तु ।	४९	१३१	वाञ्छिद्धि ते...विश्वममे ।	८७	४।१।४
३२६ अन्वय [अनु] नो...मयः ।	६२, ८३	३६.परि. ३।३	यथा ह...ना आयुः ।	८८	१६
अन्विदन्तु...तारिषत् ।	६३, ८३	३६.परि. ३।४			
ष्टो दिवि...नक्तम् ।	६५	१।९।२			१०।१२६।८

चतुर्थ काण्डम् ।

३२९ मावः...शंसः [तु.पा.] १	१	६।२।७	४०८ सन्निभवि...दहोनाम् ।	१८०-८२	१६
शुद्धा...पिबन्तीः [द्वि.पा.]	२	"	महान्सपले...निषतो [प्र.पा.]	१८५	३।६।४
३३० इदं विष्णुर्वि...पांसुरे ।	७४	१।२२।७	उतु स्व...सूर्यम् ।	१८९	१।५०।१
३४८ ता[ते]...जु[जि]वे[च.पा.] २	७१	१।११।४	चित्रं देवानां...तस्थुषश्च ।		१।११।१
३६० इन्द्रोबुद्धश्रवाः [प्र.पा.] ४	३	१८९।६	विष्णुं द्वाणं...समान ।	१९७	१०।५।५
पृथा विश्ववेदाः [द्वि.पा.] ।	"	"	जरि चेती...विह्वलं पुनः ।	१९८	८।१।१२
३६१ ननुचेः शिरः [तु.पा.] ।	४	५।३०।७	४०९ उतु तिष्ठ...शुश्रूकवतिः ।	१९९	८।२३।५
३६३ निषसाव...सुक्रतुः ।	७	१।२५।१०	ऊर्ध्वं क पु णं...महे ।		१।३६।१३
इत्यः शुचिषं...नक्तम् ।	८	४।४०।५	उतु स्व...सूर्यम्	२०१	१।५०।१
३८० विद्वद्यदि...जानती गात्र ।	६	१७	चित्रं देवानां...तस्थुषश्च ।		१।११।१
ये देवा [तो]...दश स्थ ।	१८	१।१३९।११	उदस्य शुष्मा...भूमीः [०.म.] ।	२०८	७।३४।७
३८५ अष्टौ पुत्रासो...मास्त्य ।	५८	१०।७२।८	प्र शुक्रैतु...वाणी [०.जी] ।	२०९	११
३९३ सुद्वो अति...रामिव ।	७	१६	४१० तच्चक्षु...शरदः शतम् ।	२२२-२३	१६६।१६
३९७ उह...हि...विषश्चित् ।	८	१।२४।८	४११ आपो हि छा...चक्षसे ।	२४६	१०।९।१
शतं ते...सुमुध्यस्वत् ।	१९		४१२ यो वः शिव...मातरः ।	२४७	१२
४०१ द्रष्टव्यस्कन्द...होत्राः ।	१९	१०।१७।११	तस्मा अरं...चनः ।	२४८	१३
कुविदङ्ग...न जग्मुः ।		१।३१।२	ईशानां...भेषजम् ।	२४९	१५
४०२ युज्यते...परिष्ठुतिः ।	२	५।८।११	कया नश्चिन्नं...वृता ।	२५०	४।३१।१
उत्तिष्ठ ब्रह्मणं...सचा ।	४	१।४०।१	कस्वा सत्यो...वसु ।	२५१	१२
प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः...नः ।	५	१३	अभी पु णः...स्वृतिभिः ।	२५२	१३
४०३ मित्रस्य चर्ष...सामम् ।	३१	३।५९।६	त्रातामिन्द्र...धातिमिन्द्रः ।	२५३	६।४७।१
४०४ स...सीदस्व...दशैतम् ।	५३	१।३६।९	स्वस्ति ना [न]...दधातु ।	२५४	१।८९।६
अज्जमित यं...न सादि ।	५४	५।४३।७	उद्वयं तमसं...रुतमम् ।	२५६	१।५०।१०
अहंन् बिभर्षि...तदस्ति ।	७१	१।३३।१०	४१३ अग्निर्वाणि...आहुतः ।	१०	१
४०५ अपश्य गोपा...ध्वन्तः ।	८५	१।१६४।३१	त्व...सोमासि...कतुः ।	२	१।९।१५
		१०।१७।३	अग्निर्भूयो...जिन्वति ।	३	८।४४।१६
४०६ यस्ते स्तनः...वायाणि ।	१०२	१।१६४।४९	भुवो यज्यस्व...वाहम् ।		१०।८।६
४०७ विभावसु...पश्यत् ।	१७८	१०।१३९।४	पिमीहि देवो...यजिष्ठः ।	४	१।२।१
४०८ वीरोभि [विश्वा]...अभ्याः ।	१७९	१५	अग्ने यदद्य...हि यज्या ।	५	६।१५।४

४१३	पुष्टपाजा० ... हव्यवाद् ।	६	३२७।५
	त०सबाधो० ... मृतये ।	७	१६
	अग्ने रक्षा णो० ... दह ।	८	७।१५।३
	त्वं नः सोम० ... सखा ।	९	१।९।८
	पृष्टो दिवि० ... नक्तम् ।	१०	१९८।२
४१४	विश्वानि नो० ... तनूनाम् ।	११	५।४।९
	अग्ने त्वं पाश्या० ... शंयो ।	१२	१।१८९।२
	दमे दमे० ... दधाना [तृ.पा.] ।	१३	६।७४।१
	पावका नः० ... धियावसुः ।	१५	१।३।१०
	आ नो दिवो० ... शृणोतु ।	१६	५।४३।११
	ये ते० ... घृतश्चुतः [पूर्वाधः] ।	१७	७.९६।५
	अग्निः प्रत्नेन० ... वावृधे ।	१९	८।४४।१२
	सोम गीर्भिष्व० ... आविश ।	२०	१।९।११
	त्वमग्ने वीर० ... चार्यम् ।	२१	७।१५।१२
	त्वं भगो ना [न]० ... भूरेः ।	२२	६।१३।२
४१५	मंजो अग्ने० ... बाजाः ।	२३	७।१।३
	इमो अग्ने० ... व्यन्तु ।	२४	१।८
	अग्न आर्युषि० ... दुच्छुनाम् ।	२५	९।६६।१९
	अग्निर्ऋषिः० ... गयम् ।		१२०
	त०हि शश्वन्त० ... वोळहवे ।	२६	५।१४।३
	अग्निमग्नि० ... पुरुप्रियम् ।	२७	१।१२।२
	अग्ने पावक० ... यक्षि च ।	२८	५।२६।१
	स न पावक० ... नः ।		१।१२।१०
	अग्निः शुचि० ... आहुतः ।		८।४४।२१
	उदग्ने शुच० ... व्यर्चयः ।		१।७
	स हव्यवाह० ... समृणवति ।	२९	३।११।२
	अग्निं सोमेन० ... दधत् ।	३०	५।१४।१
	किमिसे विष्णो० ... बभूध ।	३१	७।१००।६
	प्र तत्ते अद्य० ... पराके ।	३२	१।५
	सुत्रामार्ण० ... स्वस्तये ।	३३	१०।६३।१०
४१६	अग्नीषोमा० ... बभूवधुः ।	३५	१।९३।९
	युवमेतानि० ... गृमीतान् ।	३६	१।५
	अग्न आयाहि० ... बहिषि ।	३७	६।१६।१०
	अग्निं हृतं० ... सुक्रतुम् ।	३८	१।१२।१
	अग्निनाग्निः० ... जुह्वास्यः ।	३९	१।६
	अग्निर्वृत्राणि० ... आहुतः ।	४०	६।१६।३४
	अग्निं सोमेन० ... दधत् ।		५।१४।१
	अग्न आर्युषि० ... दुच्छुनाम् ।		९।६६।१९
	अग्ने तमद्याश्व० ... ओहेः ।		४।१०।१
	आभिष्टे अद्य० ... शुपमाः ।		१४

एभिर्नो अर्के०...अनीकैः ।	४१	१३
अथा ह्यग्ने०...बभूय ।	४२	१२
अग्ने स्तोमं०...द्रविणस्वयः ।	४३	५।१३।२
४१७ अग्ना यो०...क्षुरीतावसे ।	४४	६।१४।१
त्वमग्ने०...वितन्वते ।	४५	५।१३।४
वृषा सोम०...द्रविषे ।	४६	९।६४।१
अग्निर्जातो०...अपः स्वः ।	४७	५।१४।४
अग्ने (०ग्ने)०...सधान्यप्राः ।	४८	१०।१।१
इमं मे वरुण०...चके ।	४९	१।२५।१९
तस्वा यामि०...प्र मोषीः ।	५०	१२४।११
अग्निनाग्निः०...जुह्वास्यः ।		१।२।६
त्व० ह्यग्ने०...समिधयते ।	५१	८।४३।१४
प्र स मित्र०...दूरात् ।	५२	३।५९।२
अनमीवास०...स्याम ।	५३	१।३
तस्सूर्यस्य०...सिमस्मि ।	५४	१।११५।४
भद्रा अथा०...यन्ति तथः ।	५५	१।३
त्वमग्ने व्रतपा०...ष्वीज्यः ।	५६	८।११।१
४१८ यद्वो वयं०...कवपयाति ।	५७	१०।२।४
अग्ने नय०...विधेम ।	५८	१।१८९।१
आ देवाना०...कवपयाति ।	५९	१०।२।३
अग्निः शुचि०...आहुतः ।	६०	८।४४।२१
उदग्ने शुचय०...व्यर्चयः ।		१।७
अकन्ददग्निः०...भाष्यन्तः ।		१०।४५।४
नक्तोवासा०...गोदाः (दाम्) ।		१।९६।५
नक्तोवासा०...विरूपे [च. पा.] ।		१।१३।३
अग्निं त्वा देव०...महे ।	६३	१।२४।३
मही यौः०...भरीमाभिः ।	६४	१२।१।३३
त्वामग्ने पुष्करा०...वाघतः ।		६।१६।१३
तसु त्वा दध्व०...पुरंदरम् ।		१।४
तसु त्वा पाथ्यो०...रणेरणे ।		१।५
उत वरुणन्तु०...रणेरणे ।	६५	१।७४।३
४१९ आ यं हस्ते०...स्वध्वरम् ।	६६	६।१६।४०
प्र देवं देव०...निषीदतु ।	६७	१।४
आ जातं०...गृहपतिम् ।	६८	१।४
अग्निनाग्निः०...जुह्वास्यः ।	६९	१।१२।६
त्व० ह्यग्ने०...समिधयते ।		८।४३।१४
तं मर्जयन्त०...वाजिनम् ।	७०	१८४।८
यज्ञेन यज्ञ०...देवाः ।	७१	१।१६४।५०
अग्ने य० यज्ञ०...राच्छति ।	७२	१०।९०।१६
	७३	१।१४

४१९ एवं नः सोम०...सखा । १०

अग्निमूर्ध्ना०...जिन्वति ।

शुनो यज्ञस्य०...वाहम् ।

सोम यास्ते०...सव ।

था ते धामानि०...गुमाय ।

४२० तस्मिन्वि०...प्रचोदयात् ।

अचिन्ती०...दनागसः ।

पात्रका नः०...विधावसुः ।

आ नो दिवः० ... शृगोतु ।

पूषा गा० ... सनोतु नः ।

शुकं ते० ... रातिरस्तु ।

इहेह वः० ... आवृणे ।

प्र चित्रमर्कं० ... मल्लभ्यः ।

विश्वे देवा० युज्यं पयः ।

विश्वे देवालो० ... वङ्गयः ।

द्यावा नः० ... यच्छताम् ।

प्र पूर्वजे० ... वरूथम् ।

स हव्यवाळ० ... समुपवति ।

अग्निं स्तोमेन० ... दधत् ।

४२१ वाजेवाजे० ... देवयानैः ।

शं नो भवन्तु० ... नमीवाः ।

प्र देवं देव्या० ... तुषक् ।

अयमु ध्य प्र० ... स्मना ।

अथमग्नि० ... कृतः ।

इहायास्वा० ... वोळहवे ।

अग्ने विश्वेभिः० ... साधु ।

सीद् होतः० ... वयो धाः ।

मि होत०...शुचिजिह्वो अग्निः ।

एवं दूतस्वसु० ... गोपाः ।

अग्निना० ... वीरवत्तमम् ।

गयस्फानो० ... नो भव ।

४२२ इन्द्राग्नी रोचना०...वीर्यम् ।

प्र चर्षणिभ्यः०...नात्यन्या ।

मरुतो यज्ञ०...गन्तन ।

या वः शर्म०...सुवीरम् ।

हूमं मे वरुण०...चके ।

तस्मा यामि०...प्र मोषीः ।

कया नश्चित्र०...वृता ।

को अष्ट०...स जीवात् ।

मै० ६४

४२ १९१८

८४४१६

१०८६

७५ १९१९

७६ १४

७७ ३६२१०

७८ ४५४३

७९ १३१०

५४३११

८० ६५४५

८१ ६५८१

८२ ७५९११

८३ ६६६९

८४ १५२१०

८५ १३१९

८६ २४१२०

८७ ७५३१९

८८ ३१११२

५४४११

९० ७३८३

१० १०१७६२

९२ १३

९३ १४

९४ ३१९१४

९५ ६१५१६

९६ ३१९१८

२९११

९७ १२

९८ ११३

९९ ११९११२

१८१२

१०० ३१२९

१०१ ११०९६

१०२ ८७११

१०३ १८५१२

१०४ १२५१९

१०५ १२४११

१०६ १२४११

१०७ १२४११

पिरीहि देवां०...यजिष्ठः ।

अग्ने यदष्ट०...ते अष्ट ।

अपस्वने सधिष्टव०...पुनः ।

अप्सु सं०...विश्वशंसुवः ।

उदुत्तमं वरुण०...स्याम ।

अव ते हेडो०...कृगानि ।

एवं नो अग्ने०...सुग्ध्यस्वत् ।

स एवं नो अग्ने०...न एधि ।

४२३ अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः ।

एव० सोमामि०...असि क्रतुः ।

सैनावीकेत०...दिदीहि ।

पिरीहि देवां०...यजिष्ठः ।

आ देवानां०...कलपयति ।

सान्तपना०...रिशादसः ।

यो नो मरुतो०...तम् ।

अग्निः प्रलेन०...वावृधे ।

सोम गीमिष्ट्वा०...विश ।

गृधमेधासा(स)०...जुष्टम ।

प्र बुध्मना व०...जुष्टमम् ।

प्रहो अग्ने०...यन्ति वाजाः ।

हमो अग्ने वीत०...व्यन्तु ।

अग्निमीळे०...धातमम् ।

वृषा सोम०...दधिषे ।

४२४ क्रीडः०...प्रगायत ।

अस्यावो न०...पयोधाः ।

त० हि शशतो०...वोळहवे ।

अग्निमग्नि०...पुष्टमिषम् ।

इन्द्राग्नी नवति०...कर्मणा ।

अथद्वृत्र०...वाजयन्ता ।

तमिन्द्र०...वाज०...सुवत् ।

युजे रथं०...जघनवान् ।

विश्वकर्मन्०...सुरिस्तु ।

वाचरगति०...साधुकर्मा ।

उशान्तस्वा०...अत्तवे ।

आ नो अग्ने०...जीवसे ।

एव० सोम महे०...जीवसे ।

एव० सोम प्रचि०...धीराः ।

४२५ एवया हि नः०...भवा नः ।

एव० सोम०...रथीणाम् ।

१०२११

६१५१४

८४३१९

१०५ १२३१२०

१०६ १०९६

१०७ १२४१५

१०८ ११४

१०९ ४११४

११० १९

१११ ६१६३४

११२ ११९१५

११३ २१९६

११४ १०२११

११५ १३

११६ ७५९९

११७ १२५

११८ ८४४१२

११९ ११९१११

१२० ७५९१०

१२१ १५६१४

१२२ १३६

१२३ ११८

१२४ ११११

१२५ १०६४१

१२६ १३७१२

१२७ ७५६१६

१२८ ५१४३

१२९ ११२२२

१३० ३१२१६

१३१ ६१०१

१३२ ८७३७

१३३ ७२३३

१३४ १०८१६

१३५ १६६१२

१३६ १७९१७

१३७ १९११४

१३८ १९

१३९ ३१६११

१४० ८४८१३

४२५ बर्हिषदः०...दधातन ।	१३६	१०१५।४
उपहूताः०...स्वस्यान् ।	१३७	१५
आहं पितृन्सु०...गमिषां ।	१३८	१३
इदं पितृभ्यो०...विश्रु ।	१३९	१२
उदीरता०...हवेषु ।	१४०	११
आग्निव्दान्ता०...दधातन ।	१४३	१११
४२६ स प्रत्यथा०...द्विगोदाम् ।	१४४	११६।१
स पूर्वया०...द्विगोदाम् ।	१४५	१२
ये तावुषु०...सद्भिः ।	१४६	१२०५।९
प्र वायुमच्छा०...प्रयज्यो ।	१४७	६।४९।४
प्र यामिषांसि०...राघः ।	१४८	७।९२।३
स नः पर्वदति०...द्विगः [उत्तरार्धः] ।	१४९	११५।१
स नः०...दुर्गाणि विश्वा [च.पा.] ।	२६।१९	
सस स्वा०...त्रिचक्षण ।	१५१	१।५०।८
तरणिर्विश्व०...रोचनम् ।	१५२	१४
४२७ इन्द्राग्नी रोचना दिवः ।	११	३।१२।९
प्रचर्षणिभ्यः०...त्यम्य ।	१।१०९।६	
इन्द्राग्नी नवति पुरः ।	३।१२।६	
अथद्वुत्र०...वाजयन्ता ।	६।६०।१	
लुष्टो दमूना०...भोजनानि ।	२	५।४।५
अग्ने शर्ष०...सन्तु ।	३	१२८।३
प्र वामचैन्त्यु०...आवृणो ।	४	३।१२।५
उपो ह यद्विदथ०...नरस्ते ।	५	७।९३।३
अग्निर्ददाति०...जितम् ।	६	५।२५।६
अग्निस्त्ववि०...दागुषे ।	७	१५
या वा०...सन्ति०...गतम् ।	८	६।६०।८
गुचिं नु स्तोमं०...षेष्ठा ।	९	७।९३।१
पूषा गा अन्वेतु नः०... ।	१०	६।५४।५
शुक्रं ते अन्यत्०... ।		१५८।१
४२८ क्षेत्रस्य पतिना०...दशे ।	११	४।५७।१
मधुमती०...चरेम ।	१२	१३
स ०...समिधुवसे०...भर ।	१३	१०।१९१।१
सखायः सं वः०...सहस्वते ।	१४	५।७।१
पृष्टो दिवि०...नक्तम् ।	१५	१।९८।२
वैश्वानर तव०...त्मना ।	१७	३।३।१०
हडा (का) मग्ने०... [४९८ पृष्ठे द्रष्टव्यम्] ।	१८	१।१२३
एवं नो अग्ने०...प्रावते नः ।	१९	१।३१।८
वैश्वानरस्य०...सूर्येण ।	२०	१९८।१
अस्माकमग्ने०...तवोतिथिः ।	२१	६।८।६

४२९ स जायमानः०...स्पृशत् ।	२३	१२
यथा ह०...न आयुः ।	२४	४।१२।६
		१०।१२६।८
त्रीण्यायूषि तव०...शं योः ।	२५	३।१७।३
न्य इमि जात०...सृविजम् ।	२६	५।२६।७
हडा (का) यास्वा०...वोक्तहवे ।	२७	३।२९।४
दधिकाणो०...तारिष्व ।		४।३९।६
दधिकावाणं०...यावयन्तु ।	२८	७।४४।३
अग्निहोता०...मध्य इहः ।	२९	५।१।६
साध्वीमक०...नो अथ ।	३०	१०।५३।३
यश्चिदि ते (पुरुषत्रा०)... ।	३१	४।१२।४
" " (विशो) ।		१।२५।१
महश्चिदम०...शं योः ।	३२	४।१२।५
मही द्यौः०...भरीमभिः ।	३३	१।२२।३
४३० वृत्तवती०...भूरिरेतसा ।	३४	६।७०।१
पृथुपाजा०...हृष्यवाद् ।	३५	३।२७।५
तं सबाधो०...मृतये ।		१६
इडे (के) अग्नि०...धितवानाम् ।	३६	१२
अग्ने शकमे०...तरेम ।	३७	१३
उप त्वा रणव०...गिरः ।	३८	६।१६।३७
उप च्छायाभिव०...संहराः ।	३९	१३८
अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः ।	४०	१३४
एवं सोमासि०...कृणुः ।		१।९१।५
अग्नीषोमा०... ।		१९३।१-४
" ०...शं योः ।		१७
" ०... ।		१९-१२
" ०... ।		१२०
" ०...यसतः ।		१०।६६।७
युवमेतानि०...गृभीताम् ।		१।९३।५
श्रीणामुदागो०...मिधानः ।		१०।४५।५
सोमस्य मा०...नुषस्व ।	४१	३।१।१
सोमापुषणा०...नाभिम् ।	४२	२।४०।१
हमौ देवौ०...दुस्त्रियासु ।	४३	१२
उत नो ब्रह्मन्०...सातमः ।	४४	३।१३।६
४३१ न नो रास्व०...नुपक्षितम् ।	४५	१७
त्वा युजा तव०...खानि ।	४६	४।२८।१
कटूदरेण०...रमेभ्यायुः ।	४७	८।४८।१०
एवं नो अग्ने०...सुसुग्ध्यस्वत् ।	४८	४।१।४
" ...प्रावते नः ।	"	१।३१।८
स एवं नो अग्ने०...पृथि ।	"	४।१।५

अग्निं वः पूर्व्यं...धसम् । ११	८३१११४
मक्ष् देववतो...सुवत् । ४९	११५
न यजमानं...सुवत् । ५०	११६
नक्षिष्ठं कर्मणां...सुवत् । ५१	११७
असद्वत्...सुवत् । ५२	११८
उपक्षन्ति...विश्वतः । ५३	११२५४
सोमारुद्रां...अस्मत् । ५४	६७४३
४३२ सोमारुद्रां...चतुष्पदे । ५५	११
सोमारुद्रां...सन्तु । ५६	१२
तिग्मायुधौ...शंतमानि । ५७	१४
पावका नः...धियावसुः । ६०	१३१२०
सरस्वत्यभि...गम्भ । ६१	६५११४
आ नो दिवः...शृणोतु । ६२	५४३१११
वृद्धस्तरे जुषस्व...दाशुवे । ६३	३६२१४
एवा पित्रे...रथीणासु । ६४	४५०१६
आ नो मित्रां...सुकृत् । ६५	३६२११६
प्र बाहवा...हवेमा । ६६	७६२५
४३३ और्वर्धमु...वाससम् । ६७	८१२०२४
आ सव्यं...वाससम् । ६८	१६
हुवे वात...वाससम् । ६९	५
वृषा सोम...दधिषे । ७०	९६४११
आ ये तन्वन्ति...आगहि । ७१	११९१८
आ वो यन्तु...युवानः । ७२	५५८३
यं स्वा देवापि...मन्तम् । ७३	१०९८८
अग्ने बाधस्व...सृजेह । ७४	१२२
मिया वो नाम...वशानाः । ७५	७५६१०
अग्नये कं...घात्राः । ७६	१८७६
मरुतो यद्ध...रातन । ७७	८७१११
मैषामग्नेषु...धृतयः । ७८	१८७३
कया शुभां...वत्पा । ७९	१६५११
४३४ कस्य ब्रह्माणि...रीरमाम । ८०	१२
कुतस्त्वमिन्द्र...अग्ने । ८१	१३
ब्रह्माणि मे...नो अञ्छ । ८२	१४
अतो वयम...बभूव । ८३	१५
ऋक्षा वो...वधस्ते । ८४	१६
भूरि चकथं...यद्गाम । ८५	१७
वधी वृत्रं...घञ्जबाहुः । ८६	१८
अनुत्तमा ते...प्रवृद्ध । ८७	१९
एकस्य चिन्मे...पुषाम् । ८८	१२०
अमन्दम्मां...तन्मिः । ८९	१२१

एवेदेते...नृत्तम् । ९०	१२२
४३५ को न्वत्र...क्ततानाम् । ९१	१२३
आ यद्दुवस्वाद्...अर्चत् । ९२	१२४
एष वः सोमो...जीरदानुम् । ९३	१२५
इष्टं वो विश्व...केवलः । ९४	१७१२०
आ ते शुष्मो...ह्यस्ते । ९५	६१९९
मरुतो यद्ध वो दिवो... । ९६	८७१११
या वः शर्म...सुवीरम् । ९७	१८५१२२
आ तू न इन्द्र...रुतिभिः । ९८	४३२११
त्वं मह्यं...जप्रसानाम् । ९९	१२७१२
मरुतो यद्ध वो...वीतन । १००	१३७१२२
ऋष्टयो वो...पिपिशे । १००	५५७६
पुरुता हि...ह्वावमहे । १०१	८११८
४३६ समस्तानि...राधसम् । १०२	१२१९
अग्ने नय...विधेम । १०३	११८७१२
आ देवानां...कल्पयाति । १०४	१०२१३
त्वमग्ने मत्पा...रवीभ्यः । १०५	८११११
यद्वा वयं...कल्पयाति । १०६	१०२१४
त्वमग्ने व्रत (सनः)...नः । १०७	११२१२०
अष्टं य विष्टं...रयिम् । १०८	२१७११
तुभ्यं भरन्ति...भद्रम् । १०९	५१११०
त्वामग्ने...सुवीर्यम् । ११०	१२३५
सैनानीकेन...दिदीहि । १११	२१६६
इदं विष्णुर्वि...पांसुरे । ११२	११२११७
प्र तविष्णु...विश्व । ११३	११५४२
आ वो राजा...कृणुष्वम् । ११४	४३३११
कद्विणयासु...नृते । ११५	१६
वक्षान्नाय...सागनये । ११६	८४३१११
वातोपधृतं...धक्षतः । ११७	१०९११७
४३७ कृणुवपाजां...इति पञ्च । ११८	४३३११५
स ते जानाति...अभिधौव । ११९	१६
सेदग्ने अस्तु...सासदिष्टिः । १२०	१७
अर्चामि ते...यन् । १२१	१८
इह स्वा...जनानाम् । १२२	१९
यस्त्वा स्वधः...जुजोषत् । १२३	१२०
महो रुजामि...दम्नाः । १२४	१२१
अमृजम्...पान्वमूर । १२५	१२२
ये पायवो...नाह देसुः । १२६	१२३
स्वया वयं...ह्वायान् । १२७	१२४

४३८ अया ते०...अचयात् ।	१२४	४४१५
अनी रक्षांसि०...ईड्यः ।	१२५	७१५१०
स्वं नः सोम०...सखा ।	१२६	११९१८
" "०...पुस्तात् ।		८४८१५
" "०...विवक्षसे ।		१०१५१७
सुधा हि देव०...सदः ।	१२७	८७५१
उत नो देव०...कृधि ।	१२८	१२
स्वं ह यद्यविष्ट्य०...सुवः ।	१२९	१३
अयमग्निः०...रथीणाम् ।	१३०	१४
तं नेमिस्त्ववो०...मङ्गिरः ।	१३१	१५
तस्मै नूनम०...सुष्टुतिम् ।	१३२	१६
कमु धिदस्व०...स्तरामहे ।	१३३	१७
मा नो देवानां०...हासुगृह्याः ।	१३४	१८
मा नः समस्य०...वधीत् ।	१३५	१९
नमस्ते अग्न०...सदैव ।	१३६	१२०
इमं यज्ञमिदं०...भव ।	१३७	११९११०
कुर्वितु नो०...णस्कृधि ।	१३८	८७५११
मा नो अस्मिन्०...जय ।	१३९	१२१
४३९ यस्या जुष०...धावति ।	१४०	१२४
अन्यमस्म०...अमवच्छेदः ।	१४१	१२३
इदं वामास्वे०...सास्यते ।	१२	१ ४४९११
अस्मे इन्द्रा०...सहस्रिणम् ।	२	१४
पृष्ठं पु०...हन्तुभिः ।	३	६१२६१२६
इमं यज्ञमिदं०...भव ।	४	११९११०
" "०...हवामहे ।		१०१५०१२
स्यान्तु०...अभिष्टये ।	५	८६७११
येभ्यो साता०...स्वस्तये ।	६	१०६३१३
धारयन्त०...ऋणानि ।	७	२१२७१४
व्री रोचना०...मर्त्याय ।	८	१९
तत्सूर्यस्य०...सिमस्मै ।	९	११२१५१४
भद्रा अश्वा०...यन्ति सद्यः ।		१३
हिरण्यगर्भो०...विधेम ।		१०१२२११
यः प्राणतो०...विधेम ।		१३
४४० वृद्धसति०...तमांसि ।	१०	४५०१४
यदा वाज०...उयोविरासाम् ।	११	१०६७१०
स सुष्टुभा०...रुदाजत् ।	१२	४५०१५
ब्रह्मणस्पते०...सुवीराः ।	१४	२१२३१९
	२४	१६
" "०...मे हवम् ।	१५	१४५
उत्तिष्ठ ब्रह्म०...सचा ।	१६	११४०१२

अग्निस्त्वये०...वरेण्यम् ।	१७	८१२७११
इमा रुद्राय०...तुरम् ।	१८	११२१४११
" " शृणोतु नः ।		७४६११
को अद्रा वेद०...आवभूव ।	१९	१०१२९१६
इयं विसृष्टि० न वेद ।	२०	१७
४४१ इदं विष्णुर्वि०...पांसुरे ।	२१	११२११७
तदस्य प्रिय०...उत्सः ।	२२	१५४१५
विश्वे देवाः०...सुव्यं पयः ।	२३	६५२१०
विश्व देवाः०...दयध्वम् ।	२४	१२३
अग्ने दा०...सुनुमतः ।	३०	३१२४५
दा नो अग्ने०...विद्युत्तुः ।	३१	२१२७
हिरण्यपाणि०...पदम् ।	३२	११२१५
४४२ वाममद्य०...स्याम ।	३३	६७११६
प्र वायु०...प्रयज्यो ।	३४	१४९१४
प्र याभिः०...च राधः ।		७९२१३
स्योना पृथिवि०...सप्रथः ।	३५	११२११५
बडि(की)स्था०...महिनि ।	३६	५१८४१
पूर्वापरं०...जायते पुनः ।	३७	१०८५१८
नवो नवो०...दीवमातुः ।	३८	१२९
अस्येदेव०...रणाय ।	४१	१६११९
४४३ इन्द्रियाणि०...आवृणे ।	४५	३१३७९
अनु ते दायि०...वृषे ।	४६	६१२५८
अनवस्ते०...हन्तवा उ ।	४७	५१२१४
वृष्णे यत्ने०...दस्युत् ।	४८	१५
विवेष यन्मा०...हवन्ते ।	४९	३३२१४
त्रातामिन्द्र०...धाविन्द्रः ।	५१	६४७११
मा ते अस्या०...स्याम ।	५२	७१२१७
अनु स्वांभिः०...गुणानः ।	५३	६१८१४
४४४ अनु द्यावा०...यज्ञैः ।	५४	१२५
अग्नि प्रभर०...जया स्वः ।	५५	८८९१४
अस्मा हवु०...चरध्वे ।	५६	१६११२
वि न इन्द्र०...अभिदासति ।	५७	१०१५२१४
सृगो न भीमः०...नुदस्व ।	५८	१८८०१२
आक्रे वसो०...स्तुधि ।	५९	३५११३
पुरुष्टुतस्य०...सहः ।	६१	१३७४
नामानि ते०...मातिषाद्ये ।	६२	१३
अर्वावतो०...नो गिरः ।	६३	१४०८
यदन्तरा०...आगहि ।	६४	१९
पुन्द्र सानसि०...भर ।	६५	१८११

४४५ प्रससाहिषे०...रेवतीनाम् । १२	६६ १०१८०११
इन्द्रं नरो०...मजा खं नः ।	६७ ७१७११
हृदं न हि०...भूयो जसम् ।	६८ १५२१७
अभि स्ववृष्टिं०...त्रितः ।	६९ १५
तमिन्द्रं वाज०...भुवत् ।	७० ८१९३७
युज रथे०...जघन्वान् ।	७१ ७२३३३
वृत्र (चर्षणी०)०...दिवेदिवे ।	७२ ३५१११
अहन् वृत्रं०...पृथिव्याः ।	७३ १३३१५
आ ते मह०...विचारीत् ।	७४ ७२५११
यो जात एव०...इन्द्रः ।	७८ २१२११
मन्धुरिन्द्रो०...सजोषाः ।	७९ १०८३१२
त्वं हि मन्धो०...गच्छत् ।	८० १४
इडा (का) मन्धो० [४९८ पृष्ठे द्रष्टव्यम्] ८१	३५१११
त्वं नो अन्धो०...ध्यस्वत् ।	४१११४
त्वं नो अन्धो०...प्रावर्त नः ।	१३११८
किमिच्छे विष्णो०...बभूथ ।	७१००१६
प्र तले अद्य०...पराके ।	१५
दीर्घस्ते अस्त्व०...सुवृत्ते ।	८२ ८१७११०
भद्रा ते हस्ता०...उ ।	८३ ४२११९
इन्द्रावरुणा०...दूष्णः ।	८४ ७८२११
रुद्राऽऽपः०...बर्क दधुः ।	८५ १२
४४७ विश्वा हेन्द्रो०...उत धौः ।	८६ ११००११९
	१०२१११
तस्रो मिथो०...धौः [उत्तरार्धः] ।	१,९४, १६, १५, ११, ९६, ९, ९८, ३, १००, १९, १०१, ११, १०२, ११, १०३, ८, १०५, १२, १०६, ७, १०७, ३, १०८, १३, १०९, ८, ११०, ९, १११, ५, ११२, २५, ११३, २०, ११४, ११, ११५
एनां सुखेन०...उत धौः ।	८७ ११०५११९
कुत्राचिदस्य०...जन्तवः ।	८८ ५१७१२
सं यदिषो०...रदिममाददे ।	८९ १३
यदद्य सूर्य०...गुणन्तः ।	९० ७१०११
उद्गां पृक्षालो०...सजोषाः ।	९१ १४
उपमसृक्षि०...जोषिषद्भिः ।	९२ २१३५११
समन्था यन्ति०...तस्थुरापः ।	९३ १३
अपां नपादा०...यङ्गीः ।	९४ १९
तमस्मेरा०...निर्णिगम्सु ।	९५ १४

अग्ना (ऋ) आर्याणि पवसे ।	९६ ९१६६१९
४४८ गयस्कानो०...नो भव ।	९८ १९९११२
या ते धामानि०...दुर्धान् ।	९९ १९
सुत्रामार्ण०...स्वस्तेषु ।	१०० १०६३११०
इमं मे वक्ष्ण०...चके ।	११२५११९
तस्वा यामि०...प्र मोषीः ।	१२४१११
पृष्टो दिवि०...नक्तम् ।	१२८१२
अभि त्वा द्यार०...तस्थुवः ।	७३३१२२
त्वामिन्द्रि०...काष्टास्वर्तः ।	६१६११
आपप्राथ०...रूतिभिः ।	१०१ ८१७०१६
बोधा सु मे०...जुषस्व ।	१०२ ७२२१३
रेवतीने०...यामिमेदेम ।	१०३ १३०११३
प्रो वस्मे०...धन्वसु ।	१०४ १०१३३११
आ नो अन्धो०...जीवसे ।	१०५ १७९१९
आ नो अन्धो०...दुष्टुः ।	१०६ १८
४४९ इन्द्रो मदाय०...नोऽविषत् ।	१०७ ११८१११
मदे मदे०...आभर ।	१०८ १७
ता अस्य नमसा०...स्वराज्यम् ।	१०९ १८४१२२
ता अस्व पृथना०...स्वराज्यम् ।	११० १११
ओमे (उमे)०...आ भर ।	११२ ५१३१९
उद्वेष्टं जुच०...स्थयैव ।	११५ ८१४११७
तत्सूर्यस्य०...सिमसै ।	११६५१४
भद्रा अश्वाः०...यन्ति सद्यः ।	११८
सप्त त्वा०...विचक्षण ।	१५०१८
तरणिर्विश्व०...रोचन्तम् ।	१४
४५० चक्षुर्नो धेहि०...पश्येम ।	११६ १०१५८१४
सुसंष्टं त्वा०...नृचक्षता ।	११७ १५
युवं सुराम०...स्वावतम् ।	११८ १३३१४
युजमिव०...मिणक् ।	११९ १५
इन्द्रः सुत्रामा०...स्याम ।	१२० १६
	६४७१२२
तस्य वयं०...युधेतु ।	१२१ १३
	१०१३३१७
अन्धो वाजस्य०...महि अश्वः ।	१२२ १७९१४
भद्रो नो०...प्रशस्तयः ।	१२३ ८१२११९
संसमिधुवसे०...भर ।	१२४ १०१९१११
एना वो अग्नि०...मृतम् ।	७१६११
आ ते अग्ना०...आ भर ।	५६१४
अग्ने त्री ते०...प्रयुच्छत् ।	३२०१२
सं वां कर्मणा०...पारयन्ता ।	१२७ ६१६१११

४५१ उभा जिग्यधुः०...रथेधाम् ।	१२८	६।६९।८
इन्द्राविष्णु०...वीरान् ।	१२९	७।९९।५
उत माता०...विक्रमस्व ।	१३०	४।१८।११
श्रीण्यायुधि०...शं योः ।	१३१	३।१७।३
अग्निरस्मि०...नाम ।	१३२	१६।७
विद्या ते०...आजगम्य ।	१३३	१०।४५।२
अतिविद्वा०...चकार ।	१३५	८।९६।२
अस्येदेव०...रणाय ।		१।६१।९
अस्येदेव०...सचेताः ।		११०
पजैन्याय०...मिच्छतु ।	१३६	७।१०२।१
प्र वाता०...रेतसावति ।	१३७	५।८३।४
यस्तस्मिन्०...जिह्वम् ।	१३८	४।५०।१
विमिथा पुरं०...घोः ।	१३९	१०।६७।५
४५२ कृष्णं नितानं०...व्युद्यते ।	१४०	१।२६।४।७
आ ते सुपर्णा०...न्यभ्राम् ।	१४१	७।७१।२
वाश्रिच०...वृष्टिरसजि ।	१४२	३।८।८
पवैतश्चिन्महि०...धवध्वे ।	१४३	५।६०।३
सृजन्ति०...वितस्थिरे ।	१४४	८।७।८
वहिष्ठेभि०...अश्वन्तः ।	१४५	४।१३।४
अवोश्रो अद्या०...यजत्राः ।	१४६	२।२९।६
प्र व एको०...प्रभीष्ट ।	१४८	१।५
आ घा ये अग्नि०...सखा ।	१४९	८।४५।१
अग्न इन्द्रश्च०...देवा ।	१५१	३।२५।४
४५३ अन्व(०)नृ नो०...मयः ।	१५२	क्र.परि३।३
अन्विदुमते०...तारिपत् ।		" १४
राकामहं०...मुकथ्यम् ।	१५३	२।३२।४
यास्ते राके०...रराणा ।	१५४	१।५
सिनीवालि०...विदिङ्गिनिः ।	१५५	६।
या सुबाहुः०...जुहोतन ।	१५६	७
कृहमहं०...विधेम ।	१५७	क्र.परि.३।१
कुहूर्देवाना०...दधानु ।	१५८	क्र.परि.२
धाता दधानु नो [प्र.पा.] ।	१५९	क्र.परि.१५
धाता०...धर्मगः(०)नीवतः) ।		क्र.परि.१७
धाता दधानु०...सजोषाः ।	१६०	क्र.परि.६
धाता०...दाशुषे[प्र.पा.] ।		क्र.परि.६-७
४५४ प्रातर्यज०...वनीयान् ।	१६१	५।७७।२
प्रातर्यावाणा०...पूर्वभाजः ।	१६२	१।१
इन्द्रा तु०...वाजसातये ।	१६३	६।५७।१
यज्ञिणिजा०...पायः ।	१६४	१।१६२।२
४५५ स्वमग्ने वृहद्वयो०...युवा ।	१६५	८।१०२।१

हव्यवाड(क)स्मिः०...श्रवांसि ।	१६६	५।४।२
त्वं च सोम०...वनस्पतिः ।	१६७	१।९१।६
मह्य देवानां०...रेभन् ।	१६८	९।९६।६
आ विश्व०...सवितायम् ।	१६९	५।८२।७
आ कृष्णेन०...विपश्यन् ।	१७०	१।३५।१
उदयुतो०...अनावन् ।	१७१	१०।६८।२
ह २सं रिच०...अगायत् ।	१७२	१।७।३
४५५ त्वं सुतस्य०...सुकतो ।	१७३	१।५।६
भुवस्त्वमिन्द्र०...चर्वणे ।	१७४	१०।५०।४
प्र समित्र०...दूरात् ।	१७५	३।५९।२
अनमीवास०...स्याम् ।		१३
याचिद्धि ते०...यवि यवि ।	१७६	१।२५।१
यत्किंचेदं०...रीतिषः ।	१७७	७।८९।५
यथा नो०...रद्वियम् ।	१७८	१।४३।२
मा नस्तोके०...विधेम ते ।	१७९	१।११४।८
य इमा विश्वा०...सविता ।	१८०	५।८१।९
विश्वा रूपाणि०...राजति ।	१८१	१८।१।२
४५६ प्र देवं०...वक्षदायुषम् ।	१८२	१।०।१७।६
अन्नित्स्वा०...उपस्थे ।		२ ३।८।१
उच्छ्वस्व०...यज्ञवाहसे ।	३	१३
समिद्धस्य०...सौभाग्य ।	४	१२
ऊर्ध्व ऊ पुण०...ह्यवामहे ।	५	१।३६।१३
ऊर्ध्व नः०...नो दुवः ।	६	११४
जातो जायते०...वाचम् ।	७	३।८।५
युवा सुवासा०...देवयन्तः ।	८	१४
अभि स्वा देव०...महे ।	९	१।२४।३-१५
४५७ समिद्धो अद्य०...प्रचेताः ।	११	१०।११०।१
तनूतपात्०...ह्यध्वरं नः ।	१२	१२
नराशंसस्य०...हव्या ।	१३	७ १।२
४५८ आलुह्वान०...यजीयान् ।	१४	१०।११०।३
प्राचीनं बहिः०...स्थोनम् ।	१५	१४
य्यचस्त्यो०...सुयायणाः ।	१६	१५
आ सुव्ययन्ती०...दधाने ।	१७	१६
दैव्या होतारा०...दिशन्ता ।	१८	७
आ नो यज्ञं०...सदन्तु ।	१९	१८
य इमे धावा०...विद्वान् ।	२०	१९
उपावसृज०...धृतेन ।	२१	११०
अग्निहोता नो०...यज्ञियः ।	२२	४।१५।१
४५९ परित्रिविष्टय०...दधत ।	२३	१२
परिवाजपतिः०...दाशुषे ।	२४	१३

४५९	जुषस्व सप्रथ०...आसनि ।	१३	२७	१।७५।१
	इमं नो यज्ञ०...निषद्य ।	२८	३।२१।१	
	धृत्वन्तः पावक०... वार्यम् ।	२९	१२	
४६०	तुभ्यं स्तोका०...भव ।	३०	१३	
	तुभ्यं श्रोतम्य०...मेधिर ।	३१	१४	
	ओजिष्ठ ते०...विहि ।	३२	१५	
	सद्यो जातो०...देवाः ।	३४	१०।११०।११	
	अग्निर्हवाणि०...आहुतः ।	३५	६।१६।३४	
	त्वं सोमासि०...असि क्रतुः ।	३७	१।९१।५	
	जुषिं नु स्तोम०...धेडा ।	३९	७।९३।१	
	अथक् वृत्र०...वाजयन्ता ।	४१	६।६०।१	
	उभा वामिन्द्राग्नी०...वाम् ।		११३	
	प्र चर्यणिभ्यः०...त्यन्वा ।	४३	१।१०९।६	
	इडा (का)मग्ने०[४९८पृष्ठे द्रष्टव्यम्] ।		३।६।११	
४६१	अग्निं सुदीतिं०...नामिम् ।	४४	१२७।४	
	त्वं ह्यग्ने०...सहध्वे ।	४७	६।१।१	
	अधा होता०...अनुगमन् ।	४८	१२	
	वृतेव यन्तं०...चांसम् ।	४९	१३	
	पदं देवस्य०...सदृष्टौ ।	५०	१४	
	त्वां वर्धन्ति०...मातुषाणाम् ।	५१	१५	
	सपथेण्यः०...सदेम ।	५२	१६	
४६२	तं त्वा०...रोचनेन ।	५३	१७	
	विशां कथिं०...रयीणाम् ।	५४	१८	
	सो अग्र ईजे०...र्योतः ।	५५	१९	
	अस्मा उ ते०...यतेम ।	५६	११०	
	आ यस्ततन्ध०...विभाहि ।	५७	१११	
	नृवहसो०...सन्तु ।	५८	११२	
	पुरुष्यग्ने०...राजनि त्वे ।	५९	११३	
	आ वृत्रहणा०...सुचमेभिः ।	६०	६।६०।३	
४६३	गीर्भिर्विप्रः०...देष्णैः ।	६२	७।९३।४	
	वनस्पते०...वोचः (हवं मे) ।	६५	१०।७०।१०	
	पिप्रीहि देवाँ०...यजिष्ठः ।	६६	१।११	
	अग्ने यदथ०...ते अथ ।	६७	६।१५।१४	
४६५	तच्छयरा०...चतुस्पदे ।	७०	क.परि.३६।१५	
	आप्यायस्व०...संगथे ।	७१	१।९१।९६	
			९।३१।४	
	आप्यायस्व०...वृधे ।		१।९१।१७	
	सं ते पयांसि०...धिष्व ।		११८	
	इह त्वष्टारम०...केवलः ।	७२	१२३।१०	
	तन्नस्तुरी०...देवकामः ।	७३	३।४।९	

	देवानां०...शर्मं यच्छत ।	७४	५।२।९	
	उत मा व्यन्तु०...जनीनाम् ।	७५	१८	
४६६	राकामहं०...सुक्थ्यम् ।	७६	२।३२।४	
	यास्ते राके०...रराणा ।		१५	
	सिनीवालि०...नः ।		१६	
	या सुवाहः०...जुहोतन ।		१७	
	कुहूमहं०...विधेम ।		क.परि.३।१	
	कुहूद्वानां०...दधातु ।		क.परि.१२	
	अग्निर्होता०...सुता वा ।	७७	६।१५।१३	
	हव्यवाड(क)सिः०...अवांसि ।	७८	५।४।२	
	सोमो धेनुं०...शदस्ये ।	१४	१।९१।२०	
	अषाव(कहं)युक्षु०...सोम ।		२	१२१
	त्वं सोम०...नृचक्षाः ।		३	१२
४६७	या ते धामानि०...गुभाय ।		४	१४
	त्वमिमा ओषधीः०...ववर्धे ।		५	१२२
	या ते धामानि०...दुर्वाय ।		६	११९
	सोमापूषणा०...नामिम् ।		१।४०।१	
	इमो देवो०...दुस्त्रियासु ।		७	१२
	सोमापूषणा०...रदिमसु ।		७	१३
	दिश्वन्यः०...नामिसस्ये ।		८	१४
	धियं पूवा०...सुवीराः ।		९	१६
	विश्वान्यन्यो०...जयेम ।		१०	१५
	प्रजापते न०...रयीणाम् ।		१११०।१२१।१०	
४६८	वायो शतं०...पाजसा ।		१७	४।४८।५
	ईशानाय०...प्रवायसा ।		१८	७।९०।२
	युक्ष्वा हि०...सचनाराहि ।		१९	८।२६।२०
	कुत्रिदङ्गा०...सूर्येण ।		२०	७।९१।१
	आ नो वायो०...द्रावने ।		२१	८।४६।२५
	पीवो अन्नाँ रवि०...चक्रुः ।		२३	७।९१।३
	राये नु यं०...निरिके ।		२४	१९।३
	आ वायो०...पूर्वपेयम् ।		२५	१०।११
	प्र वायुं०...प्रयज्यो ।			६।४९।४
	प्र याभिः०...च राधः ।			७।९१।३
४६९	आ नो नियुज्जि०...सदा नः ।		२६	१५
	देवानां अद्वा०...जीवसे ।		२७	१।८९।२
	अद्रं कर्णेभिः०...यदायुः ।		२८	१८
	शतमिन्तु दारदो०...गन्तोः ।		२९	१९
	उत देवा अव०...पुनः ।		३१	१०।१३७।१
	यज्ञेन यज्ञ०...स्मिति देवाः ।		३२	१९०।१६
				१।१६४।५०

४६९ अग्ने नय०... विधेम । १४ ३३ ११८९।१
 प्र वः शुक्राय०... जिगति । ३४ ७।४।१
 अग्ने त्वं पारया०... शं योः । ३५ ११८९।२
 अच्छा गिरो०... मानुषाणाम् । ३६ ७।१०।३
 अग्ने त्वमस्म०... यजत्र । ३७ ११८९।३
 ४७० प्र कारवो०... घृताची । ३८ ३।६।१
 उदुत्तमं वरुण०... स्वायाम् । ३९ ११८९।४
 उदुत्तमं सुमुमि०... जीवसे । ११८९।५
 अस्तज्ञाद्०... ब्रतानि । ८।४२।१
 इमां धिये०... नावं रुहेम । ३९ ५८५।८
 कितवातो०... मियासः । ४० ५८५।८
 भव ते ह्ये०... कृतानि । ४१ ११८९।४
 तत्त्वा यामि०... प्र मोषीः । ११९
 पावीरवी०... यस्तत् । ४२ ६।४९।७
 आ नो दिवा०... शृणोतु । ४३ ५।४३।११
 आ नो दिवा०... मदाय । ७।२४।३
 इमा जुह्वा०... न वृक्षम् । ४४ ७।९५।५
 यस्ते स्नान०... घातवे कः । ४५ ११८९।४९
 सरस्वत्यभि०... गानम् । ४६ ६।६१।१४
 ४७१ आ वेधसं०... सपेम । ४७ ५।४३।१२
 स हि शुचि०... करिष्ठः । ४८ ७।९७।७
 वृहस्पतिः०... तमांसि । ४९ ४।५०।४
 वृहस्पतिः०... मित्रसकैः । ६।७३।३
 वृहस्पतिर्न०... कृणोतु । १०।४२।११
 १४३।११
 १४४।११
 ११८९।१
 १।६२।४
 ४।५०।५
 २।२३।१५
 ४।५०।६
 ११११।२
 ५३ ३
 ४
 ५४ ५
 ५५ ६
 ५६ १
 १०।६३।१०
 ५७ ११८९।१०
 ५८ ११८९।६

स्वीर्णं वहिः०... अस्थिरम् । ११८९।१
 निष्णोतु कं०... रुपायः । ५९ ११८९।१
 तदस्य प्रिय०... वत्सः । ५९
 तदस्येदं०... वनानि । १०३।५
 तदस्थानीक०... नमस्य । २।३।११
 प्र तद्विष्णुः०... विश्वा । ११८९।२
 परो मात्रया०... वित्से । ६० ७।९९।१
 विचक्रमे०... चकार । ६१ ११००।४
 त्रिदैवः पृथिवी०... नाम । ६२ ३
 इन्द्रं नरो०... भजा त्वं नः । ६३ १२७।१
 युजे रथं०... जघन्वान् । १२३।३
 जगृह्णा (०म्मा)०... रथि दाः । ६४ १०४।४
 ४७३ तवेदं विश्व०... वत्सः । ६५ ७।९८।६
 समिन्द्र नः (पो)०... यानाम् । ६६ ५।४२।४
 आराच्छन्न०... रत्नाम् । ६७ १०४२।७
 इन्द्रो व (व०) लं०... असुम्नात् । ६८ ६।७।६
 अथर्वयो०... वस्त्रैः । ६९ २।१४।३
 इन्द्रा (०न्द्र) ओषधी... नाम् । ७० ३।३४।१०
 यो ह्रवाहिम०... इन्द्रः । ७१ १।२९।३
 अभि स्वकुष्टि०... त्रितः । ७२ २।५५।५
 भिनन्नल०... इन्द्रश्चकार । ७३ २।१५।८
 ४७४ आ देवो याति०... भूम । ८० ७।४५।१
 अभीष्टुतं०... दधानः । ८१ १।३५।४
 स धा नो देवः०... नः । ८२ ७।४५।३
 आ कृष्णत०... पश्यम् । ८३ १।३५।२
 वाममद्य०... आजः स्वायाम् । ८४ ७।७१।६
 भगं धियं वाज०... स्वायाम् । ८४ २।३८।१०
 ४७५ या ओषधीः०... सप्त च । ८५ १०।९७।१
 अश्वावर्ती०... तातये । ८६ ७
 ओषधीरिति०... पूरुष । ८७ ४
 अति विश्वाः०... रयः । ८८ ११०
 अन्या वो०... प्रावता वचः । ८९ ११४
 मही बावा०... भिरिवैः । ९० ४।५६।१
 प्र पूर्वजे०... वरुष्यम् । ९१ ७।५३।२
 स ह्यस्त्रया०... समैरत् । ९२ ४।५६।१
 भूरि द्वे अच०... अम्वात् । ९३ ११८९।२
 इदं बावा०... जीरदासुम् । ९४ १११
 उर्वी पृथ्वी०... नो अम्वात् । ९५ ७
 ४७६ उत स्या०... सखिभ्यः । ९६ ७।९५।४
 प्रक्षोदसा०... सिञ्चुरम्याः । ९७ ११

४७६ एका चेतत्... नाहुषाय । १४	१००	७९५।२
इदं (य) मदं... सरस्वति । १०१	६।६१।१	
अयमुत्ते... सदा नः । १०२	७।९५।६	
इयं ह्युपमेति... धीतिभिः । १०३	६।६१।२	
श्रुतिं तु स्तोमं... धेष्टा । १०४	७।९३।१	
श्वधं वृत्रं... वाजयन्ता । ६।६०।१		
उभा वामिन्द्राग्नी... चाम् । ११३		
प्र चर्षणिभ्यः... सन्ध्या । १।१०९।६		
आ वृत्रहणा... तमेभिः । ६।६०।३		
४७७ गीर्भिर्विप्रः... देव्यैः । ७।९३।४		
तन्नस्तुरीपं... अस्मयुः । १।१४२।१०		
" ... देवकामः । ३।४।९		
	७।२।९	
पिशङ्गरूपः... पाथः । १०५	२।३।९	
देव स्वष्टः... सुरस्तः । १०६	१०।७०।९	
आविष्टयो... चेतयेत । १०७	१।९५।५	
जगृहा [भमा]... रथिं दाः । १०८	१०।४७।१	
सुगृह्याणं... रथिं दाः । १०९	१३	
वनीवानो... रथिं दाः । ११०	७	
स्वायुधं... रथिं दाः । १११	१२	
अश्वावन्तं... रथिं दाः । ११२	१५	
सनद्वाजं... रथिं दाः । ११३	१४	
४७८ विश्वा... दधानः । [च.पा.] १।१६	९।९०।१	
गोभिरश्वमिर्वसुभिः [द्वि.पा.] १।१७	७।९०।६	
	१०।१०८।७	
य जं चं... प्रजां च [तृ.पा.] १।१९	१२।५७।२	
वि मच्छुधाय... ऋतोः । १२०	२।२८।५	
पर ऋणा... तासु शाधि । १२१	१९	
अपो पु [सु]... श्वनेशे । १२२	१६	
यो मे राजन्... पाह्यसान् । १२३	१०	
मा नो वधे... जीवसे नः । १२४	७	
४७९ क्वश्चिन्नानि... गृहे ते । १२५	७।८८।५	
सुधौर्न दिवो... देवाः । १२६	६।७।१	
पृष्ठे दिविः... नक्तम् । १।९८।२		
" ... वरेण । ७।५।२		
वैश्वानरस्य... सुधेण । १।९८।१		
स्वमग्ने शोचिषा... महित्वा । ७।१३।२		
आ वां रथो... वाजिनीवान् । १२७	७।६९।१	
स प्रथानो... दधाना । १२८	१२	
स्वश्वा यशसा... वर्तन्निभ्याम् । १२९	१३	
मे... ०६५		

यो ह स्य वां... यज्ञे अस्मिन् । १३०	१९
युवोः श्रिवं... वयो गात् । १३१	१४
युवं युज्युः... पारयन्ता । १३२	७
ब्रह्मणस्पते... सुवीराः । १३३	२।२३।१९
	१२।४।१६
४८० स इं सत्येभिः... व्यानद् । १३४	१०।६७।७
ब्रह्मणस्पते... पृथक् । १३५	२।२४।१४
इन्द्रानो... ब्रह्मणस्पतिः । १३६	१२।५।१
ब्रह्मणस्पते... हवम् । १३७	१२।४।१५
स इज्जनेन... स्पतिम् । १३८	१२।६।३
आयातं... महित्वा । १३९	६।६७।३
युवं वस्त्राणि... सचेधे । १४०	१।१५।२।१
को तु वां... तु वाजान् । १४१	५।४।१।१
तस्यु वं... पविराववर्त । १४२	६।२।२
यद्वहिष्ठं नाति... स्याम । १४३	१३
प्र बाहवा... हवेमा । १४४	७।६२।१५
४८१ आ नो विश्वा... च शवः । १४५	१।१८।६।२
शं नो देवा... नो अग्न्याः । १४६	७।३५।११
ये सवितुः... चित्रमस्मे । १४७	१०।३६।१३
विश्वे देवा... पाव्यद्वसः । १४८	५।५।१।१३
" ... साधु [उत्तरार्धाः]	६।९।५
" " " तूतये नः । ७	
" " " युज्यं पयः । १५।२।०	
" " " मादयध्वम् । १६	
" " " मदम् । १७	
" " " सजोषसः । १५।१।१	
" " " तादिति । १०।२४।५	
" " " चहानि । १५।२।१	
" " " सुषेत । १६।५।१४	
औषितः वृषिधिः... विषयतः । १४९	६।५।१।५
इडे अग्निं... स्तोममश्याम् । १५०	६।६०।१
विषीमन्तो... अष्टथाः । १५१	६।६५।१०
अग्ने याहि... विश्वान् । १५२	७।९।५
प्र चित्रमर्कं... भस्त्रभ्यः । १५३	६।६६।९
ये अग्नयो... भूवन् । १५४	१२
४८२ आ वो यन्तु... युवानः । १५५	५।५।८।३
आ वां मित्रा... सुपारा । १६२	१।१५।२।७
ऋतस्य गोपा... दिवः । १६३	६।६३।१
वाचं सु मित्रा... रेपसम् । १६४	५।६३।६
४८३ सत्राजा अस्य... तन्मयः । १६५	१२

४८३ आ नो मित्रा०... चारोः । १४	१६६	७६५।४
सन्नाजा उग्रा०... मायया । १३७	५।६३।३	
आ ते महो०... चारीत् । १६८	७२५।१	
यो जात एव०... ईदः । २।२२।१		
अभि गोत्राणि०... प्र युक्त । १०।१०३।७		
अभिः स्पृष्टो०... दासीः । १६९	६।२५।२	
अयं शृण्वे०... एजदस्मात् । १७०	४।१७।१०	
अनु स्वधा०... धृत् । १७१	१।३३।११	
तस्य वयं०... स्याम[पूर्वाधः] । १७२	६।४७।१३	
	१०।१३१।७	
स नः०... संसत् [तृ.पा.] । १७३	८।४२।२	
यूयं पात०... नः [च. पा.] । ७.१.२०, २५;		
	३-४, १०; ७, १०; ८,	
	७; ९, ६; ११, ५; १२-	
	१४, ३; १९, ११; २०-	
	२१, १०; २२, ९; २३-	
	२५, ६; २६-३०, ५;	
	३४, २५; ३५, १५; ३६,	
	९; ३७, ८; ३८-४१,	
	७; ४२, ६; ४३, ५;	
	४५-४८, ४; ५१, ३;	
	५३-५४, ३; ५६, २५;	
	५७, ७; ५८, ६; ६०,	
	१२; ६१, ७; ६२-६३,	
	६; ६४-६५, ५; ६७,	
	१०; ६८, ९; ६९, ८;	
	७०, ७; ७१, ६; ७२-	
	७३, ५; ७५, ८; ७६,	
	७; ७७, ६; ७८-७९,	
	५; ८०, ३; ८४-८५,	
	५; ८६, ८; ८७-८८,	
	७, २०-९१, ७; ९२, ५;	
	९३, ८; ९५, ६; ९७, १०	
	९८-१००, ७; १०१, ६	
४८४ अहन्नुग्रम्०... ग्रथिव्याः । १८२	१।३२।५	
हन्द्रस्य वृष्णो०... सुवस्वात् । १८४	१०।१०३।९	
जनिष्ठा उग्रः०... क्षनिष्ठा । ७३।१		
हन्द्र एषां [आसी]०... न्वग्रम् । १०३।८		
भूरि चकर्थ०... यद्वशाम् । १।१६५।७		
४८५ त्वं मानेभ्यः०... दातुम् । १८५	१।१६९।८	
अनवस्ते०... हन्तवा उ । १८७	५।३१।४	

हन्द्रस्य तु०... पर्वतानाम् । १८८	१।३२।१	
अहन्नहिं०... जग्गुरापः । १८९	१२	
हन्द्रो यातो०... बभूव । १९०	१५	
अभि सिध्मो०... च्छासदानः । १९१	१३३।१३	
त्वमपो०... धातुपासम् । १९२	६।३०।५	
हन्द्रो राजा०... दर्वीक । १९३	७।२७।३	
स्वादोस्थि०... स्वराज्यम् । १९४	१।८४।१०	
४८६ युध्मस्य ते०... महानि । १९५	३।४६।१	
इदं नमो०... शर्मन्स्याम् । १९६	१।५१।१५	
अस्माकमिन्द्रः०... हवेत्तु । १९७	१०।१०३।११	
आदित्या०... श्रोवमाणाः । १९८	७।५१।१	
न दक्षिणा०... ज्योतिरश्याम् । १९९	२।२७।११	
धारयन्तः०... जगानि । २००	१४	
तिष्ठो भूमी०... मित्र चारु । २०१	१८	
यज्ञो देवानां०... वित्तारासत् । २०२	१।१०७।१	
तुच्चिरपः०... प्रणीतौ । २०३	२।२७. १३	
४८७ पिता०... विपश्चित् [प्र.पा.] । २०६	३।३।४	
यदेदेनमदृष्टः०... विश्वा । २०९	१०।८८।११	
वयसु त्वा०... संशिक्षाधि । २१०	६।१५।१९	
अग्ने स०... सत्तेमहः । २११	१३।१	
तेजिष्ठा०... ओषधीषु । २१२	१।२।३	
आ यदिषे०... सुदयध । २१३	१।७१।८	
स तेजीयसा०... वस्त्रः । २१४	३।१९।३	
स इदस्तेव०... त्मजहाः । २१५	६।३।५	
हव्यवाड[ळ]सि०... श्रवांसि । २१६	५।४।२	
४८८ मधीद्यादौ०... विभावम् । २१७	१।१४८।१	
अयं स अस्य०... विभाव । २१८	६।१	
अद्विद्युत०... परुच जनाः । २१९	६।११।४	
स नो विभावो०... जातवेदाः । २२०	१४।२	
यो भानुभि०... न ससिः । २२१	१०।६।२	
यदग्र एषा०... धीतात् । २२२	१।११।८	
एता ते अग्नो०... दधानाः । २२३	१।७३।१०	
एता तेषां०... उचथानि[प्र.पा.] । २२४	४।२।५	
वि युक्षो अग्ने०... दधानाः । २२४	१।७३।५	
आ नो गदि०... कृधी नः । २२५	३।१।१९	
कुर्मस्ता आयु०... सुजात । २२६	१०।५१।७	
४८९ त्वं देवानां०... यजीयान्[उत्तरार्धः] । २२७	१०।११०।३	
अग्ने दाः०... सुनुमतः । २२८	३।२४।५	
दा नो अग्ने०... यातुमावान् । ७।१।५		
दा नो अग्ने०... दिद्युतुः । २।२।७		

४८९ अग्निर्ददाति०... जितम् । १४	२२८	५।२५।६	४९२ अव ते हेडो[लो]०... कृवानि । २५५	११४
अग्निना रयि०... वत्तमम् ।	१।१।३		त्वं नो अग्ने०... सुमुग्ध्यस्मत् । २५६	४।१।४
संसमिधुवसे०... भर ।	१०।१९।१		स त्वं नो अग्ने०... एषि । २५७	५
या स्ते प्रजा०... सोमवेदः ।	१।४३।९		मुची वो हव्या०... पावकाः । २६२	७।५६।१२
या स्ते राके ०... राराणा ।	२।३२।५		या वः शर्म०... सुवीरम् । २६३	१।८।५।१२
" पृष०... इच्छमानः ।	६।५८।३		असेप्वा०... यच्छमानाः । २६४	७।५६।१३
" धारा०... मासदः ।	९।६२।७		४९३ ऋष्टयो वो०... विपितो । २६५	५।५७।६
यमो नो०... अनु स्वाः । २२९	१०।१४।२		हमे तुरं०... दधन्ति । २६६	७।५६।१९
मेहि मेहि०... च देवम् । २३०	७		अरा इवे०... संमिमिधुः । २६७	५।५८।५
अङ्गिरोमि०... निषय । २३१	५		अग्नीषोमा०... मयः । २६८	१।९३।१
इमं यम०... मादवस्व । २३२	१४		युवमेतामि०... गृभीतान् ।	१४
मातली कर्च्य०... मदन्ति । २३३	३		अग्नीषोमा०... स्वङ्ग्यम् । २६९	१२
परेयिर्वासं०... दुवस्व । २३४	११		आन्यं दिवो०... लोकम् । २७०	६
४९० यास्ते पृष०... इच्छमानः । २३५	६।५८।३		अग्नीषोमा०... व्यञ्जवत् । २७१	१३
शुकं ते०... रातिरस्तु । २३६	११		अग्नीषोमा०... सं योः । २७२	७
पूर्वेमा आशा०... प्रजानन् । २३७	१०।१७।५		आ चर्षणिप्रा०... ह्यर्वाक् । २७३	१।७७।१
प्रपथे पथा०... प्रजानन् । २३८	१६		त्रिवेप यन्मा०... हवन्ते । २७४	३।३२।१४
पृषा सुवन्धु०... स्वन्ध्वम् । २३९	६।५८।३		तं सग्नीची०... आविशान्ति । २७५	६।३६।३
अजाश्वाः पशुपा०... ह्यते । २४०	१२		सत्यमित्त्वं०... ससुदम् । २७६	३।०।४
४९१ इमं मे वरुण०... चके । २५२	१।२५।१९		४९४ प्र ससाहिषि०... रवेतीनाम् । २७७	१०।१८०।१
तस्वा यामि०... प्र मोषीः । २५३	१२४।११		स शेवृषमयि०... धाः । २७८	१।५४।११
उदुत्तमं वरुण०... स्याम । २५४	११५			

मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेदमन्त्राणां मण्डलानुसारेण मन्त्रसंख्या ।

ऋ० मं०	प्र० कां०	दि० कां०	तृ० कां०	च० कां०	मं० सं०
१ प्रथमं मण्डलम् ।	४८	४७	३८	१८६	४११
२ द्वितीयं मण्डलम् ।	१	११	५	६१	७८
३ तृतीयं मण्डलम् ।	२१	२०	४	६७	११२
४ चतुर्थं मण्डलम् ।	१७	२१	७	६२	१०७
५ पञ्चमं मण्डलम् ।	१२	३२	८	६३	११५
६ षष्ठं मण्डलम् ।	९	१६	२१	१११	१५७
७ सप्तमं मण्डलम् ।	८	१३	३	१७८	२०२
८ अष्टमं मण्डलम् ।	२५	२३	१३	६७	१२८
९ नवमं मण्डलम् ।	१३	३	८	१४	३८
१० दशमं मण्डलम् ।	३०	१२४	२९	१४०	३२३
११ ऋग्वेद-परिशिष्टम् ।	×	६	३	१३	२२
सर्वे मिलित्वा	१८४	३१६	१३९	१०६२	१७०१

मैत्रायणी-संहिता-मन्त्राणां वर्णानुक्रमसूची ।

अ०लेष्वा मरुतः खादयो ४, १४, २६४
अ०होमुचे प्रभरेमा ४, १२, ५०
अ०होमुचा वृषभा ४, १४, ७९
अवल्स० वा इदमासीद् ३, ७, १
अक्रन् कर्म कर्मकृतः १, १०, ७
अक्रन्ददग्निः स्तनयन् २, ७, ९९;
११३, १२०
अक्षजमीमदन्त ह्यव १, १०, १७
अगन्म महाम नमसा २, १३, १९
अगन्म मित्रावरुणा १, ४, १८
अगनयेऽहोमुचे ३, १५, ११
अगनयेऽनीकवते ३, १३, १८
अगनये कृदृक् ३, १३, ४४
अगनये गायत्र्याय त्रिवृते ३, १५, १०
अगनये जातवेदसे २, १, ३
अगनये स्वा प्रवृहामि १, ३, ९७
अगनये स्वा मष्टा० वरुणो १, ३, ९
अगनये स्वा रायस्पोषदे ३, ११, १
अगनये पथिकृते २, १, १४
अगनये भगिनेऽष्टाकपालं १, ४, ८६
अगनये वसुमते २, २, ११
अगनये वैश्वानराय २, १, २
अगनये वो जुष्टाम् १, १, १४
अगनये रक्षोश्ने २, १, १५
अगनये समिध्यमाना १, ४, ४६
अगनये स्वाहा सोमाय २, ६, २९, ३७
३, १२, ४, ९
अगना अग्निश्चरति १, २, ५१;
अगना आयाहि वीतये ४, १०, ३७
अगना अयू०पि पवसा १, ३, ८६;
५, ८, ६, १५; ३, ११, ९०; ४, १०, २५;
१२, ६६
अगना इन्द्रश्च दास्यते ४, १२, १५१

अगना इह पत्नीवाश्च १, ३, ८२
अगना यो मर्यो हुवो ४, १०, ४४
अगनाविष्णु महि तद्वां ४, ११, ५९
अगनाविष्णु महि धाम ४, १०, १४
अगनाविष्णु सजोपसा ४, १०, १३;
११, ५८
अग्नि० युनग्निं शवसा २, १२, ९
अग्नि० वाः पृथग् गिरा २, १३, ४१
अग्नि० वा एते चित्यं १, ५, ५६
अग्नि० वै देवा विभाजं १, ६, ४०
अग्नि० वै सृष्टं प्रजापतिः १, ६, ४८
अग्नि० समाधेहि १, ५, ६७
अग्नि० सुवीति० सुदशं ४, १३, ४४
अग्नि० स्तोमेन बोधय ४, १०, ३०
अग्नि० होतारं मन्ये २, १३, ५५
अग्नि० होतारमुप त० १, ४, ३
अग्निः प्रजां बहुलां मे ३, ११, १०४
अग्निः प्रत्नेन मन्मना ४, १०, १९;
११६
अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो ४, १२, २८
अग्निः प्रातःसवनात् १, ३, ९६
अग्निः शुचिन्नततमाः १, ५, १३
अग्निः शुचिन्नततमा ४, १०, ६०
अग्निनाग्निः समिध्यते ४, १०, ३९
अग्निनाग्निस्त्व० ह्यग्ने ४, १०, ६९
अग्निना वै सुखेन ३, ९, १७
अग्निना रयिमश्नवत् ४, १०, ९८
अग्निं तं मन्ये यो २, १३, ४४
अग्निं दूत० वृणीमहे ४, १०, २८
अग्निभ्यः ३, १, १५
अग्निमग्नि० हवीमभिः ४, १०, २७
अग्निमद्य होतारम् ४, १३, ६९
अग्निमीडे पुरोहित० ४, १०, १२०

अग्निं पुरीष्यमक्षिरस्वद् २, ७, १८
अग्निरस्मि जन्मना ४, १२, १३२
अग्निरायुस्तस्य मनुष्या २, ३, १८
अग्निरहक्ये पुरोहितो ४, १२, १७
अग्निरेकाक्षराम् १, ११, ३९
अग्निर्ऋषिः पवमानः १, ५, ९
अग्निर्ज्ञातो अरोचत ४, १०, ४७
अग्निर्ऽर्थोति०यतिरग्निः १, ६, ५१;
८, २, २०
अग्निर्देवाति सत्यति० ४, ११, ६
अग्निर्देवेषु प्र वोच ४, ९, १९२
अग्निर्देवीना० विशां ३, ९, १९
अग्निर्मूर्धा दिवाः १, ५, २; ४, १०, ३
अग्निर्यजुभिः सविता १, ९, २
अग्निर्वा उत्सीदन् १, ७, १४
अग्निर्वृष्टाणि जङ्घनान् ४, १०, १, ४०;
११०; ११, ४०; १३, ३५
अग्निर्होता गृहपतिः ४, १३, ७७
अग्निर्होता नो अह्वरे ४, १३, २२
अग्निर्होता न्यसीदत् ४, ११, २९
अग्निश्च धर्मश्चेत्येताद्वा ४, ४, २
अग्निश्च धर्मश्चाकंश्च २, ११, ६
अग्निष्टे तेजः प्रयच्छ २, २, १५
अग्निष्टोममये ४, ४, १७
अग्निह्वा वसुभिः ४, ९, ७९
अग्निह्वाता क्रतावृधाः ४, १०, १४१
अग्निह्वातान्नुतमो ४, १०, १४२
अग्निह्वाताः पितरा ४, १०, १४३
अग्निस्तिवमस्तिवमतेजाः १, ५, १६
अग्निस्तिवमेन बोधिषा २, १०, १४
अग्निस्तु विश्ववस्तमं ४, ११, ७
अग्निहोत्रम् १, ८, ४
अग्नीदग्नीविह्वर ३, ८, २५

अग्नी रक्षाऽसि सेषति ४, ११, १२५
अग्नीषोमा इमं युवम् ४, १४, २६८
अग्नीषोमा इमं सु मे १, ५, १५
अग्नीषोमा य आहुतिः ४, १४, २७१
अग्नीषोमा सवेदसा ४, १०, ३५
अग्नीषोमा हविषः ४, १४, २७२
अग्नीषोमीयमेकादश २, १, ४
अग्ने अङ्गिरः शतं ते १, ७, ९
अग्ने अष्टा वदेह नः १, ११, १७
अग्नेऽभ्यावातिन्नग्ने २, ७, १००
अग्नेऽभ्यावातिन्नभि १, ७, ८
अग्नेः पक्षतिर्वायोः ३, १५, ४
अग्नेः पुरीषमस्यत्तो २, ८, १८
अग्ने गृहपते १, ५, ७४; ८, २६
अग्ने प्यवस्व समनु २, १२, २०
अग्ने जातान् प्रणुदा २, ८, १५
अग्ने तमद्य सप्त २, १०, ६७
अग्ने तमद्याश्च न स्तोमैः १, १०, २१;
२, १२, ५२
अग्ने तव श्रवो वयो २, ७, १८९
अग्ने त्री ते वाजिना २, ४, १९
अग्ने त्वं नो अन्तम १, ५, २८
अग्ने त्वं पारय ४, १४, ३५
अग्ने त्वं पारया ४, १०, १२
अग्ने त्वमस्मद् ४, १४, ३७
अग्ने दा दा नो अग्ने ४, १४, २२८
अग्ने दा दाशुषे रयि ४, १२, ३०
अग्ने दिवो अर्णमष्टा २, ७, १३४
अग्ने दुःशीर्वेतनो १, ८, ३१
अग्ने धामानि तव २, १३, ८८
अग्ने नय सुपथा १, २, ८४; ४, १०, ५८;
१४, ३३
अग्ने नया देवानां ४, ११, १०३
अग्ने पवस्व स्वपा १, ५, १०
अग्ने पावक रोचिषा १, ५, ११; २, १०,
६; ४, १०, २८
अग्ने प्रेक्षि प्रथमो २, १०, ५८
अग्ने बलदः सहा ओजः १, ४, ८३
अग्ने वाधस्व वि सुधो ४, ११, ७४

अग्ने बृहन्नुपसा २, ७, १०३; ४, १०, ४८
अग्ने यः यज्ञमध्वरः ४, १०, ७३
अग्ने यस्तुक्रः यच्चन्द्रः २, ७, १८६
अग्ने यत्ते दिवि वर्चः २, ७, १३५
अग्ने यद्वक्ष विज्ञो ४, १०, ५
अग्ने यद्वेष्टो ४, १३, ६७
अग्ने याहि दूःस्थं मा ४, १४, १५२
अग्ने युद्धा हि ये २, ७, २३५
अग्ने रक्षा णो अदहसः ४, १०, ८
अग्नेरनीकमप १, ३, ११६
अग्नेरायुरसि २, ३, १२
अग्नेर्जेतिन्नमसि १, २, ४८
अग्नेर्मस्मास्वग्नेः २, ७, १३२
अग्नेर्भागोऽसि वीक्षायाम् २, ८, १३
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्या ३, १६, ७०
अग्नेर्वै भागः पुनराध्वयम् १, ७, १३
अग्नेर्वापन्नगृहस्य १, ३, २
अग्ने वाजस्य गोमतः ४, १२, १२२
अग्ने वाजस्य गोमता २, १३, ४२
अग्ने विश्वभिः स्वनीक ४, १०, ९५
अग्ने वेष्टोत्र वेष्टुल्यम् १, १०, २
अग्ने व्रतपते १, ४, २; ४, ९, २३१; २, ३९
अग्ने शक्रेम ते वयः ४, ११, ३७
अग्ने शर्थे महते ४, ११, ३
अग्नेश्च त्वा ब्रह्मणश्च ४, ७, ९
अग्नेष्ट्वा तेजसा २, ७, २१०
अग्ने स क्षेपहतपा ४, १४, २११
अग्ने सपत्नसाह १, ५, १७
अग्नेः समिदस्यभिशास्त्रा १, ५, २१
अग्ने सहस्राक्ष शत १, ५, ६०; ७१
अग्नेः स्तोमं मनामहे ४, १०, ४३
अग्ने स्वाहा कृणुहि २, १२, ४६
अग्ने हव्यः रक्षस्व ४, १३, ३७
अग्नोरेभ्यो अथ घोरेभ्यो २, ९, ५४
अङ्गिरोमिरागहि ४, १४, २३१
अङ्गैरात्मानं मिषजा ३, ११, ८५
अचिप्ती यच्चरुना ४, १०, ७८
अष्टा गिरो मतयो ४, १४, ३६
अजस्तमिन्हुमहर्षं २, ७, २४१
अजाश्वः पशुषा वाजः ४, १४, २४०

अजैदभिरसनद्वाजं ४, १३, २५
अजन्मिन् त्वामध्वरः ४, १३, २
अजन्मिन् ये प्रथयन्तो ४, ९, ५४
अतस्त्वं वर्धिः १, १, ५
अति निहो अति सुधो २, १२, ३०
अतिविद्धाऽस्येदेवा ४, १२, १३५
अतिविद्धा विश्वरेणा ३, ८, ८
अति विश्वाः परिष्ठाः २, ७, १७६
अतिसर्गं ददतो २, १३, १०७
अतो वयमन्तमेभिः ४, ११, ८३
अत्यन्यानां नान्या १, २, ८८
अत्यासो न ये मरुताः ४, १०, १२३
अत्र पितरो मादयध्वम् १, १०, १०; ४७
अत्राह गोरमन्वत २, १३, २४
अथैत ऋतुमहाः ४, ६, ५५
अथैतत् त्रिषं युक्तम् ४, ३, ७
अथैतद्वास्तप्रमेतेन ३, २, २
अथैता आमिषः ३, ९, १६
अथैता निरङ्गतीक्ष्णः ३, २, ४
अथैताः पञ्चापञ्चीनाः ३, ५, २
अथैता विश्वयोतिष ३, २, ९
अथैताः स्तोमभागा ३, ३, १
अथैतानि चातुमास्यानि ४, ३, ३
अथैतानि पार्थानि ४, ४, ५
अथैतेऽतिग्राह्या १, ११, ३८; ४, ७, ८
अथैते रत्निनः क्षत्रस्य ४, ३, ८
अथैषा छन्दश्चितः ३, ३, २
अथैषोऽन्नये वैश्वानराय ३, ३, १२
अथैषोऽदाभ्यो देवाश्च ४, ७, १४
अथैषोऽश्वाः प्रतिगृह्यते २, ३, ९
अदध्वेभिः सवितः १, ३, ७६
अदधत्तमसि विष्णवे ४, १, २५
अदितिर्द्यौरादितिः ४, १४, ५७
अदितिः पाशान् १, २, १०८
अदितिर्ष्ट्वा देवी ४, ९, ८
अदितेऽनुमन्यस्व २, २, ५
अदित्या दण्णीषमसि ४, ९, १०३
अदित्या रासासि ४, ९, १००
अदित्यास्त्वा घृष्टे २, ८, ७
अदित्यास्त्वोपस्थे ४, १, ८१

अदित्सन्तं दापयतु १,११,२५
 अदिश्रुतस्त्वपाको ४,१४,२२९
 अदश्रन्नस्य केतवो १,३,९०
 अङ्गयः क्षीरः व्यपिबत् ३,११,४०
 अङ्गयः संयुतः पृथिव्या २,७,१९९
 अङ्गयः सोमः व्यपिबत् ३,११,४१
 अद्या देवा उदिता ४,१४,५५
 अद्य स्या ते वनस्पते २,७,२२७
 अद्या मा २,४,५
 अद्या होता न्यसीदो ४,१३,४८
 अद्या ह्यम एवा ह्यमे २,१३,५८
 अद्या ह्यमे क्रतोः २,१३,५३; ४,१०,४२
 अध्ववोचद्विषयक्ता २,९,१८
 अध्रिगुश्र विषापश ४,१३,२६
 अध्वर्यवो यो दसीकं ४,१२,६९
 अनमीमासा इड्या ४,१०,५३
 अनवस्ते रथमश्वाय ४,१२,४७
 अनाद्युषसि पुस्तादग्नेः ४,९,५५
 अनाद्युषो जातवेदा २,२२,३१
 अनामो मृड धृतं १,८,२२
 अनिशिताः सप्तमक्षयणीः ४,१,७६
 अनीकैर्होषो अद्वय ४,१०,१११
 अनु ते दाधि मह ४,१२,४६
 अनुत्तमाते सववन् ४,११,८७
 अनु त्वादिहे अथ देव ४,१२,५३
 अनु द्यावापृथिवी तत्ता ४,१२,५४
 अनु म इदं व्रतः १,२,५५
 अनुमत्या अष्टाकपालं २,३,१
 अनुमत्यै चरु राकायै २,६,१३
 अनु स्वधामक्षरजापो ४,१४,१७१
 अन्तरग्ने रुचा त्वम् २,७,१०६
 अन्तरा मिश्रावरुणा ३,१६,२२
 अन्तरिक्षं समित् ४,९,२२८; २३६
 अन्तरिक्षस्पृक्ष मा मा ४,९,१२१
 अन्तरिक्षस्य तन्वस्पाहि ४,९,१७०
 अन्तरिक्षस्यान्तः ४,९,६९
 अन्तरिक्षेणोपयच्छासि ४,९,११९
 अन्तर्धेष्ठ मधवन् १,३,१८
 अन्तश्चररयणैवे अस्य १,६,८
 अज्ञपते अज्ञस २,१०,१०

अज्ञात्परिक्षुतो रसं ३,११,४२
 अज्ञादा भूयास्त ये ४,२,५४
 अन्यमस्माद्विषा इयमग्ने ४,११,१४१
 अन्यवापोऽध्वमासा ३,१४,१८
 अन्या वो अन्यामव २,७,१७७
 अन्वगिनरुवत्सामग्र १,८,५५; २,७,१९९;
 ३,१,४
 अन्वद्यनद्व्येषा ४,९,१६३; १६६; १६९
 अन्वद्य नो अनुमतिः ३,१६,६२; ४,
 १२,१५२
 अन्विदनुमते त्वं ३,१६,६३
 अहं पारावतात् ३,१४,६
 अहं स्वाहा ४,९,१५५
 अप इह्य होतः ४,५,३
 अपकामः स्यन्दमाना २,१३,९
 अप जन्वं मयं युव १,२,६२
 अप द्वेषो अप ह्यो ४,९,१७२
 अपनुत्तो षण्डामकीं १,३,३५
 अपश्वाद्द्व्याजं ३,९,१३
 अपश्यं गोपाम् ४,९,८५
 अपहतः रक्षः ४,१,४१
 अपां त्वा गहमन्साद्व्यासि २,७,२२३
 अपां त्वेमन्साद्व्यासि २,७,२४७
 अपां नपादाश्रुहेमन् १,११,५
 अपां नपादा ह्यस्थानुपस्थं ४,१२,९४
 अपां नप्ते स्वाहोवो २,६,४४
 अपामिदं न्ययनः २,१०,५
 अपां पुष्टमसि २,७,३१; ३,१,७
 अपाः ससमुद्रयसः १,११,२९
 अपाः वा एतानि चित्राणि ४,३,१०
 अपि पन्थामगमहि १,२,३२
 अपेत वीत वि च २,७,१३१; ३,२,३
 अपो अद्यान्वचारिणः १,३,१२३
 अपो देवीरुपसृजा २,७,४५
 अपो देवीर्मधुमतोः २,६,१९
 अपो वै ब्रुवः ४,५,१
 अपो पु म्यक्ष वरुण ४,१४,१२२
 अप्ससे सभिष्टव २,७,१२४
 अ३३स्वन्तरमुतमस्तु १,११,३

अप्सु मे सोमो अश्ववीड ४,१०,१०५
 अबोधि होता यजथाय २,१३,३६
 अबोधयसिः सभिधा २,१३,३४
 अभि गोत्राणि सवसा २,१०,३८
 अभितिष्ठ द्युतम्यतो ४,१२,७३
 अभि त्वं देवः सवितारम् १,२,३४
 अभि त्वा देव ४,१०,६३; १३,९
 अभि त्वा ह्यार २,१३,६२
 अभिधा असि ३,१२,२
 अभि प्रभर छषता ४,१२,५५
 अभिशस्तिषा अनभि १,२,५४
 अभि सिध्मो अजिगादस्य ४,१४,१९१
 अभि स्ववृष्टिं मदे ४,१२,६९; १४,
 ७२
 अभीवृत्तं कृतानिः ४,१४,८१
 अभी वृत्तः सखीना २,१३,६८; ४,९,
 २५२
 अभ्यधो वै देवेभ्यो ३,८,७
 अभ्यस्थाः विश्वाः द्युता १,५,३०;
 ६,२०
 अभ्यधिति राजाभूम् ४,४,१५
 अभ्यावर्तस्त्व दृशि वि २,७,१८५
 अभिरसि नारिरसि ४,९,३
 अमन्दम्ना मरुतः स्तोमो ४,११,८९
 अभीमदन्त पितरो १,१०,१३
 अभीवहा वास्तोष्यते १,५,५७
 असुत्रमूयादध २,१२,३३
 असुमभितिष्ठ ३,१,५
 असुः वा आदित्यः ३,६,२१
 असुग्निर्वै लोके ४,८,५
 अम्बयम्बिके अम्बालिके ३,१२,३०
 अयः वा मिश्रावरुणा १,३,२४
 अयः वेनश्चोदयत् १,३,३१
 अयः शृण्वे अथ ४,१४,१७०
 अयः स यस्य दाम् ४,१४,२१८
 अयः सो अग्निर्यस्मिन् २,७,१३३
 अयं ते योनिकैस्त्रिव्यो १,५,६; ६,५;
 २,७,४४; १३८; १२,२४
 अयं नो अग्निरनीकैः ४,११,१०९
 अयं नो अग्निरनीकैः १,३,१०४

अयं पुरो भूतस्त २, ७, २४८
 अयं पुरो हरिकेशः २, ८, २२
 अयं मे रक्त इति ४, ५, ९
 अयश्चिन्त्यान्यश्चिन्त्या २, ३, ४६
 अयमग्निरुह्यति ४, १०, ९३
 अयमग्निर्वीरतमो २, १२, १९
 अयमग्निः सहस्रिणो २, ७, २०९;
 १३, ३३; ४, ११, १३०
 अयमिह प्रथमो धायि १, ५, ४, ४७;
 २, ७, ४२; १३, २०
 अयमु ते सरस्वति ४, १४, १०२
 अयमु एव प्र देवयुः ४, १०, ९२
 अया ते अग्ने समिधा ४, ११, १२४
 अया विष्टा जनयन् १, १०, १६
 अया विष्टा प्रजापतेर १, ११, ३३
 अयाश्चार्नेऽस्थनि १, ४, ३०
 अयुपिता योनिः १, १, ६
 अरुह्ये धां मा ४, १, ६१; ६३
 अरा हवेद्वचरमा ४, १४, २६७
 अरातीयान्ति वा अन्ये ४, ३, १
 अरुणाः शरदे प्रपन्तो ३, १२, २४
 अरुहता मनसा देवान् १, ४, ८
 अर्चोमि ते सुमतिं ४, ११, ११७
 अर्चिरसि शोचिरसि ४, ९, ५२
 अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वा ४, ९, २९, ५१
 अर्यमणं ब्रुहस्पति १, ११, १९
 अर्वाञ्चो अद्या भवता ४, १२, १४७
 अर्वावतो ना आगहि ४, १२, ६३
 अहं नृ बिर्भाषि सायकानि ४, ९, ७१
 अवतस्य धनुष्टव २, ९, २५
 अव ते हेडो वरुण ४, १०, १०७;
 १४, ४१, २५५
 अवपतन्तीरवदन् २, ७, १८१
 अवभृथ निचुल्लुण १, ३, ११९
 अवाम्भ रुद्रमदि १, १०, २३
 अविर्न मेधो नसि ३, ११, ८२
 अविषं नः पितुं १, ६, ३६
 अवैरपोऽव्यया ४, ५, ६
 अवोचाम कवये २, १३, ३५

अदमन्मूर्ज पवते २, १०, १, ३, ५
 अद्याम ते देव धर्म ४, ९, १५१
 अधः प्रस्रोतुः ४, ४, १३
 अधत्ये घो निवेशनं २, ७, १७०
 अधस्तूपरो गोमृगस्ते ३, १३, ६
 अधा धृतेन तन्मा ३, १६, २६
 अधावतीः सोमवती २, ७, १७३
 अधावन्तः रथिनः ४, १४, ११२
 अधिना गोभिरिन्द्रियम् ३, ११, ३३
 अधिना धर्मं पितृ ४, ९, १३३
 अधिना नमुचेः सुतः ३, ११, १६
 अधिना भेषजं मधु ३, १२, २१
 अधिना यज्ञमागतं ४, १२, १८२
 अधिना हविरिन्द्रियम् ३, ११, २४
 अधिभ्यां चक्षुरमृतं ३, ११, ८१
 अधिभ्यां पिन्वस्व ४, ९, ११०
 अधेन वै देवा अग्ने ३, १, ३
 अधाढः पुंसु प्रतनासु ४, १४, २
 अधाढासि सहमाना २, ७, २१९
 अष्टमीमजुहोव १, ८, ७
 अष्टौ पुत्रासो अदितेः ४, ६, ५८
 असंख्याता सहस्राणि २, ९, ४३
 असंवाधा या मध्यतो ४, १४, १५७
 असद्वज सुवीर्यसुत ४, ११, ५२
 असवे स्वाहा वसवे ३, १२, १३
 असा अमुष्य पुत्रो २, ६, ४२
 असुन्वन्तमयजमान २, ७, १४५
 असुराणां वा एषु ३, ८, १
 असुक्ष्मसुतो रुचिरेण ४, ९, २२०
 असौ ते पशुः ४, ७, १८
 असौ यस्ताजो अरुण २, ९, १९
 असौ योऽवसर्पति २, ९, २०
 असौ वा आदित्यः २, ५, १२
 अस्तश्चाद् वायुधर्मो १, २, ३९, ३, ७, १३
 अस्ताव्यश्चिन्त्या २, ७, ११७
 अस्तु औषद् १, ४, ५०; ४१, ६८;
 ९, १३१
 अस्मा हतु प्रभरा ४, १२, ५६
 अस्मा उ ते महि महि ४, १३, ५६
 अस्माकमग्ने मयवस्तु ४, ११, २१

अस्माकमिन्द्रः समृतेषु २, १०, ४३;
 ४, १४, १९७
 अस्मास्मिन्द्र हविर्द्यं १, ४, ५, ४, ७, ११
 अस्मे इन्द्राब्रुहस्पती ४, १२, २
 अस्मे क्षत्राय पिपीहि ४, ९, १३८
 अस्मे ब्रह्मणे पिपीहि ४, ९, १३७
 अस्व प्रत्नामनु सुतः १, ५, ५
 अस्यां जनताया १, ४, ८४
 अस्थेदेव प्ररिति ४, १२, ४१
 अस्यै विवो मलं ४, ९, १४२
 अस्त्वनजस्तरणयः ४, ११, १२१
 अहः केतुना लुपता ४, ९, १२६
 अहर्हहि पर्वते ४, १४, १८९
 अहन् वृत्रः वृत्रतरः ४, १२, ७२;
 १४, १८२
 अहं परस्तादहम् १, ३, ७४
 अहानि शं भवन्तु ४, ९, २४४
 अहाव्यसे हविरास्वे ३, ११, ३६
 अहिरिव भोगैः रथेति ३, १६, ४५
 अहोरात्रे ते कल्पेताम् ४, ९, २१९
 आक्रे वसोजीरिता ४, १२, ५९
 आकृतं चाकृतिश्च १, ४, ६९
 आकृतमग्निं प्रयुजः २, ७, ७५
 आकृत्यै प्रयुजे अग्नये १, २, ११, ३, ६, ६
 आ कृष्णेन रजसा ४, १२, १७०; १४, ८३
 आक्रम्य बलमोजो ना ३, १६, ४८
 आक्रम्य बाजिन् वृथिवीम् २, ७, २१
 आहुं ते रुद्र पशुं १, १०, २२
 आगत्य वाज्यध्वानः २, ७, २०
 आग्निवैष्णवेमकावश १, ४, ६८; २, १, ७;
 ३, १९, ३, ६, १
 आग्निमाहृतं चर २, १, ८
 आग्नेयकजसाहमेत २, ५, ५
 आग्नेयमष्टाकपालं २, २, २९, ३, १, २२;
 ४, २२
 आग्नेयोऽष्टाकपालः १, १०, १, २, ६, ९
 आ वा ये अग्निमिन्धते ४, १२, १४९
 आ चर्वणिमा वृषभो ४, १४, २७३
 आहुति त्वा छन्दो १, ६, १४; २२
 आलेता ते मार्षम् ४, १, १४

आजङ्घन्ति सान्वेषां ३,१६,४६
 आ जातं जातवेदसि ४,१०,६८
 आजुह्वानः सुप्रतीकः २,१०,६३
 आजुह्वानस्य सन्धिः २,१३,५६
 आजुह्वाना ईङ्को वन्धश्च ४,१३,१४
 आजुह्वाना सरस्वती ३,११,१५
 आ तं भज सौश्रवसे २,७,११५
 आ तु न हन्द् वृत्रहन् ४,११,९७
 आ ते अग्न इधीमहि २,१३,४२
 आ ते मह इन्द्रोऽयुध ४,१२,७७
 आ ते महो यो जात ४,१४,१६८
 आ ते झुप्सो वृषभ ४,११,१५
 आ ते सुपर्णा अभिनन्त ४,१२,१४१
 आत्मसुपस्थे न वृकस्य ३,११,८४
 आ स्वा जिघमि मनसा २,७,२५
 आ स्वा ब्रह्मयुजा २,१३,६०
 आ स्वा वहन्तु हरयः २,९,१
 आ स्वाहार्पमन्तरभूः २,७,१०१
 आदित्यस्याम्युत २,१३,११
 आदित्यः शुक्र उदगात् ४,१४,२०८
 आदित्यं गर्भं पयसा २,७,२३९
 आदित्यामासवसा ४,१४,१९८
 आदित्या भागः २,२,१
 आदित्या वा इत उत्तमाः ४,६,५६
 आदित्येनां भारती ३,१६,२४
 आदित्यो देव उदगात् ४,१४,२०४
 आ देवानामपि ४,१०,५९
 आ देवो याति सविता ४,१४,८०
 आधीतं चाधीतिश्च १,४,७३
 आ नः प्रजां जनयतु २,१३,११७
 आ न एतु मनः पुनः १,१०,१९
 आनुहुमेन छन्दसा २,७,११
 आ नो अग्रे रश्मि भर ४,१२,१०६
 आ नो अग्ने सुवेतुना ४,१०,१३१;
 १२,१०५
 आ नो गहि सख्येभिः ४,१४,२२५
 आ नो दिवः ४,११,६२; १४,४३
 आ नो दिवो वृद्धतः ४,१०,१६
 आ नो निधुभिः ४,१४,२६

आ नो मित्रावरुणा ४,११,६५; १४,
 १६६
 आ नो यज्ञं भारती ४,१३,१९
 आ नो याहि तपसा ४,१०,६२
 आ नो वायो महे तने ४,१४,२१
 आ नो विश्वा आस्का ४,१४,१४५
 आ नो वीरेभिर्जैविता ४,१४,११७
 आ नो वीरो जायतां १,२,६६
 आन्त्राणि स्थालीमधु ३,११,७८
 आन्यं दिवो मातरिश्वा ४,१४,२७०
 आपतये त्वा गृह्णामि १,२,५३
 आपप्राथ महिना वृष्या ४,१२,१०१
 आपस्त्वामश्विनो त्वाम् ४,१,१६
 आपृणानो विजहता १,४,२७
 आपो देवीः प्रतिगृष्णीत २,७,१२३
 आपो देवीः झुञ्धत १,२,१
 आपो देवीर्धृतमिन्वा २,१३,१२
 आपो देवीर्हृहतीः १,२,१२
 आपो मा मातरः १,२,५
 आपो ह यन्महतीः २,१३,११६
 आपो हि ष्ठा मयो २,७,५९; १३,
 १३; ४,९,२४६
 आप्यायस्व सं ते ४,१३,७१
 आप्यायस्व समेतु ते २,७,१९५
 आ ब्रह्मन्वाहाणः ३,१२,८
 आभिः स्पृधो मिथलीः ४,१४,१६९
 आभिष्टे अद्य गीर्भिः २,१३,५४
 आभनस्य देव ये २,३,५
 आमयाजिनः याजवेद् ४,३,६
 आ मा वाजस्य प्रसवो १,११,१५
 आमाशिषो दोहकामा १,४,६
 आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः ३,१६,४९
 आ यः हस्ते न ४,१०,६६
 आयं गौः प्रश्निक्रमीद् १,६,६
 आ यद्विषे नृपतिं तेजा ४,१४,२१३
 आ यद् दुवस्याद् दुवसे ४,११,९२
 आ यन्नरः सुदानवो २,४,३०
 आ यस्ततन्ध रोदसी ४,१३,५७
 आ यस्मिन्सस वासवा ४,१२,४३

आयातं मित्रावरुणा ४,१४,१३९
 आयाहि तपसा ४,१०,६१
 आयाहि सुधुम्ना २,१३,५९
 आयुः पाहि प्रजां पाहि ४,६,१०
 आयुदो देव जरसः ४,१२,९७
 आयुर्धा अग्नेऽस्यायुर्मै १,५,५०
 आयुर्धा असि ध्रुवा ४,६,३८; ४९
 आयुर्मै दा वचो मे वा ४,२,४५
 आयुर्मै यद्य १,८,१४
 आयुर्मै ध्रुवस्तुत्तमं ४,६,३३
 आयुषे स्वाहा प्राणाय ३,१२,११
 आयुषे हिंक्रु ४,२,३०
 आयुर्मानभवति ४,२,२३
 आ ये तन्वन्ति रश्मिभिः ४,११,७१
 आयोद्वा सदनं २,८,३३
 आराच् शत्रुमपवाधस्व ४,१४,६७
 आर्यमा याति वृषभः ४,१२,११३
 आर्यतमानो भुवनस्य २,१३,१०८
 आ वाः रथो रोदसी ४,१४,१२७
 आ वा एष प्रजापतये ३,५,१
 आ वाचो मध्यमरुद् २,१२,१८
 आ वासुपस्थमनुहा ३,८,२०
 आ वां मित्रावरुणा ४,१४,१६२
 आ वायो प्र वायुं ४,१४,२५
 आ वायो भूष ऋषिणा १,३,२०
 आवाहितमावाहित २,९,५८
 आ विश्वतः प्रत्यञ्जं २,७,२६
 आ विश्वदेवः सत्यति ४,१२,१६९
 आविष्टयो वधते ४,१४,१०७
 आ वृत्रहणा वृत्रहभिः ४,१३,६०
 आ वेधसं नीलघृष्टं ४,१४,४७
 आ वो देवास ईमहे १,२,२०; ४,१४,३०
 आ वो यन्मरुद्वाहानो ४,११,७२;
 १४,१५५
 आ वो राजानस्य ४,११,११०
 आशीनां ऊर्जमुत ४,१२,७४
 आशुः शिवानो वृषभो २,१०,३४
 आशुस्त्रिद्वान्तः २,८,१२
 आशुतिरुत्तरो ४,९,५७
 आ समुद्रा अनुच्यतुः १,३,९८

आ सव ॥ सवितुर्यया ४, ११, ६८
आ सुष्यवन्ती यजते ४, १३, १७
आस्माकोऽसि शुक्रस्ते १, २, ३३
आहं पितृन्सुविद्वजं १. १०, १३८
आहिताग्निर्वा एष ३, ६, ८

अलक्ष्मस्य यक्षिरः २, १३, २५
अडा पुष्टसावेष्टादिता ४, ९, १०१
अडाभिरभिरिह्यः ३, ११, ११५
अडाममे पुरुदस्य २, ७, १३७; ४,
११, १८

अडाममे त्वं नो अमे ४, १२, ८१
अडायारस्वा पदे वयं १, ६, २४, ४६;
४, २०, ९४; ११, २७

अडायै हिरुक ४, २, २६
अडा स्थ मधुकृतः स्थाना १, ५, ३३
अडोपहृतोपहृतेडा ४, १३, ४५

अत एव प्रथमे १, ८, ४६
अति कामायालभ्यन्ते ३, १, १६
अति कामेनैवारमे ४, २, १२

अति कुम्भं जयन्त्याया ३, ३, ७
अति गर्भिण्या वाचा १, ८, २१
अति गवां लक्ष्म कुर्याद् ४, २, ६५

अति गाः सप्तसुखेडा ४, २, ७०
अति गाः सायमायतीः ४, २, ६७
अति गायत्री वै यज्ञस्य १, ४, ५०

अति गार्हपत्यं १, ५, ७३
अति गिरिवै रुद्रस्य १, १०, ५०
अति गुह्याति तृतीय ४, ६, २९

अति गुह्याति प्रातःसवने ४, ६, २१
अति गुह्याति सर्वेभ्यो ४, ६, २७
अति गोर्वा एतन्महिमा ३, ७, ११

अति गोष्ठो वै ४, २, ९
अति हृतस्य वा २, ३, २१
अति चतुरक्षरम् १४, ४९; ५१

अति चतुर्भिर्भाभम् ४, ५, २२
अति चत्वारो वै ४, ४, १०
अति छन्दांसि वै देवाः ४, ५, १२

अति जयति संग्रामम् ४, २, ९०
अति जुहुयादिय ४, ८, १९
मे ६६

अति जुहुयादेतद्ध ४, ८, १४
अति जुहुयादेतानि ४, २, ८८
अति जुहुयादेया १, ८, ३०, ३२

अति जुहुयाद् १, ४, ८५; ८, २७; ४०;
४४; ६०; ४, २, ७९; ८२, ८५
अति तस्मात् उयोतिषा १, ६, ५२

अति तद्य एव कश्च १, ४, ५७
अति तद्वा अदश्चक्षुः १, ८, ३
अति तद्वाव त्रैधा २, ४, १५

अति तद्विष्णवे २, ४, ६; १०
अति तद्वै देवा यज्ञम् ३, ८, ११
अति तन्मित्रं वितनुयात् ४, २, ७२

अति तमेवाभिहिति ३, १, ६
अति तमेवास्ते ४, ७, १९
अति तस्मादेवोभयेषां ४, २, ९५

अति तस्य गृहाद् २, २, ८
अति तानेव पतिवृणाक् ३, ९, १२
अति तेनैवास्य ते ३, १०, ३

अति तेभ्य एव ३, ९, १०
अति ते यदा समवाभृज्य ३, ७, १८
अति त्रयोदशीमाहुति १, ४, ८२

अति त्रयो वा इमे ४, १, ७
अति त्रिरुद्रदति ४, १, २२
अति दक्षिणाग्निं १, ५, ७५

अति दक्षिणीयेष्वेव १, ४, ६३
अति दत्तोपरिष्ठाद् ४, ६, ६३
अति दत्तोपूर्णमासा १, ४, ८०

अति दिवः प्रत्यनुद् ४, १, ६४
अति देवाः सा २, १, १९
अति देवा यज्ञाद्वक्षांसि १, ४, ४२

अति देवेभ्य एवेनै ४, १, ११
अति ध्रुवं प्रवर्तयेद् ४, ६, २५
अति न वा एते ४, १, ८८

अति निरुद्धस्य राज्ञः २, २, ६
अति निर्ऋतिगृहीतो २, २, १०
अति पञ्चाक्षरम् १, ४, ५५

अति परिद्धाति २, ४, २०
अति परिपश्यति ४, ७, ४
अति पशवो वै पूषा ३, १०, १८

अति पितरः ४, २, ६
अति पुनात्येवैः ४, १, ३
अति पुमांसं जातम् ४, २, ५१; ५९

अति पुर उपसादयति ४, १, ३८
अति पुरस्तात् प्रयाजा १, ७, १६
अति पुरस्तात् स्वयं ३, ४, ११

अति पुरस्तादाज्यानां ४, २, २७
अति पुरस्तादाभवेस्य ४, २, ३१
अति पुरस्ताद्धोतोः १, ८, १९; ३५; ३८; ४२

अति पुरस्ताद्धर्षयितस्य ४, २, २९
अति पुरस्ताद्धृदिः ४, २, २५
अति पुरस्ताद्वापाया ३, १०, ५

अति पुरोडाशम् १, ४, ६२
अति पुरोनुवाक्या १, ४, ४७
अति पुरोक्तं कुर्याद् ४, ६, १८

अति प्रजापतिर्वै भगो १, ४, ७८
अति प्रजायाः पञ्चतां १, ८, १३
अति प्रजा वा आधीति १, ४, ७४

अति प्रजात आड्यगृहः १, ४, ४०
अति प्रतिनयति ४, १, २४
अति प्रतिप्रस्थानं ४, ६, ८

अति प्रथम्येष्वेन ४, १, ८६
अति प्रातस्तस्मात् १, ६, ५४
अति प्राणापानौ ३, १०, २४

अति प्रैवैनान् भावयति ४, १, ३२
अति बलिहृतो ४, २, ५५
अति ब्रुहत् ऋचम् २, ३, २७

अति ब्राह्मणाप्यांसिने ४, ६, २३; ३१
अति ब्रूयादात्मन्येव ४, २, ४९
अति ब्रूयाद् अस्वितं ३, ७, ६

अति ब्रूयाद्धृतिः २, २, २
अति ब्रूयाद् यदि ३, ९, ६
अति ब्रूयाद् वायुगोषा २, ९, ८

अति भागधेयं ३, ८, १८
अति सूरिमात्रास्ते ४, १, ८४
अति मनसा यज्ञम् ३, ६, १८

अति मनुष्याः ४, २, ४
अति मनो वै चित्तं १, ४, ७२
अति मन्थिपात्रं सादयेत् ४, ६, १५

इति सिद्धायैवैनां ३,१,२२
 इति य एव देवा १,४,३७, ३,८,२१
 इति यजमानः वा ३,९,२०
 इति यजुर्वेदे १,८,२५
 इति यजुर्वेदं लुप्यन्ते ४,१,५४, ९४
 इति यजुर्मन्त्रि करोति ४,१,५२
 इति यजुर्होति शान्तिः ३,४,१७
 इति यजुर्होत्यात्मानः ३,४,१५
 इति यजुं प्रेषेति ४,५,४
 इति यज्ञो वा आकृतं १,४,७०
 इति यज्ञो वै विष्णुः ४,१,२६, ४०
 इति यदेवाद्वा योनिमति ३,४,९
 इति यदोदनपचने ४,१,७५
 इति यद्वा प्राचीन ३,८,१४
 इति यद्वाहीति ४,१,३४
 इति यं द्विप्रात् २,२,१८
 इति यवानेकविंशति ४,८,१२
 इति यावद्यावदेवम् ४,१,१५
 इति योऽस्य भियः स्वात् २,२,२०
 इति यो देवानां ४,१,४४
 इति रक्षसामपहस्यै ४,१,४२
 इति रथान्वरसा २,२,२५
 इति रथिमेवास् ४,२,४६
 इति रथैवेनां ४,२,७४
 इति रुद्रादेवेनाः ४,१,५
 इति रेवतीमनूय २,३,३३
 इति वर्च एवास्मिन् ४,६,५२
 इति वज्रो वा आपो २,१,१३
 इति वरुणमेवैनमकः ३,७,१४
 इति वरुणस्यो वा ४,४,८
 इति वषट्करोति १,१०,४६
 इति वारुणं गायत्री १,४,६५
 इति वारुणं सरस्वती ३,१०,२०
 इति विश्वेषु वा ४,२,४४
 इति विश्वदर्शतो ४,६,५४
 इति वैराजस्या ऋचम् २,३,३१
 इति वैरूपस्या २,३,२९
 इति व्रतः श्रेतस्य ३,६,१०
 इति शक्वरीमनूय २,३,३५
 इति शुक्रपात्रं निरुद्ध ४,६,१३

इति श्रुतस्या ३,१०,१०
 इति श्रद्धास्यै ४,४,१६
 इति सः स्वसरो वै २,१,२१
 इति स चतुर्थमिन्द्रियस्य १,९,१०
 इति स तृतीयमिन्द्रियस्य १,९,८
 इति स तृतीयं बभूव ४,६,४१
 इति सत्यमाहेत्य २,४,१८
 इति स द्विभागं बभूव ४,६,४३
 इति स पञ्चममिन्द्रियस्य १,९,१२
 इति स पुरो लब्ध ४,६,४५
 इति सभासदः पादो ४,२,५७
 इति समावच्छो १,१०,३४
 इति समुद्रो वै कामो १,९,१६
 इति सविनृपस्य ४,१,४७
 इति स षष्ठमिन्द्रियस्य १,९,१४
 इति सादयति १,८,१७
 इति सादयत्या १,८,१५
 इति सादयेद् ४,६,११
 इति सा सह वषट्कारेण ३,६,१४
 इति सुषदैवेन १,८,५१
 इति स्यो वै नामासुर ४,२,६४
 इति सोऽधमिन्द्रियस्य १,९,६
 इति सोऽग्रीवो ३,८,९
 इति सोऽवेदस्ति २,४,८, १२
 इति सोमपीयेन ४,६,६१
 इति स्त्रियं जाताम् ४,२,५३, ६१
 इति स्वा होनः १,८,६
 इति हव्यवाहमेवैनम् १,६,४७
 इतीन्द्रवज्रैवास् २,१,११
 इतीन्द्रस्याहेनः २,४,४
 इतीन्द्रियः वा इन्द्र ३,१०,२२
 इतीन्द्रो वै वृत्रमप्लव्यहः ३,६,५
 इतीमे एव प्रथयति ४,१,५९
 इतीयः वा अदितिः ४,१,८२
 इतीयः वा एषेमा ४,२,१४
 इतीलान्दा हि पशवः ४,२,४३
 इतो जज्ञे प्रथमः १,६,९
 इत्यक्षिरेवास्तेजः २,२,१६
 इत्यग्निर्वै वसुमान् ४,१,९०
 इत्यग्निर्वै सर्वा देवताः १,४,६७

इत्यष्टावाकाय ४,६,२५
 इत्यध्वर्युपात्रं ४,६,६
 इत्यध्वर्युः पुरो वाचः ३,६,१६
 इत्यभिषिक्ता श्रेष्ठताः ४,१,७७
 इत्यपश्चाद्वाचं ३,९,१४
 इत्यपिदध्यात् ४,५,१६
 इत्यनवाहोशन्तो हि १,१०,४४
 इत्यभिचरन्सादयेत् ४,५,१८
 इत्यभिनिदध्यात् ४,७,२१
 इत्यभिमन्त्रयेत् १,८,५६
 इत्यस्वै नामासुर ४,१,६२
 इत्यविदो यज्ञाः समिति ४,५,७
 इत्यवक्षेत १,८,११
 इत्यव्यायुकोऽध्वर्युः ४,१,३६
 इत्यक्षिनी वै देवानां ४,१,१७
 इत्यसुरा आह्वयन् २,१,१७
 इत्यस्मिन्वावैनमेतं १,८,५८
 इत्यस्यामूर्जमदधात् ४,१,८०
 इत्यहोरात्रे वै १,५,६६, ७७
 इत्यानीप्राद्वा ३,८,२६
 इत्याप्यध्वानी ४,१,७२
 इत्यामन्यश्चस्य ४,१,९२
 इत्यादित्यान् वा २,२,४
 इत्यायुरेवास्मिन् ४,६,३९, ५०
 इत्याधिपमेवासातो ४,१,४९, ७, ७
 इत्यासन्नमि ४,१,१९
 इत्यास्यानादेवेनं ४,६,३७
 इत्याह लुश्ङ्गं तेन ४,१,६७
 इत्याह तेन होत्रा १,८,५
 इत्याह भस्म स्वा १,५,६८
 इत्याह यज्ञो वै ४,१,५७
 इत्याह रक्षसामपहस्या १,४,४४
 इत्याहवनीयं १,५,७०
 इत्याह विसृज्या एव ४,६,४
 इत्याह्वयन्ता ४,२,२
 इत्युत्तमो ह चेतयति ४,५,२५
 इत्युद्वदति वा आह ३,६,२०
 इत्युपश्रुतम् ४,१,६९
 इत्युपतिष्ठत् ३,१०,७
 इत्युपतिष्ठत् १,७,१८
 इत्युर्वै यजमाने दधाति ४,१,३०

इष्ट्युक्तामे वा ३,१०,१६
 इष्ट्युक्तामे वै सारस्वता १,८,५३
 इष्ट्युगै विज्ञातः साम १,४,७६
 इष्ट्युषमभय कर्ण ४,२,७६
 इष्ट्येताम्बवावरुन्दे १,८,४७
 इष्ट्येताभ्य एवेनं २,५,८
 इष्ट्येता वै रुद्रस्य १,८,२३
 इष्ट्येते वा एतस्य १,८,४७
 इष्ट्येव ब्रूयत ता वै ३,८,२
 इष्ट्येवाह चयुर्वेतः ३,८,६
 इष्ट्येष वाव स उपाख्यु ४,६,५७
 इष्ट्येडीश वा इमाः १,५,५३
 इष्ट्योषधीनामहि सायै ४,१,१३
 इद् वषोर् अगिनना २,३,१६
 इद् व वामास्ये हविः ४,२,२३
 इद् व विष्णुविष्कम्भे १,२,२३ २,७,
 २२६, १,१,७४, १,२,२१
 इद् व अथो मन्वमानो २,१३,७७
 इद् व हविः प्रजननं ३,११,१०३
 इद् व क्षत्रं दुष्टरस्वोयो ३,१६,५५
 इद् वे हव्यं वृत्तवत् ४,१२,१८५
 इद् वे धावाप्रुषिधा १,४,४ ९०
 इद् व नमो वृषभाय ४,१२,१९६
 इदमददात्तमसं ४,४४,१०१
 इदमहममुमागुप्यायणं ३,६,५,७,१२,
 १४, ७,२०,७, ३४-३६
 इदमहममुप्यागुप्या २,१२,१०,६,४,
 ६,३,३,६,४,५,१,१,७,६, ३४
 इदमहमादित्यान् २,२,१३
 इदमहं मां चामु २,२,१७, १७
 इदं पितृभ्यो नमो ४,१०,१३७
 इदं दुर्क्षं परिददात् ४,७,१२२
 इदमुर्ध्वक्षः इयेन कृतावा २,१२,११,
 ४,७,१८५
 इदम् वषः क्षुतासोरस्य ४,१०,१४७
 इदम् व विश्वा भवोवृषवत् १,०,५१
 इदम् व वो विश्वत्सपि ४,११,९४
 इदम् व स्तुहि वज्रिणं ४,४४,१७४
 इदम् व घृणन्तं पयुर्वि ४,४,२३
 इदम् व स दामने कृत २,१३,३१

इन्धानास्त्वा शतं हिमा १,५,२०
इन्धानो अग्निः वनवद् ४,१४,१३६
इमं यज्ञं वर्षयन् ४,१४,१८१
इमं यज्ञमभिवान् ४,१२,१८३
इमं यज्ञमिदं वचो ४,११, १३७;
१२,४

इमं यम प्रस्तरमा ४,१४,२३२
इमं स्तोममर्हते २,७,४३
इमं नो यज्ञमश्नुतेषु ४,१३,२८
इम् इम् इम् स्वर्णज्योतिः ४,९,२२६
इममु पु त्वमस्माकं ४,९,१९१
इमं मा हिः सोऽहिर्वाद् २,७,२४४
इमं मे देव सवितः २,७,८
इमं मे वरुण २,०,४९; १०,४; १४,२५२
इममग्ना आधुवे २,३,१७
इमा जुह्वाना युष्मदा ४,१४,४४
इमां धियं विक्षमाणस्व १,२,१५
इमान्मे मित्रावरुणौ १,५,६२; ६५; ७६
इमामगुष्मन् ३,१२,१
इमामिन्द्र हस्तं युतिः २,७,१६६
इमा रुद्राय तवसे २,९,३७
इमे तुरं मरुतो ४,१४,२६६
इमे हिरण्यवर्णाः २,९,५६
इमो अग्ने वीततमानि ४,१०,५४
इमो ते पक्षा भजरी २,१२,१०
इमौ देवौ जायमानौ ४,११,४३
इयं विस्तरिर्धत ४,१२,२०
इयं वै कद्रवांक् ३,७,३
इयं शुभेभिर्विंशत्वा ४,१४,१०३
इयस्थम आसीदतो ४,९,११
इयदस्यायुरस्या २,६,३२; ४,४,६
इयं ते शुक्र तस्मिन् १,२,३०
इयमेव सा या प्रथमा २,१३,७३
इरज्यज्ञे प्रथमस्व २,७,१९१
इरावती धेनुमती १,२,६४
इलान्दाः स्थ ४,२,४२
इलान्दे ४,२,५
इष ऊर्जे पिपिहि ४,९,१३९
इषसूतमहमित २,७,१८७

इषे स्वा सुसूताय १,१,१
इषे त्वोपावीरस्युषो १,२,१०१
इषे पिपिहि ४,९,१३५
इषे राये रमस्व १,८,४८
इषोऽसि त्वेषोऽसि ४,६,५३
इष्कर्तारमध्वरस्य २,७,१९४
इष्ठाहोत्रीयं साम गाय ४,९,१८७
इष्टो यज्ञो ऋगुभिः १,४,१०; २,१२,१५
इह त्वष्टारमग्निं ४,१३,७२
इह त्वा भूयोचरेद् ४,११,११८
इह प्रजा विश्वरूपा ४,२,६६
इहेह वः स्वतवसः ४,१०,८२
इहैव क्षेम्य पृथि १,८,५७
इहैवाग्ने अधिधारया २,१२,२८
इहानो वह्निर्नमसाग्निः २,१२,३८
इहितो देवेर्हसिवां ३,११,३
इडे अग्निं विपश्चितं ४,११,१३६
इडे अग्निं स्ववसं ४,१४,१५०
इक्ष्वाक्षसि वन्धश्वासि ३,१६,१९
ईशाना वायांणाम् ४,९,२४९
ईशानाय परस्वता ३,१४,१०
ईशानाय प्रहृतिः यस्या ४,१४,१८
उक्षाज्ञाय वशान्नाय २,१३,९४; ४,
११,११२
उक्षा समुद्रे अरुणः २,१०,५३
उक्षां कृणोतु शक्या २,७,६६
उमं पश्येद्वाष्टभृत् ४,१४,२५१
उमश्च भीमश्च ४,२,२१३
उमा दिशामभिभूतिः ३,१६,५२
उष्ण्यामा ओषधीनां २,७,१७५
उष्ण्यस्व वनस्पते १,२,७६; ४,१३,३
उत ज्ञा व्यन्तु देवपत्नीः ४,१३,७५
उत देवा अवहितं ४,१४,३१
उत नोऽहिर्बुध्नयः १,६,३३
उत नो देव देवं ४,११,१२८
उत नो ब्रह्मन् हविष ४,११,४४
उत भुवन्तु जन्तवा ४,१०,६५
उत माता महिषमन्व ४,१२,१३०
उतमेतन्मयुक्तेमं ४,५,८

उत श्रवस आ ४,९,३०
उत स्माऽस्य द्रवतस्तु १,११,१४
उत स्या नः सरस्वती ४,१४,९८
उता नो मित्रावरुणा ४,९,१९६
उत्तेन विश्वा भूतानि २,९,२१
उत्क्राम महते तौमगाय २,७,२३
उत्तानाय स्वाहिरसाय १,९,१३
उत्तिष्ठ वृद्धी भवोऽध्वो २,७,७२
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ४,९,४; १२,१६
उत्सन्नयज्ञो वा एष ३,२,११
उदक्रमीद् द्विषोऽदा २,७,२४
उदग्ने तव तद् १,६,३
उदग्ने तिष्ठ प्रसातनुव २,७,२०७
उदग्ने शुचयस्तव १,५,१४; ४,१२,११५
उदपुरा नामस्त्यजेन २,८,३१
उदयुतो न वयो ४,१२,१७१
उदरं वै वृषः पाप्मा २,४,१६
उदस्याहो जित्वा जित्वा २,७,१६२
उदस्य शुष्मान्नानां ४,९,२०८
उदहं प्रजया पशुभिः १,८,१२
उदायुषा स्वायुषो १,२,३७
उदीची दिक् शरदु २,७,२५२
उदीरतामवरा ४,१०,१४०
उदीरयता मरुतः २,४,३१
उदु तिष्ठ स्वधर २,७,४८; ४,९,१९९
उदुत्तमं वरुण १,२,११८; २,७,१०२;
४,१०,१०६; १४,२५४
उदुत्तममस्तन्नाद् ४,१४,३९
उदुत्ते मधुमत्तमा १,३,१२०
उदु त्वं चित्रम् ४,९,१८९; २०१
उदु त्वं जातवेदसं १,३,१००
उदु त्वा विश्वे देवा २,७,११८; १०,४४
उदेनयुचरं नयामे २,१०,३१
उदेनयुचरं नयेति ३,३,१०
उदेपां बाह्वनति २,७,९०
उद्गामश्च निष्गामश्च १,१,४०
उद्बुध्यस्वामे प्रति २,१२,२२
उज्ज्वः स्थ १,८,१०
उज्जिष्ठा राज्ञः ४,४,३

उद्योजनमन्तयोम् २,७,१६१
 उद्दयं तमसस्पति २,१२,३४,४,२५६
 उद्गां पृथिवी मनुमन्तो ४,१२,११
 उन्नतः शिलिवान्धः ३,१३,१२
 उन्नम्य पृथिवी १,३,७५
 उन्मासि ४,९,६८
 उपक्षरन्ति लिम्बवो ४,११,५३
 उप छायामिव घृणैः ४,११,३९
 उप उमन्नुप वेतसे २,१०,४
 उप त्वासे दिवेदिवे १,५,२५
 उप त्वा जुहो मम १,६,२
 उप त्वा एव संदृष्टो ४,११,३८
 उपप्रयन्तो अध्वरम् १,५,१,४६
 उप प्रागात् सुमन्मे ३,१६,५
 उपप्रेहि आचस्पते ४,१२,२६
 उप मेहि सहोर्जो ४,९,११२
 उपयामगृहीतोसि १,३,१७,२१,२३,
 २५,२७,२८,३०,३२,४१,४२,४६,५०,
 ५२,५४,५६,५८,६०,६२,६४,६६,६८,
 ७०,७२,७४,७६,८०,८२,८४,८६,८८,
 ९०,९२,९४,९६,९८,१००,१०२,१०४,
 १०६,१०८,११०,११२,११४,११६,
 ११८,१२०,१२२,१२४
 उप श्रेष्ठा न आशिरो ३,१६,७७
 उपशालय पृथिवीमुत ३,१६,४७
 उपहूताः पितरः ४,१०,१३७
 उपांस्तुपाश्रेण ४,७,११
 उपावस्यन्त एमया ४,१३,२१
 उपेमस्यसि वाजयुः ४,१२,९२
 उपो ह यद्विद्युः ४,११,५
 उभयेषां त्वा देवमनुष्याणां ४,२,९,४
 उभा जिग्यधुनं २,४,२७,४,१२,१२८
 उभाभ्यां देव सवितः ३,११,९४
 उभा वामेन्द्राक्षी १,५,३
 उरु हि राजा वरुणः १,३,११४
 उरु विष्णो विक्रमस्त्रो १,२,८५,८९
 उर्ध्वन्तरिक्षं वीहि १,२,३८, ८७,
 ११३, २,७,१६
 उर्ध्वन्तरिक्षमन्वेमि ४,१,३३,३५
 उर्वी पृथ्वी बहुल ४,१४,९१
 उर्वी रोदनी ३,१६,८५

उशन्तस्त्वा हवामहे १,१०,४३,४,१०,
 १३०
 उशिक पावको अरतिः २,७,११२
 उषासा नक्तमश्विना ३,११,१८
 उषासानवता बृहती ३,११,६
 उपे यज्ञी सुषेसा ३,११,११८
 उष्टरयोः पीवयोरथो २,७,१६४
 ऊर्जं गृह्णीत ४,१,२९
 ऊर्जा पृथिवी यच्छत ४,१,७९
 ऊर्जा वः पश्यामूर्जो १,५,३१
 ऊर्जं पिपीहि ४,९,१३६
 ऊर्जो नपाज्जातवेदः २,७,१९२
 ऊर्जो नपातः स २,१३,७०
 ऊर्ध्वं ऊष्ण ऊतये २,७,४९,४,१३,५
 ऊर्ध्वमिममध्वरं दिवि ४,९,८९
 ऊर्ध्वा अस्य समिधो २,१२,३५
 ऊर्ध्वा दिव्येमन्तशिशिरा २,७,२५३
 ऊर्ध्वा दिशाः पन्तीराशो ३,१६,६०
 ऊर्ध्वमिनामुच् ३,१३,१
 ऊर्ध्वो अध्वरो १,१,३७
 ऊर्ध्वो नः पृच्छस्वो ४,१३,६
 ऊर्ध्वो भव प्रतिविध्या २,७,२०८
 उन्नतसामयोः शिल्पे स्थले १,२,१४
 ऊचा त्वा छन्दसा २,१३,१७
 ऊचे त्वा रुचे त्वा २,७,२३८
 ऊजवे त्वा साधवे त्वा ४,९,३३
 ऊजीते परिवृत्ति ३,१६,४३
 ऊतः वै सत्यः यज्ञो १,१०,३६
 ऊतः सत्यमृतः २,७,५५
 ऊतस्य गोपा अविं ४,१४,१६३
 ऊतस्य धामग्रथमा २,१३,७८
 ऊतस्य पथा प्रेतश्चन्द्र १,३,१०५
 ऊतस्य पन्थामनु २,१३,७५
 ऊतावानः वैश्वानरम् ४,११,१६
 ऊतावानं महिषः २,७,१९३
 ऊतापावृत धामाग्निः २,१२,७
 ऊतुयेन्द्रो वनस्पतिः ३,११,२२
 ऊतृतां पत्नी प्रथमे २,१३,७१
 ऊतने छावापृथिवी ४,१४,२४३

ऊतने सत्यमिन्द्रियः ३,११,४४,४६
 ऊत्विजो वृणीते ३,९,१८
 ऊतृदरेण सख्या ४,११,४७
 ऊध्यासमद्य मखस्य ४,९,१५
 ऊधयो चो मरुतो ४,११,१००, १४,
 २६५
 एकया च दशमिश्र ४,६,३
 एकयास्तुवत प्रजा २,८,१४
 एकस्मै स्वाहा द्याभ्याम् ३,१२,१७
 एकस्य चिन्मे विद्वन्भवस्तु ४,११,८८
 एकाचित्तं सरस्वती ४,१४,१००
 एको वो देवो २,१३,१०
 एणयज्ञो मण्डूको ३,१४,१७
 एतस्ते अग्ने राध एति १,३,१०३
 एतद्वा अस्य १,१०,४८
 एतद्वा एवाभ्यन्कृता ४,६,५७
 एतां संकुल्य जुहुहि १,४,६६
 एता उ वः सुमगा ३,१६,२१
 एता ऐन्द्राग्ना द्विरूपा ३,१३,१३
 एता ते अग्न उचयानि ४,१४,२२३
 एतावती वा इयं ३,८,१६
 एते ते वायो ३,९,७
 एते वै वरुणस्य २,३,३
 एते वै सजाताः २,३,६,८
 एते होमा मर्क्षकाराश्च ४,७,१०
 एनां सुखेन वायुमिन्द्रवन्तो ४,१२,८७
 एना वो अग्निं नमसा २,१३,४६
 एना व्याघ्रं परिप्लव २,१,१२
 एन्द्र सानति रविः ४,१२,६५
 एभिर्नो अकैर्भवा ४,१०,४१
 एनामनु सप्तैतौ ४,१,३५
 एवा पित्रे विश्वदेवाय ४,११,६४,
 १४,५१
 एवा वन्दस्व वरुणं १,२,८६
 एवेदेते प्रति मा ४,११,९०
 एष छागाः एषो अश्वेन ३,१६,३
 एष ते योनिर्मिन्द्राय १,३,४४
 एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा १,३,७९
 एष ते वायो ३,९,५

एष वः स्तोमो मरुत ४,११,९३
 एष वज्रस्तेन मे २,६,४०
 एष वै प्रजापती १,६,४३
 एष स्य वाजी क्षिपाणि १,११,१३
 एषा युष्माकं पितर १,१०,१४
 एषु तु म्रवाणि ते ४,१२,३
 ऐन्द्रमेककपालं २,२,३३
 ऐन्द्रमेकादशकपालं २,१,९
 ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं २,१,१,६,८
 ऐन्द्रावार्हस्पत्य २,१,२२
 ओं श्रावय १,४,४८; ४,१,६६; ९,१३०
 ओजसे बलाय त्वोद्यते १,६,१८
 ओजस्तदस्य तिरिषि १,३,८८
 ओजिष्ठं ते मथ्यतो ४,१३,३२
 ओजोऽसि सहोऽसि २,१,२०
 ओमे सुश्रम्द्र विक्षपते २,१३,२२;
 ४,१२,११२
 ओमासश्रवणीधृतो १,३,५३
 ओमिन्द्रवन्तः प्रचत ४,९,४५
 ओषधयः प्रतिगुणीत २,७,५६
 ओषधयः प्रतिमो २,७,५७
 ओषधया उप मा १,२,१७
 ओषधीरिति मातरः २,७,१६९
 ओषधे त्रायस्त्वेन १,२,२,९०; १,१०,३,९,३
 ओर्वैष्टगुवच्छुचिम् ४,११,६७
 क इदं कसा अदात् १,९,१५
 कः सिन्दकाकी चरति ३,१२,२५
 ककुम्भ २ रूप २ वृषभस्य १,३,९९
 कण्ठा इव भृगवः १,३,१२१
 कदा चनः प्रयुच्छसुमे १,३,७१
 कदा चन स्तरीरसि १,३,६९; ५,४१
 कक्षिण्यासु वृषसानो ४,११,१११
 कसु विदस्य सेनयाधेः ४,११,१३३
 कया न शिचत्र २,१३,६६; ३,१६,६८;
 ४,९,२५०
 कया क्षुभा सवयसः ४,११,७९

कल्पेतां बावाधृथिवी १,६,३७; २,८,२५; २८
 कवश्च्यो न व्यचस्वती ३,११,१७
 कस्त्वा सत्यो मदानां २,१३,६७; ४,९,२५१
 कस्य म्रह्याणि जुजुषुः ४,११,८०
 काण्डाकाण्डात्सरोहन्ती २,७,११४
 कामं कामदुषे युक्ष्व २,७,१८८
 कामो हविषा मन्दिद्यो १,२,२६
 काम्यायै स्वाहा ४,२,८
 काय स्वाहा कस्य स्वाहा ३,१२,७
 काष्ठां गच्छ १,११,९
 का सिन्दासीत् पूर्वचित्तिः ३,१२,२७
 किं सिन्दासीदधिष्ठा २,१०,१७
 किं स्विद्वनं क उ स २,१०,१६
 कित्वासी यद्विरिपुर्न ४,१४,४०
 किं ब्राह्मणस्य पितरं ४,८,२
 किमिसे विष्णो परिचक्ष्यं ४,१०,३१
 कुतस्वमिन्द्र माहिनः ४,११,८१
 कुत्राचिद्यस्य समृतो ४,१२,८८
 कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता ३,११,७९
 कुरुत इति ब्रूयान्ता ४,२,६३
 कुर्मस्ता आयुः ४,१४,२२६
 कुलायिनी धृत्वती २,८,४
 कुवलसकुमिराशिनः २,३,४८
 कुविंसु नो गृह्ये ४,११,१३८
 कुविद्व्या नमसा ये ४,१४,२०
 कुविद्व्या नाना हि वारम् ३,११,५५
 कुविद्व्य यवमन्तो १,११,३१; २,३,४०; ३,१२,३८
 कुहूम्ह २ सुकृत ४,१२,१५७
 कुहूँवानाममृतस्य ४,१२,१५८
 कुण्डल पाजः प्रसितिं २,७,२०४; ४,११,११४
 कुत्तिका नक्षत्रम् २,१३,१०३
 कुत्वाय सा महीसुखां २,७,६८
 कृषि २ सुलस्यामुक्त्वे १,२,१८
 कृष्णप्रोवा आग्नेयाः ३,१३,१११,१४,१६,१७,१९,२०
 कृष्णं नियान २ हरयः ४,१२,१४०

कृष्णशीर्षाग्नेयो ४,७,१५
 कृष्णा भौमा धृञ्जा ३,१३,१५
 कृष्टे वपति कृष्टे ३,२,७
 केतुं कृष्यन्नकेतवे ३,१६,३०
 केनेत्याभ्यां ब्राह्मणाभ्यां ४,८,३
 केसश्मश्रु वपते ३,६,२
 केशिनः वैदाभ्यं गन्धर्वा १,४,६०
 को अद्वा वेद क इह ४,१२,१९
 को अथ युक्ते ३,१६,६९
 को नु वा मित्रावरुणा ४,१४,१४१
 को न्वत्र मरुतो मामहे ४,११,९१
 को विराजो मिथुनत्वं २,१३,७२
 क्रतुं देवानां महिमा २,७,२३२
 क्रमध्वमग्निना नाकम् २,१०,५६;
 ३,३,११
 क्रीडः वः दाघो ४,१०,१२२
 क्वश्चयानि नौ सख्या ४,१४,१२५
 क्वश्चया वो मरुतः ४,११,८४
 क्षत्रं धारय ४,९,१४३
 क्षत्रस्य योमिरसि २,६,२५; ४,४,३
 क्षत्रेणानो स्तेन २,१२,२९
 क्षपो राजन्नुत त्मनाग्ने २,१३,५१
 क्षत्रस्य पतिना वयः ४,११,११
 खड्गो वैश्वदेवः ३,१४,२१
 गच्छ त्वं भगवान् २,९,५७
 गणानां त्वा गणपतिः ३,१२,३१
 गयस्फानो अमीवहा ४, १०, ९९;
 १२,९८
 गर्भो अस्वोषधीनां २,७,१२५
 गर्भो देवानां जनिता ४,९,८६
 गवयमारण्यमनु ते २,७,२४५
 गायत्रं छन्दो अनु १,३,१२२
 गायत्रमसि ४,९,११५
 गायत्री छन्दः प्रपथे ४,९,४०
 गायत्री त्रिष्टुप् जगती ३,१२,३३
 गायत्रोऽसि ४,९,२१; ७२
 गायत्रो वै देवानाः ४,७,१
 गिरा वज्रो न संभृतः २,१३,३२
 गीर्भिर्विप्रः प्रमतिः ४,१३,६२
 गुप्रः सुपर्णः कुणपं ४,९,२२१

गृहमेधासा आगत ४,१०,११७
गोत्रमिदं गोविदः २,१०,४०
गोनामैः सः ४३५ ४,१,७
गोमिनं सोममग्निना ३,११,२३
गोमं अग्नेऽग्निं अग्नी १,४,२५
गोषदसि प्रष्टुष्ट १,१,२
ग्रास्वाकृन्तन्नपतो १,१,११
ग्रावभ्यः स्वाहा ४,९,१४६
ग्रीष्मेण ऋतुना ३,११,१२५
घर्मः शिरस्तदयम् १,६,३५
घर्म या तेऽन्तस्त्रिंशे ४,९,१६०
घर्म या ते दिवि जुग्या ४,९,१५९
घर्म या ते पृथिव्याः ४,९,१६१
घर्मस्य यज ४,९,१६२
घर्माय शंक्ष्व ४,९,१०६
घर्मैतचेऽन्नमेतत् ४,९,१७६
घृतं च वै मधु च ४,१,७३
घृतं न पूतं तनूरेयाः ४,१२,१११
घृतवती भुवनानाम् ४,११,३४
घृतवन्तं कुलायिनः १,४,२३
घृतवन्तः पावक ते ४,१३,२९
घृतस्य पन्थामस्तृत्य २,३,१४
घृतस्य यजलेष ४,७,२
घृतेन छावापृथिवी १,२,७८,९४,११२
घृतेन सीता मधुना २,७,१६०
घ्नन्ति वा एतस्लोमः ४,८,६
चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे ४,१२,११६
चक्षुषः पिता मनसा २,१०,२३
चतुर्गृहीतमाज्यं ३,७,७
चतुश्चरिः १२१ स्तोमो २,८,१७
चतुष्टोममदधाद्या २,१३,७६
चत्वारि शृङ्गा त्रयो १,६,२८
चितः स्थ परिचितः ३,५,३; ४,१,५१
चितिं जुहोमि मनसा २,१०,६८
चित्तं च चित्तिश्च १,४,७१
चित्तिः क्षुक् चित्तमाज्यः १,९,१
चित्पतिस्त्वा पुनस्तु १,१,८
चित्र आदित्यानामुद्यो ३,१४,२०

चित्रं देवानामुदगा १,३,१०१,४,१४,
५६
चिदसि ४,९,६१; २,१०
चिदसि तया देवतया २,७,१३९
चिदसि समुद्रयोनिः ४,९,१८४
क्षुण्णस्तु त्वा वाक् ४,९,३७
छन्दस्वती उपसी २,१३,७४
छन्दाः सति वै यज्ञाय २,५,९
छन्दाः सति वै वरुणाय २,३,११
जगृह्या ते दक्षिणामिन्द्र ४,१४,६४;
१०८
जङ्गाम्भ्यां पद्भ्यां ३,११,७०
जनस्य गोपा अजनिष्ट २,१३,३७
जनिष्टा उग्रः सहसे १,३,५७
जनिष्व हि ज्येष्ठो अग्र २,७,४१
जरि चेतीदमिभिषः ४,९,१९८
जागतमसि ४,९,७४
जागतसि ४,९,११७
जागतोऽसि ४,९,२३
जातो जायते सुदिनत्वे ४,१३,७
जिह्वा मे भद्रः २,११,६५
जीमूतस्येव भवति ३,१६,३१
जीवा नाम स्थ ता इमं ४,८,११
जुषस्व सप्रथस्तम् ३,१०,२,४,१३,२७
जुषाणो निर्वृतिर्वैतु २,६,२
जुषाणेनान्य आज्यभागा ३,७,२
जुषाणो अष्टुराजस्य १,२,८३
जुषाणो बहिर्हरिवाज्ञा ३,११,४
जुहुमसे समाहिं ३,१,१
जुह्वाश्रिष्ट्वा ४,१,८७
जुष्टं देवेभ्यो इज्य १,२,११४
जुष्टो दमूना अतिथिः ४,११,२
जुष्टो वाचो भूयांस १,३,७
ज्योतिषे हिंक्रु ४,२,२८
ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि २,३,१०२
ज्योतिष्मतीः प्रतिमुञ्चते २,१३,८४
ज्योतिष्मान्भवति ४,२,२१
तः सग्रीवीरूतयो ४,१४,२७५
तः सबाधो यतक्षुच ४,१०,७
तः हि शशता ४,१०,२६

तः हि वाश्मन्तो ४,१०,१२४
त आयजन्त द्विणा २,१०,२५
तक्षुर्देवहितं ४,२,२२२
तक्षुर्मुखाय विशाहे २,९,७
तक्षु वायोरानुजीमहे ४,३,७०
तज्ज्वलनाय विशाहे २,९,११
ततो यः सोमोऽस्य रिच्यत २,४,३
तत् कराटाय विशाहे २,९,६
तत् कुमाराय विशाहे २,९,५
तत् केशवाय विशाहे २,९,८
तत् परमात्माय विशाहे २,९,१३
तत् पुनरपिदधाति २,६,५
तत् पुरुषाय विशाहे २,९,३
तत् प्रजापतिरुद्रा ४,२,२२
तत्प्रजपाय विशाहे २,९,१२
तस्वा यामि ब्रह्मणा ३,४,१६,४,१४,
२५३
तस्वा याम्यग्निना ४,१०,५०
तस्सचितुर्वैरुण्यं भग्नो ४,१०,७७
तस्तु वा मित्रावरुणा ४,१४,१४२
तत् सूर्यस्य देवत्वं ४,१०,५४
तत् सूर्यस्य भद्रा अथा ४,१२,९
तत् सोमराजाय विशाहे २,९,१०
तद्विद्वान् मिषजा ३,११,७४
तदस्य प्रियमभि पायो ४,१२,२२
तदस्य रूपमस्तु ३,११,७३
तद्विन्द्रा उदाजत ४,२,१६
तद्वाङ्मोष्याय विशाहे २,९,४
तद् वृहस्पतिरुद्राजतेडा ४,१,१८
तद्वाक्कराय विशाहे २,९,९
तद्विष्णोः परमं पदः १,२,९९
तन्नपाक् क्षुचिन्नतः ३,११,११४
तन्नपादसुरो २,१२,३६
तन्नपात् पथ ऋतस्य ४,१३,१२
तन्नपात् सं पथो ३,१६,१८
तं त्वा वयः सुःस्थो ४,१३,५३
तं त्वा सुवच देवा ४,६,४८
तन्नस्तुरीपमजुतं २,१२,४४
तन्नस्तुरीपमथ ४,१३,७३
तं नेमिस्तुभो यथा ४,११,१३१

तन्मरुता उदाजन्त ४,२,२०
 तन्मित्रस्य वरुणस्य ४,१४,५४
 तपो योनिरसि २,१३,१५
 तपो योनिरसोति ३,२८
 तसायनी मेऽसि १,२,५८
 तमस्सेरा युवतयो ४,१२,१५
 तमिदं प्रथमं दध्ना २,१०,२८
 तमिन्द्रं पशवः सचा ३,११,२६
 तामिन्द्रं वाजयामसि २, १३, ३०;
 ४,१०,१२७; १२,७०
 तसु त्वा दध्यश्नुषि २,७,३६
 तसु त्वा पाथ्यो वृषा २,७,३७
 तमो वै स्वर्गं लोकम् ३,३,४
 तं पत्नीभिरनुगच्छे २,१२,१७
 तं प्रत्यथा पूर्वथा १,३,३३
 तं मज्जेयन्त सुकृत् ४,१०,७०
 तया देवतयाङ्गिरस्व २,८,१९
 तरणिर्विश्वदत्तौ ४,१०,१५२
 तव अमास आहूया २,७,२०५
 तवेदं विश्वामभितः ४,१४,६५
 तवेमे लोकाः प्रादिशो ४,१४,१४
 तस्मा अरं गमाम २,७,६१; ४,९,२४८
 तस्मै नूनमभिषे ४,११,१३२
 तस्मै विधेम हविषा १,२,५२
 तस्य ते पवित्रपते १,२,१०
 तस्य ते वसन्तः शिरो ४,९,२१७
 तस्य मा यज्ञस्वेष्टस्य १,४,११
 तस्य वयं सुमनो ४,१२,१२१
 तां सवितुर्वरेण्यस्य २,१०,६४
 ता अस्य नमसा सहः ४,१२,१०९
 ता अस्य पशानां युवः ४,१२,११०
 ता अस्य सुदोहसः २,८,२
 ता ते धामान्युदमसि १,२,९६
 ता नासत्या सुपेक्षासा ३,११,३४
 तानि नोऽवन्तु तानि नः ४,९,४१
 ता नो हिन्वन्तु सावये ४,२,७१
 ता भियजा सुकर्मणा ३,११,३५
 ता वैश्वदेवेन सृष्टा १,१०,३०; ३५
 तासामयं योनिरसि ४,२,७८; ८१; ८४;
 ८७

तिग्ममायुषं वीक्षितं ३,१६,८१
 तिग्मायुषो तिग्महेतो ४,११,५७
 तिष्ठभिर्भयो विभाति ४,९,२०७
 तिष्ठस्त्रेधा सरस्वती ३,११,२०
 तिष्ठो जिह्वस्य समिधः १,३,९५
 तिष्ठो देवीरिडा मही ३,११,१२०
 तिष्ठो देवीर्हिरदः २,१२,४३
 तिष्ठो देवीर्हविषा ३,११,८
 तिष्ठो भूमीर्धारय ३,१४,२०१
 तीक्ष्णान्वापान् कृण्वते ३,१६,३७
 तुयोऽति जनधाया १,३,३६
 तुभ्यं भरन्ति क्षितयो ४,११,१०७
 तुभ्यं श्रोतम्यत्रिणो ४,१३,११
 तुभ्यं स्तोका वृत्तश्रुतो ४,१३,३०
 तुभ्येदमग्ने मधु २,१३,३९
 तुरीयो यज्ञो यत्र २,१०,५०
 ते अस्य योषणे दिव्ये २,१२,४१
 ते आचरन्ती समनेव ३,१६,३४
 तेजः पशूनां हविः ३,११,८७
 तेजिष्ठा यस्यासि ४,१४,२१२
 तेजोऽसि तेजोऽनुमेहि ४,९,१२३
 तेन वर्धस्व चाप्यायस्व ४,९,१७७
 ते नो अर्वन्तो हवन् १,११,१२
 तेभिर्वाजं वाजयन्तो १,४,८१
 ते वै चतुर्होतारो १,९,४
 ते वै श्वो भूते वृषं १,१०,४०
 ते वै स्वयन्तोऽनुवन्तो १,९,१७
 तेषां वा उभयेषामिन्द्रः १,१०,४१
 ते हि पुत्रासो अदिते १,५,३७
 तौ वृषश्चैवापश्चाभवतां ४,८,४
 तौ सह चतुरः पदः ३,१२,३२
 त्मनास्य हविषो यज १,२,१०४
 त्वान्यु क्षत्रियं अथ ४,१२,५
 त्रयस्त्रिंशत्तन्तवो य १,९,५५; ८,५९
 त्रया देवा एकादश ३,११,६२
 त्रातारमिन्द्रमाविषा ४,९,२५३; १२,५१
 त्रिंशत्स्वसारा २,१३,८३
 त्रिंशद्धामा विराजति १,६,७
 त्रिवृद्धौ पुरस्तात् ३,२,१२

त्रिरग्निर्वैजिह्वलं ४,१२,१२५
 त्रिरहः पवते वृषा ४,१२,१२६
 त्रिवैवः पृथिवीमेध ४,१४,६२
 त्रिर्माधाः २,४,१४
 त्रीण्यायुषि तव जातवेदः ४,११,
 २५; १२,१३१
 त्रीन्समुद्रान्समसृपत् २,७,२२४
 त्री रोचना दिव्या ४,१२,८
 त्रैलुभमसि ४,९,११६
 त्रैलुभोऽसि ४,९,२२,७३
 त्र्यम्बकं यजामहे १,१०,२५
 त्र्यवधो गायत्री पञ्चा २,१३,२१
 त्वं यविष्ठ दाक्षुषो २,१३,८७
 त्वं सप्तानां पृतनासु ४,१२,६०
 त्वं सुतस्य पीतये ४,१२,१७३
 त्वं सोम क्रतुभिः ४,१४,३
 त्वं सोम तन्मृद्धयो १,२,८२
 त्वं सोम पिबुभिः ४,१०,१३५
 त्वं सोम प्रतिक्रितो ४,१०,१३६
 त्वं सोम महे मर्गं ४,१०,१३२
 त्वं सोमासि सत्यसि ४,१०,१३३; ३७
 त्वं ह यद्यविष्ठय ४,११,१२९
 त्वं हि मन्थो अभिमृष्यो जाः ४,१२,८०
 त्वं ह्यसो अग्निरना ४,१०,५१
 त्वं ह्यग्ने प्रयसो ४,१३,४७
 त्वं च सोम नो वशो ४,१२,१६७
 त्वं तन्नुक्त सेतुरग्ने २,१३,१०६
 त्वं दूतस्वसु नः ४,१०,९७
 त्वं नः सोम विश्वतो ४,१०,९; ७४;
 ११,१२६
 त्वं नो अग्ने ४,११,४८
 त्वं नो अग्ने वरुणस्य ४,१०,१०८;
 १४,२५६
 त्वं नो अग्ने सनये ४,११,१९
 त्वमग्ने गृहपतित्व २,१३,४७
 त्वमग्ने क्षुमिस्वमा २,७,२९
 त्वमग्ने पुरीषो यमिमान् २,७,१४२
 त्वमग्ने बृहद्वयो ४,१२,१६५
 त्वमग्ने वीरवद्यतो ४,१०,२१

स्वमग्ने व्रतपा अग्नि १,२,२८,४,१०,५६
 स्वमग्ने व्रतभृत् ४,११,१०४
 स्वमग्ने शोचिवा ३,१६,८४
 स्वमग्ने सप्रथा अग्नि ४,१०,४५
 स्वमग्ने सूर्यवर्चा अग्नि १,५,१८, ४७
 स्वमपो वि दुरो ४,१४,१२२
 स्वमिन्द्रास्यधिराजस्वं ४ १२,४२,७५
 स्वमिमा ओषधीः सोम ४,१४,५
 एवं भगो ना आ हि ४,१०,२२
 एवं महं हन्म तुभ्यम् ४,११,१८
 एवं मानेभ्य हन्म ४ १४,१८५
 स्वया वयम् सधेन्यस्वो ४,११,१२३
 स्वया हि नः पितरः ४,१०,१३४
 स्वष्टा तुरीपो अञ्जुत ३,११,१२१
 स्वष्टा दधदिन्द्राय ३,११,९
 स्वष्टा पत्नीभिरनु ४,१४,११६
 स्वष्टा पत्नीभिरिह नः ४,१४,११४
 स्वष्टा रेतो भुवनस्य ४,१४,११८
 स्वष्टा वीरं देवकामं ३,१६,२५
 स्वष्टुर्वह्नीयं वरुणस्य २,७,२४२
 स्वाष्ट्यन्तस्त्वा सपेम ४,२,९८
 स्वायं वर्धन्ति क्षितयः ४,२३,५१
 स्वां गावोऽनुगत २,५,१७
 स्वां चित्रश्रवस्त्वम २,१३,४२
 स्वामग्ने अङ्गिरसो २,१३,३८
 स्वामग्ने पुष्करादध्य २,४,३५
 स्वामग्ने यजमाना २,७,११६
 स्वामग्ने वाजसातम ४,११,१०८
 स्वामग्ने वृणते ब्राह्मण २,१२,२७
 स्वामिद्धि हवामहे २,१३,६४
 स्वा युजा तव ४,११,४६
 त्विषीमन्तो अध्वरस्येव ४,१४,१५१
 दुष्टाभ्यां मलिग्लहमे २,७,८८
 दक्षिणा दिग् ग्रीधम क्रतु २,७,२५०
 दक्षिणा वै देवेष्वासीद् ३,६,१२
 ददन्मा हति वै दीयते १,५,५५
 दधन्वे वा यदीमनु २,१३,२१
 दधिकावाणं वृधुधानां ४,११,२८
 दधिकावो अकारिणं १,५,७३,१३,५
 मे०६७

दमेदमे समिधम् १,३,११,७
 दर्शश्च पूर्णमासश्च १,४,७७
 दश प्राचीर्दश भाभि ४,९,७७
 दामवः स्थ ४,९,१०८
 दा नो अग्र जनिनो दः ४,१२,३१
 दामि २,१,१६
 दिनः पुत्राणाम् १,३,२७
 दिनं ब्रूमो नक्षत्राणि २,७,१८२
 दिवः संपृचस्पादि ४,९,७०
 दिवस्पति प्रथमं जज्ञे २,७,१०८
 दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षाद् ३,१६,३७
 दिवा चित्तमः कृष्णं २,४,२७
 दिवि दिव्यान् दह १,३,४७
 दिविधा इमम् यज्ञम् ४,९,१२८
 दिवि श्रयस्वान्तरिक्षे २,१३,१४
 दिविस्पृष्टं मा मा हिंसीः ४,९,१२०
 दिवो मूर्धोभि नाभिः २,१२,१२
 दिवो विष्ण उत वा १,२,६८
 दिव्यन्यः सदनं चक्र ४ १४,८
 दिश एनम् व्यास्थापयति ४,२,४
 दिशः समित् ४,९,२३०, २३८
 दीक्षिरेतोऽयमसा ३,६,१७
 दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुलो येना ४,१२,८२
 दुरो देवीर्दिशो ३,११,११७
 दुःशाः पानुशः सभायां ४,१४,२६०
 दूतम् वो विश्ववेदम् २,१३,१८
 दह हस्व देवि प्रथिवि २,७,७८
 दशानो रुक्म उरुया २,७,९३, ३,२,१
 दष्टवा पस्त्रुतो रसम् ३,११,४८
 दष्ट्वा रूपे व्याकरोत ३,११,४५
 देव धर्म रुचितस्वं ४,२,८४
 देवतानाम् वा एतदा १,४,४१
 देव स्वष्टभूरि ते १,२,११५, ४,१४, १०६
 देवपुरश्चम कध्यामं ४,२,८८
 देवं बर्हिषंसुग्ने ४ १०,८७
 देवं बर्हिः सरस्वती ३,११,३८
 देवं बर्हिः सुदेवं ४,१३,६८
 देवश्रुतौ देवेषा १,२,६०

देवश्रुतं देव धर्म ४,९,९३
 देवश्रुदिमान् प्रपद्ये १,२,३
 देव सवितः प्रसुत १,११,१, २,७,७
 देवस्या सविता १,१,२२, २,९, ४,९,४९
 देवस्या सवितोद्वपु २,७,७१, ४,९, ३२
 देवस्य त्वा सवितुः १,१,२३, २,७,९, ३,९,५, १,१,२६, २,६,१०,७,९, ३,०, ३,८, १२, ११, ६१, ४,१, ९, ६०, ९,२, ९९
 देवस्य वः सवितुः १,१,१८, ४,१,५५
 देवस्य वयम् सवितुः १,११,७
 देवस्य सवितुः प्रसवे १,११, ६, ३३
 देवा अर्धोऽन्यस्य ३,७,१६
 देवा असुराणां २,३,२३
 देवा ओषधीषु पक्वास्तु ४,३,२
 देवा गातुविदो गातुः १,१,४३
 देवा जीवनकाभ्या ४,१४,२४२
 देवान् जन्ममन्यन्त १,४,३१, ३८
 देवा देवेष्वध्वयेन्तो २,१०,४७
 देवा वसन्वा अग्ने २,४,२६
 देवा वै नाना यज्ञान १,११,२४
 देवा वै सत्त्वमासत ४,५,२६
 देवा वै सर्वे ४,२,९३
 देवाः पितरः पितरो १,४,५६
 देवाः शर्मण्या २,४,२७
 देवाः सपीतयो २,४,२८
 देवानां च कर्षीणां २,९,२
 देवानां पत्नीरुक्ताः ४,१३,७४
 देवानां परिभूतमसि १,१,४
 देवानां भद्रा सुमतिः ४,१४,२७
 देवानां मन्त्रे अग्नि ३,१६,८२
 देवानामसि वह्निमम् १,१,१२, ४,१,२८
 देवानामिदं निहितम् १,२,७४
 देवानामेव उपनाह २,५,१४
 देवाश्च वा असुराश्च १,९,१०,१०,२८, २,५,३, ३,१०, ४,४, ४,३, ४
 देवी धावापृथिवी ४,९,६

देवीरापः शुद्धा यूयं १,१,२९
 देवीरापो अपां नपाछ १,३,५,२,६,१७
 देवीरापो मधुमतीः २,३,१८; ४,४,२
 देवेभ्यः प्रातर्वाचम्यो ४,५,११
 देवेभ्यो लुष्टमिह ४,१,१०
 देवेभ्यो वनस्पते ४,१३,६३
 देवेभ्यो वा अग्निं ३,४,१८
 देवेभ्यो वै मनुष्येभ्यः ४,५,१०
 देवो देवानां पवित्र १,३,१५
 देवो देवानासमर्थः ४,९,९१
 देवो वः सविता २,६,२१; ४,१,४६
 देवो वः सवितापुनानु १,१,१३
 देवो वो द्विणोदाः २,१३,४८
 देहि मे ददामि ते १,१०,९
 देवीं धियं मनामहे १,२,२३
 देव्या मिमाना मनसा ३,११,७
 देव्याय धात्रे देष्टे २,१०,४७
 देव्या होतारा ऊर्ध्वम् २,१२,४२
 देव्या होतारा प्रथमा ४,१३,१८
 देव्या होतारा भिषजा ३,११,११९
 दोषा वस्तोर्नमः १,८,३९
 दोह्या च ते दुग्धभृक्षो १,६,११
 द्यां गच्छ स्वर्गं रूपं १,३,१०२
 द्यावा नः पृथिवी ४,१०,८६
 द्यावापृथिवीभ्यां त्वा ४,९,११८
 द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा ४,९,१४८
 द्यौः पितः पृथिवि ४,१४,१४९
 द्यौः समित् ४,९,२२९; २३७
 द्यौरसि पृथिव्यामि १,१,८
 द्यौरासीत् पूर्वचित्तिरथ ३,१२,२८
 द्यौरस्ते पृष्ठं पृथिवी २,७,२२
 द्युप्तश्चस्कन्द पृथिवी २, ५, १५;
 ७,१००
 द्यापे अन्वसस्पते २,९,३६
 द्युपद्दिवेन्मुसुचानः ३,११,१११
 द्युपदे वणं नृपदे २,१०,९
 द्युवक्षः सर्पिरासुतिः २,७,७९
 द्यादश मासाः सन्वत्सरः ४,६,४६
 द्यादश राशो सायं १,८,३६

द्वारो देवीरन्वस्य २,१२,४०
 द्विपदा या चतुष्पदा ३,१२,३४
 द्विमीधाः २,४,९
 द्वे तुहन्त्यग्निहोत्राय १,८,२८
 द्वे स्तुति अष्टणवं २,३,४४; ३,११,१०२
 धन्वना गा धन्वनाजि ३,१६,३२
 धर्ता दिवो रजसो ४,९,९०
 धर्ता दिशां क्षत्रमिदं ३,१३,५६
 धर्माय स्वाहा ३,१२,१४
 धाता ददातु दाशुषे ४,१२,१६०
 धाता दधातु नो रथि ४,१२,१५९
 धाता रातिः सवितेदं १,३,१०७
 धामासि प्रियं देवानाम् १,१,२८; ४,
 ३२; ३९
 धासो धासो राजाक्षितो १,२,११७;
 ३,११,१०८
 धारयन्त आदित्यासो ४,१२,७; १४,
 २००
 धिय इन्वानो धिय ४,९,१७९
 धियं पूषा जिन्वतु ४,१४,९
 धृन्ना वसन्ताय ३,१३,२३
 धूरसि ध्वर ध्वरन्तं १,२,४१
 ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिः २,८,३
 ध्रुवं त्वा ध्रुवक्षितिम् ४,६,३६
 ध्रुवं ध्रुवेण दृषिषा १,३,४८
 ध्रुवा असदन्मृतस्य १,१,३३
 ध्रुवा दितां विष्णुपत्न्य ३,१६,६६
 ध्रुवा इहीयं ध्रुवोऽसि २,३,७
 ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिः १,३,४७
 नृकिंठं कर्मणा ४,११,५१
 नक्तोपासा २,७,११४; २२८
 नक्तोपासामे सहसाक्ष २,१०,६१
 नक्तोपासा समनसा २,७,९४
 नक्षत्राणां सकाशान्मा १,२,२२
 न तं विदाथ य इमा २,१०,३०
 न त्वावं अन्यो दिव्यो २,१३,६३
 न दक्षिणा विचिकिते ४,१४,१९९
 न पुरा सूर्यस्योदतोः १,६,५०

नम आशुषेणाय २,९,३२
 नम इष्टुक्रम्यो २,९,३०
 नमः सु ते निक्षेते तिमतेजो २,७,१४६
 नमः स्वस्म्यो ३,९,९; ११
 नमः शिखाण्डने च २,९,३४
 नमस्त आताना १,२,१०९
 नमस्ता आशुषायाना २,९,३३
 नमस्ते अग्ना ओजसे ४,११,१३६
 नमस्त रुद्र मन्यव २,९,१४; ४,१२,१८
 नमस्ते हरसे शोचिषे २,१०,८
 नमे तदुपदम्भिषः ४,२,३८
 नमो अस्तु रुद्रेभ्यो २,९,५३
 नमो अस्तु सर्वेभ्यो २,७,२०१
 नमो गिरिकेभ्यो २,९,३५
 नमो दुन्दुभ्ये च २,९,३३
 नमो नीलकण्ठीय २,९,२२
 नमो ब्राह्मणेभ्यो २,९,३१
 नमो मरिचै चक्षुषे २,५,१३
 नमो मित्रस्य वरुणस्य १,२,४५
 नमो वाचे नमो वाचस्पतये ४,९,३९
 नमो हिरण्यवाहवे २,९,२९
 न यजमान रिध्यसि ४,११,५०
 न यूपमछेयता ३,९,२
 नराशंसः प्रति ३,११,२
 नराशंसस्य महिमानं ४,१३,१३
 नराशंसो अग्निः २,१२,३७
 न वा एतन्मित्रस्ये १,२,१०६
 नवैते प्रातर्ग्रहा ४,६,१
 नवो नवो भवति ४,१२,२८
 नहि तेषाममा सतां १,५,३६
 नाना हि वां देवहितं २,३,४३
 नामा पृथिव्याः २,७,८५
 नाभिर्मे चित्तं विज्ञानं ३,११,६८
 नामानि ते शतक्रतो ४,१२,६२
 निक्रमणं निषदन् ३,१६,१५
 निराभ्या स्थ देवश्रुत १,३,८
 नित्यहोतारं त्वा १,१,३१
 निषापो वा ३ निषापो ४,९,२२४
 निजरोऽसि इण्यहं १,५,४३
 निदग्धं रक्षा इति ४,१,५०

निर्दग्धः रक्षो निर्दग्ध १,१,१६
निर्द्विषन्तं निरराति १,४,२४
निर्यक्षमचीचते ४,१४,२५७
निवेशनः संगमनो २,७,१५१
निषसाद धृतव्रतो १,६,३२, २,६,३६;
७,२३१; ४,४,७
निष्कृतिर्नाम धो माताया २,७,१७२
नि होता होतुषदने २,७,३९
नू नो राख सहस्रवत् ४,११,४५
नृवहसो सवमिहो ४,१३,५८
न्यक्षि जातवेदसः ४,११,२६
न्यधुमीत्रायां कवयो २,७,२३३

पञ्चचितिकः काश्चर्यः ३,३,३
पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञम् २,१०,४५
पञ्चभिर्धाता विद्वा २,१३,७७
पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च २,१३,८२
पञ्चसवनो वै यज्ञः ४,८,८
पतिन पत्न्येष ते लोको १,४,२८
पत्नीवन्तं ग्रहः १,३,८१
पत्नी वै प्रययवमाना ३,१०,१
पदं देवस्य नमसा ४,१३,५०
पयः पृथिव्यां पया २,१२,२
पयसः शुक्रमसृजं ३,११,७६
पयोऽसि पयस्वी ४,७,१५८
पर ऋणा सावीरय ४,१४,१२१
परमस्याः परावतो २,७,८१
परमेष्ठिने द्वादश २,२,१४
परस्या अधि सःवतो २,७,८०
परि च वक्षि ४,९,१७५
परि ते दूढनो रथोऽसं १,५,४२
परि ते धन्वनो हेतिः २,९,२७
परि त्रिविष्टपध्वरः ४,१३,२३
परि त्वा मिर्वणो गिर १,२,७९
परि त्वान्ते पुरः वयः २,७,२८
परि नो रुद्रस्य २,९,३९
परि वाजपतिः १,१,२१; २,७,२७;
४,१३,१४
परिवीरभि परि त्वा १,२,१००
परीतो विज्जता सुतः ३,११,४९

परेतन पितरः १,१०,१५
परेयिवाः सं प्रवतो ४,१४,२३४
परो दिवः पर पुना २,१०,२७
परो सात्रया तन्वा ४,१४,६०
पर्जन्याय प्रगायत ४,१२,१३६
पर्वताश्चिन्महि वृद्धो ४,१२,१४३
पर्वताश्च मे गिरयश्च २,११,५
पवमानः पुनातु मा ३,११,९३
पवमानः श्वज्वनः ३,११,९१
पवित्रः वितन्वन्ति ४,५,१९
पवित्रमसि यज्ञस्य ३,११,११०
पवित्रेण पुनाहि मा ३,११,९५
पशुं बध्नामि वह्नाय २,५,७
पशून्मे शःस्य पाहि १,५,५९,६३
पशून्मे शःस्याज्जगुपः १,५,६९
पशूनां ज्योतिरसि ४,९,१५६
पश्येम वारदः क्षतं ४,९,२२३
पष्ठवाहो विराज ३,१३,२२
पातं नो अश्विनां ३,११,१९
पावकया यश्चित्तयन्त्या २,१०,७
पावकवर्चाः शुक्रवर्चा २,७,१९०
पावका नः सरस्वती ४,१०,१५,७९;
११,६०
पावमानस्य त्वा २,३,१५
पावीरवी कन्या चित्रायुः ४,१४,४२
पाहि यज्ञं पाहि १,१,३४
पितरस्त्वा यमराजानः ४,९,८०
पिता वत्सानां पतिः २,५,१६; ४,२,७५
पिनाकहस्तः कृत्तिवासा १,१०,२७
पिप्रीहि देवं उगतो ४,१०,४
पिप्रीहि देवान् ४,१०,११३; १३,६६
पीवोऽन्नः रथिवृधः ४,१४,२३
पिशङ्गरूपः सुभरो ४,१४,१०५
पुण्यं प्रशस्तम् ४,२,४८
पुण्या पुण्यमसूचिन्ना ४,२,५८; ६०
पुत्रमिव पितरा ३,११,३२
पुनन्तु मा देवजनाः ३,११,९२
पुनन्तु मा पितरः ३,११,८८
पुनन्तु मा पितामहाः ३,११,८९
पुनरस्यानि पात्राणि ४,८,१६

पुनरासद्य सदनम् २,७,१२७
पुनरितरथा ४,८,१५
पुनरुज्जां निवर्त्तस्व १,७,१०; १५
पुनरुज्जां सह रथया २,७,१२८; ४,९,
१८८; २००
पुनर्नः पितरो मनो १,१०,२०
पुनर्ननः पुनरायुनां १,२,२७
पुनरस्यादित्या रुद्रा १,७,४
पुनातु ते पशितुः २,३,३८; ३,११,५६
पुरा क्रूरस्य विसृपो १,१,२४
पुरीष्यासो अन्नयः २,७,१३६
पुरीष्योऽसि विश्वमरा २,७,३४
पुरोव्रा हि सहस्रहसि विशोऽ,११,१०१
पुरषः वै देवा ३,१०,८
पुरषसृगश्चन्द्रमसो ३,१४,१६
पुरषशीर्षसुप ३,२,१०
पुरषुतस्य नामभिः ४,१२,६१
पुरूपयसो पुरुषा ४,१३,५९
पुरोवात जिन्व रावद २,४,२३
पुरोवात सनिरति २,८,३०
पुरषवतीः प्रसूवरीः २,७,१६८
पूष्णां दूवं परा पत १,१०,८
पूष्णं परं वरतो ४,१२,३७
पूश्वेऽसुरिधमा बर्हिः ४,१,२०
पूषणः वनिष्णुना ३,१५,९
पूषणान्करमनः ३,१०,१७
पूषा गा अन्वेतु नः ४,१०,८०; ११,१०
पूषा ते प्रन्थिः १,५,३०
पूषा त्वोपावसीदतु ४,९,१०४
पूषा मा पथिपाः पातु १,५,४४
पूषा पुनक्तु सविता २,७,१५३
पूषा वः परस्या ४,१,६
पूषा सनीनाः सोमो १,२,२९
पूषासि १,८,२४
पूषा सुवन्धुर्विव आ ४,१४,२३९
पूषेमा आशा अनुवेद ४,१४,२३७
पूष्णे शरसि स्वाहा ४,९,१४५
पृथिवि पृथिव्याः सीद २,७,२३०
पृथिवी शान्तिः ४,७,२४५
पृथिवी ससित्तामसिः ४,९,२२७; २३५

पृथिवीरुद्र मा मा हि ॥ ४, ९, १२२
 पृथिव्यसि जन्मना २, १३, ३८
 पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षम् २, १०, ५९
 पृथिव्याः पुरीषमस्य २, ८, ६
 पृथिव्याः संपृचस्पाहि ४, ९, ५०
 पृथिव्यास्त्वा धर्मेणा ४, ९, १७१
 पृथिव्यै स्वाप्तदक्षिणाय १, २, ७५; २२;
 ३, ८, २३

पृथिव्यै त्वा रक्षसां १, २, १११
 पृथिव्यै स्वाहान्तरिक्षाय ३, १२, १२२
 पृथुपाजा अमल्यो ४, १०, ६
 पृथुपाजास्त ५ बाधः ४, ११, ३५
 पृथिस्तिरस्त्रीनपृथिः ३, १३, ९
 पृथीर्न राष्ट्रसुदरम ॥ ३ ११, ६७
 पृथो दिवि पृथो अग्निः २, १३, ८६;
 ३, १६, ६५

पोषाय त्वादित्या १, १, १०
 प्र कारवो मनना ४, १४, ३८
 प्र क्षोदसा धायसा ४, १४, ९९
 प्रघास्यान् हवामहे १ १०, ३
 प्रचरद्गण्यमग्ने गृह्णाति ४, ५, २
 प्र चर्षणिभ्यः घृतना ४, १०, १०१
 प्र चर्षणिभ्या इवामग्ने ४ १३, ४३
 प्र चित्रमर्कं गृणते ४, १०, ८३; १४,
 १५३

प्रच्यवस्व भुवनस्यते १, २, ४३
 प्रजा अग्ने स ५ वामये १, ६, ४
 प्रजाः सृष्ट्वा षड्विंशत्यस्य १, १०, ३९;
 ४२

प्रजां ददातु परि २, १३, १०९
 प्रजां मे नयं पाहि १, ५, ६; ६४
 प्रजां मे नयोज्जुगुपसां १, ५, ७२
 प्रजापतये च वायवे ३, १४, ११
 प्रजापतये पुरुषान् ३, १४, ८
 प्रजापतिः प्रजा असृजत १, ८, १, ९;
 २, ५, ६

प्रजापतिं प्रथमं ४, १४, १५
 प्रजापतिर्वा अमरमृत ३, १, १०
 प्रजापतिर्वा आभ्रायणो ४, ६, १६
 प्रजापतिर्वा इदमम १, ६, ३९

प्रजापतिर्वा एक १, ९, ३; ४, २, १
 प्रजापतिर्वा एतम् ३, ४, १३
 प्रजापतिर्वै श्रीननहिज्ञो ४, २, ९२
 प्रजापतिर्वै देवेभ्यो २, २, ३०; ४, ७, १३
 प्रजापतिर्वै न व्याहरत् ४, २, ४७
 प्रजापतिष्टवा सादयतु ४, ९, २१२
 प्रजापते त्वं निषिपाः ४, १४, १३
 प्रजापते न त्वदेता २, ६, ४१
 प्रजापते नहि त्वत् ४, १४, ११
 प्रजापतेर्वा एतच्छेष्ट १ १०, ३८
 प्रजापतेर्वा एते चक्षुः १ ४, ६, ९
 प्रजापतेस्तपसा ३, १६, २७
 प्रजापत्यस्त्वा प्रजःस्त्वा १, २, ३५
 प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट ४, १०, ३२
 प्र तद्विष्णुः स्तवते १, २, ७१
 प्रति त्यङ्गाम राज्यम् २, ६, ३३
 प्रति प्रजायां प्रति ३, ११, ७१
 प्रति प्रथस्व पृथिवीम् ४, १, ५८
 प्रतिमासि ४, ९, ६५
 प्रतिदेवेभ्यः स्वाहा ४, ९, १४७
 प्रति स्पर्शो विस्तुज्ज २, ७, २०६
 प्रतीची ५ शास्त्रम् ४, १, ८
 प्रतीची दिग् वगो क्रतु २, ७, २५१
 प्रतीपमन्य जग्निः ४, ४, १

प्रतूर् १ व. जिज्ञाद्देवं २, ७, १२
 प्रतूर् १ व. जिज्ञाद्देवं २, ७, १५
 प्र ते महे सरस्वति ४, १२, १८४
 प्रत्यस्तं नमुच्येः शिरो २, ६, २८
 प्रत्युष्ट ५ रक्षः १, १, २५
 प्रथमा वा सारथिना ३, १६, २३
 प्रथमास्त्वा द्वितीयैः ३, ११, ६३
 प्रथमा ह व्युवास सा २, १३, ८५
 प्र देवं देववीत्यं ४, १०, ६७
 प्र देवं देव्या धिया ४, १०, ९१, १३, १
 प्र नृां ब्रह्मगहवतिः १, ६, ३४
 प्र नो यच्छत्र्यमा प्र १, ११, १८
 प्रपये पथामजनिष्ट ४, १४, २३८
 प्र पूत्रेजे पितरः ४, १०, ८७; १४, ८७
 प्र प्रायमग्निर्नैतस्य २, ७, २२२
 प्र बाहवो लिखन् ४, ११, ६६; १४, १४४

प्र बुध्या व ईते ४, १०, ११८
 प्र ब्रह्मा इति ४, ५, ५
 प्रभूयै वः ४, १, ३१
 प्रमा छन्दस्तन्तरिक्ष ५, २, १३, ९७
 प्रमालि ४, ९, ६४
 प्रमुञ्च धन्वनस्त्वम् २, ९, २४
 प्र यामिर्वासि ४, १०, १४८
 प्र वा शुक्राय भानवे ४, १४, ३४
 प्र वा कृचा ह प्रयच्छति ४, ८, १०
 प्र वा एको मिसय ४, १२, १४८
 प्र वाता वान्ति ४, १२, १३७
 प्र वामचैन्मयुक्थिनो ४, ११, ४
 प्र वायुमग्ना वृद्धी ४, १०, १४७
 प्र वायुं प्र याभिः ४, १२, ३४
 प्र वो वाजा अभिघवो १, ६, १
 प्रशस्ताः स्थ कर्षण्यः ४, २, १३
 प्र शुक्रैतु देवी ४, ९, २०९
 प्रथ्य भस्मना योनिम् २, ७, १२६
 प्र स मित्र मर्तो अस्तु ४, १०, ५२
 प्र समिन्नान्नीच सः ४, १२, १७५
 प्रसवाहिषे पुरुहूत ४, १२, ६६; १४,
 २७७

प्रसोतः साम गाय ४, ९, १६२; १६५;
 १६८

प्रस्वाङ्के प्रजात्या ३, ६, ३
 प्राची दिग् वसन्त क्रतु २, ७, २४९
 प्राची दिशा ५ सहयसा ३, १६, ५४
 प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा ४, १३, १५
 प्राचीन्तु प्रदिशं प्रेहि १, ६, १९;
 २, १०, ५७

प्राच्या त्वा दिना २, ८, २३
 प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि ४ १२, ४०
 प्राच्ये दिशे स्वाहा ३, १२, १०
 प्राणदा अपानदा २, १०, १३
 प्राणं मे पाह्यगन् मे २, ८, ९
 प्राणादपान ५, २, ३३, १६
 प्राणापानौ त उपा ५ ४, ८, १३
 प्राणाय स्वाहापानाय ३, १२, २९
 प्रागेभ्यो वै ताः प्रजाः १, १०, ३१
 प्राणो वै गायत्री गायत्र ५, ३, ४

प्रातः प्रजनयामकः १,६,५५
प्रातर्जयवमखिना ४,१२,१६१
प्रातर्यावाणा प्रथमा ४,१२,१६२
प्रातर्वस्तोत्रमः १,८,४३
प्रासां गन्धर्वां अन्तानि ४,९,१८१
प्रिया वो नाम हुवे ४,११,७५
प्रेत मरुतः स्वतवस २,९,७
प्रेतगने ज्योतिष्मान् २,९,११९
प्रेतौ अग्न ह्रमो अग्ने ४,१०,११९
प्रेतौ अग्ने दीदिहि २,१०,६६;
४,१०,२३
प्रेयमगाद्विषणा १,१,३
प्रेरवः स्व ४,२,१०९
प्रेहि प्रेहि पथिनिः ४,१४,२३०
प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः ४,९,५
प्रेतु वाजी कनिकद्व २,९,५३
प्रेयमेधा वै सर्वे सह १,८,३६
प्रेयामवमेपु विधुरेव ४,११,७८
प्रोथद्वो न यवसे २,८,३२
प्रो ष्वसे पुरोरथमिन्द्राय ४,१२,१०४
फल्गुनीपूर्वमासे १,६,४९
क्षितिषा पर्वतानां ४,१२,३६
बम्हरुणबम्हः ३,१३,७
बर्हिर्मि देवंगम ४,१,१८
बर्हिषदः पितरः ४,१०,१३६
बलविज्ञायः स्थविरः २,१०,३९
बहिष्ठेभिर्विहरन् यासि ४,१२,१४५
बहूनां पिता बहुरस ३,१३,३५
बह्नीरासादयेद ४,१,७८
बह्नीर्ह वा पुनमिदाः ४,२,१९
बाहू मे बलमिन्द्राय ३,११,६६
बाह्वरुण्य चरं २,२,१२; १३
बाह्वस्पत्यश्च ब्रह्मणो २,६,१४
बृहत्साम क्षेत्रभृद ३,१६,५३
बृहद्वा ३ बृहद्वा ३ ४,९,२२५
बृहजिः सवितस्मिनिः ३,११,९९
बृहज्जलि वानस्पत्यः १,२,१९
बृहस्पति ॥ हवामहे ४,१२,१२
बृहस्पतिः प्रथमं ४,१२,१०

बृहस्पतिः स सुष्टुभा ४,१४,४९
बृहस्पतिर्नो हविषा १,७,७
बृहस्पतिष्ट्वा विष्टेर्देवैः ४,९,८३
बृहस्पतिष्ट्वा सादयतु ४,९,२११
बृहस्पतिष्ट्वोपसीदतु ४,९,१०७
बृहस्पते अति यदर्थो ४,१४,५०
बृहस्पते जुषस्व नो ४,११,६३
बृहस्पते परिदीया २,१०,३७
बृहस्पते सवितः २,१२,३२
बोधा मे अस्य वचसो २,७,१२९
बोधा सु मे मघवन् ४,१२,१०२
ब्रह्म पाहि १,४,६१
ब्रह्म क्षत्र ॥ सयुजा २,७,९२; ३,१,१४
ब्रह्म क्षत्रं पवते ३,११,५४
ब्रह्म जज्ञानं प्रथम २,७,१९७
ब्रह्मण उपस्तरणमसि ४,९,२५९
ब्रह्मणस्पते स्वमस्य ४,१२,१४; १४,
१३३
ब्रह्मणस्पतेरभवत् ४,१४,१३५
ब्रह्मणस्पते स्यमस्य ४,१२,१५; १४,
१३७
ब्रह्म देवकृतमुपहृतं ४,१३,४६
ब्रह्मन् प्रवरयेण ४,९,४२
ब्रह्म मे दाः क्षत्रं मे दाः ४,२,५९
ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं १,२,७७; ९८
ब्रह्मवर्चसाय पिपीहि ४,९,१४१
ब्रह्मवादिनो वदन्ति १,४,४५; ५,४८;
९,१९; ४,५ २०
ब्रह्माणस्त्वा वय २,१३,६१
ब्रह्माणि मे मतयः ४,११,८२
ब्रह्मा देवानां पदवीः ४,१२,१६८
ब्रह्मा ॥ स्वत् ब्रह्मासि २,६,३९
ब्राह्मणा कौशिका हव ४,५,११
ब्राह्मणासः पितरः ३,१६,४२
ब्रूमो राजान ॥ वरुणं २,७,१८३
भृगं धिय ॥ बाजयन्तः ४,१४,८४
भराश्च क्रतुश्च १,४,७७
भर्तृ कर्णेभिः शृणुयाम ४,१४,२८
भद्रा भवास्तस्युयस ४,१४,५३

भद्रा अथा हरितः ४,१०,५५
भद्रा ते इत्सा सुकृतोत् ४,१२,८३
भद्रो नो अक्षिराहुतो ४,१२,१२३
भवतं नः समनसो १,२,४९; ८,५४;
२,७,१४३
भिनद्गलमङ्गिरोभिः ४,१४,७३
भुवमसि सहस्र १,५,३४; ४,१,८३
भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो ४,१२,१७४
भुवः स्वस्वर्गिरसां त्वा १,६,२१
भुवः स्वाहा ४,९,२०३
भुवो यन्मस्य रजसश्च २,७,२११
भुः स्वाहा ४,९,१९३; २०२
भूपतये स्वाहा ३,८,१७
भूया आस्वन् ३,१४,७
भूयसीभूयास्त वा ४,२,५२
भूयस्कृदसि वरि २,१३,१०१
भूया ॥ सो भूयास्त ये ४,२,५६
भूयास्त ते सुमती २,१३,८०
भूयासा ॥ हव्यं १,४,३३
भूरि चक्षुर्धो नुवेयमिः ४,११,८५
भूरि द्वे अचरन्मो ४,१४,८९
भूर्धुवः स्वः १,६,४१; ८,१८; ३४; ३७;
४१; ३,४,१०
भूर्धुवः स्वः स्वाहा ४,९,२०५
भूर्धुवः स्वर्देवस्य सवितुः ४,९,४४
भूर्धुवः स्वर्मेय ४,९,२०६
भूर्धुवोऽक्षिरसां त्वा १,६,१३
मक्ष देववतो रथः ४,११,४९
मखस्य स्वा क्षीर्णे ४,९,८१; १३; १७
मखस्य रास्नासि ४,९,२४
मखस्य सितोऽसि २,७,६७; ३,१,२;
४,१,५६; ९,१७
मखाय त्वा ४,९,७; ९,१२,१६; ४७
मधीयदी ॥ विष्टो ४,१४,२१७
मदे मदे हि नो वदिः ४,१२,१०८
मद्रो न यः सोम्यो ४,१२,४४
मधवे स्वाहा माचवाय ३,१२,१५
मधु त्वा मधुला ४,९,१८
मधु नक्तमुतोषसो २,७,२२९

मधुमतीरोषधीर्वावा ४,११,१२
 मधुमतीर्नो हृषस्त्रि १,३,१६
 मधु मधु मधु ४,९,७५
 मधु माधवीर्वावा ४,९,७५
 मधुमातो वनस्त्रिः २,७,२२२
 मधु वाता क्रतायते २,७,२२०
 मधुश्च माधवश्च २,८,२४
 मधुहविरसि स्वाहा ४,९,११३
 मधुर्वै प्रजाकामो १,६,५८
 मनो ज्योतिर्जुषताम् १,७,६
 मनो न्वाहुवामहे १,१०,१८
 मनोश्चासि भूरिपुत्रा ४,९,६०
 मनोर्वै पात्राण्यवास ४,८,१
 मधुरिन्द्रो मधुरिवास ४,१२,७९
 मन्वे वा मित्रावरुणा १,१६,७४
 ममाग्ने वचो विहवेपु १,४,१
 मयि युष्मद्भ्यहमग्ने १,३,१२
 मयि वो राव श्रयताम् १,५,२४
 मधुः प्राजापत्य ३,१४,१२
 मरुताम् स्मृता विश्वेषां ३,१५,६
 मरुतां मन्वे अग्नि ३,१६,८०
 मरुतो यद्ध वो दिवः ४,१०,१०२,
 ११,७७; ९६
 मरुतो यद्ध वो बलं ४,११,९९
 मरुत्वन्तम् वृषभम् १,३,५९
 मरुताम् इन्द्र वृषभो १,३,६१
 मशकान्केरौरिन्द्रम् ३,१५,३
 महं इन्द्रो य भोजसा १,३,६५
 महं इन्द्रो नृवदा १,३,६७
 महश्चिदग्ना एनलो ४,११,३२
 महानास्त्रो रवतयो ३,१२,३६
 महि त्रीणामवोऽस्तु १,५,३५; ५४
 महौ चिद्यस्य मीढुवो १,१०,५
 महौ धावापृथिवी हव ४,१४,८६
 महौ धोः पृथिवी च न २,७,२२५;
 ४,१०,६४; ११,३३
 महौसू तु मातरम् ४,१०,३४
 महौ रुजामि बन्धुता ४ ११ १२०
 मा छन्दस्तत्पृथिवि २,१३,९६
 मातली कर्षैर्यमो ४,१४,२३३

माता च ते पिता ३,१३,३
 मा ते अस्याम् सहसावन् ४,१२,५२
 मातेव पुत्रं पृथिवी २,७,१४४
 मा स्वाग्निर्धनवीर्यम् ३,१६,१६
 माधो मोपरि परुक्ष ४,१,१२
 मा नः क्रतुभिर्होदिषेभिः ४,९,१९५
 मा नः समस्य वृद्धेभ्यः ४,११,१३५
 मा नस्तोके तनये मा ना ४,१२,१७९
 मा नो अस्मिन्महाधने ४,११,१३९
 मा नो वमै व्यथितो ४,९,१९४
 मा नो देवानाम् विनाः ४,११,१३४
 मा नो मित्रो वरुणो ३,१६,१
 मा नो वषैर्वरुण ये ४,१४,१२४
 मा नो हिंसीजनिता २,७,१८४
 मान्दा वशा ज्योतिष्मती २,४,२४
 मा यज्ञम् हिंसिष्टं १,२,५०
 मासि ४,९,६३
 मा सु भित्था मा सु रिपो २,७,७७
 मित्रः सप्तसुजा पृथिवी २,७,६२
 मित्रश्रुतः क्षत्रश्रुता ४,२,८९
 मित्रस्य चर्षणीष्टतः १,५,४०; २,७,७०;
 ४,९,३१
 मित्रस्य वक्षस्त्रुवा ४,९,२५७; २५८
 मित्रावरुणयोः पयस्या ३,१०,२३
 मित्रावरुणो त्वोत्तरतो ४,९,८२
 मित्रेतां त उखां २,७,७३; ३,११,११
 मिथुनम् वै दधि च शृन्तं १,१०,२९
 मीढुष्टम शिवतम २,९,४०
 मुखम् सदस्य शिरा ३,११,८०
 मूर्धानं दिवः पृष्ठो दिवि ४,१४,१२६
 मूर्धानं दिवो अरति १,३,४५
 मृगो न भीमः कुचरो ४,१२,५८
 मेदसा देवा वपया ४,१४,७५
 मेघमारण्यमनु ते २,७,२४६
 मो पूण इन्द्रात्र पशु १,१०,४
 य इन्द्र इन्द्रियं दधुः ३,११,२७
 य इमा विश्वा जातानि ४,१२,१८०
 य इमा विश्वा भुवनानि २,१०,१५
 य इमे धावापृथिवी २,१३,११५;

४,१३,२०; १४,१७७
 य इवो वातुधानानाम् २,७,२०२
 य एतावन्तो वा २,९,५२
 य ओजोदा बलदा २,१३,११२
 यः कामयेत सर्वो मे ४,८,९
 यः पथः समनुयाति २,९,५५
 यः प्रजया पशुभिर्न १,९,१८
 यः प्रथम एकाष्टकायां २,५,११
 यः प्राणतो निमिषतश्च २,१३,१११;
 ३,१२,२०
 यः संग्रामं नयति १,१६,७३
 यः सप्तसिन्धुं रदधात् ४,१४,१८६
 यः स्तोमे अन्तर्यो १,३,९१
 यं कामयेत पशुमान् १,६,५६
 यच्छिदि ते ४,११,३१
 यच्छिदि ते पुरुषन्ता ३,१६,८७
 यच्छिदि ते विशो यथा ४,१२,१७६
 यज्ञ इति द्व्यक्षरम् १,४,५२-५३
 यज्ञमानश्चपया २,३,४७
 यज्ञयुक्तः सामनिः ४,९,४३
 यजेति ध्रुवाम् ४,१,४०
 यज्ञम् शकेयम् ३,६,४
 यज्ञं च नस्तन्मन्त्रं च प्रजां ४,१४,११९
 यज्ञं यज्ञं गच्छ १,३,११३
 यज्ञस्य त्वा प्रमया १,४,५८
 यज्ञस्य पदे स्थाः ४,९,२०
 यज्ञस्य वा एताः ४,५,१३
 यज्ञस्य वै सृष्टस्य ३,३,११
 यज्ञा यज्ञा वो अग्नये २,१३,६९
 यज्ञेन यज्ञमयजन्त ४,१०,७१; १४,३२
 यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं ४,७,१२
 यज्ञो देवानां प्रलोतु १,३,७३; ४,१४,
 २०२
 यज्ञो वा एष ३,९,१
 यज्ञो वै पशूनाम् ४,२,३२
 यज्ञो वै प्रजापतिः ३,६,७
 यत्कर्णयुहीतया ३,७,८
 यत्किंचेदम् वरुण दधे ४,१२,१७७
 यत् कृसीदम प्रतीतं ४,१४,२४९

यत्ते गात्राद्विनना ३, १६, ११
यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने ३, ११, १६
यत्ते भामिने विचकरा १, ७, ३
यत्ते मन्थुपरोत्तस्य १, ७, २
यत्ते शुक्रं शुक्रं ज्योतिः १, ३, २३
यत्ते सोमं दिवि ज्योतिः १, ३, १३
यत्र प्राचीनप्रवणः ४, २, ११
यत्वा कुदः परोवप १, ७, १
यथादित्या अङ्गुस् ४, ३, २५५; १२,
३९
यथा नो अदितिः कस्त ४, १२, १७८
यथा नो भूयस्करश्च १, १०, २४
यथा वै शालैव ४, ८, २०
यथा इ त्वद्वसवो गीयं ३, १६, ८८;
४, ११, १४
यद्वन्दः प्रथमं १, ६, १७
यद्वन एषा समितिः ४, १४, २२२
यद्वग्ने यानि कानि १, ७, ८२
यद्वयुपजिह्विका १, ७, ८३
यद्वः संप्रयतीरहा १, १३, ७
यद्वय ते घोर आसन् २, २, ७; १, १४
यद्वय त्वा प्रयति यज्ञे १, ३, ११२
यद्वय सूर्यं ब्रवोऽनागा ४, १२, ९०
यद्वन्तरा परावत ४, १२, ६४
यद्वन्तरिक्षं पृथिवी १, १०, १२२; ४, १४,
२४६
यद्वयातः वस्तु ३, १६, ७९
यद्वय शिष्टः रसिना २, ३, ४२; ३, ११,
६०
यद्वयस्य कविषो ३, १६, १०
यद्वयस्य वास उपस्पृणन्ति ३, १६, १४
यद्वय परे रजसो २, ७, १४९; ३, २, ५
यदा वाजमसनद् ४, १२, ११
यदिदं भामिषोचति ३, १६, ८३
यदि दिवा यदि ३, ११, १०७
यदिमा वाजयन् २, ७, १७४
यदि स्वपन्थि ३, ११, १०६
यद्वयस्यमुद्रस्या ३, १६, ९
यदेदेनमद्वु ४, १४, २०९
यद्वोषधयः संगच्छन्ते २, ७, १७१

यद्गामे यद्वरण्ये १, १०, ६; ३, ११, १०९
यद्देवा देवहेडनं ३, ११, १०५; ४, १४,
२४१
यद्देव्यस्यमहं ४, १४, २४८
यद्वरिणो यवमत्ति ३, १३, ४
यद्वयिष्यस्तुतो ३, १६, ४
यद्वस्ताभ्यां चकर ४, १४, २५०
यद्दृष्टं जातिविधे ४, १४, १४३
यद्दहिः प्रयाजेयु १, १०, ३२
यद्गा अस्या यज्ञियं ३, ८, १५
यद्गाजिनो दाम ३, १६, ८
यद्गातोऽपो अगनीगन् ३, १२, २३
यद्दे पात्रः रिकतस् ४, ६, २
यद्दे प्रजा वरुणो १, १०, ३७
यद्दो वयं प्रमिनाम ४, १०, ५७
यन्ता च मे चर्ता च मे २, ११, ४
यं ते देवी निर्वृति २, ७, १४८
यं त्वा देवापिः ४, ११, ७६
यं त्वामयः स्थिति १, २, ९१
यज्ञवैमैश्वर्यनीत २, ३, १३; २०
यज्ञिणिजा रेक्णसा ३, १६, २१; ४, १२,
१६४
यज्ञीक्षणं माः स्तपचम्या ३, १६, १३
यन्मे मनो यमं गतः ४, ७, ५
यममे वस्तु मय्यमवा १, ३, ६
यमश्चिना नमुचेरा ३, ११, ५९
यमश्चिना सरस्वती ३, ११, २५
यमाय त्वा ४, ७, ४६
यमो नो गातुं प्रथमो ४, १४, २२९
यं परिधिं पर्यधत्वा ४, १, ९३
ययोरोजसा स्कभिता ४, १४, ७७
यवा अयवा ऊमा २, १३, ८९
यस्तस्मिन् सहसा वि उमो ४, १२, १३८
यस्ते अथ कृणवद् २, ७, ११४
यस्ते रसः संभृता ३, ११, ५८
यस्ते राजन् वरुण २, ३, १०
यस्ते स्तनः शशयो ४, ९, १०२; १४, ४५
यस्तवा स्वस्थः सुहिरण्यो ४, ११, ११९
यस्मिन्नधासः क्षपभास ३, ११, ३७
यस्य कुर्मो गृहे हविः २, १०, ३३

यस्य प्रयाणमन्वय २, ७, ६
यस्य भान्ति केतवो ४, १४, २०५
यस्य वा अग्निहोत्रे १, ५, ४५
यस्य व्रतं पशवो ४, १०, १८
यस्य साक्षादयं चन्द्रमा २, २, ३५
यस्याग्निस्त्वयोऽनुगच्छति ३, ४, ७
यस्यानुषन्नमस्विनः ४, ११, १४०
यस्याऽयमनुत्पत् १, ४, ६४
यस्यां पूर्वं पूर्वजना ४, १४, १५९
यस्या राज्याः प्रातरग्निम् १, ६, ५७
यस्येदं प्राणस्मिषद् ३, १६, ७१
यस्येमे विश्वे गिरियो ३, १३, ११३
या ओषधयः प्रथमजा २, ७, १६६
या ओषधयोऽश्वावती ४, १४, ८५
यामिनहोत्रायोपसृता १, ८, ४५
या ते अग्नेऽयाहाया १, २, ५६
या ते अग्ने रजाशया १, २, ५७
या ते धामानि दिवि ४, १०, ७६; १४, ४
या ते धामानि परमाणि २, १०, ११९
या ते धामानि हविषा ४, १२, ९९;
१४, ६
या ते रुद्र शिवा २, ७, १५; ३८
या ते हेतिर्मीढुष्टम २, ७, २८
या दिव्या वृष्टिस्तया ४, ६, ६२
या देव्यसीष्टके २, १३, ९९
या द्विरूपा सा वार्ज्ज्वी ३, ७, ४
यानावह उगतो देव १, ३, १११
यानि धर्मे कपालानि १, १, १७; ४, १, ५३
या प्रथमा सः स्तुतिः १, ३, ३९
याः फलिनीयां अकला २, ७, १८०
याभ्याः स्वरजन्मन्त्र ४, १२, १५०
यामिषु गिरिषा २, ७, १६
याः रक्षन्त्यस्त्रणा ४, १४, १५८
या रोहिणी तामरुणा ४, २, १५
या वाः शर्म शशमानाय ४, १०, १०३;
१४, २६३
या वाः सन्ति पुरुस्पृहो ४, ११, ८
या वां कशा मधु १, ३, २६
या वाजिन्मोः पवमाना १, ६, १६
या वां भिषावस्त्रणा २, ३, २

या वो देवाः सूर्ये रुचो २,७,२१७
 या व्याघ्रं विपृचिको ३,११,५६
 या शतेन प्रतनोपि २,७,२१५
 यासकौ शकुनिका ३,१३,२
 या सरस्वती वेता १,४,२९
 यासां राजा वरुणो २,१३,४
 यासां देवा दिवि २,१३,५
 यासां प्रजापतिरुदाजयत ४,२,८६
 यासां बृहस्पतिरुदाजत ४,२,८०
 यासां मरुत उदाजन्त ४,२,८३
 यासामिन्द्र उदाजत ४,२,७७
 या सुपाणिः स्वहृगुनिः ४,१२,१५६
 याः सेना अभीश्वरी २,७,८६
 यास्त आविष्णुरात्मानं २,७,१७७
 यास्वितस्त्रः प्रथमजा १,११,२७
 यास्ते अग्न आद्रीं २,७,२१३ ३,४,८
 यास्ते अग्रे सूर्ये रुचो २,७,२१६
 यास्ते पूषश्चावो अन्तः ४,१४,२३५
 यास्ते प्राचीः प्रदिशो ४,१४,१६०
 यास्ते राके सुमत्तयः ४,१२,१५४
 यास्ते रात्रयः सञ्चितः १,४,१५
 युक्तेन मनसा वयं २,७,१
 युक्तेनोऽन्योऽन्यद्वाय् ३,७,१५
 युक्त्वाय सञ्चिता देवान् २,७,३
 युक्ष्वा हि त्वं रथासहा ४,१४,१९
 युक्ष्वा हि देवहूतमं २,७,२३६, ४,११,
 १२७
 युजे रथं गाएषणं ४,१०,१२८
 युजे वां ब्रह्म पूष्यं २,७,५
 युज्जते मनः २,७,४
 युज्जते मन उत १,२,६१ ४,९,१
 युज्जन्ति ब्रह्ममर्षं ३,१२,२२ ३,६,२८
 युज्जन्त्यस्य काम्या हरी ३,१६,२९
 युजायां रासमं २,७,१३
 युज्जानः प्रथमं मनः २,७,१
 युधमस्य ते वृषमस्य ४,१४,१९५
 युनक्त सीरा वि युगा २,७,१५५
 युनज्मि त्वा ब्रह्मणा १,४,४
 युवः वस्त्राणि पीवता ४,१४,१४०

युवः सुराममन्विता ३,११,३०, ४,१२,
 ११८
 युवं युज्युमवविद्धं ४,१४,१३२
 युवमेतानि दिवि ४,१०,३६
 युवा सुवासाः परिवीता ४,१३,८
 युवोः श्रियं परि योषा ४,१४,१३१
 यूपवस्का उत ये ३,१६,७
 ये अग्नयः समनसा १,६,२९ ३८
 ये अग्नयः समनसो २,८,२६ २९
 ये अग्नयो दिवि ये १,६,३२ ४४
 ये अग्नयो न शोऽयुच्य ४,१४,१५४
 ये अग्रेषु विविध्यन्ति २,९,५१
 ये अप्रयेताममि ते ३,१६,८६
 ये अमी रोचने दिवो २,७,२०३
 ये अस्मिन् महत्यर्णवे २,९,४४
 ये कैचावां चीनम् ३,१०,१३
 ये जनेषु मल्लिखवः २,७,८७
 ये तावुषुर्देवमा ४,१०,१४६
 ये तीर्थानि प्रचरन्ति २,९,५०
 ये तेऽयमन् बहवो ४,१२,११४
 ये ते सरस्व ऊर्मयो ४,१०,१७
 ये त्रिवक्ताः परिश्रन्ति ४,१२,२७
 ये देवा दिव्येकादश १,३,४०
 ये देवा देवानां २,१०,११
 ये देवा देवेभ्यो २,१०,१२
 ये देवानां वलपतयः ४,७,१७
 ये देवाः पुरः सद्यो २,६,१२
 ये देवा मनुजाता १,२,२४
 ये देवा यज्ञसुषः १,४,१४
 ये देवा यज्ञसुवो १,४,१७, २०
 ये देवा यज्ञहन्तः १,४,१३
 ये देवा यज्ञहन्तो १,४,१६ १९
 येन श्रितो अर्णवान् ४,१४,२४७
 येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा २,७,१५२
 येन ह्यारुद्रा पृथिवी २,१३,११४
 येन बहसि सहस्रं २,१२,२३
 येना कृषयस्तपसा २,१२,१६
 ये नीलग्रीवाः २,९,४५-४६
 येनेन्द्रस्य रथं २,१३,९२
 येनेन्द्राय समभरन् १,४,२१

ये पथां पथि रक्षय २,९,४९
 ये पायवो मामतेयं ४,११,१२२
 ये पुरा ब्रम्हयो ३,८,१९
 ये बध्यमानमनु १,२,१०२
 ये भक्षयन्तो न २,३,४५
 ये भूतानामधिपतयो २,९,४८
 येभ्यो माता सधुमव ४,१२,६
 ये यजामहे १,४,५४ ४,१,७१
 ये वाजिनं परिपश्यन्ति ३,१६,१२
 ये वृक्षेषु शण्डिजरा २,९,४७
 ये समानाः समनसः ३,११,१००
 ये समानाः समनसो ३,११,१०१
 ये सञ्चितः सत्यसवस्य ४,१४,१४७
 यो अग्निः श्रेष्ठतपोऽधि २,७,२४३
 यो अक्षयन्तराश्रितो २,१३,३०
 यो अवन्तं जिवायसति ३,१२,३
 यो अक्षयमराती २,७,८९
 योगे योगे तवस्तार २,७,१४
 यो जात एव प्रथमो ४,१२,७८
 यो जवेष्ठबन्धुः स्यात् ४,८,१७
 यो नः पिता जामिता २,७,२६
 यो नस्तन्नपाथो ३,७,१७
 यो नो अग्निः पितरो १,६,१०
 यो नो मरुतो अभि ४,१०,११५
 यो नो मित्रावरुणा ४,५,२४
 यो भानुभिर्विभावा ४,१४,२२१
 यो मे राजन् युज्यो वा ४,१४,१२३
 यो राय ईशे शतदाय ४,१४,१६
 यो रेवाभ्यो अमीवहा १,५,३९
 यो ललामः शितिपाय् ४,२,९६
 यो वः शिवतमो २,७,६०, ४,९,२४७
 यो वाक् रथ कजुराशिः ३,१६,७५
 यो वा अग्निः योमा ३,४,५
 यो वा अग्निमयोनिम् ३,४,१९
 यो वा अस्यायं मनुश्चो १,६,४१
 यो वा इडा धेनुक् ४,२,१०
 यो विश्वकक्षुरा २,१०,१८
 यो वै शक्तिः वेद ४,२,६२
 यो वै ब्रह्मामनालभ्य ४,१,२७
 यो वै सुवाक् योगम् ४,१,६५

योषास्ते पत्नयो ३, १२, ३७
 यो हत्वाहिमरिणात् ४, १४, ७१
 यो ह स्य वा ॥ रथिरा ४, १४, १३०
 रजताः सीसा हरिणीः ३, १२, ३५
 रथन्तर ॥ सामभिः ३, १६, ५१
 रथीतमौ रथीनामङ्क ३, १६, ७८
 रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः ३, १६, ३६
 रन्तिनामांसि दिव्यो ४, ९, १७८
 रयीणां पतिः ॥ यजतं ४, १४, १२
 रथ्या त्वा पुष्ट्यानुमार्जिन् ४, २, ७३
 रश्मिना क्षवाय क्षयं २, ८, २०
 राकामह ॥ यास्ते राके ४, १३, ७६
 राकामह ॥ सुहवा ॥ ४, १२, १५३
 राजन्तमवराणां १, ५, २६
 राज्यसि प्राची दिग् २, ८, ११, २१
 रात्रिः केतुना जुषता ॥ ४, ९, १२७
 रात्री ॥ रात्रीमप्रयावं २, ७, ८४
 रान्यै स्वाहा ४, ९, १५५
 राये नु यं जजत् ४, १४, २४
 रक्ष्मो होतुराग्नेयो ४, ४, १२
 रुचं नो धेहि ब्राह्मणेय ३, ४, १४
 रुचितो धर्मः ४, ९, ७६
 रुद्र यत्ने गिरिपरं २, ६, २४
 रुद्रस्य हेतिः परि ४, १, ४
 रुद्राः सख्यया पृथिवीं २, ७, ६३
 रुद्राय त्वा मङ्ग ॥ वरुणो १, ९, ७
 रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ४, ९, १४९
 रुद्रैष ते भागस्तेन १, १०, २६; ४९
 रुद्राद्विधानां समना २, १३, ८१
 रेतोधा यस्य सुवन्स्य ४, १४, ११५
 रेतो मृतः ॥ विजहाति ३, ११, ४३
 रेवति प्रेधा यज्ञपतिम् १, २, १०३
 रेवती रमध्वम् १, ५, २२
 रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे ४, १२, १०३
 रोहिणीर्वीं वृज्जे ४, २, ९१
 रौद्रं गवि सद् १, ८, ६१
 लाङ्गलं पवीरव २, ७, १५६
 लोकं पृथ छिद्रं पृथाथा २, ८, १
 लोमानि प्रयतिर्मम ३, ११, ६९
 मै० ६८

वृक्ष्यन्ती वेदागनीगन्ति ३, १६, ३३
 वज्रो वै यूयो ३, ९, ४
 वधी ॥ वृष्टं मरुतः ४, ११, ८६
 वनस्पतिरवसृष्टो ३, ११, १०
 वनस्पतीनामपास् ४, ९, १५७
 वनस्पतीन्वा उग्रो ४, १, १
 वनस्पतेऽवसृजा २, १२, ४५
 वनस्पते रसानया ४, १३, ६५
 वनस्पते वीड्वंगो हि भूया ३, १६, ३८
 वनीवानो मम वृतावा ४, १४, ११०
 वनेषु ॥ व्यन्तरिक्षं १, २, ४०
 वयः ॥ स्याम पतयो २, ६, ४३
 वयं नाम प्रववामा १, ६, २७
 वयमु त्वा गृहपते ४, १४, २१०
 वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम् ३, ११, २९
 वरुणमेनिवां पृष ३, ३, ८
 वरुणस्त्वा दृतव्रतो ४, ९, २७
 वरो दक्षिणा २, ६, ११
 वचोधा असि ध्रुव ४, ६, ५१
 वचो मे यद्य १, ८, १६
 वर्धतां भूतिर्देवा ४, ८, १८
 वर्धवृद्धमसि प्रति त्वा १, १, १५४; १, ४५
 वर्षाभिर्ऋतुना ३, ११, १२६
 वर्षाभूक्तुनामाखुः ३, १४, १९
 वर्षिष्ठे अधि नाके १, १, ३२
 वसवस्त्वाहृन्दन्तु २, ७, ७४
 वसवस्त्वाजन्तु ३, १२, २४
 वसवस्त्वा धूपयन्त्वक्षिरस् २, ७, ६९
 वसतीवरीमिः सोमम् ४, ५, १४
 वसन्ताय कपिजलान् ३, १४, १
 वसन्तेन ऋतुना ३, ११, २२४
 वसाहोमं प्रयौति ३, १०, २२
 वसोयस्येहि ४, २, ३३; ४०
 वसुभ्यो ऋष्याम् ३, १४, ९
 वसुमतस्तं छायाम् ४, १, ८९
 वसुगामवसुश्रवा १, ५, २९
 वसुसुर्यपावसुरसि १, १, ४१
 वसोधारां जुहोति ३, ४, १
 वस्यै हिंकरु तस्यै ४, २, २४
 वाक्स्वाष्ट्र स्वाहा त्वा १, ३, १९

वाग्वा ऐन्द्रवायवः ४, ५, २३
 वाच ॥ सु मित्रावरुणा ४, १४, ६६४
 वाचस्पतयं पवस्व १, ३, १४
 वाचस्पतिः ॥ विश्वकर्मा २, १०, २२
 वाजः ॥ वाजिनो जयता १, ११, ८
 वाजः पुरस्तादुत २, १२, ३
 वाजप्रसव्यं जुहोति ३, ४, ३
 वाजमस्मिन्धिषेहि ४, ९, ९४
 वाजश्च मे प्रसवश्च २, ११, २
 वाजस्य नु प्रसवे १, ११, २
 वाजस्य मा प्रसवेन १, १, ३९; २, १०, ५५
 वाजस्येदं प्रसव १, ११, २४
 वाजस्येमां प्रसवः १, ११, २३
 वाजिनो मे यज्ञः ॥ वहान् १, १०, ६३
 वाजे वाजेऽवत वाजिनो १, ११, ११
 वाजे वाजे सं नो ४, १०, ९०
 वाजो मे अद्य प्रसुवाति २, १२, ४
 वाजो मे सप्त प्रदिशः २, १२, २
 वातं प्राणेनापादेन ३, १५, २
 वातस्य जूतिः ॥ वरुणस्य २, ७, २४०
 वातोपधृत इषितो ४, ११, ११३
 वामदेव्यः ॥ साम गाय ४, ९, १९०
 वाममद्य सवितर्वाममु ४, १२, ३३
 वायव्यमजमालभेत २, ५, १८
 वायुः पूतः पवित्रेण ३, ११, ५२
 वायुरस्यश्म्यां ४, ९, १०५
 वायुर्वा त्वा मनुर्वा १, ११, ४
 वायोः पूतः पवि० २, ३, ३९; ३, ११, ५३
 वायो व्रतपते व्रतं ४, ९, २३२; २४०
 वायो शतः ॥ हरीणां ४, १४, १७
 वायोः सवित्रुर्विदधाति ३, १६, ७६
 वारमे विप्रस्य तिष्ठति ४, २, ३९
 वारुणमसि वरुण १, २, ४२; ४६
 वाश्रव विष्णुमिमाति ४, १२, १४२
 वाशीहरः ॥ साम गाय ४, ९, १८३
 वासः कृष्णं मित्रान्तं २, ६, ३
 वास्तोष्पते प्रति १, ५, ५८
 विश्विषिः ४, ९, २१४

विष्करो पुत्रिबीष ४,१४,६१
 विचलो वरुणस्य पात्रः १,२,४७
 विचने धनुः कपर्दिनो २,९,२६
 विचने विषये विक्षिप्त ४,९,२५
 विज्ञानं च विज्ञातिश्च १,२,७५
 वि ने लुप्तमामि रक्षणा १,२,९;
 २,१२,२४
 विद्वद्यदि सरमा ४,६,१७
 विद्या ते अश्वे मेधा २,७,१०९;
 ४,१२,१३३
 विष्णु द्वाण्य सन्ने ४,९,१९७
 विष्णि नक्षत्रा वृत् २,६,५८
 विष्णु विष्णुविष्णु ४,९,५८
 विधेय ते परमे २,१०,६५
 वि न इन्द्र सुतो जहि ४,१२,५७
 विन्दते वस्तु न वस्तु ४,२,१७
 वि पात्रा पुष्टा २,७,५८
 वि पुत्रो अश्व मयवानो ४,१४,२२४
 विप्रश्च ४,१,८५
 विप्रिया वा एष पशुभिः १,६,४२
 विभाति केतुरहणः ४,१४,२०६
 विभिद्या पुत्र शयथे ४,१२,१३९
 विभूरसि प्रवाहणो १,२,८१
 विभूरान्ना मस्तुः पित्रा २,१२,६
 विष्ठाद् वृत् पिबत १,२,५९
 वि मस्तु श्रध्या रवाना ४,१४,१२०
 विमान एव दिवो २,१०,५२
 विमानि ४,९,६६
 विमुच्यथः इरा २,७,१६५
 विराड् उपातिवधारयत् २,७,२१८
 विरसः क्षात्रिय ४,६,६०
 वि वा एष वरुणश्चिद्यते २,५,४
 विवेय यन्मा धिषणा ४,१२,४९;
 १४,२,७४
 विशां शरय ४,९,१ ४
 विशस्त्रा वर्तना वयन्तु ४,९,१६४
 विशां कवि चिन्तयति ४,१३,५४
 विश्वः विश्वाय पृथिवी ४,११,२२
 विश्वकर्मन् २,१,१८
 विश्वकर्मन् वाचस्पतिस् ४,१०,१२९

विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन २,१०,२०
 विश्वकर्मन् हविषा वाक्चाः २,१०,२१
 विश्वकर्मा चक्षुर्निष्ठ २,१०,२९
 विश्वकर्मा विममे यो २,१०,२४
 विश्वमरा वसुधानी ४,१४,१६१
 विश्वरूपा वा पुत्रत ४,८,७
 विश्वरूपा वै स्वाष्ट २,४,१
 विश्वस्य जज्ञे सुवनस्य २,७,११३
 विश्वहोतुर्मान् १,१,९
 विश्वा आशा दक्षिणम् ४,९,१२९
 विश्वाद्मसि यस्तु २,१३,९३
 विश्वाभि नो दुर्गहा ४,१०,११
 विश्वान्ययो सुवना ४,१४,१०
 विश्वा रूपाणि २,७,२५; ४,१२,१८१
 विश्वातो सुवां पते ४,९,२२
 विश्वाहेन्द्रो अभिवक्ता ४,१२,८६
 विश्वा विष्णुमानस् ३,८,१०
 विश्व देवा क्राना ४,१०,८४; १२,२३
 विश्व देवाः शृणुम ४,१२,२४
 विश्व देवानो आस्त्रि ४,१०,८५
 विश्व नो अथ मरुतो २,१२,१
 विश्वभ्यो देवेभ्यः ३,१०,६
 विश्वा देवस्य नेतु १,२,१३,२,७ ७६
 विष्टम्भो दिवः स्तोत्रो ४,१४,५८
 विष्टम्भो दिवो धरुगा ३,१६,६७
 विष्णु देवः वरुणस् ४,१४,७४
 विष्णुनि स्थ देवगानि १,१,३५
 विष्णु रणा अभिशस्त्रि ४,१४,७८
 विष्णुवरुणा युवमध्वराव ४,१४,७६
 विष्णोः कर्माणि पश्यत १,२,९७
 विष्णोः क्रतोऽपि सपरहहा २,७,९८
 विष्णोः पृष्ठमसि १,२,७०
 विष्णोः क्षमोपि क्षमं मे १,२,६
 विष्णोर्लु कः वीर्याणि १,२,६९
 विष्णोर्लु कं तदस्य ४,१४,५९
 विष्णोर्मनसा पुत्रे स्थ ४,१,३९
 वि रसः पश्यन् वयन्तरिक्ष १,३,१०६
 वीरवर्तोर्भूरा या ४,२,५०
 वीरहा वा एष देवाना १,७,१९

वीहि मध वृषस्य १,१,१८
 वृषणं स्वा त्रिककुम् ४,१२,१३४
 वृषाक्षि वृषणं २,७,५४
 वृषा सोम सुमं असि ४,१०,४६; १२,१;
 ११,७०
 वृष्णे यस्ते वृषणो ४,१२,४८
 वृष्णो अश्वस्य २,४,२५; ४,२,२६
 वृष्टिर्देवेभ्यो २,४,३३
 वृत्रेव यन्तं बहुभिः ४,१३,४९
 वृत्रनरं मयवान ४,१२,७१
 वृत्रराणि कर्तनीका १,२,७
 वेदेन रूपे व्यपिबत ३,११,४७
 वेदोऽपि वेदो मा १,४,२२
 वेपाय वां कर्मणे १,१,११
 वेराज्ञे सामन्त्रि मे २,१६,५७
 वैश्वदेवं चरं २,३,४
 वैश्वदेवी पुनती ३,११,९७
 वैश्वानरस्येष्टेभ्यः २, ३,५५
 वैश्वानर तव धामानि ४,११,१७
 वैश्वानरस्य सुमती ४,११,२०
 वैश्वानरो न ऊर्या ३,१६,६४; ४,१०,
 १०; ११,१५
 वैश्वानरो रश्मिमर्मा ३,११,९८
 वैष्णवमभि १,२,६७
 वयकृद् विलोहित २,९,४१
 वयचस्वती हविष्या ४,१३,१६
 व्रतमुपहि व्रत्य ३,६,९
 व्रतानां व्रतपते ४,९,२३४; २४२
 व्रा तु शिञ्जद् ४,११,१०५
 व्रतन यः व्रतितो ४,१४,२०७
 व्रां च वक्षि ४,९,१७४
 शतं चो अश्व धामानि २,७,१६७
 शतं ते राजन् मिषजः १,३,११५
 शतमिन्नु शरदो अस्मि ४,१४,२९
 शं नो देवा विश्वदेवा ४,१४,१४६
 शं नो भान्तु वाजिनो १,११,१०
 शं नो वातोऽभिवातु ४,९,२४३
 शमिता नो वनस्थतिः ३,११,१२२
 शमितार उषेतन १,२,१०७

शर्म च स्थो वर्म च स्थो २ ७ ३२
शादं दक्षिणकान्दन्त ३ १५, १
शाग्वेन कतुना ३, ११, १२७
शिगे ने श्रीयेशो ३, ११, ६४
शिर्या शैवद्वी ३, १३, १०
शिः पीता भवत १, २, २५
शिवेन मा चक्षुषा २, १३, ६
शिवन वचसा ह्य २, ९ ७
शिवो भव प्रजाभ्यो २, ७, ५२
शिवो भूयः मध्य ग्ने २, ७ १०७
शिबुर्जनधायः ४, ९, १७३
शुक्रयतिश्चित्र चित्र २, ११, १
शुक्र ते अन्वद्यजतं ४, १०, ८१; १४,
२३६
शुक्रश्च शुचिश्च त्रेपमा २, ८, २७
शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि २, ६, २०
शुचि जु स्तोमं ४, ११, ९; १३, ३९,
१४, १०४
शुचिरपः सुयवसा ४, १४, २०३
शुची वो हव्या मरुतः ४, १४, २६२
शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो ३, १३, ८
शुद्धा अपः सुप्रपाणे ४, १, २
शुनः सुकाला विदुदन्तु २, ७, १५७
शुनं नरो लाङ्गलेन २, ७, १५८
शुनासीरा प्रकृतं २, ७, १५७
शुन्धधवं दैव्याय १, १, ७
शुन्ध सोममापन्न ३, ७, ५
शुगोवसिः समिधा १, ३, ४
शुनः हविः शमिता ३, १०, ९
शैशिरेण कतुना ३, ११, १२९
श्रद्ध वृषसुन मनोनि ४, १०, १२६
श्रद्ध वृषसुमा ४, १३, ४१
श्येनचिनि चिनीत ३, ४, १२
श्येनो भूयः परापत १, २, ४४
श्येयः ४, २, ३
श्रयस्तीयं ब्रह्म नामं ४, ४, १४
श्रियसे क मातुभिः ४, ११, ७६
श्रीणामुदागो धरुगो २, ७, १११
श्रेष्ठ ययिष्ठ भारत ४, ११, १०६

श्रावस्वत्या धर्मणा ४, ९, १६७
 श्रात्रः स्व वृत्रतुरो १, ३, १२
 श्रो भूमां आदित्येभ्यो २, ६, ७
 शृङ्गिणकृत प्रक्रमः ३, ८, १२
 षड्वान्याधीतयजुषि ३ १, १३
 स इज्जनेन स विना ४, १४, १३८
 स इत् स्वया भुनेषु ४, १४, ८८
 स इदस्तेव प्रति० ४, १४, २१५
 स इधानो वसुः २, १३, ५०
 स इषुरस्ते स २, १०, ३६
 स ई मन्त्रा सुवयवा २, १२, ३७
 स ईष्यन्तेभिः सविभिः ४, १४, १३४
 स एव वीरः स उ ४, १४, १७७
 स यज्ञानिनाशिषा १, ४, १२, ३५
 स यदियो वनामिहे ४, १२, ८७
 स यः सुत्रवयम्ना ४, २, ६८
 स यत्त्वमरोजि ४, ९, २१६
 स यच्चैमा पयसा १, ३, १०९; ४,
 १४, २६१
 स यसेयास्व स्वर्विदा २, ७, ३३
 स य वां कर्मणा समिधा ४, १२, १२७
 स य वां सनाप्सि स २, ७, १४१
 स यो सनाप्सि स २, ७, १४१
 स यशितं वे ब्रह्म स यक्षित् २, ७, ९१
 स य समित् ४, ११, १३
 स य समिधेना वो अग्निमा ४, १२, १२४
 स य समिधुः से २, १३, ४०
 स य साधमानाय ४, ९, १५२
 स य सीदस्व महं अवि २ ७ ४०;
 ४ ९, ५३
 स य सृष्टा वसुमी २, ७, ६४
 स य स्त्राभागा स्वया १, १४, २
 स य हिताति निधिरु १, ५, २३
 स यत्रा यः स ४, ११, १४
 स य वा वो देवः सविता ४ १४, ८२
 स य सुको वो विकसुको ४, १४, २५८
 य मन्त्रेनानि विमपण २, १०, ३५
 य मन्त्रा य वः संजातो य वः २, १२, ८
 य जातयः साहृत ४, १४, २४५

मज्झो गमो अवि २, ७, ५०
 स जायमानः पजे ४, ११, २२
 सज्जकतुमिः सज्ज २, १, ८
 सज्जं तवेदो दिवा १, ८, २७
 सज्जोवा २, २, २, २, २, २
 स चयसस्वाप्त प्र स २, १२, २७
 संजगमाना अविदुता ४, २, २, २
 संजगमानो दिवा १, १, २, ८
 सज्जानं नो दिवा एवाः २, २, २, २
 स ते जानानि सुमन्नि १, १, १, १५
 स तेजीयसा सनत्ता ४, १४, २, १४
 सत्त्व ५, ५, २, ८, २
 सत्त्वं च मे श्रद्धा च मे २, ११, ३
 सत्त्वमिदं तन्न स्वावं ४, १४, २, ७
 सत्त्वं वृष्टसमुच्च ४, १४, १५
 सत्त्वं च पुनरापु ४, ७, ३
 सत्त्वं च श्रद्धा २, ११, १५
 सत्त्वं नो अज्ञास्यो ४, १०, १, ७
 १४, १५
 सद्धि सन्ने सद्धा १, १, ३
 सद्धो जानो व्यभिगीत ४, ११, ३
 सद्धमादो पुष्टस्मया ऊवां २, ३, २, ३
 स नः पावक सीविदो १, ५, १७
 स नः पितेव सुत्वे १, ५, २
 सनद्वाज ५, विप्रवीः ४, १४, १, ३
 स नो विभावो चज्जगिर्न ४, १४, २, २०
 स ते पयापसि समु २, ७, १, १५
 स ते वायुः २, ७, १, ३, ४, १४, २, २
 स ते देवो देवेन ४, १, ८, ७
 संधो वु संदधा १, १, २, ३
 स पयथानो अवि ४, १४, १, ८
 सपथेयवः स विप्रो ४, १३, ५, २
 स पूया मिदिदा ४, १०, १, ४
 स ते अज्ञे सविधाः १, ३, ३०
 सत्त्वा इति रथे ४, १०, १, १४
 सत्त्वश्च वा एते १, ११, ३, ५
 सत्त्वं वेषुपत्तोः १, ५, ५, १
 स प्रसन्नो सदसा ४, १०, १, १४
 स बोधि सुमिर्बया २, ७, १, ३०

समकमभिना हविः ४,१,९१
 समग्निरग्निरागत ४,९,२६
 ससग्निरसुभिर्ना ४,१२,२९
 समग्निरुपसागत ४,९,९७
 समस्तवग्निसवसे ४,११,१०२
 समन्या यजित २,१३,१; ४,१२,९३
 समानो वा आकृतानि २,२,२६
 समानो मन्त्रः समितिः २,२,२७
 समानो वा एव ४,४,११
 समापा ओषधीभिः १,१,१९
 समानुवृषन्नयरा २,६,३०
 समानुवृष्यिवी ३,११,११२
 समास्वाग्ना क्रतवो २,१२,२५; ३,४,६
 समितः संकल्पेयाः २,७,१४७
 समित्स्ववन्ति सवितो २,७,२३७
 समिद्विशामाशयानः ३,१६,५०
 समिद्वस्य श्रयमाणः ४,१३,४
 समिद्धा इन्द्र उवसा ३,११,१
 समिद्धा इन्द्रोऽनवले ४,१४,१८७
 समिद्धे अग्ना अधि २,१०,४६
 समिद्धो अनिरञ्जिता ३,११,१३
 समिद्धो अग्निः समिधा ३,११,११३
 समिद्धो अञ्जन्कृदरं ३,१६,१७
 समिद्धो अथ मनुषो ४,१३,११
 समिधमातिष्ठ २,६,२७
 समिधाग्निं द्रुवस्यत २,७,१२१
 समिधो अग्ना आऽग्नस्य ४,१०,७२
 समिधमानः समिधा २,७,२३४
 समिन्द्र नः ४,१४,६६
 समिन्द्र नो मनसा १,३,१०८
 समिन्द्र राया समिधा २,२,२३
 समीची नामासि २,१३,१०४
 समुद्रं गच्छ स्वाहा १,२,११६; ३,१०,२५
 समुद्रस्य स्वावक्यामे २,१०,२
 समुद्रस्य वो वयुनस्य २,१०,६९
 समुद्रादग्निमेषुमं १,६,२६
 समुद्राय शिशुमारान् ३,१४,२
 समुद्रे ते हृदयम् १,३,११८; २,१२,१३
 समुद्रे त्वा नृमणा २,७,११०

समुद्रोऽसि नभस्वाना २,१२,८
 समुदयसो वा एष १,४,३४
 समुषीणाः स्तुतेन १,५,१९
 सं पत्नी पत्न्या सुकृतेषु १,४,२६
 संप्रयागि प्रजा अहम् १,५,३२; ५२
 संप्रच्यवध्वस्तुतावरी ४,१,२३
 संप्रच्यवध्वसुप २,१२,२१
 संप्रच्युता वरुणेन २,१३,८
 संमासि ४,९,६७
 सं मा सुजामि पयसा २,१२,५
 संश्रुत इमानायुवे १,२,७३
 सम्राज्ञा अस्य भुवनस्य ४,१४,१६५
 सम्राज्ञा उग्रा वृषभा ४,१४,१६७
 सम्राट् च स्वराट् चाग्ने १,६,२५
 सम्राडन्यः स्वराडन्य ४,१२,८५
 सम्राडसि स्वराडसि १,८,५०
 सम्राट् दिशाः सहसाम्नी ३,१६,५८
 सरस्वती मनसा ३,११,७५
 सरस्वती योन्वां गर्भम् ३,११,८६
 सरस्वतीवान् भारती ३,१०,१९
 सरस्वत्यग्नि नो नेषि ४,११,६१; १४,४६
 सरस्वत्यै पिन्वस्व ४,९,१११
 सर्वाभ्यो देवताभ्यो २,४,२१
 सर्वे व्राता वरुणस्य २,६,३४
 सालिलः सालिगः सगरः १,७,१२
 सालिलाय त्वा वाताय ४,९,१२४
 सवयसे त्वाभिवयसे २,१३,१००
 सवयसे स्वाहा ३,१२,१६
 सविता त्वादित्यैः पश्चाद् ४,९,८१
 सविता त्वा प्रसवानाः २,६,१६
 सविता वरुणो दधद् ३,११,२८
 सवित्रे त्वर्भुमते ४,९,१२५
 स श्रेष्ठमभि धा ४,१४,२७८
 स सुष्टुभा स ऋक्वता ४,१२,१३
 सस्मिन्विन्द्वारणे ४,९,१८०
 सह रय्या निवर्तस्वामे १,७,११; १७
 सदस्यवाडमिः स्तोमेन ४,१०,८८
 स हव्यवाडमर्त्यं ४,१०,२९

सहसा जातान् प्रणुदा २,८,१६
 सहस्रवीर्यमसि १,१,२७
 सहस्राणि सहस्रशो २,९,४२
 स हि क्षुचिः शतपत्रः ४,१४,४८
 साकः यक्ष्म प्रपत २,७,१७८
 साध्या वै देवा ३,९,१५
 साध्वीमकर्द्ववीति ४,११,३०
 सा नः प्रजां पशून् ४,९,७८
 सा नः सुप्रतृतिः ४,२,३६
 सातपना इदः हविः ४,१०,११४
 सा मे सत्याशीर्देवान् १,४,७
 सारस्वतो व्रोहो १,८,५२
 सावित्रं पुनरुसृष्ट २,५,४
 सावित्रैरग्निमादत्ते ३,१,२
 सावित्रोऽष्टाकपालं २,६,४५
 सा वै सुष्टोभयान् ४,२,४१
 सिनीवालि दृष्टुष्टुके ४,१२,१५५
 सिनीवाली सुकपर्दी २,७,६५
 सीद त्वं मातुरस्या २,७,१०५
 सीदन्तु विशो १,१,२०
 सीद होतः स्व उ लोके २,७,३८; ३,८,५
 सीद होतमि होता ४,१०,९६
 सीरा युञ्जन्ति कवयो २,७,१५४
 सीसेन क्लीबान् २,४,२
 सीसेन तन्त्रं मनसा ३,११,७२
 सुगा वो देवाः सद्ना १,३,११०; ४,१४,१४८
 सुजातो ज्योतिषा २,७,४७
 सुत्रामाणं प्रथिवीं ४,१०,३३
 सुत्रामाणं महीरुषु ४,१२,१००
 सुदेवो अस्मि वरुण ४,७,१६
 सुपर्णेः वस्ते मृगो ३,१६,४४
 सुपर्णः पार्जन्य ३,१४,१५
 सुपर्णोऽसि गरुत्मान् २,७,९६-९७; १०,६२
 सुवर्हिः पृषण्वान् ३,११,११६
 सुवह्मणं देववन्तं ४,१४,१०९
 सुस्त्याय पिपीहि ४,९,१४०
 सुमित्रा ना आपा १,२,११९

सुम्नहृद्यं आ च २,१०,५४
सुरावन्तं बहिषदः ३,११,५७
सुवागावद् देव १,२,६५
सुवाङ्गनप्राङ्ङ्वारे ३,८,२४
सुविचा विविच्यध्वम् ४,१,४८
सुषदा पश्चात् सवितुः ४,९,५६
सुसंक्ष्मां स्वा वयः १,१०,११,४,१२,
११७
सुखरि विश्वा स्वा ४,२,३४
सूयमे मेऽय स्तः १,१,३६
सूर्यं एकाकी चरति ३,१२,२६
सूर्यं व्रतपते व्रतं ४,९,२३,३,१४१
सूर्यस्य चक्षुराकृष्टम् १,२,३१
सूर्यस्य रसा ४,९,२५
सूर्यस्य हरसे स्वा ४,९,४८
सूर्याग्नी धावापृथिवी १,२,१६
सूर्यो अपो विगाहते ४,१२,१४६
सूर्यो ऽप्योत्तिष्ठतीतिः सूर्यः १,६,५३
सूर्यो देवीसुषवः ४,१४,५२
सृजन्ति रश्मिमोजसा ४,१२,१४४
सृजा वृद्धिं दिव आग्निः २,४,३२
सृष्टेर्मे अस्तु सुभगाः ४,११,११६
सैवान्तीकेन सुविद्वो ४,१०,११२
सो अश ह्वे शशमे ४,१३,५५
सो अग्निर्वा वसुपुंजे २,१३,४५
सोऽहोरात्रैः सोऽर्धमासैः ४,१०,१५०
सोमः राजानं वरुण १,११,२०
सोम नीमिध्वा वयः ४,१०,२०
सोमपीथानु मेहि ४,९,१८३
सोम यास्ते मयोमुव ४,१०,७५
सोमविक्रयितोमं ३,७,१०
सोमस्य मा तवसः ४,११,४१
सोमानः स्वरणं कृणुहि १,५,३८
सोमापूषणा जनना ४,११,४२
सोमापूषणा रजसो ४,१४,७
सोमाय कुलङ्क ३,१४,२३
सोमाय लवानां ३,१४,५
सोमाय हस्सात् ३,१४,३
सोमारुद्रा धारयेथाय ४,११,५५

सोमारुद्रा युवमेतानि ४,११,५४
सोमारुद्रा विबृहत् ४,११,५६
सोमेनेजानः याजधेव ४,३,५
सोमोऽस्त्रिभ्यो पश्यस्व २,३,३७;
३,११,५०
सोमो धेनुः सोमो ४,१४,१
सोमो राजासुतः सुत ३,११,३९
सोमो वा असुवासीव ३,७,१२
सोमारौद्धं घृते चर्चं २,१,५
सोमारौद्धं चर्चं २,१,६
सौम्यं बभ्रं लोमशं २,५,१
सौरी बलाका ३,१४,१४
सौर्यं घृते चर्चं २,२,११
सौर्ग्यं बहिः सुष्टरीमा ३,१६,२०
स्तुहि शूरः वज्रिणम् ४,१४,१७५
सोकानामिन्दुं प्रति ३,११,११
सोमस्त्रयस्त्रिभ्यो ३,१६,६१
स्थारया दुहस्त्रयया १,८,८
स्थिरो भव बीडवंग २,७,५१; ३,१,८
स्यूता देवभिरसुतेन २,७,२२९
स्योना पृथिवि ४,१२,३५
स्योनासि सुषदा २,६,३५
स्योना स्योनेन घृतेन ४,२,३७
स्वयं कृण्वानः २,१३,१०५
स्वजा अलि स्वभूरसि १,२,३६
स्वधा नमः १,१०,४५
स्वयंभूरसि श्रेष्ठो ४,६,४७
स्वर्गः वा एष लोकम् ३,५,५
स्वर्भानुवो आसुरः २,५,२
स्वयन्तो नापेक्षन्ता २,१०,६०
स्वर्वतो सुदुवा नः ३,१६,५९
स्वर्विदसि स्वर्वित्वा १,२,१०५
स्वस्था यशसायात० ४,१४,१२९
स्वस्तिगन्धर्वतिरभयानि २,७,१७
स्वस्तिना इन्द्रो ४,९,२५४
स्वः स्वाहा ४,९,२०४
स्वादुषःसदः पितरो ३,१६,४१
स्वादोर्स्था विष्वतो ४,१४,१९४
स्वाह्वीं स्वा स्वाहुना २,३,३६

स्वायुधः स्ववसः सुनीधं ४,१४,१११
स्वावेशोऽस्त्रयेणा १,२,९३
स्वाहाऽस्तस्य वसस्य ४,९,१३४
स्वाहा दिव आप्यायस्व ४,६,४०
स्वाहा देवेभ्यः ३,१०,४
स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व ४,६,४२
स्वाहा पृथिव्या आप्यायस्व ४,६,४४
स्वाहा भूत्यै नमः २,७,१५०
स्वाहा मरुद्भ्यः ४,९,६२
स्वाहा यज्ञः वरुणः ३,११,१२३
स्वाहा यज्ञं मनसः १,२,२१
स्वाहा यज्ञं मनसा ३,६,१७
स्वाहा राजसूयाः २,६,२२
स्वाहेति तदिममेव १,६,४५
स्वाहेत्यपः परिबिज्जन् ३,२,६
स्वैर्वैक्षैर्दक्षपितेह २,८,५
स्वो रोहावेहि स्वो १,११,३७
ह्रः सः सुचिषद् २,६,३८, ७,१०४
१३,५७
हस्तिरिव सखिभिः ४,१२,१७२
हरिकेशः सूर्यरश्मिः २,१०,४८
हरिवं इन्द्रो धाना ३,१०,१५
हरिवतो हार्योजनस्य १,३,८४
हर्षोर्धोना हरिवतीः १,३,८५
हविरसि वैश्वानरम् १,१,२६
हविषीव भजमानो ४,१४,२२७
हविष्कृदेहि १,४,४३; ४,१,४३
हविष्मतीरिमा आपो १,३,१
हव्यवाडमिरजरः पिता ४,१२,१६६;
१४,२१६
हव्यवाडमिरिड ४,१३,७८
हस्त आधाय सवित्वा २,७,१०
हिकाराय स्वाहा ३,१२,५
हिमस्य स्वा जराधुणाग्ने २,१०,३
हिरण्यगर्भः समवर्ततामे २,७,१९८;
१३,११०; ३,१२,१८
हिरण्यं निधाय जुहोति ३,७,९
हिरण्यपाणिमूतये ४,१२,३२
हिरण्यवर्णसुषो २,६,२६

हिरण्यवर्णः स हिरण्य २,१३,२
 हिरण्यवर्णोः शुचयः १,२,४; २,१३,३
 हिरण्यवर्णो अभयं ४,१४,१७३
 हुतः हविर्मधुहविः ४,९,१५०
 हुवे वातस्वर्णं ४,११,६९
 हवं न हि त्वा ४,१२,६८
 हृदयस्यावद्यति ३,१०,११
 हृदिस्पृक् कतुस्पृग् ४,७,६

हृदे त्वा मनसे त्वा १, ३, ३;
 ४,९,८८
 हेमन्तेन ऋतुना ३,११,१२८
 हेमन्तो मध्यः शिशिरं ४,९,२१८
 होतर्यज पोतर्यज ३,६,१३; १५
 होताध्वर्युरावया ३,१६,६
 होता यक्षस्सन्धिमिम् ३,११,१२
 होता यक्षस्सोममाज यस्य ४,१३,३८

होता यक्षदक्षिः सन्धिधा ३,१३,१०
 होता यक्षदक्षिः स्वाहा ४,१३,३३
 होता यक्षदक्षिः स्विष्ट ४,१३,६७
 होता यक्षदक्षिः स्याज्यस्य ४,१३,३६
 होता यक्षदक्षिः ३,११,३१; ४,१२,
 ११९
 होता यक्षदिन्द्राग्नी ४,१३,४०,४२,६१
 होता यक्षद्वनस्पति ४,१३,६४

अथ यजुर्वेदीयं मैत्रायणीयमारण्यकम्

अथवा
मैत्रायणीया उपनिषद् ।

शान्तिः ।

ॐ तच्छ ५ योरा वृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये ।

दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ॥

ऊर्ध्वं जिगातु भेषज ५ शशो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं ब्रह्मोपनिषद्, माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां, मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मे ऽ अस्तु ॥ तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु, ते मयि सन्तु ॥ १ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

त्रैरात्र्योऽथ भक्तियुक्तब्रह्ममात्रप्रबोधतः । अथर्वं मुनयो याप्ति तत् त्रैपदमहं महः ॥ १ ॥

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

॥ ॐ ॥ ब्रह्मयज्ञो वा ऽ एष यत्पूर्वेषां चर्यनन्तस्माद्यजमानश्चित्वा तन्नीनात्मानमभिध्या-
येत्, सम्पूर्णः खलु वा ऽ अद्धाऽविकलः सम्पद्यते यज्ञः कः सोऽभिध्येऽ योऽय ५ यः प्राणा-
ह्यस्तस्योपास्थानम् ॥ १ ॥

ब्रह्मद्वयो वै नाम राजा विराज्ये पुत्रं निधापयित्वेदुमशाश्वतम्मन्यमानः क्षीरं ५ वैराग्यं-

१ कचिदिषा शान्तिरपि ददते ।

२ एषा कण्डिका निर्णयसागर-सुबर्ह-सुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषदि नास्त्येवेति ।

३ निर्णयसागर-सुबर्ह-सुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषदः प्रारम्भ इमां कण्डिकामारभ्येवेति ।

४ एतस्या मैत्रायणीयोपनिषदः संस्करणे मुम्बईस्थनिर्णयसागरमुद्रितमेकं पुस्तकमपरं श्रीमत्परमहंसपरिव्राजककृष्णानन्द-
यतिवर्यै [श्री. सुटे स्वामिभि.] दत्तं लिखितपुस्तकं चेति पुस्तकद्वयमेव हस्ते समापन्नम् । तयोऽरुभयोर्मेलने क्रियमाणेऽन्योऽ-
न्यं महद्वैभ्यपं दृक्पथे समागतम् । तत्र मुद्रितपुस्तकमतीवपाठभेदसमाकुलमातुपूर्व्यां परिश्रमं न्यूनमसम्पूर्णं खराङ्कनविरहितं
प्रपाठकपञ्चकात्मकमेवेति तस्यत्वा लिखितपुस्तकं विशुद्धपाठव्यथावदानुपूर्वीकं सम्पूर्णं खरलेखनसन्निधितं प्रपाठकसप्तकोपेतं
मैत्रायणीयवैदिकवैयाणं नित्यपाठाधारमिति कृत्वा तदेवावलम्ब्यैतत्संस्करणं संस्कृतमिति ज्ञेयम् ॥

मुद्रितपुस्तकस्थाः पाठभेदास्तु पदेपदे वर्तमानाः कचिदपपाठाः कचिच्च शुद्धाः पाठाः सन्ति तथापि ते नार्थान्तरमावहन्त्यतो
न सङ्ग्रहीता इत्यपि ज्ञेयम् ॥

मुपेतोऽरण्यं निर्जंगाम, स तत्र परमन्तप ऽ आस्थायाऽऽदित्यमुदीक्षमाण ऽ ऊर्ध्वबाहुस्तिष्ठ-
त्यन्ते सहस्रस्य अन्तिकमार्जंगाम्, आग्निर्वाधूमकस्तेजसा निर्द्वहश्चिवात्मविज्जुगवा-
ञ्छाकार्यन्य ऽ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ, वरः वृणीष्वेति राजानमब्रवीत्, स तस्मै नमस्कृत्योवाच,
भगवन्नाहमात्मविरवं तत्त्वविच्छुश्रुमो वर्यः स त्वं नो ब्रूहीति, एतद्वृत्तं पुरस्ताद्दुःशक्यमेत-
म्प्रश्नमेष्वकान्यान्कामान्वृणीष्वेति शाकायन्यः, शिरसाऽस्य चरणावभिमृश्यमानो राजेमां
गाथां जंगाद् ॥२॥

भगवन्नास्थिचर्मस्नायुमज्जामांससृक्कशोणितश्लेष्मांश्रुद्विषिकाविण्मूत्रपित्तकफसङ्घाते
दुर्गन्धे निःसारेऽस्मिञ्छरीरि किङ्कामोपभोगैः कामक्रोधलोभमोहभयविषादेष्वेष्टावियोगानि-
ष्टसम्प्रयोगक्षुत्पिपासाजरामृत्युरोगशोकाद्यैरभिहतेऽस्मिञ्छरीरि किङ्कामोपभोगैः ॥३॥

सर्वश्रेष्ठः क्षयिष्णुं पश्यामो यथेमे दुःशमशकादयः ॥ तुण्वनस्पतय उद्धूतप्रध्वःसिनोऽथ
किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये महाधनुर्द्वाराश्चकवर्तिनः ॥ केचित्सुयुम्नभूरिद्युम्नेन्द्रयुम्नकुवलाश्वयौ
वनाश्ववध्वयश्वाश्वपतिः शशबिन्दुहैरिश्वन्द्रोऽम्बरीषो ननक्तुः शर्यातिर्ययातिरनरणयोऽक्षसेना-
द्वयोऽथ मरुतंभरतप्रभृतयो राजानो मिषतो बन्धुवर्गस्य महतीः श्रियं त्यक्त्वाऽस्माल्लोकादु-
मुल्लोकं प्रयाता इति, अथ किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये गन्धर्वासुरयक्षराक्षसभूतगणपिशाचौरगग्रहादीनां
निरोधनं पश्यामः, अथ किमेतैर्वाण्यर्णानां शोषणं महार्णवानां शिखरिणां प्रपतनं ध्रुवस्य
प्रचलनं ब्रश्चनं वातरज्जूनां निमज्जनं पृथिव्याः स्थानादपसरणं सुराणामित्येतद्विधेऽ-
स्मिन्सुसारे किङ्कामोपभोगैर्यैरेवाशितस्यासकृदिहावर्तनं हृश्यता ऽ इत्युद्धूतुमर्हसीत्यन्धो-
वृषानस्थो भेक ऽ इवाहमास्मिन्सुसारे भगवःस्त्वं नो गतिस्त्वं नो गतिः ॥४॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

॥ अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

॥ ३० ॥ अथ भगवाञ्छाकायन्यः सुप्रीतस्त्वब्रवीद्वाजानं महाराज बृहद्वधेश्वाकु-
वःशध्वज शीघ्रमात्मज्ञः कृतकृत्यस्त्वं मरुन्नास्नेति विश्रुतोऽसीत्ययः वाव खत्वात्मा ते यः
कृतमो भगवा ऽ इति तः होवाचेति ॥१॥

अथ यऽएषोऽसावविष्टम्भनोर्द्धमुत्क्रान्तो व्यथमानोऽव्यथमानस्तमः प्रणुद्वत्येषऽआत्मे-
त्याह भगवान्मैत्रिरित्येव ह्याहाथ यऽएष सम्प्रसप्ताद्भोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योति-

रूपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिरूप्यतः स एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभ्यमेतद्ब्रूहोति ॥२॥

अथ खल्वयं ब्रह्मविद्या सर्वोपनिषद्भिद्या वा राजन्नस्माकं भगवता मैत्रिणाऽऽख्याताऽहं ते कथयिष्यामीत्यथापहतपाप्मानस्तिग्मतेजसोर्ध्वरेतसो बालखिल्याऽहतिं श्रूयन्तेऽथ क्रतुं प्रजापतिमनुवन्भगवच्छ्रुत्वा कटमिवाचेतनमिदं शरीरं कस्यैष खल्वीदृशो महिमाऽतीन्द्रिय-भूतस्य येनैतद्विधमेतच्चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वाऽअस्य यद्भगवन्वेत्स्यैतदस्माकं ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥३॥

यो ह खलु वावोपरिस्थः श्रूयते गुणेष्विवोर्ध्वरेतसः स वाऽएष ह्यदुःपुतः शून्यः शान्तः प्राणो निरात्माऽनन्तोऽक्षयः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिम्नि तिष्ठत्यनेनेदं शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्कथमनेनेदं शोनाणि-ष्ठेनैतद्विधमिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाचेति ॥४॥

स वाऽएष सूक्ष्मोऽग्राह्योऽदृश्यः पुरुषसंज्ञो बुद्धिपूर्वमिहैवावर्तते शोनेति सुषुप्तस्येवा-बुद्धिपूर्वं विबोधावैवमित्यथ यो ह खलु वावैतस्य सोऽज्ञोऽयं यश्चेतनमात्रः प्रति-पुरुषं क्षेत्रज्ञः सङ्कल्पाध्यवसायाभिमानालिङ्गः प्रजापतिर्विश्वरूपश्चेतनेनेदं शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्कथमनेनेदं शोनाणिष्ठेनैतद्विध-मिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाचेति ॥५॥

प्रजापतिर्वाऽएकोऽग्रेतिष्ठन्स नारमतैकः सोऽआत्मानमभिध्यात्वा ब्रह्मी प्रजाऽअमृजत्ताऽ-अस्यैवात्मप्रबुद्धिऽअप्राणाः स्थाणुरिव तिष्ठमानाऽअपश्यत्स नारमतु सोऽमन्यतेतासां प्रतिबोधनायाभ्यन्तरं प्राविशानीत्यथ स वायुमिवात्मानं कृत्वाऽभ्यन्तरं प्राविशत्स एको नाशंकुलस पञ्चधाऽत्मानं विभज्योच्यते यः प्राणोऽपानः समानोऽउदानो व्यानोऽइत्यथायं योर्ध्वमुत्कामत्येष वाव स प्राणोऽथ योऽयमवाक् सङ्क्रामत्येष वाव सोऽपानोऽथ येन वाऽएता अनुगृहीताऽइत्येष वाव स व्यानोऽथ योऽयं स्थविष्ठो धातुरन्नस्यापाने प्रापयत्य-णिष्ठो वाऽङ्गेऽङ्गे समानयत्येष वाव स समानसंज्ञोऽत्तरं व्यानस्य रूपं चैतेषामन्तरा प्रस्-तिरेवोदानस्याथ योऽयं पीताक्षितमुद्गिरति निगिरतीति वैष वाव संऽउदानोऽधोपां शूरन्त-यीममभिभवत्यन्तर्यामोऽउपां श्रु चैतयोर्न्तराले वीष्ण्यं प्रासुवद्यद्वीष्ण्यं स पुरुषोऽथ यः पुरुषः सोऽग्निर्वैश्वानरोऽप्यन्यत्राप्युक्तमयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते यद्विदुमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्कमिष्यन्भवति नैनं घोषं शृणोति स वाऽएष पञ्चधाऽऽत्मानं विभज्य निहितो गृहायी मनोमयः प्राणशरीरो

भारूपः सत्यसङ्कल्पऽआकाशात्मेति स वा ए३षोऽस्मान्द्रवन्तरादकृतार्थोऽमन्यतार्थान्-
श्चानीत्यतः खानीमानि भिच्चोदिनः पञ्चमीं रश्मिभिर्विषयान्तीति बुद्धीन्द्रियाणि यानी-
मान्येतान्यस्य रश्मयः कर्मैन्द्रियाण्यस्य ह्यत्र रथः शरीरं मनो नियन्ता प्रकृतिमयोंऽस्य
प्रतोवोऽनेन खल्वीरितं परिभ्रमतीदं शरीरं चक्रमिव मृते च नैदं शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठा-
पितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ॥६॥

स वाऽएषऽआत्मेहोशन्ति कवयः सितासितैः कर्मफलैरनाभिभूतऽहं प्रति शरीरेषु
चरत्यव्यक्तत्वात्सौक्ष्म्याद्बुद्ध्यत्वाद्ग्राह्यत्वाद्भिर्ममत्वाच्चानवस्थो सति कर्ता कर्तव्यस्थः
स वाऽएष ह्युद्धः स्थिरोऽचलश्चालेप्योऽयग्रो निःस्पृहः प्रेक्षकवदवस्थितः स्वस्थश्च कृत-
भुङ्गुगुणमयेन पटेनात्मानमन्तर्द्धीयावस्थितऽइत्यवस्थित इति ॥७॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥

॥ अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥

॥३॥ ते होचुर्भुगवन्त्यद्येवमस्यात्मनो महिमानं सूचयसीत्यन्यो वाऽपरः कोऽयमात्मा-
ख्यो३ योऽयं सितासितैः कर्मफलैरभिभूयमानः सदस्योनिमापद्यताऽइत्यवाङ्मोर्ध्वा वा
गतिं द्वन्द्वैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति कर्तमऽएषऽइति तान्होवाचेति ॥१॥

अस्ति खल्वन्योऽपरो भूतात्माख्यो३ योऽयं सितासितैः कर्मफलैरभिभूयमानः सदस्यो-
निमापद्यताऽइत्यवाङ्मोर्ध्वा वा गतिद्वन्द्वैरभिभूयमानः परिभ्रमतीत्यस्योपव्याख्यानं पञ्चं
तन्मात्रा भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ पञ्चमहाभूतानि भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ तेषां यत्समुदयं तच्छ-
रीरमित्युक्तमथ यो हं खलु वाव शरीरमित्युक्तं स भूतात्मेत्युक्तमथाश्रितोऽस्यात्मा बिन्दुरिव
पुष्कराऽइति स वा एषोऽभिभूतः प्राकृतैर्गुणैरित्यर्थोऽभिभूतत्वात्सम्बुद्धत्वं प्रयातः सम्बुद्धत्वा-
त्वात्मस्थं प्रभुं भगवन्तं कारयितारं नापश्यद्गुणौघैरुह्यमानः कलुषीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो
लुप्यमानः संस्पृहो व्यग्रश्चाभिमानित्वं प्रयातऽइत्यहं सो ममेदमित्येवं मन्यमानो निबध्ना-
त्वात्मानाऽऽत्मानं जालेनैव खचरः कृतस्यानुफलैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति ॥२॥

अथान्यत्राप्युक्तं यः कर्ता सोऽयं वै भूतात्मा करणैः कारयिताऽन्तःपुरुषोऽथ यथा-
ऽग्निनाऽयष्पिण्डो वाऽभिभूतः तद्विभूयमानो नानात्वमुपैत्येवं वाव खल्वसौ भूतात्मा-
न्तःपुरुषेणाभिभूतो गुणैर्ह्यन्यमानो नानात्वमुपैति चतुर्जालं चतुर्दशविधं चतुरशीतिधा

परिणतं भूतगणमेतद्वै नानात्वस्य रूपं तानि ह वा एतानि पुरुषेणोरितानि चक्रमिव
मृत्पचेनेत्यथ यथाऽयच्छिपुण्ड्रे हन्यमाने नाग्रिर्भूम्यत्येवं नाभिभूम्यत्यसौ पुरुषोऽभिभूम्यत्ययं
भूतात्मोपसंस्पृष्टत्वादिति ॥३॥

अथान्यत्राप्युक्तं शरीरमिदं मैथुनदिवोद्भूतं संपृच्छद्युपेतं निरयेऽथ मूत्रद्वारेण निष्क्रा-
न्तमस्थिभिश्चितं मांसेनानुलितं चर्मणाऽवुनद्धं विण्मूत्रपित्तकफमज्जामेदोवसाभिरन्यै-
श्र्वाभ्यैर्बहुभिः परिपूर्णं कोपऽइव वसुनेति ॥४॥

अथान्यत्राप्युक्तं सम्मोहो मयः विषादो निद्रा तन्द्री प्रमादो जरा शोकः क्षुत्पिपासा
कार्पण्यं क्रोधो नास्तिक्यमज्ज्ञानं मात्सर्यं नैष्कारुण्यं मूढत्वं निबीडत्वं निराकृतित्वमुद्धतत्व-
मसंमत्त्वमिति तामसान्यथ तृष्णा स्नेहो रागो लोभो हिंसा रतिर्द्विष्टिर्द्विष्यवृत्तत्वमीर्ष्या
काममस्थिरत्वं च्लत्वं व्यग्रत्वं जिगीषाऽर्थोपाजनं मित्रानुग्रहणं परिग्रहावलम्बोऽनिर्वेष्टि-
न्विद्यार्थेषु द्विष्टिरिष्टेष्वभिष्वङ्गः शुक्लः स्वरोन्नतमस्त्विति राजसान्येतैः परिपूर्णोऽएतैरभिभूत-
ऽइत्ययं भूतात्मा तस्मान्नानारूपाण्याप्नोतीत्याप्नोति ॥५॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

॥ अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥

॥३७॥ ते ह खलु वावोर्ध्वरेतसोऽतिविस्मिताऽअभिसुमेत्योबुधैर्गवन्नमस्तेऽस्त्वनुशाधि-
त्वमस्माकं गतिरेन्या न विद्यतऽइत्यस्य को विधिर्भूतात्मनो येनेदं हिंसाऽऽत्मन्येव सायु-
ज्यमुपैति तान्होवाचेति ॥१॥

अथान्यत्राप्युक्तं महानदीधूमयऽइवानिवर्तकमस्य यत्पुराकृतं समुद्रवेलेव दुर्निवार्यमस्य
मृत्योरारामनं सदसत्फलमयैः पाशैः पङ्क्तिरिव बद्धं बन्धनस्थस्येवास्वातन्त्र्यं यमविषयस्थ-
स्येव बहुभयावस्थं मद्विरोन्मत्तऽइव मोहमद्विरोन्मत्तं पाप्मनो गृहीतऽइव भ्रात्र्यमाणं महो-
रगवृष्टऽइव विषयदृष्टं महान्धकारमिव रागान्धमिन्द्रजालमिव मायामयं स्वप्नऽइव मिथ्या-
वृक्षं कदलीगर्भेऽइवासारं नटऽइव क्षणवेषं चित्रभित्तिरिव मिथ्यामनोरममित्यथोक्तं

शब्दस्पश्याद्वयो ह्यर्था मर्त्येऽनर्थाऽइव स्थिताः ॥

येषां सक्तस्तु भूतात्मा न स्मरेत परं पदम् ॥२॥

अयं वाव खल्वस्य प्रतिविधिर्भूतात्मनो यद्वेदविद्याधिगमः स्वधर्मस्यानुचरणं स्वाश्रमे-

प्वेवानुक्रमणं स्वधर्मस्य वाऽएतद्वृतं स्तम्बशाखेर्वेतराण्यनेनोर्ध्वभागभवत्यन्यथावाङ्मत-
त्येष स्वधर्मोऽभिहिश्यतो यो वेदेषु न स्वधर्मातिक्रमेणाश्रमी भवत्याश्रमेप्वेवावस्थस्तपस्वी
वेत्युच्यतऽङ्गत्वेतदयुक्तं नातपस्कस्यात्मज्ञानेऽधिगमः कर्मसिद्धिर्वैत्येव ह्याह ॥

तपसा प्राप्यते सत्त्वं सत्त्वात्सम्प्राप्यते मनः ॥

मनसः प्राप्यते ह्यात्मायमाप्त्वा न निवर्ततऽङ्गतिं ॥३॥

अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्याविद्यो ब्रह्मवित् ॥ ब्रह्मद्वारमिदमित्येवैतदाह यस्तपसाऽपहतपाप्मा ॥
ॐ ब्रह्मणो महिमेत्येवैतदाह यस्तु युक्तोऽजस्रं चिन्तयति तस्माद्विद्यया तपसा चिन्तया
चोपलभते ब्रह्म सद्ब्रह्मणः परऽएता भवत्यधिदैवत्वं देवेभ्यश्चेत्यक्षय्यमपरिमितमनामयं
सुखमश्नुते यऽएव विद्वाननेन त्रिकेण ब्रह्मोपास्तेऽथ यैः परिपूर्णोऽभिमूतोऽयं रथितश्च
तैर्वैवमुक्तस्त्वात्मन्येव सायुज्यमुपैति ॥४॥

ते होचुर्भगवन्नाभिवाद्यसीत्यभिवाद्यसीति निहितमस्माभिरतद्यथावदुक्तं मनसीत्यथोत्तरं
प्रश्नमनुब्रूहीत्यभिवायुरादित्यः कालो यः प्राणोऽन्नं ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्येकैऽन्यमभिधाय-
न्त्येकैऽन्यं श्रेयः कतमो यः सोऽस्माकं ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥५॥

ब्रह्मणो वावैताऽअग्न्यास्तनवः परस्यामृतस्याशरीरस्य तस्यैव लोके प्रतिमोद्वृतीह यो
यस्यानुपक्तऽङ्गत्वेव ह्याह ब्रह्मं खल्विदं वाव सर्वं या वाऽस्याऽअग्न्यास्तनवस्ता-
अभिध्यायेद्वैद्येन्निहृयाच्चातस्ताभिः सहैवोपर्युपरि लोकेषु चरत्यथ कृत्स्नः क्षयऽएकत्वमेति
पुरुषस्य पुरुषस्य ॥६॥

॥ इति मैत्रायणीआरण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

॥ अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥

॥ ॐ ॥ अथ यथेयं कौत्सायनी स्तुतिः ॥

त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वं प्रजापतिः ॥

त्वमाग्निर्वरुणो वायुस्त्वमिन्द्रस्त्वं निशाकरः ॥१॥

त्वं मनस्त्वं यमस्त्वं पृथिवी त्वं विश्वं खमथाच्युतः ॥

स्वार्थे स्वाभाविकेऽर्थे च बहुधा स स्थितिस्त्वार्यं ॥२॥

विश्वेश्वर नमस्तुभ्यं विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ॥

विश्वभुविश्वमायुस्त्वं विश्वक्रीडारतिः प्रभुः ॥३॥

नमः शान्तात्मने तुभ्यं नमो गुह्यतमाय च ॥

अचिन्त्यायाप्रमेयाय अनादिनिधनाय च ॥४॥ इति ॥१॥

तमो वाऽइदमग्रऽआसीदेकं तत्परेऽस्यात्तत्परेणेति ५ विधमत्वं प्रयात्येतद्रूपं वै रजस्तद्वजः
स्वल्वीरितं ५ विधमत्वं प्रयात्येतद्वै सत्त्वस्य रूपं तत्सत्त्वमेवेति ५ रसः सम्प्राप्तवदेत्सो ५३ऽ-
शोऽयं ५ यश्चेतनमात्रं प्रतिपुरुषः क्षेत्रज्ञः सद्रूपलपाध्यवसायाभिमानलिङ्गः प्रजापतिर्विश्वे-
त्यस्य प्रागुक्ताऽएतास्तनवोऽथ यो हं खलु वावास्यं तामसो ५ऽशोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३
योऽयं ५ रुद्रोऽथ यो हं खलु वावास्यं राजसो ५ऽशोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३ योऽयं ब्रह्माथ
यो हं खलु वावास्यं सात्त्विको ५ऽशोऽसौ स ब्रह्मचारिणो ३ योऽयं ५ विष्णुः स वाऽएष-
एकस्त्रिधाभूतोऽष्टधैकादशधा द्वादशधाऽपरिमितधा बोद्धृतऽउद्धृतत्वाद्धृतं भूतेषु चरति
प्रविष्टः स भूतानामधिपतिर्बभूवऽइत्यसावात्माऽन्तर्बहिर्वाऽन्तर्बहिर् ॥२॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

॥ अथ षष्ठः प्रपाठकः ॥

॥३॥ द्विधा वाऽएषऽआत्माऽऽत्मानं विभर्त्य ५ यः प्राणो यश्चासाऽआदित्योऽथ द्वौ
वाऽएताऽअस्य पन्थानावन्तर्बहिर्वाहोरात्रेणैतौ व्यावर्तेतेऽसौ वाऽआदित्यो बहिरात्माऽन्त-
रात्मा प्राणोऽतो बहिरात्मक्या गत्याऽन्तरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येव ५ ह्याहाथ यः कश्चि-
द्विद्वानपहतपाप्माऽक्षाध्यक्षोऽवदातमनास्तन्निष्ठऽआवृत्तचक्षुः सौऽन्तराऽऽत्मक्या गत्या
बहिरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येव ५ ह्याहाथ यऽएषोऽन्तरादित्ये हिरण्ययः पुरुषो यः पश्यती-
मा ५ हिरण्यवत्सः सऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमति ॥ १ ॥

अथ यऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमति सऽएषोऽग्निर्दिवि श्रितः सौरः कालाख्यो-
ऽह्नयः सर्वभूतान्यन्नमतीति कः पुष्करः किम्भयो वेत्तीदं वाव तत्पुष्करं योऽयमाकाश-
स्येमाश्चतस्रो विशश्चतस्रऽउपविशो दर्शसंस्था आसुरर्वाग्विचरतऽएतौ प्राणादित्याऽएताऽ-
उपासीतऽउम्रित्येतद्वक्षरेण व्याहृतिभिः सावित्र्या चेति ॥ २ ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्ते चामूर्ते चाथ यन्मूर्ते तदमृतं यदमूर्ते तत्सत्यं ५ यत्सत्यं
तद्ब्रह्म यद्ब्रह्म तज्ज्योतिर्यज्ज्योतिः सऽआदित्यः स वाऽएषऽउम्रित्येतदात्माऽम्रवत्स
त्रेधाऽऽत्मानं ५ व्यकुरुतऽउम्रितिं तिस्रो मात्राऽएताभिः सर्वमिदमोतं प्रोतं चेवास्मीत्येव ५
ह्याहैतद्वाऽआदित्यऽउम्रित्येवं ध्यायतऽआत्मानं ५ युञ्जीतेति ॥ ३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमर्थं खलु यऽउद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः सऽउद्गीथऽइत्यसौ वाऽ-
आदित्यऽउद्गीथऽएष प्रणवऽइत्येवम् ह्याहोद्गीथं प्रणवाख्यं प्रणेतारं भारूपम् विगतनिद्रं
विजरं विमृष्टं त्रिपदं व्यक्षरं पुनः पञ्चधा ज्ञेयं निहितं गुहायामित्येवम् ह्याहोर्ध्वमूलं
त्रिपाद्ब्रह्म शाखाऽआकाशवाय्वग्न्युदकभूम्यादयऽएकोऽश्वत्थनामितद्वह्नौतत्तस्यैतत्तेजो यद्-
साऽआदित्यऽअमित्येतदक्षरस्य चैतत्तस्मादोमित्यनेनैतदुपासीताजस्रमित्येकोऽस्य सम्बो-
धयितेत्येवम् ह्याह ॥

एतदेवाक्षरं पुण्यमेतदेवाक्षरं परम् ॥

एतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यच्चिच्छति तस्य तत् ॥ ४ ॥

अथान्यत्राप्युक्तम् स्वनवत्येषाऽस्य तनूयाऽअमिति स्त्रीपुंनपुंसकमिति लिङ्गवत्येषाऽ-
थाग्निवायुरादित्यऽइति भास्वत्येषाऽथ ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्यधिपतिवत्येषाऽथ गार्हपत्यो
दक्षिणाग्निराहवनीयऽइतिमुखवत्येषाऽथऽऋग्यजुःसामेति विज्ञानवत्येषाऽथ भूभुवः३ स्वरिति
लोकवत्येषाऽथ भूतं भव्यं भविष्यदिति कालवत्येषाऽथ प्राणोऽग्निः सूर्यऽइति प्रतापवत्येषा-
ऽथान्नमापश्चन्द्रमाऽइत्याप्यायनवत्येषाऽथ बुद्धिर्मनोऽहङ्कारऽइति चेतनवत्येषाऽथ प्राणोऽ-
पानो व्यानऽइति प्राणवत्येषेतद्व्याऽअमित्युक्तेनैताः प्रस्तुताऽअर्चिताऽअर्पिता भवन्तीत्येवम्
ह्याहैतद्वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोमित्येदक्षरमिति ॥ ५ ॥

अथ व्याहृतम् वाऽइदुमासीत्स सत्यं प्रजापतिस्तपस्तप्त्वाऽनुव्याहृतदूभुवः३ स्वरित्ये-
षेवाऽस्य प्रजापतेः स्थविष्ठा तनूया लोकवतीति स्वरित्यस्याः क्षिरो नाभिर्भुवोभूः पादाऽ-
आदित्यश्चक्षुश्चक्षुषाऽऽयत्ता हि पुरुषस्य महतीर्मात्राश्चक्षुषा ह्ययं मात्राश्चरति सत्यम् वै
चक्षुरक्षिण्यवस्थितो हि पुरुषः सर्वार्थेषु चरत्येतस्मान्दूभुवः३ स्वरित्युपासीतानेन हि प्रजा-
पतिर्विश्वात्मा विश्वचक्षुरिवोपासीतो भवतीत्येवम् ह्याहैषा वै प्रजापतेर्विश्वभूतनूरेतस्या-
मिदम् सर्वमन्तर्हितमस्मिन्श्च सर्वस्मिन्नेषाऽन्तर्हितेति तस्माद्विषोपासीतेति ॥ ६ ॥

तत्सवितुर्वरेण्यमित्यसौ वाऽआदित्यः सविता स वाऽएवं प्रवर्णीयऽआत्मकामेनेत्याहु-
र्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गो देवस्य धीमहीति सविता वै देवस्ततो योऽस्य भर्गाख्यस्तं चिन्तयामी-
त्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ धियो यो नः प्रचोदयादिति बुद्धयो वै धियस्ता योऽस्माकं प्रचोदयादि-
त्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गऽइति यो ह वाऽअमुष्मिन्नादित्ये निहितस्तारकोऽक्षिणि वैष भर्गाख्यो
भाभिर्गतिरस्य हीति भर्गो भर्जयतीति वैष भर्गऽइति रुद्रो ब्रह्मवादिनोऽथ भऽइति भासय-
तीमांल्लोकान् गच्छति रक्षयतीमानि भूतानि गच्छति गच्छन्त्यस्मिन्नागच्छन्त्यस्माद्विमाः प्रजा-
स्तस्माद्भरगत्वाद्भर्गः शश्वत्सूयमानात्सूर्यः सवनात्सविताऽऽदानादादित्यः प्रवनात्पावनाऽ-

थापोऽप्यायुनादित्येव ॥ ह्याह खल्व्वात्मनऽआत्मा नेताऽमृताख्यश्चेता मृन्ता गन्तोत्सृष्टाऽऽ-
नन्दयिता कर्ता वक्ता रसयिताऽऽघ्राता द्रष्टा श्रोता स्पृशति च विभुर्विग्रहे सन्निविष्टऽइत्ये-
व ॥ ह्याहाथ यत्र द्वैतीभूतः विज्ञानं तत्र हि शृणोति पश्यति जिघ्रति रसयति चैव स्पर्शयति
सर्वमात्मा जानीति यत्र द्वैतीभूतः विज्ञानं कार्यकारणकर्मनिष्पन्नं निर्वचनमनौपम्यं
निरूपाख्यं किं तदवाच्यम् ॥ ७ ॥

एष हि खल्व्वात्मेशानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृग्विरण्यगर्भः सत्यं प्राणो हंसः
शास्ता विष्णुर्नारायणोऽर्कः सविता धाता विधाता सम्राडिन्द्रऽइन्दुरिति यऽएष तपत्यग्नि-
रिवाग्निना पिहितः सहस्राक्षेण हिरण्मयेनाण्डेनैष वाव जिज्ञासितव्योऽन्वेष्टव्यः सर्वभुतेभ्यो-
ऽभयं कृत्वाऽरण्यं गत्वाऽथ बहिः कृत्वेन्द्रियार्थान्स्वाच्छरीरादुपलभैतेनमिति ॥

विश्वरूपः हरिणं जातवेदसं पुरार्यणं ज्योतिरेकं तपन्तम् ॥

सहस्ररश्मिः शतधा वर्तमानः प्राणः प्रजानामुदरत्येष सूर्यः ॥ ८ ॥

+ तस्माद्वाऽएषऽउभयात्मैव ॥ विदात्मन्येवाभिध्यायत्यात्मन्येव यजतीति ध्यानं प्रयोगस्थं
मनो विद्वद्भिष्युतं मनः पूतिमुच्छिष्टोपहतमित्यनेन तत्पावयेत् ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टोपहतः
यच्च पापेन वृत्तघृतसूतकाद्वा ॥ वसोः पवित्रमग्निः सवितुश्च रश्मयः पुनस्त्वन्नं मम दुष्कृतं च
यदन्यत् ॥ अग्निः पुरस्तात्परिधाति प्राणाय स्वाहाऽप्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा समानाय
स्वाहोऽनानाय स्वाहेति पञ्चभिर्भिजुहोत्यर्थावशिष्टः ॥ यत्वाग्राश्चात्यथोऽग्निर्भूयऽएवोपरिष्ठा-
त्परिधात्याचान्तो भूत्वाऽऽत्मेज्याः प्राणोऽग्निर्विश्वोऽसीति च द्वाभ्यामात्मानमभिध्याये-
त्प्राणोऽग्निः परमात्मा वै पञ्च वायुः समाश्रितः ॥ स ग्रीतः ग्रीणातु विश्वः विश्वभुग्विश्वो-
ऽसि वैश्वानरोऽसि विश्वं त्वया धार्यते जायमानम् ॥ विशन्तु त्वामाहुतयश्च सर्वाः प्रजास्तत्र
यत्र विश्वाभूतोऽसीत्येवन्न विधिना खल्वनेनात्ताऽन्नत्वं पुनरुपैति ॥ ९ ॥

अथापरः वेदितव्यमुत्तरो विकारोऽस्यात्मयज्ञस्य यथाऽन्नमन्नादश्चेत्यस्योपव्याख्यानं
पुरुषश्चेता प्रधानान्तस्थः सऽएव भोक्ता प्राकृतमन्नं भुङ्क्तुऽइति तस्यायं भूतात्मा ह्यन्नमस्य
कर्ता प्रधानस्तस्मात्त्रिगुणं भोज्यं भोक्ता पुरुषोऽन्तस्थोऽन्नं हृष्टं नाम प्रत्ययः ॥ यस्माद्वीज-
सम्भवा हि पशवस्तस्माद्वीजं भोज्यमनेनैव प्रधानस्य भोज्यत्वं ॥ व्याख्यातं तस्माद्वीक्ता
पुरुषो भोज्या प्रकृतिस्तत्स्थो भुङ्क्तुऽइति प्राकृतमन्नं त्रिगुणभेदपरिणामत्वात्नहदाद्यः
विशेषान्तं लिङ्गमनेनैव चतुर्दशविधस्य मार्गस्य व्याख्या कृता भवति सुखदुःखमोहसंज्ञः
ह्यन्नभूतमिदं जगत् ॥ न हि बीजस्य स्वादुपरिग्रहोऽस्तीति यावन्न प्रसूतिः ॥ तस्याप्येवं

तिसृष्ववस्थास्वन्नत्वं भवति कौमारं यौवनं जरा परिणामत्वात्तदन्नत्वमेव प्रधानस्य व्यक्ततां
गतस्योपलब्धिर्भवति तत्र बुद्ध्यादीनि स्वादूनि भवन्त्यर्थवसायसङ्कल्पाभिमानाऽइत्यर्थे-
न्द्रियार्थनपञ्च स्वादूनि भवन्त्येव सर्वानीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माण्येव व्यक्तमन्न-
मव्यक्तमन्नस्य त्रिगुणो भोक्ता भोक्तृत्वाच्चैतन्यं प्रसिद्धं तस्य यथाऽग्निर्वै देवानामन्नादः
सोमोऽन्नमग्निर्वायुमिदमेव वित्सोमसंज्ञोऽयं भूतात्माऽग्निसंज्ञोऽप्यव्यक्तमुखऽइति वचना-
त्पुरुषो ह्यव्यक्तमुखेन त्रिगुणं भुङ्क्तऽइति यो हैव वेद सन्न्यासी योगी चात्मयाजी
चेत्यथ यद्वाऽन्यः कश्चिच्छून्यागारे कामिन्यः प्रविष्टाः स्पृशतीन्द्रियार्थास्तद्वद्यो न
स्पृशति प्रविष्टान्सन्न्यासी योगी चात्मयाजी चेति ॥ १० ॥

परं वाऽएतद्वात्मनो रूपं यदन्नमन्नमयो ह्ययं प्राणोऽथ न यद्यश्चात्यमन्ताऽश्रोताऽस्पृष्टा-
ऽदृष्टाऽवक्ताऽग्राताऽरसयिता भवति प्राणाश्चोत्सृजतीत्येव ह्याहाथ यदि खल्वश्नाति
प्राणसमृद्धो भूत्वा मन्ता भवति श्रोता भवति स्पृष्टा भवति वक्ता भवति रसयिता
भवति ग्राता भवति दृष्टा भवतीत्येव ह्याह ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते याः काश्चित्पृथिवीश्रिताः ॥

अतोऽन्नेनैव जीवन्त्यथैतदपि यन्त्यन्ततः ॥ ११ ॥

अथान्यत्राप्युक्तं सर्वीणि ह वाऽइमानि भूतान्यहरहः प्रपतन्त्यन्नमभिजिघृक्षमाणानि
सूर्यो रश्मिभिराददात्यन्नं तेनासौ तपत्यन्नेनाभिषिक्ताः पचन्तीमे प्राणाऽग्निर्वाऽअन्नेनो-
ज्ज्वलत्यन्नकामेनेदं प्रकल्पितं ब्रह्मणाऽतोऽन्नमात्मेत्युपासीतित्येव ह्याह ॥

अन्नाद्भूतानि जायन्ते जातान्यन्नेन वर्द्धन्ते ॥

अद्यतेऽस्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते ॥ १२ ॥

अथान्यत्राप्युक्तं विश्वंमृद्वै नामैषा तनुर्भगवतो विष्णोर्यद्विदुमन्नं प्राणो वाऽअन्नस्य
रसो मरुः प्राणस्य विज्ञानं मूनसंऽआनन्दं विज्ञानस्येत्यन्नवान्प्राणवान्मूनस्वान्विज्ञानं-
वानानन्दवाश्च भवति यो हैव वेद यावन्ति ह वै भूतान्यन्नमदन्ति तावत्स्वन्तरस्थोऽ-
न्नमति यो हैव वेद ॥ अन्नमेव विजुरन्नमन्नं सवर्ननं स्मृतमन्नं पशूनां प्राणोऽन्नं ज्येष्ठ-
मन्नं भिषक्स्मृतम् ॥ १३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमन्नं वाऽअस्य सर्वस्य योनिः ॥ कालश्चात्रस्य सूर्यो योनिर्वै कालस्य
तस्यैतद्वृषं यन्निमेषादिकालात्सम्भूतं द्वादशात्मकं वत्सरमेतस्याग्नेयमर्द्धमर्द्धं वारुणम-

घाद्यः॥ श्रविष्ठाऽर्द्धमाग्रेयं क्रमेणोत्क्रमेण सार्पाद्यः॥ श्रविष्ठाऽर्द्धान्तः॥ सौम्यं तत्रैकैकमात्मनो नवाः॥ शकः॥ स चारकविधः॥ सौक्ष्म्यत्वादितत्प्रमाणमनेनैव प्रमीयते हि कालो न विना प्रमाणयेत्प्रमाणेन प्रमेयस्योपलब्धिः प्रमेयोऽपि प्रमाणतां पृथक्त्वादुपैत्यात्मसम्बोधनश्रुमित्येव॥ ह्याह ॥ यावत्पो वै कालस्य कलास्तावतीषु चरत्यसौ यः कालं ब्रह्मेत्युपासीत कालस्तस्यातिदूरमपसरतीत्येव॥ ह्याह ॥

कालात्स्रवन्ति भूतानि कालाद्ब्रुन्ति प्रयान्ति च ॥

काले चास्तं नियच्छन्ति कालो मूर्तिरमूर्तिमान् ॥१४॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे कालश्चाकालश्चाथ यः प्रागादित्यात्स कालोऽकालोऽथ यऽआदि-
त्याद्यः स कालः सकलः सकलस्य वाऽएतद्रूपः॥ यत्सं॥ वत्सुरः सं॥ वत्सुरात्खल्वेवेमाः प्रजाः
प्रजायन्ते स॥ वत्सुरेणेह वै जाता विवर्द्धन्ते स॥ वत्सुरे प्रत्यस्तं॥ यन्ति तस्मात्सं॥ वत्सुरो वै
प्रजापतिः कालोऽन्नं ब्रह्मनीडमात्मा चेत्येव॥ ह्याह ॥

कालः पचति भूतानि सर्वाण्येव महात्मनि ॥

यस्मिंस्तु पच्यते कालो यस्तं॥ वेद स वेदवित् ॥१५॥

विग्रहवानेष कालः सिन्धुराजः प्रजानाम् ॥ एष तत्स्थः सविताख्यो यस्माद्वेवेमे चन्द्र-
क्षग्रहसं॥ वत्सुरादयः सूयन्तेऽथैभ्यः सर्वमिदमन्नं वा यत्किञ्चिच्छुभाशुभम् ॥ इश्यते ह
लोके तदैतेभ्यस्तस्मादावित्यात्मा ब्रह्माथ कालसंज्ञमादित्यमुपासीतादित्यो ब्रह्मेत्येकेऽथऽएव॥
ह्याह ॥

होता भोक्ता हविर्मन्त्रो यज्ञो विष्णुः प्रजापतिः ॥

सर्वः कश्चित्यमुः साक्षी योऽमुष्मिन्माति मण्डले ॥१६॥

ब्रह्म ह वाऽइदमग्रऽआसीदेकोऽनन्तः प्रागनन्तो दक्षिणतोऽनन्तः प्रतीच्योऽनन्तऽउदीच्यो-
ऽनन्तऽऊर्ध्वश्चावाङ् च सर्वतोऽनन्तो न ह्यस्य प्राच्यादिदिशः कल्पन्तेऽथ तिर्यग्वाङ् चो-
द्धर्वाः॥ वानूहाऽएष परमात्मापरिमितो योऽजोऽतर्क्योऽचिन्त्यऽएषऽआकाशात्मैवैष कूत्सर्क्षयऽ
एको जागर्तीत्येतस्मादाकाशावेष खल्विदं चेतामात्रं बोधयत्यनेनैव चेदं ध्यायतेऽस्मिंश्च
प्रत्यस्तं॥ यात्यस्यैतद्भास्वरं॥ रूपं॥ यदमुष्मिन्मावित्ये तपत्यग्नौ चाधूमको यज्ज्योतिश्चित्रतर-
मुदरस्थोऽथ वा यः पचत्यन्नमित्येव॥ ह्याह ॥ यश्चैषोऽग्नौ यश्चायं॥ हव्ये यश्चासाऽआदित्ये
सऽएषऽएकऽइत्येकस्य हैकत्वमेति यऽएव॥ वेदं ॥१७॥

तथा तत्प्रयोगकल्पः प्राणायामः प्रत्याहारो ध्यानं धारणां तर्कः समाधिः षडङ्गऽइत्युच्यते
योगोऽनेन यदा पश्यन्पश्यति रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिं तदाऽविद्वान्पुण्यपापे॥

विहाय परेऽव्यये सर्वमेकीकरोतीत्येव ॥ ह्याह ॥

यथा पर्वतमादीप्तं नाश्रयन्ति मृगा द्विजाः ॥

तद्वद् ब्रह्मविदो दोषा नाश्रयन्ति कदाचन ॥१८॥

अथान्यत्राप्युक्तं ॥ यदा वै बहिर्विद्वान्मनो नियम्येद्भिद्रयार्थांश्च प्राणो निर्वेशयित्वा निःसङ्कल्पस्ततस्तिष्ठेदप्राणादिह यस्मात्सम्भूतः प्राणसंज्ञको जीवस्तस्मात्प्राणो वै तुरीयाख्ये धारयेत्प्राणमित्येव ॥ ह्याह ॥

अचित्तं चित्तमध्यस्थमचिन्त्यं गृह्यमुत्तमम् ॥

तत्र चित्तं निधायेत तच्च लिङ्गं निराश्रयम् ॥१९॥

अथान्यत्राप्युक्तमतः पराऽस्य धारणा तालुरसनाग्रनिपीडनाद्वाङ्मनः प्राणनिरोधनाद् ब्रह्म तर्केण पश्यति यदाऽऽत्मनाऽऽत्मानमणोरणीयां सं द्योतमानं मनःक्षयात्पश्यति तदाऽऽत्मनाऽऽत्मानं हृष्ट्वा निरात्मा भवति निरात्मकत्वादसंख्योऽयोनिश्चित्यो मोक्षलक्षणइत्येतत्परं ॥ रहस्यमित्येव ॥ ह्याह ॥

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् ॥

प्रसन्नात्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुतइति ॥२०॥

अथान्यत्राप्युक्तमूर्ध्वगा नाडी सुषुम्णाख्या प्राणसंस्कारिणी ताल्वन्तर्विच्छिन्ना तया प्राणोकारमनोयुक्तयोर्ध्वमुत्कमेत्तात्त्वध्यग्रं परिवर्त्य चेन्द्रियाण्यसंयोज्य महिमा महिमानं निरीक्षेत ततो निरात्मकत्वमेति निरात्मकत्वान्न सुखदुःखभागभवति केवलत्वं लभतइत्येव ॥ ह्याह ॥

परः पूर्वं प्रतिष्ठाप्य निगृहीतानिलं ततः ॥

तीर्त्वा पारमपारेण प्रस्थाद्युज्जीत मूर्द्धनि ॥२१॥

अथान्यत्राप्युक्तं द्वे वाव ब्रह्मणीऽअभिध्येये शब्दश्चाशब्दश्चार्थं शब्देनैवाशब्दमार्विष्क्रियतेऽथ तत्रोऽमिति शब्दोऽनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽशब्दे निधनमेत्यर्थं हैषा गतिरेतद्वृत्तमेतत्सायुज्यत्वं निर्वृत्तत्वं तथा चेत्यथ यथोर्णनाभिस्तन्तुनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽवकाशं लभतइत्येव ॥ वाव खल्वसाऽअभिध्यातऽऽभित्यनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तः स्वातन्त्र्यं लभतेऽन्यथा परे शब्दवादिनः श्रवणाद्गुणयोगेनान्तर्हृदयाकाशशब्दमार्कर्णयन्ति सतविधेयं तस्योपमा यथा नद्यः किङ्किणी काऽस्यचक्रभेकाविष्कान्धिकावृष्टिनिर्वाते ववतीति तं पृथग्लक्षणमितीत्य परे शब्देऽव्यक्ते ब्रह्मण्यस्तं गुतास्तत्र तेऽपृथग्धर्मिणोऽपृथग्विवेक्या यथा सम्पन्ना मधुत्वं नाना-रसाइत्येव ॥ ह्याह ॥

द्वे ब्रह्मणीं वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ॥

शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥२२॥+

अथान्यत्राप्युक्तं यः शब्दस्तदोश्मित्येतदक्षरं यदस्याग्रं तच्छान्तमशब्दमभ्युपशो-
कमानन्दं तु तत् स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवः विष्णुसंज्ञितं सर्वापरत्वाय तदेतदुपासीतं-
त्येव ह्यहं ॥

योऽसौ परापरो देवा ऽऽकारो नाम नामतः ॥

निःशब्दः शून्यभूतस्तु मूर्ध्नि स्थाने ततोऽभ्यसेत् ॥२३॥

अथान्यत्राप्युक्तं धनुः शरीरमोश्मित्येतच्छरः शिखाऽस्य मनस्तमोलक्षणं भित्वा तमो-
ऽतुमाविष्टमागच्छत्यथाविष्टं भित्त्वाऽलातचक्रमिव स्फुरन्तुमार्दित्यवर्णमूर्जस्वन्तं ब्रह्म
तमसः परंपश्यद्यदमुष्मिन्नादित्येऽथ सोमेऽग्नौ विद्युतिं विभ्रात्यथ खल्वेनं हृष्ट्वाऽमृतत्वं
गच्छतीत्येव ह्यहं ॥

ध्यानमन्तः परं तत्त्वे लक्ष्येषु च निधीयते ।

अतोऽविशेषविज्ञानं विशेषमुपगच्छति ॥

मानसे च विलीने तु यत्सुखं चाल्मसाक्षिकम् ॥

तद्ब्रह्म चोर्ध्वतः शुक्रं सा गतिलोकऽएव सं ॥२४॥

अथान्यत्राप्युक्तं निद्रं वान्तर्हितेन्द्रियः शुद्धितमया धिया स्वप्नऽइव यः पश्यतीन्द्रियबिले
ऽविशः प्रणवाख्यं प्रणेतां भारूपं विगतनिद्रं विजरं विमृत्युं विशोकं च सोऽपि
प्रणवाख्यः प्रणेता भारूपो विगतनिद्रो विजरो विमृत्युर्विशोको भवतीत्येव ह्यहं ॥

एवं प्राणमथोक्त्वा यस्मात्सर्वमनेकधा ॥ युनक्ति युञ्जते वाऽपि तस्माद्योगऽइति स्मृतः ॥

एकत्वं प्राणमनसोरिन्द्रियाणां तथैव च ॥ सर्वभावपरित्यागो योगऽइत्याभिधीयते ॥२५॥

अथान्यत्राप्युक्तं यथा चाप्सु चारिणः शाकुनिकः सूत्रयन्त्रेणोद्धृत्योदरेऽग्नौ जुहोत्येव
वाव खल्विमान्प्राणानोमित्यनेनोद्धृत्यानामयेऽग्नौ जुहोत्यतस्ततोर्वीच सोऽथ यथा ततोर्विसर्पि-
स्तृणकाष्ठसंस्पर्शेनोर्ज्वलतीत्येव वाव खल्वसाऽअप्राणाख्यः प्राणसंस्पर्शेनोर्ज्वलत्यथ
यदुर्ज्वलत्येतद्ब्रह्मणो रूपं चैतद्विष्णोः परमं पदं चैतद्ब्रह्मस्य रुद्रत्वमेतत्तद्वर्षमितधा
वाऽऽत्मानं विभज्य पूरयतीमांल्लोकानित्येव ह्यहं ॥

वहेऽथ यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मयूषाश्च तथैव तस्य ॥

प्राणावयो वै पुनरेव तस्मादभ्युच्चरन्तीह यथा क्रमेण ॥२६॥

अथान्यत्राप्युक्तं ब्रह्मणो वावैतत्तेजः परस्यामृतस्याशरीरस्य यच्छरीरस्यौष्ण्यमस्यैतन्मृतमथाऽऽविः सन्नभसि निहितं वैतदेकाग्रिणैवमन्तर्हृदयाकाशं विनुदन्ति यत्तस्य ज्योतिरिव सम्पद्यतीत्यतस्तद्भावमचिरेणैति भूमावयपिण्डं निहितं यथाऽचिरेणैति भूमित्वं मुद्वत्सं स्थमयपिण्डं यथाऽग्न्ययस्कारादयो नाभिभवन्ति प्रणश्यति चित्तं तथाऽऽश्रयेण सहैवमित्येव ह्यहं ॥

हृद्याकाशमयं कोशमानन्दं परमालयम् ॥

स्वः योगश्च ततोऽस्माकं तेजश्चैवाग्निसूर्ययोः ॥२७॥

अथान्यत्राप्युक्तं भूतेन्द्रियार्थानतिक्रम्य ततः प्रवृज्याज्वं धृतिर्गुण्डं धनुर्गृहीत्वाऽनभिमानमयेन वैवेपुणा तं ब्रह्मद्वारपारं निहत्याद्यं सम्मोहमौली तूष्णेर्ष्यां कुण्डली तन्द्रीराऽघवे-
त्रयभिमानाध्यक्षः क्रोधज्यं प्रलोभदण्डं धनुर्गृहीत्वेच्छामयेन चैवेपुणेमानि खलु भूतानि हन्ति तं हत्वोङ्कारप्लवेनान्तर्हृदयाकाशस्य पारं तीर्त्वाऽऽविर्भूतेऽन्तराकाशे शनकैरवैवावद्वृद्धा-
तुकाः सः विशत्येवं ब्रह्मशालाः विशेत्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं प्रणुदेदुर्वागमेनेत्यतः शुद्धः
पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽमृन्नोऽक्षय्यः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिम्नि
तिष्ठत्यतः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं हृष्ट्वाऽऽवृत्तचक्रमिव सः सारचक्रमालोकयतीत्येव ह्यहं ॥

पृष्ठभिर्मासैस्तु युक्तस्य नित्यमुक्तस्य देहिनः ॥

आनेन्दुः परमो गुह्यः सम्यग्योगः प्रवर्तते ॥

रजस्तमोभ्यां विद्वस्य सुसमिद्वस्य देहिनः ॥

पुत्रद्वारकुटुम्बेषु सक्तस्य न कदाचन ॥२८॥

एवमुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्वाऽनया ब्रह्मविद्यायां राजन्ब्रह्मणः पुन्थानमारुढाः पुत्राः प्रजापतेरिति सन्तोषं द्वन्द्वतितिक्षां शान्तं त्वं योगाभ्यासादवाप्नोतीत्येतदु-
ह्यतमं नापुत्राय नाशिष्याय नाशान्ताय कीर्तयेदित्यनन्यभक्ताय सर्वगुणसम्पन्नाय
दद्यादिति ॥२९॥

ॐ शुचौ देशे शुचिः सत्वस्थः सदर्शयानः सद्वादी सद्ब्रह्मार्थी सदाजी स्यादित्यतः सद्
ब्रह्मणि सत्याभिलाषिणि निर्वृत्तोऽन्यस्तत्फलच्छिन्नपाशो निराशः परेष्व्वात्मवद्विगतभयो
निःकामोऽक्षय्यमपरिमितं सुखमाक्रम्य तिष्ठति परमं वै शेषधेरिव परस्योद्वरणं यन्निः-
कामत्वं स हि सर्वकाममयः पुरुषोऽध्यवसायसङ्कलपाभिमानलिङ्गो बद्धोऽतस्तद्विपरीतो
मुक्तोऽत्रैकऽआहुर्गुणः प्रकृतिभेदवशादध्यवसायात्मबन्धमुपागतोऽध्यवसायस्य दोषक्षयाद्धि
मोक्षो मनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति कामः सङ्कलपो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा

धृतिरधृतिर्हीर्षीर्भीरिरेत्येतत्सर्वं *मनःस्रव गुणोघैरुह्यमानः कलुषीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो लुप्य-
मानः सस्पृहोऽव्यग्रहश्चाभिमानित्वं प्रयातऽइत्यहं सो, समेदमित्येवं मन्यमानो निबन्धना-
त्यात्मनाऽऽत्मानं जालेनैव खचरोऽन्तः पुरुषोऽध्यवसायसङ्कल्पभिमानलिङ्गोऽवबन्धो-
ऽतस्तद्विपरीतो मुक्तस्तस्मान्निरिध्यवसायो निःसङ्कल्पो निरभिमानस्तिष्ठेद्वेतन्मोक्षलक्षण-
मेवाऽत्र ब्रह्मपदव्येषोऽत्र द्वारविवरोऽन्नेनास्य तमसः पारं गमिष्यत्यत्र हि सर्वे कामाः
समाहिता इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ *यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ॥ बुद्धिस्तु न
विचेष्टते तामाहुः परमां गतिमित्येतदुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्वा
यथावदुपचारी कृतकृत्यो मरुदुत्तरायणं गतो न ह्यत्रोद्वर्त्मना गतिरेषोऽत्र ब्रह्मपथः सौरं
द्वारं भिचोर्ध्वेन विनिर्गताऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥

अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि ॥

सितासिताः कन्दुनीलाः कृपिला मृदुलोहिताः ॥

ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ॥

ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन यान्ति परां गतिम् ॥

यदस्यान्यद्दशमशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ॥

तेन देवनिकायानां स्वधामानि प्रपद्यते ॥

ये नैकरूपाश्चाधस्ताद्विश्वयोऽस्य मृदुप्रभाः ॥

इह कर्मोपभोगाय तैः संसरति सोऽवृशः ॥

तस्मात्स्वर्गः स्वर्गापवर्गहेतुर्भगवान्सावादित्यऽइति ॥३०॥

किमात्मकानि वाऽएतानीन्द्रियाणि प्रचरन्त्युद्गन्ता चेतर्षामिह को नियन्ता चेत्याह
प्रत्याहात्माऽऽत्मकानीत्यात्मा ह्येषामुद्गन्ता नियन्ता चाप्सरसो भानवीयाश्च मरीचयो नामार्थ
पञ्चभी रश्मिर्भिर्विषयान्तीति कतमऽआत्मेति योऽयं शुद्धः पूतः शून्यः शान्तःदिलक्षणो-
क्तःस्वकैलिङ्गैरुपगृह्यस्तस्यैतद्विङ्गमलिङ्गस्याग्नेर्यदौष्ण्यमाविष्टं चापां यः शिवतमो रसऽ-
इत्येकेऽथ वाक्श्रोत्रं चक्षुर्मनः प्राणऽइत्येकेऽथ बुद्धिर्धृतिः स्मृतिः प्रज्ञानमित्येकेऽथ ते
वाऽएतस्यैव यथैवेह बीजस्याङ्कुरा वाऽथ धूमार्चिर्विस्फुलिङ्गाऽङ्गवाग्नेश्चेत्यत्रोदाहरन्ति ॥

वह्नेश्च यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मयूखाश्च तथैव तस्य ॥

प्राणाद्वयो वै पुनरेव तस्माद्बभूव्वरन्तीह यथा क्रमेण ॥३१॥

तस्माद्वाऽएतस्मादात्मानि सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे वेदाः सर्वे देवाः सर्वाणि च भूतान्यु-
चरन्ति तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमित्यथ यथाद्विधाग्नेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा निश्चरन्त्येव
वाऽएतस्य महतो भूतस्य निश्चसितमेतद्यद्वह्मवेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथवाङ्गिरसऽइतिहासः

पुराणं विद्याऽउपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि विश्वा
भूतानि ॥३२॥

पञ्चैष्टको वाऽष्टोऽग्निर्यस्य स्वत्सरस्तस्येमाऽद्वष्टका यो वसन्तो ग्रीष्मो वर्षा शरद्धेमन्तः
शिशिरः स शिरः पक्षसीऽपृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधः सेयं पृथिवी प्रजापतेः प्रथमा चितिः,
करैर्यजमानमन्तरिक्षमुत्क्षिप्त्वा वायवे प्रायच्छत्प्राणो वै वायुः प्राणोऽग्निस्तस्येमाऽद्वष्टका
यः प्राणोऽपानो व्यानः समानऽउदानः स शिरः पक्षसीऽपृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्त-
द्विदमन्तरिक्षं प्रजापतेद्वितीया चितिः, करैर्यजमानं त्रिवमुत्क्षिप्त्वेन्द्राय प्रायच्छत्सौ वाऽ-
आदित्यऽद्वन्द्वः सैषोऽग्निस्तस्येमाऽद्वष्टका यद्वर्ग्यजुःसामार्थवाङ्मिरसऽद्विहासः पुराणं स
शिरः पक्षसीऽपृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्तस्यैषा द्यौः प्रजापतेस्तृतीया चितिः, करैर्य-
जमानस्यात्माविदेऽउदानं करोत्यथार्भविदुत्क्षिप्य ब्रह्मणे प्रायच्छत्तत्रानन्दी मोदी भवति ॥३३॥

पृथिवी गार्हपत्योऽन्तरिक्षं दक्षिणाग्निर्द्यौराहवनीयस्ततऽएव पवमानः पावकः शुचिर्यऽ
आविष्कृतमेतेनास्य यज्ञं यतः पवमानः पावकः शुचिः सङ्घातो हि जाठरस्तस्मादग्निर्धष्ट-
व्यश्चेतुष्यः स्तोतव्योऽभिध्यातव्यो यजमानो हविर्गृहीत्वा देवताभिध्यानमिच्छन्ति ॥

हिरण्यवर्णः शकुनो हृद्यादित्ये प्रतिष्ठितः ॥

मद्गृहं सस्तेजो वृषः सोऽस्मिन्नग्नौ यजामहऽद्विति ॥

चापि मन्त्रार्थं विचिनोति तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोऽस्याभिध्येयं यो बुद्धयन्तस्थोऽध्यायी
ह मनः शान्तिपदमनुसरित्यात्मन्येव धत्तेऽजमे श्लोका भवन्ति ॥

यथानिरिन्धनो वाह्निः स्वयोनाऽउपशाम्यते ॥

तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनाऽउपशाम्यते ॥१॥

स्वयोनाऽउपशान्तस्य मनसः सत्यकामतः ॥

इन्द्रियार्थविमूढस्यानुताः कर्मवशानुगाः ॥२॥

चित्तमेव हि सुसारं तत्प्रयत्नेन शोधयेत् ॥

यच्चित्तस्तन्मयो भवति गुह्यमेतत्सनातनम् ॥३॥

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् ॥

प्रसन्नात्माऽऽत्मानि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुते ॥४॥

समासक्तः यथाचित्तं जन्तोर्विषयगोचरे ॥

यद्येवं ब्रह्माणि स्यात्तत्को न मुच्येत बन्धनात् ॥५॥

मनो हि द्विविधं शोक्तं शुद्धं चाशुद्धमेव च ॥

अशुद्धं कामसम्पर्काच्छुद्धं कामविवर्जितम् ॥६॥

ल्यविक्षेपरहितं मनः कृत्वा सुनिश्चलम् ॥
यदा यात्यमनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥७॥
तार्वन्मनो निरोद्धव्यं हृदि यावत्क्षयं गतम् ॥
एतज्ज्ञानं च मोक्षं च शेषोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥८॥
समाधिनिर्धौतमलस्य चेतसो निवेशितस्यात्मनि यत्सुखं भवेत् ॥
न शक्यते वर्णयितुं गिरा तदा स्वयं तदन्तः करणेन गृह्यते ॥९॥
अपामापोऽग्निरग्नौ वा व्योम्नि व्योम न लक्ष्यते ॥
एवमन्तर्गतं यस्य मनः स परिमुच्यते ॥१०॥
मनोऽप्येव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥
बन्धाय विषयासङ्गि मोक्षे निर्विषयं स्मृतम् ॥११॥ इति ॥

अतोऽनग्निहोत्र्यनग्निचिदज्ञानाभिध्यायिनाम् ॥ ब्रह्मणस्पदव्योमानुस्मरणं विरुद्धं
तस्मादग्निर्घट्टव्यश्चेतव्यः स्तोतव्योऽभिध्यातव्यः ॥३४॥

नमोऽग्नये पृथिवीक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते
लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमोऽऽदित्याय दिविक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै
यजमानाय धेहि, नमो ब्रह्मणे सर्वक्षिते सर्वस्मृते सर्वमस्मै यजमानाय धेहि ॥

हिरण्यमेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् ॥

तत्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय विष्णवे ॥ योऽसाऽऽदित्ये पुरुषः सोऽसाऽऽहम् ॥*

इत्येष ह वै सत्यधर्मो यदादित्यस्यादित्यत्वं तच्छुक्लं पुरुषमलिङ्गं नभसोऽन्तर्गतस्य
तेजसोऽशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्यंऽब्रूवेत्यक्षिण्यग्नौ चैतदब्रूहैतदमृतमेतद्भर्गोऽएतत्सत्यधर्मो
नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्यंऽअमृतं यस्य हि सोमः प्राणा वा
ऽअप्यङ्कुराऽएतदब्रूहैतदमृतमेतद्भर्गोऽएतत्सत्यधर्मो नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽशमात्रमेतद्य-
दादित्यस्य मध्यं यजुर्दीप्यत्योऽमापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोऽमित्यष्टपादं शुचिं
हुंसं त्रिभुजं मनुमव्ययं द्विधर्मोन्धं तेजसेद्धं सर्वं पश्यन्पश्यति नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोऽ-
शमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्यंऽउदित्वा मयूखं भवतःऽएतत्सत्यस्यधर्मोऽएतद्यजुरेतत्तपःऽएतद-
ग्निरेतद्वायुरेतत्प्राणोऽएतदपःऽएतच्चन्द्रमाऽएतच्छक्रमेतदमृतमेतद्ब्रह्मविषयोऽएतद्भानुराणवस्त-
स्मिन्नेव यजमानाः सैन्धवऽइव वलीयन्तऽएषा वै बह्वैक्यताऽत्र हि सर्वे कामाः समाहिताऽ-
इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ अऽशुधारयऽइवाणुर्वातिरितः संस्फुरत्यसावन्तर्गतः सुराणां यो हैव
वित्स सवित्स द्वैतवित्सैकधामेतः स्यात्तदात्मकश्च ॥

ये बिन्द्ववऽद्भवाभ्युच्चरन्त्यजस्रः विद्युदिवाभ्राचिर्षः परमे व्योमन् ॥

तेऽर्चिषो वै यशसऽआश्रयवृषाज्जटाभिरूपाऽद्भव कृष्णवर्त्मनः ॥३५॥

तस्माद्रोमित्यनेनैतदुपासीतापरिमितं तेजस्तत्रैधाऽभिहितमग्राऽआदित्ये प्राणेऽश्वेषां नाड्यं ब्रह्ममित्येषाऽग्नौ हुतमादित्यं गमयत्यथोऽआदित्ये यो रसोऽस्रवत्सऽऽद्रीथः वर्षति तेनेमे प्राणाः प्राणेभ्यः प्रजाऽहृत्यत्रोदाहरन्ति ॥ यद्भुविरग्नौ हूयते तदादित्यं गमयति तत्सूर्यो रुश्मिर्भिवर्षति तेनाग्निं भवत्यन्नाद्भूतानामुत्पत्तिरित्येव ह्यहं ॥

अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥

आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥३६॥+

द्वे वाव खल्व ते ब्रह्म ज्योतिषो रूपकं शान्तमेकं सप्तद्वयं चैकमथ यच्छान्तं तस्याधारं स्वमथ यत्सप्तद्वयमिदं तस्यान्नं तस्मान्मन्त्रौषधाज्यमिव पुरोडाशस्थालीपाकादिभिर्यष्टव्यमन्तर्वेद्यामास्येवशिष्टैरन्नपानैश्चास्यमाहवनीयमिति मत्वा तेजसः समुद्भूयै पुण्यलोकविजित्यर्थायामृतत्वाय चात्रोदाहरन्त्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामो यमराज्यमग्निष्टोमेनाभिर्जयति सोमराज्यमुक्थ्येन सूर्यराज्यं षोडाशिनो स्वाराज्यमतिगुत्रेण प्राजापत्यमासहस्रस्र वत्सरान्तः क्रतुनेति ॥

वर्त्याधारस्नेहयोगाद्यथा दीपस्य सः स्थितिः ॥

अन्तर्याण्डोपयोगादिमौ स्थितावात्मशुची तथा ॥३७॥

अग्निहोत्रं जुह्वानो लोभजालं भिनक्ष्यतः सम्मोहं छित्त्वा न कोषं स्तुन्वानः काममभिध्यायमानस्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं भिन्दन्नतः परमाकाशमत्र हि सौरसौम्याग्नेयसात्त्विकानि मण्डलानि भित्त्वा ततः शुद्धः सर्वान्तरस्थमचलममृतमच्युतं ध्रुवः विष्णुसंज्ञितः सर्वापरं धाम सत्यकामसर्वज्ञत्वं स्युक्तः स्वतन्त्रं चैतन्यं ततः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं पश्यत्यत्रोदाहरन्ति ॥

रविमध्ये स्थितः सोमः सोममध्ये हुताशनः ॥

तेजोमध्ये स्थितः सत्त्वः सत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥

शरीरप्रादेशाङ्गुष्ठमात्रमणोरण्यणं परमैक्यं ध्यात्वाऽतः परमतां गच्छत्यत्र हि सर्वे कामाः समार्हिताऽङ्ग्यत्रोदाहरन्ति ॥

अङ्गुष्ठप्रादेशशरीरमात्रं प्रदीपप्रतापवद्विस्त्रिधा हि ॥

तद्ब्रह्माभिष्टूयमानं भूवो देवो भुवनान्याविवेश ॥ ॐ नमो ब्रह्मणे नमः ॥३८॥

इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ॥

॥३७॥ अग्निर्गीयन्नं त्रिवृद्धन्तरं वसन्तः प्राणो नक्षत्राणि वसंवः पुरस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यर्चिन्त्योऽमूर्तो गुभीरो गुप्तोऽनवद्यो धनो गृहर्णो निर्गुणः शुद्धो भास्वरो गुणभृगभयोऽनिर्वृत्तिर्योगीश्वरः सर्वज्ञो मघोऽप्रमेयोऽनाद्यन्तः श्रीमानजो धीमाननिर्देश्यः सर्वसृक्सर्वस्यात्मा सर्वभुक्सर्वस्येशानः सर्वस्यान्तराऽऽन्तरुऽइति ॥१॥

इन्द्रश्छिष्टुर्ष्वदुशो बृहद्दीप्सो व्यानः सोमो रुद्रा दक्षिणतऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यनाद्यन्तोऽपरिमितोऽपरिच्छिन्नोऽपरप्रयोज्यः स्वतन्त्रोऽलिङ्गोऽमूर्तोऽनन्तशक्तिघोता भास्करऽइति ॥२॥

मरुतो जगती सप्तकुशो वैरूपः वर्षाऽअपानः शुक्रऽआदित्याः पश्चादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति तच्छान्तमशब्दमभयमशोकमानन्दं तृप्तं स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवः विष्णुसंज्ञितः सर्वोपरं धामेति ॥३॥

विश्वेदेवाऽअनुष्टुबेकविंशो वैराजः शरत्समानो वरुणः साध्याऽउत्तरतऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यन्तःशुद्धः पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽनन्तऽइति ॥४॥

मित्रावरुणौ पङ्क्तिर्लिणवस्त्रयस्त्रिंशौ शाक्ररैवते हेमन्तशिशिराऽउदुग्नोऽङ्गिरसश्चन्द्रमाऽऊर्ध्वाऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति यः प्राज्ञो विधरणः सर्वान्तरोऽक्षरः शुद्धः पूतो भान्तः क्षान्तः शान्तऽइति ॥५॥

शनिराहुकेतूरगुरु यक्षनरविहङ्गशरभेमादयोऽधस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति प्रणवाख्यः प्रणेतारं भारूपः विगतनिद्रः विजरः विमृत्युः विशोकमिति ॥६॥

एष हि खल्वात्माऽन्तर्हृदयेऽणीयानिन्द्रोऽग्निरिव विश्वरूपोऽस्यैवान्नमिदः सर्वमस्मिन्श्रोताऽऽइमाः प्रजाऽएष तऽआत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविचिकित्सोऽविपाशः सत्यः सङ्कल्पः सत्यकामऽएष परमेश्वरऽएष भूतार्धिपतिरेष भूतपालऽएष सेतुर्विधरणऽएष हि खल्वात्मेष्टानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृग्विधरणयुग्मः सत्यः प्राणो हंसः शास्ता-

ऽच्युतो विष्णुर्नारायणो यश्चैषोऽग्नौ यश्चायं हृदये यश्चासाऽआदित्ये सऽएषऽएकस्तस्मै ते विस्वैरूपाय सत्ये नमसि हिताय नमः ॥७॥

अथेदानीं ज्ञानोपसर्गा राजन्मोहजालस्यैष वै योनिर्यदस्वर्गैः सह स्वर्गस्यैष वाङ्मैः पुरस्तादुक्तेऽप्यधःस्तम्बेनाश्लिष्यन्त्यथ ये चान्ये ह नित्यप्रमुदिता नित्यप्रवसिता नित्ययाचनका नित्यं शिल्पोपजीविनोऽथ ये चान्ये ह पुरोयाचकाऽअयाज्ययाजकाः शूद्रशिष्याः शूद्राश्च शास्त्रविद्वांसोऽथ ये चान्ये ह वृथाकषायण्डलिनः कापालिनोऽथ ये चान्ये ह यक्षराक्षसभूतगणपिशाचौरगृहादीनामर्थं पुरस्कृत्य क्षमयामऽइत्येवं ब्रुवाणाऽअथ ये चान्ये ह चातुजटनटभटप्रवजितरङ्गावतारिणो राजकर्मणि पतितादुर्योऽथ ये चान्ये ह वृथातर्कहृष्टान्तकुहकेन्द्रजलैर्विकेपु परिस्थानुमिच्छन्ति तैः सह न सः स्वसेव ॥ प्रकाशभूता वै तै तस्कराऽअस्वर्ग्याऽइत्येव ह्याह ॥

नैरास्त्यवात्कुहकैर्मिथवाहृष्टान्तहेतुभिः ॥

भ्राम्येल्लोको न जानाति वेदविद्यान्तरं तु यत् ॥८॥

बृहस्पतिर्वै शुक्रो भुवनेन्द्रस्याभयायासुरेभ्यः क्षयायेमान् विद्यामसृजत्तयाशिवमाशिवमित्युद्दिशन्त्यशिवं शिवमिति वेदादिशास्त्रं हिंसकधर्मीमिध्यानमस्त्विति वदन्त्यतो नैनामभिधीयतान्यथैषां वृन्द्येवैषां रतिमात्रं फलमस्या वृत्तच्युतस्यैव नारम्भणीयेत्येव ह्याह ॥

दूरमेति विपरीते विपूची अविद्यां या च विद्येति ज्ञाता ॥

विद्याभीप्सितं न विकृतं सन्त्ये ॥ न त्वा कामा ब्रह्म लोलुपन्ते ॥९॥

विद्यां चाविद्यां च यस्तद्विद्वोऽभयं सह ॥

अविद्याया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥*

अविद्यायामन्तरे वैण्ड्यमानाः स्वयं धीराः पण्डितमन्यमानाः ॥

दन्द्रभ्यमाणाः परियन्ति मूढाऽअन्धेनैव नीयमाना यथान्धाऽइति ॥९॥+

देवासुरा ह वै यऽआत्मकामा ब्रह्मणोऽन्तिकं प्रयातास्तस्मै नमस्कृत्योचुर्भगवन्वयमात्मकामाः स त्वं नो ब्रूहीत्यतश्चिरं ध्यात्वाऽमन्यतान्यतात्मानो वै ते सुराऽअतोऽन्यतममेतेषामुक्तं तदिमे मूढाऽउपजीवन्त्यभिर्षाङ्गिणस्तुर्याभिघातिनोऽनुतामिशः सिनः सत्यमिवानृतं पश्यन्तीन्द्रजालवदित्यतो यद्वेदेष्वाभिहितं तत्सत्यं यद्वेदेषूक्तं तद्विद्वांसोऽउपजीवन्ति तस्माद्ब्रह्मणो नवैदिकमधीयीतायमर्थः स्यादिति ॥१०॥

एतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यत्परं तेजस्तत्रैवाऽभिहितमभाऽआदित्ये
प्राणऽएतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यदोश्मित्येतदक्षरमनेनैव तदु तद्बुध्यत्यु-
दयत्युद्भवसत्यजसं ब्रह्म धियाऽऽलम्बन्वाऽअत्रैवेतत्समीरणे प्रकाशप्रक्षेपकोष्णस्थानीय-
मेतद्धूमस्येव समीरणे नभसि प्रशास्त्रयैवोत्क्रुध्य स्कन्धात्स्कन्धमनुसरत्यप्सु प्रक्षेपको
लवणस्येव घृतस्य चौष्ण्यमिवाभिध्यातुर्विस्तृतिरिवैतदित्यत्रोदाहरन्त्यथ कस्मादुच्यते वैद्यु-
तो यस्मादुच्चारितमात्रऽएव सर्वं शरीरं विद्योतयति तस्मादोश्मित्यनेनैतदुपासीतापरि-
मितं तेजः ॥

पुरुषश्चाक्षुषो योऽयं दक्षिणेऽक्षिण्यवस्थितः ॥

इन्द्रोऽयमस्य जायेयः सव्ये चाक्षिण्यवस्थिता ॥१॥

समार्गमस्तयोरेव हृदयान्तर्गतः सुधौ ॥

तेजस्तल्लोहितस्यात्र पिण्डऽएवोभयस्तयोः ॥२॥

हृदयादायतीं तावच्चक्षुष्यस्मिन्प्रतिष्ठिता ॥

साऽरणीं सा तयोर्नाडी द्वयोरेका द्विधा संती ॥३॥

मनः कायाद्विमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥

मारुतस्तूरांसि चरन्मन्दं जनयति स्वरम् ॥४॥

खजाग्रिसंयोगाद्भृदि सम्प्रयुक्तं मणोर्हार्णुर्द्विरणुः कण्टकदेशे ॥

जिह्वाग्रदेशे व्यणुकं च विन्दि विनिर्गतं मानुकमेवमाहुः ॥५॥

न पश्यन्मुत्पुं पश्यति न रोगो न च दुःखताम् ॥

सर्वं हि पश्यन्पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वशः ॥६॥

चाक्षुषः स्वप्नचारी च सुप्तः सुप्तात्परश्च यः ॥

भेदाश्चैतेऽस्य चत्वारस्तेभ्यस्तुर्यं महत्तरम् ॥७॥

त्रिष्वेकपाचयेद् ब्रह्म त्रिपाच्चरति चोत्तरे ॥

सत्यानृतोपभोगार्थं द्वैतीभावो महात्मनः ॥८॥

इति द्वैतीभावो महात्मनऽइति ॥११॥

इति मैत्रायणीयसारण्यकेश्वरा मैत्रायणीयशास्त्रोपनिषदि सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥

इति मैत्रायणीयसारण्यकमथवा मैत्रायणीयशास्त्रोपनिषत्समाप्ता ॥

अथ यजुर्वेदीय-मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयोपनिषदि= अन्ते पठ्यमाना—

शान्तिः ॥

॥३०॥ नमो वाचे नमो वाचस्पतये याऽर्चोदिताय च नोदिताय तस्मै वाचे नमो नमऽ-
कषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मासृषयो मन्त्रकृतो
मन्त्रविदः प्रादुर्देवीः वाचमुद्यासं जुष्टां देवेभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतान्मनुष्येभ्यस्तन्मा
देवाऽअवन्तु शोभायि पितरोऽनुमदन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

कचिदष्टोत्तरशतोपनिषदादौ चान्या शान्तिरुक्ता—

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं
ब्रह्मोपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं
मेऽअस्तु ॥ तदात्मनि निरते यऽउपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥१॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

अथ कण्डिका-प्रारम्भप्रतीक-सूची ।

अ० बुधवार्य इवाणुः ६, ३५
 अभिर्गायत्रं त्रिवृद् ७, १
 अभिर्होत्रं बुद्धानो ६, ३८
 अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः ६, ३६
 अङ्गुष्ठप्रादेक्षाशीरमात्रं ६, ३८
 अक्षितं चित्तमध्यस्थं ६, १९
 अतोऽनभिर्होष्यनग्नि ६, ३४
 अथ खल्वियं ब्रह्मविद्या २, ३
 अथ भगवान्काणायन्यः २, १
 अथ य एषोऽन्तरे ६, २
 अथ य एषोऽसावाविष्ट २, २
 अथ यथेयं कौत्सायनी ५, १
 अथ व्याहृतः वा इदं ६, ६
 अथान्यत्राप्युक्तः यः कर्ता ३, ३
 अथान्यत्राप्युक्तः यः शब्द ६, २३
 अथान्यत्राप्युक्तः यथा ६, २६
 अथान्यत्राप्युक्तः यदा ६, १९
 अथान्यत्राप्युक्तः विश्वं ६, १३
 अथान्यत्राप्युक्तः गरीरं ३, ४
 अथान्यत्राप्युक्तः सम्मोहो ३, ५
 अथान्यत्राप्युक्तः सर्वाणि ६, १२
 अथान्यत्राप्युक्तः स्वभवति ६, ५
 अथान्यत्राप्युक्तं द्वे वाव ६, २२
 अथान्यत्राप्युक्तं धनुः ६, १४
 अथान्यत्राप्युक्तं निद्रे ६, २५
 अथान्यत्राप्युक्तमतः ६, २०
 अथान्यत्राप्युक्तमथ खलु ६, ४
 अथान्यत्राप्युक्तमन्त्रं ६, १४
 अथान्यत्राप्युक्तसूत्रगा ६, २१
 अथान्यत्राप्युक्तं ब्रह्मणो ६, २७
 अथान्यत्राप्युक्तं भूते ६, २८
 अथान्यत्राप्युक्तं महानदी ४, २
 अथापरः वेदितव्यं ६, १०
 अथेदानीं ज्ञानोपसर्गा ७, ८
 अजिः पुरस्तात्परिवर्धति ६, ९
 अनन्ता रश्मयस्तस्य ६, ३०
 अन्नमेव विजर्ज्जमन्त्रं ६, १३
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते ६, १२

अन्नाद्दे प्रजाः प्रजायन्ते ६, ११
 अपामापोऽग्निरग्नौ ६, ३४, १०
 अयः वाव खल्वस्य ४, ३
 अविद्यायामन्तरे वेष्टमानाः ७, ९
 अस्ति खल्वन्योऽपरो ३, २
 अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्याविदो ४, ४
 आप्यायन्तु ममाङ्गानि (शान्तिः)
 हृत्थेव ह वै सत्यधर्मो ६, ३५
 इन्द्रश्चिद्गुप् पञ्चदशो ७, २
 उच्छिष्टोच्छिष्टोपहतः ६, ९
 ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तोषा ६, ३०
 एकत्वं प्राणमनसोः ६, २५
 एतदेवाक्षरं पुण्यं ६, ४
 एतद्वाव तत्स्वरूपं ७, ११
 एवमुक्तवाऽन्तर्हृदयः ६, २२
 एवं प्राणमनोऽङ्गारः ६, २५
 एष तस्यः सविताख्यो ६, १६
 एष हि खल्व्वात्माऽन्तर्हृदये ७, ७
 एष हि खल्व्वात्माऽन्तर्हृदये ६, ८
 कालः पचति भूतानि ६, १५
 कालश्चास्त्रस्य सूर्यो योनिर्वै ६, १४
 कालास्त्रवन्ति भूतानि ६, १४
 किमात्मकानि वा एतानि ६, ३१
 केचित्सुषुम्नभरि १, ४
 खगाग्नि संयोगाद्बुद्धि ७, ११, ५
 चाक्षुषः स्वमचारी च ७, ११, ७
 चापि मन्त्रार्थः विचिनोति ६, ३४
 चित्तमेव हि सत्सारं ६, ४३, ३
 चित्तस्य हि प्रसादेव ६, २०, १ ६, ३४, ४
 तत्सवितुर्वरेण्यम् ६, ७
 तथा तत्प्रयोगकल्पः ६, १८
 तपसा प्राप्यते सर्वः ४, ३
 तमो वा इदमग्र ५, २
 तस्मादोभित्यनेनैतद् ६, ३६
 तस्माद्वा एतस्मादात्मनि ६, ३२
 तस्माद्वा एष उभया ६, ९
 तस्याप्येवं तिसृषु ६, १०

तावन्मनो विरोद्धस्य ५, ३४, ८
 लुण्वनस्वतयः १, ४
 ते ह खलु वावोर्वरेतसो ४, १
 ते होचुर्भगवन्नभिवाद्य ४, ५
 ते होचुर्भगवन्मधेय ३, १
 विष्वेकपाच्छेदं ब्रह्म ७, ११, ८
 एवं ब्रह्मा एवं च वै विष्णुः ५, १, १
 एवं मनस्वः यमस्वः ५, १, २
 दूरमेति विपरीते विबूची ७, ९
 हृदयेते ह लोके तदेतेभ्यः ६, १६
 देवासुगु ह वै य ७, १०
 द्विधा वा एष आत्मा ६, १
 द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ६, २२
 द्वे वाव खल्व ते ब्रह्म ६, २७
 द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे ६, ३; ६, १५
 धृतिमन्तः परे तस्ये ६, २४
 न पश्यन्त्यु पश्यन्ति ७, ११, ६
 नमः शान्तात्मने तुभ्यं ५, १, ४
 नमोऽग्नये पृथिवीक्षिते ६, ३५
 नमो वाचे नमो [शान्तिः]
 न हि बीजस्य स्वादुपरि ६, १०
 नैरात्म्यवादकुहकेः ७, ८
 पञ्चेष्टको वा एषो ६, ३३
 परः वा एतदात्मनो ६, ११
 पुरुषश्चाक्षुषो योऽयं ७, ११, १
 पृथिवी गार्हपत्योऽन्तरिक्षं ६, ३४
 प्रजापतिर्वा एको २, ६
 प्राकानभूता वै ते ७, ८
 बृहद्रथो वै नाम राजा १, २
 बृहस्पतिर्वै शुक्रो भूत्वा ७, ९
 ब्रह्मणस्पदव्योमानुस्तरणः ६, ३४
 ब्रह्मणो महिमेत्येव ४, ४
 ब्रह्मणो वावैता अम्भ्याः ४, ६
 ब्रह्मयज्ञो वा एष १, १
 ब्रह्म ह वा इदमग्र आसीद् ६, १७
 भृगवश्चस्थिचर्म १, ३
 मन एव मनुष्याणां ६, ३४, ११
 मनः कायाग्निमाहन्ति ७, ११, ४
 मनो हि द्विविधं प्रोक्तं ६, ३४, ६
 मरुतो जगती सप्तदशो ७, ३
 मानसे च विलीने तु ६, २४

मित्रावरुणौ पंक्तिस्त्रिवः ७, ५
 युथानिरन्ववो वह्निः ६, ३४, १
 यथा पर्वतमादीर्क्ष ६, १८
 यदस्याम्यद्विमिश्रतं ६, ३०
 यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ६, ३०
 यद्धविरग्नौ हूयते ६, ३६
 यश्चैषोऽग्नौ यश्चायः हृदये ६, १७
 यावत्यो वै कालस्य ६, १४
 ये नैकरूपाश्चायस्ताद् ६, ३०
 ये विन्दव इवाभ्युच्चरन्ति ६, ३५
 योऽसौ परासरो देवा ६, २३
 यो ह खलु वावोपरिस्थः २, ४
 रजस्तमोभ्याः विद्वत्स्य ६, २८
 रविमध्ये स्थितः सोमः ६, ३८
 लुयविषेपरहितं मनः ६, ३४, ७
 तद्धैश्च यद्वत्खलु ६, २६; ६, ३१
 तस्याधारस्तेहयोगाद् ६, ३७
 तसोः पवित्रमग्निः ६, ९
 विग्रहवानेष कालः ६, ३९
 विद्यां चाविद्यां च यस्तद् ७, ९
 विशन्तु त्वामाहुतयश्च ६, ९
 विश्वरूपः हरिणं ६, ८
 विश्वेदेवा अनुष्टुभेकर्त्तव्यो ७, ४
 विश्वेश्वर नमस्तुभ्यः ५, १, ३
 ऊनिराहुकेवृगरक्षो ७, ६
 शब्दस्पर्शादयो ह्यथो ४, २
 शरीरप्रादेशाङ्गुष्ठमात्रमेतः ६, ३८
 शुचौ देशे शुचिः सत्वस्थः ६, ३०
 षड्भूमिस्तैस्तु युक्तस्य ६, २८
 स ग्रीतः ग्रीणानु विश्वः ६, ९
 समागमस्तयोरेव ७, ११, २
 समाधिनिर्धौतमलस्य ६, ३४, ९
 समासक्तः यथाचिन्तं ६, ३४, ५
 सर्वज्ञेयः क्षयिष्णु १, ७
 स वा एष आग्नेह २, ७
 स वा एष स सुक्ष्मो २, ५
 स्वयोना उपशान्त्यस्य ६, ३४, २
 द्विरपमयेन पात्रेण ६, ३५
 द्विरण्यवर्णः शकुनो ६, ३४
 हृदयादायती तावच्चक्षु ७, ११, ३
 हृद्याकाशमयं कोशं ६, २७
 होता भोक्ता हविर्मन्त्रो ६, १६

अथारण्यकान्तर्गत-विशेषनाम-सूची ।

[प्रपाठकानुसारेण]

बृहद्वधः १, २; २, १
शाकायन्यः १, २; २, १; ६, २९; ६, ३०
दक्षवाक्यः १, २
सुषुम्नः १, ४
सूरिसुम्नः १, ४
हृन्सुम्नः १, ४
कुवलयान्धः १, ४
यौवनाश्वः १, ४
वध्रिः १, ४
अश्वपतिः १, ४
शाशविन्दुः १, ४
हरिश्चन्द्रः १, ४
अम्बरीषः १, ४
ननक्तुः १, ४
शर्यातिः १, ४
ययातिः १, ४
अनरण्यः १, ४
अक्षसेनः १, ४
मरुतः १, ४; ७, २
भरतः १, ४
मरुत २, १; ६, ३०; ७, ११, ४
मैत्रिः २, २; २, ३
अग्निः वैश्वानरः २, ६; ६, २
भूतात्मा ३, २, ३; ६, १०
मह्मा ४, ५; ५, १, १; ६, ५
रुद्रः ४, ५; ५, १, १; ६, ५, ८; ७, २, ७
विष्णुः ४, ५; ५, १, १; ६, ५, ८, १३,
१६, २१, ३५; ७, ७
कुत्सायनः ५, १, १; ५, २
प्रजापतिः ५, १, १; ५, २; ६, ६, ८; ७, ७
अग्निः ५, १, १; ६, २, ६, ४, ५, ८-१०;
१२, १६, १७, २४, २६, ३२-३६; ७,
१, ७, ११
वरुणः ५, १, १; ७, ४
वायुः ५, १, १; ६, ४-५, ३३, ३५
हृन्मः ५, १, १; ६, ३३; ७, ११, १
निशाकरः ५, १, १

मनः ५, १, २
यमः ५, १, २; ७, ११, १
पृथिवी ५, १, २; ६, ३३-३४
विश्वं ५, १, २; ६, ९
खं ५, १, २; ६, ३७; ७, ११
अस्युतः ५, १, २; ६, ३८; ७, ७
विश्वेश्वरः ५, १, ३
विश्वात्मा ५, १, ३; ६, ६
विश्वकर्मेक्य ५, १, ३
विश्वभुक् ५, १, ३; ६, ९
विश्वमायुः ५, १, ३
विश्वकीडारतिः ५, १, ३
प्रभुः ५, १, ३; ६, १६
शान्तात्मन् ५, १, ४
गुह्यतमः ५, १, ४
अचिन्त्यः ५, १, ४
अग्रमेयः ५, १, ४
अनादिनिधनः ५, १, ४
आदित्यः-त्याः ६, १, ३, ४, ५, ६, ७, १७,
३३-३६; ७, ३, ७, १२,
गार्हपत्यः ६, ५; ६, ३४
सूर्यः ६, ५, ७, ८, १२, १४
आपः ६, ५
चन्द्रमाः ६, ५, ३५; ७, ५
विश्वचक्षुः ६, ६
विश्वभृत् ६, ६, १३
सविता ६, ७-८
भर्गः ६, ७, ३४-३५
विश्वसृक् ६, ८; ७, ७
हिरण्यगर्भः ६, ८; ७, ७
नारायणः ६, ८; ७, ७
अर्कः ६, ८
धाता ६, ८
विधाता ६, ८
सम्नाद् हृन्मः ६, ८
हृन्हुः ६, ८

हिरण्यमयः ६, ८; ६, ३५
सहस्रारिम्नः ६, ८
सिन्धुराजः ६, १६
सुषुम्नः ६, २१
देवाः ६, २३
अग्निसूर्यौ ६, २७
भानवीयाः ६, ३१
मरीचयः ६, ३१
ऋग्वेदः ६, ३२
यजुर्वेदः ६, ३२
सामवेदः ६, ३२
अथर्ववेदः ६, ३२
वसन्तः ६, ३३; ७, १
ग्रीष्मः ६, ३३; ७, २
वर्षा ६, ३३; ७, ३
शरद् ६, ३३; ७, ४
हेमन्तः ६, ३३; ७, ५
शिशिरः ६, ३३; ७, ५
द्यौः ६, ३४
पवमानः पावकः ६, ३४
शकुन्तः ६, ३४
सोमः ६, ३५, ३८; ७, २
रविः ६, ३८
हुताशनः ६, ३८
तेजः ६, ३८
सत्त्वं ६, ३८
वसवः ७, १
विश्वे देवाः ७, ४
मित्रावरुणौ ७, ५
अक्षिरतः ७, ५
शनिशङ्खकेतुगारक्षाः ७, ६
शम्भुः ७, ७
बृथाकषायण्डलिनः ७, ८
कापालिनः ७, ८
बृहस्पतिः ७, ९
नचिकेतस् ७, ९

ग्रन्थान्तरनिर्दिष्टमन्त्रसूची ।

मन्त्रभागः ।	स्थानं ।	पृष्ठं ।
यदा पश्यन्पश्यति० = यदा पश्यः पश्यते० ।	[सुषड० उप० ३।१।३] ।	५५३
द्वे ब्रह्मणी० ... गच्छति ।	[ब्रह्मविन्दु उप० १७] ।	५५५
कामः संकल्पो चिकित्सा ... सर्वं मन एव ।	[वृहदा० उप० १।५।३] ।	५५७
यदा पञ्चावतिष्ठन्ते० ... हृष्यन्त्रोदाहरन्ति ।	[कठ० उप० ६।१०] ।	५५७
हिरण्मयेन पात्रेण० ... सोऽसाऽअहम् ।	[काण्व० यजु० (दृष्टये=विष्णवे) ४०।१५-१६; ईशा०उ० १५-१६] ।	५५९
असौ प्रास्ताऽऽहुतिः० ... ततः प्रजाः ।	[मनु० ३।७६] ।	५६०
दूरमेति विपरीते० ... लोलुपन्ते ।	[कठ० उप० १।१।४] ।	५६२
विद्यां चाविद्यां च० ... मश्नुते ।	[वा० य० ४०।११; ईशा०उ० ११] ।	५६२
अविद्यायामन्तरे० ... यथान्धाऽहुति ।	[कठ० उप० १।१।५] ।	५६२

